VILÁGTÖRTÉNELEM.

IRTA

CANTU CAESAR.

NYOLCZADIK KÖTET.

X. ÉS XI. KORSZAK.

A VII. TURINI OLASZ KIADÁS UTÁN.

ÖSSZEEGYEZTETVE A VIII. KIADÁSSAL.

KIADJA A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT.

EGERBEN.

NYOMATOTT AZ ÉRSEKI LYCEUM KÖNYV- ÉS KŐNYOMDÁJÁBAN.

1866.

VIII. Kötet Tartalma.

X. KÖNYV.

Lap.

Karolingok. — Normannok. — Arabok. — Szlávok. — Magyarok. — A hübérrendszer. — A németekre átvitt birodalom. — Tudományosság.

ELSŐ FEJEZET. Kegyes-Lajos és fiai.
(Felosztás. Fontenay-i csata. Verduni szerződés.) . 1

MÁSODIK FEJEZET. A Karolingok Franczia-országban.
(Bretagne. Hincmar. Merseni egyezkedés. Kopasz-Károly császár. Dadogó-Lajos. Vastag-Károly.) . . 22

HARMADIK FEJEZET. A saracenok betörései.
(Sicilia. Olaszország.) 34

NEGYEDIK FEJEZET. Normannok.
(Island. Edda. Sagák. Scandinavia. A Runok. A skaldok.) 49

ÖTÖDIK FEJEZET. A normannok Franczia-országban. Scandinav országok.
(Telepedés a Scheldc mellett. Telepedés a Loire mellett. Telepedés a Szajna mellett. Rollo. Normandia herczegsége. Scandinavia megtérítése. Dánország. Norvégia. Sz. Olaf. Svédország.) 69

HATODIK FEJEZET. A normannok Angolországban.
(Nagy-Alfréd. Alkotmány. Edgar. Sz. Elfeg. Kanut. III. Eduard. Hóditó Vilmos. Skóthon. Kormányzat. Papság. A legyőzöttek.) 81

HETEDIK FEJEZET. A normannok Olaszországban.
(Luni sorsa. Guiscard Robert. Roger. Kormányzat.) 104

Lap.

NYOLCZADIK FEJEZET. Szlávok.

(Szláv törzsek. Csehország. Lengyelhon. Antes szlávok. Szokások. Vallás. Költözködés. Kereszténység.) . 112

KILENCZEDIK FEJEZET. A normannok és szlávok Oroszországban.

(Rurik. Oleg. Igor. I. Sviatoslav. Nagy-Vladimir. II. Vladimir.) 126

TIZEDIK FEJEZET. Finn faj. Magyarok.

(Magyarok. A magyarok Olaszországban. A magyarok Németországban. Sz. István.) 137

TIZENEGYEDIK FEJEZET. A Karolingok vége. A Capetek.

(Eudes. Együgyü Károly. Robert. Rudolf. Tengerentúli-Lajos. Capet Hugo.) 149

TIZENKETTEDIK FEJEZET. Hübériség.

(A tulajdon. Hódolat. Főhatalmi jogok. Hierarchia. A király. Gyülések. Kormányzat. A várak. A nemes ur. A hübéres és ura közötti viszony. Vadászat. Hübéresi szeszély. A hübéresek közti viszony. Törvénykezés. Fölebbezés. Magánhad. Irott jog. A hübériség eredményei. Nemesség. A köznép). 158

TIZENHARMADIK FEJEZET. Olaszország.

(Olaszhon állapota. Lambert. Berengár. Hugo. II. Berengár. Adelhajde.) 195

TIZENNEGYEDIK FEJEZET. Németország. Nagy-Otto. Az olaszok.

(Gyermek-Lajos. I. Konrád. Madarász Henrik. Nagy-Otto. Némethon állapotai. Kormányzat. Papság. Személyi állapotok. Szokások. Gazdagság. Az olaszok. Tengeri köztársaságok.) 212

TIZENÖTÖDIK FEJEZET. Az Ottók. A Frankoniai ház.

(II. Otto. III. Otto. II. Sz. Henrik. Sali-Konrad. Aribert. Hübéri rendelet. III. Henrik.) 231

TIZENHATODIK FEJEZET. Az Egyház.

(Johanna nőpápa. Teutberga ügye. Rothad ügye. Formosus. Crescentius. Gerbert. Az egyházi javak gyarapodása. A hatóság tovább terjesztése. A püspökök hatalma. Istenbéke. Pápai követek. Káptalanok. Segégpüspökök.

Lap.

Ál-Izidor Decretalesei. Investitura. Javitás. Cluny. A camaldulensek rendje. A vallumbrosai rend.) 239

TIZENHETEDIK FEJEZET. VII. Gergely.

(Hildebrand. Papi nőtlenség. Investitura. IV. Henrik. Egyházi átok. Matild grófnő.) 274

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET. Keleti birodalom. Szakadás.

(Mihály. Őrmény-Leo. Dadogó Mihály. Theophil. Részeges Mihály. Vazul. Bölcs Leo. VII. Constantin. I. Romanus. Nicephorus Phocas. Zimisces János. II. Vazul és IX. Constantin. III. Romanus. Paphlagoniai Mihály. Mihály (Calaphata). Zoe és Theodora. Constantinus Monomachus. VI. Mihály (Stratioticus). I. Komnen Izsák. Constantin Ducas. IV. Romanus. VII. Mihály (Parapinaces). Komnen Elek. Eretnekségek. Szakadás. Photius. Cerularius.) 307

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET. Spanyolhon. A Cid.

(II. Abd el-Raman. Asturiai keresztények. San Jago di Compostella. III. Abd el-Raman. II. Al-Hakem. II. Hesham. Al-Manzor. III. Hesham. I. vagy Nagy Ferdinand. A Cid. VI. Alfonz.) 329

HUSZADIK FEJEZET. Arab birodalom.

(Al-Mamun. Motassem. Mothavakel. Karmat. Edris. Az Aglabiták. Perzsia. Buidák. Fatimiták. Tulonfiak. Iksidfiak.) 341

HUSZONEGYEDIK FEJEZET. A törökök. India.

(Törökök. Oguzok. Szeldsukok. India. Dselaleddin időszámitása.) 354

HUSZONKETTEDIK FEJEZET. Keleti müveltség. Firdussi.

(Orvosok. Avicenna. Averroes. Bölcsészek. Történészek. Szónokok. Költök. Firdussi.) 369

HUSZONHARMADIK FEJEZET. Irodalom és tudományosság Európában.

(Görög birodalom. Nyugati Europa. Hroswitha. Hittudomány. Tudományok.) 392

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET. Szépmüvészetek.

(Zenészet. Orgona. Épitészet. Kémények.) . 414

ZÁRSZÓ 426

XI. KÖNYV.

Lap.

Keresztes hadak. — Lovagság. — Községek. — A Scholastica.

ELSŐ FEJEZET. A keresztes hadak előzményei.
(A keresztes hadak okai. Erekylyék. Zarándoklatok. Bünbánat. Amiensi Péter. Piacenzai zsinat. Clermonti zsinat.) 1

MÁSODIK FEJEZET. Első keresztes háború.
(Bajnokok. Törökök. Solimán. Nicaea ostroma. Antiochia ostroma. A szent lándzsa. Jeruzsalem bevétele. Gottfrid jerusalemi király. Joppei csata.) 23

HARMADIK FEJEZET. Keresztény s musulman országok Keleten.
(Hashishiek. Gottfrid. I. Balduin. Norvég keresztesek. II. Balduin. D' Acrei egyezmény. Tyrus ostroma. Musulman államok. Hashishiek 36

NEGYEDIK FEJEZET. A lovagság.
(Fegyvernök. Lovaggá avatás. Kötelmek. Bajtársak szövetkezése. Vallás. Kalandok. Fogadalmak. Letétetés. Hanyatlás.) 55

ÖTÖDIK FEJEZET Egyházi lovagrendek.
(Templáriusok. Német lovagok. Lazaristák. Egyéb rendek.) 82

HATODIK FEJEZET. Fegyverek. Czimerek. Öltözékek. Jelszavak. 91

HETEDIK FEJEZET. Nevek. Nemzetségnevek Czimek. 103

NYOLCZADIK FEJEZET. Lovagjátékok. . . . 109

KILENCZEDIK FEJEZET. Nök. Szerelmi törvényszékek.
(Szerelmi tudomány. Szerelmi törvényszékek.) . 115

TIZEDIK FEJEZET. Mulatságok.
(Közlakomák. Vadászat. Városi játékok. Udvari bolondok. Egyházi ünnepszokások. Titkok. Szinjáték. Szerencsejátékok. Kártyajáték.) 125

TIZENEGYEDIK FEJEZET. A Troubadourok. . . 150

TIZENKETTEDIK FEJEZET. Legendák. Novellák. Regények. . . 165

Lap.

TIZENHARMADIK FEJEZET. Második keresztes háború.
(Sz. Bernárd.) 181

TIZENNEGYEDIK FEJEZET. A zsidók.
(Uzsora. Tudományosság.) 190

TIZENÖTÖDIK FEJEZET. Bélpoklosok és Cagotok.
(Bélpokol. Szent tüz. Cagotok.) 205

TIZENHATODIK FEJEZET. A nép a hübérrendszer alatt. A rabszolgák. 210

TIZENHETEDIK FEJEZET. Községek.
(Kiváltságok. Gildák. A vidék. Részletes fejlödések. A községek hiányai. Elönyök. Rabszolgák.) . 227

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET. A birodalom. V. Henrik. Investitura.
(V. Henrik. Investitura. Sutrii egyezmény. Matild grófnő adományozása. Vormsi egyezmény.) . . . 273

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET. II. Lothár. III. Konrád. Olaszhon.
(II. Lothár. III. Konrád. Lombárd köztársaságok. Toscana. Amalfi. Pisa. Genua. Corsica. Velencze. Róma. Bresciai Arnold.) 280

HUSZADIK FEJEZET. Veresszakállu Fridrik.
(Fejedelmi béke. Roncagliai országgyülés. Pontidai gyülés. Lombard szövetség. Alexandria alapitása. Legnanói csata. Constanzi béke. A két Sicilia. I. Roger. I. (Gonosz-) Vilmos. II. (Jó-) Vilmos. Németország ügyei. Az ausztriai herczegség eredete. Oroszlán-Henrik. Anhalt-ház.) 295

HUSZONEGYEDIK FEJEZET. Franczia ország. Harmadik család.
(II. Robert. I. Henrik. I. Fülöp. VI. v. Kövér-Lajos. Községek. Rabszolgák felszabaditása. Suger. VII. v. Ifju-Lajos. II. Fülöp August. Normandia visszavétele. Bovinesi csata. Parlament.) 319

HUSZONKETTEDIK FEJEZET. Angolország. A Plantagenetá k.
(I. Henrik. Blois István. Plantagenet II. Henrik. Becket Tamás. Irhon. Oroszlánszivü-Richárd.) . 337

Lap.

HUSZONHARMADIK FEJEZET. Harmadik keresztes háboru.

(Nureddin. Saladin. Lusignani Guido. Jerusalem eleste. St. Jean d'Acre ostroma. Richárd fogsága.) . 355

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET. Egyetemek. . . 370

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET. Jogtudomány.

(Irnerius. Accursius. Egyházjog.) 381

HUSZONHATODIK FEJEZET. A Scholastica és a Hittudomány.

(Skót János. Lanfranc. Sz. Anselm. Egyetemesség kérdése. Roscelin. Abailard. Petrus Lombardus. Arabok. Avicenna. Al-Gazel. Averroe. Héberek. Maimonides. A scholastica általában. Salisbury János. Albertus Magnus. Aquinói sz. Tamás. Kormánytana. Duns János. Titokvédök. Sz. Bonaventura. Gerson. Lullus.) 393

HUSZONHETEDIK FEJEZET. A természeti és titkos tudományok.

(Orvostudomány. A salernumi tanoda. Titkos tudományok. Csillagjóslás. Bonattus. Pietro d'Abano. Cecco d'Ascoli. Kabbala. Varázslás. Kincsek. Aranycsinálás. Baco. Mennyiségtan. Földleirás.) 436

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET. Nyelv.

(Provencei nyelv. Franczia nyelv. Spanyol nyelv. Portugal nyelv. Olasz nyelv. Nyelvjárások. Teuton nyelvek. Görög nyelv. Szkip nyelv. Szláv nyelv.) . 465

Felvilágositó jegyzetek

a XI. könyvhez.

(A) Azon fejedelmek, főurak és franczia lovagok, kik a keresztes háboruban részt vettek 495

(B) A lovagság 506

(C) A czimerekről 516

(D) A nemesi és szerelmi jelvények s jelszavak. . . . 523

(E) A szerelmi törvényszékekről 529

(F) Adalékok az olasz nyelv eredetéről . . 535

TIZEDIK KÖNYV.

Tartalom.

Karolingok. — Normannok. — Arabok. — Szlávok. — Magyarok. — A hübérrendszer. — A németekre átvitt birodalom. — Ennek viszálya a papsággal. — Muzulman országok. Tudományosság.

ELSŐ FEJEZET.

Kegyes-Lajos és fiai.

Mondani szokták, hogy Nagy-Károlylyal az ő épitménye is bomlásnak indult, s roppant birodalmából semmi sem maradt fenn, mint Napoleonéból, mellynek buktával a forradalom szabadon kezdte meg ujra diadalmas menetét, mellyet az olly erős kar csak pillanatra tudott megállitni. És valóban a hatás, mellyet Nagy-Károly gyakorolt, nagyobbrészt személyiségének tulajdonitható; az ő lángelméje emelte őt azon eszméhez, hogy ellene szegüljön az arabok és germánok uj betöréseinek s a belső szétszórásnak a keresztény államok egy nagy egészbe egyesitése, az idegen fajok meghóditása, az ellenséges vallások kiirtása, támadó had és foglalás által. Korán felülemelkedő szellemmel s bámulatos tevékenységgel, melly őt ösztönszerüleg szerkezésre s átalakitásra tüzelte, a római müveltség maradványait, a ki nem költözött germánok szabadságát s a kiköltözöttek uj intézményeit olly állam alapitására használta fel, mellynek közigazgatása a régi császárságé vala, udvari hatalommal, mikép az egykoruak mondák, germán nemzeti gyülésekkel és katonai védurséggal. Ő volt a hadsereg vezére, ő a májusi gyülések vezetője, ő a római császár, s mégis a teher nem multa felül erejét: hanem volt-e fiai között, ki képességgel birt volna az Elbétől Ebróig, az Északi-tengertől Calabriáig terjedő roppant birodalom kormányzására? Nem érezte-e már Nagy-Károly maga ama rángást, mellyel az általa megigázott északiak az őket nyügöző lánczot megrázták? nem találkozott-e Corsi-

cában a spanyolhoni arabok hajóival, mellyek mióta elölük a többi tengereket elzárta, a Földközi-tengert hasogatták? És a kairvani arabok az éhhaláltól csak tengeri rablás által menekülhettek. Nagy-Károly összeszoritotta a nemzeteket: a nemzetek visszahatása fog következni.

Az általa elöidézett egységnek tehát bomlania kelle, de azért még sem áll, hogy müvéből semmi sem maradt volna fenn. Elenyészett az, a minek az ő tevékenysége ada létet; nem vala többé az a központi kormány, mellytől eredt s mellybe visszatért minden mozgalom; a nemzeti gyülések gyérebbek lettek s hatalmukból is sokat vesztettek; a királyi küldöttek (missi dominici) rendszere, a központositott kormányzat s az egyesitett igazgató főhatalom alábbszállt: de fennmaradt a helyi kormányzat a grófokkal, a herczegekkel, a helytartók-, századosok- s javadalmasokkal; fennmaradt a rendszer, mellyel ő a tulajdon s a tisztviselet zavart viszonyait szabályozá; fennmaradt az elméknek s értelemnek adott lendület, melly az ő korától kezdve elöbbre haladt; fennmaradt bármilly elerőtlenedve a nyugati birodalom.

A két fenyegetőző berohanás visszatartatott, az egyik a Pyrenaeusoknál, a másik a Weser folyama mellett; aztán a felbomlott birodalomból uj országok támadnak, elég erősek az ellenséggel szembeszállani, és a már rendezett s megállapitott határok között többé kevésbbé rendezett intézményeket alkotnak. Az igaz, hogy uj barbárok rohannak elő, hanem tengeren, kik inkább részletes rombolások, mint tartós csapások által válnak félelmesekké, nem semmitik meg a nemzeteket, hanem csak háborgatják.

Előre látta Károly ezen uj ostort. A mint Narbonneban mulatott, néhány normann kalóz, könnyü kis hajókkal egész a kikötőbe nyomult; habár a császár jelenlétéről értesülve rögtön visszafordultak. Károly, ki egy, a tengerre nézö erkélyre támaszkodék, jó ideig szótlanul könyezett, aztán az őt környezö, megütődött hübéresekhez ekkép szóla: Tudjátok, miért sirok? Nem mintha félnék tölük; hanem mivel fölötte szomorit azon gondolat, hogy még életemben mertéke partot érinteni; és mivel gyötrő fájdalommal tölt el annak előlátása, mennyi szenvedést fognak ezen emberek az én utódaimnak s ezek alattvalóinak szerezni [1]).

[1]) Chron. Monachi Sangall. II, 22: *Scitis, o fideles mei! quod tantopere plorarerim? non hoc timeo quod isti magis mihi aliquid nocere praevaleant; sed nimium constristor, quod me vivente ausi sunt litus istud attingere; et maximo dolore torqueor, quia praevideo, quanta mala posteris meis, et eorum sint facturi subjectis.*

Még több oka volt Nagy-Károlynak a bel-, mint a külveszélytől rettegni. Ki nem kerülheté az ő éber figyelmét ama törekvés, melly szerint a nagyok az összes birtokot magukhoz ragadni akarták, részint kifosztva alattvalóikat csalárdság és hatalmaskodás által, részint az által, hogy a személyes és hadi szolgálatokkal tulterhelték, hogy véginségre jutva kénytelenek legyenek szolgaságban keresni menedéket. Ama törekvést csak szabályozni, de megakadályozni nem lehetett. Nagy-Károly külön eredetü nemzeteket egységre hozott; de ha a Merovingok a frankokat a gallok- és aquitanokkal, sőt még csak a neustriai frankokat az austrasiaiakkal sem tudták egybeolvasztani: annál kevésbbé vala föltehető, hogy eltüntenek legyen a Rajna és az Alpesek által alkotott leronthatlan gátfalak, vagy hogy a hóditókkal a legyőzött Szász-, Bajor-, Spanyol-, Olaszhon és Bretagne sőt az Odera- és Tisza-mellék adózó lakói, valamint a Garigliano mellékiek is összeolvadtak volna. A Károly által tett felosztás meggyöngité övéinek erejét, mig másrészt a fajok ohajainak, szükségeinek meg nem felelt: miért is csakhamar a birodalmat felbomlani, a hübérrendszert az egyedurság fölé, a szakadást az egység fölé emelkedni látjuk; minden báró egy magába zárt s mintegy független társadalmat ügyekszik maga körött alkotni; a nagyok és püspökök, nem támogatják többé a Karolingok trónját, hanem a birodalom eldarabolt részei fölött versengenek.

Egy nagy birodalom előnyeinek megitéléséhez átható szemlélet s testvériségi számitás szükségeltetik, melly fölül álljon a terjedelmes társulástól idegen s szük körbe szoritott társadalmi viszonyokkal biró uj nemzetek egyszerü fogalmain. Az ollyan birodalom igazgatásának szövevényes menete vagy zsarnokoltatni engedi a népeket a kormányzók által, vagy elhanyagoltatja őket a távollévő uralkodó által, ha csak a legrendezettebb kormányzat által nem intéztetik, melly pedig uj s tapasztalatlan államban sikeresen nem alkalmazható. A grófok, királyi küldöttek, püspökök és birák (scabini) mig Károly közvetlen befolyása alatt álltak, öszhangzólag s gyorsasággal müködtek: halála után, minthogy utódja csak a császári czimet, de nem egyszersmind ama hasonlithatlan ügyességet örökölte, a rögtönözve összeilleszteti s a még megtöretlen uton legmerészebb rendező által mozgásba hozott gépelynek szükségképen szét kelle törnie. Szerencsétlen pedig azon fejedelem, ki midőn trónra ül, kitörőfélben forradalmat talál, mellyet ő sem elő nem idézett, sem el nem nyomhat, sem vezetni nem tud!

Illyen sors érte Kegyes-Lajost, ki alatt Nagy-Károly jogara Olaszhon, Franciaország és Germania nagy országain kivül, több ki-

sebb kiterjedésü ország közt töretett szét, mellyek közt egy sem vala tartós és maradandó. A különféle nemzetek fejedelmi családaikat elvesztették; a szász főnökök vagy a kereszténységre térittettek, vagy kiirtattak; az utolsó longobard király a corbiai zárdában halt meg; az Agilolfingiek háza II. Tassilóban erőszakosan oltatott ki. Ama nemzetek mindazáltal más főnököket kerestek, és illyenekül tünnek föl maguk Lajos fiai, kik apagyilkos lázadást látszottak támasztani, midőn a nemzeti létre sovárgó népek ohajait sikeresiték. Olaszországban az uralkodói hatalom a Karolingoktól nemzeti kezekbe megy át, melylyekből idegenek által ragadtatott ki. Germaniában Nagy-Károly utódait a szászok váltják fel, kik a főhatalomért versengő különféle teuton népségek s az engedelmeskedésre kárhoztatott szláv törzsek között csak nagynehezen tudnak némi öszhangzatot létesitni; és Germaniára ruházzák a birodalomnak Nagy-Károly által uj életre hozott czimét, melly fennmaradott a legujabb időkig, hogy ausztriai II. Ferenczben véget érjen. Még Francziaországban sem tarthatták fenn magukat Pipin ivadékai, kik zárdák falai között enyésznek el, hová ők a Merovingokat kihalni küldték.

Épen midőn már az első barbárok rendre és müvelődésre térnek, uj barbárok csordái jőnek elő: északkeletről a szlávok, északnyugatról a normannok, kik által az orosz és angol nagy hatalmak létesülnek. Az eldaraboltság meg nem engedi ezen uj roham megakadályozását, melly ujabb fölosztásokat idézett elő.

Mahomed hatalma Arábiában alábbszáll, de olly erőre vergődik Persiában, minő ott Cyrus idejétől nem vala látható. Más musulmanok Olaszországot s a keleti birodalmat fenyegetik, melly, mint a régi müveltség vézna maradványa, uj barbársággal jött szomszédságba; a spanyolhoni arabok, feltartóztatva a cantabrok által, a tudományok és müvészetekben müvelik magukat.

E mozgalmak közepett óriásivá növekszik az egyházi hatalom, mint egyetlen rendező a szétbomlás között, s melly ujjá teremti a családot és társadalmat. A pápák hatalmuk tetőpontját érik el. Ime ezek képezik főbb vonásait ama rajznak, mellyet itt szinezni akarunk.

Lajos, Nagy-Károly fia, kit kortársai K e g y e s n e k neveznek [1]), jószivü, erkölcsös s mint magánember erényekkel diszlő

---

[1]) Mi őt *Kegyes*nek (Pius) nevezzük olly értelemben mint Virgil Aeneast; a németek vallási érteményben véve a latin szót, *Fromm*nak forditják; a francziák *le Débonnair*enek mondják.

E korszak történészei:

Theganus, *De gestis Lhodovici.* Hiteles, de nem mindig részrehajlatlan.

férfiu volt; de hiányoztak benne az uralkodói tehetségek, mellyek az általa czélba vett jónak kivitelére szükségesek lettek volna. Jól neveltetve toulousei sz. Vilmos által, buzgón s őszintén szerette a vallást, annyira,hogy a papi méltóságot minden emberi nagyság fölöttinek tartá. Atyja őt igen korán vezette be a közügyekbe s Aquitania kormányzását bizta reá, hol is a népnek szeretetét annyira megnyerte, hogy a frankok féltékenyekké lettek. Igazságérzetétől indittatva, visszaadá a nagyoknak azon jószágokat, miket atyja és nagyatyja elkobzott; és hogy a királyi ház tartása egy városnak terhére ne essék, télen át felváltva Doué-, Chasseneuil-, Audiac-, és Ebreuil-ben tartózkodott, alattvalóit soknemü adótól s a katonatartás terheitől is fölmentette.

Már mint ifju vitézül harczolt a spanyolhoni arabok ellen, kik Aquitaniának s a vallásnak is ellenségei voltak, s elvette tőlük az erős Barcellonát. Trónra jutva (814), zárdába küldé vissza Adalardot és Walát, Nagy-Károly unokáit; siránkozva a feslettség fölött, mellyben atyja és nővérei példával mentek elő, ez utóbbiaknak fajtalan látogatóit elfogatta, a nőket pedig a Nagy-Károly által számukra rendelt gazdag jövedelemmel kolostorba küldé. Elüzte az udvartól azon nősereget [1]), melly a Heristal-palotát byzanti császárok, vagy a kali-

---

Astronomus, *De vida Hludovici Caesaris.*

Vita Hludovici Pii; egy a császár közelében élt, tekintélyes névtelentől.

Nithard, *De dissensionibus filiorum Ludovici Pii.* Nithard Nagy-Károly unokája volt s Kopasz-Károly részén állott.

Ermoldus Nigellus, *Carmen in honorem Ludovici.*

Pertz, hannoveri kir. könyvtárnok *Monumenta Germaniae* művében (V. köt.) nagyrészint e korra vonatkozó okmányokat adott ki. Ő tette közzé Fledoardnak, az utolsó Karolingok kortársának, ugy szinte Capet Hugónak Hollandban feltalált krónikáját, nem különben Richeriusét is, mellyről később szólandunk.

Jó szolgálatot tesznek még:

Rimbert hamburgi érsek, Német-Lajos idejéből, ki szent Anscarius életét irta meg; a **san.-Galleni barát**, ki a néphagyományokra támaszkodik; fuldai **Rodolf-nak** *Szász évkönyvei*, ez az egyetlen mü, melly elárulja, hogy szerzője Tacitust olvasta; st. Germaini **Abbo**: *De bellis parisiacis*; **Reginon** krónikája 907-ig; *Codex Carolinus*, Servatus Lupus s Hincmár levelei és a Capitulárék.

Igen szép rendbe szedte e korszak dolgait **Des Michels**: *Hist. du moyen age.* Lásd még **Funk**-ot: *Ludvig der Fromme, Geschichte der Auflösung des grossen Frankenreichs.* Frankfurt 1832.

[1]) *Moverat ejus animum jamdudum, quamquam natura mitissimum, illud, quod a sororibus illius in contubernio exercebatur paterno; quo solo domus paterna inurebatur naevo . . . Misit . . .. qui aliquos, stupri immanitate et superbiae fastu, reos majestatis caute ad adventum usque suum observarent. — Omnem coetum foemineum, qui*

fák serailjává tette; hanem természetes fivéreit az udvarnál és Italia trónján mégis meghagyá.

Panaszok emelkedtenek most, miket addig Nagy-Károly óriási hatalma s győzelmeinek zaja elnyomott vala, s miket orvosolni, Lajos feladatául tekinté. Már az által, hogy az aquitanok elkobzott javait visszaadta, olly szegénységre jutott, hogy utóbb már csak áldást oszthatott [1]). A szászokat s frieseket megszabaditá azon zsarnoki törvénytől, melly szerint az örökségi javakkal a püspökök és a kormányzók rendelkeztek, s visszaállitá az öröködési jogot. A határszélekre menekült spanyol kereszténeket a Nagy-Károly által nekik adományozott, de a császári ügyvezetők által visszavont földek birtokában megerősitette [2]).

Lothar fiát Bajorországba, Pipint pedig Aquitaniába küldé, hogy örködnének közelről ama népek java fölött, s hogy azok a saját kormánynak legalább árnyékával birjanak. Kiküldött biztosai a tartományokban igen sok visszaélés, fosztogatás s személyes kinzások nyomára jöttek és rajta voltak azok megszüntetésén; Lajos pedig, hogy a nagyok fosztogatási vágyát lecsillapitsa, saját javaiból gazdag ajándékokat adott nekik, s azt, hogy a jószágok a rendes örökösök kárával az egyházaknak hagyományoztassanak, eltiltotta [3]).

Megkisértette az egész birodalomban egyenlő pénznemeket hozni be [4]). A zsidókat, kik az egész világon tudatlanságuk, vagy vallásuk miatt megvetve éltek, pártfogása alá vette [5]), kik is, miután többre becsültettek, folytatták a kereskedelmet, mellyet keleten, majdnem mondhatni, ők maguk tartottak fenn. Ekkép más kereskedők is

---

permaximus erat, palatio excludi judicavit, praeter paucissimas. Sororum autem quaeque in sua, quae a patre acceperat, concessit. **Astron.** cap. 21. 23.

Omnes civitates regni et principes Italiae in haec verba conjuraverunt, sed et omnes aditus, quibus in Italiam intratur, positis obicibus et custodiis obsecarunt. U. o. cap. 29.

[1]) **Astron.** cap. 7.

[2]) *Capit. pro Hispanis.*

[3]) *Capit.* ann. 816.

[4]) „A pénzre nézve, miután már három év előtt határoztuk és rendeltük, hogy a miénken kivül semmi egyéb pénz el ne fogadtassék, most, hogy e rendeletünk minden mentegetőzés nélkül végrehajtathassék, megnyujtjuk a határidöt sz. Márton ünnepeig; melly naptól fogva birodalmunkban a császári pénzen kivül semmi más pénz el nem fogadtatik." Ap. **Canciani**, III, 176.

[5]) Agobard szenvedélyes hangu vádiratot intéze Lajoshoz: *De insolentia Iudaeorum* czim alatt. Rer. Fr. Script. VI. p. 363. A toulousei püspök minden évben pofon üthette háromszor a zsidók ügyvédét; *Vita S. Theodori.* U. o. t. IX. p. 115.

ösztönt kaptak, habár a kereskedelem felvirágzását gátolák az egyház hajóinak kiváltságai, mellyek a folyókat s tengerpartokat adómentesen hasogatták.

Az egyház iránt nagy ragaszkodással viseltetett Lajos s a pápákkal együtt ő is ügyekezett a gyümölcsöt nem hozó dudvát kiirtogatni. IV. István, miután III. Leo helyébe elválasztatott (816), Lajos hüségére esküdtette a római népet, aztán követeket külde hozzá, kik mentegetnék öt, miért hogy a császár megerősitését be nem várta. Utóbb személyesen jött Reimsba, hogy kezeivel tegye föl a néptől választott s az Urtól fölkentnek fejére a Rómából hozott leggazdagabb koronát. A császár az első találkozáskor háromszor leborult a pápa előtt s megujitá az adományozást; de versengés támadt közte s a római nép között, midőn ez, István rövid kormánya után, a császári szentesités bevárása nélkül I. Pascalt választotta el (817).

Az Aachenbe összehitt két zsinaton az egyházi fegyelem helyreállitására s azon egységnek, mellyet a szerzetes rendekben már atyja is megalapitni ohajtott, aniani Benedek rendszabályának behozatala általi létesitésére törekedett [1]); sőt minden zárdafőnöknek suly- és tápmértéket küldött, melly szerint a szerzeteseknek a napontai ételadag kimérendő vala. Elrendelte továbbá, hogy a püspöki egyházak jövedelmeinek egy tized része szegények s utazók eltartására fordittassék; a kanonokoknak meghagyá, hogy dolgozzanak s tanitsák az ifjuságot, miután méltatlan dolog, hogy a ki az egyház javaiból él, terméketlen henyélésben töltse idejét. Az ő rendeletei szerint nem volt szabad többé a női kolostoroknak papok által igazgattatniok; sem a püspököknek sarkantyút és kardot hordozniok [2]). Belátván azt is, milly fontos a választási szabadság, a püspökök és apátok választását a papságnak s a szerzeteseknek engedte által, mit Nagy-Károly is törvényül szabott, de sokszor megszegett. Meghatározta, mivel tartoznak a monostorok az államnak, mint általa adományozott földbirtokosok; a Franeziaországban s Germaniában feküdt nyolczvannégy nagyobb kolostor közöl tizennégy katonai szolgálattételre és

---

1) *Ludovicus fecit componi ordinarique librum canonicae vitae normam gestantem; misit . . . qui tanscribi facerent . . . itidemque constituit Benedictum Abbatem et cum eo monachos strenuae vitae, qui per omnia monachorum euntes redeuntes monasteria, uniformem cunctis traderent monasteriis, tam viris quam foeminis, vivendi secundum regulam sancti Benedicti incommutabilem morem.* **Astron.** cap. 28. ap. Rer. Fr. Script. t. VI. p. 100.

2) L. eme zsinatok irományait s Lajos leveleit. U. o. 334, l.

adóra, tizenhat egyszerüen ajándékok adására, a többi csupán imára volt lekötelezve [1]).

Lajos uralkodásának szerencsés kezdetét emelni látszottak a neki minden oldalról bemutatott hódolatok. Először is Olaszhonból Bernárd jött el, hogy személyesen ujitsa meg a hüség esküjét nagybátyja iránt; Grimoald követséget külde, hogy elismertetését kérje Beneventum herczegségének, melly esetre hétezer arany soldo éviadót igért; a dán herczegek öt választották birájokul, midőn a fölött versengtek, hogy ki legyen a rettenetes Godefridnek utódja; a wilzi-k is általa határoztatták el, mellyiké legyen krol-jok két veszekedő fija közöl a korona; a keleti szlávok és az obotritok hódolatot küldöttek neki; a cordovai kalifával megujitá a békét vagy inkább a fegyverszünetet; Byzanczból Örmény-Leo császár a bolgárok ellen híta öt segitségül s vele jelölte ki a görög birodalomhoz tartozó római- és a frankoknak engedelmeskedő szláv-dalmaták közti határokat.

Csalfa előjelei a boldog jövőnek! Az igéretek többnyire meg nem tartattak; a nagyok, fékeztetve a hatalmaskodásban, erőszakos védelmére készültek a legkorlátlanabb zsarnokságnak, mellytől hatalmat s gazdagságot vártak; s e törekvésökben Lajos viselete elősegité öket.

Felosztás.

Hogy atyja példáját kövesse s a kormányt jobban láthassa el, elhatározá országát felosztani s egyik fiát maga mellé tróntársul venni. Miután kikérte az országgyülés véleményét s három napot böjtölés, ima s alamizsnaosztásban töltött, (817), Aquitaniát s Gascogne-t, aztán a toulousei grófságot, Carcassonát, Autunt, Avallonst és Niverst másodszülötte Pipinre bizta; harmadszülöttét Lajost pedig Bajorországba küldé, alája rendelvén Bohemiát, Carinthiát és Avariát. Elsőszülötte Lothar a császári czimet vala öröklendő, Olaszországgal és fivérei fölötti felsőbbséggel együtt, ugy hogy a birodalom egysége fenntartassék. Ezek csak az ő beleegyezésével határozhattak hadat, vagy békét, csak ugy léphettek házasságra, vagy engedhettek át városokat egymásnak; ha gyermektelenül halnának el, ő volt az örökös; ha fiakat hagynának, országuk nem vala ezek között fölosztandó, hanem a nép csak egyet választandott közölök, kit aztán Lothar elismert volna s biztositotta volna neki az egész tartományt; azon esetre pedig, ha Lothar örökös nélkül halt volna el, a nemzet a császári ko-

[1]) *Constit. de monasteriis*, ann. 817.

ronát a fivérek egyikének ajánlhatta fel a birodalom egységének s a közjónak biztositása mellett[1]).

Szerencsétlen volt ez intézkedés, melly a birodalom eloszthatlanságát a nép választási jogával egyesitve, elkerülhetlen viszályokat készitett elő. Az első, ki fegyvert emelt, Bernárd, Károly legidősb fiának szülötte vala, ki mint Olaszhon királya, törvénytelen születése s Lajosnak tett esküje daczára, s daczára amaz intézménynek, melly szerint a fivér elsőséggel birt az unoka fölött, a császári méltóság után sovárgott. Ösztönözték őt az olaszok, kik elégületlenek lévén a miatt, hogy idegen birodalomhoz csatoltattak, városok- és herczegekből álló szövetséget alakitottak maguk közt s megerősitvén az országukba vezető szorosokat, először hallatták ama kiáltó szót, melly aztán többé el nem némult s melly a barbároktóli szabadulásra nézve mindig sikertelen vala.

Velök kelt által Bernárd az Alpeseken (818); de alig hogy a frank sereg közeledett, az olaszok szalmatüze annyira kialudt, hogy Bernárd Hermengard császárnőhez kényszerült folyamodni, s ennek közbenjárása által a császárnak is lábaihoz borult, de mindazáltal Aachenbe vitetve, az összegyült nagy hübérnökök által, gyáván elárult társaival együtt halálra itéltetett. Anselm milanói érsek, Walfold cremonai, Theodulf orleansi püspök, egy zsinaton letétetve, számüzettek s a számkivetésben Theodulf, mint Ovid, költészetben keresett enyhületet, ártatlannak hirdeté magát s panaszkodott a fölött, hogy mig az utolsó szolgának is némi menedék van biztositva, ugyanaz egy püspöknek megtagadtatott[2]). A többieket a császár életben hagyta, de Hermengard ösztönzésére szemeiket tüzes vassal süttette ki, melly kinzás közben Bernárd meghalt, s a császár megsiratta őt.

Lajos ezután gyanakodóvá lévén, zárdákba csukatta Nagy-Károly természetes fiait, kiket atyjok gyöngéden ajánlott neki; tettét azonban csakhamar megbánván, bánatát nyilván akarta kimutatni. Azért összehiván az attignyi palotába a nemzet főembereit és a püspököket (822. aug.) s bevallván kegyetlenségét s tétlen hanyagságát, Isten s a nemzet előtt bocsánatért könyörge. Theodosius óta nem volt

---

[1]) *Charta divisionis*; Rer. Fr. Script. t. VI.

[2]) *Servus habet propriam, et mendax ancillula legem,*
Ospilio, pastor, nauta, subulcus, arans.
Proh dolor! amisit hanc solus episcopus, ordo
Qui labefactatur nunc sine lege sua.
Non ibi testis inest, judex nec idoneus ullus ....
Carmen ad Ajulfum episc.

fejdelem, ki az öntudat uralmának ennyire engedett volna; azonban a nagylelkü önmegalázás ezen tette gyávaságnak tetszett, s a püspökök vissza kezdettek élni a hatalommal, mellynek fontosságát ekkor látták be; a nagyok a birodalom méltóságát lealázva s az általuk hozott itéletet kárhoztatva látták; Lajos fiai atyjoktól minden tiszteletet megtagadtak, s e tény volt a Karolingok hanyatlásának kezdete.

Meghalván Hermengard, Lajos három fiának anyja, (819), a császár egybehivta a hübérnökök legszebb lányait s kiválasztá ezek közöl Juditot, kinek anyja szász nő, atyja pedig bajor gróf lévén, e házasság elégtételt látszott adni a bajor és szász nemzetnek a frankok ellenében. Müvelt vala Judit a tudományokban, a zenében, tánczban és szépmüvészetekben[1]), alávetette férjét a déli tartományok befolyásának, mellyre ez már előbb hajlandó vala, s melly őt végre a frankok előtt gyülöletessé tette. Bernárd Septimania herczege, mint toulousei szent Vilmosnak, Lajos egykori nevelőjének fia, tanácsossá s Judit barátjává lett, s a császár három természetes fivére csakhamar legfőbb egyházi méltóságra emeltetett; Wala és Adalard magányukból előszólittattak s az első Lothar oldala mellé küldetett, kire Olaszország vala bizva s ki Rómában Pascal pápa által meg is koronáztatta magát.

Miután Judit egy fiunak, az utóbb Kopasz-Károlynak atyjává tette Lajost, ez nem türte, hogy ujszülöttje a többinél kevesebb legyen, s királyi czimmel ruházván őt fel Wormsban, Alemannia (Alsatia és Svevia vagyis Elsass és Svábföld) s a Lothartól elvett Rhaetia és helvét Burgundia urává tette őt (823). Lothar eleinte beleegyezett ebbe, hanem csakhamar megbánta s a dolgok felforgatására többi fivéreivel összeszövetkezett. Ebből viszályok keletkeztek. A vérpad sem nyomhatta el a lázadásokat; Armoricában a britek keltek föl, a baskok az arabokkal, az északi szlávok a dánokkal, a pannoniabeliek a bolgárokkal egyesültek.

A britek magában Francziaország kebelében laktak „mint vad

---

[1]) *Si agitur de venustate corporis, pulchritudine superas omnes, quas visus vel auditus nostrae parvitatis comperit reginas .... In divinis et liberalibus studiis, ut tuae eruditionis cognovi facundiam, obstupui.* Igy Friculf püspök. Rer. Fr. VI, 355. és Walafrid, u. o. 268.

Organa dulci sono percurrit pectine Judith.
O Sappho loquax, vel nos inviseret Holda,
Ludere jam pedibus.....
Quidquid enim tibimet sexus subtraxit egestas,
Reddidit ingenii culta atque exercita vita.

és csak névre keresztény nép, melly idegen a hittől és az evangeliomi istentisztelettől, és nem visel gondot sem az árvákra, sem az özvegyekre, sem az egyházakra; mellynél a fivér a nővérrel közösül s mindnyájan vérfertőzetben s a legnagyobb baromiságban élnek; erdőkben s barlangokban laknak mint a vadak s csak rablásból élősködnek"[1]). Midőn Lajos Mornanhoz, a britek herczegéhez, ki királyi czimet vett föl, követet külde s őt maga megadására szólitá fel, ez a követet igy utasitá vissza: Menj és mondd uradnak, hogy én nem az ő földén lakom s törvényeit nem fogadom el. Ha a frankok hadat üzennek nekem, én is háborura készülök. Mornan elesett a csatában, utódja hüséget esküdött, de orgyilok által veszett el, s a britek, bár lecsendesittettek, békével soha sem maradtak.

A baskok mindjárt Károly halála után függetlenekké lettek s Navarrában szembeszálltak Lajos seregeivel, mellyek csak ollyan szerencsével tudtak harczolni, mint Nagy-Károly hadaRoncevallesban; a baskok végre mégis megverettek az arabokkal együtt, kiket segitségre hivtak. A szlávok is csatát vesztettek s a dánok ellen kényszerittettek harczolni; az obotritok, sorbok és wilzik a frankok járma alá hajtattak s főnökeik Lajosnak meghódoltak.

A rómaiak boszusan türve a barbár császártóli függést, több izben összeesküdtek s fellázadtak, és Lothar nem tartá jónak a lázadókat megfenyitni. A normannok tizenhárom hajóval az olasz partok hosszában olly sokat raboltak össze, hogy kénytelenek voltak foglyaikat a partokon hagyni. Utóbb ismét annyira fenyegették Olaszhont, hogy ellenök népfölkelést kelle rendezni. A háboruhoz éhség s döghalál csatlakozott, a hármas Istennek hármas ostora[2]).

E szerencsétlenségekért a nép a királyt okozta; a nagyok irigyelve nézték, hogy Bernárd magához hóditja a császár szivét, ki őt a barcellonai grófságon kivül kamarási méltósággal ruházta fel s fiának, Kopasz-Károlynak nevelőjévé tette, kit a rosz nyelvek Bernárd gyermekének mondottak. Összeszövetkeztek tehát Bernárd ellen Bernárd olaszhoni király egykori hiveivel, a javaiktól megfosztott grófokkal s nagyravágyó püspökökkel; élökre állt Wala corbiai apát, ki azt szinlelé, hogy a fenyegetett trónt akarja megmenteni. Ekkép

---

[1]) **Ermoldi Nigelli** vs. 43—54. Több egykoru iró ugyanezt bizonyitja.

[2]) ..... *Trini terna flagella Dei.*
Chron. episc. Albig.

nyilatkozék ama viszály szelleme, melly addig is csak nagynehezen nyomathatott el, s melly végre a birodalom felbomlását idézte elő.

Előlátva a fergeteget, a két fejedelem felszólítást intéze (828) az összes arimannokhoz, fognának fegyvert az ellenség visszaverésére; biztosokat küldöttek mindenüvé, hogy választanának mindenütt bizalomra méltó férfiakat, s köteleznék le a hütlenség büntetése alatt, miszerint följelentik, ha a grófok és nyilvános hivatalnokok közt a nép java s a fejedelmi méltóság elleni törekvéseket vennének észre. Nyilvános imák s három napi böjt rendeltetett; a püspökök zsinatra hivattak össze, hogy segitenének a közbajokon, miket Istennek azon zsarnokok elleni haragja okozott, kik a keresztények békéjét s a birodalom egységét felforgatni kisérlették.

Azonban a papság közt is sokan voltak, kik a zavarokat saját javukra kivánták felhasználni; a nagyokat a császár félénksége dölyfösökké tette s hogy részökre nyerjék magukat Lajos fiait, azt hiresztelték, hogy Judit az ő Károlya javára a többi királyfiak ellen tör, hogy Bernárd is erre törekszik s hogy Lajost ezek zsarnoklatától meg kellene szabaditani. E hitegetés meghallgattatott, a pártütés óriásivá növekedett, s kitört a polgári és apagyilkos háboru (830). A megtörhetlen britek ellen gyüjtött hadat, minthogy harczai sem dicsőséget, sem zsákmányt nem igértek, igen könnyü volt más czélra használni fel; Pipin az ő seregét Aquitaniából Orleanshoz, a római Gallia fővárosához, aztán Compiégnehez vezette, hová a fivérek légyottot adtak egymásnak. Bernárd a maga herczegségébe futott, Judit kolostorba ment, Lajos pedig elfogatva, Lothar őrizete alá adatott, addig, mig sorsa fölött az országgyülés határozatot hozna.

A Lajos mellé adott szerzetesek közbenjárókul léptek föl, miután az megigérte, hogy a birodalom s az istentisztelet méltóságát helyreállitja; kibékéltették őt Pipinnel és a Bajorhonban uralkodott Lajossal; Lothar maga sem tudott az apai szavaknak ellentállani, s az ő kiengesztelődése és a germánoknak Lajos iránti rokonszenvök lecsillapitá a zavarokat. A lázadás fejeit halálbüntetés helyett a császár zárdába küldé; Judit ujra császárnővé lett, miután a szent ereklyékre esküdött, hogy ártatlan; Bernárd pedig karddal ohajtá saját ártatlanságát bizonyitni, de a keztyüt senki sem vette föl; a három lázadó fiu kegyelmet nyerve, kiki országába tért vissza.

Kevés idő mult, s Pipin és Bernárd ismét nagyravágyó terveket koholtak. Itélet hozatván fölöttük, Bernárd hüségtelennek, Pipin pedig a koronára méltatlannak nyilvánittatott. A birodalomnak Lothar és Károly közt kelle fölosztatnia, hanem amannak neve a közokmá-

nyokban elő nem fordult; és e részrehajlás a másodágyból szülött iránt, csak háborut hozhatott létre. Az elillant Pipin fellázitja az aquitanokat s fegyverre szólitja fivéreit; Wala s más főemberek odahagyják a zárdát s igéretekkel részökre csábitják a népet. Ama kor legderekabb irójának, Agobardnak kötelességeül tétetett kiáltványt bocsátani ki, mellyben az udvar vádoltatott s harczrai felhivás tétetett Istenért, királyért és a monarchiáért: Igazságos ura az égnek és földnek! miért engeded meg, hogy a te szolgád, a császár olly hanyagságba sülyedjen, mikép az őt környező roszak előtt szemeit behunyja? szereti azt, ki őt gyülöli, és gyülöli azt, ki őt szereti? Jól értesült személyek állitása szerint, nagyravágyó emberek vannak oldalánál, kik fiait elveszteni, s ha ez sikerült, a kormányt elfoglalni s az országot maguk közt felosztani kivánják. A birodalom tehát, ha Isten meg nem segiti, idegenek kezére jut, s számos zsarnok közt fog felosztatni[1]).

A három testvér Ochsfeld mellett találkozott, felső Elsassban (833), melly hely azóta Hazudság mezejének (Lügenfeld, locus mentitus) neveztetik; IV. Gergely pápa, ki Olaszhonból Lotharral együtt jött el, átok alá vetette azokat, kik ennek nem engedelmeskedtek s olly büszke hangon irt levelet küldött a Lajoshoz hü püspököknek, hogy Lajos, ki a lázadók ellen már kiindult volt, furdaló öntudata által visszatérni kényszerittetett. Maga a pápa is Lajos táborába akart menni, hogy meghallgassa ennek önmentségét, de a hadseregbeni szökések gyanut támasztottak Lajosban, annyira, hogy bátorságát vesztve, néhány megmaradt hivéhez ekkép szóllt: Menjetek által fiaimhoz; én nem türöm, hogy miattam csak egy is életét veszitse. Átadta magát ezután nejével s kedvencz gyermekével együtt az ellenségnek: neje kolostorba küldetett, az ország felosztatott a fivérek közt, Lajost pedig fia Lothar Compiégnebe vitte, hogy ott az országgyülés itéljen fölötte. Ez mindenelőtt lemondást követelt Lajostól, mit midőn megtagadna, átadatott az egyházi hatalomnak, hogy ez őt méltóságától ünnepélyesen foszsza meg.

Azt már láttuk, hogy Spanyolhonban az összegyült püspökök tették le Wamba királyt, de ott a zsinatok egyszersmind valóságos

[1]) **Agobardi**, *Liber apologeticus* Rer. Fr. t. VI. p. 249.

nemzetgyülések voltak, mellyek a közvéleményt vagyis a nép ohaját képviselték. Az itteni tényt azonban nem kell a némelly pápa által kihirdetett letétellel összezavarni, minőt VII. Gergely Henrik ellen, IV. Incze pedig Fridrik ellen mondott ki. Lajos letétele menthetlenül igaztalan tett volt, nem, mintha az akkori jog szerint az egyházi tekintélynek hatalmában nem állott volna egy uralkodót letenni, hanem, mivel Lajos az ellene felhozott bünökről meg nem győzetett, söt ki sem hallgattatott; a valósággal elkövetett hibákat már az attignyi zsinaton nyilván bevallá s azokért bünbánatot is tarta.

Az akkori önkénytes önmegalázás felfuvalkodókká tette a papokat, kik is most legfelsöbb uralmukat látmányosan akarták kimutatni. Elvezetvén a letétettet a soissonsi szent Medárd templomába, hosszu bünlajstrom adatott kezébe, mellyben ő szentségtörés- s gyilkosságról vádoltatott; s hogy megszegte atyja tanácsait és saját esküjét, midőn fivéreivel olly méltatlanul bánt és unokáját meggyilkoltatta; hogy botrányt követett el s megháboritá alattvalói lelkiismeretét, midőn tőlük a fiaival kötött egyezkedés után az ezeknek tett eskü ellenére uj esküt kivánt, miért is ezeknek eskütörése az ő fejére háramlik; hogy nagy-böjtben szólitotta föl embereit fegyverfogásra s a nemzeti gyülést nagy-csütörtökön hivta össze; hogy némelly világi s egyházi urakat, mivel neki az igazat szemébe mondták, számüzött s kifosztott; hogy háborukat kezdett a nemzet beleegyezése nélkül, s tehát az azokból eredt károknak ő volt okozója[1]). Lajos Ebbo reimsi érsek előtt, könyzápor között, bünösnek vallja magát s nyilvános bünbánat tarthatásaért könyörög. Ekkor levétetett oldaláról a kard és sanyaröltöny adatott reá, melly szertartás öt az uralkodásra mindenkorra képtelenné tette[2]). Igy megalázva, fia Lothar által azon városba vezettetett, mellyben neki Nagy-Károly a koronát fejére tette.

Mindenki szánta a szerencsétlent, miután megszünt császár lenni. Lothar, ki atyját annyira megalázta és Ebbo, kit Lajos rabszolgából szabaddá s aztán érsekké tett, s kitől viszont sanyaröltönyt kapott[3]), utálat tárgyaivá lettek; a nép zugolódott, a nagyok összeesküdtek. Lajos és Pipin, Lothar fivérei, szégyelték apjok gyalázatát

---

[1]) *Acta exauctorationis Ludovici Pii.* Rer. Fr. VI. 245.

[2]) Birodalmi törvény volt ez. L. **Baluzius** *Capit.* I, 980.

[3]) *Hebo remensis episcopus, qui erat ex originalium servorum stirpe .... O qualem remunerationem reddidisti ei! Vestivit te purpura et pallio, et tu eum induisti cilicio ..... Patres tui fuerunt pastores caprarum, non consiliarii principum ... Sed tentatio piissimi principis ... sicut et patientia beati Job. Qui beato Job insultabant, reges fuisse leguntur: qui istum vero affligebant, legales servi ejus erant, ac*

s féltékenyekké lévén a főhatalomra emelkedő Lothar ellen, fölemelték szavukat, hogy kifejezzék a közelégületlenséget. Lothar, hogy eltávolitsa atyját a hozzá hü germánoktól, Párisba vitette; de itt maguk az összehitt hübérnökök is Lajos mellett nyilatkoztak s a polgárháboru már már kitört, midőn Lothar futásnak eredt. Lajos ekkép szabaddá lett, de a császári méltóságot vissza nem akarta fogadni, mig az egyház a kardot ünnepélyesen oldalára nem kötné. Megtörtént a szertartás (834. marcz. 2.), s a visszatért császár átalános bünbocsánatot adott ki; Judit ismét császárnővé lett, Lajos és Pipin Bajorhon- s Aquitaniában maradtak; Lothar, ki a fegyvert le nem tette, legyőzetve, megkegyelmeztetett.

Hogy megaláztassék Lothar és megjutalmaztassék a két másik fivér, az osztatlanul maradt tartományok Lajos, Pipin és Kopasz-Károly királyfiak között osztattak fel. Az erre vonatkozó okmányban Olaszhonról és Lotharról, kire az bizva volt, ugy szinte a többi testvérnek az elsőszülöttöli függéséről semmi említés sem tétetik, s Lajos fenntartotta magának fiai birtokait viseletök szerint gyarapithatni, vagy kisebbithetni[1]). Midőn Pipin halála után (838. nov. 13.) a császár Aquitaniát kedvencz fiának Károlynak adta, Lajos Bajorhon ura fegyvert ragadott, hogy a Rajna jobbján egész Germaniát hatalma alá hajtsa. A császár, hogy ellenállhasson, Lothart hivta segélyül, felszólitván őt, osztaná meg az uralkodást Judit fiával; és a wormsi országgyülésen (839) uj felosztás történt két egyenlő részre, határvonalul a Maas, a Jura hegyláncz és a Rhone tüzetvén ki. Lothar a keleti részt választá, Károly Neustriát és Aquitaniát; Lajosnak csupán Bajorország hagyatott meg.

Ő tehát, gyalázatát nem türve, felszólitja a thuringokat és szászokat, müködnének vele együtt a német nemzetek egyesitésére; az aquitanok pedig nemzeti királyt követelve, Pipinnek egyik fiát kiáltják ki. Kegyes-Lajosnak tehát fegyvert kelle fognia saját vére ellen, azonban mielőtt a háborut bevégezhette volna, meghalt Rajna egyik szigetén, Mainz mellett (840). Halála óráján, Drogo fő házipapjának, az ő természetes fivérének kérelmére, megbocsátott fiainak s mondá: Én megbocsátok Lajosnak, hanem szálljon magába, ő, ki lábbal taposva Isten törvényét, őszhaju atyját a sirba vitte.

---

patrum suorum. Omnes enim episcopi molesti fuerunt ei, et maxime hi, quos ex servili conditione honoratos habebat, cum his qui ex barbaris nationibus ad hoc fastigium perducti sunt. **Thegan.** cap. 44.

[1]) *Praeceptum duc. Ludovici de divisione regni.* Rer. Fr. VI. 411.

Össze akarta egyeztetni Lajos a birodalom egységét a Merovingok alatt divott felosztó rendszerrel, s előidézte a sok polgárháborut, mellyeket a nagyok arra használtak fel, hogy a maguk hatalmát a fejedelmi tekintély rovására nagyobbitsák. Ama hadak be nem végződtek Lajos halálával, mivel nem családi viszályok voltak többé. Lothar fegyverben állott Lajos ellenében, tehát egyik fivér a másik ellen, és táboraik két különfaju ellenséget képeztek: Lajossal a germánok, Lotharral az olaszok, narbóiak és aquitanok, tehát a római vér akart harczolni azon nemzeti törekvéssel, hogy a Nagy-Károly által erőszakolt egység fölbontassék.

Lothar, a megkoronázott császár, előrohan Italiából, hogy az Alpeseken túli tartományok ellene ne keljenek; s mig Károlynak avval hizeleg, hogy fiacskája gyanánt fogja öt tartani, pártfogolja egyszersmind Pipin fiát, ki neki támaszul szolgálhatott, de nem árthatott. És csakugyan e herczegnek Aquitaniában föléledt pártja jó szolgálatot tett Lotharnak, ki benyomulván Neustriába, az ottani főurakat részére vonta, s Judit fia Bourgesból nagy nehezen szabadithatta meg anyját s hivei közől mindössze is csak néhány kisérője maradott vele. E néhányan azonban megtörhetlen hüséggel megesküdtek, hogy inkább meghalnak, hogysem urukat elhagyják, s valóban, habár csak fegyverök és lovuk maradt meg, tartották magukat; a bajorhoni Lajos, ki megveretése után ismét összeszedte magát, egyesült Károlylyal, ki ekkép bátorságát ujra visszanyerte. Nem akarván Lothar császár a viszály kiegyenlitését püspökök- s világiakból álló gyülésre bizni, összetalálkoztak Fontenay mellett, egy részről Lajos és Kopasz-Károly, másrészről Lothar és Pipin; miután Isten véres itéletére hivatkoztak, összeütközének.

Fontenay-i csata. 841. jun. 25.

A csata Olaszhon és Teutonia fiai közt, mellynek a birodalomban egyesitett nemzetek függetlensége fölött kelle határoznia, Lajos és Károly részére ütött ki; hanem mind a két részről egyenlő számmal annyi vitéz esett el, hogy a kimerült Európa uj ellenség rohamának vala kitéve[1]). Mig a győzők, meghatva a váratlan szerencse által,

[1]) *Tant y eut d'occis de chascune partie, que mémoire d'homme ne recorde mie qu'il y eust onques en France si grande occision de Chrestiens.* Szent Dénes krónikája. Rer. Fr. VIII, 127. Angilbert költő s hadfi, ki ott harczolt, megénekelte vagy inkább megsiratta ama csatát *(De bello Fontaneto)*:

Maledicta dies illa!
Nec in anni circulis
Numeretur, sed radatur

három napot imával, böjtöléssel s alamizsnaosztással töltöttek, és hiveiket az egyház javaival jutalmazták, Lothar a nélkül, hogy legyőzöttnek vallaná magát, a szászok szövetségét kereste, s e végre nekik régi vallásuk- s törvényeiket, a rabszolgáknak a szabadságot, a szabadoknak a földeket biztositá, miből uj felforgatás és siralmas fejetlenség támadt. A normannoknak is megnyitá a birodalmat, oda ajánlván Walchern szigetét s környékeit hübérbe Harald (vagy Harold) nevü királyuknak, ki a kereszténységre tért, hogy azt csakhamar ismét odahagyja.

Megerősödve ezen nem épen szerencsés támaszok által, visszaverte Lothar Kopasz-Károlyt Maastól egész a Szajnáig, hanem a megveretettnek sikerült Német-Lajossal egyesülnie, kivel Strassburgban esküvel megerősitett szövetségre lépett, (842), melly kötés, hogy a népeket is érdekelje, azt nem a papság nyelvén, mint minden akkori okmányt, hanem a galliai és germaniai népnyelveken szerkesztették; s e szerződés ama nyelveknek legrégibb emlékét képezi [1]).

Ab omni memoria.
Jubar solis illi desit,
Aurorae crepusculo.
Noxque illa, nox amara,
Noxque dura nimium;
In qua fortes ceciderunt
Praelio doctissimi.

[1]) Fenntartá azt Nithard Rer. Fr. t. VII. p. 27. és 34. Lajos a galliai népnyelven igy fejezte ki magát:

Pro Deo amur et pro christian poblo et nostro commun salvament, dist di en avant, in quant Deus savir et podir me dunat, si salvari eo cist meon fradre Karlo et in adjudha et in cadhuna cosa, si cum hom per dreit son fradre salvar dsit, ino qui il mi altresi fazed; et ab Ludher nul plaid nunquam prendrai, qui meon vol cist meon fradre Karlo in damno sit.

Károly a germán népek nyelvén igy esküdött:

In Godes nami, ind um tes christianes folches, ind unsere bedhero gehaltnissi, fon thesemo dage frammordes, so fram so mir Got gewizei ind madh furgibt, so haldt ih tesan minan broudher soso man mit rehtu sinan bruder seal, inthin thaz er mig soso ma duo; indi mit Lutheren inno kleinnin thing ne geganga zhe minan willon imo ce scadhen weren.

A népek viszont, mindegyik a maga nyelvén igy esküdtek:

Si Lodhwigs sagrament que son fradre Karlo jurat, conservat, et Karlus, meos sendra, de suo part non lo stanit, si io returnar non lint pois, ne io ne neuls cui eo returnar int poiz in nulla adjudha contro Lodhwig nun li iver.

A germán nép ekkép:

Oba Karl then eid then er sineno bruodher Ludhwige gesuor geleistit; in Ludwig min herro then er imo gesuor forbrihchit, ob ina ih nes irrwenden ne mag, nah ih, nah thero, nah hen then ih es irrwenden mag, windhar Karle imo ce follusti ne wirdhit.

Miután Lothar a szászokkal és arabokkal szövetségre lépett, a papság is elfordult tőle, miért is „a püspökök kijelenték, miszerint Lothart Isten igazságos itélete elveté s az uralkodást méltóbbakra ruházta által: hanem mielőtt megengedték volna, hogy Karoly és Lajos a hatalmat átvegyék, megkérdezték tőlük, letett fivérök példája, avagy Isten akarata szerint akarnak-e uralkodni? Miután ezek kimondák, hogy minden tehetségök és tudományuk szerint, mellyet Istentől kapnak, annak akarata szerint ohajtják magukat és népeiket kormányozni, a püspökök viszonzák: Az isteni tekintély nevében vegyétek által az országot s kormányozzátok azt Isten akarata szerint. Ezt tanácsoljuk s erre serkentünk titeket. A fivérek mindketteje tizenkét férfiut választa ki, hogy ezek az országot belátásuk szerint osztanák el“ [1]).

Verduni szerződés. 843.

Az ország azonban akkoron minden oldalról fenyegetteték: Aquitaniát polgárháboru emészté; a britek és normannok Neustriát pusztiták; az arabok Gothiát, Provencet és Italiát fosztogatták; Rajnántul a szászok keltek föl; a szlávok csak az alkalmat lesték, mellyben rablásra indulhassanak. Ugyanakkor egy szigoru tél drágaságot idézett elő; az urak, kik a fontenayi csatában el nem estek, rémültek a harczról; a népek a belháboru megunt szenvedései alatt nyögtek: miért is az ohajtott béke megköttetett Verdunben. Lothar az apai birodalomból egy harmadnál valamivel többet kapott, a nélkül, hogy fivérei fölött felsőbbségi jogokat követelt volna.

E felosztás szerint minden fivérnek Franczia ország egy része jutott, ugy, hogy a keleti a nyugatitól egészen elkülönitve maradt, habár a lakók régi nemzeti nevöket megtartották, miglen később a gallok franczia knak, a lombardok olaszoknak, a különféle germán törzsek alemannoknak neveztettek el, melly név előbb különösen a svéveket illeté. Lothar országának ama sajátságos alaka, miszerint a fivérek országai között kigyózva, Rómát és Aachent magában foglalá, a fivéreket engedelmességben tartá, de viszont nem engedé, hogy akár ő megerősködjék, akár az annyira különböző nemzetek egyé olvadjanak.

A megtörtént felosztás után a királyok mindegyike a maga országába sietett a zavarok lecsöndesitése végett. A szászok stellingek neve alatt, Lothar igéretéhez képest régi törvényeikhez akarván

[1]) Igy Nithard, a választott férfiak egyike. IV. könyv 1. fej.

visszatérni, elüzték a főurakat s szövetkezvén a szlávokkal fenyegetőleg léptek föl a kereszténység és Lajos tartományai ellen; ez azonban elnyomta őket s a lázadás fejeit vérpadra viteté. Lothar rájok rontott a Maas melléki hübéresekre, kik Károly részére nyilatkoztak; Károly pedig Aquitaniába küldött egy sereget II. Pipin legyőzésére s azalatt nőül vevé Irmentrudát Adelard gróf unokalányat, hogy barátaivá tegye a neustriai hübéreseket, kik javadalmaikat majdnem mindnyájan Adelardtól birták.

S a hübéresek valóban a béke ellenségeivé növekedtenek, nem szokva meg az engedelmességet; minden várlak egy-egy lázadónak vagy árulónak lévén védhelye, a hadviselés ugy, mint a közigazgatás majdnem lehetlenné tétetett. Azalatt a beneventumi longobardok feltámadtak; az aglabita arabok, Sicilia urai Rómát Afrika részéről fenyegették, mig más saracenok Provencet pusztitották. A szászok példájára a szlávok is fölemelték fejöket s mig egyik törzsük Friaulba rontott, a morvák, csehek és obotritok a keleti frankokon akartak boszut állani; de egyenetlenkedésök alkalmat nyujtott Lajosnak, hogy meggyőzze s leigázza őket.

Néhány izben a politikai szükségesség egyességre hozta Kegyes-Lajos fiait s a lázadók ellen egyesült erővel léptek föl; különösen a merseni országgyülésen (847) kölcsönös igéreteket tettek, hogy ellenségeik ellen egymást védeni fogják; hogy fiaik öröködési jogait, ha ezek viszont felsőségöket elismerendik, tiszteletben tartandják; hogy a hübéresek birtokaiktól meg ne fosztathassanak és a már kis számra olvadt szabadok a régi törvények szerint itéltessenek, hanem egy-egy főur pártfogása alá álljanak, kitől csak méltó okokból legyen szabad elszakadniok.

Ezen fokozatos függés által a csendet s békét ohajtották biztositni; a főurak azonban mégis mindig függetlenebbekké lettek, s felfuvalkodva kiváltságaikban, a fejedelmek fölött annyira tulnyomókká lettek, hogy Károly és Lothar Lüttichben nyilván bevallani kényszerittettek, miszerint addig roszul kormányoztak s jövőben jobban viselendik magukat.

A fejedelmek az okkép alászott tekintélyt néhány törvényczikk által akarták jóva, tenni s különösen emlitést érdemel azon rendelet, mellyet Károly Coulainesben adott ki, s mellyben a háborunak elejét venni törekszik. Kimondatik abban, hogy az egyháznak javai s kiváltságai visszadassanak; a népnek a király s a főurak tisztelése ajánltatik; a püspökök- s hübéreseknek meghagyatik, hogy a monarchiát felforgató törvénytelen társulatoknak ellenszegüljenek; a na-

gyoknak megujittatik azon igéret, hogy javaiktól csak méltó okná l fogva s itélet szerint fosztathatnak meg; a törvénykezőknek tetszés szerinti törvény választása engedtetik meg: hanem az meggondolatlan tett volt, hogy a püspököknek az egyetértés biztositása végett, világi hatalom is adatott, s hogy minden alattvalónak megengedtetett a király által netalán elkövetendő hibák ellen felszólalhatni.

Ez engedmény végetlen sok kifogás- és gáncsoskodásra adott alkalmat, a béke fenntartásában pedig a királyt sem a püspökök, sem a grófok nem gyámolitották. Amazok csak zsinatokat tartottak s hosszu, evangeliomi szellemü beszédeik mindig oda mentek ki, hogy az egyházaknak s monostoroknak javaik, mellyek világiaknak ajándékoztattak volt, visszaadassanak, melly panasz a birtokosokat félelembe ejté; a grófok egészen elváltak a koronától; maguk a királyi fivérek felváltva majd kiengesztelődtek, majd hadat viseltek.

Lothar belefáradva, vagy tán öntudatától mardostatva, hogy lelke üdvéről gondoskodjék, a prümi apátságba vonult. (855). Azonban utolsó uralkodói tette által is megsérté atyja akaratát, ki elrendelé, hogy Lothar birtokrésze fiai közt föl ne osztassék, és Lothar mégis II. Lajosnak Olaszországot s a császári koronát, II. Lotharnak Austrasiának Rajnán inneni részét, melly tőle Lotharingiának [1]) neveztetett el, Károlynak pedig Rhone mellékeit adta, mellyek egykor Burgundiát képezék, most pedig Provence-nak neveztettek el [2]).

Lothar fiai a viszálynak már mintegy családi ösztönét nagyon is követték, s a két idősb fivér összebeszélt, hogy a legkisebbiket birtokrészétől foszszák meg; azonban a függetlenségre vágyó burgundok különféle viszontagságok közt védelmezték Károlyt, miglen ez gyermektelenül elhalt (858), s öröksége fivérei: Lajos és Lothar között osztatott el, határvonalul a Rhone tüzetvén ki.

Lothar uralkodását megzavarta Waldrada iránti féktelen szenvedélye. Hogy nőül vehesse ezen ágyasát, törvényes nejét Theutbergát vérfertőzet- s magtalanságról vádolá s állitotta, hogy csak családjátóli félelmében vette őt el (862). I. Miklós pápa, kijelentvén, miszerint neki ellen kell szegülnie a királyoknak, valahányszor ezek roszul uralkodnak, Lothart önigazolás végett Rómába idézi. Ez, öntudatától, vagy tán ama tulnyomóságtól indittatva, mellyel a pápák akkoriban az egész világon birtak, megjelent Rómában büntársnőjével együtt; a pápa Monte-Cassinón fogadta a bünbánókat, meggyóntatá s megáldoz-

[1]) Utóbb e tartomány Mosel-mellékire (mai Lotharingia) és Alsó-Lotharingiára (mai Belgium és Németalföld egy része) osztatott.

[2]) Lyon, Genf, Dauphiné, Savoya és Provence tartományok.

tatta, halállal fenyegetvén őket, ha hamisan esküdtek volna. Lothar utközben Piacenzában meghalt, s halála a hamis eskü büntetésének magyaráztatott [1]).

A pápa ugyan a lotharingiabelieknek egyházi átok büntetése alatt meghagyá, hogy II. Lajosnak hódoljanak, hanem rendelete sikertelen maradt, s Lothar öröksége ennek fivérei s Kopasz-Károly közt viszály tárgyává lett; végre Kopasz-Károly győzött s miután Kegyes-Lajos elsőszülöttének ivadékai kihaltak, a császári koronát is fölvevé (875).

Nagy-Károly birodalma e szerint nyilván három országra oszlott: Franczia-, Német- és Olaszországra [2]); s miként Napoleon buktával

[1]) Erről még másutt is szólandunk.

[2]) Időhasonlatos átnézete a három főországnak:

Németország.	Olaszország.	Franczia-ország.
887. Karinthiai **Arnulf**, király, hódolatot fogad Franczia-ország, Olaszhon és Burgundia királyaitól, Lotharingiát fiának Zvendibaldnak adja.	888. **Guido** és **Berengár**, Spoleto és Friaul herczegei, a korona fölött versengnek.	887. **Eudes**, párisi gróf, Együgyü-Károly ellenében megkoronáztatik; meghóditja Rainulfot, Aquitaniának királyát; Arnulf hübéresének ismeri el magát.
	889. **Guido** király; Rómában megkoronáztatik; fiát, Lambertet tróntársul veszi.	
	894. **Arnulf** Formosus pápától Rómába hivatván, visszalépni kényszerittetik.	893. Együgyü-Károly Reimsban fölkenetik s mint trónkövetelő lép fel.
896. Visszahivatván Olaszhonból a morvák rablójárata által, a magyarokkal szövetségre lép.	896. Visszatér; megkoronáztatik; Lambert ellene támad; kibékül Berengárral; Fejetlenség.	896. Károly és Eudes egyezkednek.
899. Gyermek-**Lajos** az utolsó Karoling Németh onban.		898. Károly maga marad a trónon, hanem a hübéresek leteszik őt.
912. Frankoniai **Konrad**.	922. Burgundiai II. **Rudolf**.	922. **Robert** herczeg.
919. Madarász-**Henrik**.		923. Burgundiai **Rudolf**.
936. Nagy-**Otto**.		936. Outremeri (IV.) **Lajos**.
	951. N.-**Otto** nőül veszi Adelhajdét, Lothar özvegyét.	954. **Lothar**.
962. II. **Otto**.	973. II. **Otto** a konstantinápolyi Theophaniát veszi nőül.	986. Rest-**Lajos**.
		987. Capet **Hugo**.
983. III. **Otto**.	983. III. **Otto**.	996. II. **Robert**.
1002. Szent (II.) **Henrik**.	1002. Szent (II.) **Henrik**.	1031. **Henrik**.
		1060. **Fülöp**.

(a két nagy férfiu között igen gyakran vonatik párhuzam) a nemzetek függetlenségöket visszanyerték, vagy legalább arra reményeket épitettek, ugy Nagy-Károly idejében is a nemzetek nemzeti önállásnak néztek eléje; a felbomlást csak is az fogná siratni, ki a roppant nagy államokat szereti, a multhoz érdekből, vagy rendszerileg ragaszkodik, és a terjedelmes monarchiák feloszlását fejetlenségnek tekinti. Az össze nem olvasztott, csak egymás mellé társitott fajok surlódása elkülönité, de nem szakitá el egymástól a népeket; a főbbek központjává váltak a többieknek, és a személyi rendszer helyébe, melly Nagy-Károly fölléptekor uralkodott, a földterületi egység következett. A főurak azonban mindenütt függetlenségre törekesznek; mindenünnen uj barbárok rohannak elő; de minden fölött a pápai hatalom óriásivá növekszik: mindezen tényeket külön-külön fogjuk tekintetbe venni.

MÁSODIK FEJEZET.

A Karolingok Franczia országban 840—888.

Kopasz-Károlylyal (840.) kezdődik a franczia királyok sora, eme czimnek ujabb idejü értelme szerint. A milly nagyravágyó a vállalatokban, épen olly tehetetlen volt e fejedelem azok vezetésében; megaláztatva gyáva, ellenállásában gyermekes, a papság kezében gyönge játszószer volt, a papok nélkül pedig mitsem ért; és igy uralkodása minduntalan külbeütések s belzavarok által háborittatott. A normannok már Nantest és Bordeaux-t elfoglalták; most Párist fenyegették és segélyöket ajánlották föl II. Pipinnek. Ez, miután a verduni béke öt semmi nélkül hagyta, fegyvert ragadott, segitteve Gascogne herczege által, ki magát Navarrában függetlenné tette, továbbá Bernárd Septimania herczege s a régibb zavarok okozója által, ki II. Abdel-Raman által ösztönöztetve, hadat inditott azon király ellen, kinek atyjául tartatott. Károly azonban kézrekerité s halálra itéltette öt: Pipinnek átadatott Septimania s Aquitaniának nagy része, majdnem tökélyes függetlenséggel; minthogy azonban igy sem nyugodott meg. Károly felhivta ellene fivéreit s a Pyrenaeusokon tulra visszaverte öt. Pipin azonban csakhamar visszatért s elfoglalván országát, szövetséget kötött a szászokkal, arabokkal és normannokkal; némellyek szerint még Krisztust is megtagadta s lóháton esküdött Wodan nevére. Megboszankodtak ezért az aquitanok s fellázadva, kezébe adták Károlynak, ki megnyiretvén öt, a soissonsi Szent-Medárd monostorába záratta (852).

Az aquitanok azonban, hogy ismét idegenek alá ne kerüljenek, királyul Lajost, Németország királyának fiát kérték maguknak; de minthogy utóbb a zárdából megszökött Pipin a maga pártját fölélesztő, két trónkövetelő állt egymással szemközt, kikhez egy harmadikat adott Károly saját maga fiában, s az aquitanok tiz esztendeig viszálkodtak, támogattatván minden párt a maga szövetségesei által, kik végre barátnak, ellenségnek egyaránt félelmesekké lettek. Végre Pipin elfogatván, a haza s vallás iránti hütlenségben elmarasztaltatva, a selinsi monostorba csukatott (864), s az aquitaniai korona Kopasz-Károly fiainak adatott: legkevésbbé sem biztositott hatalom a poitiersi, toulousei s barcelloniai, függetlenségre vágyó grófok között.

Bretagne.

A britek hasonlóképen zavarogtak Nomenoë herczegök alatt, ki a háboru alatt szerzett függetlenséget a béke helyreállitása után is fenn akarta tartani s mások lázadását elősegité. Elfoglalván Rennest, Angerst, Manst és megvervén Károlyt Ballonnál, királyi méltóságról gondolkodék, s e végett a pápához követséget külde (845); IV. Leo azonban csak a herczegeknél szokásos arany körv viselését engedte meg. Felboszonkodva ezen Nomenoë (848), üldözőbe vette a papokat, egyházát a toursi tartománytól elszakitá s csatázni indult; azonban Vendômeban történt halála vállalatait megakasztá (851). Fiai, Erispoë és Salomon királyi czimet viseltek, hanem haláluk után Kopasz-Károly ezen uj királyságot eltörölte.

Francziaország belsejében minden főur egy-egy kis királyt akart játszani. Feléje sem mentek az udvarnak, mellyben neustriai főurak helyett, aquitanok és lombardok fényelegtek, növesztve mindig a papság hatalmát. Első birtokosok a monostorok voltak [1]), mellyek körött faluk és városok emelkedtek; a püspöki székek fényt kölcsönöztek a városoknak, annyira, hogy északon Reims, délen pedig Lyon jobban magára vonta a figyelmet, mint Laon, mellynek magaslatain a normannoktóli félelem miatt a királyok laktak. A királyfiak viszályainak közepette a püspökök és szerzetesek fő szerepet játszottak; ők vezették a gyüléseket s kötötték a békeszerződéseket, mellyekben soha sem

---

[1]) Vandergisil, a gasconok grófja oda ajándékozta az alahoni egyháznak családja összes birtokait, mellyek Toulouse, Agen, Quiercy, Arles, Périgueux, Saintonge és Poitou kerületekben vagyis Francziaország egy harmadrészében feküdtek. Saint-Riquier apátsága a hasonnevü városon kivül még más tizenhárom várost, harmincz falut és számtalan majorságot birt. Az ezüst adományok, mellyek ama szentnek sirjára tétettek, évenként közel két milliónyi jövedelmet hoztak. *Acta Ss. ordinis s. Bened.* sect. IV. p. 104.

hiányzott egy pár pont a monostorok javára, hanem az özvegyek és árvák pártfogása is erősen ajánltatott. Ezen, fegyver nélkül szerzett hatalom naponként növekedett, miután az általános felbomlás közepett a rendnek példáját csupán a papság mutathatta fel.

Kopasz-Károly azonban nem annyira vallási buzgalomból, mint a parancsoló körülmények miatt a püspököket világi hatalommal is felruházta; a lelkészeket fölhatalmazta, hogy a gonosztevők fölött vizsgálatot tarthassanak [1]), s a megátalkodottakat a püspökök elé vezessék; ezeknek ajánlá, hogy az országot háboritó rablóknak a keresztény vallást hirdessék, s ha meg nem javulnak, egyházi átokkal is sujtsák; elrendelte még a tolvajok ellen az ereklyék s a tisztitó eskü alkalmazását. Ezekből kitünik, mikép a királyi tekintély egyetlen támaszát az egyházi hatalomban kereste; s a püspökök csakugyan sok igaztalanságot és háborut akadályoztak meg s a hanyatló egyedurság, növekvő hübérrendszer s főhatalomra vergődött pápaság közt a királyok fentartói voltak.

Hincmár. 806—82.

Hincmár, ki északi Franciaországban született s Kegyes-Lajos által Szent-Dénes monostorából a végett hivatott elő, hogy neki a monostorok ujjá alakitásában segédkezet nyujtana, sokat tett Kopasz-Károly hatalmának megalapitására, ki is ötet reimsi érsekké nevezte, hol harminczkilencz évet tölte, s azalatt harminczkilencz zsinaton volt jelen, többnyire mint elnök; számtalan levelet irt az akkori főemberekhez, s az elveszetteken kivül hetven mü maradt fenn töle. Nem hizelgett a Karolingoknak, midőn hatalmasak voltak, de föl sem fuvalkodott, midőn ezek tekintélye alább szállt; mint gyakorlatilag bölcs és értelmes férfiu, olly tanácsokat tudott adni, mellyek, ha alkalmaztatnak, a monarchia felbomlását megakadályozhatták volna. Sokszor hasonlittatott össze Bossuet-vel, a királyok iránti, nem szolgai engedékenységre s a pápák ellenében kifejtett, nem elszakadó önállóságra nézve. Bossuet Politica sacra-t, Hincmár pedig De persona regia et de regis ministerio irt egy könyvet, mellyben Kopasz-Károlynak ezen verset fejtegette: Megkérdendem a papokat az én törvényem fölött. Bossuet megengedi, hogy az Isten harczosokká képezi a fejedelmeket; Hincmár pedig a kereszténység által igazoltatja a háborukat; mindketten a király és századuk harczias szellemének hódolnak. A

[1]) *Ut unusquisque presbiter imbrevitet in sua parochia omnes malefactores, et eos extra ecclesiam faciat . . . . Si se emendare noluerint, ad episcopi praesentiam perducantur.* Capit. C. Calvi, ap. Script. Rer. Fr. VII. 630.

Karolingok erötlenek voltak, miért is Hincmár a kegyességtöl visszatartja öket, azon emlékeztetéssel, hogy Isten még saját fiát sem kimélte; Bossuet ellenben olly fejedelem előtt, kit az akadályok csak türelmetlenebbé teendettek, a kegyességet, mint az emberi nem gyönyörét s a fejedelem dicsőségét, égig magasztalja. Hincmár azonban a királyoknak, kik követelték, hogy az egyházak tölük függjenek s a püspökök kinevezési jogát maguknak tulajdoniták, a legerélyesebben ellenállani tudott. A lotharingiai püspök, mint Lothar lekötelezettje azt erösité, hogy a király csak az Istentől függ s a püspököknek nincs hatalmukban ötet átok alá vetni; Hincmár megtámadta e tant, mint melly „nem katholikustól, hanem ördöggel teljes káromlótól ered. Dávid király és próféta — mondá Hincmár — midön vétkezett, Náthántól, az ö alattvalójától megfeddeték, s embernek ismervén magát, szigoru bünbánatban kereste üdvét. Saulnak trónveszteségét Sámuel adá tudtára. Az apostoli tekintély engedelmességet parancsol a királyoknak azok iránt, kik ar Urban fölöttük állanak.“ Sőt megtámadja a királyi tekintély alapját, az örökösödést, mondván: „Az apa nemessége bizonyára nem elegendő arra, hogy a fejedelmek fiainak a nép beleegyezését biztositsa. A vétkek eltörlik a születési kiváltságokat s a bünöst nem csak atyja méltóságától, hanem szabadságától is meg kell fosztani.“

Ekkép léptek föl a püspökök a királyok ellenében. Hincmár a papság küldöttségének élén Német-Lajoshoz ment, hogy visszatartsa a fegyveres fejedelmet Neustria elfoglalásától s bocsánatot ajánljon neki, ha az országnak okozott károkért bünbánatot tartana. Különös felvilágositást ad az egyháziak akkori hatalmáról ama tudósitás, mellyet a visszatért püspökök a zsinatnak adtak: „Lajos király kihallgatott minket Wormsban junius 4-kén s mondá nekünk: Kérlek benneteket, ha megbántottalak, bocsássatok meg, hogy veletek biztosan beszélhessek. Hincmár, ki a király jobbján első helyet foglalt, felelé: Ugy hát könnyen megfogunk egyezni, mert mi épen azért jöttünk, hogy neked a kért bünbocsánatot ajánljuk. Midön Grimoald, a király házipapja s Theodorik püspök nehány észrevételt tettek, Hincmár felelé: Ti mitsem vétettetek ellenem, a mi lelkemben kárhoztatandó gyülölséget hagyott volna, különben nem merném az oltárhoz sem közeledni, hogy az Urnak a szent áldozatot bemutassam. Theodorik viszonzá: Tedd meg tehát, a mit a király kér s bocsáss meg neki. Erre ismét Hincmár: A mi saját személyemet

illeti, megbocsátottam és megbocsátok neked; de a reám bizott egyház és népem elleni sérelmekre nézve csak tanácsokat adhatok s Isten segélyét ajánlhatom neked, hogy, ha akarod, feloldozást nyerhess. A püspökök felkiáltának: Jól mondja, s minthogy összes testvéreink csak ennyiben egyeztek meg, neki csupán a mondott bünbocsánat engedtetik; mi tudniillik megvártuk, hogy a király a neki ajánlott feloldozásra nézve igénybe veend minket, melly esetben mi a nekünk adott utasitás szerint teendettünk, de ő trónjáról azt felelte, hogy utasitásunkról mitsem akar tudni, mig saját püspökeivel tanácskozást nem tart."

Midőn Kopasz-Károly a touli zsinat előtt panaszt emelt Wenilo ellen, ki miután általa sensi püspökké neveztetett, Német-Lajos részére állott, ekkép fejezte ki magát: „Miután általa, a többi püspökök és országunk összes hivei által, kik beleegyezésöket felkiáltásokkal nyilváníták, elválasztattam, Wenilo engem az orleansi Szent-Kereszt egyházban, az ő egyházmegyéjében, az egyházi hagyományok szerint, más érsekek és püspökök jelenlétében a szent olajjal fölkent, fejemre koronát, kezembe jogart adott s a trónra ültetett. A ki tehát igy fölszenteltettem, a tróntól el nem üzethetem s helyem más által nem pótoltathatik, mig ki nem hallgattatom a püspökök által, kik engem uralkodóvá tettek. Ők az istenség trónjainak neveztetnek; az Isten általuk uralkodik, itéleteit általuk mondja ki. Én mindig kész voltam s ezután is kész leszek magamat atyai javitásuknak s fenyitő itéletöknek alávetni [1])."

Lehet-e alázatosb szavakban bevallani ama felsőbbséget, mellyre az akkori nyilvános jog a világi hatalom fölébe az egyházi tekintélyt emelé? A püspökök a nagyokkal együtt választák a királyt s kötelezték öt az alkotmány megtartására, mellyet ha megsértett, trónvesztettnek tekinteték; ha pedig megtartotta azt, tanácscsal, katonasággal és pénzzel támogattaték.

Azonban a püspökök neveltetésök s hivataluknál fogva az ellenséges beütéseknek határt szabni nem voltak képesek, s Hincmár maga is bevallja a pápához irt levelében: A nép panaszkodik ellenünk s mondja: — Védjétek az országot imáitokkal a normannok s más beütők ellen, egyéb védelemről

[1]) **Baluzius**, Cap. ann. 859. pag. 127. Hincmár III. Lajoshoz ekkép ir: *Ego cum collegis meis ac caeteris Dei ac progenitorum vestrorum fidelibus*, **vos elegi** *ad regimen regni, sub conditione debitas leges servandi.* **Hincmári** app. II. 198. Lásd **Michelet**, *Histoire de France.*

ne gondoskodjatok; ha pedig karjainkat akarjátok felhasználtatni, tegyétek, hogy a pápa ollyan királyt adjon nekünk, ki képes legyen minket a pogányok ellen védeni[1]).

Imc tehát a papság is, a király is tehetetlennek vallja magát a fenyegetőző veszély ellenében; a kitüzött czél s az elérés eszközei közötti aránytalanság tünik ki összes mozgalmaikból. Midőn II. Lothar meghalt (869), a lotharingiabeliek a normannok visszaverésére képes fejedelmet ohajtván, Károlyt hiták meg, ki támaszt lelve Kegyes-Lajos végrendeletében is, a püspököktől is Lotharingia királyának kiáltatott ki.

Mersent egyezkedés. 870. aug. 9.

Német-Lajos beleegyezett eleinte azon osztályba, melly szerint Kopasz-Károly a nyugati és déli részeket vagyis Lyon, Besançon, Vienne, Viviers, Uzès, Toul, Verdun és Cambray kerületeket kapta; utóbb azonban nagyravágyása rávitte, hogy megszállná Provencet, és elfoglalva Vienne vidékét, Boso nevü kamarásának s valaisi Szent-Móritz (világi-) apátjának adta azt, kire még sokkal magasb méltóságok várakoztak.

Midőn a pápa az ország nagyait felszólitá, hogy Lotharingiát a törvényes örökös számára visszaszerezzék, Hincmár egy levelet küldött Rómába, melly az ugynevezett gallicanae libertates első alapjául tekintetett. És midőn ugyanazon pápa egy, már a zsinat által elitélt püspököt a maga itélőszéke elé idézne, Hincmár Károly nevében ezt irá: Mit? ki hallotta azt valaha, hogy egy király köteles legyen egy törvényesen elitéltet Rómába küldeni? Mint Franczia ország királya s királyi vér, én nem a püspökök helyettese, hanem e földnek ura vagyok. Sz. Leo és a római zsinat azt irták, miszerint a királyok, kiket Isten arra rendelt, hogy a földön uralkodjanak, a püspököknek megengedték, az ügyeket a legfelsőbb parancsok szerint intézni. Ők tehát annyival kevesebbé tarthatók a püspökök haszonbérlőinek[2]).

Kopasz-Károly császár.

II. Hadrián pápa Károlynak ezen önállósági erőködését szép szavakkal s azon igérettel mérsékelte, hogy, ha tovább élne mint Lajos, császárnak koronázandja őt. Ugy is történt (875). Kopasz-Károly

[1]) **Hincmari** Ep. ann. 870; Rer. Fr. VII. 340.
[2]) **Hincmari** Ep. ann. 871. Rer. Fr. II, 701.

atkelt az Alpeseken s Rómába ment, és mint Nagy-Károly, karácson ünnepén vette föl a birodalmi koronát, visszatértében pedig Olaszország királyává koronáztatott.

Visszatérve Franciaországba, az itteni papság által is megszentesitteté uj méltóságát; aztán gyermekesen felfuvalkodva megveté a frankok szokásait, öltözetét és nyelvét, s bokáig érő köntösben, hosszu disz-övvel, koronával fején szokott volt ünnepeken templomban megjelenni [1]). Kiterjesztette országa határait egész a Rajnáig, de Lajos, az elhunyt német királynak fia fegyveresen jelent meg, hanem az istenitélet az izzó vas, forró viz s kereszt-tartásban, és leginkább az andernachi győzelemben (876) Károly részére nyilatkozék.

Károly, miután a normannoktól a békét ötezer font aranyon, a főurak kétes hüségét pedig kiváltságokon vásárolta meg, átkelt az Alpeseken; de midőn hallá, hogy unokája Carlmann, a bajorok és szlávok élén ellene jő, visszatért s utjában Mont Cenis tövében meghalt (877. okt. 6.). Koronáját fia Dadogó-Lajos vette át, ki tiz év óta Aquitaniában uralkodott, melly lázadó fivérének elkergetése után adatott volt neki által [2]).

Dadogó-Lajos.

A Karolingok fölött ugyanazon végzet látszék nehezülni, melly az utolsó Merovingokat testvérháboru által emésztő. A Karolingok története árulások és testvércsaták szövevénye; minden egyes fejedelem halála után az öröködés háborut idézett elő. A nagyok ollykor idegeneket, ollykor magukhoz hasonlókat ültettek a trónra, kik csakhamar ujabb küzdőknek engedték át a mezőt. Legkedvezőbb alkalom volt ez a főuraknak, kivonni magukat a királyok hatalma alól, kik nem birván őket megfékezni, kegyöket keresni kényszerültek. Dadogó-Lajos barátainak apátságokat, grófságokat és javadalmakat osztogatott, részint hogy kegyöket keresse, részint hogy ellensulyt képezzen a tartományi főurak ellenében. Ezek azonban megboszankodva Avernayban szövetségre léptek, s a compiègnei kastélyában körülvett király kényszerülve érzé magát a főurak szabadalmait kiterjeszteni s megerősitni, apátságokat s a királyi javak nagy részét odaigérni, melly tette után a nagyok megkoronáztatásába beleegyeztek. Az ünnepély alatt Lajos, a nép általi választatását elismervé, illyen esküt tett: „Én Lajos, Isten kegyelme s a nép választása általi király, igérem az egyház s az ország összes rendei előtt, hogy az apáim által a kormányomra bizott népnek adott törvényeket s rendele-

---

1) *Ann. Fuld.* Rer. Fr. VII. 181.

OLASZHON CSÁSZÁRAI S KIRÁLYAI.

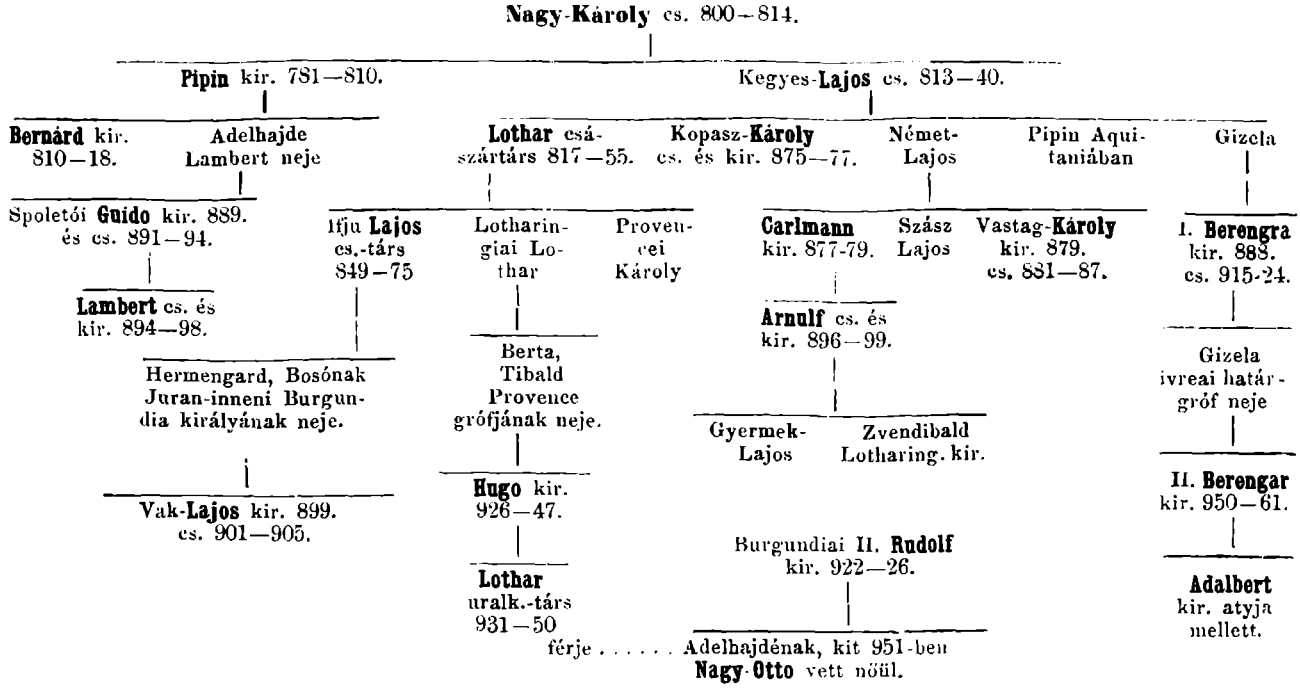

teket szentül megőrzöm, hiveim közös tanácsa s elődeim sérthetlen határozatai szerint.“

A császári korona után csengni megtilták neki a folytonos belzavarok s korán bekövetkezett halála (879). Fiait III. Lajost és Carlmannt, mint elüzött anyától származottakat, a nagyok egyik pártja a trónra méltatlanoknak nyilvánitá, s a szász Lajost hivta meg, ki Verdunben a hódolatokat el is fogadta. Azonban Boso, Kopasz-Károly sógora s Hugo apát fölkenették a két herczeget s a szásznak egész Lotharingiát odaajánlták, ki is megelégedve visszatért, s készen állott seregével megerősité saját uralmát és visszaverte a normannokat.

De Boso nem annyira a herczegek, mint saját maga javára dolgozott. Királyi czim után sovárga ő Jurán-inneni Burgundiában, melylyet mint herczeg kormányozott. A püspökök is felajánlták neki e méltóságot, hálálkodva, hogy a nép és egyház gyámolitását magára vállalá. Fölkenetvén tehát Lyonban s megerősittetve VIII. János pápa által, ki neki fogadott atyja volt, vitézsége s ügyessége által megalapitá az uj királyságot, mellyhez a Provence, Dauphiné, Lyonnais, Vivarais, Uzès és Franche-Comté tartozott.

A két franczia király megtörvén a normannokat Fontevrault és Sancourt mellett (881)[1]), hüségre hozva a hübéreseket s visszaverve szászhoni Lajost, ki követeléseket téve, sereggel ütött be, felosztották az országot s egyességben élvén egymással s a német királyokkal, a nagyok visszaéléseit megfékezni s a korona javait visszaszerezni törekedtek. Lajos azonban nem sokára, midőn egy leányt kergetne, lováról leesett s agyonzuzta magát (882).

Vastag-Károly.

Carlmann most abba hagyta Vienne ostromát, hogy elfoglalja fivére örökségét, megalázta aztán Bosót, a normannokat féken tartá, de csakhamar meghalálozott (884). A korona most Dadogó-Lajos utószülött fiát, Károlyt illette volna; de mivel az országnak erős védőre volt szüksége, a nagyok Vastag-Károlyt hivták meg, ki már is Németország, Bajorhon, Lotharingia, Szászország s Lombardia királya és császár volt, s ki eszerint Nagy-Károly örökségét ismét egy korona

---

[1]) Fennmaradott egy ének, melly III. Lajos ezen győzelmét dicsőíté:

Einen Kunig weiz ich —
Heisset herr Ludwig:
Der gerne Gott dienet sat.

Sommetól északra tehát németül beszéltek.

alá hozta, holott ügyetlensége egy országot sem vala képes kormányozni. A Maas melléki normannoktól gyalázatos békét vásárlott, midőn adófizetőjökké tette magát s Gotfrid nevü főnöküknek Gizelát, II. Lothar lányát jegyezte el. E főnököt azonban utóbb orozva meggyilkoltatta, miért is annak hivei a Szajna melléki normannokkal egyesülve, Páris ellen mentek. Károly ellenök fordult, de elhagyatva hübéreseitől, az ellenség visszavonulását pénzen s Burgundia feldulásának megengedése által vásárolta meg (886). Ennyi gyávaság ellenében annál fényesebben ragyogott fel Eudes párisi grófnak vitéz ellenállása. Károly azonkivül nem csak a népet idegenitette el magától, hanem az egyháziakat is, kiket arra kényszeritett, hogy a Gotfridnek adott váltságot vele együtt fizessék. Az elégületlenség annyira ment, hogy császári méltóságáról le kellett mondania (887), s bár megtartotta Franczia- és Olaszországot, mégis hatalom nélkül és megvetve élt; sőt még háza becsületét is bemocskolta, midőn Liutard püspököt a királynőveli házasságtörésről vádolá; a nő azonban nem csak e vádtól tisztának, hanem férje irányában is szüznek esküvé magát. Maguk Károly magasztalói sem találnak benne más dicsérni valót, mint azon önmegadást, mellyel uralkodása végéveinek szerencsétlenségét viselé. „Megfosztva a tróntól s inségbe sülyedve, napi szükségekkel kellett küzdenie. Arnulfhoz kelle folyamodnia, hogy őt az élelemre szükségesekkel ellássa, s ez rendelt is neki Németországban némi jövedelmeket. Meghalt Károly január első napjaiban (888) s a reichenaui monostorban temettetett el. Mint igazán keresztény fejedelem, Isten félelmében neveltetve, mélyen szivén viselé az egyház parancsait, bőkezüleg alamizsnálkodva, szünet nélkül imádkozott és a zsoltárokat éneklé; miért is eleinte minden ohaja szerint történt; miután pedig javaitól megfosztatott, a balszerencsét önmegadással türte, hogy kiérdemelje a hervadhatatlan koszorut[1]).“

Ekkor határozottan szétbomlott Nagy-Károly birodalma s a német frankok a latin frankoktól elkülönödtek[2]). Nyolcz királynak magtalansága, hatnak pedig kora halála a Karolingoknak verduni osztozkodását természetes következményeiben még föl nem tünteté, most azonban az egykor Nagy-Károlynak engedelmeskedett népek, tekintetbe sem véve annak ivadékait, nemzeti királyokat választottak. A császári czimért Spoleto és Friaul herczegei, Guido és Berengár

---

[1]) *Annales metens.* Rer. Fr. VIII. 67.

[2]) *Hic divisio facta est inter teutones francos et latinos francos.* Chron. regn. franc. Rer. Fr. VIII, 231.

vetekedtek; Franczia ország trónjára Eudes párisi gróf emelte magát, s el is ismertetett nem csak a püspökök, hanem Arnulf német királytól is, azon föltét alatt, hogy ennek hübéreseül vallja magát.

Ennyire alászállt a még fél század előtt annyira rettentő hatalom. Az egykoruak Nagy-Károly idejét, nem csak mint hősi, hanem mint csodás korszakot is siratták, s ekkor kezdődött Nagy-Károly s lovagjainak neve költői ragyogványokkal körülszövetni, hogy a gyáva utódok tétlensége a szemrehányásnak egy neme által korbácsoltassék fel. A san-galleni barát elbeszélte Vastag-Károlynak, mikép heristali Pipin egy oroszlánnak fejét egy csapással levágta; Nagy-Károly Szászországban mindent kardra hányt, a mi az ő kardjának magasságát meghaladta, és katonái az ellenségből hetet, nyolczat, sőt kilenczet is, mint a békákat, lándsáikra szurtak[1]); Kegyes-Lajos a normannok kardjait tréfából tördelte, és midőn Nagy-Károly egyik, monostorban élő fiától azt kérdezte, mikép kelljen uralkodni, ez minden felelet nélkül földre veté magát s a csalánt és más haszontalan dudvát kezdé irtogatni.

Azonban a san-galleni szerzetesnek oktatása későn jött; ama dudvák olly gyökeret vertek, hogy az egyedurság fáját elfojtották. A királyok, valahányszor az urak karjára s pénzére szorultak, kénytelenek voltak a korona kárával kiváltságokat osztogatni, s egy-egy engedmény mindig nagyobbat vont maga után. A Nagy-Károly utódai által kibocsátott törvényczikkekből (Capitularia) a királyi hatalom hanyatlását veszed ki; nem egyedül a császár adja azokat ki többé, a czélban igen eltérnek s gyakran inkább kérelmek és tanácsok, püspöki és pápai okmányok, a fejedelmek közti, vagy a főurakkali sokszori viszályok kiegyenlítései; s a helyett, hogy az egész népre kiterjednének, gyakran csak részletes czélúek; egyes felszólalást orvosolnak s mindent olly habozással fejeznek ki, mint a ki az engedelmességről kétségeskedik. Már Kopasz-Károly merseni rendeletével biztositotta a főurakat a hivatali méltóságtóli elmozdittatás ellen s lekötelezte a szabadokat, hogy mindegyik egy-egy főur védurságа alá álljon, eltörölve ekkép a germán függetlenség maradványait s megalapitva az uralkodó nemességet. Valamivel később kissé fölemelkedni látjuk a királyi hatalmat, midőn ugyanő, pistesi rendeletével (864) a közigazgatás minden ágát szabályozza, ugy be-

[1]) *Quid mihi ranunculi isti? septem vel octo, vel certe novem de illis hasta mea perforatos et nescio quid murmurantes, huc illucque portare solebam.* Mon. Sangall. lib. II. cap. 20.

szól, mint királyhoz illik s elrendeli, hogy a fejedelem engedelme nélkül épített várlakok rontassanak le: azonban meg nem hallgattaték; s a tusyi törvényczikkben (865) oda törekszik, hogy a lázadási egyleteket elnyomja s a politikai vétségeket megfenyitse; felhija a polgárokat a közbéke fenntartására; ámbár nem elég sikeres eszközöket használ, midőn a szabadoktól és a századosoktól ereklyékre tett esküt kiván. Más, az adók és terhes szolgálatok eltörlésére vonatkozott rendeletei is betöltetlenek maradtak.

Midőn utóbb a főurakat a semmivel sem kecsegtető olaszhoni hadjáratra akarta birni, mig a normannok a kapu előtt álltak, drága kiváltságokat áldozott megnyerésök végett (877).[1] Sőt meg nem elégedve, hogy a hübéreseknek a hivatali méltóságokat ujolag biztositá, azt is megengedte, hogy azokat fiaik- sőt rokonaikra is átruházhassák. Aztán az őt Olaszországba kisérő grófok fiainak az apai méltóság örökös voltát biztositá; sőt elhatározá magára s utódaira nézve is, hogy azon alattvaló, kitől a király igazságtalan dolgot követel, fegyveres kézzel ellenszegülhessen. Ime tehát a hübéresek a hübér és méltóságok örökös uraivá lettek, és a hübérrendszer megszilárdult a királyi hatalom romjai fölött.

Napról napra gyarapodván a visszaélések, némelly főurak tökélyes függetlenségre vergődtek. Boso a Jurán-inneni Burgundiát fiainak hagyta; a Jura és Pennini-Alpesek közötti pedig függetlenné tette magát Welf Rudolf gróf alatt, ki a valaisi Szent-Móriczban megis koronáztatott. Navarra önállónak nyilvánitá magát Garcias Ximenes fia, Fortunius alatt, ki az elszakadás forradalmának kezdője vala. A többi főurak védték ugyan az országot, de az ellenség ellen forditott fegyvert maguk felszabaditására is használták, megnyerve a népnek kegyét, melly elégedetten nézte az ő kezökbe átmenni az erőtlen Karolingok hatalmát. A saracenoknak, a Provence két uj királyságán kivül, a lovagregékben nevezetes Gerard által önállóvá tett Roussillon álla ellen; továbbá a grenoblei püspökség s a marseillei algrófság. Gascogneban ujra fölemelkedik Waifro családja, Aquitaniában a gothiai, poitiersi s toulousei ház. Rainer, Mons és Hainaut első grófja a németekkel Lotharingia fölött verseng s nevét Renard regéjében mint a nyers erő fölött diadalkodó ravaszság jelképét hagyja fenn. Flandria és Vermandois grófjai a belgák és németek ellen harczolnak.

Legdühösb csaták azonban a normannok ellen folynak, kikről és a saracenokról itt különösen fogunk értekezni.

---

[1] Quierzyi *Capit.*

HARMADIK FEJEZET.

A saracenok beütései.

Alig hogy meghalt a kóbor népeket kardjával féken tartani tudó, de elegendő gátak vetésére sem hatalommal sem tudománynyal nem biró Nagy-Károly, Scandinavia legott előrohantatá az ő rettentő kalózait; a szlávok a homályból előtüntek; a német fajtól idegen magyarok gyors paripáikon a Karolingok birodalmáig száguldoztak.

Ezen uj beütők nem ugy, mint az elsők a római birodalom hanyatlásakor, szolgaság és bünök által elkorcsositott s a távoli főváros eröködéseit közönbösen néző emberekre, hanem pezsgő életü, saját hazájok védelmére fölfegyverzett s a kereszténység hatalmas egységében összetársitott erőteljes nemzedékekre találtak; s öröm látni, mikép sikerült ezeknek a beütők egy részét visszaverni, másokat megszeliditni s épen a fenyegetett müvelődés eszközeivé tenni. Az arabok a birodalom fölédelt ereje által Görögországtól visszaverve, Persia ellen fordultak. Franeziaország részéről erejöket már Martell Károly törte meg, aztán Aquitania, Barcellona és Navarra grófjai, segittetve a rettenhetlen baskok, a növekedő Oviedo királyság s leginkább Spanyolország uj urai közt kiütött viszongás által, ama határokat sikeresen örzék. Miként a frankokat a kalifa ellen lázadó emirek zászlai alatt láttuk harczolni, épen ugy támogatták az arabok a Karolingok ellen lázadó grófokat s pusztitották Franeziaországot: hanem Barcellonában csakhamar gátfal emelkedett ellenök, s ha néha egy-egy rabló csapat be is nyomult, a keresztények által mindenkor visszatoroltatott.

Ám a kikötökből, mellyek egykor pun hajóhadat eresztettek tengerre, most saracen kalózok indultak ki, s be-befutva a Földközitengert, minden kereskedelmet megszüntettek; aztán időnként kiszállva az olasz partokra, vagy a folyókon bevonulva, veszélyesekké lettek a vagyonra ugy, mint a személybátorságra[1]). Rajtaütvén Sardinián s leöldösvén az örséget, elrablák sz. Ágoston testét és sok állomást elfoglaltak, ámbár az egész szigetnek, ugy látszik, nem lettek urai: a lakosság egy része Afrikába hurczoltatott, hol ekként Kairvan

[1]) **Reynaud**, *Invasions des Sarazins en France, en Savoie, en Suisse* stb. Páris, 1836.

vidékén Sardania gyarmat keletkezett, más része a hegyekbe menekedett, ugyhogy a városok elpusztultak, valamint az utak és a vizvezetök is. Nagy-Károly, midőn a Baleari s más nagyobb szigetek visszavétele végett harczolt ellenök, ama tengeren egy hajóhadat állitott fel (810); hanem ez nem lévén elég erös, a nagy császár még életében hallá Nizza és Centumcellae (Civita Vecchia) kiraboltatását. Kegyes-Lajoshoz, alighogy atyját felváltá (815.), Caglialiból követek jöttek a saracenok ellen segélyt kérendök [1]); de Lajos szánalomnál alig adhatott egyebet. A pápák azonban kitartással folytaták a sardiniai arabok elleni háborut; a genuai gróf visszafoglalta Corsicát, s Bonifácz, Toscana határgrófja, ki ama szigetet Bernárd fivérével együtt kormányzá, kikötött Utica és Carthago közt s öt parti csatában szerencsésen harczolt [2]); azonban vitézsége senki által nem támogattaték, s a saracenokat a csatavesztés el nem csüggeszté.

E beütések az északiakétól egészen különbözök voltak. Ez utóbbiak elöl a lakosok a tengerpartokon kerestek biztos menedéket; a saracenok pedig a tengerpartokról a szárazföld belsejébe kergették a megtámadottakat. Urai levén a nagyobb szigeteknek s a Gibraltar-szorosnak, a saracenok a Földközi-tenger keleti öblén kivül a nyugatit is hatalmukba ejték; miért is ujra kétségessé lön ama kérdés, mellyet egykor Carthago lerontása oldott meg: hogy tudniillik Neptun három ágját kelet, vagy nyugat hordozza-e.

Leginkább pedig Provence vala kitéve rablójárataiknak, hol mindenelőtt a lerini monostort, a tevékenység s tudomány köztpontját ronták le, azután a marseillei gyarmatokat Antibest, Saint-Tropezt és Hyérest. Megerösitvén magukat a tengeren Toulon és Nizza közt, a városokat gyakran megtámadták s Marseillet tiz év alatt kétszer rabolták ki (838—848) [3]). Ama tartományok, hol arra, hogy a szelid, kedves égnek az ország gazdagsága s virágzó jólléte is megfeleljen, nemzedékek fáradoztak, azon időponttól elvesztenek a történet számára. Camargue szigetét állomásul használták, mellyből Rhône folyón felvonulva, Arlest rabolgatták, mig néhány év multával Gerard Roussillon ura, rajtok ütvén, legyőzte öket s elvevé kedvöket ama folyónak többszöri behajózásától.

[1]) **Eginhard**, ad ann. 815. v. 820.

[2]) **Astronomus**, *De vita Ludovici*, cap. 42.

[3]) Sz. Victor kolostor apáczái, Marseille elővárosában, orrukat vagdalták le, hogy az arabok baromiságát elkerüljék. Innen kapta monostoruk a Denarrade s nevet.

A saracenok visszaverése ürügyül szolgált Bosónak magát Provence királyává emelni (879). Őt azonban elragadván a halál, Gerard pedig baráttá levén, a saracenok visszatértek, nem rabolni többé, hanem hóditás végett.

Több-több csapatot hiva magukhoz katonailag uralkodtak az ország fölött, nem függve sem a spanyolhoni kalifaktól, sem az afrikai emirektől. A római hajóhad, melly Frejus kikötőjében állomásozott, a megégettetést csak sebes futás által kerülhette el. Sőt a tengeri Alpeseken átkelve s Acquit és más városokat fölégetve, a saracenok Olaszországot is rettegésben tarták. Megerősitvén magukat ezután Szent-Móricz monostorában, be-betörtek egész félszázadon át, Burgundiába, Italiába sőt Sveviába is, megszüntetve minden kereskedelmet, megtámadva s lekaszabolva az ájtatos zarándokokat, kik — leginkább angolszászok — Rómába mentek; kirabolták Genuát (934) s leöldösték annak lakóit [1]), mindig uj kalandorokat csalogatva magukhoz.

Hugo Provence királya, hogy szabaduljon ezen ellenségtől, segélyt kért I. Román byzanti császártól, kinek unokáját Berta nevü leányának kezével ajándékozta meg. A konstantinápolyi hajók görög tüzet vetettek a saracenok gályáira, ki is zárva látván maguk előtt a tengert, elhagyták fraisneti állomásukat s visszavonultak a hátuk mögötti erdőbe, melly még ma is Forét des Maures nevet visel. Hugo nem merte őket megtámadni, hanem egyezkedett s barátságát igérte, ha biztositnák számára a helvét Alpeseket vágytársa, Berengár ellen, ki Olaszországot megtámadni készült. A saracenok visszatértek Fraisnetbe s rablásaikat ujra megkezdték, a nélkül, hogy Berengárt Alpescken inneni követelésoiben megakadályozták volna.

Konrád, Hugónak második utódja (937), a saracenokat elfoglalt helyeikben meghagyá, de anyja, Berta, ki fiát a tevékenységben nagyon felülmulta, várdákat épittetett s gondosan örködött, hogy a musulmanok hatalma tovább ne terjedjen. Egyszerre, nem tudni. Berta eszközlésére-e, avagy véletlenül magyar sereg állt a musulmanokkal szemben s kölcsönösen rongálták egymást.

Némelly főurak, hogy függetlenekké legyenek, a saracenok támogatását keresték, mások ismét fegyvert emeltek ellenök, hogy a tőlük elfoglalandó földeken uralmat alapithassanak. Mayeul de Valensoles, jeles család fia, nagy áhitatu s tudományu clunyi apát, midőn Rómából visszatérne, az arabok kezébe esett, honnan csak monostora összes kincseivel válthatta meg magát. E méltatlanság szent boszura

[1]) **Liutprand**, IV. 2.

gerjesztő a kereszténveket, s Vilmos gróf összeszedvén az egyenetlenségben ercjöket vesztegető főurakat, a saracenok legyőzésére vezető őket (972). Ezek egy része tengerbe fojtatott, mások a halált, vagy rabszolgaságot a keresztség fölvételével kerülték el. Vilmos gróf a haza atyjának nevét vivta ki magának, s Franciaország harmadfél század után a saracenoktól végkép megtisztittatottt.

A hegyekbe menekült lakosok, a saracenok elüzése után, ősi földeikre legott visszatértek. A birtokok nagyobb része az egyházaknak adatott, mellyek ujolag a keresztény szeretet s tudomány menhelyeivé lettek; egy részt a szabad osztályuak vettek át, s minthogy a hűbéreseket az arab kard kiirtotta, szorgalmas müvelés által csakhamar virágzó jóllétre vergődtek. Az urak, kik a tartomány megszabaditásáért harczoltak, a szomszéd vidékekből népesitették meg az elhagyott részeket, s az uj telepedők kedvező föltételeket nyerve, községeket alakitottak, mellyeknek szabad intézményeik az olaszoknak is például szolgáltak [1]). A barbárok ezentul is minden alkalommal törtek be rablás végett, miglen XIV. Lajos fölépité a touloni kikötőt s beállitotta ott a tengeri fegyvertárt: azonban csak azon időtől, mióta a franczia zászló Algir falain lobog, vannak a tengerpartok tökélyesen biztositva.

A saracenoknak olly messzeterjedő beütéseik majdnem hihetlenné teszik, hogy ennyi népet maga északi Afrika szolgáltatott volna; igen valószinü, hogy egész Európából az olly nagyszámu elégületlenek, különösen az annyi ponton legyőzött, kaland- és zsákmánysovár szlávok a berohanó musulmanokhoz csatlakoztak. A rabszolgaárulás

---

[1]) „A földmüvelő tulajdonosok ezen népessége, melly a hübér nyügét soha sem ismerte, a neki szükséges erényeket, a munka, a józanság és vallás szeretetét mindenkor megőrzé, s a musulmanok emléke nem kevéssé emelte ama hitbuzgalmat, mellyet az utóbbi siralmas üldözés sem tudott elhidegitni. Él ezen emlék Provence legtudatlanabb s a multtal legkevesebbet gondoló osztályainál is, s alig van munkás, kinek kapája valaha azon széles téglákba nem ütközött volna, mellyek alatt az ott egykor uralkodott afrikai nemzedékek alusznak. És ha az utas kérdést tesz, hogy minő romok azok ott a hegyen, minden gyermek és asszony ezen feleletet adja: *Ott állott a mi falunk a saracenok idejében.* A romok közt kápolna emelkedik, mellyet egy remete őriz, s melly a már most nem létező falunak temploma vala. Azt mondanád, a remete az ősök hamvait őrzi, mellyeket az utódok évenként látogatni jönek, azon napon, mellyen e kötelességőket a templom ünnepe emlékbe hozza. A régi hazának ezen emlékünnepét mindig vidám játékok előzik meg, saracen hangszer (*tamburin*) s hason eredetü tánez (*la mauresque*) kiséretében. A vallási ünnepély s a zajos öröm élő bizonyitványát teszi az egykori idegen uralomnak s a dicsőséges megszabaditásnak.“ **Des Michels** *Hist. du moyen âge*, II, köt. 398. l.

embertelen szokása akkoriban uj erővel látszék divatba jöni; s a legyőzöttek nagy része, különösen Franczia országban vásárra vitetett. A saracenok megvették ezeket, hogy heréltetek csináljanak belőlük, s divatba jövén e gyalázatos nyerészkedés, Germania belsejéből minden folyó torkolatához illyen szerencsétlenek szállittattak. Verdun Lotharingiában legtöbb heréltet szolgáltatott, még keresztény fiuk is raboltattak, bár mennyire küzdöttek az egyháziak e kereskedés ellen. Nem utolsók voltak annak gyakorlásában a velenczeiek, kiktől Zakariás pápa 750-ben számos gyermeket váltott ki, kiket Olaszhonból messze akartak vinni. Civita-Vecchiában 776-ban az illy eladott emberekkel terhelt hajók lángba borittattak. Az eladott s islamban nevelkedett gyermekek szaporitották a kereszténység ellenségeinek számát, ugy szinte azon felnöttek is, kik fogságba esve, életöket vallásuk megtagadásával válthatták meg.

Sicilia.

A termékeny Sicilia soha sem jutott volt a longobardok uralma alá s temérdek gabonáját a görög császárok huzták, kik a tartományt egy patricius által igazgattatták, s bár képtelenek voltak azt védeni, mégis annyi jövedelmet követeltek belőle, mint előbb egész Olaszországból. II. Constansnak olly balsorsu látogatásakor a sziget a szenvedett rablásokon kivül még az udvart is eltartani kényszerittetett. A római egyház is, mellynek Siciliában nagy birtokai voltak, évenként tömérdek gabonát vitetett ki onnan a nélkül, hogy valamit viszont küldött volna; azonban a képrombolási háboru kiütése után a pápai birtokokat a görög kincstár foglalta el, s Sicilia a konstantinápolyi patriarcha egyházi hatósága alá adatott.

A gazdagságon kivül még fekvése is fontossá tette Siciliát a görög császárok előtt, kik innen a Calabriában még fennmaradt birtokokkal könnyebben rendelkezhettek. Miután azonban a Földközi-tengeren frank és saracen hajók czirkáltak, a patriciusok függése mindig csekélyebb lőn s csak is az évi adó megküldésében nyilvánult. Elpidius, egyike azoknak, fellázadt Irén ellen s nem birva elegendő erővel a saracenokhoz fordult segélyért, kik is Siciliába többször beütöttek, habár akkor még állandóan le nem telepedtek.

Euphemius, ki a szigetet Dadogó-Mihály nevében kormányzá, beleszeretett egy, az Istennek szentelt szüzbe s elrabolta azt. A császár, bár ő is elkövetett volt illyen bünt, szigoru büntetést rendelt (827.) Euphemius ekkor Ziadat Allah ben-Ibrahimhoz, a kairvani aglabita-királyhoz folyamodott, s hűbérességet és évi adó igért neki, ha megsegitné őt a szigetet elfoglalni s a császári czimet elnyerni. Az

arab fejedelem száz hajót s tizezer fegyverest adott neki Aba al-Camo vezérlete alatt, ki is kiszállva, Selinunt romjaitól nem messze egy várost épitett s azt a maga nevéről nevezte el (A l c a m o). Euphemius a sziget királyának kiáltatván ki, várta, hogy a nagyszámu elégületlenek által gyámolittatik: de midőn Syracusa falaihoz közelednék, a megfertőzött szűznek fivérei által agyonveretett.

A siciliabeliek ekkor a haza vedelmére föllelkesednek s megverik a zavarba jött saracenokat, kik mégis segélyt kapva Afrikából is, Spanyolországból is, a sziget nyugati részét hatalmukba keritéek (831.) Palermo, a legnevezetesb s olly annyira népes város rongyos faluvá lett, miután hatvanezernyi lakosságából az ostrom végével csak háromezer maradt volt. Azonban az emlitett, Spanyolországból jött szökevény arabok, a várost ujra megnépesiték [1]), s ezóta a Tunisból, a hóditás vezetésére s bevégzésére küldött emirek székhelyévé lett. Az első emir, Mahomed, Abd-Allah ben-Aglab fia, az ennai (Castro Giovanni) ütközetben kilenczezer rómait ölt meg (832); hol, miután azt utódja Al-Abbas elfoglalta, az első mecset nyittatott meg. Husz év mulva Theodotos kormányzó-patricius Messinának falain esett el. Syracusa tizhónapi, kétségbeesett hősi védelem után elesett. A város többjei legyilkoltattak, a nép Afrikába hurczoltatott, hogy ott sirassa hazáját és szabadságát: a város büszke templomaival romokba döntetett (878) [2]).

Felfuvalkodván e győzelmeikben az emirek, megtagadták az engedelmességet az aglabita fejdelmektől, kik, midőn ezeket huszonötévi harcz után ujra megfékezték, Ihrahim kairvani fejdelem maga is Siciliába jött s bevette Taorminát (908.), mellyet természeti majdnem megvihatlan erős fekvése sem védhetett meg. A saracenok a lerontott Taormina helyébe Mola erősségét épitették. Más saracenok ugyanekkor Lemnót pusztitották, rabságba hurczolva annak összes lakosságát; aztán midőn a calabriai városok nagy-alázatosan jöttek

---

[1]) **Amari**, az *Archivo storico*-ban.

[2]) **Theodosii** monachi *Ep. de excidio Syracusarum*. Rer. Ital. Scr. t. II. p. 1. pag. 262.

Histoire de l'Afrique arabe sous la dynastie des Aglabites. Páris 1841; Yusef Ebn-Kalidun müve, ki Tunisban 1332-től 1406-ig virágzott, s kit Hammer arab Montesquieu-nek nevez. A müvet Nöel des Vergers forditotta le. Kitünik belőle a berberek harcza az aglabiták ellen s mint egy melléktörténet ez utóbbiak uralma Siciliában.

Camillo Martorana *Notizie storiche de' Saracini siciliani*. Palermo, 1832.

Wenrich, *Rerum ab Arabibus in Italia insulisque adjacentibus, Sicilia maxime, Sardinia atque Corsica, gestarum commentarii*. Lipcse, 1845

Ibrahimhoz bocsánatért esdekelni, hogy az ellene lázadóknak segédkezet nyujtottak, az emir kijelenté nekik, készülnének a szolgaságra s jelentenék az öreg Péter városának is, hogy Ibrahim jö.

Cosenza azonban meggátolta öt menetében, s Ibrahim halála után a győzők közt viszály ütött ki, miután az első hóditók fiai az aglabiták trónját bitorló tripolisi fatimita királyokat elismerni nem akarták. Innet háboru támadt, melly alatt a keresztények több nemes kisérletet tettek a rabiga lerázására; különösen a girgenti-ek négy évig tartották magukat s igen kevésbe mult, hogy Palermót is vissza nem foglalták (927); utóbb azonban legyőzetve, vérökben fürösztek dicső hazájok maradványait.

Olaszország.

Méltó oka volt tehát Italiának is rettegni az araboktól, kik ha partmellékein eddig több futólagos rablást követtek el, most Palermóból félelmetesebben fenyegetőztek. Beneventum herczegei s Campania városai, mellyek a görögöktől többé nem védettek, a helyett, hogy biztosságuk végett egyesültek volna, egymás ellen harczoltak s viszályaikban a musulmanok segélyét kérték ki. Az igy behitt afrikai arabok Barit foglalták el (842), a spanyolhoniak pedig Tarantót, belekeverve maguk vérét a keresztény vér közé, emezeknek testvérharczai alatt.

Más musulmanok Ponza szigetén telepedtek le, de Sergius, nápolyi consul (845), összeszedvén a gaëtai, sorrentói és amalfii gályákat, visszaüzte őket. Az emir, hogy lemossa e szennyt, visszatért; elfoglalta Miseno várát s kiszállván Civita-Vecchiában, egyenesen Róma ellen ment s minthogy nem tudta becsülni sem a régi Rómát, sem az ujnak méltóságát, felgyujtotta az elővárosokat s megszentségtelenité a Szent-apostolok egyházát [1]). A megürült pápai szék betöltésére zavart rögtönzettel IV. Leo választatott el (847), ki az ő nemes bátorsága által feltüzelt római polgároknak élökre állva, visszaverte a saracenokat a tengerig; aztán Szent-Péter egyházát s a Vaticant kettős fallal vétetvén körül, megerősité Ortát és Ameriát is; Centumcellae lakóit [2]) az uj Leopolisba helyezte át, a kikötőt pedig corsicai gyarmatosokkal töltötte meg, kik megesküdtek, hogy szent Péter zászlaja alatt élni s halni akarnak.

[1]) Az elváros égése Rafaël egyik vaticani festvényének tárgyát képezi.

[2]) Kik később városukba visszatérvén, annak Civita Vecchia nevet adtak.

A saracenok nem remélvén Rómát elfoglalhatni, most Fondi ellen fordultak (852), kirabolták azt s a lakókat, kiket le nem öldököltek, rabságba hurczolák. Ostrom alá fogták Gaëtát, visszavervén egész Monte Cassinóig a Lothár által ellenök küldött spoletói sereget. A benedekrendiek bölcsője elvesztett volna, ha az ellenség az éjt a folyam partján nem tölti, melly annyira megáradt, hogy a következő nap nem mehettek át rajta. Gaëtát megmenté Caesariusnak, Sergius consul fiatal fiának vitézsége, ki kereskedésre szánt, de a haza védelmére is mindig kész nápolyi és amalfii hajókkal a kikötőbe érkezett.

A saracenok zsákmánynyal terhelten visszatértek s „midőn már Palermóhoz közel voltak, egy naszáddal találkozának, mellyben csak két ember, tudniillik egy szerzetes és egy pap vala. Ezek kérdezték a musulmanoktól: Honnan jöttök s hova mentek? — Visszatérőben vagyunk szent Péter városától; kiraboltuk ennek imaházát s elpusztitottuk a tartományt. A frankokat megvertük s szent Benedek monostorait felégettük. — Hát ti kik vagytok? — Kik vagyunk? mindjárt megtudjátok. — Alig hogy kimondák e szavakat, rettentő tengeri vihar kerekedett s az arabok összes hajóit elmerité [1])." Más musulmanok Lunit és a liguri partokat, mások ismét Calabriát és Apuliát pusztitották, behatolva Beneventum herczegségébe is. II. Lajos császár a capuai püspök s a monte-cassinói apát közbenjárására segélyt küldött, s megölvén Amalmater emirt, összeszedette a Beneventumban talált saracenokat s lefejeztette őket. Mig azonban ő a beneventumi és salernói herczegek békitésével tölté az időt, a neki bátorodott musulmanok pusztitották a déli tájakat. Midőn Isernia falait földrengés megrongálta, a kegyetlen Massar, midőn ösztönöztetnék, hogy a könnyü zsákmányt keritse kézre, felelé: Mit? az Isten csapással látogatta meg e várost, s én szerencsétlenségét még súlyosbitanám?

A kevésbbé nagylelkü II. Lajos császár, midőn Massar, kezébe esett, halálra itélte öt. Még kegyetlenebb volt, mint Massar, a Barit megerősitő sultán, ki innen minden támadást visszavert; Alifát, Telesiát, Sepinót, Bovianot, Iserniát és Venafrót romba dönté; Beneventumot csak nagyösszegü váltság mellett kimélte meg; Monte Cassino számos hübéresei által védetett; a volturnói benedekiek három ezer darab aranynyal váltották meg magukat. A sultán Bariból harminczhat naszáddal Görög-Illyria pusztitására megy (856) s kirabolja

[1]) *Monach. anonym.* **Muratorinál** II. 266.

a városokat, mellyek a szlávok ellen fenntarták magukat; a ragusaiak azonban tartották magukat mindaddig, mig macedoniai Vazul hajókat küldött, mellynek láttára a saracenok futásnak eredtek.

Az olaszok magukhoz tértek s belátták, mikép az idegen betüktől csak egyesülés által szabadulhatnak meg. II. Lajos általok felkéretve fegyverre szólitá az összes grófokat, hübéreseket és szabadokat, kiadván a következő parancsot: „Minden, ki fekvő javakban annyit bir, mint a mennyire saját személye becsültetik, a zászló alá siessen; a szegények a tengerpartokat s a határvidéket őrizzék; a főpapok, grófok és gastaldok összes embereikkel ki fognak indulni, minden mentség és kivétel nélkül; a szabadok, kik nem akarnának fegyvert ragadni, javaikat és hazájukat, a grófok és hübéresek pedig méltóságaik- s javadalmaikat vesztik el; ugy szinte azon grófok, főurak, apátok és abbatissák, kik hübéreseiket s szolgáikat a hadseregbez küldeni elmulasztanák. Az erőtlen népség a várakba menekedjék. Minden, harczra alkalmas ember teljes fegyverzettel, ruhával egy évre s élelemmel egész az aratásig ellátva jelenjen meg. A ki fegyvert, vagy házi állatot rabol, hármas birságot fizet s a mellett h a r n e s c a r r a itéltetik [1]; ha rabszolga, megkorbácsoltatik; az utonálló, betörő, gyujtogató, gyilkos és házasságtörő életével lakol.“

Fegyverben vala egész Olaszhon. Lajos (866) először is Monte-Cassinóba ment, intézkedést teendő, hogy a hadsereg müködését ájtatos imák is elősegitsék: hanem mindenelőtt a kétes hüségü campaniabelieket kelle megfenyitni s Capua lerontásával a többieknek rettentő példát adni. Elpusztitotta Nápoly környékét is, miután e város, a kereskedésnél magasztosb érdeket nem ismerve, majdnem, mint Palermo, tele volt saracenokkal s azokat fegyverrel, élelemmel, sőt menhelylyel is segitette. Előhaladván Lajos, visszaverte a musulmanokat minden ponton s Taranto- és Barira szoritá őket (867); minthogy azonban az igért görög hajóhad meg nem érkezett, vissza kellett vonulnia. A saracenok üldözőbe vették s elönyomultak egész Szent-Mihály monostoráig Gargano hegye alatt; de a Lajos által Apuliában hagyott hadtest által szüntelen nyugtalanittattak. Bari három év mulva visszafoglaltatott (868), s a sultán, életét csak Lajos nagylelküségének köszönte.

Ez most Taranto ellen külde ostromló sereget, sürgetve Vazul

[1] E büntetés abból állott, hogy a harczfi az egész sereg előtt nyerget, a pap pedig misemondó könyvet hurczolt a hátán. *Rer. It. Scr.* t. II. p. I. pag. 265. Ezen okmány eléggé felmutatja a hadügy állapotát, a Karolingok alatt.

görög császárt, hogy küldené el az igért hajóhadat, melly a Tyrrhenitengert az araboktól megtisztitsa. Midőn azonban a görögök a győzelem dicsőségét a nyugati álcsászárnak engedelmeskedő barbárok ellenében maguknak tulajdoniták, Lajos ezt felelte nekik: „Ti, az igaz, nagy készületeket tettetek, olly nagy számmal, mint a sáskák, mellyek elhomályositják a léget; hanem mikép a sáskák rövid repülés után leszállnak, ti is odahagytátok a csatatért, hogy kiraboljátok Slavonia keresztényeit, a mi alattvalóinkat. Az én harczosaim kevesen voltak, mivel a várakozásba belefáradtakat haza küldém, csak a javát tartván meg. Ezekkel folytatám az ostromot, s legyőztük a saracenok leghatalmasb három emirjét; megrettentettük a hitetleneket, s ha segittetünk a tengeren, visszafoglaljuk Siciliát. Testvér! siettesd az igért tengeri segélyt, légy figyelemmel szövetségeseid iránt s ne higy a hizelkedőknek.“

Vazul felboszankodva a levél hangjára s a testvér czimezésre, meg nem adta a tengeri segélyt s igy a vállalat sikertelen maradt. A frankok a győzelem utáni kicsapongásaikkal annyira mentek, hogy a megsértett beneventumiak herczege, Adelgis a görög császár mellett nyilatkozott, ki is élve a kedvező alkalommal visszafoglalta Calabria, Samnium és Lucania főbb városait, és az oda sietett Lajos fogságba esett (871) [1].

[1] Akkoriban készült e verszet:

Audite omnes fines terrae horrore cum tristitia.
Quale scelus fuit factum Benevento civitas.
Lhuduvicum comprenderunt, sancto pio Augusto.
Beneventani se adunarunt ad unum consilium,
Adalferio loquebatur et dicebant principi:
Si nos eum vivum dimittemus, certe nos peribimus.
Scelus magnum preparavit in istam provintiam,
Regnum nostrum nobis tollit, nos habet pro nihilum.
Plura mala nobis fecit: rectum est moriad.
Deposuerunt sancto pio de suo palatio;
Adalferio illum ducebat usque ad pretorium,
Ille vero gaude visum tamquam ad martirium.
Exierunt Sado et Saducto, inoviabant imperio:
Et ipse sancte pius incipiebat dicere:
Tamquam ad latronem venistis cum gladiis et fustibus.
Fuit jam namque tempus vos allevavit in omnibus.
Modo vero surrexistis adversus me consilium.
Nescio pro quid causam vultis me occidere.
Generacio crudelis veni interficere,
Ecclesiaeque sanctis Dei venio diligere.

Mind ez nagy előnyt nyujtott a saracenoknak, kik Siciliából és Afrikából roppant sereget küldöttek Salerno és Capua felé (872), hogy az ugyis erősödő gyarmatoknak segédkezet nyujtson. A tarantói gyarmat Barit ismét elfoglalta, Apuliát a musulmanok elárasztották; Nápoly, Gaëta és Amalfi, ha nem is barátaik, de legalább még jóideig ellenségeik sem voltak az araboknak. A megszabadult Lajos ujra hadakozott az arabokkal, azonban még életében kellett látnia, mikép azok déli Olaszhon uraivá lettek s Beneventumot felgyujtással fenyegették. Salerno ostroma alatt Abdila emir ágyát sz. Fortunát és Cajus templomában az oltárra helyezte s minden éjjel egy-egy apácza szüzességét áldozta ott fel, mig végre egy leszakadt gerenda a kéjelgőt agyonütötte. Midőn Beneventum ostromoltatnék, egy polgár, ki segélykérés végett küldetett volt el, midőn visszatérne, az arabok kezébe esett. Ezek gazdag ajándékot igérének neki, ha megcsalná az ostromlottakat és kegyetlen fenyegést, ha az érkező segélyről értesitné őket. A polgár azonban, amint a falak alá érkezett, elkiáltá magát: Bátorság és kitartás! a szabaditók jönek! én meghalok, ajánlom nektek nőmet s gyermekeimet, s ekkor darabokra vagdaltatott.

Az olaszokkal egyetértve a musulmanok a campaniai széleken megerősiték magukat, s a sultán, kit a megkegyelmezés le nem fegyverzett, még rettentőbben jelent meg, mint valaha (875). A montecassinói s volturnói monostorok, mellyeket az imák és a hübéresek roszul védtek, lángba borittattak, a sabinok földe elpusztittatott s a rabló csordák egész Tivoli gyönyörü tájaig s Tiber szent partjáig nyomultak, és Róma környéke a lakosoknak két éven át semmi terményt sem szolgáltatott.

VIII. János pápa megkisérté a hiú s haszontalan Kopasz-Károlynak bátorságát s szánalmát fölgerjeszteni, s irta neki: „A kereszt-

---

Sanguine veni vindicare quod super terram fusus est.
Kalidus ille temtador, ratum atque nomine
Coronam imperii sibi in caput ponet et dicebat populo:
Ecce sumus imperator, possum vobis regere.
Leto animo habebat de illo quo fecerat;
A demonio vexatur, ad terram ceciderat.
Exierunt multae turmae videre mirabilia.
Magnus Dominus Jesus Christus judicavit judicium:
Multa gens paganorum exit in Calabria,
Super Salerno pervenerunt, possidere civitas.
Juratum est ad sanctae Dei reliquiae
Ipse regnum defendendum, et alium requirere.

tény vér ömlik; s a ki az öldöklő vasat elkerüli, mint rabszolga hazájából örökre elhurczoltatik. Városok s faluk, lakóiktól megfosztatva elpusztulnak; a szétüzött püspökök csak az apostoli széknél találnak menedéket, egyházaik a vadállatok tanyáivá lesznek. A dolgok ezen állapotában igazán fellehet kiáltani: B o l d o g o k a m a g t a l a n o k, é s a z e m l ő k, m e l l y e k n e m s z o p t a t t a k! Ki ad nekem elég könyeket, megsiratnom a haza romlását! A nemzetek urnője, a városok királynéja, az egyházak anyja, elhagyatva, fájdalomba merülve kesereg. O az inség és aggály korszaka, a nyomor és sanyarúság napjai!" Hason kérelemmel fordult a többi fejedelmekhez, ne engednék, hogy Agar szülöttei Italiát rablánczra verjék s a vallást elnyomják. Károly meghagyta a spoletói herczegnek, segitené a pápát, de a nápolyi consul az egyházi átokkali fenyegetésre sem hallgatva, nem akarta a musulmanokkal kötött szövetséget megsérteni. Róma tehát nem szabadulhatott máskép, mint, hogy éviadó fizetésre kötelezte magát, s látnia kelle, mikép a nagyravágyó főurak, hogy Róma fölötti uralmukat megalapitsák, a saracenokkal szövetkeztek.

Szerencsére a siciliai s afrikai arabok közt viszálkodás ütött ki, ugy, hogy Syracusa bevétele után további vállalataikkal felhagyni kényszerültek (878). A görögök e viszálkodást s a Kopasz-Károly halálával bekövetkezett fejetlenséget arra használták fel, hogy maguknak Italiában a nyugatiak és musulmanok fölött tulsulyt szerezzenek. Hajóhaduk tehát uráva tette magát a keleti partoknak s Nazarius tengernagy megsemmitvén a palermói arab hajókat, Lucania és Apulia tengeri városait felszabaditá; Reggio, Taranto és Bari, uj szenvedések alatt urat változtattak.

Sicilia s Olaszhon azalatt a saracenok elleni folytonos harczczal föl nem hagyott; Atenulf (900) Beneventum és Capua herczege, habár Campania összes városaival minden erejét megfeszité, sikert még sem arathatott; hanem végre megszólalt az egyetlen hang, melly a kereszténységet egyesült működésre felhini képes vala, s X. János a kelet és nyugat fejedelmeit felszólitotta a keresztes hadak ezen előjátékára. Biborban született Constantin Picingli patricius vezérlete alatt egy hajóhadat küldött, mellyhez az olasz köztársaságok s a longobardok is hozzá csatlakoztak, a pápa pedig Berengár császár hübéreseinek élökre állott. A Gariglianóban ostrom alá vett saracenok (916) három hónapig védték magukat; midőn pedig látnák, hogy nem tarthatják magukat, lángba boritták az egész várost, azon reményben, hogy a tüz előidézte zavar közt megszökhetnek, azonban össze fogdosva, kardra hányattak. Ezzel megtöretett az arabok olaszhoni

uralma, habár időről időre visszatértek s meg is erősiték magukat részint Gargano alatt, honnan őket XIII. János (969) Szvatopluk dalmát király segélyével üzte el [1]), részint Reggio és Cosenzában, hol is többször volt alkalmuk szomjukat a testvérharczba merült olaszok vérével oltani el.

Míg egy részről a pisai hajóhad a calabriai saracenokat Reggióba szoritá, addig VIII. Benedek, a harczias szellemü pápa, egybegyüjté az összes püspököket és az egyház hübéreseit s a Luniban állomásozó saracenok ellen indult (1016). Három napig folyt a csata, a negyediken a hitetlenek vad futásban kerestek menedéket. A zsákmány között ezer font aranyat érő korona is találtatott, mellyet a pápa II. Henrik császárnak ajándékozott. A foglyok közt volt a saracen vezér neje is, ki kivégeztetett. A felbőszült férj egy zsák gesztenyét küldött a pápának, annak jeléül, hogy rövid idő mulva nagy haddal fog visszatérni ; a pápa viszont egy zsák kölest küldött, jelenteni akarván, milly nagyszámu sereg fogja az uj betüket visszaverni. És csakugyan az ő serkentésére, a pisai és genuai hajóhadak Sardiniába vitorlázva (1022), az ottani keresztények segélyével visszaverték a saracenokat, kiket Musett (Mugheid al-Ameri) mór király oda telepitett. Minthogy azonban ezek minden tavaszszal Afrikából visszatértek, Genuát többször kirabolták, Tarantót hatalmukba keriték s később Salerno ellen is kisérletet tettek ; az olaszok, hogy gyökeresen segitsenek a bajon, Afrikába hajóztak, bevették Bonát, s Carthágót fenyegetve Musett-et békekötésre szoriták. De a vén mór nehány év mulva segélyt kérve a spanyolhoni móroktól Sardinia ellen hajózott s azt Cagliari kivételével el is foglalta ; s mig a pisaiak a calabriai saracenok ellen harczoltak, Musett rajta ütött Pisán, éjszaka idején, s el is foglalja azt, ha egy bizonyos Cinzica nevü asszony fegyverre nem szólitja a lakosokat [2]). A pisai nemesek ekkor összeszedték végső erejöket, és segittetve Genua-, a Malaspina-iak Lunigiana grófjai- és a spanyolhoni muticai gróf Centilió-tól, fölszereltek egy hajóhadat, melly a szigetet elfoglalta, a saracenokat tönkre verte s Musett-et fogolylyá tette : a visszaszerzett Sardinia a győzők közt osztatott fel (1050).

Midőn a pisaiak 1063-ban Siciliába jöttek, a palermói kikötőben hat terhes hajót találtak : ötöt fölgyujtottak, a leggazdagabbat maguk-

---

[1]) **Platina**, *Vita Johannis* XIII.

[2]) Ha igaz ez esemény, az adott Oltrarno városrésznek *Cinzica* nevet és eredetet a hidi ünnepélynek : Arno hidján tudniillik álesata tartatott, melly néha igazi csatává fajult.

kal vitték s annak kincseivel kezdték székesegyházukat épitni [1]). A saracenok ekkor az olaszhoni uralom igényeiről végkép lemondtak, bár később egy keresztény császár (II. Fridrik), midőn a szabadság gyámolitója, a pápa ellen harczolna, segélyül hivta a saracenokat.

Corsica czimerében még most is bekötött szemü mór látható, jeléül a régi arab uralomnak; s a szigetet a hagyomány szerint a római Colonna-család egyik ivadéka tisztitotta meg a saracenoktól.

Siciliában a Biborbanszületett-Constantin által küldött hajóhad néhány szerencsés csata után szétveretett, s a saracenok, hogy megboszulják az olaszok által ennek nyujtott segélyt a tartomány legtekintélyesb harmincz férfiját Afrikába hurczolák s az emir fiának környülmetélésekor tizenötezer keresztény fiucskán ugyanezen mütétet tették. Nicephorus Phocas megkisérté a szigetet ujra elfoglalni, s rokona, Manuel (965.) Siracusát, Imerát, Taorminát s Lentinit be is vette, s a megvert ellenség a hegyekbe futni kényszerült. Manuel elég bátor volt őket oda is üldözőleg követni, de megveretvén, szabadságát s életét is elvesztè. Abul-Kassan emir ezután visszafoglalta a nevezett városokat (968.) s a hősies Taorminát földig lerontatá. A siciliabeliek azonban az elnyomók elleni harczczal föl nem hagytak s egy csatában még az emirt is megölték; ám mégis, daczára a saracenok közt dühöngött belviszálynak, ama bizonytalan, majd barátságos, majd ellenséges állás, mellyet a görögök a sziget irányában elfoglaltak, hosszura nyujták annak nyomorát s kétségbe ejték visszaverhetése iránt azon ellenségnek, melly, mint Antaeos, az anya országból, Libyából vett erösités által, mindig ujra nevekedett.

A görög kormányzók Italia földére vonultak, átvivén oda Sicilia nevét is, s innen támadt a Két-Sicilia nevezet. Palermóból s más erösségeikből az arabok gyakran kirontottak, hogy lepusztitsák a vetéseket s a benszülötteket rabszolgaságba hurczolják. Mikor aztán várost vettek be, ennek meghagyák vagy Mahomed hitére térni, vagy évi adót fizetni. A hóditás első dühének csillapultával az arabok megengedték a városoknak, hogy régi intézményeik szerint éljenek, sőt némelly törvényekre nézve a püspökök tanácsát is igénybe vették [2]). Annyi bizonyos, hogy a herczegek a fenyitő törvényhatóságot egész a svév (sváb) uralkodók idejeig kezökben tarták. Az egész szigeten egy emir parancsolt, minden város és kerületben pedig egy tőle függő

[1]) Ez, valamint más viselt dolgaik a pisaiaknak, székesegyházuk feliratairól vehetők ki.

[2]) **Fr. Testa**, *Diss. de ortu et progressu juris siculi.* — **Alfonso Airoldi**, *Cod. diplom. della Sicilia sotto il governo degli Arabi.* T. I. p. I, pag. 384. a jegyzetben.

alkad; igazságot a kadik szolgáltattak: — megosztott, hanem annál nyomasztóbb zsarnokság! . . .

Azon határozmányok s törvények, mellyeket az arabok Siciliában alkottak, alkalmasint kiterjedtek más tartományokra is, mellyekben a Fatimiták uralkodtak. Nagybecsü kincs volna tehát azok feltalálása; a Vella apát által kiadottak, mint mellyek a hedsira 216. évében, a legyőzöttek legértelmesb férfiaival egyetértőleg hozattak, egy ideig kielégiték a tudósokat, s Canciani fölvette azokat a Barbárok törvényeinek gyüjteményé-be; hanem utóbb kiderült, miszerint csalás az egész. Különben kevés lévén mindaz, a mit mondhatunk, csak annyit említünk fel, hogy a sziget, melly a carthagóiak uralma óta két tartományt képezett, most három részre osztatott, mellyek mindegyike több kerületet foglalt magában. A közjövedelem a birtokosokra vetett földadóból állott, melly a rómaiak alatt divatozott, igavonó marhára vetett adót pótolá s getiának (γῆ, föld) neveztetett. A görögöktől elvett földek nem tartattak meg állambirtok gyanánt, hanem a legérdemesb harczfiak között osztattak fel, legtöbb adatván a rokkantoknak, a kormányzóknak s a három tartomány parancsnokainak. E birtokok, különbözőleg a hübérrendszertől, bizonyos külsőségek és a főbirtokos beleegyezése mellett elidegenithetők voltak.

A birtok, az öröködés s átalában a polgári állapotok akkép valának rendezve, hogy a normannok kevés változtatni valót találtak. A rómaiak alatti földmüvelésre szoritott rabszolgaság a régi urak kivesztével szinte elenyészet, s a szabad kéz munkája eltörlé a görög renyheség nyomait; igen sok föld tétetett müvelhetővé, másutt ismét a pamut, eperfa, czukornád [1]), mannakőris és pisztácz kezdett termesztetni; márvány- és rakmüvekkel gazdag épületek emelkedtek, s a hagyomány még ma is felmutatja az emirek terjedelmes kertjeit, márvány halastavakkal (mar morto). Erre használták fel a siciliai aglabita s utóbb obeidita fejedelmek a jóideig tartott békét, mellyet megháboritni sem a keleti császárok, sem Olaszország urai nem voltak képesek.

[1]) **Albert. Aqueus**, L. V. p. 37. A czukornád szerencsésen tenyészet Siciliában; 1419-ben a palermói egyetem is figyelmet forditott annak müvelésére; 1449-ben Pietro Speciale a ficarazzii mezőt ültette be azzal; egy utazó 1550-ben igen virágzónak irja le a czukortermesztést. Legsikeresebben üzetett Carini, Trabia, Buonfornello, Roccella, Pietro di Roma, Malvicini, Olivieri, Casalnuovo, Schisò, Casalbiano, Verdura, Sabuci, Modica által. II. Fridrik a Garbóból jött zsidókat Palermo mellett indigo s más külföldi növények termesztésére kötelezte.

Azonban bármennyire ügyekeztek is az arabok ásiai s afrikai növényekkel s alkalmas földalatti vizvezetésekkel az anyagi jóllétet előmozditni, Sicilia még sem feledhette el, hogy egykor keresztény és olasz volt s nem is barátkozhatott meg azon uralommal, melly nemzeti büszkeségét s vallási önérzetét egyaránt sérté. Az arabok tehát kénytelenek voltak számos erősséget épitni, mellyek ma is c a l a vagy c a l a t a név alatt mutattatnak. Még a hajdani nagyság emlékei is, mint például a selinunti templom s a taorminai szinház várdákká alakittattak, mellyekből az afrikai rablók ki-ki rontva, a benszülöttektől hölgyeket és fiukat raboltak háremeik diszitése, vagy őrzése végett. A kalifák csakhamar észrevették, mikép a gazdag szigetet közvetlen hatalmukban meg nem tarthatják; miért is Al-Manzor, fatimita fejdelem, 947-ben Siciliát Hassan ebn-Alinak hübérképen adta; ennek családja Palermót nagy virágzásra emelte.

A sheikek s apró főnökök, mint másutt, itt is csakhamar önálló hatalomra vergődtek az emir ellenében, s a tartomány egymás ellen küzdő számos apró uralomra oszlott. Ebn el-Thammuna, Syracusa és Catania ura, nőül vevén Maimunát, Ali ben-Naamh-nak, Enna és Girgenti sheikjének hugát, ennek egyszer reszegségében megnyitotta ereit. A nagynehezen felgyógyult nő fivéréhez futott, ki sógorát legyőzve uraságától is megfosztotta. Ebn el-Thammuna a normann Rogerhez menekült, s a nagyhirü calabriai hőst a sziget elfoglalására ösztönözte. A kalandszerető Roger szivesen vette a meghivást (1061) s megtörhetlen bátorsággal küzdött a saracenok ellen, kik az Afrikából kapott segély daczára meg nem tarthatták Syracusát, melly 1088-ban a normann kezébe esett. Három év mulva Enna és Girgenti is bevétetett; sok gazdag musulman elhagyta Siciliát; a többieknek javaik és vallásuk szabadon hagyatott, csak a bolt, malom, sütőkemencze s nyilvános fürdők jogától fosztattak meg.

NEGYEDIK FEJEZET.

Normannok.

Island. — Edda. — Sagák (mondák) [1].

Az Ásiából északi Európába jött s köz néven teutonoknak vagy dacoknak (deutsch) nevezett népek közül azok, mellyek a római birodalom területén telepedtek le, germánoknak és frankoknak,

[1]) *Croniques anglo-normandes. Recueil d'extraits et d'écrits relatifs à l' histoire de Normandie et d' Angleterre pendant les* XI *et* XII *siècles, publié pour la première*

azok pedig különösen, kik Scandinaviát s a szomszéd szigeteket foglalták el, normannoknak (Nord-mann), északiaknak neveztettek el. Minő népek laktak legyen ott előbb, e kérdést titok fedi; csak annyit tudunk, hogy a dán félsziget Chersonesus Cimbricának neveztetett, azon cimberektől, kik először járták be Európát s aztán Gallia Belgicában s Britannia szigetén telepedtek le, hol törzsük folyvást tartja magát Cambriában vagyis Walesben. [1])

Scandinavia.

Scandinavia Scaniától, Svecia (Svédország) legdélibb részétől neveztetett igy el, s terjedelmes félszigetet képez, melly északkeletre Finnhonnal van összekapcsolva; a többi oldalról a Jeges-, Északi- és Balti-tengertől locsoltatik, s egész hosszában egy hegyláncz által vágatik. át. Délfelé ketté nyilik, mintha át akarná karolni az ellentesen fekvő másik félszigetet, mellyet előbb a cimberek, utóbb a jütek laktak, s melly Schleswigen át Holstein- és Lauenburggal, az angolok régi lakhelyével, innen túl pedig Germaniával érintkezik. A partokon öblök és hegyfokok váltják föl egymást, mellyeken túl végetlen számu szigetek következnek, közöttük nehány nagyobb is, mint Fünen, Seeland és Laaland. Ezek ma Jütlanddal együtt Dánországot képezik, mig Scandinavia maga két országra, Svéd- és Norvégiára szakad.

Közel az északi sarkhoz nyáron át több hétig le nem megy a nap, télen pedig szintannyi ideig tart az északa; az alsóbb részeken az északi fény által szinezett, ragyogó jég- és hólátványokat a rövid, de forró nyár által rögtön kifejtett buja növényzet pompája váltja fel.

Ugy tartják, hogy a Balti-tengerhez Odin vezette a germánokat,

---

fois d'après les manuscrits de Londre, de Cambridge, de Douai, de Bruxelles et de Paris, par **Francisque Michel**. Rouen 1836.

Depping, *Histoire des expéditions des Normands.*

Mallet, *Introduction à l'histoire de Danemark.*

Coquerel, *Résumé de l'histoire de Suède*; 2. kiad. 1825.

Licquet, *Hist. de Normandie.* Rouen 1835.

Graberg de Hemsö, *A skaldokról.* Stockholm, 1813.

Rhus, *L'Edda.* A bevezetésben Norvégia és Island szokásait adja elő.

Heiberf. *Mythologie du Nord d'après l'Edda et les poésies d'Oelenschläger* Kopenhága.

— *Edda Rhytmitica, seu antiquior, vulgo saemundina dicta.* U. o. 1827.

Edelestand du Méril, *Prolégoménes à l'histoire de la poésie scandinave.* Páris 1839.

Bergmann, *Poémes islandais.* Francziára az egész Eddát *Du Puget* kisasszony forditotta le a *Bibliothèque étrangère*-ben Páris 1839-40.

Marmier, *Histoire de la littérature en Danemark et en Suède. 1840.*

[1]) Lásd a VIII. könyv. 250—251. l.

kikből ott a svéd, norvég, és dán név alatt ismert népek támadtak; hanem az odatelepedés ideje ollyannyira bizonytalan, hogy a tudósok három, igen hosszu időközü népköltözést vesznek föl. Az uj népek összeelegyedtek a benszülöttekkel: a szigeteken lakó góthok a dán nevet vették föl; a jütlandi eredeti népesség azon szászokat és angolokat szülte, kik Nagy-Britannia meghóditóivá lőnek; a teutonok és scandinávok vegyülete leginkább a déli részeken vehető észre, és Svédországban a svédek és góthok mint hóditó és legyőzött faj sokáig elkülönödve maradtak.

A monda szerint Thor, egy törzsnek hatalmas főnöke és papja a Bottni-öböl közelében, gyermekeit egy izben, ünnepélyes áldozatra összehivta, mellyre azonban csak Nor és Gor jelent meg, Goa pedig, a fiuk szépséges növére, elmaradt. A két fiu a leány fölkeresésére indult, Nor a szárazon, Gor a tengeren. Amaz a hegyeken túl roppant térségre s rajta harczias népre talált, mellyet Rolf, Hegyi melléknevü, Goa elrablója vezérlett. Nor hatalmasnak látván a leány-rablót, nem merte őt megtámadni, hanem utját folytatva, fölfedezte az Oczeán és Dovrefjeld hegyek közti tartományokat, miket N o r-w e g nek vagyis Nor utjának nevezett el.

Erdős és tavas lévén az ország, a lakosokat inkább vadászat- és halászatra mint földmüvelésre ösztönzé. A nők tiszteletben tartattak; jártasak voltak a runi-irásban, melly a rabszolgáknak el vala tiltva. Némellyek a költészetre s még inkább az orvostudományra és sebészetre adták magukat; fejtegették az álmokat, megjósolták a jövőt, a lélek hajlamait az arczvonalmakból értelmezték, és mind e mellett a háziasságot sem hanyagolták el, még a királynők is himeztek, varrtak sert főztek s kenyeret sütöttek. A háziasszony, házi tekintélyének jelvenül a kulcsköteget övébe akasztva hordta. Ha utazás közben férfi és nő egy ágyban alunni kényszerültek, a férfi kivont kardot tett maga és a nő közé, s ez elég biztositék volt. Ekkép a Sagák.

A scandinávok főkirályoknak (o b e r k o n g a r) engedelmeskedtek, kik ismét alkirályoknak (u n t e r k o n g a r) parancsoltak. Ezek alatt álltak a grófok (j a r l s) a hübéresek (h e r s e s) fejei, kik egyszersmind a háboruban a szabadosztálynak (b o e n d e s) vezérei voltak. A királyok Odintól származott családokból tetszés szerint választattak; s e családoknak azon fiaik, kik ország nélkül maradtak, elindultak tengerkirálya (s o e k o n g a r) czime alatt uj földeket keresni, avagy rablásnak kitett tengerparti állomásokon (v i k i n g s) vették át a parancsnokságot. Mint földeik korlátlan urai, az apák birtokukat az elsőszülöttnek hagyományozák.

A dán királyok, kik magukat Skiold, Odin fia ivadékainak tarták, egyuttal főpapok, birák és hadvezérek voltak. Különféle főnökök függetlenségre vergődve, fejetlenséget idéztek elő az országban, miglen Widfarn megtörve valamennyinek hatalmát, hóditásait Svédországra is kiterjeszté (590). A rend azonban csak rövid ideig állhatott fenn, s az ország egész Lodbrok Raghenar uralkodásaig mindig hanyatlott, miglen ezt Ella Northumberland királya elfogá s megölé (794). Unokája Öreg-Gorm összeegyesité a különböző dán államokat, mellyek fölött mint első király, fia, a kékfogu (Blaatand) Harald uralkodott (939—80).

Svédhonban Yngue, Odin unokája az upsalai nemzeti templomot alapitá, s utódai boldogan uralkodtak egész Yngialdig, ki midőn a dán Widfarntól megtámadtatnék, városával együtt magát és családját is megégette. Egyik utódja, a széphajú (Haärfäger) Harald Norvégia tartományait egy országba egyesité s azt fiaira hagyta (863).

A normannok azon népet képezék, melly a történészetben legnagyobb szerepet játszik a hellenek után, kikhez aristocraticus hajlamuk-, mérsékelt egyedurságuk-, fáradhatlan tevékenységi vágyuk-, nemzeti büszkeségök-, bátorságuk- s fényüzés iránti velőkszületett előszeretetökre nézve, melly náluk a helyett, hogy a müvelődésnek következménye lett volna, azt megelőzte, igen hasonlitnak; miért is ők Európában az ujabb idők aristocratiájának, mikép a régibbnek a görögök, megalapitóiul tekinthetők; habár a hellenektől a rend és szép iránti érzetre nézve igen messze maradtak.

Külsejökre nézve hasonlitottak a frankokhoz s a többi germánokhoz, magas termettel, szép arczczal s nemes testtartással [1]); vad szokásaikat azonban, miket beléjök Odinnak, a csapásoknak atyjának, a rablónak és gyujtogatónak, vallása csepegtetett, a müveltebb népekkeli érintkezés meg nem szelidité. Istentiszteletöket vad bálványozással fertőztették meg, embereket áldozva s lándsára szurt gyermekeket hajigálva egymásnak.

Kalandos életök határán felgyujtották összes vagyonukat, hogy fiaik hasonló kalandos élet által ujabb vagyon szerzésére kényszerittessenek. Ha tengerre ereszkedtek, a bátorságnak legtulzóbb dühe szállta meg őket [2]), miért is a hajó orrára állva, szembeszálltak a legborzasztóbb veszedelmekkel. Bardur, Ulfsdal királya illy szókra fakadt: „Én mit sem remélek a bálványoktól, én részem-

[1]) **Nigellus**, *De gestis Ludov. Pii.*

[2]) Az illyenek *Berserkir*, őrjöngöknek neveztettek. *Furore berserkico si quis grassetur*, igy a Sagák, mellyekből a többi hagyományokat is meritettük.

ről sok földet jártam be, találkoztam óriásokkal és szellemekkel, és velem senki sem mérkőzhetett; én tehát csupán saját erömben bizom.“ Egy törvényhozó mérsékelte e vitézséget, elrendelve, hogy egy-egy ember, ha egy ellenséggel találkozik, támadja meg, kettő ellen védje magát, háromtól ne fusson meg, de négygyel szembe ne szálljon [1]). Azonban mikép lehetett volna mérsékelni a vitézséget, melly természetfölötti lényekkel szembeszállt s a halál elé örvendezve rohant? Lodbrok, midőn a szász Ellától elfogva, viperáktól hemzsegő verembe dobatott, illyen halálénekét hallatott: „Kardommal harczolék; már mint ifju keletre indultam, hogy véres eledelt szerezzek a farkasoknak, s a csatában Elthingia egész népét Odinhoz küldém. Lándsáink keresztül furták a vérteket és kardjaink összeszaggaták a paizsokat.

„Kardommal harczolék, midőn százakat láttam az angol hegyfok homokjába harapni; a vasról vércseppek omlottak; én ittas valék az örömtől, mintha bájos leányka oldalánál ültem volna.

„Kardommal harczolék, midőn a büszke, széphaju ifjuval találkozám, ki reggel a leánykákat üzte, aztán az özvegyekkel mulatott. Mi vár egyéb a vitéz férfiura, mint, hogy vitézekkel harczolva elessék?

„Kardommal harczolék, s most meggyőződöm, mikép az ember a végzet határozatainak van alávetve. Ki mondta volna nekem, hogy engem ezen Ella fog a halálnak adni, midőn én hajóimmal előnyomultam s eledelt készitettem a vadállatoknak? De én nevetek, igen nevetek, mivel tudom, hogy számomra Odin termeiben egy szék van elkészitve s ott fogom nem sokára koponyacsészékből sörömet inni.

„Kardommal harczolék; ha Asslanga fiai tudnák, minő kinokat szenvedek, hogy mint fonnak körül és harapnak a kigyók, bőszülten rohannának a csatába, mivel az anya, ki öket szülte, vitéz szivet adott beléjök. Ah! egy vipera fulánkja egész a szivemig hat. Én legyőzettem, de nem sok idő mulik, s egyik fiamnak lándsája keresztül fogja járni Ella szivét.

„Kardommal harczolék ötvenegy csatában, s nem is hiszem, hogy volna király, hiresebb nálamnál. Ifjuságom óta vért ontottam s ohajtám a halált: az istennők, kiket Odin küldött, hivogattak engem; a legmagasb székben fogok sörözni az istenekkel; az én életem órái bevégződnek, de én nevetve halok meg [2]).“

---

[1]) **Depping**, I. 2.

[2]) A *Krakamal* vagy *Lodbrag's quida* egyike a scandináviai musa jobb szüleményeinek, melly alkalmasint a IX. századból való:

Az igy érző emberek megvetették egyaránt az ellenség dárdáját s a viharok dühét. A küzdérek (K ä m p e r) hüséggel ragaszkodva főnökükhöz (h a l f), vele harczoltak és haltak; meg nem ijedtek a tengeri vihartól; be nem kötötték a sebeket csak mikor a csatának vége volt. A p a i z s o s s z ű z e k együtt mentek velök a csatába, buzditva bátorságukat s ölelésekkel jutalmazva vitézségöket. A tengerkirály maga vezényelte tengeren a hajót, szárazon a hadsereget; három lándsát hajitott az árboczfa tetejének, mellyek a czélt soha sem vétették el s visszaesve keze által fogattak fel; soha sem aludott fedél alatt, sem nem ivott a házi tüzhely mellett. A veszély pillanatában, mint legvitézebb vezér, engedelmességre talált; lakománál mégis a többi közé keveredett, s vigan keringett köztük az öblös csésze, melly előbb serrel, aztán csakhamar rajnai borral telt meg. Azon társak emléke, kiket a kegyetlen tenger nyelt el, épen nem riasztotta őket vissza, sőt ekkép énekeltek: A v i h a r d ü h e e r ö t ö n t a z e v e z ö k k a r j a i b a; a z i v a t a r c s a k s e g i t m i n k e t s k ö z e l v i s z a k i t ü z ö t t c z é l h o z. Meghalt vitézeiket a tenger parton

---

Pugnavimus ensibus,
Hoc ridere me facit semper.
Quod Balderi (Odin) patris scamna
Parata scio in aula;
Bibemus cervisiam brevi
Ex concavis crateribus craniorum;
Non gemit vir fortis non contra mortem.
Magnifici in Odini domibus,
Non venio desperabundis
Verbis; ad Odini aulam
Fert animus finire.
Invitant me deae
Quas ex Othini aula
Othinus mihi misit.
Laetus cervisiam cum asis (diis)
In summa sede bibam.
Vitae elapsae sunt horae,
Ridens moriar.

Összevág ez Lucanus egyik helyével, hol ez a scandináviai harczosokról ekkép énekel:

Certe populi quos respicit Arctos.
Felices errore suo, quos ille, timorum
Maximus, haud urget lethi metus; inde ruendi
In ferrum mens prona viris, animaeque capaces
Mortis, et ignavum redditurae parcere vitae.
Phars. I, 59—63.

temették el, hogy haláluk után hallgassák a viharok morajját, melly kedvesb vala nekik a völgyek szelid csendjénél, és hogy szellemeik a sirból kikelve láthassák Odin unokáit, midőn veszélyes vállalatok után a távolból hazatérnek.

A hattyúk utja, mikép énekeik a tengert nevezik, ellátta őket azzal, a mit terméketlen, vagy roszul müvelt földük megtagadott, s mit azon körülmény is szükségelt, hogy a halászat az ollykor pusztító éhséget elháritni élegtelen vala. Egy illyen éhség alkalmával Jütlandban, Snio kongar alatt, a lakók azon kegyetlenségre vetemedtek, hogy az öregeket és gyermekeket levágták; midőn azonban egy anya ezen embertelenségnek kétségbeesetten ellenszegüle, sorshuzás által kezdett elhatároztatni, kiknek kelljen hazájokból kiköltözni. E szokás, mellyet a sabinok és germánok közt is feltaláltunk, némellyek szerint utóbb törvénynyé lett, s a fiuk az elsőszülöttön kivül, minden ötödik évben számüzettek.

Talán illyenek voltak azon népcsoportok, mellyek Gallia Belgica és Britannia partjait már a rómaiak idejében háborgatták. Később ama kiköltözések szabályozott rend szerint történtek; minden vidék bizonyos számu hajót szolgáltatott, ugy, hogy III. Frolo már három ezerrel rendelkezhetett. Ekkép fölszerelve, majd a Baltitengeren kereskedtek, majd az Oczeán pártjait rabolták, elrémitve a lakosokat kürtjeikkel, mellyeket mennydörgésnek, és vas buzogányaikkal, mellyeket hajnali csillagoknak neveztek. Utóbb olly merész hajósokká lettek, hogy tengeri útjaik a delejtü tökélyesitése utániakkal vételykedtek. Meghóditották a Skóthontól nyugatra fekvő Hebrida szigeteket; fölfedeztek harminczöt uj szigetet, miket a juhnyájaktól (faar), mellyek azoknak gazdagságát képezik, Feroe (Faröi-szigetek) néven neveztek el (893). Feltalálták Mainlandot az azt környező negyvenöt szigettel (964), mellyek heringhalászatról hiresek; megismertették az Orkadokat, mellyekből a petokat (Picti?) kiirtották. Erich Raud (veresfö) elüzetve a szinte általuk fölfedezett Islandból, azon szigel partjaira vetödött (982), mellyet zöldelő szinétől Grönlandnak nevezett el, s melly a XIV. század elején elnéptelenedve, uj gyarmatokat csak 1720—36 között nyere. Leif tengeri utra kelve, vad gabonával, a szőlőtőhez hasonló növényekkel bövelkedő s lazaczban gazdag folyókkal biró földet talált, mellyet Winland névvel jelölt meg s melly hihetőleg az amerikai Carolina. Ez tehát öt századdal Columbus előtt már fölfedezve lett volna[1]).

[1]) L. alább a XIV. könyvet.

Nagy-Alfred uralkodása alatt Angolhonba jött Other, kinek a sarkkörön belüli tartományában husz ökre, ugyanannyi kosa, sertése, hatszáz iramszarvasa s nehány lova volt; ezekkel müvelte ő meg parlagon soha sem heverő földeit, s nagy fáradsággal halászta a czethalakat, némelly napon hatvanat is elfogva, mellyek közt hatvan könyöknyi hosszuak is találkoztak. A finnek, kik neki hübéresei voltak, vagyonuk értéke szerint adóztak; átalában mégis tizenöt nyest- és vidrabőrt, öt iramszarvast, egy medvebőrt, madártollakat, egy czethalat s bőréből készült, százhusz könyöknyi hosszu két hajókötelet. Ugyanezen tengeri hős körülhajózta az északfokot (Nord-Cap) s a Dwina torkolatáig hatott el. Wulfstan a schleswigi Edabiától egész az Elbinga melletti Trusa-ig ment. E kettőnek uti-jegyzetei szerint, mellyeket Alfred király az ő Paulus Orosius forditmányához csatolva szinte leforditott, északi Európa hét országra volt felosztva, ugymint: Svéd-, Góth-, Dán-, Norvéghonra, Biarmiára (Permia) a Fehér-tengernél, Finn-mark- vagy Lapponiára, miután Finnlandia csak a XII. században lőn ismeretessé, és Queenlandra a Bottniai-öböl mellett, melly most Nordland vagy Ostrobottniának neveztetik, akkoriban pedig az amazonok hazájának tartatott.

A normannok minden uj kiszállóhely, vagy gyarmat alapitásakor az istenek tanácsát kérték ki s ezeknek szentelték fel az uj telepitvényt, tüzeket élesztve körüle. A gyarmat feje felosztá a földeket társai és rokonai közt, megtartá ugyanazon hatalmat, mellyet mint tengerkirály a tengeri utban gyakorolt, s utódjaira ruházta azt által. Az illyen, harczosokból alakitott kis állam (härad) gyüléseit (häradsthing) a templomban tartá, hol a főnök, ki egyuttal főpap volt, az istenek nevében tette közzé rendeleteit.

A monda szerint Naddod (861), midőn a Faröi-szigetektől visszatérne, vadon puszta partokra vettetett, mellyeket előbb Sneelandnak (Havasföld), utóbb (868) egy másik főnök Islandnak (Eisland, Jegesföld) nevezett el. Nehány évvel később, midőn a széphaju Harald Norvegiát hatalmába kerité, ebből sok unter kongar és jarls, kik ott azelőtt uraságot gyakoroltak, Islandba költöztek által, Ingolfr vezetése alatt, magukkal vive szokásaikat, törvényeiket, vallásukat és nyelvöket (900 kör.).

A szabadság és függetlenség ezen menhelyére többen is bevándoroltak Scandinaviából; kik is büszkék lévén saját eredetökre, hogy el ne feledjék azt, származatrendöket s őseik és barátaik viszontagságait, folytonos ismétlés által hű emlékben tarták meg. Island ekkép egy második Scandinaviává lett, mintha a Gondviselés azt akarta

volna, hogy az északi világ eredeti jellege ottan maradjon fenn. Hatvan tél multával a sziget annyi lakót számlált, a mennyit eltartani épen képes volt. A halászat századokon át főélelmi szerét képezé Islandnak. Hajóikat azon fából épitették, mellyet Amerika s északi Ásia őserdeiből a folyók kihordtak, a tenger pedig időnként partjaikra usztatott. Közönségöket élethossziglan választott tisztviselő igazgatta, kit a törvény végrehajtójának neveztek (loeg-sögömadr vagy lagman) s ki egy személyben kormányzó, biró s a gyülések elnöke vala. A tartomány négy szállásra, ezek ismét több kerületre voltak felosztva, minden kerület gyüléseket tartott. Törvényeik világosak és szabatosak s a rend is csodálatra méltó volt azon köztársaságban, mellyet a sarkkör alatt olly nemzet alapitott, mellynek főérve a nyers erő vala; és mégis függetlenségét háromszázadon át fenntartotta.

Midőn utóbb a belviszályok (1261) s a norvégiai egyháziakkal egyesült papság befolyása az islandiakat rábirák, hogy magukat a norvég királynak alája vessék, ez megigérte nekik, hogy törvényeiket meghagyja; azonban megcsalta őket, s meg kellett elégedniök olly törvénykönyvvel, mellybe a régi szokások és határozmányoknak csak egy része vala fölvéve s melly még ma is érvénynyel bir Gragas név alatt [1]).

A kereszténységet jó korán terjesztette el Islandban I. Olaf (996) Norvégia királya, ki, midőn a lakosok ellenszegültek, az uj megtértnek buzgalmától ösztönözve, azzal fenyegette őket, hogy minden islandit, ki országába hajóz, megöletend vagy megcsonkitand. A kereskedelem s közlekedés szüksége tehát arra kényszerité az islandiakat, hogy befogadjanak egy szász térítőt, kivel a nemes Hialti is visszatért, ki számkivetve élt, mivel azt merte mondani, hogy Odin és Frigga csak bálványok voltak, rémitően ugató kutyafejjel. Sokan tértek meg ekkor, de többen voltak, kik ellenálltak; és, a mi Islandban szokatlan botrány leendett, már már kitört a polgárháboru, midőn az elökelő keresztények Thorgeirhez (Thor kányájához) fordultak, kérvén öt, hogy mint az ország főtisztviselője, alkalmas törvényeket adjon nekik.

---

1) *Hin Forna lögbok islendinga sem nefnist Grágás. Codex juris Islandorum antiquissimus, qui nominatur Grágás, ex duobus manuscriptis pergamenis quae sola supersunt etc. nunc primum editus .... praemissa commentatione historica et critica de hujus juris origine et indole ab* **J. F. G. Schlegel** *conscripta.* Copenhaga 1829, 2 k. 4. r.

Ez meggyőződésből s kötelességből is tizenöt év óta fenntartotta a régi istentiszteletet; most azonban mély gondolkodásba merülve az uj vallás fölött „bezárkozott házába — irja az islandi történész — s fekhelyére vetvén magát, begöngyölt fejjel az egész napot némacsendes elmélkedésben tölté. Reggel az összes polgárokat törvényhozó gyülésre hivta össze s megjelenvén előttük, előadta, mikép ő előre látja, hogy ha mindnyáján ugyanazon törvények szerint nem élnek, a köztársaság romlásnak indul; a belviszályok s a Dán és Norvéghonnal üzött kereskedés meggátlása a szigetet elpusztulással fenyegeti. E veszély megelőzése végett az ő tanácsa az volna, hogy fogadnák el a másutt tulnyomó vallást s rendelnék el, hogy az islandiak mindnyájan keresztényekké legyenek, a régi vallás, számüzetés büntetése alatt tiltassék el, megengedve mégis annak titokbani gyakorlását, ugyszinte a gyermekekre [1]), lakomákra s lóhusevésre vonatkozó intézményeket és szokasokat.“ Thorgeir előterjesztése egyhangulag elfogadtatott, s a sziget lakói kevés év alatt a kereszténység törvényeit követék. 1057-ben iktattatott Skalholtban az első püspök Isleifr, kit Adalbert, brémai érsek szentelt föl. Ujon hozott törvények eltörlék egészen a bálványozó intézményeket, a lóhusevést, mint szinte a langardalii ásványvizzeli keresztelést is.

Már 999-ben Haller alapitá meg Hankadalrban az első tanodát, 1080-ban egy másikat Samund az ő költői magányában; Isleifr 1057-ben Skalholtban, Ogmundr pedig 1107-ben Hoolumban, hol olvasás, irás, egyházi ének s valami a latin nyelvből és a hittudományból is tanittatott. A gazdagok utóbb fiaikat, tanulmányaik folytatása végett Német-, Franczia- és Olaszországba küldözték.

Scandinavia régi nyelve, melly előbb dánnak (d a e n s k t u n g u), utóbb az észak nyelvének (n o r r a e n a t u n g u, n o r r a e n t m a l) neveztetett, Islandba az oda költözött nemesekhez illő csinnal vitetett be, s tisztasága féltékenyen meg is őriztetett, mig Dánia- s Norvégiában a más népekkeli érintkezés sokat változtatott rajta. A kik az islandi nyelvre az ujabb időben figyelmet forditottak, azt találták, hogy a partokon s a kikötőknél a kiejtés valamennyire módosult s holmi dán kifejezések is csusztak be; a tartomány belsejében azonban egészen ugy maradott meg, mint azt az első beköltözők hozták oda; a legrégibb islandi könyveket az utolsó paraszt is megérti. Szer-

[1]) Azon intézmény értetik itt, melly szerint a nem ép gyermekek kitétethettek. A főbb ünnepeken Odinnak, Thornak és Frejának 99 ló, 99 sólyom s 99 vadászkutya áldoztatott.

kezete a nyelvnek egyszerü a germán nyelvek kemény szótagai s az angolnak örök s ziszegése nélkül. Összetételei által uj szavakat teremthet s bir három nemszócskával mint a görög, s meghatározó előszóval mint a dán; a tulajdon nevek hajlitásában hasonlit a latinhoz; menete szabad és merész, hangoztatása kellemes és hangzatos; a gondolat kifejezésében igen kedves fokozatai vannak, s átalában a görög, persa és szláv nyelvekkel bámulatos hasonlóságot tüntet fel.

A Runok.

Island legrégibb irodalmi emlékeit a R u n o k képezik. Mellőzve a legtudósabb férfiaknak ezek értelmezése körüli véleményeit, előadjuk, mikép a r u n abc egyszerü volt, tizenöt vagy tizenhat jellel, mellyek mindenesetre a téritésnél régiebbek s hajdanta csatai emlék- és siriratokra, néha pedig hosszabb szerkezményekre is használtattak.

Odin, kinek ama betük feltalálása tulajdonittatik, azokat olly varázs erővel biróknak hirdeté, melly meggyógyitja a betegeket, eltávolitja a vihart, megállitja repülésében a nyilat, elszakitja a fogoly lánczait, eloltja a tüzet, feltámasztja a holtakat, s szerelmet vagy gyülöletet önt a szivbe. Egy *n*, mellynek neve n a t h vagyis szükség, ha a kéz felsejére, vagy a körömre iratott, óvószerül szolgált a női árulás ellen; a t h, t h u r vagyis óriás, elrémitett minden nőt, ki azt megnézte. A walkir Brunhilda megigérte Sigurdnak, hogy megtanitja őt különféle runok ismeretére: a győzelmiekre, mellyek a kardra irva a győzedelmet biztositják; a szerelmiekre, mellyek a leánykák sziveit lelánczolják; a tengeriekre, mellyek a hajótörés ellen biztositnak. Voltak továbbá meggyülöltető, engesztelő és gyógyerejü runok, s hatásuk szerint majd a hajó orrára, majd a kürtre, majd magára az ember testére irattak. Egil, midőn cseszébe kevert mérget hoztak neki, megnyitá erét s a kifecssent vérrel run szavakat irt a cseszére, melly legott darabokra tört. Midőn pedig egy beteg nőhöz vezetteték, kiről az orvosok már lemondottak, fölemelteté azt, s ágyában egy run betükkel beirt botot talált, mellyet miután elégetett s helyébe egy más betüjü botot tett, a nő legott egészséges lett. A keresztény téritők hadat üzentek e babonának, melly mindazáltal a XIV. századig ki nem irtathatott [1]).

A skaldok.

Városok nem léte Islandban a társadalmi és müveltségi központositást lehetetlenné teszi. Elkülönitve élvén a lakosok egymástól s a

---

[1]) **Bryniolsen**, *Periculum runologicum*. Kopenhága, 1823. V. ö. a VII. könyv 1. fej. vége felé.

közlekedés eszközei is gyérek s nehezek levén, az irodalmat sem vetély, sem rokonszenv, sem a nép tapsa nem mozditja elő. Hiányzik tehát ottan az idegenek, vagy a belföldiek utánzása. A költészet, az ország természeti fekvése s a szomszédok nem ismerése miatt, idegen érintéstől menten, szorosan csak azon nép körül forog, mellynél született. A költők skaldoknak neveztetnek s nem holmi vándor énekesek, hanem kitünő államférfiak s követek, kik mindent tudnak, a mi történik, s a királynak tanácsosai s egyszersmind asztalvendégei. Az alakban épen nem találhatni azon gondatlanságot, mellyet a születő költészetben föltenni hajlandók vagyunk, sőt a szerkezet a legmesterkéltebb; szó szónak, sőt betü betünek felel meg; a legegyszerübb eszmék titokszerüen burkoltatnak be; a szókat bizonyos szabályok szerint kell elrendezni, mi által a tisztán zenélyes menet versszakokká lesz s épen olly mesterkélt értelmet ad, minő maga a szavak szerkezete [1]).

Százharminczhat féle versalak ismertetik el eredeti islandinak. Négy-négy soros szakokba egyesülnek, minden vers két félversre

---

[1]) Ime egy példa:

Haki Kraki hoddum broddum
Saerdi naerdi seggi leggi
Veiter neiter vella pella
Bali stali beittist heittist.
Haki Kraki hamde framde
Geirum eirum gotna flotna
Hreiter neiter hodda brodda
Brendist endist bale stale.

Ez ekkép állittatik össze:

Haki broddum saerdi leggi
Kraki hoddum naerdi seggi
Veiter pella bali beittist
Neiter vella stali heittist.
Haki hamde geirum gotna
Kraki framde eirum flotna
Neiter brodda endist stale
Hreiter hodda brendist bale.

Az értemény ez: „Hakon az embereket nyilakkal lötte, Kraki az embereknek pénzzel hizelgett; azt ki selyem öltönyöket adott, a lángok emésztették föl; ez a király, ki aranya által volt boldog, aczél által esett el.

„Hakon az embereket karddal hóditá meg, Kraki a tengerészeket aranynyal gazdagitá; az, ki éles aczélt hordott, aczél által veszett el; az, ki aranyat osztott, tüz martalékja lett." Ime tehát a kezdelmi költészetben afféle nehézség, minövel másutt a hanyatló költészet bibelődik.

szakad, hat vagy hét szótaggal, mellyek három, vagy négy betüből állanak, miután nem csak a magán- hanem a mássalhangzókat is számitják. A minő betüvel kezdődik az első félvers, ugyanollyannal kell a másik félnek is kezdődnie. Einar Skulason, I. Suercher svéd királynak udvari költője, 1150-ben a rímet hozta be. A mi legkevesbbé volt várható, a rideg s elszigetelt földnek, halászat- s kevés kereskedésből élő népe közt, jeles irodalmi müvek születtek, még a jogtudomány, természettörténet s mennyiségtan mezején is.[1])

Az első skald, ki említtetik, Thorwald Hialteson, ki Erényes-Erichnek, Svédhon királyának költője vala; az utolsó Sturle Thordson, ki Birger jarl tiszteletére egy költeményt, aztán a Sturlunga-sagá-t vagyis Island és saját családja történetét irta. Nő-költők sem hiányoztak s közöttük Inguna Seimond első helyen említendő. Erpur Luitand, lázadás miatt elitélve, már az akasztófa alá vitetett, midőn Hund király tiszteletére irt egyik költeményét énekelni kezdé s a népet és katonákat annyira elragadta, hogy ezek fennszóval megkegyelmeztetéseért könyörögtek.

Egil skald, alig veszté el Gunnar fiát, midőn elsőszülöttje Bandvar hajótörést szenvedett. Lábain csizmát, föltestén szoros vörös ködmönt viselt a keseredett apa, kinek, midőn fia hulláját megtalálva saját lován a Skalagrim halmáig hozta s ott eltemette, fájdalmában olly hevesen keringett vére, hogy a csizma és ködmön szétrepedt. Hazatérve szobájába zárkozott s lefeküdt; és senki sem mert hozzá szólani. Igy maradt három napig, anélkül, hogy ételt vett volna magához; harmadnap Ausgerda, a költő neje, lovas szolgát küldött Torguda leányához, hogy jöne haza. Midőn elérkezett, anyja kérdé tőle: evett-e már? A leány fennhangon felelé: Nem volt még szájamban kenyér s nem is fogok többet enni, mig Freja körébe nem jutok. Aztán kérte atyját, nyitná ki ajtaját, hogy — ugymond — együtt tehessék azt az utat. Egil beereszté leányát s Torguda hanyatt vetette magát a másik ágyra. Szép töled, édes leányom, hogy atyád társnője akarsz lenni; nagy gyöngédséget tanusit. — Hogyan is élhetnék túl ennyi keservet? szólt a leány. Egy ideig szótlanok maradtak, aztán Egil kérdé Torgudát: Nem veszesz magadhoz valami ételt, leányom? — Én ombolykát, a tengeri növényt ohajtom, azzal meg-

[1]) **Einad**, *Syllabus auctorum islandicorum.* 250 költőt hoz fel a Reformatio előtti időből, meg sem említve a kevésbbé ismertek végetlen számát.

rövidithetni remélem az életet, mellyet meghosszitva látni borzadok. Igy a leány, mire az apa kérdé: Méreg az az ombolyka? — Igen, és pedig hatalmas; akarsz belőle te is? Az apa szinte bevett. Kis várakozás mulva a bevétel után Torguda igy kiálta fel: Apám! mi csalódtunk, a mit bevettünk, tej volt. Egil dühös lett s beleharapott a pohárba, mellybe méreg helyett tej vala öntve. Torguda folytatá: Már mit tegyünk, ha szándokunk meghiusittatott? A hátralévő élet elég lesz arra, hogy te megénekeld Bandvar-t, én pedig a költeményt fába messem. — Egil ráállott, s a mint a költői mü előhaladt, a szerint enyhült az ő fájdalma s vidámsága is visszatért. Midőn a mü elkészült, a család elé vitte azt, magas székre ült s elkészité a gyászitalt, mellyet a holtak emlékére szoktak inni; aztán Torgudát, ajándokokkal megterhelve, férjéhez visszaküldé.

Az Edda.

Illy elbeszélések olvashatók a régi Sagákban[1]) vagyis mondákban, mellyeknek gyüjteménye Eddának mondatik; e névnek gyöke nagyanyát jelent.[2]) A gyüjteményre nézve azt állitják, hogy a XI. században Saemund Sigfuson készitette; ámbár nem valószinü, hogy egy pap, alig félszázaddal a kereszténység behozása után, hajlandó lett volna a mythologiai hagyományokat összeszedni a nélkül, hogy csak egy roszaló jegyzetet tett, vagy keresztény érzelmének jelét adta volna. Ama régi Edda elveszett volt s csak 1643-ban találtatott fel. Azonban 1200 körül Snorre Sturleson, islandi nyelvész, folyóbeszédben egy kivonatot csinált amaz Eddából, vagy inkább egy második Eddát készitett, három részben. Az első rész a mythologiát tartalmazza, a másodikban (mellynek czime Heimskringla, orbis terrarum, azon szavaktól, mikkel kezdődik) tizennégy iróból kivont Sagák foglaltatnak, mellyek egyszersmind az 1178-iglani történetet is elbeszélik, melly évtől kezdve azt 1263-ig Sturle Thordson, ezentul pedig egy névtelen folytatta; a harmadik rész (Kalda) nem egyéb, mint szólam-halmaz s költeményes egyveleg, mellyben nyolczvan skald s ezek közt fejedelmek s királyok emlittetnek.

---

[1]) **Marmier**, *Revue des deux mondes*; 1836. Majdnem minden teuton nyelvben van egy szó, melly megfelel a svéd *Sagd*-nak. Németben *sagen*; a dánban *sige*; hollandul *zeggen*; angolszászul: *saeggan* vagy *sergan*; angolul: *say*.

[2]) Mások *Oddé*-tól, Samund egyik földének nevétől; némellyek *Odr* szótól, melly bölcseséget, éneket vagy lelkesedést jelent; mások ismét *Oedi*-töl (*tanitani*) s másunnan származtatják.

A ki az Eddában történeti hagyományokat, különösen pedig az északiak vallási érzelmeit kutatja, a tudományos állhatatossághoz méltó s gazdag gyümölcsü vállalatba fog; hanem a ki a szépet keresi, ama durva, homályos és kegyetlen képeket a mi érzelmeinktől igen elütöknek találandja; s ha itt ott előfordulnak merész képzelmek, erőteljes kifejezések s valóban költöi fogalmak, azokat is olly tulságos burkolat fogja be, hogy a képzelem, mielőtt élvezni tudna, belefáradt s eltompul. A Vafthrudnismalban Vafthrudnir oriás, egyike azon lényeknek, mellyek a dolgok kezdete óta bölcseséggel birtak, szivesen fogadja házánál az ismeretlen Odin istent s ajánlatot tesz neki egy tudományos versenyre, ugy, hogy a ki legyőzetik, az veszszen el. Az óriás számtalan kérdést intéz az istenhez a mythologia körül, hanem minden kérdése legott megoldatik. Az istenség rejtélyeket tüz az óriás elé, mellyeket ez rendre megfejt, mig végre az utolsónál megakad s legyőzöttnek vallván magát, az uralomból kiesik. A Lokasennáben Agir az isteneket lakomára hija, kihagyván Lokot, a gonosz szellemet, ki is megboszonkodva, Lucián Mumusának szemtelenségével minden istennek büneit napfényre hozza, miglen Thor a botránynak azzal vet véget, hogy Lokot borzasztó kalapácsával fenyegeti.

Mi az Eddát már másutt használtuk fel a régi germánok vallási rendszerének lehozása körül [1]); mások azt a keletiek vallási rendszerével is öszhangzásba hozni törekedtek. Az Edda különben maga sem egyezik össze az ő világeredetröli véleményével, mi arra mutat, hogy a belföldi tan különbözött a behozottaktól, mellyek az uj gyüjtelemben amazzal összekevertettek.

Jóval a világ teremtése előtt létezett egy hely, a Niflheim, s ennek közepében egy örvény, mellyből olly hideg viz bugyogott ki, hogy a jég az örvény szélein hegyekké torlódott össze. Délen egy másik hely, a Muspelheim állt, csupa tüz és fény, mellynek szélén a mindenható s villámmal fegyverzett Surtr lakott, ki a világ végezetekor el fog jöni legyőzni a többi isteneket s a földet lángjaival fogja megsemmitni. A Muspelheim tüzszikrái érintkezve Niflheim jégdarabjaival, megolvasztak ezeket, s a jégcseppekből az óriások faja jött létre. Ymer, ezen óriások elseje, balhónja alól egy férfit és egy nöt vont ki, s táplálta őket egy, az elolvadt jégből származott tehén tejével, melly a jéggel boritott sós sziklák nyalásával tartotta fenn magát. Az első napon, mellyen nyalt, a sziklából emberhaj tünt elő,

[1]) Lásd a VII. könyv. 1. fej.

a második napon egy fej, harmadnapon az egész test, egy szép s izmos férfi Bure névvel. Ez Borrt nemzette, kinek neje lett az első emberpártól született Bestla. Ez szülte Odint, Vilit és Vé-t; kik is az égnek isteneivé lévén, megölték Ymert, kinek vére áradást okozott, melly az egész emberfajt megfulasztá Bergelmeren és nején kivül, kik egy hajócskán megmenekülve, uj nemzedéknek lettek szülői.

A három isten elővevén Ymer hulláját, testéből a földet, véréből a folyókat és tengereket, csontjaiból a hegyeket, koponyájából az égboltot alkották, mellyre Muspelheimból elvett néhány szikrát függesztettek. Az istenek Asgard-ban vagyis Walhallá-ban, az emberek Midgard-ban laktak. Ugyanitt volt Udgard, az első óriások lakhelye. [1]) Egy szivárvány képezi a hidat, melly az istenek és ember lakhelye közt a közlekedést lehetővé teszi.

Ime tehát itt is a teremtési egység teremtők háromságára oszlik, kik közöl Odin, a legismertebb, mint a lélek teremtője, azt az emberi testbe többször is berendelhette; azért is neki a tulajdonképi élet, Vilinek az ész, Vé-nek az érzék tulajdonittaték. Egy eltérő felekezet Thort, a norvégok és finnek védőjét tisztelte. Az elhunytak megitélését Odin Forsetre bizta, hanem a csatában elesettek legott a Walhallába eresztettek. Azok, kik a paradicsomba föl nem vétettek, Helheimban, a hideg és setét világban laktak, melly ugy lévén rendezve, mint a mi világunk, benne az élet szokott foglalkozásai folytattatnak; ez okból a sírok fegyverekkel, aranynyal és házieszközökkel töltetnek meg. Helheimban Hel, a félig fehér, félig fekete istennő uralkodott s éjjelenként egy kanczán [2]) a levegöben röpkedett. Túl a Helheimon egy másik alvilági birodalom állt, mellyben Ran, a tenger istennője uralkodott, ki Oegir nevü férjével s kilencz leányával a hajótöréseket okozta.

Hittek a scandinávok bizonyos ihletett nőkben, sőt istenségekül tekinték azokat, kik a szülésnél segedelmet nyujtanak. Ezek közé tartozott Valau-vola, kinek Voluspa [3]) névvel jelölt kinyilatkozta-

---

[1]) **Finn Magnusen**, *Eddalären og dens Oprindelse, eller nojagting* sat. vagyis: Az Edda rendszere s eredete, vagy: az észak régi lakóinak a létről, természetről s a föld rendeltetéséről meséi s véleményei megfejtése. Kopenhága 1824—26.

[2]) E kanczának neve *mare*, innen az angoloknál a *nigth-mare*, a franczióknál a *cauchemar*.

[3]) Az Eddának Bergmann által leforditott három episodja közöl a *Voluspa* vagyis Vola jelenései a scandináviai regetant tüntetik elő a dolgok kezdetétől a világ ujjászületéseig, mellyet megénekelt Vola jósnö; felmutatva,

tásai szerint a mindenség kilencz tartományra volt felosztva. A skaldok hagyományaiban a kilencz szám ünnepélyes és jelentős: Heimdalnak, a föld védasszonyának kilencz anyja volt; a Valkirok és Disik mindig kilenczen jelentek meg az embereknek; Freyr és Gerda menyekzője kilencz napig tartott; Hermodr útja Niflheimba, Baldr kiszabaditása végett, szinte kilencz napig tartott; Upsalában minden kilencz évben nagy ünnep tartatott; az áldozati tüz körül, a jövő megtudása végett, kilencz barázda huzatott, és Scandinavia még ma is tiszteletben tartja a kilencz számot. Hosszu idő elhaladása s a népvándorlás sem szüntette ott meg a mondák és a csodálatos iránti előszeretetet. Az islandiak áthajózva évenként a Balti-tenger s Norvegia partjaira, mindig megujiták a régi hagyományokat s a mellett ujak birtokába is jutottak. Más alkalommal a norvégiai kereskedő Islandba ment, hogy kicserélje hazája terményeit az ottani gyapjuval és hallal. Őszkor érkezvén oda, csak a következő tavaszszal térhetett vissza. Azalatt egy islandi kunyhóban (bär) tartózkodott, hol mint a család vendége, a szives fogadtatást azzal viszonozta, hogy elbeszélte a hosszu téli estéken utazásait, kiállott tengeri veszedelmeit és a norvégiai királyok s hősök tetteit. Viszont Island fiai is, ha hazájokat odahagyták, bármi termékeny tartományba, bármi nyájas hölgyek s nagylelkü jarlok közé jutottak, szülőföldük szegény, füstös kunyhójáról soha sem feledkeztek meg s hazatérvén, maguk köré gyüjték földieiket, kik a visszaérkezettnek elbeszéléseit nemes vágygyal hallgatták s a természettől olly mostohán megáldott hazájokból a képzelem szárnyain szebb vidékekre tették magukat által. Ha hajó kötött ki, a partra csődültek s kérdezősködtek a kiszállóknál, honnan jöttek s nem tudnának-e valamit mondani Svéd-, Norvég- és Dánországról. Az ezekröli hagyomány tehát évenként oda vitetett, mintegy családi levéltárba, azon csodás és eszményi alakba burkolva, mellybe azokat a távolság öltöztette; s megtartva folyvást azon eredeti jelleget, mellyen a mondott országokban a német nemzetekkeli érintkezés sokat változtatott.

E hagyományokból uj Sagák s történeti énekek képződtek, miket a vándor dalnokok a halász kunyhójában, a harczfi sátra alatt s a fejedelmi termekben szedtek össze, aztán figyelmes hallgatóság

---

mikép az igazság végre is diadalt vív ki a nyers erő és ravaszság fölött. Az egész előadás homályos és erkölcsi, s utalni látszik a scandinaviai istenek bukására. A *Vafthrudnismal* nem egyéb, mint Odin és *Vafthrudnir* óriás közti beszélgetés.

előtt mondottak el. E dalnokok, bár nem viseltek olly szent hivatást, mint a bardok, sem nem élveztek olly kiváltságokat, mint a régi skaldok, mégis ünnepélyesen fogadtattak mindenütt, s midőn a királyi udvarnál az összeszedett gyüjteménynyel a régi hősök emlékét föléleveníték, a fejedelmektől arany gyürüvel s kivert hüvelyü karddal ajándékoztattak meg. Thorstein, midőn Harald Norvégia királyát meglátogatta, három napig beszélt neki egy történetet s midőn kérdeztetnék, hol tanulta azt, felelé: Hazámban, hol minden évben Altinghoz megyek s összeszedem a mi dicső Haldorunk elbeszéléseit [1]).

A Sagák tehát egyszerü alaku és tárgyu, szóbeli hagyományok, mellyek a család, és a nép által alkotva, fiuról fiura mentek át és sehol sem tartattak fenn olly hiven s olly nagy számmal, mint Islandban. Torfeus száznyolczvanhetet hoz fel; Müller pedig százötvenhatot fejteget [2]), s ugy hiszi, hogy az elsők, mellyek a skaldok énekeit tartalmazzák, a XII. századig mennek föl, a többiek csak a XVII. századra tétethetnek. Mig másutt a hagyományok a régiségbuvárok fáradalmas kutatásainak gyümölcsei, ott azok a családok évkönyvét képezik. Az islandinak szük kunyhójában, a czetzsirral élesztett lámpavilágnál a család minden tagja dolgozik valamit, mig a ház feje a lámpa mellé ülve, a Sagákat olvassa fel, magyarázatokkal kisérvén azokat az ifjak és szolgák számára; náluk hévvel szavalni tudni dicsőség, mellynek legmagasb fokát éri el a thulr (felolvasó), ha a multnak ismeretével bir. A házak falai, a fa- és aczélmetszvények, a szőnyegek himzetei a Sagák verseit és jeleneteit tüntetik elő.

Midőn tehát a kopenhágai Tudóstársaság az északi hagyományok utolsó töredékeit összegyüjtetni ohajtá, mintegy az ősi müveltség és nyelv bizonyitványaiul, dolgozó társakat csak az islandiak közt keresett. „Mit tudnánk — mondja Rask [3]) — az észak hajdan

[1]) **Torfeus.**

[2]) *Saga bibliotek med Anmerkninger og indledende afhandlinger.* Kopenhága 8r. 3. köt. E munka együtt adja a régi kutatások eredményét, különösen, mellyeket Magnusen tett, ki összeszedte az islandi papok- és parasztoknál elszórva hevert összes kéziratokat. Midőn haldoklott, ajándékba hagyta gyüjteményét az egyetemnek, a kiadásra szükséges összeggel s egy más tőkével együtt, mellyből az északi régiségekkel foglalkozandó két islandi tanulót kellett fenntartani. 1772 ben királyi bizottmány alakult e kéziratok közzétételére, és a Sagák latin fordi tással csakugyan ki is adattak. Más, legfőképen dán tudósok is a Sagákat tanulmányuk tárgyává tették.

[3]) *Veiledning cil det islandske sprag. X.* E kopenhágai tanár, mint egyike a legderekabb nyelvtudósoknak, az islandi dolgok ismeretét legkitartóbb tanul-

kori szellemi fejlődéséről s állami rendezetéről, ha nem volnának a Sagák s a törvénykönyvek? A hol ezek sem elégitnek ki, ott setétségben tapogatózunk, mint például a különféle dán államoknak Gorm uralma alatti egyesülete s más legfőbb fontosságu tárgyak körül. Odin életét s tetteit is legkevésbbé sem ismernők, ha az Eddát és a skaldok énekeit nélkülöznők!"

Épen az igy keletkezett Sagákban kell ama kalózok történetét keresni, kik Európát a középkorban elöntötték; az angolokét és normannokét, kik a leghatalmasb országnak alapitói s Francziaország rémei voltak; azon Rurikét, ki Oroszországnak kezdetet ada; azon hautevillei Tancredét, ki Italia legmosolygóbb tartományában egy más államnak vetette meg alapjait. A Sagák jelleme nagyobbrészt hősi, hanem jótékony tündéket s a mi lovagregéink lovagiasságát hiába keressük bennök; homályos vad képek az északi durvaságnak felelnek meg. Midőn a melegebb szelek megolvasztják a jeget, az islandi törékeny naszádon elhagyja szülőföldje partjait s társaival nagymerészen a hullámokra ereszkedik. Ha hajóval találkozik, megtámadja azt, összeütközik vele, s a tengert a vér pirosra festi; a legerősebb- s legszerencsésebbnek győzedelmét aztán diadalének s keringő csésze ünnepli meg. Néha két vitéz egész nap elharczol a nélkül, hogy valamellyik győzne, végre nagylelküleg megbékélnek s ugyanazon hajóra szállva, eveznek, merre a szél s a szerencse viszik; ha partot érnek, kiszállnak, rabolnak s ölnek. A zsákmány nem édesgeti őket annyira, mint a vér s a harcz; a harcz és a vér az ő énekeiknek ihletét teszik; az ő csodás hiedelmök minden határon tulmegy; majd nyolczkezü harczosokat állit az elejök, majd ollyan óriásokat, kiket egy ló el nem bir, megvarázsolt, törpéktől készitett paizsokat s ollyan kardokat, mellyek az aczélt mint a vásznat ketté szelik.

Boldognak tartják a hőst, kit a népdalnokok megénekeltek; mindnyájan azon vágytól égnek, hogy hozzá hasonlókká legyenek. Igy lelkesülve ereszkednek a tengerre s indulnak rabolni és verekedni. Ha elesnek, s Walhallában Odin várja őket.

Maguk az asszonyok is boszuvágyók és kegyetlenek; fivéreiket csatára tüzelik; szépségöket néha vérttel és sisakkal takarják be s önmaguk lépnek ki a sikra, becsületöket megvédeni. Egy leány atyja sirjánál rimánkodva könyörgött, adatnék neki a megöltnek ret-

mányának tárgyává tette s 1816-ban az islandi könyvészek társulatát (*Islands bokmenta Felag*) alapitá meg, melly ezen szigetre vonatkozó számos könyvet adott ki. Ő maga az Eddát és a Sagákat, a legjobb scandináv nyelvtant s egy Islandlatin szótárt adott ki.

tenetes kardja, hogy a gyilkosokat megboszulhassa; kiket a kard elnyerése után csakugyan megtámad és legyőz. Tornbiörg, svéd királyleány versenyt harczol a katonákkal, s midőn atyja egy tartománynak kormányzását bizta reá, férfi nevet vesz föl s királynak üdvözöltetik. Kéröit párbajra hija, legyőzi s kivégezteti, vagy megcsonkittatja öket. Egytől végre mégis legyőzetik s ekkor visszatér atyjához s lábaihoz tevén a fegyvert, igy szól: Visszaadom a reám ruházott hatalmat, lemondok a dicsőségről, melly után sovárgtam s ismét nő lesznek. Nőiesb s gyöngédebb jellemet mutat Ingerborg, Hialmar kedvese. Hialmar a csatában halálos sebet kapván, oda adja gyürüjét a hü Oddr-nak, hogy vinné azt el Ingerborgnak; a leány átvéve a gyürüt, ujjára huzza s egy szót sem szólva élettelenül rogy össze.

Az erkölcsöknek a Sagákból elöragyogó képe igen visszataszitó. Csupa csábitás, házasságtörés s vérfertőzet; az idő mellyet a háboru szabadon hagy, kicsapongásra fordittatik. Az elökelök elleneiken a szolgálatukban álló küzdök (berserkir) által állnak boszut. A babona különös szerepet játszik; vannak álmak, elöérzetek, boszorkányok, trollok[1]), ravasz törpék s hatalmas óriások, továbbá sylphek, légtündék népe, mellyre a behozott kereszténység ördögi jelleget nyomott[2]), holott elöbb jótékony lényekül tekintettek. Innét van, hogy a tündék később az eszmény és valóság, a homály és világosság közt lebegö lényekül tartattak; és pedig némellyek mint vizben, mások mint tüzben-lakók, némellyek ismét mint a bokrok közt ugrándozók; mint gyermekes, szeszélyes, szolgálatkész, de gonosz teremtmények, mellyek gyermekeiket az emberekéi közé keverik, hogy részök legyen a megváltásban; ha az ördögökkel hasonlittatnak össze, megboszankodnak; ellenben örülnek, ha az egyházba léphetnek s ott szent szavakat rebeghetnek el.

Nem hagyhatunk emlitetlenül más, sajátszerü scandinaviai müveket sem, minő a Rymbeglа és a Kong-skugg-sio vagyis a király tükre. Az első egy neme az egyházi naptáraknak, melly rövid fejezetecskékben az ünnepekről, az idő felosztásáról a nap járásáról, s a világ korá-

[1]) A trollok, kik a varázslatban olly nagy hatalommal birnak, három nemüek voltak: az elsők óriási szörnyetegek; a másodnemüek az elsöknél erőre sokkal alantabb hanem értelemre fömebb állnak, s ismerve a természet titkait s a jövőt, az elsőket legyőzik s istenekké lesznek; a harmadrendüek az első és második nemnek vegyületét képezik, hanem mindkettőnél alantabb állnak.

[2]) A régi északi nyelvben *alfr* volt nevök, az ó-németben *elbe*, a maiban *elfe*, a svédben *elfvar*, a dánban *elve*; az angolban *elves*; az ir és gall nyelvben *sheffrò* és *dhee-chi* vagyis: a jónép, a jótékony lények.

ról beszél, valót és mesét, régit és ujat hiedelmesen keverve össze. Csak is arra való e mü, hogy a középkor tévelyei s babonáiról értesitsen [1]). A másik két hosszu értekezést tartalmaz a kereskedelemről s az udvarról, s még más kettőnek kellett volna következnie a papokról s a földmüvelőkről. A Király tükrének irója vagy Suerrer Norvégia királya, vagy valamelly magas állásu szolgája, ki tapasztalt és meglehetősen tanult ugyan, hanem az idők szerint babonás hitü, s előadja a legapróbb kicsinységeket is ugy a kereskedő életére, miként az udvari ledérségekre vonatkozólag; s bár csekély az ő tudománya, mégis a földleirás, történet és szokások körül bő tudósitást nyujt. Sokkal nagyobb érdemmel bir a tudós (frodr) Are, islandi pap, ki hazájáról irt évkönyveiben az észak történetét az ő korára nézve bámulatos itészettel rajzolja.

Midőn 1261-ben Island Norvégiával egyesittetett, az irodalom alábbszállt, és az adózó tartománynyá hanyatlott országnak az idegen hatalom ellen kellett küzdenie. Megismertetvén a sváb császárok idejében a német irodalom, a lovagkalandok, név és szokások változtatása mellett átvétettek, melly körülmény uj költői kört idézett elő, melly 1350-ig állt fenn, a mikor a döghalál a szigetet elnéptelenité.

Néhány izben már az terveztetett, hogy a megmaradt néhány lakót Jütlandba kelljen vinni, a szigetet pedig üresen hagyni. Most azonban a sarkköri halászatra igen alkalmasnak találtatik, s tán uj virágzásnak indulhatna, ha a II. Keresztély által alakitott kiváltságos társulat lenyügözve nem tartaná.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A normannok Franczia országban. Scandináv országok.

Mig a normannok egy része Islandban az ősi hagyományokat örizgeti, más rész a nemzeti szokások szerint a tengereket futja be, kalandot és zsákmányt keresve. A jéghalmok és zivatarok föl nem tartják őket; kikötve az első erdőnél, mellyet találnak, fejszéikkel hajókká változtatják azt s felhajóznak az ismeretlen folyókon; ha hidakat, zárlatokat, vagy természeti akadályokat találnak, hátukra veszik naszádjokat s tovább mennek. Rettenthetlenségökkel ravasz-

[1]) *Rymbegla, sive rudimentum compati ecclesiastici.* Koppenhága 1780.

ságot párositva, miként a régi rómaiak, erővel s ármánynyal hóditnak; nyiretkezve, mint a papok, ezekhez barátsággal viseltetnek; felváltva majd rabolnak, majd kereskednek; fegyvereiket gyakran az ellen forditják, a kiért harczoltak, s uralmuk alá vetik a tartományt, mellynek védelmére hivattak.

Mint illyenek Európát két században át fenyegették, aztán nevezetes országokat alapitottak. E költözködés az előbbeniektől nagyon különböző vala, minthogy nem egy egész nép vándorolt által, a mi csak szárazföldön történhetik, hanem kevésszámu harczos, asszonyok nélkül; miért is a legyőzöttek hölgyeit vették nőül, kik gyermekeiket nem az apai, hanem saját nyelvökre taniták. Egy rész kelet felé fordulva, az orosz birodalmat alapitotta meg; más normannok Olaszországban a görög uralom végmaradványait is kiirtották; mások ismét majd délre, majd nyugatra vonulva, felszaggaták ama sebeket, melyeket előbb testvéreik, a szászok Armoricában és Bretagneban ejtettek.

Talán igaz az, hogy Nagy-Károlynak a szászok fölötti győzelmei után ezek közől sokan a normannokhoz menekültek, s boszuvágyból Francziaország ellen ingerelték őket: annyi bizonyos, hogy ama kalózok csapatjaihoz hozzácsatlakoztak mindazok, kik a szolgaságot nem türhették, vagy kiktől a vitézség kitüntethetésének alkalmát a helyreállitott béke elragadta. Felbátoritva ezen elégületlenek rábeszélése és segélye által, a normannok Francziaországot pusztitgatni kezdék (830. körül), nem futólagos rablás által többé, hanem ollyszerü működéssel, melly állandó letelepedés tervét árulta el. Teljesült is ezen törekvésök, midőn Kegyes-Lajos, ki több áhitattal, mint belátással birt, a dán Haraldnak megkeresztelkedése jutalmául egy tartományt engedett által; melly tény az észak többi hőseire, kiknek a tengeren kivül semmi örökségök sem maradt, igen kedves édesgetés vala. Azon védszerek, mikkel Nagy-Károly a folyók torkolatait megerősité, elhanyagoltattak; s ha ez nem is történt volna, a Karolingok testvérharczaikban a normannokat többször segitségül hivták: II. Pipin az ő isteneik kedvéért Krisztust is megtagadta; Carlmann saját atyja ellen hivta be őket; Német-Lajos, fivére ellen harczolt velök; Hugo, Lothar fattyugyermeke a normannok segélyével a lotharingiai koronát remélte elnyerhetni.

Miután Fontenay mellett a franczia derékhad megtöretett (841), a neki bőszült normannok előtt az Elbe torkolatától Quadalquivirig minden nyitva állott. Aquitania folyói azonban nem olly könnyen voltak fölfelé hajózhatók; az Elbe és Weser közötti tartomány kevés

zsákmányt igért; s bár kirabolták Hamburgot s Bruno herczeget csatában legyőzték, megölve tizenegy grófot és két püspököt, a szászok mégis Mordennél visszaverték őket s az országot megtisztiták tőlük. Spanyolországban e kalózok egész Sevilláig, Cordováig s Alicanteig áraszták el dühöket; Lissabonban tizenhárom napig raboltak; hanem a gascognei öböl vihara s a galiziai keresztények és az arab kalifák vitézsége ama partoktól eltávolitá őket. Az igaz, hogy időnként visszatértek, s kirabolták az algesirasi mecsetet; miért is Nagy-Alfonso, hogy kereszténveinek drága szereit biztositsa, Oviedót megerősitette.

Jobban édesgette a normannokat a franczia föld, mint szomszéd, gazdag, folyói által hozzáférhető s a fejetlenség által erejéből kimeritett ország. A fennmaradt főurak hatalma meg vala törve; azok, kikre a partok őrizete bizatott, jónak látták a normannokat arra használni fel, hogy saját hatalmukat teljesen függetlenné tegyék.

A normannok a tengerről a folyókon behajózva, kürtjeikkel olly rémülést okoztak, hogy a parti lakók barmaikkal együtt a közel városok s apátságokba futva, a falak közt s a szentek ereklyéinél keresték menedéket. Mindez azonban elégtelen gát vala a telhetetlen beütők előtt, kik az egyház kincseire vágyva, berontottak, öltek és gyujtogattak. A fleuryi, a toursi sz. Mártoni és a párisi St. Germain des Prés apátságok kiraboltattak; a st. Denysi apát más fél millióval váltotta ki magát és még sem akadályozhatta meg, hogy apátsága le ne rontassék. Senki sem merte többé földeit bevetni, az erdők és országutak vadállatoktól hemzsegtek. Illy borzasztó állapotra juttatták mindazon folyók mellékeit, mellyek a régi Galliából az Oczeánba hömpölyögnek; ollykor mélyebben is behatottak, s a pyrenaei völgyek meg nem menthették Bigorret, Tarbest, Oleront és Bayonnet. Végre édesgetve a gazdag és könnyü zsákmányolástól, a rablójárataiknak annyira kedvező Schelde, Loire, Szajna és Maas mellékein állandóan telepedtek le (850 körül.).

Telepedés a Schelde mellett.

Azon tartományt, mellyet Kegyes-Lajos Haraldnak a friesek közt általengedett, igen alkalmasnak találták a normannok a tovább hajózgatásra s a foglaló harczok intézésére; miért is hozzájok honfiaik közől mindig többen csatlakoztak. Miután Dorstadtot, a friesek fő kereskedő helyét elfoglalták, Utrechtet elpusztiták, Antwerpet fölégették, Wiltát pedig a Maas torkolatánál földig lerontották, állomást foglaltak Walchern szigetén. Ezt nekik Lothar császár törvényesen általengedé, mire ők uralmukat a löweni tartományra is kiterjesztek. Balduin vitézül védelmezte Flandriát, mellynek ő herczege vala, hanem Alsó-Lotharingia, Friesia és északi Neustria fedezetlenül maradtak. Rurik, kit

azonban az Orosz birodalom megalapitójával nem kell összezavarni, Kopasz-Károlytól a friesiai herczegséget megkapta (870); Rudolf Germaniát addig rabolgatta, mig Német-Lajostól a csatában megöletett; Rollo, miután Hollandiát kirabolta s a frankokat a Schelde mellett megverte, Walchernből a Szajnavidék ellen intézte müködéseit. Legrettentőbb volt valamennyi közt Gotfrid, ki összeszedvén Est-Angliában ama dánokat, kik a Nagy-Alfred által megparancsolt keresztény vallásnak meghódolni nem akartak, kikötött Maas és Schelde partjain s urává lett a tartománynak, megölvén az ardennei csatában Német Lajosnak természetes fiát. Gotfrid azután minden ellenállás daczára, megerősité magát Nymwegenben, uj gyarmatot telepitett Ascaloában (E s l o o) Mastricht mellett s hatalmában tartá a Maas és Somme közötti tartományt (881). Még aztán is, hogy III. Lajos által Saucourtnál megverettek, Antwerp, Gent s Flandria nagyobb része birtokukban maradt.

Ascaloából Gotfrid csatavesztését megboszulni indult s Tongres, Köln, Bonn, Juliers, Treves és Metz felgyujtása elrémitette Európát; Nagy-Károly ragyogó kápolnája Aachenben a dánok páripáinak istállójává alakittatott, palotája pedig romba döntetett. E méltatlanság felkorbácsolta Károly tétlenségét s a főurakét is annyira, hogy a király felhivására Ascaloa előtt fegyverben megjelentek. Gotfrid hajlandónak mutatkozott egyezkedés által érni azt el, a mit háboru által el nem érhetett, azonban midőn értekezletre jöne, orgyilok által meghalt (882); mire Sigfrid, a megöltnek fivére, boszuvágyból Oise partmellékeit rabolta; s bár Carlmann annyira megalázta magát, hogy neki tizenkét font ezüstöt fizetett, Sigfrid még sem elégedék meg, hanem segédkezet nyujtott a szajnai normannoknak, Páris ostromlására. Visszatértében a neki ellenálló mainzi érseket megölé. Szerencsésebben harczolt Alfonso király, ki bátor megtámadás után magát Sigfridet is megölé, s a szétvert normannoktól elfoglalt tizenhat zászló bizonyitá, mennyire elegendő az egyetértés az ellenség megsemmitésére.

Telepedés a Loire mellett.

Franczia ország azonban épen ezt nélkülözte; a király, a főurak s a nép féltékenyen küzdöttek egymás ellen. Ha a király fölkelést hirdetett, a főurak ezt a korlátlan hatalom visszanyerésének kisérleteül tekinték, s tehát zúgolódtak és nem engedelmeskedtek; ha a nép fiai saját tüzhelyök védelmére fegyvert ragadtak, a főurak gyanakodni kezdtek s inkább az ellenséggel tartottak [1]). A normannok még

[1]) *Vulgus promiscuum inter Sequanam et Ligerim, inter se conjurans adversus*

Lajos életében letelepedtek a Loire mellett, aztán elfoglalva Nantest, főállomásukat Bière szigetére tették át. Itten borzasztó hirességre tett szert Hasting, a tengeri királyok legkegyetlenebbje. Messze terjedvén hire rohanó vitézségének, Scandinaviából erőteljes, harczszomjas ifjuság tódult feléje. Ő ennek segélyével rettenetes hajóhadat szerelt föl (843), s Nantes és a többi folyó-melléki városokat mind lerontotta. Azután távolabbi zsákmány után sovárgva, száz hajóval indult el Pisa kirablására (867); ezután Lunit foglalta el, melyet Rómának tartott. Visszatértében ellenállásra talált Erős-Rupertben, kit Kopasz-Károly az anjoui vidék őrizetével bizott meg. Megölvén azonban Rupertet a csatában, az Auvergneben fekvő Clermontig nyomult elő. Ekkor az Angolhonba rontó dánok segitségére sietett, de visszaveretve Nagy-Alfred által (876), Franczia országot uj s még nagyobb rémületbe ejté.

Franczia ország érzé a fölfegyverkezés szükségét, de mivel a bizalmatlanság egyesült sereget nem engedett létre hozni, a főurak s a nép önvédelmökről külön külön gondoskodtak. A kalózok e szerint nyilt tér helyett mindenütt erősitett várakat s népfölkelést találván, meghajolni kényszerittettek. Ekkor történt, hogy Hasting s a többi főnökök állandó helyet foglaltak, sokan pedig a keresztséget is fölvették s gátfalat kezdtek képezni az uj berohanások ellen.

Telepedés a Szajna mellett.

Szajna mentében Ogger (Autcair) már Rouenig nyomult elő, melly Párisnak mintegy előfalát képezé (841). Reghenar ezután felgyujtotta Páris elővárosait (845), utódjától pedig Kopasz-Károly a visszavonulást hétezer font ezüstön vásárolta meg. Az erőtlenség ezen bevallása a mennyivel bátrabbá tette az ellenséget, épen olly mértékben csüggesztette el a népet. A normannok tehát ismét megjelenve, állomást foglaltak Oissel szigetén s ujra felgyujták Páris elővárosait (856. decz.), és főnökük Biörn (vasborda), Lodbrok király fia, Kopasz-Károlytól ujolag roppant váltságot csikart ki. Vasat kellett volna használni s nem aranyat, hanem az elnyomottaktól, kik a haza védelmére fölfegyverzendők valának, jobban rettegett a király, mint magától az ellenségtől. A normannokat, kik Sz. Dénes szigetén letelepedtek, négyezer font arany nagy nehezen tudta nyugodtan tartani.

Azalatt, mig ők rövid időre Angolhon ellen indultak, Károly fegyverezni kezdé magát, terhes adót vetett az országra s erős védelemre készült. Am mégis a visszatért scandinávok Neustriát elpuszti-

---

Danos in Sequana consistentes, fortiter resistit. Sed quia incaute suscepta est eorum conjuratio, a potentioribus nostris facile interficiuntur. Annal. Bertin. Rer. Fr. VII, 74.

ták, és Sigfrid (885) Párist hétszáz hajóval ostrom alá vette. A várost Hugo saint-germaini apát, Gozlin püspök s Eudes gróf védelmezte: de a normannok visszavonulását Vastag-Károly drága pénzen vásárolta meg (886), melly gyávaság csak siettette a Karolingok trónjának megdöntését. Nyugati Franciaországban csupán Sens és Páris volt az, mellyet a normannok be nem vettek. Sigfridet utóbb Arnulf Löwen mellett megverte s életétől és megfosztotta.

Rollo.

Radholf vagy Rollo, fia egy norvégiai hatalmas jarlnak, olly oriási alkattal birt, hogy nem találkozott ló, ki ötet hordozhatta volna, miért is mindig gyalog járt és harczolt. Számüzve volt Harald király által, kit Rollo ekkép fenyegetett: Te számkiveted ellenség gyanánt egy nemes család fiát; halld, a mit neked jóslok. A fölingerelt farkast nem tanácsos megtámadni; jaj a nyájnak, melly az erdőben tévelyeg. Kimenvén Rollo, először Walchern szigetén telepedett le; aztán, midőn Szajna vidékét üresen látta, megszállta Rouent s adót fizettetett magának Károly által. Rollo kijelenté, mikép nem pusztitani, hanem állandóan akar letelepedni azon földön, melly Normandiának neveztetett el. Ezután védelmet biztositván a Szajna melléki lakosoknak, tovább terjeszté uralmát, majd mint ellensége, majd mint szövetségese a többi normannoknak, amint saját java kivánta.

Normandia herczegsége.

Együgyü-Károly egyességre lépett Rollóval Saint-Claireben (912), átengedvén neki Neustriát és Bretagnet, Gizela lányának kezével együtt, azon föltét alatt, hogy kereszténynyé legyen. Rollo kezét adván a királynak, ekkép esküdött: Ezentúl a te hived és alattvalód vagyok, s esküszöm, hogy életedet, tagjaidat s királyi becsületedet fenntartandom.

Midőn azonban a szertartás közt az is kivántaték, hogy a hódolat jeléül a király lábát megcsókolja, Nem, ezt soha sem teendem! kiáltott fel az észak büszke fia; midőn mégis a kormányférfiak ezt állhatatosan sürgeték, Rollo intett egy katonájának, s ez ura szájához akarván vinni a király lábát, ugy fölemelte, hogy Károly hátra esett. A nagy császár unokájára ekkép még a hódolat is gyalázatot hoza! Igy kezdődött Normandia herczegsége, melly megfékezte a nyugtalankodó briteket s a Loire melléki normannokat rendes életre szoritá. Rollo a földeket övéi között osztotta fel, minden tekintet nélkül az előbbeni birtokosokra; a földészek csoportostul tódultak Normandiába, miután egyrészt Rollónál biztosságot találtak,

másrészt, miután a régi rabszolgasági viszonyok felbomoltak, a szabad földnek szabad müvelőivé lettek.

Rollo állandósitni ohajtá uj gyarmatát s azért nemzete előkelőinek beleegyezésével törvényekkel látta azt el, nem annyira régi hazája, mint a frankok intézményeire alapitva azokat. A törvényszegőket szigoruan büntető és, a mi csodálatra méltó, az alkotmányt az összes fajokra, a győzőkre és legyőzöttekre egyenlően terjesztette ki; a legyőzötteknek még nyelvöket is meghagyá. Thor isten azonban, daczára a fölvett keresztségnek még mindig Krisztussal egyaránt tiszteltetett. Maga Rollo, midőn halálát közeledni érzé, hazája istenségét emberáldozattal engesztelni rendelé. Az igaz, hogy emelkedtek monostorok és egyházak; hanem a püspökök a főurak gyüléséből sokáig kizárva maradtak, mig tudniillik a papság közé frankok nem vétettek föl. Azután a legfőbb hatalomra emelkedett a papság, s mint mindenütt, itt is a müvelődést terjeszté. A normandiai székesegyházak a középkori müvészetnek legrégibb s legragyogóbb emlékei közé tartoznak; az egyházak melletti földek szorgalmasan müveltettek s a Szajna medre szabályoztatott.

Itt határ vettetett a normann rohamnak, melly Franczia ország fölött egy század óta vészhozólag dühöngött. A még le nem telepedett csapatok Normandiához csatlakoztak, melly ekként az országnak védhatárul szolgált. Az elpusztult partmellékek az uj beütőket nem igen kecsegtették, ha pedig az ország belsejébe rontottak, a már megtelepült földbirtokosokban legerélyesebb ellenállásra találtak.

Scandinavia megtéritése.

Az uj rohamok elleni legbiztosb gát azonban Scandinavia megtéritése vala. Az északon vegyesen uralkodott scandináv és szláv vallást, papjai erősen fölélesztek, s a kereszténységet annyira meggyülöltették, hogy ama népek vallásukat a szabadságnál sokkal makacsabbul védték [1]). Azonban némelly fejedelmek, kik keresztény államokban utazva, különösen Angolhonban és a nagy városban (mikla gaard), mikép Konstantinápolyt nevezék, ott a kereszténységgel megismerkedtek, sőt némellyek a keresztséget is fölvették, miután visszatértek, bár nem éltek még a keresztény vallás szerint, látszott rajtok mégis annak befolyása, midőn a soknejüséget elhagyák s nem ettek többé lovat s ormadarakat, a scandinaviai istenek szokott áldozatait. Már láttuk, hogy a szász Willibrod fáradozásai sikertelenek

[1]) **Münter**, *Harald király keresztségéről, s a kereszténység megállapitásáról a dán tartományokban*, 1830.; és **Matter**.

maradtak, s hogy Nagy-Károly még csak azt sem eszközölhette ki, hogy a térítők bebocsáttassanak. Midőn Harald Klak, déli Jütland királya, trónvesztése után (826) Kegyes-Lajostól visszas egittetett, inkább politikából, mint meggyőződésből kereszténynyé lett s megengedte Ebbo reimsi érseknek, hogy visszanyert országában a kereszténység vallást hirdethesse. Nyomába lépett sz. Anscarius, ki oda hagyva a corbiai tanodát, föltevé magában: az észak jegét Isten igéjével olvasztani meg. Ugyanaz volt ő Scandinaviára, ami Bonifácz Germaniára nézve. Néhány szolgai születésü gyermeket Schleswigbe Hadebyhez küldött, hogy fölneveltetve, a keresztény vallás hirdetőivé legyenek. Utóbb Biörn királytól Svédországba hivatva, ott a sigtunai egyházat alapitotta. Kegyes-Lajos Anscarius számára Hamburgban érsekséget állitott (831), s a szent férfiu az ingelheimi országgyülés előtt szenteltetett föl, aztán három királyi követ kiséretében Rómába ment, hol a palást átvétele után egyuttal Norvegia, Dán-, Svédország, Island, Grönland és a Feroë (Faröi) szigetek apostoli követévé neveztetett ki. E tartományok azonban még nem valának a kereszténységnek meghóditva; Anscarius tehát bejárta azokat, megkeresztelt igen sok, általa kiváltott gyermeket s egyházakat alapitott. Lajos császár, hogy az apostol tekintélyét növelje, északi követének nevezte őt ki. Szerencséje közepett is azon volt, hogy családja önmunkájával keresse élelmét. Midőn a normannok Hamburgot feldulták, Anscarius egy nemes özvegynél találá menedéket, mellyet megtagadott tőle a bremai püspök, kinek megyéje aztán büntetésül az övéhez kapcsoltatott.

Azt, hogy a buzgalomnak kellő sikere legyen, megakadályozták a normann fejedelmek, kik féltékenyek lévén a nemzeti függetlenségre, a Germaniávali uj kötelékben álnok lesvetést gyanitottak. Öreg-Gorm, Island királya, igen erélyesen dolgozott a kereszténység kiirtásán; aztán épen olly kedvezőtlen esemény volt, hogy Hamburgot a szlávok, Bremát a magyarok hatalmukba keriték. Germaniából azonban s különösen Corbiából északra szüntelen uj térítők indultak. Normandia herczegének megtérése példát adott sok hozzá hasonlónak; I. Otto pedig rászoritá Harald Blaatandot, Gorm fiát, hogy a dán főurakkal együtt a keresztséget fölvegye; végre Nagy-Kanut elterjesztő Krisztus vallását Angol-, Skót-, Svéd- és Dánországban. Ugyanő 1030-ban Rómába zarándokolt, kiséretével együtt gyalog, nyakában tarisznyával, vándorbottal kezében, s egy levelet irt onnan, melly bizonyitja, mennyire megváltoztatta a kereszténység ama szilajvad férfiakat. „Kanut, Angol- és Dánország királya, a püspököknek, fő-

rendeknek s az egész angol népnek üdvöt. Tudtotokra akarom adni, mikép mentem én Rómába, hogy bocsánatot nyerjek saját büneimért, és üdvöt tisztviselőim számára; és legnagyobb alázattal hálát adok Istennek, hogy megengedte életemben személyesen meglátogatnom szent Péter és Pál apostolokat s a Román belül és kivül találtató összes szenteket. Engem ezen utra az határozott el, hogy hallám, miszerint Péter oldhat és köthet s hogy ő tartja a mennyországnak kulcsait. Itt a husvéti ünnepen sok magas személy vala együtt: János pápa, Konrád császár, a népek fejei Garganótól egész azon tengerig, melly a mi szigetünket körzi. Mindnyájan tisztelettel fogadtak s gazdag ajándékokkal leptek meg, ugymint arany s czüst edényekkel, drága posztóval s egyéb kelmékkel. Értekeztem a császárral, a pápával s a többi fejedelmekkel az én országom angol és dán lakóinak szükségeiről; gondoskodtam, hogy Rómába teendő utjokban igazság- s biztosságot találjanak, leginkább pedig, hogy utzárás és vámok által ne gátoltassanak. Panaszt emeltem a pápánál a roppant összegek miatt, mellyeket az érsekeknek a palástért fizetniök kell; a pápa megnyugtatott, hogy ez többé nem fog történni. Továbbá fogadást tettem Istennek, hogy megjavitom magam s igazságosan fogok uralkodni. Ha ifjuságomban vétkeztem az igazság ellen, ezentul minden erömböl javulni törekvendem; s azért meghagyom tanácsosaim- s tisztviselőimnek, hogy ha valami igaztalanságot tennék, azt sem félelemből, sem semmi tekintetből elő ne segitsék, hanem, ha kedves nekik jóakaratom és saját életök, adjanak igazságot a szegénynek és gazdagnak egyaránt. Kiki birja azt, a mi az övé, s ne is háboritassék az én kincstáram gyarapodása végett. Én igaztalanul kicsikart pénzre nem vágyom.“ Kanut papokat hozott magával Rómából, kik a dánok megteritését bevégezték.

A norvegiai Hakon, a széphaju Harald fia, Angolhonban kereszténynyé lett, hanem népét rá nem birhatta annak elfogadására. Ha böjtölünk, mikép lesz erönk holnap dolgozni? mondák a rabszolgák. A polgárok pedig igy szóltak: Midön királyunkká lettél, azt hittük, hogy szabadok vagyunk. Most pedig azt kivánod tőlünk, hogy vitéz őseink vallását elhagyjuk; hogy idegen szolgaságnak vessük magunkat alá. Igy még Hakon maga is kénytelen volt enni az áldozati lóhusból és enni Odin, Thor és Bragi tiszteletére. Olaf, ki ifjuságában a keresztény vallást Szász- és Görögországban tanulta ismerni, s midön utóbb a Sorlingi szigetek egyikén kalózkodnék, egy remete megkeresztelte őt s jósolta neki, hogy Norvegia

királyává lesz. S Olaf csakugyan egy pártnak segélyével elfoglalta a trónt s meg akarván téritni a népet, sz. Mártont választá annak védőjeül; azonban kevés sikerrel működhetett, habár a hitszónoklaton kivül, hizelgést s erőszakot is használt s az ellenszegülők javait a megkereszteltelteknek ajándékozá. Az erőszakoskodó apostol végre elüzetett, s a nagy vállalat szerencsésebben sikerült Nagy-Olafnak, kinek művét az ő legyőzője, Kanut végezte be.

Svédhonban Olaf Skötkonung fogadtatta el mintegy 1000 év körül a müvelődés és haladás vállását; hanem hetvenöt évvel később Yngué, mivel az upsalai bálvány-szentélyt leronta tta, elkergetteték, s csak a XII. században szüntettetett meg egészen a bálvány-imádás [1]).

Mindenelőtt az asszonyok tértek a kereszténységre; s minthogy a férfiak testben lélekben ollyanokká lesznek, minőkké anyáik képezik őket, Krisztus vallása elterjedett a családokban is, és nem sokára az átalános tengeri rablás megszünt; a párbajok ritkábbak lettek, s helyökbe a törvényszék békés vitája következett; a foglyok s rabszolgák sorsa megjavittatott; a házi rabszolgaság eltöröltetett; a kisdedek élete megkiméltetett; a monostorokban a tudományok kezdtek tanittatni [2]). A vallás, melly jótékony hatását a helyek körülményei szerint módositja, a vértársulatok helyébe, mellyek a végre alakultak, hogy az egyesek közt támadt ellenségeskedést addig folytassák, mig az összeveszettek mindnyájan kihalnak, békés s iparüző egyleteket állitott; és ez intézmény vetette meg az északi községrendszer s kereskedelmi jóllét alapját. Szinte a kereszténység hozta létre a vallásos harctársulatokat, minő volt a roskildi egylet, a kalózok megfékezésére.

[1]) Svédhonnak első három egyháza e következő volt; Byrke 836? Norlanden 1055? Sigtuna 1064? Ezek a középkorban ismét elenyésztek. Később támadtak a lincöpingi 1101? scavai 1005; strengnässi 1072; arosiai v. westeränsi 1149; wexaöi 1020; aeboi 1172; és az upsalai püspökség.

[2]) Méltó fölemlitnünk azon jótékony hatást, mellyet a kereszténység szélső Svédhonban és Lapponiában még ma is gyakorol, s mellyről Maltebrun az 1810-iki *Journal des Débats*ban igy beszél: „Több mint husz megyekormányzót hozhatnánk fel, kik, mindegyik saját kerületében, saját példájukkal mozditák elő a jó földmüvelés elveit s minden hasznos vállalat iránt szeretetet gerjesztettek. Előttem Angermaniában (Wester-Nordland) mindenütt egy megyekormányzónak, századik évében elhunyt nejét magasztalták, ki ott a lenfonást hozta be, melly hatvan év előtt még ismeretlen volt, s melly ma olly nagy hasznára van a tartománynak, melly iránt a természet olly mostoha volt, s melly a magasság 64. foka alatt fekszik.

Dánország.

Akkoriban nyert rendes alkotmányt Scandinavia három országa. Harald Blaatand (930), Dánia első királya székhelyévé Roskildot választá; de minthogy javitásaiban a mérsékletet félretette, maga ellen izgatta az elégületlen pártot, melly saját fia, Sveno által vezetve, Blaatandot a csatában megölé (980). Sveno Tingskög (villaszakállu) visszaállitá a pogányságot, s meghóditá Norvégiát és Angolhont, hol hadai rettentő dulást vittek véghez; élte határán mindazáltal ujra kereszténynyé lett. Őt VIII. Harald, ezt pedig Nagy-Kanut követte (1014), ki már előbb Angolhon királya volt. Ez előmozditá az ország jóllétét, felvirágoztatva abban a kereszténységet, az ipart és kereskedelmet, s törvénykönyvet adva ki, Withenlog czim alatt. Fia III. Kanutban kihalván a Skoldung királyi törzs (1041), a trón Magnusra, Norvégia királyára vala szállandó, hanem II. Sveno Estrithson, a Kanutok rokona, pártot ütött Magnus ellen s megalapitá az Estritidák uj családját (1047). Minthogy Estrithson, trónját leginkább Adalbert bremai érseknek köszöné, mindinkább emelé az egyháziak hatalmát; kik mindazáltal az ő kihágásai előtt szemeiket be nem hunyták; s midőn nehány főurat a templomban gyilkoltatott le, a roskildi püspök nyilvános bünbánatra szoritotta őt; Adalbert pedig vérfertőző házasságát érvénytelennek nyilvánitá.

Norvegia.

Norvegiát belviszály s a dánokkali háboru emészté. Olaf a tengerkirály, egy pártnak élén hatalmába ejté az országot (994); közzétette a Christenret nevü törvénykönyvet s Thor temploma helyébe keresztény egyházat állitott; fölépitette Drontheimot s azt szék helyévé tette; a bálványozás kiirtására az erőszakot is felhasználta. Sigrida, Upsalának épen olly szép, mint büszke királynője hozzá jött, hogy lássa s férjeül válaszsza őt, de mivel a keresztséget fölvenni nem akarta, Olaf ugy bánt vele, mint egy kéjhölgygyel, szemébe vetette kesztyüjét s bemártatta a tengerbe. A mélyen megsértett királynő azzal állt boszut, hogy Sveno Tingskög dán királynak adta kezét (1000), ki is legyőzvén a kegyetlen apostolt, Norvegiát a svédek és dánok között felosztotta.

Sz. Olaf.

Midőn azonban Tingskögöt az angolhoni hadjárat távol tartá, II. Olaf, kit ifjukori kalózkodása vitézségre tanitott, visszaszerzé hazája trónját (1018), s terjesztette ott ismét a kereszténység et sikeresb eszközökkel vagyis oktatás és példa által; de Nagy-Kanut inkább tanácsosainak elcsábitása, mint hatalom által, a koronáról i lemondásra

kényszerité őtet. A trónvesztes Olaf épen Jerusalembe akart indulni, hogy ott baráttá legyen, midőn egy jelenés felbátoritá, hogy a hadi szerencsét még egyszer megkisértse. Ő tehát élére állt harminczezer vitéznek, kik paizsuk- és sisakukon a kereszt jelét viselék s a csatába illy rivalgással rohantak: Előre! katonái Krisztusnak, a keresztnek és a királynak! Megtámadá ezekkel Norvegiát (1032), magával vivén három skaldot, hogy énekelnék meg győzedelmeit. A költők ketteje a király oldala mellett esett el, a harmadik haldokolni látta a megsebesült Olafot, és megéneklé dicséreteit s csak ekkor huzta ki sebéből a nyilat, mire a király megszünt élni. Olafot a svédek és norvégok sok századon át védszentjökül tisztelék.

Ezen tisztelet a norvégok részéről óvástételül szolgált a győzők uralma ellen, kik őket annyira elnyomva s megalázva tarták, hogy tanubizonyitásnál egy dán tiz norvéggal ért fel. Kanut magához vette a nemes ifjuság virágát, szinleg megtisztelésből, valódilag azonban kezesek gyanánt. Sveno azonban, Kanut fia, annyira kimerité a legyőzöttek türelmét, hogy ezek Magnust, szent Olaf fiát az apai trónra emelték (1036). Ez föltevé magában apja meggyilkolását kegyetlenül boszulni meg, de Sigwater skald, lecsillapitá haragját. Innen látjuk, mikép az észak költői a küzdők első soraiban harczoltak, és a mi még ritkább, az igazat a hatalmasoknak is megmondották.

Magnust a trónon fivére Kegyetlen vagy III. Harald követte (1047), ki angolhoni hóditó háboruja alatt meghalálozott. Utána jött II. Magnus, aztán Békeszerető vagy III. Olaf, (1047—69), ki törekvését oda irányzá, hogy övéinek erkölcseit szeliditse, a kereskedelmet s a társulási szellemet elömozditsa; a rabszolgák felszabaditása által a szabadok számát növelte, s fölépitette Bergent, a nagy fontosságu kikötőt, mint a két szárazföldi várost, Stavangert és Kongellt.

Svédország.

Svédország története Öreg vagy IV. Biörnnel nyilik meg, kinek utódja II. Olaf, aztán Győzedelmes vagy VI. Erich vala (964), ki Dán- s Finnországot, Esthland-, Liefland- és Kurlandot meghóditá. Ennek fia III. Olaf Skötkonung (1001) az upsalai király czimét svédkirályra változtatta, s minthogy a norvégok a régi Sigtunát, Odin egykori székhelyét lerontották, azt ujból fölépitteté. Sigurd megtéritette őt, s több, Angolhonból jött téritők segélyével a kereszténységet Svédhonban elterjeszté. A kereszténység fővárosává a Westgothlandban fekvő Skara emeltetett. Fiai Anund Jakab és III. Edmund tovább terjeszték a vallást és müvelödést (1026—51), s miután ezekben

Lodbrok ivadékai kihaltak, Stenkill, Anund veje s Edmund özvegyének férje megalapitójává lön az uj uralkodó családnak (1056).

Upsala mellett három kúpalaku s igen meredek domb (hög ar) emelkedik, mellyek a régi királyoknak sirhalmaik. Egy másik domb, mellynek teteje lapos, az igazság halmának (Tings-hög) neveztetett, mivel ott a király, trónon ülve, minden év kezdetével, igazságot szolgáltatott; vele szemben az uplandi kormányzó s más nagyok ültek; ezek után pedig a fegyveres nép foglalt helyet. A szomszédságban fekvő Mora nevü réten a nép hajdanta Thor kalapácsa köré, utóbb a kereszt köré gyült össze, hol a még ma is megőrzött köveken ült tartományi birák a királyt szabadon választották; ki is elválasztatva, a legmagasabb kövön foglalt helyet s onnan mondta el a fejedelmi esküt.

— -

HATODIK FEJEZET.

A normannok Angolországban.

Britannia szigetén az angol-szászokat láttuk letelepedni, kik alávetvén magukat az egyháznak, erkölcseikben megszelidültek, s a helyett, hogy mint előbb, városokat rontottak volna, monostorokat állitottak [1]). A régi camberek törzse Walesben megtartá függetlenségét azon gát mögött, mellyet Uffa, Mercia királya, Wye folyótól egész a Dee torkolatáig húzott. A pictek és skótok Egfredet, Northumberland királyát a hegyek között bekeritvén (680), seregét szétverék s Twed folyamáig nyomultak elő. Itt ütötték fel a vörös sárkányt a beütők fehér sárkánya ellenében, melly tovább elő nem haladhatott; és a benszülöttek az idegenekkel összevegyülvén, ama folyón tul skótoknak neveztettek el.

A hét angolszász királyság, mellyekre a sziget többi része oszlott, egymás ellen folytata háborut, a nélkül hogy valamellyik a többit leigázhatta volna. Le nem tették a fegyvert, mig csak hasztalannak, vagy károsnak nem ismerték el annak forgatását; annak, ki gyöngébb volt, bele kellett egyeznie mindenbe, mit a győző követelt. Ekkép a

[1]) L. a VIII. könyv XI. fejezetét. Különösen a tényekre nézve legfőbb kútforrásunk **Thierry A.** *Hist. de la conquête des Normands.*

kenti, northumberlandi s merciai királyok túlnyomósággal látszottak birni egyideig a többi fölött; állandó túlnyomóságra azonban csak Egbert, Sussex és Wessex királya emelkedhetett. Ez volt a sziget uralkodói közt az egyetlen, ki a régi hóditóktól s Odin törzséből származott; ugyanis Mercia, Est-Anglia (kelet-anglia), Kent és Essex a bitorló Bernulfnak engedelmeskedtek; Northumberlandban, mellynek fejedelmei kiölettek, viszálkodó pártok dühöngtek. Még Egbertet is a belzavarok futni kényszeriték (787), s ő Nagy-Károly udvarába menekülve, a művelődésnek ama központján a béke művészeteiben s a hadtudományban gyakorolta magát. Visszatérvén a trónra (800), a cornwallisi britek ellen fordità fegyverét, midőn Bernulf, államaiba tört; Egbert azonban gyakorlott hadaival rajta ütvén Bernulfon (823) legyőzte s a csatában meg is ölte öt. Nem sokára a northumberlandiak elerőtlenedve a fejetlenség alatt, hüséget esküvének Egbertnek (827), ki nekik, a mercia- és estangliabelieknek is megengedé, hogy saját fejedelmeik legyenek, hanem ezek neki hódoljanak és adót fizessenek. Ekként a szigetnek egyedüli urává lőn.

A nemzeti egység már virágzásnak inditá az országot, midőn ujabb vészfellegek tornyosultak föléje. A keleti part egyik kikötőjébe három hajó érkezett (787), s megölvén a kérdezősködni jött tisztviselőket, kirabolták az egész vidéket s visszahajóztak. Azon norman-

Angolhon királyai ama korszakban.

Az angolszász törzsből:

Egbert 827.	I. **Edmund**, 941.
Ethelwolf 836.	**Edred**, 946.
Ethelbald 857.	**Edvy**, 955.
Ethelbert 860.	**Edgard**, 957.
I. **Ethelred** 866.	II. **Eduard**, 975.
Alfred 871.	II. **Ethelred**, 978.
I. **Eduard** 900.	II. **Edmund**, 1016.
Athelstan 925.	

A dán törzsből.

Sveno, 1013.	**Hardikanut**, 1039.
Kanut, 1017.	III. **Eduárd**, 1041.
Harald, 1036.	II. **Harald**, 1066.

A normann törzsből.

I. **Vilmos**. 1066.	II. **Vilmos**, 1087.

nok voltak, kik Párist és Konstantinápolyt megrettentették és hosszu szenvedést készitettek elő testvéreiknek, kik őket a brit sziget megrohanásában megelőzték.

Csakhamar erős normann hajóhad kötött ki Cornwallisban (809) s miután itt a szászoktól idegen lakosság által szivesen fogadtattak, egyik part sem maradhatott ellenök biztos. Ethelwolf-, Egbert fiának uralkodása alatt (836), majdnem minden évben ismételték a normannok a beütést, rabolva s ismét eltünve. 851-ben már ott töltötték a telet s megszorittatván tavaszkor Athelstan, Ethelwolf fivére, vagy fia és uralkodótársa által, háromszáz ötven hajót hivtak segitségül s megtámadván déli és keleti Angolországot, felgyujtották Londont s Canterburyt; aztán Surreyig haladtak elő, miglen Ethelwolf Okely mellett legyőzte őket. E király, ki a vitézséggel ájtatosságot párositott, a koronajavak tizedrészét a papságnak adta; fiát Alfredet Rómába küldte, hogy ott IV. Leo által királynak kenessék föl. Utóbb maga is oda zarándokolt (855), s egy évig ott maradván, az egyházakat gazdagon megajándékozá, s évi adóba a pápának száz mancusát[1]), a szent Apostolok lámpáira pedig kétszázat igért. Midőn visszatért, fiait az uralkodás fölött viszálkodva találta. Ezek atyjok halála után el is osztották az országot, hanem az uralkodásban uj beütők által háborittattak meg.

A tengerkirályok tudniillik rablójárataikkal föl nem hagytak. Lodbrok Raghenar elfoglalván s ujra elvesztvén a dán szigeteket, kalózkodásra adta magát, s miután Franeziaország, Friesia és Szászország ellenében több izbeni merénye szerencsésen sikerült, föltette magában Angolhont megtámadni, melly végre könnyü naszádjait nagyobb hajókkal váltotta fel. Midőn már a partokhoz közeledett (866), tengerészei nehezen tudták ama nehéz terhet eveztetni, s hajótörést szenvedtek; Ella, Northumberland királya, rajta ütvén a szerencsétleneken, leöldöste őket, Lodbrokot pedig viperáktól hemzsegő verembe dobatta. Ennek haláldala[2]) népszerüvé lévén a nemzetnél, boszuállásra késztette azt; és nyolcz tengeri s husz másodrendü király Est-Anglia felé vitorlázott. Itt a lakosok szépszerivel megadták magukat s éleleimmel látták el őket; kik is York, Northumberland fővárosa ellen indulva, elpusztiták a tartományt s elfogván Ellát elevenen, kègyetlenül boszulták meg rajta Lodbrok halálát.

---

[1]) Egy mancusa = 30 soldo.

[2]) Lásd fönebb az 53. lapot.

Ennek fiai, Ingvar és Ubba, most állandó letelepedésről kezdtek gondolkodni s megerősitvén Yorkot, felosztották a földet haditársaik közt s onnan indultak ki egész Angolhon meghóditására. A nyolcz tengerkirály egészen egyetértőleg kezdte meg a müködést; midőn azonban a croglandi apátsághoz közeledtének (869), egy csoport parasztot láttak szembejönni, kik föllelkesitve a Krisztus- és hazáérti harczra, bátran nyomultak elő Tolio nevü szerzetes vezérlete alatt. A vitéz támadásban három ellenséges vezért öltek meg, hanem elárasztva a sokaság által, megsemmittettek. Egy megmenekült a monostorba sietett, hogy jelentse, miszerint minden elveszett. A zárdafőnök a fiatal szerzeteseknek meghagyá, hogy az ereklyéket s könyveket biztos helyre vigyék, ő pedig az öregekkel és gyermekekkel ott maradt imádkozni. Zsoltárt énekelve találták őket a dánok s megölték kinzások között, kincseket követelve. Ezek keresése alatt feltörték a márványkoporsókat s szétszórták az azokban talált hamvakat. A peterborougi monostor nyilzáporral fogadta őket, azért itt is nyolczvannégy barátot kardra hánytak, a könyvtárt pedig gyujtogatásra használták fel. Edmund, Est-Anglia királya, fogságba esvén, midőn parancsoltaték neki, hogy a beütőknek hódolatát tegye, ezt megtagadta s állhatatos maradt még akkor is, midőn az ellenség nyillövésekre czélba tette őt. Ez állhatatosság vértanui tiszteletet szerze Edmundnak.

Nagy-Alfred 871.

Meghóditván ekkép Northumberlandot s Est-Angliát, csakhamar elfoglalták Merciát is, s a régi nyolcz királyságból csak Wessex maradt már hátra. A dolgok ezen sürgető állapota a szász főurakat arra vitte, hogy mellőzve Ethelrednek, Ethelwolf harmadszülöttének, kiskoru fiait, a trónra vagy inkább vezérségre fivérét Alfredet hivták meg (871). Ez kétszer tartózkodván Rómában, nemzetétől különböző müveltséget ismert és tanult meg; tudott latinul olvasni s a hárfán játszani. Ő tehát gyülölni kezdte hazája intézményeit s azok átalakitásához azon önkénynyel fogott, mellyre neki az előtte élt nagy fejedelmek példát mutattak; de ő észre nem vette, hogy amaz eljárás az ő hazájában nem volt alkalmazható. Alfred korlátlanul kezde uralkodni, mitsem gondolva a nemzeti gyülésekkel; a képesség nélküli s törvényszegő birák iránt legszigorubb volt; de a nép iránt sem mutatá azon nyájasságot, melly még a zsarnokságot is türhetővé teszi.

Azért is midőn a dánok őt télnek közepén megtámadták (878), hijába küldé hirnökét városról városra illyen kikiáltással: Hagyja oda hajlékát s fogjon fegyvert minden, a ki nem

akar semminek (un-nithing) tartatni. A nép nem hallgatott a felhivásra, s Alfrednek oda kelle hagynia barátait és kineseit s futásban keresnie menedéket. Gudrun tehát, a beütők királya, elfoglalta az országot s a meg nem szökött szászokkal a vad hóditás összes jajait kegyetlenül éreztette.

Alfred, ismeretlenül futva, Cornwallis határán egy pásztornál talált menedéket, hol a legközönségesebb szolgai munkával kereste kenyerét. Azon lélek- s akaraterő, melly hősöket képez, nem csak hogy nem hagyta öt a balszerencsében elcsüggedni, hanem még bátrabbá tette öt. Magábaszállt, vizsgálta saját hibáit s komolyan javulni akart. A bardok régi énekei s a skaldok ságái fölébreszték benne ujra nemzete szerelmét, mellynek visszaállitását czélul tüzte ki. Néhány hó multával előbbi harczosai közöl többekkel összetalálkozott s megtudá tőlük, miképp a dánok nyomása az ő uralmát visszaohajtatja; élökre áll tehát czeknek s állomást foglalva egy kis szigeten azon mocsárok közt, mellyeket a Tone és Parret összefolyása képez, megerősité magát e különben is biztos helyen, s egy ideig akkép tartá fenn magát hogy megleste, mikor a dánok zsákmánynyal visszatértek. illyenkor rajtok ütött s elvette, a mit azok összeraboltak. Hozzája csődült mindaz, a ki az idegen jármot nem türte, vagy urának engedelmeskedni nem akart. Aztán Alfred maga, bardnak öltözve az ellenség közé mert menni, s kikémlelte annak erejét s föléleszté azok reményeit, kik a hazához és hozzá hivek maradtak. Midőn terveit egészen megérlelte (879), kitüzte a fehér ló zászlaját s keményen rajtok ütött a dánokon, kik meglepetve a váratlan szász sereg által, részint leöldöstettek, részint erösségeikbe vonultak, mellyekben ismét a minden oldalról fölkelt nép által támadtattak meg. Gudrunnak, ki megkeresztelkedve Athelstan nevet kapott, Est-Anglia trónja meghagyatott; a keresztényekké lett normannok szabadsággal s földekkel ajándékoztattak meg; Sussex és Kent szabad tartományok Alfredet kiálták ki, s nem sokára az egész ország neki engedelmeskedett. A régi, királyságokrai felosztást Alfred eltörölte s a külön részek a balsors- és győzelemben egygyé olvadtak.

Gondoskodék legott az ország biztositásáról, melly végre különösen a hajóhadat tette jó karba: és igen okosan; mert a rettenetes Hastings (893) Francziaországból háromszázharmincz hajóval vitorlázott Anglia ellen és segittetve az est-angliai hütlen normannok által, Alfredet uj küzdelmekre kényszerité. Ezt azonban kitartása s az idő végre győzelmessé tette, miután ötvenhat csatában vett részt. A harczi időköz alatt terjesztette országában a müveltséget, s erre nézve

Nagy-Károlylyal hasonlittatik össze. És csakugyan, habár ő kisebb körben s az átalános müvelődésre nézve csekélyebb behatással müködött, története mégis jobban vonz, mint a frankok nagy császárjáé; mert Alfredben a nagy embert látjuk, kit a balsors meg nem tör, a szerencse föl nem fuvalkodtat, és ki minden körülményben kedves és mérsékletes. Nagy-Károly nevét csodálat s egy neme a titkos elrémitésnek, Alfredét áldás kiséri. Miként Nagy-Károly Eginhardnak, épen olly barátja volt az angol hös Assernek, ki az ő történetét kevesb simasággal mint Eginhard, de hivebben s több öszinteséggel irta meg. Kegyelte Alfred a reimsi Grimoaldot és Joannes Scotust, a nagy bölcsészt is; alapitott elemi és felsőbb tanodákat, mellyek közt az oxfordit gazdag adományozással látta el. Minden apa kötelezve volt fiait az elemi tanodákba küldeni.

A felsőbb tanodákra valóban nagy szükség is volt, miután a háboru alatt a legvirágzóbb monostorok, a tudományok menhelyei, hamuvá égtek, és, mint maga Alfred irja, Humberen innen alig lehetett valakit találni, ki a legközönségesb imákat értette, vagy latinból forditani tudott volna; Themsétől pedig délre illy képességgel épen senki sem birt. Hogy segitsen e vastag tudatlanságon, terjesztette a legalkalmasb könyveket: Aesop meséit, tisztelendő Beda egyházi történetét [1]), mint szinte Orosiusét is, Germania s a szláv tartományok fölötti jegyzetekkel bővitve; megküldé minden püspöknek Nagy-Gergely Lelkipásztorsági müvét leforditva, irószerek kiséretében, s megparancsolta, hogy ama mü az egyházaktól elválaszthatlan legyen. Maga Alfred is irt oktatási könyveket, folyó beszédben s versekben, mellyekben az alak darabos, de a képzelem annál gazdagabb.

Irószerei mindig mellette voltak, hogy följegyezze a jeles mondatokat, mik neki a szentirásban s különösen a zsoltárokban leginkább tetszettek. Ezekből egy kézikönyvet alakitott, mellyet, akárhová ment, soha el nem hagyott. Óra hiányában idejét egyenlő gyertyák égetése által osztá fel: egy harmadot evésre, alvásra s testgyakorlásra forditott, a másik harmadrészt országos gondjainak, a harmadikat a tudományoknak szentelé. Az üvegkészités mestersége, mellyet Angolhonba két század előtt szent Benedek (Bishop) Rómából hozott be, elfeledtetvén, Alfred szarúlemezekből lámpákat készittete. Jövedelmei felét kegytettekre forditá, és pedig négy részre osztá az erre szánt összeget: az egyik részt két, általa alapitott mo-

[1]) Ebben benfoglaltaték Cädmon (megh. 680) angolszász költőnek egyik éneke latinra forditva; Alfred hozzá mellékelte az eredetit, melly ama nyelvnek legrégibb emlékét képezi.

nostornak adta, egyet az iskolákra fordított, egyet bármelly más, akár külföldi monostornak, egyet végre az ügyefogyottak fölsegélésére szentelt; többi jövedelmének nagy részét gyárakra, a szegények foglalkodtatására s a gazdagok nagyobb ösztönzésére fordítá. Szabadalmak osztásával az országba gyárosokat s kereskedőket, az elhagyott vidékekre földmüvelőket édesgetett, s felbátoritva a scandináviai Other elbeszélései által [1]), az északi tengerek megvizsgálására hajókat küldött el. Midőn már az egész országnak urává lett, össze akarta szedni elődei törvényeit s azokat egy gyüjteményben adni ki. Létre is hozta a törvénykönyvet, mellynek elején az Exodusból negyvennyolcz törvényt kivonatilag közöl, megjegyezvén, mikép azokat el nem törölte Krisztus, kinek törvénye abban határozódik, hogy ne tegyük másnak, a mit minmagunknak nem akarunk.

Számos törvénynyel biztositja a királyi hatalmat; némellyek a kiadottak közől Ina, wessexi királytól, némellyek Offa, merciai királytól, némellyek végre Ethelberttől, a kenti királytól valók. Utódai több uj határozmánynyal toldották meg az angolszász törvénykönyvet, melly ekkép egyszersmind egyházi szabályok, mindennemü intézkedések s London városában hozott törvényes itéletek gyüjtelméve alakult.

Alkotmány.

Alfred megállapitá, vagy jobban mondva ujra behozta az országnak teuton eredetü felosztását, kerületekre (s h i r e s), századokra, s család-tizedekre, mellyekben az osztályok főnökei az alattuk állók bünteényeiről felelősek voltak. A magánviszályok a családfő előtt egyenlittettek ki, a fontosabbak tiz tized követeinek gyülése elé, melly minden hónapban szokott volt összehivatni terjesztettek. E gyülésen a százados elnökölt; kiválasztott tizenkét családfőt, s megesküdtetvén őket, hogy az igazság szerint itélendnek, elejök terjeszté az ügyet, s ezek itéletet hoztak. A büntetés többnyire birságból állott. Ama tizenkét családfő megesküdtetésében rejlik első csirája az esküdtszéknek, melly az angoloknál olly üdvös hatással áll fenn, sok más nemzetnél pedig még mindig az ohajok közé tartozik [2]). A századok

[1]) L. főnebb az 56. lapot.

[2]) Meyer (*A törvényszéki intézmények eredetéről*) azt mutogatja, hogy az esküdtszék Angolhonba nem a normannok előtt hozatott be, hanem csak III. Henrikkel kezdődött. Az angol esküdtszék olly neme a törvényszéknek, melly meghatározott számu személyekből áll s valamelly tény, vagy jogi kérdés, kártalanitás s több efféle ügyek megvizsgálása s eldöntése végett hivatik össze. Az esküdtszék egyhangu határzata (*verdict*) a birónak az eljárás körül zsinórmértékül szolgál.

gyülése minden évben egyszer tartatott. Husvét- és sz. Mihálykor a grófi törvényszékek (chiremots) tartattak, mellyeken a püspök, vagy az aldermann elnökölt, mint ülnökök pedig a korona összes hübéresei (thanes), germán módra, fegyveresen voltak jelen. A sherif a birságokat szedte be s a kincstár érdekei fölött katonai hatalommal őrködött; később tisztéhez tartozott a kisebb ügyeket tizenkét feddhetlen férfiuval dönteni el. A király évenként kétszer, többnyire Londonba összehivta az ország nagyait, a püspököket, apátokat, grófokat, aldermannokat s azon thaneseket, kik 9600 acre-t birtak s talán a városok követeit is, és ezek gyülése (wittenagemote) az országos érdekekről tanácskozott. A gyülésben a szerint csak a földészek s rabszolgák nem vettek semmi részt. Tehát a törvényhozó hatalom a bölcseknél vagyis az aristocratiánál, a biráskodás pedig a községeknél volt. Ollykor a zsinatokon is a király elnökölt, s akkor az összegyült püspökök és főurak, az egyház s az állam ügyeiről is tanácskoztak. Csupán a zsinatok idézhették meg a papokat. A menhelyjog mindig szükebb határok közé szorittatott.

A tüz általi bizonylat még fennállt; a nagyobb bünök halállal sujtattak, de még sem könnyen, „miután Isten müvét csekélységért nem lehet elrontani.“ (Lib. Const.) Egyéb vétségek, még a nem minösitett gyilkosság is, bünbánattal bünhösztettek. A biró, ki igazságtalanul itélt, a királynak birságul százhusz soldót fizetett s hivatalát vesztő. És milly bámulatos dolog! hogy annyi háboru s zavarok után Alfred azzal dicsekedett, miszerint arany pereczeket aggatott fel az ut mellett a nélkül, hogy valaki hozzájok nyult volna; és végrendeletében azt mondá, hogy az angoloknak olly szabadoknak kell lenniök, minö szabadok gondolataik. Ennyit tehetett egy férfiu akkoriban, holott élete alig ötvenkét évig nyult, mellyek közöl huszonkilenczet a trónon és pedig huszonötöt orvosolhatlan gyötrö betegségben töltött. Iratai közt találtatik néhány, melly különösen alattvalóihoz van intézve: „A lovagnak kötelessége hatályos óvó intézkedéseket tenni a döghalál s az éhség ellen; őrködni, hogy az egyháznak békéje legyen; hogy a földmüvelő vetéseit nyugodtan arathassa le s ekéjét valamennyinek javára forgathassa.

„Az erényes jó fiu atyjának vigasztalása. Ha fiad van, tanitsd öt még gyermek korában arra, a mit a férfiunak megtartania kell, hogy, ha megnö, a te oktatásod szerint éljen. Ekkép fiadban jutalmat fogsz találni. De ha hagyod azt tennie, a mit akar, ha felnö, kinozni fog téged s káromolandja azt, kinek gondjaira bizva volt. Intelmeidet

megvetendi, s jobb lett volna inkább nem is lenni fiadnak, mintsem, hogy roszul nevelted légyen fel.“

Azt is mondá, hogy „a király méltósága csak annyiban valódi, amennyiben magát Krisztus országában vagyis az egyházban, nem királynak, hanem egyszerü polgárnak tekinti; nem emelkedik a püspökök törvényei fölé, hanem az ezek által hirdetett Krisztus törvényének alázattal és tanulékonyan veti magát alá.“

Azon sok jó miatt, mellyet nemzetének szerzett, a hálás utódok még a kétes eredetü intézményeket is neki tulajdoniták; és mikép a harczi tettekben minden csak Arturra, ugy a törvényhozás, országlati s más közintézmény Alfredre, mint angol eszményképre vitetik vissza.

De az általa előidézett jóllét nem sokáig tartott. Fia Eduárd uralkodását megháborité Ethelbald (900), ki eltaszitva nemzete által, a northumberlandi dánok közé futott, s megszerettetvén magát az által, hogy bálványimádóvá lett, földiei ellen vezeté őket. Eduárd legyőzve s meg is ölve őt, folytatta a dánok elleni győzelmeit. Utódja, a vitéz Athelstan (925), bevette Yorkot s rászoritá az engedetlen normann fajt, hogy neki kereszténylleg hüséget esküdjék; kardjával vagta szét ama szövetséget, mellyet a dánok a walesi s cornwallisi britekkel ellene kötöttek. „Athelstan király s fővezér nyakszalaggal diszesiti vitézeit, kik Brunaburgnál karddal harczoltak, áttörték a paizsok falát s legyőzték a hires skót harczosokat és a tengeri férfiakat. Olaf kevesed magával elfutott s a tengerek hullámain siratja sorsát. Az idegen, családja tüzhelyénél ülve, nem fogja e csata részleteit elbeszélhetni; mivel sem rokonai, sem barátai haza nem tértek. Az észak királyai siránkozni fognak, hogy harczosaik az Eduárd fiai elleni hadban olly szerencsétlenek voltak [1]).“

Athelstan minden kereskedőt, ki kétszeri hosszabb utat maga költségén tett meg, nemességre (thane) emelt. Midőn Otto császár tőle egyik testvérét nőül kérte, elküldte neki mind a kettőt, hogy választana tetszése szerint: durva udvariság. Athelstan fia s utódja Edmund (941), segélyt vivén Malcolmnak, Skóthon királyának, tőle jutalmul hübéri hódolatot nyere. Midőn Glocesterben ünnepi lakomát tartana, Leulf, a számüzöttek feje oda jött s egy asztalnál akarván ülni a királylyal azt a küzdelem közt megölé. Utána fivére Edred (946), ez után pedig Edvy (955) következett, ki elidegenitette magától a népet zsarnoksága s Ethelgivával és ennek leányával üzött szerelme által, mellyet a papság is, a nép is roszalt és ellenzett. A koro-

[1]) *Chron. Sax.* Gibson-nál.

názási ünnep alkalmával asztalhoz ülteté a püspököket, maga pedig rimájával egy mellékszobába kéjelegni ment. Sz. Dunstan canterburyi érsek kiragadta öt Ethelgiva karjai közöl s ügyekezett benne a férfiui szégyent gerjeszteni föl. A királyi rima gyülöletből számüzeti az érseket; hanem a másik érsek, Odo, megtámadja Ethelgivát fegyveresek által s elvevén tőle szépségét tüzes vas által Irlandba küldé; midőn pedig a rima visszatérne, elvágatta inait s halálnak adta. Illy szigoru, de egyszersmind hatalmas is volt akkor egy püspök!

Edgar.

Edvytől az ország egy része elszakadott, hanem fia és utódja Edgar (957), kit a szerzetesek mint szentet és a tények mint békeszeretőt festenek, azt ujra egyesitette. Hogy az ország nyugalmát megőrizze, minden tavaszszal, midőn a tengerkirályok kalózkodásra indultak, ő is kiindult hajóhadával s visszarezzenté a jövevényeket. A walesi főnököktől adó helyett évenként háromszáz farkas fejet kivánt, minek folytán ezen állatok a szigetből tökélyesen kivesztek. Dunstan szerzetes s utóbb érsek, Edrednek első tanácsosa, Edvynek szigoru birája volt, Edgar alatt is legfőbb tekintélylyel birt s örködött mind a király mind a nagyok irányában az erkölcsösség s a házasság szentségének fenntartása fölött. Midőn Edgar egy növendék apáczát megszeplősitett, Dunstan öt szigoru bünbánatra szoritá; utóbb rávette, hogy a vétkezők s különösen az elvilágiasodott, vadászni járó, kereskedő s fajtalan papok irányában kérlelhetlen biró legyen és a pogányságnak még fennlevő nyomait, mint a hullajóslatot (n e k r o m a n t i a), varázslást sat. végkép eltörölje. Eltiltotta a papoknak napjában három misénél többet mondani. Megszabta a különféle bünbánat idejét, a végrehajtott gyilkosságért hét esztendőt, a csak szándékoltért harmat s igy tovább. A bűnbánatot megváltoztatni is lehetett, egy napi böjt helyett például kétszázhusz zsoltárt mondani el hatvan Miatyánkkal. Egy mise fölért két napi böjttel. A böjtben mások is segithették a bünbánót, akkép hogy a hétévi bünbánatnak három nap alatt eleget lehetett tenni. Edgar ez intézkedéseket egész hatalmával támogatta, s buzditotta a püspököket, lennének rajta, hogy Péter kardja Constantinéval egyesittessék.

Meghalván Edgar, Dunstan bemegy a gyülésbe feszülettel kezében s kizárván az összecsődülteket, kikiáltja II. Eduardot (975.) s föl is kenvén öt, uralkodásának harmad fél éve alatt, mint apa, gyámolitá őtet. Elfrida, Eduárd mostohája, kit fajtalansága miatt férje arra itélt, hogy a koronát hét évig ne viselhesse, a királyt vadászat közben meggyilkoltatta s a trónra saját fiát emelte föl. Hosszu bünbá-

nata ha megis nyugtatta lelkiismeretét, hanem a nép gyülöletét ki nem irtá, annál kevésbbé, minthogy II. Ethelred uralkodása a legszerencsétlenebbül végződött.

A szászok, miután a dánokat legyözték, túlkegyetlenül és szigoruan bántak velök; miért is ezek egy jobb jövő után sovárgva, hazájokból szüntelen segélyt hivogattak. És csakugyan, alighogy Ethelred gyöngesége kiismertetett, a scandinaviai kalózok legott megrohanták a brit partokat, mellyeket hajóhad többé nem védelmezett. Hogy visszavonuljanak, Ethelred tizezer font ezüstöt fizetett nekik; de azért Sveno Dániának, és Olaf Norvegiának királya csakhamar kezet fogott egymással, megtámadására azon királynak, ki ellenállás helyett ezüstöt fizetett. Kikötvén Northumberlandban (1002), s egy lándsát a földbe szegezvén, egy másikat a legközelebbi folyóba vetvén és fellázitva az elnyomott, de meg nem tört dánokat, Ethelredet futni kényszeriték, s csak roppant összegü váltságdij megnyerése után tértek vissza. A nép boszusága a kegyetlen beütök ellen a legfőbb fokra hágott, midőn ezek közől némellyek azzal dicsekedtek, hogy a keresztséget huszszor is fölvevék; a szászok fölkeltek tömegestül s az Angolhonban letelepült dánokat egy éjjel (nov. 13.) mind kiölték, még az öregeket s a viselős asszonyokat sem kimélve meg.

Sz. Elfeg.

Meg is boszulta ezt Sveno, ki csupa szabad ifjuval föllegényezett hajóhadával Angolhont három évig pusztitá, aztán egy izben harmincezer, máskor ismét negyvenezer font ezüstöt véve, visszafordult. Sz. Elfeg, canterburyi érsek, midőn az ellenség kezébe esett, semmiképen sem akart váltság által szabadulni, hanem folytonosan megtérésre buzditá öket, mivel, ugymond — különben Sodoma sorsát várhatják. A dánok megunván beszédeit s állhatatosságát, neki estek s kegyetlenül felkonczolták. Sz. Elfeg azon csodálatot vivta ki, mellyet az elszánt bátorság érdemel [1]); ellenben a gyáva Ethelredet egyrészt megvetés követte, másrészt Sveno ujabban berontva, elfoglalta az egész szigetet s királyának kiáltá ki magát (1013.).

Kanut.

Az idegen uralom olly nyomasztó vala, hogy az angolok Ethelredet visszaohajták, kit csakugyan, mihelyt Sveno szemeit behunyta

---

[1]) Anselm, utódainak egyike igy szólt Lanfranc érsekhez: *Én ugy hiszem, hogy igazi vértanu, ki inkább meghal, hogysem övéi iránt igaztalan legyen. Keresztelö János a valóért (veritas) halt meg, Elfeg az igazságért (justitia), mindketten pedig Krisztusért, ki maga a való és az igazság* (veritas et justitia).

(1014.), visszahivtak Normandiából, hol ő Richard herczegnél, mint sógoránál talált menedéket. Svenónak fia, Kanut, kinek Angolhonban atyját kell vala fölváltania, azonnal megcsonkittatja a nála volt kezeseket s ugy küldvén őket haza, megkezdé Ethelred ellen az uj háborut. Ethelred halála után (1016), fia Edmund kényszerité Kanutot, hogy az országot vele megoszsza, határául a Temse tüzetvén ki; hanem Edrik rokonatól orozva meggyilkoltatván, Kanut az egész szigetnek urává lesz s kézszoritással összekötött esküt tesz az ország nagyai előtt, hogy igazságosan és kegyesen fog uralkodni (1017). Eleinte gyanakodó volt s üldözte a királyfiakat s azokat, kik hazájok védelmében kitüntették magukat; utóbb azonban megerősödvén a trónon, nagylelkűvé lett, a sereg nagy részét visszaküldötte Scandinaviába; a szászok és dánok közti különséget eltörölte, visszaállitva amazok szokásait; mint buzgó keresztény egyházakat alapitott; ismét divatba hozta a Péter filléreket, mellyeket a pápának minden ház fizetett. Midőn egy hizelgő az oczeán urának nevezé őtet, oda ült a tenger partjára épen, midőn az hullámzott s megmutatta, hogy a hullámok őt sem kimélik. Visszatérve római zarándoklatából [1]), a wincesteri wittenagemotban egy törvénykönyvet fogadtatott el, melly a kereszténység által módositott többi barbárokéival egy természetü vala. Megtiltotta a főuraknak alattvalóik leányát akarata ellen magukhoz kényszeritni s még erősebben a keresztényeknek idegen tartományokbai eladását, nehogy ezek vallásukat elhagyni kényszerittessenek. A Wessexben, Merciában és a dánok közt divatozott törvényhozásokat továbbra fennhagyta.

Meghalván a nagy király (1036), az általa megkisértett egyesités lehetlenné lett, minthogy a felizgatott nemzetiségek vakon szegültek ellene, annyira, hogy a három országnak, fiai közt föl kellett osztatnia. És mégis Hardikanutot, kinek Angolhon jutott, megfosztotta trónjától Harald, a miből szinleg testvéri, valósággal azonban nemzetiségi háboru támadt. Ethelrednek egyik fia, ki Normandiából jogait valósitni haza jött, száz párthivel együtt megöletett, mire hosszabb viszálkodás után Harald meghalt; Hardikanut pedig elnyerte az egész országot (1039), hanem kegyetlen s fösvény uralkodása igen rövid vala. Napjában négyszer lakomázott, s Godvin gróf, ki alacson sorsból az első méltóságokra emelkedett, egy közönséges nagyságu hajót ajándékozott neki, mellynek orra arany lemezekkel volt kiverve. Azalatt a szászok elnyomatva éltek, a dölyfös hóditók pedig a legyőzöttek saját házaiban urakat játszottak, s meg nem engedék a

[1]) L. fönebb a 76. lapot.

gazdának, hogy előttök igyék, vagy leüljön; azt pedig, ki vagyonát, nejét, vagy leányát ellenök védeni merte, lázadónak nyilvániták.

III. Eduard.

Hardikanut lakoma alkalmával hirtelen meghalt, mire a szászok fölkeltek s a dánokat hazájokba visszatérni kényszeriték, királyul választván III. Eduardot, Ethelred fiát (1041). Ezen tehetségtelen fejdelem, a mint haza jött menhelyéről, Normandiából, Godvinnak, a szász mozgalmak fővezetőjének szép s müvelt lányát, Edithát nőül vette. Editháról e közmondás keringett: Miként a tövis a rózsát, ugy hozta létre Godvin Edithát.

Az angolszászok akkor érvényesitni akarták ujra régi intézményeiket s Eduard határozmányait az angolok nemzeti szabadságaik előképül tekinték, habár ezeket tulajdonkép nem ő alkotta. A danegheld, melly eleinte a dánok elleni had fenntartására, utóbb az ezeknek fizetendő adó gyanánt szedetett be, most, midőn az idegen hatalom meg vala törve, szükségtelenné leve; a bennmaradt dánok mint iparüzők békésen éltek s a benszülöttekkel összeolvadtak.

Daczára annak, hogy Eduárd a korona fölvételekor megigérte, miszerint a normandokat [1]), kik közt nevelkedett, a méltóságokból kizárja, némelyeket mégis régi jótéteik méltánylásából, hivatalokkal s bizalmával ajándékozott meg; udvaránál normand szó hangzott, s a szász öltönyt szinte normand ruha váltotta fel; s igy az angolok méltán mondhatták, hogy az egyik idegen hatalom alól a másik alá kerültek. A gunyolódás ingerkedéssé fajult, utóbb pedig fegyverre került: az elégületlenek Godvin és fiai köré csoportosultak, de elnyomatva, számüzettek. Eduárd az összeesküvés meghiusitása után, mint minden fejdelem, szabadabban kezdett mozogni; a világi s egyházi méltóságokat a normandoknak adta, kik zsarolásuk- s nyegleségökkel sértették a nemzetet. Godvin és fiai visszatértek fegyveres erővel, hanem Eduárd némelly böles tanácsadók szavára barátaivá s hübéreseivé fogadta öket. A megfélemlett normandok lemondva méltóságaikról, elhagyták az országot, mellyből egy wittenagemot számkivetette öket. Ezzel sem elégedve meg, Godvin a trón elfoglalására esküdött össze; de mivel öt a halál elragadta (1053.), terveit fia Harald szötte tovább, ki mint vitéz katona, győzelmei által mindig népszerübbé lett s fenntartá a normandok elleni pártot. És mégis ezek nagyságára ő maga volt a leghathatósb eszköz.

---

[1]) Igy nevezem a normandiai normannokat, kik, mint látni fogjuk, Angolországot hóditották meg.

Hóditó Vilmos.

Azon vendégekhez, kik Franczországból III. Eduárd látogatására jöttek, tartozott Vilmos, Ördög Róbert, Normandia herczegének természetes fia [1]) s utódja. A fegyverforgatásban, melly neki első s egyetlen nevelését képezé, sajátjává tette a vitézséget, kegyetlenséget s azon nagyravágyást, melly czéljai elérésére semmi eszköztől sem irtózik. Midőn Alençon városát ostromolná, a polgárok bőrdarabokat dobáltak le, hogy szemére vessék nagyapját, ki kontárczipész volt: Vilmos a hatalmában volt összes foglyoknak kezeiket s lábaikat rögtön levágatta s igy eldarabolva hányatta be őket a városba. Angolországban, mig mások csak a pénzt s a király kegyét vadászták, ő az ország erejét s gazdagságát vizsgálgatta, s a lelkében támadt gondolathoz annál több reményt csatolt, minél számosabb normandokat láta ott s mennél nagyobb népszerüséggel birt közöttük. Eduárd őt, mint régi barátját fogadta, s Godvin egyik fiát s egyik unokáját, kiket kezesekül tartott magánál, neki adta által nevelés végett. Midőn az elhunyt Godvin nem volt többé félelmes, Harald fölkérte Eduárdot, hogy a Vilmosnál lévő két kezest személyesen hozhassa vissza. Eduárd, bár nem bizott a ravasz normandban, mégis beleegyezett s Harald könnyen fölfegyverkezve utnak indult. A tengeri vihar őt ponthieui gróf Guido birtokaira vetette, ki a partjog értelmében a kihányottat foglyává tette, de Vilmos ezt megtudva nagy váltságdij lefizetése mellett magához vette s udvarában igen szivesen fogadta el, bár tudta, mennyire ellensége Harald a normand nemzetnek. Sokáig magánál tartá ezután; a két kezest lovaggá ütvén uj sarkantyujokat a bretagne-beliek elleni hadjáratban győzedelmeskedni engedé; s midőn már hitte, hogy Harald neki eléggé le van kötelezve, igy szólt hozzá: Midőn Eduárddal mint számüzöttel együtt éltem, ő megigérte nekem, hogy, ha Angolhon királyává lesz, a koronát nekem hagyandja. Ha te segélyemre leszesz ezen igéret valósitásában, nem kérhetsz semmit, a mit megtagadnék neked. A megütközött Harald felelni sem érkezett, midőn Vilmos folytatá: Te növéredet főembereim egyikének adod nőül, magad pedig az én leányomat, Adélt veszed el; a kezesek egyikét nálam hagyod, kit, ha kiköttem Angolhonban, visszaadandok. Te addig megerősited Dover várát s azt embereimnek általadandod.

[1]) *Ego Guillelmus cognomento Bastardus.* Rer. Fr. XII. 568.

Harald fejedelem s jótevője udvarában lévén, nem tudott neki semmit megtagadni, hanem szükségből kénytelen volt hazug igéretet tenni. Vilmos azonban, összegyüjtvén főembereit, felszólitá Haraldot, esküdnék a szent ereklyékre, hogy igéretét hiven megtartandja. Harald ettől sem szabadkozhaték s alig mondta el az esküt, midőn Vilmos fölemelvén a szőnyeget, mellyen az ereklyék álltak, ott (amakor csalásai szerint) egész vedret mutatott fel, melly teliden teli volt Normandiában leginkább tisztelt ereklyékkel. Harald vakbuzgó lévén, ugy hitte, hogy az annyi szent előtt tett eskü reá nézve valóban kötelező erővel bir, s visszatérvén Eduardhoz, elbeszélte ennek az egészet, amint volt, ki is a dologban Isten ujját látva, felkiáltott: Az ur megfeszitette az ivet, elkészité kardját; az ő hazája tüz és vas által fog nyilvánulni. Imádkozott ezután, hogy ő el ne érje a bekövetkezendő szerencsétlenségeket. Midőn aggálya csakugyan közel vitte őt sirjához, fölkérte a nemzetet, hogy miután neki fiai nincsenek, válaszszák el Haraldot, ki egyedül lesz képes a közeledő vészt elháritni. Mindez titkos rémületet terjesztett el a nép között, melly feszült várakozással nézett a jövőnek eléje.

Harald (1066) a nép aggodalmát eloszlatni törekedett; visszaállitá az angolszász intézményeket s midőn a normand Vilmostól felszólittatott, hogy a trónról vagy mondjon le, vagy különben jaj neki, felelte, mikép ő nem saját, hanem az őt elválasztó nemzet akaratából uralkodik. Vilmos ekkor vitézségét ügyes fogásokkal egyesitve, hivatkozék III. Eduárd igéretére, II. Harald esküjére, a nov. 13. éjén kiöldösött dánokra s Alfred normand társainak meggyilkolására. Azalatt tettleg is háborura készül, segélyt kér Scandinaviából, s gyámolitókra talál Tostigban, Harald fivérében, Anjou és Flandria grófjaiban, IV. Henrik császárban s másokban, kik előtt az éles és simanyelvü Vilmos a hüségtelen szászokat igen fekete szinnel festette. A római udvarnál is esküszegés s szentségtörésről vadolá Haraldot, ki mivel magamentése végett oda menni méltatlanságnak tartá, a bibornokok gyülekezete, Hildebrand vagyis az utóbbi VII. Gergely ösztönzésére őt átok alá vetettnek nyilvánitá s felhatalmazta Vilmost az ország elfoglalására, adván neki a beiktatás jelcül zászlót s egy gyürüt, mellybe szent Péternek egy hajszála volt befoglalva.

E látmányos események jobb kedvet adtak az előbb vonakodott normandoknak. Vilmoshoz mindenfeléről tettekre, zsoldra s hübérre vágyó kalandorok csődültek össze. Tostig, ki az első kisérletet tevé, visszaveretett. III. Harald, Norvégia királya kétszáz hajóval tette a támadást, de az angol királytól ugy szétveretett, hogy csak nagynehe-

zen térhetett vissza. Kevés nap mult, s ime megérkezik maga Vilmos (szept. 29.) s Sussex földére hatvanezer embert tesz ki, mind válogatott, fényes fegyverzetü s többnyire lovas hadfiakat, kik biztak a győzelemben s lelkesittettek Berdik és Taillefar költők által, kik Nagy-Károly lovagjainak tetteit énekelték [1]).

Vilmos, midőn lováról leszállna, leesett,de hogy harczosai ezt rosz előjelül ne vegyék,felkiáltott: Megragadtam kezeimmel földet s Istenemre! az egész a mienk. Egy szerzetest küldött Haraldhoz, azon javaslattal, adná át az országot, vagy vetné magát alá a pápa elhatározásának, vagy a párbaj általi istenitéletnek. Nem fogadtatván el a javaslat, megtörtént az ütközet Hastings mellett; az angolok, bár vitézül harczoltak, megverettek és Harald, serege virágával együtt, a csatatéren maradt [2]).

---

1) *Taillefer ki moult cantout*
Sor un cheval ki tos alout,
Devant li dus alout cantant
De Karlemaine et de Rollant ;
E d'Oliver et des vassals.
Ki morurent en Ronchevals.

Brut de Wace-nak versekben irt angolnormand krónikája, mellynek czime *Le Roman de Rou*, s melly a XII. században iratott. Jó jegyzetekkel adta ki Pluquet Fridrik Rouen 1827. 2. köt.

2) Malmesbury Vilmos a XII. század közepén ezt irá: „Az angolszászok jóval a normandok eljövetele előtt abbahagyták a tudományok és vallás tanulmányait; a papok megelégedtek zavart kis oktatással, a szentségek szavait csak dadogták, s csoda volt, ha ki köztök a nyelvtant is értette. Együtt inni, ez volt az ő éjjel-nappali tanulmányuk. Jövedelmeiket kicsiny s nyomorult házikókban emésztették föl, ellentétben a franczia és normand papokkal, kik nagy és büszke épületekben takarékosan éltek. Innen mindazon bünök, mellyek a részegséget követik és a férfiut elasszonyositják. Vilmos több vakmerőség- s vak dühhel, mint hadtudománynyal harczolt, az angolokat legyőzte egyetlen csatában, s a haza rettentő szolgaságra került . . . Az angolok öltönye féltérdig ért; hajuk rövid, álluk leborotválva, karjaik aranypereczekkel terhelve, testbőrük különféle alakokkal befestve, szóval, ők az esztelenségig fényüzők s kéjenczek voltak. E bünöket elsajátiták a győzők, bár egyebekben a normand szokásokat hozták be. A mi a normandokat illeti, ezek a viseletben gondosak, az étkezésben finnyásak, de nem kicsapongók; a harczias élethez vannak szokva s háboru nélkül nem is élhetnek. Hevesek a támadásban s ha látják, hogy erejök nem elegendő, ravaszság- s megvesztegetéshez folyamodnak. A magukhoz hasonlókat irigylik; a fölülállókat felülmulni kivánják; az alábbvalókat, miután kifosztották, az idegenek ellen védelmezik. Uraikhoz hivek, de a legkisebb sértés hütlenekké teszi őket. Minden nép közt leghajlandóbbak a jótékonyságra; az ideigeneket csak annyiban veszik, mint honfiaikat, s nem tartják méltatlannak a legyőzöttekkel házasságra lépni." *De gestis reg. Angl.* lib. III. Rer. Fr. X. 185.

Az ellenállás azonban épen nem szünt meg, s Vilmosnak minden várost, minden talpalattnyi földet egymásután, rohammal kelle bevennie. Királyul választván Edgart, Eduard unokáját, a városközségek s különösen London védelemre készült, de midőn hasztalannak látnák azt, megadták magukat, s Vilmos karácson napján Angolhon urának kiáltatott ki. De ez nem volt többé a nemzet által választott király, a koronázás ünnepélye csak sértő guny volt a legyőzöttekre, kiket csak a lovasság ezrei tarthattak féken, tetszésök szerint tapsolást, vagy hallgatást parancsolva.

Vilmos (1067), miután felépité Londonban a hires Towert, nem bátorkodék ott nyugodtan maradni, hanem kiterjeszté hadmozdulatait az egész országra; a lakosokat roppant hadiadóval terhelte meg s azoknak, kik az ellene emelt nemzeti zászlót leginkább segitették, elkoboztatta javaikat s midőn a zsákmányt elosztotta, egy jó részt Harald zászlójával együtt a pápának küldte, és a szárazföld egyházairól sem feledkezett meg, mellyekben érte imák mondattak s győzelmére hymnusok énekeltettek.

A várak és erősségek, mellyeket minden részen a szászok által épittetett, mutatták, mennyire bizott a legyőzöttek szeretetében, mellyet megnyerni nem is törekedett. Fegyvereiktől megfosztva s legédesb s legszentebb érzelmeikben sértve, a háboru dulásait követő több évi rettentő drágaságban csupán a legyőzöttek szenvedtek s haltak, mig az idegen bőségben duskálkodott, kiragadva a falat kenyeret annak szájából, ki azt izzadalmasan kereste. Kik Normandiában pásztorok, vagy Flandriában takácsok voltak, itt főurakká s hübéresekké lettek. A vezéreknek hübérül városok s földek adattak, mellyeket ezek másodhübérbe a tőlük függő lovagoknak, ezek ismét saját alattvalóiknak s szolgáiknak engedtek át, kik a győzelem által mindnyájan birtokosokká s nemesekké lettek. A semmiből lett urak a leggazdagabb nemes családok leányait magukhoz nőül jönni kényszerité [1]), a kevesbbé gazdagokat baromi vágyaiknak áldozták fel; még egy Adelina nevü tábori kéjhölgy is hübérjószággal ajándékoztatott meg.

Ennyi méltatlanság lázadásra kényszerité a nyugati tartományokat, mire Vilmos, a szárazföldről visszatérve, a legyőzötteknek megigérte, mikép nemzeti törvényeik szerint fognak élhetni, mint Eduard

[1]) *Nobiles puellae despicabilium ludibrio armigerorum patebant, et ab immundis nebulonibus oppressae, dedecus suum plorabant .... Clientes ditiores haberent quam eorum in Neustria fuerant parentes... A buccis miserorum cibos abstrahentes.* A krónika **Thierrynél**.

alatt, s hogy az apai javakban mindenki rendesen örökösödni fog. London ez igéretre elállott a felkelöktől, kiket, miután sem egyet nem értettek, sem váraik, sem okos vezéreik nem voltak, fegyverrel leigázni könnyen sikerült (1068). Minthogy pedig ezek ollykor-ollykor az orgyilokhoz, az erőtlenek végső eszközéhez nyultak, Vilmos normandjainak biztositása végett az angolszász modoru kölcsönös felelősség intézményét visszaállitá, s ha ki megöletett, akár normand akár angol volt, az egész kerület vérdij fizetésére köteleztetett. Azt is elrendelé, hogy nyolcz órakor a harangszóval jeladásra a tüz mindenütt eloltassék; melly északi eredetü elővigyázat, itt nagyon is szükséges volt féken tartására azon népességnek, melly a győzőket számra olly sokszorosan felülmulta. Ám mégis, mivel az angoloktól a legyőzöttek végső birtokát, a visszaemlékezést el nem rabolhatta, vége hossza nem volt a kegyetlen öldöklésnek, mellynek, mint mondják, pár ezer ember esett áldozatul.

Némelly angolszászok visszatértek Dánországba s Norvégiába, honnan egykor öseik jöttenek, vagy Konstantinápolyban a warangok közé szolgálatba álltak. A honnmaradottak erdőkbe vették magukat s utonállókká lévén, büszkék voltak a rabló (outlows) névre, s apródonként iparkodtak visszaszerezni azt, a mit egyszerre elvesztettek. A Cambridgetől északra fekvő mocsárok közt alakitották a menhelymezőt (1070), hol megerősitvén magukat, rablójáratokat üztek. A szerzetesek segédkezet nyujtottak nekik, mikép az ujabb időben összeköttetésben álltak a tyroli és spanyolhoni fölkelőkkel, és a beütők elleni gyülöletet terjesztették; öket monostoraikba befogadták, zsákmányukat elrejtették, sőt a kegyes adományokkal táplálták öket. Végre mégis ama menhely is lerontaték (1072), s az angolszászok tökélyes levetése elnyomóikat annál böszültebbekké tette.

Skóthon.

Nagyobb erővel s mennyiségben szedték magukat össze a menekültek Skóthonban Edgarral együtt, ki, mivel a nép által választatott, törvényes király vala. Ez országban a régi pictek, britek és skótok együtt éltek, menten a dánok beütéseitől, független nemzeti kormány alatt. A hegyi skótok tulnyomóságra vergődtek a sikság pictjei fölött s miután II. Kennet az egész tartománynak királyává lett (833), ez Skótországnak neveztetett el. Egyszármazatuak lévén a pictek a skótokkal, ezek által nem tartattak rabszolgaságban; sőt a királyok, hogy hatalmukat annál inkább növeljék, a picteket kedvezésben részesiték, kiket a hatalmas skót urak ellen sikeresen használhattak fel. Vilmos idejében III. Malcolm uralkodék ott, ki Edgarnak

és hiveinek menedéket s méltóságokat is adott; ezt nem türte Vilmos s elindult a függetlenség ama tüzhelyének lerontására (1069). Bevette kétszer Yorkot s az angolokat egész a római falig kergette. A győzők uz ujonan foglalt földeket is maguk közt osztották fel, s minthogy egész Angolhon tökélyesen megvolt hóditva, Edgar az üres czimről végkép lemondott.

Ekkor ment véghez Vilmosnak már emlitett koronázása három pápai követ által a westminsteri apátságban (1070), hol a yorki érsek az angolokat, a coutancei püspök a szászokat kérdezte meg, meg vannak-e elégedve, hogy Normandia herczege királyukká lett; a kényszeritett tapsviharos igenlést Vilmosnak a templom körül felállitott katonasága lázadásnak vélte, s a körülfekvő házakat lángba boritotta.

Kormányzat.

A normand hóditás megszoritá az angolszász nép nagy szabadságát, mely a hatalmat egészen kezeiben tartá, miután nem csak a nemzeti gyüléseken hozta önmaga a határozatokat, hanem a kerületekben is politikai képviselettel birt, maga választván a közigazgatási tisztviselőket, kik eljárásaikról a közgyülésnek számot adni tartoztak. E két elem vagyis az angolszász népszabadság és a normand hübérikiváltság Angolhonban még ma is tusát vinak egymással.

A Normandiában már megállapitott hübérrendszert Vilmos Britanniába is bevitte, hol az addig ismeretlen vala. Az eredeti szabadbirtokokat tudniillik hatvanezer tizenöt báróságra osztotta fel, mellyekből huszonnyolczezer tizenötöt a papságnak, harminczkétezret pedig a normandoknak örök hübérbe adott. A hübéresek e birtokokon külön udvart tartva önálló hatóságot gyakoroltak; alattvalóik árváinak törvényes gyámatyjaik voltak, a leányokat férjhez adták, a kihez nekik tetszett, melly intézmény Angolhonban végetlen visszaéléseket, a kiskoruak megfosztását s az örökösnők kezéveli gyalázatos üzérkedést idézte elő.

A bárók birtokaikat másodhübérbe adhatták a l o v a g o k n a k, kik aránylag ugyanazon kötelezettségeknek vettettek alá, mellyekkel uraik a fejedelem iránt tartoztak. A püspökök s apátok is kötelesek voltak a királynak a hübérrel aránylagos számu lovagokat szolgáltatni. Ekkép kezdődött az angol aristocratia, melly csodálatosan, mikép a római tanács s a pápai uralom, egész napjainkig fenntartotta magát, összetársulva a mai ipar elemével. Épen olly féltékeny volt a honi földre, mint a rómaiak az a g e r r e; nagyszerü kiváltságokat élvezett, de

kárpótolta a nemzetet tudományával és szellemével, mellyel a kereskedelmet vezeti s a rendet fenntartani tudja.

A hetedurság (heptarchia) alatt minden egyes királynak saját birtokai voltak; ezeket Vilmos mind magához ragadta s mint ezer négyszáz jószág tulajdonosa, Európa leggazdagabb uralkodójává lett. Még a vadászatot is a legszigorubb tilalom mellett magának tartá fenn s westminsteri legszokottabb lakhelye mellett beültetteté a mérföldekre terjedő uj erdőt, lerontva e végre házakat, monostorokat s harminczhat parochiát; a ki itt szarvast, vagy vaddisznót ölt, vagy egy ágat levágott, szemeit vesztette, mig az, ki embert ölt, egy font ezüsttel megválthatta magát. Gúnyos közmondássá lett ama korban, hogy Vilmos ugy szereti a vadakat, mint egy apa [1]). Fő indoka azonban a királynak az lehetett, hogy az erdőkben tartózkodó fegyveres outlawsokat kiirtsa. Azért a vadászati jog osztásában nagyon fösvénykedett, nem kis boszuságára az angoloknak, kik vadászatból éltek, s a normandoknak is, kiknek az szenvedélyes mulatságuk vala.

Erélyes ember lévén Vilmos, mint feje a neki hódoló nemeseknek, a hübér-javakat tetszése szerinti föltétek mellett, kénye kedve szerint osztogatta, s igy ezen fokozatos hübérrendszerben az átalános hóditó a király lőn, a vezérek bárókká, a harczosok lovagokká lettek. Azért is, mig a többi Európában a király és a hübéresek közti kötelék nagyon megtágult, Angolhonban a korona az első hübéres főur és az utolsó alattvaló fölött egyenlő hatalmat gyakorolt. A hübéresek gyülöltetni látván magukat s kevesen is lévén olly nagy népesség közt, Vilmos köré gyültek, ki az ő s hóditott földjök védelmére mindent tehetett. A hübérek kisebbek voltak és elszórva, nem ugy mint a frankoknál; és mig ezek a trónra emelt Capeteknek szabtak föltételeket, Vilmos a hübéresekkel tette azt, s gyülésekre hiván őket össze, uj érvényre hozta a királyi rendeleteket, s a hübéri udvarok hatóságát a polgári s fenyitő perügyekben szükebb körre szoritá. Különbözőleg a normand hübériségtől, Vilmos hódolatot kivánt nem csak a főuraktól, hanem a lovagoktól is, kik minthogy egészen tőle függtek, ő valóságos egyedur, mig a franczia király csak a bárók főnöke vala. Ekkép Angolhonban alakilag hübéri, valósággal pedig korlátlan egyedurság támadt, melly a szabadságot elfojtotta.

---

[1]) *Swa Swithe he ludofe tha heoder swylce he wäre heora fäder.* Chron. Sax. **Gibson**-nál.

A mit már Alfred megkisértett, most létre hozta Vilmos, fölméretve az ingatlan javakat s pontos földadókönyvet készittetve, mellyből kitünt a grófságok száma s felosztása, az előbbeni s uj birtokosok neve, a földek száma, minősége, értéke, a szász szolgák, barmok, méhek, ekék mibenléte, szóval az egész lelettár. Ezen, mind mai napig fennálló könyvet a szászok az utolsó itélet könyvének (doomsday book) nevezték, mivel az megfosztatásukat, mintegy törvényesen szentesité. E könyvtől kéretett tanács (mondja Polydorus Virgilius), midőn tudni kivántatott, mennyi gyapjut lehetne még az angol birkák hátáról nyirni. Szerkesztve volt esküvel erősitett bevallások alapján s inkább katonai mint közigazgatási intézmény vala. Sok normand, ki erőszakkal szerzett birtokot, most megfosztatott attól; és a mi más országokban nem volt szokás, itt a győzők földadó alá vettettek, mellyet már előbb az angolszász királyok is fizettettek.

Egy más adót is rótt Vilmos azon nemesekre, kik a katonáskodástól fölmentetni kivántak; e pénzen aztán vakon engedelmeskedő hadsereget tartott. A danegheld folyvást szedetett s a segédhadak fenntartására fordittatott.

Papság.

A régi tudatlan szász papság egy jobbal váltatott fel, hanem erőszakosan; ez azonban az uj társadalmi rendben csak mint földbirtokos vehetett részt. Páviai Lanfranc, ama kor legjelesb hittudósa, a normandiai Caen apátságból a canterburyi érsekségre emeltetett, nem a papság választása, hanem a király akarata által. Ki is fejté a legnagyobb buzgalmat, hogy a legyőzötteket engedelmességre hozza, s a feldult egyházakat visszaállitsa. Mint a király tanácsosa, helyettesitette őt, valahányszor ez a szigettől távol vala. A városok romjai közt számos apátság emelkedett s a barátok csoportostul jöttek a szárazföldről azok megnépesitésére. Vilmos a főpapok iránt igen nagylelkü volt; hanem ezek könnyen visszaéltek a kegygyel s azt a legyőzöttek lealázására használták fel; s igy mig egy részről fényüzést, restséget s hatalmaskodást, más részről munkát, nyomort s alázottságot láthatál. A távoli Róma sem nem értesülve jól, sem nem segithetve a bajon, az elnyomást buzgalomnak tekinté.

Vilmos azonban nem hagyta magát a papság által tulszárnyaltatni. Meghagyta, hogy az országból az ő engedélye nélkül senki se távozhassék; a zsinatok határozmányainak általa kelle megerősittetniök, ugy szinte csak az ő engedelmével lehetett valamelly tisztviselöt, vagy bárót átok alá vetni. Miután ugy látszott, hogy ő, midőn pápai zászló alatt indult Angolhon meghóditására, a Szentszék hübé-

resének ismeré el magát, VII. Gergely öt hódolatra szólitotta fel, mellyet Vilmos kereken megtagadott s eltiltotta a papoknak azon zsinatokra menni, mellyek akkor a beiktatás (investitura) tárgyában tartattak; és daczára a római tilalomnak, egyházi javadalmakat adományozott. Utóbb az egyházi ügyeket a világiaktól elválasztotta, miután előbb a püspöki s grófi törvényszékek közösen biráskodtak. Vilmos ezen elkülönités után meghagyá, hogy akárki idéztetik meg ama törvényszékek által, tartozzék megjelenni; a fölebbezés egyenesen a legfőbb törvényszékhez történhessék, mellynek határozatait a királyi hatalom legott végrehajtandja.

A legyőzöttek.

Minden tartományból tizenkét értelmes férfiut hitt össze Londonba, kik a honi szokásokat eskü mellett tartoztak előadni. Az igy bevallott szokások összeirattak az akkori franczia nyelven, s azoknak figyelemben tartása megparancsoltaték. Ugy mondják, hogy e gyüjtemény épen III. Eduárd törvénykönyve volt [1]), s ekkor dicsérni kellene a hóditó kegyességét, hogy a legyőzötteknek régi törvényeiket meghagyá. Mit ért azonban ez engedmény függetlenség nélkül? s midőn a normand jogilag állott fölebb, ama törvényeket tetszése szerint sérthette meg, és hozzá volt szokva elkövetni mindent, a mit akar, vissza nem tartva sem a törvény, sem az emberiség tisztelete által? A legyőzöttet a hóditóval semmi kötelék sem füzte össze; nyelvre és fajra különböztek, s mig amaz, függetlenségétől, birtokától s nyugalmától megfosztva, fáradalomra s engedelmességre vala szoritva, a normand mind a földnek, mind a hatalomnak birtokában vala. Az oktatásban, közokmányokban, társalgásban és egyházi szószéken a franczia nyelv fogadtatott el, mellynek a szászszali összevegyüléséből támadott az angol nyelv, középet képezve a római és teuton nyelvek között. A szász nyelv a nemtelenség jele maradt, de a legyőzöttek lehetőleg megtartották azt; azon siratták nyomorukat, azon átkozták az idegent.

Vilmos, a milly vitéz volt a csatatéren, épen olly ügyesen tudott pénzt szerezni. Ha egyszer egy rendeletet kibocsátott, semmiféle felszólamlást meg nem türt; és meg nem engedve semmi rablást a ma-

---

1) *Electi sunt de singulis comitatibus duodecim viri sapientiores, quibus jurejurando injunctum erat coram rege Willelmo, ut, quoad possent, legum suarum et consuetudinum sancita patefacerent, nil praetermittentes, nil addentes.* **Rudborn**, Anglia sacra. 259. l. — *Ce sont les leys et les coustumes que li reis Williaume grantat a tout le peuple de Angleterre, ice les meismes que li reis Edward son cosin tint devant lui.* **Ingulf Croyl.**

gáén kivül, fenntartotta a közbátorságot, a magánhadakat eltörölte, az utonállókat kiirtotta. Ez volt a hóditásnak egyik nyereménye, a másik pedig az, hogy a Franciaországgali s Rómávali közlekedés megkönnyittetett, az elszigeteltség kisebb lett, mi a tudományok müvelésére s az erkölcsök szeliditésére nagy befolyással volt; azonkivül az ország a scandinávok folytonos beütései ellen is biztositatott.

Vilmos már régóta gyülölettel viseltetett Fülöp franczia király ellen, midőn ez, hogy kigunyolja Vilmos kövérségét, azt kérdeztette tőle: Mikor fog már lebetegedni? — Az isteni fényre és születésre! kiáltott fel Vilmos szokott esküszólamával — ha fölkelek a betegágyból, annyi gyertyát gyujtandok a párisi Notre-Dame egyházban, hogy a franczia király elcsodálkozik rajta. Meg is támadta nem sokára roppant haddal, elpusztitá a megért vetéseket s a szőlőket, felgyujtott mindent, a mit utjában talált; azonban Mante városa mellett lova megijedt s levetette a hatvanhárom éves Vilmost, ki a sérülés következtében csakhamar meghalt, furdaltatva azon dulás és kegyetlenség által, mellyel magának a hóditó czimet kivivta (1087. szept. 9.) [1]).

Midőn a nagy bárót már a sirba akarták tenni, épen ekkor egy Asselin nevezetü férfiu lépett elő, ezeket mondva: Püspökök és papok! e föld az enyim, s az, kiért imádkoztok, elrabolta azt tőlem, hogy templomát ide épithesse. Én a földet sem pénzért, sem zálogba nem adtam, sem nem magam hibája által vesztettem el; az nekem sajátom, s én eltiltom, hogy a rabló testét az én földem takarja. Csak egyezkedés után lehetett hamarjában sirt ásni, melly minthogy igen szük volt, a testet összenyomták, ugy hogy elrepedt, s a kiütő nehéz szag alig engedé meg nehány görönygyöt vetni a bitorló sirjára. Vilmos költői, királyi erényeket magasztaltak benne, s az angolokat szemtelen makacsság- és roszaságról vádolják, hogy az annyira békeszerető s igazságos királyt nem szerették [2]).

---

[1]) A bizottmány, melly Falaiseban a végre alakult, hogy Hóditó-Vilmosnak emléket állitson, 1846-ban egy nemzetségfát tett közzé, mellyből kitünik, hogy Angolhon, Poroszország, Sardinia, Hollandia királya, az orosz császár és a franczia trónkövetelő Vilmostól származnak.

[2]) *Gens Anglorum, turbasti principem*
Qui virtutis amabat tramitem.
Diligeres eum, anglica terra,

HETEDIK FEJEZET.

A normannok Olaszországban.

A normannok a kaland- és rablójáratok iránti előszeretetről még akkor sem mondottak le, midőn a hazában rendes polgári intézményekkel, künn pedig gyarmatokkal sőt országgal is birtak. Némellyek vitézségöket idegen fejedelmeknek, ezek közt még a byzanti császároknak is bérbe adták, mások a régi szokás szerint szabad rablást üztek. Most már azonban nem volt olly könnyü Európát sarcz alá vetni, miután az ezernyi ur, kik között az felosztva volt, mindegyik gondoskodott, hogy a maga földdarabját megvédje, és minden folyamrévnél s minden hegyszorosnál fegyveres ember állt, lándsával, karddal s nagy kuvaszokkal, hogy megállitson minden utast és vámot kérjen tőle, néha pedig holmiját és személyét is letartóztassa.

Minthogy akkoriban már a normannok régi szokásaihoz keresztény eszmék is hozzá társultak, tehát vándorbotot fogtak kezökbe s zarándoklatokat tettek a Szentföldre, galiziai Santjagóba, toursi sz. Mártonhoz, az apostolok küszöbéhez Rómába, hanem az ájtatos zarándoköltöny alá öldöklő fegyvereket rejtettek, hogy szükség esetén verekedhessenek, a hol pedig lehet, rabolhassanak is; aztán mégis, ha megtámadtattak, szentségtörésnek kiálták a zarándoklat háboritását. A hol alkalmuk volt kereskedtek, ha nem egyébbel, ereklyékkel, mellyek, minél távolabbról hozattak, annál inkább tiszteltettek, s hasznosaknak tartattak az egyházak tekintélyének nevelésére; a főurak pedig pánczél-ingeik alá vették azokat, ha ellenökkel megküzdeni indultak. A hol szerét tehették, letartóztatták a nőket s nem irtóztak semmi büntől, azon hitben, hogy a zarándoklat bevégeztével minden büneiktől feloldoztatnak.

Luni sorsa.

Hastings a tengerkirály s Biörn, Lodbrok fia, már régebben, Páris elfoglalása után (73-ik lap.) föltették magukban a világ főváro-

---

Si absit impudentia et nequitia tua.
Cujus regnum pacificum
Fuit atque fructiferum.
Thierry-nél.

sát kirabolni. Összegyüjtve száz hajót, rabolva vonultak el Spanyolország partjain; aztán megérintve Mauritaniát és a Baleári szigeteket egy olasz városhoz értek (867), mellyet Rómának vélvén, kirabolták környékével együtt, hanem midőn tévedésöket észrevették, tovább indultak s szembe találva egy zarándokot, kérdezték tőle, merre fekszik Róma. A vándor igy szólt: Látjátok e sarukat a hátamon? vasból vánnak és már elkoptak; söt a lábamon lévők szinte oda vannak már; pedig ezek is, amazok is ujak voltak, midőn Rómából elindultam. Elrettenve e távolságtól, visszatértek. Ezt beszéli egy krónika; hanem más északi tudósitások szerint, fölcserélve Lunit Rómával, követet küldtek be, ki szép szavakkal menedéket s nyughelyet kért, s előadta, hogy főnökük belefáradva utjaiba, sovárgva vágyik megkeresztelkedni. A püspök és a gróf minden szükségessel ellátták öket; Hastings megkereszteltetett, de haditársai mindazáltal a városba be nem bocsáttattak. Az ujon megtért rövid idő mulva megbetegszik s kinyilatkoztatja, hogy gazdag zsákmányát az egyháznak hagyja, ha megengedi öt szent helyen takaritni el. A normannok sirankozása nem sokára jelenté Hastings halálát, mire a hulla ünnepélyes menettel a székesegyházba vitetik; itt azonban Hastings kiugrik a koporsóból teljes fegyverzetben s övéinek segélyével a püspököt környezetével együtt megöli. Hatalmukba keritvén a várost, a normannok ekkor vették észre, hogy az nem Róma; miért is elrabolva azt, a mi a városban értékkel birt, magukhoz vették a derekabb nőket s a fegyverfogható, vagy evezni képes ifjukat s elvitorlázták [1]).

Másfél századdal később a Szentföldről visszatérő normannok közöl negyvenen, amalfii hajójokkal épen akkor kötöttek ki Salerno mellett, midőn a várost a saracenok ostromolták. Vitéz segélyök által az arabok visszaverettek, s III. Gaimar herczeg, midőn tovább indul-

---

1) Egy olasz legenda szerint Luni herczege beleszeret egy fiatal császárnőbe, ki férjével utaz s a herczeg szerelmét viszonozza. Összebeszélnek tehát, a császárnő halottnak szinleli magát s a koporsóból kedvese karjai közé kerül. A császár értesülve a dolog mibenlétéről, a herczeget a város lerontásával boszulja meg.

Megtekinthetők:

Depping, t. I, pag. 164—168.

Suhm, *Hist. of Danmarck*, t. II, p. 213—216.

Gayer, *Svea Riches Höfder*, t. I. p. 578.

Pluquet, *Roman de Rou*. I. köt. VIII. jegyzet.

Capefigue, *Sur l'invasion des Normands*. 157. l.

tak, gazdagon megajándékozta őket s felszólitá, jönének vissza minél többekkel honfiaik közől. A szelid olasz ég képe neki tüzelte az anélkül is kalandszerető északiakat, s Osmund Quarrel (1015) négy fivérével, unokáival s ezek alattvalóival elindult az olasz földre s állomást véve Gargano hegyén, hol a longobardok főszentélye állott, felajánlja vitéz fegyvereit annak, kinek azokra szüksége volna. Melo és Datto, apuliai főurak, meg akarván szabadulni a görög helytartóktól, szolgálatukba fogadják Osmundot, ki is a kellemes olasz ég [1]) s lakói gyávaságának lefesté sével mindig több kalandort édesget magához. Nagy számmal özönlenek ezek Olaszországba s visszaverve a Jupiter- (sz. Bernárd) hegyi, még bálványozó lakosságot, Melo által fegyverrel s lovakkal láttatnak el s egyesülve egy összeszedett lombard csapattal, a görögök ellen mennek. Osmund eleinte győz, utóbb azonban megveretve, maga is elesik; Melo Germaniába szökik, Datto a tengerbe vettetik, a szétvert normannok pedig egy ideig karddal szerzett élelmen tengődnek, miglen Sergius, Nápoly herczege, szolgálatuk viszonzásaul, Rainulfot, Osmund fivérét Aversa városával s grófi czimmel ajándékozza meg. (1029).

E körülmények évenként több több normannt csődítettek Italiába, annyira, hogy az aversai gyarmat az elnyomott népségek közt hatalomra vergődék. Hauteville-i Tancred (1035) tizenkét fiát, kik Normándiából jobb szerencsét keresve, Olaszhonba mentek, IV Gaimar herczeg szivesen fogadta s felhasználta őket Amalfi és Sorrento elfoglalására. Mikép akkor a longobardoknak, szintolly szolgálatot tettek máskor a görögöknek; nem kötelességből, vagy hüségből, hanem zsoldért. Vaskarú-Vilmos, Drogo és Humfried, a katonai gyarmat fejei a császáriakkal Sicilia visszafoglalására indultak; meg is verték volna a saracenokat, ha a görögök féltékenysége s Maniakis vezérök igaztalansága a győzelmeket meg nem akasztja. Maniakis tudniillik el nem osztá a zsákmányt a normannok közt, söt tolmácsukat nyilván megbotoztatta. Megboszankodva a normannok visszatértek olly szándékkal, hogy Apuliát és Calabriát a görög birodalomtól elszakitják. Alig számláltak hétszáz lovast és ötszáz gyalogost, midön hatvanezerből álló császári had állott velök szembe. Egy császári hirnök jött hozzájok, kérdezvén őket, távozni avagy harczolni akarnak-e. Harczolni! kiálták mindnyájan, s egy normann a hirnök lovát öklével ütötte le. Cannae siksága a rómaiakat másodszor is megveretni látta (1041), s a görögök-

[1]) *A tejjel mézzel folyó s annyi szép dologgal bövelkedö föld.* **Aimé**, kiadatlan krón.

nek csak Bari, Otranto, Brindisi és Taranto maradt birtokukban. A tizenkét normann főnök felosztá a tartományt, erősséget épitvén magának mindegyik alattvalói biztositására ; a kerületekre kivetett adót tetszésök szerint használták fel. Ezen uj kis államnak közös fővárosa s erőssége volt Melfi, hol minden főnöknek külön háza s utczája vala [1]); s a közügyeket ugyanitt a hadi gyülésekben intézték el. Materában utóbb fővezérnek Vaskaru-Vilmost választották el, ki a csatában oroszlán, a társaságban bárányka, a tanácsban angyal volt. Őt hatalmazták fel, a normann okmány kifejezése szerint, az igazság vesszejéveli kormányzásra s a viszályoknak törvényes kiegyenlitésére. A benszülöttek is a parancsnokság zászlaját nyujtották át neki.

E hübéri állam a két birodalom között fenn nem tarthatta magát máskép, mint személyes vitézsége által ama nehány száz hadfinak, kiket az olaszok csak barbárok s kalandoroknak néztek, kik a népet kényök kedvök szerint fosztogatták s kiket főnökük tekintélye meg nem fékezhetett. Vilmos tehát erkölcsi támaszt keresve, III. Henrik császártól Apulia herczegének czimét kérte (1043.), mellyet fivére s utódja Drogo meg is nyert, sőt Beneventum herczegségét is megkapta (1046), a hasonnevü városon kivül, melly a pápáé vala. A latinok és görögök közt élve, majd ezek- majd amazoktól kérték a birtokaikbani megerősitést, habár valósággal csak saját kardjokban biztak ; s a tizenkét főnök majd egymásközt viszálkodott, majd egyesülve harczolt az ellenség ellen ; ellenségül tekinték pedig mind azt, kinek szép felesége, jó lova, fegyverei, vagy nekik megtetszett földei voltak. A konstantinápolyi udvar, miután ama vitézeket semmiféle igérettel rá nem birhatá, hogy Persia határára költözzenek, megbizta Angyrust, Bari herczegét s Melo fiát, hogy ölje meg valamennyit egyszerre. S ennek csakugyan sikerült orgyilokkal sokakat elveszteni, köztük Drogót is a montogliói templomban (1051.). Humfried, Drogo utódja honfiai halálát megboszulta.

Rablójárataikban meg nem kiméltek sem az egyházak sem a pápa javait, miért is IX. Leo III. Henriktől segélyt kért ellenök s maga is személyesen kiindult ellenök egy kis hadcsapat élén, bármennyire roszalta légyen Petrus Damiani s más bölcs férfiak, hogy a pápa a lelki fegyveren kivül aczél kardot is kössön. A normann főnö-

---

[1]) *Pro numero comitum bis sex statuere plateas*
Atque domus comitum totidem fabricantur in urbe.
Apuliai Vilmos.

kök békeért könyörögtek s birtokaikért neki igértek hódolatot [1]; de Leo el nem fogadva az egyezkedést, kivánta, hogy Olaszországot odahagyják. A normannok erre megütköztek Civitellánál s megvervén az ellenséget, a pápát fogságba ejték (1053. jun. 18.). Hanem a ki ellen fegyveresen harczoltak, mint legyőzöttel imádni kezdték, bocsánatot kértek tőle a győzelemért s hübéreseiül vallák magukat nem csak mostani, hanem minden, a messinai tenger szoroson innen és túl elfoglalandó birtokukban. Leo meghallgatta őket, s nagyobb hasznot huzott fogságából, mint, ha legszebb győzelmet vivott volna ki, miután felsőséget nyert olly tartomány fölött, mellyre soha sem is vágyódott.

Guiscard Robert.

Elősegité Humfried győzelmét Robert, ki Guiscardnak vagyis ravasznak mondatott. E férfiu, hogy apuliai Vilmossal szóljunk, magas termetü, roppant erejü, széles vállu, hosszu haju, lenszinszakállu, tüzesszemü s dörgő szavu vala; egyik kezével a kardot, másikkal a lándsát forgatta, s ügyesebb volt mint Ulysses, ékesszólóbb mint Cicero. Normandiából, mint zarándok, öt lovassal s harminez gyalogossal jött be (1048). Szegénysége miatt eleinte szivesen gyüjté a kincset, s maga iránt takarékos, mások iránt bőkezü vala. Honfiai által már mindent elfoglalva találván, olasz kalandorokat vesz zsoldjába s rablójáratokat üz, s mig Humfried Apuliát hatalma alá hajtá, ő Calabria ellen ment, rabolva, fosztogatva; ma a leggazdagabb, holnap éhező, hanem a vitézek közt is vitèz névvel jelölve. II Miklós pápa ötet elkövetett erőszakoskodásaiért átok alá veté, de midőn látta, hogy az ember még sem olly rosz, ujra megáldá s Humfried halála után Apulia, Calabria s mindazon olasz és siciliai föld herczegének nevezte ki (1059), melly a szakadár görögök- és saracenoktól visszafoglalható vala [2]. A vezérek és közlegények paizsra emelték, s

---

[1]) *Követet küldöttek a pápához s mindegyikök adót igért fizetni a szent egyháznak.* **Aimé.**

[2]) Az eskü, mellyet Robert ekkor a pápának tett, első bizonyos példáját mutatja fel fejedelem által a pápának tett hübéresi hódolatnak:

Ego Robertus, Dei gratia et sancti Petri, dux Apuliae et Calabriae, et utraque subveniente, futurus Siciliae, ab hac hora et deinceps ero fidelis s. romanae Ecclesiae, et tibi domino meo Nicolao papae. In consilio aut facto, unde vitam aut membrum perdas, aut captus sis mala captione, non ero. Consilium quod mihi credideris, et contradices ne illud manifestem, non manifestabo ad tuum damnum, me sciente. Sanctae Romanae Ecclesiae ubique adjutor ero, ad tenendum te et ad acquirendum regalia s. Petri, ejusque possessiones, pro meo posse, contra omnes homines; et adjuvabo te ut secure et honorifice teneas papatum romanum, terramque sancti

e pillanattól fogva megszünt velök egyenlő lenni, hogy fejedelmökké legyen. Azonban a felsőséget nem türő, birtokvesztett unokák s a többi főnökök ellenszegülése igen megfogyasztá erejét, melly az uj állam megszilárditására vala forditandó.

És mégis Guiscardnak sikerült elfoglalni a görögöktől Barit is (1071.), melly ezeknek Nagy-Görögországban utolsó birtokuk vala; megtámadta aztán az orvosi tanodájáról hires Salernót s ostrommal bevevé (1075), ugy szinte Amalfit is, véget vetvén a longobard uralomnak ötszáz kilencz évvel azután, hogy Alboin lándsáját olasz földön szegezte le.

Felfuvalkodva győzelmeiben, Robert már arra gondolt, hogy megtámadja a keleti birodalmat, mikép oroszországi testvérei tettek. Hogy ürügye legyen a hadjáratra, állitá, hogy ő a trónfosztott Constantinnak állitólágos atyját akarja támogatni; azért is hadat üzenvén Komnen Eleknek (1081), százötven hajón s ragusai gályákon harminczezer embert visz magával s elfoglalván Korfút és Butrintót, ostrom alá veszi Durazzót. Elek [1]) sietve létre hozza a törökökkeli békét, s az ezektől kapott erősitésből s a zsoldjába szegődött scandinavokból rettentő hadsereget szerel föl. Robert nem hogy elrettenne, hanem inkább fölégeti hajóit, hogy övéitől a visszavonulhatás reményét is elvegye, s elfogadja a csatát (okt. 18.). Még neje is valóságos hősnő volt s megsebesitve bár, el nem távozott a csatetérről, hanem buzditá a harczosokat, minek folytán Komnen megmenekülését csak kardjá-

---

Petri et principatum; nec invadere nec acquirere quaeram, nec etiam depraedari praesumam, absque tua, tuorumque successorum, qui ad honorem s. Petri intraverint, certa licentia, praeter illam quam tu mihi concedes, vel tui concessuri sunt successores. Pensionem de terra s. Petri quam ego teneo aut tenebo, sicut statutum est, recta fide studebo ut illam annualiter Romana habeat Ecclesia. Omnes quoque ecclesias, quae in mea persistunt dominatione, cum earum possessionibus, dimittam in tua potestate, et defensor ero illarum ad fidelitatem s. Romanae Ecclesiae. Et si tu vel tui successores ante me ex hac vita migraveritis, secundum quod monitus fuero a melioribus cardinalibus, clericis romanis et laicis, adjuvabo ut papa eligatur et ordinetur ad honorem s. Petri. Haec omnia suprascripta observabo sanctae Romanae Ecclesiae et tibi cum recta fide; et hanc fidelitatem observabo tuis successoribus ad honorem s. Petri ordinatis, qui mihi firmaverint investituram a te mihi concessam. Sic me Deus adjuvet et haec sancta Evangelia. **Baronius** ad 1059, Nro 70.

[1]) Anna, Elek leánya, elborzadott, midőn atyja Robertet ekkép festé: „Böre vörös, haja szőke, vállai szélesek, szeme csupa tüz, szava ollyan, mint Homér Achilleséé, ki csupán kiáltásával ezernyi ellenséget megszalaszt. Nem türhette mások uralmát s kijött Normandiából öt lovas és harmincz gyalog emberrel. Lombardiába érve a hegyekbe s barlangokba vette magát s hadi életét orgyilkolással s rablással kezdé. Embereit fegyverrel, lóval s pénzzel bőven látja el.“

nak s gyors paripájának köszönte. Durazzo elfoglaltatott s Robert Epirus belsejébe hatott; azonban a szenvedett veszteségek, a kiütött nyavalya s az Olaszhonból vett kedvezőtlen hirek visszatérni kényszeritik őt. Fiát Bohemundot Göröghonban hagyta, s ez ki is játszá egyideig Elek müködéseit; ki nem sokára a törököket állitá vele szembe, hogy nyilaznák le a normannok lovait, kikről tudta, hogy gyalog nem sokat érnek. Bohemund ekkép csakugyan visszavonulni kényszerittetett.

Robert mindazáltal II. Miklós pápa által megszentesitteti megtörtént s megtörténhető hóditmányait s az azokbani uralmat, olly kötelezettség mellett, hogy a pápának minden pár ökörtől tizenkét denárt, szükség esetében pedig fegyveres segélyt is adjon. És csakugyan háromszáz normann volt az, ki a pápát a tusculumi grófok ellen megsegité; aztán midőn VII. Gergelyt IV. Henrik császár Rómában fogolylyá tette, Robert oda siet, meggyujtja a várost s a megszabaditott pápát diadalmasan viszi el magával Salernóba (1084.). Ezután ujabb hadat szerel föl Görögország ellen; Elek egy, a velenczeiektől is támogatott hajóhadat állit vele szembe; de Robert mindazáltal kiszáll, megveri a görögöket szárazon, tengeren, s rabolva vonul a Sziget-tenger s Görögbon városain. A halál megakasztja Robert müködéseit (1085), a normannok szétszóródnak; hanem csakhamar megérkeznek az elhunytnak unokái, mellökön keresztjellel, Konstantinápoly s a musulmanok rettentéseül.

Roger.

Guiscard Calabria grófjának czimét Roger nevü öcscsének hagyta, de minden eszköz nélkül annak meghóditására, a vitézségen és egy lovon kivül. Roger elindulván, fosztogatta az utasokat, különösen az Amalfiba menő kereskedőket [1]). Felesége, kinek ő még csak menyasszonyi ajándékot sem adhatott, csak szegény ebédeket főzött, s gyakran mindkettejöknek csak egy köpenye volt, mellyben kijárhattak. Megöletvén lova a csatában, a nyerget hátára vette s ugy menekült meg. Illyen volt a nápolyi királyok atyja, ki nemzetének veleszületett vitézségével átkelvén Siciliába s ürügyül adván a keresztényeknek a musulmanoktóli megszabaditását [2]), beleegyeledett az

[1]) Malaterra egy roszaló szó nélkül beszéli el, mikép Roger, midőn hallá hogy Amalfiból nehány kereskedő Melfibe fog átutazni, *non minimum gavisus equum insiliens, cum octo tantum militibus mercatoribus occurrit, captosque scaleam duxit, omniaque quae secum habebant diripiens, ipsos etiam redimere fecit. Hac pecunia roboratus, largus distributor centum sibi milites alligavit.* L. II. cap. 26.

[2]) *Terra Siciliae, terra Saracenorum, habitaculum nequitiae et infidelitatis,*

arab főnökök testvérharczaiba, szinleg Ebn-el-Thammunát támogatva, valósággal azonban a maga kezére dolgozva. Trani ostrománál az ő háromszáz vitéze a sziget összes erejének ellen tudott állni; és a Ceramio melletti csatában százharminczhat keresztény ötvenezer ellenséget vert meg, s Roger erősen állitá, hogy szent György, a normannok védszentje velök harczolt, azért is az ellenségtől elvett zászlókat s négy tevét sz. Péter tiszteletére a pápának küldte. Harmincz éven át páratlan kitüréssel harczolt, hogy Siciliát az araboktól s görögöktől visszafoglalja.

Palermo bevétele (1072.) azon időszakot jelöli, mellyben Beni-Kelb családja az uralomtól megfosztatott s a sziget, nehány erősséget kivéve, a normannak engedelmesked ett. Ez, miután honfiai közt sok földet osztott el [1]), enyhületet szerze a kereszténységnek s a püspököket székeikbe visszahelyezte. A musulmanoknak meghagyta vallásukat és tulajdonukat; seregébe is bevette őket, s azon hadnak, melly 1096-ban a fellázadt Amalfit megzabolázta, fele arab volt. A pénz- s más nemü feliratok még arab nyelven történtek. A hires nürnbergi köpenyen is, melly Roger parancsára készült s VI. Henrik által Németországba vitetett, kufai arab irás volt hímezve a hedsirának 528. évével; a mi bizonyitjá, miszerint az arabok e szigeten selyem kelméket még a görög müvesek bevitele előtt szöttek.

Malaterra, siciliai fi igy festi a normannokat: „Ravaszok és boszuállók; az ékesszólást és tettetést mintha atyjaiktól örökölnék; hizelkedni is tudnak egész a porbancsúszásig, s ha szigoru törvény által nem fékeztetnek, hajlandók mindennemü kicsapongásra. Főnökeik ragyogni szeretnek a nép előtt; a nép fösvény is, pazarló is. Nagy vágygyal törekszik szerezni, azt pedig, a mije van, megveti. A fegyver, ló, fényes ruha, vadászat s különösen a sólyom gyönyöreik közé tartozik. Szükség idején hideget, meleget, fáradalmat s a hadi élet nélkülözéseit könnyen türik.

Kormányzat.

Apulia- és Calabriában meghagyatott a hübérrendszer, módositva a normann szokások szerint. Siciliában, hol előbb nem létezett, megállapittaték, miáltal a musulman intézmények fölforgattattak. A földészek szabadokból függőkké lettek; a legelőknek a győzők lo-

sepulcrum quoque gentis nostri generis et sanguinis .... Ego cum exercitibus militum meorum fortiter laboravi ad hoc opus Dei perficiendum, videlicet ad acquirendam terram Siciliae. 1091-i okmány **Rocco Pirro**-nál: *Sicilia Sacra*, t. 1, p. 520—21.

[1]) A hübérrendszernek Siciliában leghihetőbben ez az eredete.

vait is táplálniok kelle; az erdők s földek adó alá vettettek; szóval a saracenok tág és türelmes kormányát, kincstári zsaroló s nyomozó rendszer váltotta fel, nagy hátrányára a földmüvelésnek s kereskedelemnek. Azon honi szokásukkal, melly szerint itélő s törvényhozó gyüléseket tartottak, itt sem hagytak fel; hanem eleinte csak a normannok vettek azokban részt; utóbb helyet engedtek a benszülötteknek is, midőn a győzők a legyőzötekkel összeegyeledtek. Csak a főurak s az egyháziak képezték a gyülést, a népnek semmi befolyás sem engedtetett, miután a földek mind az apátok és bárók birtokában voltak. Az országgyülés eleinte tehát két karból állott; hanem később a városoknak megengedtetett, hogy magukat a báróktól kiváltva, szabadokká legyenek s a gyülésre képviselőket küldjenek, ezekből alakult a harmadik kar. Megállapodást nyert e rendszer II. Fridrik által.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Szlávok.

Attila hatalmának hanyatlásakor keleti Európában a szláv fajok tünnek elő; azon nagy népcsalád, melly az Ádriai-tengertől a Behring-szorosig, a Balti-tengertől Kamcsatkáig terjeszkedék s mellynek nyelvét még ma is hetven millió beszéli. Honnan jöttenek elő? némellyek Illyriából, mások Chaldaeából, Phoeniciából, vagy Indiából származtatják őket [1]). Ujabb időben a nyelvtudomány (philologia) s

[1]) A szláv fajok legrégibb két történésze: **Nestor** kiewi barát, ki 1100 körül egy krónikát irt szláv nyelven és **Helmund**, bossoni lelkész, ki ugyanazon időtájt irt egy évkönyvet 804-től 1170-ig. Az ujabbak közt jelesek:

Stritter, *Memoriae populorum.* I. és II. köt.

Assemann, *Calendaria Ecclesiae universae.* Róma 1755, I. és II. köt.

Gebhard, *Gesch. aller wendisch-slavischen Staaten.* Hála 1790—1794.

Anton, *Versuch über die alten Slaven.* Lipcse 1783.

Dobrowski S. *Untersuchung woher die Slaven ihren Namen erhalten haben.* Prága 1784 és *Slavin.* U. o. 1808.

Schaffarik, *Über die Abkunft der Slaven.* Buda, 1828.

Karamsin, *Gesch. von Russland.* Riga 1820.

Petersen, *Die Züge der Daenen nach Wenden.* Kopenhága, 1839.

a népjellemtan (physiologia) segélyével a népek közötti rokonság meglehetősen kipuhatoltatott s olly népek ismerete is derittetett föl, mellyekről a történészet alig tesz említést; ám mégis, bár számos tévedést igazitottak meg a tudósok, némelly pontok olly bizonytalanok s homályosak maradtak, hogy a tudomány által megnyitott ösvényen nem mindig lehet biztosan haladni, bármennyire illő s vigasztaló, annak haladásán örvendeznünk.

Abban mindnyájan megegyeznek, hogy a szlávok a germán, tatár, mongol és magyar fajtól különböznek; legtöbben az indus-scytha törzshez számitják őket. Ez a legrégibb időben nyugati Ásiából egész Afrikába a Nil folyamig terjeszkedett el, s midőn utóbb Sesostris tizenhat századdal Krisztus előtt Egyptomot megtisztitá tőlük, Kis-Ásián keresztül Európába vonultak s elfoglalták Thraciát egész Thessaliáig. A fennmaradott thrák nevek mind szláv eredetüek; a magyarok az illyr tartományok szlávjait még ma is rácz névvel jelölik, melly a thrax-tól nem sokat különbözik.

Egy másik águk, a szöke szlávok vagyis sarmaták a görög s római irók szerint a Fekete- s Kaspi-tenger és a Kaukáz északi részein laktak, sőt már Herodót a Balti-tenger partjain a vendek (venedi) szláv törzsét emliti. Korenei Mózses volt első, ki őket a IV. században szlávoknak nevezé, melly név talán a slowo-tól származik, mi szláv nyelven annyi mint szó; e szerint sloveni, mint ők magukat nevezik, annyit tenne mint beszélők, ellentétben a njemac — vagyis némával, mellyel az idegeneket [1]) s különösen a németeket jelölék.

Szláv törzsek.

Megjelentökkor három törzsre oszoltak; u. m. a vendek, antesek és szlavinok törzsére [2]); a vendek a Balti-tenger déli partjain, az antes törzs Dnieper és Dniester partjain, a szlavinok Visztula és Odera forrásainál foglaltak helyet.

Ez utóbbiak az V. század végén a legészakibb tartományokba vonultak, a tengerfelé nyomva a finn nemzetet; s Ilmen tavánál megalapiták Szlavensk városát, mellynek nyomait némellyek Staroje

---

Barthold, *Gesch. von Rügen und Pommern.* 1839.

Glinka, *Drewniaia religia sat.* Mittau 1814.

Kaisarow, *Slavinski mithologia.* Moszkva 1807.

[1]) Mások *selo* (falu), *sedlo* (nyereg), vagy *slava* (dicsőség) szavaktól származtatják.

[2]) **Procop.** *De bello got.* III, 14. — **Jornandes.** 23. — **Fredegar**, *Chron.* 48. és 69.

Gorodistse mellett akarják fölfedezni. — Itt a roxolanok erős nemzetével egyesültek, melly talán russokból s alánokból alakult, s épitették Kiew várost Boristhenes (Dnieper) mellett, honnan kiüzetve, más szlávokkal egyetemben egy uj várost (Nowgorod) épitettek, melly csakhamar annyira meggyarapodott, hogy közmondássá lenne: Ki merne Isten és a nagy Nowgorod ellen hadat vinni?

A vendek elfoglalván a nyugati vidékeket, az V. században a Kárpátok és Balti-tenger közt telepedtek le, honnan a svévek s más germán nemzetek tovább vonultak; s emezek és a szlávok között az Elbe s a cseh hegyek képeztek határt.

Csehország.

A csehek elüzvén Csehországból a markomannokat, kik onnan a bojokat kergették volt el, fölépitették Prága városát (550. kör.) s szerencsésen éltek mindaddig, mig az avarok az egész Crobatiát azaz Csehország nagy részét, Felső-Sziléziát s tán Felső-Lengyelhont is elfoglalták. Azt láttuk, mikép Samo (IX. könyv. 690. l.), a frank kereskedő, megszabaditotta a cseheket, kik csakhamar az elfoglalt tartomány nevét kezdték viselni [1]).

Azonban Schaffarik [2]), megczáfolva Mannertet, Tchaykovskit, Murrayt s másokat, kik a szlávokat sarmata-scythákuak tartják, egyetért Gebharddal, Karamsinnal és Surovietskivel, s a szlávokat külön fajnak állitja, melly, mielőtt dicsőségre (slava) jutott volna, vendnek neveztetett s melly Germaniának s az Alpeseknek a czelták utáni második legjelesb faját képezi. Egyik águk az Adriai-tengernél (Veneti) lakik, egy másik Armoricában (Venedi, Vandea?), egy ismét a Balti-tenger mellett (Vendi). Maguk közt serbeknek (elterjedteknek) hiják magukat, vagy felváltva szlávoknak is, ugy, mikép némelly czelták galloknak, mások germánoknak, mások ismét teutonoknak hivattak. A Fekete-tenger sikságairól, hová gyarmataik Illyriából terjedtek ki, a Kárpátok felé ismeretlen időkben a scythától, a sarmatáktól utóbb a Krisztus előtti II. és III. században, végre a góthok által a keresztény időszámitás kezdetével üzettek: hanem a győzők neve a legyőzöttekével összezavarva találtatik. Költözködésük tehát délről északra irányult s legrégibb lakhelyök délkeleti Europa volt; miért is legtisztább szlávok Austriában és Törökországban találtatnak, és Ukraniában több szláv van, mint Péter-

[1]) **Des Michels**, *Histoire du moyen âge.*

[2]) **Schaffarik**, *Slavianskia Drevnosti.* Moszkva 1837.

váratt, vagy Moszkvában, miután amazt a normannok, ezt tatárok és scythák népesitették meg.

Lengyelhon.

A leszki-k nevét Leszk vagy Lechtől származtatják, ki mint első vajda a VI. század közepe táján Odera és Visztula között táborozott; a polákok nevét pedig a pole szótól vagyis a Kiew nyugati oldalán terjedő sikságtól, honnan kiindultak. Lech mesés tettei közé számitják Gnesen és Posen alapitását. Utódjának elhunytával a tizenkét fő vajda magához ragadta a főhatalmat, s felosztván a hóditmányt tizenkét kormányzóságra, a népnek tizenkét zsarnokát, az országnak tizenkét ellenségét képezék; örök háboruban éltek egymás közt s alattvalóikat annyira nyomták, hogy ezek ismét egyedursági kormány után sohajtoztak. Elválasztották tehát Krakót, s krol (király) czimével ruházták fel (600), ki is megalapitván a tőle elnevezett Krakó városát, innen tette győzelmes rablójáratait az austrasiai frankok ellen.

Trónját két fiának hagyja, kiknek halála s letétele után fellép Vanda, az ő nővérük, hősnője inkább a költészetnek, mint a történetnek. Tanácsban bölcs, fegyverben vitéz lévén, jól védelmezte mind magát, mind országát a teuton Rithogar ellen, kinek párthiveit bájos szépségével s ékesszólásával lefegyverezte. Azonban egy halandó sem volt szerencsés a hősnő szerelmét megnyerni, ki tehát gyermektelenül halt el, s a vajdák Lengyelhont ujra felosztották, a miből belelégületlenség s kül-erőtlenség támadt. Segített a dolgon Premislaus (Przemysl), ismeretlen katona, ki karja erejével mentette meg a nemzetet s jutalmul királyává lett az országnak (750. kör.), melly nem osztatott fel többé, csak czer évvel későbben, a mai diplomatia legnagyobb igaztalanságainak egyike által.

Antes szlávok.

Sokkal gyakrabban fordulandnak elő e történetben a Feketetenger melléki antes-szlávok. 527-ben északi Daciából a többi barbárok módjára Moesiát és Illyriát háborgatták, talán egyetértésben a bolgárokkal; hanem utóbb leigázva az avarok által, kénytelenek voltak sok ideig ezek vállalatait segitni elő. Midőn azonban az avarok Konstantinápoly alatt megverettek, a szlávok felajánlták szolgálatukat a görögöknek s ezek segélyével régi uraikat a Száva mellől kizavarva, Heraclius beleegyeztével Illyria belsejébe telepedtek le. (626).

Hozzá lévén szokva kunyhókban és barlangokban lakni, az általuk elfoglalt városokat lerontották és Scardona, Narona, Salona s

Epidaurus romjai az ő vad barbárságuk emlékeivé lettenek. Némelly benszülöttek Diocletián palotájában erősiték meg s védelmezék magukat, innen Spalatro városának eredete s neve. Epidaurus lakói tengerparti sziklákra menekülve, a hires Ragusának vetették meg alapjait. Ezen városok, aztán Trau és Zára a byzanti császárnak, Velencze szokása szerint, csak szóval hódoltak; és ezek egyesüléséből lett Dalmatia kerülete (thema), lakatva a morlákoktól, római maradékoktól.

A sok mássalhangzó miatt, mellyet az orosz, szerb és lengyel irás egymásmellé halmoz, a szláv nyelv durvának, zordnak tartatik: pedig a kiejtés meglehetős lágy, igen finom változatokkal, miket az irás nehezen határozhat meg. Különösen a szerb nyelvjárás, melly délkeleti Horvátországban, a dalmaták közt, Slavoniában, Bosnyaés Szerbországban divik, a többi szláv nyelvek között hangzatosb és erőteljesebb, szótára is meglehetős bő, bár igen sok szavat kölcsönzött a magyar, német, albán és török nyelvből [1]).

Szokások.

A hagyományok a szlávokat békés nemzetnek festik, melly igen munkás és házias, melly utjaiban, mihelyt alkalmas helyre talált, legott meg is telepedett, ártalmatlanul a szomszédok iránt, szorgalmasan művelve a földeket és olly nagy vendégszeretetet gyakorolva, hogy még az is, ki a háztól eltávozott, az ajtót nyitva, a tűzhelyen fát s a kamarában élelmi szereket hagyott. Külsejökre szépek és a milly fürgék épen olly erős testalkatuak. — Egy egy fának tövében egész nap lesben tudnak állni, várva a zsákmányt, vagy ellenséget; órákig vannak el a viz alatt is, hosszu nádszálon át véve lélekzetet. Az ének és dalolás, mikép ma, ugy akkor, szükség vala

---

[1]) A cseh *Dobrowski*, *Institutiones linguae slavicae veteris*, czimü munkájában összeállitotta a régi szláv nyelv szerkezetét. *Hanka*, cseh könyvtárnok szinte becses föltedezéseket tett; de legjelesbek Koninghofer kéziratai, mellyek VIII. és IX. századbeli hősénekeket (Libussa, Zaboi és Slavoi, Cestimir és Vlaslav, stb.) tartalmaznak.

A magyar **Schaffarik** a szláv nyelv és irodalom történetét és a szláv régiségeket irta meg.

Wouk Stephanowitsch Karadgitsch szerb nyelvtant és szótárt, aztán nemzeti költeményeket tett közzé.

Nem nagy mélységgel irt *Eichhoff*, *Hist. de la langue et de la littérature des Slaves, Russes, Serbes, Bohémes, Polonais et Lettons, considérée dans leur origine indienne, leurs anciens monuments et leur état présent.* Páris 1839.

Megtekinthető még:

Temme. *Die Volkssagen von Gommern und Rugen*, 1838.

náluk. Procopius beszéli, hogy a görögöknek sikerült az avarokkal harczoló szlávokat meglepni, miután ezek éjfélig énekelve végre mindnyájan elaludtak. Három illyen szláv harczost fogságba ejtettek a görögök s követségbe küldék őket az avar khaganhoz. Ezek elindulva, kard és lándsa helyett csak a guzlát vagyis nemzeti hangszeröket vették magukhoz, mondván: Ez a mi nemzetünknek szokása; a mi országunk nem ad nekünk sem vasat sem rezet; nincsenek harczias szokásaink, nem forgatjuk a lándsát és kardot, tisztán pásztori életet élünk.

Másrészről azonban jeles szláv harczosokra is találunk. Annak tartják Antirust, Nagy-Sándor hadi társát; és ama hősnek dicsbeszéde, ki,midőn Wallenstein a harminczévi háboruban Mecklenburgba rontott, a Doberan klastromban vala, vért és kegyetlenséget lehel. „A vitézség nem ismer nyugalmat; soha sem fekszik ágyba, szomját vérrel oltja el. Ama bátrak rettenthetlenül rohantak a csatába, leteritették a legdühösebb ellenséget; Antirus, a bámulatos bátorságu hős, szerette a rohanó csaták s vitézségi bizonyitványok magasztalását. Ha barátját kellett megmentenie, nevetve rontott az ellenség sorai közé. Védenczeivel nyájasan beszélgetett; de ha harczolt, tekintetét rettentően jártatta, szája lángot lehelt; éles kardja patakban folyatá a vért, s a kit elért, az fel nem gyógyult többé: erős kard, melly soha el nem törhetett; és szerencsétlen volt az, ki csapásainak kitette magát; alig hogy hozzáért a testhez, már kettészelte. Csupa fekete fegyvert öltött Antirus, sisakja pedig ragyogó fehér volt; paizsa olly sulyos, hogy azt ezer lovas el nem szakithatta tőle; ujján egy gyürüt viselt, melly ötven embernyi erőt kölcsönzött neki, ezzel ő csodálatos dolgokat vitt véghez.“

A szlávok tettei, midőn már Európa történetében találkozunk velök, inkább ezen vad szilajságnak, mint ama szelid hagyományoknak felelnek meg. Az ekeszarv és sarló helyett lándsa és kard van már kezökben. A szomszédokat félelmesen háboritják, rosz akarók, ravaszok és kegyetlenek. A csata után kinozzák a foglyot s gyönyörködnek annak gyötrelmeiben; a kereskedőt, miután vásároltak tőle, megtámadják s erőszakkal veszik vissza az alku szerint odaadott pénzt. Mint házi zsarnokok a nőgyilkosra semmi büntetést sem szabtak; a férj az ágyba feküdt, mig feleségei meztelenül terültek el körülötte a kövezeten; és ha meghalt, nejei is megölettek, vagy vele együtt éget-

tettek meg [1]). Az anyáknak tehát méltó okuk volt a leánykákat mindjárt a szülés után megfojtani. A vendégszeretet mégis kötelességül vala téve: a jövevény a tüzhelynél, vagy az asztalnál első helylyel, a legszebb gyümölcscsel s legjobb falat hallal kináltatott meg. Ha egy szláv visszautasitott valakit, a többiek neki mentek, birtokait lepusztiták, házát lerontották. Ha ki vendégét el nem láthatta, a szükségeseket másoktól volt szabad rabolnia.

Vallás.

Ősvallásuk rokon az ásiaiakkal; miután benne a fény és a setétség a jót és roszat jelvezik, ugy hogy a fehér (b i e l o) dicsőségest, kedvezőt; a fekete (č e r n o) kegyetlent, veszedelmest jelent. A fölény, Perun, két nemtöre oszlott: az első Svantewith (szent tekintet), a fénynek terjesztője, a másik Černeboch (fekete isten), ki dühös farkas, vagy üszköt tartó ember alakjában személyittetett s néha emberáldozattal is engeszteltették. Ezeket a fehér és fekete istenségek egész sora követte; amazok jótanácsot és segedelmet adtak, ezek roszakarólag szerencsétlen lépésekre csábitottak s varázshatalommal birtak. Stribog a szelek istene, Volosk a nyájisten s több más, a törzsek szerint különböző istenség a természeti erőket képviselték. Bielbog, a fehér isten, derült homlókkal és sugárzó tekintettel, leginkább Rügen szigetén tisztelteteti: ott Arkona város közepén kettős kerités között emelkedett imolája és szobra, egy-egy arczczal a világ mindenik tája felé, oldalán karddal, jobbjában szaruval, melly ünnepeken borral töltetett meg, a bő szüret megjövendölhetése végett [2]).

Az egész nép évenként három nagy ünnepet tartott énekkel, tánczczal és áldozatokkal. Az első ünnep a téli napfordulatra esett, mint a scandinavoknál a jul, vagy kereszténynyeknél a karácson; a másik tavaszkor tartatott a holtak emlékére; a harmadik aratáskor ülettett meg. Ez utóbbinak előestéjén a pap bement a templomba, hogy kisöpörje azt; de mivel nem merte a szent levegöt beszini; minden lépten az ajtóhoz futott, hogy lélekzetet vegyen. Másnap reggel a nép összegyült az imola körül; a pap belenézett a szaruba, nem fogyott-e meg abban a bor, s e szerint mondta ki a szerencsés jóslatot. Ekkor ujra bort töltött az istenségnek, egy másik, csordultig töltött csészéből pedig maga ivott a nép egészségére; ujra megtöltve, az istenség

---

[1]) E szokás Lengyelországban egész a X. századig, Oroszországban még későbben is gyakoroltatott.

[2]) **Glinka**, *Drewniaia religia* sat. Mittau 1814.
Kaisarow, *Slaviansk mithologia.* Moszkva 1807.

elé tette a csészét, kinek ugyanekkor egy tészta-ember nyujtatott által.

Az istenség őrsége háromszáz lovagból állott, és egy tiszta fehér paripa különösen tartaték, mellyen maga az isten éjjelenként nyargalt, melly azért reggel mindig elfáradva s megizzasztva találtatott. Ha háborura készültek, a templom elé hat lándsa vitetett s kettejével a földbe szuratott; a pap aztán kihozta a szent lovat s átugratta vele a lándsákat, s a szerint, a mint a ló jobb, vagy bal lábát emelte először, a háboru jó, vagy rosz kimenetelét jósolta.

Ugyanazon szigeten még egy bálványkép állott hétarczczal egy fején, hét karddal oldalán s egygyel kezében: ott volt Perun isten is, fejen négy, mellén egy arczczal [1]).

Redarier tartományban (Mecklenburg-Strelitz), egy erdő közepében, hol senkinek egy ágacskát sem volt szabad letörnie, háromszögü keritès emelkedett, minden szögleten egyegy kapuval, melyek ketteje mindig nyitva, egy pedig, a keletre néző, melly a tengerhez egy titkos ösvényre vezetett, mindig zárva volt. Illyen volt a merseburgi Ditmár által leirt Riedgost városa. Ebben is egy imola emelkedett, állatok szarvaihoz hasonló oszlopokon, falain azon istenek és istennők ábráival, mellyeknek sisakos, vértes szoborképei bent valának láthatók. Ott őriztettek a zászlók; csak a papoknak vala szabad áldozatot bemutatni s leülni; a népnek állania kelle. Ha veszedelem fenyegette az országot, a papok a földre borultak s egy lyukhoz illesztvén ajkaikat kérdéseket tettek; aztán betakarva azt zöldgyeppel elmondották a népnek a kapott feleletet.

Ugyanazon tartománynak Retra nevü helyén, hol ma Prilvitz falu áll, Radegast (tanácsadó), a napnak, becsületnek s erőnek istene tiszteltetett; szobra aranyból volt, bivalbőrbe takarva, kezében alabárdot tarta. Sieba (Siva), a termékenység és szerelem istennője, meztelen, térdig érő haju leányka által személyittetett, ki jobbjában almát, baljában szölőfürtöt tartott. Azon erdőben, hol Prowe, az igazság istenének szobra emelkedett, a király igazságot szokott volt szolgáltatni, s a melly bünös ama szent helyre menekülhetett, föl vala mentve. Flins, a halál istene, emberváz alakot viselt, hanem hátán oroszlánt hordozott.

Tisztelték még a természetet; a forrásoknál és szent tölgyfáknál

---

[1]) **Saxo** Grammaticus. **Frank.** *Ó és uj Mecklenburg.* — **Studemund.** *Beschreibung, Geschichte, Statistik und Volkssagen Mecklenburgs.* — **Ditmar** *merseburgi püspök krónikája.*

jóslatjelekért esengtek. A ki jóslatot kivánt, vagy az isteneket engesztelni akarta, ökröket, vagy juhokat áldozott; a legjobb részeket a pap, a többit a nép kapta. Megégettetvén az áldozat, hosszu fácskák vettettek föl a légbe; a fácska egyik vége fehér, a másik fekete volt: ha a fehér végével esett le, a jóslat kedvező vala.

Az elég hatalmas papok, maguk és templomaik fenntartására mindenkitől adót szedtek; azonkivül a rablójáratokon szerzett zsákmánynak harmada is őket illette. Eleinte ők voltak a birák és törvényhozók, ők intézték a vajda, vagy király összes tetteit, hivatkozva az isteni határozatokra; a kincstár is az ő őrizetök alatt állt.

Azon törzseknél, mellyeknek, mint az obotritoknak, királyuk vala, ezt a nép választotta. A megválasztott egy köre lépett s kezet adva egy elökelőnek, hüséget esküdött az ország törvényei és vallása iránt. A nép maga megfoszthatta őt országától és életétől, s néha neki tulajdonitván a baleseményeket, föláldozta őt az isteneknek. Még a katonaság hatalmas testülete is engedett a papi rendnek, mellynek élén egy patriarcha állott, ki az obotritoknál c r i w é nek nevezteték, a mi annyit jelent mint biró, miután hatalmát leginkább birói s jóslói méltósága alapitá.

Költözködés.

Az oláhországi Brahilowtól a szászországi Drezdáig nyuló Kárpát hegylánez választotta el az állandó lakásu szlávokat azon országoktól, mellyeket utóbb az Asiából jött hunnok, avarok bolgárok stb. egymásután foglaltak el. A főbb szláv népségek azon tájakon laktak, mellyek utóbb Orosz- és Lengyelországnak neveztettek el. Más törzsek az Elbe, Havel és Odera mellett laktak, miután itt a frankok a thuringok országát lerontották; azok, kik Bug mellett maradtak, az avarok által igáztattak le. Midőn ezektől a belocroaták vagyis csehek elszakadtak, számos vend-szláv törzs a déli Dunamellékekre, Pannoniába és a régi Illyricumba telepedett. Az illyr szlávok közt legjelesbek voltak a crobatok (horvátok) azaz hegylakók, kik 625 táján öt fivér vezérlete alatt elvették az avaroktól ama tartományt, melly az Adriai-tengertől Montenegróig, nyugatra pedig Száva és Verbász összefolyásaig terjed.

A b á n o k [1]) mintegy függetlenül uralkodtak a tizenkét zupania vagyis bánság fölött, mellyekre az ország felosztva vala; s minthogy a sziklás tengerpart s az ádriai számtalan szigetek kedvező alkalmat nyujtottak nekik, rablójáratokra adták magukat. Kreschimir

[1]) *Pan* szláv nyelven urat jelent.

a X. században első főzupan vala, fia Dircislaus pedig (970) Croatia királyának czimezé magát, melly ország Bosniából és nyugati Dalmátiából állott s fővárosa Belograd (Zara vecchia?) vala. E tartományokat azonban, a hegyi és tengerparti vidékeket kivéve, (1091—1102) a magyarok foglalták el.

Verbász folyamon tul a serbek, kik Lusatiából s Misniából jöttek, miután Thessalonika mellett Servizát megalapiták, berontottak Görögországba s elfoglalva Peloponnesust, utóbb Morava völgyében s Bossna partjain telepedtek le, melly nekik nevet is kölcsönzött, s adót fizettek a byzanti császároknak, miglen a bolgárok által hódittattak meg. A serbek testvérei voltak a sorbok az Elbe és Saale között, mint szinte a Balti-tenger melletti szlávok.

Az V. században a vendek elfoglalták azon tartományokat, mellyeket a markomannok, bojok, longobardok, vandalok és angolszászok üresen hagytak; ekkép a morva, cseh, sorb és obotrit szláv törzsek a bajorok, thuringok és szászokkal lettek határosak; miután pedig e népek a frankok hatalma alá jutottak, a szlávok is ezekkel jöttek érintkezésbe. A daciai obotritok a frankoknak hódoltak s Pannoniában ügyekeztek foglalmányokat szerezni. Mások Nordalbingiában, a szászok és dánok közt, a szerint, amint ezek mindig többen Angolhon meghóditására mentek, mindig több földet foglaltak el s Miklin-burgot (nagy város) fejdelmök fővárosává tették.

A vendek egyik törzse, a morvák félelmes uralmat alapitottak, de mellyet az avarok csakhamar elnyomtak. Egyideig ezeknek, aztán a cseheknek engedelmeskedtek; utóbb azonban, midőn a pannoniai avar khagan a frankok által megveretett (805), ők is függetlenekké lettek, s Tudun bánjok, kiüzvén az avarok maradványait is, Nagy-Károly felsőbbsége alá helyezte magát. Bánjaik Nagy-Károly utódainak is hódoltak, mig nem Belograd tétetvén az uralkodó székhelyéül, önálló maradt a morva birodalom egész a frankok és magyarok támadásáig.

Horvát-, Cseh- Lengyelország és a Rügen sziget királya krolnak neveztetett. A dalmatiai krol alatt két bán állt, kiktől ismét a zupanok vagy kerületi főnökök függtek, s miként a legtöbb barbárok, a katonai hatalmat a birói val együtt kezelték. Knez vagy kniaz lovas katonát jelentett; welikiknez Dalmatiában országbirót, az obotritok- s morváknál, sőt utóbb az oroszoknál is fejedelmet jelentett.

Nagy-Károly meg nem tudta hóditni a Kárpátokon inneni, vajdáknak engedelmeskedő szlávokat, habár az Elbe és Dunamellékie-

ket engedelmességre szoritá. Halála után ezek is lerázták a jármat, nem, hogy hóditsanak, mint az arabok, vagy normannok, hanem, hogy visszaverjék a kereszténységet és müvelödést, mellyet függetlenségökkel összeférhetlennek tartottak. Különösen az Elbe melléki obotritok keltek föl (822), hanem csakhamar ujra mindnyájan Kegyes-Lajosnak hódoltak, sőt a cseh és morva vajdák a köztük fölmerült viszályok kiegyenlitését Kegyes-Lajosra bizták. A hódolat csak névszerinti volt, s a frankok megelégedtek, ha a szlávok ellenségeik nem voltak. A keleti szlávok nyugodtan maradtak, félve a bolgár hatalomtól, melly öket a szomszédságból fenyegette.

Mellőzzük a belviszályokat és részletes mozgalmakat, midőn az olaszhoni s germaniai uralkodók változtak; de midőn Német-Lajos az országát minden oldalról környező szlávokkal egyedül álla szemközt, csak nagy nehezen fékezhette meg öket a határokon felállitott herczegek által. Megölvén Gozomyslt, az Elbe melléki lázadó obotritok királyát, azon szégyent hozta rájok, hogy idegen kormányzók alá helyezte s a sorb határszél határgrófjává Thakulfot, Thuringia herczegét nevezte, ki öket csakugyan féken tudta tartani. Ennek halála után berontottak Thuringiába s elősegiték a morvák és csehek mozgalmait; azonban csakhamar engedelmességre szorittattak; tizennégy cseh vajda átment Germaniába s fölvette a keresztséget, a szláv nép azonban ellenszegült s a németekhez soha sem is maradt hü.

A morvák mégis legtöbb zavart támasztottak. Ratislav, kit Német-Lajos I. Moimir utódjává tett (846), támogatta Cyrillt és Methodiust, kik a keresztény vallást hirdették; de midőn békét szinlelt, titkon háborura készült s azt az adó megtagadásával ki is jelentette. Lajos ellene ment, de nagy nehezen tudott visszavonulni, és Ratislav átkelvén a Dunán, feldulta Pannoniát, a nélkül, hogy három hadsereg visszatorolhatta volna. Sőt Carlmann, az egyik hadtest vezére, függetlenné akarván magát tenni atyjától, az ettől kinevezett határgrófokat a maga embereivel pótolta s Ratislavval szövetségre lépett. Lajos mégis a pártütő fiut egy erős hadsereggel végre megtörte s átkelvén a Dunán, megtámadta Ratislavot, ki szinte hüséget igérni kényszerittetett (864.).

Csak addig tartott e hüség, mig a veszély tartott; s midőn a szlávok az egész határszélen fellázadtak, a morvák legmakacsabbakul viselték magukat. Hanem az áruló Szvatopluk (Svientopolk) Ratislavot a frankok kezébe szolgáltatta s elősegité ezek győzedelmét. Megvakittatván Ratislav, Szvatopluk a frankokat hason hitszegéssel csalta

meg; mert midőn Carlmanntól az őt megsértő morvák ellen bajor segédkatonákat kapott, ezek egy részét megölette, más részét fogságra veté; aztán segittetve a csehek által Carlmannt Münchenben ostrom alá vette. Német-Lajos fia segélyére sietett s amint lehetett, békét kötött a morvával, ki egy velenczei térítő személyében hüséget esküdött ugyan, de függetlenségét megerősittette (874).

A szlávok első alkalommal ismét Elbe felé nyomultak, s Vastag-Károly megelégedett azzal, ha megnyerte Szvatopluktól, hogy, mig ő él, a birodalmat meg ne támadja. Ezután Arnulf, rettegve a magyaroktól, megengedte Szvatopluknak, hogy Csehországot elfoglalja. A csehek ekkép elszakadtak végkép Germániától, melly őket elárulta, és Szvatopluk halála után Morvaországot is hatalmukba keriték (894).

Arnulf azonban igénybe vévén jogait, berontott Morvaországba s tüzzel vassal pusztitotta azt; s a háboru mindaddig folytattaték, mig Gyermek-Lajos gyámnokai a morvákkal békét kötöttek, adófizetésre kényszeritve őket. De Morvaországot a magyarok és csehek maguk közt osztották fel; ezek Morva folyó jobb oldalát szakitották maguknak, amazok (895) a Morva és Vág közötti részt. Szvatopluk régi birodalmának csak egy részét tartotta meg Ladislav, ki mindazáltal a csehektől függött; vele kezdődik a Morva-határgrófság.

Kereszténység.

A többi szlávok, ha névszerint nem is mindnyájan, tettleg mégis függetlenek voltak; hanem a germán faj fenntartotta sőt visszaverte rohamaikat, mellyek uj barbárságot hozhattak volna. A horvátok alig hogy letelepedtek az Adriai-tenger mellett, Constantin Pogonat byzanti császártól legott térítőket kértek; ez azonban a pápához utasitotta őket, ki is papokat küldvén hozzájok 670-ben, ezek a fejedelmet és a népet megkeresztelték. A pápa az apostoli szék védurságа alá vette az országot, lekötelezvén a horvátokat minden rablás- és támadó haddali felhagyásra.

Kegyes-Lajos, folytatva atyja törekvéseit, Hamburgban érseki széket állitott fel, hogy állomáshelyül szolgálna az északi téritésnek; az apostolok növeldéje pedig a corbiai monostor vala. A térítők gyakran megelőzték, követni pedig mindig követték a frankok seregét, mellynek győzelmei a hitterjesztést könnyebbé tették. Arno salzburgi érsek, elment Károly utasitása folytán a lengyelhoni s carinthiai szlávokat megtéritni; s kedvező lévén a siker, Theodorikot a Dráva és Duna közötti tartományok püspökévé szentelé.

A Daciában, Felső-Moesiában, Dalmatia- s Illyriában letelepedett szlávokat eleinte latin papok, utóbb 870. körül görögök téritet-

ték, midőn a kereszténységet a tulajdonképi Görögbon és Peloponnesus lakói is elfogadták. A mainotok Taygetos hegyébe vették magukat s ott mai napig makacsul őrzik pogány szokásaikat.

Szépen előhaladt a keresztény vallás Privinnas törekvése által, ki megnyervén Kegyes-Lajostól Slavoniának egy részét (831), a hány erősséget annyi templomot is épittetett; Liutprand salzburgi érsek, munkásokat küldött neki, azon telepedők házainak épitésére, kiket Privinnas atyai kormánya vonzott oda. Privinnasnak, és fiának Cozilónak köszöni Ausztria első polgárisodását.

Ratislav elbocsátotta a latin püspököt s Dadogó-Mihály keleti császártól kért térítőket. Ez már a volgai kazarokhoz, bizonyos Constantint küldé Thessalonikából, ki azonban Cyrill név alatt ismeretes. Minthogy a szláv nyelvet is érté, Mihály őt a morvák térítésére alkalmasnak találta. Eljött tehát Cyrill, fivérével, Methodiussal együtt (853) s megtéritette utjában Bogoris bolgár királyt az utolsó itéletet ábrázoló festvény előmutatása által. Ezután a latin szertartások helyébe a görögöket hozták be, a szent és szertartó könyveket szláv nyelvre forditották, melly végre egy uj *abc*-t találtak föl, melly majdnem egészen a görög, csakhogy az ebben hiányzó tiz hang megjelölésére tiz uj betüt adtak hozzá. Ekkép elhagyatott a glagol-féle *abc*, melly szent Jeromosnak tulajdonittatik, de mellynek eredete sokkal régibb, sőt némellyek által a képjeliratból (hieroglyph) hozatik le. Liutprand a két térítőt VIII. János pápánál tévelyek terjesztéséről vádolá, hanem ezek igazolták magukat Rómában, és Methodius a morvák érsekévé tétetett.

Ratislav utódja a keresztény vallást kiirtani szándékozott, csakhogy ez sokkal begyökerezettebb volt már, és Szvatopluk nem csak visszahivta Methodiust, hanem bizalmával is megajándékozá s megbizta őt egy polgári s egyházi törvénykönyv szerkesztésével, melly a magyarhoni szlávok közt hatszáz esztendeig érvényben maradt, Methodius könyvének neve alatt. A morva hatalom buktával, a kereszténység is hanyatlani kezdett s a magyar pogány vallás tulnyomóságra vergődött.

Methodius Csehországban is téritett, megkeresztelve Borziwoy herczeget s egyházat alapitva Prága városában. A következett herczegek majd kegyelték, majd üldözték a kereszténységet. Venceslav (925) sz. Methodius és Cyrill tiszteletére Boleslavban egyházat épittetett, mi által anyja Draomirának gyülöletét s talán orgyilkát vonta

magára. E nö tudniillik a pogánysághoz ragaszkodott, mellynek pártolóival Boleslavot tette herczeggé s a pogányságot visszaállitotta. Ezt azonban Nagy-Otto a lerontott egyházak ujjáépitésére s az evangeliom támogatására kötelezte, melly utóbb fiai alatt, Cseh- és Lengyelországban diadalt vivott ki. Ditmárnak, ki a mainzitól függő prágai püspökségre emeltetett, tiz év alatt bő aratása volt; utódja Adalbert, corbiai benecze, a latin betüket és szertartásokat ujra behozta; holott ama népek a németek elleni gyülöletből semmit sem karoltak fel, a mit a némethoni püspökök rendeztek. I. Henrik császár a meklenburgi obotritokat arra kényszerité, hogy Germania királyainak hübéreseivé és keresztényekké legyenek, szintugy a brandenburgi wilzíket, a lusatiai s misniai sorbokat; hanem Retrában, melly a bálványozó korszakban Radegast istennek szentvárosa vala, a szlávok főnökei egyességre léptek Mistewoyjal, az obotritok fejedelmével és Mizudrayjal, a vagrok urával, hogy a német uralom s vallás igáját rázzák le. A kereszténység ekkép Hamburgtól Salzwedelig kiirtatott s a papok és szerzetesek ollyan kinzásnak tétettek ki, mellynél szörnyübbet nem is képzelhetni (1012).

I. Otto hübértartománynyá tevén Lengyelhont, megalapitá a havelbergi és bradenburgi püspökségeket, Jütlandban pedig a schleswigit, ripenit és aarhuusit; II. Haraldot a kereszténység fölvételére szoritá, aztán a szlávok és szászok közti határon Magdeburgot épité, mellynek püspöke, Germania patriarchájának czime alatt a mainzi, trieri és kölni után első helyen álla. II. Henrik kiüzte a szászországi bálványozókat, hanem engedelmességre nem hozhatta őket; a térítőnek, ki hozzájok ment, vértanuságra kelle késznek lennie, s még akkor is, midőn a legtöbb szlávok keresztények voltak már, a Balti-tenger mellékiek a püspököket megölék s Radegastnak áldozták fel, esküvel fogadva, hogy soha más vallásra nem térnek.

Miután Konrád Schleswig határgrófságát Nagy-Kanutnak engedte, a dánoknak több alkalmuk volt a szlávok elnyomására; később Uton (1025), Mistewoy fia, saját fiát Gottschalkot a szász herczeghez küldé, hogy ez a fiut a luneburgi benedekrendieknél növeltesse. Gottschalk mégis, midőn atyja trónjára ült, hadat üzent a szászoknak és a kereszténységnek, de midőn egy holsteini lakostól az ország nyomorait szivrehatólag elbeszéltetni hallaná, megilletődött s megtért, aztán segittetve a szász herczegtől s a dán királytól, meghóditotta a wagrokat s a környékbeli szlávokat s eltörölvén a pogányságot, meg-

alapitá a vendek országát vagyis Slavoniát (1047). Maga is együtt működött a téritőkkel, vend nyelven mondván el azt, a mit ezek szlávul hirdettek. A nép ráunt és megölte őt, s a szlávok tökélyes megtéritése csak később Vizelín püspöknek sikerülhetett (1066) [1]).

KILENCZEDIK FEJEZET.

A normannok és szlávok Oroszországban.

A két törzs, mellynek viszontagságairól értekezénk, összetalálkozott s egyesült Oroszországban. Kik voltak légyen ennek első lakói [2]), a régiekből meg nem tudhatjuk, miután azok a Bosporus fölötti népeket átalában cimmerii névvel jelölik, a még fölebb lakókat pedig scytháknak, utóbb sarmatáknak nevezik. Ez utóbbiak Roxolani és Jazyges név alatt emlittetnek, s vannak, kik a sarmaták alatt átalában szlávokat értenek, kik leginkább Orosz- és Lengyelországban laktak különféle név alatt, a különféle törzsek szerint. A Karpi (Kárpát) hegyektől, mellyek már a IV. században nevezetesek voltak, vette nevét a Nagy-Crobatia (= hegyes ország), melly bölcsője s fő lakhelye vala a birodalom ellen hadakozó szlávoknak. Tulajdonképi szlávoknak az Ilmen tó mellékiek neveztettek, kik, mint emlitők, Nowgorodot épitették. A lengyelhoni s más szláv törzsek a VIII. században a kazarok által hódittattak meg.

Az V. században kelle épittetnie Kiewnek, Oroszország második városának, Dnieper mellett. II. Dsafar Kalifa a X. század elején küldötte ama tartományok megkutatására s az islam elterjesztésére

[1]) Most a szlávok három ágra oszlanak: oroszok és illyrek; lengyelek csehek és vendek; lettek és litvánok.

[2]) Nem régiben Paravey ur azt akarta bemutatni, hogy az oroszok, mint szinte a régi sarmaták és polakok a Ting-ling észak-ásiai népektől származnak és hogy a mesés centaurokkal azonosak. Szerinte az amazonok, kik némelly chinai elbeszélésben egy emlővel jelennek meg, Tanaistól Athenig vitt hadjáratukban egy kozák hadtestet is vittek magukkal, mikép ezt Pana Sagore, a sarmata király fiának Justinus által emlitett neve is mutatja. Báró Hammer szerint az oroszok Ásiából Thirostól vagy Rostól, Jáfet fiától származnak. Thiros rokon Taurossal, Taurus-ból pedig lett a Centaurus.

Ibn Fozlant, kitől nem régiben egy tudósitás fedeztetett föl [1]), melly ama vidékek barbárságáról tesz bizonyságot. A nők mellöket állapotuk szerint vas, réz, ezüst, vagy arany lemezzel takarják, mellyről egy kis karikáról tör csüng alá; nyakukon szinte a férjnek gazdagsága szerint arany, vagy ezüst lánczokat viselnek. A férfiak a testet csak félig fedő, durva posztó öltönyben járnak. Hajókáznak a Volgán s ha kikötöttek, fagunyhókat épitnek, mellyekben tiz husz család is együtt lakik, minden szemérem nélkül végezve azt, a mit rejtekben szokás tenni. Baromias tisztátlanságuk nem is lehetne nagyobb, miután a természeti szükségek elvégzése után meg sem mosakodnak. Földre boritott fazekak, mellyeknek messziről emberalakuk van, az ő isteneik, kiknek imáik mellett kenyeret, hust, hagymát, tejet és szeszes italokat áldoznak, hogy áruiknak jó kelete legyen. Ha a kereskedelem pang, megkettöztetik az áldozatokat; ha jól megy, borjukat és kosokat áldoznak: s ha a hust éjjel az ebek megeszik, azt képzelik, hogy az isteneknek kedves volt az áldozat s ök emésztették föl.

Ha megbetegszik valamellyikök, oldalt egy külön sátort állitnak neki s ott hagyják a kenyér és viz mellett, minden egyéb segély nélkül. Ha felgyógyul, visszatér a családhoz; ha meghal, megégettetik sátrával együtt; de ha rabszolga, az ebeknek és madaraknak teszik ki. Az elökelök temetésénél egy rabszolgának, gyakrabban pedig rabszolganönek kegyetlen s ocsmány szertartások közt önkényt föl kell magát áldoznia; egy vénasszony, ki a halál angyalának mondatik, keresztül szurja s megfojtja öt, a hulla aztán egy naszádon megégettetik. A király drágakövekkel fölékitett tágas emelvényen foglal helyet negyven ágyasával, kiket nem szégyel az egész nép előtt ölelgetni. Lábát soha sem teszi a földre s ha lovagolni akar, lovát az emelvényhez vezetik. Az emelvényt négyszáz válogatott vitéz veszi körül, kik készek urokért meghalni; minden vitéz mellett két leány áll, az egyik mint ágyas, a másik mint szolganö.

Harcziasak és vérengzők lévén a szomszéd barbárok, kik közt Nowgorod emelkedett, az öreg Gostomuls (859) a béke fenntartása s a fenyegetözö finnek elleni védelem tekintetéből azt javaslá, vetnék magukat alá valamelly hatalmas idegen népnek. A svédek, kik Scandinavia lakói közt tulnyomósággal birtak, mindinkább kelet felé nyomultak s a roslageni törzs, mellynek fiai varegheknek [2]) neveztettek,

---

[1]) *Ibn Fozlans und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit.* Von **C. M. Fraech.** Pétervárat. 1823.

[2]) *Whar, war, guerre, guerra*-nak a német, angol, franczia és olasz nyelvben

a Finn-tengeröbölnél telepedett le, ott, hol később Nagy-Péter az orosz birodalom fővárosát épitette. A szlávok tehát a varegekhez fordultak (861), mondván: A mi országunk terjedelmes és gazdag; hanem nem uralkodik benne igazság; jöjetek és kormányozzatok minket törvények szerint. A három fivér: Rurik (a békés), Siwar (a győző) és Truwal (a hü) bevonultak embereikkel a nagy Nowgorodba, s Rurik a finnek és kalózok, Siwar a biarmok, Truwal a lithvaniai kudok (csúdok) ellenében védelmi állást vettek.

Rurik.

Meghallván Rurik fivérei, ő lett az egyedüli uralkodó (862), s székhelyül választván Nowgorodot, magát nagyfejdelemnek, az országot pedig őshazája, Roslagennel öszhangzólag Roslandnak [1]) nevezte, és éreztetni kezdé a szlávokkal, hogy urat szereztek maguknak. A hóditmányokat hübérbe adta hiveinek (bojar), kik azonban önállóságra épen nem vergődhettek, miután Rurik utódai a főbb városokat s kerületeket helytartók (posadnik) által kormányoztatták.

Askold és Dir, Rurik haditársai, semmitsem kapván hübérbe, kalandjáratra indultak Konstantinápoly felé; de rátalálván utközben Kiew városára, azt hatalmukba keriték s független uralmat alapitottak benne (864). Fölszerelve ezután kétszáz hajót, levonultak a Dnieperen a Fekete-tengerbe s a thrák Bosporusba, rettegésbe hozva Konstantinápolyt. Véletlenül azonban olly tengeri vihar lepte meg őket, hogy szerencsének tartották a III. Mihály császár által ajánlott pénzt és kelméket s a püspököket és papokat, kik őket megkeresztelni jöttek.

E bátor és harczias vezérek alatt a szlávok ismerni tanulták saját hatalmukat, s ellátva jó fegyvereikkel, megtámadták az ország belsejében lakó többi testvéreiket, kiknek csak fa paizsaik voltak.

---

ugyanazon gyöke van, s a *varaigues*, *varangues* *wargi*, *warwangi*, *waringi* nevezet annyi, mint harczos férfiak, kiköltözött harczosok.

[1]) Hogy az oroszok neve sem nem Rosstól, Lech fiától, Lengyelhon első királyától, sem nem az egykor Dnieper mellett lakott roxolanok- vagy ross-alánoktól, hanem valósággal a scandinaviai néptől ered, azt nyilván bizonyitja Nestor. És Bertin Évkönyveiben, miket Duchesne tett közzé, olvashatni, mikép Theophil görög császár 839-ben követeket külde Kegyes-Lajoshoz, kérvén öt, találna módot visszaküldeni hazájokba bizonyos, nála tartózkodó *rhos* nevü férfiakat, kik nem akarják magukat a vad tartományokon keresztül folytatandó ut veszedelmeinek kitenni, hogy Konstantinápolyba érjenek. Lajosnak értésére esett, hogy ama férfiak svédek. Liutprand az ő követségében említ *Roussios, quos alio nomine Normandos vocamus.*

Oleg.

Más wareghek, kik testvéreik kalandjait és zsákmányait megosztani jöttek, sokat tettek az uj államok megszilárditására. Vezérök Oleg (879), Rurik fiának, Igornak gyámnoka uj hóditásra indult s elfoglalván Smolensket, Askaldot és Dirt orozva meggyilkoltatta s hatalmába ejté Kiewet, mellyet az elszórt törzsek meghóditása által igen erőssé tett birodalom fővárosának nyilvánitott.

Be akarta venni Konstantinápolyt is, melly végre kétezer hajón nyolczvanezer harczost szállitott oda s kerekeket tétetvén a hajók alá, azokat, midőn a szél kedvezett, a falak alá röpittette, hogy a várost szárazról is ostromolja (911). De Bölcs-Leo egyezkedésre birta az ostromlókat, fizetvén hadserege s főbb városainak minden emberétől tizenkét grivnát; és megigérve, hogy az oroszoknak konstantinápolyi követeit közköltségen fogja tartani s az orosz kereskedőknek hat hónapon át kenyeret, hust, bort, halat, elegendő gyümölcsöt, a közfürdők használatát, visszautazáskor pedig élelmet, horgonyokat, hajókötelekct és vitorlákat szolgáltatand. Az oroszok viszont igérték, hogy minden bántalmat elkerülnek, hogy külön városrészben fognak lakni, érkezésöket előre megjelentik s egyszerre ötvennél többen nem fognak jöni. Leo az evangeliomra, Oleg fegyvereire esküdött, bizonyságul hiván Perunt és Volosk szláv istenségeket; ezután paizsát a város kapujára akasztván, kifeszité az oroszok selyem, s a szlávok pamut vitorláit és visszatért azon hadjáratból, mellynek hire neki még varázserőt is tulajdonitott. Ekkép az orosz birodalom még bölcsőjében már megalázta Byzanczot, melly mind mai napig meg nem szünt nagyravágyásának tárgya lenni. A byzanti történészek nem beszélnek erről; de ők olly tökéletlenek, hogy hallgatásuk keveset nyom. Mindezen tények Nestor barátnak Évkönyvén alapulnak, ki a kiewi Potscherskoi kolostorban 1116-ig élt s biztos kutfőkből meritett, s igy, mig a többi északi tartományok történetirása az oda bevitt kereszténységgel kezdődik, az orosz birodalomé egy századdal előbb nyilik meg. Innen kezdve a nemzeti krónikák egész sora következik, egész a XVI. században uralkodott IV. Iván Wasilievitzig; aztán kevésbbé teljesen Elek Michelovitzig vagyis 1645-ig.

A második kutforrást a Nemzetségi könyvek (Stepennié Knighi) szolgáltatják, mellyek a nagyfejedelmek történetét a származatrend szerint foglalják magukban s azért az időrendre nézve igen hiányosak. Eme könyveknek legrégibb szerkesztője Cyprián, a legutolsó Macarius, mindkettő metropolita, amaz a XIV, emez a XVI századból. Nagy érdekében lévén a Nagy-Péter előtti orosz

nemességnek leszármazását biztosan felmutathatni, minden család a maga származatrendét a Rodoslowinie knighi czimü könyvbe iratta, melly hivatalos lajstrom az udvarnál tartaték; mig végre, hogy határ vettessék azon végnélküli méltóságkövetelésnek, mellynek azon körülmény, hogy Oroszhonban a hivatalra nem az érdem, hanem a nemeslevél adott képességet, szabad játékot engedett, ama nemzetségkönyvek megégettettek.

Igor.

Igornak, Rurik fia- s utódjának (913.) kemény harczokat kelle kiállania a pecsenegek (besenyők) ellen, melly legbarbárabb nemzet Ural és Volga közti tartományából az uzok által kiveretve, a kazarok földére rontott s a Don és Pruth között lakott magyarok földét is földulta (892). Dnieperhez érvén, megtámadta Kiewet, de visszaveretvén, a Duna felé nyomult (914.) s elfoglalta Bessarabiát, Moldvát és Oláhországot, hol utóbb fontos szerepet játszott.

Igornak már végső aggkorában jött kedve kisérletet tenni a byzanti birodalom ellen; mint mondják, tizezer hajót szerelt föl, mellyek mindegyike negyven emberrel volt ellátva; de e roppant hadat a görög tüz és Theophanes ügyessége semmivé tette. Nem sokára boszut állani jött vissza Igor, hanem a római császár Lecapene, a régi szerződés megujitása által engesztelte meg őtet.

I. Sviatoslav.

Nicephorus Phocas (964) dolgot adandó ugy a bolgárokuak, mikép Sviatoslavnak, Igor fiának, ki a kazarok meghóditásában igen harczias szellemet tanusitott, Sviatoslavhoz küldé Kalochiros országnagyot, ajánlván neki tizenöt mázsa aranyat (két millió frank), ha a bolgárok ellen hadat inditna. Csakhamar 60,000 orosz szállt alá a Dnieperen a Fekete-tengerbe, s behajózva a Duna torkolatain elfoglalták Preslavot (Marcianopolis), a bolgárok fővárosát. Azalatt a pecsenegek ostrom alá vették Kiewet; miért Sviatoslav, hogy fővárosát s családját megmentse, sietve visszatért.

Visszaverte a pecsenegeket, de mivel megtetszett volt neki a moesiai ég, föltette magában székhelyét oda tenni át; ezért felosztotta országát három fia közt, kik azonban csak az ő helytartói leendettek. Terve félelembe ejté a görögöket, s az uj császár Zimisces János megfeszité minden erejét a preslavi hivatlan vendég elüzésére. Rajta ütött az oroszokon véletlenül s legyőzve őket, nyolczezeret a várral együtt odaégetett (971). Sviatoslav maga, legyőzve a nyilt csatatéren Silistriába zárta magát, s ott olly vitéz ellenállást fejtett ki, hogy a görög császár becsületes föltételeket engede neki. Hatvanezer emberé-

ből csak huszonkétezerrel megalázva tért vissza régi fővárosába; hanem a pecsenegek utját állva megölték öt s koponyájából kuriájuk vagyis vezéröknek ivó-csészét csináltak (973).

Nagy-Vladimir.

Három fia közt háboru ütött ki, s ez első példája volt ama testvérviszályoknak, mellyek miatt Oroszország olly sokat szenvedett. Végre Vladimir (980), segittetve a normannok és az árulás által, megölte Jaropolk fivérét, ki a harmadik testvért Oleget már előbb gyilkolta meg, s elnyerte az egész birodalmat és a Nagy czimet, melly feledteti a Gonosz nevet. Az öt segitő normannoknak szivesen megengedte a Konstantinápolyba menetelt, maga pedig megtámadta Micislavot, Lengyelhon herczegét s elfoglalta Vörös-Oroszországot, és birodalmát a Balti-tengerig terjesztè. Miként atyja az Azovi- és Fekete-tenger közti bolgárokat legyözte, ugy akarta ő is a Kuma és Volga közt lakókat meghóditni; azonban olly kemény ellenállásra talált, hogy szerencsésnek tartá magát velök barátságot köthetni.

A milly vad harczos, épen olly kéjencz is volt Vladimir, s irva van róla, hogy Visgorodban háromszáz, Bialgorodban ugyanannyi s Berestowban kétszáz kéjhölgyet tartott. Buzgó volt a régi szláv vallás iránt, s Kiewben a fejedelmi lak előtt egy oszlop fölött Perun istennek faszobra álla, ezüst fejjel, arany arczczal, kezében drágakövekkel ékesitett mennykővel. Az istenségnek kiolthatlan tüzü oltárán állatok s foglyok égettettek s gyakran gyermekek, is, kiket atyjaik az isteni harag engesztelésére fölajánlottak. Vladimir hálát akarván adni jól sikerült vállalataiért, sorshuzás által akarta kikeresni azon embert, kit az istenség áldozatul kivánt. A sors egy keresztény ifjura esett, kinek atyja ellenszegülvén, mindketten megölettek s Oroszhonban mint első vértanuk szent Fedor (Feodor) és Iván neve alatt tiszteltetnek.

És mégis a kéjencz és bálványozó Vladimir eszköz volt a Gondviselés kezében, melly amaz országot a kereszténységgel ajándékozta meg. Igen durvának találva népe bálványozását, tiz értelmes férfiut Germaniába s Rómába küldött, hogy ezek ott a különféle vallásokról ismereteket szerezzenek; ő maga is sokat kérdezgetett a héberek-, keresztények- és musulmanoktól. Végre négy más követet külde Konstantinápolyba, kik látva sz. Zsófia nagyszerü templomát, az egyházeszközök és festvények diszét, a szertartások s imák szent áhitatát, megilletődtek s azt hivék, hogy mennyei angyalokat hallanak, midőn a fehér öltönyü gyermekek a Szent, Szent, Szent-et énekelték.

Vladimir, anyja Olga által már mint gyermek, némi ismeretére jutott a keresztény vallásnak s mindig gondolta magában: Mégis csak jobb vallásnak kell annak lennie, ha Olga azt követte; végre elhatározá magát. Nagy hadsereggel indult el a Tauris félszigetre s elfoglalta Chersont (988). A görög császárt, kinek ama félsziget adózó tartománya vala, annál nagyobb félelem fogta el, minthogy egy jóslat szerint Konstantinápolynak az oroszok által kelle bevétetnie. E jóslat kilenez század óta még mindig a teljesedésre vár. Akkor Vladimir II. Vazul és IX. Constantin császárokat felszólitá, hogy vagy Anna nővérük kezét adják neki, vagy háborut visel ellenök. A császárok az elsőt fogadták el azon föltét alatt, hogy Vladimir kereszténynyé legyen; mire ez ráállott s visszaadta Chersont, sőt a lázadó Barda Phocas legyőzésére segédhadat is küldött.

A katonák, kik a hadjáraton voltak, fölvették a keresztséget, s tizenkét legvaskosabb legény neki ment Perun szobrának s leverve azt a Dnieperbe hurczolák; a király pedig alattvalóinak a kereszténységre térni halál-büntetés alatt megparancsolá. Az alattvalók szintugy okoskodtak mint előbb a király: Ha ez valami rosz volna, sem a király, sem a bojárok föl nem karolták volna. A felnőttek tehát bementek a vizbe nyakig, vagy mellig; a gyermekek a viz szélén álltak, a csecsemök pedig a szülők karjain; igy a sajkákon álló papok a népet tömegestül keresztelték. Vladimir pedig a parton arczra borulva felkiáltott: Mennynek és földnek Istene! tekints le e népre; áldd meg a te uj fiaidat és tedd, hogy téged igaz Istennek ismerjenek; erősitsd meg őket az igaz hitben, engem pedig az ördög kisértései ellen; ugy mikép magam a te segélyeddel annak ineselkedéseit legyőzni remélem. Kiew- és Nowgorodba érsekek helyeztettek be, kik a konstantinápolyi patriarchától függtek; de a görög szakadáson kivül számtalan babona is maradott fenn amaz egyházakban. Vladimir a pogánysággal a régi vadságot is levetkezve, a bojárokat és kiewi előkelőket hetenként egyszer magához hivta, az ügyefogyott családoknak segedelmet nyujtott, roppant földtérségeket müvelés alá vetett, városokat és tanodákat állitott, mellyekbe görög tanárokat alkalmazott; ezeket azonban a nép feletébb gyülölé, mivel zsarnokságnak tartá ama kötelező parancsot, melly szerint gyermekeit a tanodába küldenie kellett. Vladimir épitészeket s más müvészeket is hitt be, s az egyházaknak nagy hatalmat engedett, melly az uj népekre s a fejedelmi önkény korlátozására üdvös befolyással vala. Tulságos áhitatból még a bünteneket sem fe-

nyitette meg, mondván: Ki vagyok én, hogy másokat halálra itéljek? A panaszlókat Syrus kiewi érsekhez utasitá, ki néha a király tulbuzgóságát mérsékelni is szükségesnek tarta.

Tizenkét fia közt megosztá tartományait; de midőn ezek egyike pártot ütött ellene, a mogszomoritott apát a szivfájdalom sirba vitte. Vladimirt, mint az orosz nagyság valódi megalapítóját, azon költeményes fény veszi körül, mellyel a népies hagyomány a hősöket nagyokká emeli.

Sviatopolk (1015), Jaropolk elsőszülöttének fia, kit Vladimir fiai közé vett föl, nagyfejedelemnek kiáltatta ki magát: hanem Vladimir fiai ellenszegültek s hosszu öldöklő testvérháboru támadt, melylyet a segélyül hitt idegenek is elősegitettek. Megöletvén Sviatopolk, a trónt Jaroslav foglalta el (1019), de legyőzetvén Mstslav fivére által, az uralkodást ezzel kelle megosztania, miglen vágytársa halála után ismét egyeduralkodóvá lett. Ő hozta vissza engedelmességre a csúdokat s épittette a kiewi sz. Zsófia főegyházat (1037), a byzanti épitészetnek oroszhonbani legrégibb emlékét, rakmüvekkel és rézajtókkal. E templomban látható Jaroslav márvány siremléke, melly egyetlen a maga nemében egész Oroszhonban.

Fiával Isiaslavval (1054) kezdődik a bölcsőjében is óriási birodalom hanyatlása s a polgárháboruk és aljas orgyilkosságok egész sora. Kétszer elkergetve mindannyiszor viszatért s végre ajánlatot tön VII. Gergely pápának, hogy ha támogattatnék általa, világi s lelki főhatalmát elismerendi.

II. Vladimir.

Isiaslavnak testvéreivel olly egyességre kelle lépnie, hogy a trónon ne a fiu, hanem rendszerint a testvérek örökösödjenek, s csak ezek kihaltával következzék a legöregebbik tervérnek fia. Uralkodék tehát (1078—93) Vsevolod, aztán II. Sviatopolk, Isiaslav fia, ki a koronát II. Vladimirnak, Vsevolod fiának hagyta (1113). E hiányos rendszer s a pártoskodás iszonyu csapásokat hozott Oroszországra, hosszu s öldöklő háborukba merültek a nagybátyák és az unokák. Bevégezve, vagy felfüggesztve ezeket, Vladimir Komnen Elek ellen ment, hanem ez megvásárolta a békét, küldve neki egy feszületet a szent keresztfa egy darabkájával, Augustus császár karniol csészéjét, azon koronát, lánczot és köpenyt, mellyekkel IX. Constantin, Vladimir nagyatyja megkoronáztatott vala, s mellyek a czárok koronázásakor ma is szerepelnek. Vladimirral az oroszok, mint fejedelmeik egyik legjobbjával kérkednek, aminthogy valóban a fiainak hagyott oktatás sokkal belátóbb ildomot tanusit, mint mennyit azon ország-

ban s ama században várhatnánk. Első volt, ki a czár czimet fölvevé, melly szláv nyelven nagyot jelent, vagy tán nem egyéb, mint Caesar elrontott neve, mellyel őt az orosz fejedelemségek egyedurságával (autocrata) együtt a görög császár ruházta fel. Vsevolod hozta be a szokást, hogy a saját név mellett az apai is használtassék, nevezvén magát Vsevolod Jaroslavitznak, melly szokás állandóan megtartatott.

Moszkva, mellyről mondaték, hogy harmadik Róma, és hogy negyedik nem is lesz, Moszkva, a vérben épült Moszkva, nem neveztetik még [1]), habár ered ete egész Oleg idejére vitetik vissza. Azt tudjuk, mikép a tér, mellyen Moszkva fekszik, 1147-ben Koncko birtoka volt, ki ezer embernek parancsolt (tissiatsnik); ezt dölyfössége miatt Jurie Vladimirovitz fejedelem megölette s megtetszvén neki ama falvak fekvése, karózattal vette körül ama helyet, hol most a Kreml áll, aztán várlakot épittetvén, azt Moszkva folyótól nevezte el, mellynek partjain emelkedett.

Rurik akkép hivatván a trónra, hogy a törvények szerint kormányozzon, meg nem tartotta azokat, de mégis mind öt, mind utódait a bojárok és népgyüléseg némileg korlátozták. A nagyfejedelem némelly tartományokat helytartók által kormányoztatott, másokat a varegheknek hübérbe adott. Nowgorod népkormánynyal birt: a gyülések választották a tisztviselőket s Rurik családjából egy saját nagyfejedelmet, ki a gyülés által hozott törvényeket végrehajtá és mint független, Oroszország nagyfejedelmeivel és más államokkal érintkezék. Nowgorod meghóditotta Biarmiát (Archangel), s oda gyarmatokat is szállitott.

A scandinávok által behozott intézmények a magán- vagy boszuhadat s a bündijt törvénynyé emelék; Isiaslav az ő szláv nyelven kiadott törvénykönyvében (ruskaia prawda) a halálbüntetést eltörölte. A gyilkosság megboszulása az apák, fivérek, rokonokra bizatott, ha pedig mindezek nem voltak többé életben, a gyilkos birságot fizetett. A birság a sérelmek minden nemére nézve meg van

---

[1]) Moszkva nevének már a régieknél is nyomaira találunk:

Heniochi. saevisque affinis Sarmata Moschis mondja Lucanus; és Sidonius Apollinaris:

Sauromatam taceo, ac Moschum, solitosque cruentum
Lac potare Getas.
Panegyr. Aviti.

Ptolomaeus *moszk* népet s egy illyennevü folyót emlit, melly Felső-Moesiában a Dunába szakad; Moscopolis macedoniai város; és Strabo (lib. XI.) a kaukazusi Moschiát irja le.

határozva. A ki valamelly tulajdonára másnak kezeiben ráismer, vissza nem veheti azt önmaga, hanem igy szól a gyanusitotthoz: Ez az én tulajdonom; te tagadod, mondd meg tehát: hogyan szerezted; nevezd meg a tanukat, vagy jer velem a bíróhoz. Ha nem akarsz jöni ma, adj biztositékot, hogy három nap alatt megjelensz. Tizenkét becsületes embernek tanuskodása az előbbeni birtokos jogai mellett, eldönti a pert.

Egy bojár vagy főnemes élete huszonnégy grivnát ér; egy szabad emberé tizenkettőt; a nő félannyit ér, mint a rangjabeli férfi; a kézmüves, nevelő, vagy dajka tizenkét grivnát; a rabszolga, ha férfi ötöt, ha nő hatot ér. A nagyfejdelem mint legfőbb biró, magánál tartja a főtörvényszéket, ő a katonaság fővezére, s a bojárok és legvitézebb hadfiak közöl egy örsereget tart. A zsákmány egy részét magának tartván meg, a többit a harczosok közt osztatta szét.

Az Ibn Fozlan által leirt szokások tán különösen a Volga melléki lakókat illetik; különben a maiak a régiektől vagy semmit, vagy csak keveset térnek el. Elhatározván a szülék a házasságot, a jegyes meztelenül néhány asszony szemléjének tette ki magát, kik is őt a netalán fölfedezett testi hibák jóvátehetésére megtaniták. A menyekző napján megkoszorúztatott ürömmel s a pap komlót hintett a fejére termékenységet kivánva neki. A ki betegágyas nőt látogatott meg állapota szerint egy pénzt kelle annak vánkosa alá tenni.

Junius 24-én tartatik, a pogányság maradványaul, Koupo ünnepe, mellyen az ifjuság felszalagozott fa alá, tésztanemüekkel megrakott asztal köré gyül össze; épen olly nevezetes a deczemberi Koleda vagyis ablakok alatti éjjeli éneklés; legszertartásosb ünnep azonban a husvét, midőn harangok zúgása közt, a fényesen öltözött s számtalan gyertyával ellátott nép uton utfélen Christos voskress-t! (feltámadt Krisztus) énekel; a barátok és rokonok meglátogatják egymást s piros tojást és egyéb ajándokot hoznak.

Az oroszoknak mindig gyönyörélveikhez tartozott a fürdő, testgyakorlás, tánez, sikánkozás jegen, vagy hegyről lefelé. Szivesen fáradnak, zsugori módra számitók, ravaszok és csalók a kereskedésben, annyira, hogy Nagy-Péter mondá, mikép nem akarja a zsidókat behozni, nehogy őket a moszkvaiak csalásainak kitegye.

Pénz helyett eleinte nyest- és mókus-bört használtak, utóbb ezen állatok egyes részeit, alkalmasint meghatározott értékkel. Még akkor sem hagytak föl a bőrértékszámitással, miután már Konstantinápolyban a pénz használatát ismerni tanulták. Egy grivna Vladimir

idejében egy márka ezüst értékü nyestbőrökkel ért fel, a XIII. században amaz értéknek egy hetedére olvadott.

Kereskedtek az oroszok a görög birodalommal, bolgárok-, kazarok- és pecsenegekkel és pedig viaszszal, mézzel, bőrökkel. Ez utóbbiaktól cserébe lovakat és szarvasmarhát, Görögországból pedig posztót, selymet, hímzett ruhákat, bort és borsot kaptak; a fő lerakóhely Nowgorod vala, hová a scandinávok vásárra gyültek össze. Innen a tengerig a hajósok egy öblön, egy tavon s egy hajózható folyón vonultak le, téjen pedig ugyanezen vizek jegén haladtak által. Boristhenesig (Dnieper) a folyó kisebb ágain kivájt fatörzsökön jöttek, hozva magukkal rabszolgákat, gereznákat, mézet, bőröket s más egyebet, mit az észak szolgáltat. Boristheneshez érve nagyobb hajókat épitettek, mellyekre ama lélekvesztőkből evezőket s padokat csináltak; igy vonultak tovább lefelé egész a tizenhárom vizzuhamig, honnan nagy fáradsággal néhány mérföldön keresztül szárazon kelle hajóikat elvontatni, kitéve a barbárok megtámadásainak; azért is, midőn a vizeséstől az első szigethez értek, örömünnepet tartának s megigazitva hajóikat a Fekete-tengerre szálltak s Konstantinápolyba érve, gabonával, borral, olajjal, indiai fűszerekkel s görög kézmüvekkel rakodtak meg.

Frahen ur egy X. századbeli orosz irást talált, mellynek betüi a görögtől is, a runoktól is különböznek, s inkább a Suez és Sinai hegye közti sziklákon talált feliratokkal egyeznek. A kereszténységgel utóbb a cyrillféle betük hozattak be, s Jaroslav Nowgorodban akademiát állitott föl s elrendelte, hogy a görög egyházatyák orosz nyelvre fordittassanak. A Nomocanon vagyis az egyházi hatalom terjesztésére szerkesztett áltörvénykönyv hibásan tulajdonittatik II. Vladimirnak; hanem hiteles Jaroslav törvénye, melylyel némelly ügyek, mint például a szemérem elleni bünök és (a mi annyira kényes) a fiu és apa közti viszály, az egyháziak birósága elé utasittatnak.

Ennek utódja alatt alapittatott a kiewi monostor, melly Pestserának neveztetett el ama barlangtól, mellyet Hilarion, mielőtt a kiewi érsekségre emeltetett volna, tartózkodása helyeül választott. Hilarion után Antal remete s más tizenketten vonultak e barlangba s vájtak maguknak cellákat, mig végre elfoglalták az egész hegyet s egyházat és apátságot alapitottak, melly a királyi adományok által az egész birodalomban elsőranguvá lett. Az eredeti cellák terjedelmes sirboltokká alakittattak, mellyekben a hullák a rothadástól igen jól szoktak megóvatni.

Nowgorodban állittatott fel az első érsekség; a konstantinápolyi patriárcha 1008-ban a kiewi székre a Krisztus prófétájának nevezett Jánost emelte, kitől a Responsum canonicum maradt fenn, Jakab metropolitához intézve, melly az orosz egyházi jogban igen nagy fontosságu. Tiltja a megfojtott, vagy megfulasztott madarak, vagy állatok husát megenni; a katholikusokkal csak a legnagyobb szükség esetében enged érintkezni, tiltván a fejedelmeknek is, hogy leányaikat katholikusoknak oda ne adják, mivel azok, ugymond, nem egészen vannak megkeresztelve vagyis a vizbe be nem merittettek.

Ama papság igen gyakran vádoltatott tudatlanság- s babonasággal. Az egyháziaknak meg kell nősülniök, s ha megözvegyülnek, monostor magányába vonulnak. A házasságok negyedizigleni rokonságnál tiltatnak; a papi áldás a házasságnál szükségesnek nyilvánittatik; azon pap, ki harmadik házasságot megáld, nőket megvendégel, vagy tánczvigalmon van jelen, átokkal sujtatik; kereszténynt nem kereszténynek eladni tiltatik.

1157-ben Kiewben nemzeti zsinat tartatott, mellyben kárhoztatás mondatott ki Márton örmény főpap ellen, ki azt tanitá, hogy szombaton nem kell böjtölni; s hogy a keresztet a mutató s középső újjal balról jobbra kell vetni; hogy a szent meneteket a nap futása szerinti irányban kell tartani; az egyházakat napkelet felé épitni s az oltáriszentségnél hét kenyeret használni.

TIZEDIK FEJEZET.

Finn faj. Magyarok.

Finnország a szélesség 59°-tól a 68°-ig Svéd-, Orosz- és Lapphon közt terülve el, igen háladatlan a földmüvelő iránt, kit vetéseitől a fagyasztó szél néha nyár közepén foszt meg. Gyümölcseinkből mitsem terem és szerencsésnek tartatik azon év, mellyben a széna s árpa, az emberek s barmok élelme betakaritható. Vannak tágas síkságai mikép Svédhonnak, fenyő erdei s szomoru tavai, mellyeket télen át vastag hó lep be s a nap sugara nem érint. A türelmes és önmegadó finn állhatatosan dolgozik; nyelvéhez és hagyományaihoz ra-

gaszkodik; hiszékeny és babonás. Nyelve édes, hajlékony s magánhangzókban gazdag; gazdag rimetlen költészete is, mellyben annyira gyönyörködik. Szegény kunyhóikban a legszebb vendégszeretettel fogadják a jövevényt. Néha összejönek hegyeken s befagyott vizeken által s családi ünnepet tartanak.

E törzshez, melly a többi európaiaktól különbözik s finn-nek vagy uralinak neveztetik, tartoznak a lappok, finnek, eszthek, permiánok, votyákok, osztyákok, vogulok, csuvaszok és cseremiszek, melly népségek azonban más, ismeretlen fajokkali vegyület miatt különböznek egymástól. Régenten egész északon, keleten, sőt déli Oroszhonban is el voltak terjedve, összevegyitve, vagy tán összezavarva a sarmaták- és scythákkal; mint szinte ma is Scandináviától Észak-Ásiáig s innen Volgáig és Kaspi-tengerig vannak elszórva. Az oroszok őket átalában csúdoknak vagyis idegeneknek, a scandinávok finneknek (fiende) vagyis ellenségeknek, ők pedig önmagukat suoméknek vagyis honfiaknak, az ország népének nevezik. Tiszteltek egy fölényt (Jumala) s e mellett a természeti erőket, erdőkben és hegyekben; csak a permiánoknak volt imolájuk, mellyet a scandinávok ki ki rabolgattak. Ezek tulságos gazdagnak festék e templomot; hogy az egész ritka drága fából van épitve s aranytól és drágakövektől fénylik; hogy az isten szobrának tizenkét gyémánttal diszesitett arany korona van a fején, nyaklánczа háromszáz márka arany értékkel bir, ruhája pedig többet ér, mint három, gazdagon fölszerelt görög hajó; térdein ollyan arany serleget tart, mellyből négy szomjas ember eleget ihatnék, végre, hogy e serleg legszebb drágakövekkel van megrakva. Ennyi kincs édesgette a hatalmas Nowgorodot Biarmia (Permia) elfoglalására.

A legészakibb részeken lakik a legrútabb európai faj. Az Edda és a Sagák törpék- s varázslókul emliti őket; a finn név északon csakhamar egyértelmüvé lett a varázslóval; a babonás népek náluk kerestek gyógyulást és a hajózás előtt kedvező szelek előidézését.

Azonban, habár mind a kereskedőket, mind a hóditókat s babonahivőket magukhoz édesgették, a finnek mégis semmi történettel nem birnak, csak annyit tudunk, hogy a kereszténység a babonát csak megkevesbitette de ki nem irtotta közöttük; ellenben oktalan felekezetek jöttek létre, mellyek egyikének feje, Wallenberg, ki azt állitá, hogy őt az örök Atya a Krisztus által jól be nem végzett küldetéssel bizta meg, sok követőre talált, mig végre Wasa Gusztáv örök fogságra vettette őt. Finnhon fölött sok ideig az oroszok és své-

dek vetekedtek; ez utóbbiak birták azt a XII. században, hanem nem tudták jól védelmezni, végre 1808-ban az oroszok hóditották meg.

A finn nemzettel rokon népnek tartatnak az avarok, hunnok és magyarok, kiket az ethnologok Ásiából származtatnak; az valószinü, hogy a finnek közt laktak sok ideig a magyarok, kiknek most, Európában tett pusztitó járataikat akarjuk előadni [1]).

Magyarok.

A magyaroknak a finnektőli származtatására a magyar nyelv adott alkalmat, melly annyira sajátszerü, hogy a mult század meggondolatlan nyelvészei azt az ásiai s curópai összes nyelvek vegyületeül nyilváníták; utóbb pedig szebbült képlettel anya, testvér s leány nélküli szüznek nevezték. A magyar Sajnovics, ki 1769-ben Hell jezsuitával az északi fokhoz utazott, Venusnak a nap és föld közötti elvonulását észlelni, meg volt ütődve, midőn a lappokat megérté s magát velök viszont megérteté; miért is tulzó hevében a lapp és magyar nyelvet egynek nyilvánitá. Utóbbi tanulmány mérsékelte ezen állitást, megelégedve azzal, hogy a magyar nyelvet a finn nyelvcsaláddal rokonságba hozta [2]). Vannak nyelvészek, kik a magyar nyelvet az indo-german családhoz számitják [3]). A gonosz elemet Á r m á n y o s n a k nevezték, miben némellyek a persák Arimanját, mások a germánok Arminiusát akarták látni. Istenöknek forrásoknál és dombokon fehér lovat áldoztak.

A magyar hagyományok szerint Scythia belsejében három tar-

---

[1]) **Dussieux**, *Essai historique sur les invasions des Hongrois.* Páris, 1839.

[2]) Mióta a nagytudományu **Cantu Caesar** a világtörténetet először megirta, azóta, több mint egy évtizednyi idő alatt, a nyelvtudomány roppant uj foglalásokat tett, s különösen a mi nemzeti nyelvtudományunk is nagyon előhaladt. Az egész finn-magyar kérdésre nézve lásd a *Reguli Albumban* Toldy Ferencz tudósitását Reguli utjáról. Továbbá az e kérdésben annyira avatott Hunfalvy Pál értekezéseit az 1852-i U. M. Muzeumban. (Külön kiadva is megjelent: *Tájékozás a magyar nyelvtudományban*; czim alatt.) Ezek kellő szinben állitják elő a magyar és finn nyelv közötti rokonságot. *) A ford.

*) Azonban e nyelvészeti nyomozásokra nézve, mellyek következtében az el nem vitázható nyelvrokonságból a magyarok és finnek egy törzsből származtatnak, megoldásra várnak Horváth Mihály észrevételei. Lásd azokat Dr. Horváth Mih. Magyarország Tört. ujonan átdolg. Dr. Hatvani Mih. Más. kiad. Pest, 1860. I. köt. 11—16. l. — S—ky.

[3]) Bizonyára ollyan nyelvészek ezek, kik a magyar nyelvet nem értik, vagy legalább képtelenek behatni annak szellemébe. A ford.

tomány létezett: Dent, Mager és Bostard. *) Ott az aranynak, ezüstnek s drágaköveknek nagy bősége van, mindenki menét-bőrrel (hermelin) ruházkodik. Ott lakott hajdanta a magyar nemzet; Mágog, Jafet unokája volt az első király, kinek száznyolcz ivadéka ugyanannyi törzsnek lőn vezérévé. Mágogtól származott Attila, az Isten ostora, ki a magyarokat vagyis hunnokat először vezette ki. Az ő unokájától, Ugektől **), született utóbb Álmos, ki alatt a magyarok, a túlnépesedés miatt, másodszor tovább költöztek, törzsenként kétezer emberrel vagyis mindössze kétszáz tizenhat ezren, hét hadtestre osztva a hét magyar alatt [1]).

E hagyományokkal nem ellenkezik sem a földirat, sem a történészet; aminthogy az Ural hegység mellett Kuma partjainál még ma is fennáll Nagy-Ugoria, melly egykor hihetőleg a magyarok (Ungari), vagy kunok lakhelye vala. A történetben legelőször Heraclius császár idejében (620) tünnek fel [2]), midőn ezzel, Persia királya, Chosroë ellen harczoltak. Akkoriban Terek folyónál laktak, melly Kaukáz északi oldala megől a Kaspi-tengerbe szakad. E lakhelyen a magyarok vadászat- s pásztorkodásból éltek, hanem a földmivelést is már ismerni tanulták. A kazarok meghóditották őket, s midőn a VII. század végén ezeket a bolgárok a Kaspi-tengertől a Fekete-tenger felé szoriták (680), a magyarok is velök jöttek s szomszédságukban a Dnieper és Don között telepedtek le. Midőn itt is folyvást az Ásiából Európába özönlő uj barbároktól háboritattak, harczias szellemök teljesen fölébredt, hadi intézményeket hoztak létre s vezéreik egyikét fejedelmi hatalommal ruházták fel.

Amint utóbb Ásia belsejében a hochok a törökök hatalmát megtörték (863), a besenyők, ezek egyik törzse, előbbre nyomták a magyarokat, kik lerázván a belviszályok által megrongált kazar-törökök igáját, más tartományok felé indultak. Egy rész átkelvén Don

---

*) Dentia, Mogeria, Baskardia. Különben azon tartományt, melly őseink hazája volt azon korig, mellyről már kétségtelen történelmi bizonyságaink vannak, s melly valószinüleg a Volga (Atil, Etil) közepe táján feküdt, a honi s külföldi irók egyaránt Baskardiának, Baskiriának vagy Dentumogeriának nevezik. Lásd Horváthnak fenebb idézett művét (I. k. 2 és 18. l.) S—ky.

**) Ügyek. Horváth M. és Szabó Károly olvasása szerint. S—ky.

[1]) *Anonymus Belae* **Schwandtner**-nél: Script. R. Hungar. t. I. — **Thuróczy**, *Chron. Hung.* c. I—VII. — **Pray**, *Annal. Hunn., Avar. Hungar.* pag. 342.

[2]) L. Horváth Istvántól: *Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb eredetéről.* — Továbbá Jerneynek *Keleti utazását* és Vida K.-nak *Elmélkedéseit a magyar nemzet legrégibb viszontagságairól.* A ford.

folyamán, Persia felé vonult; a többiek Árpádnak, Álmos fiának, s a többi hat magyarnak vezérlete alatt, átkeltek a Boristhenesen Kiew mellett, s meggyőzvén az oroszokat, Galiczián s Lodomerián át, hol élelemmel is elláttattak s kezeseket és erősitést is kaptak, hóditásaikat tovább terjesztendők Kárpát hegyein is általkeltek.

E hegységek völgyeiben szláv és oláh népségek laktak, minek nyomai még ma is fenvannak. Amazok közől emlitendők a rusznyákok, kik testvéreik a kelet-galiczíai oroszoknak. Az oláhok, kik mint a római gyarmatok maradványai őseik nyelvét megtartották, a magyarok által szinte meghódittattak, s daczára a hosszu szolgaságnak a figyelmes szem még fölfedezi köztük a régi szokások nyomait.

Meghóditván ezeket a magyarok, valamint a Kárpátokon alul a nagy sikságokon lakó szlávokat is, nevöket Európa szerte rettenetessé tették. Bölcs-Leo segédül hivá őket a bolgárok ellen, kik az al-Duna mindkét partján uralkodtak; hanem megverettek s Pannonia felé üzettek. *) Bölcs Leo konstantinápolyi császár igy irja le a magyarokat: „Szabad és nagyszámu nemzet, mellynek fiai már mint gyermekek jól lovagolnak; gyalog soha sem járnak, hátukon hosszu lándsát, kezökben ijat hordanak, mellyel igen ügyesen tudnak az ellenségre hátrafelé lőni. Saját mellöket és lovakét is vasvérttel födik be; nem szeretnek összecsapni, ugy hogy ember emberrel harczoljon, hanem messziről csatároznak, s nagy kedvök telik, ha meglephetik az ellenséget s elfoglalhatják élelmi készletét. Tettetett futással üldözésre csábitják az ellenséget, aztán hirtelen megfordulva, lekaszabolják a rend nélkül haladottakat. Ha nyilt csatára kénytelenek kiszállani, ezer embernyi lovas zászlóaljakra oszlanak, mellyek egymás mögött állittatnak fel. A futó ellenséget szünet nélkül üldözik, nem is jut eszökbe a zsákmány, mig a futókat meg nem semmitették. Hogy elejét vegyék a szökéseknek, mellyek különben az egyenetlen törzsekben gyakoriak lehettek volna, egy fővezér alatt legszigorubb fegyelmet hoztak be, mellyet kemény büntetések érvényesitettek."

Midőn Arnulf a morvák ellen hadakozott, behivta a magyarokat

*) Sőt Árpád, mint Leo császár szövetségese, görög hajókon a Dunán átkelvén, három izben támadá s győzé meg a bolgárságot, mellynek fejedelme, Simeon, kénytelen volt Disztra várának, a mai Szilisztriának falai között menedéket keresni. Igy Szalay L. a byzanti egykoru, vagy kevéssel később élt történetirők nyomán. Ugy látszik, hogy a tudós szerző ezen bolgár-magyar diadalmas háborút Atelköznek a bolgárok és besenyők általi nyomban következett földulásával fölcserélte. ‚*A bolgár-magyar háború*-ról *DCCCLXXXVIII* ban' értekezik Szabó Károly az Uj M. Muzeum 1852-ki jun. füz. S—ky.

(892) ama tartományok pusztitására, miért őt az egykoruak keményen korholják [1]); aminthogy a következmény igazolta e roszalást. A szilaj harczias magyarok akkoriban még a müveltebb népeknél is borzasztó kegyetlenkedés példáit látván, csakhamar utánozni kezdték azokat. De mig ők künn harczolnak, Simon bolgár fejedelem a besenyőkkel egyesülve rabolva s öldökölve támadja meg a hont, hol a magyarok nejeik, öregeik- s gyermekeiket hagyták vala. Némellyek azon hegyek közé vették magukat, mellyek Erdélyt Moldvától választják el, kik is székelyek azaz szökevények neve alatt *) azután mindenkor kötelezve voltak a magyar hadsereg előcsapatját képezni. Ezektől származnak a mai székelyek, kik a magyar nyelvet és szokásokat leghivebben őrizték meg. A magyar főhadsereg, hasztalan ügyekezett eredeti foglalmányait visszaszerezni, miért is uj hóditásra határozta magát, s megerősitvén a törzsek közt kötött szövetséget s örökössé tevén a fejedelmi s fővezéri méltóságot, Árpád vezérlete alatt uj harczokra indultak és Szvatopluk halála után tüzzel vassal pusztitották el egész Pannoniát, nem kimélve meg, csak a fiatal nőket s a teherhordó barmokat.

Megsemmittetvén ekkor a hatalmas morva uralom, a magyarok a Karolingok roszul kormányzott s gyöngén védett birodalmával álltak szemközt, mellyet most Italiában és Germaniában megtámadtak.

A magyarok Olaszországban.

Azonban bár Olaszország, a milly szép és gazdag még akkor is, ha kiraboltatott s mind az idegenektől, mind saját fiaitól megvettetett, a hóditásvágyat még mindig fölgerjeszté, feldulása még sem olly könnyü vállalat vala többé, miután a lakosok a római rendszeres és a barbár erőszakos szolgaság alól fölemelve, a fegyverforgatást s a házi tüzhely, vagyon, vallás és városok védelmét ujra megtanulták. Átkel-

[1]) Liutprand történetiró s cremonai püspök igy kiált fel: *Hungarorum gentem cupidam, audacem, omnipotentis Dei ignaram, scelerum omnium non insciam, caedis et omnium rapinarum solummodo avidam, in auxilium convocat; si tamen auxilium dici potest quod paulo post, eo moriente, tam genti suae, quam ceteris in meridie occasuque degentibus nationibus grave periculum, imo excidium fuit. Quid igitur? Zventebaldus vincitur, subjugatur, fit tributarius, sed domino solus. O caecam Arnulphi regis regnandi cupiditatem! o infelicem amarumque diem! Unius homuncionis dejectio fit totius Europae contritio. Quid mulieribus viduitates, patribus orbitates, virginibus corruptiones, sacerdotibus populisque Dei captivitates, ecclesiis desolationes, terris inhabitatis solitudines, caecc ambitio, paras!* Hist. Lib. I, c. 5.

* Székelyek, szökelyek szökni igétől. Ez Engel ötlete. L. *Geschichte des Ungrischen Reich von J. Ch. v. Engel.* Bécs. 1813. I. köt. 61. l.

S—ky.

vén a magyarok roppant hadsereggel a friauli Alpeseken, pusztitva nyomultak elő egész Paviáig (900), hanem Berengár császár, ki vágytársait legyőzve, az egész ország fölött egyedül uralkodott, ellenök indult s a lombardiai folyók között ugy beszoritotta, hogy a magyarok, követséget küldve, a zsákmány és foglyok visszaadását igérték, ha szabadon mehetnének vissza. Az elbizakodott Berengár megtagadta a szabad elvonulást, mire az elszánt magyarok vitézül megütközve győztek s szétvervén az olaszokat, az országot tovább pusztitották.

Öt év mulva uj haddal jöttek a magyarok s lekaszabolván a Berengár által ellenökbe állitott huszezer embert, kizsákmányolták Paduát, Trevisót és Bresciát. Berengar császár nem találván engedelmességre, fel nem tarthatta máskép a rohanó hadat, mint pénzzel, fizetve a magyaroknak tiz véka ezüstöt [1]), melly végre mindenkit még a csecsemöket is, fejenként, egy pénz fizetésére kötelezte. Később, mivel inkább saját hasznát, mint az ország javát tartotta szem előtt, maga hivta be a magyarokat, hogy segitenék őt vágytársa, a burgundiai Rudolf ellen. Ezek tehát Milano felé haladva, megtámadták Paviát, a legvirágzóbb s igen népes várost (924) [2]), mellyben az országgyülések tartattak; megfojtották az odavaló és a vercellii püspököt s negyvenhárom egyházat romboltak össze. Az annyira nagy népességből csupán kétszázan maradtak életben, s ezek a leégett város hamvai közt nyolcz véka pénzt kerestek össze s visszaváltották a magyaroktól a helyet, mellyen szülővárosuk emelkedett.

Modenát soká védelmezték saját polgárai, kik a magas falakon harczi éneket zengedezve [3]) örködtek (920). Feldulva Piemont leg-

[1]) Liutprand (V. 17) értesünkre adja, hogy Berengár akkoriban a pénzt ujra veretté, vegyitvén bele sok rezet.

[2]) *Populosissimam atque opulentissimam.* **Liutpr.**

[3]) Fennmaradott ezen ének, mellyet ide iktatunk, mint tanujelét azon átmenetnek, melly szerint a költészet a régi alaktól eltérve az ujabbat vette föl:

Nos adoramus celsa Christi numina,
Illi canora demus nostra jubila;
Illius magna fisi sub custodia
Haec vigilantes jubilemus carmina.
Divina mundi rex Christe custodia,
Sub tua serva haec castra vigilia,
Tu murus tuis sis inespugnabilis,
Sis inimicis hostis tu terribilis;
Te vigilante, nulla nocet fortia
Qui cuncta fugas procul arma bellica.
Cinge haec nostra tu Christe munimina
Defendens ea tua forti lancea.

szélsőbb részeit is az Adriai-tengerre szálltak s Cittanuovát, Equilót, Finét, Chioggiát s Capodarzerét fölégették s miután az egész partvidéket kizsákmányolták, Malamoccót s Rialtót is megtámadták, de a velenczei kereskedő hajók által visszaverettek [1]). Még Déli-Olaszhont sem kímélték meg, s miután (937) Capuát, Salernót, Beneventumot, Nolát s Monte-Cassinót kirabolták, ha hitelt adunk Lupus Protospatának, egész Tarentumig hatottak, s a felszigetet ötven éven át folyvást háborgatták. Olly nagy rémülést okoztak a magyarok, miszerint komoly vita tárgyává lett: nem ők volnának-e a Gog és Magog népe, melly az Apocalypsis szerint a világ végét vala megelőzendő. Szentmenetek s könyörgések tartattak tehát ama duló vihar eltávolítására s a litániákban benfoglaltaték: A magyarok dühétől, ments meg uram minket! A csodák is napi renden voltak, s a szent ereklyék érintése halállal bünteté a duló harczosokat. Egy magyarnak, midőn az oltár kincseihez nyulna, keze szakadt le; egy másiknak, midőn egy barátot lenyakazni akart, kardja összetört.

Az egykoruak csupa rémületből a magyarokat a legrútabb s legbarbárabb népnek festették, mellynél az anyák a gyermekeknek arczát harapták, hogy korán hozzászoktassák őket a fájdalomhoz. Nem harczoltak szabályos csatarendben, hanem csak száguldozva villámgyors paripáikon, mellyeknek serényöket is levágták, hogy az ellenség azokat meg ne ragadhassa. Rendes hadsereg tehát utól nem érhette őket, hanem mindenki kényszeritve volt saját maga védelméről gondoskodni. A vidékről magasan fekvő erősségekbe futamodott a föld népe, a városok és monostorok falakkal vétettek körül [2]), a mi egyrészt az

---

Sancta Maria mater Christi splendida,
Haec cum Johanne, Theotocos, impetra
Quorum hic sancta veneramur pignora,
Et quibus ista sunt sacrata maenia,
Quo duce victrix est in bello dextera
Et sine ipso nihil valent jacula.
Fortis juventus, virtus audax bellica,
Vestra per muros audiantur carmina:
Et sit in armis alterna vigilia,
Ne fraus hostilis haec invadat maenia:
Resultet echo comes: eja vigila:
Per muros eja! dicat echo vigila!

[1]) **Dandolo**, *Chron.*

[2]) Berengár 912-ben Risindának, páviai Santa Maria della Pusterla apátnőjének engedelmet ad *aedificandi castella in opportunis locis . . . . una cum bertiscis merulorum propugnaculis, aggeribus atque fossatis, omnique argumento ad paganorum insidias* sat. Ez első példa Olaszországban. Adalbert bergamói püspök is

olaszoknak hasznukra szolgált, miután a veszélyben az egyesülés hatalmát ismerni tanulták s hozzászokva a fegyverforgatáshoz kivívták, vagy védelmezték szabadságukat.

A magyarok Németországban.

Még rettenetesb lett a magyar név a németek előtt. Midőn beütöttek Bajorországba, a német fejedelem általános fölkelést hirdetett, árulónak nyilatkoztatván azt, ki meg nem jelenne. Ezzel hadsereget gyüjteni igen, de bátorságot gerjeszteni lehetetlen vala. És csakugyan a magyarok a németeket Augsburgnál megverék s Lipót bajor herczeg nem sokára ugyanott a csatát s életét is elveszté (907). A magyarok erre még önhittebben folytatták harczaikat; még a fuldai s corbia monostorokat is kirabolták s beütöttek Lotharingiába is (917), midőn Együgyü-Károly belföldi ellenség által volt elfoglalva. Később uj haddal jöttek a magyarok s meg nem kimélvén nyugati Franczia országot, az Aisne s Oczeán partjait, még a san-galleni gazdag monostort is kizsákmányolták s már Spanyolország megtámadását s a kalifák kincseinek elfoglalását tervezék, midőn Raymund Pons, a toulousei gróf a Pyrenaeusoknál megállitá, egy kiütött ragály pedig veszélyesen megrongálta őket.

Frankoniai Konrád, hogy szabaduljon a beütésektől, adófizetőjökké tette magát a magyaroknak, kik mindazáltal Száz-, Bajorországot és Frankoniát folyvást pusztitgatták. Midőn utóbb Madarász-Henriktől is az adó megfizetését követelték, ez királyhoz illőleg felelt s háborura készült. A magyarok, hogy megfenyitsék az adó megtagadóját, beütöttek egyszerre Olasz-, Bajor- és Szászországba; hanem a harczias Henrik rendes csapatokba gyüjté a németeket s lovas csatára tanitá őket, miután ez a paripán rohanó magyarság ellen legszükségesebbnek látszott. Midőn összehivta a népet ekkép szólt hozzá: Tudjátok, mennyi bajtól szabadittatott meg az ország; belviszály- és külháborutól tudniillik. Most, Istennek hála, egyesült erővel foghatunk fegyvert a magyarok ellen. Eddig feláldoztuk vagyonunkat, hogy gazdagitsuk őket, most már, miután egyebünk nincsen, egyházainkat kellene kifosztanunk. Akarjátok-e, hogy én azt, mi az Isten tiszteletére van rendelve, arra forditsam, hogy Isten ellenségeitől a békét megvásároljam, vagy azt, hogy bizva a mi

ugyanazon fejedelemtől kapott engedelmet, hogy megerősitse a várost, melly fenyegettetett *maxima Svevorum Ungarorum incursione.* **Murat.** ad 910.

igaz Urunk- és Szabaditónkban, ugy tegyünk, amint németekhez illik?

Mindnyájan egyenlő bátorsággal feleltek s kezöket az éghez emelve, megesküdtek, hogy vagy győzni, vagy halni akarnak. Összeütközvén a magyarokkal Merseburg mellett (934), győzelmet vívtak ki, s e győzelem, melly Germaniát az idegen uralomtól mentette meg, le van festve a merseburgi királyi kastélyban. E csatának emléke még jelenleg is, évről évre Keuschbergben, közel Merseburghoz, ünnepeltetik. Henrik, hogy gátat vethessen utóbbra is a rettenetes magyarságnak, összegyesité Thuringiát és Szászországot, a határszéleken több várost épitett (Goslar, Duderstadt, Nordhausen, Quedlinburg Meissen), mellyekben minden kilenczedik embernek fegyverben kelle szolgálnia; hellyreállittatá a lerontott templomokat és a monostorokat és a haza védelmében elesett nemesek leányait közköltségen neveltetó.

A legyőzött, de meg nem tört magyarok még ezután is sokszor beütöttek Olasz- és Franczíaországba; Nagy-Otto uralkodásának első éveiben pedig Germaniába rohanván, Augsburgot ostrom alá vették (955). A polgárok vitézül védték magukat, s Ulrich püspök templomi öltönyében vezérelte őket. Utóbb nyilvános könyörgéseket rendelt. A nőket két részre osztá, mellyek közöl az egyiknek, kezében kereszttel, imádkozva kellett a várost megkerülnie, a másiknak az egyházban leborulva a szenvedő Mária segélyeért esedeznie. A csecsemők az oltár lépcsőinél voltak letéve, hogy sirásukkal az Ur könyörületességét megindítsák. A püspök ezután megáldoztatta valamennyit s buzditó szavakkal serkentette mindannak, a mi az ember előtt szent, a család, haza és vallás védelmére.

A magyarok a rohamot épen megujitni akarták, midőn hallatszék, hogy a császár közeledik. Ez hadseregét nyolcz hadtestre osztá a nemzetiségek szerint: hármat a bajorok, egyet a frankok, egyet a szászok, kettőt a svévek, egyet végre s egyszersmind a hátvédet ezer cseh harczos képezé. Előttük szent Móricz, a thebaisi csapat vezérének zászlaja lobogott; Otto maga Nagy Károly kardját s azon lándsát viselé, mellyet atyja a burgundiai királytól háboruvali fenyegetés mellett vett el, mivel annak hegye azon szegek egyikéből volt kovacsolva, mellyekkel Krisztus teste a keresztre feszittetett. Meggyónván s misét hallgatván, sőt egy monostor épitését is mefogadva, Otto megütközött és győzött; a magyarok a megáradt folyók miatt nem menekülhetve, elvesztek, a foglyok lekaszaboltattak; három vezérök pedig Regens-

burgnál felakasztatott. Ezenkivül az előbb általuk követelt adó fizetésére is kötelezteték.

Az ujon alapitott Ausztriai herczegség, mellyel Bajorhon gyarapodott, továbbá a sok erősség, biztositására szolgált Germaniának, melly ekkép a müvelődésben hatalmasan előhaladhatott, annál is inkább, hogy a kimerült magyarok a békét negyven évig meg nem háborították. Azalatt inkább a görög birodalom ellen fordultak, mellynek erőtlensége zsákmánynyal kecsegtette őket; miért Thracián és Macedonián keresztül egész Konstantinápolyig hatottak (958), melly, ugy látszik, egyetlen költözködő nemzetnek rohamait sem kerülhette ki. A birodalmi sereg meglepte s nagy veszteséggel verte őket vissza, s bár azután az oroszokkal szövetkeztek, Drinápolynál mégis ujolag csatát vesztettek.

Sz. István. 997.

Azalatt mindinkább szelidülni kezdettek; sátraikat állandó lakhelylyé változtatták s müvelés alá vették a földet, hogy abból nyerjenek táplálékot, mellyet előbb kardjaikkal szereztek. A termékeny s olly sok ideig nyugodott föld olly böven jutalmazta a müvelés munkáját, miszerint már akkor különféle idegen gyarmatok tódultak Magyarhonba munkát s élelmet keresni. Ezen idegenek vitték be először a kereszténységet, mellyet utóbb egészen elterjesztett szent Adalbert, ki Gejza fejedelmet is megkeresztelé. Gejza, midőn egy püspök szemére veté, hogy Krisztuson kivül nemzeti isteneinek is szolgál, igy felelt: Elég gazdag vagyok én arra, hogy az összes isteneket tisztelhessem. Fia Vajk a keresztségben István nevet nyert s azt nagy tettekkel dicsőitette meg. A magyar főurak rosz néven vették, hogy számos keresztény rabszolgáikat szabadokká kelle tenniök s azért nyilt lázadásban törtek ki; hanem István legyőzvén őket, megparancsolta valamennyinek, hogy keresztelkedjenek meg; a ki engedelmeskedett, azt kegyeivel halmozá, az ellenszegülőket szabadságvesztéssel büntette.*)

*) „Midőn István Magyarország fejedelmi székén helyet fogott (997), kitünő férfiak vitték a szomszéd országok kormányát. III. Otto nyugati császár Olaszországban erélylyel lépett föl; és a német birodalom szláv népségeinek meghóditása s megtéritése, ugy Rómának a nyugati császárság központjává alakitása volt törekvéseinek végczélja. — II. Boleszláv cseh herczeg országát a hatalom fényes fokára emelte. — Lengyelország felett a ‚bátor Boleszláv' személyében a milly nagyravágyó olly ildomos, és eszközeinek tisztaságát nem igen latolgató férfiu uralkodott. — Az oroszok nagyfejedelme Vladimir, ki néhány évvel azelőtt honositá birodalmában a kereszténységet, nagynak neveztetik a történetiróktól. — Basilius keleti császár, veje az orosz nagyfejedelem által tá-

Magyarország e korban északfelé a Kárpát-hegylánczig terjedett; nyugatról Morva-, Bajorország és Carinthiával érintkezett; délről a Duna és a Dráva vont határt, melly az Olt folyóig terjedezett, midőn István (1002) Fekete-Magyarországot elfoglalta. Később en, (1091) Sirmium és Slavonia elfoglalása, utat nyitott I. Lászlónak Horvátországba, melly meghódittatott, a Velencze birtokában maradt városok kivételével. *)

Az országban tiz püspökség, az esztergomi érsek főségе alatt állittatott fel roppant javadalmakkal s nagy hatósággal. A püspökök, kiket a király választott, sok ideig idegenek voltak s a latin nyelvet használták, melly egyszersmind udvari s közigazgatási nyelvvé lett. Minden tiz falunak egy-egy templomot kelle épitnie és mindenkinek tizedet fizetnie. István nagyszámu szerzeteseket hitt be, s hogy a zarándoklatot s más népekkeli érintkezést megkönnyitse, Ravenna-, Róma-, Konstantinápoly- és Jerusalemben monostori fogadóhelyeket alapitott. Ekkor követet küldе II. Silvester pápához, kérvén tőle királyi méltóságot; és a pápa (1000) csakugyan koronát s egy keresztet, mellyet maga előtt vitethessen, küldе neki; azonkivül Magyarország

---

mogatva, otthon féken tartá a pártosokat, s odakünn diadalmaskodott a bolgárok, szerbek és horvátok felett. Közötte ezen országoknak, szemben illy fejedelmekkel, *Magyarország már nem utasithatta vissza legnagyobb veszedelmeztetése nélkül a kereszténységet*, alkotmánya nem maradhatott a főhatalmat folytonosan kijátszó, s a külérintkezések által szükségkép mindig lazabbá vált törzs-szerkezet. István erős kézzel átidomitotta az alkotmányt, *István időmulasztás nélkül — mert minden pillanat közelebb hozhatta a végveszélyt — kényszeritette a nemzetet a keresztény népek családában helyet fogni; s a nagy férfiu ez által az utódok hálájára méltóvá, a haza második alkotójává lön. Have magna anima!*“ Szalay László Magyarország Tört. 2. kiad. I. köt. 70—71. l. — S—ky.

*) „A magyar birodalom határairól e korban, névszerint Zoltán idejében, mind az egykoru Constantin, mind Béla névtelen jegyzője szabatosan szólanak, s adataikat más emlékek is igazolják. Az ország szélét északkeletről a besenyők földje, azaz: a mai Moldva képezé. A határok itt, ugy szólván, változatlanul maradtak e napig; a határőrök akkor, mint most, a székelyek voltak. Délkeletről és délről a Duna vont határt, azon ponttól kezdve, hol az Olt vizével vegyül, Bolgárfehérvárig; ezen innen a Száva Petriniáig, honnan a végek a Kulpa ellenére az Adriáig terjedeztek. Délnyugatról határul szolgáltak a juliai és karniolai havasok; innen felfelé a Szávánál Zágráb és Cilli környéke, a Drávánál Pettaué, ezentul a Rába vize s a Sömmering, honnan határul rézsútos vonal nyult be a mai Auztriába az Ennsen túl fekvő Konzillechig. Északnyugatról és északról Cschország felé a Morva vize (Banov vidéke a mai Morvaországban, 1091-ig még Magyarországhoz tartozott), Lengyelország felé a Beszkéd láncolata voltak a végek.“ Szalay L. fönebb idézett munk. 64—65. l.

S—ky.

apostolának s örökös követének czimével ruházta fel. II. Henrik elismerte Istvánt s feleségül adta neki nővérét; Buda és Székesfejérvár a magyar müvelés központjaivá lettek, és a kereszténynyé lett magyar nemzet védfalat kezde képezni az Ásiából özönlő s a Fekete-tenger körül zájló uj barbárság ellen *).

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A Karolingok vége. — A Capetek.

Megtámadtatván a Karolingok az uj berohanók által, kik a birodalomtól nem csak szép részeket (Normandia, Magyarhon, Nápoly) szakasztottak el, hanem annak szivét is fenyegették, kénytelenek voltak a védelmet több pontra osztani s a herczegeket, bárókat sőt az egyszerü hübéreseket is nagyobb hatalommal ruházni fel; ezek azonban megtartván a király által kezökbe adott fegyvert, akkép használták azt, amint az ország és saját javuk kivánta. Ekkép a különböző részeknek a központhozi kötelékei mindinkább megtágultak, sőt végre egészen elszakadoztak; minden főur központja lett önmagának, s kifejlett ama hübérrendszer, melly minden embert, a királytól le egész a parasztig, fokozatos uj viszonylatba hozott.

Hová lett a nagyszerü egység, mellyel e korszak kezdődött? Négy nagy férfiunak szerencsés egymásutánja hirtelen terjesztette el egy család hatalmát az ősi Ardennektől Germania belsejéig és Olaszország legszélsőbb részeig, és egy uralom alá hozta a frankokat, a római gallokat, aquitanokat és burgundokat. Azonban a rohamos hóditások össze nem egyesitik a népeket; s mindezek nyelvre, eredetre, törvényekre s érdekekre nézve egymástól különböztek s csak a hadsereg s egy hatalmasnak akarata által tartattak össze. Ezen akarat elmultával s a hadsereg feloszlásával a nemzetek is ujra szétválnak, mit elősegitett belső megoszlása a császári családnak, mellyben az apai tekintély, a fiúi engedelmesség s az érdekek közössége egyaránt hiányzott. Germania és Italia Franciaországtól elszakadtak; a császári korona a Nagy-Károly által meghóditottakra ment által; maga Fran-

*) A tudós szerző Magyarország történetének ezen korszakát koránsem olly érdekkel tárgyalja, mint azt talán egy, hatezer négyszögmérföldet haladó, fontos fekvésü területnek állammá átalakulása, az európai történetek lapjain igénynyelné. Sajnos, hogy jeleseink a történészet mezején fáradalmas, de már is eredménydús munkálkodása, nemzeti nyelvünk elszigetelt állásánál fogva, a külföldre, mint sürü ködön át a fénysugár, csak nagynehezen hat ki. S—ky.

cziaország részekre oszlott; a Bretagne valódilag soha sem is volt meghóditva; a nyugati góthok régi tartománya a Loire, Rhône és Pyrenaeusok közt külön országként Aquitania és Guienne nevet viselt; a Rhônén innen Provence grófjai törtek függetlenségre, büszkélkedve, hogy Francziaországot a saracenok ellen ők védték meg; a Rajna körül különféle tartományok gátot képeztek a latin és német nyelvjárás között.

A tulajdonképi Francziaországnak vagyis a régi Neustriának, a Loire, Maas, Schelde és Bretagne között, lakossága vegyes vala, kitől a németség a frank nevet megtagadta, vallonoknak vagy welscheknek nevezvén őket; és a királyi hatalom semmit sem eszközölhetett, s a részletes körülmények azt okozták, hogy a hübér, melly Olaszhonban már elterjedt volt, Francziaországban is törvényes és rendszeressé legyen s királyi kibocsátványok által előbb ismertessék el, mint más országokban [1]). Láttuk, mikép már Kopasz-Károly sok

---

[1]) Franczia hübérek a X. század végével.

Örökös kezdett lenni

1	Bearn algrófság	819.
2	Carcassone grófság	
3	Rovergue —	820.
4	Blois —	834.
5	Toulouse —	850.
6	Roussillon —	a IX. sz. közepetáj.
7	Turenne —	
8	Maine —	853.
9	Ponthieu —	859.
10	Boulogne —	960.
11	Flandria —	862.
12	Aquitania herczegség.	864.
13	Auvergne grófság.	
14	Barcellona —	
15	Angoulême —	866.
16	Perigord és Felső Marque	
17	Alsó Marque —	
18	Anjou —	870.
19	Gascogne herczegség	872.
20	Burgundia —	877.
21	Vexin grófság	878.
22	Vermandois —	880.
23	Valois —	
24	Poitiers —	
25	Urgel —	884.
26	Châlons —	886.
27	Limoge *algrófság*	887.
28	Bigorre —	a IX. sz. végén.
29	Letour és Lomagne	
30	Champagne —	
31	Narbonne —	
32	Bourbon uraság	
43	Normandia herczegség	912.
34	Melgueil grófság	a X. sz. elej.
35	Fesenzac —	920.
36	Mâçon —	
37	Salins uraság	
38	Bourges grófság	927.
39	Astarac —	930.
40	Roucy és Reims gr.	940.
41	Bellême uraság,	
42	Sens grófság	941.
43	Rethel —	a X. sz. közepén.
44	Corbeil —	
45	Montmorency báróság	
46	Meulent grófság	959.
47	Armagnac —	960.
48	Guines —	965.
49	Montpellier uraság	975.
50	Nevers grófság	987.
51	Tonnere —	a X. század végén.
52	Soissons —	
53	Vendôme —	
54	Bretagne —	
55	Fougères báróság	

kormányzónak megengedte, hogy méltóságukat örököseikre ruházhassák. A védelmi szükség visszahozta a magánhad kiváltságát, melly ismét másokat eszközölt ki; minden mozgalom a birtok, uralom, vagy méltóság megszerzése s biztositására intéztetett, a herczegek vagyis tartományi kormányzók, a határgrófok vagyis a határok védői, az igazságszolgáltató grófok, a királyi tisztviselők, mindannyian a maguk kerületének, herczegségének, vagy méltóságának uraivá lettek.

Mivé lett tehát a király? egyszerü képviselőjévé a nemzeti egységnek, hatalom nélkül az erős bárók fölött és befolyás nélkül a népre, melyet a hübéresek elzártak tőle. Midőn Malfred, az orleansi gróf, több családot egészen kifosztott, Kegyes-Lajos csak annyit tehetett, hogy megengedte a panaszlóknak elvett javaikat az országgyüléstől visszakövetelhetni. A korona sem volt biztos a bitorlások ellen; s a melly földeket ettől a nagy hübéresek javadalom gyanánt birtak, másoknak adták által mint szabad tulajdont, csakhogy aztán független birtok czime alatt vissza-szerezhessék; ha ezt nem tették, akkor fiaiknak szabad birtok ál-czime alatt hagyták örökségbe. A javadalmak ekkép évek leforgása után megváltoztatták természetöket, s átalában a nagy hübéresek minden törekvése oda irányult, hogy a koronától annyi birtokot szakitsanak el, amennyi őket elég hatalmasakká tenné a hódolat megtagadhatására. Mint urai a földnek csak a vadászat- és fegyverforgatásnak élve, hatalmaskodnak az alhübéresek és földészeik fölött, kik a földhez kötött szolgákká lesznek. Még az egyházban is, melly a régi uralmat egyedül tartá fenn, megháboritják a birtokot a világiak; a grófok kiforgatják a püspököket azon hatalomból, mellyet a városokban gyakoroltak, azon városokon kivül, melylyekben a királyi hatalom fenntartotta magát, mellyet, midőn a főurak megvetettek, a reimsi és toursi érsekek szerencsésen vettek ótalmuk alá.

A grófok és bárók egymás ellen viselnek hadat, s mig előbb egyenlők voltak, most némellyek alhübéresekké lettek, mások tartományi herczegségre emelkedtek s hatalmuk érzetében megvetették a királyi rendeleteket, a felhivásra nem is hallgattak s csak némi szinleges hódolatot mutattak, hogy a népet kényök kedvök szerint zsarnokolhassák.

Eudes.

A franczia főurak féktelenségöket eléggé bebizonyiták, midőn minden alkotmány ellenére Nagy-Károly házán kivül választottak királyt. Ezen eredetileg germán ház, ugy látszik, német szokásait nem

tudta levetkezni, miért is a francziaországi vegyes nemzetek függetlenségöket a germán érintkezéstől mindig féltették. Eudes, a párizsi gróf, midőn a várost a normannok ellen védné, megmutatta, hogy az ellenséget nem fizetni, hanem legyőzni tudja; miért is a többi grófok paizsra emelék s Együgyü-Károly kizárásával, királylyá kiálták ötet (887).

Napoleon egyszernél többször ohajtá, hogy az általa alapitott házban ne ő lett légyen az első; Eudes bizonyára ugyanezt szerette volna; miután nem támaszkodhatva uralkodói hagyományokra, kénytelen volt engedni mindenben azoknak, kik öt fölemelték, kik vele tovább is egy párton voltak s azoknak is, kik tőle hajlamukat megvonhatták; azalatt a Karolingokhoz hü főurak felszabaditva érzék magukat minden függés alól s elvesztve a régi urat, az ujnak pedig nem engedelmeskedve, hatalmasodtak épen ugy, mint Eudes barátai, csakhogy mindkét rész a korona kisebbitésével.

Eudes különben csak ott uralkodott, hová kardja elért, s kénytelen volt ezt teljes életében villogtatni, miután a vele ellenséges főurak Károlyt koronázták meg (893) s gyámolitókat Arnulf német fejdelemben, Guido olasz királyban és a pápában kerestek. Hiányzott nekik mégis elegendő katonaság s szervezni és lelket adni tudó vezér; miért is hijába kisértgették a szerencsét, miglen a haldokló Eudes véget vetett a polgárháborunak, vágytársát Károlyt ajánlva a főuraknak (898) jan. 1.).

Együgyü-Károly.

Ennek csakugyan hűséget esküvének a főurak, s uralkodott huszonnégy évig nem minden bátorság, de erő nélkül; megmaradt a trónon, mert elfeledtetett s egész idejét olly tespedően s tehetetlenül töltötte el, hogy öt a következett ház a talán nem egészen kiérdemlett Együgyü [1]) névvel gyalázta meg. Szemére vetették neki, hogy Normandiát oda engedé; ámde a normannok nem voltak többé bolygó kalandorok, hanem olly összesitett hatalom, mellynek a hübéresektől elhagyott franczia királyok ellen nem állhattak. Károly tehát elismerte Rollót (912), de olly föltét alatt, hogy kereszténnyé legyen vagyis a frank nemzetiségbe olvadjon; és igy visszanyomhatlan ellenségből barátot s erős védfalat készite magának az ujabb berohanások ellen.

Mit tehettek jobbat a francziák, midőn semmi közérdek sem

---

[1]) Együgyü-Károly emlékét föleleventte Borgnet ur egy értekezésében, mellyet 1843-ban a tudományok brüsszeli akademiája eléterjesztett.

vezérelte őket többé? A főurak meghatalmasodva mind a régibb bitorlások, mind a jelen trónváltozás által, egymás ellen harczoltak; az egyházak- s gazdag apátságokat megrabolták s kizavarva a szerzeteseket, javaikba saját családaikat, vagy fegyvereseiket helyezték be. A püspökökre nézve, minthogy ezeket sem ki nem tehették, sem pedig, miután városokban laktak, ki nem foszhatták, oda müködtek, hogy a süveget az nyerje el, a ki legtöbbet fizet; s azon emberek aztán, kiket a főpapságra nem az érdem és erény, hanem a gazdagság emelt, világias szellemet hoztak az egyházba; harczoltak személyesen, hogy uj földeket szerezzenek; a papi javakat hübérbe adták a katonáknak, a püspöki lakok erősségekké, az egyházszolgák fegyverhordozókká lettek.

A Karolingok végre a császári czimet is elvesztették s minthogy nem az egyházzal egyetértőleg müködtek, a központi igazgatásnak is meg kelle szünnie; a hadseregtől sem vivtak ki maguknak tiszteletet vitéz vezérkedés által; a hübéresek a hatalom bitorlása által apró fejedelmekké lettek, s még csak azt sem akarták, hogy ezen árnyékkirály azok emlékére támaszkodjék, kik iránt atyjaik engedelmesek voltak.

Robert. Rudolf. Tengerentúli-Lajos.

Végre tehát nyiltan léptek föl Károly ellenében, s a soissonsi országgyülésen a reimsi érsek Robertet, Erős-Robert másodszülöttét és Eudes fivérét kiáltá királynak (922). Robert a soissonsi csatában elesett, hanem fia Nagy-Hugo, Francziaország herczege, a győzedelmet a maga pártjának vivta ki s lemondva a neki ajánlott koronáról, kezett fogott Vermandois grófjával, hogy Rudolfot, Burgundia herczegét ültesse a trónra (923. jun. 15) [1]).

---

[1]) Pertz György Henrik a bambergi könyvtárban 1833-ban egy X. századi kéziratot fedezett föl, **Richerii** *Historiarum libri IV.* czim alatt, melly mindenesetre nagy becsü kincs azon korszakra nézve, mellyben Nagy-Károly családját Erös-Roberté szoritja ki. A szerző egykoru s sz. Remigius szerzetese Reims mellett, melly város ama század legzajosb eseményeinek szinhelye vala. Lovag apától született, tanitványa volt Gerbertnek; tanulmányozta a régieket és az orvostudományt; a levéltári iratokra és saját emlékezetére támaszkodva irta müvét, folytatva Hincmár érsek évkönyveit 882-től 995-ig, hozzá csatolván a jelesb tettek lajstromát egész 998-ig.

„Méltóságos — mondja Pertz — jóakaratu, tele ildommal s különféle ismeretekkel, kutatja az események okait; kora férfiairól s dolgairól jól van értesülve; saját müveltsége a római történészek tanulmányán alapszik s kortársait sokkal felülmulja hadtudománya s az események helyeinek ismerete által. Hibái csak onnan vannak, hogy hazája dicsőségét szerfölött szerette s hiu

Károly számüzetik, utóbb megfogatva egy kastélyba záratik: innen kiszabadul, hanem csakhamar visszahozatik, miglen gyalázatának a halál határt szabott (929). Rudolf király maradt, hanem olly csekély hatalommal, hogy midőn Hugó és vermandoisi Erbert közt háboru ütött ki, kénytelen volt ezek kibékitése végett Németország és Burgundia királyaihoz folyamodni. Halála után (936) senki sem ásitozott a korona után, melly ekkép Együgyü-Károly fiának, IV. Lajosnak adatott, ki, mivel Angolhonban nevelkedett, Tengerentuli melléknevet nyert. Ennek mindenelőtt a főurakat kelle megnyugtatni, szétosztogatva még azt a keveset is, a mi a koronának maradt volt, ezek mégis midőn látták, hogy Lajos Ottóra, a német királyra támaszkodik, összeszövetkeztek Nagy-Hugóval, ki a franczia herczegséghez Burgundiát is hozzácsatolá s azon időponttól a nemzeti pártot képviselte.

Segélyül hivatván VII. Harald dán király, értekezlet alkalmával foglyává tette Lajost s átadta ellenségeinek, miután kiséretéből tizenhat grófot leöldököltetett (944). Otto király és a flandriai gróf, Germania két leghatalmasb ura, megszabaditák ugyan Lajost, hanem ez belátta, hogy ő tulajdonképen mindaddig rab, mig a franczia herczeg a normandiaival egyetért, s Németországba futott (946).

Otto ekkor összehivta a püspököket Ingelheimba, hogy itélnék meg Lajos és Hugo igényeit; Marin ostiai püspök mint pápai követ vezette a gyülést, s Otto megengedte a franczia királynak, hogy jogait okokkal támogathassa. Ez tehát előadta, mikép ő törvényesen koronáztatott meg, hanem Hugo által letétetett, és ajánlkozott jogait akár párbajjal igazolni, akár a zsinat eldöntésére bizni. A püspökök ezután az ő részére nyilatkoztak, Hugót pedig, mint a közbéke háboritóját, egyházi átokkal fenyegették.

Capet Hugo.

Hugo engedett a határozatnak, mellyet Otto fegyverei gyámolitottak, és rajta volt, hogy Lajost a trónon annak fia Lothar kövesse. Nem sokára ő is meghalt, s a franczia herczegség fiára (956), Hugóra maradt, ki Capet melléknevet nyert, mivel mint Szent-Márton monostorának világi apátja a szentnek hires cappáját viselte. Lothar,

---

volt. Az időrendet többnyire szem előtt tartja, vagy csak azért tér el néha attól, hogy a dolgokat nagyobb összefüggésben adja elő. Tiszta, szabatos nyelvét az élénkség s egyszerüség kedvessé teszi."

Ezen uj okmánynyal Mignet a franczia akademiához intézett emlékiratában egy homályos korszakot akar földeritni, vagy inkább meghatározni azon forradalmat, mellyel a hóditás korszaka bevégződik s az uj társadalomnak alapja vettetik meg.

midőn nagyobb vágytársaitól megszabadult, megkisérté még felragyogtatni a franczia koronát, kiszabaditva azt Németország disztelen gyámnoksága alól. II. Ottóra azonban csakhamar ujra szüksége lett, hogy belellenségei ellen védhesse magát (980); miért is, hogy barátjává tegye őt, lemondott Lotharingiáról minden igényéről; s igy e tartomány egészen Németország részévé lett, melly tette Lotharnak a franczíákat mindinkább elidegenité tőle, kik is lassanként mindnyájan Capet Hugóhoz fordultak.

V. Lajos, Lothar fia, Semmit tevőnek neveztetett el, mivel néhány havi uralkodás után megmérgeztetett, Capetnek adományozva az országot (986) [1]). Most már végre czím szerint is királylyá lett, ki a hatalmat régen kezében tartá. Hugo kikiáltatta magát (987. jul. 3.) nem a nemzet, hanem hübéresei által; s igy a hübériség s egyedurság közti hosszu küzdelem is befejeztetett, midőn az utóbbit az elsőnek legmelegebb pártfogója foglalta el s ujjászületésére fordità gondjait.

A Karolingoknak a Capetek általi fölváltása sokkal fontosabb tény, mint az első uralkodóház bukása, miután ezzel nem csak a család, hanem a kormányrendszer s az uralom alapja is változik, s ugy szólván ekkor szünik meg a hóditó frankoknak a legyőzött gallok fölötti személyes uraságuk, hogy hely adassék a nemzeti egyedurságnak, mellynek egysége a franczia nép egyenlőségén alapszik.

A régi frank királyok Odintóli származatukra hivatkoztak, s a hadsereg Chlodvigot, mint illyent, emelé paizsra; Nagy-Károlyt a császári korona a római birodalom képviselőjévé tette: most pedig a császári méltóság Franeziaországtól máshova ment által. Mint a hadsereg vezére sem tehetett Capet Hugo semmit, miután a hübérrendszer minden egyes főurnak független vezéri minőséget adott. Ő a nemesek teremtménye volt, kik neki, mint hozzájok hasonlónak csak annyi hatalmat engedtek, a mennyit maguk irányában veszélyesnek nem tartottak. Boszonkodva nézték ők, hogy Együgyü-Károly és Tengerentúli-Lajos a német császároknak hódolnak, megalázva házukat s Franeziaország függetlenségét, mellyet az Ottók, mint Nagy-Károly trónjának örökösei folyvást kétségbe vonták. A császári felsőség a főurakat, mint igen erős zabola, visszaijeszté; azért inkább akartak egy magukhoz hasonlónak hódolni, ki nekik már csak hálá-

---

1) A törvényesités ezen nemét, mit a történészek figyelembe nem vettek, *Chron.* **Odoranni**-ban találtam fel; Bouquetnál X. 165. l. *Donato regno Hugoni duci, qui eodem anno rex factus est a Francis.* L. a 222, 243. s 281. l. is.

ból is hizelegne s függetlenségöket bántatlanul hagyná. Ám nagyon csalódtak; mert mig a császárok az olly terjedelmes birodalom elleni külháboruk, belzavarok s a pápákkali viszály által elfoglalva, a német herczegeknek majdnem teljes függetlenséget engedtek, addig a gyönge franczia király lassan-lassan a bárókat, majd a nemeseket, végre a községeket is elnyomta, annyira, hogy XIV. Lajos korában ő volt Európában a legnagyobb zsarnok, ki önkényt üzött nem csak a személyek és javak, hanem még alattvalói akarata fölött is; és midőn a forradalom ama mindenes hatalmat ledönté, nem maradott fenn semmi intézmény, melly a népet s a felbőszült pártokat mérsékelni tudta volna.

Az egyedurság ezen rendszeres haladása képezi kilenczszázados történetét Francziaországnak, melly tökélyes függetlenségét más országok irányában Hugóval kezdi, mindig azon egy család uralma alatt marad, mellynek királyai akár erősek akár gyöngék, akár erényesek akár gonoszak, állhatatosan azon rendszert követik, hogy a korona alá helyzett hatalmat megsemmitsék s magukat korlátlan uralkodókká tegyék. Olly hosszu idő alatt semmi külerő sem hat be reá ugy, hogy alakját megváltoztatná; sőt inkább Francziaország gyakorol a többi Európára roppant befolyást politikája, nyelve, müveltsége sőt szokásai által is.

Capet Hugo trónra jutásakor Bretagne, mint külön nyelvü s szokásu, idegennek tekintetett; Bearn Spanyolországhoz tartozott; a Franche-Comté, Lotharingia és Elszasz a lotharingiai királyságot képezék, mellynek trónján, mint szinte az arlesi királyságén is, Karolingök ültek. Ez utóbbiban, mellyhez a Provence és Dauphiné tartozott, a hübérrendszer csak lassan verhetett gyökeret; mialatt azonban a főurakat az Alpesek közt s a provencei széleken letelepült saracenok mindig aggodalomban tarták, az egyesült két Burgundia királyai pedig császári korona után ásitoztak, a hübéresek mindinkább függetlenekké lettek, miglen III. Rudolf ama királyságot, Sali-Konrád császárnak engedé (1033). E császár azonban egyébbel lévén elfoglalva, meg nem fékezte a főurakat, melly körülmény létrejöni engedé a Provence, Burgundia, Vienne, Lyon és, melly legfontosabb volt, a Savoya független grófságokat.

Ugyanazon koronától elszakadtak azon herczegségek is, mellyek a Földközi-tenger nyugati partjain, az arabok visszanyomása által növekedtek; és az Alpesek közt Helvetia megyéi alakultak meg, mellyek csak a birodalom felsőségét ismerve el, megszilárditák hely-

hatósági függetlenségöket, melly teljes szabadsággá fejlődött, midőn az osztrák zsarnokság annak elnyomását kisértette meg.

A többi Franeziaország hét nagy uralomra oszlott: a tulajdon képi Franeziaországra vagyis Ile de France-, Orleans- és Lyonra; Burgundia, Normandia s Aquitania herczegségekre, melly utóbbi, midőn Gascogne-nyal egyesittetett, a király birtokát, kiterjedésre nézve jóval felülmulta; a toulousei grófság; az erdőirtás és tavak száritása által nyert Flandria; Vermandois grófság, mellytől a troyesi is függött, melly utóbb Champagne név alatt nagyfontossággá lett.

Némelly városok igazgatását lassan-lassan a püspökök maguknak tarták fenn, vagy pedig a királytól nyerték el. Kopasz-Károly által királyi biztosokká neveztetve, földesurakká ügyekeztek lenni s versenyezni az országnagyokkal. Maguk a királyok is, hogy ellensúlyozzák a főurakat, elősegiték a püspökök hatalmasodását; igy támadott a hat egyházi pair, kik a hat világi fölött előnynyel birtak [1]), s kiknek élökön a reimsi érsek állt.

Mindezen államok a franczia államban nem esetlegesen eldarabolt részeket, mint a Merovingok és Karolingok alatt, hanem örökös, hosszabb ideig fennálló, saját törvényekkel s majdnem saját történettel is biró fejedelemségeket képeztek; a hatalom ezrek közt volt felosztva, a királytól kezdve, ki felsőbbségét a nagy hübéresek fölött gyakorolta, az utolsó városbiróig, ki azt néhány polgár fölött gyakorlá.

A frankok és gallok közti régi különbség eltünt és létre jött a nemesek és parasztok közti különbség. A főurak uralma régibb eredetü volt, mint a királyé, miért ez őket uralmuktól semmi szin alatt meg nem foszthatta. Ekkép a főurak tényleges hatalma jogi hatalommá változott s Hugo, hogy a maga bitorlását szentesitse, kénytelen volt a másokéit elismerni; mert midőn az engedetlenkedő Perigueux grófjához illy kérdést intézett: Kitől kaptad a grófságot? illy feleletet kapott: Hát te kitől kaptad a királyságot? Minden adózás nélkül csak a király költségeit viselték a főurak, midőn az birtokukon keresztül utazott; összegyültek az országgyülésre, de saját érdekökben; a királynak tulajdonkép nem volt más jövedelme, mint saját jószágaiból, nem volt más ereje, mint saját hübéresei, kikkel mint franczia herczeg rendelkezett, meg a burgundiai hü-

[1]) A hat világi pair: Vermandois, Toulouse és Flandria grófja, aztán Burgundia, Aquitania (Guyenne), és Normandia herczegei; az egyháziak pedig: a noyoni, beauvaisi, châlonsi s langresi püspökök és a reimsi s sensi érsekek.

béresek, kiket fivére, az ottani herczeg adott rendelkezése alá. Körülvétetve hozzá hasonló hübéresei által, kik nem csak arra voltak féltékenyek, hogy a neki adott hatalom meg ne erősödjék, hanem inkább azt jobban-jobban megszoritni törekedtek, Hugónak vagy meg kelle elégednie, hogy egy szövetségnek feje legyen, miként Németországban az utolsó császárok, vagy erősen megragadnia a féket, mit az őt megelőzött gyönge uralkodók elereszteltek vala. Hugo ez utóbbira határozta magát.

Mint a tulajdonképi Franeziaország herczege, a hübéri alkotmány értelmében örökös volt s mint számos grófnak ura, a többi hatalmasokkal mindenkor szembe szállhatott; Páris, mint a herczegség fővárosa, mint központon s olly folyó mellett fekvő város, melly a többiek fölött előnynyel bir, nagyban nevelte a benne székelő herczeg hatalmát s fővárosává lett az uj Franeziaországnak, mint volt a gallok idejében Chartres és Autun, a rómaiak alatt Clermont és Bourges, a Merovingok alatt Tours, a Karolingok idejében Reims. A királynak a főurak fölött azon előnye volt, hogy fegyverre szólithatta őket, és azon emlék, hogy a bárók egykor csak egyszerü tisztviselők voltak s hatalmukat egy felsőbb tekintélytől kölcsönözték, még el nem veszett volt. Hugo érvényre tudta emelni a semmiből a királyi előjogokat, kiszabaditá a koronát a hübéresek gyámnoksága alól, és helyreállitá a szabad férfiak osztályát, melly a királyi hatalommal együtt veszett volt el. Mindez előkészitése volt a hosszu küzdelemnek, melly a hübérrendszert egyedurszági kormányzattal váltotta fel.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Hübériség.

Miután a hübéri viszonyokat olly sokszor érintettük, elő fogjuk most adni feladatilag ama társadalmi intézményt, mellyben olly sajátszerüleg vegyül össze a szabadság a barbársággal, a függés a függetlenséggel és uj erények pályája, hanem egyszersmind erőszakos és zabolázhatlan szenvedélyek mezeje nyilik meg.

Od a régi német nyelvben jószágot tett, melly szó az all vagy alt (régi) névvel összekötve allod-iumot (ősi, szabad birtokot)

jelentett; a f e e [1]), jutalom, viszonzat, szóval a f e o d-u m o t, f e u d u m o t alakitá. Allodium tehát annyi volna, mint régi birtok, melly a germán nemzeti szokások szerint van rendezve és mindennemü szolgálattételtől szabad ; a feudum ellenben olly jószágot jelente, mellyet a javadalmas egy nagyobb urtól kapott a tett szolgálatok jutalma- vagyis viszonzataul s ujabb szolgálatok- vagy hüségrei lekötelezés végett.

A hübéri kormányzat lényege nem azon hatalom-fokozatban rejlik, melly a császártól az utolsó alattvalóig leszáll, miután, ha nem is olly láncolatban, de mégis mindenütt, hol politikai rendezet van, feltaláltatik ; a katonáskodási kötelezettségben sem rejlik, miután ez a régi népekkel közös s olly természetes, mint maga a haza és fejedelem védelme. A hübérrendszer lényege a hübéresnek urávali azon szoros összeköttetése, melly által ez vele majdnem azonosittatik. A hübérest semmi kötelék sem füzi sem a nemzethez, sem a fejdelemhez ; ő nem lát, nem ismer senkit, csak a maga közvetlen urát; ennek tesz szolgálatokat, ennél keres védelmet és igazságot, csak tőle fogad el parancsokat. A szomszédoknál, kik más urnak alattvalói, a hübéres csak saját ura tekintetéből nyerhet igazságot; a hübéres alattvalónak minden tisztelete s előnye, dicsérete és szégyene urára háramlik vissza, s az alattvaló csak annyiban ember, a mennyiben tagját képezi azon testnek, melly hübérnek mondatik.

Lehet-e hinni, hogy ez intézmény a germánok erdeiben született volna meg? A teuton népek szabadságukra olly igen féltékenyek voltak, hogy még a fallal keritett városoktól is iszonyodtak, s tehát függetlenségi szellemökkel semmi sem ellenkezik annyira, mint az illy fokozatos függés, melly még a magán cselekvési szabadságot is elveszi s a földhez láncolja az összes népességet a szolgától kezdve, ki azt müveli, egész az urakig, kik attól nevet és rangot kölcsönöznek s kiket egymás iránti kötelezettség tart össze, mig valamennyi fölött a király áll, nagy czimmel, de minden hatalom nélkül.

---

[1]) Angolul még most is annyit tesz. Hollandul *al-oud* a. m. legrégibb. Az *allodium* szó előfordul a sali-frank törvényben, hanem a *feudum* csak a XI. században találtatik, (**Muratori** *Ant. Ital.* XI.), midőn a déli udvarokban nem a német nyelv hangzott többé. Utóbb egy teutonnyelvben sem maradt fenn a *feudum* szó, (az angolt kivéve, melly azt a normandoktól kölcsönözte), hanem használtatott helyette *Lehen Leen*. Ez okból a feudumot némellyek a latin *fides*-től származtatták, mire különösen Aimoinnak ezen helye (IV, 53.) adott alkalmat: *Fines regni illius* (Martell Károly) *leudibus suis, probatissimis viris et illustribus, ad resistendum contra gentes rebelles in fide disposuit.*

És mégis a hübériség a germán intézményekből foly, miután más népfajoknál nem találjuk fel annak nyomait; mert ha akadunk is a régi népeknél ollyas tüneményekre, azokat csak esetleges hasonlóságnak kell vennünk. A szláv fajoknál, mikép ezt Orosz- és Lengyelországban még ma is láthatjuk, a nemesek mindnyájan egyenlők, a többi szolga, hübéri fokozat nélkül. A rómaiaknál a védencznek (cliens) a védurtóli (patronus) függését nem a földbirtok tételezte föl s a katonai szolgálat sem kivántatott. A császárok alatt a tapasztalt vitézek s a szövetségesek földeket kaptak, hogy azokért hadi-szolgálatot tegyenek, olly föltét alatt, hogy az örökösödő fiuk a férfiui kort elérve legottan hadi szolgálatba álljanak, becsület, élet, jószág- s életvesztés büntetése alatt [1]; hanem az illy kötelezettség nem egy különös ur, hanem az állam iránt fogadtatott. A skót- és irhoni clanok kötelezettjei a fejedelemnek, de nem önkénytes hübéresség, hanem igazi vagy álrokonság által. Ha azt, midőn valamelly ország több tartományra van felosztva s ezek mindegyike saját, talán elmozdithatlan kormányzóval bir, és a tartományok ismét több kerületben alkormányzók alatt állanak, hübérrendszernek lehetne nevezni; ugy annak kellene ismernünk a keleti birodalmak alkotmányát, annak minden hadsereg szerkezetét s különösen az egyházi hierarchiát; azonban ezek egyikében sem áll fenn ama félig dologi, félig személyi kötelék a hübéres és az ur között és ama különbsége az alattvaló kötelességeinek a hübéres kötelességeitől ura iránt, ki néha szinte hübérese egy másik hatalmasb urnak. Ha van mégis, a mi a hübérrendszerhez hasonlit, az az indiai zemindarok és a törökországi fanarioták állapota volna [2].

Igy tehát a germán szokásokban kell keresnünk, mikép fejlődhettek a szabadságot olly féltékenyen őrző intézmények oda, hogy még a magántettek szabadságát se türjék.

A római patricius, közbirtokosa volt az állam földei egy részének, hanem amellett sérthetlen s a házi istenektől megszentelt magán vagyona is volt; a gallok- és germánoknál ellenben az összes föld a nagy családnak vagyis egy egy törzsnek birtokához tartozott; magán birtokul csak az ingó vagyon s a rabszolgák tekintettek. A tulajdon-

---

[1]) Cod. Theod. *de veteranis et de filiis veteranorum* Lib. VII.

[2]) V. ö. **Brussel**, *Usages des fiefs.*
Beaumanoir, *Coutume de Beauvaisis.*
Guizot, *Hist. de la civilisation en France.* Leç. 40.
Mayer, *A törvénykezési intézmények szelleme, eredete s fejlődése.*
Montesquieure s Hallamra e tekintetben keveset lehet épiti.

nak ezen két neme vagyis a római és germán világ közt egy vegyes birtoknem állapult, t. i. a j a v a d a l m a k vagyis állami földek, melylyek tapasztalt vitézeknek hadi szolgálatrai kötelezettség mellett adattak. Illyen földeket a germánok, tett- vagy csak igért hadiszolgálatok jutalmaul igen sokat birtak.

A tulajdon.

Midőn a szabad germánok valamellyik főnöke, harcztársulatával, melly fölött, mint érintettük (VIII. könyv, 12. fej.) teljhatalmat gyakorolt, valamelly hadvezérhez szegődött, hogy azt hosszabb hadjáratra kisérje, már is bizonyos függő állapot fejlett ki, habár csak személyi s annyira szabad, hogy a haditárs a választott vezért tetszése szerint odahagyhatta. Miután elfoglalták a római birodalom tartományait, a közös vérrel szerzett földek közbirtokul tekintettek s a harcztársulatok vezérei között osztattak el; ezek ismét a parancsuk alatt állt haditársaknak egyegy földdarabot használat végett adtak át. Hozzá lévén ekkép kötve az alattvalók a földhez és a vezérhez, kitől azt kapták, az elhezi viszonylat lassanként állandósittatni kezdett, és a régi egyenlőséget katonai aristocratia váltotta fel, melly a legyőzött rómaiaktól az elvileges és tényleges egyéni tulajdon minőségét sajátitotta el.

Egy része a haditársaknak vezérei mellett maradt, a nélkül, hogy földbirtokban részesittetett volna; hanem a harczias és kalandor szellemet lassanként a birtok és állandósitás vágya váltotta fel, s a haditársak vezéreiktől jutalmat kértek, mire a nagy birtokosok H i v e i k n e k, szolgálatuk jutalmazásaul egy-egy földdarabot ajándékoztak. Aztán mikép is védhették volna ezen, háboruval elfoglalt nagy birtokosok terjedelmes uradalmaikat? Szomszédok s kalandorok foglalták el azok egyes részeit s még igen jó volt, ha e bitorlók az előbbeni birtokosokat mint ollyanokat elismerték, vagyis inkább hódolatukat meg nem tagadták tőlük.

A szegényebb, vagy birtokvesztett rész elhagyott s terméketlen vidékek müvelésére adta magát; hanem az illyenek is, hogy védelem alatt álljanak, hatalmasb szomszédnak vetették magukat alá, ki ezt tőlük néha maga követelte. Gyakran még a szabadok is némelly hatalmas vezérnek, erdeikből egy ágat, vagy földeikről egy göröngyöt mutattak be, s e jelves szertartással birtokukat annak védelmébe a j á n l t á k, mit különösen az egyházak irányában gyakoroltak, hogy megszentesitett tulajdonuk egyszersmind adómentessé legyen. Illy sokféleképen alakult a hübér!

Ezen magánhasznu, de politikai birtoksajátitás a barbárfőnök első kötelességévé tette a királyi hadsereghez bizonyos számu katonaságot szolgáltatni. Fogalmuk sem levén e vezéreknek ama szövevényes módokról, mikkel a katonaság mai nap szedetik s tartatik, a földeket többi kisebb birtokosok közt osztották el, ugyanazon katonaszállitási s tartási kötelezettség mellett. E hübéresek ismét saját alattvalóikra ruházták a tulajdon s a kötelezettség egy részét, miből aztán a függés viszonyainak egész lánczolata fejlett elő.

Miután a javadalmak, mint a vitézség jutalmazásai, személyeknek adattak, a főnökök azokat a jutalmazottak halála után visszasajátitni törekedtek, hogy mások szolgálatait is jutalmazhassák és felsőbbséget gyakoroljanak haditársaik fölött, kiket nem csak a multra nézve jutalmazni, hanem hüségöket jövőre is biztositni ohajtották. Ha tehát a kötelességeit teljesitő hübérest javaitól, mig élt, meg nem fosztották is, mindazáltal az utódokra is kötelezettséget róni, vagy ollyast elfogadni a germán szokások ellen lett volna.

Azonban a haditársak is mindinkább függetlenekké lenni s birtokukat családjok számára biztositani törekedtek; s bár mit mondjanak némelly mai szemlélődök, a tulajdonjognak természete magát örökössé tenni, ugy, hogy az a családnak állandóan biztosittassék. Eleinte királyi kiváltság tett némelly hübéreket illyenekké, az utánzás mindig gyakoribb s az örökhübér végre átalánossá lett.

Hódolat.

Szokás szerint azonban a hübér még mindig személyi jellemü maradt; valahányszor a birtokos változott, a hódolati eskü s a beiktatás megujittatott. Az örökös kérte a főurat, fogadná el hüségi hódolatát s letevén botját és kardját, letérdelt fedetlen fővel s kezeit ura kezeibe tévén igy szólt: Mai naptól kezdve a te embered[1])

[1]) Innen a *homagium*, *hominium*. Tibald champagnei gróf Fülöp Augustnak 1820-ban illyen esküt tett: „Én Tibald, tudtára adom mindeneknek, mikép én az én legkedvesb uramnak Fülöpnek, a francziák dicső királyának esküt tevém, hogy mint uramnak jól és hiven szolgálandok neki minden férfi és asszony ellenében; és hogy jó és hü szolgálatom pontos leend mindaddig, mig ő nekem udvarában igazságot ad azok által, kik nekem biráim lehetnek, sőt lenniök kell. Ha pedig én valaha, daczára annak, hogy az én uram királyom nekem udvarában igazságot ad azok által, kik nekem biráim lehetnek és lenniök kell, mégis, a mit Isten ne adjon, jó és hü szolgálatomban megfogyatkoznám, akkor a király a nélkül, hogy igaztalanul tenne, visszaveheti a jószágot, mit tőle birok s kezeiben tarthatja mindaddig, mig udvari törvényszéke és azok, kik engem itélhetnek és itélniök kell, rajtam a birságot meg nem veszik."

vagyok s hü leszek hozzád a földekért, mellyeket tőled birok. Ezután kezét a szentirásra téve hüséget esküdött illy záradékkal: Uram, én hü és becsületes leszek irántad; megtartom a hüséget ama jószágért, mellyet most igénybe veszek s eleget teendek becsületesen a szokásoknak és szolgálatoknak, mikkel neked tartozom. Isten és az ő szentjei ugy segéljenek engem. Ekkor megcsókolta a könyvet, hanem térdhajtás s minden más önmegalázási tett nélkül; az ur a felhatalmazás jeleül faágat, földgöröngyöt, vagy más jelvet nyujtott neki által, s e percztől kezdve a hübéres ura emberének tekinté magát.

A hübéresek kötelezettsége tehát nem örökösi, hanem személyi természetü vala; utóbb azonban a szokás örökösivé tette azt, meghagyva az apai birtokban a gyermeket is, melly, ha nagykoruvá lett, hüséget esküdött. A hüség azonban a hódolattól hosszu ideig megkülönböztetve maradt, miután amaz inkább csak nemleges kötelességeket vállalt, mint például nem leselkedni s háborut nem inditni ura ellen; a hódolat pedig tényleges és határozott terhekkel volt összekötve. Hüséget azért a kiskoruak nevében mások is esküdhettek; mig ellenben a hódolatot mindenki csak személyesen igérhette.

Azon népek közt tehát, mellyek előbb a hosszu költözködés daczára a személyi jogot fenntartották, most minden megváltozik, olly annyira, hogy állampolgárnak csak az tekintetik, kinek földbirtoka van; ur nincsen föld nélkül, mint szinte föld sincsen ur nélkül; a rangot s méltóságot a birtok természete határozza; a földbirtok képezi a személyiséget, mellynek osztatlanul az elsőszülöttre kell általszállnia [1]).

Midőn II. Eduárd Angolhon királya Valois Fülöpnek 1329-ben Aquitania herczegségeért hódolatát tette, a szertartások ekkép határoztattak meg: „Angolhon királya Gascogne herczege kezeit a franczia király kezeibe teszi, s az, ki a franczia király nevében fog beszélni, igy szóland az angol királyhoz, Guienne herczegéhez: *Ön lekötelezettje lesz a franczia királynak s igéri, hogy hü és becsületes lesz iránta. Mondja, hogy ugy van.* Ekkor a király és herczeg s utódai, Guienne herczegei mondandják: *Ugy van.* Ekkor a franczia király a mondott király hódolatát s hüségét elfogadja, semmiben sem csorbitván meg annak mások irányában jogait.

[1]) Olaszországban kettős vagyis longobard és frank hübéri törvény divatozott. A longobard szerint az apai birtok felosztatott az összes ütestvérek között, a frank törvény szerint mindenben csak az elsőszülött örökösödött. Fridrik császár Siciliában elrendelte, hogy a nők is öröködhessenek, midőn fiörökös nincsen, és pedig a frank hübérekben a leány a férjes fölött előnynyel birjon, a longobard hübérekben pedig az asszonyoknak betudassék, a mit nászhozományba kaptak. *Constit. R. Siciliae.* L. III. tit. 26. 27. A királyoknak haszno-

Ezen behozott birtokviszony nagyobb kiterjedést nyer s mint egyéb intézmények, átalánosságra vergődik, és minden hübérivé lesz; még a különféle városok is beleszövődnek e rendezetbe; kötelezettségeket vállalnak, hogy a megfelelő jogokat élvezzék, valamelly báró védurssága alatt. A tulajdon ekkép saját jellemet ölt, teljessé, valódivá, örökössé lesz, és mégis felsőbb hatalomtól függ, ahhoz kötelezettségei vannak, mellyek elmulasztása a birtok elvesztésével jár.

A nagyobb hivatalok, mellyek utóbb szinte hübérbe adattak, kissé nehezebben lettek örökösekké. A helytartó, lovászmester, pohárnok, algróf és zászlótartó, sőt a hadvezér méltósága is a fiukra szállt által, habár különösen az utóbbi a legnagyobb képtelenség vala. Ez által a fejedelem hatalma sokkal szorosabban korlátoztatott, mint az örökhübér által; miután a kik oldalánál voltak, a helyett, hogy intéseire hallgattak volna, inkább csak gátul szolgáltak neki. Igy a franczia országos parancsnok a hadsereg fölött a királyon kivül legfőbb hatalommal birt; nélküle sem a fegyverrei felhivás, sem maga a hadjárat meg nem történhetett; a vezérek, parancsa nélkül az ütközetet el nem kezdhették, ő jelölte ki mindenkinek helyét, még a királyét is, kinek szinte ott kellett lovagolnia, hova őt ama parancsnok rendelte [1]).

Örökössé levén a hübér, a kötelezettségek is ollyanokká lettek, átszállván arra, ki a hübért örökölte [2]).

Ki élő példáját akarja látni az illy nemü birtoknak, tekintsen Angolhonra, hol a föld még most is hübéri; s habár a kéz, melly azt müveli, már régóta szabad; habár a munka, melly teremt, olly sok győzelmet vivott ki a lankasztó kiváltságok fölött; az aristocratia mégis csak némelly politikai kiváltságokat engedve oda, a polgáriakat fenntartotta és fenn tudja tartani a hübériségből mindazt, a mi hasznos, elvetve mindazt, a mi karos volt. Az angol jogtudósok egyértelmüleg állitják, hogy a földbirtok nem lehet hübérkivüli, hogy minden jószág a korona közvetett, vagy közvetlen hübéreül tekintendő. Hanem, hogy a király legyen az egyedüli tulajdonos, az jelentő-

---

sabb volt a hübér eloszthatlansága; azért rajta voltak, hogy a *jus Francorum* tulnyomóvá legyen.

[1]) **Brussel**, *Usage des fiefs*, I. köt. 634. l.

[2]) Ennek első példája 757-ben fordul elő: *Tassilo dux Bojariorum, cum primoribus gentis suae venit, et more Francorum in manus regias in vassalicum manibus suis semetipsum commendavit, fidelitatemque tam ipsi regi Pepino, quam filiis ejus Carolo et Carolomanno jurejurando supra corpus sancti Dionysii promisit.* **Adelmus** Ann. Franc.

ség nélküli föltevés, melly a birtokbani öröködést sem meg nem gátolja, sem föl nem tartja, mig ellenben a koronát arra kötelezi, hogy örködjék az elsőszülöttre, vagy az ollyanul helyettesitettre átszállandó hübérek elidegenithetlensége fölött. A ki nem birtokos, az semmi; hanem ha a birtokosok osztályába jutott, egyenlővé lett a leghatalmasbakkal, kik uj társuk fölött semmi előnynyel, semmi kiváltsággal sem birnak. Ez intézmény ellen nem állhatott volna a müvelődés haladásának, ha nyitva nem hagyta volna az utat minden gazdagnak a bejuthatásra, s ha igy a legtöbbeknek érdekökben nem lett volna fenntartani a kiváltságos osztályt, mellynek tagjaivá lenni reménnyök vala[1]).

Föhatalmi jogok.

A földbirtokkal föhatalmi jogok is voltak összekötve. Mikép a zsákmány elosztása után mindenki a neki jutott résznek ura maradt, épen ez történt a földre s annak müvelőire nézve is. A hübéres a földjén lakó nép fölött föhatalmi vagyis mintegy felségi jogokat gyakorolt, mellyek ma a közhatalomnak vannak fenntartva. Hübérestársai irányában egyenlő vala, hanem birtokán belül senki sem szabhatott eléje sem törvényt, sem adót, senki sem idézhette meg. Már a germán öserdőkben is a családfő, már akár hóditási jog, akár patriarchális szokás szerint, feje volt a háza körül elterülő falucskának, mellyet fiai, rokonai, többé kevésbbé szabad földészei s mindennemü munkára felhasznált rabszolgái képeztek. A családban minden töle függött, ő volt a biró, pap és király; a többi főnökökkel egyenlő rangban állott, s a közös ügyeket közösen intézték el, a nélkül, hogy a politikai egyesitett föhatalom a házit és egyénit megszoritotta volna. Miután hóditásra indulva, igen terjedelmes földtéren telepedtek le, az általános nemzetgyülésnek, mellyben a politikai föhatalom képződött, folytatása lehetetlenné vált; a belkötelék ellenben, több nyers erő s kevesebb érzelem hozzájárultával, a családinál sokkal harcziasabb lett; a földészek és rabszolgák, miután idegenek voltak, jobban zsarnokoltattak.

A szabadok, kikből a főnökök (arimanni) harcztársulata állott, állapotukban megmaradtak; némellyek azonban javadalmakat nyervе, a hübéresek osztályába jutottak, mások a főurak földein telepedve le, ezek hatalmasbodásával szolgákká, vagy földészekké lettek.

Egy-egy törzset tehát vezére körül nem a rokonság s hagyomány köteléke tartott meg többé, hanem túlnyomóvá lett az erőhata-

---

[1]) A legutóbbi javitások, mellyeket a képviseleti rendszer hozott be, mindenki előtt ismeretesek.

lom, melly a hübéri szerkezetnek utóbb kizárólagos jellemévé vált, magához társasitva a hüség s kegyeletes becsületesség eszméjét, mellyet előidézni maga a nyers erő kénytelen, miután a hübér a becsület érzetét kapcsolja össze a földbirtokkal, melly a tett szolgálatokért, vagy ujabbak igéreteért jutalmul adaték.

Az által, hogy a birtok főhatalmi jogokkal köttetett össze, a törzsek elszigeteltettek, s a hány birtok volt, ugyanannyi kis állam képződött, csak igen kevés közérdek által egyesittetve. E társadalom alakulásakor a hübéresek, esetleges, vagy szomszédsági körülmények szerint a grófok és herczegek köré csoportosultak, hanem e központosulási hajlam inkább csak látszatos-, mint valódinak vala tekinthető. Az állam elvont eszméje tehát megszünt s az egyediség összesitett eszméje lépett helyébe s kötelezettségek is csupán ennek irányában léteztek.

Nagy-Károly a birtoknak a főhatalommali egyesitését meggátolni törekedett, rendelvén, hogy a szabadosztályuak uraikon kivül neki is, az ő javára esküdjenek hüséget [1]); hanem a Karolingok alatt az ujonan hatalmas bárók a király és nép közé helyezték magukat; ugy, hogy amaz ezzel csak általuk, közvetve érintkezhetett. Később a királyi méltóság üres czimmé lett, s a nép ollykor azt sem tudta, ki viseli e czimet, sőt a főurak mellett fegyvert is fogtak a fejedelem ellen. Csak a vallási jellem kölcsönzött némi tekintélyt a fejedelemnek; s mig a bárókat a személyes függetlenség élénk szüksége cselekedteté, addig a püspökök s apátok inkább egyháziaknak, mint hübérbirtokosoknak tekintettek.

A nyemzetgyülések, ezen germán nép-elem, mint már emlitettük, elmaradtak, s igy sem a közérdekek nem tárgyaltattak, sem a túlhatalom nem fékeztetett; ellenben az aristocratia megerősödött az által is, hogy a családok s harczitársulatok fejeinek hatalma növekedett és a birtok aránytalansága által is; és ezek az egyedüli okok, mellyek a hübért átalánosá tették.

Hierarchia.

A hübér-birtokosokat egymás közt a törvényhozó, igazságszolgáltató s hadi intézmények bizonyos hierarchicus rendszere kötötte össze. A hatalomnak egyetlen kutforrása az Isten és az ő helytartója a pápa. Ez, magának tartván az egyházi kormányzatot, a világit a császárra, mint

---

[1]) „Senki se esküdjék másnak hüséget, mint nekünk és urának, a mi és az ő urának hasznára.“ *Capit.* ann. 805. **Baluze**, I, 435.

a királyok fejére ruházza. Mind a pápa, mind a császár és királyok, hatalmuk gyakorlását tisztviselőkre bizzák, kiknek a hivatal mellett földeket is adnak. A tisztviselők mind földüket, mind méltóságukat hason kötelezettségek mellett másokkal osztják meg, s ezek ismét másokkal. Az, ki a hübért adta seniornak, a javadalmas pedig juniornak neveztetett; néha azonban katonáskodási kötelezettségéről milesnek is. Szokottan mégis a javadalmas egyenesen vassus- vagy vassallusnak, az al-javadalmasok, alhübéresek vavassori-knak (vassi vassorum?) neveztettek, kiktől ismét a harmadrendü hübéresek (vavassini) függtek.

Mikép a mennyiségtani mütételeknél minden tétel előzmény is következmény is, ugy a hübéresek közt is mindenki ugyanazon időben ur is alattvaló is volt, miután különféle terhü s természetü hübéreket tartott, lekötelezve azonban csak az iránt volt, kitől közvetlenül függött [1]). Az, hogy valaki bizonyos birtokra nézve alattvaló volt, nem tette lehetlenné, hogy más földeken főhatalmat ne gyakoroljon: sok király a Szentszék hübéresévé tette magát; az angol király hódolatot mutatott be a franczia királynak Normandiáért; néha két főur egymás irányában ur is hübéres is volt egyszerre; igy a sioni püspökök Savoya grófjait némelly birtokokért uraiknak ismerék, ezek pedig a püspököknek a chilloni hübérért hódoltak [2]). A franczia király hübérese volt a chartrei sz. dénesi szerzeteseknek, mivel a louvresi torony ezek földén vala épitve; a király ama földért évenként harmincz párisi soldót fizetett, miglen e bérösszeg a párisi prépostságra vitetett által, hogy a hires torony ne maradjon többé hübéri minőségben. Midőn valamelly hübéres egy másik országban főhatalommal birt, az államok közti vitályok, a hübéri törvényszékek s a hütlenség kijelentése körül nagy zavar támadott. Burgundia urai a német császárnak s a franczia királynak is hübéresei voltak; miért is, ha az egyiket pártolták, a másik iránt hütlenekké lettek; néha pedig mindkettővel ellenségeskedésbe jöttek.

A főpapok, kiknek az egyházi törvények törvényes itélet, vagy magánhad által vért ontani meg nem engedték, grófokat és algrófokat vagy ügyészeket tartottak, kik az igazságszolgáltatást vitték s háboruban a püspöki fegyvereseket vezérlették. Ezeket eleinte maguk a püspökök nevezték ki, utóbb a királyok, mint a javadalmak alapitói, maguknak

[1]) A személyek fokozata igy jelöltetik meg egy kéziraton **Hallam**nál c. 5.: „Az első méltóság a herczegé, aztán jönek a grófok, algrófok, bárók, ezután a várbeliek (castellani), az alhübéresek, a polgárok s végre a parasztok."

[2]) **Cibrario**, *Monarchia di Savoja*. II. 6.

tulajdoniták e jogot; s igy ezen ügyészek a püspököktől függetlenekké, néha pedig náluknál gazdagabbakká is lettek.

A király. Gyülések.

E lánczban, mellynek minden szeme közvetlenül az előttevalótól függ, a legfőbb személy eltünik, s a királynak a nép fölött semmi hatalma sem marad, miután ez más, a királylyal majdnem egyenhatalmu urak kezébe ment által. Igy tehát a király nem volt az ország első tisztviselője s egy főhatalmu nemzetgyülés akaratának végrehajtója; nem volt feje egy szabad nemzetnek, mellyel egyetemben törvényeket hozott volna; nem volt végre a nemzeti hadsereg fővezére, ki a nemzet kijelentett ellenségei ellen viselt volna hadat: ő csak czimzetes tulajdonosa volt az általa adományozott javadalmaknak, ur gyanánt pedig csak közvetlen saját hübéreseivel rendelkezett. E szerint hosszabb hadjáratokat mikép kezdhetett volna? midőn a hübéresek csak meghatározott és mindig idei szolgálatra voltak leköteleze; a határidő elteltével odahagyták a csatatért, a vállalat be vagy be nem végeztével mitsem gondolva. A törvényhozó gyülések királyi tanácscsá változtak át, mellybe a fejdelem azon bárókat hivta meg, kiket neki tetszett, de hozzáteszszük, hogy ha ezeknek is tetszett, miután kényszeritésre nem volt neki hatalma. Néha a főurak teljes gyülést tartottak, de nem a közügyek tárgyalása, hanem csak fényök ragyogtatása végett. Ha sürgető közügyek adták magukat elő, a szomszédságbeli főurak összejöttek, tanácskozandók arról, mit kelljen mindegyiknek tennie saját urodalma határai között; ha a király is köztük volt, ő is csak a szerződők egyikének tekintetett s kényszeritő hatalommal épen nem birt. Csupán a zsinatok voltak, mellyek, mint vegyes gyülések, polgári törvényeket is adtak ki.

Kormányzat.

Minthogy a germán eszmék szerint mindenki csak azon törvénynek tartozott engedelmeskedni, mellynek alkotásában maga is részt vett, legfelsőbb törvényhozás hiányában ugyanannyi törvény divatozott, amennyi tartomány vagy inkább egyes kis állam létezett. Nekünk, kik törvénykönyveink homlokán e szavakat látjuk: A törvény kötelező erővel bir az egész országra nézve, megfoghatlannak tetszik, mikép állhattak fenn ama tartományok három századon át legfelsőbb törvényhozás nélkül s mikép nélkülözhette a kormány leglényegesb kellékét, a törvényhozási hatalmat.

Igen számos kormányzati s felügyeleti jog, melly ma kizárólag a korona által gyakoroltatik, akkoriban még nem ismertetett. A királyi elöjogokhoz csak a törvényhatóság, vámszedés, pénzveretés s a

bányák müvelése tartozott, hanem a nagy hübéresek e jogokat is egymásután bitorolni kezdték. A pénzügy kezelés, melly ma a kormány egyik fő ágát teszi, teljességgel ismeretlen vala. A koronajavak, a királyi előjogok jövedelme s a családi birtokok elegendők voltak a fejedelemnek béke idején, annál is inkább, hogy az udvarok sokkal egyszerübbek voltak és a hübérrel ellátott tisztviselőket nem kellett fizetni. Háboru idején a hübéresek meghatározott s mulaszthatlan szolgálattételre voltak kötelezve s mindegyik eltartotta a maga embereit [1]). Rendkivüli szükségekben a hübéresektől katona és pénz kéretett, sőt néha a papságtól is, melly mikép a nemesség, adómentes vala, mivel az államnak, emberei által és személyes szolgálatokat is tett.

A Karolingok a barbárok személyjogi szellemét a római modoru egységre vinni törekedtek, a hübéresek ellenben az öket kiskirályokká tevő helyi jog behozatalán dolgoztak, és sikerült is nekik a társadalom minden viszonylatában a nemzeti eszméket helyiek- s földterületiekkel váltani fel.

Függetlenekké lévén a főurak a királytól, kit hatalomra néha felülmultak, magukhoz ragadták a királyi előjogokat, a bányákat saját uradalmaikban maguk zsákmányolták ki, a vámokat maguk szedték be; sőt Franeziaországban a király képével pénzt is verettek; miért is azon országban a Karolingok megbukásakor százötvenféle pénz keringett; sz. Lajos azonban e jogot, a bretagnei herczeget kivéve, mindenkitől elvevé. Nem különben történt a többi országokban is.

Miután a barbár törvénykönyveket a tartományi szokások váltották fel, az igazságszolgáltatás nem volt többé főhatalmi intézmény, hanem a tulajdonjog következménye. A báró nem volt alávetve a király felügyeletének, jogaitól meg sem vala fosztható, hanem maga hozott törvényeket s gondoskodott azok végrehajtásáról; ha igaztalanságot követett el, nem lehetett öt rendre utasitni, legfölebb ugy, mikép ma egyik uralkodó a másikat szokta. A legfőbb itélőhely a hübéri kormányzatban mindig hiányzik s ha a király, vagy császár nevéhez némi emlékek köttettek is még s eléje, mint legfelsőbb biró elé, némelly ügyek fel is terjesztettek, ezt mégis a mai fölebbezéshez hasonlitni sem lehet. Ha egy hübéres (mert az egyszerü ember meg sem hallgattaték), kinek az igazság megtagadtaték, ügyét a trón elé vitte,

---

1) Azon szokás, hogy az ezredek egy tulajdonosnak nevét viselik, kinek ott kegyelmezési s vérjoga van, a hübérrendszernek maradványa.

a helytelen itélet meg nem vizsgáltatott csak maga az ügy, és ha a hübéri törvényszék hibában találtatott, a királynak nem állott jogában az itéletet megsemmitni, csak a mennyiben ereje is volt ehhez.

Midőn minden birtok hübérré, vagy másodhübérré, és minden hivatal elvehetlen- s örökössé lett, minden herczeg, gróf, határgróf és báró uraul tekintetett a maga földének, mellynek lakói minden rendeletét béke és had idején egyaránt teljesitni tartoztak. Maga az ur sem adót nem fizetett, sem a sérelmekért az egyezkedési bánatpénzt nem volt köteles elfogadni, hanem boszut állott magánhaddal, mellyet néha legfelsőbb ura ellen is viselt. Legbecsesbnek tartaték e jog, melly szerint a nemzet háboruihoz még a magán hübéresi hadak is járultak, egyesnek egyes elleni viadala (ökölj o g).

A várak.

A normannok, arabok és magyarok berohanásakor a megtámadottak jónak látták magukat örtornyos falakkal erősitni. Olly rendetlen időben, midön a jogot mindenki csak az erő szerint mérte, a várak könnyen rablók gyül- és menhelyévé alakultak; ellenszegültek a hatalomnak és hasznukra forditottak minden, mások közötti viszályt, vagy hadat. Azért is az egyházak, a földbirtokok s a szomszéd főurak minden ujon emelkedett vár által fenyegettetni érzék saját függetlenségöket, a királyok pedig elöjogaik megtámadásaul tekintették azt. Ez utóbbiak el is rendelték néhányszor a várak lerontását s eltilták ujaknak épitését; azonban csak is rendelni tudtak, nem találva sehol engedelmességre; sőt a tilalom arra tanitá a bárókat, mikép állhatnak ellen s tehetik magukat rettentőkké.

A várlakok tehát mindinkább szaporodtak, miután amaz időnek szüksége s egyetlen rendje a háboru vala; a monostorok és faluk megerősiték magukat; a tornyokban mindig őr vala, vigyázva, nem közeledik-e ellenség; s minthogy néha azonegy város falai között is ellenséges pártok találkoztak, tehát azonegy városban is több erősség emeltetett; a nîmesi palota, a római Colyseum, a milanói Janus-ive, az arlesi és veronai szinkör s a régi templomok és imolák maradványai erősségekké alakittattak; és a paloták erősségek gyanánt voltak épitve, erős vasrácsok-, sánczok-, repülőhidak- és lőlyukakkal.

A hübéres legszokottabban birtokai közepén magasabb helyen ütötte fel lakását, várat épitvén oda; ollyanféle várat, minöknek romjai sok hegycsucson még ma is látszanak s mik nálunk a kiváncsiság, akkoriban pedig a rettentés tárgyai voltak. Emlékeztető jelek ezek amaz, önmagában megoszlott társadalomra, hol jog és törvény helyett

a fegyver használtatott, mint jelve az elzárkozott s független hatalomnak, a személyes vitézség és kitünésnek. Az alacsony kunyhók közepett, mint egy rabló a szolgacsoport közepében, emelkedtek ama tömörkövü épületek, gömbölyü, vagy sokszög s párkányozott tornyokkal. Egy sugár, de legmagasabb torony, mind a négy oldalra nyiló ablakokkal őrhelyül szolgált, honnan a harang- vagy kürtszó pitymallatkor a munkásokat dologra, az ellenség közeledtekor pedig a harczosokat fegyverkezésre serkenté. Ha lopás, vagy gyilkosság követtetett el, az őr sajátszerü kiáltást hallatott, mit minden ember, szomszédja felé ismételt, hogy a bünös a szomszéd birtokra ki ne menekülhessen.

A természet segélyéhez mesterség is párosult, hogy a várak hozzáférhetlenekké tétessenek. Sánczok, előfalak, karózatok használtattak, köröskörül tövis ültettetett, keskeny s támasztékok nélküli repülőhidak, lánczon függő esőkapuk, földalatti járatok, kelepczék, csapdák s több afféle mind ama les- és védrendszerhez tartozott, mellyre borzadnia kellett annak, ki a várat megtámadni, vagy meglepni akarta.

A vassal kivert ajtók fölé kiszegzett vadkan- és farkasfejek, meg sasok, a csarnokban pedig szarvas meg őzbak szarvai a báró ur vérengző mulatságárá mutattak. Tovább hatva semmit sem találsz, a mi az épitéskor elmulasztatott volna, nem ugyan a kényelem és izlés, hanem az erő és biztosság tekintetében. Fegyverzetek, lándsák, alabárdok s vasbuzogányok csüngtek a családczimerek között a tágas, de roszul rendezett szobák falain; a roppant kandallók köré összegyült az egész család sakkot, vagy koczkát játszani, himzeni, inni, elbeszélést, vagy fuvola- s citharától kisért éneket hallgatni.

A vár falain belül minden találtatott, a mi az élelemhez és csatázáshoz tartozott, a konyhától a fogházig, a tyukketrecztől a fegyvertárig, a levéltártól az istállóig, minden inkább költséges, mint izletes fényüzéssel. Csupa ezüst edény s arany poharak; tizenkét láb széles kandallók roppant vasmacskákkal, mellyek vén fák derekát tarták a lángok alá; félborjut befogadó üstök s olly nyársak, mellyekre egy egy süldőt egészben húztak fel; nehez nagy asztalok, száz meg száz üveg borral beteritve; kenyértár, tojástartók, pinczék, ruhatárak, kamarák s gyümölcstartók mind megtöltve s bőven ellátva. Meg is kivántatott ez a sok készlet annyi tiszt, sólymász, apród, inas, kertész, szakács, sütő, ruhatartó, kapus, katonák és örök eltartására; az urakon, rokonokon, barátokon, lovagokon, zárándokokon s más

utasokon kivül, kik addig maradtak, mig nekik tetszett s gazdagon megajándékozva bocsáttattak el [1]).

Belül az épület több lakosztályt foglal magában. A hölgytermekben a nők nyilakat, íveket, dárdákat szerelnek és sisakokat ékesitnek; más munkások kardokat, paizsokat, sisakokat, buzogányokat, kalapácsokat, lándsákat, nyilakat, alabárdokat, a fegyverzetnek egyéb nemeit, aztán vas-, rézedényeket, szaru- s bőrszereket s eszközöket készitnek. Néha a lakoma, vagy játék közepén a vészharang hangzik el; fegyveréhez kap minden, a lőréseken harczosok állnak, a hidak felhuzatnak, a kapuk leeresztetnek, s foly a harcz, és ha a támadás visszaveretett, visszatérnek az épen elhagyott ebéd- vagy játékhoz, vagy társalgáshoz.

A nemes ur.

Mint fészkében a sas, ugy élt akkoriban a nemes ur elszigetelve mindenkitől, alattvalóin kivül, sem nem módositva, sem viszont nem módosittatva a többi társadalom által. A nép, melly öt környezi, nem az ő vére, mint a patriarchális időkben; nem rokonok és atyafiak, mint Skót- és Irhon clanjainál; nem köti őt embereihez sem szeretet, sem hagyomány; ő egyedül áll nejével s gyermekeivel, komoran s gyanusan tekint embereire, kik neki félve engedelmeskednek. Milly magas önérzet támadhatott benne, midőn látta, hogy ö mindent tehet, és pedig csupán saját hatalmából, nem korlátoztatva, csak saját ereje által? Már gyermekségében, atyja dölyfössége s a szolgacsoport porbancsuszása arra tanitá őt, hogy az urnak minden szabad. Ha felnőtt, egyrészről reszkető, elaljasult rabszolgákat, másrészről neki vakon hódoló kegyenczeket lát maga körül; nem félve senkitől, nem ismerve a társadalmi életet, nem találva soha ellenállásra, s nem félve sem elnyomatástól, sem szemrehányástól, jelleme különös szilaj erőt nyer, s ő nem csak vaddá, hütlen- s erkölcstelenné, hanem különösen szeszélyessé is lesz, s megátalkodván szokásaiban minden haladásnak ellenáll. Udvari szolgáit fizetés helyett kicsapongásra s a földészek zsarolására hatalmazza föl, mi által uj fokozatu zsarnokságot hoz létre, melly a várbeliek s a földnépe közt mindig nagyobb idegenkedést szül; a népnél apáról fiura mindig nagyobb tisztelet öröködik át a mindent tehető ur iránt, ki őket más ellenségtől megvédi; másrészről azonban gyötörtetve az egyéni szeszélyes zsarnokságtól, átkozzák a hatalmat, mellynek ellenállni nem merészelnek.

---

[1]) **Monteil**, *János toursi szerzetesnek, András toulousei szerzeteshez irt XX. levele.*

Ló, fegyver s várának erősitése, képezik a vár urának egyetlen gondját s foglalkozását; néha ki-kirándul elrabolni a földész nejét, vagy leányát, vagy kifosztani s megadóztatni az utasokat. Minthogy azonban a harcz és rablás ama zavargós időkben csupán csak az élet kicsapongásai voltak, a nemes ur az életet valódilag elfoglaló tevékenység hiányában az unalmat el nem kerülhette. Közügyek nem veszik többé igénybe tevékenységét; az alattvalók közti igazságszolgáltatás, miután csak önkényétől függött, nem volt többé magasztos tiszti eljárás; az igazgatás egyszerü volt, miután a földeket a jobbágyok kizárólag az ő hasznára müvelték; a mesteremberek szinte az ő szolgái voltak; a tudományokat csak a szerzetesek müvelték, kiket ezért és imádságukért a nemes ur időnként meg-megajándékozott. A hübéresnek tehát az életet képező tevékenységet másutt kellett keresnie; azért ki-kiindult kalandor- és rablójáratokra, vadászatra, zarándoklatra s mindenre, a mi őt a békétlen tespedésből kiragadhatta.

A hübéres és ura közötti viszony.

A hübéresnek kötelezettségei elő vannak adva a „Jerusalemi törvénykönyvben", mellyet az európai főurak a Szentföld meghóditása után birtokaik kormányzása végett szerkesztettek s mellyben mondani lehet, hogy a hübériség öntudatra, tulajdonai pedig elméletre emelkedtek. A barbár nemzetek büntető- és a müveltebbeknek tisztán polgári törvénykönyvei közti időköz alatt a törvényhozó hivatva érzi magát az erkölcsi kötelyeket is azok módjaival együtt megszabni, hogy az erkölcsi öntudatot a szenvedélyekkeli küzdelmében mintegy megerősitse. Azért is ama törvénykönyvben rendeltetik, hogy a hübéres meg ne sértse urát testileg, s ezt másoknak se engedje megtenni; semmit se vegyen el tőle az ő beleegyezése nélkül; semmit se tegyen kárára, vagy becstelenitésére; meg ne gyalázza ura nejét, vagy leányát; hanem igen, adjon becsületes tanácsot, valahányszor erre felszólittatik; vállaljon érte kezességet, ha adósságba, vagy fogságba esett; az ellenség előtt, ha veszélyben látja urát forogni, mentse meg: ha mindezt teljesiti, ura őt egész hatalmával védeni fogja, ha becstelen szószegésről nem akar vádoltatni [1]).

Ezen erkölcsi kötelyeken kivül a hübéresek még szolgálatra, hüségre, igazságra és segélyezésre köteleztettek. A szolgálat alatt hatvan, negyven, vagy husz napi katonai szolgálat, vagy az egész hadjáratbani résztvevés értetett, emberek- és fegyverzettel, vagy a nélkül, a hübéri birtokon belül, vagy akárhol,

1) L. *Assise di Gerusalemme*, cap. 205.

csupán a védelemre, vagy a támadásra is, az egyezmények szerint. Hüséggel akkor szolgálta urát, ha ez az udvarhoz, vagy a tanácsgyülésre ment, vagy ha hübéreseit tanácskozmány- vagy számotadásra hivta össze. Az igazság a hübéri törvényszék elismerésében állott. A pénzbeli segélyezések majd önkénytesek és szivességbeliek, majd meghatározottak voltak, midőn az urnak fogságból kiváltatnia, elsőszülött lányát férjhez adnia, vagy fiát lovaggá avatnia kellett. Az, ki katonai szolgálatra volt kötelezve, a nemesség megállapitása óta nemesnek tekinteték; a kik csak adót, vagy munkaszolgálatot igértek, csakhamar parasztállapotra jutottak.

II. Lothar törvénye szerint Olaszországban a hübért az ur beleegyezése nélkül elidegenitni tiltva volt; II. Fridrik Siciliában hasonló tilalmat adott ki. Angolországban a Magna Charta megengedi ezt azon föltét alatt, hogy az átvevő a terheket is vegye által. Franciaországban, ha valamelly hübér áruba bocsáttatott, a közvetlen ur azt adott áron visszavehette. Mikép pedig eleinte a kért átruházásért dij fizettetett, épen ugy kellett az örökhübér behozatala után is az ujon beiktatottnak az ur pénztárába hübérdijt fizetnie.

A hübéresnek nem egyenes örököse az urnak, öröködése elismeréseért (relevium, relief), határozott hübérdijt tartozott fizetni. A Magna Charta ama dijt az évi jövedelem egy negyedére szabta; sz. Lajos pedig meghatározá, hogy, ha a hübéresnek nincsen pénze, az ur a birtokot egy évig maga használja. Ha a hübéres főbb kötelességei valamellyikét (forfaiture, foris factura) megszegé, a hübért egész életére, vagy csak bizonyos időre elvesztette.

Utóbb szaporodtak a kötelezettségek. Az ur összes hübéreseit arra kötelezte, hogy az ő malmát, az ő kemenczéjét és borsajtóját (banalité) használják, bizonyos dijfizetés mellett; a jobbágy nem csak terményei nagy részét tartozott odaadni, hanem határozott számu napokon személyes szolgálatot is kellett tennie. Igen jövedelmes volt azon jog, melly szerint az ur a szolga, vagy félig szabad félig szolga állapotu, végrendeletre föl nem jogositott alattvalók elhunyta után a vagyonnak egy részét, vagy egészben maga örökölte. Az ur jogaihoz tartozott továbbá a kiskoru hübéresek gyámnoksága, ő ajánlt férjet a hübér örökösnőjének, s kényszerithette azt, hogy az ajánlottak közt válaszszon: észszerü követelés, miután a férj az urnak lekötelezettjévé, vagy épen katonájává vált, kitől azonban a nő megválthatta magát, annyit fizetve az urnak, a mennyit neki kérői ajánlottak. Az urat illették még a talált dolgok, aztán a végrendelet s gyónás

nélkül, vagy hirtelen meghaltak vagyona, mintha ez utóbbiak bizonyos kárhozatnak mentek volna eléje.

Igen fontos volt a hübérbirtokosnak azon joga is, melly szerint ő a birtokain meghalt idegenek javainak is örököse vala. E jognál fogva bármelly hajó, vagy személy vettetett ki az ő földére, azt mint sajátját lefoglalta; miért a leoni algróf Bretagneban, egy sziklára mutatva mondá: E szikla nekem becsesebb, mint a királyi korona drágakövei.

Némellyek szerint a partjog a kalózok megfékezése végett hozatott be; annyi bizonyos, hogy már a legrégibb korban is gyakoroltatott; a rhodusiaktól a rómaiak vették át [1]), kiknél az az államkincstár jövedelmévé lett, mikép ez Eudemonnak Antoninhoz intézett folyamodványából nyilván kitünik. Antonin és Hadrián lemondtak róla, hanem utódaik ismét behozták. VII. Gergely az 1078-i római zsinaton s utóbb III. Sándor is a IV. lateráni ban átok alá veték azokat, kik a partjogot igénybe vették. II. Fridrik Siciliában tiltotta azt el; sz. Lajos pedig 1231-ben, midőn el nem törölhetné ama jogot, egyezkedésre lépett Mauclerrel, Bretagne herczegével, melly szerint ez a Lajos által mentesekké nyilvánitott hajókat megkimélni tartozott. Az 1235-i oleroni határozmányokban meghagyatik, hogy a hajótörés után összeszedett javak, ha senki által nem követeltetnek, egyházi átok büntetése alatt kegytettekre fordittassanak. I. Ferencz 1543-i februári rendelete által érvénybe hozza III. Henrik angol király s Normandia herczegének törvényét, melly szerint hajótörés esetében a holmik arra rendelt tisztek által összeszedetnek s őriztetnek egy hónapig s egy napig, hogy visszaadassanak annak, ki ezen idő alatt követelését mint tulajdonos hitelesen kimutatja. XIV. Lajos alatt a partjog, a kalózok elleni eseteket kivéve, szigoruan tiltatott el; hanem ez igaztalan eljárás mégis itt ott egész napjainkig fenntartotta magát.

Vadászat.

Legbecsesebb kiváltsága volt a nemes urnak a vadászat, melylyet olly szenvedélylyel üzött, hogy szép időben néha egész kiséretével hetekig is az erdőben lakott. A sólymászat a nemes fő kedvtöltését tette. A sólymok távol tartományokból hozattak, s ha ki voltak

[1]) Juvenalis Satyr. 4. mondja: *Res fisci est ubicumque natat;* és Antonin Lib. I. Cod. de naufr. *Quid enim habet jus fiscus in aliena calamitate, ut de re tam luctuosa compendium sectetur?*

tanítva, mindig kézen hordoztattak. A keresztesek is magukkal vitték őket, midőn a szent sir megszabaditására mentek. A milanói községház épitésekor ki nem felejtettek a sólymok állványai s karói, sőt még a papok is az oltár szélein s az egyház más helyein is tartottak illyeket. A frank törvény megengedte a fogságba esett nemesnek, hogy váltságul egész pénzét sőt földeiről kétszáz jobbágyot is odaadjon, hanem a sólymokat nem adhatta váltságdijba. Ezekből egyet elrabolni ugyanannyi volt, mint egy rabszolgát megölni. Némellyek együtt temettették el magukat sólymaikkal, vagy pedig legkedvesb barátaiknak hagyták azokat. A koporsóra vésve a sólyom az elhunytnak nemességét jelentette.

A főurak vadászata zajos pompával ment végbe. Egy herczeg hat apródot tartott a vadászebek, hatot az agarak mellett; tizenkét másodapródot az összes kutyák mellett; a vizslák s agarak körüli szolgákra hat vadászigazgató ügyelt föl. A spanyol ebek mellett hat, a pudlik mellett hat, az angolkutyák mellett szinte hat inas tartatott. A vadász öltözete szürke prémes vállruhából, rövid zöld köntösből, irhoni bőrövvel, és szük nadrágból állott. Magával hordta a vadászkést, ijat és nyilakat, arany-, vagy aczél-lánczon függő elefantcsont kürtöt. Néha messziről hozattak vadak s keritès közé szoritva hajhásztattak.

Igy szülemlett a régiek előtt ismeretlen vadászati jog, melly olly igen nyomasztó vala a földmüvelőre, kinek nyugodtan kelle néznie, mikép dulják fel a vadak a már érett szőlőt, vagy vetéseket; még a félénk nyul is veszedelmes volt reá nézve. Jaj volt annak, ki fogyasztani merte a nemes ur mulatságának tárgyait. Az auxerrei püspök keresztre feszittette azt, ki egy vadászható madarat elüzött, Bernabò Visconti a nyulat böröstül csontostul nyersen etette meg avval, ki egyet megölni merészlett.

Hübéresi szeszély.

Ezek voltak a legközönségesb kötelezettségek, mivel a részletesbeket, miket a zsarnokság, vagy szeszély szabott meg, alig is lehetne előszámlálni. Némelly hübéresek azon előjoggal birtak, hogy ha a király birtokaikon keresztül utazott, elfogták a lovát; Milanóban a zászlósoké volt azon öszvér, mellyen az érsek bevonulást tartott; Florenczben a Visdomini család vitte be, s a bevonulás után a paripa Nagyobb Sz. Péter apátnőjéhez, a zabla és a nyereg a Del-Bianco, utóbb a Strozzi családhoz vitetett, harsona szó mellett, s ott a ház elé állittatott. Pistojában a Cellesi család birt ezen előjoggal, s a püspök Sz. Péter apátnőjének egy gyürüt, ez pedig a püspöknek gazdag

ágyat adott. Troyesben az egész nagyböjt alatt tizenhárom asszony naponként rózsavizet tartozott a kanonokok kezeire önteni; ugyanott a püspök a nagy apátsághoz szállott s lova az apátnőt illette, hanem a gazdag ágy, mellyre a püspök fektették, neki adatott. A nona eléneklése után a kanonokokkal elöször csigázott, azután tekézett. Dijonban a kanonokok a tartomány urnőjének két arczát minden évben egyszer megcsókolni tartoztak. Condéban kilencz jószág jobbágyai egy nagy ünnep alkalmával Asszonyunk templomába egy kost vittek; Orleansban a hübéres az Ur mennybemenetele ünnepén hódolata jeleül a kaptalannak szinte egy kost ajándékozott, mellynek megaranyozott szarvaira öt soldóval töltött erszény vala akasztva; és a püspök, midőn beiktattatott, Sz. Eubert apátságába ment aludni, estelizvén ott egy tojást, egy falat kenyeret s egy meszely bort; másnap két kanonok megkötözte kezeit s a székes egyház ajtajához vezette, hol esküdnie kelle, hogy az egyház kiváltságait fenntartandja s a káptalan fölött semmi hatalmat sem fog magának tulajdonitni. A faënzai püspök karácson- és husvétkor Romagna grófjának szolgáit megvendégelni tartozott; mit ha elmulasztott, ezek konyhájába ronthattak s elvihettek mindent, a mit készen találtak. A ceissaci báró, mint a cahorsi püspök hübéresе, ennek bevonulásakor meghatározott helyen fedetlen fövel s meztelen jobb lábbal várakozott s igy felöltözve vezette a püspök lovát a kantárnál fogva egész a székesegyházig; az ebédnél is ő szolgálta fel az első ételt, hanem jutalmul a ló szerszámostul s az asztalteriték is neki adatott.

Némelly hübéreseknek a beiktatás alkalmával az ajtók zárait megcsókolniok, mint a részegeknek, tántorogva járniok, három ugrást tenniök s azalatt bizonyos illetlen hangot hallatniok kelle; másoknak ismét bizonyos napon egy tojást, répát, vagy kenyeret négy pár ökörtől huzott szekeren kelle vinniök. A Machecoul melléki tó halászai a tulajdonos előtt évenként egy ismeretlen tánczot s még nem hallott dallamot kelle hallatniok. Némelly alattvaló urát évenként egyszer meglátogatni tartozott, hanem ugy, hogy minden két lépésnél egyet visszafelé lépjen. Más urak ismét azt kivánták, hogy a hübéres a majorság elé egy véka zabot hintsen.

Voltak hübéresek, kik csak kanári madarat tartoztak vinni, hanem ollyat, mellynek egyik füle fehér, a másik fekete vala. Ha ez meg nem volt, vagy az ur festettnek állitá az egyik fület, hosszu per támadt, mellynek végét a madárka többnyire be nem érte. El sem lehet mondani, minő szigorral kivántattak meg a szolgaságnak ezen szertartásos jelei. Ha ezek közöl a hübéres csak valamit is elmulasz-

tott, vagy a határozott időre pontosan meg nem jelent, végetlen kellemetlenségnek tette ki magát, sőt néha a hübért is elvesztette. A ki hódolati látogatásakor urát otthon nem találta, az ajtók zárait tartozott megcsókolni.

A hübéri kötelezettségek, legkivált az egyházi hübéreken a legutóbbi időkig érvényben maradtak; mint például azon szokás, melly szerint a püspöknek, midőn lóra ült, a kengyelt kelle tartani, aztán szentmenetkor a zászlót, nagypénteken a keresztet, virágvasárnap pedig pálmaágat vinni előtte.

Rómában a pápának a Két-Sicilia fölötti főhatalma emlékeül egész a mult század végeig nagy ünnepélyek tartattak; a Colonna család egyik tagja, ki ama napon az ország főparancsnokának méltóságát viselé, a nápolyi király nevében, egy poroszkát vezetett a pápa elé; a poroszka fején nápolyi pénzjegyekkel megtöltött kelyhet hozott, mellyet a pápa átvett; a velenczei s a Sz.-Apostolok tere ki volt világítva s a hullámzó néptömeg legvigabb ünnepet ülve, játékokkal mulatta magát.

A korlátlan szeszély ollykor zsarnoksággá fajult. Mirepoix ura igénybe vette a párisi parlament előtt azon, az ősi által mindenkor gyakorolt nemes jogot, hogy a földein elfogott eretnekeket megégethesse. A pendlarroni normand hübér köteles vala Caenbe mindannyiszor hóhért küldeni, a hányszor kivántatott. Foix grófjának jogában állott életében egyszer minden kereskedőtől bizonyos mennyiségü áruczikkeket ingyen elvenni. Vermandois területén a parasztok az ut közepén felfordult szekereket a nemesur engedélye nélkül, hatvan soldo büntetés alatt föl nem emelhették. IV Humbert, Beaujeu vagy népszerü nyelven, az általa alapitott Ville franche ura, megengedte az oda települő férjeknek feleségeiket vérig verhetni. Angolhonban a normand bárók, elég hatalmasak levén arra, hogy büntetéstől ne féljenek, a jobbágyok által erősségeket épittettek maguknak s azokban ütötték fel fészkeiket rablócsordáikkal, ki-kirontva néha vagyon, jószág, ember, vagy nőrablás végett. Az elfogottak körül némellyeket a börtönben kinoztak halálra, másokat a sárba fojtottak, vagy tüz fölé akasztottak, némellyeket viperák közé verembe dobtak, vagy göbös kötéllel halántékaikon agyon szorongatták.

A kedvezmények, miket utóbb némelly hübérurak alattvalóiknak engedtek, bizonyitják, milly fokig emelkedett volt a zsarnoklat és az elnyomás. Némellyik azt engedi meg, hogy az alattvaló fiai olvasni tanulhassanak, a másik, hogy a terményck az uron kivül más-

nak eladathassanak,vagy az elromlottak vásárra vitethessenek. A párisi püspök egy, VII. Lajos által is megerösitett engedményében beleegyezik, hogy Odelina, egyik alattvalónője férjhez mehessen a St.-Germaini apátság egyik alattvalójához, olly föltét alatt, hogy a születendő gyermekek fele a püspöké, fele az apáté legyen.

A Genf melletti tónál karókkal kellett a jobbágyoknak ört állaniok,hogy a békákat csendességben tartsák. A viennei érsek szakácsai adót vetettek a házasságokra. Poitou grófságban az uj házasoknak a vár sánczát kellett átugraniok azon igéret mellett, hogy a ki bele nem esik, annak utódai szabadokká lesznek. Azonban a sánez sokkal szélesebb vala s a vár ura csak gyönyörködni szeretett annak nézésében, mikép fuladoznak a szerencsétlen férjek a sánczuak sürü sárga vizében.

Ugy hiszik, hogy némelly hübérurak igen ocsmány erőszakoskodást engedtek maguknak, mellyből utóbb az első éj joga (jus primae noctis, droit de cuissage) keletkezett, s abból állott volna, hogy a nemes ur egyik meztelen czombját az uj házasok közé az ágyba tehette. Másutt ismét az uj férjnek, felesége mellé feküdni a püspök vagy hübérur engedelme nélkül három napig nem volt szabad. Különben az első éj joga ellenkezik minden természeti érzettel s nem lehet egyebet hinni, mint, hogy csak jelvileg vétetett, vagy legalább pénz által mindenkor megváltható vala [1]).

A hübérek, mellyekről eddig beszéltünk, földbirtokkal s terhekkel voltak összekötve; hanem utóbb minden birtok, minden nyeremény hübér alakot öltött; mint midön járvány uralkodik, az emberek bármelly más betegséget is annak tartanak. Hübérbe adattak tehát különféle kisebb nagyobb hivatalok, a vadászat és vámjog, a föuri palotákban az igazságszolgáltatás, a sütés, vásárkori sátorépités, sőt a méhtenyésztés joga is. A papság a temetőt, a dézsmát, a szent adományokat, a fehér és fekete stola jogát s több afféléket adott hübérbe; egynémelly báró az egy-egy oltárnál mondott misék jövedelmét adományozta el, vagy legalább az egyház hübérének tartotta azt [2]). Mu-

[1]) Az első éj jogát tagadja **Raepsaet**, *Diss. sur les droits de marquette.* Oudenarde 1817. Anderson *a skóthoni regiségtud. Társulatnak 1840-i Emlékirataiban* megmutatja, hogy ama jog nem a személyre, hanem a dijra vonatkozik, s e jog urnök, sőt abbatissák által is gyakoroltatott; és ama dijfizetésnek nem csak az alattvaló- hanem a nemesnök is alá voltak vetve. A skóthoni törvények szerint minden nő, akár nemes volt akár nem, három soldót s egy tehenet fizetett.

[2]) **Bouquet**, *Recueil des histoires*, X köt. 238—480. ll.

= A jogtudósok nagyobb része azt hiszi, hogy a hübér lényege azon

ratori Lajos bizonyitja, mikép a főuraknál még a mestereinberek munkája is hübérrel volt összekötve; sőt mi több, még a levegő is

fenntartásban áll, melly szerint az ur, vagy a ki a hübért adja, az eredeti tulajdonosságot magának tartja fenn; a hübéres részéről pedig bárminemü szolgalattételben áll, melly a hüség, vagy hódolat jeléül köttetik ki. A hübérben tehát, mikép a haszonbéri szerződésekben, használati és egyenes tulajdonosság található.

Az uraság valamelly jószág kezelése s haszonvétele jogában áll; azért a tulajdonosi uraság *(dominium proprietatis)* megkülönböztetendő a jogi uraságtól *(dominium juris)*: e szerint a birtok is *jogi*, vagy *tényleges*. A tulajdonosság a *jog* és *tény* kettős feltételét összeegyesiti s ez egyesitésből ered a *tulajdoni jog*. Ha aztán az anyagi haszon a tulajdoni jogtól törvényesen különittetik el, mint midőn a birtok kegybeli gyanánt engedtetik által, ekkor *használati* vagy *birtoklási* uraság támad. E szerint a hübérben az ur a tulajdoni vagyis egyenes urijogot *(dominium proprietatis)*, a hübéres pedig a birtoklási vagyis haszonvételi uraságot *(dominium possessionis)* tartja meg.

A hübér *sajátlagos*- és nem *sajátlagosra* oszlik. A sajátlagos az, mellyben természetének sajátságai megtartatnak; nem sajátlagos az, mellyben azokat a felek egyezkedése megcsonkitja, vagy módositja. Tulajdonképi természete szerint a hübér az ingatlan anyagi tárgyakra vonatkozik; az által azonban még meg nem szünik hübér lenni, ha ingó javakra, jogokra, vagy évenkénti szolgálattételre alapittatik.

A hübér *fiúi*, vagy *női*, a szerint, a mint az öröködés vagy csupán az első hübéres fiutódját illeti, vagy eredetileg nőnek adományoztatott, vagy ha férfinek adományoztatott is, hanem öröködésre a nőutódok is feljogositvák. Miután a hübérek eredetileg hadiszolgálatrai kötelezés végett adományoztattak, mellynek betöltésére a nők természetesen képtelenek, azért ezek eleinte a hübérjogból is ki voltak zárva; de megszünt e kizárás, midőn a hübérek örökösekké tétettek.

Szabad, vagy *nem szabad* a hübér, a szerint, amint a hübéres a szolgálattételtől föl van mentve, vagy nincsen.

Midőn valaki közvetlenül valamelly főurtól kapja a hübért s először és nem mint atyja örököse iktattatik be, a hübér *ujnak* neveztetik; a mellyet pedig mint örökös, atyja halála után vesz valaki által, az *réginek* vagy *apainak* mondatik.

A hübér *egyházi*, vagy *világi*, a szerint, amint papi, vagy világi birtokból adatott.

Lekötelező a hübér, midőn általa a hübéres kötelezteik a szolgálattételt szorosan teljesitni akárki ellen; *nem lekötelező* a hübér, midőn a hübéres szolgálatot igér mindenki ellen, csak némelly meghatározott személyek kivételével.

Ha a hübérrel nemesi kiváltság van összekötve, a hübér *nemesnek* mondatik, ha pedig a hübéres ama kiváltságot meg nem nyerte, a hübér *nemtelen*, *paraszt*.

Azon hübér, mellyet valamelly főur maga ad saját birtokaiból, *adottnak* neveztetik, ha pedig valaki saját javait másoknak ajánlja, azért, hogy ezek azokat hübér gyanánt visszaadják, a hübér *ajánlottnak* neveztetik.

Osztályosak a hübérek, ha több örökös között osztathatnak fel, *nem osztályosak* pedig, mellyeknek csupán egy örökösre szabad szállaniok.

hübérbe adatott, hogy amaz egyetemes kötelék alól semmi ember, semmi dolog föl ne legyen mentve.

Néha egy-egy városnak, vagy falunak haszonvétele két, vagy több ur között volt felosztva, hol is ezek mindegyike külön lakkal birt, külön vámot szedett s külön hatóságot gyakorolt. E jogok néha elzálogoltattak, vagy bérbe adattak, miből a sok ur miatt folytonos viszály, per és igazgatási zavar támadt. Sokszor történt, hogy a hübér nem volt egyéb, mint védurság, mellyet a gyöngébb az erősebbtől kért, a nélkül, hogy annak felsőbbségét elismerte volna.

A hübéres, ki kötelezettségeinek eleget tett, hübérbirtokát függetlenül használta ; a főbirtokosnak öt jogaiban meghagynia, minden megrövidités nélkül védelmeznie s vele jól és becsületesen bánnia kellett. A katonai hübéres a katonáskodáson kivül semmi más szolgálatra, vagy adózásra nem kötelezteteti. A vári ünnepeken urának minden örömében s vigalmában egyenlően részt vett; harczolni lóháton harczolt, mig a többi katona gyalog s védelmi fegyverek nélkül küzdött.

A hübéresek közti viszony.

Ugyanazon urnak hübéresei, kik birtokain, körülötte, egyenlő hübért birva laktak, egyenlőknek neveztettek (p a r e s), melly név azt jelenté, hogy nekik egymáshoz semmi közük, s hogy nem képeztek társadalmat. Fölmentve azon kötélyektől, mellyek ma a polgárokat, a tisztviselők- s kormánytóli függésen kivül, egybefüzik, mindnyájan csak a főurtól, de egymástól semmiben sem függtek. Ha uruk fegyverre, tanácskozmány- vagy itélethozásra szólitá őket, összegyültek az ő vezérsége alá, különben a főnök iránti viszonyt elvonva, mindegyik csak magáról gondoskodott s elszigeteltségökben egymáshoz idegenek maradtak.

Azonban, bár idegenek voltak egymástól, ők mégis ugyanazon földön laktak s jobbágyaikat kereskedelmi viszonyok s barátság kötötte egybe; és igy holmi rendszabályok és biztositékok, mint szinte bizonyos igazságszolgáltatási rendszer és ennek érvényesitésére kellő hatalom szükségeltetett.

Törvénykezés.

Ámde a törvénykezési rendszer, mint minden egyéb, egészen megváltozott; s minthogy a nép nem a fejedelemtől többé, hanem egyes

---

A *hatósági* hübér a hübéres csupán hüségre kötelezi; a *fizetéses*, a hüségen kivül évibért is köt ki, melly egyenesen a hübért adó urnak fizettetik. = **Foramiti**, *Manuale di giurisprudenza feudale*. Venezia 1841.

uraktól függött, a közjóra hozott intézmények mellőztettek. Miután a szabadok hübéresekké lettek, a scabinok vagyis birák, kik a polgári s törvénykezési közigazgatást vitték, megszüntenek; a régi népgyülések egészen elmaradtak; a grófok méltósága örökössé, a királyi küldöttek örökös herczegekké lettek; a hübéresek pedig nem a nemzet, vagy király emberei többé, hanem a nemes főurak alattvalói voltak.

A hübéresek nem idéztettek meg többé királyi rendeletek által, hanem a főurak saját törvényszéket tartottak, s az alattvalóik közt felmerült peres ügyeket azon intézték el. A birák sem nem a régi szabadok, sem nem az utóbbi scabinok, kik érdekeltetve a közjó által, az itélet végrehajtásáról s a megsértettnek adandó elégtételről gondoskodtak, hanem a bárótól függő emberek voltak, kik a régi eljár s nyomait követték ugyan, de csak szokásból s nem megállapitott törvények szerint.

Az egyéni függetlenség eltüntével (Angolhont kivéve) eltünt a polgárok közti kölcsönös biztositék is; s minthogy mindegyik csak magának élt, semmi viszonyban sem állva a hozzá hasonlókkal, hanem csak fölebb- s alattvalóival érintkezve, a büntetteket meggátolni senkinek sem vala érdekében; azért az eskütársak általi bizonylat is mindinkáb megkevesbült. A mi a hübérurakat illeti, ezek becsület dolgának tarták, hogy csak hozzájok hasonlók által itéltessenek; s igy a fejedelemnek az ezek által már kimondott itéletet csak kihirdetnie kellett. Ha a hübéres és főur között folyt a per, vagy a kölcsönös hübéri kötelességekről volt szó, akkor szinte hasonrangu férfiak itéltek; ha pedig más természetü eset forgott fenn, mint például a főurnak valamelly bün-tette, vagy a hübéres szabad birtokán okozott kár, az ügy a fejedelem elé vitetett, mint szinte akkor is, ha az egyik félnek az igazság megtagadtatott.

Fölebbezés.

Miglen az igazságszolgáltatást a népgyüléseken maga a nép gyakorolta, a főhatalomtól kimondott itélet másithatlan vala; és a fölebbezés ellentétben áll a hübéri eszmékkel is, mellyek a főurat a hübéressel azonositják. A ki a főuri törvényszék itéletével meg nem elégedett, párbajra szólithatta a birákat, kik, mint hozzá hasonlók, fölötte semmi hatalommal sem birtak. Ez semmi neme sem volt a fölebbezésnek, annál is inkább, mivel néha az itélet kimondása előtt történt. De ha fel is teszszük, hogy a főurnak illyen esetben más hasonrangu birákat kelle összehínia, ez még sem mindig történhetett, s a főur a per elintézését kénytelen vala néha a fejedelemre bizni. Hozzá kell még adnunk, mikép a király, ha valamelly főur birtokain átutazott,

törvényszéket tartott, s ekkor a főur hatósága megszünt; hanem a király a hübérur által hozott itéletet meg nem vizsgálhatta, hanem csak egészen uj itéletet mondhatott. A rendes fölebbezésnek ezen előzményei, mellyek az egyházi jog utánzásából eredtek, a királyi előjogok növekedését hatalmasan elősegiték.

De hogyan lehetett volna a kimondott itéletet végrehajtani, midőn az elitélt falak és sánczok által esősitett s rablócsoport által védett várába tért vissza? A háboru volt az egyetlen eszköz. Az itéletet kimondó ur és a panaszló s néha a birák is egyesitett erővel indultak a makacskodót engedelmességre szoritni. Az igazságszolgáltatásnak tehát semmi biztositéka sem vala; a hasonrangu biróság intézménye sem volt helyes, miután annak tagjai a jognak semmi fogalmával sem birtak, egyik a másik érdekétől idegen, s mindnyájan a főur által részrehajlólag neveztettek ki.

Magánhad.

A dolgok illy állapotában a párbajok és magánhadak elkerülhetlen szükséggé lettek. Innét van, hogy a hübéri törvénykezés okmányaiban leginkább a később, némi törvények által szabályozott párbajok és magánhadak részletei találtatnak. A párbaj szabályai az európai főurak Jerusalemi törvénykönyvében tüzetesen határoztatnak meg. Beaumanoir a XIII. században a magánhad külsőségeit igy adja elő:

„A magánhad többféle okból támadhat, és pedig tettek, vagy szavak miatt. Szavak miatt, ha az egyik a másikat szóval sérti meg; tettek által, ha az egyik és másik rész nemes emberei közt tettleges viszály támad. És tudni kell, ha tettek által ered, a részesek rögtön magánhadat kezdenek, hanem a rokonok mind a két részről csak a tett negyvenedik napja után ereszkednek abba. Ha a háboru fenyegetések, vagy kihivás által eredett, a fenyegetettek, vagy kihivottak csakhamar elkezdik a harczot.

„Édes testvérek között semmiféle viszály sem idézhet elő magánhadat, még akkor sem, ha az egyik a másikat megverte; mivel egynek sincsen atyafia, ki a másiknak is rokona nem volna. Más esetben is, a ki a magánhad mindkétrészü főnökével rokonságban van, nem avatkozhatik bele. Ha tehát két fivér összeveszekszik, a sértő helyre nem hozhatja hibáját magánhad elfogadása által, mellyben családjának egy tagja sem köteles őt gyámolitani. Illy esetben a főur igazságot szolgáltat s megbünteti a sértő felet.

„Azt mondók ugyan, hogy két fivér között magánháborunak nincsen helye, mégis megengedtetik az, ha a fivérek csak egy apától,

de nem egy anyától vannak, mivel ekkor egyiknek is, másiknak is külön rokonai lehetnek.“ [1]).

Ha valaki megsebesittetett, megöletett, vagy megveretett, a megsértett, vagy annak rokonai fölkeresték a sértő félnek valamelly rokonát, ki távol lakott s a dologról semmit sem is tudott, mint orgyilkosok rajta ütöttek, megölték, megsebesiték, vagy megverték, holott ez néha azt sem tudta, hogy a sértő féllel rokonságban áll. Ez okból Fülöp August franczia király elrendelte, hogy ha bántalom adja magát elő, a jelenvolt rokonok az ellenfél azon rokonaival s barátaival viseljenek hadat, kik önként vállalkoznak, a többi rokonok pedig csak negyven nap mulva keljenek harczra. E rendelet azonban sikertelen maradt, miglen sz. Lajos azt uj érvénybe hozta és megszentesité, megbüntetve annak áthágóit [2]).

A viszontorlás ezen joga, mint törvényes intézmény gyakoroltatott, annyira, hogy, ha egy francziát egy velenczei sértett meg, a rokonok bármelly velenczei emberen boszut állhattak. E tekintetben is szabályozó szokások hozattak be, mellyeket a jobb törvényhozás csak hosszu küzdelem után törölhetett el.

Irott jog.

A hübéri jog sokáig iratlan maradt s csak szokás szerint gyakoroltatott. Első illy nemü törvénykönyv Angolországban jött létre I. Henrik és Glanville kanczellár által, mit Németországban a De beneficiis czimü dolgozat követett. A Girardo és Oberto, milanói jogtudósok által 1170-ben a hübérről irt két könyv nagy tekintélyre emelkedett és sok magyarázóra talált. Felállittatván aztán a római jog tanodái, a hübért ebből akarták fejtegetni, melly ekkép átalakulásnak indult. Ama két lombardiai jogtudós szerint a hübérrendszer Olaszországban szülemlett volna meg; előttük azonban a franczia- és angolhoni hübér ismeretlen vala.

Franczia országban az urak nagy függetlensége igen sok hübértörvényt hozott létre, annyira, hogy a XVI. században kétszáznyolczvanöt szedetett össze, mellyek közt hatvan jelentékenyebb is találtatott. A legrégibb irott hübérjog a Bearn grófságé, mellyet IV. Gaston algróf 1088-ban erösitett meg. A leghiresebb az, mellyet Beaumanoir III. Fülöp alatt Beauvaisis tartomány számára irt. VII. Károly egy átalános hübéri törvénykönyvet akart kiadni, mit azonban csak IX. Károly hozhatott létre; melly gyüjtemény aztán az északi franczia

[1]) *Coutume du Beauvoisis*, Chap. LIX.

[2]) *Recueil des ordonnances*, I. Köt. 53. l.

tartományoknak pays coutumiers czim alatt közjogukká lett s egész a nagy forradalomig fenntartotta magát.

Illyen volt a hübérrendszer, melly a körülmények által módositva, hol előbb, hol utóbb egész germán Európában elterjeszkedett, s melly még a mai alkotmányok fejtegetésében is a legfontosabb pontot képezi. Franczia- és Angolhon azon két ország, mikben az, a társadalom összes intézményeit áthatotta, de mégis milly különbözőleg! Angolországban olly mély gyökeret vert, hogy a törvény által szabad birtokul semmi jószág sem ismertetett el s a birtokosnak meg sem engedtetett független tulajdonosi jogait bebizonyitni. Ellenben Franeziaország némelly tartományaiban minden ingatlan vagyon szabad birtoknak tartatott mindaddig, mig az ellenkező nem bizonyittatott be. Angolhonban a király tulnyomó hatalma okozta, hogy a földbirtok szabadságának elvesztével annál nagyobb lett a személyes szabadság; melly Franeziaországban olly csekélylyé olvadt, Németországban pedig, hol a szolgaság minden neme még a legujabb időben is megvolt, majdnem egészen eltünt. Németországban is, Italiában is a császári főhatalom csak névszerintivé lévén, a bárók szolgáik fölött nem csak valódi uri, hanem fejedelmi hatalmat is nyertek. Franeziaországban a hübérek már a IX. században, Némethonban két századdal később örökösekké lettek, s innét van, hogy emennek uralkodó családjai nem olly régiek mint a franeziák, a mecklemburgi házat kivéve, melly Európában a legrégiebb; a franeziaországiak azonban soha sem vergődhettek földterületi uralomra mint a némethoniak; azért amazok ki is vesztek, mig ezek uralkodókká lőnek.

Languedoc csak az Albingensek elleni keresztes háboru alatt lőn hübérré. Dauphinében a bárőknak a savoyávali örökös harcz miatt a parasztokkal kiméletesen kelle bánniok. Sicilia- s Apuliában a hübér a normann uralom alatt kivételkép az oda kalandozó franeziák kedve szerint hozatott be; miért is utóbb Olaszhonban frank és longobard hübért lehete megkülönböztetni. A kettő közti főkülönbség az volt, hogy a franeziáknál csak az elsőszülött örökösödött, mig a longobardoknál a fivérek egyaránt osztozkodtak.

Spanyolországban tulajdonképi hübérek nem léteztek ugyan, Castilia alkotmánya mégis hübéri nemességen alapult, melly az araboktól kivivott koronkénti foglalmányok által mindig hatalmasb lett s javadalomba nem csak jószágokat, hanem városokat is adott. A Fuero viejo vagyis castiliai jog szerint a király hübéresse, hazáját oda hagyva, felmondhatta az engedelmességet, küldve a királyhoz

egy nemes hübérest, ki ekkép szóla: Felség! ezen gazdag urnak nevében csókolom kezedet; ő e pillanatban megszünik alattvalód lenni. Ha a király bármi okból valamelly gazdag hübéresét számüzi, ennek alhübéresei s barátai nem csak vele mehetnek, hanem ki is kell menniök, mig a számüzött vagy uj birtokot nem szerzett, vagy az udvarhoz vissza nem hivatott. Ha a király egy hidalgo-t vagyis gazdag hübéres alhübéresét számüz, a gazdag hübéres maga is felmondhatja az engedelmességet s kereshet más fejedelmet, ki öt is, hidalgóját is kegyébe fogadja. A számüzött gazdag urnak a király harminez s aztán ismét három napi határidöt ad, lovat is mindenki tartozik a számüzöttnek adni, mert a ki megtagadta, ha a számüzött által a csatában elfogatott, nem eresztetett szabadon. Biztos kiséretet s folyó áron élelmi czikkeket is tartozott a király adni a kiutazónak.

Eltelvén a szerződés ideje, az alhübéresek visszatérhetnek s ujra a király hübéreseivé lehetnek. Ha pedig a számüzött gazdag urral a király, vagy annak hübéresei ellen hadat inditnak s fegyvereket, barmot s foglyokat vesznek el, annak, amit a zsákmány elosztásakor osztályul kaptak, egy egész részét a királyhoz küldik illyen üzenettel: Felség! ezek és ezek a lovagok, hübéresei ennek és ennek az általad számüzött gazdag urnak, elküldik neked egy részét annak, mit a te hübéreseid ellen ezen és ezen a földterületen tett támadás alkalmával elfoglaltak, és kérnek, lennél kegyelmes és tennéd jóvá azt, amit az urokkal igy és igy roszul cselekedtél. A másodszori támadáskor mindegyik csak fél annyit küld mint először, harmadszor pedig épen semmit. Ha ekkép járnak el, a király nem árthat sem nekik, sem nejeik-, gyermekeik-, barátaik-, vagy birtokaiknak. Ha a király a számüzött gazdagokkal harczra kel, ezek s az alhübéresek is a csata előtt megkéretik öt, ne venne részt a harczban, nehogy kénytelenek legyenek fegyvereiket ellene irányozni, hanem álljon ollyan helyre, a hol öt megismerve, kerülhessék. Ha a király mégis maga is harczol, a gazdag urak mindent elkövetnek, hogy a fejedelmet, vagy annak fiát semmi baj se érje. Ha pedig a gazdag hübéres, vagy annak hidalgója a király, vagy annak hübéresei ellen, ok nélkül, vagy egy másik fejedelem kedvéért inditnak hadat, a király elveheti összes birtokukat, hanem a család javaihoz nem nyulhat, valamint nejeik becsületét sem sértheti meg.

Ujabb példájául tekinthető ez annak, mikép rendeztetett a harcz, midőn a törvényesség a háboruban állott. Ugyanesak Spanyolhonban

a nemesnő, ki paraszthoz ment férjhez, ennek halála után visszanyerhette nemességét, ha vállán alabárddal a templomba ment s fegyvere élével férje sirját érintve mondá: Paraszt! tartsd meg parasztságodat, hogy én visszanyerhessem nemességemet.

Egyházi hübéreknek az egyház által adott javadalmak tekintethetnek, miket az, mint saját nyilvános joggal, hatósággal s kitünő szabadalmakkal biró vallási főhatalom engedményezett. A védurság szinte hübér, mellynek jogai egészen hübéresileg gyakoroltattak. Azonban mig a világi hübér a fejedelmi hatalmat gyöngitette, az egyházi erősitette azt. Azt láttuk (VIII. Könyv 16. f.), mikép engedte át az egyház a templomok, vagy kápolnák alapitóinak, az örökösökre is átruházható egyházi hatóságot, kiknek kihaltával ez az egyházra szállott vissza. Az egyház a felmerült viszályokat kiegyenlité, s mig a fejedelmek a bárókkal örökös küzdelemben álltak s néha le is győzettek, az egyházi hatóságok a véduri jogok körül legszebb mérsékletet tanusitottak; még az egyházi átok esetében is a véduri jog föl-függesztetett, de el nem vétetett. Hogyha az egyház a védurakkal összekoczódott, a nép az egyház részén vala.

A hübériség tehát a müvelödésnek egy uj szakát képezé, s az átmenethez a barbárságtól a hübérrendszerhez két feltét szükségeltetett: hogy tudniillik a közhatalom a területi birtokokkal összeolvadjon, mit már a sok magánhatóság is előkészitett; és, hogy a javadalmak s államtisztségek örökösekké legyenek.

A hübériség eredményei.

A hübériség az utolsó szabadtól föl egész a királyig uralmi fokozatot hoza létre; még a király is némileg a császártól függött, kinek a tekintélyt a pápa általi koronázás adta meg, miután a pápa, mint az isteni hatalom letéteményese magának tartva a lelki főhatalmat, a világit a császárra ruházta. Ám mégis e vegyülete a harczias-nak és istenuralminak, távol attól, hogy összetes s erős egyesülést eszközlött volna, a hatalmat inkább csak eldarabolta. Nem sokára a császári egység is felbomlott s nem maradott fel más, mint az egyházi, melly nem esetleges dolgokra vala alapitva. A császári rendeletek s hatóság tudniillik félre vettetett; a törvényhozás megszünt személyi lenni; a törvények s szokások elváltoznak, de nem a lakosság fajai, hanem a birtok természete s szabadságának fokozata szerint. Ha mégis Olaszországban itt-ott személyek emlittetnek, kik ez, vagy ama törvény szerint élnek, ezek alatt a függetlenségét fenntartó ne-

hány arimannt kell érteni; de még ezek kiváltsága is csak a birtok s törvénykezési eljárás némelly módjaira szoritkozik.

Nemesség.

A nemesség fontossága nagyban növekedett, mióta azt csak a birtok tételezte föl, mellytől a név kölcsönözteték. Eleinte a nem nemes legkevesbbé sem nyerhetett hübért; utóbb e szigor nem tartatott meg, s a család, mellynek három nemzedéken át földbirtoka volt, nemesnek tekintetett; hanem ettől fogva nem foglalkozhatott többé semmi mesterséggel, sem nem köthetett egyenetlen házasságokat.

A lombard hübérjog szerint az alhübéres hübérese már nem volt nemes, és a nemesség a leányokra nem öröködött által; ez utóbbi a franczióknál is ugy volt, hanem az első különzés nem ismertetett. A régi germán nemesség nem volt sem személyi, sem törvényesen örökös; az ujabb a nevet kölcsönző földbirtokhoz köttetett s a születésen, birtokon és katonai szolgálaton alapult. A hübérek nem egyesittettek egynek birtoka alá, hogy a harczolók száma ne kisebbittessék [1]; ámbár szigoruan véve nem osztathattak el a fiuk között, hanem az elsőszülöttre kelle átszállniok [2]. A többi fiuknak vagy papokká, vagy katonákká, vagy más hübér-ur alattvalóivá kelle lenniök. A főnemesség s alsóbb rendüek közti választófal mindinkább megerősödött a czimerek behozatala után, s a lak tetejébe tüzött zászló nemességet jelentett.

A hübériség alapja tehát a szolgálattétel (nem mondom a szolgaság) s a jogok vagy személyiek, vagy egyezkedésiek. Mig a szabad birtoku tartományokban a szabad osztályuak nemzetté forradtak, a hübériekben a nemzet egyesek uralmaira daraboltatott; amazokban a nemzet követel engedelmességet tisztviselői által; emezekben az engedelmesség személyi kötelezettség; a szolgai uralom fokozatosan egymásra nehezkedik; s a gyöngék mindenkitől elhagyatva a hatalmasak járma alatt nyögnek.

A köznép.

A népnek elnyomatása egyenlépést tartott a királyi hatalom hanyatlásával, s támadott két nemzet, az egyik a földbirtokos, a másik minden birtok nélkül; az egyik mindent megengedett magának, a másiknak mindent el kellett türnie. A ki nem birt elég erővel visz-

---

[1]) Angolhonban tulnyomóvá lett a központositás, mivel a hübériség főrendurséggá változott.

[2]) Ez intézmény változott a tartományok és idők szerint: csak Angolországban vivott ki határozott diadalt az elsőszülötti jog.

szatorolni a hatalmaskodást, az a legbarbárabb bánásmódnak vala kitéve. A nemesek mindig fegyverben, mindig fegyveres csoporttól környeztettek; az igazságszolgáltatás a párbaj vala, a törvények pedig csak a kardos és papöltönyös személyeket vették tekintetbe; midőn pedig a parasztokkal s szolgákkal foglalkoztak, az csak azért történt, hogy őket mint bármi más tulajdont a birtokos számára biztositsák. Jogok és védelem nélkül a nép egyedül ura szeszélyes akaratától függött; ez adott törvényt s hajtatta azt végre, tetszése szerint vetette ki az urdolgát és az adót, ő itélt élet és halál fölött. A háboru, a várur kedves eleme, a szegény paraszt földére s védetlen kunyhójára nehezkedik, neki nyugodtan kell a szarvast és a nyulat néznie, ha ezek a fák rügyeit, vagy a vetéseket pusztitgatták.

Midőn minden egyes birtok külön kis államot képezett, a közlekedés meg vala nehezitve; minden egyes ur külön vámot szedett s háborgatta a kereskedőket, sőt néha szeszélye szerint megtámadta, kifosztotta, vagy fogva tartá őket mindaddig, mig tőle a visszatérhetést meg nem vásárolták. Vilmos, Poitiers grófja Niort mellett, a monostorok utánzataul, határozott szabályokkal bordélyházat állitott fel; V. János, Armagnac grófja nyilvánosan nővérével kelt össze; Retz tábornagynak buja kicsapongásai, illem tekintetéből el sem mondhatók. Coucy Tamás az utasokat fosztogatta s hogy pénzt csikarjon tőlük, saját kezével akasztotta fel őket szeméremtagjoknál fogva, vagy pedig ütereikbe aggatott vashorgokra; midőn igy függtek, roppant terheket rakatott vállaikra s köztük sétálva, doronggal verdeste agyon, a ki pénzvágyát vagy nem akarta, vagy nem tudta kielégitni. Regnault de Passigny, Marans ura Rochelle mellett (mint Ranieri di Corneto Civita-Vecchia mellett) utonállást és uzsorát üzött; ha barátot fogott el, vagy egyik szemétől fosztotta meg, vagy szakállát tépte ki. Egy Lupus nevü ajtónálló megidéztetve megjelen Tournemine ura előtt, s ez levágatja kezeit, mondván: Egy farkas (lupus) sem közeledett még az én váramhoz, mellynek talpai a kapura nem szegeztettek volna.

A népnek a hübérrendszer iránti gyülölete a még ma is élő sok mesebeszédben nyilatkozik; hogy a nemes urat az ördögök ragadták el, hogy lelke siránkozva tévelygett bujálkodása és zsarnoksága helyei körül; ezzel boszulta magát a nép, mellynek nem maradt egyéb hátra, mint az éghez fordulni, midőn igazságot másutt nem talála. Ha mégis a kiszivott, vérig kinzott nép kegyetlen lázadásban (egyetlen védszer) tört ki, első dühében meggyilkolta a zsarnok hóhérjait s őt magát is megreszkettette; hanem a nemesur kitört várából nem so-

kára fegyvereseivel, kik kettős karddal öldökölték a védtelen s rendetlen csoportot, mellynek ekkép panaszai vérbe fojtattak s állapota még roszabbra fordult.

És mégis ezen állapot szelidebb vala a rómaiak alatti rabszolgaságnál! A barbárok eljöttével a rabszolga csak szolgává, paraszttá lett, s igaz, a földeket nagy fáradsággal ura számára kelle művelnie, de mégis ember volt s ha megtette összes, bár igen terhes kötelességeit ura iránt, maga embere lett. A földhez volt kötve, s azért a hübéres által a főbirtokos engedelme nélkül el nem adathatott; miután a főur károsítva érzé magát, ha a földet gyümölcsöztető munkaerő kevesbittetett. Némi kis joga tehát a parasztnak is volt s a valódi jogok megszerzésének utja nem volt egészen zárva előtte. Ő tulajdonkép a földnek embere volt, mellynek művelése által birtokot, birtok által pedig szabadságot szerezhetett.

E tekintetben a hübériség fölebb áll a római birodalom társadalmánál; mert, míg ebben a terjedelmes birtokok elnéptelenedést idéztek elő, amabban a kis birtokosok ellenkező hatást gyakoroltak. A népségnek a földekeni felosztása megváltozott, s míg a rómaiaknál a nagy urak városokba szorultak s a mezőn csak rabszolgákat s földészeket hagytak, most minden ur a maga várában társadalmi központot képez, melly szükebb körü, de annál élénkebb; a tulnyomóság a városokról a vidékre, a nyilvános élettől a magánéletre megy által.

A népességnek növekednie kellett, midőn minden egyes urnak érdekében álla azt gyarapitni, hogy nagyobb hasznot s erőt nyerjen belőle; azért is kissé emberileg kellett vele bánnia, nehogy egy ugrással a szomszéd ur birtokaira költözzék. Igy történt, hogy az előbb elhagyott lakatlan pusztaságok megnépesedtek. Néha a várur, hogy háboru, vagy járvány által elnéptelenedett birtokaira uj lakókat édesgessen, holmi kiváltságokat engedett; ezen uj lakók közől a kik mesterséget üztek, ha uruk nem tetszett nekik, máshová mehettek. Olly elemek ezek, mellyekből, mint a következő korszakban látandjuk, felszabadult polgárság s független községek alakultak.

A hübér ur, várában elszigetelve, családi életre volt szoritva, mi a régi időkben nem igen divatozott. Várában magához hasonlót nején s gyermekein kivül nem talált, s bármilly baromi s vad volt néha kicsapongása, idővel mégis a családi érzelmek gyökeret vertek benne. Az elsőszülött, mint atyjának leendő örököse, legnagyobb gonddal növeltetett; a nő, ha férje háboruba, vagy kalandjáratra ment, mint képviselője, a vár védelmét s becsületc megőrzését magára vette. Ujjászületett ekkép a család, a nőkben mindinkább uj, a régi társa-

dalomban ritka érzelmek, a bátorság, gondolatfennség s személyes méltóság érzete ébredt föl; a gyengédség s figyelem aztán a legnagyobb fokra emeltetett a lovagiság által, melly a hübérrendszernek legragyogóbb szüleménye.

A Karolingok bukásakor, midön a hübériség még nem volt kifejlödve, a harczosok akár egy, akár külön országbeliek voltak, csak saját énjöket tekintették: most a herczegek, grófok, bárók, mint független birtokosok s fegyverhordozók egymással szolgálattétel s kölcsönös védelem által vannak összefüzve; mi magában is hatalmas lépés vala a társadalmi együttéléshez. Még azok is, kik független szabad birtokukért hüség és szolgálattételre senkinek sem voltak kötelezve, lemondottak a társadalom ellenies függetlenségről, s hogy egy hatalmasbnak védelme alatt álljanak, átengedték szabad birtokukat, hogy visszakapják azt javadalom czíme alatt, mivel ama hatalmasnak védelme- és segélyében, hübéresi hódolatuk- és szolgálataikért elegendő kárpótlást találtak. Az ember az elszigeteltségnek eléje teszi a társadalmi állást; a hübéri kormányzat pedig az anyagi erőre akkoriban a legjobb módokat s a hadi müveleteknek, mellyek akkor legfontosabbak s egyedül nemesek voltak, intézésére a legalkalmasb tekintélyt nyujtá. A hübériség átalában erőteljes s észszerü katonai rendszert tartott; s mig ma minden honpolgár köteles a hazát védeni, akkor csak a földbirtokosok voltak a király iránt szigoru katonai szolgálatra lekötelezve. E szerint akkor olly hadierő állott fenn, minőt korunk hasztalan ohajt: mint védelemre fölfegyverzett, támadásra tehetetlen had, melly az államnak semmijébe sem került és sem az ipartól a kezeket, sem a nők kebléről a fiakat és férjeket el nem szakitá.

Azonkivül e társadalom tagjai a személyes méltóságnak a rómaiak alatt annyira elaljasult érzelmét visszanyerték; mindenki határozott és ismert kötelezettségeket vállalt saját beleegyezése mellett; mig a mai társadalmakban már születésekor olly kötelezettségeknek vettetik az ember alá, mellyeket sem nem választott, sem nem ismer. Egy átalános kötelék s összesitő hatalom hiányában minden csak az igért hüségen alapult; innen ama becsületfogalom olly társadalomnál, hol a főur és hübéres közti egyezvényeket törvény nem biztositá; ámbár meg kell vallani, hogy a hüség mindannyiszor megszegetett, valahányszor az ur tulnyomósággal, vagy a hübéres elegendő erővel birt arra. Uj terhet a hübéresre csak saját beleegyezése mellett lehete róni; és ha az ur az egyezkedést meg nem tartá, a hübéres fegyveresen állhatott ellent, sőt végső esetben felmondta az engedelmességet

s urát párbajra hivta ki. Olly távol vala már e társadalom a régi római császárság zsarnok eszméitől!

A hübériség érdeme tehát, hogy az Ásiában egészen elveszett jog- és szabadságnevek fenntartattak. A hübéresek örködtek a fölött, hogy a király korlátlan hatalmat ne gyakoroljon, mit mindenesetre megteendett, ha nem lett volna egyéb dolga, mint a népet elnyomni; határokat szabtak a királyi előjogoknak, s létre jött az uri képviselet, mellynek mintájára alakult később a népé, aztán a magányjog, a személyes méltóság s az ur iránti tisztelet, hanem érzelemből s nem buta meghunyászkodásból, mint keleten történik. Szóval a hübériség az ember jellemére azon mély nyomatot ütötte, melly a komoly elszigeteltségtől jő, s melly ama nagyságnak előjele, mellytől a jövő századok haladása tételeztetik fel.

Ám mégis, ha védetett is az egyéni szabadság és visszaveretett a külső erő, a hübériségben semmi sem intéztetett állandó és rendes kormány megállapitására; nem jött létre sem monarchiai egység, sem szövetkezés, sem polgári rend; és igy a társadalmi elem kevés haladást tehetett. A hübériség partra szállitá, hogy ugy mondjam a népvándorlás hajóját; hanem a müveltség fejlödését még igen sok gát akadályozá; a hübéri viszonyok nem a nép ohajától s annak a jövő iránti érdekétől tételeztettek föl, hanem a földbirtok a személyi jogokkal járt; némelly tartományok végrendeletileg, vagy nászhozományképen idegenek kezébe adattak s elszakasztatva a természetes központtól, nemzetiségöket az önkénynek látták áldozatul esni. Ama törvény, hogy a nök nem örökösödhetnek, meg nem tartatott, s támadott ezernyi bonyodalom, melly még akkor is tartott, midőn a nemesek már megállapultak.

Maga a haza eszméje is idegen vala azon rendszertől, melly egy földdarab mellett személyhez köté az embert; azért nem is bélyegeztetett gyalázattal, ki szülöföldje ellen mert fegyvert emelni.

A hübériség tehát nem rendezet gyanánt, hanem a barbárságtól a müvelödéshezi átmenetképen tekintendő. A barbárnak személyes függetlensége képezi még annak sarkát, hanem ő már szoktatja magát bizonyos kötelességek, bizonyos erkölcsi s anyagi kötelezettségek elismeréséhez. Ámde ama függetlenség még igen tulnyomó elem s a helyett, hogy összealakitná a társadalmat, azt szétoszlatni s tulajdon alapjait felforgatni látszik. Eleinte a hübérek aprók s az urak sokan voltak; hanem a XI. század közepén innen a kisebb birtokosok a nagyobbakat gazdagiták, alája vetvén magát a gyöngébb az

erősebbnek, hogy biztos védelmet s jobb igazságszolgáltatást találjon.

A helyett tehát, hogy a hübéri államok szilárd egésszé szövetkeztek volna, némellyek tulnyomó hatalomra vergődnek, s mig a hübéri korszak kezdetén olly számos bárót látunk, annak vége felé csak néhány herczegséget s grófságot találunk, mellyek amazokat hatalmuk alatt tartják. És igy az eredeti birtokegyenlőséget nagy egyenlőtlenség váltja fel, mihez csakhamar a jogok egyenlőtlensége is hozzájárul olly annyira, hogy mig a főbbek legmagasb vagyis átalános hatóságot gyakorolnak, a kisebbek hatásköre tetemesen megszorittatik, hanem a nagyoknak ezen hatalom-gyakorlása a parasztságot védelem alá veszi, és igy javára szolgál.

Azonban mikép a politikai fejetlenség a községek megalapitására, ugy a törvénykezési rendetlenség állandóbb törvények összegyüjtésére vezetett. A hasonranguakénál szabályozottabb törvényszékek állittattak fel; a felügyelők, adótisztek sat. kik előbb csak az adók, birságok s haszonbér beszedésével foglalkoztak, most egyszersmind birákul alkalmaztattak; hivataluk a fegyverreli szolgálattól elkülönittetett és utat nyitott a tudósoknak a nemesuri társadalomba, biráikká tevén ezeket maguknak a nemeseknek is.

A föuraknak, hogy hatalmukat biztositsák, alattvalóikat szegény s gyönge állapotban kell vala tartaniok; ekkép azonban a külső támadásoknak nem állhattak volna ellen. Igy hát bent és künt két különböző erővel kelle harczolniok: a néppel, melly egység- s hatalomban növekedve községeket alapita, és a királyokkal, kik, hogy a bárók közt feloszlott hatalmat ujra magukhoz ragadják, a föurak megtörése végett a néppel egyesültek s a birtokosok fejei helyett a népnek fejeivé lettek.

A hübériség, bár kutforrása vala a fejetlenségnek, másrészről mégis megmentette Európát a hóditások ádáz dühétől. Krisztus előtt nehány századdal az északi népeket költözködési düh szállta meg, s még akkor sem csillapulva le, midőn már a meghóditott földeken letelepedtek, a háboru s beütések hajlamát megtartották. Midőn azonban mindegyik azon földhez volt kötve, melly neki jövedelmet s jogokat adott, nem gondoltak többé annak elhagyására, s eldaraboltatván ekkép a hatalom, lehetlenekké lettek a közös vállalatok s hóditások, mellyeknek megszüntével, a nemzetek állandóan megalakultak.

Azon korban, midőn a szenvedélyek féktelenül uralkodtak, a törvény minden erőt nélkülözött, az egyezmény s békekötés nem tar-

tatott szentnek, a fejedelem igen könnyen lehetett volna zsarnokká, mint keleten, hol a hatalom egynek kezében pontosul össze, és indithatott volna hóditó háborut, barbárságot terjesztve mindenütt, hová fegyvere elhatandott. A bárók azonban mindnyájan majd gyanusan nézték, majd vetélykedtek a királyi hatalommal; háborut csak az ő beleegyezésökkel lehete viselni, miután ök adtak katonákat, és különben is szeretve az otthoni kényelmet és hatalomgyakorlást és vonakodva a nagyobb költségtől, féken tarták a fejedelem hóditásvágyát.

Minden hübérur jogokkal, szabadalmakkal birt; ezeket pedig sokszor megvitatni, védeni, vagy visszaállitni kelle, majd érvek majd erőhatalom által; s innen a jogi eszmék, mellyektől könnyü vala az átmenet a szabadság eszméihez. Az aristocratia mindig közvetitőnek neveztethetnék a királyi palota és a nép között, finomulást terjeszt a legnépesebb osztály között, mellyel érintkezésben áll.

Hogy véget vessenek a vári elszigeteltségnek, a főurak, különösen, miután nagyon elhatalmasodtak, magas hivatalnokok s apródok egész seregével vették magukat körül; és ez udvari személyzet nem szolgacsoport, hanem a vár urával vagy egyrangu, vagy kevéssel alantabb sorsuakból álla, kik az udvari méltóságokat hübérbe kapták. A leghatalmasb és legfényesb udvarokba a távolabbi urak is odaküldék fiaikat, hogy ezek a hatalmasak kegyeit megnyerjék s eltanulják a finom szokásokat, mellyek amaz udvaroktól udvariságnak (cortesia), mint hajdanta a városoktól latinul urbanitas-nak (vagy civilitas, politia) neveztettek; hogy végre részt vegyenek az ott egymást követő eseményekben. Tünedezett ekkép az eredeti elszigeteltség, barátságok köttettek s fény és nemes-izlés terjedezett ott, hol előbb csak harcz és rablás tanyázott.

Anyagi volt valóban a birtokokon alapuló társadalom, mellyben az ember földbirtok nélkül semmi sem vala; hanem amaz anyagiságot pótolta némileg a kard hősisége. A becsületérzés s az adott szó szentsége, mellyet könnyelmüség által gyakran, de elvetemülten megszegetni gyéren látunk, helyrehozza a szoritó törvények hiányát. A dolgok ezen rendéből fejlett elő azon magas fogalom, melly ma a nemesbült katonai dicsőség s becsületben nyilvánul, és a megvetés minden hütlenségi vagy árulási tett iránt, bármilly mentség legyen az, melly miatt valaki saját zászlaját elhagyva, egy másikhoz tér által, melly ellen harczra szállni őt vagy kötelessége, vagy érzelme hivta fel.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Olaszország.

Gratiosus, Ravenna püspöke, kevéssel Nagy-Károly halála után, prófétai lélekkel, mint az ő kora hitte, vagy mély belátással, mellyet a mi korunk meg nem tagadhat tőle, bámulatos hüséggel jelentette meg előre a közelgő szerencsétlenségeket szentirási alakban. „Amaz időben felbomlik a birodalom leginkább saját polgárainak bünc miatt, kik közt háboru fog kiütni. A világ fővárosa meg fog szállatni s az ellenségtől lábbal tapostatni; minden részről támadás fog intéztetni ellene s ő a pusztulásnak adatik által. Az idegenek kirabolandják a szomszéd városokat, megszentségtelenitik a szentek egyházait s kifosztják az apostolok sirjait; a nyugati tartományokból szakállatlan[1]) férfiak fognak segélyére sietni, hanem szintolly pusztitást visznek véghez, mint az ellenség. Amaz időben szörnyü éhség s halandóság fog uralkodni; a föld nem termend többé gyümölcsöt s az embereknek ezen anyja mostohává leszen. Akkoron a keresztények más keresztények adózóivá lesznek és senki sem érzend könyörületet felebarátja iránt. Előjele leend ez inségnek az, hogy a papok kincsvágyók és gőgösekké lesznek; az egyház kincseit, mint sáját vagyonukat fogják szétosztogatni, s miután azt kifosztották, eltékozolják a javadalmakat is; a monostorok lerontatnak, az egyházak elpusztulandnak, az Isten szolgái elrabolandják a tömjént a szent oltárról s kötelességeiket be nem töltik többé; az egyház épületei lerontatnak, a papok szétoszolnak, a szüzek megszeplősittetnek. Ismeretlen nemzetek fognak a tenger felől jőni s leöldösik a kereszténycket és a földeket elpusztitják; a ki a halált elkerüli, rabszolgává leszen, és a nemes rómaiak mint foglyok idegen földre elhurczoltatnak. Róma, kincseiből kifosztva, lángok martalékává leend. Agar fajzata előkerekedik keletről, hogy kirabolja a tengermelléki városokat és nem lesz senki, a ki visszaverje öket, mivel a királyok mindenütt érdemetlen emberek s népeik elnyomó zsarnokai lesznek. A frankok birodalma oda lesz,

[1]) *Barbirasas*, a frankok, megkülönzésül a longobardoktól, kik hosszu s hegyesre nyirt szakállt viseltek.

s a császári trónra a királyok ülendnek; minden roszabbra fog fordulni, a szolgák uraik fölé kerekednek s mindenki csak saját kardjában fog bizni. Nem élend többé a régi intézmények emléke, s mindenki csak az istentelenség utjain fog járni. Az igazság elfeledtetik, a törvényszékek megromlandnak“ [1]).

Nem ugyanazon boldogtalan rajz-e ez, mellyet Nagy-Károly utódainak történetében láttunk? Azon események folytán többször tértünk át Italia sorsára, mellyet most a császárság- és pápasággal, a középkor történetének ezen két sarkpontjávali összefüggése miatt feladatilag tárgyalandunk.

Nagy-Károly (mint már mondatott) meghóditva a félszigetet (810), azt fiára Pipinre, aztán ennek fiára Bernárdra bizta, kit Kegyes-Lajos is megerösitett. A Karolingoknak mint Franciahonban, épen olly állásuk volt Olaszországban is, csak azzal a különséggel, hogy emitt a császár alatt álltak, ki valahányszor az Alpeseken átkelt, felsőbbségét mindig igénybe vette; aztán a nagy hübérek birtokosai, a megmaradt longobard főurak és az ujak, kiket a frankok helyeztek be, továbbá a főpapok, kik a frank- és német papság példájára a politikába is beleavatkoztak, a Nagy-Károly által behozott rendes kormányt nem jó szemmel nézték. Különösen Anselm és Valpold, Milano és Cremona püspökei, Bernárdot lázadásra készteték (817—18), melly ennek életébe, nekik pedig méltóságukba került; a fölkelésben résztvevő papok és nagyok monostorok- s börtönökbe zárattak. Lajos akkor Olaszországot saját fiának, Lotharnak adta, ki utóbb császári kormánytárssá lett, s az olaszokat atyja és fivérei elleni háboruival sanyargatta, mig végre elnyerve a császári trónt, a verduni egyezmény (843) szerint birtokait fivéreivel osztotta meg s Aachenbe költözött.

Olaszországba fiát, II. Lajost helyezte be, azon meghagyással, hogy a beleegyezése nélkül pápát választó rómaiakat büntesse meg, a beneventumi longobardokat féken tartsa s az arabok ellen hadat viseljen. Teljesité e meghagyást a fiu, hanem a békének tartósb eredménye nélkül. Midőn aztán atyja halála után császárrá lett (855), a rómaiak nem is titkolták többé az északiak elleni gyülölségöket s összeesküdtek, hogy kikergetik őket s a görögöket hiják be. Mit tesznek érettünk ezek a frankok? szóltak ők, nem védelmeznek ellenségeinktől, hanem inkább erőszaka-

[1]) **Agnellus**, *Lib. pontif.* pag. 180. Rer. Ital. Scr.

kotteszneknek birtokainkban [1]) Gratián, a katonai parancsnok, ki illyen beszédről vádoltaték, fölmentetett; Lajos, megfékezvén e mozgalmat, eltávozott; és Olaszország ismét azon függetlenségi időközök egyikét élte át, mellyek ama honban mindig olly rövid ideig tartottak s szerencsétlenül intéztettek.

Bent a Karolingok által hozott törvények csak Nagy-Károly rendszerét vitték tovább, megszabva a jogokat és kötelességeket, megfékezve a püspökök követeléseit, mig az egyházak széles szabadságot és kiváltságokat nyertek. Miután Nagy-Károly a longobardokat s rómaiakat egyenlőkké tette, a régibb származatu olaszok, különösen a barbárok által el nem foglalt vidékeken, elnyerték a fegyverviselés jogát és kötelességét az azzal járó méltóságok- és szabadalmakkal együtt. A javadalmak intézménye tehát itt is használatba vétetett, különösen, mióta a lázadóktól elkobzott javak a frankok között osztattak el. A nagy hübérurak, mikép Francziaországban, itt is függetlenekké tették magukat, annyival inkább, mivel a királyok erőtlenek, sokszor pedig távol is voltak; a kisebb hübéresek védelem nélkül állván a püspökök- és grófoknak vetették magukat alá; a kevés szabad-osztályuak a hatalmasbak védurságát keresék. És ekkép mint Francziaországban, itt is eldaraboltatott a hatalom annyi uradalom között, a hány magánhatóság állott fenn. Azonkivül a pápák a királyi hatalommal szemben, az övékét törekedtek megszilárditni, minek folytán a papság, a gazdagok, a nagyok a királyétól különböző érdekek által vezettettek; és Lajosnak a kardot szüntelen kezében kelle tartania, hogy a frank felsőbbséget megvédje és meggátolja ama szétbomlást, mellyel Olaszhont a szabadalmas hatóságok fenyegették.

Olaszhon állapota.

Képezték az olasz királyságot az Alpesek és Po közötti tartományok, továbbá Parma, Modena, Lucca, Toscana és Istria. Velencze és Genua önmagát kormányzá. A ravennai exarchatus a pápáké volt, kik Rómát is maguk kormányozták s el nem ismerék az olasz királyok felsőbbségét, csak ha császárokká megkoronázták öket. Délen a görögök uralkodtak Nápoly-, Gaëta- és Amalfiban, de csak inkább névszerint; kormányzókat küldöttek Bariba, Otrantóba, Calabriába és Sicilia keleti szélére, mig ezt a saracenok megengedték, kik, mikép láttuk, Sicilián kivül Maltát, Corsicát és Sardiniát is elfoglalták.

Némelly herczegségek már igen elhatalmasodtak, vagy legalább nem sokára ollyanokká lettek. Friaul Istriát, a trevisói és veronai ha-

---

[1]) **Anastas. Bibl.** *Vita Sergii.*

tárgrófságot zárta magába, határlott a szlávokkal s a magyarok beütéseinek ki vala téve. Spoleto herczegei, kik a Camerino határgrófságot is birták, a pápákkal és császárokkal örökös harczban álltak, miért ez utóbbiak függetlenségöket veszélylyel fenyegették. Ivrea határgrófság, mellyet a longobardok gátfalul a frankok ellen állitottak fel, Piemontot és Montferratot zárta magába; Susa herczegsége a Savoyaiház birtokában vala; Vasto herczegsége az Apenninek, tengeri Alpesek és Po között terjedett el; Montferrat pedig az Apenninek, a Po, Tanaro és Tortona közt; s Vasto és Montferrat között Asti grófsága terjedt el. A Garda-tó és Carniolia (Krain) határgrófsága között Trento, Verona s Aquileja; Lombardiában Milano, Vercelli, Novara, Como, Bergamo, Brescia és Cremona nagy hübérbirtokok feküdtek. A Po bal partján Pavia, a jobb parton pedig Tortona, Parma és Piacenza külön grófságokat képeztek, mellyekkel gyakran ugyanazon városok püspökei felruháztattak. Toscana grófjai, kik Lucca herczegségét is magukhoz ragadták, kitüntették magukat Kegyes-Lajos alatt Corsica- és Sardiniának az arabok elleni védelmében. Toscanának délre Clusiumtól és Sabina-tartománytól, aztán Latiumtól Fondi-ig és Sora-ig való terület Szent-Péter-Örökségének neveztetett *). Latiumtól keletre a régi Spoleto-herczegségben s Toscanától észak-nyugatra Romagnaban majd nem valamennyi város ugyanannyi, a helybeli püspöktől függő herczegséget képezett. Romagnától délre a központi Apenninek és Adriai-tenger között, Pesarótól Osimóig Guarnerio határgrófság, Osimótól Pescaraig Camerino és Fermo, innen Triventóig Teate nyult el.

Leghatalmasbak voltak Beneventum herczegei, kiket már Nagy-Károly nehezen tudott fékezni s kik ennek utódai iránt negéd megvetéssel viseltettek; s mig előbb fiaiknak öröködhetésére a longobard királyok beleegyezését vették igénybe, most a szabad longobardoktól s az egykori longobard király tisztjeitől választattak, miben viszálkodások magva rejlett s minduntalan folyt a harcz, majd nagyravágyásból, majd függetlenségért; s mig az ország fölött az arab emirek, a nápolyi herczegek, a görög helytartók, pápai követek s római nemesek egyaránt vetekedtek, a beneventumi herczegek növekedtek erejökben s

*) Patrimonium S. Petri, Szent-Péter-Öröksége, nyugat felé Castro herczegségével, kelet felé Campagna di Roma-val és Sabina-tartománynyal, észak felé Spoleto herczegségével s Orvietano-tartománynyal, dél felé végre a Toscanai-tengerrel határos. *Hübners Conversations-Lexicon.* Regensburg und Wien 1765. *Patrimonium Petri* szónál. S—ky.

már Salernót is hatalmukba kerité, sőt a Minerva hegyfoka által elkülönitett két tengeröből felett is uralkodni vágytak.

IV. Grimoald (Storezais), Beneventum herczege (806), hosszas harczot küzdött egy, választásába bele nem egyezett nemesi párt ellen, miglen Sico, Spoletónak longobard herczege, ki onnan a frankok elleni gyülölete miatt elüzetve Grimoaldtól barátságosan fogadtatott, barátságát orgyilkossággal viszonozta s utódjává tolta fel magát (827). Ehhez folyamodott Theodor, Nápoly görög herczege, kit egy lázadó párt futni kényszeritett; adott is neki Sico segélyt Nápoly ostromlására, mit Beneventum herczegei régen ohajtottak; midőn azonban a városba már bevonulni akart, István herczeg a nápolyiakat az egyezkedés megszegésére izgatta fel, hanem azért, hogy embereit ujra fegyverhez nyulni látta, hallállal adózott, Sico pedig mindössze is csak évi adót csikarhatott ki. Midőn azonban ez sem fizettetnék meg, utódja Sicard (833) ujra Nápoly ellen ment, hogy azt engedelmességre szoritsa. Sicard az ereklyéknek szenvedélyes gyüjtője vala, s nem elégedett meg, hogy szent Januárt, Nápoly védszentjét magával vitte, hanem elragadá Lipariból is szent Bertalant; hogy pedig szent Tryphomene ereklyéit megnyerhesse, hadat üzent az amalfibelieknek s legyőzvén öket, az ereklyékkel együtt Beneventumba szállitá.

Midőn azonban alattvalói, kormányát s büneit megunva, megölték öt s helyébe kincstárnokát, Radelchist választották (840), az amalfibelick fellázadva, elraboltak a mit csak tudtak s hajókra szállva, visszatértek hazájokba; helyreállíták erősitményeiket s évenként uj tisztviselőket választva, boldog köztársasági életet éltek; áruik- s terményeikkel csakhamar az egész világ megtelt, s ők szerezték a tengeri törvénykönyvet, melly mint hajdan a rhodusi, a középkorban teljes tekintélyre emelkedett [1]). Egyetértve Amalfi polgáraival a salernóiak is felmondják Radelchisnek az engedelmességet s kereskedőknek öltözve beveszik magukat Taranto várába, hol Siconulf, Sicard fivére, fogva tartatott, kiszabaditják ezt s herczegöknek kiáltják ki. Ekkép különválva Salerno és Beneventum folytonos harczban álltak; a saracenok segélyül hivatva, elpusztitják a tartományt; Guido, Spoleto herczege majd az egyik, majd a másik résznek adja el terhes védelmét; Landolf, Capua grófja, mind a kettőtől elszakad s igy a Zotto által alapitott herczegség három különböző államra oszlik.

---

[1]) *Nulla magis locuples argento, vestibus, auro,*
Partibus innumeris, hac plurimus urbe moratur
Nauta, maris coelique vias aperire peritus.
Huc et Alexandri diversa feruntur ab urbe

Nyers erő által keletkezve csak is az által tarthatták fenn magukat, zsoldjokba fogadva még a saracenokat is; s minthogy sehol rend, hanem mindenütt erőszak uralkodott, mindenki csak saját védelméről gondoskodott, melly egyedül a városokban vala biztositható.

II. Lajos alászállt többször Olaszhonba a saracenok kikergetésére; hanem a konstantinápolyi udvar, melly Calabriában saját birtokaira is olly kevés gondot forditott, hogy hajóival ama partokat odahagyatta, ekkor féltékenykedni kezdvén a miatt, hogy Lajos a basileus czimet használta s magát a byzanti császárral egyenlőnek tartá, felizgatta Lajos ellen a városokat, azon gyanut terjesztve el, hogy ő azokat urasága alá akarja hajtani. Ezek tehát a helyett, hogy Lajost vállalatában, mellyre önmaguk hivták fel, gyámolitották volna, tömegestül ellene támadtak. Adelchis, Beneventum herczege rajta ütött a frankokon s nem tisztelve a császári méltóságot, elvette nem csak a sereg zsákmányát, hanem a császár társzekereit is, sőt körül is fogta s bezárta a császárt saját palotájába (43. lap). Három napig ült Lajos egy torony tetejében; végre az éhségtől kényszeritve leszállt s esküdött a szent ereklyékre, hogy sem boszut nem áll, sem vissza nem tér többé. Azonban alig, hogy megszabadult, fölmenteté magát a pápa által a kicsikart eskütől s hatalmat kérvén a római tanácstól ama herczeg számkivetésére, megtámadta őt, esküdve, hogy vissza nem tér Beneventumból, mig a lázadót kézre nem keritette. Ezen esküjét sem tarthatta meg, miután Adelchis a görög császár védelme alá helyezte magát és VIII. János pápa a táborban megjelenvén kibékitette őket.

E kedvezőtlen események megakadályozák a császárt az arabok kiüzésében; nem sokára azután pedig, fiat nem hagyva, meghalt Bergamóban (875. aug. 12.) s a milanói Ambrus-egyházban temettetett el [1]). A most alakult két pártban egészen feltünik az egyházi és világi

---

Regis et Antiochi. Gens haec freta plurima transit.
Hic Arabes, Indi, Siculi nascuntur et Afri.
Haec gens est totum prope nobilitata per orbem,
Et mercando ferens et amans mercata referre.

Apuliai Vilmos. III.

1) II. Lajos sirirata, melly a Sz.-Ambrus egyházban még ma is olvastatik, nem olly rosz, minő azon korból várható volna.

Hic cubat aeterni Hludovicus Caesar honoris,
Aequiparat cujus nulla Thalia decus;
Nam ne prima dies regno solioque vacaret,
Hesperiae genito sceptra reliquit avus.
Quam sic pacifico, sic forti pectore rexit,
Ut puerum brevitas vinceret acta senem.

főurak hatalma. Az egyik párt erős védőt kivánván, Német-Lajost ohajtá királynak; a másik Kopasz-Károlyt hivta, ki mint tehetetlen, szabadalmaik- s önkényüket meg ne szoritsa. Károly azonnal átkelt az Alpeseken; hanem csakhamar követte őt Vastag-Károly, vetélytársának fia, ki megelőztetve látván magát, elpusztitá Bergamo és Brescia vidékét. Azután, minthogy nagybátyja őt Barjorhon megtámadásával fenyegette, visszatért; Kopasz-Károly pedig Rómába ment s mint egykor Jugurtha, épen ugy eszközölte ki a rómaiak hódolatát s a császári koronát (decz. 25.), Paviában pedig a longobardokét. Ezután mikép Franciaországban, ugy Olaszhonban is elnézte a nemesség hatalombitorlását; a főurak és püspökök magukhoz ragadák a királyválasztás jogát s már csak ugy esküdtek neki hüséget „ha az ő javukat és az egyházét elősegiti“ [1]).

Ingenium mirer ne, fidem cultusve sacrorum,
Ambigo, virtutis an pietatis opus.
Huic ubi firma virum mundo produxerat aetas,
Imperii nomen subdita *Roma dedit.*
Et Saracenorum crebra perpessa secures,
Libere tranquillam vexit ut ante togam.
Caesar erat coelo, populus non Caesare dignus,
Composuere brevi stamine fata dies.
Nunc obitum luges, infelix Roma, patroni,
Omne simul Latium, Gallia tota dehinc.
Parcite, nam vivus meruit quae praemia gaudet;
Spiritus in caelis, corporis extat honos.

[1]) **Olaszország nagyai királylyá választják Kopasz-Károlyt.**

„Gloriosissimo et a Deo coronato magno et pacifico imperatori domino nostro Carolo perpetuo augusto. Nos quidem Anspertus cum omnibus episcopis, abbatibus, comitibus, ac reliquis, qui nobiscum convenerunt Italici regni optimates, quorum nomina generaliter subter habentur inserta, perpetuam optamus prosperitatem et pacem.

Jam quia divina pietas vos, beatorum principum apostolorum Petri et Pauli interventione per vicarium ipsorum, dominum videlicet Joannem summum pontificem et universalem papam vestrum, ad profectum sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque omnium incitavit, et ad imperiale culmen Sancti Spiritus judicio provexit: Nos unanimiter vos protectorem, dominum ac defensorem omnium nostrum, et Italici regni regem eligimus, cui et gaudenter toto cordis affectu subdi gaudemus, et omnia, quae nobiscum ad profectum totius sanctae Dei Ecclesiae, nostrorumque omnium salutem decernitis et sancitis, totis viribus, annuente Christo, concordi mente et prompta voluntate observare promittimus.

Anspertus sanctae mediolanensis ecclesiae archiepiscopus subscripsi.

Joannes sanctae aretinae ecclesiae humilis episcopus subscripsi.

Joannes episcopus sanctae ticinensis ecclesiae subscripsi.

Első a világiak közt, ki a választási okmányt aláirta, Boso, Provence grófja, a császár biztosa s a pápai udvar főtisztje vala, kinek ama tartomány kormányzása, Pávia herczegének czimével együtt adatott át; a beiktatáskor korona tétetett fejére, melly aztán a herczegi czimerbe is bevésetett. A király kevés hatalommal, helytartója még kevesebbel birt; a főurak s különösen a püspökök annál nagyobb tekintélyre emelkedtek, mivel a kisebb hübéresek, nem találván másutt védelmet, az ő védurságuk alá helyezték magukat; csak a nagy városok nem tették ezt, mivel ott a szabad osztályuak egyesült erővel könnyebben védhették magukat.

Benedictus cremonensis episcopus subscripsi.
Theudulphus tortonensis episcopus subscripsi.
Adalgaudus vercellensis episcopus subscripsi.
Azo eporediensis episcopus subscripsi.
Gerardus exiguus in exigua laudensi ecclesia episcopus subscripsi.
Hilduinus astensis ecclesiae episcopus subscripsi.
Leodoinus mutinensis episcopus subscripsi.
Hildradus albensis episcopus subscripsi.
Ratbonus sedis augustanae episcopus subscripsi.
Bodo humilis sanctae aquensis ecclesiae episcopus subscripsi.
Sabbatinus januensis ecclesiae episcopus subscripsi.
Filibertus comensis episcopus subscripsi.
Adelardus servus servorum Dei veronensis episcopus subscripsi.
Ego Paulus sanctae placentinae ecclesiae episcopus subscripsi.
Ego Andreas sanctae florentinae ecclesiae episcopus subscripsi.
Ragniensis abbas subscripsi.
Signum Bosonis inclyti ducis, et sacri palatii archiministri, atque imperialis missi.
Signum Ricardi comitis.
Signum Walfredi comitis.
Signum Luitfredi comitis.
Signum Alberici comitis.
Signum Supponis comitis.
Signum Hardingi comitis.
Signum Bodradi comitis s. palatii.
Signum Cuniberti comitis.
Signum Bernardi comitis.
Signum Airboldi comitis.
Juramentum Ansperti archiepiscopi:
Sic promitto ego, quia, de isto die in antea, isti siniori meo, quamdiu vixero, fidelis et obediens et adjutor, quantumcumque plus et melius sciero et potuero, et consilio et auxilio secundum meum ministerium in omnibus ero, absque fraude et malo ingenio, et absque ulla dolositate vel seductione seu deceptione, et absque respectu alicujus personae: et neque per me, neque per literas, sed neque per emissam vel intromissam personam, vel quocumque modo, vel significatione contra

Carlmann, Német-Lajos másik fia, beütött Olaszországba (877) s mint apai örökséget magának követelte azt. Megjelenésére Kopasz-Károly futásnak eredt s utközben meghalt, mire Carlmann Olaszhon királyának ismertetik el, habár a császári koronát soha sem nyerte el. Nem sok idő mult, hogy Carlmann a folytonos zavarok miatt elkedvetlenedve, vagy megfélemülve Olaszországot mindenkorra odahagyta.

VIII. János, az ingatag természetü pápa, vezette ekkor Olaszország ügyeit; a spoletói herczeg, a koronára ásitozva, megrakta Rómát bérenczeivel, s azt is beszélték róla, hogy a tarentumi arabokkal egyetértésben van. A pápa tehát Arlesbe ment, hogy kikérje Dadogó-Lajos segedelmét, mellyet azonban ez megtagadott, mivel a pápa sem akarta volt megáldani Lajosnak Adelhajddali házasságát, midőn első neje még életben vala. Szintugy utasitotta vissza svábföldi Károly is, kinek a pápa előbb Jurán inneni Burgundiát megtámadni meg nem engedé. Az egyház feje akkor Bosóhoz fordult (879), kinek a provencei király-

---

suum honorem, et suam ecclesiae atque regni sibi commissi quietem et tranquillitatem atque soliditatem machinabo, vel machinanti consentiam, neque aliquod unquam scandalum movebo, quod illius praesenti vel futurae saluti contrarium vel nocivum esse possit. Sic me Deus adjuvet et patrocinetur.

Quod rex Carolus juravit Ansperto archiepiscopo, atque optimatibus regni Italici:

Et ego quantum sciero et rationabiliter potuero, Domino adjuvante, te, sanctissime ac reverendissime archiepiscope, et unumquemque vestrum, secundum suum ordinem et personam, honorabo et salvabo, et honoratum et salvatum absque ullo dolo ac damnatione vel deceptione conservabo, et unicuique competentem legem ac justitiam conservabo, et qui illam necesse habuerint, et rationabiliter petierint, rationabilem misericordiam exhibebo. Sicut fidelis rex suos fideles per rectum honorare et salvare, et unicuique competentem legem et justitiam in unoquoque ordine conservare, et indigentibus et rationabiliter petentibus rationabilem misericordiam debet impendere, et pro nullo homine ab hoc, quantum dimittit humana fragilitas, per studium, aut malevolentiam, vel alicujus indebitum hortamentum deviabo, quantum mihi Deus intellectum et possibilitatem dabit; et si per fragilitatem contra hoc mihi surreptum fuerit, cum recognovero, voluntarie illud emendare studebo, sic etc.

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti. Incipiunt capitula, quae domnus imperator Carolus Hludovici piae memoriae filius, una cum consensu et suggestione reverendissimi ac sanctissimi domini Ansperti archiepiscopi sanctae mediolanensis ecclesiae, nec non venerabilium episcoporum et illustrium optimatum, reliquorumque fidelium suorum in regno Italico, ad honorem sanctae Dei Ecclesiae, et ad pacem ac profectum totius imperii sui, fecit anno Incarnationis domini nostri Jesu Christi DCCCLXXVII; regni vero sui in Francia XXXVI; imperii autem sui primo, indictione IX, mense februarii, in palatio ticinensi, ecc. ecc."

ság megalapitásában segédkezet nyujtott, aztán pedig magával Lombardiába vitte. Itt a paviai püspök Bosónak mint királynak hódolatát mutatta be, mellyet a milanói érsek épen azért megtagadott. A pápa akkor Szász-Lajost hivta meg a császári korona átvételére; ez azonban a normannok és frankok által fenyegetve, késedelmeskedett; dę midőn a pápa egyházi átokkal fenyegetőznék, Rómába ment s fölvette a császári koronát. Nem sokára az ebersdorfi csata után szivfájdalomban meghalt (882), Vastag-Károlynak hagyva a koronát, ki is mint császár s mint Német-, Olasz- és Francziaország királya, visszaegyesité Nagy-Károly egész birodalmát, habár annak fenntartására épen semmi tehetséggel sem birt.

Vastag-Károlyhoz VIII. János levelet intézett, mellyben elöadja, mint teszik magukat a főurak naponként függetlenebbekké, és hogy a kereszténység fővárosát nem csak a hitetlenek, hanem saját háladatlan fiai is vészszel fenyegetik. Ezt is mondja a többi közt: Az Istenért! megnetagadja asegedelmet; hogy ne mondhassák a népek: hol vagyon az ő császárjok? [1]) Károly eljött, s a paviai országgyülésen a püspökök, apátok, grófok s más országnagyok elválaszták őt s hüséget esküdtek neki; ő pedig viszont megigérte, hogy tisztelni s védeni fogja mindegyiköknek méltóságát és jogait. A királyi czim azonban hatalmat nem kölcsönze neki. Guido, spoletói herczeg, dulásait még mindig folytatá, daczára az egyház átkának és a császári biztosoknak. Inkább még arra kényszerité a császárt, hogy neki és czinkostársainak az elkobzott kiváltságokat visszaadja. Károly tehát nem birván illy viharok közt kormányozni a hajót, Liutwardra, Vercelli püspökére bizta azt; ez azonban csakhamar mindenki előtt gyülöletessé lett, söt a király előtt is gyanuba jött a királynöveli botrányos, csakhogy ellenei által kürtölt viselete miatt.

Mindez megvetést gerjeszte Nagy-Károly családja iránt; s miután ennek birodalma egészen fölbomlott, s Francziaországban Eudes, Némethonban Arnulf, a Provence-ban Boso tette föl a koronát: az olasz főurak is elég erőseknek érzék magukat a gyámnokság nélküli kormányra. Ugyis megértették már, hogy a császárok védurakból korlátlan urakká akarnak lenni; a bresciai püspök egy német főpaphoz azt irja az olaszokról, hogy zsellérek és haszonbérlők s az erősebbnek martalékai saját hazájokban; és a német főpap szánja válaszában a földet, melly gazdagságaival egyedüli forrása a száraz és szegény Germaniának [1]).

[1]) **Johann.** *epist. ad. Car. rey.* 882-ből. *Recueil des histoires.* Tome IX, pag. 195.

[2]) *Recueil des hist.* tom IX, p. 293—94.

Mint választó királyságban, minő az olasz vala, a főurak nem érzék magukat lekötelezve a Karolingok utolsó s törvénytelen sarja, Arnulf némethoni király iránt s nemzeti fejedelmet kértek. Azonban várható volt-e a választási egyesség azon korban, midőn az egyéniség volt a túlnyomó s a főuri pártok, sokszor azt sem tudva miért, küzdöttek egymás ellen és változtatva pártjokat minden évszakban, hajlamaik,vagy a pártvezér ereje szerint pillanatnyi s közvetlen érdek rabjai voltak ?

Az olasz főurak között négy vitte az elsőséget. Adalbert, Toscana határgrófja, igen gazdag s főnemes család fia, akkoriban még nem lépett a csata sikra. Beneventum longobard herczegét az előbbeni hadak kimeriték, s még most is a calabriai városokkal s az arabokkal szemközt fegyverben kelle állania. Berengar, Friaul herczege, salifrank eredetü s anyjáról Kegyes-Lajos unokája, előbb a Karolingok pártján vala, hanem olly óvatosan és ingatagan,hogy azok buktával ő fennmaradt és megtartotta hatalmát. III. Guido, Spoleto herczege, kinek anyja, Pipin olasz királynak egyik lánya vala, állásánál fogva az arabokkal és a pápával fogott kezet, ugy gondolkodván, hogy mig amazoktól fegyveres erőt kaphat, a pápát mint vágytárs megfélemliti, vagy mint védnök maga részére nyeri. Ekkép olly hatalomra vergődött, hogy a langresi országgyülés (888) Francziaország koronájával kinálta őt meg ; miért is Olaszhont Berengárnak engedé. Midőn azonban látná,hogy Francziaországban Eudes által megelőztetett, visszatér Olaszhonba egy franczia csapattal, melly az olaszokat mindeddig megvetéssel nézte [1]), s egyesülve unokájával, a toscanai Adalberttel, megtámadja Berengárt és Veronába zárja. Ekkor az ország püspökei, kik most a főhatalmat magukhoz ragadák, összegyültek Paviában, s átgondolva: Mennyit szenvedett Olaszország Nagy-Károly halála óta, annyit, hogy az emberi nyelv ki sem mondhatja, elhatározták véget vetni az iszonyu csapások-

1) A költő, ki Berengárt megénekelte, egy Guido seregebeli franczia századost ekkép beszéltet:

Quid inertia pectora bello,
Pectora, Ubertus ait, duris praetenditis armis,
O Itali? Potus vobis, sacra pocula cordi,
Saepius et stomachum nitidis laxare saginis,
Elatasque domos rutilo fulcire metallo.
Non eadem Gallos, similis vel cura remordet,
Vicinas quibus est studium devincere terras,
Depressumque larem spoliis hinc inde coactis
Sustentare. Lib. II, v. 200.

nak, a szentségtörések- s rablásoknak, a mindennemü gazságnak, melly az égnek boszuját vonja magára; mindezeknek megszüntetésére elválaszták Guidót, a legistenfélőbb s legkitünőbb férfiut (889). Ez tehát elismertetett azon föltét alatt, hogy a római egyház sérthetlen kiváltságait s uradalmát fenntartsa, „minthogy az feje a többinek, enyhhelye a szenvedőknek és mindeneknek üdve“; a püspökségeket, apátságokat s jótékony intézeteket meg ne terhelje uj adókkal s jogaikban ne háboritsa; utjában maga viselje a költségeket s ne is engedje, hogy a vidéket az idegen zsoldosok kirabolják; a köznépnek s az egyház minden fiának engedje meg saját törvényeivel szabadon élhetni; kötelességükön kivül ne kivánjon tőlük semmit s ne nyomja el őket; ha pedig ez történnék, a helybeli gróf, méltóságainak vesztése alatt köteles az elnyomottakon törvényesen segitni; a király pedig, ha erőszakot követ el, vagy elkövettetni enged, a helybeli püspök által átok alá vettessék [1]).

---

[1]) **A paviai zsinat Guidót Olaszország királyává választja s megerősiti.**

„Post bella horribilia cladesque nefandissimas, quae meritis facinorum nostrorum acciderunt huic provinciae, disponente jura regni hujus cum tranquillitate, sopitis hostibus suis, insigni rege et seniore nostro Widone in aula ticinensi, nos humiles episcopi ex diversis partibus Papiae convenientes, pro ecclesiarum nostrarum ereptione et omnis christianitatis salvatione, quae pene jam ad interitum desolationis inclinata erat, annuente nobis eodem principe, in uno congregati sumus collegio, ea videlicet ratione, ut his, per quos homicidia, sacrilegia, rapinae et caetera facinora perpetrata erant, dignam poenitentiam ad capiendam salutem, subtractis eis a male coepto negotio, per veram confessionem, Deo adjuvante imponeremus. Ac ne ulterius tantum nefas excrescere, aut vires sumere valeret, pastorali provisione et auxilio regio compescendum decrevimus.

In primis oramus, optamus, operamque damus, ut mater nostra sancta Romana Ecclesia in statu et honore suo, cum omnibus privilegiis et auctoritatibus, sicut ab antiquis et modernis imperatoribus atque regibus sublimata est, ita habeatur, teneatur, et perenniter custodiatur illaesa. Nefas est enim, ut haec, quae totius corporis Ecclesiae caput est et confugium, atque relevatio infirmantium, a quoquam temere propulsari vexarive permittatur, praesertim cum sanitas ipsius nostrorum omnium sit salubritas.

Ipse quoque summus pontifex a cunctis principibus, et christiani nominis cultoribus digno semper veneretur honore, debitaque praecellat reverentia.

Singulorum episcoporum ecclesiae cum suis privilegiis et possessionibus tam interioribus, quam exterioribus, inconvulsae et incorruptae absque aliqua sui deminoratione, vel quorumlibet pravorum hominum injusta vexatione permaneat, sicut praecepta regum et imperatorum sibi collata continent.

Rectoresque earum libere pontificalem exerceant potestatem, tam in disponendis ecclesiasticis negotiis, quam in comprimendis legis Dei transgressoribus universis.

Az igazságnak leghatalmasb gyámolitása volt ez, mellyet a püspökök nem a fajok, vagy rangok különségével, hanem mindnyájak javára vettek föl, mivel mindnyájak az egyház fiai. Habár e részben a sikeresités esközei nem mindig ildomosak, mégis a vallásinak neve alatt a polgári egyenlőség is már itten kikiáltva találtatik.

Sancimus etiam, ut neque in episcopatibus, neque in abbatiis, vel xenodochiis, aut ullis Deo sacratis locis ulla violentia, aut novae conditionis gravamina imponantur; sed secundum antiquam consuetudinem omnes in suo statu, suoque privilegio perpetuo maneant.

Ut sacerdotum omnium, et ministrorum Christi unusquisque in suo ordine condigno veneretur honore et reverentia, et cum omnibus rebus ecclesiasticis, ac familiis ad se pertinentibus, sub potestate proprii episcopi quietus et inconcussus permaneat, salva ecclesiastica disciplina.

Plebei homines et universi ecclesiae filii libere suis utantur legibus; ex parte publica, ultra quam legibus sancitum est, ab eis non exigatur, nec violenter opprimantur: quod si factum fuerit, legaliter per comitem ipsius loci emendetur, si suo voluerit deinceps potiri honore; si vero ipse neglexerit, vel fecerit, aut facienti praebuerit assensum, a loci episcopo usque ad dignam satisfactionem excommunicatus habeatur.

Palatini, qui in regio morantur obsequio, pacifice sine depraedatione regi deserviant, suis contentis stipendiis.

Hi vero, qui tempore Placiti, diversis ex partibus conveniunt, nullam pertranseuntes in villis seu civitatibus rapinam exerceant, sibi necessaria, antiqua consuetudine, digno pretio ementes.

Quicumque ab exteris provinciis adventantes, depraedationes atque rapinas infra regnum hoc exercere praesumunt, hi cum quibus morantur aut ad audientiam eos adducant, aut pro eis emendent, neque eos ulterius in talibus ausis sua potestate defendere audeant: quod si fecerint, inter excommunicatos habeantur, quousque resipiscant.

Praeterea quia gloriosus rex Wido dignatus est nobis promittere conservaturum se praescripta capitula necessitate non minima confecta, et quae in eis continetur, curam habens, Deo inspirante, suae nostraeque salutis, sicut apertis indiciis jam demonstrat: ideo nobis omnibus complacuit eligere illum in regem, et seniorem atque defensorem, quatenus amodo et deinceps illo nos secundum regale ministerium gubernante, singuli nostrum in suo ordine obedientes et adjutores pro posse existamus illi ad suam, regnique sui salvationem.

Decretum electionis.

Post obitum recordandae memoriae domini Caroli glorioси imperatoris et senioris nostri, quot quantaque pericula huic italico regno usque in praesens tempus supervenerint, nec lingua potest evolvere, nec calamus explicare. Ipsis denique diebus quasi ad certum signum supervenerunt, qui pro hoc regno ut sibi volentes nolentesque adsentiremur minis diversis et suasionibus inretitos, furtive ac fraudolenter adtraxerunt. Sed quia illi, superveniente perspicuo principe Widone, bis jam fuga lapsi ut fumus evanuerunt, nosque in ambiguo reli-

Guidónak Rómában az arany koronát V. István tette föl (891), hanem utódja, Formosus pápa, inkább hajolván egy távoli császárhoz, mint ezen közeliekhez és veszekedőkhez, Arnulfhoz húzott, kit Berengár saját jogainak védelmére hitt meg azon országba, mellyért ő mint hübérése fogna neki hódolni. Arnulf, mint egyetlen Karoling a sok uj trónkövetelő között, azt követelte, hogy Germania legyen a szétvált államok lelke, s felfogta jól, hogy, ha Berengár bukik s Guido a frankok- és longobardokkal tulnyomóvá lesz, ő a császári méltóságnak minden csillámát elveszti. Azért be is ütött Olaszországba (892), hanem a kik előbb maguk közt verekedtek, most iszonyodva az idegen uralomtól, fegyvert fogtak ellene s visszatérni kényszeriték.

Lambert.

A veszély eltüntével Berengár és Guido a polgári háborut ujra elkezdék; meghalván pedig Guido (894), fia Lambert királylyá kiáltatik s Berengárt ismét Veronába szoritja. Arnulf ekkor ujra beüt s egyenesen Olaszhon szivének tart, hogy a spoletóiakat megfenyitse; Berengárt Olaszország királyává tette,hanem elvevé tőle a Pon-túli tartományokat, Gualfrid, Verona herczegének és Maginfrid, Milano grófjának adván azokat által. Ez elkedvetlenité Berengárt, miért hogy Arnulfot Rómától elzárja,Lamberttel és a toscanai határgróffal szövetségre lépett. Arnulf mégis bemegy erővel (896. febr.); lefejezteti ott, a kik ellene voltak; a pápa megkoronázza őt, a nép pedig engedelmességet esküszik, Formosus pápa iránti hűségének fenntartása mellett. Egy járvány, melly az olaszokat sokszor megboszulta, Arnulfot Bajorhonba visszasietni kényszerité.

---

querunt tamquam oves non habentes pastorem, necessarium duximus ad mutuum colloquium Papiae in aula regia convenire, ibique de comuni salute et statu hujus regni sollicite pertractantes, decrevimus uno animo eademque sententia, praefatum magnanimum principem Widonem ad protegendum, et regaliter gubernandum nos in regem et seniorem nobis eligere, et in regni fastigium, Deo miserante, praeficere, pro eo quod iisdem magnificus rex, divino, ut credimus, protectus auxilio de hostibus potenter triumphavit, et hoc non suae virtuti, sed totum divinae misericordiae prudenter attribuit. Insuper etiam sanctam romanam ecclesiam ex corde se diligere et exaltare, et ecclesiastica jura in omnibus observare, et leges proprias singulis quibusque sub sua ditione positis concedere, et rapinas de suo regno penitus extirpare, et pacem reformare et custodire se velle, Deo teste, professus est.

Pro his ergo, et aliis multis ejus bonae voluntatis indiciis ipsum, ut praelibavimus, ad regni hujus gubernacula adscivimus, eique toto mentis nisu adhaesimus, seniorem piissimum, et regem excellentissimum pari consensu, ex hinc et in posterum decernentes.“

Fia Ratolf, kit Lombardiában hagyott, nem fékezhetvén a függetlenségi mozgalmakat, szinte Németországba tért vissza; Verona beereszté Berengárt; a milanóiak megölték Maginfridot, ki egészen a némethez állott s a város fölött korlátlanul uralkodni ohajta; Rómában az Alpeseken-túliak iránti gyülölet, leginkább a botrányos eljárásban nyilvánult, mellyet az uj pápa, VI. István, Formosus hullájával követett, kinek a nép valódi vétkül tulajdonitá, hogy idegent koronázott meg. IX. János alatt az egyházi zsinat megerösitvén Lambert császárt, Arnulf választását törvénytelennek s b a r b á r n a k nyilvánitá. Észrevévén ezután a vágytársak, hogy a külföldiekhez fordulva, mindketten megbuknak, elosztották maguk közt az országot (898); Berengár Lombardiát kapta a Po és Adda közt, a többi császári koronával együtt Lamberté maradt. Hanem a főurak s egyházak birtokait a folyók nem különitették el s meg-megujultak időnként az összeütközések. Lambert nem sokára fegyveresen ment a toscanai Adalbert ellen, s fogságba ejté; őt magát is azonban csakhamar orgyilok ejtette el a marengói erdőben, mind mondják, Hugó, Maginfrid grófnak fia által.

Berengár.

Berengár most egyedül maradván, megszabaditja Adalbertet, de ime ellene jönek a magyarok, kikkel az olasz hadsereget olly sokszor siker nélkül állitja szembe. Elkedvetlenitve ez által, vagy tán követve azon politikát, hogy két fejedelem létezvén, egyik a másikat féken tartsa [1]), a főurak egy része a provencei királyt Lajost hija meg, ki is III. Lajos neve alatt király- s császárrá koronáztatik (899—901). Ez azonban nem tud erőre kapni; Berengár végre is elfogja őt s kiszuratja szemeit, mivelhogy hamisan fogadta, hogy Olaszhont többé meg nem háboritja.

X. János pápa egyességre kivánván hozni az olasz főurakat, hogy egyesülve a hazát az araboktól megszabaditsák, megszilárdithatni vélte a keresztény egységet, ha Berengárt császárrá koronázza (915); hanem a pártokat evvel sem csendesithette le, és Lambert, milanói érsek és Adalbert, Ivrea határgrófja, Berengár veje, II. Rudolfot, Jurántúli Burgundia királyát hivták meg, ki is segittetve Burkhard sváb herczegtől, Firenzuola mellett megverte Berengárt s Olaszhon királyává

[1]) A jó András pap, a *Breve Chronicon* szerzője **Menken**-nél, Scr. rer. Germ. I, 100., midőn Német-Lajos és Kopasz-Károly választásáról beszél, ezt mondja: *Pravum egerunt consilium, quatenus ad duos mandarent regnum.* Sokkal világosabban szól Liutprand püspök: *Italienses semper geminis uti dominis volunt, quatenus alterum alterius terrore coerceant.* Lib. I, 20.

koronáztatta magát (922). Épen ekkor ütött be ujra egy magyar hadsereg, mellyet Berengár Pavia ellen huszitott, melly város csakugyan rablás és lángok martalékává lett. A császár nem sokára ezután Veronában egy javadalmasának orgyilka által meghalt (924), olly igazság és kegyességnek emlékét hagyva hátra, hogy szentnek tiszteltetett. Annyi bizonyos, hogy uralkodása a legszerencsétlenebb időbe esett[1]).

Hugo.

Rudolf uralkodását három özvegy háboritotta meg, kik akkoron Olaszország sorsát kecsek s fegyveres erejök által is kezeikben tarták: Berta, a toscanai határgróf özvegye; ennek leánya Hermengard, Ivrea határgrófnője; és menye Marozia, Alberich tusculumi gróf s camerinói határgróf özvegye; — szerencsétlen kor, mellyben az uralkodás fölött hitvány érzékiség határozott! Ama három nő végre a provencei Hugót, Hermengard fivérét választotta el (926), ki meg is koronáztatott s erélyesebben uralkodott, mintsem az olasz főurak ohajtották volna. Rudolfot azzal nyugtatta meg, hogy átengedte neki a Jurán-inneni Burgundiát, mellyre a megvakitott Lajos fia, kinek ő gyámatyja vala, tartott igényt; a két Burgundia ekkor Arlesi királyság czime alatt egygyé olvasztatott (933). Szövetségre lépett ezután Madarász-Henrikkel, Némethon királyával, s a konstantinápolyi udvarral is kezet fogott az arabok kikergetésére; Velenczének s X. János pápának uj biztositékokat engedett; a kéjencz és ármányos Maroziát nőül vette, ki az Angyalvárban lakott s onnan Rómával s a pápasággal kénye kedve szerint rendelkezett. Ugyancsak neje segélyével megalázta Hugo Hermengárdot s különféle ürügyek alatt elvette Toscanát azon családtól, mellynek fölemeltetését köszönhette. A nagy hübéresek gyanakodni kezdtek; az elégületlenek nagy száma elősegité a függetlenségi vágyat, melly az olaszok közt mindinkább nyilvánulni kezdett. Ezek azonban, ha ohajtották is a személyes szabadságot, a politikait kevésbbé ismerék, és hogy az elsőt elnyerjék, feláldozták a másikat, midőn többnyire két urnak szolgáltak.

Marozia parancsolta egyszer első férjétőli fiának, Alberichnek, nyujtana a királynak vizet; mit is midőn Alberich ügyetlenül teljesitett volna, Hugo arczon csapta őt (932). Bántván a fiút e meggyaláztatás, összeesküszik a nemességgel s elüzetvén mostoha atyját Rómából, maga kormányozta azt huszonkét éven át, consul, sena-

[1]) Reá nézve választanunk lehet személyes ellensége, Liutprandnak leghevesebb megtámadásai s magasztalóinak mindenesetre túlzott dicsbeszédei között.

tor és tribun neve alatt. A régi rómaiak utódai köztársasági kormányzót véltek látni a hatalmas népfönökben, ki ollykor ollykor XI. Jánosnak, az ő fivérének pápai tisztét is bitorolta. Hugo azalatt, ki mint ember erkölcstelen és fajtalan, mint uralkodó pedig hitszegő volt, folyvást ingerkedett a főurakkal, a nőket és szüzeket megbecstelenité, az egyházi javadalmakat saját teremtményeinek, a női kolostorokat kéjhölgyeinek osztogatta; s ha ki is űzte az arabokat Fraisnayból, a havasok közt megerősödni hagyta őket, hogy azon oldalról önmagát biztositva lássa. Végre elűzte magától Maroziát, midőn előnyösbnek találta Bertával, Rudolf özvegyével s a burgundiai király anyjával házasságra lépni.

Megunván mindezt az olaszok s különösen a miatt, hogy a hivatalokat idegenek kezeiben látták, magukat pedig roppant adóval terheltetni érzék, mellyel Hugo a magyarok visszavonulását megvásárolni kényszerült, Berengárhoz, Ivrea s Milano grófjához, Berengár császár unokájához fordultak, ki, hogy az orgyilkot elkerülje, Ottóhoz, Németország királyához menekült vala. Leereszkedék most Etsch völgyén (945) s a főpapoknak jobb javadalmakat, a nemeseknek hivatali méltóságokat igérve, barátaivá tette s Milanóig hatott. Hugo Paviába vonult, hanem fia Lothar megjelent a milanói országgyülésen s magának követelte a koronát (947), mellyet a nagyok meg sem tagadtak; Hugo ekkor reménytelenül kincseivel együtt visszavonult apai örökségébe, Arlesbe, hol meg is halt. Kevés idő mulva kimult rögtön halállal II. Lothar is, talán megmérgeztetve attól, kitől a koronát elragadta vala.

II. Berengar. Adelhajde.

Berengar most királynak kiáltatott fiával Adalberttel együtt (950). Minthogy pedig attól félt, hogy Adelhajde, burgundiai II. Rudolf lánya s Lothar özvegye, keze odanyujtásával jogait is valamelly férjnek adja, elfogatta öt s kényszerité, hogy fiához menjen férjhez. Adelhajde állhatatosan vonakodott, miért is Villa, Berengar neje megverte, lábbal taposta s végre a gardai várbörtönbe záratta (951). Itt a szép szerencsétlen iránt szánalom gerjedt. Egy Márton nevü pap az ő szenvedését a környékkel megismertette, módot nyujtott a megszökésre s menhelyet is készitett neki Azzo hübéresnél Canossában, ama történetileg nevezetes várban, melly az Enza mellett, hol a reggiói hegyláncz kezdődik, fekszik; azalatt pedig Nagy-Ottótól is kieszközlé, hogy boszulná meg a szép nőt, és Otto kedvesen kapott az alkalmon, mellyel Olaszhont Németországhoz csatolhatta.

Ezen pártdühöngés, ezen kisebb államokrai eldaraboltatás büntetlenséget biztosíta minden gazembernek, miután a szomszéd birtokos földére vagy sérthetlen menhelyre olly könnyen futamodhatott. Ugyanezen menedékjog végetlen viszályokat szült a grófok, püspökök és monostorok között. A főurak mindig dölyfösebbekké lettek, végre még a szemérem is elveszett s minden bün szabadon üzetett. Királyok, pápák s herczegek nem fékezhették meg az illyen embereket, hacsak zsarnokokká nem lettek, vagy ravaszságot s nyers erőt nem használtak. Végre felbomolván a longobardok és frankok katonai rendszere, Otto az egyházzal egyetértve, némi jobb állapotba helyezte az országot.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Németország. — Nagy-Otto. — Az olaszok.

Nagy-Károly birodalmának felosztásakor Német-Lajos Németországot kapta, mellyben hétféle népség lakozott: frankok, szászok, thuringok, svábok, friesek, tiszta teuton vér; aztán a bojok és lotharingok, fél celta vérü népek. A frankok, kik akkoráig uralkodó fajnak tekintettek, most a rajnai Francziaországra (ma Hessen-Darmstadt, Rheinpfalz, és Franken) szoritkoztak s törzsük csak is ott maradott fenn. A szászok, kik a többieknél számosabbak voltak, a Rajna és Elbe között laktak, érintve a Werránál a frankokat, s Hartz táján a thuringokat, melly harmadik népség a Saale mellett csakhamar a szászokkal vegyült össze. Elsass-, Svábföld- és a nem burgundi Schweizban az alemannok vagy svábok a többi törzsek közől az eredeti jellemet és nyelvet leghivebben tartották meg. A ké sőbb Alföldnek nevezett részeken a friesek laktak, kik a többi Németországgal kevésbbé voltak összekötve s különzetes müvelődésben haladtak elő. A bojoktól, kikkel a herulok, rugiak s más teutonok is összevegyültek volt, származtak a bajorok, kiknek különzetes nyelvjárásukban a teuton elem tulnyomó. A Maas és Rajna között a frankok és gallok vegyületéből támadtak a lotharingok, kiknek egy része franczíaul, más része németül, mások ismét keverék nyelvet beszélnek, mely flamandinak (flandriainak) neveztetik.

Azonkül a Duna partjaira legalább kilenczféle nép költözött:

góthok, hunnok, gépidák, avarok és bolgárok, magyarok, pecsenégek (besenyők), uzok, kunok; ezekhez kell még vennünk a Traján által Daniába szállitott régi rómaiak maradékait, s képzetünk lesz a népek sokféleségéről a birodalom határain.

A német birodalom gyönge alapokon feküdt, mert hogy elhallgassuk a franczia- és olaszhoni Karolingokkal viselt háborukat, aRajna, Elbe és Weser torkolatain a normannok hajói nyomultak be, az ország szivét pedig az egyesült szlávok fenyegették. Lajos, kinek, mint a függetlenség megalapitójának emléke a németek előtt mindig kedves leend, a legháboritottabb vidékeken, Nagy-Károly terve szerint, elmozditható grófokat állitott fel, kik azonban nem sokára örökössé tették hatalmukat, s igy nem lehetett többé királyi biztosokat (missi dominici) küldeni ellenök, kicsapongásaik megfékezésére. Lajos épen olly vitézül mint ügyesen védte népeit; önzéstelenül, vallásosan s igazsággal [1]) kormányozta őket; hanem fivérei s egyik fia ellen is folytonosan háborút kelle viselnie: büntetésül az atyja elleni lázadásért.

Miután Frankfurtban, melly rendes székhelye volt, meghalálozott (876. aug. 28.), az országot három fia épen ugy osztotta föl egymás között, mikép a Merovingok és Karolingok tettek. Miután Kopasz-Károly igényei az andernachi győzelem által megsemmittettek, Carlmann Regensburgból Bajorországot kormányozta; Szász-Lajos a rajnai Franczia országot, Thuringiát, Szászhont, Friesiát, Alsó-Lotharingiát vagyis Hessent; Vastag-Károly pedig Alemanniát s a Mosel melléki Lotharingiát vette által. Ekkép a különféle germán törzsek visszanyerték egyédiségöket; hanem Vastag-Károly, fivérei halála után (880—82), ismét egy hatalom alá hajtá azokat, Franczia országon, Italián és a császári koronán kivül. Milly tehetetlen volt a kormányra, már láttuk; azért is a treburi országgyülés a Rajna mellett (887) trónvesztettnek nyilvánitotta őt.

---

[1]) Igy ir róla Regino: *Fuit iste princeps christianissimus, fide catholicus, non solum saecularibus, verum etiam ecclesiasticis disciplinis sufficienter instructus; quae religionis sunt, quae pacis, quae justitiae, ardentissimus executor; ingenio callidissimus, consilio providentissimus, in dandis sive subtrahendis publicis dignitatibus discretionis moderamine temperatus; in praelio victoriosissimus, armorum quam conviviorum apparatu studiosior; cui maximae opes erant instrumenta bellica; plus diligens ferri rigorem, quam auri fulgorem; apud quem nemo inutilis valuit, in cujus oculis perraro utilis displicuit; quem nemo muneribus corrumpere potuit; apud quem nullus per pecuniam, ecclesiasticam sive mundanam dignitatem obtinuit; sed magis ecclesiasticam cum probis moribus et sancta conversatione, mundanam devoto servitio et sincera fidelitate.*

Utódjává Arnulf, Carlmann természetes fia választatott meg, ki mint vitéz és Nagy-Károly ivadékai közt legérdemesebb férfiu[1]), mint német király elismertetett s alatta Némethon Franeziaországtól ismét s mindenkorra elkülöníttetett. A normannokat, kik Maas folyamán Hasloffig ereszkedtek, s Löwen mellett le is telepedtek, megveré(891), s olly hirre kapott egész Európában, a milly mértékben ama merész kalózok rémületet terjesztettek volt el. Szvatopluk, Morvaország leghatalmasb szláv fejedelme, kit Arnulf cseh herczeg czimével ruházott fel, hadat inditott ellene, de legyőzetett; Rudolf, a Jurán-túli Burgund királyság megalapitója is, hogy kiterjeszsze uralmát Lotharingiára is, daczára hüségi esküjének, hadat üzent Arnulfnak, de épen ugy, mint Szvatopluk, legyőzetett s hüséget esküdni s a másik Burgundiát Lajosnak, Boso fiának biztositni kényszerittetett. Egy párt a franczia trónra is Arnulfot hívta meg, ő azonban miután Eudes ajándokokat és hódolatát mutatta be neki, egy arany koronát küldött ennek, melylyel később Együgyü-Lajost ékesitette föl: annyira képviselőjeül tekinté ő magát azon császárságnak, mellynek czimét nem viselte.

Végre ezt is megajánlotta neki Formosus pápa; mire Arnulf megfékezve saját nagyhübéreseit, Olaszhonba ment, hogy a koronát fölvegye; azt azonban csak egy második hadjárat által nyerhette el (896), a nélkül, hogy hatalmában vagy méltóságában legkevesbbé gyarapodott volna. Visszatérvén betegen, Regensburgban feküdt, s midőn a rakonczátlankodó morvákat meg nem fékezhetné, azon szerencsétlen gondolatra jött, hogy segélyül hivá a magyarokat, ismét egy százados nyomort készítve elő birodalmának.

Gyermek-Lajos.

Arnulf Lotharingiát és Burgundiát természetes fiának, Zvendibaldnak adta (895), ki Rudolftól a Jurán-tuli Burgundiát is elragadni ohajtá; erre azonban nem volt ereje, sőt saját birtokában is a grófok föllázadtak, a püspökök megtagadták a segélyt s hosszu küzdelem után csatában esett el. Az ő országrésze fivérének, Lajosnak adatott által, kit atyja már előbb Németország királyának választatott, s kit, bár gyermek volt még, Arnulf halála után (899), hogy az ország szét

[1]) .... *magnanimus, clemens, promptusque labore*
Pervigili, lapsum corrigit imperium;
Francorumque movet veteri virtute laxatos
Atque vocat resides rursus in arma viros;
Sed moles immensa, diu quae corruit ante,
Non restaurari se subito patitur.
Poëta Saxo lib. V.

ne daraboltassék, az országnagyok elismertek. Mentették magukat a pápa előtt, hogy a nehéz idők s bajos közlekedés miatt az ő beleegyezése nélkül fogtak a választáshoz, mellynek most megerősíttetéséért könyörögtek [1]).

Mindenki erőtlen kormánynak nézett eléje; azonban bár a császári koronának Németországgali egyesitésének reménye elveszett, Hatto mainzi érsek és Otto szász herczeg, a kiskoru fejdelem gyámnokai, erősen tudták a szlávokat és normannokat féken tartani, mint szinte a viszálkodó nagyokat is, kik Lotharingiában a magánhad jogait (az ököljogot) követelték. Lajos azonban, ki Germaniában az utolsó Karoling vala, mielőtt nagykoruvá lett volna, meghalt (911. jun. 20.).

Nagy-Károly, hogy a királyi hatalmat megszilárditsa, a régi herczegeket, mint egész nagy tartományok urait leverni törekedett, szükebb hatáskörü királyi tisztviselőket nevezve ki azok helyébe. Erőtlen utódai azonban megengedték, hogy a főurak uj hatalomra vergődjenek s hogy az önvédelem tekintetéből minden egyes törzs egy főnököt válaszszon, ki azt a folytonos háborukban vezérelje. Igy jöttek létre Franconia, Thuringia, Szász- és Bajor, kevéssel utóbb pedig Sváb, Lotharingia és Karinthia herczegségek. Eleinte mint a király tisztviselői, annak nevében gyakorolták az igazságszolgáltatást és a hadvezérséget, nem sokára azonban felmondták az engedelmességet, s Gyermek-Lajos halála után épen úgy mint a grófok, határgrófok, püspökök s átalában a világi s egyházi főurak, könnyen

[1]) Bővülnek lassan a történeti kútforrások. Ditmár merseburgi püspök a németek történeteit 876-tól 1018-ig beszéli el; sokkal hasznosabb Hermannus Contractus,- Vehringen grófjának, reichenaui benczésnek krónikája 1000-től 1054-ig, mellyet folytatott egész 1100-ig constantiai Bernold. Ugyanazon időből bremai Adam fontos tudósításokat ad az északi egyházakról s IV. Henrik uralkodásáról egész 1072-ig. Nagyon ellenségesen ír ugyanezen fejdelemről Bruno: *De bello saxonico.* Sali-Konrád életét, házi papja Wippo irta le, ki az eseményeket jól ismerte, s irása dagályos, gondolkodása éles. A szászok történetét 973-ig Widukind, corbiai apát irta le; az Ottók magasztalását pedig Hroswitha költőnő. Fennmaradt továbbá Siegbert gemblourai; Marianus Scotus fuldai barát krónikája, melyet 1083-tól 1200-ig Dodechin folytatott; Ekkehard, uraui apátnak évkönyvei 1126-ig; hanem a mely leggazdagabb, legfontosabb, s a mellett igaz, világos, szép modoru s irályu, az aschaffenburgi Lambert, hersfeldi barát krónikája 1077-ig. Lásd még:

Menzel, *Némethon története a frankoniai ház alatt.* (németül) 1827—28.

Ranke, *A német birodalom évkönyvei a szász családi császárok alatt.* Berlin, 1840. A most megjelent harmadik kötetben II. és III. Ottó története s a *Chronicon Corvejense* foglaltatik.

függetlenekké tehették volna magukat, ha különben az egyesülés szükségét be nem látták volna. Ez okból megegyeztek, hogy a koronával Otto herczeget kinálják meg, ki azt mindakkoráig olly szerencsésen védte s ki önzetlenségét lemondással bizonyitotta be, ajánlván maga helyébe frankoniai Konrádot, Alsó-Hessen grófját, ki anyai ágon Nagy-Károly ivadéka vala.

I. Konrád. – Madarász-Henrik.

Ez bármilly ügyesen s vitézül törekedett a királyi méltóságot a hübéresek megfékezésével helyreállitni, Lotharingiát még sem tudta engedelmességre hozni s azt is belátta, hogy a Fuldáig s Elsassig előnyomult magyarokat nem képes visszaverni. Ez okból s egyszersmind mivel beteges volt, felszólitotta fivérét Eberhardot, hogy a régi királyok köpenyét, lándsáját, kardját és koronáját Szász-Henrikhez, az ő jótevője fiához s a maga örökös ellenségéhez vigye, miután a kormányzásra egyedül ezt találta méltónak.

Eberhard elhozva a királyi diszjeleket, Henriket vadászaton találta, miért is őt *Madarásznak* nevezte el. A fritzlári országgyülésen (919) a frankok és szászok kéz-fölemelve egyértelmüleg királynak kiáltották ötet; de midőn a mainzi érsek a szent olajjal közelednék, Henrik ekkép szólt hozzá: *Nekem elég ama dicsőség, hogy nemzetemből első emeltetem a trónra; a szent olaj tartassék fel nálamnál méltóbb uralkodó számára.* Személye tiszteletet parancsoló, nevelése az idők szerint gondos volt, habár sem irni sem olvasni nem tudott. Annyira ájtatos volt, hogy Arnulffal gyalog zarándokolt Rómába, s minthogy fáradhatlanul tevékeny volt, medve- s szarvasvadászatot, hadijátékokat és szinlet csatákat tarta, s a mellett mély belátásu biró s ildomos kormányférfiu is volt. A svábokat és bajorokat, kik, mivel választásában részt nem vettek, hódolni nem akartak, engedelmességre szoritá, sőt megkegyelmezés által egészen hiveivé tette. Lotharingiát visszacsatolá Németországhoz, mellytől hét századon át el sem választatott többé.

Megszilárditván a belbékét, a külvédelemről kezde gondoskodni. A német gyalogság nem tudott ellenállni a vitéz és jól begyakorlott magyar hadseregnek; miért is Henrik ettől békét vásárla (924), melly alatt előkészité magát a győzelemre; megnövelte s jól begyakorolta a lovasságot, rendszerezte az egész hadsereget s miután a magyarokon Merseburgnál győzelmet vivott, Szászország és Thuringia határain védvárakat állíta. A szlávok ellenében is mindig fegyverben álló határgrófságokat szervezett; elvette a csehektől Prágát s felsőbbségé-

nek elismerésére kényszerité öket. Gormot, a jütek királyát, a bálványozás és emberáldozás elhagyására s a kereszténység hirdetésének megengedésére szoritá; s kieszközölte, hogy Germánia sorsa fölött nemannyira a csaták határozzanak többé. Hogy rávegye a vonakodó németeket a megerősített városokbani maradásra, az illyeneknek kiváltságokat, czéhrendezési szabadalmat s nyilvános gyüléseket engede.

Nagy-Ottó 936.

Miután hatvan éves korában meghalt, az aacheni országgyülés fiát Ottót nevezte utódjává. Ennek koronázásánál jelennek meg először azon méltóságok, mellyektől utóbb a német országnagyok czímeiket kölcsönözték. Gisilbert, Lotharingia herczege, kinek területén Aachen feküdt, az udvari szállásról, élelmezésről s az idegenek ellátásáról gondoskodott; frankoniai Eberhard asztalnok, sváb Hermann pohárnok, Arnulf bajor herczeg pedig tábornagy volt. A koronázási jogra a trieri érsek azért tarta igényt, mivel az ő egyházmegyéje legrégibb vala, a kölni pedig azért, mivel Aachen az ő megyéjében feküdt; e jog azonban most az egyszer a mainzi érseknek, mint Németország primásának engedtetett. Ez tehát Ottót az oltárhoz vezeté, mellynél a kard, a köpeny, karkötők, jogar és korona állott. Átadva a kardot, az érsek igy szólt: Vedd át e fegyvert, melly arra van rendeltetve, hogy visszaverd Krisztus ellenségeit és békét biztosíts az összes kereszténységnek. Ugyanilly alkalmi beszéd kiséretében adta át a többi diszjeleket is. Méltó is volt Otto azok átvételére. Ő derítette föl ujra Germánia s a birodalom elhomályosult fényét; folytonos hadai közől egyet sem viselt nagyravágyásból, hanem a birodalom fenntartása végett; nem törekedett az üres hübérjavakkal saját családját gazdagítni; a lázadóknak megkegyelmezett s a németeket első nemzetté emelé.

Némethon állapotai.

A német korona tehát nem volt örökös, habár az uralkodó családja különös tekintetbe vétetett; hanem az országnagyok választását a különböző törzsek tetszés nyilvánításával erősíték meg. Igy adtak időnként majd a frankok, majd a szászok, majd a svábok uralkodó házat, mellyek mindegyike népszerü hőssel kezdődött, kinek törekvése s viselete nemzeti irányu vala, végződött pedig olly fejedelmekkel, kik a régi müveltség felé hajoltak.

Meghatározott székhelyet nem tartottak a német királyok, hanem kiki kedvencz városában lakott, melly ekkép virágzásra emelkedett, s támadtak apró székhelyek, a nélkül, hogy egy hatalmas főváros alapíttatott volna. A Karolingok mindig egy udvari gróf által

kisértették magukat, ki igazságot szolgáltatott; a következett fejedelmek alatt a főkanczellár végezte e tisztet, ki utóbb mindig a mainzi érsek volt. A főbb méltóságok, mellyek eleinte személyiek voltak, utóbb bizonyos herczegségek tulajdonaivá lettek.

Kormányzat.

A közigazgatás nem irott törvények, hanem ősi szokások szerint intéztetett, a nélkül, hogy a különféle politikai hatáskörök szorosan meghatározva lettek volna. A király ekkép, ha erélyes volt, sokat tehetett mind az egyházi, mind a világi dolgokban, a herczegeket és grófokat választhatta s letehette; mig ellenben, ha megereszté a gyeplőt, ő maga szorittatott korlátok közé. Habár a herczegeket nem a nép választotta, mint régen, hanem a király nevezte ki, méltóságuk mégis nemzeti vala; ők védték az egyes néptörzsek jogait és szabadságait, mikép a király az egész nemzetet. Ők megakadályozák a királyt, ha kényurrá akart lenni; miért ez a püspököket és városokat mindig jobban kegyelte.

Midőn a királyi küldöttek a herczegek fölötti hatalmukat elvesztették, udvari grófok neveztettek ki helyökbe, kik rendes birái voltak mindazoknak, kik nem a herczegek hatósága alatt álltak. Mint ülnökök foglaltak helyet a herczegek mellett, midőn ezek fejbenjáró perben ítéltek. Nekik nyujtattak át a herczegi itélet elleni fölebbezések, ők ügyeltek föl a királyi elöjogokra s az adók beszedésére. A felségsértés vádja a népgyülés helyébe behozott országnagyok gyülése elé terjesztetett; az urak egyéb bünei fölött a király itélt.

A nagy hübérek azonban lassanként már örökösekké lesznek; a királyi jogok sokak által bitoroltatnak; a mainzi, kölni és trieri érsekek a szász, bajor, frankoniai és sváb herczegekkel egyenlő ranguakká lesznek; az egyházügyészek a főpapoktól, a herczegek az udvari grófoktól függetlenekké teszik magukat; a rajnai udvargróf III. Henrik után Németország első fejedelmévé lett.

Papság.

A papság növekedik számban és hatalomban s terjeszti a mivelődést. Künt, láttuk, mennyit tett a térítések ügyében; bent a püspökök kötelezve voltak megyéjökben évenként körutat tenni s a gyülésen (s e n d) a papok viseletét vizsgálat alá venni. A send összeállitására a püspök hét, jó hirben álló s tiszteletre méltó személyt választott s megesküdtette őket, hogy az igazat el nem rejtik elöle. Ezek tehát összegyülve kérdezték egymást a kerületekben történhetett nagyobb bűnökről: nem öletett-e meg valaki? nem állott-e lesbe, hogy elfogja s rabszolgává tegye az utasokat? nem adatott-e el keresztény ember

zsidónak? nem boszorkánykodik-e valaki? vagy nem tesz-e áldozatokat források, fák és kövek mellett? Nem hirdeti-e valamelly nő, hogy ő képes varázslat által szerelmet, vagy gyülöletet gerjeszteni, vagy hogy éjjel az ördögökkel van dolga s hogy valamelly állatokon nyargal? Ime, mennyi maradványa a régi bálványozásnak! A bünösökre böjt s imádság, vagy pedig pénzbeli büntetés szabatott. Egy hónapi kenyér s vizeni böjtöt föl lehete váltani ezerkétszáz, térdelve — vagy ezerhatszáznyolczvan, állva elmondandó zsoltárral. Az egyházi átok ritka eset, hanem az általa sujtottat kizárta a többi keresztényekkeli evés, ivás, beszéd, vagy bármelly más közlekedéstől; és Arnulf azt is elrendelte, hogy a ki nem akarja magát a kiszabott bünbánatnak alávetni, a grófok által perbe idéztessék. A királynak érdekében feküdt a püspökök javait s előjogait gyarapitani, hogy bennök támaszt találjon a világi főurak ellenében, azért székvárosaikat, sőt néha összes birtokaikat is a grófok hatósága alól kivették. Olly nagy hatalomra vergődtek a főpapok, hogy II. Konrád választásánál az eldöntés három püspökre bizatott.

Személyi állapotok.

Nagy-Károly felfogván, hogy az ország védelme s becsülete a szabadok fennmaradásában áll, gondoskodott azok fenntartásáról, midőn őket a hadseregbe fölvevé; azonban az ő külső hadai terhesekké lettek az arimannra nézve, ki is nem fedezhetve a költségeket, kénytelen volt magát, mint alhübéres, vagy épen mint szolga egy hatalmasbnak alávetni, megtartva saját birtokát, de elidegenithetlenül és adó és testi szolgálattételre kötelezve; ő eszerint szabadságát vesztve családja- s utódaival együtt azon föld-darabhoz köttetett. Mások azért vállalták el e dísztelen állást, hogy védve legyenek a normannok rablásai ellen s élelmet találjanak az azok által előidézett drágaságban. Egy rész áhitat, vagy nagyobb biztosság tekintetéből az egyháznak vetette magát alá, mások azonban a tulhatalmas főurak szolgáivá lettek. A szlávok között telepitett gyarmatok eltanulták ezektől a földészeket elnyomni, miután a szlávok rabszolgának tartottak mindenkit, ki nem volt nemes. Igy tehát a helvét Alpeseken és Svábföldön kivül, hol mégis az eredeti germán alkotmány nyomai fennmaradtak, a szabad földészek kivesztek, jövén helyökbe a városi községek, mellyek épen ez időben kezdtek alakulni s utóbb egy harmadik rendet képeztek.

Eleinte a szabadbirtokok tulajdonosai megyei (Gau) községet képeztek, s a gróf (Gaugraf) hatósága alatt álltak; mig a szolgák s a főurak emberei ezeknek voltak alávetve s általuk képviseltettek

a megyei törvényszéken. Miután azonban az ellenséges járatok és magánhadak miatt biztosságot csak a várak s városok falai között lehete találni, a nép lassanként a király s püspökök udvarai köré telepedett. Némellyek szabad birtokosok voltak; mások szabadok, de bérfizetők; mások ismét az urnak telkén kivül, mellyen laktak, saját földdel is birtak. Ezek képezék a megyei községet, kizárva azon szabadokat, kiknek csak kegybeli birtokuk volt, vagy pedig egészen másnak földén laktak. Annyival kevesebbé tartoztak a községhez a földhöz vagy telkes házakhoz kötött (mansionarii, Hufner; casati, Kossaten) szolgák, vagy a kik a király ügynökeinek személyes szolgái, vagy mesteremberei voltak. A felszabadított rabszolga, ha szabad birtokot nem kapott, ura hatósága alatt maradott.

A püspöki székhelyeknél, hol a szabadok mellett püspöki szolgák is találtattak, amazok a megyei hatóság, ezek pedig a főpap által választott birák alatt álltak. Néha azonban illetőségi viták támadtak, mire a püspökök a megyei gróf tisztét önmaguknak megszerezni iparkodtak, s maguk neveztek ki ügyészt (Kastenvogt), ki mind a szabadoknak, mind a szolgáknak igazságot szolgáltasson. Az így alakult közönség városnak (Burg), mivel a püspöki várlak (Burg) körül terjedett el, tagjai pedig városfeleknek (polgároknak, Bürger) neveztettek el. Ugyanez történt a királyi paloták körül lakó szabadokkal, kik fölmentve a megyei gróf hatósága alól, községi ügyésztől (Vogt) függtek. Ekkép a király és püspök egyesült székhelyén két-két község, tudniillik püspöki és királyi alakult. Az eszmék fejlődésével e községek intézményeket, rendtartást és tanácsot hoztak be s így eredett aztán a helyhatósági jog. Legfőbb érdeme van ebben I. Henriknek, ki számos várost építve, az odaédesgetett lakosságnak törvényhatósági, egyleti s vásár-tartási jogokat engede, s a fegyverforgatást is gyakoroltatta, hogy az ellenség előtt tekintettel bírjanak. Az egyesülés gyarapította az ipart, és a munka több több részre osztatott.

Szokások

Ha az egykorú olasz iróknak igazuk van, a németek részegesek, veszekedők s tudatlanok voltak; erre látszik mutatni, hogy ők a szinte alsó fokon álló olasz müveltséget bámulva csodálták. A magánviszályokban durvasághoz szoktak, melly a háboruban vad kegyetlenséggé fajult. Az ököljog gyakorlata a gazdagnak legmagasztosb foglalkozása volt; mulatsága az ünnepélylyel rendezett vadászat; s így a kard, vagy sólyom vesztesége legérzékenyebb veszteség vala, mellyet a német erőszakkal, csalással, sőt esküszegéssel is kész lett volna

elkerülni. Miután azonban állandó birtokaik voltak, a vadászatnak szentelt előszeretetet a földmüvelésre fordíták, s a medvék s a többi vadak, mellyekkel a roppant erdők bővelkedtek, barmoknak engedtek helyet, mellyeknek tenyésztése a parlag földek müvelésénél jobbnak találtatott. E munka a szolgákra és a szegényebb szabadosztályuakra bizatott, mint szinte a kézi munkák és mesterségek; I. Henrik azonban az iparosokat szabadalmak osztásával városokba édesgette.

Gazdagság.

A nagyszámmal emelt városok, habár a király megszorításai miatt az olasz városokkal versenyt nem futhattak, mégis ők képezék Germania életrevalóságát. Az Európában leggazdagabb hartzi ezüstbányák, mellyek rendesen I. Ottó alatt kezdtek müveltetni, s a goslari arany bányák roppant kincset nyujtottak. A kereskedést a lombardok vagyis olaszok üzték, selyem- és fűszerekkel; azért Német- és Angolhonban is még most is olasz, vagy fűszerárus egyjelentésü szavak. Iparra nézve Szászországban Bardewyk, Magdeburg és Brema tünt ki. A vend-szlávok, kik Németország északi határain laktak, a Baltitengeren Scandinávia- s Oroszországgal közlekedtek; miért is Wineta, Odera torkolatánál, Germánia legszebb kereskedő városainak egyikévé levc. A dánok lerontották utóbb (1043), hanem helyébe Gothland szigetén Wisby emelkedett.

Azonban a folytonos háboruk s a hübérrendszer félbeszakíták a belkereskedelmet; a mi kevés maradt, az a mindig üldözött s mindig keresett zsidók által üzetett. Ezek megvették a normannoktól és szlávoktól a foglyokat, hogy a spanyolhoni araboknak adják el őket, vagy a váltság-díjból nyereséget huzzanak. A Nagy-Károly által vetett mag a zavarteljes időben ki nem kelhetett; ám mégis a szépmüvészetekben nem épen szerencsétlen kisérletek tétettek, sőt a német irodalom is első fejlődésnek indult. VIII. János pápa a freisingi püspöktől jó orgonát s embereket kért, kik azt készíteni s hangoztatni tudnák.

Hogy azonban a német müvelődés előhaladhasson, szükséges vala bent a főurak önkényének, künt az ellenséges beütéseknek gátat vetni. Otto csakugyan rajta volt, hogy a nagy hübéreket családjába olvaszsza; de nem sikerült neki megalapítni az egyedurságot, sőt a szász herczegségről le kellett mondania, hogy a bizalmatlan főurakat megnyugtassa; ámbár maga is bizalmatlan lévén, a herczegeket az udvari grófok, a püspököket az egyházi ügyészek fölügyelete alá helyezte. Mindez a hübérrendszer kinövéseinek fékezésére intéztetett, a mi ha sikerült is, csak addig tartott, mig Otto erős keze tartá a gyeplőt.

Ennyi beltevékenység vissza nem tartá Ottót a külvállalatoktól. A hódolni nem akaró bajor herczeget, Eberhardot letevé; Lotharingiát fellázító saját fivéreit pedig elnyomá, s minthogy ezeket a franczia király segitette, beront ennek országába s némellyek által a koronát látja magának még ajánltatni (940); hanem ő IV. Lajossal kibékült. Hosszu hadat viselt a szlávok ellen s a kegyetlen Boleslavot, Csehország herczegét négy évig ostromolta (946—49); aztán a wilziket győzte le s megtörte Lengyelhon herczegét, behozva oda a kereszténységet s Havelberg-, Brandenburg- s Pósenben püspökségeket alapítva. Schleswigbe szászokat telepített s minthogy ezeket a dánok háborgatták, beütött a cimberi félszigetbe s II. (vagy VII.) Haraldot a keresztség fölvételére s Ripen-, Schleswig- és Aarhuusban püspökségek alapítására kényszerité.

Midőn a magyarok uj hadat indítva egész Svábföldig nyomúltak elő, Ottó általános fölkelést rendezett s Lech vize mellett megverte őket (955. aug. 9.) Elvette aztán tőlük Avariát s Bajorhonnal kapcsolta össze, melly tartomány keletinek (Austria) neveztetett el s egy határgróf kormányzására bizatott, ki fejévé lett az ausztriai Babenberg-háznak.

Az iránt, hogy Olaszországot birodalmába olvaszsza, reménynyel kecsegtette magát, midőn a gardai várból Canossába megszökött szép Adelhajde, védelmeért könyörgött [1]). Elindult tehát (951.) s beleszeretvén a szép Adelhajdba, nőül vette, azután megkoronáztatván magát, II. Berengar legyőzését vejére Konrádra, Franconia s Lotharingia herczegére bizta. Berengárt Konrád rábirta, hogy Ottónak Olaszországért hódoljon, s e czélból meg is jelent Ágostában; de Otto három nap várakoztatta, ekkor pedig üzente neki, jöjön egy esztendő mulva; a mikor is csakugyan átadta neki az arany jogart az olaszhoni uralom jelvenül, de Aquileját s Veronát, mint a havasok kulcsait magának tartá meg.

Konrád, kinek ő megigérte, hogy az ellenséggel, ha meghódolna, nemesen fog bánni, és Ludolf, Ottó fia, kinek az uj házasság nem tetszett, nyilt lázadásban törtek ki s Ottót Olaszhontól sok ideig elvonták. Ezalatt Berengár gyülöletessé tette magát, megbüntetve azokat, kik nem az ő pártján álltak, az adót fölemelve s az egyházakat kifosztva, hogy a magyarokat kifizethesse, s az által, hogy a püspökségeket szeszélye szerint osztogatta. Meghivaték tehát Ottó, ki is Milanóba jöve (961), Berengárt trónvesztettnek nyilvánitá, aztán nem

[1]) L. fönebb a 211. lapot.

sokára elfogatván öt, Bambergbe küldé, hol Villa gonosz nejével együtt meghalt. (966). Ottó Milanóban az ottani érsek által sok püspök segédszolgálata mellett [1]) királylyá koronáztatott, Rómába ment s miután a szokott esküt letevé, hogy az egyház kárára semmit sem teend [2]), megerösité Pipin és Nagy-Károly adományozását, melly Rómára s a római herczegségre terjeszkedett, s Kegyes-Lajos oklevelét Rieti-, Amiterno- s még más öt lombard várossal növelte, fenntartva a maga s utódai jogát; ezek után császárnak koronáztatott meg. (962. febr. 2.)

Midőn pedig már elutazott, ocsmány dolgok jöttek fülébe XII. János fiatal pápáról, mint szinte ennek fondorkodásai Adalberttel, Berengar fiával. Azért visszatért (963) és zsinatot hiván össze letette a méltatlan pápát, VIII. Leót emelvén helyébe. A római nép azonban vagy János által izgatva, vagy a németek iránti gyülöletből fellázadt; János letette Leót s megkezdette boszuállásait, de félbe kelle azokat szakítnia, midőn egy megsértett férj által agyonveretett. Ottó ismét ott termett (964), visszahelyezte Leót s törvényt hozatott egy zsinaton, melly szerint az olasz királyok utódjai kinevezésének, a pápa választásának s a püspökök megerősitésének joga az egész birodalomban a császárt illesse. Ez által Olaszország a birodalomhoz csatoltaték, és a császároknak a pápa fölötti felsőbbségök elismertetett. Gyümölcse volt ez a szörnyü erkölcstelenségnek, melly az olasz társadalom összes rendeit anyagi szenvedélyek örvényébe sülyeszté, a kötelességérzetet végkép kioltá s az uralkodókkal némi rendnek fönntartása

[1]) *Walperto mysteria divina celebrante, nullis episcopis circumstantibus, rex omnia regalia, lanceam in qua clarus Domini habebatur, et ensem regalem, bipennem, baltheum, clamydem imperialem, omnesque regias vestes super altare beati Ambrosii deposuit; perficientibus atque celebrantibus clericis omnibusque ambrosianis ordinibus divinarum solemnitatum mysteria. Walpertus magnanimus archiepiscopus, omnibus regalibus indumentis cum manipulo subdiaconi, corona superimposita adstantibus beati Ambrosii suffraganeis universis, multisque ducibus atque marchionibus, decentissime et mirifice Othonem regem collaudatum et per omnia confirmatum, induit atque perunxit.* **Landulph. Sen.** *Hist. Med.* II, 16. Rer. ital. scr. IV.

[2]) *Si, permittente Domino, Romam venero, sanctam romanam Ecclesiam et te Rectorem ipsius exaltabo secundum posse meum; et nunquam vitam aut membra, et ipsum honorem quem habes, mea voluntate, aut meo consilio, aut meo consensu, aut mea exhortatione perdes. Et in romana urbe nullum placitum aut ordinationem faciam de omnibus, quae ad te aut ad Romanos pertinent, sine tuo consilio. Et quidquid in nostram potestatem de terra sancti Petri pervenerit, tibi reddam. Et cuicumque regnum italicum commisero, jurare faciam illum, ut adjutor tibi sit ad defendendam terram sancti Petri secundum suum posse.* **Baron.** *ad ann.* 692. Fölvétetett a *Corpus juris canonici*-ba is.

végett vas szigort alkalmaztatott; a nép ezalatt délczeg rakonczátlanság s a külerőtöli nyomorult félelem közt hánykódott, erőszakot s gyávaságot sajátítva el, mellyek a szabadságnak leghatalmasb ellenségei. Az ezenkori német s olasz történetet a két nemzetnek kölcsönös engesztelhetlen gyülölete lengi át.

Alig utazott el Ottó, uj lázadások hívták öt vissza Rómába, hol is a lázadás fejeit felakasztatta, az általa kinevezett XIII. János pápát visszaállitá s oly rettentővé tette magát egész Olaszhonban, hogy még a beneventumi, salernói és capuai longobard herczegek is meghódoltak neki. Még csak a görögök voltak hátra, kik a nyugati császárok mint bitorlók ellen folyvást tiltakoztak. Ottó tehát ki akarta öket kergetni, hogy aztán az arabokat is kiirthassa; e végre megtámadással fenyegeté a calabriai görög birtokokat, mellyeket ugyanakkor nászhozományba igénylett Nicephorus Phocas leányával, kit Ottó fia, Germánia királya, jegyzett el (968). Az e tárgybani követséggel Liutprand, cremonai püspök, ama kor legeszesb történetirója küldetett el, kinek nagy kedve telt benne, ha a királyok- és pápákról botrányos adomákat szedett össze s ki a byzanti udvart s annak elvetemültségét élénk szinekkel festi. A követség sikertelenül járt el, sőt némelly tagjai meg is gyilkoltattak; Ottó tehát kimondá a háborut, hanem az uj császár, Zimisces János, békét eszközlött ki (969). Otto pedig haza térvén, nem sokára meghalt (973), és az utókor öt Nagy névvel tisztelte meg.

Az olaszok.

Midön Nagy-Károly Olaszország földére lépett, csupán a longobardok, mint egyedül fegyverviselő s egyedül uralkodó nemzet álltak ellene; a legyőzöttek, jog, birtok és név nélkül, számba sem jöttek. Most Otto egészen megváltozva találta a dolgokat. A frank és longobard nemesség mellett hatalmasan állt a papság és a városok, a hübér kevesebb vala mint a szabadbirtok, a kereskedelem élénkebb, a lelkek jobban fölrezzentve. A mult harczaiban a királyok javadalmak osztásával szereztek barátokat, melly javadalmak az adományozó megbukása után szabadbirtokokká lettek, s a rajtok lakó földészek szintolly kiváltságot élveztek, mint a püspökök s egyházak alattvalói. Az igaz, hogy a magyarok hadjáratai s más okok is némelly szabadokat odavittek, hogy hatalmasb urak hübéreseivé legyenek; ez azonban csak a vidéken történt, a városok lakói pedig elég erősek voltak önmaguktól ellenállni, s igy a városi szabadok községei fenntartották magukat. Egyébiránt a városokban püspöki, főuri s királyi alattvalók is laktak. Ez utóbbiak a grófok hatósága alatt álltak; hanem a püs-

pökök, kiknek hatalmuk olly nagygyá növekedett, hogy kizárólag ök választanák az olasz királyt s felségi jogokat gyakorolnának, minő a védfalak épitése [1]) s a hadak vezetése; hogy hatóságukat szélesbre terjeszszék, folytonos harczban álltak a grófokkal, kik méltóságukat örökössé igyekeztek tenni. A királyok a püspököknek kedveztek, részint hogy a grófokat megalázzák, részint hogy barátjaikká tegyék a püspököket, kiktől nem kelle félniök, hogy hatalmukat örökössé teszik.

Itt tehát, mint másutt, a társadalom egy király alatt ettől függő bárókból, ezektől függő kisebb urakból, a grófok hatósága alatt álló szabad községekből, papságból s kiváltságos emberekből állott. A szilajvad, harczias, dicsőség-, hatalom- s uralomra vágyó bárók, várlakjaikat erősségekké tevék, s begyakorolva alattvalóikat a fegyverforgatásban, részt vettek a pártoskodásban, fölbátorodva a viszálkodások s időközi kormányok alatt. A fegyver- s ildommal egyaránt erős Ottó, miután a főurakat nagynehezen megfékezte, tapasztalnia kelle, mikép azok, távozása után legott ujra kicsapnak; és látván azt is, hogy őket kiirtani, vagy hatalmukat egy csapással lesujtani lehetetlen, a többi hatalmakat kezdé kegyelni, mellyek a főuraké mellett emelkedtek, tudniillik a papságot és a községeket. Némelly városok, mint Lucca, Verona, Ivrea, Turin, a grófok alatt maradtak; Felső-Olaszhonban mégis Ottó, vagy utódai a legtöbb várost egyházi kiváltsággal ajándékozták meg, vagy legalább a gróf tisztét a helybeli püspökre ruházták. Igy a város a környékkel együtt a püspöktől vagyis a főegyház védszentjétől függött, s a királyok ezen uralmat annál is inkább szerették, hogy örökössé nem lehetett és védve volt

---

[1]) Leodoinról, Modena püspökéről, 890-ben a sírirat igy szól:

Hic tumulum portis et erectis aggere vallis
Firmavit, positis circum latitantibus armis,
Non contra dominos erectus corda serenos,
Sed cives proprios cupiens defendere tectos.

Anspert milanói érseké pedig 881-ből ekkép:

Moenia sollicitus commissae reddidit urbi
Diruta.

Gwaldo, Como püspöke 964-ben megvíja Comacina szigetet s lerontja azon az erősítményeket. Ammulus, Turin püspöke, Lambert király idejében *ejusdem civitatis muros et turres perversitate sua destruxit. Nam inimicitiam exercens cum suis civibus, qui continuo illum a civitate exturbarunt, ... pace peracta reversus et manu valida cinctus, destruxit, sicut diximus. Fuerat haec siquidem civitas condensissimis turribus bene redimita, et arcus in circuitu per totum deambulatorios, cum propugnaculis desuper atque antemuralibus.* **Chron. Novaliciense.** *Rer. Ital. Scrip.* II, 2.

a vallás által, melly szentségtörésnek nyilvánitá valamelly szentnek birtokához nyulni. Nem is volt annyira terhes ezen uralom, miután igazságosabb s erkölcsösebb volt, mint bármelly más.

A városok tehát a püspökök, a vidék pedig a grófok alatt álla, melly azért comitatusnak (contado), grófságnak neveztetett. A püspökök hatósága alatt eltünt a régi különbség longobard, frank, olasz és német között, s láttuk, mikép ők a páviai országgyülésen az összes lakosok egyenlőségét kiáltották ki, habár a birtok és szerződések módosulataira nézve a régi szokások meghagyattak; elég az hozzá, hogy a különfaju polgárok illyetén egyesületei szabad emberek vagyis birtokosok községeivé alakultak.

Ezzel azonban nem akarjuk, mint más történészek, Ottót a helyhatósági alkotmányok alkotójaul tüntetni fel. Az idő lassu gyümölcsei voltak azok, mellyeknek Ottó csak érlelését siettette, nem községi levelek által, mint Franczíaországban, hanem kiváltságok engedése vagy megerősítése által egyházak és községek részére. Már Ottó előtt virágoztak némelly olasz városok, hadat viselve s békét kötve; a milanói érsekek pedig a politika első mozgatói voltak. Megerősítve uralmukban vagy függetlenségökben császári határozatok által, saját városuk s kerületök jóllétét előmozditni törekedtek, s a helyett, hogy a királyválasztásnál általános befolyást kerestek volna, a főurak és püspökök inkább arról gondoskodtak, hogy saját uralmukban megerősödjenek s védhessék magukat a szomszédok- és szabadosztályuaktól, kik ellen ollykor-ollykor a császár gyámolitását vették igénybe.

Következtek ezután a fölruházványok (investitura) körüli viszályok, mellyek magukban a városokban császári és pápai pártokat idéztek elő; hanem a küzdelemben a városok saját erejöket tanulták ismerni. Sok helyt pápai és eretnek püspök is székelt, s a lakosok azt sem tudták jóformán, mellyiket kelljen törvényesnek tartaniok. Igy történt, hogy a polgárok egyiket is a másikat is elpártolással fenyegetvę a püspöki előjogokat megnyirbálták s kivívták lassanként a maguk szabadságát, a nélkül, hogy azt véres forradalom borzasztó árán szerezték volna meg.

Ime a birodalom Ottó által eszközölt visszaállitásának egyik eredménye! a másik pedig az volt, hogy Olaszország Németországgal kapcsoltatott össze, melly körülmény odakényszerité, hogy saját művelődését bár csekély s inkább csak névszerinti, de mégis idegen befolyás mellett eszközölje.

Egyébiránt a frank tulnyomóság megszünte után sem lehet

mondani, hogy a régi olaszok kerekedtek felül, hanem inkább a longobard eredetüek, kik a földbirtokot kezeikben tarták. A grófságok és határgrófságok még mindig fennálltak, sőt ujak is állíttattak fel. A friauli longobard herczegség I. Berengár halála után szétdaraboltatott. Treviso-, Verona-, Este-, Modena- s talán Montferratban és másutt is grófok vagy katonai határgrófok helyeztettek be, melly grófságok utóbb, midőn II. Konrád a hübéreket örökösekké nyilatkoztatta, herczegségekké lettek. Aztán ide kell venni az egyházi uradalmakat, minő volt a friauli patriarchatus, mellyet Ottó herczegséggé emelt, és a ravennai érsekség, melly a pápai hatalommal vetélykedett.

Rómában nagy akadályokat gördíte a pápa elé a nemesség, melly régi czimeit megtartva, az uj hübéri eszméket is befogadta. A régi latin rendszer csak a vidéken maradt fenn, hol a birtokok vagy nagyok s tömegesek (massae), vagy eldarabolt urodalmak voltak, mellyeket földészek müveltek, kik uraiknak a termesztmények egy részével és személyes szolgálattal, vagy évi bérrel tartoztak s minden polgári képviseleten kivül álltak, miként a városokban a legalsóbb osztály a gazdagok és főpapok alatt.

Alsó-Olaszországban II. Lajos hadjárata óta két párt képződött, a frank és görög tudniillik, mellyeket nem a haza jólléte, hanem személyes érdekek, gyülölség s boszuvágy vezéreltek. Bariban egy görög parancsnok székelt, a hatalom fölött különben négy párt versengett: a görögök, a beneventumi longobardok, a német császárok, kik Theophania örökségét követelték, és az arab Aglabita fejedelmek. Ide járulnak még a köztársasági városok s a pápa igényei.

Nápoly, melly, mint Ravenna is, görög modorban igazgattatott, egy herczeg alatt álla, ki gyakran a nép által választatott s a birodalomtól, mellynek csak látszólag hódolt, elszakadni törekedett. Ugyanezt kell mondani a gaëtai herczegekről is. Ezek, hogy lételöket biztositsák, majd a görög, majd a nyugati császárra, majd az arabokra támaszkodtak. A kereskedelem által előidézett jóllét Bari lakóiban a szabadság vágyát kelté föl a campaniai városok példájára; azonban a beneventumi herczegek megtámadták s elfoglalták a várost (887). Bölcs-Leo, konstantinápolyi császár, Sympaticust Beneventum megfenyitésére küldé, ki is sikert aratva, négy évig fenntartotta magát, s bár kiüzetett utóbb, Beneventum régi fényét vissza nem nyerhette többé s kénytelen volt majd a keleti, majd a nyugati császárra támaszkodni. Annál nagyobb hatalomra vergődtek a saracenok rovására a capuai herczegek.

Tengeri köztársaságok.

Más olasz városok virágzó kereskedés segélyével népuralmi kormányzatot alapítottak meg. A szárazföldi utak olly bizonytalanok voltak, hogy midőn VIII. János pápa Franciaországba ment (878), Châlons-sur-Saône mellett lovainak egy részétől megraboltatott, Flavigny mellett pedig Sz. Péter ezüst csészéje vétetett el tőle, s ő mindössze is csak annyit tehetett, hogy a rablókat egyházi átok alá vetette. Annál fontosabbá lett a tengerhajózás. Az arabok birtokukban tartva a Földközi-tengernek igen sok partját, régi szokásuk szerint kereskedést üztek s ott, hová fegyverrel nem mentek, rabszolgákat, épületfát, szurkot, gyapjut, kendert s bőrkelméket vásároltak. Ugyanazon előnynek örvendeztek az olasz városok, különösen Amalfi, Pisa, Velencze és Genua. Amalfiban idegeneket lehete látni minden országból, s a nép kajfossága gyakori zendülésben s azon hajlamban nyilvánult, hogy hazáját távol tartományok zsákmányával szerette ékesíteni. Amalfi már a keresztes hadak előtt Jerusalemben két monostort s egy kórházat állitott fel.

Genua első consulait, tanácsát, népgyüléseit s helyhatósági intézményeit 888-ban hozta be, mellyeket II. Berengár 958-ban elismerni kényszerült. Megtámadtatva s 934-ben kiraboltatva a saracenok által, ellenök 1015-ben Pisával szövetségre lépett; de mivel Corsicára mindketten igényt tartottak, hosszu háboruba keveredtek, melly Pisa romlásával végződött.

Pisa kereskedelem által nyert kincseit arra fordità, hogy az Arno és a Tyrrheni-tenger partjai által képezett deltát müvelhetővé tette, s mikép Genuát a felső-olaszországi menekültek, ugy Pisát az arabok elől futó szárdok népesitették meg. Ösztönöztetvén ezek által Sardinia megszabaditására, már elmondók (46. lap), milly szerencsésen harczolt a musulmanok ellen, kiket ki is kergetett. A pisaiak s genuaiak ekkor a szigetet polgártársaik között osztották fel, s igy keletkezett az ottani öt helyhatóság, vagyis: Cagliari, Logudoro, Arborea, Gallura s Ogliastra. Kevésbbé dicsőségesek Pisa hadai szomszédai ellen, s az (1033), mellyben a luccaiakat Acqualungánál legyőzte, első, mellyet olasz városok viseltek.

Velencze az ő választott szentjének védelme alatt önálló kormányzattal önálló hazává emelkedett, s belátva a nyugati császárok csekély hatályát inkább a byzanti udvarhoz ragaszkodott, melly mellett legalább szinleg a régi felsőbbség tekintélye állott s melly legalább a kereskedelemben könnyebbséget szerzo neki. Nem átallotta tehát legalább látszólag hódolni, követeket s ajándékokat küldeni,

hajóhadat szolgáltatni, mit különösen akkor tett (857), midőn az arabok ellen az olasz partok védelmére küldött hadat hatvan hajóval növelte. A keleti császár kérelmére a calabriai normannok ellen is harczolt [1]) s jutalmul a Dalmatia fölötti főhatalmi jogokat nyerte. A dogét a császár Hypatos (consul) és Protospatarios czímmel ruházta fel; Komnen Elek a velenczei hajókat a görög kikötőkben minden adó alól fölmentette, mig az amalfii hajók, ha kikötöttek, sz. Márknak három perperivel adóztak.

Hová más keresztények áhítatból zarándokoltak, a velenczeiek ugyanott vásárt ütöttek, különösen saját városukban, Paviában s Rómában, elhordva mindenüvé a keleti árukat, rabszolgákat, ereklyéket s mindent, mi hasznot hajthatott. Megismerkedtek az arabok fényüzésével, megvették ezek kézimunkáit s velök versenyezni ügyekeztek. Barmokat is összevettek s minthogy saját legelővel nem birtak, elhajtották azokat Friaul és Istria havasaira. Még az idegen tartományok vámait is haszonbérbe vették, úgy szinte a tengerparti német- s horvátországi sóbányákat is birtokukba keríték s kieszközlék, hogy a sót mindenki büntetés alatt csupán tőlük vásárolja.

Megháborították mégis kereskedelmöket az istriai s különösen a narentini kalózok, kik egész a velenczei szigetekig kalandoztak. Ezek megtudván egyszer (935), hogy gyertyaszentelő napján előkelő leánykák fognak oltárhoz vezettetni, megtámadták a menyasszonyokat a templomba ladikázáskor s ékszereikkel együtt elrabolták; de Candiano Péter, kinek atyja ezen kalózok elleni harczban esett el, üldözőbe vette őket s a hölgyeket a zsákmánynyal együtt visszafoglalta. Ennek emlékére örökös ünnep rendeltetett, mellyen néhány menyasszonyt gazdag nászadománnyal a köztársaság adott férjhez. Ez eseményekkel olly sok költői hagyomány füződik össze, mellyeket a régi Velencze féltékenyen őrzött, a mai Velencze pedig feledésnek ad által.

---

1) Ez alkalomra írja Apuliai Vilmos a velenczésekről:

Non ignara quidem belli navalis, et audax
Gens erat haec: illam populosa Venetia misit,
Imperii prece, dives opum, divesque virorum,
Qua sinus adriacis inter litus ultimus undis
Subjacet arcturo. Sunt hujus maenia gentis
Circumsepta mari; nec ab aedibus alter ad aedes
Alterius transire potest, nisi lintra vehatur.
Semper aquis habitant, gens nulla valentior ista
Aequoreis bellis, ratiumque per æquora ducta.

Az illyr-parti görög városok védelmetlenül hagyatva a byzanti kormány által a horvát és dalmát fejedelmek ellenében, a velenczeiek védelmeért könyörögtek; azokhoz csatlakoztak a dalmát városok is a kalózoktóli szabadulás végett, kiket csakugyan megtörtek, elfoglalva Curzolát és Lesinát s lerontva a narentini rablók menhelyét. Velencze azonban a szövetségeseket is meghódítá s a köztársaság elnöke Isten kegyelméből Velencze s Dalmatia dogejának czímezte magát. A meghódított de azért saját helyhatósági kormányzattal bírt Zara, Raguza, Spalatro, Trau, Sebenico s Belgrád városokba előkelő családbeli velenczei tisztviselők küldettek.

A hübériség a földtér nélküli városba be nem vehette magát; a magas papság mindig a nemesekből választatott; miért is ezek az egyháziakkal egyességben éltek. Szent Márk és állam egyjelentésü nevekké lettek, mi által a kormány némi vallási jellemet öltött s a közszolgálat nem urbér, hanem ama szent iránti hódolatnak tekintetett. Nem egy doge mondott le méltóságáról, hogy életét sz. Márk tiszteletére a monostorban végezze. Némelly dogék azonban megháborították a köztársaság békéjét, örökössé akarván tenni méltóságukat. Már tizenkétszer történt, hogy a doge még atyja életében választatott meg; mig végre törvény hozatott (1040), melly eltiltá a fiut kormánytársul venni, vagy az utódot még az elnök életében jelölni ki.

Velencze megkiméltetett az Olaszországot szaggató pártviszálytól, s ha támadtak is holmi féltékenykedések, a veszély közeledtével azok is eltüntek; miért is Pipin, Italia királya s a magyarok hasztalanul kisértették meg Velencze meghódítását. Ám mégis midőn a Morosini és Caloprini két viszálkodó család közül amaz ez utóbbit kiüzé, a megbukott párt segélyért II. Ottóhoz fordult (982); ez ostrom alá vette Velenczét épen ugy, mint Napoleon Angolországot, hogy tudniillik a velenczéveli kereskedést egész birodalmában eltiltotta. E veszedelemtől csak Ottó halála szabadította meg őket. Az utóbbi császároktól mégis még kiváltságokat is nyertek, minő a só- és sóshallali egyedárusság vala. [1])

Növekedvén védelmi s kereskedelmi hajóinak száma, Velencze csakhamar a Földközi-tenger urnőjévé lett; alkotmányát s törvényeit

---

[1]) Azon oklevélben, mellyel II. Ottó a velenczeiek jogait megerősíti, felsoroltatnak az olasz királyság népségei, következő városokban: Pavia, Milano, Cremona, Ferrara, Ravenna, Comacchio, Rimini, Pesaro, Cesena, Fano, Sinigaglia, Ancona, Umano, Fermo, Pinne, Verona, Gavallo, Vicenza, Monselice, Padua, Treviso, Ceneda, Forli és Istria. (983. évből.)

leginkább a kereskedelem felvirágzására irányozván, magához édesgette az idegeneket szabadalmak, biztosság, jó pénz s gyors igazságszolgáltatás által. A doge kereskedő lehetett s némelly határozatok az ő áruit világosan adómentesekké nyilvánítják; később mégis elrendeltetett, hogy a ki a legfőbb méltóságra emeltetik, kötelezettségeinek eleget tenni tartozzék.

Igen fontos érdekében álla a tengeri városoknak barátságos lábon állani Konstantinápolylyal, melly még mindig a müvészetek, csín és fényüzés központja vala. A görögök kereskedést üztek Indiával Alexandrián által; hanem miután az arabok Egyptomot elfoglalták, más utat kelle keresni. Az indiai árúk tehát Indus folyamán vitettek addig, a mig ez hajózható vala; innen szárazon szállíttattak Oxus partjaiig, melly folyón aztán a Kaspi-tengerbe lehetett hajózni. Ezután felhajózva a Volgán, ismét a szárazon egész Tanaisig mentek, melly a Fekete-tengerbe hömpölyög; itt konstantinápolyi hajók fogadták az érkezőket.

A hosszu és fáradalmas szállítás megdrágította az árúkat, miért is az olaszok a helyett, hogy Konstantinápolyban vették volna azokat, inkább Tripolis, Aleppo s más syriai kikötőkbe mentek, hová az árúk Indiából az Arab-öblön, vagy Eufrat és Tigris folyamon Bagdadig, vagy a palmyrai pusztaságon a Földközi-tengerig hozattak. Miután azonban az egyptomi sultán az Arab-öblöt ujra megnyitotta, a velenczeiek központja Alexandria lett, hol ők a musulmanok bántásait s iszonyú zsarolásait önmegadással türték; s a mit összevásároltak, elszállították a Földközi-tenger, Spanyolország sőt Németalföld s Angolhon összes kikötőibe.

Az igy szerzett kincseket a tengeri városok az őket díszesítő nagyszerü épületekre fordíták, mellyek közöl elég legyen a velenczei Szent-Márkot és a pisai székesegyházat fölemlítni.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Az Ottók. — A frankoniai ház.

II. Ottó.

II. Ottó alig tizennyolcz éves korában vette át az uralkodást (973), mellyet, mint atyjáét is, családi viszályok zavartak meg. Hogy

reábírja Franciaországot a Lotharingiáról lemondásra, előnyomult egész Párizsig s leégette ennek egyik elővárosát (980). A római zendülés Olaszországba hítta őt (981), hanem az egyháznak nem békét, hanem csak fegyverszünetet eszközlött, igényt támasztva Görögországnak alsó-olaszhoni birtokaira, mellyeket Theophania feleségével nászhozományba követelt. Be is vette Salernót, Nápolyt és Tarantót, hanem a görögök az arabokat híva segélyül, megverték őt Besentello mellett (983), s már fogságba ejtik, ha tengerbe ugorva uszás által nem menekül. Uj sereggel jött ő e gyalázatot lemosni, de most az olasz ég büntette meg a beütőket, annyira, hogy minden főur egy vedret szerze, mellyben a magas elhunytak hamvai a hazába visszavitessenek [1]).

III. Ottó.

Ottó, mint minden szász herczeg, Olaszországban halt meg (983. decz. 13.), három éves fiut hagyva, ki császár- s királynak elismertetett. Hosszu kiskorusága alatt az olaszok nem gondoltak arra, hogy más császárt válaszszanak, mert a főurak közt nem a politikai felsőbbség végett többé, hanem a nagyok, püspökök, grófok és szabadosztályuak közt a polgári szabadság fölött folyt a harcz. A főurakat különben féken tarták a felvirágzó községek is. Háromszor volt Ottó Olaszországban, s miután görög anyja, Theophania, a régi müveltséget annyira megkedveltette vele, hogy ezt a németnek eléje tenné, arra gondolt némellyek szerint, hogy székhelyét Rómába tegye át. Ezt azonban a németek bűnül tulajdoníták neki, a rómaiak pedig nem csak, hogy nem örültek a német császárnak, hanem még az általa kinevezett pápák ellen is fellázadtak. Egy köztársasági mozgalom elnyomása után Ottó a forradalom vezetőjét Crescentiust elfogva, kivégeztette, hanem e szabadsághősnek neje, Stefania, vagy talán az olasz ég, az alig huszonkét éves császárt nem sokára a sirba vitte (1002).

II. Sz. Henrik.

Midőn Nagy-Ottó utolsó ivadékának hullája Németországba hozatott, Henrik bajor herczeg s az Ottók távol rokona, a gyász menetnek eléje ment, a hullát kisérő katonaság közt élelmet osztatott, s a koporsót egész Ágostáig maga is vitte; aztán a császár lelki üdveért mondandó misékre száz telek földet adományozott. E kegyelet megszerzé neki a koronát, mellyet olly sok követelő s lázadó ellen kelle védenie. I. Boleslaw, lengyel herczeg, elfoglalta Csehországot s Henriket Morva- és Szilezia odaengedésére kényszeríté. Az olaszok az

---

[1]) **Schmidt**, III, 423.

Ottó családnak igért hüség alól feloldozottaknak hivék magukat. Harduin, Ivrea határgrófja, kit Ottó egykor egész Lombardia grófjává nevezett, de ki utóbb számüzetve, erővel tartá fenn magát, most egész Olaszország királyává kiáltatta magát, részére vonván nehány püspököt nagyszerü kiváltságok engedése által, mig másokat üldözött, sőt mint a vercelliit és bresciait, meg is ölt. A páviai püspök koronázván meg Harduint, ez elég ok volt arra, hogy Arnulf milanói érsek ellene legyen, ki is igen sok alattvalóval birván, szétverte az ellenséges csapatot s II. Henriket Olaszországba hivta (1004. május 14.) [1]). El is jött ez s a paviai Szent-Mihályban megkoronáztatott, hanem németjeinek baromisága lázadást támaszta Paviában, hol megtámadtatva saját palotájában, csak ugy menekülhetett, hogy az ablakon ugrott le, minek következtében sánta is maradt. Serege, melly a falakon kivül tanyázott, betört erőszakkal s Paviát lángoknak s mészárlásnak engedte által. E város, hogy megboszúlja magát, annál hőbben pártolta Harduint, ki ujra fegyvert fogva védelmezte magát a császári koronáért jövő Henrik ellen; végre mégis megtörve betegség s a hosszú küzdelem által, tizennégyévi viharos uralkodása után Ivrea mellett kolostorba vonult, életét ott bevégzendő.

Az ő ellenkedése Henrikkel, Olaszország szabadságát nagyban előmozditá, miután Harduin, hogy párthiveket szerezzen, kiváltságokat s szabadalmakat engedett. Henrik kénytelen volt ezeket megerősitni, ha hűséget akart; azért a grófokat s határgrófokat, kiket hatalmaskodásukért megbüntetni akart, még ujabb adományokkal kelle elbocsátnia [2]). A városok majd ennek, majd amannak pártján állva, megtanulták a fegyverforgatást, hogy azt aztán a ki ellen akarják, használhassák.

Alsó-Olaszországban a besentellói győzelemben felfuvalkodott görögök több uj helyet foglaltak el, miért is Henrik haddal ment ellenök; de seregét a betegségek megtizedelték. Tevékenysége s bátorsága Henriket a derekabb fejedelmek közé; a papság iránti bőkezüsége, a kereszténység terjesztésének buzgalma s magánerényei a szentek közé emelik őt, nejével, Kunigundával együtt, kivel mint

---

[1]) Adelbold, II. Henrik életirója, megnevezvén azon fő olaszokat, kik e fejedelmet meghivták, a világiak közöl csupán a toscanai határgrófot, aztán tiz egyházi főurat, u. m. két érseket s nyolcz püspököt említ.

[2]) *Marchiones et episcopos, duces et comites, nec non etiam abbates, quorum prava erant itinera, corrigendo multum emendavit. Marchiones autem italici regni sua calliditate capiens, et in custodia ponens, quorum nonnulli fuga lapsi, alios vero, post correctionem, ditatos muneribus dimisit.* Chron. Noval. az idézett helyen.

testvér élt. Bement egyszer Henrik a Saint-Vanne apátságba Verdun mellett s felkiálta a zsoltárossal: Ime a nyughely, mellyet választottam magamnak, az én lakásom mindenkorra; s mondá az apátnak, hogy le akar mondani a világról, hogy a klastromban az Istennek szolgáljon. Az apát kérdé: Igéred-e, hogy a mi szabályaink s Krisztus példája szerint nekem, holtiglan engedelmeskedni fogsz? midőn a fejedelem igent mondott, az apát folytatá: Jó, én szerzetesnek fogadlak, elvállalom a lelkedről gondoskodást, te pedig a mit parancsolok, Isten félelmében fogod teljesíteni. Én tehát parancsolom, hogy térj vissza az Istentől reád bízott birodalom kormányzására, s egész erővel, félelemmel és rettegéssel őrködjél országod üdve fölött.[1])

Sali Konrád.

Kihalván benne a szász uralkodóház (1024. jun. 15.), az öt német nemzet először gyült össze trónutód választására. Herczegek, grófok, püspökök s más nagyok, kik közt Németország felosztva vala, a Rajna egyik szigetére jöttek (szept. 4.) Worms és Mainz között; a folyó jobb partján álltak a szászok s thuringok, csehek, keleti frankok, bajorok, svábok és karinthok; a balparton a nyugati frankok és a lotharingok. A felkiáltás a sali-frank II. Konrádot emelte a trónra, ki Mainzban, Nagy-Károly sirjából előhozott jelvényekkel feldiszítve, meg is koronáztatott. Körülutazta országát, hogy igazságot szolgáltasson, mellyet első kötelességnek tartott, és hogy tekintélyét megerősítse, pénzt szerzett a püspökségek s apátságok eladásából; kiszabta Nagy-Kanuttal a határokat Dánország felé (1032) s biztosítá magának az arlesi királyságot, melly által Németország Marseille-s Toulonnál a Földközi-tengerrel jött összeköttetésbe; a lengyeleket német hatalom alá hajtá; István magyar királytól békét eszközlött; az Elbe és Odera északi partjain lakó vend-szlávokat megzabolázta, helyreállítva az általuk lerontott Hamburgot.

Pavia örvendezve a fölött, hogy a németektől megszabadul, lerontotta a császári palotát; egy másik párt azonban, mellyet Hugo és Albert, az Este-ház törzsei, továbbá a toscanai és susai határgrófok bujtogattak, az olasz koronát a franczia Robertnek, aztán az aquitaniai Vilmosnak ajánlá, olly föltét alatt, hogy a püspököket az ő tetszése szerint tegye le, s az általa kijelölendőket emelje he-

[1]) *Vita sancti Richardi*, Scr. Rer. Fr. X. 373.

lyökbe. Azok el nem fogadták a koronát ismervén az olaszok szeszélyét, kik függetlenséget akarnak, a nélkül, hogy azt egyetértés által biztosítnák. A pápák a német királyokhoz huztak, mivel ezek Nagy-Károly utódaiul tekintettek. A királytól kinevezett püspökök, tőle függetlenekké kivánták magukat tenni. A nép és papság egyaránt rosz néven vette, hogy főpásztorai idegen által neveztettek ki.

Aribert.

Aribert, Milano érseke, első helyet foglalt Lombardia nagyai közt; s midőn valamelly herczeg vagy határgróf valakitől elragadott valamit s ez Ariberthez folyamodott, a főpap oda küldé főpásztori botját s leszegeztette a vita alatti helyen vagy birtokon, s azon percztől kezdve senki sem mert erőszakoskodni, miglen a kérdés igazság szerint el nem döntetett [1]). Konrád, ki a koronát neki köszönhette, Lodi grófságot is neki adta, mire Aribert az itteni püspök kinevezési jogát magának követelte s az ellenszegülő polgárok birtokait hadjáratilag pusztította el. Tiszteltetve egész Olaszhonban, a szomszéd hübéreseket leigázni kivánta; ezek azonban a birodalom alattvalóinak vallván magukat függetlenekké lettek, s különösen még azok is, kiknek hübérbirtokuk az egyházi javakhoz tartozott. Ezek nem türvén az érsek hatalmaskodását, összeszövetkeztek maguk közt s a milanói szabadosztályuakkal, kik a nyert kiváltságok folytán a püspöki kormány alá jutottak, az érsekkel dühös csatába ereszkedtek (1035). Legyőzetvén, a városból nagyszámmal menekültek ki s összeszövetkezve a vidéki s különösen a comói s lodii fegyveresekkel, az érseket a Milano s Lodi közötti csatában megverék. A főpap, hogy fegyelmet s rendet hozzon be a parasztok és mesteremberek közt, kik vele a nemesség ellen harczoltak, feltalálta a carrocciót vagyis tábori szekeret, mellyet, miután kereszttel s a községi zászlóval felékesíttetett, ökrök huztak, s melly a csata előtti misénél oltárul, a csata alatt a sebesültek szekereül használtatott. Minthogy a szövetség ezen szentélyének elvesztése legfőbb gyalázatnak tartatott, a katonák a helyett, hogy rendetlenül elszéledtek volna, mindig e köré csoportosultak; s igy a szent szekér által, melly egyesülési pontul szolgált, a menetnél s különösen a visszavonulásnál a rendet fenntartá, az érsek öszhangzatos erőt s egyesített védelmet hozott létre.

E mozgalmak közepett ment Konrád először Olaszországba, véres, kegyetlen pusztítást vivén Paviába, Ravennába, sőt Rómába is, mintha a német uralmat még gyülöletesbbé akarta volna tenni, s

[1]) **Landulph. Sen.** II. 29.

miután király- és császárrá koronáztatott (1027), hatalma alá veté Felső-Olaszhon hübéreseit s Capua és Beneventum herczegeit. Azonban alig hogy eltávozott, ujra kiütött a belháboru, s Konrád visszatérvén czélul tüzte ki a püspökök s különösen Aribertnek megfékezését, ki a császároktól nyert régibb s ujabb engedmények mellett majdnem egész Olaszhon urává tette magát [1]). Konrád tehát őt a többi püspökökkel együtt őrizet alá tétette; hanem Aribert, lerészegitvén a német őröket, módot talált az elszökésre s örömzajjal fogadtatván Milanóban, ott hosszu ostromot álla ki; Konrádnak kudarczczal kelle visszavonulnia, mire még nagyobb fokra hágott a németek elleni ingerültség, kik is mindig fegyverben lenni kényszerülvén pusztitottak, rontottak mindent, különösen pedig Parma városát.

A roncagliai síkság, három mérföldnyire Piacenzától, a Pó és Nura között, gyakran szolgált majd csupán a nagyok, majd a császárok által vezetett gyülések helyeül. Midőn ez utóbbiak Olaszhonba akartak menni, oda hivták össze a határgrófokat, püspököket, apátokat, nagy és kisebb hübéreseket. A síkság közepén üttetett föl a fejedelmi sátor, mellyet a póznára akasztott czimeres paizs tett kitünővé; a hirnök a nagy hübéreseket, ezek a tőlük függőket szólitották fel a sátor melletti éji őrállásra, mit a ki elmulasztott, hübérét vesztette. Mindenelőtt a városok követei hallgattattak ki, aztán a köz- s magánügyek tárgyaltattak s végül a nagyok beleegyezésével alkalmas törvények hirdettettek ki [2]).

Hübéri rendelet.

Konrád már előbb tartott Paviában udvart, hol igazságot szolgáltatott, azaz sokaknak szemeiket szuratta ki, másoknak kezeiket vágatta le; ezután Roncagliába hivta össze az átalános gyülést (1037. máj. 28.). A császárok politikájához tartozott a gyöngéket a hatalmasak ellenébe emelni; azért látjuk őket, hogy a községeknek kedveznek, a püspökök jogait szélesbitik s a grófokat helyettesitik általuk. A püspökök ekkép olly hatalomra emelkedtek, hogy Olaszországot egyházi aristocratiává tették s Aribert példájára még a korona közvetlen hübéreseit is maguk alattvalóivá akarták tenni. Másrészről a

[1]) *Omne italicum regnum ad suum disponebat nutum*, mondja egy azon korbeli okmány.

[2]) **Otto Frising.** *de gestis Friderici* II. — **Radev. Frising.** IV. 1. sat. sat. Máskor a gyülések Pontelongo mellett Pavia és Milano közt tartattak, mikép 1004-ben II. Henrik alatt történt. Azonkivül minden városnak volt *brolo*-ja, hol szabad ég alatt községi gyüléseit tartotta.

főurak azt követelték, hogy a kisebb hübéresek a jószágokat csak kegyadomány gyanánt bírhassák, ugy hogy azok bármikor visszavétethessenek, és a hübéres halálával mindenkor reájok szálljanak, s ekként módjuk legyen a hü szolgálatokat uj adományozásokkal jutalmazhatni. Konrád tehát, hogy a püspökök s főurak ezen követeléseit elnyomja s a kisebb nemességet megvédje, egy a régi szokásokat uj érvényre hozó nevezetes rendeletet bocsátott közre [1]), meghagyván, hogy a hübéres csak a hasonranguak törvényszékének itélete következtében veszíthesse el birtokát; a törvényes fiu vagy unoka, atyjának vagy nagyatyjának rendes örököse legyen; kivéve az alacsonyabb sorsu anyától születetteket s azon esetet, midőn a házassági kötésben nyilván kitétetik, hogy a születendő gyermekek nem örökösödhetnek [2]); továbbá hogy gyermek hiányában a fivérek öröködhessenek s a főur a hübért alattvalója beleegyezése nélkül el ne adhassa [3]).

---

[1]) *Eisque legem, quam et prioribus habuerunt temporibus, scripto roboravit.* **Hermann. Contract.** ad 1037.

[2]) *Ad morganaticam.* Ez ollynemü szerződvény, mellyben kivételkép az általános szabálytól a nő s a születendő gyermekek jogai meghatároztatnak; hogy pl. a nő nem viselendi a férj czimét, a gyermekek pedig nem fognak a törvény szerint örökösödni, sat.

[3]) Ime a nevezetes rendelet: *In nomine sanctæ et individuæ Trinitatis, Chuonradus gloriosissimus Imperator Augustus.*

Omnibus sanctæ Dei Ecclesiæ fidelibus, nostrisque præsentibus scilicet et futuris, notum esse volumus, quod nos ad reconciliandos animos seniorum et militum, ut ad invicem inveniantur concordes, et ut fideliter et perseveranter nobis et suis senioribus serviant devote, præcipimus, et firmiter statuimus, ut nullus miles episcoporum, abbatum, abbatissarum, aut marchionum, vel comitum, vel omnium, qui beneficium de nostris publicis bonis, aut de ecclesiarum prædiis tenet nunc, aut tenuerit, vel hactenus injuste perdidit, tam de nostris majoribus walvassoribus, quam et eorum militibus, sine certa et convicta culpa suum beneficium perdat, nisi secundum constitutionem antecessorum nostrorum et judicium parium suorum.

Si contentio fuerit inter seniores et milites, quamvis pares adjudicaverint illum suo beneficio carere debere, si ille dixerit, id injuste vel odio factum esse, ipse suum beneficium teneat, donec senior, et ille quem culpat, cum paribus suis ante præsentiam nostram veniant, et ibi causa juste finiatur.

Si autem pares culpati in judicio senioribus defecerint, ille qui culpatur, suum beneficium teneat, donec ipse cum suo seniore et paribus ante nostram præsentiam veniant.

Senior autem, aut miles, qui culpatur, qui ad nos venire decreverit, sex hebdomadas, antequam iter incipiat, ei cum quo litigaverit, innotescat.

Hoc autem de majoribus walvassoribus observetur.

Szent Henrik megtörte a méltóságok viselőit, a grófokat és határgrófokat; Konrád pedig a nagy hübéreseket a kisebbek fölemelése által alázta meg, mi által az egyedurság diadalt látszék kivívni; azonban mig Némethonban, hol hasonló politikát követett, a királyi hatalmat egy időre megerősíté, Olaszhonban megakadályozták ezt a községek, mellyek csakhamar köztársaságokká alakultak által.

A mellett Konrád itteni seregének száma részint betegségek, részint az által, hogy a hübéresek a szolgálati idő leteltével odahagyták, tetemesen leolvadt. A makacs Aribert ellen a pápai átkot is igénybe vette; de hübéreseitől még sem nyerhetett ki többet azon igéretnél, hogy a milanói területet minden évben egyszer haddal pusztítják le. Ezután Németországban a koronát családjában örökössé tenni s a nagy hübéreket ennek számára biztosítani törekedett, hanem Utrechtben történt halála félbeszakítá terveit (1039.).

III. Henrik.

Fia Henrik [1]), ki atyját bátorság és tevékenységben utolérte, müveltségben pedig felül is multa, legtöbb idejét a lázadók elnyomására kényszeríttetett fordítni; közben-közben igazságot is szolgálta-

---

De minoribus vero, in regno, aut ante seniores, aut ante nostrum missum eorum causa finiatur.

Præcipimus etiam, ut cum aliquis miles, sive de majoribus, sive de minoribus de hoc sæculo migraverit, filius ejus beneficium habeat.

Si vero filium non habuerit, et abiaticum ex masculo filio reliquerit, pari modo beneficium habeat, servato usu majorum valvassorum in dandis equis et armis, suis senioribus.

Si forte abiaticum ex filio non reliquerit, et fratrem legitimum ex parte patris habuerit, si seniorem offensum habuit, et sibi vult satisfacere, et miles ejus effici, beneficium quod patris sui fuit habeat.

Insuper etiam omnibus modis prohibemus, ut nullus senior de beneficio suorum militum cambium, aut precariam, aut libellum, sine eorum consensu facere præsumat. Illa vero bona, quæ tenet proprietario jure, aut per præcepta, aut per rectum libellum, sive per precariam, nemo injuste eos divestire audeat.

Fodrum de castellis, quod nostri antecessores habuerunt, habere volumus; illud vero quod non habuerunt, nullo modo exigimus.

Si quis hanc jussionem infregerit, auri libras centum componat, medietatem cameræ nostræ, et medietatem illi cui dampnum illatum est.

Signum domini Chuonradi serenissimi Romanorum Imperatoris Augusti.

Kadalohus cancellarius vice Herimanni archicancellarii recognovi.

Datum V kalendas junii, indictione V, anno Dominicæ Incarnationis MXXXVII, anno autem domini Chuonradi regis XIII. imperantis X.

Actum in obsidione Mediolani feliciter. Amen.

[1]) A németek III-iknak nevezik, az olaszok mint császárt II-nak. Épen így jelölteţik fia is.

tott személyesen, mikép ez, rendes közigazgatás hiányában s a királyi biztosok megszüntével, szükséges is vala. Ekkép Német- s Olaszországban a rendet erélyesen tudta fenntartani. Péter magyar királytól s ennek híveitől, mivel a nemesség egy pártja ellen megsegité őket, hűségi esküt csikart ki (1043); Csehország, Burgundia s Lotharingia mozgalmait elnyomta; a birodalmi méltóságokat kénye-kedve szerint osztogatta s a kisebb hübéresek öröködését elömozdította. Épen olly ájtatos mint vitéz lévén, ha a koronát föl akarta tenni, előbb mindig meggyónt s gyakran az egyházi nyilvános bünbánatnak is aláveté magát. Gosslarban, melly kedvencz városa volt, felváltva, majd vadászattal, majd szellemi foglalkozással töltötte idejét, kegyelve mindazt, ki ügyességet, vagy tudományt tanusita.

Olaszországban a pártviszályt a legnagyobb fokon találta. Aribertet azonban, a mennyire atyja ingerelte, ő épen olly mértékben kedvezett neki s el is érte, hogy a Mottá-val (érsekellenes párt) kibékité, s ez bebocsáttatott a városba, mellynek már községi kormányzata vala. Ám mégis az alsóbb nemesség csakhamar harczot kezde a főurak ellen, kik a magasb egyházi méltóságokat, mióta a főpapok herczegek is voltak, mindenképen magukhoz ragadni törekedtek. Az egyházba ekkép botrány és nagyravágyás hozatott be. Henrik segíteni akart a dolgon, de midőn Rómába jött, itt hasonló zavart talált. Császárrá koronáztatott (1046) s négy pápát nevezett ki egymásután, kik mind németek voltak. Ama botrányok s ezen egyháziatlan pápaválasztás viszályt idézett elő, mellyről alább, a pápákról részletes értekezésben, bővebben szólandunk.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Az Egyház.

A rómaiaknak nem tetszett, hogy a pápa a császárral Nagy-Károlytól kezdve egy uton jára, miért is ama császár halála után (814) lázadást ütöttek, mellynek fejeit III. Leo elfogatván elitéltette. Ezt azonban Kegyes-Lajos az ő felségi jogainak megsértéseül vette; de miután unokáját, Bernardot vizsgálattétel végett Rómába küldé, elégedettnek nyilvánitá magát s nem csak megerősité az előbbeni

adományozásokat, hanem még meg is növelte [1]). A császári beleegyezés bevárása nélkül szenteltetett föl IV. István (816), ki a népet legott Lajos hűségére esküdteté, aztán személyesen ment a császárt megkoronázni. Halála után a rómaiak I. Pascalt választák meg (817), ismét a császár tudta nélkül, ki is panaszt indítván tiszteltetni kivánta a maga felsőbbségét. Pascal császárrá koronázta Lothart, hanem alig hogy ez elment, a római egyház két tisztviselője, kik a császár iránt buzgó ragaszkodást mutattak, meggyilkoltatott; miért is midőn császári biztosok számot kérni jöttek, a pápa harmincznégy püspökkel ártatlannak esküvé magát.

Midőn egy főuri párt II. Eugeniust emelte a pápai székbe, Lothár (824), a zavarokat lecsendesítendő, Rómába jött s esküformát írt elő, mellyel a nép a császárnak hűséget esküdjék, annak fenntartása mellett, mellyel a pápának tartozik; kinek utóbb egyházilag, de a császári követek előtt s a császár beleegyezésével kellendett választatnia. Valentin mégis a császár tudta nélkül választatott meg (827); azonban csak negyven napig uralkodván, utána IV. Gergely szabályosabban iktattaték be. Midőn Kegyes-Lajosnak viszálya fiaival, a legdühösb fokra emelkedett, Gergely Franczia országba ment azt lecsendesítni, de nem mutatta magát elég részrehajlatlannak s nem gyámolítá kellően a megsértett atyát. A franczia püspökök nem akarván, hogy a pápa országuk ügyeibe avatkozzék, ijesztették, hogy kiátkozva

[1]) „Én Lajos császár átengedem sz. Péternek és utódainak Rómát a herczegséggel, a tengeri s hegyi területtel, partokkal, kikötőkkel, az összes városokkal, várakkal és falukkal; a toscanai földekkel, mellyekhez tartoznak: Porto, Civitavecchia, Cervetri, Todi, Perugia a Maggiore, Minore és Polvese három szigettel s Lago, Narni és Otricolival együtt. Hasonlóképen Campania részeiből, Segni, Anagni, Ferentino, Alatri, Patricio, Frosinone-t és Tivoli-t. A ravennai helytartóságot (exarchatus) is, mellyet Pipin és Károly sz. Péternek visszaadtak, az az: Ravenna, Romagna, Bobbio, Cesena, Forlimpopoli, Forli, Faenza, Imola, Bologna, Ferrara, Comacchio, Adriá-t és Gabelló-t összes határai- s szigeteivel sat. Ugyszinte Pentapolist, azaz: Arimino, Pesaro, Fano, Sinigaglia, Ancona, Umana, Jesi, Fossombrone, Montefeltró-t, Urbinó-t s a valvai területet, Caglio, Luccolo és Gubbió-t. Nemkülönben a Sabina vidéket s Toscana longobard részéből Castello, Orvieto, Bagnarea, Ferento, Viterbo, Marla, Toscanella, Populonia, Soana, Rosella, Corsicát, Sardiniát és Siciliát. Campania részeiből még Sora, Arce, Aquino, Arpino, Tianót és Capuát, végre beneventumi, salernumi, nápolyi, felső s alsó calabriai s akárhol másutt, Istentől reánk bízott birodalmunk részeiben találtató összes örökségeinket." **Labbe** *Conc.* T. VII. p. 1515. — Megjegyzendő, hogy ez oklevél minden idő rend nélkül van s a mellett hiányos és nem hiteles másolat, melly szerint a császár azt is odaajándékozta volna, a mi nem az övé volt.

küldik el azon országból, hová ő egyházi átokkal fenyegetőzve jött. A pápa viszont panaszkodott, hogy a püspökök testvéri czímmel szólíttották, melly helyett azon időtől fogva a tiszteletesb atyai czím kezdett használtatni.

Utódja (844), ki alázatból saját Péter nevét II. Sergiusra változtatta, ismét a császártól függetlenül választatott el, miért is ez felboszonkodva, fiát Lajost, a pápai állam feldulására küldé. Midőn Sergius szemeit behunyta, az arabok Rómát fenyegették, sőt külvárosait s a vaticant ki is rabolták (847); a rómaiak tehát a császári beleegyezés bevárása nélkül, megválasztották nagy sietséggel IV. Leót, a hős papot, ki, midőn más fejedelmek csak futni vagy a barbároknak fizetni tudtak, a sereg élére állt s felbuzdítva az olasz vitézséget, a vallás ellenségeit zászlai előtt futni látta.

Róma, amint egykor az egész világ nemzeteit magába nyelte, ugy most valamennyinek menedéket nyujta. Nagy-Károly szászokat telepített oda; aztán a szárdok-, frízek-, korzok- s longobardoknak különös városrészök, tanodáik vagy inkább egyleteik voltak [1]); még ma is az ő nevöket viseli némelly egyház, monostor, kórház vagy művészetek akademiája. A Tiberisen tul laktak volt ezek, az apostolok fejének vaticani sirja körül; s mikép IV. Gergely Ostiát, ugy Leo ezen külvárost fallal vette körül s erősítette meg az arabok és magyarok ellen. A pápa, ki azt kardjával védte, meg is áldotta azt, mezítláb járván azt körül papságával együtt; a hála e városrészt Leo városának (Città Leonina) nevezte el.

Igy használta fel a római egyház a kincseket, mellyek III. Leo alatt csak ájtatos adományokban több mint nyolczszáz font aranyból s huszonegyezer font ezüstből álltak. IV. Leo, midőn a szent Apostolok egyházát helyreállitá, három ezer nyolczszázhatvanegy font ezüstöt s kétszáz tizenhat font aranyat ékesitésekre fordított.

Johanna nőpápa 855.

Itt föl kell említnünk, a mit a krónika beszél, hogy egy mainzi leány, ki Athenében neveltetett, s Rómában férfinak öltözve angolhoni János neve alatt tartózkodott s tudománya és erénye által olly nagy hírre jutott, hogy végre pápának választatott el, hanem két év

[1]) Anastasiusnál (in *Vita Leonis* III. et IV.) emlittetik *vicus Saxonum, Sardorum, Frisonum, Corsarum*, aztán *scholae peregrinorum Frisonum, Saxonum, Longobardorum.*

mulva rosz viselete fölfedezte asszonyiságát. Olly mendemonda, melly botrányra s fecsegésre igen alkalmas, de az itészetet ki nem állja. [1])

Leo egy zsinaton bizonyos Anastasius nevü papot, mivel kötelességének meg nem felelt, hivatalától elmozdított. Ez Leo halála után III. Benedeknek vetélytársaul lépett föl s részére vonván a császári biztosokat, amazt főpapi díszjeleitől megfosztotta. Benedek, ki akarata ellen emeltetett a pápai székre, egy panaszszót sem hallatott, azonban hosszú viszály után a rómaiak választása végre diadalt vivott ki az idegenek bitorlása fölött. Benedek szent Péter helytartójának nevezte magát, melly czim a XIII. század után Jézus Krisztus helytartójával váltatott fel.

Miklós (858) volt az első pápa, ki II. Lajos császár jelenlétében megkoronáztatott; Lajos tartotta a pápa lovának kantárszárát, sőt mint mondják lábát is megcsókolta. Valóságos erőszakkal huzatott ki a klastromból, mivel érzé a neki ajánlott szék méltóságát, hanem miután egyszer elfogadta, hajthatlan szilárdsággal tartá magát fenn, melly szigorú erkölcsei s tiszta szándékaival tökélyesen összehangzott. „Uralkodott királyok és zsarnokok fölött s azokat saját hatalma alatt tartá, mintha az egész világnak ura lett volna. Alázatos-, kedves-, ájtatos-, jóakarónak mutatta magát a szentéletü s az Úr parancsainak engedelmeskedő püspökök és papok iránt; hanem a jó utról eltérők sistentelenek iránt rettentő szigoru vala, annyira, hogy uj Illésnek mondathaték, kit feltámasztott Isten szava, nem ugyan testben, hanem lélekben és igazságban“ [2]).

Megtörhetlen határozottsággal lépett föl a törvénytelen konstantinápolyi patriarcha, Photius ellen, s a házasság szentségét még a királyi fajtalankodás ellenében is fenntartotta.

---

[1]) Először Marianus Scotus XI. századi krónikairó említi meg az aszszonypápát, utána Martinus Polaccus, ki a pápák történetét 1277-ig irta meg. Azonkivül, hogy e kutfők későbbiek, ugy hiszik, hogy ezekben is az illető helyek be vannak csusztatva. Anasztasiusban is megvan, hanem világos jeleivel a becsusztatásnak. Mert ugyan ő IV. Leó utódjául III. Benedeket említi; s hozzáadja, hogy a választás tudtára adaték I. Lotharnak, kiről tudjuk, hogy 855-i szeptemberben meghalt. Találtatott aztán egy 855-i pénz ama császár és pápának arczképével; mi minden kétséget eloszlat.

Aztán nagy nyomatékkal bir, hogy mig a latinok a görögöknek azt is szemökre vetik, hogy herélteket emeltek patriárchaságra; a latinok ellen viszont a nőpápa-féle botrányt sem Photius sem senki más azon korszakból föl nem hozza.

[2]) *Regino krónikája* 868. évhez.

Theutberga ügye.

II. Lothar, Lotharingia királya, saját nejét Theutbergát vérfertőzet- s házasságtörésről vádolá, hogy összekelhessen Valdrádával, Gunthar kölni érsek nővérével s Theutgaud trieri érsek unokahugával. A vádlott Theutberga egy zsinat előtt forróvizzeli bizonylat által ártatlannak mutatta magát; de Lothar állitá, hogy csalás történt s a szerencsétlent szörnyü bánásmód s fenyegetés által bünvallásra kényszeríté. Monostorba záratva módot talált az elszökésre s Kopasz-Károlyhoz menekülvén, vallomását visszavette; az egész ország ártatlannak nyilvánitá a nőt s felzúdult Lothar ellen; de a püspökök vagy csalódva, vagy rábiratva a két nagyravágyó rokon főpap által, Theutbergát két zsinaton is elitélték s felhatalmazták Lothart, hogy Valdradát nőül vehesse. Az eltaszított ekkor a pápához, mint az ártatlanság védőjéhez s a házassági ügyek legfőbb birájához folyamodott; hanem a pápai követek által Metzben tartott ujabb zsinat a két előbbiéhez hasonló határozatot hoza (863). Miklós végre fölfedezte az érsekek fondorkodását s letette őket, hason büntetéssel fenyegetvén mindazon püspököket, kik alá nem vetnék magukat az ő határozatának. Tiszta öntudata s népszerüsége érzetében bátran lépett a világi hatalmak ellen is, ekkép irván a metzi püspökhez: Vizsgáld meg, ha vajjon ama királyok s fejedelmek, kiknek alattvalójukul vallod magad, valóban királyok és fejedelmek-e? jól kormányozzák-e önmagukat és a népet? Mert a ki önmagában gonosz, miképp volna jó másokra nézve? Vizsgáld meg, törvény szerint uralkodnak-e; minthogy különben nem királyok, hanem zsarnokok, kiknek mi nem meghódolni, hanem ellenállni s ellenök fölkelni tartozunk; mit ha elmulasztunk, büneiket jóváhagyni, elősegitni látszanánk.

A kölni s trieri érsekek panaszt emeltek, hogy a pápa velök, kik méltóságra nézve hozzá hasonlók, mint alattvalóival bánt, s elsietvén II. Lajoshoz, Lothar fivéréhez, ki akkor Beneventumot ostromolta, azt Róma megtámadására ösztönözték. El is érkezett Lajos serege épen, midőn a pápa szent menetet tarta, hogy Isten a császár szándokát megváltoztassa; a franczia katonák mégis nekiestek a védtelen rómaiaknak, megverték s kinozták őket, s a kereszteket és zászlókat összetörték. Miklós azonban Leo városába (Città Leonina) zárván magát (864), olly buzgó imákat tarta, hogy a

népen s ellenségen kivül végre Lajos szive is meglágyult, s elhagyván érsekeit, visszavezette seregét.

A kereszténység meggyőződve, hogy a pápa itélete csalhatatlan [1]), határozottan Lothar ellen nyilatkozott, ki is végre engedni kényszerülvén, követet küldé a pápához, igérvén, hogy itéletének aláveti magát. Azonban nagyon csalódott, midőn Miklóst ez által az igaz utról eltéríthetni hitte. A pápa tudniillik parancsolta, hogy Theutberga visszafogadtassék, Valdráda pedig, mint a botrány oka, Olaszországba küldessék. Ez megszökött, Theutbergát pedig rávette Lothar, hogy elválást kivánjon; de Miklós kijelenté, hogy, ha Theutbergától el is választatnék, Valdradával még sem lesz szabad összekelnie. Utódja II. Hadrián is ez ügyben épen illy szigorú vala, habár lekötelezettje volt Lothárnak, ki Rómát a saracenoktól megszabadítá. Midőn végre Lothar az Oltári-szentséghez járulna, a pápa, midőn épen a szent ostyát neki nyujtaná, illyen szavakat intéze hozzá: Ha lemondottál a házasságtörésről és Valdradával semmi közöd többé, akkor váljék üdvösségedre e szentség; de ha szíved még most is romlott, akkor büntetésedre szolgáljon. Hogy Lothár nehány nap mulva meghalt, Isten itéleteül tekintetett.

Részletesen kelle szólanunk azon perről, melly az egész kereszténységet mozgásba hozta és feltüntette a pápák hatalmát, megmu-

---

[1]) Miután az emberek és tények fölött legjobban lehet saját koruk eszméi szerint itélni, nem lesz fölösleges hallanunk, mint nyilatkozik e tárgy körül Hincmar reimsi érsek s mint láttuk, a Karolingok buzgó pártfogója: „Mondják némely bölcsek, hogy a fejedelem, mint király, Istenen kivül, ki őt királylyá tette, senki törvénye s itéletének nincsen alávetve, s hogy akármit tegyen, nem sujtathatik átokkal püspökei által, s csak Istentől, ki neki egyedül parancsol, itéltethetik meg. Illy beszéd nem jöhet katholikustól, mivel tele van káromlással s ördög szellemével. Az apostolok tekintélye mondja, hogy a királyok alá legyenek vetve azoknak, kiket ő az Ur nevében rendel, hogy lelkeik fölött őrködjenek. Szent Gelasius pápa ezt irja Anastasius császárnak: *Két hatalom kormányozza a világot: a pápai és a királyi; amaz magasztosabb emennél, mivel számot tartozik adni az Urnak, még a királyok lelkeikről is.* A ki azt mondja, hogy a király csak az Isten itélete s törvényének van alávetve, igazat mond, ha a király (latin) neve szerint valóban király. A *rex* név tudniillik *regere (kormányozni)* igétől jő; ha önmagát Isten akarata szerint kormányozza; ha a jókat a jó uton vezérli, a roszakat a jó utra visszatériti, ugy valódi kormányzó *(rex)*, s csak Isten itéletének van alávetve, mivel a törvények nem a jók, hanem a gonoszak ellen hozattak .... Ámde ha a király házasságtörő, gyilkos, rabló és igazságtalan; akkor meg kell itéltetnie titkon vagy nyilván a püspökök által, kik az Istennek trónjai." *Op.* tom. I. pag. 693. *De divortio Loth. et Theutb.*

tatva, mikép egyházi ügyekben a királyok is ezektől függnek. Ez elvben a királyok maguk megnyugodtak; a népek pedig annál is inkább örültek, hogy létezni láttak egy felsőbb hatalmat, mellyhez a nagyok elnyomása ellen folyamodni lehetne.

Rothad ügye.

Rothad soissonsi püspök és Hincmár reimsi érsek közti czivódás is alkalmat nyujta a pápai hatalom feltüntetésére. Rothad egy megyéjebeli papot rosz erkölcsei miatt elmozdított; Hincmár pedig igaztalannak nyilvánítván az eljárást, a papot visszahelyezte, Rothadot pedig mint engedetlent, átok alá vetette (861). Ez a pápára hivatkozik, mit a többi püspökök nem is találtak helytelennek; de midőn Rothad Rómába indulna, Hincmár elfogatja, egy zsinat által letéteti s monostorba záratja. Megtudván a dolgokat I. Miklós, roszalta az eljárást s maga elé terjesztetvén az ügyet, Rothadot visszahelyezte (864). Midőn Miklós az ő határozatát azzal támogatná, hogy a zsinat, miután azt nem a pápa, kinek egyedül jogához tartozik egy püspököt letenni, hitta össze, törvénytelen, a franczia főpapok különösnek találták a dolgot; de a pápa az általa védett ügy igazságára s a közvéleményre támaszkodva, Rothad ügyében diadalt vívott ki a püspökök fölött, mikép Lothar ügyében a királyi hatalom fölött.

Kopasz-Károlyhoz s a franczia püspökökhez írt levelében, mellyel a Lajos császár elleni háborúnak elejét akarta venni, így szól: Vajha ne kényszerittetnék a császár a hivők ellen fordítni azon kardot, mellyet szent Péter helytartójától a hitetlenek megsemmisitésére nyert. Engedtessék meg neki kormányozni az örökségképreá szállt országokat, mellyek fölötti hatalmát a szentszék s azon korona erősité meg, mellyel öt a római pápa díszesitette fel.

Miklós utódja (867) azonban, az elaggott s gyenge jellemü II. Hadrián, meg nem tudta magát tartani azon fokon, mellyre a pápai hatalmat nagylelkü elődje emelte. Megkisértette ugyan II. Lajos védelmét Kopasz-Károly bitorlása ellen, hanem a fönnevezett Hincmár a franczia püspökök nevében ekkép felelt: „A pápa nem lehet püspök is, király is egyszersmind; kormányozza ő az alatta álló egyházat, de nem államot, melly nem tartozik hozzá. Ha békét akar, ne terjeszszen eretnek tant, hogy a ki az általa behelyezett királyt el nem fogadja, nem üdvözülhet. Hol van az megírva, hogy a király, kinek a gonoszakat megbüntetni kötelessége, a törvényesen elitélteket Rómába küldeni tartozzék? A franczia királyok nem a püspökök

helytartói, hanem a földnek urai.“ Igy kezdett megalapulni azon korlátlan királyi hatalom, melly franczia szabadságnak czímeztetett. Épen illy kevés sikerrel védelmezte Hadrián Karlmannt, kinek tekintélye annyira sülyedt, hogy a püspökök, mit sem hallgatva a pápa fenyegetéseire, letették ötet [1]). Egy másik Hincmár, laoni püspök, megtagadván a reimsi érseknek az engedelmességet, letétetett a donzyles-prés-i zsinat által, melly fenntartotta a pápának a sardicai zsinat által elismert jogát, melly szerint a letételt megerősíthette, de megtagadta azon jogot, hogy a letett püspököt a per megvizsgálása előtt visszahelyezhesse, vagy az egész ügyet maga elé terjesztetni követelje. A pápa a Rómába felebbezés joga mellett küzdött, de Hincmár érsek olly határozott hangon irt neki, hogy követelésétől elálla s nem sokára, még mielőtt az ügy bevégeztetett volna, meghalt.

Még gyengébb volt VIII. János (872), ki Photius patriarcha által rábíratva a fegyelem némelly pontjait megtágitá; azonkívül ármányos és szenvedélyes volt; a tettek erkölcsiségét roszul itélte meg; az egyházi átkot minden kis alkalomnál használta s a nyilvános bünbánat helyett zarándoklatot rendelt. Meghalván II. Lajos, VIII. János volt az első pápa, ki a birodalom bukása után, a császári trón követelői által elhatározó itéletre kéretett föl s kijelenté, hogy, mikép Nagy-Károly Isten kegyelméből s a pápa által lett császárrá, ugy ő e méltóságot a frankok királyára ruházza [2]) Talán igaz az, hogy Kopasz-Károly a pápának hálából, Róma fölött teljes felségi jogokat engedett, hanem valószinűbb, hogy a pápát s a római népet csak azon hódolattól mentette föl, mellyel azok a császároknak tartozának. Rómát azonban nem tudta védeni a saracenok ellen, kiknek a pápa adót fizetni kényszeríttetett.

A toscanai II. Márton (vagy Marin) (882.) csak tizenhat hónapig uralkodott. Utódja III. Hadrián volt (884), kinek egy határozat tu-

[1]) Midőn Karlmannak olasz királylyá választása Lombardiában munkába vétetett, a pápa irt Ansperthez, Milanó érsekéhez, s akarta, hogy a választás ellen legyen, mondván; „Senkit se fogadj el a mi beleegyezésünk nélkül, minthogy annak, kit nekünk kell császárrá kennünk, általunk kell előbb elválasztatnia.“ **Labbe**, VIII. 103.

[2]) Nevezetes Kopasz-Károly megválasztatásának VIII. János által használt formulája, a 887-i római zsinat irataiban: „Mi elválasztottuk őt igazsággal s megerősitettük a mi testvéreink-, a püspököknek s a római szent egyház többi szolgáinak, a nemes tanácsnak, az egész római népnek s a polgári rendnek beleegyeztével, és császárrá tettük őt ünnepélyesen a régi szokás szerint, és a *Felséges* czimmel diszitettük öt fel.“

lajdoníttatik, melly a császárokat a pápa választásából kizárja. Az elődje által kiátkozott Photius visszahelyezését megtagadta; mi mellett szilárdan maradott meg V. István is, tanítást adva a byzanti császárnak a pápai és császári hatalom közötti határok fölött.

Formosus.

Formosus, portói püspök, kit Miklós a bolgárokhoz küldött volt, VIII. János által nem tudni, mi okból letétetett, II. Márton által visszahelyeztetvén, V. István halála után a pápai székre emeltetett (891). Utána csak rövid ideig uralkodott VI. Bonifácz, aztán VI. István, ki példátlan botrányt követett el az egyházban, midőn Formosus holt testét kivétette a sirból s pápai ruhában trónra ültetvén, elmarasztaltatta őt azon bünben, hogy első nejét elüzve, ennek éltében másodikat vett. Levágatta tehát fejét s három ujját, melylyel az áldást szokás adni, aztán a Tiberisbe vetteté, s elvette mindazoktól a papi méltóságot, kiket Formosus szentelt föl. Megboszulandók e méltatlanságokat Formosus barátai, fellázadtak s megfojtatták Istvánt (897), kinek Romanus összes rendeleteit megsemmisité; némellyek azonban ezt is csak ellenpápának, törvényesnek pedig II. Theodorust tekintik.

Illy zavar uralkodott a kereszténység központján! A bárók, kiknek erejök Rómában nagy lett, belülről dolgoztak azon hatalom ellen, mely kivülről olly messzire terjedt el; s maguknak lekötelezett pápákat választva, elháritni igyekeztek azon gátat, mellyet elejök a méltóságánál fogva tisztelt, hatalma miatt pedig rettegett pápa gördített. Egy párt alakult a német királyok befolyásának kizárására, nem annyira nemzeti érdekből, mint azért, hogy saját uralmokban senki által ne háborittassanak. II. Adalbert, Toscana határgrófja állott a pártnak élén Theodorával, ki neki rokona volt, s kincsei és kecsei által uralomra vergődött, segittetve két leánya által, kiknek egyike a hasonnevü, Gratián consulnak neje, a másik pedig Marozia, Alberich Camerino határgrófjának s Tusculum grófjának, Róma vidéke leghatalmasb urának neje volt.[1]) Marozia föltevé magában, hogy IX. Jánost kizárva, a pápai székre kedvesét Sergiust emelje (900), hanem a kisérlet meghiusult s még János halála után is IV. Benedek, ezután pedig V. Leó választatott (903). Ezt a római Kristóf fogságra vetteté s elfoglalta a pápai széket (904), melyet nemsokára Sergiusnak kellett átengednie, ki bünt és házasságtörést hozott ama trónra, mellyen annyi erény ragyogott vala.

---

[1]) L. fenebb 210. lap.

Illy nyomoru állapotra juttatá az egyházat a főuraknak a választásba elegyedése s az emberi szenvedélyek kicsapongása! Sergius lekötelezettje lévén azoknak, kik által fölemeltetett, átadta nekik az Angyalvárat, mi által Róma a főurak halalmába jutott, kik megakaszthatták volna azon lánczolatot, melly által a pápák az apostolokkal füzetnek össze. Ők azonban megelégedtek azzal, hogy a pápai székre saját teremtményeiket ültették, különösen III. Anastázt (911), azután Landót (913) s végre X. Jánost (914), a fiatal Theodora szeretőjét. Ez derekasabban viselte magát, mintsem várható vala, s felfogva kötelességeit, egyrészről a saracenokat verte meg, másrészről a főuri családok gonosz szövetségének megtörése által a pápai széket gyalázatos zsarnoklástól szabaditotta meg.

Nem tetszett ez Maroziának, ki miután Guido toscánai herczeghez ment férjhez, a toscanai s tusculumi házak közötti köteléket még szorosabbá tette s a két család Rómát egészen hatalmába ejté. Marozia mindenelőtt meggyilkoltatta a hajthatlan Jánost s helyébe emelé egymásután VI. Leót (928), VII. Istvánt (926) s végre saját fiát XI. Jánost (931), ki mint roszul nevelt ifju, fajtalankodásnak adván magát által, s az egyházi s világi ügyeket nagyravágyó anyjának s Alberich fivérének engedé által. Ez utóbbi elkergetvén Provencei Hugót, Olaszország királyát, Jánost börtönre vetteté s rákényszerité, hogy követeket küldjön Konstantinápolyba, kik ama pátriarchaságot az ő alig 15 éves fiának, Theophylactusnak kérnék ki. Meghalván János, Alberich egymásután négy pápát (VII. Leót, VIII. Istvánt, III. Mártont s II. Agapitust) választott (936—46), saját hatalmát pedig Octaviánnak hagyta, ki mint 18 éves ifju, XII. János neve alatt pápává tette magát (956).

Ez fölszabaditotta végre a pápai hatalmat a toscanai uralom alól, s mint Közép-Olaszhonnak leghatalmasabb ura, a pártok viszályát folyvást melengette. II. Berengár ellen Olaszországba hivta s császárrá koronázta Nagy-Ottót; hanem a helyett, hogy hive maradott volna, Adalberttel, Berengár fiával ellene szövetkezett össze. Midőn azonban Ottó Rómához közelednék, megszökött sz. Péter kincseivel, a császár pedig zsinatot hitt össze, s a pápa ellen vizsgálatot rendelt. Rettentő vádak emeltettek ellene: hogy a Lateranumot kéjhölgyei bordélyházzá változtatták; hogy bibornokokat s püspököket megcsonkitott s meg is öletett; hogy a misét áldozás nélkül tartá; hogy egy papot istállóban szentelt föl; az egyházi méltóságokat pénzen adta el; Todi városának tiz éves püspököt adott; gyujtogatást eszközölt s a tüzveszélynél vérttel, sisakkal s kardosan jelent meg;

hogy végre az ördög s pogány istenségek tiszteletére poharat üritett. A tulzás eléggé bizonyitja, hogy e vádakat ellenség sugalta; de János meg nem jelenvén önigazolás végett, letétettnek nyilvánittaték s a pápai székre a még világi VIII. Leo emeltetett (963). Ily bitorlásokat gyakoroltak a világiak! s a gyümölcs, az elvetett maghoz hasonló vala. Alig hogy Ottó eltávozott, János egy musulman csorda élén megjelent s örömrivalgásokkal fogadtatott a néptől, melylyel a hatalmas idegen iránti gyülölet János fajtalanságát elfeledtette. Ez hozzálátott a véres boszuálláshoz, miglen egy megsértett férjtől maga is agyonveretett (964).

A rómaiak nagy sietséggel V. Benedeket választották meg, de Ottó Leót, az ellenpápát helyezte be, a nép választottját pedig Németországba vitte; Leo halála után pedig önmaga XIII. Jánost választotta (965), erőszak s vérpad rémei közt tartván azt fenn a pápai széken.

Crescentius.

Elterjedvén Ottó halálának híre, a pártok fölemelték fejöket (973). Crescentius, ifjabb Theodorának fia, elfogatá s megfojtatta VI. Benedeket, az uj pápát; VII. Bonifácz egy hónap mulva egy másik párt által üzetett el; a polgárháború dühösen tört ki. A tusculumi párt II. Ottót kérte meg, gondoskodnék uj pápa-választásról, mire császári biztosok előtt a sutrii püspök választatott el (975) VII. Benedek neve alatt [1]). Ennek halála után Ottó a pápai székre Canepanova Pétert, Pavia püspökét s az olasz királyság kanczellárját emelte XIV. János neve alatt (983). Ezt azonban Crescentius föléledt pártja az Angyalvárba zárván, meghalni hagyta, s a pápai méltóságra az elüzött Bonifáczot hivá meg, ki néhány hónap mulva bekövetkezett halála után az utczákon hurczoltatva, temetetlenül hagyatott.

Crescentius, hatalmába kerítvén szegény Rómát, elüzte XIV. Jánost, de visszahívta ismét, midőn III. Ottót közeledni hallá. Utána XV. János foglalta el a pápai széket (985). Ennek itéletére bízta Capet Hugo, franczia király, Arnolfot a reimsi érseket, az uj Judást, ki felségárulásról vádoltatott. Maguk a franczia püspökök is nem akarván olly ügybe bocsátkozni, melly fölött szabadon nem itélhettek, a pápához fordultak, elismerve ekkép az I. Miklós által követelt s általuk megtagadott jogot. A pápa késlekedett az itélettel, miért is

[1]) Ha talán nem egy személy VI. Benedekkel, kiről azt hiszik, hogy a börtönben halt meg. Amaz annyira zavart korszakból a pápák rendsora a legbonyolodottabb tárgyak egyike.

Hugo, ki időközben a trónon megerősíté magát, Reims mellett Saint-Basleban zsinatot tartott, mellyben a pápa részrehajlásról vádoltatott, az érsek pedig letétetett. János megsemmisíté e végzéseket s a zsinatban részt vett püspököket felfüggesztvén, az érseket visszahelyezte s az ügyet egészen maga elé terjesztetni kívánta. A püspökök nem adtak ugyan a pápának igazat, de a szerzetesek oda vitték a dolgot, hogy Hugo jónak látta engedni s kérte a pápát, vonná vissza határzatát; mire egy ujabb reimsi zsinat, elismervén az ál Izidor Decretaleseit, a püspökök összes ügyeit a pápa elé tartozóknak itélte [1])

A pápa, kinek hatalma künn illy nevezetes gyarapodást nyert, Rómában a büszke Crescentius szeszélyétől függött, ki őtvégre is elüzé. III. Ottó, ki annak visszahelyezésére jött, meghallván utközben János kimultát, elhatározá, hogy az olasz romlottságnak egy német pápa választása által fog véget vetni, s ez Brúnó, a huszonnégy éves ifju, Frankonia herczegének fia vala (996). V. Gergelynek nevezte ez magát s megkoronázván Ottót, mint mondják azon határozatot is hozta, hogy a németek választott királya egyszersmind Italia királya s római császár is legyen. A halálra itélt Crescentius számára kegyelmet eszközlött, hanem az, alig hogy Ottó elment, visszatért számkivetéséből (997) s hálátlan haragjában a calabriai Filogatus Jánost (XVI. János) tette pápává, azt is, magát is a konstantinápolyi császár védelme alá helyezve. Visszajött Ottó is V. Gergelylyel s kézre kerité Crescentiust s az ellenpápát, ki is megcsonkíttatva a nép gúnyolásának tárgyaként egy szamáron Róma utczain végig hurczoltatott, Crescentius pedig tizenkét főczinkostársával együtt felakasztatott. Ottó azonban elbájoltatni hagyván magát Stephania, Crescentius özvegyének kecsei által, ennek fiát Jánost római parancsnokká tette, ki is mindjárt Ottó halála után (1002) (némellyek szerint Stephania által megmérgeztetett) Rómát, mint atyja, önkényesen kormányozta.

Gergely II. Robertnek Francziaország királyának azt parancsolta, hogy Berta nevü nejétől, mivel az közel rokona volt, váljék meg, s minthogy a király nem engedelmeskedett, a pápa felfüggesztette az ama házasságot megáldó vagy csak jelenvolt püspököket is, miáltal félbeszakadván az isteni tisztelet, a nép annyira zúgolódott, hogy Robert meghajolni kényszerült, uj diadalt szerezve a pápák király fölötti hatalmának.

---

[1]) János alatt Róma 40 férfi- s 20 női és pedig csupa Benedek rendü monostort, aztán 60 egyházat számlált kanonokokkal. Az első rendszeres szentek közé sorozás 993-ban történt, szent Ulrik ágostai püspökkel, ki husz évvel előbb halt volt meg.

Gerbert.

Gergelyt e tette körül Gerbert ösztönözte, ki mint auvergnei szerzetes utóbb bobbiói apát lett, honnan Reimsba ment tanodát nyitni s a többi közt magát Robertet is tanította [1]). Egy baráthoz ekkép ira: „Tudod, milly hévvel keresem én mindenütt a könyveket; tudod, mennyi sok legjelesb munka találtatik Olaszországban elszórva; tedd meg tehát, hogy lemásoltasd nekem: Maniliust De astrologia; Victorinusból De rhetorica és Demosthenesből az Ophthalmicust." A reimsi érsektől Julius Caesar müveit kéri s jelenti, hogy Boëthiustól nyolcz kötetet fedezett föl a csillagászat körül. Giselbert apátot kérdi, nem birja-e történetesen Cicerónak Pro rego Dejotaro czimü beszédének végét; egy másikat Josephus Hispanus kéziratának megküldésére, egy harmadikat Cicero apróbb müveinek megkeresésére kéri; útközben ott ül minden tanodában, minden bölcsnek szájából akar tanulni. Jártas lévén a mennyiségtanban órát talált fel, talán billegővel már; ő hozta be az arab számokat; s a ki dolgozó szobájába lépett, ottan csillagtávmérőt, földgömböt s különféle szereket talált, mellyekért ő csillagjósnak tartatott. Sőt még ezt is beszélte a nép, hogy midőn Spanyolországban tanult, az ördöggel czimborált s ott tanulta ama szép találmányokat s a módot, melly által pápaságra emelkedett. E mód azonban korát meghaladó tudomány vala, mellyért a reimsi főpapi székre emeltetett, mellyet midőn Arnulf visszahelyezésekor elvesztene, kedvetlenül ment III. Ottóhoz, ki neki tanitványa volt, kitől a ravennai érsekséget, s azután a pápaságot nyerte el II. Silvester neve alatt (999) [2]).

Csak négy esztendeig uralkodott s utána a római parancsnok s a tusculumi párt a pápai székre XVII. s XVIII. Jánost (1003), majd IV. Sergiust (1009), végre VIII. Benedeket emelte (1012) a tusculumi házból, kinek hadi vitézsége Luniból a saracenokat kikergette. Erő s pénz által fivére, a még világi Romanus (1024) lett utódja, ki XIX. Jánosnak czimezé magát, s hogy adósságait kifizethesse, a papi méltóságokat pénzért osztotta. Ugyanazon tusculumi párt utóbb Romanusnak tizenkét éves unokaöcscsét Theophylactust tette pápává, IX. Be-

---

[1]) Birjuk tőle sz. Adalbert prágai érsek életét, 149. levelet s nehány mennyiségtani művet. Nem régiben Pez *Thesaurus Anecdotorum*-jában (T. I, pag. 2.) tette közzé Gerbertnek egy dialecticai munkáját.

[2]) Az adományozást, melyet III. Ottó Silvester pápának tett volna s melly, mint mondják, Assisiben 1139-ben találtatott meg, sokan hamisnak állítják; legutóbb Wilmanns is (*A birodalom évkönyvei III. Ottó alatt.* Berlin 1840.); Hock és Pertz azonban (*Monum. legum* T. II. p. 162,) hitelesnek tartják.

nedek neve alatt (1033.), ki is mindennemü fajtalansága által becstelenséget hozott az egyházra; a közboszankodás kétszer üzte őt el s III. Silvestert tette helyébe (1043), de ő a császár segélyével mind a kétszer visszajött, aztán pénzért engedte át a pápaságot XX. Jánosnak (1045), de zsoldosokat bérelve a pénzen, ismét visszafoglalta azt. Három pápa volt akkor egyszerre, kik nem az egyházat kormányozták, hanem csak a jövedelmet osztották fel. Gratián János föáldozár, ki mint közbenjáró lépett föl, olly ügyesen tudott költeni, hogy a pápaságot VI. Gergely neve alatt végre magának nyerte el (1044).

III. Henrik meghivatván e zavart ügyek rendbeszedésére, Sutriban zsinatot hitt össze (1046), mellyben III. Silvester s XX. János betoltakul nyilvánittattak, Gergely pedig bevallván, hogy nem jó eszközökkel szerezte méltóságát, lemondott róla s Clunyba vonult el. A császár ekkor Bamberg püspökét, Sugert választja el, ki is II. Clemens neve alatt elfoglalván a pápai széket, megkoronázta Henriket s jobb rendet hoz be, ha egy évnél tovább uralkodott volna. Halála hirére IX. Benedek visszatér, de Henrik Brixen püspökét, Poppót küldé oda, ki II. Damáz neve alatt huszonhárom napig uralkodott (1048); utána a wormsi gyülés Bruno touli püspököt választá meg. E szerint, hogy a kettős és botrányos választások elkerültessenek, szükségesnek tartaték, hogy a királyok adjanak az egyháznak fejet, és pedig inkább németeket, kik nem olly romlottak és a pártoktól is idegenek voltak. Rómába menvén Bruno utközben Clunyban Hildebrandnak, a nagytudományú s erényü szerzetesnek véleményét kérte ki. Ez oda nyilatkozott, hogy Brunónak világiak általi megválasztatása igen méltatlan s hogy tehát váltsa fel pápai ruháját zarándoköltönynyel s várja be, mig Rómában a papság és a nép maga kiáltja ki.

Elbeszéltük titkolózás nélkül a legrútabb eseményeket, hogy az olvasó lássa, mikép az egyház egyrészről isteni hivatását betöltve, hatalmában gyarapodott; másrészről romlottságba süllyedt, miután a hivők s a papság általi választását a pártok s császárok önkénye váltotta fel. Mindennapi imájának tárgya, melly szeplőtlen tisztaságát egyedül képes megőrizni, a biztos szabadság és ezzel minden rend, fegyelem, jó erkölcs s tudomány elveszett vala.

A római birodalom alatt az egyház az államtól el vala különítve s némelly részletes intézkedéseket kivéve, a kereszténység a különélettől függetlenül álla. A hatalomnak a kereszténységtől eredt felosztása világira és egyházira a pápák által helyesen fogatott fel s határoztatott meg. Azért Gelasius pápa Anasztáz görög császárhoz ekkép irt: „A világ a pápák tekintélye s a fejedelmek hatalma által kormányoz-

tatik. E két hatalom közől magasztosabb a papi, miután ez tartozik az Istennek számot adni a királyok lelkeiről is. Habár te méltóságra nézve fölötte állsz az egész emberi nemnek, a lelki dolgok feje előtt mégis hajtsd meg magadat alázatosan s tőle kérd azt, a mi lelked üdvére szükségeltetik; és lásd be, hogy a szentségek s vallási rendre nézve, a helyett, hogy fölöttük állnál, inkább alájok kell magadat vetned; s hogy az illy dolgokban te függsz az ő itéletöktől, nem hogy te vond őket a magad akaratára. Aztán ha a vallás fejei, a mi a közrendet illeti a te törvényeidnek engedelmesen hódolnak, mennyivel inkább tartozol te nekik engedelmeskedni, kik szent vallásunk magasztos titkait kezelik. ?“ [1]).

Több helyet is idézhetnék az illy megkülönzés bebizonyítására; de a birodalom felbomlása után a germánok, kik az ő öserdeikben a polgári hatalmat az egyházi foglalkozásokkal összezavarni, papjaikat nemzeti gyüléseiken kinevezni s őket birói s más nyilvános tiszttel szokták volt felruházni, átvitték e zavart a kereszténységbe is, meg nem különítve az élettől a vallást. Cassiodor 534-ben II. Jánoshoz ekkép ir: „Te a keresztény népnek őre vagy; atya neve alatt minden dolgot intézesz. A népnek biztossága tehát hozzád tartozik, kire a népet az Isten bizta. A mi kötelességünk némelly dolgok fölött, a tied minden fölött őrködni. Te lelkileg legelteted a gondviselésedre bízott nyájat, de azért el nem hanyagolhatod azt sem, a mi a testhez tartozik; mert kettős természettel bír az ember; a jó atyának pedig kötelessége mindakettőről gondoskodni.“

A két hatalom tehát átalában roszul határoztatott meg. A pápák kénytelenek voltak maguk biztossága végett birtokokat szerezni, miután minden hatalmat csak a földbirtok tételezett föl; a miből ismét az következett, hogy ők a népek öntudata által nekik tulajdonított erkölcsi hatalmat anyagi értelemben vették. A császárok határozatlan követeléseik s Olaszhonrai igényeik által ártottak nem csak az ország függetlenségének, hanem a korona méltóságának is. Azért is nehéz meghatározni, meddig terjedt mind a két résznek joga s mellyik pontnál kezdődött a jogtalanság; mi azért nem készitünk védiratot egyik

---

[1]) *S. Gelasii papae ep.* Ap. **Labbe**, IV. 1182.

[2]) Ep. 2. A 881-i macrai zsinaton határoztatik: *Sicut in sacris legimus literis, duo sunt, quibus principaliter mundus hic regitur; auctoritas sacra pontificum, et regia potestas. Solus enim dominus noster J. C. vere fieri potuit rex et sacerdos: post incarnationem et resurrectionem et ascensionem ejus in coelum, nec rex pontificis auctoritatem, nec pontifex regiam sibi usurpare praesumsit.* **Labbe**, IX. 338.

rész mellett sem, hanem csak azt mutatjuk fel, mikép álltak a dolgok, viszonyítva a korral és az eszmékkel.

Az egyházi javak gyarapodása.

Istent vagyis az igazságot és igazságosságot hirdetni az embereknek s őket ahhoz téríteni, átalános, másíthatlan tiszte a papságnak; habár az események részletes kötelességet is szabhatnak eléje, minő volt a barbárok müveltségre hozása, s ennek első eszköze, a földmüvelés megkedveltetése. Az egyháziak tehát mikép a térítésben semmi veszélytől vissza nem ijedtek, ugy a szorgalmas földmivelésnek is példáját adták saját birtokaikon, ugy, hogy egy-egy monostor szomszédságának szépen müvelt földek valának ismertető jelei. E szorgalom számos vizborította s parlagon fekvő vagy ollyan vidékeket, melyeknek lakóit az öldöklő kényurak vagy más csapás kiirtotta, ujolag müvelt s termékeny földekké változtatott; a nem mindig észszerű s mérséklett áhitat mindinkább gyarapitá az egyház birtokait, s minthogy ez az erőszak ama korszakában is biztosságot volt képes nyujtani, sokan jószágaikat neki ajánlották fel, hogy azokat örökhübér vagy kegybirtok címe alatt nyerjék vissza. Midőn a püspökök összes alattvalóikra nézve sérthetlenséget eszközöltek ki, az ebbeni részesség végett a szabadok közöl sokan az egyháznak ajánlták föl magukat; mit is Olaszországban olly sokan cselekedtek, hogy Lothar kénytelen vala elrendelni, miszerint a ki szükség nélkül az egyháznak ajánlaná fel javait, a hadiszolgálatra s egyéb közterhek viselésére továbbra is lekötelezve maradjon.

A tized, mely eleinte csak ajánltatott, utóbb kötelező parancscsá lett: a birodalomban Nagy-Károly rendelete által [1]), ki annak még a királyi javakat is alávetette; Angolhonban Ethelwolf, Alfred s Eduárd parancsa által; s a babona a tized megtagadóinak földein a kalászokat az ördögök által látta kihuzatni. Ha nem volt elég a birtok után szedett tized, az a munkára is kiterjesztetett. Ide járul még az afféle adózás, minőre az egyház irányában egész országok kötelezték magukat, illyen volt a Rómába fizetett sz. Péter pénze Angolországban.

Azonkivül amaz átalános hiedelem uralkodék, hogy az ezeredik év beteltével vége lesz a világnak; és igy azon nemével a csüggetegségnek, mint a ki a következő napról sem bizonyos, mindenki csak lelke üdvéről gondoskodott, de nem annyira erkölcsösebb élet, hanem inkább az által, hogy javaikat, mellyeket mindenképen itt kellendett hagyni, az egyháznak adományozták.

---

[1]) **Baluzius**, *Capit.* tom. I, pag. 196.

A hatóság tovább terjesztése.

A leggazdagabb birtokosok e szerint a monostorok, az egyházak s a püspökök lettek; s minthogy a hűbéri társadalom a földbirtoki tulajdonon alapult, az egyháziak a világi hierarchiában magas állást foglaltak el s tovább terjeszték hatóságukat, mellyet tisztább utakon szereztek vala.

A vallásban a gondolatnak lényegileg azon gyakorlati czélja van, hogy az egyént, sőt néha a társadalmat kormányozza; miért is az egyház jelleme a tevékenység, melly oda irányul, hogy eszméinek valósítására hatalmat szerezzen.

A római birodalom felbomlásakor a püspökök általvették azon államügyeket, mellyek vitelére a polgári hatalom képtelenné leve, és igy túlnyomóságra vergődtek nem bitorlás, hanem azon társadalmi törvény által, melly a hatalomra azt jogosítja fel, ki arra méltó és ki azt tettleg gyakorolja. Rendszeres kormányzathoz szokva akkor, midőn az másutt mindenütt hiányzott, jó példát adtak a barbároknak, kik a közügyek vitelét vagy egészen vagy legalább egy részben rájok bizták. Magukhoz vevén minden ügyet, mellyhez némileg vallási eszme is társult [1]), hatóságukat nagyszerüen kiterjeszték; s minthogy az átalános jogfogalom szerint ugyanazon bűnért senkit sem lehet kétszer büntetni, a püspökök a papokat egyházi büntetéssel fenyíték, kivonván őket ekkép a köztörvényszék hatósága alól.

A püspökök hatalma.

Azt már láttuk, milly hatalmuk volt a püspököknek Spanyol-, Angol- és az északi országokban. Francziahonban a második uralkodó család alatt a főpapok épen ugy mint a herczegek vagy grófok részt vettek a közügyekben, mikép viszont a herczegek és grófok az egyházi gyülésekben. Nagy-Károly határokat ügyekezett szabni az egyházi s polgári hatalom között; miért is tanácsában külön osztályt képezett a világi nemesség és a papság, melly amazzal majd egyetértésben, majd ellentétben állott.

A nemesség részén volt az erő, a papság részén a müveltség.

---

[1]) Az egyházi bíróság elé tartozott esetek következő versekbe foglaltattak:

Haereticus, simon, foenus, perjurus, adulter,
Pax, privilegium, violentus, sacrilegusque,
Si vacat imperium, si negligit, ambigit, aut sit
Suspectus judex, si subdita terra, vel usus
Rusticus, et servus, peregrinus, feuda, viator,
Si quis poenitens, miser, omnis causaque mixta,
Si denunciat ecclesiae quis, judicat ipsa.

Amaz kardja élével az északi szokásokat, szabadságokat s becsületet védé; emez szelidítette az erkölcsöket tudomány, rend s fegyelem által, nem csupán egy népre, hanem az egész emberi nemre terjesztve gondjait. Ám e két résznek külön-külön hatásköre, mellyben mindkettő összhangzatban, de mégis különválva segité elő a művelődést, csakhamar összeolvadt; s Vala szerzetes már Kegyes Lajos uralkodása alatt, midőn kérdeztetnék a társadalmi felbomlás okáiról, kettőt hozott fel: az egyháziaknak a világi, a világiaknak az egyházi ügyekbei tulságos beavatkozását; és hogy emezek az egyházaknak fölöttébb sokat adományoztak, az egyháziak pedig a közterhek viselését megtagadták [1]).

Midőn a meghatalmasodott bárók a királyi hatalmat veszélylyel fenyegették, s a községek, mellyek a király és a nemesség között egy harmadik rendet alkottak volna, még nem léteztek, a fejedelmek hasznosnak látták a főurak ellenében az egyházi aristocratiát használni fel. S nevezetes körülmény, hogy a leghatalmasb királyok azok voltak, kik a papságnak legtöbb jószágot s legszélesb hatóságot engedtek, mint Nagy-Károly, Nagy-Ottó, Alfred és Hóditó-Vilmos; mert a nagy ember nem úgy emelkedik, hogy környezőit elnyomja, hanem magához vonja őket tervei szerint, mellyek mindig nagyszerűek és messzeterjedők.

A püspökök birói hatósága utóbb nem kegy volt többé, hanem jog; s Nagy-Károly megállapítá, hogy az egyháziak minden ügyben itélhessenek, ha mindjárt csak az egyik fél terjesztette is azt eléjök. Az egyházi törvényszék aztán annál keresettebbé lőn, minél kevesebb vala a világiak közt a tudomány és az igazság. A püspök ellenben fölmenté magát minden törvényszék alól, mihelyt a pápára hivatkozott; ha nem tette ezt, csak tizenkét püspök által itéltethetett el s csak hetvenkét hiteles tanu eskütétele mellett. A Rómábai fölebbezés hosszas és költséges lévén, a vádlók panaszoktól sokszor önkényt elálltak; másrészt azonban ekkép őszintébb igazságszolgáltatás volt biztosítva, mint a minő a szomszéd metropolitáktól várható vala.

Miután pedig a püspökök s apátok mint hűbéresek, ezekkel egyenlő vagyis pénzverési, adókivetési, halálbüntetési s más efféle jogokat nyertek, mint főpapok s egyszersmind bárók, nem csoda, ha a nagyok között első helyet foglaltak; azokkal a törvényhozásban s a királyválasztásban egyenlő részt vettek, sőt néha egyedül maguk-

[1]) Ratbert, *Vita Valae.* II. 2.

nak tulajdoníták. Az Arles királysági püspökök a főhatalmat Bosóra ruházták; sz. Dunstan és társai Angolhonban választottak királyt; Capet Hugó, mig föl nem kenetett, csak leendő király czímét viselte; III. Lajoshoz egy püspök ekkép írt: Nem ön választott engem az egyház kormányzására, hanem én és társaim választottuk önt, hogy igazgassa az országot azon föltét alatt, ha a törvényeket megtartandja; és a fismesi zsinat Reims megyében Dadogó-Lajos alatt kijelenté, hogy a papság fölebb áll a világi kormánynál, mivel a papokat nem a király, de a királyt igen is a papok szentelik fel.

Sokat javítottak a püspökök a polgári igazságszolgáltatáson is, miután jogukban állott felszólalni mindenütt, a hol rendetlenséget láttak, és az igazsággal meg nem egyező törvényeknek eltörlését vagy megváltoztatását követelni. Azért védelmök alá vették a nőt, melly a királyi szenvedélyek játékszere volt, és fentartották a házasság szent kötelékeit; gátat vetettek az esküveli visszaélésnek s az itéleti párbajoknak s ha az istenitéleteket, mivel a szokásokban mélyen meggyökerezve voltak, ki nem irthatták, legalább maguk elé vonták és szertartásokkal kötötték azokat egybe, módot nyujtván sok ártatlannak megmentésére.

Istenbéke.

Minthogy a főurakat az általok legdrágábbnak tekintett jogtól, a magánhad jogától megfosztani lehetetlen vala, a püspökök ezen, az idők szerint, mégis segíteni törekedtek. A szent menhelyek jogát a világi hatalom által is elismertetni láttuk; miért is az egyházakhoz gyakran menedék-szoba volt hozzáépítve; az oltár mellett a béke köve állott, melyre az üldözött leült; az egyházon kivül a falakon gyűrük voltak, a ki azokat megérinté mentve volt. A clermonti zsinat kijelenté, hogy a ki valamelly kereszt mellé menekült, az egyház békéjét élvezi; ha pedig erőszakkal hurczoltatik el onnan, bezáratik a templom s megszünik minden istentisztelet, mig az üldözött vissza nem adatik.

Aquitániában, midőn ott a döghalál dühöngene (1031), némelly ájtatos személyek azt hirdették, mikép Isten az ő szavuk által rendelé, hogy minden szerda-estvétől a következő hétfőig minden boszuállás és magán had megszüntettessék. E rendkivüli segédszer a rendkivüli bajok ellen elfogadtatott, s az Istenbékét (Treuga Dei) mind a világi főurak, mind pedig az egyház kihirdette, búcsut engedve a törvény megtartóinak, ellenben egyházi és világi büntetéseket szabva az áthágókra. Utóbb a magánhadszünet az egész Urjövet (a d-

vent) és Vizkereszt közti — továbbá a septvagesima és a husvét-utáni első vasárnap közti időre terjesztetett ki, azonkivül a papok, barátok, megtértek, zarándokok, földmüvelők, a gazdasági barmok s a mezei vetések örökös békét élveztek. Azok tehát, kiket semmi törvény, semmi emberi hatalom nem védett, az istenbéke alatt rejtekeikből előjövén, családaik ölébe visszatérhettek s az egyház védelme alatt folytathatták utjokat vagy munkájokat; és a túlhatalmas báró, meg a legdühösebb ellenség egy ujjal sem merte bántani azt, kit az istenbéke védett.

A püspökök, mint választóik a királyoknak, tanitást adtak nekik, melly különbözött azon elvektől, mikkel a kicsapongó hatalmu fejedelmek telve voltak. Egy aacheni vegyes zsinat meghatározza mindazt, a mi a püspökök életére, tanitására, a király személyére, gyermekeire s udvari főtisztjeire vonatkozik: a királyi czimet csak az érdemli meg, ki istenesen, igazságosan és kegyesen uralkodik; a ki nem ugy viseli magát, az zsarnok. A császár arra van rendeltetve, hogy az egyházat védje; a király pedig, hogy a népet békével kormányozza; az ő kötelessége fiaival s a nagyokkal a papság nevét, hatalmát, erejét s méltóságát megismertetni s meg nem engedni, hogy a hívek a papokat botrányosan gyanusitsák, a püspököket könnyelmüen vádolják, vagy hogy a világiak az egyházi birtokokat megtámadják; kötelességök továbbá minisztereik- s tanácsosaikat okosan választani, s gondoskodni, hogy lelkipásztoroknak s apátoknak dicséretes erényü férfiak neveztessenek; fiait isteni élelemben nevelni; a püspökök szabadalmait az ország javára nevelni s nem bocsátani papokat az udvarhoz csak fölebbvalóik engedelmével. A spanyol- s olaszhoni választó zsinatokon láttuk, mikép állapittattak meg az alattvalók szabadságai s a királyok igazságos kormányzása. Különösen a koronázáskor a királynak mindenelőtt hitvallást aztán esküt kelle tennie, hogy az ország szabadságait s az egyház jogait fenntartandja.

A pápa hatalma.

Miután a püspökök országnagyokká lettek, fejöknek az állam rányában olly állást kelle elfoglalnia, melly lényegileg hivatásához nem tartozik, hanem azzal nem is ellenkezik. A pápa, ki már a legrégibb időkben is gazdag jószágokkal birt, részint saját díszes állása, részint kegytettek gyakorlása, részint uj egyházak alapitása vagy a hanyatlók helyreállitása végett, utóbb, midőn az orszag főembereinek élén látta magát, birtokait szükségkép tovább terjesztette. Pipin és Nagy-Károly jónak látták a szent-szék birtokait gyarapitani, részint, hogy a longobardok fölött tulnyomósággal bírjon, részint mivel be-

látták, mennyit segíthet rajtok az egyház a fegyelem s a törvények tiszteletének visszaállítása által.

A pápa Nyugat fontosabb ügyeiben már előbb is mint kiegyenlítő vagy eldöntő biró lépott föl; miután pedig Károly kiterjedt birodalma, több kisebb, egymást ellensulyozó országra oszlott, annál inkább gyakorolhatta azon emberiségi tisztet, hogy a háborukat megakadályozza, az erőtleneket védje, és a zsarnok uralkodók ellenében az igazság viszhangja legyen. Valóban, valami magasztos van azon gondolatban, hogy a fegyvertelen, világi érdekektől ment pap a fejedelmeknek maguk közti vagy népeikkeli czivódásaiban mint biró határoz, és az inkább vélemény, mint politikai törvények által kormányzott világban becsület- s kötelességről beszél azoknak, kik jog gyanánt csak szeszélyöket s erejöket ismerik el. Hogy ha az eszmének a való nem mindig felelt is meg, ama rendszer mégis előnynyel birt az utóbbiak fölött, mellyekkel a nyugati népek közt szabad szövetség fenntartása kiséreltetett.

A mit tehát pápai zsarnokságnak neveznek, az a gondolaton alapult s alázott, hogy felvilágosítson s nem, hogy lealacsonyítson. A pápai hatalom gyarapodását ravaszság- vagy nagyravágyásnak csak tudatlanság vagy esztelenség tulajdoníthatja; mert ha lángeszüek voltak is némelly pápák, mások csak jósággal birtak; némellyek tovább terjeszthették volna államukat s politikai hatalmukat mint a többi fejedelmek, de azt még sem tették s egy talpalattnyi földet sem szereztek, mint a királyok, hódítás által. Különbözők lévén jellem, szenvedélyek, hajlamok s tehetségekre nézve, mindnyájan egy czélra törekesznek, csak az eszközökben térnek el egymástól. A magasb dolgokban állhatatosan egy akarat jellemzi őket, csak a földiekben, mint emberek, ingadozó politikát követnek; azért is amazokban hatalma ellenállhatatlan, mig emezekre nézve alig tudja magát a leggyöngébb ellenség ellen megvédeni. Földi uralomra nézve a pápával egyenhatalmú bárók, vagy lázadó népek, vagy túlhatalmas királyok, elveszik a pápa birtokait vagy fogságra vetik személyét; szava mégis a legtávolabb részeken félve s tisztelve hallgattatik; a népek örömmel telnek el, hogy a hatalmasok fölött még egy másik hatalom áll, melly meggátolja őket a bűnök utján s lehetlenné teszi a zsarnokságot, melly valósággá csak ottan lehet, hol a királyok meggyőződnek, mikép az övéknél magasb hatalom nincsen.

Zsarnokok voltak a keleti császárok, kik jogukhoz tartozónak hitték alattvalóiknak még a vallás dolgában parancsolhatni, s azért pártolták a konstantinápolyi patriarchák követeléseit, kik időről időre

a pápai felsőbbség ellen küzdöttek, miglen bekövetkezett a teljes szakadás (schisma). Nyugaton többé-kevésbbé mindenütt el vala ismerve a római püspök elsősége. Spanyolországban pápa ellenes függetlenítés kisérlettetett meg, midőn Vitiza a Rómával közlekedést megtiltá s a pápának, mint idegennek [1]) rendeleteit kötelező erejöktől megfosztotta; utóbb uj események következtek be s a pápai hatalom Spanyolországban az arab uralom alatt nehezen gyakoroltathatott. Angolországban, láttuk, minő hatalmat gyakorolt a pápa a közvetlenül általa küldött térítőktől alapított egyházak fölött; ugy szinte Germaniában is, hol azok alapitásuktól fogva föltétlen alávetésre voltak szoktatva. Franczianországban Nagy-Károly az egyházi hatalom irányában igen szabadon müködik, azonban barátja Alcuin mégis igy ir: Eddig három legfelsőbb személyt ismerünk: első az apostoli felség, melly az apostolok szent fejedelmének székét helytartó gyanánt kormányozza; aztán a császár, végre a király méltósága [2]). A III. Leo biráiul választott főpapok kijelentik, hogy az egyház feje fölött semmiféle ember sem biráskodhatik [3]). II. Sergius az Alpeseken innen helyettesének Drogót, a metzi püspököt, Nagy-Károly természetes fiát nevezi ki s igen terjedt hatalommal ruházza fel, mellynek gyakorlásában ezt személyisége is elősegité. Még magasabbra emelkedett a pápai hatalom, midőn Narbonne, Bourges, Arles és Vienne érsekei peres ügyeiket Rómába terjesztették föl; egy zsinat pedig oda nyilatkozik, hogy az érsekek a pápától a köpennyel együtt nem nyernek egyszersmind püspök-felszentelési jogot is [4]). A patriarchai czim, mellyel a pápa a magdeburgi püspököt felruházta, a többieket is engedelmességre intette; a franczia- és spanyolhoni főpapok maguknak akarták tulajdonitani a szent-szék helytartóságát; a trieri érsek azzal kérkedve, hogy székét szent Péter alapitá, megkülönböztetések után kapkodott, hanem a pápa a mainzi primást eléje tette.

Olaszországban a ravennai érsek, ki a rómaival vetélkedni mert, átok alá vettetett. Az aquilejai patriarcha, midőn a Három fejezet vitája folyna, a vele egyvéleményü püspökökkel ellenszegült egyideig a pápának, hanem végre ő is meghajlott. A köpeny átvételekor esküt kelle tennie (1079), melly utóbb a többi érsc-

---

[1]) **Mariana**, *Hist. gen.* II. 547.

[2]) Ep. II.

[3]) **Anastas.** t. I, pag. 282. (Lásd IX. könyv. 772—3. lap.)

[4]) Concil. Tricap. II. can. 3.

kekre s a közvetlenül Rómában kinevezett püspökökre is kiterjedt. Ezen esküvel a püspökök, mikép a hübéresek az urnak, hüséséget fogadtak a pápának, s hogy össze nem esküdnek a pápa ellen; hogy titkait el nem árulják; a római egyház elsőségét s sz. Péter jogait mindenki előtt védelmezni fogják; a pápa által összehivandó zsinatokon megjelennek, követeit tisztelettel fogadandják, az átok alá vetettekkel nem érintkezendnek. Később még az is befoglaltatott az eskübe, hogy a püspök minden három évben meglátogatja Rómát vagy legalább helyettest küld oda, ki számot adjon az egyházmegye kormányzatáról; hogy az apostoli intézmények- s parancsokat szem előtt tartandja s a sz. Atya beleegyezése nélkül a püspöki javakból semmit el nem idegenitend. A milanói érsek is felfuvalkodva azóta, hogy az olasz királyokat ő koronázta, függetlenné akarta magát tenni a római pápától; de a pápai követek, Anselm luccai püspök és damiani Péter bebizonyiták a Rómától mindenkori függést; a nép elismerte a pápa felsőbbségét s az érsek a római zsinaton első helyet nyert s a pápától vette azon gyürüt, mellyet eddig meghatalmazás jeléül ezen érseknek az olasz királyok adtanak.

Pápai követek.

Megszilárdittatott a római felsőbbség a pápai követek átalános behozatala által. A latere czimet viseltek azok, kik nagyobb meghatalmazással küldettek, mivel a pápa oldalánál felállitott gyülekezetből (consistorium) választattak. A többiek a római egyház püspökei vagy diaconjai voltak s a királyok és császárokhoz a szent-szék ügyeinek vitele végett küldettek; máskor ismét a püspökök s érsekek saját megyéjök vagy tartományukban tágabb hatalommal ruháztattak fel. Némelly helyt e meghatalmazás nem a személyhez, hanem az álláshoz vala kötve; igy volt az arlesi püspök a Galliák követe, a pisai Corsicában, a canterburyi Angolországban.

Biztositttava a pápai védelem által, fennen beszéltek a fejedelmek- és főpapokkal. Az angol királyhoz egy pápai követ ekkép szólt: Hagyj fel a fenyegetéssel, mivel én azon udvartól jövök, melly a királyok és császároknak parancsolni szokott [1]) Nem igen szerettettek tehát e követek sem a fejedelmek- sem a püspököktől, mivel háborgották azok hatalmát s ál-

[1]) *Gratianus gratiose respondit* (Henrik királynak): *Domine, noli minari, nos enim nullas minas timemus, quia de tali curia sumus, quae consuevit imperare imperatoribus.* **S. Thomae Cantuar.** *Ep.* part. I. lib. III.

lásukkal néha vissza is éltek [1]). Azért is sok ország rajta volt, hogy az illyen követektől megkiméltessék. II. Orbán megengedte Vilmos királynak, hogy Angolországba csak ollyan küldessék, a ki Vilmosnak is tetszik; Franczia- és Némethon szabadulni tudtak e követektől; Siciliában maga a király volt pápai követ; Skót- és Spanyolországban a pápa csak nemzeti férfiut nevezhetett ki.

A metropoliták, mióta hatalmukat csak a Rómából kapott köpennyel nyerték, egyszerüen a pápa megbizottjaivá lettek, ki is e szerint a püspököket közvetlenül maga szentelhette föl; az egyházi hatóság minden ügyeibe beleavatkozhatott, anélkül, hogy ellene felszólalás történt volna; csupán ő hihatta össze az egyetemes zsinatokat s erősíthette meg azok végzéseit; a szentek közé sorozás egyedül hozzá tartozott. A fölmentést (dispensatio) eleinte minden püspök a maga megyéjében szabadon gyakorolta, VII. Gergely kijelenté, hogy azokat egyenesen Rómából kell kérni s végre határozá, hogy magának a pápának legyenek fenntartva. Az által is meg lön szorítva a hatalma, hogy a püspökök ügyeiket Rómába fölebbezhették. Néha még a kisebb papság is, vétségét a római itélőszék elé tartozónak nyilvánítva, kivonta magát a püspöki hatóság alól.

Annak, hogy a pápa a püspöki hatóságban osztozott, következménye lön, hogy a javadalmakat is ő adományozta leginkább a megelőzés (praeventio) által, melly szerint a javadalom adományozására az nyert jogot, ki a megürülésről legelőször értesült. Következésképen, a kik Rómában haltak meg, azoknak utódokat a pápa adott, ugyszinte a távoliaknak is követei által. Eleinte csak ajánlott valakit a püspököknek, később az ajánlat parancscsá vált, s a még meg sem ürült javadalmakra is előlegesen adatott (gratiae expectativae). Idővel kizárólag a pápának tartatott fenn minden kinevezés a székesegyházak-, apátságok-, perjelségek- s a többi egyházi méltóságoknál és javadalmaknál, mellyek az úgynevezett pápai nyolcz hónap alatt betöltetlenek maradtak.

Némelly monostorok is a püspököktől szabadulni s csupán a pápától függni törekedtek; igy a távolbani felügyelés annál szabadabb tért nyitott a rendetlenségnek. Más monostorok ismét egész fejedelmi díszre emelkedtek. Szászhoni Ludolf Gandersheimban női monostort alapított, mellynek első három fejedelemasszonya az ő három leánya, a következők szinte herczegnők voltak. II. Ottó e kolostort a körülötte emelkedett város fölötti hatósággal, később pénzverési, adószedési s

[1]) A laterani zsinat akarja, hogy a pápa környezetéből (*a latere*) kinevezett követek csak huszonöt lónyi kiséretet vihessenek magukkal.

vásártartási joggal ruházta fel; II. Agapet pedig kivonta azt a püspök hatósága alól. Ugyanezt mondhatni a quedlimburgi női zárdáról is.

Az egyes lelkészségek javai szinte függetlenekké tették magukat a püspöktől; a jövedelem, mellyet előbb a püspök kezelt, egyenesen az istentiszteletre s a lelkész eltartására fordíttatott.

Püspöki városokban vasárnaponkint csak a székes egyházakban tartatott szentmise és szolgáltattak ki a szentségek. Obert, Verona püspöke panaszt emelt egy zsinat előtt 995-ben, a monostori papok ellen, hogy a főbb ünnepeken templomukban misét mondottak; és a zsinat ezt a szerzeteseknek utóbbra megtiltotta. Azonban a népesedés gyarapodása és a bekövetkezett javítások, a városi lelkészségek felállítását is eszközölték, minthogy számos hivők, tartózkodva a szakadás- vagy simoniáról vádolt püspököktől, a szentségeket más egyházaknál vették fel.

Káptalanok.

A káptalanok, mellyek az előbbi korszakban a világi papságnak közös életrei egyesítése végett állíttattak fel vagy inkább csak megujíttattak, a püspökökkel, kiknek most tanácsukat képezék s kikkel magukat egyenlőknek tarták, csak hamar vetélkedni kezdettek; maguknak tulajdonitván az egyházmegye igazgatásának jogát, káptalanuk tagjainak kinevezését, határozatok hozását s a javadalmasak választását; egy szóval egyházmegyei aristocratia képződött, melly magához ragadta a püspök kinevezését s ekkor is föltételeket szabott eléje. Megtágult ekkor a fegyelem, amint várható is vala, miután a javakat megtartva, a közös lak- s élettel fölhagytak; a jövedelemből mindegyik egy-egy részt húzott; az előbbi szerzetesnemü rendszabályt a közös zsoltározásra szorították, sőt néhol még ebben is mások által helyettesíték magukat.

Segédpüspökök.

Poppo, trieri érsek a pápától egy helytartót kért *in pontificalibus*, az az püspöki jogokkal felruházva; melly példának utánzása eredetet ada a *segédpüspökségnek*. Ezek száma növekedett, midőn a hitetlenek hódítása megfosztott némelly főpapokat székeiktől, kik is *in partibus infidelium* czím alatt segédekül más megyés püspökök mellé adattak.

Ál-Izidor Decretalesei.

Mindezek által gyarapodott a pápai felsőbbség a metropoliták rovására, megszilárdíttatott aztán az ál-Izidor Decretalesei által. A IX. század közepe táján, nem tudni honnan, egy Izidorus Mercator vagy Peccatornak tulajdonított törvénygyüjtemény került elő, melly

az első harmincz pápától ötvenkilencz rendeletet (decretales), aztán harminczöt oklevelet más pápáktól, Silvestertől kezdve Gergelyig, mellyek hitelesek de elferdítve voltak, végre koholt zsinati irományokat tartalmazott. Némellyek csalásnak vették az egészet, mellynek egyenes czélja lett volna a metropoliták tekintélyének elnyomása, a püspökök, primások s a pápa hatalmának emelése mellett. „Egy metropolita se követelje magának — mondatik benne - - a primás czímét. A ki a püspökök gyülésében saját egyháza ügyein kivül más tárgyakat mer szőnyegre hozni, intessék meg, s ha mégis teszi, jelentessék fel Rómába. A püspökök az Isten szemei, s csak az Isten és a pápa által itéltethetnek meg. Vádoltatásukra hetvenkét tanu, elitéltetésökre pedig saját vallomásuk szükségeltetik."

Mások azt hitték, hogy ama gyüjteményt elsősége megerősítése végett maga a pápa készíttette. Azonban azonkivül, hogy a pápai felsőbbség akkoriban már meg volt állapítva, az emlitett Decretalesekben jobban kifejtve s tágabb határok közt kellett volna annak vitattatnia; mert még csak az annyira fontos püspökfelszentelési elöjogról, sem az áthelyezésről, sem a palliumról, melly pedig állitólag a metropoliták korlátolására hozatott volna be, nem tétetik bennök említés; sőt inkább a metropoliták hatalma formaszerint ki van fejtve s a tartományi zsinatok mint annak támaszai ajánltatnak.

Sokkal valószinübb, hogy a szerző a korszerü egyházi törvénykönyv hiányát akarta pótolni; hanem munkája közben régi, itt-ott hamis czímeket is fölvett, némellyeket a történetirókból, az egyházatyákból vagy későbbi gyüjteményekből kölcsönzött, távol azon czéltól, hogy uj jogot hozzon be.

A kérdéses gyüjteményben némelly pontok a 829-ben tartott párizsi és a 836-ban tartott aacheni zsinatok határozataiból, ugy szinte a 845-ben Benedek Levita által készített törvénygyüjteményből is számos czikkely találtatik; miért is az á l-I z i d o r féle gyüjteménynek ezen időköz alatt kelle készülnie [1]). Az itészet ujjászületése után Baronius, Bellarmin s más egyháziak nem kétkedtek hamisaknak nyilvánitni ama rendeleteket; hanem a kortársak az egyház elvei- s intézményeivel olly összeegyezőknek találták azokat, hogy a nagyobb rész

[1]) Leferrière ur a *Revue de législation et jurisprudence*ban (1843. nov.) állítja, hogy a gyüjtemény nem régibb 836-nál s nem későbbi 877-nél, a mikor is a quiercyi zsinat nyilvánosan használja, s hogy Benedek Levita által készíttetett.

vakon hitt bennök, zsinatok és pápák hivatkoztak rájok, a későbbi törvénygyüjtők pedig alapul vették [1])

Hivatkoztak rájok különösen I. Miklós utódai, hogy kimutassák mikép a pápai rendeletek az egész keresztény egyháznak törvényei; hogy a törvényhozó s alkotmányozó hatalom a pápáé, az ő jogához tartozván a püspökök kinevezése; miért is ő egyetemes püspök, ki nemcsak elüljárója minden egyes egyháznak, hanem gyakorolhatja is mindegyikben a püspöki s metropolitai jogokat. Tetszett ez értelmezés a püspököknek, kiknek ekkép rendes fölebbezés utja nyittatott meg, saját megyéjökben pedig függetlenség biztosittatott; a népek szinte kedvesen vették, miután a hatalmaskodó királyok a vallást ollykor az elnyomás eszközeül használták fel. Igy a normandok, midőn Angolhont meghódították, párthiveikből püspököket helyeztek be, kik gyülölve s gyanusitva a benszülötteket, rögtön egyházi átokkal sujták őket, valahányszor a hódítóknak ellenálltak, vagy midőn ezeknek kedvök jött az elnyomottakat ujabban kizsákmányolni [2]). Igy tehát az erősektől elnyomott, a papságtól elhagyott, testi s lelki halállal fenyegetett szenvedőknek mi vigasztalásuk maradott volna, ha Rómába nem folyamodhattak volna? ha nem ismertek volna egy távoli független hatalmat, melly zsarnokoskodó hajthatlan uraikat is megfékezni képes vala?

A püspökök és pápák illy roppant tekintélyének a világi hatalommal összeütközésbe kelle jönie. Az egyház mindig féltékeny volt arra, hogy szolgáit önmaga szabadon válaszsza s már a legrégibb rendszabályokban letétettnek nyilvánittatik az, ki világi hatalom ál-

---

[1]) Dionysius Exiguus és sevillai Izidor gyüjteményein kivül még több is készült. Az, mellynek czíme *Codex vetus canonum* s ajánlva van *beatissimo Silvestro* 98. fejezetből áll s némellyek által az V. századra, másoktól ismét későbbre tétetik. Sok egyházi tárgyu császári rendeletet tartalmaz. Van egy másik kiadatlan, melly bizonyára Olaszhonban készült s ajánlva van bizonyos Anselm érseknek, ki alkalmasint a milanói 883-tól 897-ig. Regino prumi apát (915) az egyházi fegyelemről szedett össze két könyvet. Van még kisebb törvény-gyüjtemény Abbo, fleury-i apáttól (-1094); Burghardt wormsi apáttól (-1025); Anselm, luccai püspöktől (-1086); Deusdedit bibornoktól *Pannormia*, és Ivo chartresi püspöktől *Decretum* czím alatt (— 1115).

[2]) Egy, III. Sándorhoz intézett felszólamlásban a gallok ezt mondják: *Nec terras nostras, neque nos diligunt; sed sicuti innato odio corpora persequuntur, nec animarum lucra quœrunt .... Quasi parthicis a tergo et a longe sagittis nos, quoties jubentur, excommunicant. Quoties Anglici in terram nostram et nos insurgunt, statim .... nos qui pro patria solum et libertate tuenda pugnamus nominatim, et gentem sententia excommunicationis involvunt.* **Anglia sacra**, t. II. pag. 574.

tal választatnék [1]) A konstantinápolyi VIII. egyetemes zsinat (869) a fejedelmeket a választásból nyilván kizárja [2]); s bár ezek a beavatkozást mindig megkisértették, sőt néha a zavar és botrány elkerülése végett segélyül is hivattak [3]), az egyház mégis egész figyelemmel rajta volt, hogy méltóságai ne fondorlat és pénz, hanem érdem szerint osztogattassanak.

Investitura.

Miután azonban a hivők áhítata s a fejedelmek politikája a püspököket s apátokat a főbb birtokosok közé emelte s az idők rendszere hűbéresekké tette őket, a királyok alkalmat vettek maguknak lekötelezni a főpapokat az által, hogy a javadalomra a felruházványt (investitura) ők adják nekik. Az uj püspökök s apátok tehát hódolni tartoztak a fejedelemnek s a birtokok- és hatóságbani megerősitést tőle kérni, ki is a gyürü s főpásztori bot átadása által igtattatta be őket. S minthogy a hűbérrendszer minden hatalmat a földbirtoktól származtatott, az egyházi is csak attól vétetett, meg nem különöztetvén a hűbér a méltóságtól.

Megszokván a királyok a főpapokat kinevezni, lassanként más egyházi ügyekbe is beleavatkoztak s mig a papokat világi kötelezettségekre szoríták, az apátságokat gyakran világiak védelmébe ajánlták (commendae), átengedvén nekik nem magát a jószágot, hanem a jövedelmet. Es igy azon uraknak, kik elégtételül bünein- s igaztalanságukért javaikat az egyháznak adták, fiaik családság által ügyekeztek azokat visszaszerezni, a többet igéröknek adván oda a védurságuk alá helyezett egyházi állomásokat és méltóságokat, mig másrészt a fejedelmek azokkal kegyenczeiknek kedveskedtek.

---

[1]) *Si quis episcopus, sæcularibus potestatibus usus, ecclesiam per ipsos obtineat, deponatur, et segregentur omnes qui illi communicant.* Can. Apost. XXX.

[2]) *Jure promulgat neminem laicorum, principum vel potentium semel inserere electioni nec promotioni patriarchæ vel metropolitæ aut cujuslibet episcopi.* Can. XII. **Labbe**, VIII. 141.

[3]) IX. János rendelete a 900-i római zsinatból : *Quia sancta romana Ecclesia, cui Deo auctore præsidemus, plurimas patitur violentias pontifice obeunte, quæ ob hoc inferuntur, quia absque imperatoris notitia, et suorum legatorum præsentia pontificis fit consecratio, nec, canonico ritu et consuetudine ab imperatore directi intersunt nuntii, qui violentiam et scandalum in ejus consecratione non permittant fieri; volumus ut deinceps abdicetur, et constituendus pontifex convenientibus episcopis et universo clero eligatur, expetente senatu et populo, qui ordinandus est; et sic in conspectu omnium celeberrime electus, ab omnibus, praesentibus legatis imperialibus, consecretur.* Can. X. **Labbe**, IX. 505.

A troslei zsinat Soissons mellett III. Sergius alatt (909) így nyilatkozott: „Mikép az első emberek törvény s félelem nélkül, szenvedélyeiknek átengedve éltek; ugy most mindenki kénye kedve szerint cselekszik: a püspökök rendeletei megvettetnek; a hatalmasak elnyomják a gyöngéket; a szegények mindenképen zsarnokoltatnak; az egyházi javak szétraboltatnak. És mi, kiknek másokat javítnunk kellene, mi, kik nem tettleg, hanem csak névszerint püspökök vagyunk, elhanyagoljuk a prédikálást, elnézzük, mikép a reánk bizott juhok eltérnek az Istentől s a bünbe merülnek; s ha feddjük őket, igy szólnak az evangeliom szavaival, hogy elviselhetlen terheket rakunk rájok, míg magunk egy ujjal sem nyulunk hozzá. A monostorok egy része lerontatott s fölégettetett a pogányok által; más része javaitól megfosztva semmivé lett; a melyek még fennvannak, a szerzetesi életnek alighogy némi jeleit mutatják; a szerzetesek-, kanonokok- s apáczáknak nincsenek többé törvényes elüljáróik, s meggyökerezett a szokás, őket idegeneknek vetni alá. Az Istennek szentelt monostorokban világi apátokat látunk, családjok-, katonáik- és vadászebeikkel. Hogyan tarthatnák fenn a rendszabályokat azon apátok, kik azokat még csak olvasni sem tudják?“

A felső-olaszországi papság rohanva süllyedt a romlottságba. Paulus Diaconus már a longobardok idejében panaszkodik, hogy a monzai sz. Jánost már senki sem látogatja, mivel papjai ágyasartók és szentségárulók (simoniaci). Brescia környékén 790. táján egy barát a világ végét közeledni hirdette a szerzetesek romlottsága miatt, s prófétául adván ki magát, követőit angyalok karaira osztá, mellyeket főangyalok vezéreltek; ezekkel üldözni kezdte a barátokat, mig végre maga is elfogatott s kivégeztetett [1])

Hatalom és haszon nézvén ki a papi javakból, pénzzel, hizelgéssel s mindennemü eszközzel megkiséreltetett azoknak megszerzése. „A fejedelemnek csak hizelegni tudnak, kilesik minden ohaját, minden intésének engedelmeskednek, megtapsolják minden szavát; s mindenképen tetszését kiérdemelni ügyekeznek. Nem drágán vétetik-e a méltóság illy hosszu szolgasággal, midőn valaki tányérnyalót s udvari bolondot játszik, hogy püspökké lehessen? [2])“

Igy tehát a papságnak épen roppant gazdagsága valódi leala-csonyitására szolgált; azért Hatto, Vercelli püspöke [3]) megsiratja a

[1]) **Ridol. Notarii** *Hist. rer. Brix.* p. 17.

[2]) **Petr. Damiani**, *Opusc.* XXII.

[3]) *De pressuris Ecclesiæ.*

püspökökön elkövetett zsarnokságot, s hogy őket akárki bevádolhatja s eskü s párbaj általi védelemre kényszerítheti. A fejedelmek bitorolva ezelőtt a papság és nép által gyakorolt választást, nem az érdemre, hanem rokonság-, szolgálat- s gazdagságra tekintettek. E szerint gyermekek lettek főpapokká, mellyek alig tudtak egy hitágazatot, ha épen formaszerint valami kis vizsgálatot kelle tenniök. Tiz éves püspököt, kilencz, tizenkét éves pápát már említettünk, ezeken kivül még másokat s különösen Vermandois Hugót hozhatjuk fel, ki öt éves korában reimsi érsek volt. Apja, ki a fiut karjain vitte az érseki székre, ennek nevében kereskedést üzött a hivatalok- és javadalmakkal, beszedte a tizedet s a misék árát s kardosan garázdálkodott az egyházmegyében, mint saját hübéresei között [1]).

A derék, józan férfiak nem lehetvén illy módon főpapokká, kénytelenek voltak helyet engedni a gazembereknek, kik természetesen nagyon távol estek azon tökélytől, mellyet az egyház megkivánt volna. Mikép lehettek volna a nép s az Isten emberei, kik kénytelenek voltak a király emberei lenni? és mikép nem lettek volna a király emberei, midőn ez saját érdekei szerint választotta őket? Néhány főpapnak s az alsó papságnak szentebb élete feltüntette ugyan a különséget a világi s papi viselet és foglalkozások között, hanem a magas születésü főpapok az egyházban is folytatták az akkori nemesi életet, s ugy hitték, hogy méltóságukkal a hittudomány- s békés erényeknél jobban összefér a fegyverforgatás, pártoskodás és udvari fényelgés. A német püspökök letették a mainzit, mivel békés és nem eléggé vitéz volt. A hildesheimi viszályban élvén a fuldai apáttal, fegyverrel kivánta a dolgot kiegyenlíteni; pünkösd napján tehát embereket rejt el az oltár mögött, kiket is az apát megjelenésekor előrohantat s a fuldai hübéreseket erőszakkal kergetteti el. Ezek azonban összeszedik magukat s nagyobb erővel térnek vissza; az egyház csatatérré lesz s a főpap, püspöki ruhájában addig tüzeli övéit, miglen a fuldaiakon véres győzödelmet vettek.

Innen a romlottság és gyalázatos fajtalanság a szentélyekben! Az évkönyvek s a jobbak és a zsinatok panaszai olly erkölcstelensé-

---

[1]) *Theutonici reges, perversum dogma sequentes,*
Templa dabant summi Domini sæpissime nummis
Præsulibus cunctis, sed et omnis episcopus urbis
Plebes vendebat, quas sub se quisque regebat.
Exemplo quorum, munibus nec non laicorum
Ecclesiæ Christi vendebantur maledictis
Presbyteris. **Donizo.** Vita com. Mathild.

get mutatnak fel, mellyben az egyház isteni eredetének ujabb bizonyságát kell látnunk, minthogy különben mulhatlan elenyészett volna. „Aranyat szomjaznak a főpapok! — kiált fel Damiáni Péter — s a hová érkeznek, első gondjok, a szobákat bámulatos szép szövetü függönyökkel ékesíteni fel. Székeiket nagy szőnyegekkel húzatják be, mellyekre szörny-alakok vannak hímezve; maguk fölébe széles drága kelméket aggatnak, hogy egyetlen porszem se essék rájok; ágyuk többet ér, mint az egyház ékszerei, s fenségre felülmulja a püspöki oltárokat; az egyszinü királyi bibor nem elég nekik többé, hanem vánkosaikat mindennemü legragyogóbb színezetnek kell borítnia. A belföldi készítmények durvák s rútak, nekik tengerentúli, sok pénzbe kerülők kellenek; a báránybör megvetés tárgya, csak a róka, hölgymenyét, nyuszt és czobolybör kedves előttök. Undorodom, midőn elbeszélem e fényüzést, melly, az igaz, nevetésre késztet, de e nevetés sirást idéz elő, midőn látom a csodálatos gőgöt s megfoghatlan esztelenséget, a csillogó drága köveket s az arany csatokat a főpapok ruháin!“ [1]).

Midőn Arnulf, a milanói érsek, a görög udvarhoz követségbe ment (1010), roppant egyházi s világi kiséretet vitt magával, a többi közt három herczeget s igen sok lovagot, kik közt legdrágább nyuszt és hermelingereznákat osztogatott ki, maga pedig leggazdagabb szerszámu lovon ült, mellynek patkói aranyból ezüst szegekkel voltak.

E pazarlás honnan telt volna, hacsak nem az egyházak s szegények kirablásából s eladásából a kisebb papi hivataloknak is, elölve ekkép az életerőt még a legszélsőbb részekben is. Távol levén egyházmegyéjöktől sokszor egész életökben, vadászat közben csatára edzék magukat a püspökök, s udvaronczkodva a fejedelmeknél, maguk is elromlottak s az alsó papságot is a legfőbb mértékig erkölcstelenné lenni engedék. A nagyok példájára a világi pártfogók áruba bocsáták a javadalmakat és lelkészségeket, míg más részről a zárdáknak szinte világi véduraik a fegyelmet itt is végkép elveszni engedék.

Ratherius, Verona érseke leghevesebben kel ki különösen az olasz papság ellen, melly a fajtalankodás vágyát borral s ételekkel segité elő. Ugyanazon főpap, midőn zsinatot hína össze, úgy találta, hogy sokan még a c r e d ó t (hitvallást) sem tudták[2]). Farfában Campo és Hildebrand megmérgezik az apátot s Campo a pénz segélyével elnyeri a méltóságot; az e miatt elégületlen Hildebrand azonban fellá-

[1]) **Petr. Damian.** *Opusc.* XXXI. c. 69.

[2]) *Concil. a IX. köl. végén.*

zítja a szomszéd Camerino lakóit, elüzi Campót s urává lesz a monostornak; Campo erre még nagyobb csoportot bérel föl s visszafoglalja állomását és fiakat nemzvén a monostor javaival gazdagítja meg őket.

A világiak az egyházi átokkal mit sem gondoltak többé, tudván, hogy a kik őket azzal sujtják, maguk is átkot érdemelnek. Sz. András, a vallumbrosai apát igy kiált fel: „Olly bünös elfajulásba merültek az egyház szolgái, hogy papot saját lelkészségen találni nehéz dolog vala: ki karvalyok-s kutyáktól környezve vadászni ment, ki gazdaságot, ki uzsorát üzött; mindnyájan pedig nyilvános kéjhölgyekkel gyalázatos életet éltek, mindnyájan szentségárulók voltak, annyira, hogy a legkisebb papi állást s a legnagyobb méltóságot egyaránt csak pénzen lehetett megvásárolni mint valamelly barmot. A pásztorok, kiknek a szörnyüségen segitniök kellett volna, ragadozó farkasok valának.“ [1])

Nem akarunk részletekbe ereszkedni, sem ismételni a fájdalmasan említett római borzasztóságokat [2]), hanem Damiani Péter irataiból [3]), a pápák leveleiből s a zsinatok intéseiből kitünik, hogy a papok még a természet elleni büntől sem tartózkodtak. Még csak az hiányzott, hogy a papi kényelmet ne a nőtlenség árán kelljen megvenni s a javadalmak birtokát a családélet kellemeivel lehessen összekötni. Igy végre az egyházba is becsuszott volna az átörökdő méltóságok képtelensége, a püspökség s a pápaság fiuról fiura szállott volna. Nem is sok hibázott már ettől, miután némelly egyházmegyékben a papok házassága már behozatott vala.

Kizáratván a választásból a papság és a nép, az ismeretlen vagy erkölcstelen főpapok nem találtak többé engedelmességre, a miből zavarok s lázadások következtek. A florenczi püspök Paviai Péter szentségárulásról (simonia) vádoltatott. Több vádlói közé tartozott sz. Gualbert, a vallumbrosai monostor alapitója, és Tenzó barát, ki ötven évig kis cellába zárkozottan élt. Ezek állíták, hogy a vádlott püspök nem szolgáltathat ki szentségeket s sz. Damiani Pétert is mint bűntárst vádolák, mivel azt állítá, hogy a püspök felfüggesztésével az isteni tisztelet egy időre félbeszakíttatnék. Paviai Péter a San Salvo

---

[1]) **Puricelli**-nél: *De s. Arialdo* II. 3–4.

[2]) Az igen vallásos Baronius felkiált: *Quam fœdissima Ecclesiæ romanæ facies, quum Romæ dominarentur potentissimæ ac sordidissimæ meretrices! quarum arbitrio mutarentur sedes, darentur episcopi, et quod auditu horrendum et infandum est, intruderentur in sedem Petri earum amasii pseudo-pontifices, qui non sunt nisi ad consignanda tantum tempora in catalogo romanorum pontificum scripti.* Ad. ann. 912, N. 14.

[3]) L. főképen *Gomorrheust.*

monostort, mellyben a vádlók tartózkodtak, megtámadtatni s az elfogott barátokat megöletni parancsolá (1067). Annál nagyobb hitelre talált az életben maradtak vádja, kik tűz általi bizonylatra hivatkoztak, hogy megmutassák, mikép Paviai Péter ama püspökségre érdemetlen. Egymás mellett két máglya állíttatott fel s gyujtatott meg; János barát mezitláb minden ártalom s fájdalom nélkül ment át a tüzön; Paviai Péter egy monostorba vonult vissza, János pedig, ki Igneus (tüzes) melléknevet nyert, albanói püspökké s bíbornokká lett.

Simoniáról vádoltatván egy franczia érsek is, Hildebrand pápai követre bizatott megitéltetése, s midőn a vádlott nagy büszkén jelennék meg s mondaná: Hol az én vádlóim? lépjen elő, a ki elég merész engem elitélni akarni. Hildebrand reá szegezte tekintetét s parancsolta neki, mondaná el: Dicsőség az Atyának és a Fiunak és a Sz. Léleknek. A simonia a harmadik isteni személy elleni bűnnek tekintetett; miért az érseket a lelkismeret annyira elfogta, hogy a Sz. Lelket nem merte kimondani, hanem birája lábaihoz borulva bűnösnek s a szent szolgálatra méltatlannak vallá magát. E példa sokakat megfélemlített, annyira, hogy huszonhét lelkész s számos püspök lemondott pénzen vásárlott méltóságáról.

Illyen romlottság közepett sok dolguk volt a zsinatoknak ismételt erkölcsi s fegyelmi rendeletek kibocsátásával, mellyek ha egyrészt a bűnökről tesznek bizonyságot, másrészt vigasztalást nyujtanak, ha elgondoljuk, hogy mégis csak voltak, kik szót emeltek azok ellen. Tiltották a zsinatok, hogy a pap ne viseljen fegyvert, ne látogassa a kocsmákat és az asszonyokat; ne esküdjék, uzsorát ne űzzön, hamis mértéket ne használjon; a világi dolgokba ne avatkozzék; madarakkal s ebekkel ne vadászszon, ne játszék; igazságtalan pert ne folytasson; az apátok és püspökök, asztalaiknál a bohóczokat meg ne türjék, hanem inkább szegényeket s zarándokokat ültessenek oda s szent olvasásokat tartsanak; a ki az ájtatoskodóktól ajándékokat csikar ki, egyházi bűnbánatnak vettessék alá. A püspök, vendégeinek a józan élet példáját adja; körében jóhírű papokat tartson, kik öt éjjelezni, imádkozni s tanulni lássák s tetteik által kövessék. A szentségárulók (simoniaci), csalók, fajtalankodók s azok, kik háborúban vért ontottak, a papi szolgálattól fölfüggesztessenek, mig csak annyiszor negyvennapi bünbánatot nem tartanak, a hány embert megöltek; hogyha pedig ezt nem tudnák, egész éltökön át hetenkint egy napot böjtöljenek. Az apáczák, kik férfiruhát öltenek, vagy hajukat

megrövidítik, ha áhitatból történt, intessenek meg; ha pedig gonoszságból, zárassanak ki az egyházból. Azokat, kik bűnbánat színe alatt rosz életet élnek, a püspök egyetértve a hatóságokkal, büntesse meg. Ha a házasságtörésről vádolt nő a püspökhöz menekül, ez beszélje rá a férjet, hogy nejét meg ne ölje, ha pedig ez nem sikerülne, akkor az asszonyt ki ne adja. A férj, ki neje mellett ágyast is tart, átokkal sujtassék.

Á másodok mouzoni zsinat (995) kárhoztatja azon püspököket, kik, hogy a királynak hizelegjenek, együtt jártak vadászni, s házaik nem szegényekkel, hanem karvalyok- s vadászebekkel voltak telve [1]). A világi ruhát már előbb egy római zsinat (743) tiltotta meg, csak hosszu utazás alkalmával adván arra engedelmet.

Javitás. — Cluny.

Illy kisérletek tétettek a romlottság meggátlására és javitására az erkölcsöknek, irtogatva a konkolyt, mit a tiszta buza közé a fajtalanság és simonia hintett vala. Szigorú életü szerzetesek példa s rendszabályok által ügyekeztek az egyházi társadalmat megjavitni. Berno, a burgundiai grófok egyike a Beaume és Gigny monostorokban, melyeknek apátjok vala, sz. Benedekféle rendszabályt hozott be s Vilmos, Aquitania herczegének kérelmére, átvitte azt (910.) a Cluny monostorba is [2]). E rendszabály olly tekintélyt vivott ki, hogy Odo apát, utódjának Aimarnak kétszáz-hetvennyolcz adományozási oklevelet hagyományozott, mellyek Cluny oltárára harmincz év alatt tétettek le. A negyedik apát Hugó tiz ezer szerzetest vett föl a rendbe, melly a XII. században kétezer monostort számlált [3]). Számos gróf apát fogadta el ama rendszabályt; szent Majolus messze terjesztette azt, habár a szerzetesek az uj szigorhoz nem szivesen alkalmazkodtak. Ama rendszabály a szerzetesi élettel a földmüvelést, tanulást, elmélkedést s a nép oktatását kötötte össze. Keresztény szeretet menhelyei, gyárak s könyvtárak állittattak fel, zsinatok tartattak s az Isten békéje hirdettetett. Az erkölcsi javításon kivül, a monostorok, mellyek addig elszigetelten, a világi s egyházi hatalomnak kevésbbé állhattak ellent, most különböző fokú függéssel — igy némellyek maguk választának elüljárót, másoknál meg a cluny-i apát által neveztettek ki

[1]) Canone 13.

[2]) **P. Lorain**, *Essai historique sur l'abbaye de Cluny.* Dijon 1839.

[3]) A clunyi monostort négyszáz hatvan szerzetes lakta, és mégis egy szobát sem kelle változtatni, midőn 1245-ben IV. Incze pápa a bibornokokkal és püspökökkel, aztán a franczia király családostul, a konstantinápolyi császár, Castilia és Aragonia királyának fiai, mindnyájan saját udvaraikkal jöttek oda.

— az anya-monostornak vetették magukat alá. Ez időszakban kezdték magukat a szerzetes társulatok rendeknek nevezni.

A camaldulensek rendje.

Sz. Romuald, a ravennai legnemesb családok egyikének fia, miután III. Ottónál nagy kegyben álla, Camaldoli (campus Maldoli) kedves magányába vonult s az Apennineket koszorúzó legszebb bükkesek és fenyvesek között egyházat s barátok számára kis cellákat épített s követőit folytonos böjtre s hosszas hallgatásra kötelezte (1012). Prédikált mindenütt a simonia ellen s fegyelemre térité a papságot. Sok simoniacus főpap látogatta meg őtet, de — mondja Damiáni Péter — nem tudom, megtérített-e csak egyet is; mert olly megrögzött az az eretnekség, olly nehéz annak orvoslása, hogy zsidót megtéritni könnyebb feladat volna. Száz huszonhárom évig élt Romuáld, és pedig kilenczvenet a magányban töltött. Rudolf, a negyedik prior, alantabb a völgyben a Fontebuona monostort alapitá, mellynek szerzetesei a hegyen lakó remetéket szegényes élelemmel tartoztak ellátni. A társulat azonban, megerősíttetvén II. Sándor által (1072.), utóbb épen olly gazdagságra vergődött, a milly szegény s alázatos volt eleinte.

A vallumbrosai rend.

Megöletett volt Florenczben egy nemes ember, kinek is egész családja boszura érzé magát lekötelezve. Nagy szorongattatásban élt tehát a gyilkos s összeakadván egy nap a rokonok egyikével, Gualbert Jánossal, olly keskeny uton, hogy lehetetlen volt menekülnie, kiterjesztett kezekkel földre borul s kegyelemért könyörög. János tisztelvén a keresztet, mellynek alakját a fekvő előtünteté, megbocsáta neki s aztán nemes tette édes érzetében belép sz. Minias templomába s ott ugy tetszett neki, mintha az egyik kereszt feléje hajlott volna, hálálva mintegy az iránta tanusított tiszteletet. Meghatva a csoda által János lemond a világról, melly az ő ifjuságát annyi élvvel kecsegtette s atyja ellenére, lenyiratván haját, barátruhát ölt s nagyobb tökélyre vágyva, az apennini Vallumbrosa völgy magányába vonul el (1060) s megujitja sz. Benedek szabályait eredeti szigorukban; durva fehér s barna posztóba öltözteti szerzetestársait, és a mi uj intézmény vala, előkelő világiakat is tartott a társulatban, kiknek meg vala engedve beszélni s működni a monostoron kivül.

E világiak közöl, bár nemesek voltak, sokan olvasni sem tudtak s nem is értvén a latin nyelvet, melly közéleti nyelv lenni már megszünt vala, a zsoltárokat nem mondhatták el sikeresen, miért is bizonyos számu Miatyánkot kelle elimádkozniok. A számlálásra egybe-

füzött golyócskákat használtak, melly szokás más rendeknél s végre az apáczáknál is divatba jött. Ennek nem jó következménye lett, mivel a monostorok tagjai közti egyenlőség eltünt, s azok, kik a zsoltárokat olvasák, a többit durva népnek tarták s maguknak domnus (ur) czímet igényeltek. Kézi munkával foglalkozván a világi szerzetestársak, a többi nem csak fölmentettnek tartotta magát attól, hanem lealacsonyitó dolognak is nézte; a tudományt nem lelki éleménynek, hanem a kiváncsiság tárgyának tekinté; néha aztán ezt is abba hagyva, elmélkedés czíme alatt, hivalkodásnak adták magukat által. Illy könnyen teremhet a jó mag is gonosz gyümölcsöket.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

VII. Gergely.

Gualbert János és sz. Nilus calabriai remete s mások is ama korban valóságos téritési csodákat müveltek. Sok tagja a papságnak az átalános romlottság közepett is szeplőtlen erkölcsü maradt, hanem szavuk s példájok átalános hatásra nem vergődhettek, legfölebb amolyan zavarteljes forradalmakat idézhettek elő, aminők rendszeres javítás hiányában elkerülhetlenekké lesznek.

Olly megfenésedett sebek csak tüzzel-vassal valának orvosolhatók s a javításnak sikeresen csak felülről, azon székről lehetett intéztetnie, mellynek magasságára fejedelmek és népek tekintete vala függesztve. Mig az egyházak pénzen árultattak, míg a méltóságok kincs és fondorlat által voltak elnyerhetők, mig a fajtalan püspökök inkább a királyhoz, kitől a méltóságot vették, mintsem a pápához hajoltak, addig nem is volt várható azon független püspöki hatalom, mellyel az erkölcsök tisztasága megőrizhető vala. Megromlott vala az egyház, mivel elvilágiasodott, miért is az egyházi rendszabályokhoz kelle annak visszatérnie, a papság- és szerzetesi életbe uj erőt lehelnie s a világi hatalmaktól független erkölcsbirót állitni fel, ki a gonoszokat rangkülönbség nélkül megitélje s megbüntesse. Illyen erkölcsbiró csupán a pápa lehetett, miért is ennek választatását a világi befolyástól megszabadítni s a papokat a hűbéri köteléktől megoldani s ekkép a családoktól elszigetelni első szükség vala. Azonban, ki merte volna szétépni a földbirtok, család s hatalom hármas kötelékét, mellyel a papság a társadalomhoz füzve vala? Az illy merésznek előre kelle látnia

ellenállását a királyoknak, kiknek hatalmuk veszélyeztetett, s a papoknak, kiknek szenvedélyeik szabad menete vala megfékezendő, és végre az elpuhult szokások hatalmas ellenállását. Olly merész tehát csak egy hős lehetett; a hősnek léptei pedig, szerencsétlen korszakban, nem a békes idők közönséges emberének mértékével mérendők.

Hildebrand.

„Hildebrand Szajna mellékén Soane-ban született (1013?) s a clunyi monostorban neveltetett föl. A világi s egyházi tudományokbani nagy jártassága, feddhetlen erkölcse, egyenes szíve, alapos, mély gondolkodása s a cselekvésbeni ildoma és szilárdsága által csakhamar kitüntette magát. Fájdalomtól eltelve az egyház elkorcsulása miatt, apátja Hugóhoz ekkép ír [1]):

„Vajha adhatnám tudtodra, mennyi gyötrelem fog körül engem, s milly folytonos aggály nehezül reám napról napra nyomasztóbban! Már sokszor kértem az isteni Megváltót, venne el e világról, vagy engedné, hogy lehessek hasznos a mi közös Anyánknak. Kimondhatlan fájdalom s mély szomor szállta meg lelkemet, midőn látám, hogy a keleti egyházat a setétség szelleme a katholika hittől elszakasztá. Ha nyugatra, délre vagy északra fordulok, alig látok egy pár főpapot, ki a püspökségre az egyházias uton emelkedett, ki ugy él, mint püspökhöz illik s nyáját a szeretet szellemében s nem a föld hatalmasainak zsarnoki dölyfével kormányozza. A világi főurak közt egy sincs, ki Isten dicsőségét a magáénak, az igazságot az önérdeknek eléje tenné. Azok, kik között élek, rómaiak, lombardok s normannok, roszabbak a zsidóknál és a pogányoknál. Ha magamat tekintem, tetteimet olly igen gyarlóknak találom, hogy üdvösséget csak Jézus Krisztus irgalmából remélek. Ha azon remény nem éltetne, hogy jobb időket várhatunk, s hogy én az egyháznak hasznos lehetek, Isten látja lelkemet, nem tartózkodnám többé Rómában, hol husz év óta mintegy lelánczolva élek, mindennap megujuló fájdalom s egy távoli ah! igen távoli remény között. Az én, ezer vihartól hányatott életem nem egyéb folytonos haláltusánál. Minthogy pedig kötelezve vagyunk a gonoszokat egész erőnkből elnyomni s midőn a fejedelmek kötelességöket elmulasztják, az egyház lételét is védeni, azért kérlek testvérileg, légy segélyemre imádságaiddal s buzditsd mindazokat, kik sz. Pétert igazán szeretik s igazán akarnak fiai s katonái lenni, hogy ne tegyék eléje a föld hatalmasait, kik csak hitvány s mulékony kegyelmet tudnak osztogatni, mig Jézus valódi s örök jutalmat igér.“ Itt ki-

[1]) *Ep.* II. 49.

fejezve látjuk azon eszméjét, hogy a világ csak az egyház javitásával, mely annak feje, javíttathatik meg. „A mi egyetlen ohajunk — mondja másutt — hogy a gonoszok magukhoz térjenek; hogy a letaposott, megzavart s eldarabolt egyház előbbi díszét nyerje vissza; hogy az Isten dicsöittessék általunk, és mi, testvéreinkkel együtt, sőt azokkal is, kik minket üldöznek, az üdvösséget elnyerhessük. A katona hitvány zsoldért veszélyezteti életét, és mi félnénk szembeszállani az üldözéssel az örök dicsőségért?“ [1])

Ama jajok s e föltét olly férfiut mutatnak fel Hildebrandban, ki egyenesen czélja felé törekszik, a nélkül, hogy a közbeeső dolgokra ügyelne. És csakugyan az ő tevékenységét félbe nem szakíták az akadályok, sőt a veszélyek nevelték bátorságát. Működését lassan kezdé, mint ki messzire akar haladni, hanem utóbb az események szerint, majd gyorsította, majd mérsékelte lépteit. Eszközökben gazdagon, nagy gonddal vígyázott, hogy az eseményeket hasznára fordítsa; teljes mértékben birta azon tehetséget, mellyel az embereket kiismerte, részére nyerte s magával egygondolkodásuakká tette.

Terveit már akkor nyilvánítá, midőn pápai tanácsosul választatott el. Azon istentelenség, melly a pápaságot előtte egy idő óta átlengé, meggyőzte őt, mikép minden rosz onnan van, hogy a legfőbb méltóság az önző s megvesztegetett világiak választásának van átengedve. Minthogy azonban a császárok követelését egy csapással megsemmítni lehetetlen vala, Hildebrand először is oda vitte a dolgot, hogy a fejedelmi kinevezés a papság és nép ujraválasztásának legyen alávetve. Illy czélból történt, a mit fönebb láttunk, hogy ő a pápai székre elválasztott Brunónak azt javasolta, hogy Rómába mint zarándok menjen el s ott kérje azoknak beleegyezését, kik annak megadására egyedül birtak joggal. Bruno (IX. Leo) csakugyan így

---

1) *Unum volumus, videlicet ut omnes impii resipiscant et ad Creatorem suum revertantur. Unum desideramus, scilicet ut Ecclesia per totum orbem conculcata et confusa et per diversas partes discissa, ad pristinum decorem et soliditatem redeat. Ad unum tendimus, ut Deus glorificetur in nobis, et nos cum fratribus nostris, etiam cum his qui nos persequuntur, ad vitam æternam pervenire mereamur. Pensate carissimi, pensate, quot quotidie milites seculares pro dominis suis, vili mercede inducti, morti se tradunt. Et nos quid pro summo rege et sempiterna gloria patimur aut agimus? Quale dedecus et quale improperium, qualisque derisio oculis nostris objicitur, quod illi, velut pro vili alga mortem subire non metuunt, et nos pro cœlesti thesauro et aeterna beatitudine etiam persecutionem pati devitamus! Erigite ergo animos in vires, spem vivam concipite, illud vexillum prae oculis habentes ducis nostri, scilicet regis aeterni, unde ipse dicit: In patientia vestra possidebitis animas vestras.*

tett s kijelenté, hogy a pénzért lett püspököket leteszi; Róma-, Reims- és Mainzban szoros vizsgálat alá vette a főpapok viseletét s hogy milyen uton nyerték el a méltóságot; minden megvásárlott fölszenteltetést érvénytelennek nyilvánított; hanem a roszat annyira meggyökerezettnek találta, hogy kényszerítve érzé magát szigorából engedni s a szentségárulásról meggyőzötteket csak negyvennapi bűnbánattal fenyíteni.

Halála után III. Henrik saját tanácsosát, a ragyogó erényü Gebhárd szerzetest nevezte ki (1055). Ez II. Victor nevet véve föl, Hildebrand segélyével a fegyelem megujításán dolgozott. Utána egy párt, melly reá unt annyi német pápára, IX. Istvánt emelte a pápai székre (1057). Ezt gyanusítni kezdék, hogy a császári koronát rokona, Gottfrid lotharingiai herczeg kezére akarja játszani s kiüzni Olaszhonból mind a normannokat, mind a németeket; István azonban nyolcz hónap mulva meghalt s hogy a császári hatalom megtörésének általa elkezdett műve félbe ne szakíttassék, könyörgött, hogy utódját meg ne válaszszák addig, míg Hildebrand Németországból vissza nem tér. A tusculumi urak azonban fegyveres erővel kiáltották ki Jánost, Velletri püspökét, X. Benedek neve alatt (1058). Hildebrand tudva, hogy az egy párt által választott pápa még roszabb dolog, mint egy császári pápa, kezet fogott a nagyokkal s bibornokokkal, s Ágnes császárnőt uj pápa megválasztására kérte. Ágnes Gerárd, Florencz püspökét nevezte ki. A hirt maga Hildebrand vitte meg s gondoskodott, hogy Gerard Sienában papi zsinat által ujra választassék, hol is II. Miklós nevet kapott, s hogy a választási zavarok többé meg ne ujulhassanak, rávette öt, hogy venné el a fejedelemtől s a néptől a választási jogot s ruházná azt egy, püspök-bibornokok- s áldozár-bibornokokból álló zsinatra [1]) a papság jóváhagyásának s Henrik császár s utódainak tartozó tisztelet fenntartása mellett (1059).

A főurak megfosztatni látván magukat olly becses előjoguktól, más pápát kértek IV. Henrik császártól. Ez összehivta a lombard főpapokat Baselbe (1061.), kik is megsemmítvén Miklós határozmányát [2]), rendelték, hogy a pápa az olasz paradicsomban

---

1) *Püspök*-bibornokok voltak: Ostia, Porto, Santa Rufina, Albano, Sabina, Tusculum s Preneste püspökei, a pápának, mint Lateráni sz. János patriarchajának vicariusai. *Aldozár*-bibornokok pedig a többi négy római patriarchalis egyház lelkészei voltak. A jótékony intézetek elnökei *diacon*-bibornokok voltak.

2) *Romae, Nicolao papa defuncto, Romani coronam et alia munera Henrico regi transmiserunt, eumque pro eligendo summo pontifice interpellaverunt. Qui ad se*

vagyis Lombardiában választassék, hogy elnézéssel legyen az emberi gyarlóság iránt [1]) s kikiálták Cadolast, Parma püspökét II. Honorius neve alatt. Ez szövetkezve a normannokkal is fegyveres erővel ment méltóságát elfoglalni; hanem Hildebrand a bibornokok által Anselmust, Lucca püspökét kiáltatta ki II. Sándor neve alatt. Polgárháborura került a dolog, melly csak akkor szünt meg, midőn Hanno kölni érsek, IV. Henrik gyámatyja II. Sándort elismerte; s egy zsinat összeülvén Mantuában e választást törvényesnek nyilatkoztatta.

Illy nagy hatalmat gyakorolva, maguk a pápák urául tiszteltetve [2]), — Hildebrand egy idő óta könnyen nyerhette volna el sz. Péter székét, ha vágyott volna reá. De midőn II. Sándor pápáért (1073. april. 23.) gyászmise tartatnék, a nagy tömeg a lateráni basilicá-ba benyomúl, szünet nélkül kiáltozva, hogy sz. Péter Hildebrandot akarja pápának; s nem is csendesedett le addig, mig a bibornokok a nép és az apostol választottját ki nem kiáltották. Hildebrand rögtön tudósította IV. Henriket megválasztatásáról, s kérte egyszersmind, mentené föl ama tehertől, miután előre látja, hogy össze fognának kocódni, semmi kedve sem lévén neki, a császár kicsapongásait eltürni. Henrik daczára e nyilatkozatnak beleegyezett a választásba, melly ellen sem simoniát sem ármánykodást nem lehete felhozni. Hildebrand, ki VII. Gergely nevet vett fel, ekkor saját nevében jelenté ki a hadat, mellyet eddig mások nevében viselt a simonia és fajtalanság ellen, mik Krisztus jegyesét két század óta szeplősíték. Átutazta Italiát, barátaivá tevén a jobb főpapokat, s kedvesen bánván az engedelmesekkel, de szigorúan a makacsokkal; rajta volt ujjáteremteni a régi fegyelmet. Átkarolva figyelmével az összes kereszténységet, tudomással birt a királyi lak s a barát cella legkisebb mozzanatairól; elrendelte, hogy minden püspök a maga egyházában a szép müvészeteket tanittassa [3]); a hová maga el nem jutott, ott követei által müködött,

---

convocatis omnibus Italiae episcopis, generalique conventu Basileae habito, eadem imposita corona, patricius romanus appellatus est. Deinde cum communi omnium consilio, parmensem episcopum summae romanae Ecclesiae elegit pontificem. **Herrmann. Contract.**

[1]) **Labbe**, *Concil.*, IX. 1155.

[2]) Damiáni sz. Péter. ezt irja hozzá :

Papam rite colo, sed te prostratus adoro ;
Tu facis hunc dominum, te facit ille deum.
Vivere vis Romae? clara depromito voce : . . .
Plus Domino papae, quam Domino pareo papae.

[3]) **Labbe**, X, 370.

nem félve semmi ellenségtől, miután mindenben nem az emberi büszkeséget, hanem a lelki üdvösséget hirdettette [1]).

Egyik római zsinatban eltörölte az épen olly általános, mint barbár szokást, melly szerint a hajótörést szenvedettek kiraboltattak. Dalmátország királyának meghagyta, hogy a rabszolga-kereskedést akadályozza meg [2]) s megtiltá az eretnek Berengárnak üldöztetését, meghagyva, hogy a megátalkodottak ellen először a szép bánásmód minden neme megkisértessék [3]). Irt I. Fülöpnek s IV. Henriknek, hogy az egyházi méltóságokkali szemtelen kereskedésnek egyházi átok

---

[1]) *Magis enim pro vestra salute desidero mortem subire, quam totius mundi gloriam ad vestrum interitum arripere. Deum enim timemus, et ideo superbiam et oblectamenta saeculi parvi pendimus.* Ep. VI. 1.

[2]) L. Baronius az 1076- s 1078-ik évhez. *Et quoniam Dei judicio nonnullos naufragio perire cognoscimus, et eos, quasi legali jam jure diabolico, uno instinctu, ab his quibus misericorditer sublevari et consolari deberent, depraedari conspicimus; statuimus, et sub anathematis vinculo, ut a praedecessoribus nostris statutum est, jubemus, ut quicumque naufragum quemlibet et bona illius invenerit, secure tam eum quam omnia sua dimittat.*

[3]) Epist. II, 6. Gerard prágai érsekhez: *Quod quidem tibi maxime periculosum est, quoniam sicut beatus Gregorius dicit, qui insontes ligat, sibi ipsi potestatem ligandi atque solvendi corrumpit. Unde te admonemus, ut anathematis gladium nunquam subito neque temere in aliquem vibrare praesumas, sed culpam uniuscujusque diligenti prius examinatione discutias, et si quid est quod inter te et homines saepe fati fratris emerserit, cum eo in primis, ut suos ad justitiam compellat, fraterne et amicaliter agas.*

Epist. V, 13, Guisbert ravennai érsekhez: *Quoniam humanum est peccare, Deique peccantibus conversis veniam tribuere; ipsa quae ejusdem Dei et Domini sanguine fundata est Ecclesia, ad gremium suum redire vos adhuc ut mater expectat nequaquam in vestra grassari desiderat nece, imo vestrae cupit saluti occurrere . . . Sciatis etiam quod apud vos nullius unquam odium aut preces seu turpis jactantia locum obtinere poterit, quo contra vos in aliquo justitiam exercere possit; imo rigorem justitiae (prout possumus) temperantes, indulgere vobis quantum sine detrimento animarum vestrarum et nostro periculo poterimus, parati sumus. Desideramus enim potius, Deo teste, vestrae saluti et populi vobis crediti consulere, quam nostro seculari commodo in aliquo providere.*

Epist. III, 4. A mainzi érsekhez: *Plurimas in tuis litteris, frater, excusabiles, et quantum ad humanum spectat judicium, validas protulisti rationes. Nec nobis quoque viderentur infirmae, si hujusmodi possent in divino nos examine excusare. Rata siquidem videtur excusatio regni motus ac perturbatio, bella et seditiones, invasiones hostium ac perditio rerum vestrarum, insuper et formido necis, quam nostris dictis fratribus imminere principis odio, vel ne hi, qui de diversis partibus invicem inimicantur, si in unum conveniunt, usque ad internecionis bella consurgant. Quae sane omnia satis videntur cujuspiam excusationis idonea. Verum si consideremus quantum ab humanis judicia distant divina, nihil pene reperimus quod in superno examine excusabile proferamus.*

büntetése alatt véget vessenek. Ez intézkedés ollyannyira igazságos és szükségesnek ismertetett el, hogy senki sem állana ellen. Nem olly könnyen vethetett véget a papok házasságának.

Papi nőtlenség.

A szüzeség kezdettől fogva Krisztus és anyja példájára tiszteletben tartatott; s már az apostolok idejében szokás vala, melly utóbb törvénynyé emeltetett, hogy a ki fölvette az egyházi rendet, meg ne nősüljön, különben letétetnie kelle [1]). Gyakran mégis érdem tekintetéből feleséges emberek is szenteltettek föl, hanem ajánltatott nekik, hogy nejeiktől megtartózkodjanak. Az ancyrai zsinat megengedte a diaconoknak a nősülést olly föltét alatt, hogy ebbeli szándékukat a fölszentelés előtt nyilvánítsák. A nicacai zsinaton javaslatba hozatott, hogy a nős papoknak hagyassék meg nejeiket többé nem érinteni; hanem Paphnutius egyptomi püspök kivitte, hogy ez mindenkinek lelkismeretére hagyassék, mikép azelőtt szokásban vala [2]), s a gangrai zsinat védte a feleséges papokat az eustathiánusok ellen, kik általában ellenezve a házasságot, a nősültek áldozatait érvényteleneknül nyilvánították.

Hogy a syriai s egyptomi egyházban a papi nőtlenség szigorúan megtartatott, bizonyítja Jeromos; Epiphanius az egész egyházra nézve állítja ezt, hol az egyházi törvények pontosan tartattak meg. Láttuk [3]), mikép Synesius, hogy meg ne kelljen vállnia nejétől, leköszönt a ptolemaisi püspökségről, mire aztán neje megtarthatására különös engedélyt nyere. Azon püspököknek tehát, kik Socrates szerint fölszenteltetésök után fiakat nemzettek, a konstantinápolyi patriarchatushoz kelle tartozniok; illyen volt a pontusi püspök, nazianzi sz. Gergely atyja; az ezen patriarchatus püspökei által tartott k ú p t e r m i (T r u l l a n u m) zsinat a nőtlenségre csak a püspököket szoritá; az áldozároknak meghagyá, hogy az isteni szolgálat előtt nejeiktől megtartózkodjanak, melly szokás a görög egyházban mai napig is fennmaradt. Nyugaton ellenben az elvírai zsinat 306-ban letenni parancsolta azokat, kik fölszenteltetésök előtt vett nejöket el nem bocsátják, és számos példa bizonyítja, mikép a római széktől függött egyházakban mindenütt ugyanez kivántatott. Szent Ágoston olly papokat említ, kik akaratuk ellen szenteltettek föl, és mégis alávetették magukat a megtartóztatásnak; melly mindazáltal gyéren tartatott

---

[1]) Ezt rendeli a 314-i neocaesareai zsinat első szabálya.

[2]) Socrates és Sozomenes egyetértenek ez iránt.

[3]) L. VII. könyv 21 fej.

meg, mikép ezt sz. Ambrus panaszai s a galliai és spanyolországi püspököknek a pápához intézett folyamodásaik bizonyítják. A veszély igen sürgetővé lőn, miglen végre megengedtetett a papoknak, hogy régi nejeiket, mint nővéreket, maguknál tarthassák. Hogy segítve legyen e bajon, lassanként mindig kevesebb számu nős emberek szenteltettek fel papokká. A latin szertartásu egyház kiterjeszté a nőtlenség szigorát már a IV. században a subdiaconokra is. Spanyolországban egész az 527-i toledói zsinatig, Siciliában II. Pelagiusig a papok házassága meg volt engedve.

Miután a lelkészség s a főpapi méltóság gazdagok hivatalává lett, a nőtlenség, mellyet az ildom, disz s a papságnak szükséges önállóság megkivánt volna, nehezen türetett. Azért is midőn Gergely (1074) a nőtlenség megtartását követelte, sokan az egyes egyházmegyék szokására, különös szabadalmakra s már megkötött családi kötelékekre hivatkoztak; az egész nyugati egyházban átalános panasz vala hallható. Ottó, Constantia püspöke, papságának a nősülést nyilván megengedte; példáját több püspök is követte; a mainzi érsek pedig azoknak, kiket ágyasoknak nevezett, hat hónap alatti elbocsátását parancsolván meg, az erfurti zsinatnál erélyes ellenállásra talált, sőt életét is fenyegettetni hallá; ugyanez történt Passauban s még nagyobb fokban a milánóiaknál.

E városban a papság romlottsága gazdagságával s hatalmával egyaránt növekedett s a páviai zsinat hasztalan törekedett a papok házasságát akadályozni, ők sz. Ambrus engedélyére hivatkoztak. Meggyökerezve volt ott a simonia is, s I. Pascal még 820-ban panaszkodott, hogy a milanói egyházban a szent dolgok áruba bocsáttatnak. Talán innen eredt a milanói papságnak a szent szék iránti idegensége, melly szerint attól majd nem két századig elkülönítve maradt, állítván, hogy sz. Ambrus egyháza semmivel sem alább való sz. Péterénél. Velatei Guido (1043), a káptalan előjoga ellen a király által tétetvén érsekké, árulta az egyházi állomásokat, saját kötelességeit másra bizta, maga meg idejét s jövedelmeit vadászat- s hadigyakorlatokra fordítá. A magas papság követte az érsek példáját, hanem az alsó papság s a nép megunta s megutálta a sok botrányt annyira, hogy midőn az érsek misézett, valamennyien elmentek s egyedül hagyták az oltárnál.

Az érsek elleneinek élén a főegyház áldozárja, a szigoru erkölcsü Anselmo da Baggio állott, miért is Guido, hogy eltávolítsa őt, a császár által luccai püspöknek neveztette ki. Hallván itten Anselmo, hogy Guido hét méltatlan személyt diaconná szentelt, Milanóba

siet s egyesülve Landolfo Cotta s Arialdo d'Alzato fő elvbarátaival, koczkáztatva mindent, nyiltan léptek föl az érsek ellen s annyival több párthívet szereztek, a mennyivel ismertebb vala a papság romlottsága. Legott két párt alakult az egyházmegyében; a nicolaiták (miklóspártiak) pártja gazdag, nagyczimü, magas rokonságu s az erős hübéruraktól támogatott papokból álla; a másik, a patarinusok pártját a szegények s alrendüek képezék, kik mellett azonban a jó ügy s a sokaság rokonszenve állott. Fegyverre került a dolog; de ha találkozik, ki az igazat megmondja, lehet-e annak hangját elfojtani? Róma azok mellett nyilatkozott, kiket a nagyok vasa fenyegetett s kiket a tartományi zsinatok átokkal sujtának. Damiáni Péter s Anselmo da Baggio, Lombardiában pápai követek (1059), a milanói egyházat a római iránt hódolatra birták, meghagyva mégis Guidót érseki székén, nehogy letétele a többieket, kik amazzal egy bünben fetrengtek, elrettentse. Illy sikert arattak Lombardia többi részeiben is.

Ez engedékenység azonban ki nem elégíté Arialdót és Landolfót, kik miután észrevették, hogy az ellenpártiak csak szükségből engedtek, még nagyobb hévvel küzdöttek ellenök, s Landolfo halála után még határozottabban foglalta el helyét fivére Herlembald, kit a szentföldröli hazatérte után a pápa az egyház zászlósaul választott el. Midőn azután Anselmo da Baggio II. Sándor neve alatt pápává lett, a buzgó papok pártját hatalmasan pártolá, mig más részről Herlembald a köznépet s az ifjuságot magához édesgetve fegyveres erővel hurczolta el az oltártól az ágyastartó papokat. A papság erre hazafiui lelkesítéshez folyamodott, hirdetve, hogy Róma a mindig független milanói egyházat leigázni akarja. A nemesek kegyenczeik- s rokonaikat fegyverrel védték, s innét napontai zavar és vérengzés, melly ismételtetett a többi városokban is azon botrányokkal együtt, mellyek reá alkalmat adtanak.

Meggyilkoltatván Arialdo borzasztó kegyetlenséggel (1066), az ellenségeskedés még nagyobb fokra hág, s Guidó és emberei elkergettetnek. Az érsek ekkor eladja méltóságát bizonyos Gotfridnak, ki egyetértve a lombardiai püspökök- s főurakkal, magához veszi a gyürüt s a főpásztori botot, s a német királyhoz menvén, ajánlatot tesz neki, hogy kiirtja a patarinusokat, ha az érsekségben megerősíttetnék. Elérte czélját; de Herlembald fegyverhez nyúl s rablás és gyujtogatás után hatalmába keríti a várost, s harmincz tagu tanácscsal igazgatja; elkobozta mindazon papok javait, kik tizenkét tanuval be nem bizonyíthatták, hogy semmiféle asszonynyal sem volt dolguk. Sokan,

nem türhetve az uj zsarnokságot, kiköltöztek ; az összeütközés többször megujult, melly idő alatt mind a két párt azt tanulta, hogy érsek nélkül is, azaz köztársaságilag kormányozhatja magát. A visszatért nemesek elnépszerütlenitik a patarinusokat, s részökre vonják a népet azon igérettel, hogy szövetségök mellett a milanói egyház függetlenségét biztositni fogják. Herlembald (1075.) csatában esvén el, vértanúi tiszteletet nyere.

Az átok alá vetettek egyike, Eberhard gróf, Henriktől küldetve, összehíja az olasz urakat Roncaglia mellé s köszönetet szavazván nekik Herlembald megöléseért, számüzi a patarinusokat s uj érseket választat. A nép azonban, mellyre a papság romlottsága annyi szenvedést hozott, midőn látná, hogy az egyházaknak a szegények támogatására engedett gazdag jószágok bünös fényüzésre használtatnak, és különben a nőtlenséget, mellynek a szerzetesek szigorú példáját adták, nagyobb tökély gyanánt tekintve, erélylyel karolta fel a pápának nőtlenségi rendeletét, az ellenálló papokat az oltár mellől kergette el, s ama pápai rendelet mintegy százados küzdés után végre is érvényre vergődött. Olly igen fontos eredmény volt ez, melly feloldva a papokat a családi kötelékek alól, a pápának egy engedelmes s hatalmát szilárditó sereget biztositott s megakadályozá, hogy az egyházi méltóságok örökösekké váljanak a helyett, hogy érdem szerint osztatnának, és hogy családi jószággá legyen az, mi az egyházaknak a szegények átalános örökségе gyanánt engedtetett által.

Investitura.

Visszaadatván ekkép a papságnak azon hatalom, mellyet neki az erény biztosít, hogy bevégeztessék a mű s eléressék a függetlenség, hátra volt elhárítani a főakadályt vagyis azon jogot, melly szerint a világi főurak a főpapoknak gyürü s pásztori bot általi beiktatását (investitura), melly a méltatlan választások és szentségárulásnak (simonia) kútforrása vala, maguknak tulajdonították. „Mit? a legnyomorúbb nő országa törvényei szerint szabadon választhat vőlegényt, és Isten jegyese, mint alávaló rabszolga másnak kezeiből fogadja azt!“ Igy kiáltott föl Gergely s erős lévén szilárd akarata s a nép rokonszenve által, mellyre minden tettében támaszkodék [1]), s mellytől kölcsönözte

[1]) Hogy még a püspökök s más főpapok letétele s elnyomása is népszerü volt, bizonyítja IV. Henrik : *Rectores sanctae Ecclesiae, videlicet archiepiscopos, episcopos, presbyteros, sicut servos pedibus tuis calcasti ; in quorum conculcatione tibi favorem ab ore vulgi comparasti.* **Mansi**, *Concil.* XX, 471.

a bámulatos erőt az eléje gördült akadályok legyőzhetésére, a szellemnek az anyag fölötti diadala kivívására, és századának irányadó vezérletéré, eltiltá az egyháziaknak a világiaktól elfogadni az investiturát, méltóságvesztés büntetése alatt, a világiaknak pedig adni azt, egyházi átok büntetése alatt.

Olly időszakban, midőn politikai jog szerint az állam feje hűbéresei fölött csak mint a hűbér adója birt elsőséggel, a főurakat az investitura-adás jogától megfosztani annyi vala, mint a főpapokat a főuraktól teljesen függetlenekké tenni s az egész kereszténység birtokainak mintegy harmadát a pápának vetni alá. Ha az egyház lemond mind azon javak- s jogokról, mellyekre az investitura adatott, megfosztandotta magát minden világi hatalomtól s a fejedelmektől függött volna, mikép mai nap a protestans papság. Ha ellenben magának tartá azokat tenn, a nélkül, hogy minden uj választáskor a megerősítést a világi hatalomtól kelljen kérnie, függetlenné leendett s hatalmát annyira terjesztendette, hogy még a fejedelmek is hűbéreseivé legyenek. Nem ijedt vissza e következményektől Gergely, miután a társadalmat a kereszténység által akarta ujjáteremteni, ezt pedig elérhetlennek vélte, miglen a római szék a trónok fölébe nem emelkednék. Ennek természetes következménye vala, hogy Gergely a világi ügyekbe s a népek kormányzatába is bele avatkozott.

Egyike ez a történet s nyilvános jog legkényesebb pontjainak; most azonban, midőn a római udvar megszünt a világi hatalom fölött isteni vagy természeti jognál, közvetett vagy közvetlen felsőbbséget követelni, a világi s egyházi hatalom kölcsönös függetlenségéről bátran s szabadon lehet értekezni. Történeti kérdés ez tehát, s mi gyakran láttuk, hogy a lelki hatalom felsőbbsége nem csupán ollykor ollykor a körülmények által behozott szokás, hanem a nyilvános jog lényeges részre vala. Mi azonban, kik annak sem magasztalói sem gyalázói nem akarunk lenni, maga Gergely által fogjuk előadatni az ő, e tárgy körüli nézeteit.

„Az Isten egyházának minden világi hatalomtól függetlennek kell lennie; az oltár annak számára van fenntartva, ki szakadatlan rendben Sz. Péternek utódja [1]). A kard a fejedelemé, mivel alatta van és mint emberi dolog tőle jő; az oltár s sz.-Péter széke az egy Istentől jőnek s csupán tőle függnek [2]). Az egyház most bűnben fetreng, mivel

---

[1]) *Epist.* III, 18.

[2]) III, 18. VIII, 21.

nem szabad [1]); mivel a világhoz és a világiakhoz tapad [2]); az ő szolgái nem törvényesek, mivel világi emberek által helyeztettek be; azért is Krisztus fölkentjeinél, kik az egyházak felügyelőinek neveztetnek, bőven találunk vétkes vágyakat és szenvedélyeket [3]) és telhetlenséget a földi dolgokban [4]), mellyekre különben minthogy a világhoz ragaszkodnak, szükségök is van. Innen van, hogy csak viszályt, gyűlöletet, gőgöt, pénzvágyat s irígységet látunk azoknál, kiknek Isten békéjét kellene bírnok [5]). Az egyház azért sinlődik illy rosz helyzetben, mivel szolgái földi dolgokkal vannak elfoglalva, s a császártól függvén ennek kedvére cselekesznek; és mivel az államot és fejedelmet szolgálják, az egyházhoz idegenek maradnak.

„Ennek pedig szabaddá kell lennie, és pedig az ő feje, a kereszténység első embere, a hit napja, a pápa által. A pápa helyettesíti az Istent, kormányozva annak országát a földön, nélküle nincsen ország, nélküle a monarchia mint az összetört hajó darabokra szakad. Mikép a világi dolgok a császárt, ugy az isteniek a pápát illetik. Illik tehát, hogy ez az oltárok szolgáit feloldozza azon békóktól, mellyek által a világi hatalomhoz köttetnek.

„Más dolog az állam és más az egyház. Mikép egy a hit, akkép egy az egyház; és egy a pápa, az ő feje és egy a hivőknek, az ő tagjainak közönsége. Ha az egyház önállólag áll fenn, önállólag kell működnie is. Mikép a szellemi dolog csak földi alak által lesz látható, és a lélek test nélkül nem működhetik, sem a két alkatrész fenntartó elem nélkül nem egyesülhet: ugy a vallás egyház nélkül, ez pedig lételét biztosító birtokok nélkül nem létezhetik [6]). Mikép a szellem a testben földi szerek által táplálkozik, ugy az egyház földi birtokok által tartja fenn magát. A főhatalmat kezelő császárnak kötelessége gondoskodni, hogy az egyház a szükséges javakat megszerezze s megtartsa; azért a császárok és fejedelmek szükségesek az egyháznak [7]), melly csak a pápa által, mikép a pápa csak az Isten által létezik [8]).

„Az egyház és világi uralom jóllétére tehát szükséges, hogy a papság és monarchia szoros összeköttetésben álljanak s egyesítsék

---

[1]) I, 42.
[2]) I, 35.
[3]) II, 11.
[4]) I, 42. II, 45.
[5]) VII, 2. VIII, 17.
[6]) I, 7.
[7]) I, 75. V, 10. VI, 20.
[8]) I, 39.

erejöket a világbéke fenntartására [1]). A világnak két világítója van; a nagyobbik a nap, a kisebbik a hold. Az apostoli hatalom a naphoz, a királyi a holdhoz hasonlít. És mikép a hold csak a nap által világít, ugy a császárok, királyok, fejedelmek csak a pápa által léteznek, mivel ez az Istentől jő [2]). A római szék hatalma tehát sokkal nagyobb a fejedelmekénél [3]), és a fejedelem a pápának van alávetve s annak kell engedelmeskednie [4]).

„Az Istentől lévén a pápa, minden dolog neki van alávetve, a lelki s világi ügyek az ő törvényszéke elé terjesztendők [5]); mert nekie kell tanítani, büntetni [6]), javítni [7]), ítélni, határozni. Az egyház az Isten törvényszéke [8]), ő ad számot az emberek bűneiről, kimutatja az igazság utját, ő az Isten újja. A pápa Krisztus képviselője s mindeneknél fölebb áll; és nagy és félelmes az ő hatalma [9]), miután írva van: Te vagy Péter, és e kőszálon építendem az én egyházamat, s a pokol kapui nem vesznek erőt rajta. Neked adom a mennyország kulcsait; a mit megkötsz a földön meg lesz kötve a mennyekben is, s a mit megoldasz a földön, a mennyekben is meg leszen oldva [10]). Igy szólt Jézus Krisztus Péterhez; a római egyház Péter által létezik, övé a megoldás hatalma, és Krisztus egyháza Péteren alapszik.

„Ezen egyház azokból alakul össze, kik Krisztus nevét vallják s kereszténynek neveztetnek; miért minden egyes egyház, tagja Péter egyházának, melly a római. Ez tehát anyja a kereszténység összes egyházainak [11]), mellyek, mikép a leányok az anyának, mind neki vannak alávetve. A római a többi valamennyinek gondját viseli [12]), s magának tiszteletet, figyelmet s engedelmességet igényelhet [13]). Mint anya, parancsol a többi összes egyházaknak s az ezekhez tar-

---

[1]) *Epist.* I, 19.
[2]) II, 13. 31.
[3]) VIII, 21.
[4]) I, 75. VIII, 20. 23.
[5]) I, 62.
[6]) I, 35.
[7]) I, 15. II, 51. VIII, 21. IX, 9.
[8]) I, 60. VII, 25.
[9]) I, 53.
[10]) Sz. Máté XVI, 18. 19. *Ep.* VII, 6. VIII, 20.
[11]) *Ep.* II, 1. IV, 28. *Append.* II, 15.
[12]) II, 1.
[13]) I, 24.

tozó tagoknak, illyenek pedig a császárok, királyok, fejedelmek, érsekek, püspökök, apátok s a többi hivők [1]). A pápa ezeket, hatalma erejével behelyezheti vagy leteheti [2]); rájok ruházza a hatalmat, nem saját dicsőségök, hanem a többiek jólléte végett. Ők tehát az egyháznak alázatosan engedelmeskedni tartoznak [3]), s midőn a bűnnek ösvényére lépnek, e szent anyának kötelessége őket a jobb utra téritni [4]), különben vétkeik részesévé lenne [5]). Mindazok pedig, kik e gyöngéd anyára támaszkodnak, azt szeretik, hallgatják s védik, annak pártfogását s nagylelküségét tapasztalják [6]).

„Bármi ellenállásra talál Krisztus helytartója, küzdenie, szilárdnak maradnia s szenvednie kell Krisztus példájára [7]); a fejtől kell erednie a javításnak s ujjászületésnek [8]); neki kell hadat üzennie a bűnnek s kiirtania azt [9]) s megalapítnia a világ békéjét [10]); neki kell erős segélyt nyujtania az igazságért üldözötteknek [11]). Az üldözés s erőszak miatt meg ne féleműljön [12]); s minthogy az, ki az egyházat fenyegeti, erőszakot tesz rajta s keserüséget okoz neki, nem az egyház, hanem az ördög gyermeke, az illyet átokkal kell sujtania s elvágnia az emberi tarsaságtól [13]). Illik tehát, hogy az egyház független maradjon, hogy mindazok, kik hozzá tartoznak, tiszták s feddhetlenek legyenek. E nagy müvet a pápának kell bevégeznie [14]). Az egyház szabad lesz“ [15]).

Különféle időben irt leveleiből szedtük össze Gergelynek ezen nézeteit, mellyeknek valósításán folytonosan működött, vezettetve a benső meggyőződéstől, ama szabadság- s erélytől, melly a kimerült századokat aggalomba ejti; de a rendetlenségek ama korszakába igen beleillett. Gergely tehát a szent széknek Sicilia, Sardinia, Dalmatia

---

[1]) *Epist.* I, 60. VIII, 21.
[2]) 11, 18. 32. VII, 4.
[3]) VIII, 21.
[4]) II, 1. V, 5.
[5]) II, 5. III, 4. IV, 1. *Append.* 1, 3. 4.
[6]) I, 58. III, 11.
[7]) IV, 24.
[8]) IV, 28. V, 5. IX, 21.
[9]) II, 1.
[10]) VI, 1. VIII, 9.
[11]) VI, 12.
[12]) *Append.* II, 15.
[13]) IV, 27. VI, 1.
[14]) I, 70. II, 12.
[15]) VIII, 5. – **Voigt,** *Hildebrand und sein Zeitalter.* II. rész 5. fj.

és Spanyolország fölötti régi felsőbbségét ismét igénybe veszi s az illető fejedelmek bölcseséget, igazságot, tudományt s oltalmazó tekintélyt látván Rómában, hűbérképen ajánlják oda saját országaikat, védelmet biztosítva ekkép mind maguknak, mind fiaiknak a szomszédok bitorlásai s az alattvalók lázadásai ellen, kik is engedelmesek maradtak, midőn a szent széknél uraik igaztalansága vagy hatalmaskodása ellen oltalmat találtak. Demeter orosz király, Gergelyhez küldé fiát, kérendő őt, venné Oroszországot sz. Péter hűbérébe. Hódító-Vilmos tőle kért zászlót, Angolhon meghódításának szentesítésére; Zvoinimir Demeter, a horvátok herczege, kit Gergely Dalmatia királyává tett, hódolatot igért a pápai széknek s hogy őrködni fog a papok, diaconok s püspökök tiszta nőtlen élete fölött, és védeni az özvegyeket és árvákat s megakadályozni a rabszolgakereskedést. Lengyelország Gergely által szabadult meg a teuton hatalomtól s miután II. Boleslaw a krakói püspököt, ki őt fajtalan élete miatt megdorgálta, az oltárnál megölé, a pápa letevé s átok alá vetette őt. Midőn IX. Harald Dánország trónján II. Svenónak utódja lett, Gergely irt hozzá s erényre inté őt [1]). A királyok valóságos atyja.

Ő tehát ha igazi méltó fejedelmekre talál, ujjá teremtendé az egyházat és a világot; a helyett azonban gonoszokkal kelle küzdenie, azért is, hogy mesterségeiknek ellenálljon, föl kelle használnia minden fegyvert, mellyet neki kora s állása nyujtott.

IV. Henrik.

Germania trónján a már bölcsőjében király s hat éves korában árvaságra jutott IV. Henrik ült; kinek anyja, Ágnes által gyakorlott gyámsága megháboríttatott a főurak követelése által, kik visszafoglalták a herczegségeket, s Hanno kölni érsek által, ki ravaszság s hatalom által Henrik gyámatyjává lett, s az ifju nevelését a császári hatalom kisebbítésére intézte. Adalbert bremai érsek ellenben, az egész északot saját egyháza hatósága alá kivánván hajtani, Henrikbe a királyi hatalomról dölyfös eszméket, az egyházi hatalom iránt pedig megvetést csepegtetett. Ekkép az első szigorával, a másik engedékenységgel oda dolgozott, hogy az ifju jeles tehetségei rosz irányban fejlődjenek ki, s Henrik csakugyan huszonöt éves korában már a leg-

[1]) *Monemus insuper, carissime, ut tibi commissi a Deo regni honorem omni industria, solertia, peritiaque custodias. Sit vita tua digna, sapientia referta, justitiæ misericordiæ condimento saleque condita, ut de te vera sapientia, quæ Deus est, dicere queat: Per me iste rex regnat* (Prov. VIII.). *Pauperum et pupillorum ac viduarum adjutor indeficiens esto; sciens pro certo quoniam ex his operibus et condimentis amor tibi reconciliatur Dei.*

feslettebb zsarnok vala. Meggyaláztattak a családok, sőt saját nővérei is az ő bujasága által; erőszakot tett a nemes hölgyeken s kényszerítette őket feslett pajtásaihoz menni férjhez. Hogy oka legyen nejétől, Susai Bertától elválni, megbizta egyik udvaronczát, hogy csábítaná el, ki is hosszu rimankodások után végre éjjeli légyottot nyere. Henrik tetten akarván kapni s megszégyenítni feleségét, az udvaroncz által kijelölt helyre előbb maga ment el, hanem ime egy szolgacsoport rohanja meg, mellyet a hü királynő a szemtelen udvaroncz megfenyitésére állíta fel. Henriket a szolgák a setétben ugy elverték, hogy sokáig beteg volt; az udvaronczot aztán halálra vitette, Bertán pedig gyalázatos sérelemmel állt boszút [1]).

Tanácsosai szavára beleegyezett, hogy a szászokat kemény féken tartsa, hosszúra nyujtá goslári tartózkodását, a vidék nagy terhére, miután ott kevés jószággal birt. Thuringiát és Szászországot várakkal töltötte be s ezekből küldözte katonáit az adó beszedésére, megengedvén nekik mindennemü kihágást. Mondják, hogy Henrik egyik magas várából nézvén az országot, felkiáltott: Szép tartomány Szászország, hanem lakói nyomorult szolgák!

A megsértett nép s az országnagyok is szövetségre léptek s kiállítván hatvanezer embert, Henriktől azt kivánták, hogy a várakat rontassa le, adja vissza szabadságát az ő leendő herczegöknek s az ország régi alkotmányát. Meg nem hallgattatva, megtámadták a királyt (1074) s békekérésre szoríták. Látván ekkor Henrik, hogy az elkeserített nép féken tartására a várak még nem elegendők, megnyerni törekedett az előbb sértegetett német urakat, kiknek támogatásában bizva, a szászokat árról vádolá, hogy a várak lerontása közben az oltárokat és sírokat is megszentségtelenité. Ezen ürügy alatt egész Germániában fölkelést rendezett, megtámadta s legyőzte a szászokat (1075) és hitszegés meg vérpad által nyomta a lázadókat — olly név, melly sokszor azokat jelöli, kik saját jogaikért kelnek föl.

A szászok jajai egyesültek a panaszokkal, mellyek Henrik ellen minden részről emelkedtek s a pápához, mint minden bűn és zsarnokság elnyomójához és mint a kicsapongások elleni törekvések támogatójához fordultak. Már fönebb láttuk, hogy Gergely, még mielőtt föllkenetett, Henriknek kijelenté, hogy fajtalankodását s az udvaránál szemtelenül üzött szentségárulást nem türendi. Miután elfoglalta sz. Péter székét, Gotfrid herczeghez ekkép irt: Én senki által nem

1) **Bruno**, *Ann. Saxon.* ad 1067.

hagyom magamat felülmulni a császár jelen sjövő dicsőségének elömozdításában s legközelebb eszközölni fogom azt követeim s szeretetteljes atyai intelmeim által. Ha meghallgat, örülni fogok üdvén, mint saját magamén, ha gyülölettel fogja ohajimat viszonozni, ugy Isten őrizzen megengem a fenyegetéstől, mellyet e szavakkal mond: Átkozott legyen, ki vonakodik kardját vérbe mártani. Henrik azonban makacs maradt, miért is a pápa, mielőtt a bűnöst megbüntesse, magukat a bűnöket s a büntársakat akarta sujtani, s letette a bremai érseket, a strassburgi, spirai s bambergi püspököket, kiket mind simoniáról győzött meg. Átok alá vetette Henriknek öt tanácsosát mindaddig, mig a szent széknek elégtételt nem adnak. Henriket azalatt körülvétette rokonai s barátai által, s anyjának Agnesnek sikerült tőle azon igéretet nyerni, hogy megjavítja magát s a pápát az eretnekség kiirtásában gyámolítni fogja.

Gergely nagy öröme azonban rövid volt; Henrik csak azért engedett, mivel a szászoktól is félt; hanem alig hogy ezeket legyőzte (1076), azt kivánta, hogy a kezébe esett püspökök mint hűségtelenek letétessenek s a bambergi püspökséget egyik kegyenczének adta. Gergely panaszra fakadt, hogy Henrik, míg szóval az egyház alázatos fiának vallá magát, tetteivel ellenkezőt tanusita; azért kivánta tőle, hogy a letett püspököket elkobzott javaikba visszahelyezze; de Henrik nem hallgatott rá s körében átok alá vetett személyeket tarta; az általa fogságban tartott szász herczegek azalatt sürgették a pápát, hogy a méltatlan uralkodót tegye le (nem keresem, igazságos-e, elég az hozzá, hogy akkoriban elismert jog volt ez), s Gergely Rómába idézte Henriket, hogy igazolná magát egy zsinat előtt.

Az inkább boszuságra gerjedt, mint félelembe-ejtett Henrik ezt felelte: „Henrik, nem erőszak, hanem Isten szent akarata által király, Hildebrandhoz, nem a pápához, hanem a ravasz baráthoz. Illy üdvözlést érdemelsz te azon zavar által, mellyet az egyházban okozál; te rabszolgákként tiportad le a főpapokat s ekkép szerezted meg magadnak a népszerüséget. Egy ideig türtük ezt, mivel kötelességünknek tartottuk a szent szék becsületét megőrizni; de a mi tartózatunk elötted félelemnek tetszett s vakmerővé tett annyira, hogy a királyi méltóság fölé emelkednél s fenyegetnél minket, hogy elveszed azt, mintha te adtad volna nekünk. Ármányt s csalárdságot használtál; pénzzel kerestél kegyet, s kegy által fegyveres erőt, s erővel foglalád el a béke székét, mellyről a békét megzavartad. Te, az alattvaló, a

megállapított méltóság ellen keltél fel, miután sz. Péter, az igaz pápa mondá: Féljétek az Istent, tiszteljétek a királyt. Te azonban mikép nem féled az Istent, ugy nem tisztelsz engem sem, az ő megbizottját. Le tehát veled, vagy átokkal sujtatol; a börtönbe fogsz menni, hogy kiálld a püspökök s az én itéletemet. Le ama bitorlott székről! Én Henrik s összes püspökeink kiáltjuk neked: Le veled, le veled!"

Ime a két hatalom közöl mindakettő egymás megrontásával fenyegetőzik. Az egyik mellett van a nép rokonszenve, a másik mellett a nyers erő, és mindakettő felhasználta saját fegyvereit.

A világi hatalmakra nézve, mellyeknek eredete akkoriban nem a hóditás- vagy örökösödésből hanem az alattvalók választása s az egyház fejének megerösitéséből magyaráztatott, arra, hogy a népektől hűséget követelhessenek, első feltételül tekintetett, hogy a fejedelem igaz hitü-e. Minthogy pedig az igaz hit csak a kath. egyház vala, az ennek kebeléből kizárt fejedelem nem érdemelte meg az alattvalók engedelmességét. A mi korunk, melly szabadelmünek nevezi magát, alkotmányai alapjaul a király sérthetlenségét vagyis csalhatlanságát teszi s borzad a gondolattól, hogy a fejedelem az ő tetteiről felelős legyen. Amaz ezer év előtti tudatlan apáink ellenben csalhatlannak csak azt a sz. Pétert hitték, kinek Krisztus mondotta, hogy mindig vele lesz; és hitték, hogy a pápa kötelessége a királyok viseletére felügyelni, ha vétkeznek, megjavitni, ha makacsok, elnyomni őket. A mai állambölcseség behozta, hogy a király tiltakozhassék a kamarák határozata ellen, ezek pedig a királytól követelt adót megtagadhassák. A kamarák azonban nem csak a ministereket vonják felelősségre, hanem egyszernél többször az uralkodóházak megváltoztatását követelték s a fejedelmet számkivetésbe vagy a vérpadra küldék. A dolog egy, csak az eszközök változtak.

Akkoriban még nem volt fellállitva amaz elv, hogy a kormány ne a közönséges erkölcstan szerint intézze tetteit; akkoriban (és ezt ismételjük, hogy lássuk, mikép a szabadság nem ma született meg) a király nem született, hanem választatnia kelle, vagyis az uralkodás föltétele volt, hogy a király arra méltó legyen. A király nem volt zsarnok, hanem mérsékelte hatalmát a nemzeti gyülés; a pápát legfőbb tekintélynek nem csak az egyházi hanem a német polgári jog is elismerte. Azért is a teuton szokásokból összeszerkesztett Sváb Tükör előbeszédében ez áll: „Az Isten, ki a béke fejedelmének mondatik, midőn az égbe szállt, két kardot hagyott a földön a kereszténység védelmére s szent Péternek adta azokat, és pedig az egyiket a világi, a

másikat az egyházi biráskodásra. A pápa az elsőt a császárnak engedi, a másik magánál a pápánál marad, ki fehér lovon ül, hogy igazságosan itéljen; a császár tartja a kengyelt, hogy a nyereg meg ne mozduljon. Ez annyit jelent, hogy minden, ki a pápának ellenáll, ha az egyházi bíróság által engedelmességre nem hozatik, a császár, király s a birák által kényszeríttessék arra számkivetés által“ [1]).

Azért is Eichhorn [2]) a középkori német közjogot ekkép fogja fel: „A kereszténység, melly az egyház isteni rendeltetése szerint a föld összes népeit felkarolja, egy egészet képez, mellynek jólléte bizonyos személyek gondviseletére bizatott, kiknek a hatalmat maga az Isten adta. E hatalom lelki és világi; s mindkettő a pápának adatott. A császár, mint a kereszténységnek világi ügyekbeni látható feje, s a többi összes fejedelmek a pápától kapják a hatalmat, s e két hatalomnak kölcsönösen kell egymást fenntartania. Minden hatalom tehát az Istentől van, miután az állam isteni intézmény; a lelki hatalmat azonban a pápa csak részben közli a püspökökkel, hogy azt mint az ő segédei gyakorolják.“

A pápai hatalom tehát azt eszközölte, a mit mainap az alkotmányok; ellensúlyozta a királyt s föntartá a polgári szabadságot. Innen a magas felsőbbség, mellyet a föld királyai fölött gyakorlott; kik ha meg nem akartak hajolni rendeletei előtt, a pápa rettenetes fegyvert tarta kezében, melly, mikép hatalma, azon kornak sajátja vala.

Egyházi átok.

Az egyházi átok már a kereszténység első századaiban is némi világi következményeket is vont maga után, a mennyiben a lelki javakon kivül némelly polgári jogoktól megfosztotta az illetőket [3]). A IV. századtól kezdve, miután az egyház az államba lépett, a nyilvá-

---

[1]) **Senckenberg**, *Juris alemannici seu svecici praefamen.*

[2]) *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte.* A negyedik kiadás II. köt. 358. lap. Az előbbeni kiadásokban sokkal nyiltabban fejezte ki magát. E pontról s az egyházi átokról megtekinthető még Gosselin: *Pouvoir du pape sur les souverains au moyen âge; ou Recherches historiques sur le droit public de cette époque relativement à la déposition des princes.* Párizs 1839. s bővítve 1845-ben. — Komolyan, szöveggel s tényekkel vitatja e három kérdést:

„Igaz-e, hogy a középkori európai közjog a világi hatalmat a lelkinek annyira alárendelte, hogy a fejedelem bizonyos esetekben a pápa vagy a zsinat által letétethetett?

„Mik voltak alapjai vagy eredete e közjognak?

„Mik voltak eredményei?

[3]) *Nunc autem scripsi vobis, non commisceri, si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax;*

nos bünbánatnak világi következményei voltak; illyen volt a világi hivatal-, katonáskodás- és pervitelből kizáratás; később a barbárok törvénykönyvei kivétel nélkül intézkedtek a kiátkozottak iránt, megtagadva azoktól az igazságszolgáltatást; az egyház pedig kizárta őket a hivőkkeli áldozás és imádkozástól, megtiltotta ezeknek a velök lakást, evést, sőt a beszélgetést is. Csökkenvén az áhitatosság, az egyházi átkot borzasztó szertartásokkal kelle kisérni a fegyveres hatalom megfélemitése, megfékezése végett [1]); égő gyertyák sujtattak földhöz azon átokkal: hogy akkép oltassék el a megátkozott előtt minden világfény; később nehányszor az egyházi átok az oltári szentség borával iratott.

Midőn hatalmas volt a bünös, a tilalomparancs az egész városra, vagy tartományra, mellyben a megátkozott lakott vagy uralkodott,

---

cum ejusmodi nec cibum sumere. I. ad Corinth. V. 11. — *Si quis venit ad vos, et hanc doctrinam non affert, nolite recipere eum in domum, nec Ave ei dixeritis; qui enim dicit illi Ave, communicat operibus ejus malignis.* II. Joann. 10, 11. — Az egyházi átok következményei utóbb e verssel fejeztettek ki:

Os, orare, vale, communio, mensa negatur.

[1]) Ide iktatjuk a legborzasztóbb kiátkozások egyikét, mellyel VIII. Benedek 1014-ben Provencei II. Vilmost s anyját, a saint-gillesi szerzetesek javainak bitorlásáért sujtotta:

„Soha se távozhassanak Judás, Kaifás, Annás, Pilátus és Heródes társaságából; veszszenek el az angyalok átka által, s legyen társaságuk a sátánnal testök kárhozatában; fölülről is s az alattuk tátongó mélységből is átok háramoljék rájok; egyesüljön bennök a mennynek és földnek átka; testök, lelkök érezze azt egyaránt, s essenek a kárhozat gyötrelmei közé; átkozottak legyenek az átkozottakkal, s veszszenek el a gőgösekkel; átkozottak a zsidókkal, kik nem hittek az Urban s megfeszítni akarták őtet; átkozottak az eretnekekkel, kik fel akarják forgatni Isten egyházát; átkozottak a pokol kárhozattjaival; átkozottak a gonoszakkal és bünösökkel, ha meg nem térnek és elégtételt nem adnak Saint-Gillesnek. Legyenek átkozottak a világ négy táján; átkozottak keleten, elhagyottak nyugaton, kitiltottak északon, kizárvák délen; átkozottak nappal, átkozottak éjjel; átkozottak ha állnak, átkozottak ha ülnek; átkozottak midőn esznek, átkozottak midőn isznak; átkozottak midőn dolgoznak, átkozottak midőn nyugalmat keresnek; átkozottak tavaszkor, átkozottak nyáron, átkozottak őszszel, átkozottak télen; átkozottak a jelenben, átkozottak a jövő időben. Az idegenek rohanják meg javaikat; veszszenek el aszszonyaik, fiaik kard alatt essenek el; átkozott legyen ételök, és minden, ki azt megizleli, szinte átkozott legyen; átkozott legyen a pap, ki nekik az Ur testét s vérét nyujtaná, vagy ki meglátogatná őket betegségökben, vagy a ki őket eltemetné; legyenek együtt megátkozva minden gondolható átok által.“ *Preuves de l'hist. de la ville de Nantes.*

Néha az egyházi átok még fenyegetőbb volt, felhasználván a CVIII. zsoltárnak költői kifejezéseit.

kiterjesztetett. Az első példa Hincmar laoni püspökön történt; aztán 998-ban V. Gergely tilalomparancsa egész Francziaországra szólott; a bourgesi érsek az egész Limoges grófságra terjesztette azt ki; és az épen most említett városban tartott (1031) zsinat tilalomparancscsal fenyegette mindazon helyeket, mellyekben az istenbéke megsértetnék.

Rettenetes volt e büntetés! A hivők megfosztattak a vallás vigaszaitól, mellyek az élet viharai közt a lélek erejét fenntartják. A templom, mellyben a láthatlan Isten felsége s örök országa annyi látható jel által képviseltetik, ott állt ugyan a halandók lakai közepett, de mint egy hulla, életjelek nélkül. A pap nem áldozta fel többé Krisztus Jézus testét s vérét a mennyei táp után sovárgó lelkekért; nem oldozta fel a mardosástól kínzott öntudatot, és megtagadta a küzdelem s győzelem jelét, a szentelt vizet. Az orgona néma és a hymnusok nem hangzának többé; a lámpák halotti ének kiséretében oltattak el, mintha az élet és fény a halálnak és setétségnek adott volna helyet; a feszületet s a vértanúk és hitvallók képét a méltatlanok elöl fátyol takarta el. Az üdv szava nem hangzék le a szószékről, s midőn a szentegyház utoljára volt nyitva, a szószékről kövek hajigáltattak le, hogy a sokaság lássa, mikép ötet is az Isten akkép vetette el, s hogy az élő Isten egyházának ajtaji, épen ugy, mint a földi egyházéi, elzáratának.

Amaz épületes képek, mellyek a külső által a belsőhez szólnak, nem önthettek többé a keblekbe vigaszt és bizalmat. Az élet, legfontosabb szakaiban nem szentesíttetett meg többé, mintha nem is lett volna már közbenjáró a bünös és az Isten között. A kisded megkereszteltetek ugyan, de ünnepély nélkül, mintegy lopva; a házasságok megáldattak, de nem az élet oltáránál, hanem a sírok fölött. A pap néha-néha bünbánást hirdetett, de fekete stolában s csak az egyház csarnokában. Csak ide jöhetett avatásra a tisztulandó anya, és megáldatásra az utra indulandó zarándok. Az oltári szentség a haldoklónak titkon szolgáltaték ki, hanem az utolsó kenet s a szentelt földbeni eltakaríttatás megtagadtatott töle. Ki voltak véve a papok, koldusok, zarándokok, idegenek és a keresztesek. Csak egynémelly monostornak volt megengedve könyörögni az Urnak, éjjel, zárt ajtóknál, halk hangon, a világiak kizárásával, könyörögni, hogy malasztjával a kihalt lelkeket uj életre hozza.

Az ünnepek, a lelki élet ezen örvendetes napjai, mellyeken az ur és az alattvaló az oltárnál együtt imádkozott, gyásznapokká lettek, mellyeken a pásztor és a nyáj megkettőztette a siránkozást, az általános bünbánat zsoltárait és a böjtöt; a kiátkozottakkal minden közle-

kedés megszünt s az ipar ezen pangása a tartomány urának jövedelmeit nagyon megcsökkenté; a jegyzők az okmányokban meg nem említék az említésre méltatlan fejedelem nevét; minden bal eset az egyházi átok következményeül tekintetett.

A ki el nem tudja képzelni, minő hatást gyakorolhatott az illy fenyítés amaz istentisztelet- és hitsovár századokban, gondolja el, mi történnék a mi léha és hitlen korunkban, ha a szinházak, mulatóhelyek s kávéházak bezáratnának [1]).

Gergely mérsékelte az egyházi átok szigorát s mig eleinte mindenkire kiterjedt, ki a kiátkozottal közlekedésben állt, ő kivétel alá tette a nőt, a gyermekeket, szolgákat, hübéreseket, vagy a kik tudatlanságból közlekedtek velök, végre a zarándokokat s utasokat, kik őket ki nem kerülhették. Az irgalmasság tetteit sem tiltotta meg irányukban [2]). A zsarnok királyokat különben meg nem kimélte Gergely az egyházi átoktól, és sujtotta vele a lengyel Boleslawon kivül Guiscard Robertet, mivel Siciliaért nem akart a szent széknek hódolni; ez azonban meghajolt, békét nyert, s védőjévé lön az egyháznak.

Cencius, római parancsnok visszaélt hatalmával, különösen mióta a pápa a világi hatalmakkal küzdött; Gergely tehát kiátkozta őtet. Épen oly gazdag s hatalmas levén, a minő haragos vala, minthogy egyuttal IV. Henriknek is kedves dolgot remélett tenni, bemegy a templomba épen karácson éjjelén, midőn Gergely az annyira megható szertartásokat végezé, s megfogja hajánál a pápát, és saját palotájába hurczolja (1075). A nép, melly Gergelyben saját képviselőjét látta,

---

[1]) Még korunkban sem fogja az egyházi átkot egészen sikertelennek mondani, a ki elgondolja, milly súlylyal nehezedett az Napoleonra, hatalma s dicsősége tetőpontján.

Posen herczegség elnöke 1839-iki nov. 5-én következő köriratot bocsátott közre: „Értésemre esett, hogy Dunin urnak a király parancsára történt Kolbergbe szállíttatása miatt, a kath. papság nagyobb része az egyházi gyász egy nemét hozta be, és számos helyen az orgona és a harangok használata megszüntették. Némelly lelkészek megtiltottak híveiknek minden vigalmat keresztelés s menyegző alkalmával, az áldás megtagadásának büntetése mellett; némelly hitszónokok pedig a szószékről azt merték hirdetni, hogy Dunin urnak átszállíttatása a kath. vallás elleni merénylet vala. Az illyen lelkészek ellen különös vizsgálat fog rendeltetni. A községek elégületlenségöket nyilvánították ezen az egyház hagyományos szokásaival történt önkényes visszaélés irányában s elhatározák megtagadni a tizedet azon egyháziaktól, kik a hivek iránti kötelességeiket minden habozás nélkül be nem töltik stb.“

[2]) **Labbe**, X, 370. *Quoniam multos, peccatis nostris exigentibus, pro causa excommunicationis perire quotidie cernimus .... devicti misericordia, anathematis sententiam ad tempus, prout possumus, opportune temperamus, etc.*

tömegesen zajongva kelt föl s kiszabadítván a főpásztort, karjain vitte vissza, hogy este végezze a hajnalban félbeszakított misét. Cencius roszul járt volna, ha Gergely nagylelkűen meg nem bocsát neki s meg nem mutatja, mennyivel fönnebbérzetü a nép embere, mint a fegyveres zsarnoké.

Elbizván magát IV. Henrik Cencius pártjának támogatásában, zsinatot hí össze Wormsba (1076-iki jan.), hol Hugo, a Gergely által letett bíbornok, a pápa ellen dühös vádiratot olvasott fel. Nevezetes azonban, hogy a pápa erkölcseit a vádiratnak egy pontja sem támadja meg [1]). Volt, ki ellene szólt a vádnak, de mivel vagy a pápát kárhoz-

[1]) Ime a vádirat: I. Világi csapattól körülvéve maga elé hozatta a püspököket, s fenyegetések közt nyilvánosan megesküdtette őket, hogy róla roszul gondolkodni, a királynak pártját fogni s más pápát elismerni soha sem fognak.

II. A sz. irást hamisan értelmezte.

III. Törvényes és egyházias vizsgálat nélkül átok alá vetette a királyt, habár az átokiratot egy bíbornok sem akarta aláírni.

IV. Összeesküdött a király élete ellen, s tudván, hogy ez a Santa Maria del Monte Aventino egyházba szokott járni imádkozni, Gergely egy gazembert bérelt föl, ki köveket függeszszen föl azon hely fölé, hol a király imádkozott. A szerencsétlen gyilkos kötelességének tartá bünös tervét kivinni, de midőn egy roppant követ már a királyra ereszteni akart, leesett maga is, s összezúzta magát az egyház talaján. A rómaiak megboszankodva e gaz tett miatt, a gyilkos hulláját három napig hurczolták az utczákon keresztül.

V. Bármennyire ellenkeztek is a bíbornokok, egy napon Urunk sz. testét tüzbe vetette; mikép ezt János, Ostia püspöke bebizonyíthatja.

VI. Prófétai ihlettséget tulajdonított magának, megjövendölte Henrik halálát, s husvét ünnepén a szószékről igy kiálta fel: „Ha be nem valósul jövendölésem, akkor hurczoljatok el az oltár mellől s ne tekintsetek pápának többé.“

VII. Az előre jövendölt napon a királyt akarta meggyilkoltatni.

VIII. Három embert bünvallomás és itélet nélkül felakasztatott.

IX. Mindig egy bűvös könyvet hord magával.

E vádakat olvassuk az 1076-iki usbergi krónikában, melly VII. Gergelynek esküdt ellensége, Bruno által irt életrajzára támaszkodik. Ugyanezen Bruno a római egyházhoz két levelet intézett, mellyekben Gergely büneit sorolja elő. Állítja ott, hogy Gergely a varázslást Theophylactustól, az utóbb IX. Benedektől, és Jánostól, az utóbb VI. Gergelytől tanulta, kik Gerbertnek vagyis II. Silvesternek voltak tanítványai. Silvestertől kezdve Theophylactus méreg által végezte ki a pápákat s utódjokká lett; a mikor is szentnek adta ki magát, mivel képes volt ruhaújjaiból szikrákat hányni. A következett hat pápát megmérgezte Brazut Gerard, egy zsidónak fia s Hildebrand barátja. Ez utóbbi (kinek erkölcsössége- s Matilddali viszonyáról egy szót sem említ) legnagyobb varázsló volt valamennyi között, s ha utazott is, mindig magával hordott egy bűvös könyvet. Egyszer, midőn Albanóból Rómába ment, elfeledte azt, s utána küldvén két meghittjét, szivökre kötö, hogy ki ne nyissák. Ezek épen azért kiváncsiakká lettek s kinyitván a könyvet, néhány sort elolvastak belőle. Legott

tatni, vagy a királynak fogadott hüséget megszegni kellett, a főpapok kijelenték, hogy Gergely pápát el nem ismerik többé. A lombard püspökök, kik a pápára, mivel fajtalanságukat megfékezte, szintén haragudtak, összegyültek Piacenzában s elfogadták a wormsi határozatot, mellyet is Roland sienai püspöknek kelle Gergelylyel tudatnia. Egy a pápa által összehitt zsinat előtt tette ezt, s az őröktől felkonczoltatott volna, ha Gergely által meg nem mentetik.

A viszály szakadással fenyegetőzött, mellyen rögtön segitni kelle. Henrik ingerlő levele a római zsinaton felolvastatott s az atyák egyhangulag átok alá vetették a királyt; a pápa a német s olasz koronától megfosztottnak nyilvánitá ötet, feloldozta a kereszténeket a neki adott eskü alól, megtiltotta neki mint királynak engedelmeskedni, miután a hivők gyülekezetéből kizáratott. A Wormsban összegyült püspököket felfüggeszté, s két követet küldött el, hogy a népeket s fejedelmeket az engedelmesség alól feloldozzák [1]).

---

egy csapat ördög jelent meg, kérdezve: *Mit akartok, miért háborítottatok? parancsoljatok, vagy mindjárt hátatokra ugrunk.* A két fiu szólni sem tudott, végre mégis az egyik, zavarában ezt mondá: *Üssétek le ama magas falakat,* s Róma falai legott leomlottak. A két vigyázatlan erre keresztet vete s alig tudtak Rómába bevánszorogni.

[1]) Mondják, hogy Rómában az 1076-iki zsinaton VII. Gergely huszonhét szabályt állitott, mellyek ismeretesek *Dictatus Papae* czim alatt. Sokan megtámadják ennek hitelességét, hanem annyi bizonyos, hogy az Gergelynek s elődeinek érzelmeit fejezi ki. Mi ide iktatjuk ugy, mikép **Labbe**-nál találjuk. Tom. X. pag. 110. 111.

Quod romana Ecclesia a solo Domino sit fundata.

Quod solus romanus pontifex jure dicatur universalis.

Quod ille solus possit deponere episcopos vel reconciliare.

Quod legatus ejus omnibus episcopis praesit in concilio etiam inferioris gradus, et adversus eos sententiam depositionis possit dare.

Quod absentes papa possit deponere.

Quod cum excommunicatis ab illo, inter caetera, nec eadem domo debemus manere.

Quod illi soli licet pro temporis necessitate novas leges condere, novas plebes congregare; de canonica abbatiam facere, et e contra; divitem episcopatum dividere, et inopes unire.

Quod solus possit uti imperialibus insigniis.

Quod solius papae pedes omnes principes deosculentur.

Quod illius solius nomen in ecclesiis recitetur.

Quod unicum est nomen in mundo.

Quod illi liceat imperatores deponere.

Quod illi liceat de sede ad sedem, necessitate cogente, episcopos transmutare.

Quod de omni ecclesia quocumque voluerit clericum valeat ordinare.

Átalános örömzajjal s hadi szózatként fogadták szent Pétert a szászok és thuringok, kik Henrik letétele végett a külfölddel érintkezésbe bocsátkoztak. Henrik belátván a veszély nagyságát, a fogvatartott herczegeket s püspököket szabadon ereszté; hanem ellene a szövetkezés egész Németországban létre jöve már, s Bajor- és Szászország, Svábföld, Lotharingia és Franconia főurai Triburban uj király választása végett gyültek össze. Henrik észrevette, hogy serege nem elegendő a pápa által nyilvánult népakarat ellen, s egyezkedni kivánt, minek folytán határoztatott, hogy az ügy eldöntése a pápára bizassék, ki is e végett az ágostai országgyülésre meghivandó leend; Henrik azalatt az átok alá vetetteket elküldi magától s búcsút véve a hadseregtől, Speyerben, mint magánember fog élni; hogy ha egy év alatt az átok alól föl nem oldoztatnék, a főurak uj választáshoz fognak.

A némethoni választó alkotmány jogot adott a főuraknak, hogy a királyt letehessék, s tehát arra is, hogy megitélése végett törvényszéket állitsanak fel. Igy választották most biróul a pápát, hogy ez a nemzet ohaja s az igazság értelmében itéljen [1]). Maga Henrik is a pá-

---

Quod ab illo ordinatus alii ecclesiae praeesse potest, sed non militare; et quod ab aliquo episcopo non debet superiorem gradum accipere.

Quod nulla synodus absque praecepto ejus debet generalis vocari.

Quod nullum capitulum, nullusque liber canonicus habeatur absque illius auctoritate.

Quod sententia illius a nullo debeat retractari, et ipse omnium solus retractare possit.

Quod a nemine ipse judicari debeat.

Quod nullus audeat condemnare apostolicam sedem appellantem.

Quod majores causae cujuscumque ecclesiae ad eam referri debeant.

Quod romana Ecclesia nunquam erravit, nec in perpetuum, Scriptura testante, errabit.

Quod romanus pontifex, si canonice fuerit ordinatus, meritis beati Petri indubitanter efficitur sanctus, testante sancto Ennodio, papiensi episcopo, ei multis sanctis patribus faventibus, sicut in decretis beati Symmachi papae continetur.

Quod illius praecepto et licentia subjectis liceat accusare.

Quod absque synodali conventu possit episcopos deponere et reconciliare.

Quod catholicus non habeatur qui non concordat romanae Ecclesiae.

Quod a fidelitate iniquorum subjectos potest absolvere.

[1]) A letétel okai elsoroltatnak VII. Gergelynek csaknem egykorú életirója által. (Muratorinál *Rer. Ital. Scr.* III. 314.) *Nemo romanum pontificem reges a regno deponere posse denegabit, quicumque decreta sanctissimi papae Gregorii non proscribenda judicabit.... Praeterea liberi homines eo pacto sibi praeposuerunt in regem, ut electores suos juste judicare, et regali providentia gubernare satageret; quod pactum ille postea praevaricare et contemnere non cessavit etc. Ergo, et absque Sedis*

pát nem nyilvánította illetéktelen bírónak, sőt belátván, mikép bevárva őt az ágostai országgyülésre, csak uj megaláztatásnak tenné ki magát, elhatározá inkább hozzá menni s feloldoztatást kérni tőle. Azért is mélyen megsértett Bertájával s egy gyermekével csikorgó télben Olaszországba indult. Ellenségei mindenütt elzárták előtte az utat; Savoya grófja mégis átereszté, de csak Bugey, Arles-királysági kerület átengedése mellett. Lombardiában a Gergely reformjaival elégedetlen főpapok s a bárók által, kiknek a szabadságra törekvő nép fékezésére császári gyámolitásra volt szükségök, igen szivesen fogadtatott. A többi Olaszhonban, Adelhajd susai határgrófnő habozott a pápa és a császár, saját veje között; a normannok mind hűbéri kötelezettség, mind függetlenségi vágyból Gergelyt támogatták. Mellette volt az alsó papság is, melly a visszaállított fegyelmet örömmel fogadta, és a nép, melly a németeket kiverni s a helyhatósági kormányzatot megalapítni sovárgott; de a ki Gergelyt leghathatósban védte, Matild grófnő vala.

Matild grófnő.

Bonifácz Modena, Reggio, Mantua és Ferrara grófja, Sali-Konrád császártól a luccai herczegséget s toscanai határgrófságot is elnyeré s tehát Olaszhon leghatalmasb s egyszersmind leggazdagabb s legnagyobblelkü urainak egyikévé lett (1027). Midőn a lotharingiai Beatrixet nőül vette, Marengóban három hónapig nyitott udvart tarta, az urakat arany s ezüst edényen vendégelte, a nép számára zene, táncz és játékok közt ki nem fogyó ború hordókat veretett csapra. Midőn III. Henrik Piacenzában jó eczetet nem találna, Bonifácz küldött neki jót, hanem ezüst hordókban s ezüst szekéren.

Henrik, féltékeny lévén e hatalom- és gazdagságra, szerette volna megalázni őt; s minthogy a hűbérjavak elvétele után a gróf saját birtokaival is még elég nagy ur maradott volna, személye ellen tört, de nem mehetvén semmire, csak ellenségévé tette a grófot. Észrevévén a többi főurak, hogy a császárok a hatalmukat korlátoló herczegségeket Olaszhonban is eltörölni akarják, határozott elleneivé lettek a németeknek, s a pápa mellé álltak. Meghalván Bonifácz orgyilok által (1052), leánya Matild urnőjévé lőn az olly terjedelmes birtokoknak; azonkivül anyjáról felső Lotharingiában is igen sok földet örökölt, s IV. Henrik- s a lotharingiai herczegekkeli rokonsága

---

apostolicae judicio, principes eum pro rege merito refutare possent, cum pactum adimplere contemserit, quod iis pro electione sua promiserat; quo non adimpleto, nec rex esse poterat.

által nagy tekintélyben állott. Toscanában még ma is igen sok a hagyomány ezen urhölgyről; neki tulajdonítják a Val d'Era-i fürdőket Cascianóban; neki a cornocchiói nagyszerü sz. Ágota egyházat, neki az altopasciói kórházat s igen sok más intézetet; maga Dante is, paradicsomába véve föl őtet, halhatlanná tette. Erkölcseiről különféle hír szárnyal, de általános a megjegyzés a fölött, hogy művelt, bátor s kitartó volt és nagy ragaszkodással viseltetett az egyház s különösen VII. Gergely iránt [1]), kit a császárrali küzdelmében egész erejéből támogatott.

Hozzá menekült tehát Gergely Canossa várába, midőn télt, hogy a lombardok hajlama Henriket ujra felfuvalkodottá teszi. Ez azonban csekély kisérettel Canossa felé vette utját s a kapukhoz érvén, levetette királyi ruháját, hogy a bünbánók öltönyét vegye föl; ezzel megnyeré, hogy a lakosok beeresztették. Gergely nem akarván őt egy i deig elfogadni, utasítván őt az ágostai országgyülésre; Henrik azonban felelé, hogy neki a pápa igazságos itélete ellen semmi kifogása, ő csupán feloldoztatást kér, miután az év, mellyet a herczegek az egyházbai visszatérés végett eléje tüztek, már fogytán van.

A feltünő nagy bünöket rendkivülileg kivánta a pápa büntetni rettentésére a dölyföseknek s elégtételül az itéletét felhivó gyengéknek. Kivánta tehát, hogy bünbánó öltönyben jelenjék meg előtte s adja által a koronát, mint a ki érdemetlen annak viselésére; ezután megengedte neki, hogy egy kis udvarba menvén, ott várja be a pápa határozatát (1077. jan.). Miután ott a tél kellemetlenségeinek kitéve három napig várakozott, Gergely előbocsáttatá s föloldozta őt azon föltét alatt, hogy a német országnagyok gyülésén megjelenjék s a pápa itéjének bárminő legyen is az, alávesse magát, addig pedig sem a ki-

---

[1]) Bruno bíbornok ellenségesen irta le VII. Gergely történetét s némelyek az ő tekintélyére támaszkodva, rosz színben állítják elő Gergelynek Matildhozi viszonyát. E vádnak azonban nem adnak alapot sem az egykoru irók, sem Aschaffenburgi Lambert, sem a wormsi zsinat; egészen meghazudtolják ellenben a levelek, mellyeket hozzá Gergely épen olly szellemben irt, mint az annecy-i püspök Chantal urnőjéhez. Ime egy mutatvány: „Irok neked, kedves „leánya szent Péternek, hogy megerősítsem hitedet, az oltári szentség hatályá„ról; illyenek lévén a kincsek és ajándékok, mellyeket arany és drágakövek „helyett mennyei Atyád nevében tőlem kérsz, habár sokkal méltóbb aldozártól „nyerhetted volna azokat. Nem beszélek neked Isten anyjáról, kinek téged kü„lönösen felajánltalak és ajánllak szünet nélkül, miglen mindketten meglátand„jnk őtet. . . . . Felülmulja ez jóságban, szentségben s kegyességben a többi „anyákat. Szünj meg tehát vétkezni s eléje borulva folyasd könyeidet törödött „s alázatos szivvel stb.“ *Ep.* VII. 47.

rályi hatalmat, sem a díszjeleket, sem a jövedelmet ne élvezze [1]). Megigérvén ezt Henrik s kezeseket is adván, Gergely kezébe vette a szent ostyát s kettétörvén azt, hivatkozott Isten ítéletére az iránt, van-e része az ellene fölhozott bünökben; megette ekkor az ostya egyik felét, a másikat pedig Henriknek nyujtá, hogy nyelné azt le, ha bünösnek nem érzi magát. Hanem olly nagy volt az öntudat hatalma, hogy Henrik, elkerülendő Isten ítéletét, az ostyát el nem fogadta [2]).

E megaláztatás mikép Kegyes-Lajosra, ugy Henrikre is az olasz nép megvetését hozta; miért is visszatérte alatt sok város meg nem nyitotta előtte kapuit s arról beszéltek, hogy leteszik, s fiát Konrádot emelik helyébe. Megszégyelvén mindezt, felboszankodott Henrik, s szokott hirtelenségével a pápa ellenségeihez állott, elhatározva megszegni a német herczegektőli félelmében tett igéreteit s tapasztalatdúsan fogva azon háboruhoz, mellyet harmincz évig folytatott s mellyben túlélte összes ellenségeit. A németek tehát összegyültek Forchheimban s letették a makacs Henriket, kinevezvén utódjául Rheinfeldi Rudolfot, Svábföld herczegét.

Gergely látván, hogy ha a pártok egyikéhez szegődnék, csupán annak pápájává lenne, holott neki érdekében álla tekintélyét mind a két párt által elismertetni, s a népek és királyok viszályaiban békebiró gyanánt lépni fel, középet tartott, s ajánlkozott a polgári háboru

---

[1]) Gergely maga irja ezt meg a német főuraknak, mentegetve magát, hogy olly engedékeny volt oly nagy bünös irányában. „Miután erösen szemére „vetettük kicsapongásait, mint a kinek semmi rosz szándéka, csekély kisérettel „Canossába jött. Itt három napig a kapu előtt maradt könyörületre inditó helyzetben; királyi díszjelek nélkül, mezitláb, durva gyapjuöltönyben zokogva es„dett az apostoli könyör segélye- s erősitéseért; annyira, hogy a kik jelen vol„tak vagy beszélni hallották, megindultak rajta s közbevetették magukat érte „nálunk, csodálva hallatlan keményszivüségünket. Némellyek felkiáltottak, hogy „ez nem apostoli szigor, hanem vad zsarnok kegyetlensége. Miért is végre meg„könyörültünk mély bánatán s engedve a jelenlevők kérelmének, elszakítottuk „az átok láncát, visszafogadva öt az Anyaszentegyház kebelébe.“ *Ep.* IV. 12.

[2]) A német és protestans Leo igy ir: „Nem hiányoztak német irók, kik a canossai jelenetet ingerkedésnek vették, mellyet a német nemzet irányában egy nagyravágyó főpap követett el. Önvakitás, mely nem illik felvilágosodott néphez! Tegyük le egy pillanatra a nemzeti büszkeség- s protestantismusból eredt előitéleteket s gondolkozzunk egészen szabadon, mint igaz protestansokhoz illik. Ott látjuk Gergelyt, mint ollyan férfiut, ki minden politikai fontosság nélküli osztályból emelkedve föl, csupán elméje s akarata erejére támaszkodva elaljasult intézményt (az egyházat) ujra fölemel s olly fényre hoz, minőben az előbb soha sem ragyogott. Henrik ellenben azon embert (ha ugyan érdemel illyen nevet) tünteti elénk, kinek atyja majdnem korlátlan hatalmat hagyott egy vitéz

megszüntetése végett Némethonba jöni s határozni a két trónkövetelő ügyében. Nem tetszett a szászoknak e habozás, és hogy a pápa a már kimondott egyházi átok után még uj vizsgálatot kivánt tenni [1]); azért is sürgetéseikkel odavitték Gergelyt, hogy Rudolfot német királynak elismerné. A mi Olaszhont illeti, Gergelynek, ugy látszik, terve volt közép- s északi Italiát a szent széktől függő egy országgá alakítani, mellynek Némethon alárendelendő vala. E nemzeti terv azonban nem valósult, mert míg a pápa minden lépését nagyon megfontolta, Henrik adva s igérve s határozottan működve sok barátot szerze, különösen a királyi érzelmü püspökök közt, minő volt a milanói, bolognai, ravennai és trevisói, kiken, mint Henriken is, egyházi átok nehezült. Henrik seregct gyüjtve s Mainzba, aztán Bressanoneba zsinatot hirdetve, letétette ismét Gergelyt, Guisbertet, a ravennai érseket emelvén helyébe, III. Kelemen neve alatt (1080).

Háború folytattatott ezután változó szerencsével, hanem midőn Henrik az Elster mellett már majdnem legyőzetett, a keresztes háborukban annyira híres Bouilloni Gottfrid, Matild grófnő rokona a császári zászló dárdáját, mellyet ő hordott, Rudolf ellencsászárnak mellébe döfte. Megszabadulva vágytársától, Henrik Olaszországba jött (1081) s Milánóban roppant fényü pompával királylyá koronáztatta magát [2]), aztán az ellenpápát Rómába vezette, mellyet azonban csak

---

s gazdag nemzet fölött; s ki daczára a rendelkezésére állott roppant eszközöknek, aljas jellemével a legrutabb bünök szennyében fetrengve, utóbb alázatos könyörgővé lesz, s mig előbb lábbal taposott mindent, a mi az emberek közt szent, most ama szellemi hösnek szava megreszketteti őtet. Nagy szükkeblüséget árul el, ki elkábitva a nemzetiségi örjöngéstől, nem örül a diadalnak, melylyet Canossában felséges elme egy áljas, jellemtelen ember fölött vivott ki.“ *Italias Gesch.* IV. könyv. 4. f. 5. §.

[1]) **Bruno**, *De bello saxonico*, pag. 216—224.

[2]) Leirja Henrik koronázását Muratori *(Anecdot.* t. II. pag. 328.) és Martine (*De ant. Eccles. rit., t.* II. *lib.* 2). A milanói segédpüspökök, a bibornokok vagyis a magas papság s száz más pap, karingekben, keresztekkel s füstölőkkel egész a királyi palota elé jöttek. Elül mentek öreg emberek s asszonyok, aztán a száz pap, aztán a püspökök. A palotától a királyt a herczegek-, határgrófok- s más nemesekkel, ima s éneklés közt a sz. Ambrus-egyházig vezették. A főpapok a királyt az oltár lépcsőihez vezették, hol a díszjelek letéve voltak. Az érsek kérdezte tőle a keresztény igazságokat, aztán: hogy beleegyezik-e a törvények s az igazság megtartásába. Miután a király késznek mondotta magát arra, két püspök megkérdezte a néptől: Meg van-e elégedve, hogy a koronázandónak alattvalója legyen. Igent mondván a nép, elkezdődtek a szertartások. A király s a püspökök keresztalakban leborultak az oltár előtt s litániák énekeltettek. Az érsek olajjal kenvén meg a király vállait, átadta a gyürüt,

három év mulva vehetett be, a mikor is Kelemenje által császárrá kenette magát.

Komnen Elek, hogy a Durazzót ostromló Guiscard Robertet visszavonulni kényszerítse [1]), Henriket Apulia megtámadására késztette, küldvén neki sugaras arany koronát, drága kövekkel kirakott keresztet, egy kis ereklyegyüjteményt, kristályedényt, balzsamot, száz darab bíbort s száznegyvennégyezer bizanti aranyat, igérvén neki még kétszázhatvanezeret, mihelyt az ellenség földére tenné lábát. Robert megtudván a dolgok állását, rögtön Olaszországban termett s egy maroknyi normán s siciliai arab segélyhaddal megszabadítja Angyalvárában Gergelyt, s a Lateranumba helyezi által. Itt a pápa ujonan átok alá veti Henriket s az ellenpápát, s aztán a fegyveresekkel együtt Salernóig megy s ott fájdalommal látván barátai hűtlenségét s hanyatlását az ügynek, mellyhez reményét soha sem vesztette volt el, meghalt (1085. máj. 25.), felkiáltva: Szerettem az igazságot; azért mint számkivetett halok meg. Már előbb Castiliai Alfonzhoz ekkép írt: „Elleneim irígysége s bal„itéletei nem onnan vannak, hogy nekik roszat tettem, hanem, mivel „védtem az igazságot s ellenszegültem az igazságtalanságnak. Köny„nyen tehettem volna őket szolgáimmá, s nyerhettem volna még gaz„dagabb ajándokokat, mint elődeim, ha az igazságot elhallgattam s „gonoszságukat elnéztem volna: hanem azonkivül, hogy az élet rövid „s a világ javai megvetendők, én azt tartottam, hogy nem érdemli a „püspök nevet, ki az igazságért nem szenved. Azért inkább akartam „Istennek engedelmeskedve elleneimmé tenni a gazembereket, mint„sem ezeknek tetszve, Istennek haragát vonni magamra.“

Megszünt a harcz Henrik és Gergely közt, de nem az általuk képviselt elvek között. Nem csoda tehát, ha e pápáról, mint minden nagy férfiu fölött az itéletek olly igen különbözők. Hanem egy későbbi nagy ember, ki képes vala felfogni egy, saját századát uralkodva vezető hősnek erejét, ekkép szóla: Ha nem volnék Napoleon, VII. Gergely akarnék lenni [2]).

koronát, jogart és kardot, s felültette a trónra, magyarázván neki a király kötelességeit. Ezután elment s elhozta a királynőt, kit, miután az oltárnál imáját elvégzé, megszentelt, a szent olajjal vállait megkené, átadta neki a gyürüt s fejére tette a koronát. A mise alatt a király nyujtotta át az érseknek a kenyeret s fogadta tőle az oltári szentséget.

[1]) L. Fönebb a 109. lap.

[2]) Midőn XIII. Benedek VII. Gergelyt 1729-ben a szentek közé sorolá, a bécsi udvar egész erejéből ellenszegült. II. József aztán az ausztriai naptárakból kitörölteté sz. Gergely nevét.

Nem sokára ezután meghalt Guiscard Robert és Normandiai Vilmos is; Luxenburgi Armin, ki ellencsászárul választatott, megunván a sok bajlódást és csatavesztést, lemondott s nem sok idő mulva gyilok által meghalt. A sz. szék majdnem egy évig betöltetlen maradt, miután a megválasztott III. Viktor (1086) Monte-Cassinóban, hol előbb

---

VII. Gergely neve egy ideig gúnyoló gyűlöletnek volt tárgya, különösen azoknál, kik a mult században maguknak a bölcsész czímet követelték. Emlékét megujították a protestansok s különösen **Voigt**: *Hildebrand und sein Zeitalter* czimü munkájában, melly VII. Gergely és százada történetét az eredeti okmányok szerint adja.

Ezen müven kivül érdekes hallani **Heerent**, mint beszél egyik az *Intézet* (Institut de France) által megkoszorúzott értekezésében. „Gergely különfélekép tünik fel, a szerint, a mint az ő százada vagy a mienknek szemeivel tekintjük ötet; mert a rajz, melly ma az emberiség elleni bün volna, akkoriban áldás volt reá! de a történet igazsága követeli, hogy az ő szemeivel tekintsük ötet. Ő maga néhány levelében s az akkori krónika irók ama századot vas századnak nevezik A hübérrendszer elfajulása a polgári társadalomnak majdnem minden kötelékét elszakgatta. A fejedelmek erőtlenek, az urak függetlenek, a többé — rabszolga. Erőszak s bünmerény napirenden volt, s a vallás szolgái e tetteknek nem csak részeseiül hanem szerzőiül is vádoltattak. VII. Gergelyben azon eszme ébredt föl, hogy átalakítsa a keresztény világot, saját uralmának vetve azt alá; és e terv kivitelére elég erőt s tehetséget érzett magában. Azon kevesek egyike vala, kiknek a természet elegendő belátást adott századukat minden tekintetben megitélhetni, s megismerve annak gyöngeségeit s erejét, ezen ismeretre nagyszerü terveket alapítni. A mit a sokaság lehetlennek tart, azt a kiváltságos lények könnyen viszik ki: amaz vakmerőségnek nevezi azt, mi legmélyebb ismeret s legszilárdabb akarat gyümölcse.“

Midőn a hires **Spittler** *Geschichte des Papsthums* munkájában VII. Gergely ellen illetlen kifejezéseket használt, Paulus heidelbergi tanár, egyike a német protestans egyház első fényeinek, megrótta öt, mondván, hogy VII. Gergely megitélésére négy oldalról lehet a dolgot venni: 1-ör Kérdeni, meggyőződésből cselekedett-e, avvagy ismerte-e a czél s az eszközök erkölcstelenségét? Erre nézve bebizonyítja, hogy Gergely feddhetetlen.

2-or. A maga idejében Gergely hihette-e a papságot megjavíthatni másképmint annak a világi hatalom alóli elvonása által? Paulus nem meri ezt állítani; de megjegyzi, mikép az emberi gyöngeség mellőzteti gyakran a jobb törekvéseket, a nagyravágyás és önzés némi szándékos vegyülete által.

3-or. A Gergely által választott ut igazságos volt-e magában? A tudor nemmel felel, mivel Gergely csak álszereket használt, nem támadva meg gyökerét a bajnak, vagyis a papság vallási s erkölcsi romlottságát, hanem csak a fejedelmi korlátlan uralmat a pápai korlátlan uralommal akarta felváltani. Nekünk ugy tetszik, Gergely tettei más értelemben felelnek meg.

4-er Megvolt-e Gergelyben csakugyan az alázatosság, nagylelküség, kegyesség s igazságszeretet, mellyet mutatott? Egy szóval jó ember volt-e? A tudor nem tagadja, de nem is erősíti; de a ki elolvassa barátait is, minő Anselm luccai püspök, s ellencit is, minő Benno, Gergelyt képmutatónak nem hihetendi.

apát vala, elzárkozva maradt, olly hatalmas pápa utódjául méltatlannak nyilvánítván magát. Ugy tetszett tehát, mintha Henrik diadalt vívott volna ellenei fölött, annál is inkább, miután a viszontagságok s évek által megtörve, mérsékeltebb lett s a német főurakat maga iránt

---

A szinte protestans Leo, kinek egy helyét már a szövegben is idéztük, igy végzi elbeszélését annak dolgairól, kit Lamennais *az európai szabadelvüség nagy patriarchájának* nevez (*Avenir* 1831-i jan. 6.): „A tünemények világában az igazság fénye nem öszpontosul egyetlen egy alak fölé, hanem kiterjed valamennyire; nem is találjuk fel az igazat nehány elszigetelt tünemény ben, hanem valamenynyinek egyetemes küzdelmében. Elszigetelve meghazudtolja egyik a másikat; csak összevéve s egymás ellenébe állítva, tüntetik fel a való képét. S ezen összes tünemények küzdelme az ő külső kifejletében képezi a történetet, nem bírva semmi más érdekkel, a szellemmel az anyaggali küzdelmén kivül. Az egész történetirásnak czélja tehát, hogy az alak, melly alatt a szellem nyilatkozik, mindenkor inkább szellemi, inkább isteni legyen. Igy találunk ama korban is egy férfiút, ki uralkodik százada fölött, vezeti azt hatalmas karral; miért is hősnek kell őt magasztalnunk, habár művét a többi összes tünemények sorsa érte, megsemmisitvén azt a következett századok művei. Gergely kétségkivül az egész középkorban a legnagyobb, legerőteljesb értelem s leghősiebb lélek. Az ő halálával megszűnik azon érdek, melly az ő százada némelly embereinek bizonyos erkölcsi fontosságot adott; s utódai hosszu ideig nem tettek egyebet, mint, hogy követték többé kevésbbé egyenesen a nagy elme által kijelölt utat.“ *Italias Geschichte.* IV. Könyv. 4. fej. 6. §.

A pápai hatalom egyik heves ellensége arról vádolja VII. Gergelyt, hogy Olaszország szolgaságát ő készítette elő, de *sans en douter*, mivel nélküle a németek az egész félszigetet hatalmukba keritették volna. Ez annyit tesz, hogy az olaszok, és azok feje, roszul cselekedtek, hogy nem hagyták elrabolni nemzetiségöket, vagyis nem hagyták magukat megölni csak azért, hogy utódaik gyakorolhassák *az ököljogot* egész baromiságában, még két száz addal az olasz községek dicső korszaka után is. Bevallja mégis a pápák nagyszerű jótéteményeit a középkorban. „Dans les siècles barbares c' etait un grand privilège d' être jugé par des tribunaux ecclésiastiques. C' est l'Eglise qui a faits les croisades, et l' on sait quel coup terrible elles on porté à la féodalité: l' Eglise a suscité l' insurrection lombarde," ell a rendu à Rome sa splendeur.“ **Libri**, *Hist. des sciences mathémat. en Italie.* II. Köt. 5. lap.

Legnagyobb ellensége VII. Gergelynek (az álnevü) Cassander György: *Das Zeitalter Hildebrands, für und gegen ihn, aus zeitlichen Quellen.* Darmstadt. 1842. Legujabban Voigt ujra kiadta *VII. Gergely történetét*, változtatva némi részleteket, de a munka szelleme átalában ugyanaz. Egészen ellenkező szellemben van irva Söltl J. M. müve: *Gregor der siebente.* Lipcse 1846. mellyben ama pápa leginkább a német ügyekrei befolyása miatt ostoroztatik.

Gieseler is, kinek *Egyháztörténete* igen becses, szigorúan itéli meg VII. Gergelyt, ekkép fejezve be előadását: „Ő volt az, ki az egyház fölötti pápai hatalom és az állam fölötti egyházi hatalom még nem egészen kifejlett eszméinek *Dictatus*-ában határozott rendszer alakját adta. Észtanilag vizsgálva ama

megengesztelte. III, Viktor után csakhamar elválasztatott II. Orbán (1088), ki mint buzgó védje Hildebrand eszméinek, azok valósitását folytatni is tudta. Először is Matild grófnőt rávevé, hogy II. Welfhez, bajor herczeg fiához s a császár ellenségéhez menjen férjhez, mi súlyos csapás vala a császári tekintély ellen Olaszországban. Henrik tehát átkel az Alpeseken s elpusztitja Matild birtokait, hanem itt a városokat pártokra osz olva találja; a pápa-érzelmü városok a császáriak ellen háborúra szövetkeztek össze; az utóbbiak Konrádot, kit Henrik magával hozott, rávették, hogy pártot üssön saját atyja ellen, s ekkor Milanóban megkoronázták.

Henriket ez annyira sérté, hogy öngyilkossá akart lenni, annyival inkább, hogy fegyverei szerencséje Olaszhonban mindinkább hanyatlott; végre békét kötött némethoni elleneivel (1097), kik Konrádot trónvesztettnek nyilvániták. E lázadó fiu, természeti erő nélkül, az őt megválasztó párt hatalmában, a legfeketébb bünnel megbélyegezve élt s mint számkivetett halt meg.

A trón most a kisebbik fiut, Henriket illette, hanem áhítat szine alatt ez is lázadást forralt, s a császárnak szöknie kelle, hogy ellenei kezébe ne essék. A lázadó akkor összehívta Mainzba a főurakat (1106), hogy határoznának közte s atyja közt; midőn azonban hallá, hogy atyja maga is eljött, eléje ment s bocsánatot kért és nyert tőle s meghivta őt a gyülésre, a kiserét nélkül. A császár megtette ezt, hanem

---

rendszert, föl kell tennünk, hogy VII. Gergely meg volt győződve ügye igazságáról, mellyre olly gyakran hivatkozik. Ha aztán azon módot itéljük meg, melylyel ügye érdekében dolgozott, a czélokkali összhangzást tekintve, lehetetlen őt nem csodálnunk. De ha tekintjük őt, nem mint államférfiut, hanem mint Krisztus Egyházának fejét s mint a keresztény igazság apostolát, mellyet ő maga egyedüli jellegnek ismer el, idegenkednünk kell tisztán politikai cselekvésmódjától. Mert az igazság helyett, melly semmi tekinteteket sem ismer, és a szeretet helyett, melly mindent átkarol, az állásával összeillő igazság és szeretet helyett csupán vas akaratot s ravasz politikát találunk benne, melly az eszközöket csak a czél szerint választja. Ezért van, hogy tetteiben a legtávolabb körülmények szerinti számitást s majd okos engedékenységet s elnézést, majd szigoru állhatatosságot, majd ügyes halogatást, majd meg kitörő erőszakot látunk. Ő a politikai czéloknak egyházi büntető hatalmát is alárendeli, leveri s letapodja mindazt, a mi nem akar előtte meghajolni. Hogy fölmenthessük még szándékos vakoskodástól is e pápát, ki az egyházra politikai állam bélyegét nyomta, szükséges, hogy elismerjük elkerülhetlen befolyását ama század előitéleteinek még a kitünő férfiaknak is erkölcsössége fölött, amaz annyira erős befolyást, mely magát az ember erkölcsi természetét is kétségbe vonta. Hogy nagynak nevezhessük őt, olly szempontból kell őt itélnünk, mellyet ő maga is visszautasitna, érem a politikai ügyesség szempontjából.“

aztán figyelmeztetve vagy gyanítva, mikép el van árulva, fia lábaihoz borult, mondván: Fiam! fiam! ha az Ur meg akar engem büntetni büneimért, te be ne szennyezd neved és becsületedet; mert a természet meg nem engedi, hogy a fiu atyja birája legyen. Az ifju Henrik megesküdött, hogy tisztelendi atyját, azonban mégis börtönre veté s fenyegetéseivel bűnei bevallására s lemondásra kényszerité. A császár szerét találta megszökni s hadsereget gyüjtött, hanem a készületek közben meghalt Lüttichben életének 56-ik, uralkodásának 51-ik évében, melly idő alatt a jóllétet a király és ember legrútabb bűneivel háborította meg; különben annyi szerencsétlenség érte, hogy büntetteit, mellyekkel mindezt kiérdemlé, majdnem elfeledjük.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

Keleti birodalom. — Szakadás.

Annyira sülyedt volt a keleti birodalom, hogy itt Európa viszontagságainak elbeszélésében alig említettük, habár az még mindig igényt tartott a római birodalom jogaira. Thracia, Macedonia, Syria, Görögh on, Epirus, Servia, Sirmium (alsó Sclavonia), Dalmatia, a Tauris félsziget, az olasz tartományok, Kis-Ázsia, Cyprus és Rhodus, a Jóniai s a Körszigetek (Cyclades) képezték a huszonkilencz kormánykerületet, mellyek közől tizenhét Ázsiában vala; néha azonban ellenség kezeiben voltak, vagy pedig holmi sokat jelentő név egy egy bizonytalan szerzeményü földrésznek adatott. Igy a dicső emlékek hazáját Peloponnesust a VIII. században a szlávok megrohanták s a régi müveltséget majdnem egészen eltörölték; utóbb mégis visszaverettek, a kik pedig ott maradtak, hűségre s szolgálattételre szorittattak. A szabad laconok, kik Augustus császártól kiváltságokat nyertek s a hellén vallást egész Vazul császárig, szabadságukat pedig még mindig fenntartották, most már mainóta néven neveztettek s a byzanti császár nevezte ki kormányzójokat, kinek ők négyszáz aranyat fizettek. Peloponnesus negyven várost foglalt magában; a földbirtokosok mindnyájan katonakötelezettek voltak; a gazdagabbak fejenkint öt aranyat fizettek adóba, a szegényebbekből többen együtt fizettek annyit s még a püspökök sem mentettek föl a nehéz adótól.

Növelte a gazdagságot a vászon-, len és selyemszövés, habár ez utóbbi mesterség már nyugaton is nagyban üzetett, s Almeria és Lissabon hírre is kapott általa. Konstantinápoly, a kereskedés üzésére olly igen alkalmas, kedvező egü s Európa más nagy városainál sokkal biztosabb békét élvező főváros, még mindig műhelye volt a régi művészetek- s mesterségeknek; az arabok elől számos menekült Egyiptom, Syria- s más vidékekről gazdagságot s ipart hoztak be.

Európában legnagyobb terjedelemmel s a hatalom és felvirágzásnak annyi eszközével bírva, a görög birodalom valamennyi között első helyet foglalhatott volna; ámde elsanyult test volt az, mellynek csak mutatta még az élet jeleit; söt is a zavar és lázongás egymást érte; az udvarnál a nök, heréltek s a patriarchák fondorkodtak; ezek a pápákkal egy rangba helyezék magukat s azért elsősegítették vagy türték a császárok zsarnokságát s feslettségét; a tanodákban folytattattak a szörszálhasogatások; uj meg uj eretnekség sarjadzott elő, mellynek végeredménye volt, hogy a keleti egyház a nyugatitól egészen elszakadt.

A régi hadi fegyelem hagyományai a görög seregeknek, valahányszor derék tábornok által vezéreltettek, előnyt szereztek a rendetlenül rohanó arabok és bolgárok fölött. A hadi tanodákon kivül a császárok a hübér egy nemét hozták be, melly szerint eleinte a négy, később a tizenkét font arany értékkel birók katonáskodásra kötelezteltek; a birtokot az oldal-ág is örökölhette, többek közt is felosztathatott, hanem eladása vagy elajándékozása tiltva volt [1]). De mindez kevés erőt nyujtott a hadseregnek, mellynek hanyatlását bizonyitják a szökés ellen hozott kegyetlen törvények. Kiveszvén a hazaszeretet és becsületérzés, a katonáknak, hogy legalább a haszonvágy édesgesse őket, megengedtetett a rablás, csak hatod része a zsákmánynak vétetett el az állam-kincstár számára; a sereg javát mindig az idegenek képezék. A testőrséget a császárok varangok (*Βαράγγοι*), dánok-, svédek-, németek- s angolokból állitották össze, kik északi szokás szerint hosszú hajat s kétélü alabárdokat hordoztak. Ezekre voltak bízva a város és a kincsek kulcsai.

Az ezen korszakbóli történetirók részrehajlásukon kivül egy perczig sem tudják felejteni a classicus modort és eszméket, mellyek pedig az akkoriaktól annyira elütnek, mikép a classicus fennség a byzantini aljasságtól; mindig csak a császár személyét tekintik, a

[1]) Nicephor. Phocas *Novell.* I. II. — Const. Porphyr. *Novell.* I, III. — **Leunclav.** *Juris graeco romani* tom. II.

népről csak akkor emlékezve, midőn vagy a meghukottat gúnyolja, vagy tapsol a felmagasztaltnak.

Letétetvén a kegyetlen Irén (802), helyébe Nicephorus emeltetett, ki barátaivá tette a papokat bőkezüsége s a képek tiszteletének pártolása által; különben hálátlan és kincsszomjas lévén, nyomorban hagyta elveszni jótevőnőjét Irént, miután ennek fia Constantin által az elrejtett kincseket megmutattatta magának. Legyőzte őt a nagy Harun al-Rashid, aztán midőn pusztítva Bolgárországba ütött be, Crumnus király hegyek közé szorítván őtet, egész seregével együtt lekonczoltatta.

Mihály.

Fia Staurax, hogy a koronát elnyerje, elég szemtelen volt azt igérni, hogy nem fogja atyját követni; a nép azonban hajlandóbb volt Rhangate Mihályt (Curopalata) kiáltani ki. Nagylelkü s kedves volt [1]), de a kormányzásra kevés erővel bírva, a hadsereget Örmény-Leóra bízta, ki a milly vitéz, épen olly hütlen levén, nem másokért, hanem magáért kivánt harczolni. Egy képromboló szerzetestől segittetve a görögöket a neki teendő hódolatra készítette elő; a császárnak egy nőt állított utjába, ki tettetett ihlettséggel mondá: Halljad az égnek akaratát, s lépj le a trónról, átadván azt magadnál érdemesebbnek. Procopia, Mihály neje épen olly vitéz lévén, a minő gyáva volt férje, maga vezette a seregeket Crumnus ellen s békekérésre szorította ezt. A harczosok azonban szégyelték magukat asszony alatt szolgálni, és a bolgár király a béke feltételeül tüzte ki a foglyok visszaadását, mire a papság szentségtelen dolognak nyilatkoztatta a már megkereszteltetteket a bálványozásnak adni vissza. Megujul ekkép a háború, hanem a görögök Drinápolynál megveretnek Leó árulása miatt, ki is császárrá kiáltatja magát (813 jun. 22.); Mihály pedig nem türvén, hogy miatta vér ontassék, zárdába vonul.

---

1) Dicséreteit Constantin Manasses énekelte meg. Ide iktatunk egy mutatványt, hogy kitünjék, mennyire romlott volt az izlés a barbároktól illetetlen birodalomban:

Ἦν γὰρ καλὸς ὁ Μιχαήλ, παντοίοις ὑπαστράπτων,
Καὶ φιλελεύθερος ἀνὴρ, καὶ γοληνὸς, καὶ πρᾶος,
Οὐχ αἵματι τερπόμενος, οὐκ ἐπιχαίρων φόνοις.
Ἀλλ' ἅλσος θεοπνευστὸς, ἀλλὰ λειμὼν χαρίτων,
Παράδεισος κηπεύτιμος νάμασι θεορρύτοις,
Ἀλλά καὶ πάλιν ἔρροδον πρὸ τῆς ὥρας.

Örmény-Leo.

Örmény-Leo (V.) heréltekké tette Mihály három fiát s miután saját czinkostársait megjutalmazta, a megvesztegetést s hatalommali visszaélést katonai szigorral büntette. Sohasem hagyták öt békével a bolgárok, kik ellen nem mindig szerencsésen harczolt. Chamaeleonnak nevezték, mivel a képeket eleinte pártolta, utóbb pedig azok tisztelőit üldözőbe vette, még több kicsapongást engedve magának, mint a mennyit elődei elkövettek. „Némelly képtisztelők megostoroztattak, mások börtönre vettetve, kenyeren s vizen tartattak; némellyek pusztákba s barlangokba belebbeztettek, vagy üt legek alatt vagy tengerbe dobatva végezték vértanú életöket. A józanabb tanról senki sem mer szólani; a férj nem bízik saját nejében; mindenütt kémek leskelődnek, hogy nem beszél-e valaki a császár tervei ellen; nem tart-e képeket vagy könyvet, melly ezek tiszteletét védi; nem fogad-e be számüzöttet s nem segít-e a bebörtönözötteken. A ki illyesmiért elfogatott, megveretett vagy számüzetett. E félelem az urakat saját rabszolgáik hatalmában tartja." Ekkép Theodorus Studita, a császári üldözés egyik legszilárdabb ellensége.

Dadogó-Mihály

Az elégületlenek összeesküdtek Dadogó-Mihálylyal, ki V. Leót a trónra segítette, hanem viszont kevés hálát tapasztalt. Az összeesküvés fölfedeztetett, s Mihály bezáratván elevenen-megégettetésre itéltetett. A végrehajtás előtti éjjel (820 decz. 24—25.) az összeesküdtek papruhában Leo imatermébe nyomulnak s az első zsoltár elvégzésekor megtámadják; Leo védi magát egy kis kereszttel, hanem megöletik. Hallván ezt a számüzött patriarcha, Nicephor, felkiálta: A z e g y h á z n a g y e l l e n s é g e t, a b i r o d a l o m n a g y f e j e d e l m e t v e s z t. Mihály (II.) a vesztőpad helyett trónra lép s még lánczokba vert kezek- s lábakkal fogadja a hódolatot; visszahívja a számüzötteket, de a képtisztelők elleni dühöngést meg nem szünteti, s a hivők közöl sokan halálnak adatnak, sokan Rómába menekülnek. Nem gondolt ezután Mihály semmivel lovain és fegyverein kivül s megutáltatta magát a félszeg görögök által. Tábornoka, a kappadociai Tamás, felhasználva az elégületlenséget, fegyvert ragadott s mint Leo boszulója, segélyül vevén az általa legyözött nyolczvanezernyi saracen sereget, Konstantinápolyt ostrom alá vette (823). E tette azonban, hogy az arabokkal szövetkezett, meggyülöltette Tamást a néppel, melly öt elárulva Mihály kezébe szolgáltatta. Ez megcsonkíttatva a vezért, szamáron hurczoltatta a táboron keresztül s aztán párthiveivel együtt kivégeztette.

Mihály egy apáczát vett feleségül, mit utánazni akart Euphemius siciliai kormányzó, s mint fönebb láttuk oda vitte a dolgot, hogy az arabok Siciliát elfoglalták. Ennek hírére a császár ministere Irenaeushoz igy szólt: Örülök, hogy megszabadultál e távoli sziget kormányzásának kellemetlenségétől. A minister viszonzá: Még két vagy három ollyan megkönnyítés, s ekkor Felséged is megszabadúl a birodalom kormányzásának kellemetlenségétől.

Theophil.

Mihálynak fia s utódja Theophil (829), atyjával egészen ellentétben, szigorú s bátor lévén, megbüntette V. Leo gyilkosait; a sereget jó karba állítá; majd győzött, majd meg legyőzetett, de mindig vitéz volt. Az egyházaknak a jószágokat visszaadatta; hogy a kereskedést emelje, maga is elment a vásárokra; kihallgatott mindenkit; az igazságot részrehajlólag, önkényesen, keleti modorban szolgáltatta; s ezzel különbözött az előbbeni, tétlen, palotájokat soha el nem hagyó császároktól. Legkevésbbé sem volt ugyan kéjencz, hanem azért a hanyatlást ragyogó fénynyel akarta palástolni; bőven osztogatta az ajándékokat s nevelte a görögöknek az ünnepélyek s nyilvános játékok iránti hajlamát. Összeszedett udvarában mindent, a mi Motassem kalifánál csodáltatott. Boszankodva ezért Motassem megkettőztette erejét, szent hadat hirdetett s elfoglalta Kis-Ázsiában Amoriumot, minek híre annyira bántá Theophilt, hogy fájdalmában meg is halt (842).

Menyekzőjére az ország legszebb leánykáit mind összegyüjté (olly szokás, mellyet az orosz czárok még a mult században is gyakoroltak), s a választás Theodorára esett, ki nővére volt a törökök által elfoglalt hazájából kiköltözött perzsa Theophobosnak, ki a vitézség- s hűségnek jeles példáit adta. Erre bizhatta volna Theophil három éves kis fiát, hanem ő jobban félve a férfiú érdemeitől, mint a mennyit erényeiben hitt, fejét rendelte magának elhozatni. Midőn elhozták, tapogatózott rajta haldokló kezeivel s felkiálta: Ismerlek jól, barátom! hanem te nem vagy többé Theophobos (Istenfélő); rövid idő mulva én sem leszek már Theophilos (Istenszerető); ezt mondva meghalt.

Részeges-Mihály.

Theodora, III. Mihály gyámnője véget vetett a férje által kegyetlenül folytatott képtisztelési vitának, s Macedoniai Vazul vezérével megőrzé fegyverei becsületét a bolgárok és saracenok ellen. Ezen Vazul szegény, drinápolyi kézmüves vala, ki mint gyermek Crumnus

fogságába esvén, megszökött a rabszolgaságból, s a macedoniai kormányzó szolgálatába állott. Nem tarthatván el fizetéséből magát és családját, elment gyalog Konstantinápolyba; meghált egy monostornak ajtaja előtt, mellynek elüljárója szánakozásból ajánlotta őt a császár egyik rokonának, ki fegyvernökeül fogadta. Kitüntette itt magát Vazul vitézsége s hüsége által s átlépvén a katonasághoz, hadvezérségre emelkedett. Igy emelkedett föl az, kit az udvari nemzetségirók az Arsacidák- meg Constantintól származtatva akartak dicsőítni.

Mihály növekedett a feslettségben, s anyja látván, hogy elvesztette fölötte hatalmát, magányba vonult (857), hogy sirassa az orvosolhatlan bajokat. Mihály magára hagyatva, méltán megérdemelte a Részeges nevet. Kiüríté a kincstárt feslettsége által; aztán eladta a korona s az egyház kincseit; ölt, gyilkolt s üldözte még saját anyját is. Maga hajtotta a szinkörben a kocsikat s növelte a még most is fennállott szinköri pártok dühét. Hogy nevetséget üzzön a vallásból, egyik udvari bolondját patriarchának, környezőit pedig püspököknek öltöztette, megszentségteleníté a szent edényeket s álmisét tarta; aztán hogy a szent menetet háborítsa, ő is tartott egyet a városon keresztül, hanem szamarakon.

Az ország ügyeit nagybátyjára, a müvelt és vitéz Bardasra bízta, kit utóbb Vazul nógatására megöletett (866), minek folytán Vazul egyedüli tanácsossá s kormánytárssá lett. Derekasan tudta Mihály kicsapogásait fékezni, ki megsokalván a dolgot, Vazult megöletni s helyébe egyik, hozzá hasonló részeges kegyenczét emelni rendelé. Vazul azonban megelőzte őt s a kijelölttel együtt halálnak adta (867).

Vazul.

Vazullal olly uralkodóház foglalta el a trónt, melly a birodalomba némileg uj életet öntött. Alig háromszáz font aranyat találván a kincstárban, Mihály kicsapongásainak részeseit az elpazarlott kincsek felének megtérítésére szorítá; rendezte az udvar kiadásait; a megtakarított pénzen gyárakat s mintegy száz templomot építtetett, miáltal a munkásoknak keresetmódot nyujtott. Az igazságügyet szabályozta s egyszerü rendet hozva be a törvényekbe, elkezdé ama törvénykönyvet, mellyet folytatott fia Leo s közzé tett unokája Constantin Basilici czím alatt; melly törvénykönyv a Justiniáné helyébe lépvén, fennmaradt addig, mig maga a birodalom, sőt a görögök a törököktőli leigáztatások után is használták.

Ujjászervezve a sereget a külellenség ellen indult. Elődje alatt

jelentek meg először azon csapatok, mellyek Konstantinápolyt olly hosszú ideig s hatalmasan voltak fenyegetendők, értem az oroszokat, kiket Askold és Dir egész Bizancz alá vezetett, hol a vihar a hajóhadat széjjel szórta [1]). A pauliciánusok, miután főnökük Jánossal, Kallinikos fiával egyesült, hatalmas felekezetet képeztek s pátriarchájok Chrysochiros, szövetkezve a saracenokkal veszedelmes hadjaratokat kezdett. Vazul ünnepélyesen kérte Istent, sz. Mihályt s Illés prófétát, engednék meg neki, hogy Chrysochiros fejét három dárda által átszegezve lássa, és szörnyü ohaja csakugyan teljesült.

Szövetkezhetett volna a nyugati császárral, hogy a saracenokat a Földközi-tengerről elüzze, de ő a helyett czivódni kezdett vele a basileus czím végett s fölizgatta ellene Olaszország fejedelmeit. Visszafoglalván azalatt Cretát, melly néhány évig az arabok kezében vala, kik ott Candiát alapíták, dühösködött a musulmanok s különösen a hitehagyott keresztények ellen, kikről koponyájoktól egész talpaikig szíjakat hasittatott, vagy egészen megnyúzatta, vagy forró szurokba vettette őket. Keleten is szerencsésen harczolt a hitetlenek ellen, átkelve az Euphratesen, s megosztva a katonák összes fáradalmait s veszélyeit. A meghódított szlávokat barátaivá tette, megengedvén nekik, hogy tisztviselőiket maguk válaszszák.

Vakbuzgalmának az elbeszélteken kivül még erőszakos térítés által is jeleit adta. Photiust, a zavargó pátriárchát, eleinte számüzé s a keleti egyházat a nyugatival kibékítni látszott, utóbb mégis kegyeibe fogadta ismét Photiust, ki fondorlataival s egy más rosz pap segélyével arra bírta Vazult, hogy bebörtönöztetné saját fiát Leót is mint felségsértőt. Mondják, hogy míg a császárnak az igazat senki sem merte megmondani, egy papagáj többször ezt fecsegte: Szegény Leo, ártatlanul szenved! ettől felbátorítva az udvaronczok földerité az igaztalanságot. Vadászat alkalmával egy szarvas, kardkötőjébe akasztva szarvait, lehuzta a császárt a lóról, s bizonyos halál éri őt, ha egy bátor embere el nem vágja az övet. Forró lázba esvén Vazul, halálra vitette élte megmentőjét, mivel, ugymond, föléje emelte a kardot. Ennek s elődjének meggyilkolása mardosva öntudatát, gyötrelmesekké tette végsö perczeit.

Fennmaradtak tőle az Intelmek, Vazul, Krisztusban a rómaiak császára, Leónak, kedves fiának és kormánytársának, czím alatt [2]), melly czím a görögben, a mü hatvanhat fejeze-

[1]) Lásd fönebb a 128. lapot.

[2]) *Βασίλειος ἐν Χριστῷ Βασιλεὺς Ρωμαίων, Λέοντι τῷ πεποθημένῳ υἱῷ, καὶ συμβασιλεῖ.*

ének kezdő betűiből van összetéve. Elvonva az elsatnyult irodalom ezen gyermekességét, a tartalom bölcsnek mondható. „Semmi természeti adomány nem ékesíti a fejedelmet annyira, mint az erény. A szépséget s kellemet elrabolják az évek és a balsors; a gazdagság henyeséget s kéjelgést szül; a testi erő előnyt szerezhet, de megháborítja a lelket; az erény az ő tisztelőit a gazdagság és nemesség fölé emeli s a látszatra legnehezebb tetteket is bevégezni segíti. Édes fiam! téged Isten a trónra szánt; tekintsd a birodalmat ugy, mint egy reád bízott szent letéteményt s őrködjél üdve fölött szüntelen kerülve mindazt, a mi a letéteményes hűségével össze nem fér. Miután méltónak találtattál mások kormányzására, ügyekezzél őket erényben mulni felül, melly eléje teendő a nemes születésnek. Ha te csak méltóságra nézve állanál az emberek fölött, erényben pedig ők téged felülmulnának, akkor nem a lényeges, hanem csak másodrendü dolgokban volnál fejedelem. Azért is valóban felségesnek azaz mindnyájak fölött erényesnek mutasd magad.

„Ha tapasztalni akarod Isten jóságát s kegyességét, légy jó és kegyes alattvalóid iránt; mert habár a többiek urául választattál el, mindazáltal magad is csak szolga vagy; egy Urnak lévén mindnyájan alávetve, kinek akarata a mindenséget kormányozza. Mi ndnyájan egy marok sárból veszszük közös eredetünket, hanem mégis egy egy porocskát néha a többi fölé látunk emelkedni. Fiam! te egy marék por vagy, mellyet a szél valamivel magasabbra emelt; el ne feledd, hogy sárból vagy s hogy bármi magasra emeltetel a föld fölé, arra visszaeshetel; ha ez intelmet eszedben tartod, a lábad alatt fekvő port soha sem fogod szétrúgni.

„Tartsd szemed előtt atyád példáját s a szerint intézd tetteidet. A te atyád ugyanis nem volt sem a békében tétlen, sem a csatatéren gyáva; minden tettemben oda törekedtem, hogy neked példányképül szolgálhassak. Tekintsd a henyeséget bűnnek s tudd, hogy a fáradalom dicsőséget szerez a fejedelemnek.“

Bölcs-Leo.

Ezen VI. Leo, Vazul utódja (886) Bölcsnek neveztetett a tudományok iránti szeretete, de nem bölcs magaviselete miatt. Asszonyok után adván magát, három felesége mellé negyediket is akart venni s elüzte a patriarchát, ki az illy házasságot megáldani nem akarta. El is vette aztán áldás nélkül Zoét, ki hogy a császárhoz mehessen, előbbi férjét megmérgezte. A bolgárok semmivé tevén seregét, visszaküldöttek Konstantinápolyba nehány levágott orru foglyot; mit Leo meg-

boszulni akarván zsoldjába fogadta a törököket mondván: A bolgárok, bár eretnekek, de mégis keresztények s vétek volna, ha más keresztények szennyeznék be magukat azok vérével; míg a hitetlenek öldöklése semmit sem tesz, s megszabadít az ellenségtől, kit különben magunknak kellene megölnünk. Ekkép az aljas lelkü, de éles elméjü Bölcs. Az arabok elfoglalták Thessalonicát s a le nem ölt lakosokat rabszolgaságba hurczolák. Az oroszok is megjelentek ujra Konstantinápoly előtt s a császárt gyalázatos békekötésre kenyszeríték.

VII. Constantin.

Ennyi ellenség fenyegetése s a trónkövetelők fondorlatai közt, Leo halála után, a kiskorú Constantin helyett, ki, mivel porfir- palotában született, Porphyrogeneta nevet nyert, anyja Zoe vette által a kormányt (911). Az afrikai araboktól ő vásárolt békét, a bagdadiak pedig tőle vásároltak azt; a bolgárok ellen több vitézséggel, mint szerencsével harczolt. A nagy jártasságu hadvezér, örményhoni Romanus Lecapenes előbb a császárnőnek, csakhamar pedig a császárnak is mindenese lévén, rávette ezt, hogy venné feleségül az ő leányát, Ilonát; aztán feláldozván a szerelmet a nagyravagyásnak, Zoét monostorba záratá (919), magát pedig három fiával együtt (Kristóf, István s VIII. Constantin) császári kormánytársul neveztette ki. Megfosztották ezek minden hatalmától a császárt, ki vigaszt, sőt néha élelmét is a tudomány ok által kényszerült keresni.

I. Romanus.

Romanus vitézül harczolt a maroniták, Igor orosz fejdelem és Simon bolgár király ellen, ki megszállván Konstantinápolyt császárrá kiáltatta magát; megkisértette a görög egyházat a pápával kibékítni; azonban hogy az egyházi ügyekben is egészen ő parancsoljon, patriarchának tette saját fiát Theophylactust, a világias érzelmü ifjút, ki istállóiban mintegy kétezer lovat tartott, aránylag minden hozzávalóval; a templomba világi éneket s tánczot hozott be, hogy ne unatkoznék az isteni szolgálat alatt.

István, Romanusnak másik fia, még magasabbra vágyott s meglepvén atyját ágyában, egy monostorba záratá (944). Gonosz tettének azonban nem látta sikerét, mivel VII. Constantin felhasználta a következő évben a mozgalmakat a kormánygyeplő visszanyerésére s a két sógort [1]) atyjok mellé ugyanazon monostorba záratá, hol az apa, sor-

[1]) Kristóf már előbb meghalt 931-ben.

sában megnyugodva, megosztotta fiaival kenyerét s főzelékét, aztán összehivván háromszáz szerzetest, bevallá előttök büneit s elégtételről gondoskodott.

I. Romanus tettei közé tartozik, hogy visszakérte az araboktól Krisztus képét s egy levelet, miket a monda szerint maga az Üdvözítő küldött volna Abgar edessai királynak s miket e várossal utóbb az arabok foglaltak el. Kétszáz musulman foglyot s tizenkét ezer ezüst pénzt igért Romanus azon ereklyékért. Több izben sikertelen volt a kérés, de most az emir egybehivta a kadikat, kik közül egy rész méltatlanságnak tartá a bálványozás ezen tárgyait a kereszténveknek visszaadni, mások jobbnak tarták annyi musulmannak kiváltását, s miután kikötötték, hogy a rómaiak Edessát, Charrest, Saropát s Samosatát többé meg nem támadják, az ereklyék, daczára az edessaiak tiltakozásának Konstantinápolyba küldettek.

VII. Constantin müvész, tudós, zenész s költő is, csak császár nem volt; ő maga a macedoniai Vazul történetét, az udvari szertartások rajzát s egy hadtudományi munkát irt, mások által pedig a régi irókból a szokott böngészetet üzé, nejére Ilonára bizván a kormányt, ki felhasználva férje természetes jóságát, mindent gonoszul intézett. Fia Romanus az alacsony származatu Theophaniát vette nőül, ki az udvarba feslettséget hozott s rávette férjét, hogy megmérgezze atyját (959), kit szivből siratott mindenki, midőn a nyilvánosan kiterített hulla mellett a hirnök ezt mondá: Kelj fel király a földnek, hogy engedelmeskedjél a királyok királyának.

Fényüzés.

E szent szózat, melly ott hangzott el, hol a hizelgés szava elnémul, közelebb hozhatta volna a büszke fejedelmet s a népét; ámde az udvar kimondhatlan fényüzés, mint a régi császári nagyság egyedüli maradványa által, zárta el magát a néptől. Danielida, ki szerzője volt Vazul fölemeltetésének, Patrasból háromszáz rabszolga vállain hozatta magát az udvarhoz, tiz tiz ember váltván föl egymást; a császárnak ajándékba adott háromszáz ifjut, köztük száz heréltet, egy gyönyörü szép, pávát mutató s olly szönyeget, hogy az egy uj egyház talaját egészen betakarná; hatszáz darab selyem- s vászon kelmét, bíbor szinü s kihimzett szöveteket, köztük olly finomakat is, mellyek egész darabban egy nádba belefértek.

Danielida birtokában tartá Peloponnesus nagyobb részét s örököse Bölcs Leo lett, ki ekkép császári birtokait nyolczvan jószággal gyarapitá s három ezer foglyot felszabadított. Milly gazdagok lehettek a

császárok és milly szegény a nép! Hiányozván a való, dagályos czímek találtattak fel s a császár sebastes, sebastocrator, protosebastes, protovestiarius és panhypersebastes czímmel élt; főméltóságnak a nagy udvarszolga tartatott. Azon kevésszer, midőn a sebastocrator a népet tekintetével boldogítá, megtisztíttattak s kijavíttattak az utak, az erkélyek drága edények- s egyebekkel ékesíttettek föl. A ki a császárhoz bement, vasárnapon kivül imádnia kellett őt, ki is piros csizmában, perzsasüvegben, (melly egy gyöngyök- s gyémántokkal kirakott hegyes föveg volt), csak czinnober tentával irt, s néhaéha arab foglyok fejeire tette lábát, mialatt a zenészek énekelték: Ellenségeimet lábaim zsámolyává tetted; s a nép negyvenszer kiáltá: Kyrie eleison [1]).

Már mondtuk, hogy a görögök ollykor az arab fényüzést utánozták, a mi sikerült is néha. Motassem kalifa udvaránál csodálatot gerjesztett Theophil követének fénye, ki ebédre hivatva, meghagyta szolgáinak, tettetnék ugy, mintha elfelejtettek volna egy gyémántokkal kirakott arany medenczét; melly midőn ellopatott, a görög meg nem engedé, hogy a kalifa vizsgálatot rendeljen, kis haszontalanságnak állitván az elveszett dolgot; más nap pedig még nagyobb értékü uj medenczét hozatott. A Motassemtől adott ajándékokat visszautasitá, száz, ékesen felöltöztetett görög foglyon kivül, kikért viszont ugyanannyi musulmannak visszaadta a szabadságot.

Értesülvén Theophil ezen követ által az Abbassidák fényüzéséről, ollyan palotát emeltetett, minővel a kalifák a Tigris mellett bírtak, kéjkerteket s öt templomot épittetvén körüle; mellyek közül a legnagyobbiknak aranyozott rézből három kúpozatja vala, olaszhoni oszlopokra fektetve; a templom előtt sigma-alakú, előcsarnok álla, tizenöt phrygiai márvány oszloppal; az előcsarnok előtti tért szökőkút ékesité, melly körül minden évszak kezdetén a nép közt mindennemü gyümölcs osztatott, s a császár a mulatságot a trónról vagy az erkélyről nézte.

Liutprand püspök (968), ki Berengár s Nagy-Ottó által a byzanti udvarhoz követségbe küldetett [2]), leirja a márvány- s porfirral kirakott s gazdagon aranyozott tágas termeket, hol a legfényesb lakomákon herczegek, tanácsbeliek, tábornokok s patriciusok díszes s drága fekágyakon dűlöngtek; a vendégeket legfinomabb illatszerek,

[1]) **Constant.** *Cerem.* II. 19.

[2]) Lásd fönebb a 224. lapot.

zene, udvarhölgyek s pajzán mímjátékok gyönyörködteték. A császári trón előtt aranyozott fa emelkedett, mellyen különféle csinált madarak a valódiak hangját utánozták, s két oroszlán majdnem valósággal bőgött, midőn idegen követ közelített hozzájok. Az említett püspök ott mint alávaló barbár fogadtatott, hanem visszaadta a görögöknek a megvető bánásmódot, midőn a fővárost olly keserű gúnynyal irja le: „Az egykor olly gazdag Konstantinápoly most éhség, hazudság, hitszegés, csalás, ragadozás, torkosság, fösvénység s hiuság barlangja.... Szamáron, lovon, gyalog, éhezve, szomjazva, sohajtozás, sirás, zokogás közt utazva ötven napig, érkeztem Naupactosba.“ A császárt kiállhatlan rút, nevetséges alaknak irja le, és pedig olly szavakkal, mellyek egy püspök szájában, császár irányában s hivatalos jelentésben, nyilvános tanuságot tesznek az akkori müveletlenségről.

II. Romanus.

Reggelenként a szinköri játékokat nézni, aztán lakomázni a tanácsbeliekkel, ajándékokat osztogatni a nép közt, lapdát játszani, a Bosporuson áthajózni, vaddisznókat vadászni, este aztán táncz és zenemulatságot élvezni; ez volt II. Romanusnak, a fiatal uj császárnak, egy történetiró szerint napi foglalkozása. Négy évig fertőztette a trónt a legaljasb vétkekkel; hanem hadvezérei mégis szerencsésen hadakoztak. Nicephorus Phocas kikergette az arabokat Candiából, öcscse Leo pedig Galátiában győzte le őket.

Nicephorus Phocas.

Meghalván Romanus (963), kiskorú fiai II. Vazul s IX. Constantin tekintettek uralkodóknak; de Nicephorus Phocas megbuktatta őket, s bár igen rút volt, feleségül vette az özvegy Theophaniát s kikiáltatta magát. A vitézség levén egyetlen jó tulajdona, kormányozni ugyan nem, de győzni tudott, s visszavette az araboktól Cyprust, Ciliciát és Syriát, sőt seregei Nisibisig nyomultak elő; miért is őt a kimeríthetlen görög hizelgés a kelet csillagának, s a hitetlenek ostorának nevezte. A hitetlenek elleni sereget, mikép az arabok, ő is vallási lelkesítéssel tüzelte, vértanúnak nyilvánitván mindenkit, ki a harczban elesnék. A papság azonban utjába állt, szent Vazulnak azon rendeletét hozva föl, melly szerint az áldozástól három évre eltiltatott mindenki, ki kezeit vérbe mártotta. [1])

[1]) Temel, egy ciliciai lelkész, épen misét mondott, midőn hallá, hogy az arabok közelednek, amint volt a misemondó ruhában, megragadta a kalapácsot, mellyel akkoriban keleten a harangot verni szokták volt, s olly jól vezérli vele hiveit, hogy megszalasztaná vagy megölné a támadókat. Püspöke tilalom alá vetette s roszul bánt vele; miért is Temel musulmanná lett.

De nem csak a papság, hanem a nagy szigor s a háborúk miatt szerfölött felemelt adók miatt a nép is elpártolt tőle; miért is Theophania jónak tartá őt a medvebőrén, mellyen alunni szokott, megöletni (969). Azzal hizelgett magának e nő, hogy a vitéz hadvezér Zimisces János alatt, ki neki szeretője volt, nagyobb uralmat fog gyakorolni; hanem csalódott, mert Zimisces, alig hogy a bíbort fölvevé, az orgyilkos nőt monostorba záratá. Eltörölte aztán mindazon törvényt, a mit elődje az egyház kárára hozott, és a bűnt, melly által trónra emelkedett, elfeledteté nyájasság, igazság, bőkezűség s győzelmei által, mellyek birodalmát azon században első rangúvá tették. Habár a sereg olly igen fegyelmetlen vala, hogy a vértet kevesen akarták viselni, [1]) s négyezer szamárnak kellett utánok a poggyászt hordani, Zimisces mégis a sormenetbe (mars) és táborütésbe jó rendet hozott be. Miután I. Sviatoslaw, Oroszhon nagy fejedelme Bulgáriát adózóvá tette, Zimisces három évi harcz után elfoglalta Preslawot (Marcianopolis), a fővárost, s birodalmához csatolá a tartományt (971).

Elhatározva az araboktól mindazt visszavenni, a mit a birodalomtól szakítottak el, s hallván az olly számos foglyok jajait, roppant hadat gyüjte. A syriai keresztények fegyvert fogtak vele együtt; a velenczések megtiltották polgáraiknak, hogy a hitetleneknek fegyvert vagy hadiszereket szolgáltassanak. A rohammal bevett Mopsuesta mellett kétszázezer musulman veszett el (973); Tharsos éhség által vétetett meg, s Cilicia ismét keresztény gyarmatokat nyere. Antiochia azon vallás zászlóit látta ismét tornyain lobogni, mellynek neve keleten először az ő falai között hangzott; *) az amadi fejedelmek odahagyták Aleppót, hol a görögök roppant fegyverkészletet, ezer négyszáz öszvért, háromszáz zsák aranyat s ezüstöt találtak, és fölégették azt a zsákmányt, amit vagy el nem vihettek, vagy tiz napi tobzódás alatt el nem fogyaszthattak. Visszafoglalván Zimisces több mint száz várost, köztük még Damaskust is, átmegy az Euphratesen s beveszi Samosatát, Edessát, Martyropolist, Amidát s Nisibist, melly nevek a császári névsorozatból régen kitörölve voltak, s már Bagdadot fenyegette, midőn Mesopotamia pusztáin az élelem s viz hiánya

---

[1]) Egy történetiró mint valami nagy dolgot említi, hogy Nicephorus Phocas kétszázezer harczosa közt harminczezer vértes volt.

*) L. Aranysz. sz. János összes müveiben a szobrokróli III. homiliát.

Lonkay.

megállitá menetét. Olly diadalok ezek, [1]) mellyek az ellenséget meg nem törték, mert alig hogy Zimisces visszavonult, az arab fejedelmek visszatértek, a Koran ujra hirdettetett, s a birodalom csak Antiochiát, Mopsuestát, Tharsost és Cyprust tartotta meg.

Zimisces, midőn a damaskusi kertekben sétálna, s bennök olly sok szép palotát, olly sok szép müvelt földet látna, kérdé, hogy kié mindez, s midőn mondanák neki, hogy az mind Vazulé, az ő kincstárnokáé, felkiáltott: Mit, hát egy heréltnek gazdagítása végett ontják a népek aranyukat s véröket, s veszélyeztetik a császárok életöket?

II. Vazul és IX. Constantin.

Ugyanezen Vazul gyülölség vagy félelemből megmérgezi Zimiscest (976), s mivel ez fiakat nem hagyott, a korona II. Vazulra, s IX. Constantinra, II. Romanus fiaira megy által, kik félszázadon át együtt uralkodtak, amaz Európában, ez Ázsiában. Az első csupa harczias ság, a másik csupa puhaság volt; Constantin a kéj bűneibe merült, Vazul olly tartózkodó volt, hogy még csak hust vagy bort sem izlelt, s fegyverzete alatt barátruhát hordott. Bordas Skleros, az örményhoni sereg vitéz vezére, pártot üt, s Bardas Phocas elővonatva a monostorból ellene küldetik, hanem mivel ez is a korona után ásitozék, a béke tiz esztendeig megzavarva maradt.

Dávid, Iberia királya, országát végrendeletileg a két császárnak hagyta, kik visszafoglalták az araboktól Emesát, Damaskust és Tyrust; hódolatot nyertek a longobard herczegektől is, habár sógoruk, Ottó császár az olaszhoni görög birtokokat megcsonkítni törekedett. A bolgárok ellen Vazul Albania- s Macedoniában harminczhét évig kegyetlen háborut viselt (981—1017), mig végre elfogván tizenötezer bolgárt, kiszuratta szemeiket, csak minden századiknak hagyván meg egyet, hogy a többit hazavezethesse; elvégre uj Bulgária és Servia a birodalomhoz csatoltatott. A Fekete-tenger melléki khazar birodalmat is, melly Volgától a Kaspi-tengerig, Európában pedig a Duna- és Tiszáig terjedt, Vazul Ázsiában feldúlá, elvevén tőlök Crimeát (1016); melly diadal a görög birodalom részéről Belisár óta a legfontosabb vala. A khazarok háboríttatva az oroszok által is, kik öket fehér magyaroknak hivták, a Kaspi-tenger nyugati partjaira s az Al-Volgavidékre szoríttattak, hol elnyomatva a kúnok és úzok által, még nevöket is elvesztették.

---

[1]) Edessai Máté az ő *Örmény történetében* fenntartotta az e diadalokróli tudósitást, mellyeket Zimisces Akod-Csain, örmény királyhoz intézett.

A küldiadalmakból kevés hasznot éreztek a birodalom alattvalói, nyomatva Vazulnak szigora, Constantinnak ocsmány vétkei által.

III. Romanus.

Sem Vazul, sem Constantin nem hagyott örököst, hanem Zoét, Constantin leányát elvette III. Romanus Argyrus, s kikiáltatta magát (1028). A jámborerkölcsü, de hadban tudatlan fejedelem az arabok által Aleppónál nagyon megveretett (1030), s búskórságba esvén e miatt, kínozta a népet, szigorúan büntette a felmerülő lázadásokat; a papság iránt bőkezű volt, s varázslat által igyekezett fiakat nemzeni. Zoé, kinek nagyravágyását s bujaságát öt tized nem csökkenthette, beleszeretett Mihályba, a hamis pénzcsináló paphlagoniai szép legénybe, s nem tudván szenvedélyét sem legyőzni, sem titkolni, megölette Romanust a fürdőben, s kikiáltatta kedvesét (1034).

Paphlagoniai Mihály.

Alkalmatlan levén a kormányra nehéz nyavalyája miatt, IV. Mihály azt nem Zoénak, hanem János nevű herélt fivérének adta át, ki neki utat nyitott volt a trónra. Eltette láb alól az elégületleneket, kik az igért kegyelmet hiába remélték. Uralkodása alatt a szerbek lerázták az igát, s királyul választák Boislaw Istvánt, míg másrészt Olaszországban a görög uralomnak Hauteville-i Tankred fiai vetettek véget. [1])

Mihály (Calaphata).

Elemésztve betegsége s lélekfurdalása által, Mihály, egyik vele hasonnevű unokáját választja császárnak (1041), maga pedig szigorú bünbánatot tartandó, visszavonul s magányából nézi utódjának gonosz tetteit. V. Mihály, ki atyja mestersége után Calaphata nevet nyert, engedelmességet esküdött Zoénak mindenben, s utóbb mégis monostorba záratja; nagybátyját, Jánost, ki szerencséjének eszközlője volt, számüzé; hanem a felbőszült fellázad, kiveszi a monostorból Zoét s nővérét, Theodorát, és császárnőknek kiáltja ki; Mihály csak nagy nehezen menekül egy zárdába, hol aztán a két császárnő szemeit kiszuratta neki (1042).

Zoe és Theodora. Constantinus Monomachus.

A két nővér együtt uralkodék jobban mint a férfiak, hanem köztük is csakhamar kiütött a viszálkodás, melly annyira ment, hogy Zoe Theodorának csak a császárnői czímet hagyva meg, Constantinus Monomachusnak, az ő régi szeretőjének nyujtja kezét, Sclerenét pedig, ennek mostani kedvesét urnő (d e s p o i n a) czímmel ruházza fel.

[1]) Lásd a VII. fejez.

Példátlan harmaduralkodást (triumviratus) gyakorlának, s Constantin nyilvános helyeken s a sz.-Zsófia egyházban hatvan éves nejé s fiatal kedvese között jelent meg. A béke, melly köztük csodálatosan megmaradt, fenn nem tartathatott a számos külellenség ellenében, kik közt legfélelmesbek voltak Ázsiában a törökök, s a normannok Olaszországban. X. Contantin a két császárnő halála után Nicephorus Briennest Bolgárország kormányzóját akarta utódjának nevezni; hanem a zárdába üzött Theodora meghallván ezt, kijött, s császárnőnek kiáltatta ki magát, s minthogy Constantin épen akkor meghalt (1054), a hetven éves vén asszony szeretve, tiszteltetve huszonegy hónapig uralkodott. Vele halt ki a Macedoniai Vazul nemzetsége (1056).

VI. Mihály (Stratioticus).

A kormányférfiak rávették az öreg asszonyt, hogy utódjaul Mihályt, a Harczost (Stratioticos) válaszsza, ki derék katona volt, de annál kevesebbet értett a kormányzáshoz; az elégületlen hadvezérek tehát két püspököt küldöttek hozzá, üzenvén neki: tenné le a koronát. Hát mit adtok kárpótlásul? kérdé Mihály a püspököktől. A mennyek országát, felelék ezek; mire a trónfosztott nyugodtan vonult vissza azon házba (1057), mellyben mielőtt tehetetlen uralkodóvá lett volna, mint becsületes polgár élt vala.

Komnen (I.) Izsák.

Komnen Izsák, hadvezér-társai által trónra emeltetvén állítá, hogy az ő családja azokból van, mellyek egykor Constantint Rómából Konstantinápolyba kisérték. A trónra emelkedők különben mindig találnak nemzetségirókra. Nejét, a bolgár király leányát, Izsák „Augusta“ czímmel ruházta fel, s rokonait a legmagasb méltóságokra emelte; sok adományozást visszavont, megszorítá az állam kiadásait, s a patriarchát, ki neki a koronázáskor ezt merte mondani: Fejedbe teszem a koronát, de le is fogom tudni venni, letette. Midőn végperczeit közelítni érezé, a koronát János nevű fivérének ajánlá, mellyet midőn ez visszautasítna, egy méltónak talált idegent nevezett ki utódjaul, s lemondott (1059). Egy monostorba vonulván meghalni feleségével együtt, igy szólt ehhez: Valld be, hogy midőn a koronát fejedre tettem, rabszolganövé tettelek; most midőn elvettem azt, szabadságodat adtam vissza.

Constantin (XI.) Dukas.

Constantin Dukas Komnen Izsák kegyeit igazsága, takarékossága s ékesszólása által nyerte meg, mellynek fényes bizonyságát adta mindjárt elválasztatása után, ékes beszédben sorolván elő a jó fejede-

lem kötelességeit. Ő azonban ezeket csak ismeré és nem gyakorolta. Igazságszeretete az alig észrevehető kicsinységekben nyilatkozott; takarékossága pedig abban, hogy a fösvénysége miatt roszul fölszerelt seregek nem akartak sem a magyarok ellen indulni, kik elfoglalták Belgrádot, sem a törökök ellen, kik Ázsiából nyomultak elő, sem az úzok ellen, kik Moldva- s Oláhországból, akkori lakhelyeikből Thraciát s Bolgárhont pusztítgatták, előnyomulva néha egész Konstantinápolyig. Betegségbe esvén XI. Constantin, megesketteté nejét, hogy másodszor férjhez nem megy, a tanácsbelieket pedig, hogy fiain kivül más császárokat el nem ismerendnek.

IV. Romanus.

A három fiu tehát, u. m. VII. Mihály (Parapinaces [1]), Andronicus és XI. (másodszor) Constantin uralkodtak Eudoxia kormányzósága mellett; Eudoxia azonban, midőn a birodalmat a törökök keményen fenyegetnék, szükségesnek látta a kormányt erős kezekre bízni. Romanus Diogenes, számüzött apának fia, magas hivatalért könyörgött Constantinus Dukas előtt, hanem ez felelé: Tettek által tedd magad érdemessé. Romanus harczolni ment s győzelmet vívott ki a pecsenégek fölött. A császárnő ekkor megadta neki a magas méltóságot, mondván: Ne nekem, hanem kardodnak köszönd. Romanus ekkor azon gondolatra jött, hogy kardja által a császárságot is elnyerhetné, s barátaival összeesküdött, de fölfedeztetve halálra itéltetett. Meglátta öt azonban már elitéltetése után Eudoxia császárnő, s belészeretett. Ugyanazon birák, kik elitélték, most már ártatlannak találták. A patriarcha, kinek Eudoxia azzal hizelgett, hogy az ő unokájának adja kezét, föloldozta a császárnőt férje előtt tett esküjétől, a mikor aztán Eudoxia Romanus Diogeneshez ment férjhez, s ötet mindnyájok csodálkozására, sokaknak pedig boszankodására császárnak kiáltatta (1068). Megnyugtatták azonban ezeket Eudoxia kecsei s IV. Romanus vitézsége, ki a törököket egész Perzsiáig visszanyomta; végül azonban ő győzetett le, s fogságba is esett, a görög háborúkban olly gyakori árulások egyike által (1071).

Alp Arslan, az ellenség győztes vezére, midőn eléje vezettetett a fogoly görög császár, földhöz vágta s lábbal taposta őt; hanem miután eleget tett e honi szokásnak, fölemelte s kezét nyujtá neki, s mint magához hasonlóval bánt vele, aztán békét s szövetséget kötvén

---

1) Igy neveztetett el azon mértéktől (*πινάκιον*), mellyel ő a népnek gabonát árultatott, s melly a törvényesnél kisebb vala.

másfél millio arany pénzért s hétszázhatvan ezernyi évi adó mellett, visszaküldé.

VII. Mihály (Parapinaces).

De roszabbúl bántak Romanussal övéi, mint az ellenség, minthogy csatavesztése első hírére kikiáltották Parapinaces Mihályt, Eudoxiát pedig monostorba zárták. A visszatért Romanus visszautasítván a kormánymegosztás ajánlatát, hadat kényszerült viselni övéi ellen, de legyőzetvén a görögöktől fölbérelt normannok által, megigérte, hogy szerzetessé lesz, ha életben hagyatik, de a győzők kiszurattak szemeit olly barbár-kegyetlenül, hogy belehalt, önmegadással és megbocsátva.

Neki ajánlta Eudoxia Jóniáját vagyis az istenek és hősök történetét; azonkivül irt egy költeményt Ariamne hajzatáról, mellyben oktatást adott a nőknek, különösen a fejedelemnők kötelességeiről, s magasztalta a szerzetes életet. Caesar János tanácsai kegyetlenségre vitték a tudós császárnőt.

VII. Mihály maga maradván a kormányon, üzte kedvencz tanulmányait, mert Psellus, a birodalom legjobb elméinek egyike lévén tanitója, csak nyelvészeti kérdésekre, szónyomozás- és más apró iskolaiságra tanította a császárt. Caesar János nevelte a császárban az ezen tudomány iránti hajlamot, remélvén, hogy majd Mihály nevében ő maga uralkodandik. Azonban kitúrta őt Nicephorizus, a ravasz, romlott, fösvény herélt; ki az udvart kémekkel s magához hasonlókkal árasztotta el, s uzsoráskodott a gabonával, éheztetve a népet.

Azalatt Alp Arslan meg akarta boszulni egykori ellenségének Romanusnak árulóit, csatába vezetve a törököket, nem többé pusztítás, hanem hóditás végett, s vissza is verte az ellene jött görög és normann sereget. Belefáradva Mihály ennyi háborúba, fővezérül választja Nicephorus Briennest, ez azonban azon sereg élén, melly a fellázadt bolgárokat igázta volt le, császárnak kiáltatja magát (1078), mig a keleti hadsereg Nicephorus Botoniatest emelte trónra. Mihály nem akarván, hogy vér folyjon, lemond s barátruhát ölt: Constantin a neki ajánlott koronát Botoniatesnek engedi, ki is a fővárosban erélytelenül uralkodik, míg Briennes Illyricumot és Macedoniát kormányozta. Midőn ez haddal közeledett, a másik ajánlá neki, hogy megosztja vele a kormányt; hanem Briennes nem akart Konstantinápolyba bemenni, s midőn Nicephorus kérdezné, mitől fél, felelé: Nem félek csak az Istentől, de nem bízom az udvaronczokban.

Aggodalomba esvén ezek a felelet miatt, megakadályozák a kibékülést, s Komnen Eleket küldték Briennes ellen, ki már Izsák fivére alatt, az előbbi hadakban kitüntette volt magát. Az egyik rész törököket, a másik pedig frankokat bérel föl, s rontják egymást; míg Briennes fogságba esik (1079), s a ministerek, kik épen olly alávalók voltak, a minő nagylelkü vala Elek, kiszuratják szemeit, mikép a többi lázadónak. Komnen azalatt olly tekintélyre vergődik, hogy a császárnő fiának fogadja őt, mire a megdöbbent udvaronczok oda viszik a dolgot, hogy Nicephorus az összes Komneneket megöletni rendeli. Elek megszökik és segíttetve a magyarok és frankok által, fellázítja a birodalmat, s kikiáltatván magát, árulás által bejut Konstantinápolyba s rablásnak engedi azt által, Nicephorus pedig monostorba vonul (1081. april 1.).

Elek akkor jutott a trónra, midőn az arabok elszakították a birodalomtól mindazt, a mit Afrika-, Egyiptom-, Palaestina- és Phoeniciában birt;[1]) a törökök Syria s Kisázsia városait foglalták el, ugy, hogy Antiochia, Aleppo, sőt Nicaea is török kormányzók székhelyeivé lőnek; a Bosporus vizein török hajók futostak, s az átellenes szárazföld tornyain török zászlók lobogtak. A magyarok, kúnok, pecsenégek és dalmaták átkeltek minden évben a Dunán pusztítani Macedoniát s Thráciát és ostromolni Konstantinápolyt, melly bezárt kapuk mellett a Sz.-Zsófia harangjait kongatta. Azt, hogy egy kis olaszhoni fejedelem (Guiscard Robert) Durazzot ostromolni, s a görög birodalom ellen hadat viselni mert mindaddig, miglen terveit a halál félbe nem szakítá, már láttuk. Ehhez járult a fegyelmetlen hadsereg, kimerült kincstár, nyugtalankodó főurak, s a még mindig vérengző belső háború.

Elek késleltetni tudta a birodalom bukását; fényes tehetségekkel felruházva, s a türelemből soha ki nem fogyva, segített az országon alkalmas törvények és rendeletek által; uj sereget alkotott, s visszaállítá a hadi fegyelmet, igen ildomosan tudott a gazdagság s elme által befolyással biró főcsaládokra támaszkodni; a papságnak annyira kedvezett, hogy elfogadná barátaival együtt a patriarcha által megszabott bünbánatot, melly szerint a katonák által kiontott vérért negyvennapig böjtölnie, földön alunnia, s testén sanyarövet viselnie kelle. Pártolta a szépmüvészeteket s tudományokat, mellyeket

---

[1]) **Wilken F.**, *Rerum ab Alexio I, Johanne Manuele, et Alexio II. Comnenis gestarum.*

vejével s Anna nevü leányával maga is müvelt. Anna beszéli el nekünk atyja tetteit, a gyermek természetes előszeretetével, dicsérve őt mindig, még akkor is, midőn h ö s k é n t s z a l a d. És mégis amaz elbeszélésből kitünik, hogy Komnen Elek fukar, tettető ember volt, hogy alattvalóinak sem vagyonát, sem életét tekintetbe nem vette, s azért sem szeretetök- sem tiszteletöket ki nem érdemelte. Mi szerepelni látandjuk Eleket a keresztes hadak nagy drámájában, mellyben a Komnenek részt vettek egy egész századig a nélkül, hogy csak valamicske hasznot láttak volna belőle.

Eretnekségek.

A görög birodalom másik fenéje, az eretnekségek sem szüntenek meg ezen időszakban. A pauliciánok több ízben fegyverrel győzettek le, aztán átszállíttattak Thraciába, s már elenyészettnek tartaték a felekezet, midőn az a B o g - m i l u j o k b a n [1]) ujra föléledett. Vazul orvos hosszu tanulás után végre közzétette rendszerét; tizenkét apostolt vett maga köré, s elvetett sok szent könyvet, csak a zsoltárokat, a prófétákat s az Újszövetséget tartva meg. Ő tanitotta, hogy Satanael, az Atya fia, megromolva büszkeségében, egy gonosz világot alkotott; azonban lerontotta müvét a Megváltó; titokszerü eszmék, mellyhez szigorú remeteélet járúlt. Elek kínpadra vitette Vazul előkelő tanítványait s kézrekerítvén magát Vazult is, kihallgatta őt színlett engedékenységgel, egy jegyző azonban fölirt mindent, s találtatott ok a halálos itéletre, és Vazul s társai rettenthetlenül léptek föl a máglyára. A tévely fennmaradt, s a keresztes hadak alatt terjedett Európában, hol, mint látni fogjuk, a titokszerü felekezetek, uj szenvedések- s bajoknak adtak eredetet.

Szakadás. Photius.

Még tartott a képrombolás szerencsétlen viszálya, midőn szent Ignácz, I. Mihály császárnak fia, bár pártolta a képek tiszteletét, a konstantinápolyi patriarchaságra emeltetett (846). Vele tartott Theodora, de leghevesebb ellenségre talált a syracusai püspökben s Bardas Caesarban, kinek miután sikerült Theodorát III. Mihály ügyeinek vezetésétől eltávolítni, Ignácz felségárulásról vádoltatva, megkínzaték és számüzetett (857); a keleti egyház legfőbb méltósága pedig Photiusra, egészen alrendü világi emberre bizatott. Ez, az igaz, kora legtudósb férfija vala, de megvakítva a nagyravágyástól, üldözte Ignáczot s kinoztatta mindenképen, hogy lemondásra bírja, de sikert nem

[1]) *Bog-miluj* bolgár nyelven annyi mint *Kyrie eleison, (Uram irgalmazz)*; tehát a *bog-milujok* az *irgalomkérők* felekezete.

arathatott, mert az ájtatos hivők Ignácz mellett maradtak, s Photius csak zavart s rendetlenséget tudott előidézni. Hogy visszaállítsa a rendet, Photius tudatja a maga megválasztatását I. Miklós pápával, ki is szivesen vette az igazhitűség vallomását, de helytelennek tartá, hogy patriarchának világi ember választassék, s a dolog megvizsgálására biztosokat küldött (862). Ezek azonban túlmentek utasításukon, s részt vettek azon zsinatban, mellyen Ignácz letétele s Photius megválasztatása megerősíttetett. A pápának azon jelentést tették, hogy a különböző egyházaknál nem egyenlő szokások uralkodnak, s Konstantinápolyban több példa van rá, hogy patriarchának világi, sőt még kereszteletlen ember is elválasztatott. Miklós visszautasitá e példákat, s egy római zsinaton (864.) roszaltattak a konstantinápolyi gyülés összes végzései, s Photius minden papi méltóságtól megfosztottnak nyilváníttatott. Megboszankodván ezért Mihály, megtagadta a pápai felsőbbséget, s állitá, hogy ő a pápa segélyét, de nem itéletót kérte, melly előjogtól Róma jó idő óta elesett.

E viszály ujabbra adott alkalmat azon kérdésnél: hogy kitől függjenek a bolgárok: a konstantinápolyi patriarchától-e, miután Cyrill és Methodius, a bolgár nemzet apostolai, görögök voltak; avagy a pápától, miután ők Német-Lajos által ettől kérték és nyerték téritőiket. Még ingerültebbé lőn a viszály, mellynek Photius átalános fontosságot igyekezett tulajdonítni, s kieszközölvén egy zsinat tartását (867), a nyugati egyházat terhes tévelyekkel vádolá: hogy az a papok házasságát meg nem engedi, hogy a püspökségre emelt áldozárokat a szent olajjal ujra fölkeni, hogy szombaton böjtöt rendel, s kovásztalan kenyeret szentel meg. Az egyház meghatározta volt, hogy a Szentlélek nem született, hanem származik. Hanem kérdés támadt: csupán az Atyától származik-e a Fiu által, vagy a Fiutól is? A görögök az első véleményt, a rómaiak az utóbbit fogadták el, s a nicaeai hitvallás ezen szavai közé: Qui a patre procedit, „filioque“ szövetett bele. E kérdés még inkább elválasztá Rómát és Konstantinápolyt, s Photius a rómaiak elleni egyik vádul hozta azt fel, s a zsinaton a római püspököt átok alá vetette.

Trónra lépvén ugyanazon évben Macedoniai Vazul, letette a patriarchát s visszabelyezte Ignáczot, kérvén a pápát, hagyná jóvá ez intézkedést, s határozna a Photius és kegyenczei által fölszentelt papok fölött. Miklós utódja, II. Hadrián zsinatot hitt össze, mellyen a konstantinápolyinak végzései elégettettek, s Photius ünnepélyesen letétetett; elfogadta ezt a Konstantinápolyban (869—70. okt. 5— febr. 28.) tartott VIII. egyetemes zsinat, melly az önigazolás végett meg-

jelent Photiust átok alá vetette; ámbár a pápai követek gőgös viselete elégületlenség magvait szórta el, mellyek aztán gyümölcsöt is hoztak.

Photius, ki jeles tudománya mellett rendkivüli ügyességgel is bírt, mint mondják, Vazulnak családi származatát irta meg, s eredetét Tiridatesig, Nagy-Örményország királyáig vitte föl. E nemzetségrendet ószerü betükkel irva le, a császári könyvtárba helyezte, hol nem épen esetlegesen fölfedeztetvén, a császár kezébe adatott. A tartalmára kiváncsi császár nem találván senkit mást, mint Photiust, ki azt neki megmagyarázná, őt azóta olly annyira kegyelembe vette, hogy Ignácz halála után ujra patriarchává tette (877). VIII. János pápa, habár beleegyezése ki nem kéretett, a béke tekintetéből mégis elismerte őt ugy, hogy egy zsinat előtt bocsánatért esedezzék, s követeket küldött, kik Photiust ujra megáldják, ezek azonban egészen máskép találták a dolgokat, mint a mikép lefestve voltak. Photius teljesen gyakorolta hatalmát, önmaga vezette a zsinatot (879), mellyen az ő neve a pápáénál jobban tiszteltetett; a pápai levél elolvasásakor kihagyatott minden, a mi a patriarcha ellen szólt; a hét egyetemes zsinat megerősíttetett, a nyolczadik elvetteték, s helyébe a mostani ismertetett el. VIII. János tehát átkot mondott mindenkire, ki Photiust az egyházból kizártnak nem tekintené. Megismétlék e kárhoztatást utódai is, s Bölcs-Leo letette a patriarchát, helyébe tévén saját fivérét Istvánt (887), s az egyetértés a két egyház között fentartatott egész Cerularius Mihály patriarcháig.

Cerularius.

Ez levelet irt (1053.) Jánosnak, tranii püspöknek, mellyben a nyugati egyházat azzal vádolja, hogy nagyböjtben az allelujáját nem énekli, hogy szombaton böjtöl, holott az evangeliomból tudva van, mikép az Apostolok ama napon kalászokat szedtek s ettek, hogy továbbá kovásztalan kenyeret szentel meg, „holott Mózses a szegény zsidóknak rendelte a száraz tésztát egyszer egy évben, még a keresztények husvétja kovász által ízletesített kenyeret kiván meg.“ A zárszavak ezek voltak: „A rómaiak sem nem zsidók, sem nem keresztények, de még csak nem is pogányok, miután vérökben megfult állatokat esznek; ők leopárdok, mellyeknek szőrük sem nem fehér sem nem fekete.“ Illy vádakkal lépve föl, bezáratta Konstantinápolyban a latin szertartásu összes egyházakat, s elvétette tőlük a monostorokat.

IX. Leo pápa felelt a vádakra, amaz ujra válaszolt, s a viszály ingerültté lett. X. Constantinnak békére levén szüksége, midőn a normannok Calabriát fenyegették, véget vetett a viszálynak. Cerularius

azonban visszautasított makacsul minden közlekedést a nyugatiakkal, s a pápai követek letették Szent-Zsófia oltárára a patriarcha kiátkozását (1054.), vádolva őt minden néven nevezendő eretnekséggel, s kiátkozva mindazokkal egyetemben, kik ellent mondanak a nyugati egyháznak; aztán kilépve a templomból, lerázták lábaikról a port, mondván: Az Ur lásson és itéljen minket.

Az időtől fogva a két egyház közötti kötelék elszakítva maradt.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

Spanyolhon. — A Cid.

Elszakíttatván a spanyol kalifatus a bagdaditól Abd el-Raman által, a virágzás tetőpontjára emelkedett azon fejedelmek alatt, kiknek tetteiket majdnem kizárólag keleti irók beszélik el, kik a nagyokat nem megitélni, csak csodálni tudják; azért is gyanusakká lesznek ömlengő magasztalásaik, mellyeket mégis viszhangozni kényteleníttetünk.

II. Abd el-Raman.

Kegyetlen Hakem után, ki a spanyol kalifatusnak a szárazföldi s tengeri haderő alkotása által megalapítója vala, Győzedelmes II. Abd el-Raman következett (822.), ki roppant vitézségével nyájasságot, emberszeretetet s a tudományok iránti lelkesedést párosítva, boldogokká teendette alattvalóit, ha nem gátoltatik a folytonos hadak által. Meg nem akadályozhatta, hogy a hirtelen kikötött normannok Galiziát föl ne dulják, s Sevillát ki ne rabolják; a francziákat Barcellonából kiüzte s kergette őket egész a Pyrenaeusokig; az asturiai keresztényeket megzabolázta, s legyőzte nagybátyját, Abdalláht, ki Tangerből a kormány megváltoztatására visszajött vala; a kézrekerült Abdalláhnak nagylelküleg megkegyelmezett. A konstantinápolyi császárokkal szövetségre lépett közös ellenségök, a bagdadi kalifa ellen.

A lázadó városokat kötelességökre térité, de meg nem engedé azokat rohammal venni be, hogy megkimélje őket a rémülettől, s hatóságoknak, mellyek bocsánatot kértek, hogy a lázadás fejeit el nem fogták, igy felelt: Annál jobb; igy legalább nem vagyok kénytelen egy örömnapot a szigor tetteivel szomorítni meg. Talán megilleti Isten sziveiket; ha pedig nem, ugy meg fogom tudni gátolni őket, hogy

népemet meg ne háborítsák. Kegyelte a tudósokat s egy szörnyü éhség alkalmával keresetet nyujta a népnek s Cordovát vizvezetővel ajándékozta meg; azért is az arabok, mint atyjokat siratták, midőn élete hatvanötödik, uralma harminczegyedik évében meg halt (852).

Asturiai keresztények. — San Jago di Compostella.

A kalifák azon nehéz kényszerüségre voltak szorítva, hogy folytonosan küzdjenek a régi góthok törhetlen szelleme ellen. Az asturiai keresztények hatalmasakká lettek II. (Szüz) Alfonz vitézsége által, kinek országlását (791—842) Nagyobb sz. Jakab maradványainak fölfedezése (808) tette nevezetessé, miután ez Spanyolhon apostolának tartatott. Amaz ereklyék Compostellában tétettek le (825) s a spanyol keresztények közt uj vallási köteléket hoztak létre. Ama győzelmes csatában, mellyet I. Ramiro, Alfonz utódja, II. Abd el-Raman ellen Logrono mellett vivott ki (849), sz. Jakab lóháton láttatott a keresztények élén harczolni; miért is a király elrendelé, hogy minden föld- és szőllőbirtokos évi adományt ajánljon a compostellai szentélynek, melly búcsujáratok határpontjává lön.

Ramiro kiirtotta az utonállókat, szemeiket szuratván ki az elfogottaknak; a varázslókat máglyára tétette, mi előjátéka volt az autos-da-fé-knak. Egy a valenciai partoktól a Duero torkolatáig nyúló vonal képezte némileg a keresztények s musulmanok közötti határt. Ramiro országa magában foglalá a két Asturiát, Galiziát és Leon egy részét; az arabok elleni erélyes védelemre azonban szükséges lett volna, hogy a spanyol határok egy kézben lettek légyen; ámde Catalonia egy része a Segro és a tenger között, aztán Guascogne, Navarra és Biscaya franczia grófok alatt állt; Aragonia önmagától képződött a saracenoktól elvett részekből; Castiliának tulajdon grófjai voltak, kik talán a régi góth főnököktől eredtek s épen ugy védték magukat, mint Asturia uralkodói, kiknek ők majd hübereseik majd elleneik voltak. Egymás közötti viszálkodásuk nem engedte meg ezen uraknak, hogy az arabok czivódásait hasznukra fordítsák.

I. Ordogno, ki már a logronói csatatéren atyja utódjául kiáltatott ki (850), tovább terjeszté birtokait, elfoglalva Salamancát és Coriát, mig a kalifa mindig a toledói lázadókkal volt elfoglalva. Ordogno utódja, III. Alfonz (866), győzelmei által Nagy nevet vivott ki magának. Hogy visszatartsa a mindig megújuló normann beütést, megerősité Oviedót, hol biztosságba helyezé mindazt, a mit a lakosok becseset birtak, aztán szövetkezve a navarrai gróffal, hadat indított a

musulmanok ellen. Duero mellett történt az ütközet (869), hol a győzelemért Krisztus is, Alláh is hálával magasztaltatott, miután mind a két rész nagy veszteséget szenvedett; az arab lovasságnak virága esett el, a keresztények halottjaikat tiz napig temették. Alfonz mégis hatalmába nyerve Coimbrát, határait Portugália felé Mondegóig terjeszté, s a fegyverszünetet városai megerösítésére használta; megalapitá Porto di Cale, Chaves és Viseu városokat; megnépesité ujra Burgost, melly aztán Castilia fővárosává lett; Braga, Porto, Lamego, Viseu és Coimbrában püspökségeket állitott s leirva elődei tetteit Vambától kezdve, ezek által ujabbakra látszék lelkesülni.

De a háborúk folytathatására terhes adót kényszerült kivetni s megfékezni a zavargó főurakat; mi ollyan elégületlenséget szült, melly nyilt lázadásba tört ki. Maga elsőszülöttje, Garcias élére állott a lázadóknak, segittetve Nugno Fernandez, Castilia grófja által. Három évig hadakozott ezekkel Alfonz, míg végre boszuságtól eltelve, leköszönt s Oviedót elsőszölöttjének, Galiziát pedig kisebb fiának, Ordognónak engedve által, folytatta állhatatosan a háborut a vállás és haza ellenségei ellen. A rosz fiuk rosz fivérek is voltak s hadat viseltek egymás ellen, hanem miután az elsőszülött örökös nélkül hunyt el (913), az uralkodást egészen II. Ordogno vette át, Leonban ütvén fel székhelyét, mellytől az uj keresztény állam nevét vette. Tovább terjesztette ezt Ordogno, átkelve a Tajon s elfoglalva Talaverát s rettenetesen megverve III. Abd el-Ramant San Stefano d' Ormuz mellett. Uj erőt kezde gyüjteni az arabok ellen, de félvén, hogy Castilia grófjai függetlenségre vágynak s az ellenséggel tartanak, tanácskozmányra hivta s ott megfojtatta öket. Fellázadván e hitszegés miatt Castilia, két birót választott s ezek által kormányoztatta magát, miglen Gonzalez Fernandez ismét grófi czimet vett föl s I. (Nagy) Sancho által független fejedelmül ismertetett el, s azóta Castilia önálló államot képezett (963). Ugyanez történt Navarrában, hol Garcias Ximenes, Sancho gróf fia s utódja, királyi czimet vett föl (857) s utódjai folytonos hadat viselve a saracenok ellen, gyarapitották birtokaikat.

Csak egy évig uralkodott Ordogno fivére, II. Froilas; s még rövidebb ideig IV. Alfonz, ki barátruhát öltvén fivére-, II. Ramirónak engedte az országot (927). Megszabadulván ez belső elleneitől, megrohanta uj Castiliát s elfoglalva Madridot, szövetségre lépett az arabok ellen fölkelt castiliaiakkal s hübéri alávetésre szorítá Saragozzát, aztán a Leon királyságba beütött arab fejedelem fölött Simanca mellett véres győzödelmet vivott ki. A kalifa akkor szent hadat hirdetett s

rettentő sereget gyüjtvén össze Spanyolhonban és Afrikában, Ahmed ben-Said-vezérlete alatt elpusztítá Galiziát (945) s olly roppant zsákmánynyal tért vissza, hogy az elhinni majdnem lehetetlen [1]).

III. Ordogno csakhamar meghalt, fiát pedig megfosztotta a koronától I. vagyis Nagy-Sancho, de nem tarthatván fenn magát az uj kormánynyal járó zavarok között, Navarrába futott (958), a főurak pedig IV. Alfonz egyik fiát választották el, ki IV. Ordogno neve alatt Gonosz melléknévvel bélyegeztetett. Nagy-Sancho, hogy szabaduljon terhes kövérségétől, a cordovai hires orvosi tanodába ment s megismerkedett ott Abd el-Ramannal s mint barátjától segítséget nyert töle trónja visszafoglalására. Sajátságos látmány, fegyveres musulmanok sz. Jakab zászlói alatt visszasegítik Sanchot, ki szövetségre lépve védnökével erélyesen uralkodott, mig csak meg nem mergezteték (960).

III. Abd el-Raman.

Az al-muminin címet ekkor III. Abd el-Raman viselte (912—61), ki egyike volt a legnagyobb emireknek, kiket a történet említ. Megfékezvén a lázadó arabokat és kereszténveket uj tevékenységi tért nyere, midőn segélyül hivatott az afrikai sheikek által, kik hivek maradtak a százharmincz évig uralkodott s most elüzött Edris családhoz Fezben. Az emir haderőt külde, melly elfoglalta Tangert, Ceutát, Fezt s az egész Magrebet, melly a mai Marocco császárság, s védte is e foglalmányokat a fatimita Moadiah ellen. Ama csekély tisztelet azonban, melly szerint Fezben a mecsetbeni imákban Abd el-Raman is megemlitteték, vérbe s aranyba került, mik Spanyolhonban igen drágák voltak; azonkivül a nyugtalan valik igen elbizakodtak; az emir saját fia is fellázadt, s bár az apa halálra vitette őt, a keresztény államok mégis gyarapodást nyertek.

A kalifaság jövedelme, melly az elsö Ommiadok alatt hatszáz ezer (23 frankot érő) aranyból állott, most évi tizenhárom millióra rúgott. A jövedelem fő kútforrásai voltak az almoxarifazgo, melly szerint a jövök-menők az áruczikkekért tizenkét százalékot fizettek;

---

[1]) A zsákmany ötödét a kalifa kapta, s Ahmed még azonkivül adott neki 400 font termékaranyat, 420,000 darabot kiverve, 400 font álóét, 500 nehezék ambrát, 300 neh. legjobb minöségü kánfort, 20 darab, Bagdadban készült, arany hímzetü zászlót, 4000 font selyemszövetet, 30 perzsa szönyeget, 800 darab lovas fegyverzetet, 1000 scudit, 100,000 nyilat, 15 gyönyörüen fölszerelt arab lovat, 100 darab, szinte fölszerelt afrikai és spanyol lovat, 20 nyerges öszvért, 40 rabszolgát s 20 gazdag öltözetü leányt; mindezen ajandékok mellett egy verses költeményt is nyujtatott által a kalifának.

az aicavala vagyis minden eladott ingatlan javak tizede s az azaca vagyis a termés tizede, mit a keresztények és zsidók kétszeresen fizettek.

III. Abd el-Raman a jövedelem harmadát félretette, a többit olly fényüzésre fordítá, mellyről a krónikák nem győznek eleget beszélni. Ezek szerint Cordova ákkor négy órai kiterjedésen feküdt; s volt benne 60 palota, 212,000 ház, 85,000 bolt, 900 nyilvános fürdő, 600 mecset, 60 könyvtár s 17 tanintézet. Az emir al muminin őrserege 12,000 gyalog slavonitából, kiket Konstantinápoly küldött, s 8,000 andalusiai lovasból állott. Cordova melletti palotájában, melly körül utóbb Medina Azara képződött a boltozatot 4,300 márványoszlop tartá, márványozottak valának a falak, márványból a tarka talajzat; márványedényekbe zuhogott a szökő kutak vize s egy márvány teknőben arany hattyú uszkált, melly Konstantinápolyban készíttetett s mellynek fejéről roppant gyöngy függött alá, mint Leo császár ajándéka.

Cordova után még hat elsőrendü várost számlált Spanyolhon, mellyekben a valik székeltek, u. m. Toledo, Merida, Saragozza, Valencia, Murcia és Granadát; másodrendü város nyolczván, nagy mezőváros háromszáz vala, s a Guadalquivir melléki 12,000 falu; bár tulzottnak látszik az előadás, nagy népességre mutat. Toledo 200,000, Sevilla 300,000 lakót számlált, s a salamancai egyházmegyéhez 125 város és mezőváros tartozott.

Jaënben és a Tajo forrásainál gazdag bányák miveltettek, Malaga és Beja rubinokat adott; Andalusia partjain korall, Tarragona mellett gyöngy halásztatott. Hozzászokva már hazájokban a földmüveléshez s a kereskedéshez, melly utóbbit az 50000-nyi családdal bevándorlott zsidóság is előmozdítá, az arabok, hogy felhasználják a föld gazdagságát s keleties fényüzésöket kielégítsék, jeles földmüvelési s ipar rendszert hoztak be; a cordovai bőr, Murcia posztója, Granada s Almeria selyme és Salibah pamutpapirja a legkeresettebbé lön. A földmivelés előmozdítására roppant munkával csatornák építtettek, mellyek nyomai most is láthátok. A rizs, pamut és az eperfa gazdagságát képezék az országnak; a czukornád, pálma, sáfrány, s pizángfa, külföldről hozatva bár, szépen tenyészett az olaj-, narancsfa s szőlőtő mellett, mellynek nedvét az arabok is itták, miután a hittanáraik szerint a spanyol levegő a hivőket borivás nélkül elsatnyítaná. Arab szokás szerint behozatott a mesta, melly szerint a medinos-ok vagy is pásztorok barmaikat legeltetni északról délre s keletről nyugatra vándorolhattak, a mint a megújuló évszak, a hideg

vagy meleg kivánta. Andalusia készitményei Almeira kikötőjéből vitettek ki s ugyanoda hozattak a keleti termények leginkább a zsidók által, kik pártolást egyedül ottan találtak ; legtöbb termesztményt Cadix és Barcellona kikötőiben lehetett keresni.

Minthogy e szerint az arabok földmüvelők, iparosok s egyszersmind kereskedők voltak, a földeket is, a városokat is felvirágoztatták. Aztán Abd el-Raman udvaránál kedves fogadtatásban részesültek a tudósok s különösen a költők s orvosok. S Abd el-Raman mégis a költök énekei, az azarai berkek kellemei s Andulusia szépei legszebbjeinek csókjai közt sem érzé magát boldognak s bevallá, hogy ötven évi legfényesb uralkodás alatt, ellenei fölött kivivott diadal s a nép tapsai közt csak tizennégy boldog napja volt. A boldogság tehát nem a királyi palotákban áll s nem a nagyság- és hatalomtól függ.

Hogy végkép elszakadjon a bagdadi kalifáktól, megkülönözte pénzeit azokétól, alak-, felirat- s értékre nézve s fölvette ő is az i m a m czímet, melly csak amazoknak vala fenntartva. Hallván hatalma hirét VII. Constantin, követeket külde hozzá szövetségét kérve a bagdadi kalifa ellen. I. Ottó a spanyol kalifának egyik követét visszatartotta Némethonban, mig csak meg nem halt, s minthogy a követnél talált levél rágalmazta a keresztény vallást, Ottó elhatározá Isten segélyével Abd el-Ramant megtéritni. Görz János szerzetes bizatott meg e nagy munkával (955); Tortosa kormányzója feltartá Jánost utjában egy hónapig, mondván, hogy további utja megtisztelésére az elökészületek soká tartanak. Cordovába érve, fényes lakást kapott a palota mellett, hanem kihallgattatást soha sem nyerhetett; midőn okát kérdené, feleltetett neki, hogy mivel Ottó Abd el-Raman követét három évig tartotta vissza, Ottó követe háromszor annyi ideig fog várni. Azalatt a Jánost látogató arabok kicsalták tőle küldetése titkát, s voltak kik megintették, miszerint náluk az idegen, ki az islam ellen tör, halállal bünhödik. Egy püspök is jött hozzá s leakarta beszélni szándokáról, mondván, hogy az embernek alá kell magát vetnie a világi hatalomnak, s föl nem hínia a musulmanok üldözését; hogy e czélból a keresztények is körülmetélik magukat s megtartózkodnak némely ételektől mint a saracenok.

Nem tetszett Jánosnak ez alkalmazkodás s fogadta, hogy ő átadja királya levelét úgy a mint van, s ha a kalifa ellene volna a keresztény vallásnak, megfeddi ötet, ha életébe kerül is. Értesülvén erről Abd el-Raman, hogy szigort használni ne kényszerüljön, elkövetett mindent, hogy Jánost szándokától eltérítse ; még halállal is fenyegette őt is, s a többi összes spanyolhoni kereszténveket is ; hanem Já-

nos felelé, hogy megteszi kereszténvi s követi kötelességét s kész bármi gonosz bánásmódot elszenvedni.

Meghatotta az emirt e nagy állhatatosság s nem akarván egyuttal Ottót ellenségévé tenni, beleegyezett, hogy a császárhoz követ küldessék uj utasítás végett. A követ a keresztény Recamund, Abd el-Raman titkára vala, ki Ottótól csakugyan szelidebb levelet hozott, melly szerint minden áron békét kelle kötni, a saracen hadjáratok megszüntetése végett. János ekkor három évi várakozás után végre kihallgattaték; szerzetes ruhájában jelent meg, s a kalifa szivesen fogadva őt, bámulta Ottó hatalmát, csak azt roszalván, hogy a főuraknak igen sokat enged meg, mit a keleti önkény-uralom elveivel összeférhetlennek talált. A kimenetelt nem tudjuk, minthogy az évkönyviró az elbeszélést itt félbeszakítja [1]). Ezek valának az arabok s a keresztény fejedelmek közötti viszonyok.

II. Al-Hakem.

Abd el-Raman fia, II. Al-Hakem, atyjához méltó volt. Hosszu s békés uralma alatt (961—76) sok könyvet szedett össze, az élő szerzőktől önmaga kért másolatokat s létre hozta a meruani, rendszeresen összeállított könyvtárt,mellynek csak könyvlajstroma 44, ötven leveles kötetből álla. Hogy ne mondhassa senki, mikép a béke őt elpuhítá, szent hadat hirdetett a keresztények ellen, azonban Nagy-Sanchoval csakhamar békességet kötött. Kevéssel ezután Castilia-, Galizia- és Cataloniából sok keresztény lovag jött hozzá s felajánlták neki karjaikat fejedelmeik ellen, de a kalifa a Koran szavaival felelt: Tartsátok meg az egyezményeket, különben Isten előtt fogtok számot adni.

A fiához így szólt: Soha se viselj hadat szükség nélkül. Béke által teended boldogokká népeidet. Nyomorú dicsőség az, megtámadni a tartományokat, feldulni a városokat, pusztulást és halált terjeszteni! El ne csábitsanak a nagyravágyás és a büszkeség; mérséklet s igazság által szerencsés leszesz s hivatásodat annyira betöltöd, hogy lelkedet semmi sem furdalandja. Tisztelvén az igazságot, annak kiszolgáltatását legtisztább kezekre bizta. Tágasabbá akarván tenni kertjét, a szomszéd kert birtokosát a telek átengedésére szorítá; mire Abu Bekr kadi, kihez a birtok-vesztes panaszra ment, egyene-

[1]) **Szent Arnoldi János** kortársának, sz. Görz János életében.

sen a kert felé jövén s Hakemet is ott találván, kérte, engedné, hogy a kert földével egy zsákot megtölthessen; midőn a zsák megtelt: Kérlek — mondá Hakemhez a kadi — segitsd ezt a számárra tenni. Al-Hakem nehezen tudta azt fölemelni, mire Abu Bekr igy szólt: Hát mi lesz akkor, ha majd az egész kerttel hátadon kell a bíró előtt megjelenned?

Az arabok nem győzik magasztalni Hakem erényeit mellyekkel tizenöt évi kormányát díszesité.

II. Hesham Al-Manzor.

Hakem után fia, a tizenegy éves II. Hesham uralkodott (976) anyja Sobeia kormányzósága mellett. Ez ministereül Muhamedet, a későbbi Al-Manzort választotta, ki mint ritka elméü férfi költők s tudósok által vétette magát körül, nyájas és bőkezü, hanem egyszersmind nagyravágyó volt s czéljaihoz az eszközöket nem nagyon válogatta. Halálra vitetvén mindazt, ki neki ellenállt, palotájába zárta a kalifát kecses hölgyek közé s a főhatalmat magáh oz ragadta, mellyet, miután huszonöt évig gyakorolt, fiának engedett által.

A spanyolok ellen minden évben uj hadat indított, mellyről a keresztények és arabok különböző tudósítást adnak, csak a regényes kalandok-, párbajok- s véres hadi tettekre nézve értenek egyet [1]). Al-Manzor Áfrikában is diadalmas vala s mint mondják ötvenhét csatában győzelmesen harczolt, s valahányszor hazatért az ütközetből a

---

[1]) Ezen időből való Lara hét fiának története, melly annyi regére adott tárgyat. Gonsalve Gustos, a castiliai grófok legközelebbi rokona, hét fiat nemzett Sancha nejétől, ki Ruy Velasquez nővére s Bylaren urnője vala. A hét ifju lovag ugyanazon napon merész haditettek által tüntette volt ki magát. Midőn Ruy Velasquez nőül vette Lambrát, a castiliai gróf rokonát, Lara urak is jelenvoltak a menyekzőn, hol közülök a legifjabbik összeczivódott egy, Lambrával rokon lovaggal; miért Lambrában olly gyülölet s boszuvágy támadt, mellyet az idő sem csillapíta le. Lara urak nem tudva semmit a nő boszuterveiről, nem sokára meglátogatták őtet várában, hol Lambra, midőn a leggyülöltebbiket egy kútnál egyedül látta állani, alkalmasnak vélte a perczet s parancsolta egy rabszolgájának, kenné be kezeit vérrel aztán mázolná össze az ifju Gustos arczát. A felbőszült ifju üldözőbe vette a rabszolgát s összecsödülvén a többi testvérek is, megölték a szerencsétlent az urnő lábai előtt, kihez az menekült vala. A hét testvér oda hagyta Lambravárát s birtokaira vonult.

Lambra bevádlá férje előtt az unokákat, hogy a rabszolgát azért ölték meg, mivel védte őtet ellenök. Velasquez boszut esküdött, de nem mutatva semmi haragot, felszólítá sógorát az öreg Gustost, menne el Cordovába Hesham királyhoz s az ő agibjához Al-Manzorhoz, köszönetet mondani bizonyos szolgálattételekért s megujítni vele az egyezményeket. Gustos semmi árulást nem sejtve, elfogadta a megbizást s Cordovába ment. A levél, mellyet Velasquez küldött,

ruhájáról lerázott port eltétette s abba rendelte magát eltemettetni, midőn a keresztények ellen harczolva, halálosan sebesíttetett meg (998).

Utána fia Abd el-Melek, a már tapasztalt vitéz gyakorolta a hatalmat, mellyet tőle fivére Abd el-Raman vett által, ki mint korcs fia Al-Manzornak, a népek derék kormányzása helyett inkább csak a király kéjelgéseit utánazta. Hesham által utódjaul választatta el magát, de a kalifa rokonai fölkeltek s a trónkövetelőt felfeszítették. Az agib állomását ekkor Mohammed al-Mahadi Hesham rokona foglalta el, ki aztán meghaltnak híresztelvén a kalifát, önmagát kiáltatta ki (1006). Nem bizván az afrikai őrseregben, mellyet Al-Manzor állított volt fel, kisérleteket tőn annak elvesztésére, miért is Solimán, III. Abd el-Raman unokája északra menvén és segélyt kapva Sancho castiliai királytól, megtámadta Mohammedet s megölvén a csatában huszezer emberét, visszanyomta őt Toledóba s magát kalifának választatta

---

Gustost Al-Manzor legnagyobb ellenségének festette le s inté őt, adná halálnak az öreget, ajánlatot adván egyszersmind hét fiának kiszolgáltatására, olly feltét alatt, ha a kijelelt helyre musulmanokat küldene lesbe. Al-Manzor csak örülhetett, midőn kezében látta a férfiut, ki neki olly igen veszélyesnek iratott le, de becsületesebb volt, hogysem a védtelen s elárult ellenséget feláldozza, s megelégedett azzal, hogy egy cordovai toronyba záratá, küldvén egyszersmind csapatot Almenar felé, mellyet Velasquez a hét fiu elfogására kijelölt vala. Velasquez maga nagy hadat gyüjtött, mintha az arabok ellen akarna menni s meghívta a hét unokát, osztanák meg vele a becsület s a hadjárat veszélyeit. Almenar tájára érvén elküldé a hét fiut kétszáz lovassal a tér kikémlésére.

A hét testvér a mint a sürüséget elérte, hirtelen körülvétetett, a két száz lovas elesett, a testvérek egyike megöletett, hanem a többi vitézsége által kivágta magát. Velasqueznek 300 embere legott segélyökre jött; ezekkel a fiuk megujították a csatát, de elfogattak elevenen s fejeik Cordovába küldettek (993).

Megértvén a dolgot Al-Manzor, megborzadt Velasquez aljas viseletén s kiszabaditá a szerencsétlen Gustost, ki emésztve a fiuk halála által, nem birt elég erővel Valasquez megtámadására s csak erőtlen kesergésben tölté napjait. De csak egyszer egy mór lovag jelenik meg előtte az ifjúság erőteljében egy válogatott csapattal s így szól:

„Én fiad vagyok; annak köszönöm létemet, ki (Zaida, Al-Manzor leánya) megkönnyité a te fogságodat. Cordovából jövök, megbüntetni a gyalázatos Velasquezt.“

Ez csakugyan nem sokára megöletett a vitéz Mudarra keze által; Lambrát megkövezte a nép, Mudarra pedig megtagadván az islamot, Gustos és neje Sancha által örökbe fogadtatott s a Larak összes javai reá szálltak.

Mondják, hogy a Manrik de Lara család ezen Mudarra Gonzalestől ered s maguk a Lara család tagjai illy eredettel dicsekesznek.

(1009). Mohammed azonban harminczezer arabbal s a barcellonai gróftól kapott kilenczezer kereszténynyel visszatért, s legyőzte Solimánt, mire ez szabaddá teszi Heshamot, ki meghaltnak tartatott, most azonban Mohammedet lefejeztetve a trónra visszatért. Obeidallah, Mohammed fia s Cordova kormányzója mivel atyját megboszulni fellázadt, halálra vitetett, de Solimán többekkel szövetkezve, elfoglalta Cordovát (1015), s eltüntetvén Heshamot ujra, kikiáltatta magát s védőinek jutalmul városokat s kormányzóságokat osztogatott.

A viszály magva el vala vetve, minduntalan uj trónkövetelők léptek föl, kik közől Ali ben-Hamud, Ceuta kormányzója megölte Solimánt s uralkodásra jutott. Sok wali megtagadta az engedelmességet Alinak, de különösen a szláv Airan, a forradalom kezdője, nem találván magát eléggé megjutalmazva, az Ommia-dok közől IV. Abd-el-Ramant kiáltotta ki. Ujra háború tört ki, Airan elesett, Ali a fürdőben fojtatott meg, rokonai Al-Kassimt, Ali fivérét kiáltják ki (1017), de Yahia, Ali fia sereggel jött Afrikából, magának követelve az apai trónt. Igy hát három külön párt folytatta a belháborut, melly Spanyolhonban mindig olly öldöklő s makacs. A nagybátya s unoka végre megegyeztek, hogy amaz Malaga, Algesiras és Sevilla fölött, ez Cordovában uralkodjék s mindketten Abd el-Raman ellen küzdjenek. Yahia csakhamar megszegte az egyezményt, s Al Kassim Cordovából kivetve elfogatott s unokája kezeibe adatott. Abd el-Raman is győztesen bár, csatában esett el s utódjává V. Abd el-Raman lőn, kit nem sokára meggyilkolt egyik kis öcsese, ki a trónt III. Mohammed neve alatt foglalta el. Nem sokára ez is megbukott, s Yahia ekkor Cordovában is kikiáltatott, de midőn egy lázadó ellen indulna, egy berek mellett megöletett (1027).

III. Hesham.

A cordovaiak szeretete ismét a régi Ommiaházhoz fordult s elválasztaték III. Hesham, ki magán nyugalmát sokáig nem akarta a kormány bajaival felváltani, végre elvállalta s az ellenpárt kezére került Cordovát csak három évi ostrom után vehette be. Megkisérté az országos rend helyreállitását s elkövetett mindent, hogy a lázadó walikat engedelmességre hozza, hanem mérséklettsége gyávaságnak vétetett s még azok is, kik nyugalmából kizavarták, elüzték őtet a trónról (1031), mellyet ő, a spanyolhoni Ommiaház legutolsója, egész nyugodtan hagyott oda. A balszerencsét, melly e családot husz év óta üldözé, a musulman végzelmiség az ég boszujának tekinté, s a viszályok mindinkább lábra kaptak, ugy, hogy az egy, hatalmas cordovai kali-

fatus helyett a félszigeten kilencz, gyönge s egymással marakodó arab állam képződött [1]).

És mit tettek e viszályok közepett a Leon királysági keresztények? A helyett, hogy egyesülve az arabokat kiverték volna, részint tétlenek maradtak, részint a pártok dühének adták el karjaikat. Szerencsétlen politika! midőn a vérnek csak arany értéke van, melly sokszor keresztényt keresztény ellen csatáztatott. Egymás közt sem tudtak megegyezni, s a rendetlen örökösödés a különböző államok között vetélykedést idézett elő. Vastag-Sanchót Castilia grófja megmérgezte (967), s fia III. Ramiro olly elégületlenné tette a népet, hogy az III. Ordogno egyik fiát kiáltá ki, s miután két évig véres polgárháboru folyt, Ramiro hirtelen halála az egész tartományt II. Bermudnak engedé (982). Megszomoriták ennek kormányát évenkénti beütései a rettenetes Al-Manzornak, ki elfoglalva s elektelenítve Leont, már a compostellai szent Jakab kirablására indult (994 aug. 10.); hanem seregét az utban szörnyü döghalál pusztitotta el, mit az ájtatos hivők a szentségtörés büntetésének hitték. Egyesült ekkor Bermuddal Garcias Fernandez Castilia grófja s III. Garcias Navarra királya; igy lettek képesek megnyerni Calatanazar mellett azon csatát, mellyben több mint hetvenezer atab elesett és a legyőzött Al-Manzor halálra sebesíttetett (998 jun. 27). V. Alfonzt békével hagyták a maguk közt viszálkodó arabok; ő tehát helyreállitá az ország fővárosát, mellyet négy évi ostrom után vett be s harminczegy évig tartott meg, a mikor is egy arab csatában lenyilaztatott. Utána fia, III. Bermud uralkodott, ki Recared családját sirba vitte (1027).

I. vagy Nagy Ferdinánd.

Azalatt III. vagy Nagy-Sancho, Navarra királya, Castiliát (1028) a maga koronájához csatolá, mellyet attól, fia Ferdinánd javára ország czimmel (1034) ujra elszakitott. Midőn halála után (1035) Navarra három többi fia közt osztatott fel, Ferdinánd Bermudnak, ki sógora volt, örökségét magának követelte s Castilia- és Leonból hatalmas királyságot alapitott (1037) s a Nagy névre érdemessé tette magát.

---

[1]) 1010 Bajadoz és Murcia ország.
1013 Granada. . . . —
1014 Saragossa. . . —
1015 Majorca. . . . —
1021 Valencia. . . . —
1023 Sevilla. . . . . —
1026 Toledo. . . . . —
1031 Cordova. . . . —

Ellene fellázadt öcscsét Garciást legyőzte, Portugaliát egész Mondegóig visszafoglalta, Toledo, Saragossa s Cordova királyait adófizetésre szorítá s a spanyolok hivatásának tartá folytonosan harczolni a hitetlenek ellen.

A Cid.

Hatalmas kardja volt neki Rodrigo Diaz, ki a regék- s énekekben mint a keresztény lovagok tükre magasztaltatik, s ki a hagyományok sokasága által személyitőjévé lön mindazon hadi tetteknek, mellyek által a spanyolhoni keresztények több századra függetlenekké tették magukat. Félrevetve a regényes vonásokat, mellyekkel emléke körülszövetik, azt találjuk, hogy Bivarban Burgos mellett született (1030 körül) s a folytonos táborozástól Campeadornak, az arab foglyok által pedig Cid-nek (Seid) vagyis urnak neveztetett. Félve s tiszteltetve az ellenségtől, övéitől pedig bizalommal szeretteve, Sanchoval, a király fiával Al-Moktader Saragossa királya ellen ment s legyőzve azt, hűbéresévé tette (1063), s I- Ferdinánd hatalma alatt tartá Galiziát, a két Asturiát, Biscayát s Uj-Castiliát; fölépitette ujra Zamorát, bevette Coimbrát s birtokába kerité sz. Izidor testét, mellyet Sevillából Leonba vitetett által. Ekkép alapitotta meg azon felsőbbséget, mellyet Castilia a félsziget többi tartományai fölött gyakorolt.

Ama kor eszméi szerint azonban az országok magán- örökségek gyanánt szoktak volt felosztatni s tehát Ferdinánd is, bár okulhatott volna az előbbi szomorú példákon, felosztotta országát öt fia között. Szomorú osztály! melly belháborút indita s gyengeséget szült akkor, midőn egyesitett erőre lett volna szükség, a közös ellenség visszaverésére. Don Sancho Castiliát, don Alfonzo Leont, don Garcias Galiziát, donna Urraca Zamora várost, donna Elvira pedig Torót s környékeit kapta.

II. Sancho, ki atyjának, vállalataiban jobb keze vala, Cid ügyessége s erős karja segélyével, elmozdította testvéreit s egyedül ural kodék (1065); de midőn Zamorát ostromolná, mellyet nővére Urraca személyesen védett, egy polgár, hogy kedves dolgot tegyen urnőjének, lest vetett a királynak s megölé (1072).

VI. Alfonz.

Leon és Castilia lakói Sancho fivérének, VI. Alfonznak ajánlták fel a koronát, de minthogy Sancho meggyilkolásának gyanuja ötet terhelé, mint lovagnak kötelességében állott volna magát egy hozzá hasonló ellenében karddal igazolnia; mint király azonban csak ártatlansági esküvel tartozott, hanem az errei felszólitást, megbántás félel-

me miatt, senki sem merte megtenni. Csak Cid vette magának a bátorságot s ártatlansági esküt követelt Alfonztól, melly merészséget a király soha sem bocsátott meg neki. Ez Castiliát, Leont s Galiziát I. Alfonz czíme alatt egy uralom alá egyesíté s a musulmanok viszálya s Cid erős karja segélyével tovább terjeszté hóditásait. Yahiától, Al-Mamun fiától, ki neki balsorsában menedéket adott, elvette Toledót s kereszténnyekkel népesítette meg. Oda vitte által székhelyét s érseket helyezvén bele, ezt Spanyolhon s a nyugati-góth-Gállia primásává nevezte (1085 máj. 25.). VII. Gergely előterjesztést tett a kereszténnyeknek, hogy amaz ország a nyugati góthok idejében adózója volt a római udvarnak s hogy tehát az a régi adót most is fizetni tartoznék; Alfonz megigérte ezt, hanem utódai az igéretet nem teljesíték. A pápa a mozarab szertartást is eltörölni kivánta; de minthogy ez, mint nemzeti intézvény, makacsul védetett, tűz- és párbajjali bizonylatra került a dolog, de a mozarab szertartás mindig győztes maradt. Lassanként mégis a római szertartás túlnyomóvá lett; hogy azonban amannak emléke se veszszen el, Ximenes, a nagy bíbornok s Toledo érseke, összeszedte annak az ő székvárosa némelly egyházában fenntartott maradványait, s könyveket készittetvén, Toledóban egy kápolnát s hat templomot jelölt ki az ősök szertartásának gyakorlatára, mellyet jóváhagyott volt II. Gyula.

Alfonz Toledóból bevette Madridot [1]), Maquedát s Guadalaxarát, s igy Tajo mind két partmelléke neki engedelmeskedett. Felfuvalkodva ekkor a régtől fogva rejtegetett gyülöletnek szabad kitörést engedett s kijelenté Cidnek, mikép szolgálatát nem szükségli többé. Már emlitettük fönebb, hogy a castiliai jog szerint, a gazdag főur, ki hazája elhagyására kényszeritttetett, barátait, rokonait s hübéreseit magával vihette, kik is urukkal tetszésök szerint másnak szolgálatába léphettek s fegyvert foghattak még volt fejedelmök ellen is. Cid tehát összeszedvén híveit, ama fedezet- s élelmi készlettel, mellyet neki az emlitett sajátságos jog szerint a király tartozott adni, elindult másutt keresni szerencséjét. Ő azonban sokkal nagyobb-lelkü volt, mintsem hogy a királyon boszút állott volna, s mint önálló ur tartotta fenn magát a hadakozók között, s saját személyében viselt hadat s kötött szövetséget. Az ország amaz eldaraboltsága közepett sokan éltek igy majd mint bajnokok, majd mint utonállók, védve s pusztítva, majd e majd amaz ügy mellett harczolva. Igy élt Cid is, de csak vitézsége

[1]) Itt említtetik Madrid legelőször. Némellyek azt *Mantua Carpetanorum* maradványainak tartják, bár akkor csak Manzanares védelmére épített erősség vala. Madrid az ország fővárosává II. Fülöp által emeltetett 1563-ban.

bizonylatait adva majd az arabok, majd a keresztények szolgálatában. Először is Saragossába ment, mellynek emirje a Földközi-tengerig uralkodott; hanem Al-Moktader halála után fiai felosztották az apai országot (1085), aztán egymás ellen hadakoztak, a kisebbik Barcellona grófjával s Aragonia királyával, Al-Moktamen pedig Cidd el szövetkezvén, ki legyőzte az ellenséget, s a foglyokat szabadságba helyezte.

Az arabok azalatt megfélemülve Alfonz hóditásai miatt, mellyek a keresztények addigi haditetteit mind felülmulták, szövetségre léptek Zalacában (1086. okt. 23.) s legyőzvén Alfonzot, behatottak Castiliába, s már a Pyrenaeusokon is át akartak kelni, midőn Alfonz kiengesztelte Cidet, átengedvén neki ujra nem csak ősi birtokait, hanem mindent, a mit a musulmanoktól elfoglalandó vala. Örömmel fogadva ez az alkalmat hite-, hazája- s családjaért harczolni, élére áll 9,000 hübéresének s más castiliai vitézeknek, kiterjeszté hóditásait Albarrasin- és Valenciára, ostrom alá veszi Alid várát Murcia mellett, és szembe száll a saracenok egész erejével. Alfonz alatt segélyt kér Fülöp franczia királytól, mire a franczia lovagok seregesen sietnek elő, s visszaverik az arabokat egész Andalusiába; de mivel semmi fegyelmet sem tartottak, Alfonz csakhamar békét köt, s a gazdagon megajándékozottakat elküldi az országból, mellynek épen olly sok kárt tettek, mint az ellenségnek.

Alfonz belátta a szükséget, miszerint neki csak övéi honszeretetére s Cid vitézségére kell támaszkodnia; minthogy azonban ez rosz értesülés miatt a villenai csatára Alfonz rendelete szerint meg nem jelent, kiesett ismét a király kegyéből, ki öt nem csak a hübérjavaktól, hanem magánbirtokaitól is megfosztá, s nejét és gyermekeit a castiliai jog ellenére börtönre vetteté. Mittévő volt most Cid? négy különböző önigazolást küld a királynak, s kijelenti, hogy akár azok valamelyikét, akár azt, a mit netalán a király terjesztene eléje, kardjával fogja megerősítni; a király megelégedett az önigazolással, s visszaadta Cidnek családját, de nem kegyeit.

Feloldva ekkép minden, Alfonz iránti köteléktől, Cid, csak saját kardjával kezében, folytatja lovagi harczait, elfoglalja Deniát, legyőzi II. Berengár Rajmundot, Barcellona urát, s a foglyot barátja- s rokonává teszi, aztán Liriát szállja meg Valencia országban. Midőn ez igy folyna, Barcellonai Berta, Castilia királynője követet küld Cidhez, jelentvén, hogy Afrika s Andalusia arabjai ujra fegyvert fognak, s a kereszténység veszélyben van; kéri tehát Cidet, hogy feledve Alfonz bántalmait, jöjön segitségre.

Nem késik a nemes Campeador, s egyesülvén a királylyal, győzelemről győzelemre vezeti Granadában, honnan Yusuf Afrikába vonul vissza. A veszély szüntével a király régi gyülölete ujra föléled, s Alfonz Toledóba, Cid pedig övéivel Valenciába vonul. A környék apró fejedelmei, megrettenve az afrikai arabok előhaladása miatt, szövetségre lépnek Campeador hőssel, ki biztos menedék végett megerősíti a hegyek között Pegnacatelt. Azonban, míg ő azzal foglalkozik, az Almoravidok elfoglalják Denia, Xativa s Valencia herczegséget, sőt magát Saragossát is; de Cid hirtelen rajtok esvén, visszaveri őket, s Valenciában üti fel székhelyét.

Az arabok megtutottak ugyan, de Valencia minden oldalról fenyegetve vala, sőt a tengerről az afrikai erőnek is ki volt téve, s Cid mégis a magát alku mellett feladó Ben-Geaf emirt megégetteti, s a mórokkal, bár türelmet igért nekik, szigorúan bánik. Mohammed ben-Bekr, Andalusia réme, előrohan az elfoglalt városokat visszavenni s elfogni Cidet; hanem ez ellenébe állítja lelkes csapatjait, s győzelmet vévén fölötte, elosztja emberei között az elfoglalt ellentábor kincseit. I. Péter, Aragonia királya, sürgetve kéri ekkor Cid szövetségét, s annak köszöni az alkorazi nagy csata megnyerését; elfoglalja Saragossát, s Xativa mellett ben-Bekr fölött azon győzelmet vívja ki (1097), melly ama nyolczszázados harcz legfényesbbjei közé tartozik.

Cid ekkor az uj Valenciai állam megszilárditásán működött, s megszállván Murviedrót, melly a régi Saguntum romjain emelkedett, azt hosszú s nehéz ostrom után beveszi, s diadalmasan vonul be sz. János ünnepén. A valenciai nagy mecsetet Jeromos püspök, ki Cidet követve, minden tettére áldást adott, keresztény egyházzá szentelte, s az uj állam gyarapodott tisztelet s jóllétben, biztosittatva Campeador rettenetes kardja által. Azonban mihelyt a hős meghalt, a spanyol nagyság hanyatlani kezdett.

Alfonz (1099), mintha nem érezte volna a nemzeti egység szükségét, országa egy részét a segélyére jött franczia lovagoknak adta; és pedig Castiliát Rajmund, burgundiai grófnak, ki Urraca leányát vette el; Elvirát Raimund toulousei grófnak, Terézt Besançoni Henriknek adta nőül, Portugalia grófjává nevezvén őtet. Aztán Ucles mellett az Almoravidok által rettenetesen megveretett, elvesztvén egyetlen fiát Sanchót is, mire maga is nem sokára meghalt (1108.). A valenciai uj állam sem tarthatta magát az Almoravidok egyesített ereje ellen; s bár milly vitézül védte magát Ximene, Cid özvegye, végre mégis oda kelle Valenciát hagynia s átvinnie a hős maradványait a Burgos melletti Cardegnai sz. Péter monostorába, hol maga is nyuga-

lomban tölté végnapjait. Cid haditársai vetélykedve törekedtek arra, hogy a hős sirja vagy lova Babieka mellé temettessenek el; mert a derék gyors Babieka mindig hiven h ordozta Cidet a csatákban.

Állitják, hogy Cid halála után két aprádja mindjárt megirta történetét arabul, s hogy innen merittetett a költemény, melly a spanyol nyelv legrégibb emlékét képezi, s a nagyszámu regék, mellyeket a valódi mellett, költői történetnek nevezhetni. Cid még nem lovag, s inkább Homér, mint Ariosto vagy Tasso hőseihez hasonlit. Nem ismeri még ama nagylelkűséget, melly minden jutalmat a dicsőségben talál, s ama hűséget, melly elszenvedtet minden kárt, minden gyalázatot, mielőtt fejedelme ellen vétene. A háború neki szenvedélye, hanem hasznot keres belőle; bátor, hanem egyszersmind Ulysses ravaszságával bir; oda megy harczolni, honnét hasznot vár, s bár ájtatos hive a keresztény egyháznak, mégis, midőn hallja a pápa követeléseit, Rómába megy, s szent Péter egyházában kirántott karddal fenyegeti a szent atyát.

Mint illyen férfiúnak, fenmaradott emléke, mellyhez minden nemes, nagylelkü s hősi fogalom hozzá van forrasztva; s még most is, nyolcz század s annyi viszontagság után, mennyi ama vérpatakok által ujjászületendett hazát pusztította, Castiliában nincsen katona, Valenciában mesterember, Andalusia s Estremadurában pásztor, ki el nem tudná mondani Cid egyik kortársának emez őszinte dicséretét: Cid jó lovag volt, a legjobbak közől egész Spanyolhonban; derék szolgája királyainak, derék védője hazájának, ellensége az árulóknak, barátja a becsületeseknek; éltében s halála után a legszebb dicséretet érdemlé; és a ki roszat mer róla mondani, az egy sem beszél igazat.

HUSZADIK FEJEZET.

Arab birodalom.

Három egymást kölcsönösen kiátkozó imam al-muminin; szünetnélküli politikai viszályok; a fényüzésnek s a tudományok szeretetének behozatala ott, hol az islamnak mérséklet- s tudatlanságra lett volna szüksége; végre a törökök beütései bomlásnak indítják a keleti arab birodalmat.

Al-Mamun.

Meghalván a nagy Harun al-Rashid Bagdadban, utódjaul fia Musa al-Amin kiáltatott ki (809); de testvére Al-Mamun tegyveres vetélytársul lépett föl, s a hanyag Amin halászata- és sakkjátékában nem akarván ő agát zavartatni, legyőzetett s lefejeztetett (813). Al-Mamunnak a zöld zászlót ujra fölemelő Ali-fiakat kelle elnyomnia; és mégis, vagy rábeszélés- vagy meggyőződésből utódjaul az alifi Ríza imamot nevezte, s fekete öltönyét zölddel váltotta fel. Az Abbasidák, kiknek számuk már 32,000-re ment, megboszonkodtak ezért s felláziták Bagdadot; de szerencsére Ali Ríza halála megszüntette a bajt s a fekete szin ujra átalánossá lett.

Al-Mamun alatt tovább terjedett az arab uralom. Egy Spanyolhonból kiindult csapat, melly a fehér szint pártolta, megtámadva Egyiptomot, kirabolta Alexandriát; de midőn hallá, hogy Al-Mamun sereget küld ellene, szélnek ereszté vitorláit, s pusztítva a partokat, mitsem ügyelve, hogy kinek birtokai azok, Cretában kötöttek ki. Vezérök Abu Caab lángba borítja itt a hajókat, s a siránkozóknak ezt felelte: Ime előttetek egy tejjel mézzel folyó föld, nyugodjatok meg rajta s feledjétek a pusztát. Nők s gyermekek kellenek? A szép fogolynők csakhamar uj családok atyjaivá tesznek benneteket. Zeus és Minos hazájának száz városa a szerencsés kalózoknak, s az általok épített Candiának engedett helyet.

A görög birodalomnak szárazon tengeren védnie kelle magát; a hitehagyott Cappadociai Tuman a kalifa seregeit egész a Bosporusba vezeté s ostrom alá fogta Konstantinápolyt, hanem a bolgárok visszaverték s meg is ölték őt. Más seregek Hindostán, Afrika és a Derbendet fenyegető turkomannok ellen mentek. Khorassan mégis függetlenné tette magát Taher alatt, ki Ázsiában első követte az Edris- és Aglabfiak példáját.

A kereszténység unitarius eretnekei Arius, Sabellius és Pelagius az Isten, személykülönzet nélküli határozott egységére támaszt találtak Aristotelesben, ki állitá, hogy valódi lényeg csak az egyed, a többi minden mellékes. Ugyanezt hirdették a musulmanok közt a motazaliak, kik, mint mondák, visszaadták az Istennek az egyszerüséget, az embernek a szabadságot; hanem a helyett, hogy a Stagirainak Organonja mellett maradtak volna, behatottak természet-, erkölcs- észtanába is; miért is különösen e felekezetnél fejlődni kezdett a bölcsészi szellem. Ezek s különösen fejök Abu-Moslem nagyban pártolta az Ommiáknak Abbasfiak általi felváltatását, azt tartva, hogy

az imami föméltóság a lélekvándorlás egy neme által Ali egyik utódjáról Abbas utódjára ment által. Az Abbasidák még is nem pártolhatták nyilván e tant, melly olly sok musulmant elkeserített volna. Ali utódjai tehát tovább is az elégületlenek pártját képezék, melly Afrikában uj kalifatust is alapított. Al-Mamun, midőn Khorassanban tartózkodnék, nagy előszeretetet kezde érezni a magus-tan és az unitariusok iránt, s így a minden oldalról lázadozó Alifiakat kiengesztelni ohajtotta. Eleinte siíta, utóbb motazalíta lévén üldözte a sunnitákat, miben utódjai is utánzói voltak.

Őt tartják az Abbasidák közt a legfényelgőbbnek, s a kalifák közt a legtudósabbnak, minthogy beszélt görög, héber, indus és perzsa nyelvet. Tigris partján csillagásztornyot építtetett, s ott foglalkozott ama felséges tudománynyal, hol annak s az emberi társaságnak bölcsője ringott. Kegyelte a csillagjósokat, kik közt első volt Alkind (al-Kendi), az orvostudomány, zenészet s különösen a bölcsészetben egyaránt jártas férfiú. Költői versenyek, képletes elbeszélések, mesék s erkölcsi párbeszédek gyönyörködtették al-Mamun öregségét. Egy musulman iró bizton állítja, hogy al-Mamun a más világon pokolba fog menni, mivel a tudományok behozatala által a hivők áhitatát megháboritá; sokkal okosabban vádolhatták volna arról, hogy a motazaliakat kegyelve, vizsgálószéket állított föl, melly számos családot keserített meg.

Motassem.

Utódjaul, anyja rendelete ellen, fivérét Abu al-Motassemet nevezte (833), ki szinte a motazaliakat kegyelte, s mint jó hadvezér a lázadók s a görög birodalom ellen annyi sereget vezetett, mennyit egyik elődje sem. Mivel Theophil császár lerontotta Sozopetrát, melly syriai város történetesen Motassem születéshelye volt; ez, ünnepélyes boszuállás végett 130,000 lovassal támadta meg Amoriumot, a császár születéshelyét (841). A polgárok és a katonák rettenthetlenül álltak a támadást, de midőn már hatvanezer musulman veszett el, egy áruló megnyitotta a város kapuit, s harminczezer keresztény öldököltetett össze. A többiek a császárnál lévő foglyokkal cseréltettek ki, s 4400 musulman, 800 nő és gyermek a ciliciai Lamus folyó hidján átmenve Allah akbar-t, az ugyanannyi számmal szabaddá tett görögök pedig Kyrie eleison t kiáltották.

Motassem Nyolczasnak neveztetett volt el, mivel nyolcz csatában győzött, nyolcz fiut s nyolcz leányt nemzett, nyolcz évig,

nyolcz hónapig s nyolcz napig uralkodott. [1]) Alatta nagyra növekedett a zsoldos törökök száma, kiknek kedvökért Sara Manray városát építette, s oda helyezte által székhelyét, a musulman müveltség városát odahagyva.

Mothavakel.

Az arabok ekkép elszoktak a fegyverforgatástól, a törökök ellenben neki bátorodtak, s letévén Motassem utódját Vatek Billáht, fivérét al-Mothavakelt emelték helyébe (847). Belátván, hogy három elöde üldözésinek semmi sikere sem látható, felhagyott a sunniták üldözésével, s ellenségeül nyilvánitá magát az aliták-, zsidók és keresztényeknek, kiknek nem vala szabad lovagolni csak szamáron s öszvéren járni, kengyel nélkül s feltünő öltözetben. Igy kezdődött a syriai s egyiptomi kalifaság vagyis a sunniták és fatimiták közötti harcz, melyben egymást emésztették. Mothavakel meggyülöltetvén magát törökjei által is, székhelye megváltoztatásáról gondolkodék, de nem érkezett végrehajtani tervét, halálnak adván őt egy összeesküvés (861), mellynek élén saját fia Mostanser állt, ki elfoglalva a trónt, az apagyilkosság furdalása miatt csakhamar sirba szállt.

A törökök mintegy hatalmukba kerítve a birodalom sorsát, Mahomed jogarát hat év alatt (862—869.) három kalifának (Mostain, Motaz, Mothadin) kezébe adták és visszavették. Motammed Billah, Musának, a törökök vezérének halála után, felosztotta őket a főbb ellenséges pontok védelmére, s ha megverettek, azt saját győzelmeül tekinté.

Az ezután következett kalifák uralma folytonos hanyatlás képét mutatja fel seraili fondorlatok, török erőszakoskodások, s a fatimiták, Ommiák, sőt Abbasfiaknak is lázadásai között. Elvesztvén Mahomed utódai minden tiszteletet, szemeik előtt követtetnek el erőszakoskodások, mellyeket képtelenek elnyomni. Egy török nyilvános erőszakot követ el egy leányon, kinek kiáltására Ali Kajat sheik segélyre jő, de nem vehetve erőt a paráználkodón, azon gondolatra jött, hogy fölmenjen egy minaretre s imát hirdessen, habár szokatlan órában, a nép összecsődült s megmenté a lánykát, mit midőn meghallott Mothaded, megtapsolta Ali Kajat ügyességét s felhatalmazta, hogy hason botrányok alkalmával máskor is ugy tegyen. Igen, de hát a hol Ali Kajat jelen nem volt?

A vallási érzelmek is, mellyek az arabban olly igen erősek, alább

---

[1]) D' Estoile Péter említi *Memoirejaiban*, hogy II. Ferencz 17 éves korában halt meg, miután 17 hónapig, 17 napig s 17 óráig uralkodott.

szálltak. Al-Mamun alatt Babek vallástalanságot, javak- s nőkbeni közösséget hirdetett, s okot adott husz évi bonyodalomra, míg végre halálra vitetett.

Karmat.

Egy másik rendszert talált fel Abdallah, tisztítni akarván a vallást és az erkölcstant. Legjelesb tanitványa Karmat volt, ki Kufa körül prófétának adta ki magát (891.), a Koránnak kevésbbé anyagi értelmet adott, de ő is összekeverte a politikával, hite lévén neki a hét imamban, s hogy csak ezek utódai ülhetnek a trónon. Ő börtönben halt meg, vagy az égbe szállt fel, de tizenkét tanitványa a beduinok közé ment, s boszura hívta fel ezeket az Abbasiak fényüzése ellen. Abu Said győzelmei félelmesen vitték őt egész Damaskus- és Bassoráig, s a kalifa seregeivel több mint százezeren szálltak szembe; Said halála után Abu Taher, másik főnökük csupán ötszáz lovassal merte a kalifát saját fővárosában megtámadni (925), s hogy mutassa, mennyi engedelmességre talált övéinél, parancsolá egyiknek, hogy a Tigrisbe ugorjék, a másiknak, hogy magasról a mélységbe vesse magát, a harmadiknak, hogy saját szivébe kést döfjön. Elrémitvén Moktadert, visszavonultak, behányván utközben minden kutat Mekkáig, melly várost miután bevettek, a szent dolgokból csúfot üztek, s a Kaabát megszentségteleniték, vérrel töltvén be a Zemzem forrást, s elrabolva a fekete követ.

Csakhamar azonban köztük is egyenetlenség ütött ki. Egy rész visszatért a vallási érzelmekre, megnyitotta a Mekkába vezető út forrásait, s visszavitte a fekete követ. Midőn ezt elhurczolták, negyven teve egészen kifárasztatott, visszafelé egyetlen egy teve nem csak elbirta, kanem meg is hizott az utban; mivel pedig némellyek kételkedtek, hogy a kő ugyanaz-e, a valódiság azon előnye által bizonyittatott be, hogy vizbe vetve alá nem merült.

Edris.

Karmat hivei nagy pusztitást vittek véghez a kalifák birodalmában, különösen pedig Egyiptom-, Irak- és Syriában. Uj uralkodó házak támadtak, s a különféle tartományok kormányzói függetlenségre törekedtek; de a belviszongás kivül az islam terjesztését eszközlé. Edris, Ali ivadéka Egyiptomba, onnan pedig Magrebbe, vagyis Afrika nyugati részébe menekült, s megállapodott Oualliban, hol az előkelőktől hüségi esküt nyert; a berberek egy része is alája veté magát, másokat erővel hódított meg, s tovább terjesztette hatalmával együtt az

islamot, miglen Harun al-Rashid egyik kiküldöttje által meggyilkoltatott (793). [1])

Az Aglabiták.

Ellenségei voltak Edris házának az Aglabiták, kik Ibrahim ben-Aglabtól, Harun al-Rashid carthagói helytartójától származtak le, miután ez a bagdadi parancsokat visszautasítva, függetlenné tette magát (799). Az Aglab ház, bár nem a prófétától származtatta magát, mint Edris, mégis növekedett hatalomban, s Egyptomtól Tunisig uralkodott, melly utóbbi hely a művészetek s tudományok menhelyévé lett. Kairován követségeket fogadott el Ázsia- s Európából, Sudánból aranyat és rabszolgákat kapott, s fenyegette Genuát (934).

Több más uralkodó ház támadt Afrika- s Ázsiában. A Zeridház Magrebben; az Amádok Bugiában; a Sanag- vagy Badisfiak a mai Algir- és Tunisban; Aleppóban az Amadánok, aztán a Markád- vagy Keládfiak; Hedsáz- és Yemenben az Ukajdárok, Mossulban Tigris mellett az Okailok; Khizurban a Monkadfiak; Hellában az Assádiak; Irak-Arabi, Bassora és Kufában a Zenghek; Tabaristanban a Kaspi-tenger partján a Zejdek; Oxuson túl a terjedelmes Mawarannahár tartományban a Samanok, kik Bokharában székeltek.

Perzsia.

A Taherház Khorassánban csak 820-tól 872-ig uralkodott, midőn Yakub ben-Leis az uj perzsa birodalmat alapitá. Yakub eleinte fazekas, utóbb pedig rabló volt, s belopózván egy éjjel Sistan fejedelmének kincstárába, rátette kezeit a setétben egy tárgyra, mellyet drágakőnek tartott, midőn pedig szájához vinné, észrevette, hogy az kösö, s a vendégszeretetnek ezen jelve annyira meghatotta öt, hogy föltevé a rablást végre nem hajtani, mit midőn a fejedelem megtudott, nem csak megbocsátott neki, hanem szolgálatába fogadta, s Yakub neki legvitézebb hadvezérévé lőn. De nem sokáig hadakozott ő másért, hanem meghódítva Perzsiát, megalapitá a Soffárok (s o f f a r=f a z e k a s) családját. Ezelőtt minden lovas maga tartozott lovát tartani, Soffar pedig királyi raktárakat állitott fel, s ez által a lovasságot mindig igen jó karban tartá. Kétezer lovasból maga részére testőrséget alakitott két csapatban, és pedig az egyiket arany, a másikat ezüst buzogányokkal; szobáját azonban mindössze is csak egy szőnyeg ékesité. Soha sem tartott hadi tanácsot, hanem titokban készitett terveket s adta ki parancsait.

A kalifától elismerő meghatalmazást kért, hanem Motammed

---

[1]) L. Ebn Kalldoun.

megboszankodva, Soffárt, mint lázadót, minden mecsetben megátkoztatta. Soffár Yakub kinevette őt, s háborúra készült; a tettét bánó kalifa követet külde hozzá, hogy elismeri őt Khorassán, Fars és Tabaristán urának; de Yakub megvetéssel mondá, hogy a miért előbb könyörgött, azt most kardjával fogja kivívni. Elindult tehát az Abbasidák fővárosa ellen, de betegségbe esvén (879), a kalifa jelenlévő követének egy kivont kardot, egy darab rosz kenyeret, s egy csomag foghagymát mutatott, mondván: Ha meghalok, urad megszabadul minden félelemtől; ha élek, közte s köztem ama kard fog határozni, és ha legyőzetem, visszatérek minden boszankodás nélkül ifjuságom ezen étkeihez.

Csakugyan meghalt, de a háborút folytatta öcscse Amru; a kalifa segélyre hivta ellene a hatalmas Saman fejedelmet, ki is átkelt Oxus folyamán tíz ezer emberrel, kik bár annyira roszul voltak fölszerelve, hogy még kengyeleik is fából voltak, vitézségökkel mégis meggyőzték Soffárnak nagyobbszámu seregét, s Amrút magát is fogságba ejték. Ez Bagdadban éhhalálnak tétetett ki, Ismáel pedig a Samanház alapitója (902—7) jutalmul Transoxianát és Khorassánt kapta; mire padishah vagyis örfejedelem czimét vette, mellyet aztán a kelet nagyobb uralkodói átalánosan elfogadtak.

A keleti képzelem csakhamar regéket beszélt Ismáelről. Midőn Amrú ellen menne, gyümölcsesel terhelt fát láta meg egy kertben, s tövist rakott köréje, hogy ahhoz egy katona se nyuljon. Elkezdődvén a csata, Amrút lova az ellenség közé vitte, s igy fogságba esett. Hozzáköttetvén egy fához, mondá egy katonának, főzne neki egy birkafejet, mivel éhezék. Egy kutya oda jött s elakarta a birkafejet vinni, de megsüttetvén a tűztől, elkapta fejét dühösen, nyifogva odább ment, magával vive a fején maradt fazekat is. Amrú ekkor nevetve mondá: Éppen ma reggel panaszkodott asztalnokom, hogy konyhám szállitására csak harmincz tevét kapott, most egy kutya is elbirta azt vinni.

Midőn Ismáel becsületesen bánnék vele, Amrú viszonzatúl megakarta mutatni a helyet, hová kincseit elrejtette vala, de Ismáel igy felelt: Roszul akar Amru engem nagylelküségben felülmulni; ama kincseket ő és Yakub a néptől rabolta; most elnyomatva saját gonoszságaáltal, nekem akarná ajándékozni azt, a mit magamtól is könnyen feltalálok. Herát felé menve, hol a kincset feltalálhatni vélte, föltétek mellett bevette a várost, de a kincseket sehol sem

találta. Az éhező sereg zúgolódni kezdett, s némellyek javasolták Ismáelnek, vetne adót a városiakra, de Ismáel így szólt: Az az Isten, ki Amrú lovát táboromba hajtá, élelmezni fogja táboromat, ha nem is szegem meg szavamat; ezzel kivezette seregét. Nem sokára ezután háreméből egy hölgy letette az ablakba karpereczét, egy csirkésző héja pedig elkapván azt, egy száraz kutba ejtette. Oda menvén a héja üldözői, több millio danéket találtak a kútban.

Az uj uralkodóházak gyarapodása alábbszállitá az Abbasidák hatalmát, kik a hanyatlást a fényüzéssel roszul tudták takarni. Midőn Constantinus Porphyrogeneta Moktaderhez követeket külde (917.), a kalifának drága szőnyegekkel bevont palotája előtt hatvan ezernyi örsereg állíttatott fel, s minden ember arany himzetü erszényből kétszeres zsoldot kapott. Háromszáz ajtónálló s 4,000 felényire fehér, felényire fekete herélt volt jelen; a Tigris vizén 400 festett s aranyozott bárka uszkált csupa uj öltözékü legénységgel; a palotában 38,000 finom selyem szövet volt kiterítve, és pedig 5,000 darab aranynyal hímezve; 12,500 szebbnél szebb szőnyeg; a trón előtt egy tömör-arany fa, 18 nagy, és 600 kisebb ággal, mellyeken mesterségesen készült arany s ezüst madárkák ugráltak s csicseregtek.

Buidák.

Elrabolták a kalifák hatalmának végmaradványait is a perzsiai Buidák, kiknek egyike Ali, erőhatalommal Fars alkirályának választatta el magát (932) s székhelyét Shirázban ütötte fel. Fivérei közül Hassánnak Irakot Ispahán fővárossal, Ahmednek Kermant Kaushir fővárossal adta át. A Buidák pénzzel s hatalommal csakhamar örökössé tették családjokban az emir-el-omra, vagyis emirek emirjének méltóságát. E méltóság majdnem egyenlő vala a franciaországi udvarmesterével az utolsó Merovingok alatt. Fegyverrel szereztetett, mint maga a kalifaság, s a ki elnyerte, adót vetett Bagdadra, kinevezte a tisztviselőket, kedve szerint igazgatta a kalifát, s ha ráunt, betakarta fekete szőnyegbe s a Tigrisbe vetteté, vagy megfojtotta ugyanazon zsineggel, melly a kalifát a hivők uralkodójává képesité.

Megfosztva minden hatalomtól, fényüzéshez szokott, romlott s nyomorba sülyedt városban, mellyben a vallási viszályok s az idegen örsereg pártjai dühöngtek, az Abbasfiak neve nem említtetett többé a nyilvános imákban, minthogy a függetlenségre vergődött fejedelmek csak a maguk nevét említették. Az Abbasfiak tehát követve Ali gyülölt ivadékainak példáját, ájtatos életre adták magukat, letéve a fegyvert és a selyem kaftánt, s tanulmányozva a Korant és a Sunnát. Al-

Rhadi (934—40), Mahomed után a harminczkilenczedik, az Abbasfiak között pedig a huszadik kalifa, utolsó volt, ki a néphez beszédet tartott, a tudósokkal társalgott s udvarában a régi kalifák fényét ragyogtatta.

Fatimiták.

A Fatimiták hatalma ellenben Syria- s Afrikában folyvást növekedett. Abu Obeidallah, Abdallah tana szerint a nyolczadik látható imam, m a h a d i nak vagyis a hivők igazgatójának kiáltatván ki övéi által, Mahdiába tette székhelyét (909.), melly a régi Aphrodysium romjain épülve, Tunistól délfelé harmincz mérföldnyire egy szigeten feküdt; ott alapítván meg a nyugati Fatimiták vagy Ismáeliták uralkodó házát, melly megbuktatta az Aglabfiakat, kik 112 év óta Libyában, és a Madradfiakat, kik 130 év óta Mauritaniában, végre a Rustamfiakat, kik Tunistól Gibraltár szorosig uralkodtak. Obeidallah utódjai kiirtották az Edriszfiakat is, s hatalmuk alá hajták egész Afrikát, melly fölött egykor a rómaiak uralkodtak. Gyakran viselt e család háborút a spanyolhoni kalifákkal, kik a Fatimitákat gyülölék mint eretnekeket, mint vetélytársakat a földközi-tengeri kereskedelemben, s mint bitorlóit azon földnek, mellyet a spanyol arabok öshazájoknak tekintettek. Azt már láttuk, hogy a Fatimíták Sicilia- s Calabriában is elterjeszkedtek, negyedik mahadijok aztán Moëz Ledinilláh 968-ban Egyiptomot is megszállta.

Tulonfiak.

E gazdag országba, melly évenkint 150,000,000 d i r e m e t hozott be, Al-Mamun által, kormányzóul a török Tulon küldetett; kinek fia Ahmed függetlenné tette magát (869), megtagadva az adót, s csupán az imákban és a pénzeken hagyván meg a kalifa nevét. Elfoglalta Emesát, Jerusalemet, Amát, Aleppót, Antiochiát és Rakkát az Euphrat keleti partján, hol a csillagászok működését s fizetését bántatlanul hagyta. Naponkint 10,000 diremet alamizsnára fordított; Bagdadba legalább is 2,200,000 daneket küldött elosztás végett a szegények és tudósok között; midön meghalt, mégis 10,000,000 daneket hagyott, s bocsánatért könyörgött Istennek azért, hogy a hatalomban határt nem ismert. Kamarowiah, az ő fia, Damaskusba tette át székhelyét; de midőn itt egyik szolgája által meggyilkoltatott, fia Djaisk vissza ment Egyptomba s szinte megöletett. Végre kiirtatván az egész család, Egyptom ujra a bagdadi uralom alá került (905).

Iksidfiak.

Több hatalmas család csakhamar czivódni kezdett fölötte, míg végre a török Al-Iksid, ki Syria- s Egyptomba kormányzóul külde-

tett (933), hatalmába vette a níli országot, s uj uralkodóházat alapított. De megbuktatta őt hamar Al-Moez, ki roppant birodalma székhelyeül Kairót választá, melly a régibb Fostath romjain vala épitve, s a tenger és hajózható folyó mellett fölséges fekvéssel bírt, 260,000 lakóval, fürdők s más középületeken kivül 400 mecsettel, mellyek közt jeles vala a Tuloné, aztán az, mellyet a XII. század elején Abul-Manzor alapított; az Al-Azar, vagyis a nagy virágos mecset, mellynek jövedelmeiből egy egyetem s könyvtár tartatott fenn. Azon magas kúpozatu s merész minaretekkel díszlő mecsethez is, mellyet később (1356) Hassan sultan állított fel, tanintézet volt hozzákapcsolva.

Syria sem állhatott ellent Moez fegyvereinek, ki a milly vitéz épen olly mérséklett s adakozó és a fatimei kalifaságnak alapítója volt. Utódjai azonban hamar elfajultak s a tartományokat egymasután elvesztették. Yusuf, Zeri fia Mauritaniában, az Ommia kalifákhoz hü de független Zegri házat alapította meg (976); az Amadfiak Bugiában uralkodtak, a Badisfiak pedig Kairowánban, honnan Siciliás Sardiniába is elterjeszkedtek, miglen Roger uralmuknak véget vetett. Magrebben a Marabut vallásos felekezet telepedett le (1050 körül) s alapította Marokkót, székhelyeül ama háznak, melly utóbb Almoravidok neve alatt Spanyolországban uralkodott.

A kairói Fatimiták közül Al-Hakem Bamrillah az islam reformátorául lépett föl (996—1021), az izmaelitákétől különnemü imamsort ismerve el, **imamiták** neve alatt. E felekezet még ma is él a libanoni drúzok között, s Hakemben a megtestesült istenséget tiszteli, mig a törökök őt zsarnoknak s eszeveszettnek káromolják. Hakem visszaállitá azon intézményt, melly a fatimita uralommal együtt kezdődött, a bölcselő társulatot tudniillik, mellyben férfiak és nők külön gyültek össze titkos igazságok megtanulása végett. E társulat feje az udvari első méltóságok egyike vala, s Dajal-Doatnak vagyis az Alik trónja védőjének neveztetett, miből a társulat politikai czélja tünik ki. Hét fokon kelle a tagoknak átmenni, hit-elveket tanulva, a nyolczadik fokon látni kezdték a fényt, tanulva, milly képtelenség minden tényleges vallás; végre a kilenczedik fokon világosan láttak a tagok, megismerve, milly ostobaság a vallás és az erkölcstan. A Darol-Hikemet nevü palotával, mellyben e társulat gyüléseit tartá, egy tudós akademia volt összekapcsolva, mellynek fenntartására évenkint 257,000 darab arany fordittatott.

Al-Hakem fia Hassan alatt Syriát a Fatimitáktól az aleppói Kelád-fejedelmek vették el (1078), aztán a török őrség olly túlnyomóságra vergődött, hogy azt más török csapatokkal kelle elnyomni.

Négy század sem mult el, s hol van a Mahomed által alapított nagy vallási s politikai egység? a Fatimiták Afrikában uralkodnak, mindig uj házakra szakadva; Siciliában egyes arab zsarnokok az Aglab nevet bitorolják, miglen a normann fegyver által megsemmíttetnek; a Spanyolhont meghódító magrebi hadvezér egyik ivadéka Creta fejedelmévé lesz; Sardinia, Corsica s a Baleárok független főnökök alatt roszul védik magukat. Az Ommía-kalifaság is Cordovában az Abbasfiakétól el van különítve, s mig előbb a nyugati kereszténységet megreszkettette, most a keresztény kard földet foglal töle vissza s afrikai segélyre kényszeríti támaszkodni. Az Abbasfiak kalifasága csak névszerinti felsőséggel bir már, midőn Perzsia már is külön szakadt; a Saman padishák Khorassánban; Karmat hívei, aztán a Ben-Musák Yemenben; a Marzabanok Aderbidjanban, a Zengrik Mekranban uralkodnak. Azonkivül uj felekezetek osztják meg a régiebbeket, mellyek a musulmanokat kezdettől óta háborgatták, minden részen reformatorok, istentanárok lépnek föl. A kalifa elvesztve a fegyvert, ama hitnek egyedüli védszerét, s megfosztva a birtokoktól, az ünnepélyes imákban többé meg nem említtetik; a lelkismeret eseteit s az ezelőtt eléje terjesztett törvény-pontokat, minden egyes független államban az ulemák oldják meg; végre, miután a próféta helytartójának czí mét ötvenhat személy viselte s ezek közül negyvenkettő erőszakos halállal mult ki, Mostasem (1258) övéivel együtt szőnyegbe gyöngyöltetik s úgy hurczoltatik halálra az utczákon keresztül s a kalifaság vele bevégződik.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

A törökök. — India.

A számos uralkodó házak közül, mellyek a kalifaság maradványait felosztották, többeket a törökök alapítottak, de mellyek saját nemzetöktől elkülönzötten működtek, mikép Róma hanyatlásakor is góthokat láttunk tartományokat sőt a trónt is elfoglalni, a tulajdonképi népvándorlás előtt. Most azonban az összes házak alávetésére eljött a nemzet nagyja, melly rendeltetve volt az arabokat mindenünnen visszanyomni, mint olly nemzet, melly az Ázsia szivéből kijöttek között legszámosabb, s még ma is a régi világ területén az ind euró-

pai faj után a legelterjedtebb, minthogy az ádriai partoktól egész addig terjeszkedik, hol a Lena a jeges sark tengerbe ütközik.

A nagy Altai s a havas Tang-nu bérczeiről ereszkedtek le a törökök a legrégibb időben dél felé, s egy rész keletre, a másik nyugatra fordult, leginkább a chinai Shan és Shen-si tartományokban, nem messze az In-shan hegytől telepedtek le [1]). A chinaiak a törököket T i azaz kutya, vagy P e - t i az az északi Ti névvel jelölék, összezavarva őket e nevezet által más, még külön származatu népekkel is. Nevezték Shan-hiong-nak is, mi annyit tesz, mint a hegység barbárai, vagy Hiong-nu-knak azaz: nyomorult rabszolgáknak.

Barbár nép volt csakugyan, melly a folyók mentében barmainak, egyedüli gazdagságának legelőt keresett; csak kevesen telepedtek le állandóan s foglalkoztak földmüveléssel. Még csak irást sem ismertek s külön külön nevet viseltek, mellyet utódaikra át nem rukáztak; az igéretet adott szó biztosítá. Barmaik adtak nekik élelmet és ruházatot; a javát az ifjak, a maradékot az öregek ették. A szülők s öregebbek iránt semmi tisztelettel sem voltak, megvetettek mindent, a mi erejét veszté, mivel csak a testi erőt becsülték.

Vadászat- és hadra már mint gyermekek taníttattak. Kosokon nyargaltak s kicsi nyilakkal madarakat s patkányokat lőttek. Nagyobb korukban rókára s nyulra vadásztak, ezekből nyerve az élelmet. Midőn annyira erősödtek, hogy a nagy ijat is forgathatták, vértet s nyerges lovat kaptak s hadiszolgálatot tettek. Fölfegyverkezve ijjal, lándsával és karddal, elönyomultak mindaddig, mig a szerencse nekik kedvezett; ha ellenök volt, visszavonultak, nem tartva gyalázatnak a futást, de néha visszafordultak annyira gyors paripáikon s még rettenetesebben vívtak, mint első támadáskor. Ellenökben tehát rendes hadsereg semmire sem mehetett, mert ha üldözőbe vétettek, szétugortak a pusztákba, hol az üldözök éhen vesztek el. A harczos, ki a csatában megölt társának hulláját magával vitte, örökösévé lett. Hadi foglyokra különösen vágytak, mert ezekre bizták lovaikat és barmaikat.

Gyakori hadjáratokkal háborították északi Chinát, különösen a gyenge császárok alatt; de mivel más barbárokkal is voltak dolgaik, s az egyes törzsek minden fegyelmi kötelék nélkül éltek, komoly veszélylyel nem fenyegetőzhettek. Hanem a Kr. előtti 12. században, a chinai császári Hia-ház egyik herczege közéjök futott s uralmat ala-

---

1) **Klaproth**, *Tableaux historiques de l' Asie.* — **Hammer**, *Az ozman birodalom története.*

píta ott,mely kétszáz évvel a mi időszámitásunk előtt roppant hatalmuvá lett Teu-man alatt, ki ama népnek első tsen-yu-ja volt. Fia Me-the nagyszerü foglalásokat tett, különösen nyugat felé China északi tartományait pusztította.

Ez ellen indult ki Kao-tsu, a Han chinai uralkodóház alapitója (Kr. e. 200.), hanem pórul jár vállalatában, ha Yu kánhoz gyönyörü leánykát nem küld, ki a békét kieszközölte, s a hiong-nuk Shan-si gazdag zsákmányaival visszafordultak.

Csakhamar megszegték a békét s ujra háboríták a chinai birodalmat. A császár sem szavuknak hinni, sem megtámadni nem mervén őket, nagy aggodalomban vala, midőn egy országnagy javasla neki, adná egyik leányát feleségül Me-the fejedelmöknek; az ettől születendő gyermek — mondá a tanácsadó — kegyelettel lesz China iránt s általa a török nemzet is szelidebbé lesz. Eleinte a nemzeti méltóság elleninek tartatott ez, de megtörténvén, Chinára nézve csakugyan jó volt, mert a hiong-nuk megritkiták hadaikat, s a mikor eszökbe jutott beütni, az északi határokon felállított chinai őrállomásokon visszaverettek. De alig hogy Kao-tsu meghalt, a régi ellenségeskedés ujra kiütött s folytattatott egész Hiao-wu-ti uralkodásaig.

Ezen Han-családi császár (140) hogy véget vessen a sok csapásnak, makacs háborut folytatott ellenök, visszavervén őket Chinától kétszáz mérföldnyire. Aztán, hogy kezet foghasson Közép-Ázsia népeivel mint a hiong-nuk természetes ellenségeivel, meghóditotta a Shen-sitől nyugatra fekvő tartományt s négy tágas kerületre osztva azt, erős katonai őrséget s gyarmatokat állitott fel mind a négyben, hogy a chinai nép által a szomszéd nemzeteket müveltebbekké tegye. Követeket is küldött a nyugati népekhez (126), hogy a közös ellenség elleni háborút sikerrel folytassa. Különösen azon tartományokat ügyekezett a chinai császár visszafoglalni, mellyekből a törökök embert, fegyvert s pénzt nyertek. Megtámadván Ta-uan országot, elfogta annak királyát s lefejeztette (101), melly példára megrémülvén a többi tartományok urai, hübéreseivé lőnek a mennyei birodalomnak. A chinaiak egész Közép-Ázsiát egy tábornagy katonai kormánya alá helyezték, ki harminczhat hübéres király felett őrködött.

E szövetség megtörte a hiong-nuk hatalmát, kik is a chinaiak barátságát kényszerülvén keresni, a közönséges időszámitás kezdetével békés egyetértésben éltek azokkal. De midőn a chinai trónt Uang-mang bitorolta, a hiongnuk kezet fogva más, az uj chinai igát nem türő népekkel uj hadat kezdettek (K u. 9.). Uang-mang roppant készü-

letekkel tiz oldalról támadva meg a hiongnukat meghódította őket s birodalmát tizenöt fia s unokája között osztotta fel.

A hiongnuk lassanként visszanyerték régi hatalmukat, habár a belviszályok miatt meg nem tudták azt szilárdítni. Kártékony férgek s rendkivüli szárazság nagy drágaságot idéztek elő közöttük; épen e szerencsétlen helyzetben támadtátván a Hu-uán és Shan-pi népektől, az északibb tartományokba szoríttattak (46). Pu-nu uralkodása alatt lázadást támasztott Pe, s kikiáltatván magát, a chinai császár hűbéreseül vallá magát, s elismertetvén ettől a Hu-han-shíe uralkodóházat alapította meg a déli részen, melly az északi hiongnukkal mindig ellenséges lábon álla.

Pu-nu azért meg nem szünt a chínai birodalmat háborítni; miglen Tsang-ti az északi hiongnukat végkép meg nem törte, annyira, hogy fejedelmök, a chinai császároktól barátságot s engedelmet kért, hogy alattvalói a chinai birodalom határain is kereskedhessenek. Nehezen türték a déli hiongnuk e szövetséget s kezet fogva a szomszéd népekkel, az északi testvéreket haddal támadták meg s mindig tovább észak-nyugat felé szorítak.

Mindig jobban sarkalva, az északi hiongnuk nyugat felé vették irányukat s a törzsekkel, mellyekkel érintkezésbe jöttek, majd ellenkezésben, majd barátságban éltek; de számuk mindig fogyott, mig végre egészen a Shan-pi néppel olvadtak össze, mellynek nagysága ekkor kezdődött.

A mi a déli hiong-nukat illeti, ezek meghódíttatva a chinaiak által, fel-fel lázadtak a nyomatás ellen, de jutalmuk mindig uj leigáztatás volt. Végre Tsao-tsao (216), annak atyja, ki a Huei családot alapítá, eltörölte a hiongnuk kánjának czímét s a családokat Chinába helyezte által, hol életöket majd csendben, majd nyugtalankodva folytaták.

China északi részében már régtől fogva laktak hiongnu családok a chinaiakkal összevegyülve. Ezek lassanként a birodalomnak fontos részét kezdték képezni, mellyben az első Tsaók uralkodóházat alapítottak (308—19), melly megbuktatta a nyugati Tsin családot, utóbb azonban maga is megbuktattaték egy másik hiongnu család által (319—51), melly a második Tsao házat alapítá.

Törökök.

A hiongnuk néhány csapatja, kiüzetve az északi Liang országból, Si-hai (Baikal tó) partján élődtek, miglen egy kegyetlen nép által annyira kiirtattak, hogy csak egy levágott kezü s lábu tizéves fiu

maradt fenn. Ezt egy nőstény farkas táplálta, melly utóbb barátságba jövén a fiuval, hasas lett általa s átszállíttatván egy nemtő által egy közel hegyre, ott tiz fiut nemzettek. Ezek rablott nőkkel tovább szaporodtak. Hassenas (f a r k a s) a törzsfeje, származata emlékeül zászlójára egy farkas fejet tüzött. Meggyarapodván elterjeszkedtek Altai hegyein t u r k o k (t ö r ö k ö k) neve alatt. A chinaiak e nevet T u-k i-u-ra változtatták, mi náluk sisakot jelent. Turkestan nevet viselnek azon felső ázsiai sikságok, mellyek keletről északi Chinával, északról Siberiával, nyugatról Aral tóval, délről Tibet- és Transoxiánával határosak. Gyönyörü tartomány, szép néppel, virágos legelőkkel, kitünő jó lovakkal; a perzsák által Turannak neveztetik.

Hogy a keleti ujgurok vagy turkok különböznek a sibériai ujguroktól, mint szinte a hiong-nuk a hunnoktól, az előre bocsátottakból kiviláglik. Az ujgurok a tiszta török nyelvet beszélék, melly utóbb dsagatinak neveztetett el Dsagatirtól Dsongis-kán fiától, ki fejedelme vala amaz országnak, mellynek lakói később Uzbeg-kántól uzbegeknek hivattak.

A törökök Oguz-kánra, Abrahám kortársára viszik vissza hatalmuk s müveltségök eredetét; s mondják, hogy Oguz az egy Istenhez fordult, elhagyva atyja isteneit, s azért atyjával hetven évig háborut viselt. Karkaumból, hol atyja a telet töltötte, Jassiba, Turkestán fővárosába ment s aztán hatalmát Artela- és Siremtől egész Bokharaig az egész országra kiterjeszté. Fiai a Nap, Hold, Csillag, Menny, Hegy és Tenger kánjai voltak, kiket az apa, kalandjáratra küldött. A fiuk visszajövet egy ivet s három nyilat hoztak, és Oguz az ivet az első háromnak a nyilat pedig a többieknek adta; mire ez utóbbiak U c s o k vagyis három nyíl, az elsők pedig B o z u k vagyis rombolók, török, nevet vettek föl, mivel az ivet összetörték. Az apa halála után a fiuk két részre oszoltak; az elsők a balszárnyat (keleti törökök), a többiek a jobb szárnyat (nyugati törökök) képezék; mindenik fiu négy gyermeket nemzett, kik a legjelesb 24 török családnak atyjaivá lettek. Az elsők keletre vonultak s olly hatalomra vergődtek, hogy Tu-men, midőn a Yeu-yan nép kánjának leányát nőül kérte s meg nem nyerte, hadat indított a kán ellen s győzelme után k a g á n czimet vett föl (562).

A chinaiak beszélik, hogy a törökök, midőn uj kagánt választottak, egy szőnyegre emelék s kilenczszer a nap felé hintázták, kilenczszer üdvözölve őt. Ezután lóra ültették s hurkot vetve nyakába ugy megszoríták, hogy fuladozott bele. Leoldva a hurkot hirtelen kér-

dék töle, hány évig fogna uralkodni s a feleletet, mellyet a fuladozó fejedelem adott, jóslatul vették.

Ez volt kezdete a törökök birodalmának, melly Chinát és Perzsiát gyakran fenyegette, s melly 562 óta a konstantinápolyi kormánynyal folyvást összeköttetésben állott s az avarok ellen ezzel egyetértve harczolt. Midőn Chosroe Nushirvan megakarta nekik tiltani, hogy selymöket a médusoknak el ne adják, a törökök hadat üzentek neki, s a perzsa kénytelen volt a chinaiakkal, a törökök a rómaiakkal szövetségre lépni.

A nyugat felé szórított törökök elfoglalták a Jazartes és Oxus közötti tartományt s átkelvén ez utóbbin egész a thraciai Bosporusig s a Dunáig terjeszkedtek. Hódításaik az avarokat a görög birodalom földére nyomták, s tán az egész török nemzet is ide költözött volna, ha irányát hirtelen Perzsia felé nem veszi. Itt azonban a nemzeti vitézség s a derbendi védfalakban nagy gátra talált; aztán meggyengült a török hatalom az által, hogy a nép három részre szakadt (581) s egy sem volt képes hódítani s magát is védeni. A három népség az oguzok, szeldsukok és ozmánok voltak.

Oguzok.

Az oguzok sokat hadakoztak Perzsiával, aztán az arab kalifákkal s különösen Katibával, ki egy sereget egész Mawarannahárig (Turkestan) vezetett s az oguzokat szétverte, kik aztán részint az Oeihe néppel, részint a saracenokkal egyesültek, könnyen hajolva azon vallás felé, melly a rablást és pusztítást érdemül rója fel. Salur (960) kétezer családdal vette föl az islamot s Kara- kánnak nevezte magát, övéi pedig turkomannoknak azaz hivő törököknek (turk-imam). Fia Musa (999) tudósokkal vétette magát körül; mecseteket, zárdákat és tanodákat épittetett. Nagybátyja s utódja Bogra- kan- Arun egész Chináig terjesztette uralmát, elvevén Bokkarát a perzsiai Samánfiaktól. Ahmed- kan aztán a többi törököket is fegyverrel kényszerité az islam elfogadására; Arslan pedig, ki Sherfeddecoletnek is mondatott, meghódította az egész Oxuson túli tartományt. A Koran olvasói iránt nagyon kegyes volt Kadr- kan- Yussuf (1018), hanem fiát Karakan- Omárt fogságra vetette Mahmud; miután pedig ez is méreg által kimult, az uralkodás Tagmázs samarkandi kánra szállott (1069), kinek fia a hatalomban növekvő szeldsukokkal egyesült.

Szeldsukok.

Ezen másik törzs az előbbi mellett telepedett le s vezére Szeldsukról nevezte el magát. E törzs köréből emelkedett ki Alp-Tekin, ki a Samán- fiak rabszolgájából s tanczosából hadvezérré s Khorassán kormányzójává levén, függetlenné tette magát (960 körül). Kabultól délre Gaznába tette székhelyét s eredetet ada a Gaznaiak birodalmának, melly rövid idő alatt Ázsia nagy részére terjedt ki. Utódja Sebek-Tekin megerősíti s tovább terjeszti az uj uralmat; fia Mahmud alatt pedig a Gaznai ház dicsősége tetőpontját éri el (997). Mahmud igazságszeretö s vallása terjesztésében buzgó hős vala. Egy szegény ember azon panaszszal jö egyszer hozzá, hogy egy ismeretlen házába rontott s letartván nejét s gyermekeit, ötet, a tulajdonost elkergette; Mahmud éjnek idején kevesed magával a házhoz megy, eloltatja a világosságot s bemenvén darabokra vagdalja a betolakodottat. Meggyujtatván a fáklyát, midön látta a megöltet, leborult, hálát adott Istennek s enni kért. Csak rosz árpa kenyeret kapott s különben sem ehetett étvágygyal; s bevallá, hogy azon hitben jött, hogy illy erőszakra csak az ő fia vetemülhetett; azért oltatta el a fáklyákat, nehogy fia látása könyörre indítsa, most azonban, midőn látja, hogy nem fia volt, vigasztalódik, visszanyeri étvágyát, mellyet ama látvány után elvesztett vala. Hogy tervezett hadjáratai alatt az emirek föl ne lázadozzanak, azon volt, hogy a szomszédok viszálkodásával foglalja el öket; különösen a Samánfiak ellen használta fel öket s kiirtván e családot, országát a Kaspi-tenger délkeleti partján a magáéhoz csatolta (999). Meghatalmazást kére ekkor a bagdadi kalifától uj birodalmában, s megis nyerte azt, miután tartotta neki lova kantárját és a kengyelt.

India.

Hite terjesztésének örve alatt s hogy kezére kerítse az annyi százados kereskedés által gyüjtött kincseket, India ellen indult. Nagy-Sándor után semmiféle hódító sem háborítá komolyan Indiát. A nagy Nushirvan által fölvett czím „Perzsia s India királya“ csak némelly határvidékek adófizetésén alapult. A rabló arab csapatok Indus és Ganges forrásait soha túl nem lépték; mert az indus fejedelmek legott megszüntek egymással czivódni, mihelyt idegenek visszaveréséről volt szó. Az islam hirdetésére jött néhány terítő is minden siker nélkül működött.

Kevéssel Sándor után Palibothrában Ganges mellett egyes fejedelem emelkedett föl, ki uralmát a Bengali-öböltől az Indusig terjeszté, melly birodalom még a VI. században is erős volt. Csakhamar ezután túlnyomóvá lett Kanodsa, a Ganges és Jumna összefolyásától

északra, mellyet már Ptolomaeus is említ; hanem királya 607-ben, mint a buddhavallás vakbuzgo híve a braminok követőitől megöletett s a politikai egység felbomlott. Az akkor keletkezett fejedelemségek közül jelesebbek voltak: Kabul, egy török által alapítva; a buddhavallásu Sind és Malva, melly Guzerátot és a Cambay-öblöt foglalta magában. Láttuk, mikép Sindet és Kabult az arabok elfoglalták, hanem ezzel az egész nemzet arczát meg nem változtatták s az islam sem nagyon terjesztetheték. Az 1000-ik év táján északi Indiában kitünőbb államok voltak Lahore, Deli, Aimere, Kanodsa és Kallinger; a déli tartományok a vitéz és gyermekségöktől harczias Rajaputak alatt álltak, kik Chintor, Mandor, Gwalior, Rotas és Ramapur városokat hozzáférhetlenekké tették, mig belsejökben sokszor polgárvér patakzott.

Déli India vagy Dekan, még mindig régi urai alatt állt. Az ajtatoskodók még mindig a kínos rángatásban s a gyötrelmes önmegtagadásban, a tudósok pedig elvont tanokban keresték a megsemmülést, s addig mentek, hogy a létet is tagadnák. Az özvegyek férjeik mágyáján áldozták fel magukat; a vakbuzgók Brama és Siva robogó szekere alá vetették magukat. A müvészetek különben egészen anyagi pontossággal müveltettek; a tudományok a hagyományos nagy igazságokkal foglalkoztak; s bár a természet-tudományokra kevés gond fordíttatott, mintha tiltva lett volna, a dolgoknak más eredetét keresni, mint mellyet a Vedák tanitottak, az indusok mégis gyakorolták az orvostudományt is mint egyikét azon tizennégy dolognak, mellyek a Meru hegygyel megkorbácsolt tengerből jöttek ki. Üzték a csillagászatot is, s egy erről irt könyvben a görögök s arabok előtt ismeretlen háromszögmérés rendszere találtatik; birtak a Ptolomaeusféle től különböző világkörzettel (sphaera), használták a tiz számjelt önálló és tételes értékkel, a betüvetés, sakk és pamut-papir ismeretes volt náluk [1]). Az indusok számai mindig araboknak neveztettek; pedig nem régiben Colebrooke, Taylor és Strachey, Brahmaguptának VII. századbeli két számtani munkáját tették közé, ugyszinte Blaschara Acheryatól egy XII. századi müvet, mellyek ha 80 év előtt ismertetnek, elősegitendették a számvetési elemzések haladását Európában. Brahmagupta mindig Aryabhattára hivatkozik, ki bizonyára nem volt későbbi mint Diophantes s kinek az első foku arányokat tulajdonitják két ismeretlen irányában. Azonkivül a föltétek nagy áta-

[1] **Edward Strachey, Colebrooke, de Marles**, III. köt. I. könyv.

lánossága mutatja, mennyire előhaladtak volt az indusok a számtani elemzésekben [1]).

Mondják, hogy elkorcsultak s gyávák voltak, és mégis hat századig folyatták a harczot ama vitézek ellen, kik megreszkettették Oxus partjait és Segestan homokpusztáit [2]). Mahmud 200,000-nyi haddal intézte támadását (1001) s oda érvén Indus, és Beat összefolyásához, két napi ütközet után foglyává tette Dsayapalt, a kabuli

---

[1]) Reinaud ur 1845-ben a *feliratok* franczia *akademiájának* egy a XI. század előtti indiai emléket mutatott be, a tényeket arab és perzsa könyvekből idézve.

[2]) India meghódításának igen bonyolodott öt százados történetét a következőkbe lehet foglalni:

I. Korszak. Hindostán meghódítása.

Gaznai Mahmud átmegy az Induson	1004.
Elfoglalja Kashemirt	1013.
— Kanodsát és Mutrát	1017.
— Lahort	1021.
— Somnátot és Guzera egy részét	1024.
III. Mahmud átmegy a Gangesen	1110.?
Mohammed Gari elfoglalja Ansit és Adgmirt	1192.
Godbeddin Eibek elfoglalja Delhit és Benarest	1193.
Elfoglaltatik Behár	1202.
„ Bengala és Gwalior	1204.
„ Malwa	1227.
„ Orissa és Radsaputna	1300.

II. Korszak. *Dekan elfoglalása.*

Deogher, Maharastra fővárosa elfoglaltatik s Dowletabad név alatt első székhelye a musulman uralomnak	1312.
Malabar partjai megszállatnak	1319.
Beyder és Warangola Telinganaban	1322.
Kolberga királyság alapitása	1347.
Átmenet a Tonghbutrán	1368.
Firuz-Shah-Bahamani 24 hadjáratban meghódítja Telingana nagy részét	1397—1422.
Elfoglaltatik Tselilna	1469.
„ Belgam	1472.
„ Goa	1485.
Kolberga királyság felbomlik s romjaiból Amedhnager, Bishapur, Berar, Beyder, s Golkonda államok képződnek, mellyek harczban állnak Bidsanagher állammal a talikotei csatáig s Karnatik elfoglalásaig	1565.

Az apró fejedelmek ellen nem állhatnak a mongoloknak, miért és Akbar és Aurengzeb újra központosítják a különböző államokat.

rayát (fejedelmet), kit a többi, Indus és Ganges közötti rayák mindnyájan segítettek.

A fogoly fejedelmek mindegyikétől egy egy nyolcz millió frank értékü nyaklánczvétetett el s a többi zsákmány is ehhez aránylagos volt; Dsayapal és a többi fejedelmek roppant váltság s évi adó igérete mellett szabadságba helyeztettek; de mivel a honi szokások az egyszer legyözött fejedelmet a további országlástól eltiltották, Dsayapal fiának Adandapálnak adta át a jogart, maga pedig égő máglyára lépett föl, halálával akarván eleget tenni a bünökért, mellyek a nemzetre az istenek haragját vonták.

Adandapál megujítá a háborut, miért is Mahmud átkelt az Induson (1003). Hódítói dölyffel s hitterjesztői vakbuzgalommal, tizenkét egymásutáni hadjárattal pusztítá a tartományokat; elfoglalta Multant, Guzeratot s Lahort, és uj birodalmat alapíta, melly a Gangesig terjedett s mellynek fővárosává Delhit emelte.

Az indiai királyok királya (a Kanodsában székelt Maharayah) békeért könyörge, s meg is nyerte azt azon föltét alatt, hogy bizonyos számu mecseteket építsen, az islam hirdetését megengedje s Mahmudnak ötven elefántot küldjön, fizetett emberek vezetése alatt. Mahmud meghagyta a különféle rayáknak a trónt, de az indus vallást kegyetlenül üldözé, száz meg száz pagoda s ezernyi bálvány-szobor dölt le vakbuzgó vasa alatt. A fegyverfoghatók leöldöstettek, a nök s gyermekek rabszolgákká tétettek.

Delhi, Kanodsa és Bimme imolái roppant kincsesel kecsegtették a musulmanokat, kik a szent háborúra seregestül tódultak. Mathura (Mottra), Krisna szülővárosa leggazdagabb fényes imoláival a musulmanok zsákmányává lön; nagyszámu tevéken hordatott el a tömérdek arany és ezüst. Mindenfölött hires volt Guzerát partjain Sivának sumnatei, 2000 faluval bíró imolája; 2,000 bramin végzé az istentiszteletet, reggel és estve mindennap messziről hozott Ganges vizzel locsolva s Kashemir völgyében szedett virágokkal ékesítve az istent. E braminoknak háromszáz zenész, ugyanannyi borbély s 500 bajader állott parancsaik alatt. A braminok nagy készülettel mentek Mahmud eléje (1024), Isten haragjával fenyegetvén öt, ha Indiának azon imoláját bántani merné. Mahmud azonban nem hallgatott rájok s az imola védelmére összegyült 5000 embert, kik inkább a csodákban mint fegyvereikben biztak, kardra hányatá. Ekkor a papok roppant kincset ajánltak fel Mahmudnak, ha megkimélné legalább a bálványt, melly a már orvosolhatlan betegségeket is meggyógyítá; hozzátették a papok, hogy a lerontás megnem változtatja az indusok érzelmeit, míg

az általok ajánlott nagy összeg fölsegítné a musulman hivöket. Ne mondhassa senki, hogy Mahmud kereskedett a bálványokkal! kiálta fel a musulman s rácsapott fejszéjével az istenségre. Az ütésre a szoborból gyöngyök, gyémántok s más drága kövek özönlettek elő, mit a musulmanok az ájtatos hős jutalmaul tekintettek; a kalifa a jóllét s Mahomed vallása őrének czímével tisztelte öt meg.

Visszatérvén hadjáratából Mahmud, a gaznai térségen arany s ezüst trónokat állíttatott fel s gyülésre hiván össze az előkelöket, jelenté nekik, hogy Mathurában ezer, aranynyal telt palota van, mellyek nagyobb része márványból van s az eget éri, továbbá számtalan nagyszerü imola; s hogy a ki hasonló várost akarna építni, kétszáz évig mindennap kétszázezer aranyat kellene költenie.

Még nagyobb kincseket találtak Dekánban s Kanarából 1311-ben Melik Kafur, királyának 300 elefántot, 20,000 lovat, 26,000 arany niant s gyöngyökkel és gyémántokkal telt nagy szekrényeket hozott; melly kincsek fölött ama hódítók csodálkozása épen ollyan lehetett, mint azon európaiaké, kik Mexicóba s Peruba először jutottak.

A musulmanok, midőn Indiába rontottak, terjedtebb helyhatósági rendszert találtak, mintsem gondolni lehetne. Minden kis község egy egy apró államot képezett rendőri s pénzügyi tisztekkel; azonkivül minden szükséges mesterember, a csillagásztól a mészárosig, terményekbeni évi illetéket kapott [1]). A községi birtokosokra rendszeres földadó vettetett a közgyülésben, hol a biró (patell) választatott, kinek kezébe fizettetett béke idején tizede, had idején hátoda a termesztményeknek, a közköltségek fedezésére. Hanem e községek a központi kormányban semmi részt sem vettek, melly joguktól talán a Xathryák hódításakor fosztattak meg, kik a községek fölött némi hübéri hatalmat gyakoroltak, a nélkül, hogy azok belintézményeit megtámadták volna.

Európában a helyhatósági rendszer felülről lefelé mindenre kiterjedt, mint szinte a hübér rendszer minden talpalattnyi földre; In-

---

[1]) A musulmanok nem sokat gondoltak azzal, hogy a legyözöttek állapotairól tudósításokat hagyjanak; az angoloknak ellenben szorgalmasan kell ezzel foglalkozniok azon politikai s közigazgatási kérdések miatt, mellyek az indiai társadalom ezen valódi alapjait illetőleg naponkint felmerülnek. L. J. **Briggs**: *On the Landtax of India.* London 1830. **T. Coates**: *Account of the state of the township of Loni.* A bombayi azsiai Társaság munkálataiban. III. K. — **J. G. Duff**: *History of the Mahrattas.* London 1826. — Mi is érintettünk némieket a II. Könyvben XII. Fej.

diában pedig, hol a helyhatóság a községekre szorítkozott, a hűbér is csak a falukra terjedett ki, s a nemes házak, mellyeknek a raya egy egy falut odaajándékozott, csak adókövetelési joggal bírtak, de nem voltak urai a földnek, s annak birtokosait hadi szolgálatra nem kényszeríthették.

Ebben rejlett az erőtlenség oka. A nemességet leverte egy csata; a faluk érdekei mit sem változtak; függtek mint azelőtt, fizettek mint azelőtt, mit sem gondolva avval, hogy kinek. A musulmanoknak tetszett a rendszer, melly szerint a helyi igazgatásról s az adók beszedéséről nem kelle gondoskodniok. Meghagyták tehát a községek helyhatósági rendszerét s eleinte az adót sem emelték föl, vagy mivel gyöngéknek érzék magukat, vagy mivel a zsákmányolt kincsek által elég gazdagok voltak. Később azonban Ala-Eddyn-Kilgi (1295—1311), nagy sereget kényszerülvén tartani a mongolok ellen, fölemelte az adót s a falukat igen megrongálta. Némi könnyebbség nyerése végett az indusok tették magukat, hogy musulmanokká lesznek s befogadtak községi tisztjeik közé egy molláh-t, ki többnyire a mészáros kötelességét végzé köztük, miután az indusok e véres mesterséget nem szerették, a musulmanok pedig mint a zsidók szertartások kiséretében végezék.

A következett királyok mindig roszabbá tették az adózók sorsát; végre Akbár elhatározá, hogy az egész országban maga szedeti be az adót, de semmire sem mehetett s vissza kelle állítnia a községi tiszteket, kik beszedték az ollykor fele termésben megállapított adót.

Azon mértékben, a mint a musulmanok Indiában többet többet hódítottak meg, a bramini istentisztelet mindig hátrább vonult; a vallásérzelem, mint mindig, midőn üldöztetik, élénkebbé lőn; s a tudományok és mivelődésnek uj központjai alakultak Varangal-, Devagiri- és Vidsayanagarában, mellyek egymásután nagy hírre tettek szert.

Az említett indus rendszer mellett az idegen uralom nem olly könnyen verhetett gyökeret, s az egyesült benszülöttek a musulman sereg távoztával rögtön fellázadtak. Massud, Mahmud utódja, hanyatlani látta indiai uralmát részint a családjában felmerült viszályok, részint a gyakori lázadások miatt, mig végre a szeldsuk fejedelmek megbuktatták a Gaznai házat, s Indiát a mongol Tamerlan ragadta el tőlük (1398). A musulman beütés növesztette az idegenek iránti gyülöletet, melly ama népekben már ugy is régen megvala; most nagy féltékenyen még a kereskedőket is kizárták. A nők musulmanféle rideg zárt életre jutottak; az arabok ellenben alkalmat nyertek sokat tanulhatni.

Hogy visszatérjünk Mahmudra, az ő hadi szerencséje épen olly fényes vala Perzsiában is, hol véget vetett a farsi Buida család uralmának. Meghalván az általa ostromlott fejedelem, özvegye ekkép irt Mahmudhoz: Mig férjem élt, féltem vitézségedtől, mellyet egy hozzád méltó fejedelem ellen használtál; most nem fogod azt bizonyosan felhasználni gyermek és nő ellenében. A győzelem Isten kezében van; ha kivivnád, nem hozna reád dicsőséget, legyőzetésed gyalázatodra válnék. Mahmud tehát várt, mig a kis fiu felnőtt s ekkor kezdte meg ujra a háborut.

Megszabaditá Perzsiát az azt örökké fenyegető tatároktól s birodalmát annyira kiterjeszté, hogy annak határai nyugatról Georgia és Bagdad, északról Bokhara, keletről Bengala és Dekan lennének. Malek helyett sultán (császár) czimet vett föl. Forrón pártolta a tudósokat,, köztük a nagy Firdussit; aztán midőn halálát közeledni érzé, a nagyszerü palotában, mellyet a Boldogság házának nevezett, meglátogatta a termeket, mellyekbe a hadban nyert mondhatlan kincseket összehalmozá, és sirt, aztán ujra bezárta s másnap a hadi erő felett tartott szemlét s látván, hogy van 100,000 gyalogosa, 55,000 lovasa, s 1,300 elefántja, ujra sirt, talán azon gondolatban, hogy csak egy nappal sem tudja életét tovább nyujtani annyi ereje, melly képes leendett neki Ázsiát meghódítni.

Mahmud szövetségre lépett Szeldsukkal a Perzsiában uralkodó Samánfiak legyőzése végett, ki ellen midőn hadakoznának, egész Ispahánig jutottak el. Szeldsuk fia- Mihálytól azt kérdé egyszer Mahmud, mennyi katonát tudna neki szükség idején szolgáltatni. Ha e dárdák egyikét táboromba küldöd, ötvenezer lovas siet elő szolgálatodra. — És ha ennyi nem volna elég? — Akkor egy másik dárdát fogsz Balik táborába küldeni s kapsz másik ötvenezer lovast. — És ha még többet kivánnék? — Akkor küldd el íjamat; körülhordatom a törzsek között s 200,000 lovas fog parancsaid alá sietni. Megfélemülvén Mahmud az ily veszedelmes baráttól, a félelmesb törzseket Khorassán belsejébe helyezte által; azonban alig hunyta be szemeit Mahmud (1028), ezek dühösen előrohantak. Mahmud fia iszonyú csatába ereszkedett velök, de körüljártatva szemeit, látta, hogy az általa vezérlett hadosztályon kivül, a többi csapatok mind futásnak eredtek.

A győztes Szeldsukfiak mindjárt a csatamezőn összeszednek egy nyaláb dárdát, minden dárdára egy-egy törzsnek, családnak, sőt

egyes harcsosoknak nevét irják fel és sorsot huznak. A kihuzott dárdán Togrul-Bég, Szeldsuk unokája, Khorassán urának neve állott. Ez (1038) fölhasználván Mahmud két fiának viszálkodását, elüzte a Gaznai házat, melly Lahorba menekülvén 1189-ben, végkép elenyészett, kétszázharmincz évi uralkodás után.

Az oguzok vagy turkomannok, kik a szeldsukokkal hadakoztak, szinte Indiába nyomultuk, aztán kelet felé fordulva, megalapiták a Guridák házát, melly Delhiben székelve, a vitéz Godbeddin-Eibek alatt uralmát egész China határaig terjeszté: hanem Tamerlan kardja ezen uralmat is semmivé tette.

Ellenkező irányt követett Togrul, ki 16 év alatt meghóditotta Balkot, Tabaristánt azaz Baktriát, Turkestant és Parthiát, s a különféle helytartókat, kik a velök született nomád függetlenségi vágynak ellen nem álhattak, engedelmességre hozta.

Kazim-Bamrillah, ki mint huszonhatodik abbasi, a kalifa üres czimét viselte, veszekedni látván egymás közt a Buidákat, ellenök hivta Togrult, ki is kétszázezer törökkel s tizennyolcz elefánttal elfoglalta Bagdadot s megbuktatva a Buidákat az emir-al-omra czimmel önmagát ruházta fel (1035). Midőn beiktattaték, a kalifa trónon ült fekete fátyol alatt, Mahomed fekete köpenyébe takarva, kezében a próféta jogarával. Togrul megcsókolta a földet, aztán rövid állás után a kalifa oldala mellett felállított magasabb székre ült, s a fermán felolvasása után a kalifa kilencz országának mindegyikéből egy-egy rabszolgát vett által, reá adatott a hét díszöltöny, feje pedig egy illatos arany fátyollal, e fölött pedig kettős turbánnal ékesittetett. Végre mint az arabok és perzsák, a kelet és nyugat urának oldalára két kard köttetett föl.

Nővérét feleségül adta a kalifának, maga pedig a kalifa leányát vette el, s harmincz év lefolyta alatt a szeldsukokból mintegy 8—10 millio embert Perzsiába szállított által.

Togrul-Bég utódai a bagdadi kalifák fölött emir el-omra czim alatt egész 1152-ig uralkodtak. Első utódja Alp Arslan (erős oroszlán) volt, ki átkelve az Euphratesen, megrohanta Cappadociában Caesareát, hogy kirabolja sz. Vazul gazdag egyházát. Ezután meghódítván Örményországot s Georgiát, a görög birodalom ellen ment s legyőzte IV. Romanust. Ennek eleinte sikerült a törököket az Euphratesen tul kergetni, s százezer emberével megis törhette volna őket, ha a zsoldos frankok fel nem lázadnak az úzokkal együtt, melly moldvai nép török eredetü volt. Romanus tehát legyőzetett s fogságba is esett, hol a földet megcsókolni s roppant kincscsel s legterhesb évi

adó megajánlása által kellett magát kiváltania (1072). Alp Arslan nem sokára meghalt, s Khorassanban Merwben illyen síriratot nyere: Ti, kik égig emelkedni láttátok Alp Arslan nagyságát, csodáljátok most a porba alázottat.

Nisam al Moluk, ki Alp Arslan alatt a kormányzást kitünőleg vezette, folytatta ezen hivatalát annak utódja Malek-shah alatt is, ki legnagyobb volt a Szeldsukfiak között. Tizenkétszer járta ez be roppant kiterjedésü birodalmát, melly a Kaspitól a Földközi-tengerig, s a khazarok országától Yemen legszélsőbb csucsáig nyult s magában foglalta Syriát, Mesopotamiát, Farst, Kermant, a perzsa s arab Irakot, Khorassánt, Karistánt, Anatoliát s Nagy- és Kis-Bokharát egész Tibet határaiig. Dselaleddinnek (a vallás dicsőségének) neveztetett el az általa behozott uj időszámítástól.

Dselaleddin időszámítása.

A tavaszi éjnapegyenlet napján lépvén trónra, a csillagászok azt mutogatták neki, hogy a Gondviselés azért engedte uralkodását a régi év elején kezdeni, hogy tudassa vele, miszerint a félbeszakitott uj évi ünnepet ismét be kell hoznia. Tette is ezt, s azóta a Neu-ruz ünnep nem is mulasztatott el többé *). Példányképe volt Malek az igazságszeretetnek, kegyelte a tudományokat s a bagdadi főmusulman tanoda mintájára több tanintézetet állított fel. Különösen Ispahan menhelyévé lőn a tudományoknak, e halhatatlan zarándokoknak. A főnebb említett Nisam al-Moluk politikai intézményeket (vassaia) szerzett, mellyek telvék a történetre nézve igen érdekes részletekkel. Erélyesen szegült ellen Hassan felekezetének, kit a keresztes vitézek A hegy öreg e neve alatt ismertek. Ugyancsak Hassan vakbuzgó hiveinek egyike meggyilkolta végre Nisam al-Molukot, miután a születő birodalom kormányát ötven évig derekasan vezette.

Dselaleddin halálával (1093) bomladozni kezdett a birodalom; ő leányát Moktadi kalifának adta nőül, azon szigorú föltét alatt, hogy többi feleségéről mondjon le. Unokaöcscsének Solimannak a Kisázsiai tartományokat engedte át, hol ez egy Szeldsuk uralkodóházat alapított · négy fia uj négy családot alapított, mellyek három századon át uralkodtak a tulajdonképeni Perzsia, Kermán, Kis-Ázsia, Damaskus és Aleppo vidékei fölött, hol a keresztesekkeli háborúban még találkozni fogunk velök. Perzsiát Barkiárok tartotta meg, de fivérei s nagybátyjai ellen igen sok hadat kellett viselnie. Utódja Mohamed volt, aztán Szandzsár, mindakettő fivére. Megháborítá ezek uralko-

*) Leiratik ez ünnep a harmadik könyv 42. lap.

dását Hassan felekezete s a számos, függetlenségre törekvő fejedelmek, különösen Karizm és Gur urai s a Gúzok. Ez utóbbiak fogságba is ejték Szandsárt, de még sem tudtak tőle engedvényeket kicsikarni. Megszökve a Gúzok fogságából, ellenök ment s meghódította őket.

Királyok szolgáltak udvaránál, mellyet a kelet legjobb költői diszesitettek; hódításai miatt második Sándornak neveztetett; de utódai sorsát előre látta s megjövendölte. Csakugyan vele hanyatlott le a Szeldsukok hatalma Perzsiában (1158), mellyet utána Irak, Karizm, Gur urai és az Atabégek magok között osztottak fel.

Az ozman vagy ottomán törzsről másutt szólandunk.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Keleti műveltség. — Firdussi.

Oda nem hagyjuk Keletet a nélkül, hogy meg ne dicsérjük a kalifákat, kik hatalmuk hanyatlásakor jóvá tették ama bűnöket, miket a tudományok ellenében a próféta diadalmas utódai elkövettek. Követökre találtak ama kalifák némelly török fejedelmekben is. Megszünvén az Ommiákkal a buta vakbuzgóság, az Abbasfiak a tudományok pártfogóivá lettek, s míg azok a Koranra s a hagyományra szorítkozva a tudományt mint haszontalant sőt veszedelmest megvetették, ezek ragaszkodva az egy-istenségi tanhoz az észt s a természetet a vallás eszméivel, az anyagi világot a szellemivel összhangzásba hozták s forrón pártolták különösen a természettudományokat.

Orvosaik, syrusok és keresztények, mindennemü könyvek lefordításával voltak megbízva. Al-Manzor Baktisua György orvost használta erre; Harun al-Rashid egész fordítói társulatot alapított a hires Mesueh orvos vezetése alatt. Al-Mamun a csillagászatot mozdította elő, s midőn II. Mihálylyal békét kötött, lekötelezte őt számára minden görög könyvet lemásoltatni. Nagy könyvtárak alakultak ekkép a fővárosban, Fezben és Laraceban, ugy szinte hires iskolák Alexandria-, Kairo-, Bagdad-, Granada-, Valencia és Sevillában; a murciai tanintézet elnöke Samseddin különösen nagy hírre kapott. A rómaiak s görögöknél ismeretlen de a chinaiaknál igen is szokásos magasb tanintézetek az arabok közt nagyban gyarapodtak; Kúfa s Bassora tudományos akademiákkal dicsekedett, mellyekben sokan gyültek össze saját dolgozataik felolvasására; Cordovában Korant

magyarázó vallási, Xativában történeti tudományos társulat alapíttatott Mohamed abu-Amer által; régiségi s szépmüvészeti museumok sem hiányoztak.

Az araboknak tulajdonítják a csillagásztornyok feltalálását; a nap-, viz- s ütő-órák s a csillagtávmérők ismeretesek voltak előttök; a sevillai csillagda különös hírben állott. Albategnius megigazítá Ptolomaeusnak sok tévelyét, különösen a csillagok mozgásáról a hosszúság szerint; meghatározta szorosan a napkör eltérését; kimérte a napút rézsutosságát, és, a mi őt halhatatlanná teszi, megismerte a föld- nap- táv mozgását, nyugatról keletre, sőt sejdítette, hogy utóbb minden más bolygó körében hason eltérés fog felfedeztetni. Al-Hashel az ő toledói tábláit Hipparch és Ptolomaeusnál jobban készítette el: Al-Hazem az alkonyatot; Geber a háromszög-tant értelmezte; a hedshira 471-ik évében az esztendő ideje háromszázhatvanöt napra, öt órára, negyvenkilencz perczre s tizenöt másodperczre határoztatott. Bámulatos jó s pontos meghatározás!

Az arabok különben inkább a *fenntartást*, mint a *feltalálást* tartották hivatásuknak, és ebben áll az arab müveltség jelleme s érdeme. Kiterjesztvén hóditásaikat azon tartományoktól, mellyekben a görögök a tudományokat kimüvelték, egész azokig, honnan amazok ismereteiket merítették; sőt érintkezve müvelt barbárságával azon nagy népnek, melly titokszerü letéteményese annyi tudománynak s olly sok polgári intézménynek, megismerhették s hasznukra fordíthatták mindazt, a mi jobb. Indiából vették az algebrát s a számjeleket, a chinaiaktól meg talán a delejtűt, mellynek segélyével a hajózást tudománnyá emelték, s ki tudja, nem a legszélsőbb keleten kell-e keresnünk az ő földmértudósaik s különösen Hassan ismereteinek kutforrását, ki háromszögmérésével a régiek előtt megfejthetlen feladványokat oldott meg? És ki tudná megmondani, nem találták-e föl Indiában is azon észtani rendszert, melyet már Aristotelesből ismertek, kit ők m i n d e n t u d o m á n y o k m e s t e r e ü l tiszteltek?

Vallási buzgalmuk hosszu s rettenetes hadjáratokra ösztönzé őket, mellyek által diadalmasan látták az islamot az Industól az Atlanti-tengerig s Jaxartestől a Perzsa-öbölig kiterjedni [1])

Orvosok.

Nagyobb hírt szereztek maguknak az arabok az orvostudományban. Zsidók és nestoriánus keresztények voltak az első kalifák orvosai, s azok, kiket Mahomed idejében Mekkában találunk, görög tano-

[1]) Lásd a XIV. könyv első fejezetét.

dákban képezték magukat. Elfoglaltatván Alexandria, mellyben orvosi tanoda virágzott, néhány orvostudományú könyv megőriztetett, vagy az egészségügy tekintetéből, vagy azon remény fejében, hogy ama könyvekben aranykészitési mesterség foglaltatik. Egyszerüsége, előgondos pontossága s tapasztalati módszere miatt Hippocratest utána tették az arabok Galenusnak; aztán fordításaik is nem egyenesen a görögből hanem a syrusból eszközöltetvén, annál is inkább roszak voltak, mivel a különböző kiadások között sem tettek választást. S bár sokan gyakorolták az arabok közt e tudományt, az mégis az orvosok számához képest nem haladott elő. A hullabonczolás megfertöztette volna őket, s igy csak későn a halálozás után a csontokat vehették szemügyre; a nőkön álszemérem, vagy vak féltékenység miatt nem tehettek mütételt; valláselveik mindent természetfölötti okokból magyaráztattak, minden tünemény közvetlenül Istennek tulajdoníttatván; miért is az orvostudományt sok babonával és szőrszálhasogatással, de fontos fölfedezéssel nem gyarapították [1]).

Első volt náluk a gyógyitásnál az előtudalom (prognosis) melly végett kéz- és csillagjóslathoz s a büvereklyékhez folyamodtak. A vizeletből nem csak a betegségre, hanem legkülönösebb egyéb dolgokra is következtettek; az ütér tapintásából pedig tudni akarták, minő tápszereket vett magához a beteg. Átalában kerülik a veszedelmes hajtó szereket, néha azonban öldöklő haszontalanságokhoz folyamodtak; igy a beteg Vatek Billah kalifát biztositották, hogy ötven évig fog még élni, s bele tették s majd meg kivették egy forró kemenczéből mindaddig, míg lelkét ki nem adta. Albu-Kassis azt tanitá, hogy a hason ütött sebeket nagy hangyák alkalmazásával kell gyógyitni, minthogy azok csipése az összeforradást idézi elő; mi, hogy annál biztosabbban történjék, a hangyák hasát fel kell vágni.

A dialecticávali visszaélés még nagyobb volt az arabok közt, mint Európában, mind az elvont mind a gyakorlati tudományokra nézve. A valódi helyébe egy képzelt természet állittatott s minden tünemény az Isten közvetlen akaratának tulajdoníttaték. Az andalusiai Abu Tofail a XII. századból, természettani müvében a mozgás és minden testi változás közvetlen forrásaul az istenséget állitja; miután a test lényeges alkatrészeihez egy ötöd rész csillagelem vagyis a szellem járul s igy támadnak a csupán szellemileg érezhető tünemények. A szèrvek összes működését a szivüregben létező szellem igaz-

[1]) *Harun al-Rashid* arabra fordíttatta a *Sosroutát*, melly nem egyéb, mint az indusok összes orvosi ismereteinek legrégibb gyüjteménye.

gatja [1]). Honain, ki egy az orvostudományhoz, Galén nyomain irt bevezést hagyott hátra, a test működéseire, titkos, nemző, tápláló, emésztő, alakító s nem alakító erőket talál; és hogy az alakító erő vagy hasonlatosít, vagy öblösít, vagy átfur, vagy simít, vagy darabossá alakít; az állati működéseket elemi sajátságokból magyarázza; így a meleg és a szárazság az emésztést mozdítja elő, a hideg és szárazság dugulást okoz, a nedvesség s a hideg elkülönödést idéz elő; csupa badarság, melly minden élettudományi vizsgálódással homlokegyenest ellenkezik [2]). Uj szőrszálhasogatást hozott be Al-Kindi, ki az orvosi szerek működését mértani s zenészeti aránynyal határozta meg, melly elmélet aztán az orvosi rendelmények irásánál átalánossá lett [3]).

Igen dicséretes kivétel vala Al-Mangho, Harun al-Rashid orvosa, ki „Mózes fehér kezével s a Messiás ihletével működött.“ Hallván, mikép egy kontár olly gyógyszert hirdet, melly minden bajt meggyógyít, így szólt Harunhoz: Én nem hittem, hogy a te birodalmodban büntetlenül lehet ölni; Haran azonnal számüzte a kontárokat, kiknek müveltebb országokban kelle türelmet s bátorítást keresniök.

A vegytanra nézve Abr.-Mussa-Shafar-al-Soli, ki máskép Gebernek mondatott, már a VIII. saázadban higanyos készítményeket, hathatósb emésztő szert, ezüst salitromsavat, salitromsavat, és salitromsavhalvagot említ. A vegytanra nézve átalában sokat tettek az arabok, a gyógyszerészetnek uj alakot adtak, s az alkohol, julep, syrup, kánfor, benzoar, nafta s más nevezeteket nekik köszönjük.

Az első arab orvosi munkát Pandecta czim alatt Alexandriai Harun készítette, leirva mindenekelőtt a himlőt, mellyet vérhevület- s epeforrásból magyaráz. E szerint alkalmaztatott a gyógymód.

---

[1]) **Tophail**, *Philosoph. autodit;* **Tiedemann**, *Der Geist der speculativen Philosophie.*

[2]) **Johannitii** *Isagoge in artem parvam Galeni.*

[3]) Ime egy példa **Al-Kind** szerint, *De medicin. composit. gradibus*, p. 474.

Gyógyszerek	suly	meleg	hideg	nedves	száraz.
Paradicsommag (*Cardamomum*)	I.	1	½	½	1.
Czukor . . .	II.	2	1	1	2.
Indigo . . .	I.	½	1	½	1.
Szilva . . .	II.	1	2	1	2.
	Dr. IV.	4½	4½	3	6.

E vegyületben a meleg és hideg kiegyenliti egymást, a száraz azonban kétszer annyi mint a nedves s így első fokon áll.

Máskép okoskodott Razi Ibn Zachariás az arab orvosok egyik legjelesebbje, ki sok tévedése mellett is uj ismeretek dicséretes gyakorlati javaslatok által tünik ki, különösen a kórjeltanban, mellyet az arabok hajlamuknál fogva legjobban müveltek.

Avicenna. (980—1037).

Kevéssel utána a perzsa Alí ben Abbas al-Meleky (királyi) czimü könyvet irt az orvostudomány minden része fölött. Utánozta a görögöket, de a boncztanban felülmulta őket. Első helyet foglalt el, miglen ki nem szorittatott Avicenna (Abu ibn Sina) által. E jeles férfiu Perzsiának Shiráz városában születve, Bokharában, a kelet Athenéjében nevelkedett s tiz éves korában már az egész Korant tudta. Atyja az anatoliai Abu-Abdalláht rendelte melléje tanitóul, kit Avicenna, mivel egy észtani feladványt nem tudott neki megoldani, oda hagyott s egy kalmárhoz ment, ki őt a számtanra s különösen az indiai számjelekre tanitotta meg. Tizenkét éves korában már értette Euclidest és Ptolomaeust; Bagdadban a hittudományt és bölcsészetet tanulta, aztán nyolcz évig az orvos-tudománnyal foglalkozott Abu Sahel-Masishi vezetése mellett; Bactriana és Sogdianában, hol a gyógyfüvek nagy mennyiségben teremnek, a füvészetet tanulmányozta. Néhány szerencsés gyógyitás hirt szerzett neki a fejedelmeknél, kik vetélkedve vonták őt udvaraikba. Shams-Eddola, amadáni kalifa vezírjévé nevezte őt, de utóbb, mint lázadás részesét, börtönre vetteté. Itt bölcsészeti s orvosi müveken dolgozott, aztán visszanyervén szabadságát s hivatalát, hogy ujabb bajba ne keveredjék, elszökött s jó ideig rejtekben élt. A Gaznai Mahmud hasztalan ügyekezett őt udvarába vonni. Végre Ispahánba ment, hol a kalifa, Ala Eddola nagy tisztelettel fogadá, hanem az erős gyógyszerek használata 58 éves korában sirba vitte őt. Sírirata azt tartalmazta, hogy őt sem a bölcsészet erkölcsei megjavitására, sem az orvostudomány egészsége fentartására meg nem tanitotta.

Álma elüzésére sok meleg vizet, de nem csak vizet ivott soha sem aludtam — mondja ő — egész éjjel; folyvást dolgoztam s egészségem bomlásán és szerveim elgyengülésén észrevettem, hogy természetem erősitést szükségel; de eléje tettem a bort, mint gyógyitalt az álomnak, mely becses időmet elrabolta. Midőn valami nehézségre bukkant, imádkozott a mecsetben mindaddig, mignem elméje megvilágosult; gyakran álmában találta fel azt, a mit virasztva hasztalan keresett. Nagy hajlama volt a kétkedőség és hitetlenségre, miért könyvei az igazhitüeknél meg voltak tiltva.

Aristotelest tulságoson magasztalja, de Metaphysicáját soha sem birta felfogni, miért is negyvenedszeri elolvasása után félredobta azt. A szerelmet s az őrültséget az ész betegségének nevezte, melly nem tudni, mikép kap meg, nem tudni, honnan ered s nem tudni, hol foglal helyet. Gazdag nagy tehetség, de nem lángész volt benne; kapva a szőrszálhasogatáson, még a megczáfolt tévelyekhez is ragaszkodik, minő volt Aristoteles tana a három szivüregről. A gyakorlatban a görögöket és Razit követi, kiktől Canonjának összes anyagát kölcsönözte. Ama Canon mint boncz- és vegytani, orvos- és élettudományi s gyógyászati nagy gyüjtemény hat századon át csak a tudatlan kor setétsége miatt tartathatott legfőbb orvostudományi tekintélynek.

Averroes.

Melléje állitjuk, bár sokkal később virágzott, Averroest (Achmed Ibn Roshd), ki Cordovában született s Maroccóban 1200 körül halálozott meg. Mindent tudott, mindenről irt s legmagasb méltóságokat viselt; de bölcsészi szabad gondolkodása miatt istentelenségről vádoltatván, megfosztatott minden jószágától s a zsidók lakására szoríttatott, utóbb pedig, hogy teljes elégtétel vétessék töle, a maroccói mecset ajtajába kelle állnia, hol mindenki szemei közé pökött. Nem sokára megfordult a közvélemény, s Averroes méltóságába visszahelyeztetett. Lefordította Aristoteles összes müveit végetlen magyarázatokkal, mellyekről másutt szólandunk; Kollgath czimü legfőbb orvosi művében nem találtatik uj eszme; Aristotelest s ennek az ő korabeli értelmezőit eléje teszi Galenusnak. Azon hasztalan törekvése volt, hogy a görög dialecticát az orvostudományra alkalmazza, s aristotelesi alakokkal (ἐντελέχεια) képtelenül fejteget képtelen dolgokat. Ám mégis belőle s némelly természettudósokból látjuk, hogy Spanyolhonban jobb módszerrel és szabadabban üzettek a tudományok, mint más musulman országokban; a keresztények tanokat s módszereket kölcsönözhettek tőlük [1]).

Kevéssel utána élt a malagai Abdallah ben-Achmed Diaeddin, ki 1248-ban halt meg. Ő volt az arabok közt a legjelesb füvész, ki e tudományt uj észleletekkel gazdagitá. Abu l'Kazi, spanyol arab, hires munkát hagyott hátra a sebészi mütételekről. A sevillai Ebn Zoar,

---

[1]) Broussais is állítja az arabokról, *qu'ils n'avaient été que des copistes, et que le plus souvent ils avaient defiguré le sens des mots, et que leur commentaires n'étaient que du verbiage et qu'ils anaient inspiré le goût de la dialectique et des subtilités.*

a maroccói kalifa Ebn Attafsin és a cordovai kormányzó Ali mellett üzte az orvostudományt; elmert térni Galenustól s kerülte a szőrszálhasogatásokat, a sebészi műtételeket sem vetette meg a hólyagkő kivágásán kivül.

A siita s motazalita al-Mamun, megvetve a szigorú musulmanok aggályait, terjesztette különösen a természettudományokat. Mondják, hogy álmában megjelent neki Aristoteles, kihez ő hamarjában e kérdést intézte: Mi a jó? mire a bölcsész felelé: Az, a mit a bölcsek helyeselnek. — És mit helyeselnek azok? kérdé tovább a kalifa; Azt a mit az isteni törvény helybenhagy. — És ez micsoda? — A mit az egész világ helyesel. Többet nem akart felelni a Stagirita. E hagyományból is kitűnik, hogy Al-Mamun ragaszkodva a motazaliak felekezetéhez, a vallást öszhangzásba akarta hozni az észszel. Behozta tehát Aristoteles tanait s azt Porphyrius, Theophrastes s más értelmezőivel együtt lefordittatta Mesueh s Honain orvosok által. Az általa felállitott fordítói társulat kebeléből uj eredeti értelmezők születtek, kiknél a philosophus és peripateticus egyjelentésű nevezetek voltak.

Megtámadtatván ekkép Aristoteles tanai által a musulman igazhitűség, ennek hivei kényszeritve látták magukat a védelemre hasonfegyvereket használni. Minthogy pedig a Stagirainak Phisikája, Metaphisikája s Erkölcstana Mahomed vallásával össze nem fért, elfogadták legalább észtanát, s igy támadott a Kalam [1]) vagyis az islam tanodai hittudománya.

A csalhatlanságot, mellyet vallásuk szerint a Korannak tulajdonitottak, átvitték könnyen más szerzők munkáira is. Innen van, hogy Aristotelest olly hosszú tanulmányozás és fejtegetés után sem tudták megérteni, s megelégedtek a külalak fölötti szőrszálhasogatással, a nélkül, hogy a szavak értelmét a dolgokra vitték volna által. Bölcsészetök tehát az általános elvek alkalmazására szorítkozott. Aztán mivel a csodálatoson szerfölött kaptak, látásuk annyira elhomályosult, hogy képtelenek voltak a természetet megkérdezni; s mi bátran kérdezzük: ama számos bölcsészeti művekben, mellyeket az araboknál némellyek s különösen Andres, annyira csodáltak sőt Európa mesternőiül hoztak fel, van-e valami igazán uj, erős és nagyszerű tünemény, mely a tudomány alapjait érintené s a haladásban korszakot jelölne?

---

[1]) *Kalamtól* neveztettek el a *Monta-Kalim-ok* vagy is a tanodai hittudósok; de nem igaz, hogy ezen elnevezés a motazáliak ellentéte lett volna.

Bölcsészek.

A minő pajzán tulzásokat említnek a görögök az ő cynicusaikról, ollyanszerüek az arabok elbeszélései is az ő bölcsészeikről. A transoxianai Al-Farabi (—950), bölcsészeik leghiresebbje, kiről, Avicenna bevallja, hogy a mit tud, tőle tanulta, Aleppóba érkezvén, a palotába megy és pedig azon terembe, hol az amadanfi Seif el-Daulah fejdelem kihallgatást adott. Ez megkinálja őt, foglalna helyet. Hová üljek? kérdi a bölcs; A hová tetszik, felelé Seif. A bölcsész ekkor kényelmesen a pamlagra ült a fejedelem mellé, ki is megboszankodva, megparancsolta egyik tisztjének a legközönségesb nyelven, hogy távoztassa el Farabit; mire a bölcs ugyanazon nyelvjáráson megjegyzé, hogy a ki meggondolatlanul parancsol, sokszor kényszerül szavát visszavenni; mondá ezután, hogy ő Ázsia összes nyelveit ismeri. Vitába ereszkedvén a tudósokkal, hallgatásra birja őket, aztán ismeretlen tanokat fejtegetett; midőn zenészek léptek be, ő kivevé az egyik kezéből a fuvolát s ugy fujta azt, hogy valamennyit felülhaladná. Ez is értelmezéseket irt Aristoteles művei fölött, de legnagyobb hirt szerzett neki az ő Tudományok Encyclopaediája; eredeti irásai azonban elvesztek.

A Khorassánnak Tus városából származott al-Gazel, a legmélyebb bölcsészek s hittudósok egyike (1058—1111), a bagdadi felsőbb tanintézet igazgatójának neveztetett s valamint itt, ugy Damaskus-, Jerusalem- s Alexandriában is kitüntette magát. Munkáinak örökös czélja volt felmutatni az islam felsőbbségét a többi vallások és a bölcsészet fölött. Ő is csak ugy járt, mint a többi bölcsész, ki a vallást érintette; műveit a hittanárok roszalták s végre megégettetni rendelék.

Történészek.

A csodálatos iránti szeretet, melly minden elbeszélésből mintegy kirí, a fejedelmek iránti vak hódolat s ama körülmény, hogy az elővégzetbeni hitök miatt az események okait nem kutatták, meg nem engedé, hogy a keletieknek a szó nemes értelmében történészeik legyenek. Sokan mégis jónak látták hazájok viselt dolgait följegyezni, s különösen Ebn Batrich, kinek évkönyvei a hedshira 303-ik éveig terjednek; Al-Massoudi a lázadók vagyis a forradalmak történetét irta meg; Al-Tabari, a vallásosságra- s tudományáról hires imam, megkérdezte barátait, szeretnék-e, ha megirná a mi a világon egész az ő napjaiig történt; ezek felelték, hogy örömmel vennék; de midőn al-Tabari megjegyzé, hogy ama történet harminczezer lapra fog terjedni, figyelmeztették, hogy egy élet nem volna elég annak megolvasá-

sára. Az iró tehát megigérte, hogy rövidebb lesz s elkészitette a művet Al-Tarik al-Tabari czim alatt, melly az arab történetirásnak alapját teszi.

Szónokok.

A hedsira 335-ik évében Mesopotamiában született Abu Yahia Ibn Nobata, a legnagyobb arab szónok. Leginkább Aleppóban tartá beszédeit s meghalt (984) egy lelki fölhevülés miatt, mellyet Mahomed jelenése okozott neki, ki őt hitszónoknak szólitá s megcsókolta száját, melly annyi szépet beszélt. Beszédei hosszu sorát képezik a Koran hitelveinek s szólamainak az Isten hatalmáról, a halálról s az elővégzetről; ha más nyelvre fordíttatnak által s a szólamok rende megmásíttatik, elvesztik összes becsöket. Az araboknál különben valódi ékesszólást ne keressünk, minthogy ők a szabadságot nem ismerték s alig tudták irályukat költői alakok fölvétele által érdekesebbé tenni.

Költők.

A költészet az ő tulajdonképi mezejök, hanem ezt is bilincsbe verik a rideg formák; özönlik a fontos mondatoktól s nélkülözi azon müvészetet, melly a tökélyes szépet előidézni képes. Az ő legjelesb költőiket nehéz meghatározni; a musulmanok birálni nem, csak csodálni tudnak s kit az egyik égig magasztal, a másik alig tartja érdemesnek megemlitni. A legnevezetesebbek közé tartozik Ebn Rumi (—896), ki Syriában született de török eredetü volt. Ez mondá egykor: Semmi sem hasznosabb és szükségesebb az embernek, mint a jó kard és a jó erszény; ez a szükségesekkel látja el, amaz meg védelmezi őtet. Mahomet (—831), Ahmed fia, al-Motaleb czimü költeményt irt, mellynek minden verse egy szót tartalmaz, melly az önhangzó alkalmazása szerint három különböző értelmet vehet föl.

A hizelgés legszokottabb húr, mellyet az arab költő pendít. A kalifa és kedvese előtt állt egyszer a hires Doak, midőn a kertből rózsák hozattak. A költő ezt rögtönzé: E rózsák szine hasonlit a szép lyánka arczaihoz, melly szemérmesen pirul el, midőn kedvese üdvözlésére közelit. A lányka felkiáltott, hogy ez igen sikerült valami s a kalifa kérelmére ő is rögtönzé: E rózsák szine hasonlit az én arczáimhoz, midőn a fejdelem karomon fog s elvezet azon helyre, honnan a fürdőbe illik menni.

A Kelet legjelesb költője Perzsiában támadott, azon országban, melly egykorú a világ legrégibbjeivel, melly túlélte a görögöket, kik

erejét visszaverték, és Sándort, ki azt megtörte, és a rómaiakat, kik le nem igazhatták, és a byzanti caesarokat és a bagdadi Abbasfiakat, kikkel harczolnia kelle; s tán rendeltetve van túlélni Angolhont s Oroszországot, mellyek két ellenkező oldalról fenyegetik. A perzsa királyok fenntartották összes tetteik emlékét a legrégibb időtől fogva difteri [1]) czimü évkönyveikben, mellyek Kajumarot mesés országától Chosroeig terjedtek. III. Yezdegerd, az utolsó Sassanida, összegyüjtette az évkönyveket Bastan-name vagy Sajur al-Moluk czím alatt, de miután a király a kadesiai csatában megöletett, könyvtára kiraboltatott s ama könyv az arab tábornok Saad Wakli kezébe került, ki azt Omárnak ajándékozá. Az ajtatos hódító, midőn észrevette hogy az nem szent könyv, félrevetette; hanem egy abyssiniai gueber magához vette, lefordította saját nyelvére s az abyssiniai negusnak ajándékozá.

A régi perzsa birodalomnak hanyatlásakori hivatalos nyelve a pelvi nyelvjárás volt, melly Mesopotámiában a semi és perzsa nyelv vegyületéből származott. Az arabok, kik a hazájukkal szomszéd tartományokban, hol épen a pelvi nyelv beszéltetett, nagyobb számmal telepedtek túlnyomóságot szereztek saját nyelvöknek, mi hatalmuk szilárdítására igen sokat tett; a régi perzsa nyelv azonban a keleti részeken fennmaradt, melly nagy záloga a nemzetiségnek a kalifaság hanyatlásakor mindjárt uj erőt nyere. Ekkor a régi családok, kik ősi birtokaikat s felsőbbségöket megtartották, uj virágzásra emelkedtek; udvaraikban a régi perzsa nyelv beszéltetett, uj irodalom támadt s a nemzeti hagyományokat száz meg száz költő énekelte s viszhangozta. A fejedelmek, kik a mahomedánok ellen fegyvert fogtak, ezen eszközt is felhasználták a függetlenség érzelmének élesztésére. A Bastan-name vagy is a régi könyv az abyssiniai nyelvről ujra perzsára fordíttatott s négy történetiró annak folytatásával bizatott meg. Dakiki költőnek Aben Fazal Balami meghagyta, hogy a régi könyvet versekbe szedje, de midőn amaz az ezeredik vershez jött, elhagyta öt boldogsága s egyszersmind élete.

Gaznai Mahmud, Perzsiának ezen Nagy Károlya, összeszedetett mindent, a mi hazája történetét felvilágosíthatta, s a mit a tüz, háború s az idő meg nem emésztett; a számüzötteket megkegyelmezé, s kedvesen fogadta, a ki valami régi emléket hozott; a költőket a régi

---

[1]) Eszter könyvében VI, 1. olvassuk: *Aznaz éjjel a király nem aludt s elhozatta a történeteket és a régi idők évkönyveit.* Indiában a levéltárnokok ma is *difterbund* nevet viselnek.

hősök magasztalására ösztönözte, miglen találkozott lángész, ki czéljainak tökélyesen megfelelt.

Firdussi. (940?—1020.)

Fakreddin Ahmed kertésztől született Khorassánnak Tus városában Abul Kazem Mansur a hedsira 320-ik évében. Mindjárt bölcsőjében fölemelkedett, nyugatra nézett s hangot hallat, mellyet a körülfekvő hegyek minden részről viszhangoznak, mintha a leendő költő első hangjára az egész természet fölébredt volna. Nagy elméhez illő nevelést nyervén egész napokat elmélkedve s ábrándozva töltött el csermely partjain. Ő is az akkori kedvencz tárgyban kisértette meg erejét s egy költeményt irt Zoak és Feridun hadairól, s barátainak csodálása megismertette őt a tartomány kormányzójánál. Ez javasolta neki, mutatná be magát az udvarnál-s az ifju felbiztatva álma által is, utnak indul tartományi ruhájában s midőn faradtan s porosan közelít Gaznához, zöld lombozat alatt három férfiut lát ivogatni s beszélgetni. A három udvari költő volt: Anzari, Azgindi és Ferroki, kik is látván a szegényes öltözékü jövevényt igy szóltak hozzá: Jó ember, ha nem vagy költő te is, ugy menj odabb. A költőkkel csak a hozzájok hasonlók illenek összesze. — Én is költő vagyok; felelt az ifju. — Jó — viszonozták azok — hadd lássuk. Mindegyikünk ugyanazon rimre verset fog csinálni s te találod fel a negyedik rimet. Választottak ollyan rimet, mellyre a perzsa nyelvben mindössze is csak három szó volt; hanem az ifju a régi évkönyvekből egy hősnek nevét ismeré, melly épen azon rimre ment ki, s ekkép győzelmet nyert és csodálatot gerjesztett maga iránt.

Mahmud, kinek udvaránál, mint valamelly akademiában a jobb elmék összegyültek olvasni s birálgatni, buzdította a félénk ifjut s csodálva verseit, mondá neki: A te költészeted az én palotámat paradicsom fényével önti el. A paradicsom perzsául Ferduss, innen vette a Firdussi nevet. Őt bízta meg, hogy irná a Shah-namét vagyis hőskölteményt Perzsia östörténete fölött. Szobát rendelt neki az udvarnál s a könyvtárt kinyittatta előtte.

Firdussi egyik költeményét ekkép kezdi: „A kegyelmes és irgalmas Isten nevében. Az Urnak, vagy szellemnek vagy értelemnek nevében, mellyen túl a gondolat nem repülhet; nevében a dicsőség, világ s szerencse urának, ki a prófétákat küldi; a Saturnus és világkörök forgása urának nevében, ki meggyujtotta a holdat, a hajnal csillagát és a napot; ki magasabb minden névnél, minden jelnél,

minden eszménél, ki meggyujtotta az égbolt csillagait. Ha szemeid nem képesek a Teremtőt meglátni, ne boszonkodjál azért rájok; mert hisz a gondolat sem éri el Azt, ki fölül áll minden helyen, minden néven, ki túlhaladja a világot s a szellem és értelem erejét. Az értelem csak a látott dolgokra válogathat szavakat; de az Istent senki sem birja fölérni s nincs egyéb hátra, mint engedelmesen meghajolnod előtte. Isten méri a lelket és az észt, mikép lehetne tehát öt felfogni bármi merész gondolattal? mikép dicsőíthetné ember a Teremtőt illy állapotban, illy eszközökkel, illy lélekkel, illy nyelvvel? megkell nyugodnod abban, hogy hidd létezését, tartózkodjál a haszontalan szavaktól: imádd öt és keresd az igaz utat s figyelmezz parancsaira. Hatalmas az, ki Istent ismeri, s ez ismeret megifjítja az öregek szívét; de a szó nem hathat a fátyolon keresztül s a gondolat utol nem erheti a valót.

„Dicsőség az értelemnek. E helyen, ó bölcs! illik szólanom az értelem érdemeiről. Beszélj s vedd igénybe a mit elméd nyujthat, mindaddig, miglen hallgatód fülét be nem töltötted. Az értelem egyike a legnagyobb isteni ajándokoknak s magasztalása nagy érdemmel bir. Az értelem vezérli az életet, fölvidámítja a szivet, segélyedre van ezen és a másik világon. Az ész kútforrása örömeid- s keserveidnek, nyereményeid- s veszteségeidnek. Ha elborul, a hévlelkü ember nem élvezheti többé a megelégülést. Igy nyilatkozik egy erényes és értelmes ember, kinek szavai tápszerül szolgálnak a bölcsnek: A ki csak nem engedelmeskedik az észnek, megzavarodik saját tetteiben; a bölcs esztelennek nevezi öt, övéi idegennek tartják. Értelmed által nyersz erőt ezen és a másik világon; megvetve az észt az ember rabszolgává lesz. A lélek szeme az értelem, s ha jól vigyazasz, észreveszed, hogy a lélek szeme nélkül a világot nem kormányozhatnád. Az ész a teremtett dolgok elseje, öre a léleknek; neki tartozol hálával; hálával, mellyet nyelved, szemeid s füleid altal kell nyilvánitnod. Az észből ered számtalan jó és számtalan rosz.“

Firdussi időnkint maga olvasta fel a fejedelemnek költeménye egyes darabjait, talán zene s ének kiséretében. Mahmudot szerfölött magasztalja. „Mióta Isten a világot teremtette, soha sem élt még hozzá hasonló fejdelem. Ő trónján ülve akkép viseli koronáját, mint a nap; általa a világ elefántcsont gyanánt fénylik. Azt lehetne kérdeni, micsoda nap az, melly a világot annyi fénynyel önti el? O Abul Kazem! e győzelmes király, trónját a nap koronája fölé helyezé, rendezte a világot kelettől nyugatig, és uralkodása arany bányákat hoz lét-

re. Az én hanyatló csillagom uj fényre derült; egész sereg gondolat villant fel agyamban; láttam hogy a beszéd ideje eljött, a régi idők visszaszülettek. Egy éjjel a föld királya fölötti gondolatok közt szenderedtem el, ajkaimon az ő magasztalása lebegett. Szivem az éj homályában fénytől özönlött; aludtam, s szájam zárva, de szivem nyitva volt. Álmamban lelkem czen jelenést látta: Ragyogó csilár emelkedett ki a vizek öléből: a föld képét setét éj borította, de a csilár ragyogóvá tette azt, mint a rubint. A pusztán trón vala felállítva s a trónon király ült, fejében sisak helyett koronával. Egy hadsereg volt felállítva két mérföldnyi téren. A király jobbján hétszáz dühös elefánt állott; lelkem meg volt ütödve a király fénye, a harczi elefántok s olly roppant hadsereg láttára. Midőn láttam a király képét, kérdém a nagyoktól: Az égbolt-e ez és a hold, avagy egy trón és egy korona? Csillagos ég áll-e előttem avagy egy hadsereg? Az egyik így felelt: Rum és Hind királya ő, ki Kanugtól a Sind tengerig uralkodik; Iran- és Turanban mindenki az ő rabszolgája; az ő rendeletei- s a karatától függ mindenkinek élete. Ő a világot igazságosan elrendezte, aztán homlokára tette a koronát; ő a világnak ura, Mahmud a nagy király. Általa a farkas és a bárány ugyanazon patakból isznak; Kashemirtől a chinai tengerig a királyok neki hódolnak s a gyermeknek, melly az emlőt szopja első szava, mellyet kimond, **Mahmud.** Hódolj neki te is, ki tudsz beszélni, s ki általa halhatlan nevet szerzesz. Senki sem engedetlenkedik parancsainak, senki sem vonja ki magát hatalma alól.

„Fölserkenve fölkeltem: mi gondom volt az éj homályával? fölkeltem s ajkaim a királynak üdvkivánatokat rebegtek. Igy szóltam magamhoz: Ez álom be fog teljesedni, miután olly nagy a világon Mahomed dicsősége. Hódolj annak, ki az Istennek hódol; áldd szerencséjét, koronáját s királyi pecsétjét. Az ő uralma a földet tavaszi kertté változtatta; a levegő esővel terhes, az alkalmas időben megöntözött földön szépség terül el s a világ Irem kertjéhez hasonlít. A mi Iranban szép van, az mind az ő igazságszeretetének köszöni létét; a hol csak emberek vannak, neki mindnyájan barátai. Ünnepnapokon ő a jóság mennye; háboruban harczszomjas sárkány; teste a dühös elefánté, lelke a Gábor angyalé; bőkezüsége mint a tavaszi eső; szive mint Nilus folyama. A ki neki roszat akar irigység-

ből, az hitvány előtte, mint az ezüst pénz. A korona és a kincsek nem tették őtet felfuvalkodottá, a csaták és a fáradalmak el nem komorították lelke vidámságát. Mindazok, kik felvilágosodottak, kik nemesek és jók, engedelmesség- s hüséggel ragaszkodnak hozzá; mindegyik egy egy tartomány fejedelme s neveik minden könyvben olvastatnak..... Oh vajha soha el ne veszítse a világ e királyt és koronáját! vajha éljen mindig, éljen boldogan, virágzó egészségben, trónjával és koronájával, győzödelmesen, a gondok- és aggodalmaktól szabadon!"

Mahmud minden párversét egy aranynyal akarta jutalmazni, de Firdussi kikérte magának, hogy csak a mü bevégzésekor kapjon ezer aranyat, mit a költő, szülőfölde folyójának szabályozására szánt, minthogy az gyermekjátékainak édes emlékü helyeit kiáradásaival gyakran pusztasággá változtatta. Hanem Hussein Mehmandar, a sultán kegyencze, a költőt, mivel őtet is nem magasztalta, Mahmud, mint buzgó sunnita előtt, fekete szinekkel festette s vádolá, hogy a siitákhoz ragaszkodik. Firdussi ekkép, míg költeménye előre haladt s ő a szomszéd fejedelmek leveleit s ajándékait visszautasítja, folytonos bántogatás közt s végső szükségben kényszerül tapasztalni az udvari kenyér keserüségét.

Bevégzi végre a nagy müvet 70 éves korában s kap ezer arany helyett ezer ezüst pénzt. Firdussi, kinek a fejedelem fényével s az ő érdemével össze nem illő díj épen akkor adatott át, midőn fürdőben volt; a pénz egy harmadát az áthozónak, egy harmadát a fürdősnek adta, a többivel italát fizette ki. Mahmud haragra lobban s a költőt elefántok által parancsolja eltapostatni; de Firdussi a király lábaihoz borulva, kérelme s versei által kegyelmet eszközöl; s hazatérvén megsemmiti mindazt, a mit a sultán magasztalására irt, s zárbeszédet készit a Shah-name költeményhez illyen értelmü versekben:

„Te meghazudtolád szavadat és megsemmítéd az igért jó tettet, mint a falusi lány, ki magzavarja a viz kristályát, sárt vetve belé. Koldus király! én leleplezem hitványságodat, és az igazságot meg fogják hallani. Bámuljátok ez értelmetlen embert, ezen, aljas nyereményre vágyó szivet, ezen, rabszolgánál alábbvaló uralkodót, ezen királyi család alapitót, ki eröködve akar méltóságához illő magasságra vergődni.

„O próféta! igazán jól mondád, hogy *minden emberi dolog eredetéhez siet vissza*. A nemtelen lélek ollyan marad a trónon is. A fanyarnedvü növény mindig keserü nedvet ad; ültesd át egyik ágát a paradicsom berkébe, mártsd mézbe annak uj gyöke-

rét, öntözgesd nektárral s gyümölcsei mégis mindig keserűek lesznek. Vedd el a varju mocskos fészkéből a tojást s anyja visszaviszi azt az Éden balzamos magányaiból; tápláld kicsinyét a legédesebb füge maggal, oltsd el szomját az Elzebill szent vizével, Gábor angyal lehellete melengesse azt fészkében: a tojás, eredetéhez híven csak varju madarat fog adni.

„Ugy akarja Isten, hogy minden lény hű maradjon a maga természetéhez. Hasztalan tekerőzik a kigyó a kellemdús rózsabokor alá, hasztalan teszed ki setét fészkéből a baglyot a nap sugarai alá: az első ápolójába döfi fulánkját, a másik kiterjesztve rút szárnyait, setét fészkébe tér vissza. Az ambra illatoz, a szén feketére mázol, mindennek megvan a maga eltörülhetlen saját jellege. És te Mahmud! ha király lettél volna, nemes és nagylelkü leendettél: ez éneket, mellyet én teremtettem, s melly a régi királyok tetteit s nagyságát zengi, aranyba foglaltad volna; az én szomorú sorsom ragyogóvá változandott; éjjelemet nappallá, szegénységemet fényes állapottá varázsoltad volna.

„Én előszólítám a vitéz bajnokokat s visszaadtam lelkét és dicsőségét a régi hősöknek. Te nem vagy az ő vérök, nem Mahmud! s lehetetlen is volt, hogy én neked tessem! Megbüntettél engem, nyomorult, mivel felmutattam neked ama nagyokat és ellenedbe állítva öket, mindinkább feltüntettem aljasságodat. Te gyalázatos sarja egy rabszolga fajnak, a királyok megéneklőjét ugy akartad megfizetni, mikép egy kocsmai ebédet szoktak! Ha ereidben királyi vér keringett volna, a költő homlokát arany koronával ékesítetted volna. Kovácstól születve gyülölted a költészet szépségét, természetedhez híven ugy cselekvél, mikép cselekedned kelle. Én is betöltöm hivatásomat s a boszú azon nemével, mellyet Isten nekem engedett, sujtandom azon gyávát, ki engem megvet és lever. Te, ki a világ meghódítójának nevezed magad, megmondom neked, hálátlanságod s hitszegésed által alig vagy érdemes, hogy egy rabszolgának lábait megcsókold. Gyülölj, azt megengedem, de, hogy megvess, ez ellen tiltakozom. Nézd meg müvemet, jártasd szemeidet, a meddig csak a láthatár terjed, s mondd meg nekem, ezer Mahmudért találsz-e csak egy Firdusit is?“

Bevégezvén e dörgő szózatot, lepecsételi s Ajaz barátjára bizza, hogy husz nap mulva adná át Mahmudnak. Ekkor pénzt vesz magához s lóra ülvén, oda hagyja Gaznát az aggastyán, egy maga futván urának felhivott boszúja elől. Kimenvén Perzsiából, a bagdadi kalifa, Kader Billah vendégszeretetét veszi igénybe. Ez ki nem adja

öt Mahmudnak, de tanácsolja neki, hogy biztosb menedéket keressen; mire Firdussi kezébe veszi ujra a vándorbotot, s bejárja Tabaristant és Kobistánt, mindenütt szivesen s ajándokokkal fogadtatva.

Nazir, Kobistan kormányzója megirja Mahmudnak a költő szerencsétlenségét s szemére veti neki, milly gyalázatot szerez magának az utókor előtt az által, hogy olly nagy költőt menedék s kenyér nélkül bujdosni kényszerit. A királyi boszút megbánás követte s Mahmud a nép száján hallván forogni a költő verseit, gyalázatos halhatlanságtól rettegett, annál is inkább, mivel Firdussi ezt üzente neki: A megbántott költö a feltámadás napjáig fennmaradó gúny; akkor majd majd panaszt emelek a legtisztább Isten előtt s hamuval hintve be fejemet, mondani fogom: — Uram; égesd meg lelkét a pokol tüzével; és környezd fénynyel a te szolgádét, ki azt megérdemli. Bemenvén ezután Mahmud egy mecsetbe, ott Firdussi keze által e verseket látta felirva: Mondják, hogy Mahmud sultán lelke a nagylelküség tengere; énsok ideig halásztam benne, hanem egy kicsi gyöngyöt sem huzhattam ki. Mahmud fölfedezte a csalást, melly szerint az arany pénz a költönek ezüstben adatott által. Megbüntette kegyenczét, ki a csalást elkövette s magán pénztárából hat ezer aranyat küldött Tusba. A küldöttek azonban a nyolczvan éves Firdussi temetésével jöttek szembe. Egyetlen szegény leánya, haragudott Mahmudra mint atyja s el nem fogadta a kincset, hanem tanácsolta, hogy az Firdussi akarata szerint egy karavánszállás és egy kögát épitésére fordittassék, azon folyó mellett, hol a költő gyermekéveit játszotta el.

Milly magasak e keleti képzelem szépségei, de ott vannak az ellenmondások, a nemesen büszke, szenvedélyes és megbüntetett lángész szenvedései! Így van ez mindenütt!

Mennyire használta Firdussi a régi hagyományokat? Rimben irta-e a Bastan-namet? használt-e régi irott emlékeket [1])? És ha igen,

---

[1]) Firdussi mondja: „Fennmaradt egy régi könyv, mellyben sok történet vala megirva; minden értelmes ember ennek egyegy töredékét hordta magával. És élt egy *dehewan* (katonai kormányzó), a Dihkans családnak derék, vitéz s szellemdús fia, ki szeretettel tanulmányozta az ó kort s gyüjtögette a mult idők emlékeit. Minden tartományból egy öreg mobedet hozatott, ki ama könyvnek egyegy részét birta, s kinél a királyok s jeles bajnokok eredetéről kérdezősködött; és hogy mikép rendezték el a világot, mellyet aztán olly szerencsétlen állapotban hagytak hátra. Az öregek elbeszélték neki rendszerint a

mennyire hitelesek azok? mennyi találtathatott fel Mahmud hiuságának kecsegtetése vagy kegyelem-vadászat végett? mennyit koholhatott ki a magán hiuság? Minő hitelt érdemel a Bastan-name másolata, mellyet Nushirván egyik utódja, hogy életét megmentse, hozott elő? vagy a Rustam családra vonatkozó énekek, mellyeket a hős egyik unokája szedett össze?

Mind bizonytalan e kérdés; s igy nem tudjuk, mennyit kell Firdussi költeményének szép feltalálásából magának a költőnek tulajdonítni. A rend és elhelyezés érdeme igen csekély, minthogy a mellék-események minden müvészet nélkül vannak egymásmellé rakva [1]).

---

királyok hagyományait s a világ viszontagságait. Ő meghallgatva az elbeszéléseket, egy könyvet irt, melly méltó az ő hírnevéhez. Ez az az emlék, mellyet az emberek közt hagyott; örege apraja egyaránt magasztalta öt."

[1]) Jones Vilmos ismertette meg először Firdussi *Shahnamejának* egy töredékét *Az ázsiai költészetről* értekezésében, melly folytatása volt a *Nadir Shah történetének*; és a *Poeseos asiaticae commentarium*-ban. (London 1775. 4-r. és Lipcse 1778 8-r.). Langlés az 1778-ban közzétett *Perzsa mesék s elbeszélésekhez*, *Notice sur la vie et les ouvrages de Firdoussi* czimü munkát irt. Champion a *Shah-name* elejét angol versekben adta ki illy czim alatt: *The poems of Firdusi, translated from the original persian.* 1788. I. K. 4 r. A *Shah-name* egész lefordítását az austriai tanácsos Wallemburg kezdte, de bele halván Bianchi A. az első énekeket s Ebn Manzur el-Omry Bevezetését adta ki illyen czim alatt: *Notice sur le Chah-nameh de Firdoussi, et traduction des plusieurs pièces, relatives à ce poëme ouvrage posthume de M. le conseiller de Wallembourg.* Bécs. 1810. 12. r. Lumsden, a calcuttai Fort Willam-collegium tanára, segíttetve a perzsa költészetben jártas két molláh által, a *Shah name* perzsa szövegét, huszonhét kézirat megvizsgálása után, kezdte kiadni ezen czím alatt: *The Shah-näme*; *being a series of heroic poems*; *on the ancient history of Persia from earliest times.* 4-rétü 8. kötet volt tervezve, de csak az első jelent meg 1811-ben, a kiadó rövid előszavával. *Sohrab halálát* angol versekben szabadon fordította Atkinson, az eredeti szöveggel s bő jegyzetekkel illy czim alatt: **Soorab** *a poem freely translated from the original persian of Ferdusee* stb. Calcutta 1814. Sacy a *Notices et extraits des manuscrits*-ben lefordította Firdussi életét Dolet-shah után; aztán az 1823-i *Magasin encyclopedique*-ben különös részleteket közlött a *Shah-naméról* s annak fordításairól, sok töredéket idézve. Jourdain ur sokat beszél Firdussiról s töredékeket is ád *Persiájában* 1814. v. K. A hires Görres németre forditotta a *Shah-namét* metszetekkel s térképpel *(Heldenbuch von Iran aus den Shah-name des Firdussi von.* **J. Görres**. Berlin 1820. 2. K. 8. r.) Egy neme a kivonatnak e mű, de mégis folytatólagos egészet képez, mellyet egy bevezetés előz meg Perzsia régi állapotairól. A hálai tanár Wahl teljes német fordításon dolgozik s már közleményeket is adott belőle. A párizsi udvari könyvtárban egy arab folyó beszédü fordítás találtatik. Lásd **Klaproth**tól: *Tableau historique de l' Asie.*

A perzsa szöveg teljes kiadása Calcuttában 1829-ben eszközöltetett illy

A ki a hős költemény alatt olly müvet ért, mellyben nagyszerü eseményt előhaladni, bonyolodni s végre hatályosan végződni láthat, ezt ne keresse a Shah-name költeményben; minthogy ez nem egy cselekmény, hanem egész sora a tetteknek harminczhét századon keresztül, Kajumaróttól kezdve, az islam behozataláig. A hős maga Perzsia; az egység ama küzdelemben van, mellyet a jó szellem a rosz ellen, a fény a sötétség ellen, a müveltség a barbárság ellen, Iran fejedelmei Turan csordái ellen folytattak, vagyis előhaladásában a mivelődésnek, mellyet Shemshid megalapított, Zoroaster ujjáteremtett, Nagy-Sándor megrázott de le nem vert, az Arsacidák elnyomtak, a Sassanidák ujra fölemeltek, az arabok pedig megváltoztattak. Hogy meg ne sértse ura vallási türelmetlenségét, Firdussi jónak látta az islam előtti vallást, a napimádást szerepeltetni, melly Perzsia ragyogó egéhez s vad nagyságához annyira illet. Csakhogy midőn a mü elején félistenhősöket fest, megfosztja az elbeszélést azon érdekességtől, mellyet az csak hozzánk hasonló emberek felmutatása által nyerhet, kik akadályokkal s emberi szenvedélyekkel küzdenek. A történeti hűség kötelességévé teszi fölemlítni Zoroaster érdemeit, csakhogy gyakran a tiszta islamismus mondatait adja szájába; gyakran magusnak mutatja fel, a minőnek azt az europai hagyományok tüntetik elő.

Az európai kóbor lovagok hősiessége Firdussinál is, és talán eredetileg található fel. Isfendiar megsebesíthetlen, kivéve szemeit, miután ezeket, midőn Zoroaster fegyvereit és személyét varázsvizzel öntözte meg, behunyá. Parancsot kap atyjától, hogy Rustamot támadja meg s lánczra verve hozza eléje: féltékenység parancsa, melly csak roszul üthetett ki. Isfendiar fiát Bahmant Rustamhoz küldi tiz mobeddel s felszólíttatja öt, adná meg magát. Ezek vadászaton találják a hőst, ki magas mint Bisutum hegye; kezében buzogányul egy egész fatörzset hord, mellyel egy

---

angol czímmel: *The Shah-nameh, an heroic poem*, v. i. *Shah-nameh*, hős költemény, melly magában foglalja Perzsia történetét Kajumaróttól Jezdegerdig vagyis a legrégibb időktől a birodalomnak az arabok általi elfoglalásaig; Abul Kazem Firdussitól, stb. 4. köt 8r. Ezt használtuk mi a III. könyv 1. fejezetében. Azóta azonban megjelent: *Le livre des Rois par Firdoussi publié, traduit et commenté par M, Jules Mohl.* Páris 1838. Felséges, az eredeti szöveggel egybekötött kiadás, melly részét képezi az 1837-ben elkezdett *Keleti gyüjteménynek*, melly először is *A Mongolok történetét* adta. Mohl Firdussi születését a hedsira 329 évére teszi. V. ö. még *Geschichte der schönen Redenskünste Persiens*, mellyet **Hammer** 1818-ban tett közzé.

erdei szamarat megölt s mint kis madárkát nyakán vitt. Rustam, mielőtt meghallgatná a követséget, ebédre híja Bahmant, megeszik egy oroszlánt, aztán kihallgatva Bahmant ezt válaszolja: Engem soha senki sem vert lánczra; de jere hozzám katonáiddal együtt; vidáman fogunk tölteni két hónapot vadászat és lakmárzás között; megtanítlak a haditudományra, mivel te ifju, én pedig hétszázados öreg vagyok; ha elakarsz majd menni, megnyítom előtted kincstáramat, s magam kisérlek el a királyhoz, hogy lelkének gyülölete eloszoljék.

Isfendiar engedelmeskedni akarván atyjának, viszonzá: Tiszta férfiu! az Isten tudja, minő fájdalmamba fog kerülni téged lánczon látni; de a király koronáját igérte nekem; alig teszem azt fel, legott megajándékozva hazádba küldlek. Rustam nem hajlik s tehát kimondatik a háború; a két hős azonban tovább társalog, elbeszélve egymásnak viselt dolgaikat. Isfendiar mosolyogva szól: Te erősebb vagy az oroszlánnál, melled s vállaid mint a sárkányéi! ezzel megszorítja kezét ugy, hogy Rustam körmei alól vér föccsen elő. Rustam egy hangot sem hallat, aztán nevetve mondja az ifjunak: Szerencsés Gustasp, hogy illy fia van! s megszoritja kezét ugy, hogy az egész ifju tüzbe jö. Isfendiar nevet és szól: Most igyál; holnap megverekszünk, s ha legyőztelek, megmentlek minden gondtól s kincsekkel árasztalak el. Rustam nevetve ezt viszonozza: Holnap tehát bor helyett vért ontandunk; ember ember ellen, buzogánynyal és karddal verekedendünk, s te tudni fogod, mit tesz hősökkel küzdeni. Kivetlek nyergedből s atyám Zal elé vezetlek, arany trónra ültetlek és szemeid elé tárom kincseimet, hogy válaszsz magadnak, a menyi tetszik.

A csata rettenetesen foly, de a simurgmadár [1]), melly Rustamot gyermekkorában táplálta, meggyógyitja annak sebeit s megtanítja öt, mikép győzze le Isfendiart, adván neki egy szilfaágat, minthogy csak ezzel lehetett a sérthetlen ifjunak szemeit megsebesítni. Isfendiar elesik, Rustamnak ajánlva fiát; de a győztes hős diadalát megkeseríti a halál, mellyet neki a jósok megjövendeltek.

Minden nagy és ragyogó ama költeményben az ország jelleme

[1]) A perzsa költemények nevezetes szárnyasa.

s a Gaznai ház fénye szerint. A festés egyszerűségébe óriási metaphorák vegyülnek: A vér egész a holdba feccsen; a harsonák zaja a napot félre tériti; a föld szine hánykodik mint a hajócska a viharos tengeren. Özönlik továbbá az erkölcsi mondatoktól, mellyek keleten a költészet első s elmulaszthatlan kellékeül tekintetnek, és a mélabús elmélkedésektől az élet semmisége fölött: „O ifju, ne kerüld a szerelmet és a vidámságot; a szerelem és a vidámság igen illenek az ifjusághoz. Utánunk még sokszor ujul meg a kikelet s a rózsakorszak; sok felhő száll el, sok virág nyilik ki; de a te tested eloszlik, belevegyülve a fekete földbe.“

Minden fejedelem országlása erkölcsi oktatással záratik be. Shemshid uralmát e szavak kisérik: „Igy tünik el királyi trónja s hatalma; a végzet összetörte azt, mint az elhervadt növényt. Ki volt nálánál nagyobb a királyok trónján? De mi gyümölcse lett annyi gondnak? Hétszáz év vonult el fölötte s hozott neki sok jót és sok roszat. De mit ér a hosszú élet? A világ soha föl nem födi a szerencse titkait. Mézzel és czukorral táplál; édes hangokkal gyönyörködteti füleidet: de azon perczben, midőn dicsekszel, hogy kegyeivel halmozott el, azon perczben, midőn feltártad előtte titkaidat, hütlen lesz hozzád s megvérzi szivedet. Az én szivem ráunt e tünékeny világra. Oh uram! szabadíts föl e teher alól.“ Kajkobad uralma után ez áll: „Szólt és elhagyva e roppant világot, palotáját a sirral váltotta fel. Illyen a világ sorsa, fölveszi az embert a porból, aztán szélnek ereszti azt.“

Szerelem, harcz, orgyilkosság, méregkeverés s udvari ünnepélyek mondhatlan változatossággal szövetnek össze Firdussi által, ki Ariosto könnyüségével a szenvedélyes rajongásról leirásra megy által, de az uralkodó alak nála a jelv. Ezzel festi a hatalom és vérszomjat, melly a zsarnoknak szükségévé s gyötrelmévé lesz. Zoak, erényes ifjuságában a bölcseség szeretetétől hevíttetik; míg végre feltalálja őt magányában egy bölcs, és módot ajánl neki mindentudás- és mindenhatóságra, de csak úgy, ha ünnepélyesen megigéri, hogy minden rendeletének engedelmeskedendik. Eblis [1]) volt, a keletiek ördöge, ki, alig hogy Zoak engedelmességet s hallgatást esküdött, ekkép szólt: Egy olly ifju, mint te, ki erényben olly gazdag, hös lelkét a béke homályába temesse? uralom- s hatalom fosztottan egy öregnek halálát várja? Atyád életének gyönge szikrája pislogó fényét még soká

[1]) Ennek is *elf* a gyöke, ugyanaz, melly a scandináv és német nyelvben.

tartja meg; soká marad még a trónon, te pedig szolgaságában. Türjenek a gyáva lelkek; neked hatalom kell, te király légy; az ő trónja a tied. Engedelmességet igértél; parancsolom, váltsd be szavadat; neked a föld urává kell lenned.

Az apagyilkos királylyá lesz és követi a gonosz tanácsait. „Zoak lelkét sem félelem sem furdalás nem háborítja. A pokol uralkodik fölötte. Nehezüljön rám a végzet; én kihivom azt; birom a trónt, mondja Zoak.“ Eblis mosolyog diadalmában; szép, kecses alakot ölt s rábeszélő ékesszólással büvöli el az uj fejedelmet. A föld gyümölcsei s a tehén teje nem elégiti ki többé étvágyát; uj eledelek tétetnek eléje; a lég s a vizek lakói ezer alakban ingerlik az uralkodó ínyét; a gonosz kizsákmányolja a tavaszt és telet, a nyarat és őszt; kimeríttetik az egész természet a fejedelmi vágyak kielégítésére.

Zoak csodálkozása határtalan vala. Honnan — kérdé Eblist — honnan e finomulatok? e változások az égtől vagy a pokoltól vannak-e? mikép hálálhatok meg ennyi jótéteményt? Erre Eblis: O uralkodója a mindeddig boldog Arábiának! böven leszek megjutalmazva, ha beleegyezel egyetlen kérésembe. Engedd meg, hogy fejemet a te szent válladra hajtsam. A te megjutalmazott rabszolgád annál több vágygyal szolgáland neked.

Zoak beleegyezett; Eblis megérinti homlokával a király két vállát s eltünik. De ime a megérintett két vállból tátott száju rettenetes két kigyó nő ki; a körülállók megütődve remegnek, a szörnyek enni kérnek. De mikép voltak kielégithetők? hiába hivatnak össze az ország bölcsei; a szörnyek mindig éhesebbek, a fejedelem fájdalmai mindig nagyobbak; minden orvosi kisérlet meghiusul, Zoakot a két ségbeesés környezi, midön Eblis uj alakban jelenvén meg a trón előtt, igy szól hozzá: Csak egy táp elégitheti ki a szörnyeket: emberi hus, emberi vér. Adj nekik embereket enni. A zsarnok engedelmeskedik a pokolnak; a kigyók embervérrel laknak jól. Eblis diadalt aratott.

Jelves alakban van előadva Zoroaster megjelenése is Gustasp, vagy mint a classicusok mondják Darius Histaspes udvaránál:

„Van a királyi udvarban régi, büszke fa, melly hosszú időt igényel a felnövésre; mindig magasabbra nyulva a napfény felé emelkedik; erős ágairól balzsam csepeg, gyökei a földbe mélyednek, gyü-

mölcse a bölcseség, neve Zerdust. Lásd öt: diadalmas menete jelenti, hogy a pokol megfékezésére jő; magasztos méltó ággal halad elő, mint a ki bizton tudja, hogy legyőzi Ármány gonosz hatalmát, és visszaadja Istennek a világot, mellyet a gonosz szellem bitorolt.

„Hozzád jövök, oh király! az égtől küldetve, hogy kijelöljem az embereknek az utat, melly őket az erényre és boldogságra vezesse. Az Urmondá: Engedelmességet találjon az én prófétám! ő engem a mindenség alkotója- s urául fog megismertetni. A régi bálványozás tünjék el.

„A szép czédrus mindennap felségesebbé lesz, ágai csakhamar valamennyi erdőnek fölébe emelkednek, növekedését senki sem gátolhatja meg: nagysága minden emberi rombolástól megvédi őtet. A király ekkor azt ohajtá, hogy a czedrus szép templom közepén álljon; a templom elkészittetett; nagyszerü épület, kétszer husz könyöknyi magas, kétszer husz könyöknyi széles; falai tiszta aranytól, talaja ragyogó ambrától fénylik.“

Ez ábrándos képekről a költő ollykor a valóra tér át, leirva a tartományt: „Látjátok itt alant — mondja egy hős — e téres sikságot, Turan tarka uradalmát? annyi viruló mezőt, annyi árnyas halmot! hatalmas vonzerőt a határok katonájára, ki rohanás közben gazdag zsákmányt és örömeket talál. Milly változatosság a szinekben és a látmányban! milly boldogság vágtatva nyargalni a roppant rónaságon! Pézsmaillat tölti el a léget, tiszta csermelyek csörgedeznek a kigyózó völgyek között; a vetések selyem szönyeg gyanánt hullámzanak; a liliom szépen meghajlik, a rózsa illatot áraszt; a szomszéd erdőkben a felséges fáczán szép külsejével kérkedik; a cziprus titokszerü árnya alól az elrejtezett gerlebúgás hallik; a halandók földe az istenek paradicsomához hasonlít. Nemes látvány! vajha fenntartsák azt az istenek az idők végeig!

„A tatár völgyeken lánykák járdalnak, majd futosva szállnak le a halmocskákról, majd megnyugodnak lent a völgy ölében. Ott láttam Manezét, a király lányát, ki felségesebb magánál az őt környező vidéknél. Az őt kisérő lánykák még nagyobbíták szépségét. Virágnak mondhattad volna őt az uj bimbók között, mellyek csészéjét körülveszik. Míg a nap hevét kerülve, a nálánál nem karcsúbb cziprusok alatt járdalt, én testvérem szerint nézegettem őt; piros borszinüek voltak ajkai, arczái rózsák, szemei édes álomba merültek. Ah! kiálték fel, mennyi elrabolni való kincs, ha ki merné magát az ezen leánykákat örző harczfiak nyilainak s dárdáinak kitenni!“

Nem dicsérhetvén a költőt az egész műnek egysége s nagyságára nézve, mi csak az egyes mellékkölteményekhez ragaszkodunk, mik közöl némellyek (engedelmével legyen mondva a tanároknak) a classicai költészet szépségeinek semmiben sem engednek. Zorab halála csupa érzelem. Rustam, paripáját keresve, mint Renáld az övét, bebarangolja az egész vidéket; midőn a szép Theminea eléje jő, ajánlva neki szerelmét és egy paripát. Midőn Rustam reggel odahagyta a nőt, egy karpereczet hagyott nála azon fiu számára, kinek őt azon éjjel anyjává tette. Ezen fiu Zorab, ki később megtudván születése titkát, egy lovag kiséretében atyja fölkeresésére megy. A lovag, ki Rustamot ismeré meghalt; Zorabnak Rustam helyett más embert mutattak. Történetesen párbajba ereszkedik ismeretlen atyjával s már már átszurja, midőn Rustam így szól hozzá: O vitéz! én nem így szoktam. Midőn először győzetik le az ellenség, nem vágatik le a feje valamint az első dühben sem; de a második legyőzéskor megölni őt, ez oroszláni tett. Igy szoktam volt én mindig tenni.

Elfogadta ezt Zorab, de midőn másodszor ütköznek össze, Rustam keresztül szurja őt. Zorab haldokolva így kiált fel: Én meghalok, mivel kerestem atyámat. Őtet keresém: ohajtottam látni képét s ez életembe kerül. De te, ha uszni fogsz mint a hal, ha elbujsz az éj legsötétebb homályába, ha az ég csillagai közé rejted el magad, el nem kerülöd Rustam boszuját, ha meghallja, hogy fia, irántai szeretetből, Turanból ide jött s egy aggastyán hitszegésének áldozatul esik.

Itt jő Rustam fájdalma, Zorab önmegadása s az anya kétségbeesése. „Arczára csapott s a földre bukott, sem szava sem érzete nem vala többé; azt lehetett volna mondani, hogy a vérkeringés felfüggesztetett benne. Végre magához jött a szerencsétlen anya s megujitá siralmait. Levette fia fejéről a fejdiszt és sírt, aztán kebléhez szoritá a lónak lábait, melly a hőst a küzdelem napján hordozá. Az állat megütődve állt a nő mellett, ki neki majd szemeit majd fejét csókolá, s lábait vérözönben füreszté, szemeinek vérkönyei vörösre festék a földet. Elővette Zorab fejedelmi öltönyét s mint fiát szorongatta azt; maga elé tette az ifju mellvértét, íját, lándzsáját. Megütötte fejét a durva vassal, s keserű emlékei közt felszakitotta mellét; fogta a nyerget, a kantárt és a paizsot s csipőire kötötte; a kardot a földre terité, sirt egész erejéből s végnélkül panaszkodék. Kihuzta Zorab

kardját, levágta a kantárt s a lovat szabadon ereszté. Kincsei felét a szegényeknek adta, aztán gyászruhát öltve éjjel nappal szünet nélkül zokogott, míg végre kétségbeesett fájdalmában kiadta lelkét és föltalálta szeretett Zorabját."

Nem az európai lovagi románczák jeleneténck mondanád-e ezt? kivált ha hozzáveszszük a valódi kihivást, a lovagi játékokat s a czímereket, mellyek a fegyvereken, lovakon s elefántokon s a vasöltözékü összes hadseregen láthatók. De a keletieknél a szerelem nem olly nemes nem olly erényes, mint a mi lovagainknál, a kelet szépei nem ismerik az ellenállást s a férfiak többre becsülik lovaikat a musulman hitelvek következtében.

Milly tiszteletben állott legyen Firdussi övéi között, kitünik Dolet-Shah szavaiból, mellyekkel annak életirását végzi: „Nem támadt többé hozzá hasonló költő; s ezt Isten azért engedte meg, hogy az emberek kénytelenek elismerni Firdussi érdemét." Költeményében a perzsa nyelvjárás első müveltségének tisztaságában található, össze nem keverve még az arab, mongol és tatár nyelvvel. Népszerüvé lett s mint történni szokott, folytatókra s vetélytársakra talált, kik ugyanazon mértékben s ugyanazon tárgyak és különösen Zorab mellék-eseménye fölött irtak; hanem Firdussit távolról sem érték utol. Igy iratott a Barzunameh 130,000 versben. 1821-ben a legutóbbi király udvari költője egy 340,000 verses költeményben királya tetteit énekelte meg. Egy másik Georgenameht irt, Indiának az angolok általi meghóditását, III. György magasztalására. Ugy elaljasodott a nemzeti múzsa, hogy idegen hódítót énekelne meg!

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Irodalom és tudományosság Európában.

Görög birodalom.

A görög birodalomban az ostoba kép-üldözés alatt igen sok, a monostorokkal özszekötött tanoda és könyvtár rontatott le. A képtisztelés legerősb véd-bajnoka Theodorus Studita volt, vértanúja egyszersmind azon ügynek, mellyet reánk maradt irataiban védett. Kétszáz hetvenöt levelet, százhuszonnégy jambusos epigrammát s néhány a görög egyházban szokásos éneket hagyott hátra. VI. Leo énekeket s verseket készitett, miket csak ő maga tartott ihletes költészetnek.

Némellyek politikai verset irtak, melly hasonlított a mai rhythmushoz, minthogy tizenöt, nem a szótagmérés, hanem hangoztatás szerint mért szótagból álla. Nicephorus patriárcha a Móricz császár és Irén közti két század eseményeit irta le, röviden. A nagy kincstárnok Konstantinápolyi Metaphrastes, Porphyrogeneta Constantin buzdítására a Szentek életét írta, hanem eltérve az egyszerüségtől, keresve halmozza össze a csodákat; párbeszédei untatók, irálya dagályos.

A Syriában székelő kalifák a görög szerzőket syrus aztán arab nyelvre fordíttatták, s ha fenn is tartottak ekkép számos munkát, az eredeti mégis veszendőbe ment. Bagdadba vitetvén egy gö rög fogoly, csillagászati s mennyiségtani ismereteivel al-Mamun kalifát csodálatra ragadá, s még inkább, midőn mondá, hogy ő Lećanomantes Leo bölcsésznek csak gyönge tanítványa. A kalifa tehát követet külde Konstantinápolyba, ki a bölcsészt nyomorú kis viskóban találta, hol gyermekeket tanított. Meghivta Bagdadba, hol az érdem jobban méltányoltatik s hol gazdagabbá lenne, mint a byzanti zsarnok bármelyik kegyencze. A császárnak is ezt írta a kalifa: „Ohajtottam személyesen fölkeresni téged, mint barátod, söt mint tanítványod; de nem hagyhatván el az állomást, mellyet számomra a Gondviselés kijelölt, kérlek, küldd el hozzám rövid időre a bölcseség csodaemberét, ki országodnak egyik dicsösége. Engedd, hogy Leo nehány napig enyém legyen, kinek becses tanításait a világ összes kincseinél jobban ohajtom. Remélem, a vallás-különbség nem gátolandja kérésem teljesítését; állásom is méltóvá tesz engem e szivességre, melly nem csak nekem, hanem neked is, ki azt teszed, becsületedre válik. A tudomány ollyas ajándok mint a világosság, mellyet mindenki saját kára nélkül közölhet mással. Ajándokod azon kivül nem marad viszonzatlan, mert ime kétezer font aranyat, és a mi ennél több, örökös békét s szövetséget igérek neked.“

Mint sokszor történt, Theophil most is, idegenektől tanulta saját alattvalójának érdemét becsülni, s visszatartván Leót, megszüntette nyomorát, nemes ifjak nevelésével bizván meg, utóbb pedig a thessalonikai érsekségre emelve őt. Leo azonban, mint a képtisztelés dühös ellensége, a császárt uj üldözésekre ösztönözte.

Az egyházi szakadás szerzője Photius pátriarcha, mint roppant tudományu s müvelt izlésü férfiu Nomocanonjában egybefoglalta a görög egyház által elfogadott összes rendszabályokat (canones) az azokkal összeköttetésben álló polgári törvényekkel együtt. Syriába küldetvén mint követ, sok könyvet olvasott össze s tanulmánya gyümölcsét fivére Tarasius számára *Μυριόβιβλον*, Bibliotheca, czím

alatt adta ki, melly gyüjtemény a birálati s könyvészeti müvek első példájaul tekinthető. Ennek háromszáz czikkelyéből kétszáz nyolczvan maradott fenn, de minden rend nélkül összeállítva, miután, mint látszik, csupán emlékezete szerint [1]) irta azokat, legalább a mű elején, minthogy az utolsó czikkelyek bővebbek és szabatosabbak. Habár nagyobbrészt hittani kérdesek s vallási vitályok képezik a tárgyat, tudósítást ad mégis a világi tudományosságról is; s talán nyolczvan müvet épen nem ismernénk, ha ő azoknak tárgya-, módszere- s irályáról itéletet nem hozott volna.

VII. Constantin a gyakorlati tudományokra nézve hason gyüjtemény keszítésével fáradozott. Geoponici czím alatt a földmüvelésről szóló munkák husz könyvbe foglaltattak; gondoskodott a birodalom állami leirásáról; ötvenhárom könyvben pedig az erényre buzdító történeti helyeket gyüjtette össze. De mindezen gyüjtés szellem és itészet nélküli vala; az államleirás a helyett, hogy annak erejéről, jövedelmeiről s a lakosság számáról tudósítna, a különböző tartományok mesés eredetét s az azokra vonatkozó epigrammokat adja.

VI. Leo Hadtudománya különálló fogalomhatározások (aphorismi) alakjában szabálysorozatot képez, mellyek között említésre méltók is találtatnak. Sokat vett által (mint maga is bevallja) Móricz császárnak három század előtt készült Strategiconjából. A Leo által tervezett csatarend világos, a mozdulatok jól meggondolvák, azonkivül számos táborlati intézményről tudósít, mellyet különben nem ismertünk volna. Hanem belőle látjuk a birodalmi hadügy hanyatlását is s a mesterséges szereket, mellyek a vitézség pótlására irányoztattak s mellyek közül legszerencsésebb volt a görög tüz.

A görögök birtokában voltak a régiség összes kincseinek, mellyeknek mi elvesztét siratjuk; és mégis minő eredményt mutattak fel? Száraz tudományosságot, mást semmit. Századok tüntek el fölöttük a nélkül, hogy ők a régi eszmék kerék-vagásából kitértek volna; a bölcsészet szónoki vitatkozásra, a történészet életirások- s legendákra szorítkozik; gyakorlati alkalmazás náluk épen nem mutatkozik, mintha tanusítni akarnák, milly haszontalan tudni azt, a mit a jobbak mondtak és gondoltak, midőn hiányzik a tehetség s erő, önállólag irni s gondolkodni.

---

[1]) „Egy kivonatot küldök neked ugy a mint az emlékemben maradt s azon renddel, a minőben ez elém rajzola.“ Photius szavai.

A nyugat, ha nem is müvelte a classicus tanulmányokat, haladott az uj müveltség felé az ifjuságnak nyers de életdús erejével. Nagy-Károly nemes ösztönt adott erre, de ő maga is érzé, milly kevessé felel meg a siker az ügyekezetnek. Utódai sem hanyagolták el ezen ügyet s Kegyes-Lajos a királyi biztosoknak (missi dominici) meghagyá, hogy az ifjuság oktatására mindenütt tanári és egyházi szónok-székek állíttassanak fel [1]). Rendeletei azonban aligha teljesíttettek, miután a párizsi zsinat (820) ismételve kérte őt, követné atyja példáját s állítana fel nyilvános tanodákat, legalább az ország három fővárosában; s felmutatva, milly tudatlan a papság, rendelkezett, hogy a püspökök a tartományi zsinatokra tanitványaikat (scholastici) is magukkal hozzák, hogy azok ott a tanultakból próbatétet adjanak [2]). Lothár is 823 körül Corteolonában azon akaratát nyilvánítá, hogy a már már kioltott tudományosságot ujjá teremtse, melly végre rendeltetett, hogy Ivreában a tanodákról a püspök gondoskodjék; Milano, Brescia, Lodi, Bergamo, Novara, Vercelli, Tortona, Acqui, Genua, Asti és Como Páviába; Ventimiglia, Albenga, Vado és Alba Turinba; Reggio, Piacenza, Parma és Modena Cremonába; Toscana Florenczbe; Spoleto herczegség Fermóba; Mantua és Trento Veronába; Padua, Treviso, Feltre, Ceneda és Asolo Vicenzába; Friaul és Istria városai Cividaleba küldjék ifjaikat.

Kopasz-Károly megnyitotta ismét az udvari tanodákat, önmaga vállalván fel azok felügyeleti gondját [3]), s Erich barát, ki a saint-german d' Auxerrei jeles tanodát igazgatta, ekkép irt hozá: „Ön halhatatlan dicsőséget szerez magának azáltal, hogy nem csak föléleszti dicső ősе példájára a tudományok iránti lelkesedést, hanem felül is mul mindent hasonlíthatlan buzgalmával. Hogy a mi hanyagságunk a tudatlanságot tanítók hiányával ne mentegethesse, ön összehívta minden részről a legjelesb tanárokat, hogy népei oktatására szentelje őket. Göröghon elhagyatva fiai által siratja a szépmüvészetek s tudományok eddigi kiváltságának veszteségét, miután azok a mi egünk alá költöznek által. Mit mondjak Irhonról? az szembeszállva az Orczeán veszedelmeivel, bölcseinek egész seregével a mi partjainkra vandorol át, büszkén vetve magát egy uj Salomon hatalma alá. Hogy önmagát és alattvalóit a tudomány diszeivel ékesítse, elragadja

[1]) *Capit.* ann. 822. c. 5.

[2]) *Conc. Paris.*, canon. 12 et 30.

[3]) *Szent Dénes csodáinak* egykorú szerzője legalább ezt bizonyítja.

más nemzetek nagy része elől a tudományos eszközöket, a tanárokat és tanodákat; a többi országok veszteségére a szépmüvészetek önnek hatalma alá egyesülnek, annyira, hogy királyi díszlaka igen méltán tanodának neveztetik“ [1]).

A szerzetes ékesszóló hizelgésével nagyon ellenkeznek a fönebb idézett feljajdulások; s hogy is fordíthattak volna a tudományokra nagy gondot olly viharos korszakban a fenyegetett népek, a megcsorbított hatalmuk visszaszerzésével foglalkozó királyok, vagy az egyedül harcznak élő bárók, vagy az elvilágiasodott s elsőségi küzdelemmel elfoglalt főpapok?

Az aacheni zsinat (816) rendeli, hogy a kanonokok minden tudományban jártasak legyenek s egy közülök, ki erény- s tudományban a többi fölött áll, a székesegyházi tanoda ifjaira felügyelni tartozzék. II. Eugen is a 826-i zsinaton, szivökre köté a püspökök- és lelkészeknek, hogy tanodákat állítsanak, mellyekben az ifjak isteni s világi tudományokban dijtalanul oktattassanak. És mégis a 823-i római zsinat panaszkodik, hogy maga azon város, melly a tudományok központja, tanárok hiányában szenved. „Több helyről jelentetett nekünk, mikép a tudományok müvelésére tanítók is, buzgalom is egyaránt hiányzanak. A legnagyobb gond fordíttassék tehát arra, hogy minden püspöki egyháznál s minden lelkészségnél, sőt másutt is tanárok és mesterek szorgalmasan tanítsák a tudományokat, szépmüvészeteket s a hitnek elveit, s ha nem találkoznék minden lelkészségnél a szépmüvészetek tanítására alkalmas egyén, legalább a Szentirás és az egyházi szolgálat adassék elö.“ Ugyanezt hangoztatták a zsinatok minden oldalról. A valenciai (855) a tudományosság hosszú megakadásának tulajdonítja a hitlenséget és tudatlanságot; a kiersyi (858) Kopasz-Károlyt az udvari tanoda ujjáteremtésére ösztönözte; a savonniersi (859) magasztalólag beszélt a világi tudományokról, mellyeknek az isteniekkeli öszhangzata, pártoltatva egykor az istenfélő császárok által, az egyházat olly fényben ragyogtatta. Az 1078-i római zsinat megujítá a rendeletet, hogy a püspökök tanodákat állítsanak [2]); a jelesb tanodák, mellyek ezen időből említtetnek ezek: Páviában szépmüvészet s jogtudományi; Parmában hittudományi; Milanóban két bölcsészeti tanoda az érsek költségén; ugyanaz Lüttichben; Langresban sz. Brunó alapított bölcsészeti, hittudományi s irodalmi iskolát; Fécampban a roueni egyházmegyében belső s külső tanodák léteztek,

---

[1]) **Herici** *Mon. epist. ad Car. Calvum.*

[2]) Conc. roman., *can. 34. De scholis instaurandis.*

s ez utóbbiakban az ügyefogyott ifjak taníttattak; Dijonban zene, ének, szépmüvészetek s mennyiségtan taníttatott. Párizsban hittudomány adatott elő Novarai Ludolf és Pisai Bernát tanárok által; sok jeles tanítvány került ki belöle, a többi közt IX. István, VI. Gergely, IX. Leo II. Sándor, II. Orbán; II. Coelestin.

Sok püspök is tanodát tartva, kegyelte a tudományokat. Különösen Meinwerk, Paderborn püspöke az ő tanodájában Horáczot, Virgilt, Sallustot és Statiust olvastatta, s gyakorolta a szerzeteseket a szépirásban s az elsö betük kifestésében; Bernát, Hildesheim püspöke s III. Ottó tanítója ügyes volt a szépirásban, festészet s építészetben, tudott drágaköveket befoglalni, rakmüveket (mosaik) keszitni s önteni; utánazta az udvar által ajándékba kapott külföldi müveket, minők voltak a skóthoni edények; értett az orvostudományhoz és a vegytanhoz is. Behozta Németországba a téglahasználatot, melly aztán a háztetőknél a szalmát pótolta. A normannok ellen várak helyett könyvtárakat állított; fölékesité az egyházakat s megyéje tanodáját nagy virágzásra hozta. Utazásaiban s különösen Olaszországba ifjakat is vitt magával, hogy ezek jó izlést nyerjenek és a látott jeles müvek utánzását megtanulják [1]).

Pillanatnyi hatás volt mindez; s ha egy egy szerzetes (mert kizárólag ezek foglalták el akkor a tanszékeket) nagy hévvel karolta fel a tudomány érdekét, virágzott egyes tanoda, századukon felülemelkedő jeles tanítványok s tanárok kerültek ki belöle; de csakhamar beállott a hanyatlás, minthogy ama felvirágzás nem volt az idő haladásához alkalmazva, hanem, mint a középkorban minden, a személyes erélytől függött. Igy Lupus, ferrieresi apát 855-i levelében Quintiliánt és Cicerót D e o r a t o r e kér a pápától, minthogy ama könyvek Franczia országban egészben nem találtatnak. Gerbert, mivel a többi fölé tudott emelkedni, varázslónak tekintetett; a valenciai zsinat (Dauphine tartományban) 855-ben arról panaszkodik, hogy püspökökké meg nem vizsgált s egészen tudatlan emberek szenteltetnek; Theodolf, Orleans püspöke, elegendőnek tartja, ha a pap el tudja mondani a keresztény hitvallást, az urimádságát; ha el tudja végezni a keresztelést és elénekelni a hymnusokat és zsoltárokat. A tudós Hincmár csak azt kivánja a paptól, hogy tudja a P a t e r-t, aztán az apostoli, nicaeai s sz. athanasiusi hitvallást, minden szót értelmesen fogva fel; tudja továbbá a keresztelés, és exorcismus formuláit, a vizszentelés, utolsó kenet és temetés szertartásait és hogy ügyekezzék megérteni

---

1) **Leibnitz**, *Script. rer. Brunsw.* I.

sz. Gergely negyven homiliáját [1]). Illy kevés ismeret elegendő volt arra, hogy a pap vagy püspök tudósnak neveztessék, melly czímhez ha még azt is hozzá adhatta, hogy jó katona, a dicséret legfőbb fokát érdemelte ki.

A tudományokat mégis leginkább a szerzetesek őrizték meg, s azok, kik a magyarok, normannok és szlávok által lerontott monostorokból menekültek, a szent ereklyéken kivül a könyveket és ismereteket is magukkal vitték. Midőn Párizs külvárosai lángba borittattak (1003), a Saint-Germain-des-Prés apátság a belváros falai közé vitetett át s feje maradott sok iskolának, mellyek Abbo költő [2]) felü-

---

[1]) **Hincmár**, *De Presbyteris* (852).

[2]) Abbonak egy levele van Ottó császárhoz, melly méltó, hogy ide iktassuk, lehető legnehezebb szerkezete miatt:

OTTO VALENS CAESAR NOSTRO TV CEDE COTVRNO
T*ot felix atavis quo*T *coelo sydera lucen*T
T*e dominum sibi Saxo*T*ulit, et Roma notavi*T
O*rbis et ipse capit, sol*O *contentus alumn*O
V*irtutum titulis et* V*ir cognoscerit act*V
A*c domitor patriae p*A*cis sectator in aul*A
L*umen ubique micans jubar* L *ucendo vel so* L
E*rgo Dei s*O*lita redd* E *ntur san*C*ta benign*E
N*ec deeri*T *virtus om*N*is, qua gr*A*tia culme*N
S*candit e*T *occulti*S ..... *v*E*nia causi*S
C*erte nos* O *mnes ibi* C *aesar ne*S*cius et nun*C
A*ustrasios quae terra m*A *net cer*A*lis opim*A
E*t foecunda secu poll*E*t satis ube*R*e gleb*A E
S*ummis car*A *viri*S *ac saevis plena coloni*S
A*patris imperio non* A *bsit ismaelit*A
R*exit eum solers et* R *egnas induperato*R
N*unc auguste tuum po*N*am venerabile nome*N
OTTO VALENS CAESAR NOSTRO TV CEDE COTVRNO
S*olus enim regnans ab* S *ens, a Caesaris haere*S
T*otus avo similis, si* T *e nova vita resigna*T
R*ex fuit ille potens* R *omanae legis amato* R
O*mne decus patriae soli*O *prognatus avit* O
T*empora pacis erant, T ali dum jure vigere*T
V*ir tantus, quem sic d*V*xi describere vers*V
C*ur ergo n*A*tale tuum, C ur contr*A*his et nun*C
E*xulis in* B *ellis def*E*rs pia de*B*ita pompa*E
D*um vates* B *onus opto* D *ari mira*B*ilis istu*D
E*xpandes* O *pus, ipse m*E *um tract*A*bilis ind*E
C*aesar ut invictis s*C*uto munitu*S *et ex ho*C
O*mnibus utilior, mir*O *datus ante triumph*O
T*erribilis clemens tu*T*o diademate risi*T
V*ultus avi patrisque t*V*i praeclarus amict*V
R*ursus uterque fuit di*R*o sub tempore victo*R
N*unc unum vivens dig*N*um cum patre vocame*N
OTTO VALENS CAESAR NOSTRO TV CEDE COTVRNO

Ratbertus Pascasius is illyes verset irt Krisztus teste s vére fölött. Rhabanus Maurus a keresztet versekkel s betükkel huszonnyolcz féleképen alakította ki. Apróság, mellyet bámultak a pápák és a császárok.

gyelete alatt álltak, ki Párizs ostromát megénekelte. Saint-Germain d' Auxerre ugyszólván a püspökök neveldéje vala, míg Némethonban a fuldai tanodák látogatása sok ideig az egyházi méltóságokrai előkészületül tekintetett. Onnan vitetett által a tudomány a hirschfeldi, reichenaui, wessobruni, hirschaui s osnabrücki monostorokba, mellyben különösen a görög nyelvtanulmányok is müveltettek; ugyszinte nem kisebb hírben álltak a két corbiai, mainzi, prümi, trieri, utrechti és hildesheimi tanodák [1]).

A német Wippo II. Henriket arra ösztönözte hogy a nemes ifjakat ugy, mint Olaszországban szokás vala, neveltesse [2]); Gerbert Olaszországot irókkal bővelkedőnek találta [3]). A költő, ki Berengárt megénekelte, musáját hallgatásra inté, minthogy az ő hangjaira senki sem figyel többé, miután a költészet mindenütt üzetik [4]). A salernumi krónika szerint Beneventumban harminczkét bölcsész találtatott [5]); de meg kell jegyezni, hogy a ki latinul tudott irni, az mind bölcsésznek, s a ki egy verset csinált az költőnek nevezte magát. Tisztelettel csak kevés nevet emlithetni. Nevezetesebbek: Joannes Diaconus, ki Nagy-Gergely életét írta le; Agnellus, ravennai pap, ki minden történetírói előadás nélkül e város püspökeit írta le; Anastasius Bibliothecarius valamivel jobb, mint a pápák magasztalója ezek életét írta meg; Atto, Vercelli püspöke az Egyház nyomatását tette irásba; Raterius, Verona püspöke, ki Proloquia czimü hat könyvében minden állapotbani kötelességekről értekezett s azon kivül sok,

---

[1]) Meiners is *(Vergleich der Systeme* stb.) II. k. 284. lapon állitja, hogy a XI. század a VI-iknak sokkal fölötte állott; hogy akkor ollyan könyvek olvastattak, mellyekre a VI. században senki nem is gondolt. „Egy korszakban sem adott a püspökség Németországnak annyi tudós és erényes férfiut, mint a X század végén s a XI-iknek elején." Az akkori tudományosság átnézetét lásd a *Gerbert életéhez irt Bevezetés*-ben, **Hock**-tól, Bécs, 1837.

[2]) *Tunc fac edictum per terram Teutonicorum*
Quilibet ut dives sibi natos instruat, persvadeat illis,
Ut cum principibus placitandi venerit usus,
Quisque suis liberis exemplum proferat illis,
Moribus his dudum vivebat Roma decenter,
His studiis tantos potuit vincire tyrannos.
Hoc servant Itali post prima crepundia cuncti.

[3]) *Nosti quot scriptores in urbibus aut in agris Italiae passim habeantur.* **Gerbert** ep. 130.

[4]) *Desine, nunc etenim nullus tua carmina curat.*
Haec faciunt urbi, haec quoque rure viri.
Berengarii Panegiricon I.

[5]) Anonym. Salern. *Chron.* ad ann. 776. c. 132.

nyers irályu, de erőteljes levelet és szentbeszédet hagyott hátra ; Pacificus, veronai archidiaconus, kinek fa-, márvány- s rézmetszési ügyességéről hosszú sírírata tesz tanuságot, kétszáz tizennyolcz kéziratot hagyott maga után s egy éjjeli órát talált fel [1]).

Történész egy sincs, csak nehány krónika-iró, kik közt első helyen áll Liutprand, ki ismétesen konstantinápolyi követséggel bizatott meg, Berengár trónraléptekor Németországba számüzetett, azután pedig cremonai püspökké lett. Követségén kivül [2]) leirta kora eseményeit Fraxinet bevételétől a római zsinatig (892—964), kortársaiénál sokkal tisztább irálylyal s éles gúnyorral, melly öt a többi, együgyű krónikairóktól annyira megkülönbözteti ; sokszor azonban hiu s gyermekes szenvelgéssel, minden megválasztás nélkül mindent összeszed, s részrehajlása még a szemérmet is elfeledteti vele.

Más történet-elbeszélőkről alkalmilag emlékeztünk. Itt még felhozzuk Richeriust, sz. Remigius reimsi monostorának szerzetesét, Gerbert alatt, ki Hippokrates tanulmányozása végett Chartresba menvén, midőn apátságába visszatért, leirta kora történetét Együgyű-Károly születésétől azon időpontig, midőn Gerbert az érseki székből elmozdittatott (879—995). Jól és átgondolva irta művét, felülemelkedve állása s százada előitéletein, miért is abból a Karolingok haldoklásának élethü képét láthatjuk [3]). Regino, ki a prümi kolostorba mint koldus vétetett föl, annyira vitte mint szerzetes, hogy a monostor iskolájának igazgatójává lenne. Ezen állásában jó kútfőket használva, átalános történetet irt egész a 907-ik évig ; aztán egy jogtudományi szabályok gyüjteményét, (De disciplinis ecclesiasticis...) mellyben idősor helyett tárgyrendet követett. Igen fontos Flodoard krónikája is 919-től 966-ig, melly évben meghalt. A lombardiai Papias Elementariuma, mint latin szókönyv példát adott a szótárak készitésére, mellyben a mi korunk annyira gazdag.

Azok közől, kik verses történeteket irtak, kiemelendők : Donizo, Canossa püspöke, ki Matild grófnő történeteit beszélte el ; Berengár névtelen dics-szónoka ; Alfanus, Monte Cassino szerzetese, utóbb pedig Salernum püspöke, ki számos éneket irt ; Apuliai Vilmos, ki a normannok viselt dolgait Olaszországban, öt könyvben irta le. Fenséges kezdet után [4]) mindig alantabb járva, végül felfuvalkodott tör-

---

[1]) **Muratori**, *Antiqu. medii aevi.* III. 837.

[2]) Lásd fönebb a 317. lapot.

[3]) Közzétette 1839-ben Honnoverában Pertz : **Richeri** *Historia* czim alatt.

[4]) *Gesta ducum veterum veteres cecinere poëtae :*
Aggrediar vates novus edere gesta novorum.

pévé aljasul [1]). Milo, szent Amandus szerzetese, költő, zenész s festész egyszersmind, Eclogát irt A tavasznak a télleli küzdelme fölött; aztán sz. Amandus életét 1800 versben irta le, és egy költeményt a józanságról ezen különös czímmel: A szent mérsékletről a babyloni szakács ellen.

Az olasz püspök Theodul, ki Athenében tanult, egy Colloquiumot hagyott fenn hetvenhat, négysoros versszakban; hol Pseusti (hazudság) pásztor, ki Athene falai alatt született, nyár közepén, hársfa árnyéka alá vezetve nyáját, Alitiát (igazság), a Dávid törzséből származott szűz pásztorlánykát nézegeti, ki a próféta hárfáján olly édesen játszik, hogy a vizek megállanak hallgatása végett, a nyáj pedig elfeledi a legelést. Féltékenynyé levén a hárfa játékra a pásztor versenyre hívja a leányt s bíróul a Phronesist (okosság) szólitják fel; ki is a Pythagoras által leginkább kedvelt versszakban parancsol nekik énekelni. Pseusti előadja az emberek eredetét s az istenekröli meséket a rege-tan szerint; Alitia Mózes Genesisét hozza fel: amaz az isteneket, ez az igaz Istent hija bizonságul; a győzelem a lánynak ítéltetett, ki a megtestesülés titkát adta elő.

Pseusti. „Először is Saturnus jött Créta partjairól s elárasztá a földön az aranykort. Ő senkitől sem született; az idő előtt semmi teremtett dolog nem létezett; az istenek magas családja tőle vette eredetét.

Alitia. „Az első ember a paradicsomban, a gyönyörök kertjében lakott, miglen az asszony arra nem csábitotta őt, hogy a kigyó mérgét megizlelje, miáltal a többi összes emberek a halál italára vannak kárhoztatva.

Pseusti. „Vad fergeteget küldött az Oceánra és elmerült a világ. A föld elborittatván, elveszett minden, a mi csak élt. A halandók közöl csupán Deucalion maradt fenn s a kövekből, mellyeket Pyrrha nejével együtt maga után hajigált, támadott az uj nemzedék.

Alitia. „Az Ur boszuja megnyitá a mélység csatornáit s csak Noét szabaditotta meg családjával együtt a bárkában. Az Örök-

---

Dicere fert animus, quo gens normannica ductu
Venerit Italiam; fuerit quae causa morandi;
Quosve secuta duces, Latii sit adepta triumphum.

[1]) *Nostra, Rogere, tibi, cognoscis carmina scribi:*
Mente tibi laeta studuit cantare poëta.
Semper et auctores hilares meruere datores.
Tu duce romano dux dignior Octaviano,
Sis mihi, quaeso, boni spes, ut fuit ille Maroni.

kéváló előragyogtatta a fellegek közől a szivárványt, és az emberek megismerték, hogy az Ur meg nem semmiti őket többé.

Pseusti. „Nagyszámu istenek! védjétek a költőt, ki neveteket énekli. Ti, kik a csillagok tájait, Plutó alvilágát s a tenger mélyeit lakjátok; ti mindnyájan, kik megnépesítitek a világot, számos istenek védjétek a költőt, ki dicséreteteket énekli.

Alitia. „Örök s egyetlen Isten! felség, dicsőség, isteni lényeg, ki voltál és leszesz, a te dicséretedet éneklem s engedelmeskedem a te parancsaidnak. Három személyü Isten, te, kinek sem kezdete sem vége, engedj nekem győzelmet a hamis istenek fölött.

Pseusti. „Mondd nekem, mikép jutott Proserpina a szomorú alvilágba, minő föltét alatt láthatta Ceres ujra szeretett lányát, s melyik hitszegő fedezte föl az isteneknek a gyümölcsöt, mellyből Proserpina evett? Mondd nekem a trójai háború titkát s én megtapsollak.

Alitia. „Minő törvények tartják a földborító vizeket, és a légben függő földet és a térben elömlő léget? Mondd meg mellyik a földön a legemelkedettebb hely az ég alatt és mondd ki az Örökkévalónak szent nevét s én megtapsollak.“

Nem állitja-e elénk ezen, nem minden érdem nélküli költemény a még akkor be nem végzett tusát, mellyet a keresztény eszmék a classicus pogány emlékezések ellen vivtak? A verses történetirók egész sorát lehetne még idézni, de elég legyen megnevezni Deprarius Florust, több ének, és a szerencsétlen idők elleni panaszhangok szerzőjét. Kopasz-Hugó (Hugbald) egy költeményt irt csupa C-vel kezdődő hexameterekben, Kopasz (calvus)-Károly s átalában a kopaszok dicséretére [1]). Guidó ambiani püspök normandi Vilmos hadjáratát énekelte meg. Galandiai János helyesirási s hasonértelmü szók fölötti értekezést irt [2]). Egy népszerü, kedves és egyszerü költemény

---

[1]) *Carmina clarisona calvis cantate Camoenae.*

[2]) Nem egészen bizonyos azonban, az ő költeményei közé tartozik-e ez, elég az hozzá, hogy ez is a többihez hozzá csatolva adatott ki. Lásd Leysert. Ime egy mutatvány a 709. versből:

Diversa significant una synonyma voce:
Ut mucro, gladius, ensis: res una vocatur
Nominibus. Rebus his eadem res significatur.
Pluribus officiis animae sunt nomina plura:
Dum sentit sensus; ratio dum indicat; est mens
Dum quid commemorat; animus dum cogitat; est cor
Quando quid affectat; cum vult, est dicta voluntas.
Spiritus est anima, manus, perfectio, vita,
Vis, endelechia, natura, potentia, virtus

is maradt fenn, mellynek formája a mai költészetéhez hasonlit. A 868-ban meghalálozott szász Gottschalkn ak tulajdonittatik. Egy barátjának teleletül írta volna, ki tőle verseket kért. Én majdnem azt hinném, hogy ama költemény Róma utolsó idejéből való [1]).

Interior, vel homo; praedictis additur umbra,
Orcus habet manes; animabus corpora vivunt;
Spiritus in cœlis; umbræ per busta vagantur.
Annuo, concedo, simul admittoque, tibi do.
Abdicat, et contradicit, negat, abnuit, inficiatur,
Obviat, et renuit, his unum significatur.
Cum suffragatur, juvat, adjuvat, auxiliatur,
Subvenit, addatur, succurrit, propitiatur,
Si permittatur a metris, opitulatur.
Subtrahit, attollit,, subducit, et eripit, aufert,
Surripit, et spoliat, asportat res alienas,
Privat, prædatur, defraudat, eis sociatur.
Convenit, alloquitur, pariter compellit et inter-
Pellat, et affatur, prædictis associatur,
Auget, et augmentat, exaggerat, et coacervat,
Aggerat, accumulat, congestat, congerit, addit,
Ampliat, amplificat, apponit, et adjicit una,
Cum supradictis assuit, adjungit, adunit.
Arcet, compescit, inhibet, cohibetque, coërcet,
Refrenat, reprimit, angustiat, atque coarctat
Cogit, constringit, angariat, arctat et angit,
Urget, compellit: his sensus convenit idem.

1) *Ut quid jubes, pusiole,*
Quare mandas, filiole,
Carmen dulce me cantare,
Cum sim longe exul valde
Intra mare?
O cur jubes canere?
Magis mihi, miserule,
Flere libet, puerule;
Plus plorare quam cantare,
Carmen tale jubes quare,
Amor care?
O cur jubes canere?
Mallem, scias, pusillule;
Ut velles tu, fratercule,
Pio corde condolere
Mihi, atque prona mente
Conlugere.
O cur jubes canere? etc.

Hroswitha.

Föléjök emelkedett mindezeknek egy alsószászországi kolostor szerzetesnője. Hrosvitha, ki 912 és 940 közt született s a virágzó gandersheimi kolostorban gondos nevelést nyert, önmagától tanulmányozta Virgilt, Ovidiust és Terentius néhány comoediáját s bámulva ezekben a formát, azon gondolkodék, hogy alkalmazza azt, nem többé botrányos hanem épületes dolgozatokra, nem szenvedélyek leirására hanem ájtatos legendákra, Isten és a szüzeség dicsőítésére. Már eddig is észrevehettük, mikép a germán durvaság latin müveltség által ügyekezett finomulni. Azok mégis, kik e törekvést képviselték, a régi müveltségnek csak hibáit tartották meg s a szépet erőtetés által ügyekeztek elérni. „Én belátom, — mondja Hroswitha — hogy hibákat kelle ejtenem nem csak a költészet szabályai, hanem a szerkezet ellen is; hanem a ki saját hibáit bevallja, az könnyebben érdemli meg a bocsánatot s a barátságos utbaigazitást.... Minden segély nélkül, még távol a megérett kortól, rideg elszigeteltségemben kelle dolgoznom. Elzárva a tudósoktól, magányomban fáradalmasan dolgozva s javítva, mintegy lopva fejeztem be végre ezen irásomat.... melylyel semmi egyéb czélom sem volt, mint meg nem engedni, hogy csekély kis tehetségem hanyagság által megrozsdásodjék, hanem az áhítat szorgalmas kalapácsa alatt Isten dicséretére egy egy gyönge hangot adjon. "

Az ezen előbeszédben érintett mű a szenttörténeteknek versekbeni előadása [1]). Tárgyaltatik a többi közt szeplőtelen Szüz

---

[1]) Ime itt Sz. Mária történetének bevezetése:

Mundi labentis lustris nam mille peractis,
Incipit quando felix aetatula sexta
Quâ Deus impleri jussit pietate fideli
Quidquid veraces jam praecinere prophetae,
Qui mundo Jesum praedixere futurum.
Germine de Juda quidam surrexerat ergo,
Israel in terra senior, sub lege vetusta.
Ortus regali David de germine magni,
Quem tradunt etenim nomen tenuisse Joachim.
Hic in mandatis, genitricis ab ubere, legis
Extiterat justus; nec non digne studiosus.
Hoc quoque continuo fuerat sua maxima cura,
Ut gregis ipse sui bene pasceret agmina magni,
Designans veri sese pastoris haberi
Dignum quandoquidem terrestri carne parentem,
Qui portare suis humeris non distulit agnos,
In propriis vitae ducens ad gaudia laetae,

Mária élete szent Jakab proto-evangélioma szerint; az Ur mennybemenetele; szent Gandolf, cordovai szent Pelagius, szent Dénes és szent Ágnes vértanúk szenvedése; Theophilnak, az adonai püspök archidiaconusának eleste és bünbánata Ciliciában; végre egy, sz. Vazul által kiátkozott rabszolgának megtérése.

„Tiszta szüzek történetét akartam a pogány tévelyek helyébe tenni s magasztalni csekély tehetségem szerint a szüzeség diadalmait, különösen, midőn a női gyöngeség győzelmet vív ki a férfiak baromisága fölött [1]).“ Igy adja elő a czélt, mellyből in aemulationem Terentii czimü comoediáit irta. Említésre méltó ezek közöl Callimachus, mellyben egy német szerzetesnő által, olly messze korban tölünk, először látjuk festetni azon szerelmet, melly napjainkban a keresztény titokszerüség s a barbár népek tulzásainak vegyületévé lett [2]). A becsusztatott (apocriph) apostoli történet [3]) Abdiásáról mondatik, hogy midön sz. János Ephesusban volna, egy Callimachus nevü pogány beleszeretett Drusianába, Andronicus nejébe. Azon hirre, hogy a nő, mióta az apostol által megtéríttetett, egy gödörben él s férjének, ki őt tovább feleségül akarta használni, ellenáll, Callimamachus szenvedélye a legfőbb fokra hágott; de nem csábíthatván el a keresztény nőt, mindig nagyobb búskomorságba esett. Drusiána értesülvén a bajról, mellyet az ő bájai okoztak, végre meghal; Callimachus pénz által kézre keríti a szép hullát s élettelenül is megfertőzteti azt, ha egy szörnyü kigyó rajta nem üt s meg nem öli a fajtalant. Andronicus és szent János imádkozni akartak az elhunyt fölött, de nem találván a sírbolt kulcsát, különöset sejtettek s feltörvén az ajtót és ott találván Callimachus holt testét, meggyőződtek a rettenetes merényről. Szent János ekkor Callimachushoz közelít s eltávolítván a mellére tekerözött kigyót, életre hozza a gonosztévőt, ki maga vallot-

---

Passurus mortem, magnum nostri per amorem,
Empturusque reos animae pretio sibi carae.
Hic heros etenim (de quo narrabo) Joachim,
Tali per certe felix patriarcha nepote.
Toto se placidis ornans conamine factis.
Quidquid possedit per tres partes resecavit,
Partem dare viduis, peregrinis atque puellis;
Saepius in templo partem formulantibus ergo.
Particulamque suae domui servaverat omni etc.

[1]) *Virile robur foemineae fragilitati subjacens.*

[2]) **Magnin** a *Théâtre européen*-ben lefordította *Callimachust.*

[3]) *Fabricius, Codex apocryphus Novi testamenti.*

ta be gonosz szándokát és a csodát, melly által annak kivitelében meggátoltatott. Ezután az apostol Drusiánára tette kezét s visszaadta neki is az életet. Horswitha színműbe önté ezen ájtatos legendát, legélénkebb színekkel festve a szenvedélyt, melly fokról fokra magasabbra hág s végre bünné fajul. E színműnek sok részlete, valamint kimenetele Shakspeare Romeo és Juliájának mintegy előjátéka.

Ezen szenvedélyes színműven kivül irt még Hroswitha egy képletest Hit, Remény és Szeretet czím alatt; aztán néhányat tisztán ájtatost, minő a Dulcitium, Ábrahám stb. Ez utóbbiban a kifejlés egyszerüsége s a valóban költői nyelv a magasztosságig emelkedik. A remete Ábrahámnak unokahuga Mária, vétkes nőből bünbánóvá lesz; de miután husz évet a pusztában töltött, ismét elcsábitatja magát s vissza tér a világba s a kéjhölgyek közé. Ábrahám két év mulva kéjencz alakjában hozzá jő s visszatéríti őt az erény utjára s Mária más husz év alatt sirás, böjtölés s virasztó imák közt engeszteli Istent elkövetett bűneiért.

Hogy egy szerzetesnő illy tárgyakat választott a kidolgozásra, csodálatosnak látszik, de még különösebb az, hogy a színműirodalom ujjászületését egy apácza ihlettségének kell köszönni.

E. költemények a régi irodalom körében forognak még, de már hallhatók az ujabbnak is zsenge hangjai. Míg északon a scandinávok a régi nemzeti költészetet fenntartották, a germánok, kik a római birodalomba rontva, keresztényekké lettek, képzelemélesztő viselt dolgaik által uj költőket támasztottak. Nem maradott fenn ezektől semmi, de Jornandes és Varnefrid Pál hihetőleg ollyasokat használtak. Ezek lehettek ama nemzeti dalok, mellyeket Nagy-Károly összeszedetni rendelt s mellyek nem sokára a Niebelungdalok s a Heldenbuch tárgyaivá lettek. Hogy népszerüek voltak, bizonyitja azon körülmény, miszerint Kegyes-Lajos azokat féltékeny áhitatból eltiltotta. Maga Nagy-Károly s udvari lovagjai népszerü énekek tárgyaivá lettek, mellyek annakutána a csaták bajnokait vitézségre buzdították. [1]) Egy költemény Kölni szent Anno tiszteletére igy kezdődik: Gyakran hallottuk énekeltetni a hősöket, mikép rontottak le erős várakat, és dultak fel hatalmas országokat és küzdtenek haditársaikkal egyetemben. Mi összeszedtük az énekeket, [2]) mikkel az olaszok Modena védelmére buzdíták egymást és siratták Lajos császár fogságát. Azon

[1]) Lásd fönebb a 96 lapot.

[2]) Lásd fönebb 43 és 143 lap.

költeményben, melly Lajos királynak a normannok fölötti győzelmét magasztalja, mondatik a többi közt: Vér piroslott a harczias frankok arczain; elhangzék a harczidal és elkezdődött a csata.

Német nyelven már predikácziók is készültek; minők a Wissenburgi Ottfrid [1]) és Helferich szerzetes beszédei [2]). A hitszónokok javára Lothár összegyüjtette az egyházi beszédeket Rhabanus Maurus által; egy másik gyüjteményt Astolf, mainzi érsek készíttetett, belefoglaltatván abba saját dolgozatait is; ékesszólást azonban még nem találunk; minthogy az egész mesterség a Szentatyák mondatainak megválasztás nélküli összehalmozásából állott. A mi e nemben leginkább említendő, az ugy nevezett Láncz olatok voltak, melly görög találmány abból állott, hogy egy szentirási vagy erkölcsi szöveg a régiek mondataival hosszasan bizonyíttatott. Némellyek a szent könyveket a nép nyelvére fordíttatták, vagy azok hitelességét vitatták. Ez időből válónak látszik lenni Hesychius, példányképe a keleti értelmezőknek.

Hittudomány.

Egy novarai pap azon kérdést intézi a reichenaui barátokhoz: Aristotelessel tartanak-e, ki nem hisz az egyetemességekben, avvagy Plátóval, ki azokat megengedi, s erre illyen feleletet kap: Mindketten olly tekintélyben állnak, hogy egyiket a másiknak eléje tenni nem szabad [3]). A nagy gondolkodók tehát ismertetnek s tanulmányoztatnak; támad kétely s kérdezősködés, eszmecsere folytattatik a legnagyobb tavolságon át, a főtételek vitattatnak és a szabályokkal lebilincselt férfiak között fennáll a gondolat-szabadság, gyakoroltatva időszerü eszközök által. Az egész hittudomány egyedül az egyházatyák tekintélyén alapult, mikép a római jogtudomány bizonyos alapelveken; mikép ebben, ugy amabban is a tények tanulmánya s a való érzelme elhanyagoltatott. Ha kétely támadt? elég volt a Szentatyákhoz folyamodni s vitatni azt, a mit azok megállapítottak. A különböző értelmezés sok tévelyre adhatott alkalmat: de mégis fontosabb és nagy sikerü eretnekségek e korszakban nem igen támadtak. Csak néhány szerzetesi szörszálhasogatást hozunk fel, mellyek születtek s elenyésztek a nélkül, hogy népszerüekké lettek volna. Egy corbiai barát azt akarta szent Ágostonból

[1]) **Lambecio**, *Comm. de bibl. Vindob.* II, 757.
[2]) **Wharton**, *Auct. hist. dogm. Usserii*, I, 377.
[3]) **Martene** és **Durand**, *Collect. ampl.*, III, 304.

kihozni, hogy az összes emberekben egyetlen egy lélek van; egy mainzi pap bizton állítá, hogy Virgil és Cicero a paradicsomban vannak. Ratramus és Pascasius azon kérdést feszegették, mikép van jelen Krisztus az Oltári-szentségben; és, a mi illetlen vitatárgy volt: hogy szűz Mária mikép hozhatta őt a világra. Amalarius azt vitatta, Hiesust kell Jesus helyett irni és hogy a cherubin név hímvagy semleges nemü-e.

A manichaeismus holmi maradványai keletről Európába elhatottak, s Aribert, Milano érseke, elfogatván nehány manichaeust Asti, mellett, máglyára itélte, mellyre ők bánat nélkül sőt öröm között léptek. Mások Aquitániában hirdették tanaikat s az ottani herczeg elcsitításuk végett zsinatot hitt össze (1030). Orleansban egy manichaea olasz nő tiz kanonokot s több tanárt térite magához s hivőket szerzett egész Rouenig, azt jövendölgetve, hogy majd egész Francziaország az ő egyházához tartozandik. II. Robert király pert indított ezek ellen, kik kijelenték, hogy az ég és föld mindenkor létezett; Jézus Krisztus soha sem született s nem szenvedett; a Háromság, szentek segélyül hivása, keresztség s Oltári-szentség csupa mese.... Máglyára itéltettek, s Constantia királynő, ki előbb pártolta őket, a kivégeztetésre azzal adott jelt, hogy István nevü gyóntató atyjának egyik szemét kiszurta. Rettentő zavart s égést okozott e jeladás Langvedocban. Goslárban is a német császár sok manichaeust akasztófára húzatott [1]).

A Virtei Leutard, Chalons megyében, az ezeredik évben nehány evangeliomi hely félreértése miatt, elbocsátja nejét, elviszi az egyházakból Krisztus képét, felülről ihlettnek mondja magát, nyilvános vallás-vitályokat tart, követőkre is talál, de végre kutbaugrással végzi életét. Ugyanazon időben Vilard, ravennai tanár, annyira föllelkesült a classicusok olvasásában, hogy látni hitte álmában Horáczot, Virgilt s Juvenált, kik az ő iránt oki szeretetét dicsérték s az övékhez hasonló hirt igértek neki; miért is Vilard mindazt, mi a classicus költőkben foglaltatik, igaznak kezdte hirdetni; nevetséges felekezet, de mégis követőkre talált, kiket vérpadon kellett elcsitítni. Épen ellenkező mozgalmat kezde Savonarola, ki a classicusokat végkép kiirtani s a társadalmat uj s keresztény eszmék szerint akarta rendezni.

A spanyol Claudius, kit Kegyes-Lajos Turin püspökévé nevezett, hadat indított a képek ellen s midőn ez ügyben zsinat gyülne

---

[1]) **Herm. contract.** ann. 1052.

össze, ő nem jelent meg, vocans illorum synodum congregationem asinorum [1]). Irt ellene a skót Dungald, nyelvtanár s költő Páviában.

A szász Gottschalk (806—68) a fuldai monostorba küldetvén mint gyermek, midőn elérte azon kort, mellyben hivatásáról itélni tudott, elbocsáttatását kérte, s egy mainzi zsinat megengedte neki, ha Kegyes-Lajos ellen nem mond. Igy tehát rideg magányra kárhoztatva belemerül az egyházatyák s különösen sz. Ágoston tanulmányozásába s feszegetve a legkényesb kérdéseket, végre meggyőződik, hogy Isten némellyeket boldogságra, másokat kárhozatra teremtett s tehát az embernek szabad akaratában áll jó helyett roszat cselekedni. Rómába indulván, egyideig a friauli határgrófnál Eberhardnál mulatott, vitatkozva avval és Nothing bresciai püspökkel [2]), ki följelenti Gottschalk tévelyeit Rhabanus Maurus, mainzi érseknek, ki mint nagy tudós s ama kor egyik legtermékenyebb irója, egy munkát készített a Mindenségről vagyis a teremtmények összes rendeiről, melly münek a szentirás kellő megértésére kelle szolgálnia. Az érsek megczáfolta az ujitót s ügyét zsinat elé terjeszté, hol Gottschalk letétetett, megveretett és bezáratott (848), mire ez nem folyamodhatván egyéb védszerhez, tüz- s forró olaj- és szurok-bizonylatra hivatkozik, melly azonban meg nem engedtetett neki. Ez erőszaknak látszék, s Gottschalk leginkább Lionban követőket talált; még a főpapok közől is sokan védték őt, mint a ki igazságtalan bánásmódban részesült. Az ő tanítványa s utóbb segédje vala Walafrid Strabó, ki 806-ban Német- vagy Angolhonban született s rokona volt tisztelendő Bedának, ki énekeket s erkölcsi költeményeket irt; a Glossa ordinariában hat századon át leghitelesb értelmezését adta a szentirásnak; De divinis officiis irt művében pedig kárhoztat némelly babonaságot s az istentiszteletet kellő szertartásokhoz szabja.

Uj vitályokra ada tárgyat az Ur vacsorájának kenyere, hogy tudniillik Krisztus valódi teste-e az, avagy csak képe s emléke annak. Az Atyák nem szóltak erről olly határozottsággal, minővel szokás volt a vitába hozott tárgyat támogatni; miért is gyakran ugyanazon egy iróból mint pl Beda- vagy Alcuinból, egyik, s másik véleménynek kedvező helyeket lehete idézni. Pascasius Robertus, corbiai szerzetes, határozottan erősíté, hogy a megszentelt kenyér és

---

[1]) **Dungald**, *Adversus Claud. Taurinensem.*

[2]) A francziák Eberhardot Piemont grófjának, Nothingot Verona püspökének teszik.

bor Krisztus valóságos teste s vére, ugy, a mint azt anyjától kapta. Az akkor minden nagy zaj nélkül folytatott vita, két századon át nem hozatott többé szőnyegre, miglen Berengár, Toursi sz. Márton tanodájának tanára, ellene nyilatkozott ama tannak, és Lanfrancnak, ki azt Normandiában a becki tanodában védelmezte. Róma átok alá vetette Berengárt (1050), hanem utóbb Hildebrand pápai követnek egy hitvallást mutatván be, ujra megáldatott (1054). Azonban a kétszer elismert igazságtól két ízben ujra elállott, mig végre mégis határozottan az egész egyház véleménye mellett maradt.

Mint láttuk, nagyobb következményeket vont maga után a nicolaiták pártja, melly a papok házasságát védte, és Photius vitái, mellyek a keleti egyház elszakadását idézték elő. Mások anélkül, hogy a katholikus egységtől külön váltak volna, gyakorolták a gondolkodási szabadságot, mellynek a középkorban legjelesb képviselője az irhoni Erigena vagy Skót János vala (-886). A IX. század elején születve alkalmasint tudományos hazájában nevelkedett. Később utazgatva megtelepedett Kopasz-Károly udvaránál, ki őt a megujított udvari tanoda igazgatójává tette [1]). Lefordított sok alexandriai neoplatonicust, értelmezte Aristotelest, kit a görögök közt legélesb vizsgálódónak nevez a természeti dolgok különbsége körül, de Platónak tartja fenn a világ legnagyobb bölcselőjének dicsőségét [2]). Az ezekből merített észtan szerint védte ő tizenkilencz pontban az emberi akarat szabadságát, mellyek közől kárhoztatott négyet a kiersyi zsinat; de jóváhagyta az egészet a lyoni. Különben ugy látszik, az emberi szabadságnak nagyobb tért engedett, mint a minőt a hittudósok akartak.

Dionysius Areopagita művei, mellyek hitelessége már a régi korban is megtámadtatott, jelenleg pedig tagadtatik, uj tiszteletet nyertek Francziaországban, mióta szerzőjök az első párizsi püspökkel zavartatott össze. Egy példányt e művekből Dadogó-Mihály görög császár Kegyes-Lajosnak ajándékba küldött, ki azt nagy tisztelettel a szent-dénesi apátságba tette le; hol mint haszontalan ereklye állott, miután görögül igen kevesen tudtak. Skót János lefordította ama műveket, mivel becseseknek s czéljával összeegyezőknek találta őket, hogy tudniillik a bölcsészetet a hittudománynyal öszhangzatba hozza. Kikiáltotta a bölcsészet jogait, kijelölve az észnek, a lélek

[1]) Midőn Károly asztalánál ebédelne, ez fecsegni akarván azt kérdé: minő különbség van *inter scotum et sotum (a skót és a bolond között?)* — *Csak egy asztal választja el őket;* felelé a bölcselő.

[2]) *De divisione naturae*, vagyis *περὶ φύσεων μερισμοῦ*.

alakjának, határait; s helyes szabályokat ad, mellyek által az ismerttől behozás (inductio) utján az ismeretlenre lehessen jutni. Én meg nem ijedek a tekintélytől, sem nem félem a szük elmék haragát, s azért nem átallom nyilván hirdetni azt, a mit az ész megkülönböztet s bizonyossággal mutat meg.

Főműve, De divisione naturae öt könyvben, a mester és a tanítvány közötti párbeszédet képez a dolgok egyetemességéről, mellyeket négy osztályba soroz: vannak tudnillik szerinte teremtetlenek, mellyek teremtenek; teremtettek, mellyek teremtenek; aztán teremtettek, de nem teremtők, és nem teremtettek és nem teremtők; a teremtett dolgok a teremtetlenekbe térnek vissza, s egyedül Isten s az összes dolgok elemei maradandnak fenn. Scotus tehát a mindistenségbe (pantheismus), a neoplatonicusok ezen zátonyába ütközött, s bár palástolta e tant, midőn az emberi személyiséget az isteni lélekben is elismerte, a teremtést öröknek, de Istennél utóbbinak állítá, kinek az nem kifolyása, hanem szabad tette; bár hirdeté, hogy a teremtő s teremtmény között semmi zavar sincsen, s hogy ő az egyháznak igaz híve; a mély belátásu hittudósok mégis fölfedezték a tévelyt, s felmutatták azt a túlmerész bölcsnek, ki nem gyüjtögető többé, mint Alcuin és Beda, hanem a metaphysicára emelkedik s mutatja, miszerint a görög szent-atyák mellett Plotinost és Proclost is tanulmányozá. Állítja a bölcsészet és hittudomány azonosságát, miután a valódi vallás valódi bölcsészet és viszont. Scotus volt a neoplatonismus utolsó hőse; ő vetette meg a hit által értelmiségre jutó keresztény bölcsészetnek alapjait, melly bölcsészetnek az ő elhunyta után szabad tér nyilt meg. A mai németek ujjá akarják teremteni hírét, állítván, hogy Scót Jánosban az ő metaphysicájok összes elemei megvannak.

Jánost az irásra ama híres Hincmár buzdította, ki a történet- s tudományokban annyira híres, s ki első volt, ki őt elitélte, midőn tévelyeit fölfedezte. Több más gondolkodók e korból sokkal gyakorlatibb emberek voltak, mint Agobárd, Gerbert és VII. Gergely. Tudományuk által magasra vergődtek még Paviai Lanfranc és Aostai Anselm. Az első Normandiának Avranches és Bek városaiban tanodát tartott (1005—89) s az Ujszövetségnek a szentatyákkali egyeztetését kezdte dolgozni; utóbb Hódító-Vilmosnak tanácsosa- s ministerévé lett. Aostai Anselm (1033—1109.) tanitványa, s mikép a tanodai igazgatóságban, ugy a canterburyi érsekségben utódja, irt az akkori kérdések fölött; s a szent titkokat és hitelveket nemcsak a tekintélyre,

hanem az észre is akarta alapítni. Őt tartják a metaphysica megujítójaul [1]). Az igazságróli értekezésben, a közönséges bölcselők által félreismert tényt mutatja meg, hogy tudniillik az érzékek nem csalnának, s hogy a tévely nem mássunnan van, mint az a fölötti itéletből, mit az érzékek igaz gyanánt tüntetnek elénk. Az általa s mestere által alapított iskola igen sok jeles tanítványt adott.

Damiáni Pétertől (998—1072), eme korszak legtudósabb s legtevékenyebb főpapjainak egyikétől sok levél maradt fenn, ugyszinte az egyházi fegyelemröli apró müvecskék, szentirás-magyarázati s hittudományi kérdések, beszédek és szentek életrajzai; irálya jobb ugyan kortársaiénál, de mégis gyarló. Szent Anselm, Lucca püspöke, VII. Gergely ösztönzésére irt az egyházi kiváltságok- és meghatalmazásokról (investitura), összeszedve az e tárgyra vonatkozó szentirási helyeket és pápai rendeleteket.

Tudományok.

Inkább a tulajdonképi tudománynak, mint az irodalomnak embere volt az auvergnei születésü Gerbert (II. Silvester), ki leveleiben minden tudománybani jártasságot tanusit. Nagy gonddal gyüjtögette a könyveket, s mint Ditmár mondja, Magdeburgban rendesen készített órát állított fel, aztán a hajósok csillagát nádszálon keresztül vizsgálta: első eszméje a távcsőnek! A tanodákban a dialectica mellett a mennyiségtant is előmozdítá, hogy növelje az ifjak értelmének erejét s behatását.

Hogy ki nem vesztenek a mennyiségtani ismeretek, mellyek a nyelv után a legfontosabb tudnivalók, bizonyítja az erőműtan és épitészet, mellyek hamarjában olly virágzásra emelkedtek. Hermannus Contractus irt a zenéről, a csillagtávmérő szerkezetéről, a napfogyatkozásról, a kör négyszegitéséről, a számadásról s élettudományról; azonkivül a jobb költők közé is számittatik; több görög bölcsészt s arab csillagjóslói könyvet lefordított. A csillagászat szép emléke áll fenn a florenczi székesegyházban. Egy naptár az, melly 813-ban iratott, a csillagászati észleletek legszebb nyomaival. Dicuil, irhoni szerzetes 825-ben De mensura orbis terrae czimü könyvet tett közzé; használva a régibb szerzőket s különösen a mellyekre a theodosius-féle tábla alapíttatott.

A mennyiségtanban roppant érdemei vannak Gerbertnek, ha igaz, hogy a számjeleket s az ezeken alapuló számtant Európába ő

[1]) Bővebben a köv. *Könyben*, hol a Scholasticáról is értekezünk.

hozta be. Tudjuk, mikép a régiek számjelekül betüket s abc-ét használtak. Igy a héberek az első kilencz betüvel a kilencz egyszerü számot jelölték; a következő kilenczczel a tizeseket; a százasokat a fennmaradt négy betüvel és a, csak a szó végén használt öt hangjellel fejezték ki. Ugyanezt tették az arabok, csakhogy egy huszonnyolczadik betüvel is birtak az 1000 megjelölésére. E módot kelle használniok a phoeniciabelieknek, kiktől azt a görögök tanulták el. Ezeknek öt elsü betüje 1. 2. 3. 4. és 5. számot jelöli; a 6-ra a ϛ-t fogadták el a náluk hiányzó héber ו helyett; következék a többi betü egész a 90-ig, mellynek jelölésére a hiányzó héber צ helyébe a koppát hozták be; ϱ-tól kezdve az utóbbi nyolcz hangjel a százasok kiirására szolgált egész a 900-ig, mellyre a sanpi használtatott. Az ezresek a kilencz egyszerü betüszám alá helyezett vonás által különöztettek meg, ugy, hogy míg η 8-at, η 8000-et ért. A rómaiak talán a hetruscus szokás szerint betüket használtak, akkép, hogy az I. V. X. L. C. D. és M. 1. 5. 10. 50. 100. 500-at és 1000-t jelentett. A közbeeső s többezett számokat ezek összetételével fejezték ki; tökéletlen rendszer, melly a számtan minden haladását megakasztá.

Már láttuk, hogy az indusok már igen régen czélszerübb számolást ismertek, mellyben a számjelek a sajátin kivül helyzeti értékkel is birtak: ugy hogy ugyanazon számjel a második helyen tizet, a harmadikon százat s igy tovább jelentett. Bascora Acharay, ki 1114-ben született, irta a Lilawati-t, mit nem régiben Taylor lefordított s mellyben nagy készséggel végeztetik a négy első mütét egész és törtszámokkal; továbbá a hármas szabály s a négyszeg- és köbgyök-fejtés, ugy, mikép az mai nap gyakoroltatik [1]). Tölük tanulták az arabok, kik e számolást Indosi-nak az az industudomány-

---

[1]) A számjelek eredetéről lásd **Vincent**től: *Origine des cifres et l'abaque du Pythagoras*, a lionvillei *Journal de mathématique*-ben (junius 1839). — *Revue archéologique*, **Humboldt**, *Über die bei verschiedenen Völkern üblichen systeme von Zahlreichen, und über den Ursprung des stellenwerthes der indischen Zahlen* 1839. IV. köt. 205. lap. Chasles bebizonyitotta, hogy a nyugatiak az indus számokat előbb ismerték, mint az arabok: *Aperçu historique des méthodes en géométrie* 1837; de nem meggyőző, midőn az indusszámok ismeretét Archimedesig akarja vinni. Magából Archimedesből meg lehet öt czáfolni, s még inkább a római irók helytelen számolásai által. Csak Frontinust idézzük, ki mondja, hogy egy nehezék egy ötödet tesz + 1/8 + 1/96 + 1/432; hogy egy körre hozott négyszeg ujnak átmérője egy uj + 1/8 + 1/188, és ez 3/4 egy ötödből + 1/24, + 1/48 (*De aquaeduct.* 26). Olly kitételek, mellyeket soha sem használt volna, ki a hely értékét ismeri, s mellyek a latin iróban annál zavartabbak mivel a nevező helyett mindenütt a római súlymértéket használja.

nak (Hendes-seh) nevezik. Avicenna a számolásróli iratában számtani műtétekről, azoknak próbáiról s leginkább az ugynevezett kilenczesről értekezik s mondja, hogy az Isten Ádám fiainak adta a számok tudományát, hogy ezzel uralkodjanak az idő- és tér mérhetlen ürege fölött. A spanyolok saját hazájokban, az olaszok pedig kereskedve láthatták az arab vagy inkább indus számolást.

Gerbert, akár ezektől tanulta akár Boëtiusból merítette az arab számolást, elég az hozzá, hogy ő terjesztette el, huszonkét oszlopú számlatáblájával, mellyen a kilencz első szám helyzeti értékkel is bír s az összes számtani műtétek a szerint végeztetnek. Hogy azonban valódilag ismerte volna ama számolás legkitünőbb sajátságát vagyis a tizedes rendszert, kétségbe vonjuk, annál is inkább, mivel a XII. század előtti kéziratokban a 10-et különös jegy által találjuk jelölve. A következett században ismeretes volt már a mai logarithmus, de csak a tudományos könyvekben használtatott. A pisai Fibonacci Leo 1202-ben Arithmetica- s Algebrájában; Sacrobosco János 1250 körül De sphaera című irátában s végre Castiliai X. Alfons az 1252-ben megjelent csillagászati táblákban használta azt.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Szépmüvészetek.

Zenészet.

Arezzói Guido a hangjegyek föltalálójának tartatik, hanem ezen érdeme fölött bizonytalanságban vagyunk. A vonalok és pontok már előtte ismertettek. A hanglépcsőnek sem behozatala, sem tovább terjesztése, melly szerint a régiek tizenöt húrjához még öt adatott, nem az ő érdeme. A hagyomány csak annyit mond, hogy ő hangjegyeket talált fel, mellyek segélyével a zene, mellyre előbb évek kivántattak, most rövid idő alatt betánultathatott, és hogy VIII. Benedek, ki őt próbaadás végett Rómába hívta, teljes megelégedését nyilvánitá neki. Hanglépcsője a görögökével ugyanaz, csak terjedtebb három hurral a fel-s egy húrral az alhangban [1]). Némellyek állitják, hogy akkori-

---

[1]) Az indusok az elemhangok jelölésére 4000 év óta az *s, r, g, m, p, d, n* betüket; a tibetiek számjeleket, a görögök abc-jöket használták a hangmódok változata szerint *A*-tól *Ω*-ig. Az olaszok is az első tizenöt betüt használták, miket Nagy-Gergely az együtthangzásos hanglépcső végett (scala diatonica, a hét első betüre hozott le. Később pontok jöttek divatba s vonalok fölé

ban a gergelyféle betük egyenhuzamos vonalok fölé s közé tett négyszög vagy gömbölyü pontokkal cseréltettek fel, mi által az összeegyező hangviszonyok a látás által mintegy érezhetőkké leltek. Megjegyezhetésök könnyűsége, egymás fölé tett pontok által, a gyakorlatot is könnyűvé s biztossá tette.

Már szent Ambrus és Nagy-Gergely kivetköztették a zenét pogány világiasságából, melly szerint csak az érzelem tartásának kifejezése s a szenvedély által előidézett benyomás és indulatnak utánzása volt annak czélja. A rhythmus tehát elvetteték, de megtartattak a régi hangmódok, mellyek csak a vastag s vékony hang közötti változatos fokozatu különséget jelölték. Ambrus egyesítette a két tetracordot (négyhúrost) s hanglépcsöt alakítva, a görög hangmódokból négy ollyat választott ki, mellyet legösszeillőbbnek tartott az ének fensége- s a hangnak kiterjedésével. Az éneklésbe fölvett czikornyákat s a nagyszámú rhythmusokat számüzte. E jeles egyszerüsítés gátfalat is képezett a rontó ujitások ellen s igy az istentisztelet szent komolyságához képest a zene is tiszta egyszerüvé s fenségessé lön. Utóbb ismét pogány s eretnek elem csuszott be az egyházi zenébe, mi Nagy-Gergelyt a világi események szinpadáról a zene támlához leereszkedni kényszeríté. Ambrus nyomain járva kiküszöbölte az illetlen hangmódokat, hanem az egyhanguság elkerülése végett négy ujat hozott be; a rhythmust ismét számüzé, ugy, hogy az ének alkalmatlanná tétetvén a szenvedélyek kifejezésére, tisztán egyházivá lön. Különben is az egyenmértékü hangok az egyházi énekben igen alk almasak voltak a Mindenható rendithetlen nyugalmának kifejezésére.

Hátra volt még, hogy a keresztény zene az öszhangzást (hármoniát) is elfoglalja. Ezt nem ismerték a görögök, kiknek szabályaik csak a hangok egymásutánját határozták meg, holott most azok együtthang-

---

irattak, de nem tudjuk erre szoritkozik-e Guido találmánya. Ő a hangjegyek neveit ezen Ker. sz. János dicséretére készitett ének első szótagaitól vette:

UT *queant laxis* RE*sonare fibris*
MI*ra gestorum* FA*muli tuorum,*
SOL*ve polluti* LA*bii reatum,*
Sancte Joannes.

A *Si*-t a XVI. században Van der Putten *(Erycius Puteanus)* adta hozzá. Kircher állítja, hogy a messinai jezsuiták könyvtárában egy régi görög kéziratot láta, mellyben többféle énekek Guido modorában voltak hangjelelve. A vastag húr görög *Γ* (gamma)-val jelöltetett s minthogy e betü az akkori modorban a hanglépcső fejénél állt, ez *gammának* neveztetett el. Különben mindenki tudja, hogy az első hangjegyek Milanóban nyomattak s hogy a zenészeti műszavak egészen olaszok. Lásd a mi *Archaeologiánkat.*

zását kelle behozni. Daczára a szokás és a régiek iránti nagy tisztelet akadályainak, kivívatott lassankint két hangnak együtt hallatása; hanem hogy mikor kezdetett ez, határozottan nem tudhatjuk. Némelyek a 840-ben született flandriai szerzetes Hecaldnál (Ugbald) akarják azt először feltalálni; de minthogy ez is csak a negyed, ötöd, és nyolczadot találta összhangzónak, ugy látszik, hogy inkább csak az egymásután, mint együtthangzás szabályaihoz ragaszkodott.

Arezzói Guido a helyett, hogy uj szabályokat adott volna a zeneművészetnek, csak tökélyesbítette annak hangjegyeit. Műveiből tisztába jövünk az iránt, hogy az együtthangzás létezett már, de nem tudhatjuk, minő szabályok által rendeztetett légyen.

A kölni vagy párizsi Franko értekezést írt az ellenpontokról [1]) mely tanuságot tesz a zenészetnek ama korszakbani állapotáról. A közegeket hason és külön hangzatokra osztja; az elsők között tökélyeseket, tökélyetleneket és középsőket különböztet meg; a tökélyesek az egyhang és a nyolczad; a tökélyetlenek a nagyobb és a kisebb harmad; a középsők a negyed és az ötöd. Mikép használtattak légyen a közegek, s mire alapíttatott az osztályozás, nem tünik ki; csak azt találjuk, hogy a mai módosulatok, bár tökéletlenül akkor már megvoltak [2]).

Illyen maradt a zenészet állapota a középkorban; csak csekély haladást vehetni észre az együtthangzás előidézésében. A XIII század elején feltünt már a hangérték meghatározásának szüksége, minek a rhythmustól különböző zenészeti hangmérés lőn eredménye. A mérthangu vagy uj zenészet [3]) meghatározá ugyan a hangok értékét, de hiányzott a változatosság, erős utánzó tehetség, melly a különböző értékek egyeztetéséből ered. Az tehát csak mintegy zenészeti óra volt, melly sokat különbözött a mai rhythmustól, melly a hangvegyület végetlen változatossága által az érzelemnek mintegy képévé lesz; a zenészeti hangmérték azon eszköz volt mégis, mellynek segélyével a rhythmusi lábak a zenészetbe s magába a hangmértékbe behozathattak.

A XIV. század elején hetedre találunk, mint a hatod késleltetőjére, és a negyedre mint a harmad késleltetőjére; Francesco Landino, florenczi orgonamester, ama század közepén már illy összevont együtt-

---

[1]) **Franconis** *Musica et cantus memorabilis.*

[2]) Valójában véve az egyhang és a nyolczad nem összhangzás, hanem azonság.

[3]) Illy megkülönböztetés található a Paduai Marchettóban, ki művét Robertnek, Nápoly királyának szentelte.

hangzást használ [1]). Ugyanazon időpontban Muris János, sorbonnei tanár De discantu című értekezését tette közzé, mellyel az ujabb zenészeti együtthangzás kezdődik.

Orgona.

Nem szabad emlitetlenül hagynunk az orgonát, Pan sipjainak ezen nagyszerü fejleményét, melly kizárólag az egyház által elfogadva nagyon elősegité a zenészetet s megkönnyité az együtthangzás nagyobb tökélyre hozását. Baldrik, Friaul herczege, Kegyes-Lajosnak egy György nevü velenczei papot külde, ki ajánlkozott volt orgonák készitésére s csinált is egyet Aachenben, hol aztán e mesterség annyira előhaladt, hogy VIII. János Hanno püspököt arra kérte, hogy küldene neki egy tökélyes jó orgonát értelmes orgonajátszóval. A winchesteri püspök Elfeg szinte készittetett egy orgonát 1001-ben négyszáz sippal s harmincz fuvóval, mellyet hetven embernek kelle nyomkodni. A halberstadti husz fuvóval bírt s tíz ember által nyomkodtatott; a magdeburgi huszonnégy fuvós orgonát tizenkét ember hozta hangzásba. Minthogy azonban a billentyük még igen durvák voltak s ökéllel kelle nyomatniok, az orgona csak igen lassu s egyszerü énekre az ugynevezett cantus firmusra vala alkalmas.

Az orgona valódi keresztény hangszer, melly mint egyedúr a többi összes hangszerek hangkifejtését hatalmában tartja, mikép régi, összerőre vonatkozó neve is (organum) mutatja. Az egyetlen egy fuvalat által kifejlő számos hang az egyetlen hitet jelvesíti, melly a hivők lelkeit az éghez emeli. A ki nem merült el az anyagiságba, a magasztos egyházi zenét sokkal lélekemelőbbnek fogja tartani annál, mellynek összes czélja az érzékcsiklandás. A zsoltár és dicséretzengés, nem levén hozzákötve meghatározott mértékhez, minden hangnak saját elvont értéket ad, a fül maga teremt magának rhythmust a szerint amint az érzelem kifejezése hozza magával, s a mérték távolléte a végtelennek határozatlan érzetét idézi elő. A rhythmus és szigorú mérték nélküli zengély a mise némelly helyein az érzelem azon kitörő mély kifejezéséhez hasonlit, melly ellenállhatlanul megindit és elragad; e tiszta zengély által, melly legkevésbbé sincs az érzékek csiklandására irányozva, a lelki ember törvényeivel s a szent érzelemmeli viszonylata által az áhitat kifejezésének hatalmát végnélkül emeli. A legrégibb egyházi zeneszerzők megelégedtek azzal, hogy egy vagy több énekhangot egyszerüen az orgonával (unisono) kisértek; de miután a zenészeti együtthangzás e művészetet elömozditá, az orgona is

[1]) Egyik olasz énekét közzétette az 1827-i *Revue musicaleban* Fetis.

fölvette az öszhangzatot (harmonia) melly játék aztán orgonálásnak neveztetett el.

Épitészet.

Az Adatardus által, Kegyes-Lajos uralkodásának kezdetén Spoletóban tartott tanácskozmányróli tudósitás alkalmilag egy palotát is ir le. Az udvarból az elő- vagy udvar-csarnokba lép az ember (proaulium), mellyből a salutatoriumba, üdvözlő vagyis elfogadó terembe vezet az ajtó. Ezután következett a consistorium vagyis titkos tanácskozmányok terme. Ezután a triclinium, lakoma- vagy ebédlő terem, mellyben a vendégek három sor asztal mellett foglaltak helyet, füstölő szerek illatában gyönyörködve, melly az epicaustoriumból (illat-égető) terjesztetett. A palota részeit tették még a nyári s téli szobák s a fürdők. Körülötte halastó, vizvezető s lóverseny állott.

Világos, hogy ez római diszlak volt, melly túlélte a barbár rombolásokat. A népvándorlás után sokkal egyszerübb volt az épitkezés. Többnyire földszintiek voltak a házak s salac volt nevök, míg a kevés emeletes épület solariatta nevet viselt. Némelly ház téglával (cupae v. cupellae), a legtöbb azonban fazsindelylyel (scandulae) vagy szalmával volt fedve. Innen a gyakori tüzvész, melly miatt, mondja 1106-ik év táján Landulf, Milanóban alig volt kö- vagy vályogház, majdnem valamennyi fából és szalmából készittetvén. Miért is ha szél fujt, tüzet rakni el vala tiltva, mi a lakosokra természetesen igen alkalmatlan vala. Sokkal eszélyesebben tett Ferrara, melly a fa-házak s fa-tetök épitését tiltotta el.

Kémények.

Elősegité a sok tüzvészt a kémények hiánya. A régiek ugy látszik kevéssé ismerték ezen kényelmet; minthogy a tüzet a szoba közepén gyújtották s a füstöt egy lyukon eresztették ki, mint ezt a hegyi lakóknál még most is láthatni. Rendes kémény Lombardiában a XIV század előtt ugy látszik nem használtatott. Fiamma [1]) mint uj találmányról beszél róla; Gattaro András pedig állítja [2]), hogy az azelőtt ismeretlen kémény használatát Rómából 1368-ban az öreg Carrarai Ferencz terjesztette el. Husz évvel később Musso [3]) följegyezte, mikép a piacenzai házak ragyogók, fényesek, jól bútorozottak, szép edényekkel ellátvák, szép szobájuak; némelyeken ké-

---

[1]) *Manip. florum.*

[2]) *Hist. Patav.* — Rer. ital. script. tom. XVII.

[3]) *Chron. Placent.* U. o. IX.

mény is van, körül pedig udvarok, kútak és kertek. A kémények alatt tehát, mellyek a régi iratokban említtetnek, a szoba közepén álló kandallókat kell érteni, mellyeket, miután tüz rakatott rajtok, a ház népe körülvett, hogy melegedjék, vagy füstölje magát.

Minő házakban laktak légyen Rómában a magán-emberek, mutatja a nép által közönségesen Pilátus házának nevezett épület, melly csakugyan Crescentius Consul egyik ivadékának tulajdona vala. Középkori modorban megerősített épület az, melly lerontatott utóbb, de Rienzi Miklós által ujra fölemeltetett azon híd védelmére, melly ma Ponte Rotto nevet visel. Igen erős, nehézkes építmény, másunnan összehordott legkülönösebb oszlopokkal s oszlopfejekkel ékesítve [1]).

Ám mégis elhamarkodott itélet volna a szépmüvészeteket, különösen Rómában, kiveszetteknek állítni. III. Leo a mellett, hogy számos uj épületet emeltete, a Confessione di San Pietro egyház talaját négyszáz ötvenhárom font aranynyal huzatta be; a szentély elé korlátozatot készíttetett ezer ötszáz hetvenhárom font ezüstből. Szent András egyházában a kerekded keresztelő-helyet ujra építtette, porfir-oszlopokkal vétetvén azt körül; a szenteltvizet egy oszlopocskára felállított ezüst bárányka öntögette. A festett üveg, mellyet ő a lateráni egyház ablakaiba rakatott, először itten említtetik. Róma többi egyházai is a régi imolák ékességeivel disz ítettek föl, s elég mondan annyit, h ogy nem volt pápa, ki a főváros egyházait valamelly remek-

---

[1]) Ide iktatjuk a ház feliratát, mint tanujelét a legnagyobb nyerseségnek :

† *Non fuit igaru, cujus domus haec Nicholaus*
Quod nil momenti sibi mundi gratia sentit;
Verum quod fecit hanc, non tam vana coegit
Gloria, quam Romae veterem renovare decorem.
† *In domibus pulchris memor estote sepulcris,*
Confisique tiu non ibi stare diu,
Mors vehitur pennis, nulli sua vita perennis
Mansio nostra brevis, cursus et ipse levis.
† *Si fugias ventu, si claudas ostia centum,*
Lis gor mille jubes n. sine morte cubes.
Si maneas castris ferme vicinus et astris
Ocius inde solet tollere quosque volet.
† *Surgit in astra domus sublimis, culmina cujus*
Prim. de primis magnus Nicholaus ab imis
Erexit, patrum decus ob renovare suorum
Stat patris Crescens matrisq. Theodora nom.
† *Hoc culmen claru caro p. pignere gesta*
Davidi tribuit qui pater exhibuit.

művel nem szépitette volna. Emelte mindegyik az istentiszteletet s a szépmüvészeteket, mellyek másutt nem pártoltattak.

Birunk e korból festvényeket és rakműveket is. Igazán véve durvák és ferdék e művek, épen mint az akkori pecsétek és pénzek. Olasz vagy görög művészektől eredtek-e, nem lehet meghatározni, midőn a művészek majd utánozva dolgoztak, majd meg bizonyos másithatlan mintákhoz ragaszkodtak. Ezeredik év táján Ostiai Leo irja, hogy Dezső, Monte Cassino apátja, Lombardiából, Amalfiból, sőt Konstantinápolyból is derék művészeket hozatott, kik márvány-, arany-, vas-, fa-, gipsz- és elefántcsontban dolgoztak s különösen rakműveket is készítettek; aztán hozzáteszi, hogy miután a latin művészet öt század óta elhanyagoltatott, ő azt ujra felvirágoztatta, midőn a mondott monostorban a hozatott művészek által számos gyermeket kitaníttatott. Annyi bizonyos, hogy Cava, Casuaria, Subiaco s Monte Cassino egyházai ama korból birnak festvényeket.

Az akkori művészetnek igen jeles emléke a milanói sz. Ambrus egyház oltárterítője, mellyet 835-ben Anspert érsek számára bizonyos Volvinus 80,00 arany pénzért készitett. Eleje tiszta arany, a többi aranyozott ezüst, gazdagon kirakva drága kövekkel, képekre osztva, mellyek sz. Ambrus életének jeleneteit ábrázolják. Állitják mégis, hogy a németek fölebb álltak a művészetben s hogy az olaszok művei távolról sem közelitik meg amaz edényeket, mellyeket II. Henrik a bambergi székesegyháznak ajándékozott s mellyek ma Münchenben csodáltatnak.

Az épitészetet különben nem csak az erősitett várlakok emelése, mellyekbe a függetlenségre törekvő főurak zárkoztak, hanem a szépitési művek is elősegitették. A milanói sz. Ambrus- egyház gyönyörü előcsarnokát az említett Anspert érsek épittette oszlopokról emelkedő ivekkel, mellyeknek ha nem is fensége, de csinja a római épitményekre emlékeztet. A florenczi sz. apostolok egyháza, mellyet némellyek Nagy-Károlynak tulajdonitnak, ollyan modorú, s azt használta mintául Brunelleschi. Pola d' Istriában a székesegyházat II. Lajos épittette az első keresztény idők modorában, kerülve a VII. s VIII. század szabálytalanságát.

Az ezredik év körül a művészetek ujjászületni látszottak, vagy mivel gyarapodott az ereklyék iránti tisztelet, mellyek akkor erőszakkal sőt csalfasággal is kerestettek; vagy mivel az emberek biztosaknak vélték magukat földeiken, mellyeket azelőtt egyes csordák vagy egész rabló nemzetek pusztitgattak; vagy mivel a városokba vissza tért azon élet, mellyet a hübérrendszer megsemmitett vala. Sali-Kon-

rád (1033) ugyanaz nap reggelén, a nélkül, hogy a szertartásnak akár előtte, akár alatta tápot vett volna magához, sz. János apátságának és a speyeri székesegyháznak alapkövét tette le. Ez utóbbi, melly császári temetkezési helynek volt szánva, egyetlen emléke a byzanti építészetnek Némethonban. Hajója három, chorusa tojásdad. Nem levén benne semmi a mór vagy góth modorból, nem bír sem csúcsívezettel sem gyámoszlopokkal.

Ezer után kezdettek építtetni Dijon, Reims, Cambray, Orleans, Limoges, Nantua, Perpignano, Poitiers, Autun, Avallon és Strassburg régibb egyháza. Ez utóbbit a parasztok kezei emelték, kiket munkára a IX. Leo által hirdetett búcsu ösztönzött. Ujra építtettek (1008) a toursi sz. Márton és a clunyi egyház, hol Krisztus az evangeliom jelvei közt volt ábrázolva. Rikhard, viennei apát szent Henrik császárt festette le, a mint ez szerzetes ruhát kér magának adatni. Festmények különben csak a boltozatra alkalmaztattak, a falak változtatható szőnyegekkel vonattak be [1]). Olaszországban különösen a felvi-

[1]) Följegyezzük az azon korból való többi egyházakat:

922-ben Sz.-Orsolya s 954-ben Szent-András Kölnben.

978—1009. a mainzi székesegyház.

980-ban elkezdetik a winchesteri.

991-ben Beauvaisban a régi egyház, melly később a nagyszerü Sz. Péternek enged helyet.

996—1016. A wormsi székesegyház.

1001. Saint-Germain-des-Prés Párizsban.

1005. Vilmos apát megkezdeti Dijonban a szép sz. Benignus kerekded egyházárómai mintára, mindenünnen összeszedett márvány oszlopokkal.

1013. A bordeauxi sz. Kereszt egyház bevégeztetik.

1020—1028. A chartresi székesegyház ujra építtetik.

1025. A coutancei hegyes ivezetü egyház.

1029. Uj chartresi egyház.

1036. A kölni Apostolok egyháza bevégeztetik.

1037. Jumègesben apátsági egyház építtetik.

1049. Jerusalemben a sz. sir megujíttatik. — Reimsban sz. Remigius egyháza fölszenteltetik; aztán a XIV. században megujíttatik.

1050. Kezdetik a westminsteri apátság.

1053. A seezi egyház.

1064. Caenben a sz. István apátság és a Vilmos herczeg által alapított sz. Háromság egyháza.

1070. Kölnben sz. Gereon egyháza befejeztetik.

1082. A mortaini egyház.

1088. Az elyi székesegyház.

1096. Sz. Nazar Carcassonában.
Sz. Saturnin Toulouseban.
A norwichi székesegyház.

rágzott szabadság s kereskedelem előidézte jóllét nagyszerű építkezésekben nyilatkozott. Az anconai sz. Czirjék egyháza, melly a X. század végén görög modorban építtetett, hihetőleg byzanti építészek műve. Florenczben 1013 táján Hildebrand püspök sz. Miniát templomát (San Miniato al Monte) építtette, mellynek Nagy-Károly basilica czimet adott; van benne egy mozaik, mellynek tárgya: buzditás a jóra. 1059-ben a sz. Lőrincz egyháza megnagyobbíttatott; 1085-ben sz. Ágata egyháza emeltetett. 1028-ban Bajor Jakab püspök a fiesolei székesegyház alapját tette le, melly három hajóval, különböző, római oszlopok- s oszlopfejekkel volt ékesítve? 1060-ban kezdődik s tiz év mulva fölszenteltetik a luccai szent Márton-egyház; 1032-ben pistojai szent Pál; 1043-tól pedig 1178-ig sz. Zeno egyháza épül fel Veronában, hol a várostorony 1172-ben emeltetett. Görög modorban építtette Hugo, brandenburgi határgróf a toscánai apátságot s Ravennán kivül a Santa Maria Rotondát. Az arezzói régi székesegyház 1014-ben kezdett építtetni, a ravennai sz. Vitál mintájára; Mainard építész 1022-ben fejezte azt be. Az empolii székesegyház felirata 1093-at olvastat [1]).

Különösen a tengeri köztársaságok versenyezni akartak a régi műemlékekkel, mellyeket a Sziget-tengeren, Göröghonban s Konstantinápolyban láttak. Velencze kincseit s áhítatát olly templom építésében mutatta ki, melly mérkőzhetett a byzanti sz. Zsófia egyházzal. S minthogy ez a 976-i nép-mozgalom alkalmával lángok martalékává lett, I. Pietro Orseolo doge a következett évben egy ujabbnak, a sz. Márk egyházának alapját tette le, melly mint mondják, 1071-ben fejeztetett be, majd nem azon módon, mikép mainap látható. A byzanti építészet legszebb mintája ez. Az alapterv görög kereszt, mellynek központját egy nagy, karjai végét pedig egy-egy kisebb, nem félkörü, hanem hosszukás kúpozat koszorúzza, kerekded ablakokkal. Az oszlopok fejei négyszegletüek, mellyeket kerek ivek kötnek össze, s

---

Wiebeking lovag Münchenben a naumbergi székesegyház kezdetét ezer előttre, a mindeni-ét 1009-re; a hildesheimi három templomét 1022-re; a goslari székesegyházat 1040-re, a hildesheimit 1054-re, az osnabruckit 1101-re teszi, de minden erősebb bizonyítás nélkül. Én följelöltem itt mindazt, a mit művészeti vagy történeti könyvekben találtam. **Caumont**nak *Hist. sommaire de l' architecture religieuse, civile et militaire au moyen âge* czimü munkájában mintegy száz franciaországi egyházat találok följelelve 1040- és 1100 között; de határozott évszáma egynek sincsen.

[1]) *Hoc opus eximii præpollens arte magistri*
Bis novies lustris annis jam mille peractis
Et tribus cœptum post natum Virgine Verbum.

mellyeken a hajó körül a nők számára épített karzat nyugszik; a szentélyt görög modorú fátyol borítja. A homlokzat épen olly széles, mint maga az épület, öt ajtóval, legváltozatosb hajlatu boltivekkel s gazdag és legfinomabb márványozattal. A Signoria rendeletet adott ki, hogy keletről egy hajó se térjen vissza, melly szobrokat, oszlopokat, dombor-müveket, márványt, sárgarezet s más drága építési anyagokat nem hozna a nagyszerü templom építése- s ékesítésére. A rakművekből is különös remekletek diszesítik Velencze ezen nevezetességét. 979-ben Tribuno Memmo doge sz. György templomát, és 1008-ban Orso Orseolo püspök a Santa Maria di Torcelló-t építtette.

Ez időben építette Genua is az ő szent Lőrinczét, mellynek átalában szép homlokzata 1100-ban készült el, mint fenséges emléke a Ligur-tenger királynője áhítatos nagyságának [1]), melly amaz egyházzal Ker. sz. Jánosnak keletről hozott ereklyéit tisztelte meg.

A vetélytársak között nem akart hátra maradni Pisa, melly, miként azok is, a keskeny területet szépítéssel akarta emelni. A pisaiak behatván erőnek erejével a palermói kikötőbe (1063), mellyet épen akkor az Aglabfiak foglaltak el, hatalmukba kerítnek hat terhes arab hajót, ötöt megégetnek, a hatodikat hazájokba hozzák s czélul tüzik ki a benne talált kincscsel székesegyházat emelni [2]). A vállalattal

---

[1]) Ugyanezen időre teszik Genuában sz. Viktor és Sabina építését. 960-ban sz. István, 994-ben pedig a savonai uj székesegyház kezdetett meg. Ez utóbbiban van egy festvény, mellyen az 1101-ik év olvasható.

[2]) Okmányul szolgál az egyház felirata:

Anno quo Christus de virgine natus, ab illo
Transierant mille decies sex tresque subinde.
Pisani cives, celebri virtute potentes,
Istius ecclesiæ primordia dantur inisse
Anno quo siculas est stolus factus ad oras,
Quod simul armati multa cum classe profecti
Omnes majores, medii, pariterque minores
Intendere viam primam sub sorte Panormum
Intrantes, rupta portum pugnando catena.
Sex capiunt magnas naves, opibusque repletas,
Unam vendentes, reliquas prius igne cremantes.
Quo pretio muros constat hos esse levatos.
Post hinc digressi parum, terraque potiti,
Qua fluvii cursum mare sentit solis ad ortum,
Mox equitum turba, peditum comitante caterva,
Armis accingunt sese classemque relinquunt,
Invadunt hostes contra sine more furentes.
Sed prior incursus mutans discrimina casus,
Istos victores, illos dedit esse fugaces,

Buschettót bizzák meg, ki önmaga teremtett magának modort, az első keresztény idők müveinek tanulmányozása által. S valóban azokra emlékeztetnek a nagyszerü oszlop-csarnokok, mellyek ama, magaslati fekvése által még fenségesbnek tetsző székesegyházat hosszában megosztják [1]).

A müvész szükségesnek tartá nagy számu oszlopokat alkalmazni, mellyek részint keletről hozattak, részint Pisa régibb emlékeiből kerültek elő. Belül és kivül, különféle arányban, négyszázötven oszlop állíttatott fel, mellyek egy része kétségkivül akkor készült, talán Elba szigetén. Legszebbek a belsők, u. m. a nagyobb hajó huszonnégy oszlopa, harminczegy láb s nyolcz ujnyi magassággal, míg az oldal oszlopok, mellyeket ivezet kötött össze huszonhárom lábnál csak valamivel magasabbak voltak. Az egyház hossza kétszáz kilenczven három láb, szélessége kilenczvenhét, magassága százegy láb. Kivülről egy kisebb s nagyobb oszlopsor a falba van eresztve, a kisebbik ivezettel, a nagyobbik pártázattal van ellátva; egy harmadik oszlopsor a középtetőt tartja. A kúpozat első kisérlet az illynemü épitésben.

1100-ban fejeztetett be a mü, s tizennyolcz évvel rá Gelasius pápa szüz Máriának szentelte azt fel. Messziről hozott remekmüvek gazdagiták a nemzeti emléket, mellyben különféle régi feliratok, de meg ujak is, Pisa történetére vonatkozók olvastathattak; azonban az össze-vissza rakott dombormüvek, nagy és kis szobrok, a legkeresettebbek mellett durva müvek, haborítják az egésznek nagyszerüségét.

Tekintve e kitünő müveket egy valaki azon csodálkozik, hogy azok iskolát nem képeztek, s az átalános modor tökélyetlen maradt; annyi igaz, hogy mikép mindenben, ugy erre nézve is a javítás nem az átalános müvelődéstől hanem személyi behatástól eredt.

A müvészet mégis ujra föléledt, s kibontakozva a szabály s

Quos cives isti ferientes vulnere tristi
Plurima pro portis straverunt millia morti:
Conversique cito tentoria litore figunt,
Ignibus et ferro vastantes omnia circum:
Victores victis sic facta cæde relictis,
Incolumes multo Pisam rediere triumpho.

[1]) Buschetto, ki a milly derék épitész, épen olly jeles gépész is volt, egy gépmüvet készített, mellyel tiz leány ollyan terhet emelt, mellyre különben ezer ökör vagy egy hajó szükségeltetett volna, legalább a felirat igy szól:

Quod vix mille boum possent juga cuncta movere,
Et quod vix potuit per mare ferre ratis,
Buscheti nisu quod erat mirabile visu,
Dena puellarum turba levabat onus.

utánzás békóiból, küljellemében is azon czélt nyilvánitá, mellyre irányozva volt: s tehát az akkori építészetben ugyanazon ellentéteket fedezzük fel, mellyek ama korszak egész társadalmában előtünnek. Egyrészről a várak, erősségek, lovagok s királyok müvei a népek rettentése; másrészről az egyházak, kórodák [1]) s monostorok enyhelyei a zarándoknak, a szenvedőnek s azon lelkeknek, mellyek szükségét érzik a szeretetnek, kegyetteknek és imádságnak. Szokása napjainknak, mondja egy akkori iró, hogy a leggazdagabb nemesek, kik idejöket magángyülöletből öldöklésre fordítják, menedékről gondoskodnak, hol magukat az ellenség magtámadása ellen védjék, a magukhoz hasonlók ellen sikeresen harczoljanak és bilincsekben tartsák azokat, kik gyengébbekké lesznek. Lehető legmagasabbra erősséget építnek, azt félelmesen mély és széles árokkal veszik körül s ennek külső partját faragott és szorosan összeillesztett fákkal karózzák el, melly karózat fal gyanánt szolgál; a karózat mellett helyenkint őrtornyokat is állítnak fel. Az erősség közepén álló házból a tulajdonos az egész környéket belátja. A kapuhoz csak egy, az árkon átvezető hidon juthatni el, melly a vár- ur parancsai szerint gyorsan levethető vagy visszahuzható [2]).

Milly borzasztóságok követtettek el amaz időben az illy várurak által, az olvasó tudja; de ha elborzad lelke azok láttára, fordítsa szemeit az apátságokra s monostorokra, mellyek mindenütt a rosz elleni ovószer gyanánt voltak elkészítve. Ellehet mondani, hogy a szerzetesekben az áhítat és jótékonyság szellemén kivül a szépnek érzete is nagy mértékben volt meg; olly szépen választották ki a monostorok fekvését, hogy a lélek a szépnek szemlélete által önkényt hálára buzdult annak teremtője iránt. A ki példát akar látni az ezer közül, menjen Florencztől husz mérföldre felső Arno regényes völgyébe, hol a legfelségesb fenyvesek közepett emelkedik Vallumbrosa, mellyről a kilátás roppant látkörön át a Földközi-tenger végetlen hullámaiba vész el. Választhattak-e a szerzetesek alkalmasb menhelyet a társadalom viharai ellen s a benső élet tiszta élveinek megszerzésére? Ha onnan Arno forrásai felé veszed útadat, ott találod Camal-

[1]) 1053-ban Pisában tizenkét nemes polgár jótékony intézetek alapítását kezdette meg. Összeadtak tudniillik tetemes kereskedelmi tőkét, mellynek nyereségéből szegény lányokat férjhez adtak, rabszolgákat váltottak ki, segítettek a megesetteken stb. **Tronci**, *Ann. pisani.* Ime a keresztény szeretet legszebb példája a mai ipar számára.

[2]) *Vita beati Johannis Morinorum episcopi* (Terouane püspöke) *auctore* **Johanne de Colomedio** *ejusdem ecclesiæ archidiacono.* **Bolland.** ad 27. januar.

dolit, ravennai szent Romuald menedékét s egy másik szerzetes rend bölcsőjét. Emelkedjél fel innen az Apennini-hegylánczra s ott is találsz egy Szent Magányt, melly az embert valóban önként felhíja csodálni Istent csodaműveiben, mellyekkel a szép Olaszhont elárasztá. Nem olly sokat kellene zarándokolnod Auvergnebe, hol sz. Ferencz remetelaka áll, szintolly felséges hegynek tetején, melly elbájolna, ha az első kettőt nem láttad volna. E legkellemesb helyekre vonultak el azok, kik Istent az ő müveiben csodálták; s míg a világ testvérvért folyatott, ők napjaikat a szépnek szemléletében, az igaznak kutatásában s a jótettek gyakorlásában tölték.

Kőszivünek kell annak lennie, ki nem érzi ama hasonlíthatlan helyek költészetét, vagy a ki tőlem azt kérdezné, hogy mi közük azoknak a történettel s a szépmüvészetekkel.

Zárszó.

Ugy látszott, mintha Nagy-Károly véget vetett volna az európaiak vándoréletének, miután ezek földhöz kötve s egy, annyi törekvés- s ügyességgel alapított roppant birodalom egységébe voltak beszőve. És mégis Nagy-Károly müve bomlásnak indult. Ám mégis nem külső erő rendítette azt meg; mert ha a magyarok, szlávok s arabok meg is támadják a birodalmat, visszanyomatnak minden ponton; a normannok szinte visszaveretnek, s ha le is telepednek Franczia-ország egy részében, legalább megszünnek veszedelmesek lenni, polgárisodottabb életet véve fel.

Testvérviszálynak sem lehet a felbomlást tulajdonítni; minthogy az a Merovingokéhoz hasonló dühösségre soha sem emelkedett. Az okot inkább az országfelosztás rendszerében kellene keresni, mellyet Nagy-Károly is meghagyott, mint nemzeti intezményt s tán mint lényeges részét különösen a germán rendszernek, miután a góth nemzeteknél, mellyek szokásaikat a hosszu költözködésben megváltoztatták, azt fel nem találjuk. Különben Nagy-Károly utódai közt néhány vitéz s méltó fejdelem ült a trónon.

Ő azonban kelleténél tovább terjesztette hódításait, külön eredetü s müveltségü nemzeteket egyesitve. Erőtetett egység, melly az összekötött, de össze nem olvasztott népeknek soha sem válhatik javára. Németország, alig hogy megtéritve a birodalomhoz csatoltatott, annak többi részeinél legott tulnyomóvá lett s nem maradhatott a távol lakó uralkodónak alávetve. Olaszország megszabadulva a barbároktól, nemzetnek érzé magát s azzá is akart lenni, bár mennyire nem

felelt is meg az erő az akaratnak. Francziaország kedvetlenül engedelmeskedett azon családnak, melly soha sem feledte, hogy német. A harcz és felbomlás tehát onnan van, hogy a népek érezték a nemzetiség visszaszerzésének szükségét.

Azonban a Nagy-Károly által elvetett magok kikelnek, de ellenkezőleg avval, a mint ő előre látta. Birodalmi egységet akart, s ez megtört; a világi s egyházi hatalom egyetértését akarta, s ezek össze koczódnak; rendezte a grófsági hatóságokat, s ezek megbuknak; a kiváltságok, miket ő némelly egyházi s világi javadalmasoknak engedett, átalánosakká lesznek. Nagy-Károly uralkodása tehát átmenetet képezett a barbárság és hübériség között: fékezni akarta a függetlenségre vágyó főurakat s visszaállítni Európában egy nagy hatalmat, melly elég erős lett légyen minden nagyravágyást megfékezni s mindent egy közös uralomnak vetni alá. Ez sikerült is volna, ha nem helyzet-, érdek- s nyelvre különböző népeket akar összekötni. Azonkivül ő csak a papokat s katonákat vette tekintetbe; miért is a nép ereje feláldoztatott, a főméltóságok örökössége pedig a hübérrendszert hozta létre.

E forrongás alatt nem lehete elmaradniok a zavaroknak, erkölcstelenségnek, bitorlásnak s a rút tetteknek; de miután a forradalom ezer után bevégeztetett, tisztákká lesznek a távoli s megakadályozott okok eredményei.

Ama világparancsnokságot, mellyre Nagy-Károlyt nem ősei hanem saját érdeme emelte, nem lehete örökségbe hagyni; s Francziaországot a kora megromlás a nemzetek közti elsőségről leütötte.

E korszak elején mégis ott látjuk a roppant birodalmat, melly annyi különböző népséget egy testbe egyesített: frankokat, baskokat, a nyugati-góthok egy részét, a szárazföldi briteket, szászokat, thuringokat, frizeket, bajorokat, alemannokat, burgundokat és longobardokat; azonkivül adozói voltak az obotritok, wilzik, sorabok, csehek, morvák, horvátok, tótok és az arabok. Nagy-Károly halála után birodalma huszonkilencz évig Franczia-, Német- és Olaszhon három országára van osztva; a következő tizenöt év alatt ezen kisebb tartományok képződnek belőle: Francziaország, Burgundia, Navarra, Provence, Lotharingia, Német- s Olaszhon. A X. század végén Olaszország Germaniával, a Provence Arles-királysággá Burgundiával egyesül. A többi népek vagy összezavarodtak, vagy elkülönödtek, önálló történetet képezve, s ime Európa csakegyszer északon nyolcz országot számlált; u. m. Ir-, Angol-, Skót-, Dán-, Norvég-, Svéd- s Oroszországot és a távol Islandot; a központon ötöt: Franciahont, Magyar-

országot, Burgundiát és Némethont, mellyek leghatalmasabbak voltak, és a pecsenégek uralmát Duna és Don között; végre hét déli országot: Leon, Castilia, Navarra, Cordova királyságot, a musulman uralmat, Olaszhont és a horvát nagyfejedelemséget.

Ama megoszlásban a felületes észlelő csak a királyok makácsságát s a népek nyugtalankodását veszi észre; pedig valójában a természetes határok azok; a fajok sok viszontagság után egyesülnek, s az esetleges vagy erőszakos felosztások a mai nemzetek határaivá lesznek. A zsarnok erő egy-egy perczre változtathat rajtok, de azok túlélnek minden viszontagságot, mivel természetesek. Már akkor minden egyes nemzet saját mivelődés felé irányozza lépteit; különváló nyelv lesz a nemzetek megkülönböztetője.

Németország az ujabb müveltség erejével, a helyett, hogy trónját a születés véletlenjének adná oda, kiválasztja a legvitézebbeket, s körözteti a koronát különféle, bajor, szász és sváb törzsek között, mintegy szoktatva őket, hogy testvérekül tekintsék egymást és megalapítsák a német népek nemzeti egységét. E választási jog gyakorlása sok jeles férfiut emelt a trónra, Konrádtól kezdve Habsburgi Rudolfig; mi által Németország a nagyság főpolczát érte el, visszanyomta a magyarokat és az uj barbársággal fenyegető dánokat, sőt a szlávokat is megnyerte a polgárisodásnak. I. Henrik, Nagy-Ottó, Sali-Konrád és III. Henrik össze-hasonlíttathatnának bármellyik nagy fejedelemmel, ha a helyett, hogy erejöket távoli hatalmak ellen intézték, a német nemzet szabadságainak megszilárditására és arra törekedtek volna, hogy a kereszténység törvényhozóivá legyenek.

Csak illyen férfiak hozhatták ujra Olaszországnak a birodalommali egyesítését; de ha ez egyesülés a német müvelődésnek, melly az olasz müveltség által nagy haladást tehetett, hasznára volt is, a királyi hatalomnak kárára szolgált, minthogy ez sem az alatta állott tartományokban meg nem szilárdithatta magát, sem tovább nem terjeszkedhetett. Ha Németországot Ottó idejében olly nagynak s rendezettnek látjuk, csodálkoznunk kell, mért nem maradt meg Európa legnagyobb hatalma s a rend és müvelődés középpontja. Azonban a felbomlás elemei igen erősek voltak: a három, egymásután következett uralkodóház fényesen lép föl, de csakhamar lehanyatlanak majd az idegen müveltség utánzása, majd az olaszországi hadjáratok, majd a pápávali viszongások miatt. A franczia egyedurság ellenben, melly már kimerültnek látszott, mindinkább gyarapodik, minden forradalom után szilárdul, mint Catania, melly magasabbra emelkedik a vulkán által kihányt fekvéteken, mellyek által már hetvenszer fenyegetteték.

A letelepedett népek önvédelemről gondoskodva, lehetetlenné tették a nagyobb berohanásokat. Csak elvonúló zivatar voltak már most a betörések, s mikép a tenger, melly Carolina partjait locsolja, Grönland s Islandba vastag fatörzseket usztat, ugy az akkori berohanók (magyarok), a hadjáratból a müvelődés magvait viszik magukkal, hogy az hazajokban is gyökeret verjen.

A három Skandináv ország megalapul; a normannok Európa szivében telepednek le; az oroszok a keleti birodalomtól barátokat kérnek; a magyarok hazát szerezve, Európa vedfalául állítják fel magukat Azsia ellen, melly tény elegendő arra, hogy viselt dolgaikat érdekesekké tegye. Ha Angolhonban az angol-szász uralom meg is bukik, emelkedik helyébe egy másik, melly a leghatalmasbak között helyet foglalandó és Európának a legtiszteltebb szabadság példáját felmutatandó vala. A nyugati góthok Spanyolországban hatalmas uralmukat visszaállították volna, ha a cordovai kalifaság megbuktakor maguk közt nem házsártoskodnak s erőtlenekké nem lesznek ama szerencsés alkalmat felhasználni.

Az egyetemes politika kivül a határok biztosításában a barbárok leggyőzése s megtérítése által, belül pedig a hübéresek, püspökök, pápák s községek függetlenségi szelleme elleni küzdelemben áll. Némelly helyt a hübérurak tulnyomókká s függetlenekké lesznek, másutt a királyok az egyedurságot szilárdítják meg; az olaszhoni korona végre is német fejre tétetik. Olaszország fekvése a pápákat a politikai mozgalmakban élénk részvétre hivta fel s ezek, midőn rászorultak, mindig külerőhez folyamodtak, mint minden olaszországi hatalom a régi és az ujabb időben is. Csakhogy az ujabbakat a tapasztalás is tanította, melly a régieknél nagy hiány vala.

Hogy elnyomassanak a főurak, kik a grófok hatóságát maguk közt örökössé tették, a királyok uj egyházi s világi javadalmasokat emelnek föl s kiváltságokat osztogatnak. Azonban a világi javadalmasok a hübérrendszert hozzák létre, melly annyi részre darabolja az országokat, a hány birtok volt saját törvények- s tettleges függetlenséggel. Az, hogy az egyháziak világi urakká is lettek, simoniát és rendetlenséget szül; innen az egyház és birodalom közti háború, melly alatt a városok a püspöki hatóságot elvetve, szabadokká lesznek, s az uj Róma annyi köztársaságot teremt, a mennyit a régi elfojtott vala.

E mozgalom azon országokban kezdödött, mellyekben a régi helyhatósági intézmények a hódítók katonai rendszere által egészen meg nem semmittettek; Olaszország városai már emelték fejeiket, s a tengerészek a királyoktól s nemesektől a polgárok megbecsülését kö-

vetelték, mintegy előjátékaul a régiek által nem ismert nagyságnak. A példát több város is követte; ha pedig valamelly nagylelkü remény mellett egész század kezd fáradozni, legyetek biztosak, hogy fáradásával föl nem hagy, míg czélját nem érte.

A haladás e nagyszerü lépései mennyi csapás és szenvedés közt tétettek! Az idegen beütések-, polgárhad- s apró nyomatáshoz rettenetes elemi csapások járultak! A IX. század vége felé olly nagy drágaság uralkodott egész Európában, hogy, mint Glaber irja, egy mérő gabonának ára hatvan arany soldo vala. Midőn már a gyökerek, agyagföld s a legutálatosb dolgok is fölemésztettek, gyermek-evésre került a sor. Tournusban nyilván árultatott az emberhus, a följelentett bünös nem tagadta tettét, s elevenen égettetett meg; de egy másik mégis kikaparta s megette az elásott hust. Egy másik emberölő kunyhójában Macon mellett negyvennyolcz ember-koponya találtatott. A nép az utczán hullott el, s a farkasok édesgetve a holttestek által, vakmerően egész a városok közepére jöttek s szétszaggatták a haldoklókat s így a még lihegő rokonok kegyeletből gödrökbe hányattak. Egy nő azon monostor felé sietett, mellyben Rhabanus Maurus sokaknak eledelt osztatott, de midőn már az ajtóig ért, élettelenül rogyott össze, a gyermek pedig, mellyet keblén vitt, az emlőt tovább is szopta, az összecsödültek mindnyájan sirtak. Egy ember, ki neje- s fiával koldulgatott, az éhség kínjai közt már fiát akarja leölni s megenni, midőn észrevesz két farkast, épen midőn egy gödölyét szaggattak. Megkergeti ezeket a fiuval együtt s elvévén tőlük a zsákmányt jóllakik s egy részt feleségének visz el. Ez hamarjában elborzad a véres husdaraboktól, azt hivén, hogy a férj csakugyan a fiut ölte le, de megtudván a dolgot, maga is hozzálátott a vadaktól elszakított véres eledelhez [1]). A főpapok, kik némi rendszabályok tétele végett összegyültek, elhatározák, hogy legalább a legerősebb személyek mentessenek meg az éhhaláltól, nehogy különben az emberfaj végkép kiveszszen.

Borzasztó járványok következtek ezután: Spanyolhon különösen elpusztíttatott; Mekka lakótlanná lett s a Kaába egy időre bezáratott. Ezeredik év után Egyptomban ütött ki az éhség; Mostanzer kalifa vezirje, erőtlenek lévén az éhség miatt szolgái, csupán egynek kiséretében az udvarhoz megy, mialatt három ember elfogja lovát és megeszi. A vezir felakasztatja őket s a felakosztottak hullái másnap az éhezők által fölemésztettek. Emberhus nyilván árultatott s a háremőrző négerek titkon a rájok bízott nőket ették.

Illy hallatlan nyomor s a társadalom zavarai között, a népek,

[1]) *Ann. Fuld.* ad 850.

mellyek az azokból eredendö jót be nem látták, csoda-e, ha a halált ohajták? Azon elterjesztett hir, hogy a világnak az ezeredik év beteltével vége lesz, hitelre talált. Némellyek az evangeliomból akarták ezt határozottan kiolvasni; s emlékezetbe hozattak bizonyos felekezetek, mellyek a kereszténység első idejében Krisztus ezeréves uralkodásáról beszéltek. E hirek a tudatlan nép butasága miatt óriásiakká lettek, mindenki csüggetegen várta a következő napot. Egész népcsoportok tódultak a szent helyekhez, szent meneteket kivántak a legtiszteltebb ereklyékkel s kérték Istent, fordítná el a csapásokat s könyörülne a népen, melly rövid idő mulva tömegestül fogna előtte megjelenni. Majd nem mindenki szerzetessé kivánt lenni, s a rendetlen áhitatot nagy nehezen lehetett fékezni. Normandiai I. Vilmos a jumegesi monostorba akart menni, de nem fogadtatván be az apát által, sanyar-öltönyt s szerzetesi föveget vett föl, s azt mindhalálig hordta. Mások összes javaik örökösévé az egyházat nevezték, lelki javakat akarván az elveszendő kincseken szerezni. A jobbak megragadták az alkalmat a jámborság, bünbánat, ártatlan élet s az egyház iránti tisztelet terjesztésére és a magánhadak megszüntet ésére. Sok illyen magánhad békésen egyenlíttetett ki, számos rabszolga szabadíttatott fel, s a rablók elvetve a gyilkot, az erdökből az oltárokhoz csödültek, sanyar-öltönyért s bünbocsánatért esdekelve.

Midőn végre a rettegett ezeredik év elmult, a kereszténvekben, kik csodálkoztak hogy még életben vannak, uj bizalom ébredt; uj egyházak épültek, uj ereklyék találtattak, mindenben és mindenütt csodák láttattak.

Egyházak, ereklyék, csodák, szerzetesek, püspökök képezik a tényeket és személyeket, mellyekkel az akkori krónikairók tudósításai telvék. Nem is lehetne ama századot megérteni, a nélkül, hogy ezekkel huzamosabban ne foglalkoznánk. És hogy is találhatnánk különben ama zavart, rendetlen mozgalmak közepett egységet? minő átalános név alá foglalhatók az európai nemzetek, ha nem a kereszténvek neve alá? A régi Róma s Nagy-Károly birodalmi egysége csak erőtetett s kokolt vala, aminthogy a valódi egység nem is lehet anyagi, hanem csak szellemi. Ezt pedig csak a pápai felsőbbség létesité, melly összeköté ujra a hübéri eldaraboltságot, s egyedül volt képes vezetni egész Európa közakaratu vállalatait, érvényt adva a közös érzelmeknek s az igazság és szabadság alapeszméinek.

A kereszténység tökélyesedési rendszere visszahat az egyházról a társadalomra. Küzdve s harczolva az egyház szünet nélkül, mindannak, a mi öt környezi, egyenlösitésére törekszik, hódítja a hódítókat,

ő, ki egyedül ismeri a kormány és erkölcsiség törvényeit; ki nem a nemzeteket, hanem az embereket tekinti, egyenlőknek hirdeti őket, mivel mindnyáján Isten teremtményei, és szabadoknak, mivel mindnyájan egy, nem földi urnak szolgái. Érzé az egyház, milly fontos dolog Némethont a művelődésnek megnyerni. Bevezeti tehát azt a társadalomba, mit a régi Róma Augustusai ki nem vihettek; városokat alapít s terjeszti a művelődést egyéni s családi erkölcsösség terjesztése által. Ölébe veszi Magyar s Lengyelhont, a három scandináv országot s Oroszhont; művészeteket s tudományokat küld nekik térítői által, kik nagyravágyás nélkül haladnak elő, föl nem fegyverkezve, csak erény, példaadás és a jónak szeretete által. Franciaország mit sem gondolt avval, mi történik Dániával és Horvátországgal; Róma ezekről is gondoskodék; nunciusokat küldött, midőn a követségek még nem ismertettek; birákat is küldött s nunciusi törvényszékeket állított fel, hol csupán a kardjog ismertetett; közös törvényeket hozott, midőn a hübérrendszer mindent lerontott. Az uj országok, hogy megalapulhassanak, Róma áldását kérik ki, önkényt hódolva annak tiszta áhítatból, hogy megszentesíttessék s biztosittassék az országos lét.

Az egyház, ha nem is irthatta ki egészen a keresztények közötti embertelen hadakat, a szilajvad s féketlen népek mégis viszályaik elintézését sokszor a fegyvertelen római főpapra bizták. Ez vetett vé get a berohanásoknak, földhöz kötve a barbár népeket egyházak s püspökségek állítása által. Tanította a földet müvelni s kimélni az ember-életet; és szeretettel viseltetni a monostorok iránt, mellyek a művelődés tüzhelyeivé, a polgári rend és intézmények mintaképeivé lettek. Egyetlen hang hallgattatik meg, az egyházi szószék hangja, melly nem engedte Európát oda jutni, hová jutottak a kelet országai, hol a pap szava elnémul vagy hivatalossá lesz. A szelid fájdalom, a kikiáltott egyenlőség, az édes érzelmek, a prófétai fenyegetés, az igért jutalom mindannyi óvástétel a zsarnokság ellen; hirdetője a bár sokszor megsértett erkölcsi törvénynek s megörökítője azon tanoknak, mellyek a nyilvánjog alapjaivá lesznek. Roppant hatalma a szónak, melly legyőzi a tudatlanságot és erőszakot, ellentáll a királyoknak s testvériségre hozza a népeket. És a nép, melly rokonszenvében nem csalódik, ezen, a tikkadt léget megfrisítő szózathoz fordul, s teljesítve kötelességeit jogai ismeretére jut. Illy módon az egyház az állam fölött tulnyomóságot nyer s a katholikus Róma nagysága tetőpontját éri el.

De mikép ő, ugy a császár is felsőségre törekedett. Két hatalom állt ekkép egymással szemközt, mellyeknek egymást határozniok s

megszorítniok kelle; innen az egyházi meghatalmazások (investitura) szerencsétlen viszálya, melly mindkét részről szenvedélylyel folytattaték s mindkét részre káros behatással vala. Különben a pápa s császár közötti harczban fegyverül leginkább elvek s eszmék szolgáltak, ez által pedig az ember megtanulta, hogy jogai vannak s az ész utasítása szerint választotta meg, kinek áldozza aranyát, karját s meggyőződését, és midőn ezt teheté, biztosíthatta s növeltette egyszersmind azon jogokat, mellyeket ismerni s becsülni tanult.

Vas századnak méltán neveztetik e korszak az egyének és nemzetek súlyos szenvedései miatt; azonban ezek közepett is az emberiség nagy haladást tett. Mi nem érthetünk egyet azokkal, kik ezt az emberi nem legszerencsétlenebb korszakának nevezik; mert a tények azt bizonyítják, hogy Nagy-Károlytól kezdve mind a tudomány mind a polgári élet szebb fejlődésnek indulnak. Előhaladván a római, germán és keresztény világnak összeolvadása, a régi központi hatalom intézménye már csak a császári névben áll fenn s kezdődik az ujabb társadalom. Daczára a nagy szétdaraboltságnak, melly szerint mindenütt külön népek tünnek fel, saját törvények- s igazgatással, a nemzetek egysége mégis megszilárdul, nagy jelenségeül annak, hogy az nem a név és kormány, hanem az elemek, eszmék, szokások, érzelmek, nyelv és müveltség egységében vagyis az erkölcsi egységben áll, melly különbözik a politikai egységtől, mellyet csak az erkölcsi hozhat létre s tarthat fenn.

Akkor kiséreltetett meg minden, a barbárságból kivánszorgásra; s találkozott, ki Nagy-Károly s Alfred müveit folytassa vagy utánazza. Akkor állapíttattak meg a törvények, mivel irottak voltak; akkor különböztettek meg a nyelvek s ezek által a nemzetiségek. Akkor vettettek el nagy dolgok magvai, és a mai vélemények, érzelmek, intézmények s müvek okai ama kor idomtalan anyagában keresendők; ott találják fel a nemesek czimeiket, s eredetöket a fényes családok; és mi, a nép, ama szolgák körében találjuk fel bölcsőnket, kik védve az egyház által, parasztokká azaz emberekké, kevéssel rá pedig polgárokká lesznek.

A tudományosság, megtartva a Nagy-Károly idejében nyert lendületet, sok kitünő elme által ápoltatik s nagy figyelmet érdemel ha nem is közvetlen eredményei, de bizonyára a tevékenység s a folytonos gyakorlati irány miatt, melly szerint a régit az ujjal, a bölcsészetet a hittudománynyal öszhangzatba hozni törekedett. Egyet fog velem érteni, a ki ama tudományosság érdemét, nem széphangzásu haszontalanságban, hanem azon egyháziakban (clerici = papok

= t u d ó s o k) keresi, kik a pápa s császár közti vitályokra vonatkozó leveleket irtak, olly erőteljes, tüzes nyelven s olly érvezettel, melly a gondolkodóbb századnak is dicséretére válik.

Mennyi jeles név nem tünik elénk! Alfred, Kanut, Hincmár, Photius, II. Sylvester, VII. Gergely, egy Ottó, két Henrik, Capet Hugó, Normandiai Vilmos, Arnulf, Castiliai Ferdinánd s a Cid Campeador. Már említettük Gotfridot, II. Orbánt, Bohemundot s azon normannokat, kiket nem sokára a Szent-föld dicső elfoglalására fogunk kisérni, hol ők egy másik müvelődéssel fognak szemközt állani.

Mellékesen sáját utjokon haladnak Constantin és Mahomed birodalma. Amabban van még mozgás, de csak ollyan, mint a rothadásnak indult hullában. Még nyilvánitja régi gőgjét bölcselősködő vitákban, megszoritva a lelkismeret szabadságát s idegenkedve azon keresztény egységtől, melly Európa erejét képezé. Az arab uralom szinte felbomlik. Uralkodó házak támadnak s kölcsönösen buktatják meg egymást, mindig megtartva valamit a nomád természetből; az apa- s testvérgyilkolások napirenden vannak; a keleti emberiség nem nyer személyi méltóságot, nem biztositja saját jogait; épit, de minden alap nélkül.

Van mégis irodalma s müvészete, jelesb, mint az európaiaké; fenntartják s művelik a régi bölcsészetet, mestereknek hivatnak s képesek jeles neveket mutatni fel, minő: Al-Mamun, Al-Manzor, Gaznai Mahmud, Dselaleddin, Firdussi s Avicenna.

Mi hiányzik tehát nálok?

Korlátlan hatalmu fejedelmeik halált adnak és maguk is gyilkot kapnak. Kegyetlenek, mert félelmesek, és félelmesek, mivel kegyetlenek; gyöngék pedig, mivel korlátlanok. Nálunk ellenben a vallás az alattvalót engedelmességre inti, a királyokat pedig oda utalja, hogy az alattvalóban az embert tiszteljék; az alattvalókat a lázadástól, a fejedelmeket a zsarnokoskodástól tartja vissza. Nálunk azért minden dolog megszilárdul és előhalad, amazok barbárok maradnak s Európát, melly az északi részről biztosságba helyezé magát, keletről folyvást fenyegetik.

S ki állhatandott nekik ellen?

Ismét azon egyetlen hatalom, melly minden többi fölött túlnyomó volt s melly miután a keresztet a Balti-tenger és Don barátságtalan vidékein felállitá, ugyanazzal ékesité fel a harczosok melleit, elindítá őket a Nilus és Jordán partjaira, hogy oldanák meg a nagy vitát Kelet és Nyugat között.

VÉGE. A TIZEDIK KÖNYVNEK.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

Tartalom.

Keresztes hadak. — Lovagság. — Községek. — A Scholastica.

ELSŐ FEJEZET.

A keresztes hadak előzményei.

Az északi népvándorlások véget értek, a költözködő népek letelepedtek, a nemzetiség meg volt állapitva, s tehát az előbbi századokban elvetett magvak végre kicsirázhattak; ez pedig olly módon történik, melly emc kort a történet egyik legnevezetesb időszakává teszi. Az egyház látható fejének hatalma annyira kiterjedt, hogy a birodalom fejéveli összeütközést ki nem kerülheti. Küzdelem támad, mellynek első felvonását már láttuk, a többit ezután fogjuk felmutatni. A küzdelem mind a két félt kimeriti, de az eredmény a mai állam. A hübérurak, a királyi hatalom kárára, mindinkább függetlenekké lesznek; de e földbirtokos s harczias förendurság mellett egy, a régi intézményekben ismeretlen osztály, a kalmárok és kézmüvesek községe, emelkedik fel, melly az egyházi s világi hatalom közti harczban olly hatalomra jut, hogy már most a fegyveres zsarnokságnak ellenáll s a jövő útjait megnyitja magának.

Ámde a Kelet uj vészszel fenyegetőzik. Mikép más ázsiai egyedurságok, a seraili kormány felállitása után legott kimerül az arab uralom is; az Ali-fiak meg-megújuló lázadásai, a musulman eretnekek vakbuzgósága, a testőrség hatalmaskodása s a mindig nagyobb számmal támadó kalifaságok megtörték a próféta követőinek hatalmát. Hirtelen egy északázsiai nép (a török) uj ingert ad a musulman vérengzésnek, s ez ujjáéledt rablásvágygyal ront a kereszténységre. Ez azonban, a közös vallás által egyesitve, egy emberként föltámad: az

egyház a keresztény szabadság zászlaját adja a hivők kezébe, öltönyeikre a megváltott emberiség jelvét aggatja fel, és a müvelődés meg van mentve.

A keresztes hadak okai.

Eléggé láthattuk, miként a középkor uralkodó érzelme a vallásosság vala, bár roszul fogatott fel a tudatlanság által, vagy tévutra vezettetett a babonaság által. A vallás azon szent kötelességet vállalta magára, hogy a bárdolatlan népek hajthatatlan akaratát megfékezze s az igazság és becsületesség eszméjét terjeszsze közöttük; s igy ezek nyilvános és magánélete nem ismert más vezetőt, mint a viharban a szenvedélyt, béke idején pedig az egyház rendszabályait.

Ereklyék.

Az erős érzelmü s élénk képzelmü emberekre nézve szükséges vala, hogy a hit vonzó külsőségekkel összekötött istentiszteletben, hatályos kifejezésü tettekben s az eszmék érzéki képletesitéséhezi buzgó ragaszkodásban nyilvánuljon. Innen a különös szenthelyek s a szent ereklyék tisztelete. Az egyház már kezdetében tisztelte a megdicsőittetésre váró csontokat; a vértanuk maradványai fölé emeltettek az oltárok, mellyekhez a keresztények titkon s remegve járultak, kitürést s erőt nyerendők azok követésére. E tisztelet az idők és országok szerint különböző vala. Mig a keleti egyház az ereklyéket a jámbor hivők között szétosztogatta, a római őrizkedett azok érintésétől, s szájról szájra járt azok csodálatos bünhődése, kik a szent ereklyéket érinteni merték. Ebben azonban idővel nyugaton is változás történt. A szent ereklyék itt is szétosztattak s inkább vakbuzgalommal, mint áhitattal kerestettek; annyira, hogy némellyek roszaságvagy tudatlanságból költött ereklyéket és szenteket tartának [1]); mások

[1]) Papebroch jezsuita kitörültetett a szentek sorából bizonyos Argyrist, ki Ravennában a sirirat ferde magyarázata miatt vértanúul tiszteltetett. Úgy törültette ki Mabillon Caterviust és Severinát. Nem régiben fedeztetett föl egy kőirat, melly szentek névsorának tartatott, melly pedig egy hadosztálynak lajstroma vala. A nép tudatlanságán kivül a tudósok is sokszor hibáztak, szenteket magyarázva ki a roszul értett siriratokból. 1600-ban némely spanyolok sok szenttel akarván hazájokat hiresiteni, s bizonyos Bonfante Dénes egy, Cagliariban 1635-ben nyomatott spanyol könyvben sok feliratot tett közzé, szentek- s vértanúkul állitván az ott megnevezetteket a B. M. betük szerint, melyek *bonae memoriae* vagy *bene merens* helyett *beatus martyr*-nak értelmeztettek. Olaszhonból akkor Szardiniába mentek ereklyéket keresni s Piacenza dicsekedett, hogy *nem egy, de husz szent testet bir, kik egyen kivül mindnyájan Krisztusnak dicső vértanúi.* Tévedést okozott a régi siriratokon található pálma is, mellyet némellyek a vértanuság jeleül tekintettek, holott az a pogányoknál győzelmet jelentett, a keresztényeknél egyszerü ékesités vala.

csalás- vagy erőszakkal szerezték azokat; ugy hogy egy irónak kifejezése szerint az ezredik év táján, mintha feltámadás lett volna, annyi ereklyét ástak, raboltak, csináltak. Richárd Beneventum herczege a nápolyiakat sz. Január átengedésére kötelezi, Amalfi városa ellen csupán sz. Tryphomene ereklyéiért hadat visel, a Lipari szigetekről pedig sz. Bertalant elraboltatja. III. Ottó ez utóbbiakat magának kéri, s a beneventumiak, nem mervén ellent mondani, Bertalan helyett sz. Paulint küldik el, mit midőn Ottó megtud, haddal megy Beneventum ellen s ostrom alá veszi [1]).

Midőn a pápa Rómában egy őrjöngős fölött, sz. Péter lánczával kezében, imádkozék, ez kiragadta a lánczot a pápa kezéből s megesküvék, hogy ki nem ereszti azt, mig vagy kezét le nem vágják, vagy annak egy karikáját neki nem adják.

Némelly bari-i kalmárok, kik Lyciának Mira városában kereskedtek, (1047) feltették magukban elrabolni szent Miklós csontjait, annál is inkább, mivel megértették, hogy a velenczei kalmárok is arra törekszenek s már előkészületeket is tettek. Meggondolták mégis az akadályokat, s lemondva a reményről, vitorláikat kedvező időben szélnek ereszték. A tengeren csakhamar vihar támadt, mit ők isteni intelemnek tekintve visszatértek s meg nem vesztegethetvén a szentet őrző szerzeteseket pénzzel, erőszakkal vették el az ereklyéket s ismét tengerre szálltak. Három napig tartott a vihar, miglen azok, kik az ereklye némelly részecskéit elrejtették, azokat vissza nem adták. Ekkor kedvező szél jött, s a bari-i szentély zarándoklatok s csodák nevezetes helye lett.

Ezen ereklye utáni kapzsiság jónak tartott minden eszközt, s a városok, mellyek szerencsések voltak ollyat megszerezni, hozzáférhetlen földalatti vagy magas helyeken tartották azt; egy-egy szentnek birtoka egyszernél többször háborut okozott. A florenczieknek csel által birtokukba keriték szent Reparata szűznek karját; nagy ünnepélyel, szent menetek s világitások közt helyezték azt főegyházuk szentélyébe; de utóbb, midőn aranyba s drága kövekbe akarták foglalni, észrevették, hogy a kar fából s gipszből van. Igy szedettek rá a szentet őrző apáczáktól, kik illy módon megmentették ereklyéjöket a megcsonkitástól [2]).

Mi, kik látjuk, mikép napjainkban a lekisebb ruhadarab, melly korunk legbámulatosabb emberéé volt, vagy általa csak érintetett,

---

[1]) **Damiani Péter**: *Vita S. Romualdi.* — **Leo Hostiensis.**

[2]) **Villani M.** III. könyv. 15. 16.

vita tárgyává lesz, hamvai pedig, két leghatalmasb ország közt állami kérdéssé lesznek és a számító Európát lelkesedésre buzdítják, mi meg nem tudnók bocsátani a középkoriaknak azon másnemü hősök iránti tulságos tiszteletet?

Zarándoklatok.

Egy-egy ereklye birtokát még fontosabbá tette az ájtatos zarándokok odacsődülése. A nemzeti védszentnek sirja, egy-egy csodának vagy jelenésnek helye különös áhitattal látogattattak. A frankok tours-i sz. Márton sirjához tódultak, kinek köpenye a királyok ékessége s a hadseregek zászlaja vala; a spanyolok compostellai sz. Jakabot tisztelték Galiziában; a longobardok Gargano hegyére zarándokoltak, mellyet Mihály angyal jelenése szentesitett meg; az olaszok Monte Cassinóra sz. Benedek sirjához, az összes hivők pedig az apostolok székéhez, Rómába zarándokoltak [1]).

Az északi nemzetek miután a keresztény hitre téritettek, a távoljáratok iránti szeretetet még mindig megtartották. S minthogy náluk, hol a kereszténység még csak akkor vert gyökereket, régi hagyomány által tiszteletes vagy régi szentek által emlékezetes helyek még nem léteztek, tehát leginkább Rómába csödültek, mellynek ereklyéit az összes kereszténység tisztelte. Itt tüntek a megütődöttek szemeibe azon müveltség maradványai, mellyet bámulni igen, de utánzani nem tudtak; itt áldotta meg őket az egyház feje, kit Isten helytartójául tiszteltek s mint közös atyát szerettek. Már láttuk, mikép Kanut és Alfred Skandinavia- és Angolhonból Rómába jönek, hogy átültessék innen a müveltséget saját nemzetök közé; mikép ma a távol Oczeánia fejedelmei tanulás s müvelődés végett Angolhonba jönek.

Bünbánat.

A zarándoklat gyakran bünbánatképen hagyatott meg. Már beszéltünk ennek szigoráról az első időkben, s változatosságáról idők és helyek szerint. A püspökök az apostolok példájára rövidithették s szelidithették a bünbánatot; különösen a vértanúknak elöjoguk volt engedély (bucsu)-levelet adni a bünösöknek, mellyre aztán a püspök

[1]) Bár milly ritkák az irott emlékek a longobard időkből, a zarándoklatokról mégis birunk okmányokat. Pertvald, luccai polgár, 721-ben az Apostolok székétől térvén vissza, hazájában sz. Mihály tiszteletére monostort alapit: *Liminibus beati Petri apostolorum principis romanae urbis devotum juxta placitum Deo ad propria remeatus.* Romuald pap elmegy *de terra sua partibus transpadanis, una cum muliere sua sibi peregrinandi pro anima sua*, aztán 725-ben Capannolében, a luccai kerületben, kórodát alapit. Ap. **Brunetti**, I, 296.

a bünbánatot megrövidité. Lassan lassan a nyilvános bünvallás kiment a szokásból, a szégyenkedés titokban, nyilván pedig csak a föloldozás történt. A fülgyónás, melly eleinte a püspöknek volt fentartva, most más, a püspöktől fölhatalmazást nyert papokra s végre a szerzetesekre is átruháztatott. A botránybünök mégis, mint a hithagyás, házasságtörés s gyilkosság nyilvános bünbánattal sujtattak. Damiani Péter s Anselmo da Baggio Milánóba jövén a szentségárulás (simonia) kiirtására [1]), a kevésbbé vétkes papokra kenyér- s vizeni böjtött szabtak, öt éven át minden héten kétszer, a negyvennapi s szent János böjtben, háromszor. A nagyobb bünösök hat évet kaptak, azonkivül a pénteket egész életökön át tartaniok kelle. Az érsek száz évet kapott, de megválthatta magát pénzzel s azon igérettel, hogy összes papjait zarándoklatra küldi Rómába s Tours-ba, maga pedig compostellai sz. Jakabhoz és a sz. sirhoz zarándokol el [2]). Épen illy szigor tünik ki Anselm rendeleteiből, ki II. Sándor név alatt pápává lett [3]). A kik a megszabott bünbánatnak ellenszegültek, fegyveres hatalommal szorittathattak rá. N. Károly meghagyta a grófoknak, vigyáznának, hogy a hivek a bünbánókkal se ne egyenek, se ne igyanak egy edényből, se csókjokat se üdvözletöket el ne fogadják; a kik nem engedelmeskednek, börtönre sőt javaik vesztésére itéltethetnek el [4]). Azt azonban ő maga is helytelennek találta, hogy bünbánás czime alatt félmeztelen, békózott csoportok szállongjanak, üdvösebbnek tartván, hogy a vétkes maradjon otthon, dolgozzék, szolgáljon s a szabályok értelmében tartson bünbánatot [5]).

A bünbánat e modorai csak később hozattak be, előbb a vétkesek ideig vagy élethossziglan monostorba záráttak. E változások egész búcsurendszert hoztak létre, mellyet nem mindig feddhetlennek találunk. Bonifácz, Matild toscanai grófnő atyja, sok kárt tett az egyháznak, de elment minden évben Pomposába gyónni, és a jól megajándékozott apát és szerzetesek föloldozták öt [6]). Minthogy pedig mint a többi akkori urak, ő is méltóságokat s javadalmakat pénzen osztogatott, az apát a szent szüz oltára előtt a gróf meztelen hátát addig ostorozta, miglen ez fogadást tett, hogy tartózkodni fog a szentségárulástól. A comazzói főnemes Hilderád, hogy eleget tegyen egy

[1]) L. X. könyv 282 lapon.

[2]) **Damiani Pét.** *Opusc.* I, 5.

[3]) **Ivo. Carnut**: p. IX. cap. 9. p. 10; *Decr.* cap. 16. 29. sat.

[4]) *Capit.* lib. VII. 331. tit. 4. cap. 14.

[5]) *App.* 1. ad lib. IV.

[6]) *Ejus delicta lavabanto.* **Donizo** *Vita Com. Math.*

terhes büneért, elhatározá a tengerentúlra zarándokolni (1030), de a pápa könnyünek találván azt, meghagyta neki, hogy három évig egymásután látogassa meg a Szentföldet és száz más szentélyt, mezitláb, gyalog s bot nélkül, meg nem állapodva éjjelre ott, hol a nappalt töltötte. Érezvén Hilderád, hogy mindezt megtenni képtelen, bünbánatát arra kérte változtatni, hogy épitené fel Lodi mellett sz. Vitus monostorát, ennek ajánlva összes javai tizedrészét [1]). E szerint látjuk, hogy a régi bünbánatok kevesbbé terhesek, de a lélek javitására alkalmasabbak voltak; az ujabbak a testet gyötörték s azért czéljokat könnyen eltévesztették.

Egyszernél többször emlitettük már a jerusalembei zarándokolásokat. Ha egy vértanú csontjai vagy egy apostol széke szentté tette a helyet, minek kellett lennie annak, hol a megváltás isteni müve végeztetett? Jerusalemet a keresztények hazájának lehete mondani, bárhol születtek is ezek; hallottak róla már a kis gyermekek anyjok térdein; benne képletesitették a mennyei város; és mindenütt hangzottak az énekek, mellyekkel azt a héberek számkivetésökben siratták, vagy a mellyektől annak völgyei nemzeti s vallási ünnepeken zengedeztek. Engaddi rózsái, Libanon czedrusai, Hermon harmata, Jordánnak zúgó és Genezaretnek csendesb hullámai, a Táborhegy szent borzalma, a Getszemáni kert olajfái épen oly ismeretesek voltak az európai keresztény előtt, mint a honi halmok s folyók, mellyeknél gyermekéveit játszotta le.

Ama helyekre tehát már az első keresztények idejétől fogva seregestül tódultak az ájtatos zarándokok [2]); szent Jeromos cremonai

[1]) Ő a partifrank, neje Rolinda pedig a longobard törvények szerint élt. Leiratván az elajándékozott javak, mellyek sok jövedelmes jogon kivül 4464 láncz földből álltak, az adományozó-levélben mondatik még: *Notum sit omnium timentium Deum, quia votum vovi Deo adire in Jerusalem ad limina S. Sepulcri pro peccatis indulgentia adorare. Insuper S. sedis apostolice, cum fecissem ei notum reatum meum, quia non aliter potuissem curare vulnera mea, precepit mihi ut irem in peregrinacione per tres continuos annos, scilicet tres vices in Jerusalem ad limina S. Sepulcri et centis oraculis Sanctorum, Deum orare cum nudis pedibus et sine ulla sustentatione equi, sine juste, sine spe conjugii, et ubi fecissem diem, non noctem debere facere. Cum vidissem ego nequaquam posse sufferre tantos labores, cecidi ad pedes ejus, cum lacrimis rogans ut allevaret me tanto pondere penitentie. Ille vero misericordia motus jussit mihi monasterium edificare, et decimas omnium possessionum mearum in monasterio Deo offerre.* (**Giulini** part. III. pag. 500). E monostor nak meghagyatott, hogy ismerje el a jerusalemi sz. Sir felsőbbségét s fizessen évenkint egy arany pénzt.

[2]) **Mamachi,** (*Ant. christianae* II, 31.) hosszu névsorát közli azon jeles személyeknek, kik a IV. századtól a XII-ig a Szentföldre zarándokoltak.

Eusebiussal Betlehemben a zarándokok számára szállodát állitottak, de nem láthatván el valamennyit kellően, Olaszhonba mentek eladni minden birtokukat, hogy ama czélnak teljesen megfeleljenek. Az őket követő római asszony, Paula, a Szentföldön női kolostort alapita. Ilona, Constantin anyja, kinek az a szerencse jutott, hogy feltalálja a keresztfát, mellyen Jézus szenvedett, templomot állitott a sz. sir fölé, melly a legnagyobb ünnepélylyel szenteltetett föl; ugyancsak ő számos kápolnát épittetett, mellyek az ájtatoskodás állomásaivá lettek. Eudoxia császárnő olly fénynyel jött a szent sirhoz, hogy zugolódásra adna alkalmat [1]); mint mondják, Kalvária hegyén arany keresztet állitott fel; aztán midőn elleneitől üldöztetnék, odavonult el élte végnapjait tölteni a költészet vigaszai s a bünbánat cselekedetei között. Már szent Jeromos és az egyházatyák, mint felesleges dolgot, megrótták a szent sir látogatását; sz. Ágoston is ismételve mondá: Az Ur nem parancsolta: Menj Keletre keresni az igazságot; és hogy szeretve nem hajózva találtatik fel az, ki mindenütt jelen van. Nissai Gergely is megrója a Jerusalembe tömegesen zarándoklókat, különösen pedig a nőket, kik az útban bünre találhatnak alkalmat; hozzáadja még, hogy Bretagne közepéről épen ugy áll nyitva a mennyek kapuja, mint Jerusalemből.

Megszakasztattak a zarándoklatok a perzsák berohanásai által Chosroë alatt; de a szent város eleste s a keresztfa elrablása fölött siránkozó keresztények fájdalma örömre fordult, midőn Heraclius visszafoglalta a várost is a keresztet is, mezitláb vivén azt saját vállain a Kalvária tetejére, majdnem a világ összes fejedelmeinek üdvözlése közt. Csakhamar az arabok foglalták el, énekelve a koránnal: Bemegyünk a szent városba, mellyet nekünk Isten igért. Omár, ki nem tartotta fölöslegesnek Medinából személyesen jöni el a város átvételére, a kereszténveknek Jerusalem látogatását megengedte; és a fatimiták ismerve a kereskedelem hasznosságát, pártfogolták a vásárt is tartó zarándokokat, kik összegyülekeztek az Ur sirját különféle nyelven dicsőiteni.

Ám mégis a próféták és apostolok városa meg volt szentségtelenitve; Salamon templomának alapjai fölé musulman mecset emeltetett, a minaretekről Alláh imádására szólittatott a nép, a harangok nem zúgtak többé, s Sophronius patriarcha szivfájdalomban halt meg. Daczára a fenmagasztalt türelemnek, a keresztények uton utfélen gyötörtettek, nagy adóval terheltettek, fegyverviselés- s a lovag-

[1]) V. ö. VII. könyv 14. fej.

lástól eltiltattak; megkülönzésül bőrövet kelle viselniök, arabul nem szabadott beszélniök, sem patriarchát választaniok a musulmanok befolyása nélkül.

A nehézségek nem hogy csökkentették volna, hanem inkább növelték a zarándoklási buzgalmat. A keresztények nem akartak az araboknál alábbvalók lenni, kik Mekkát bármi veszély közt meglátogatták. Ugyancsak tőlük tanulták a mieink a rendesebb és társas zarándoklást. Minden évben leginkább a husvéti ünnep előtt egy-egy ájtatos karaván indult el, meggyónva előbb s megáldatva az oltár előtt. Normandiában az egyház szent menettel kisérte el a karaván egész az országútig, mellyet megáldott, míg a testvérek, rokonok, szülők szeretettel de egyszersmind szomor között karolták át a messze, bizonytalan s veszélyes utra indulókat.

Egy durva szürke csuha, bőrövvel átkötve, mellyről utóbb olvasó függött, oldalukon a tarisznya a legszükségesb élelemmel, a fejen széles, elül felütött karimáju kalap; ez volt a közönséges zarándok öltözet. Némellyek a vándorbotot tuvolává készitették, hogy az utban a honvágyat hazai dallamok elfujásával üzzék el, vagy egy falat kenyeret koldulhassanak vele. A Rómába zarándoklók R o m e i nevet viseltek s ruhájokon himzett kulcsokat, a Compostellába menők kalapjokon kagylót viseltek; a Szentföld zarándokai p á l m a h o z ó k n a k neveztettek, mivel visszatértükkor pálmát hoztak magukkal.

Menet vagy visszajövet meglátogatták Egyiptomot, siratva itt a héberek rabszolgaságát, vagy Jézus gyermekségének nyomait vagy az első patriarchák pusztáit keresve. Palaestinában minden kőre reá borultak, mivel Krisztus is ottan járhatott; ajtatoskodtak a próféták énekeitől visszazengő völgyekben, s az erdőkben, mellyek árnyéka isteni titkokat fedezett. Az ájtatos zarándok mindenben csodát látott, leginkább pedig azon helyeken, mellyek a bibliából vagy az evangeliomból ismeretesek voltak, s mellyekkel a legendák minden itélet nélkül sokszor észellenesen csodákat kötöttek, mikép azok Arculf, Guibáld püspök, Bernárd szerzetes, flandriai sz. Poppo, trieri sz. Maximin, piacenzai sz. Rajmund, boldogult Richárd, sz. Gervinus apát és sz. Richerius uti jegyzeteiben gondosan följegyezve találtatnak. Ezek szerint Rhodusban egy kereszt látogattatott az ottani sz. János-egyházban, melly azon edényből készült, mellyben Krisztus tanitványainak lábait mosta; a kereszt azon erővel birt, hogy a balszerencsét jóra fordithatta. Bemenvén Jerusalembe Ephráim kapuján, miután megfizették az adót, s elvégezték az előirt imákat és böjtöt, áhitattal járultak a sz. sir egyházához, egy mezbe takarva magukat, mellyben

aztán eltemettetni ohajtottak; a sz. sir mellett négy márványoszlopot érintettek, mellyek mindig nedvesek voltak, mintha a Megváltó szenvedését a világ végeig siratnák; és láttak borsószemeket, mellyek Szüz Mária parancsára drágakövekké változtak; Tiberiás mellett azon barlangot tekintették meg, mellybe Krisztus, midőn félelem fogta el, vonta be magát; Sinai hegyen a hidegláz ellen hasznos azon könek darabkáit szedték, melly egykor sz. Katalin testét takarta; Damascusban minden szombaton vért láttak szivárogni azon földből, mellyen az első vértanu megköveztetett; Ádám, Ábrahám, Izsák, Jákob sirjaiból s a sardesi Madonna képéből pedig olajat láttak folydogálni. Megfördödvén Jordán és Cedron vizében s pálmákat szedve Jericho- és Libanonban, visszaindultak hazájok felé.

Bizva azon Istenben, ki Tobiás vezetésére angyalt küldött, sokszor az utat sem tudva haladtak [1]), mindenből kifogyva, ezer veszélynek kitéve. Sokan utközben haltak el, felkiáltva: U r a m! t e a d t a d a z é l e t e t, s é n v i s s z a a d o m n e k e d; s az illyenek vértanúknak tekintettek. A kik haza érkeztek, kimeritve a böjtök, fáradalmak által, s megbarnitva a syriai nap által, vándor-botjokat a pap kezébe adták, ki azt az oltár mellé helyezte. Aztán el-elbeszélve a távol tartományokban látott csodákat, másokat is zarándoklatra buzditottak s az ereklyéken kivül viseletet, termékeket s szokásokat ismertettek meg, mi alkalmasan pótolta a közlekedés hiányát.

A zarándokokat védte a vallás, minthogy rájok nézve az istenbéke mindig ki volt terjesztve. A ki tehát vagy személyöket megsértette vagy távollétök alatt javaikat támadta meg, bünösnek tekintetett az akkoriban egyedül hathatós hatalom vagyis az egyház által. Mindenütt befogadtattak s megvendégeltettek, mit ök csupán imával viszonoztak, melly nekik egyetlen utravalójok, egyetlen fegyverök vala. A főurak által minden hidon, minden keresztúton felállitott vámszedők dijtalanul bocsátották át öket; egy hajótulajdonos sem tagadta meg tölük az átszállitást, minthogy imáiktól az ég áldását s kedvező szeleket reméltek. A dölyfös várur leereszteté a csapóhidat s fölvonatá a rácsot a zarándokok befogadására. A monostorok pedig mindig megnyiltak számukra, hol a szerzetesek szivesen osztak meg velök egybegyüjtött alamizsnájokat. Főurak és püspökök szállodákat épitettek számukra, mellyek mint a név (h o s p i t i u m) mutatja, inkább utasok mint betegek számára voltak szánva. Menthoni Bernárd

[1]) Voltak uti kalauzok, egy különösen 333-ból, melly kivonata volt az állami útikalauzoknak; némi különös részletek is voltak hozzácsatolva.

a róla elnevezett nagy és kis sz. Bernárd hegyen két szállodát állitott fel a franczia-országi zarándokok számára oly időszakban, midőn a Vallisban fészkelt saracenok az utat igen veszélyessé tették; Magyarhonban és Kis-Ázsiában is több zarándok-szállás épittetett. Messze országok királyai s Amalfi, Genua és Velencze kalmárai hasonló intézeteket tartottak Jerusalemben, honnan a szerzetesek Európába jöttek alamizsnát szedegetni. Csakhamar ezer monda keringett, mikép hoztak az angyalok kenyeret a zarándokok szállására, mikép rombolta el a vihar az átszállitást megtagadó hajókat s mennyi áldás háramlott a zarándokok szives befogadóira.

A sz. sir sereges látogatása fölélesztè az olaszok kémlelő szellemét, kik mikép Alexandriában s más tengerparton, ugy Jerusalemben is vásárokat állitottak s kereszt-felmagasztalása napján minden évben pisai, amalfi-i, velenczei s genuai kalmárokat lehete ott látni, midőn európai czikkeiket keleti árukkal cserélték be.

A szentföldi út néha fogadalomból vállaltatván fel, néha meg bűnbánatúl elégtétel végett hagyatván meg, sok vérengzésnek tárgyait s okait eltávoztatni segité. Igen nagy a helyek és szokások hatalma; azért látjuk gyakran a gyarmatoknál is, hogy a ki hazájában orgyilkos volt, ott becsületes emberré leszen. A középkor hitteljes népei illyen sikerét remélhették a zarándoklatoknak s reményök sokszor be is teljesedett; mi is, a számitó emberek, erőt s ihletet megyünk keresni a nagy tettek által emlékezetes helyeken.

Ulrik, cluny-i szerzetes ugy ment Jerusalembe, hogy a zsoltárokat minden nap, mielőtt lóra ült volna, elmondotta. Angolhonban sz. Dunstan javitásai következtében beszélik, hogy egy világi ember, eldobván fegyvereit, mezitláb zarándoklatra ment, sehol sem töltött két éjjelt egy helyen, le nem vágta sem haját sem körmeit, nem használt meleg fördőt, nem aludt puha ágyban, sem hust sem szeszes italt nem izlelt [1]). Ilona, nemes svéd nő, mezitláb utazott keletre s midőn visszatért, bálványozó rokonai által megöletett.

Piacenzai Rajmund (1010—60) tönkre jutván kereskedésével, midőn egy zarándok karaván látna, hozzájok akarna csatlakozni, de az anyja iránti kegyelet visszatartja öt. Megtudván ezt anyja, kijelenti, hogy vele megy, s tehát szent misét hallgatva, tarisznyát és vándorbotot fognak s elindulnak a rokonok üdvkivánatai között. Nem irom le áhitatos megindulásaikat a szent helyek láttára; de midőn visszahajóznának, Rajmund halálos beteg lesz, a hajósok tengerbe

[1]) *Concil.* tom. IX. pag. 186.

akarják dobni, de az anya ellenszegül, mire a fiu hamar felgyógyul. Elérve a száraz földet, az anya megbetegszik s meghal, Rajmund egyedül folytatja utját s Piacenza oltárára teszi le a szent pálma-ágat, mellyről P a l m i e r o-nak neveztetett el.

Reimsi Gervinus, bünbánatot akarván tartani ifjukori feslettségeért, San-Riquier monostorában szerzetesruhát ölt s engedelmet kér Richard apáttól, hogy ő is egyike legyen azon hatszáz zarándoknak, kik az apáttal Palaestinába voltak zarándoklandók. Ezek között volt Humbert is, egy bayeuxi gazdag embernek fia, veszélyes beteg, de álmában erősitő buzditást hall, utra fölkészül, először viteti magát, utóbb lóra ül, végre egészen felgyógyul s megerősödik. Bevonulván a szent városba zsoltáréneklés között, Richárd Sion hegyén misét mondott a pátriarcha jelenlétében, megmosta a szegények lábait s ruhát és ételt osztogatott nekik. Nagy szombaton az égből leszálló tüz által kelle a sz. sir lámpájának meggyujtatnia, s a csodát a hivők félelmes csendben, a hitetlenek pedig ajkaikon gúnynyal, kezeikben fegyverrel várták, és ime, az valamennyinek szeme láttára megtörténik.

Herlembald, ki Milánóban az ágyastartó papok ellen olly vitézül harczolt [1]), jerusalemi utjában nyerte bátorságát; ott tartott bünbánatot az egyházi javakat bitorló friziai Robert, Flandria grófja és a szentségtörő Cencio, Róma parancsnoka, ki VII. Gergelyt fogságba hurczolá; II. Berengár, Barcellona grófja belehalt az eléje szabott bünbánat teljesitésében.

Fridrik Verdun grófja, grófságát az ottani püspöknek engedve által, meglátogatta a szent helyeket, de Laodicea mellett a rablók megtámadták s félholva hagyták őt az uton, honnan ama város püspöke vétette őt fel, mire aztán Fridrik szegényen tért vissza honába, mellyet fényes kisérettel hagyott el, s szerzetessé lett.

Frotmund, egy nemes frank, midőn fivéreivel az apai jószágban osztozkodnék, veszekedés támadt köztük s egy pap nagybátyjok között, kit ők a legkisebb fivérrel együtt meggyilkoltak. Frotmund megbánva tettét, Lothár királytól tanácsot kér, mikép tehetne eleget bünéért? Ez összehija a püspököket, kik határozták, hogy Frotmund és czinkos társainak kezeik s ágyékaik lánczokkal köttessenek össze, aztán illy helyzetben, hamuval behintve és sanyaröltönyben a Szent-

[1]) Névtelen életirója (**Puricellinél**) mondja: *Iisdem temporibus Herlembaldus de Cottis a Hierosolymis redierat miles factus.* És az öreg Landolfnál III, 13. szent Ariáld ezt mondja neki: *Liberasti sepulcrum Dei; libera Ecclesiam ejus.*

földre zarándokoljanak. Román keresztül, hol III. Benedek leveleket ad által nekik, Jerusalembe érnek, és soká siratják ott bűneiket. Azután meglátogatták Egyiptom nevezetes pusztaságait, és Carthagóban sz. Cyprián sirját, s négy év eltelte után visszatérnek Rómába. A nép látván őket nyomorult helyzetökben, dagadt, kisebesedett lábakkal, szánta és segitette őket; de a pápa, bűneiktől még fel nem oldozta őket. Visszatérnek tehát Jerusalembe, megjárják Kánát Galilaeában s az örményországi hegyeket, hol egykor Noé bárkája megállapodott vala. A hitetlenek megtámadják, levetkeztetik s megverik őket; de ők tovább Sinai hegynek fordulva, nyomorteljes uj négy év után ujra meglátják Rómát s az apostolok sirjánál bünbocsánatért esedeznek. Végre Franeziaország szent helyeit látogatják meg, a lánezok már belsejökbe ették magukat, sebeikből vér folyt, miglen egy jelenés alatt békóik leestek s ők visszanyerték szabadságukat.

Folco di Nera, az Anjou grófok közöl, fivére s mások meggyilkolása által készitett magának utat az uralkodásra; de szünet nélkül háborgattatván a megöltek árnyékai által, elhatározá bünbánólag Palaestinába zarándokolni. Nagy vihar támadt a tengeren, Folco megfogadja, hogy sz. Miklós tiszteletére egyházat épitend, és megmentetik. Bemenvén Jerusalembe, megostoroztatja magát a szolgák által, felkiáltva: Uram, légy kegyelmes egy hitszegő és orgyilkos iránt. A musulmanok nem akarták őt a sz. sirhoz bocsátani, mig meg nem esküszik, hogy megteszi, a mire, mint ők mondák, minden keresztény fejedelem köteleztetik. Folco ráállott, de midőn megérté, hogy a sz. sirnak undok beesmyitásáról van szó, késznek nyilatkozott inkább ezer halált kiállni; minthogy azonban annyi fáradalmának czélját máskép nem érhette, ártatlan csaláshoz folyamodék s szagos rózsavizzel telt üvegecskét alkalmazván alsó ruhájába, vizelés helyett azt csurogtatta a szent sirra [1]). Midőn a

[1]) *Lors lui dirent les Sarazins que jamais ne souffriroient qu' il y entrast, s' il ne juroit de pisser et faire son urine sur le sépulcre de son Dieu. Le comte, qui eust mieux aimé mourir de mille morts, si possible lui fust, que l' avoir feist, voyant toutefois que autrement ne lui seroit permis de entrer à veoir le sainct lieu, auquel il avait si charitable affection, pour la visitation duquel il estoit par tant de perils et traveaux de loitain pais là arrivé, leur accorda ce faire; et fut convenu par entr' eux, qu' il y entreroit le lendemain. Le soir se reposa le comte d' Anjou en son logis; et au lendemain matin print une petite fiole de verre assez plate, la quelle il remplit de pure, nette et redolente eaue rose, ou vin blanc selon l' opinion d' aucuns, et la mit en la braye des ses chausses et vint vers eux qui l' entrée lui avoint permise; et après avoir payé telles sommes que les pervers infidelles lui demanderent, fut mis au vénérable de lui tant désiré lieu du saint sépulcre, auquel*

sirköre borult, ez lágy lett mint a viasz, s a gróf leharapott belőle egy darabkát a nélkül, hogy azt a hitetlenek észrevették volna. Visszatérvén Olaszországba, Romagnát hires rablóbandától mentette meg; miért is a nép őt megmentőnek nevezé, a pápa pedig feloldozta s megajándékozá két vértanú ereklyéjével, miket ő hazájába vitt s egy Szent-Sir-Egyházat épitett a Jerusálemben látottnak mintájára. Azonban sem a bünbánat sem a feloldozás meg nem szabaditá őt a lelki furdalástól, mellytől gyötörtetve, visszatért a Szent-földre, de utközben meghalt.

Richárd verduni apát, mint emlitettük, hatszáz zarándok kiséretében indult a Szentföldre, kik közt voltak Richárd, normandiai gróf s Ervin, trieri apát is. Megindulván áhitatukon a görög császár és patriarcha, látni akarták Richárd apátot s megajándékozák a valódi kereszt két darabocskájával, mellyel ő aztán a szent helyeket látogatta. Megfürödvén Jordánban a két ereklyét észrevétlenül elejtette; de aztán uszni látta azokat s viz ellenében fölfelé hozzá közeliteni.

Bő vagyok ez elbeszélésekben, hogy lássék, mily sürük voltak a zarándoklatok, mennyi csodákkal körülszőve, s hogy nem egyedül a köznépet ragadták el.

Azonban a zarándoklatok sem csupa áhitatból történtek; voltak, kik divatból, unalomból, vagy csupa kiváncsiságból, vagy hogy a hazai törvények szigora alól kivonják magukat, Szentföldre mentek, a nélkül hogy javulásról gondolkodtak volna. Poitoui VII. Vilmos, az első troubadour, elrabolja Châtelleraut grófnőt, s midőn az angoulêmei püspök magábatérésre intené, igy felelt neki: Megjavitom magam, midőn te fésülködni fogsz. A püspök egészen kopasz volt. Azután elhatározá, hogy Jerusalembe fog menni, számos szép barátnőjével s tizezer emberrel, kik közöl azonban csak hat jutott el Antiochiába, s a krónika megjegyzi, hogy Vilmos jó troubadour, jó fegyveres lovag volt, ki messze világot járt be a nők elcsábitása végett.

notre Seigneur après sa triumphante passion reposa; et lui fut dist que accomplist sa promesse, ou que on le mestroit dehors. Alors le comte, soy disant prêt de si faire destacha une esguillette de sa braye, et feignant pisser, épandit de cette claire et pure eaue rose sur le saint Sépulcre, de quoi les payens, cuidant pour vrai, qu' il eust pissé dessus se prinrent à rire et à mouquer, disant l' avoir trompé et abusé: mais le dévot comte d' Anjou ne songeoit en leurs mouqueries, estants en grands pleurs et larmes prosterné sur le saint Sépulcre. Anjou krónikája.

Alábbszállt vagy növekedett a zarándokok száma a tartományok békéje s az utak biztossága szerint. Még az Ommiahdok és Alifiak a kalifaság fölött versengtek, Palaestina magához jöhetett; midőn aztán Nagy-Károly hatalma tetőpontját érte el, a keresztények bizvást utazhatták keresztül Európát, s ama nagy fejdelem, mint az összes kereszténynek feje, az arabok között élőket is védte ; évenkint segedelmet küldött az alexandriai, carthágói s különösen a jerusalemi templomok fenntartására. Közlekedék e végett Harun al- Rashid kalifával, ki, mint mondják, átadta neki a sz. sir kulcsait s a keresztényeknek szabad járást engedett. Nagy Károly ezek számára szállodát alapitott [1]), s innen van, hogy a regényköltök szentföldi hóditásairól álmodoztak.

Akadályul szolgáltak egy ideig a normann hadjáratok ; de miután ezek keresztényekké lettek, épen őket látjuk legbuzgóbban zarándokolni, melly utban még országszerzésre is találtak alkalmat. Volt a Szentföldön II. Richard, normandiai gróf; fia Robert, Hoditó-Vilmos atyja, Drogo, pontoisei gróf társaságában ment, de Nicaeában meghalt (1035) talán mérgezés által. A normandok aztán minden évben pénzt küldöttek a palaestinai kórodák és monostorok eltartására. Ugyanezen Robert, ki kegyetlenségéről Ördögnek neveztetett el, ki azt követelte, hogy a bretonok mindnyájan mezitláb jőjenek neki hódolni, ki nem félt semmi embertől, csak a pokoltól, ugy hogy a bűnösből hirtelen bünbánová lett, mezitláb és szerzetes ruhába érkezett Syriába, s midőn megbetegedett, nem akarta magát keresztények, hanem csak saracenok által szolgáltatni. Midőn ezek fekágyon tovább vitték, egy keresztény kérdezte tőle: Mit üzen Európába? Robert felelé: Mondd meg népemnek, hogy láttál miképen vitettem paradicsomba ördögök által. Jerusalemben nagy csoport kereszténytt talált a kapunál, kik nem tudták a bementi adót megfizetni, Robert kifizette ezt valamennyiért.

Magyarország megtérítése után sokkal könnyebb lett a szentföldi ut, s sz. István a zarándokokat pártfogása alá vette. Azon hitben, hogy az ezredik évvel a világnak vége lesz, igen sokan eladták vagy elajándékozták javaikat, mellyeket hitök szerint rövid idő mulva ugy is el kellett veszteniök. Elmentek tehát meghalni azon helyre, hol Krisztus halt meg, azon völgy mellé, mellyben a bárány nem sokára mint oroszlány vala megjelenendő, hogy megitélje az egybegyült világot.

---

[1]) Lásd Eginhárdot és Bernárd szerzetest.

Ezeredik év után még nagyobb fokra hágott az áhitat; Litbert, Cambray püspöke (1054), több mint háromezerrel indult Jerusalembe; de megtámadtatván Bolgárországban, sokan megölettek, sokan éhen vesztek el, s egy sem érhette el a kitűzött helyet. A mainzi érsek, aztán Speyer, Köln, Bamberg s Utrecht püspökei (1064) hétezer emberrel zarándokoltak el; Dukas Constantin szívesen fogadta őket, de Jerusalem mellett megtámadtattak a beduinok által, s midőn sok szenvedés után Olaszhonon keresztül hazautaztak, alig voltak mindössze kétezeren.

Ez időben nehéz csapások érték Palaestinát. Al-Hakem Bamrillah, egyiptomi kalifa, dühöngő félbolond, ki csupa kedvtöltésből Kairo városának felét fölégettette, felét meg rablásnak engedte át (1006) s isteni megtestesülésnek hivén magát, üldözte a syriai keresztényeket, sokat ölve meg a zarándokok közől is. Kedvezőtlen hír terjedvén el a musulmanok között, melly birodalmukat enyészettel fenyegette, ők ezért alkalmat vettek uj üldözésre, melly miatt aztán II. Silvester pápa keresztes háborura az első felhivást hallatta [1]). Fegyvert is fogtak csakugyan Genua s Pisa polgárai és Boso, Arles királya, s pusztitották Syria partjait, de a dühöngő al-Hakem halála után (1021) a béke helyreállván, a keresztények ujra megkezdhették a kereskedést és zarándoklatot, csak csekély adót fizetve Daher-Ledinillahnak, az egyiptomi uj kalifának. Ettől nyerték meg Amalfi polgárai (1022), hogy sz. János egyháza mellett honfitársaik vagy más nyugatiak számára kórodát épithessenek, mellyet ők évenkinti, Európából elküldendő jövedelemmel láttak el, s ez alapitvány volt bölcsője ama rendnek, melly utóbb Rhodust és Máltát birtokába vette.

---

[1]) *Ea, quae est Hyerosolymis, universali Ecclesiae sceptris regnorum imperanti: Cum bene vigeas, immaculata sponsa, cujus membrum esse me fateor, spes mihi maxima datur per te caput attollendi jam pene attritum. An quidquam diffiderem de te, verum domina, si me recognoscis tuam? Quisquamne tuorum famosam cladem illatam mihi putare debebit ad se minime pertinere, utque rerum infima abhorrere? Et quamvis nunc dejecta, tamen habuit me orbis terrarum optimam sui partem: penes me prophetarum oracula, patriarcharum insignia; hinc clara mundi lumina, prodierunt apostoli; hinc Christi fidem repetit orbis terrarum; apud me redemtorem suum invenit. Etenim, quamvis ubique sit divinitate, tamen hic humanitate natus, passus, sepultus, hinc ad coelos elatus. Sed cum propheta dixerit: „Erit sepulchrum ejus gloriosum,“ paganis loca cuncta subvertentibus, tentat diabolus reddere ingloriosum. Enitere ergo, miles Christi, esto signifer et compugnator, et quod armis nequis, consilii et opum auxilio subveni. Quid est quod das, aut cui das? Nempe ex multo modicum, et ei, qui omne quod habes, gratis dedit, nec tamen gratis recipit; et hic eum multiplicat et in futuro remunerat; per me benedicit tibi, ut largiendo crescas; et peccata relaxat, ut secum regnando vivas.* (**Muratori** *Rer. It. Script.* t. III. p. 400.)

A keresztények biztossága tehát Palaestinában és az Ázsiával határos európai részeken egyes fejedelmek szeszélyétől vagy azon mozgalmaktól függött, mellyet a sohasem nyugvó felekezetek s a próféta birodalmában mindig nagyobb számmal születő uralkodóházak támasztottak. Az arabok fenyegették Európát keletről és délről; a Földközi-tenger nem volt elegendő védfal a vakbuzgó harczosok ellen, ők berohantak Olasz- és Spanyolországba. Az elsőből kizavarta őket a benszülöttek vitézsége, a pápák buzditása s a császárok segedelme; Spanyolországban még folyvást tartott a küzdelem, s habár az arabok megmüvelödve, eredeti vadságukból sokat levetköztek, a cantabrok kardja mégis mindig tovább terjeszté a félsziget északi részén alapitott keresztény uralmat, s nemcsak határt szabott a saracenok hóditásának, hanem régibb foglalmányaikat is lassankint visszaszerezte. Azonban a szigorú s dühös Almoravidok berohanása s a Zalacca melletti győzelem megujitotta a veszélyt, melly VI. Alfonz egész tehetségét s Cid erős kardját teljes mértékben igénybe vette.

Keletről még mindig veszély fenyegette Európát, annyira, hogy az előnyomuló musulmanok visszaverésére már többször terveztetett egész Europa fölfegyverzése, miből kitetszik, hogy a keresztények ekkori hadai épen nem vakbuzgóság vagy meggondolatlan hóditásvágyból eredtek. Az első arab berohanáskor föl sem tette Europa, hogy egy beduin csorda olly nagy veszélylyel fenyegethessen, aztán a kereszténveket sem egyesitette még a birodalmi kötelék. A konstantinápolyi udvart majd a gög, majd az eretnekség mindig elkülönité Európától, mi szintén a musulmanok elleni egyesülést fölöttébb gátolá. Némelly magasabb elmék, mint II. Silvester s VII. Gergely felfogták ezen egyesülés szükségét. Ez utóbbinak idejében nevelte a veszedelmet a seldshük-törökök beütése, kiknek északi vadkegyetlenségök a déli arabok elaltatott dühét ujra fölébresztette. Gyors meghatalmasodásukat még inkább növelte Malek-shah, ki vezéreinek megengedte, hogy a meghóditott Egyiptomot és Göröghont kényök kedvök szerint pusztithassák. Telhetetlenek s kegyetlenek lévén, a Palaestinában lakó vagy oda jövő keresztényekkel az elnyomás minden borzasztóságát éreztették; egész Európában hangzottak a panaszok, hogy a papok és a pátriárcha az oltártól a börtönbe hurczoltatnak; a nők baromilag megfertőztetnek, a gyermekek ezrenkint körülmetéltetnek s Mahomed vallásában neveltetnek; némellyek pedig mint heréltek a féltékeny kéjelgés serailjainak őrzésére használtatnak [1]).

[1]) *Dicit* (Alexius Comnenus) *eos quemdam abusione sodomitica intervenisse*

Ekkor Parapinaces Mihály, görög császár, a nyugatiakat a kereszténység ellenségei ellen háborúra hivta fel, igérvén, hogy a latin és görög egyház közötti szomoritó szakadásnak véget fog vetni. VII. Gergely viszhangoztatta a szózatot, Isten zászlai alá szólitván a keresztényeket [1]), s késznek nyilatkozva, személyesen élére állani a keresztes e k n e k [2]); ötvenezer harczos ajánlkozott a vállalatra, melly azonban más érdekek miatt akkor még meg nem kezdethetett.

Melengette a tervet III. Victor, fegyverre szólitva a keresztényeket. A genuai, pisai s más olaszok, kik az áfrikai saracenok ellen kiindultak, tőle sz. Péter zászlaját s büneik bocsánatát nyerték [3]). Kikötve Afrika partjain, mint mondják, százezer musulmant kaszaboltak le, egy várost felgyujtottak, s egy mór királyt adófizetésre kötelezték, s a zsákmánynyal a hazai egyházakat ékesitették fel (1088). Az olaszok voltak tehát megkezdői ama vállalatnak, melly Ázsiát s Európát két századon át rázkodtatta; hanem a meggyült gyúanyagba a szikrát egy egészen ismeretlen ember vetette.

Amiens-i Péter.

Egy Péter nevü, durva külsejü s viseletü picardi, kit ismerői csak remetének neveztek, megerősité lelkét ima, böjt s magány által, annyira, hogy már közvetlenül Istennel érintkezni magát méltónak vélte, s érzé, hogy ő többre van hivatva, mint hogy életét remeteségben töltse el. Elindulván tehát szülőhelye-Amiensből (1093), Jerusalembe zarándokolt, hol a szent helyek látása ugyis heves képzelmét s nagy áhitatát még magasb fokra emelte, s midőn ráborult a sz. sirra, Krisztus szavait vélte hallani, ki igy szólt hozzá: K e l j f ö l P é t e r!

---

episcopum: matres corruptae, in conspectu filiarum multipliciter repetitis diversorum coitibus vexabantur: filiae existentiae terminum praecinere saltando cogebantur, mox eadem passio ad filias etc. — **Guibert.**

[1]) *Invitamus, ut quidam vestrum veniant, qui christianam fidem vultis defendere, et coelesti regi militare, ut cum eis viam. favente Deo, praeparemus omnibus, qui coelestem nobilitatem defendendo per nos ultra mare volunt transire.* Ep. II. 37.

[2]) *Speramus etiam, ut pacatis Normannis, transeamus Constantinopolim in adjutorium Christianorum.*

[3]) *Aestuabat autem idem apostolicus Victor, Saracenorum in Africa morantium superbiam frangere. Consilio itaque cum episcopis et cardinalibus habito, ex omnibus fere Italiae populis exercitum congregans, illisque vexillum beati Petri apostoli tradens, sub remissione peccatorum omnium contra infideles impiosque in Africam dirigit. Christo itaque duce, ingressi Africam, centum millia pugnatorum occiderunt, urbe illorum praecipua capta et excisa. Porro ne quis ambigat hoc Dei nutu contigisse, quo die Christiani victores evasere, eo etiam Italiae nunciata victoria est.* **Baronius** III. 70, ostiai Leo szerint.

menj és hirdesd népemnek a szolgaság végét; jőjenek az én híveim és szabadítsák meg a Szentföldet.

Semmit sem tartott többé lehetlennek, s levelet kérvén az öreg Simeon patriarchától a pápához, megigérte, hogy felbuzdítja nyugat hőseit a Szentföld megszabaditására. Visszatérvén Európába, megcsókolja II. Orbán lábait, ki a remete ihlett beszéde által elődei terveinek kivitelére fölbuzdittatva megáldja s elküldi őt a szent háború hirdetésére.

A remete bejárja Olasz- s Franeziaországot s egész Európát, fedetlen fővel, mezítláb, durva csuhában, öszvér hátán, kezében feszülettel; testében megfogyott és sovány, de szemei s beszédének tüze azon szellemet lehelte, melly őt belülről lelkesité [1]). A nép, melly iránta, szigoru erkölcsei miatt tiszteletet érze, meghatva a Palaestinában látott és kiállott szenvedések élénk festése által, s elragadtatva szavainak égő ereje által, prófétának és szentnek kiáltva őt, köréje gyülekezik; szavát viszhangoztatják a szerzetesek s a Jerusalemben volt zarándokok, kik épen akkor térve haza, magukon hordozák a kiállott vértanúság, a viselt lánczok jeleit. Mindenki azon volt, hogy az Isten emberét minél inkább felmagasztalja; s boldog volt, a ki csak ruháját is megérinthette! Durva öltönye sokszor darabokra vágatott, s az ajtatosak keresztet varrtak ruháikra azon darabkákból; még öszvérének szőre is ereklyének tekintetett.

Ha Európa, ugy, mint ma, nehány rendes kormányu államra lett volna felosztva, Péternek ezekhez kellett volna fordulnia, s ezek bizonyára nem vállalkoztak volna olly hadjáratra, mellynek sem szükségét sem hasznát be nem látandották. Azonban a politikai számitásnál nagyobb volt a lelkesedés az igen sok ur között darabokra szaggatott Európában. Azon körülmény, hogy a birtokosok fegyvert fogva készek voltak kényelmöket, javaikat odahagyni és kalandjáratra indulni, legkevésbbé sem tünhetik fel ama korban, midőn őket már életmódjok is illy vállalatokra készitette el. A jerusalemi út meglehetősen ismeretes vala annyi zarándoklás után; a szent háború eszméje átalános volt, részint az elbeszélt buzditások, részint a spanyolhoni hadviselés által, honnan naponkint Cidnek uj diadaláról érkezett hir, mig Genua s Pisa fiai tengeri győzelmeket arattak. Franeziaországban azon században huszonhét évi éhség szinte szükségessé

[1]) *Pusillus, persona contemptibilis, vivacis ingenii et oculum habens perspicacem gratumque, et sponte fluens ei non deerat eloquium.* **Tyrusi Vilmos.**

tette a kimozdulást. Sokan vétkeikért nehéz bünbánatra kötelezve, a szent háboruban jó alkalmat találtak az elégtételre. A hübérurak elszigetelt váraikban sem közigazgatás, sem igazságszolgáltatás által el nem foglalva, örömmel kaptak az alkalmon, amaz üres létet odahagyva, veszélyes kalandokra rohanni. Az uralkodó házakban az uralom nélkül maradt fiatalabbak, miután harcziasan voltak nevelve, ha otthon nem találtak alkalmat, másoknak ajánlták fel szolgálatukat, néha pénzért, de többször harczvágyból s azon tevékenységi szükségből, mellynek érzete ama századokban olly hatalmasan túlnyomó vala; s most ime a vallás védelmére szólittatnak fel, messze tartományokban, mellyek neve is a képzelmeket feltüzelni tudta. Más nemes fiak papokká levén, s püspöki s apáti méltóságokra emelkedve, annál is inkább, mivel harczias szellemöket sem vetközték le, nagy örömmel fogadták a harczi szózatot, mellyet ők mint vezérek s egyszersmind mint főpapok követtek.

Azonban sem ők, sem a nép nem lett volna reávehető illy közös vállalatra, ha a katholikus rendezmény valamennyit ugyanazon egy hazának vagyis az egyháznak fiává nem teszi, s ha valamennyien egy szózatra, a pápára nem hallgattak volna. Az ő és az egyház nevében az uj téritők egy egész századnak bünbánatot hirdetnek, mellyre csakugyan szükség is vala. „Mert — mondja Tyrusi Vilmos — nyugaton sem vallás, sem igazság, sem becsületesség, sem hüség nem vala többé; egyházak és monostorok kiraboltattak; semmi hely nem vala biztos; a legborzasztóbb gonoszságok büntetlenek maradtak; a család beléletében az erkölcsök megromoltak; a házasság kötelékei szétt tépettek; mindenütt fényüzés, játék s részegeskedés; az alsópapság rendetlen életü; a püspökök fajtalanok és szentségárulók.“

Mikép tehát egy század előtt a világ végét hitték közeledni, ugy most átalános bünbocsánatban hittek. Kinek bünei voltak, ki igaztalanságokat követett el, az most mind a jerusalemi utra készült. Midőn remete Péter elhangoztatta: Harczosai az ördögnek, legyetek Krisztus harczosaivá! előbbukkant igen sok rabló, barlangjából s az erdőkből, honnan az utakat és falukat rettegésben tarták; a vasat, mit előbb gonoszságra használtak, most a szent czélnak szentelék; mások ujjáéledt keresztény szeretettel a szegények és betegek közt alamizsnát osztogattak; a városok és családok közti viszályt testvéri ölelkezés váltotta fel; a feslett erkölcsüeket magukba téritette a remete szigoru példája; mindenben csodák láttattak s az akkoriban nagyon uralkodott szent tüz (orbánez) az eddigi tétlenség büntetéseül tekintetett.

És épen ez időszakban érkezék Komnen Elek konstantinápolyi császár levele, melly előadta, hogy a veszély nöttön nő, és az uj Roma közel van ahhoz, hogy a kebelébe zárt becses ereklyékkel együtt a törökök kezébe essék; a vitéz frankok jőjenek tehát s mentsék meg azt, vagy akár foglalják el, miután ő uralkodását nem sajnálja, csakhogy a birodalom a hitetlenek zsákmányává ne legyen [1]).

Piacenzai zsinat 1095.

A kereszténység képviselője s ohajainak tolmácsa, a pápa zsinatot hirdetett Piacenzába, melly olly számos volt, hogy szabad ég alatt kellé tartatnia; kétszáz püspök, négyezer pap s harminczezernél több világi hallgatta a pápa buzditását, ki egy uj gyülés helyeül Auvergneben Clermont-t jelölte ki.

Clermont-i zsinat 1095 nov. 18—28.

Itt mindenelőtt a zsinatok mulhatlan feladata, a papság reformja tárgyaltatott, aztán a vérengző magánhadak ellen a legnagyobb ünnepélylyel hirdettetett ki az istenbéke, átok mondatván ki mindazokra, kik a békét és igazságot el nem fogadnák vagy a szent helyekre menekvőket sérteni mernék. Remete Péter, ki az egész fényében jelenvolt pápa mellett ült, fölkelt s könyhullatás között beszélt a néphez, kinek szavait aztán Orbán népies nyelven, inkább lelkes és szenvedélyes, mint szónoklati beszédben, politikai s vallási okokkal erősitette meg. „Menjetek testvéreim! [2]) mondá ő, menjetek megtámadni bátran az Isten ellenségeit, kik, szégyenére a kereszténységnek! régidőtől fogva birtokukban tartják Syriát és Örményországot; sőt uraivá lettek egész Kis-Ázsiának, mellynek tartományai Bithynia, Phrygia, Galatia, Lydia, Cappadocia, Pamphylia, Isauria, Lycaonia és Cilicia; most már Illyriában s az ezzel szomszéd tartományokban dúlnak egész azon tengerszorosig, melly sz. György nevet visel. Még többet is tettek: elfoglalva Jézus Krisztus sirját, hitünknek ama csodálatos emlékét, zarándokainkat pénzért bocsátják be azon városba, melly egyedül kereszténynek állna nyitva, ha régi vitézségöket megtar-

[1]) Különös, hogy Komnen Elek a többi indokok közt az arany szeretetét s a *pulcherrimarum foeminarum voluptast* is fölemliti. Guilbert, ki e levelet fentartotta, egész őszintén kiált fel: *Mintha hizony a görög nők a franczióknál szebbek volnának?*

[2]) Adjuk e beszédet a zsinaton jelenvolt Malmesbury Vilmos előadása szerint. Müvészietlensége hitelességre mutat, s ha nem is egészen Orbán szavait adja vissza, megegyezik mégis mindenben az idők szellemével. Tizenkét más történetiró épen illy értelemben beszélteti a pápát; Michaud korunkhoz képest s akademiailag szépitette azt meg.

tották volna. Nem elég-e ez, hogy elhomályositsa homlokunk derüjét? De ki is türné, ha nem a keresztény dicsőség irigylői, azt a szégyent, hogy a hitetlenekkel legalább megoszszuk a világot? Oh keresztények! vessetek véget a gonoszságnak, s a távol tartományokban egyetértés uralkodjék köztetek. Menjetek s a legnemesebb vállalatban tüntessétek ki ama vitézség- s ügyességet, mellyet magánhadaitokban olly nagy mértékben tanusitátok; menjetek, harczosok, s a ti híretekkel az egész világ be fog telni. Elül menjenek az ismeretes vitézségü francziák, a többi egyesült nemzet kövesse öket, s csak nevökkel is elrettentik a világot.

„De minek adnám elétek, mennyire hiányzik a pogányoknál a bátorság? Vegyétek inkább eszetekbe, hogy az élet ösvénye keskeny; igen, keskeny az ut, mellyre indultok, s végtelen veszélyekkel és halállal telve, de azon világba vezet benneteket, mellyet elvesztettetek. Ne féljetek, hogy a szenvedések mellett juthattok az Isten országába. Ha fogságba estek, képzeljetek sokkal kegyetlenebb kinokat és lánczokat s várjatok rettenetesebb büntetéseket, hogy hitetekben erősek maradjatok. Ekkép, ha szükség lesz, testetek árán megváltjátok lelketeket. Ti félnétek a haláltól, ti, olly példás bátorságu s rettenthetlen férfiak? Az emberi gonoszság semmit sem találhat fel, mi a mennyei dicsőséggel összehasonlitható volna; miután e világ szenvedései nem méltók ama dicsőséghez, melly előttetek föltáratni fog. Nem tudjátok, hogy szerencsétlenség az emberre a létezés, s hogy a boldogság a halálban van? A papok beszédei e tant anyánk tejével szivatták belénk, a tant, mellyet atyáitok, a vértanúk, példájokkal erősitettek. A halál elkülöniti a lelket tisztátlan börtönétől, hogy felrepüljön az erényei számára fentartott lakba. A halál sietteti a jók útját az öket váró boldog hely felé. A halál megakasztja az erkölcstelenek gonosz tetteit.... A halál által tehát a valahára szabaddá lett lélek a remény édjeit élvezi, vagy veszi vétkei büntetését a nélkül, hogy nagyobbaktól félhetne. Mig a testhez van bilincselve, alá van vetve a földi gyarlóságnak, vagy, világosabban szólva, meg van halva; mert nem lehet valódi szövetség földi és mennyei, isteni és halandó dolgok között. De szabadulva a békókból, mellyek öt a földhöz kötik, visszanyeri eredeti fényét, tökélyes és boldog életerejét, közlekedve egy bizonyos fokig a láthatatlan isteni természettel. Teljesítve tehát kettős kötelességét, életet lehel a testbe, midőn azzal egyesíttetik; midőn pedig attól elválik, eredeti rendeltetésének adja azt által. Észre kellett vennetek, milly édesen viraszt a lélek az alvó testben, és hogy az érzelmek

csendjében az istenséggeli természeti viszonya által sok jövendő eseményt előre lát. Miért félnétek tehát a haláltól, ha szeretitek az álom nyugalmát, melly a halálhoz hasonlít? Mindenesetre esztelenség volna tőletek megfosztani magatokat az örök boldogságtól, hogy izleljétek egy mulékony élet élveit.

„Azért, szeretett véreim! ha alkalom adódik, ne habozzatok földáldozni életeteket testvéreitekért. Az Isten szentélye visszaveri a rablót és gazembert, és befogadja a jámbort. Tieitek szeretete ne gátoljon titeket, mert Istennek tartozik az ember legfőbb szeretettel. Vissza ne tartson a szülőföld iránti szeretet; mert különböző alakban a kereszténynre nézve az egész föld számkivetés helye lévén, az ő hazája az egész föld, a számkivetés földje az ő hazája, és hazája a számkivetés földje. Senkit se vonjon vissza gazdag öröksége; mert még sokkal gazdagabb igértetett neki. A földi javak kedvesek, de hiúk; a kik ezeket megvetik, százszoros kárpótlást nyernek.

„Ezeket hirdetem és parancsolom én, s a teljesítés idejeül a ránk jövő tavasz végét tüzöm ki. Isten malasztja háromlandik mindazokra, kik lekötelezik magukat a hadjáratra; kedvező évet, bő aratást s jó időjárást fog adni. A kik meghalnak, a mennyországba mennek, a kik pedig fenmaradnak, a sz. sírhoz jutnak el. És van e nagyobb boldogság a halandóra, mintha látja életébe azon helyet, hol az Ur az emberek nyelvét beszélte? Oh áldottak legyenek azok, kik illy nemes fáradalmakra hivatva, szép jutalmat aratandnak...!“

E rendetlen de tüzes szónoklatra az egész gyülés egyhangulag, de különféle nyelvjárásban kiáltá: D i e x e l v o l t! D i e l i v o l t! D i o l o v u o l e! (Isten ugy akarja!) Egy bíbornok elmondá a közgyónás szavait, a sokaság térdenállva, mellét verve ismételte azt, s feloldoztaték. Adhemar de Monteil, Puy püspöke, követi minőségben első vette át a pápától a keresztet, utána a többi püspök, azután a vallásos megtisztelés által föllelkesített főurak megesküdtek, hogy feledve magán bántalmaikat, Krisztus sértői ellen harczolandnak. Mindnyájan, kik lekötelezték megukat a tengeren túl hadakozni, javaikkal együtt az egyház védelme alá vétettek, átok mondatván arra, ki őket megkárosítná. Eszerint húsz különféle népség indult el azon hadjáratok elsejére, mellyek K e r e s z t e s h a d a k n a k neveztettek, mivel a harczosok megkülönző jelül a k e r e s z t b o l o n d s á g á t vették fel.

MÁSODIK FEJEZET.

Első keresztes háború. 1096—1100. [1]).

Hazatérvén a püspökök és a lovagok, Orbán pápa s remete Péter a népeket folyvást fegyverkezésre buzdították, hogy szabaditanák meg Krisztus sirját; mindenütt csak a Szentföldről folyt a beszéd, mindenki készült odamenni harczolni és meghalni. Az azon évi szük termés az ég uj intelmeül vétetett, és a ki drágaság és rablók által pusztitott földön lakott, bizva a főurak kegyességében, utnak indult; a paraszt szivesen hagyta oda fáradságos munkáját; a nők, hogy férjeiket s fivéreiket az útra készitsék, ékszereiket adták el; a kinek magának nem volt költsége, másokat rablott meg; az adós keresztessé lett, melly percztől kezdve kamatjai nem növekedtek többé s személyét nem lehetett kereset alá venni; a gonosztevők odahagyták gugyoraikat, biztosságót találva a kereszt árnya alatt; egész faluk sőt tartományok, nők-, öregek- s gyermekekkel együtt keltek útra,

[1]) Kutfők: **Vilmos**, Tyrus püspöke: *Gesta Dei per Francos.*

Gesta Francorum expugnantium Hierusalem, névtelen szerzőtől.

Chartresi **Fulco** s Aixi **Albert** krónikája; **Komnen Anna** és számos arabnak történetirata.

Foncemagne, *Mém. de l' acad. des inscriptions* X. köt.

De Maillet volt az első, ki *L' Esprit des croisades* czimü munkájában ama hadjáratokat nem gúnyolódva, hanem mint fontos érdekü eseményeket tekintette. Sok okmányt használt fel, de csak az első keresztes háborut tárgyalá.

Wilken, a porosz királyi könyvtár öre, szükségesnek találta összehasonlitani a latin történészeket a keletiekkel s nagy világot deritett ama történetre.

Michaud a régieken kivül az ujabb okmányokat is tanulmányozva, teljes történetét irta meg ama hadjáratoknak (*Histoire des croisades.* Párizs 1811—1819. 5 köt.) *) habár igen akademiai modorban s nem minden előitélet nélkül.

Tárgyalta még Raumer a *Hohenstaufok történetében* és Hurter *III. Incziében.*

Heeren a franczia akademiának *Emlékiratokat* nyujtott be *a keresztes hadak befolyásáról.* Prat. H. (*Pierre l' Ermite et la premiere croisade*, Párizs 1840) tagadni ügyekszik az ama hadjárat iránti lelkesedést.

A feliratok s szépmüvészetek akademiája Párizsban a keresztes hadakra vonatkozó latin, görög s keleti történészeket adja ki. A latinokat Le Bas és Beugnot nézte át; a görögök Nicephoros Briennes, Komnen Anna, Nicetas Coniates, Phocas János, Zonaras és mások töredékeiből állanak, ezek közt kiadatlanok is vannak, minő Attaliates Mihály; a keletieket Reinaud forditotta.

*) Német kivonat után 1853-ban két kötetben kiadta a Szent-István-Társulat illy czim alatt: A keresztes hadak története.

úgy, hogy a lelkészek s püspökök, hogy nyáj nélküli pásztorok ne maradjanak, kénytelenek voltak követni őket. Ázsia, mint egy uj világ, a felizgatott képzelmet s nagyravágyást kincsekkel, országokkal s méltósággal kecsegtette. A világi elhagyva királya udvarát, hübérura zászlaját vagy ősei várát s kalandozva uj hübér földet megy keresni; a szerzetes celláját, a pap lelkészségét vagy tanodáját odahagyva, a meghóditandó s az egyházhoz csatolandó földekre mentek uj egyházakat s püspökségeket foglalni el; emlékezetbe hozatott más kalandorok fegyverszerencsége, minő volt a normannoké Apuliában, normandiai Vilmosé Angolhonban s burgundi Henriké Portugaliában. Csakugyan az első keresztes háboruban egy király sem vett részt, hanem csak ollyanok, kik uralomra vágyakodtak.

Azon érzelem mégis, melly a nagyobb részt lelkesité, valódi áhitat, vakbuzgóság volt. ha ugy akarjátok nevezni. Ki fölveszi az én keresztemet, méltó hozzám, ezt ismételte mindenki egymásnak; a legédesb családi kötelékek s az, melly az embert a hazához füzi, elszakittaték, hogy megszabadittassék a szent sir. A szerzetesnök kilépnek félénk elvonultságukból s a féktelen sokaság közt veszélynek teszik ki magukat; remeték, kik mindig barlangban laktak, és kézmüvesek, kik a műhelyben nőttek fel, fegyvert ragadnak, hogy a pápa által igért búcsút elnyerhessék. A főurak, ha az egyháznak nem ajándékozák javaikat, a kevésbbé ájtatos szomszédnak adják azokat el s oda rohannak, hová őket a csodák hiják, s hová üzi őket Nagy-Károly árnyéka, melly Aachenben fölkelve, megszabaditására buzditja őket azon földnek, mellyet az ebek sértenek, hol Krisztus meghalt, s hol ők is meg akarnak halni. Minő különös vegyülete a nemzeteknek, kornak, nemnek és viseletnek; a szerzetesi szigorú élet mellett fajtalanság, a szelidség mellett kegyetlenség, a ragyogó fényüzés mellett végső nyomor; a harsonák hangjába ájtatos ének s az „Isten ugy akarja“ kiáltás vegyül. „Isten ugy akarja“; ő tehát gondoskodni fog; azért gyávaság, kishitüség volna az okosság és előgondoskodás. Nem tudják az útat, de azért vezetőt még sem keresnek; hanem elmondják Salamonnal: A sáskáknak nincsen királyuk és mégis mindnyájan együtt mennek; és az evangéliommal: Átkozott, ki tarisznya- s kenyérrel indul utnak; átkozott, ki kezét az ekére teszi, és hátra tekint.“

A clermonti zsinat az elindulást Krisztus mennybemenetelének napjára határozta, melly napon azelőtt is a májusi gyülések után a hadjáratok megkezdetni szoktak vala. Elmulván a tél készülődés s

bátoritgatás között, a tavasz első beálltával nem lehete többé a tömegeket visszatartani; ezrenkint indultak Jerusalem felé, minden rend, élelem és irány nélkül. Minden intésre az elmaradhatlan csodákkal s ezen kiáltással feleltek: Isten úgy akarja. A viharos Germaniát, a megoszlott Angolhont, a pártoskodó Olaszországot egy akarat tüzelte; még a spanyolok is elfeledték, hogy házukban van az ellenség s a tengerentúlra mentek azt felkeresni. Némellyek megvasalták ökreiket, szekérre rakták gyermekeiket, öregeiket, s egész rendetlenségben elindultak, elül kereszttel, időnkint a Vexilla regist hangoztatva s minden torony láttára azt kérdezgetve, az-e Jerusalem városa.

Bölcsen ohajtá a pápa mérsékelni ama tulbuzgóságot, meghagyva, hogy csak a férfiak s ezek közül is a fegyverfoghatók induljanak utra, az öregek, betegek és gyermekek csak alamizsna és ima által vegyenek részt; a nők csak férjeiket vagy fivéreiket követhessék; a szerzetesek és papok a püspökök beleegyezését várják, sőt a világiak is azok áldása nélkül el ne menjenek. De ki birhatta volna fékezni a rohanó árt?

Mindenek előtt remete Péter, ki fékezhetlen akarata s vakbuzgalmában meg volt győződve, hogy a lelkesültség s ima elegendő minden ellenség legyőzésére, hazájából számlálhatlan sokasággal indult el, Semmijesincs Walther vezérletére bízva azt. A tapasztalatlan vezér azonban engedelmességet sem tudott találni, de mégis a sereg száma százezerre növekedett, kik koldulgatva haladtak elő, s kaptak is élelmet, mig Németországon mentek át, de midőn az al-Duna és a Morava mellé értek, ott a magyarokra s bolgárokra bukkantak, kik készen álltak védeni ujon-alapitott hazájokat a pusztitó sokaság ellen. És csakugyan, midőn a rendetlen tömeg rabolva akarta éhét lecsillapitni, a magyarok rajtok ütöttek s nagyobb részöket lekaszabolták. Csekély s véginségre jutott csapattal ért Péter Konstantinápolyba, hol Komnen Elek szivesen fogadta őt s kérte, várná be a lovagok csapatjait.

Azalatt Gottschalk pap más huszezer keresztest szedett össze, kik hason rendetlenségben érvén Magyarországba, megsemmittettek. Még hitványabb csőcselék szedte magát össze Volkmár pap és Emico gróf alatt, a Rajna és Mosel partjain, honnan kezdve mindent lepusztitott s igazságosnak állitván, hogy a szent háború Krisztus megfeszitőinek büntetésével kezdődjék, felkonczolták az azon folyók mentében talált zsidókat, daczára a püspökök ellenzésének. Neki bőszülvén a zsidóvér és zsákmány által, a saracenok ellen mentek s ludat

és kecskét vevén vezérekül, vakon követték ezeket bokron, hegyen, völgyön által. De midőn a magyarok és bolgárok közé értek, s ott is erőszakoskodni akartak, ezek olly vadászatot tartottak ellenök, hogy Konstantinápolyba csak nehányan juthattak el.

Itt összegyülekeztek a jöttment csapatok, melyeknek számát aztán a hozzájok csatlakozott velenczei-, genuai- s pisaiak százezerre emelték. Eleinte meghuzták magukat, mivel hü emlékben tartották még a kiállott szenvedéseket, hanem a császári város nagy gazdagsága csakhamar zsákmánysovárokká tette őket; ugy hogy Elek szerencséjének tartá, hogy a Borporus másik partjára átszállithatta őket. Itt a nikomédiai öböl körül táborozva, rabolták a környéket s olly kicsapongásokat tettek, mellyektől elborzad a természet; aztán maguk közt verekedtek telhetlenség, nemzeti féltékenység vagy vak gyülöletből; néha egy-egy csapat török megtámadta s mészárolta őket.

Ekkép a musulmanok megvetni kezdték azokat, a kiktől rettegtek, a görögök is megutálták, sőt maguk a keresztesek is kételkedni kezdtek az ég segélyében, melly sem tüzes oszlopot nem küldött vezetésökre, sem mannát táplálásukra, sem cherubokat az ellenség kiirtására; a kik meg nem haltak, elszéledtek, visszatérni vágytak, vagy magánosan keresték Jerusalemet. Remete Péter, midőn sem tiszteletre, sem hitelre nem találna többé, nem is hozhatván rendet ama rabló s orgyilkos csoportba, visszavonult Konstantinápolyba s nem is szerepelt többé ama vállalatnál, mellyet leginkább az ő szava idézett elő.

Bajnokok.

A háromszázezer keresztesnek halála, elveszte, vissza nem ijeszté azalatt a többieket, kik jobb készületeket tettek a hadjáratra vitéz vezérek alatt. Ezek három hadtestet képeztek. Az északi seregben tizezer lovas és nyolczvanezer gyalog volt, kik Flandriából s Lotharingiából (Austrasia) a Duna mentében Konstantinápoly felé indultak. Fővezérök volt Bouilloni Gottfrid Alsó-Lotharingia herczege. Nagyatyja esztei Beatrixot, a toscanai Matild grófnő anyját vette el. Azonban az egyház és birodalom közötti harczban Gottfrid, mint becsületes hübéres, IV. Henrik zászlaját követte, Matildnak a pápát védő emberei ellen; feltüzte azon zászlót Róma falaira, sőt megölé annak nyelével Rudolfot, a papok királyát. Hogy tehát eleget tegyen ama büneért, mely szerint a szakadást és Guibert ellenpápát védte, fölvette a keresztet s összegyüjtött nyolczvanezer gyalogost és tizezer lovast. Oldala mellett voltak fivérei boulognei

Eustachius és Balduin; ezen kivül még egy másik bourgi Balduin amannak unokája, s egy harmadik mint Hainaut (Hennegau) grófja emlittetik. Mint bajnokokat kell még nevezni II. Robertet flandriai grófot, Garniert gray-i grófot, montaigu-i Conont, contz-i Cudót, Hache Henriket és Gottfridot, cherisy-i Gerardot, toul-i Raynaldot és Pétert, saint-Paul-i Hugót sat. sat.

A második vagyis közép hadtest neustriaiak- vagyis frankok, normandok- s burgundokból volt alakitva, s vezényeltetett a franczia király testvére Vermandois Hugó, István Blois és Chartres grófja, s normandiai Róbert Hóditó-Vilmos fia által, ki tartományát fivérének pénzért zálogba adta. Ezek Olaszországba vonulván le, Apuliában tölték a telet, hol a normann Bohemund, Tarentum herczege, Guiscard Robert fia, felhagyván Amalfi ostromával, a keresztet ragadta meg s vele együtt Richárd, Salernum herczege, valamint a valamennyi között leghiresb Tancred is, mint a lovagok példányképe, ki sok ideig tétlenül nézte a világ és az evangelium eszméinek tusáját, most pedig a keresztes hadakrai felhivás által tevékenységre buzdult. Az Adriai-tengeren Görögországon keresztül ezek is Konstantinápoly felé vették útjokat.

A harmadik római-gall-góth hadtest, mellyet az inkább müvelt, mint hü és vitéz aquitanok, provence-iak és toulonse-iak képeztek, Rajmund, toulouse-i grófnak, ki Ciddel Spanyolbonban a mórok ellen harczolt, és a harczias főpap, Puy püspöke s pápai követ Adhemárnak vezérlete alatt az Alpeseken s Friaulon keresztül Dalmatiába vonult alá.[1])

Hadi tettekről hires bajnokok voltak ezek s a mellett a fegyverforgatásban gyakorlott, fegyelemhez szokott s mindennel jól fölszerelt sereget vezettek. Közeledtökre a görög császárt rémület fogta el, mellyet lánya, Komnen Anna sem titkol, midön emliti „e barbár fajt, melly a Nyugatot lakja egész a herculesi oszlopokig, s melly most fölkelve erőszakosan tör magának útat Ázsia felé.“ Homér példája is alig tudja őt felbátoritani megnevezésére ama durva embereknek, „kik nem értenek görögül, s midön e nyelven kéretnek, hogy a velök egyvallásu embereket ne bántsák, nyilakkal felelnek. Zangrával vannak fölfegyverkezve, melly barbár ijat emberrontásra nagy mesterséggel az ördög talált fel; mert felhuzása véget a harczosnak le kell ülnie, két lábát az íj fájának támasztania s a hurt mind két kezével felhúznia,

[1]) E könyv végén A) alatt adjuk azon herczegek, urak és franczia lovagok névsorát, kik a keresztes hadakban részt vettek.

melly megfeszités után a nyil olly erő vel suhog el, hogy paizsot, rézszobrot sőt várfalat is keresztül fúr“ [1]).

Komnen Elek, ki a hadjáratot maga idézte elő, s kinek, mint a ki annak szükségét legjobban érezte, azt egész erejével támogatnia, trónját megerősitnie s a vállalat élére állva magának halhatlan nevet szereznie lett volna kötelessége, a harczosok előhaladását mindenképen gátolá, de mégis, mivel nyilt ellenségkép föllépni nem mert, csak a fondorkodás eszközeit használta. Megtagadta a keresztesektől az élelmezést, ugy hogy ezek rabláshoz kényszerültek folyamodni. Elek azért a hajótörést szenvedett Vermandois Hugót mint kezest letartotta; mire Gottfrid Thraciát tüzzel vassal pusztitá, miglen a császár a fogoly szabadon bocsátását megigérte, mit mindazáltal csak akkor tett meg, midőn Hugo engedelmességet s hüséget esküdött neki. Szintillyen esküt kivánt Gottfridtól is, miért is már majdnem csatára került a dolog; és Bohemund, ki nem vallásosságból, hanem nagyravágyásból indult el s ki a Komnenok ellen Durazzo mellett [2]) már atyjával is harczolt, s a birodalmat háromszáz vitéz előtt reszketni látta, rajta volt, hogy támadnák meg a görögöket; de Gottfrid nem hogy beleegyezett volna, sőt megigérte, hogy a musulmanoktól elfoglalandó egykor görög tartományokat Eleknek visszaadandja. Ez annyira vitte hizelgése s ravaszságával, hogy a nyugati vezérek hűséget esküdtek neki, bármennyire megutálták is a császár ravasz politikáját s fenyegető fényüzését, mellyel tehetlenségét palástolta. Bohemund, ki hódolni nem akart, midőn a császári palota termeibe lépett, a kincsek láttára felkiáltott: Ha ezen istenségek enyéim volnának, csakhamar városokat s országokat hóditanék meg; a látott kincsek nem sokára sátorába küldettek, mire ő is hűséget esküdött, a nélkül, hogy azt megtartani is szándokában lett volna.

Valóban ama kincsek, az asszonyos kéjelgés s a fondorlatok a keresztesekre nézve Armida csábkertjei voltak; csak a rendületlen Tancred, visszautasitva minden ajánlatot, megtagadta az esküt s hiveivel együtt elhagyta Konstantinápolyt.

Elek végre a Bosporuson tulra szállitotta a harczosokat, kik összeszedve Bithyniában Péter, Gottschalk és Emico seregeinek maradványait, százezernyi, teljesen fölfegyverzett lovasságot s háromszázezernyi szinte teljes fegyverzetü gyalogságot állitottak össze,

---

[1]) *Alexias*, cap. 10.

[2]) L. X. könyv. 325. lapot.

melly sokaságnak száma a nök, gyermekek, öregek, szerzetesek és szolgákkal együtt hatszázezerre ment. A roppant hadsereg azonban nem egy főhadvezér parancsai alatt álla; hanem a különböző fegyverzetü, zászlaju s fegyelmü népiségek külön külön vezéreknek engedelmeskedtek, mindegyik azon fegyverben gyakorolván magát leginkább, mellyhez legjobban értett, mig a hadi müszereket s a tábor élelmezési czikkeit a pisaiak s genuaiak hajói szállitották.

Törökök.

A nagy Seldshuk- török birodalom, mellyet Togrul Bég alapitott, a nagy Dselaleddin pedig (Malek-shah) egész nyugati Ázsiára kiterjesztett, ennek halála után több részre szakadott (1093), s Aleppo, Damaskus, Antiochia, Mossul sőt Perzsia is, hol Barkiarok, Dselaleddin fia uralkodott, egy-egy seldshuk szultán- vagy emirnek voltak székhelyei [1]). A tulajdonképeni Syriában, nyugatra a Libanon és Karmel hegyláncztól, mellyet a keresztesek a görög kiejtés szerint Soriának neveztek, uj birodalmat alapitottak az ortocida törökök, kiknek Malek-shah Jerusalemet általengedte volt (1082); de al-Mostali, kilenczedik egyiptomi kalifa, kikergette őket Palaestinából és Jerusalemből (1094).

Solimán.

A Seldshukidák között leghatalmasabb val a akkoriban Solimán Kutulmish fia, ki az Alp-Arszlán elleni csatában esett el (1064). Solimán most a győző fiai ellen készült, midőn a kalifa megintette őt, hogy foglalná el inkább a görög birodalom tartományait Erzerumtól Konstantinápolyig. Csakhamar könnyü török lovasság száguldozta be Phrygiát sőt Hellespontus partjait is; és Solimán segélyre hivatva az egymás között czivódó görögök által, föltárva látta maga előtt Kis-Ázsiát vagyis Anatoliát, s meg is hóditotta azt, elfoglalva a görög császártól ennek összes ázsiai szárazföldi birtokait s uralmát a syriai Laodiceától a thraciai Bosporusig, és Euphrates forrásaitól az Ádriaitengerig terjesztve ki (1073). A legérzékenyebb veszteség volt ez, melly az egyházat a musulmanok első foglalásai óta érte; a régi Lydia hires kincsei s tudós müveltsége a kereszténységgel együtt veszett el. A sultán Nicaeában, Bithynia fővárosában ütötte fel székhelyét alig ötven órányira Konstantinápalytól; az egyházak megszentségtelenittettek, a papok vérig üldöztettek, a keresztény vallás gyakorlása csak adófizetés mellett engedtetett meg; a gyermekek ezrenkint környülmetéltettek, ezrenkint csonkittattak heréltekké.

[1]) Lásd X. könyv. 368 lap.

Antiochia, Coelesyriának kellemes térségén, kétszázezer syr, örmény, arab, egyiptomi s görög lakót számlált s hétezernyi lovasság s huszezernyi gyalogságból álló őrséggel sokáig ellenállt Solimánnak, még végre az árulás megnyitotta a kapukat (1074), mire Laodicea s a többi városok is egész Aleppóig rendre meghódoltak. E szerint Kis-Azsia, Cilicia s Örményország egy fejedelemséget képeztek, melly minthogy a rómaiaktól elvett tartományokból állott, Rumnak, utóbb pedig Iconiumi szultánságnak neveztetett el. (Konieh).

Nicaea ostroma.

A keresztények fölötti győzelmeiért szent harczosnak nevezett Solimant az uralomban fia Kilisk-Arszlán (Oroszlánkard) követte (1092), kit a polgári háborúk közepett Malek-shah Khorassán egyik várában sokáig fogva tartott. A rettenthetlen Arszlán megtámadtatván a keresztesek által a musulman erőt Nicaeába gyüjtötte össze. Ezen, egy tó mellett fekvő, széles árkokkal s háromszázhatvan tornyu kettős falakkal körülvett várost százezer lovas és százötvenezer gyalog keresztes ostromolta, kik a falak vivásánál a kövek hiányát a török kard alatt elhullt testvéreik csontjaival pótolták. Nicaea már már engedett a keresztények vitézségének (1097. jun. 20.) midőn ezek a falakon hirtelen Komnen Elek zászlait pillantották meg, ki mint a varju, melly az oroszlán nyomában keres eledelt, hirtelen hátuk mögött termett s titkon egyezkedve a törökökkel elragadta a keresztesektől kiontott vérök drága gyümölcsét.

Lecsillapulván az ezen uj becstelenség által fölgerjesztett boszuság, a némileg kipihent keresztesek tovább indulnak; ámde a görög kalauzok árulása, a szomjuság, a rosz utak s Kilisk-Arszlán kétszázezer harczosának folytonos támadásai mondhatlan kinossá teszik a Phrygián és Syrián keresztüli átvonulást; a paripák elvesztek s a lovasok roppant batyuval hátukon gyalogolni vagy pedig szamarakra s ökrökre ülni kényszerültek, mig a pogyászt kosok, kecskék, disznók s kutyák vitték. Még le sem győzték a nehézségeket s már is, sok város nyitván meg kapuit Krisztus harczosai előtt, viszály üt ki közöttök a még nem is biztositott hóditmányok elosztása miatt. Balduin Gottfrid fivére, tele világi birvágygyal, segittetve a város keresztény lakói által alig száz lovassal birtokába veszi Edessát s mit sem gondolva többé Jerusalemmel, megalapitja ott az első, független keresztény fejedelemséget, kiterjesztvén azt Mesopotamiára s a régi Assyria leggazdagabb tartományaira.

A többi keresztesek előnyomulnak, de szerencsétlen gondatlan-

ságból meg nem erösitik hátuk mögött a városokat s nem hagynak gyarmatokat, mellyek a nyugattali közlekedést fenntartandották.

Antiochia ostroma.

Átkelve nagy nehezen a Tauruson, a mosolygó Syriát látták maguk előtt elterülni s ennek szemfényét, Antiochiát, melly egykor százötvenhárom püspökségnek anyavárosa volt s négyszázötven toronynyal magasló háromszázhatvan egyházat zárt magába. Ostrom alá vették azt a keresztények (1098.), de rájok nehezült csakhamar az éhség és a tél, a tengeren minden közlekedés el lőn zárva, lovaik száma hetvenezerről kétezerre olvadt. Ezenkivül még dühös járvány is ütött ki, mire a keresztények bátorságukat vesztve, elszéledtek; a kik pedig ott maradtak, nyomoruk mellett is, Krisztus harczosaihoz épen nem illő kéjelgésbe merültek; semmi törvény sem tudta a részegeskedést s fajtalanságot fékezni. És mégis midőn az egyiptomi sultán követet külde azon ajánlattal, hogy a Jerusalembe menetelt minden fegyvertelennek megengedi, az ajánlat nemcsak visszautasittatott, hanem a kegyetlen Bohemund nehány törököt nyársra huzva megsüttetett, hogy hire terjedjen, miszerint a keresztény vezérek ekkép eszik fel a kémeket, hogy a táborba belopózott számos törökök visszarettentessenek.

Segitett némileg a bajon egy olasz hajósereg, melly hadigépeket s élelmi szereket hozva, visszaadta a keresztények bátorságát, kik bizonyos hitehagyott Pyrrhus segélyével keresztet tüztek Orontes királynőjének tornyaira (j u n. 3.). Azonban alig hogy benn voltak, ők maguk vétettek ostrom alá számlálhatlan saracen sokaság által, kiket Karboga mossuli sultán vezetett, egyesülve Nicaea, Aleppo s Damaskus sultánjaival, Jerusalem kormányzójával, huszonnyolcz perzsiai, syriai s palaestinai emirrel s háromszázezer musulmannal. A midenből kifogyott s a szenvedések által végkép kimerült keresztények egészen elcsüggedtek; Komnen Elek, ki segélyökre indult, hátat fordított, s a mieink már ajánlatot tettek Karbogának, hogy átadják a várost, ha biztositná nekik a visszatérhetést.

A szent lándzsa.

Azalatt egy lombárdiainak, ki elszunnyadozott Antiochia egyik egyházában, megjelent Krisztus, mintha boszankodott volna a keresztesekre, de anyja kérelmére mégis ezeknek igérte a győzedelmet, azon föltét alatt, ha az erény utjára visszatérnének. Aztán Bertalan Péter marseillei papnak sz. András Apostol jelent meg, megmutatván neki, melly helyen van elásva a lándzsa, mellyel Krisztus átdöfetett vala. Elmentek mindjárt ásni, képzelhető, milly aggoda-

lommal; és ime a csodálatos ereklye a roppant néptömeg ujjongása s zokogása között megtaláltatik; az Isten ugy akarja kiáltás a régi bizalommal hangzik mindenfelé, s a harczosok miután egy éjt imában s bünbánatban töltöttek, elül a lándzsával, az apostolok emlékére, tizenkét szakaszban rajtaütnek az ellenségen, és segittetve az angyalok és szentek seregétől, megsemmisitik a musulmanokat (jun. 28.) Előttük feküdt ekkor a hasonlithatlan kincshalmaz s mindennemü zsákmány, a keresztényekbe visszatér a bizalom, a rendetlenség s csüggedés a körülmetéltek közé veszi magát. Olly csodálatosnak látszott a győzelem, hogy háromszáz musulman megtért s Syria városaiban a keresztények Istenét hirdette.

A lelkesedést illett volna a Jerusalem elleni ostromra használni fel, de az okosság azt sugalta, hogy erősitést várjanak s lássák el magukat a szükségesekkel. De e várakozás kárukra szolgált. A járvány megtizedelte őket, megölve Adhemár püspököt is; az éhség miatt nemcsak a törökök, hanem a kutyák husát is ették; Bohemund miután Konstantinápolyra hasztalan kacsingatott, vigasztalta magát azzal, hogy ő Antiochia fejedelme; háboritotta a tábort nagyravágyásával s nem gondolt többé a közös vállalattal, sőt a többi keresztényeket is lebeszélni ohajtá, s ezek egy része el is széledett látogatni azokat, kik a már elfoglalt városokban letelepedtek.

Beállt a tavasz (1099), s ekkor Tancred, toulouse-i Rajmund s normandiai Robert lóra kerekedtek s Jerusalem ellen indultak. Elfoglalták a közbeeső városokat, mellyek mindegyike viszály almájává lett az uralomvágyó fejedelmek között. Minthogy e miatt az határoztatott, hogy az legyen a város ura, ki a zászlót először tűzi ki benne, vetélykedve rohant mindenki a falakra, mi a győzelmet annál biztosabbá tette.

Áthaladva Berytos, Tyrus és Sidon mellett, élelmet kaptak a musulmanoktól csakhogy kertjeiket megkiméljék. Ptolemais emirje esküt tett, hogy ha Jerusalem el lesz foglalva, ő is megadja városát; Liddába, hol sz. György vértanú halálra kinoztatott, püspököt s papokat helyeztek be, s Tancred Betlehem falaira a keresztet épen Krisztus születésének órájában tüzte ki. Midőn aztán összeszedték magukat a szent város ostromlása végett, azt találták, hogy kétszázezer ember veszett el, sokan Európába tértek vissza, vagy különböző városokban maradtak s igy Jerusalem ellen csak ötvenezeren indultak el. Midőn közeledtek már hozzá, megujult a régi lelkesedés, elhallgatott minden gyülölet, s midőn végre Emaus magaslatairól megláttak a próféták és Krisztus városát, Jerusalem, Jerusalem! kiáltás

hangzott el a csapatok között, és térdre borultak, hogy hálát adjanak az Istennek, és csókolták a göröngyöket, mellyeken a pátriarchák és az Üdvözitő járhattak. Mindenki kegyelemért esdeklett, bünеit siratta s kiáltozá: Isten úgy akarja![1]).

Hozzáláttak rögtön az ostromláshoz, huszezer gyalogosuk s ezerötszáz lovasuk levén a mieinknek, mig Jerusalemet hatvanezer harczos védte, az egyiptomi kalifa nevében parancsnokoskodó Iftikár emir vezénylete alatt. Itt kezdődnek a Torquato által megéneklett fáradalmak; az ellenség vitéz ellenállását még rettentőbbé tette az iszonyú szomjuság; aztán a genuai hajóssereg, melly élelmet hozott, nagyobb részt elfogatott s fölégettetett; pénz sem volt az ostromszerek készitésével foglalkozó munkások fizetésére, fa sem volt; de volt bátorság. A főurak maguk is hozzáláttak a sánczok készitéséhez, mi midőn bevégezve volt, a sereg az emlékezetesb helyekre a város körül, mint Józsue Jeriko körül szent menetet tartott; mindenki bünei bocsánatáért könyörgött, hogy méltó legyen bemenni a szent városba; a Megváltás hegyének megpillantásakor Tancred és Rajmund, az engesztelhetlen ellenségek, átölelkeztek s megbocsátottak egymásnak.

Jerusalem bevétele jul. 15.

Általános támadást intézvén ezután, bevették Jerusalemet, pénteken három órakor, épen mellyben Krisztus meghalt vala. Feltüntenek a rohammal bevett város összes borzalmai; hetvenezer héber és musulman kardra hányatott, s a keresztények bokáig vérben jártak; de midőn a dühöngők a szent sirig hatottak, kiesett kezeikből a fegyver, földre borulva s mellöket verve, az elfogódás, szeretet s bünbánat könyeit hullatták. A ki valamelly palotára vagy toronyra keresztet, zászlót, paizsot vagy más illyes jelt tett, annak urául tekintetett, a többi rablásnak engedtetett által; de az összeszedett kincsek megosztattak, jó rész adatván a szegényeknek, árváknak s az egyházaknak. A nagylelkü Tancred, ki a mészárlásnak hiába szegült ellene, Omár mecsetjére tüzte ki zászlaját, s teméntelen kincset talált benne, a többi közt husz arany, százhusz ezüst gyertyatartót, egy felséges lámpát s több más nagyértékü ékességet, mit ő nagylelküleg szétosztogatott.

Gottfrid jerusalemi király.

Megtisztittatván Jerusalem a holttestektől, egészen más politikai s vallási alakot öltött, s a frankok belátván a hóditmányok biztositá-

[1]) **Wolf** a *Német népdalok s költemények gyüjteményében* (Stuttgard 1830 5 l.) felhoz egy költeményt, mellyben a Szentföldre érkező hivek érzelmei vannak kifejezve.

sának szükségét, elhatározták Dávid trónjára királyt emelni. A választás egyhangulag Gottfridra esett, ki a hadjárat alatt vitézség s áhitat által tüntette ki magát, s ki a szent sir fölött a becsületnek s igazságnak tiszteletet esküdött; de nem akart királyi koronát hordozni ott, hol Krisztus töviset hordott.

A milly nagy volt az egész kereszténység öröme a dicső szerzemény fölött, épen olly nagy volt a musulmanok szomorusága; mindenütt bünbánatos böjtök tartattak s Modaffer Abuverdy ekkép siránkozék:

„Vérünk és könyeink összeelegyedtek, és nincsen köztünk, ki érintetlen maradna az ellenség uj csapásaitól.

„Oh szerencsétlenség! midőn a fegyvert köny pótolja, akkor, midőn a háború legjobban dühöng.

„Hogyan takarhatná be a szempilla a szemet, ha ennyi szerencsétlenség még a mélyen alvót is fölébresztné?

„Syriában a mi testvéreink nem birnak többé egyebet, tevéik hátán kivül.

„A frankok gyáva szolgákul tartják őket, és ti kéjelgésben heverésztek, mint a kik teljes biztosságban vannak.

„Mennyi vér ontatott már! és mennyi hölgy kényszerittetik bájait semmi mással, mint ékszerekkel takarni!

„És az arabok sheikjei és a perzsa hősök nyugodtan tudnák e gyalázatot türni?

„Ha föl nem kelti őket a vallási érzet, tegye azt legalább saját becsületök és szeretete annak, mi legdrágább előttük a földön.“

Jól érezték ők, milly nehéz leendne annyi veszteséget helyrehozni. De tehetett-e valamit a bagdadi kalifa, ki fegyvertelen főpappá tétetett? A Rum vagyis a Seldshuk-ország fel volt darabolva: a perzsa sháh-t belvillongások tarták elfoglalva; aztán nem is sokat gondolt a tőle elszakadott syriai emirekkel. Ezek megzavarodva a sok csapás miatt, összes gondjokat oda forditák, hogy a szük tért, mellyre szoritva voltak, az egyes keresztes vitézek ellen megvédjék. Csak a kairói sultánban volt még reményök; azért feledve, hogy ez eretnek fatimita, Syria-, Damaskus- és Bagdadból seregestül tódultak a musulmanok Ascalonba, hová ama sultán tábora gyülekezett Afdal vezir parancsai alá.

Joppei csata.

Hogy ellenállhasson a roppant musulman seregnek, Gottfrid nagy nehezen tudta a kereszteseket uj csatázásra buzditni. Az igazi keresztfa nyilvánosan kitétetett és remete Péter elnémult szava ujra

haliatszott s igy Ascalon és Joppe között huszezer keresztény szembeszállott az ázsiai s áfrikai vegyes musulmansággal. A mieink fegyelme győzött a sokaság fölött (aug. 12.); a végtelen musulmanság szétveretett, a sok zsákmány a katonaságnak élelmi szereket, a főuraknak lovakat s fegyvereket és a földmüvelésre barmokat szolgáltatott. A keresztény főnökök között kiütött viszály nem engedett több várost elfoglalni.

Itt bevégződik az első keresztes háboru. A lovagok, kik négy év óta osztották a fáradalmakat és dicsőséget, hazájokba ohajtoztak vissza, hogy kinyugodják magukat amazoktól és dicsekedjenek emezzel. Diadalmasan fogadtattak váraikban, s a ki a visszajöttek között szeretetteit hiába kereste, vigasztalta magát azzal, hogy vértanut bir saját családjában. Remete Péter hir nélkül hunyt el Huy monostorban Maas mellett; Eustach, fivéreinek Gottfrid és Balduinnak, kik Palaestina legdicsőbb trónjait nyerték el, általános örökösévé lőn; Robert flandriai gróf visszakapta birtokait; a normandiai herczeg, kit Olaszhonban Conversano gróf leányának Sybillának bájai kötöttek le, elmulasztotta az alkalmat az angol trón elfoglalására; midőn végre mégis hazájába tért, fivére fogságra vettette őt, mellyből csak huszonnyolcz év mulva a halál szabaditotta ki.

Mondják, hogy hat millió európai vette föl a keresztet, és mégis Jerusalemben Gottfriddal alig maradt háromszáz lovas, ugy szinte egy-egy kis csapat Rajmunddal Tripolisban, Balduinnal Edessában s Bohemunddal Antiochiában, mintegy tizezer Európába tért vissza — és a többi? Európa legszélsőbb részétől egész Jerusalemig az utat csontvázak s rothadó testek boriták, egy uj szózatra várva, melly őket a szent városba vezesse.

Szenvedéseik, nyomoruk s hadi tetteik elbeszélése nem hogy visszariasztotta volna, hanem inkább követésre buzditá a többi európait, s Franczia-, Olasz- és Németországból uj vitézek s ájtatoskodók indultak a Szentföld látogatására, vagy megsegiteni az ottani keresztény ország megalapitását vagy búcsút nyerni és dicsőséget s uralkodást szerezni. A zarándokok általában márczius hóban szálltak tengerre, hogy szeptemberre visszatérjenek; a vitorlák kifeszitésekor Veni Creator énekeltetett. Nagyon elősegitették a hadjáratot az olaszok: 1099-ben kétszáz velenczei hajó, 1104-ben hetven genuai, 1108-ban még több genuai gálya hasitotta a tengereket. Több mint kétszázezer keresztes megujitá Konstantinápoly alatt a legelső hadjárat jeleneteit, miglen a birodalom hadi ereje megfékezte őket. Tovább mentökben, Kilisk Arszlán, ki székhelyét Nicaeából Iconiumba

tette által, folyvást pusztitotta őket. A csata alatt hiába vitette elül Rajmund a csodatévő szent lándzsát, hiába vitte el Anselm, a milánói érsek, sz. Ambrus karját, mellyel a harczosokat megáldá, ezek szétverettek, ugy hogy csak kevesen értek el Jerusalembe s még kevesebben térhettek vissza Európába, Savoya, Poitiers s Nevers grófjai és a bajor herczeg vezérlete alatt.

HARMADIK FEJEZET.

Keresztény s musulman országok Keleten.

Hashisiek (Gyilkosok.)

Mikép a népvándorláskor a barbárok déli Európában, épen ugy tettek a keresztesek Palaestinában. Minden fönök egy-egy földrészt elfoglalva uralmat alapita s Jerusalem királysága mellett több más fejedelemség emelkedett: Bohemund Antiochiát, Balduin Edessát s Euphrát két partját, Tancred Palaestinában Galilaeát s Tiberiást tartotta meg, Toulouse-i Rajmund Phoenicia partjain Antaradosban telepedett le s tartományát Tortosának nevezte el, Tripolis ostrománál halt meg [1]), melly aztán (1109.) fia- Bertrandnak grófságává lett. Később Joppe- s Ascalonban a partokon, aztán Tyrus, Caesarea, Naplusa, Berytos, Gibeleh, Heraclea, Markab s más városokban más főurak telepedtek le, kik a jerusalemi király hűbéresei voltak, mig Edessa s Antiochia, mivel legelőször alapittattak, függetlenekül tekintettek. A minden országból összecsődült kereszteseknek különböző nyelve, szokásai s viselete sajátszerü alakot kölcsönöztek a keresztény gyarmatoknak, mellyek buzgó ájtatoskodókból s rettenthetlen harczosokból alakúltak, kiknek törvényök volt nem hátrálni az ellenség előtt s a hitetleneket soha meg nem kiméln i.

Gottfrid törvényhozás által akarta rendszerezni az uj országot, de minthogy a nép mindenféle európai s ázsiai nemzetekből volt összeszedve, valamelly egyes országnak törvényei be nem hozathattak,

---

[1]) Az arab történészek beszélik, hogy Tripolisban igen gazdag könyvtár állott, némellyek szerint három millió, mások okszerűbb előadása szerint százezer kötettel. Minthogy a tartalom csupa *musulman istentelenség* volt, a könyvtár lángba borittatott.

kivált olly időben, midőn mindenki becses jognak tekinté saját törvényei szerint élni. Azért tanácsosbnak tartotta a pátriarcha, papság, herczegek és bárók hozzájárultával kiszedegetni a különféle törvényekből azt, a mit az uj országra legalkalmazhatóbbnak ítéltek. Ekkép szerkesztett össze egy törvénykönyvet, mellyet „Jerusalemi törvényhatározatoknak," Assises de Jerusalem-nek czimezett [1]) s

[1]) *Assise* vagy *Assisa* együtt jelenti a törvényhozó testet és az ettől eredt határozmányokat is. — Ide iktatjuk a legrégibb eredeti franczia szövegből az előbeszédet.

„*Par le conseill des princes et des barons, et des plus sages homes que il lors pot aveir, sages homes à emquerre et à saveir des gens des diverses terres qui la estoient les usages de leurs terres et tot quanque ciaux que il et esleu à ce faire en porent saveir ne aprendre, il mirent et firent metre en escrit, et aporterent cet escrit devant le duc Godefroi; et il assembla le patriarche et les autres avant dis et lor monstra et fist lire devant eaus cel escrit; et après par leur conseill et par leur acort il conseilli de ciaus ecris ce que bon lui sembla et en fist assises et usages que l' on deust tenir et maintenir et user ou roiaume de Jerusalem.*"

Ibelin János, joppei gróf, ki az *Assisákat* 1232 és 1234 között irásba tette, eljárási függeléket is csatolt hozzá, mellyet bizonyos navarrai Fülöp szerkesztett, ki Cyprusban lakott, hová az *Assisák* 1192-ben hozattak be. A görög birodalomban is, miután ezt a latinok elfoglalták, érvénybe hozattak *Liber consuetudinum imperii Romaniae* czim alatt. A velenczeiek 1421-ben átnézették az *Assisákat* Negroponte kormányzója által; Cyprus elfoglalása után pedig 1531-ben olasz fordítását eszközölték, melly ki is nyomatott. Az eredeti sz. Márk könyvtárában őriztetett, honnan az elfoglalás után az austriaiak elvitték; de a franczia kormány a nagy forradalom előtt pontosan lemásoltatta azt Jocopo Morelli által. A feliratok s szépmüvészetek akademiája a keresztes háborukra vonatkozó összes történetirókat kiadatni rendelé két folyamban: egyben a törvényhozási, másikban történeti emlékeket. Első helyre tétettek a *Jerusalemi Assisák*, közzétéve Beugnot-tól, (Páriz 1841 ivr. LXXXVII — 665 lap, melly a *felső tábla Assisait* tartalmazza.) A tudós előbeszéd a keleti franczia törvényhozás története s a hübéri intézmények eredete után, azon politikai s jogi rendezetet terjeszti elő, mellyet Gottfrid király a jerusalemi királyságnak adott, azután az Assisák viszontagságai következnek, miglen a XIII. század jogtudósai által felujittattak. Végre *a felső tábla Assisáinak* öt könyve adatik eredeti szöveggel; u. m. *Godefroi Le Tort könyve*, mellyből csak két töredék maradt fenn; a fönebb idézett *Ibelin János könyve*, mint kivonata a tengerentúli hübérjog általános elveinek; *navarai Fülöp könyve*, melly legrégibb, de kevéssé rendezett; *Jerusalem és Cyprus-országi felső tábla Assisainak kulcsa*, mint Ibelin János könyve fejezeteinek foglalatja; végre egy ismeretlentől *királynak* czimzett *könyv*, melly a többinek értekezései helyett az Assisák valódi szövegét adja, s ugy látszik 1271 és 1291 között szerkesztetett. Kiszabja a királyi hatalom határait s a bárók és a koronai főbb tisztviselőinek kötelességeit; aztán a táborozási rendről, az öröködésről s a hübérek áthagyományozásáról szokatlan világossággal értekezik. A párizsi kiadás szövege az említett velenczei kiadáshoz ragaszkodik.

melly első vala a hübérrendszer szellemében irt törvénykönyvek között.

A királyság oszthatlannak s örökösnek nyilvánittatott még a nőágra is, mellynek kihalta esetére a választás a főpapokat s a korona közvetlen hübéreseit illeti. A király, mielőtt a hübéresek hódolatát fogadná s megkoronáztatnék a patriarka által, megesküszik az alkotmányra.

Az ország bárságokra van felosztva, mellyek mindegyike a korona javaiból van alakitva; mindegyik pénzverési s hatósági joggal bir és mint maga az ország, fi- és nőörökösökre szállott által, csakhogy a nőnek férjet vagy küzdért kellett választani. A király saját bárságának egyes részeit czimzeteseknek is odaadhatta, kik mégis nem közvetlen, hanem csak alhübéresekké lettek. Hatszázhat vanhat lovag volt hübérileg katonai szolgálatra kötelezve, négy lovas ijászt tartozván állitni; Tripolisban ugyanerre kétszáz lovag kötelezteték. Az egyházak és városok ötezerszázhetvenöt gyalog katonát állitottak, s így az egész hadsereg csak mintegy tizenegyezer emberből állhatott.

A grófok és bárók a fejedelmet tanácsban és csatában egyaránt tartoztak szolgálni s minden alattvalónak kötelessége volt fölebbvalóját védeni s megboszulni minden bántalomért, ugyszinte a feleségén, leányán vagy nővérén ejtett sérelmet; kötelessége volt követni urát minden vállalatban, s ha ez az ellenség kezébe esett, magát érette kezesül adni. Tehát a király és alattvalók, a hübéresek és alhübéresek a hüség s megboszulás kölcsönös igérete által füzettek egymáshoz; a király csak a katonai főhatalmat gyakorolta; a valódi felségi jogok a felső táblát illették, melly a főurak ügyeit tárgyalta; az alsó táblán, melly a városok esküdtjeiből állott s mellyen az algróf elnökölt, a polgárok személyi ügyei s a bünvádi perek tárgyaltattak.

Az udvarmester mint a korona első tisztviselője, a királyi javadalmakat s a függő hübéreket igazgatta; alatta álltak a többi királyi tisztviselők s azon bárók és főpapok, kik az algróftól független alattvalók és a saját törvényeik szerint élő benszülött keresztények fölött biráskodtak. Második méltóság volt a hadi parancsnoké, kinek helyettese a tábornagy vala.

Teljes joggal, mint a hübérrendszerben mindig, csak a fegyverviselő bir; a parasztok az urnak tulajdonát képezék s egy-egy paraszt csak félannyit ért mint egy harczi mén. De mégis ama királyságban

már mintegy harminez községet találunk; a városok, mellyekben az algróf székelt, sok kiváltsággal voltak megajándékozva.

Az egyház a nyugatiak mintájára volt rendezve, függetlenül a világi kormánytól; a királynak csak sürgető szükség esetén tartozott segélyhadat szolgáltatni.

Az Assisák czimü törvénykönyv, mellybe átvétetett mindaz, a mi az egyházi s olaszjogban czélszerünek találtatott, a barbár szolgaság közepett is szabadsági eszméket rejt magában; mert alaptörvényül állittatik fel benne a társaság összes tagjainak beleegyezése. Aztán első példáját mutatja fel a kettős táblának, mellyek közül egyik a másiknak van alárendelve. Ugy látszik, mintha az emberiség több tekintélyt vivott volna ki az Istenember sirja mellett. Példát mutatott tehát Ázsiának s Európának is, és a zarándokok ott tanulhatták a községek alakitását, hogy uraik zsarnokságának ellenállhassanak.

„Az Assisák és szokásbeli törvények külön külön voltak leirva nagyobb betükkel, a kezdő betük azonkivül megaranyoztattak. A sir iratainak neveztettek, mivel a sir mellett egy nagy szekrényben álltak; és midőn olly kétes eset fordult elő, hogy amaz iratokat kellett megtekinteni, az irattartó szekrényt kilenczné kevesebb személy föl nem nyithatta; a felnyitásnál jelen kellett lennie a királynak, vagy helyettesének a förendü emberekből, tovább a király két hübéresének, a patriarchának, vagy helyette a sz. sir első papjának, aztán két kanonoknak, a jerusalemi algrófnak és a polgári tábla esküdtjeinek. Igy őriztettek s tiszteltettek a mondott assisák és szokásbeli törvények [1].

Minden birónak s lovagnak emlékezetből kellett azt tudnia, s emlékezet által tartatott fenn, miután a musulmanok Jerusalemet visszafoglalva, az eredetit megsemmitették. Ennek elveszte után nagy tekintélyben állott a bárók véleménye; de mégis a zavar elkerülése végett Amaury az assisákat ujra összeiratta, bármennyire ellenkeztek a bárók és a főügyvédek, kiknek tekintélyök alábbszállandó vala.

Gottfrid.

Gottfrid átalánosan mint tökélyes fejedelem s lovag iratik le, kit a vitézség, kedvesség, ildom és nagylelküség mellett egyszersmind azon alázatos áhitat jellemzett, mely a kereszteseket a többi hősöktől annyira megkülönbözteti. A krónikák szerint Antiochiában kardjával egy óriást tetőtől talpig keresztül vágott, s nem akarta a királyi diszjeleket hordani ott, hol Krisztus annyi megaláztatást szenvedett;

[1]). Assisák, IV. fej.

midőn néhány emir, látogatására jött, olly szalmazsákon találták őt ülve, minő a közkatonáké volt; s midőn kérték, mutatná valamivel erejét: ő egy csapással leszelte a teve nyakát. Az egyház iránt mindig őszinte ragaszkodást és szivességet mutatott, s mikép ő, ugy két utódja is a meghatalmazást a római pápától vette. Daimbert, pisai érsek, a jerusalemi pátriárchaságra emeltetvén azt igényelte, hogy ama város az egyház birtoka legyen, mellynek nevében a keresztesek fegyvert ragadtak; Gottfrid megigérte, hogy általadja a várost, mihelyt egy másikat sikerül elfoglalnia, vagy, ha örökösök nélkül halna meg.

Mintegy husz falura terjesztette ki uralmát, háromszáz lovas és kétezer gyalog katona által őriztetvén azokat. Azonban a tartomány távol vala azon mesterséges jólléttől, mellyet hajdan a héberek ernyedetlen szorgalma hozott létre. A babyloni fogság után ujra behozott müveltség Titus és Hadrián dúló hadai alatt elenyészett; azután pedig a folytonos uralomváltozás nem hagyott többé időt a sziklás kemény földnek szőlőtők- s olajfákkali beültetésére. Müvelt földek csak Genezáret tava, Jordán folyó és a tenger partjain meg egy két szép fekvésü völgyben találtattak.

Gottfrid, hogy az európaiakat uj hazájokhoz kösse, elrendelte, hogy a ki melly földet egy év és egy nap alatt elfoglalva tart, annak tulajdonosaul tekintessék; de meg elessék ezen jogától, ha ugyanannyi ideig távol maradna. Ha tekintjük, mennyi fölkeléssel kell a francziáknak Algierban még ma is küzdeniök, fogalmunk lehet, mikép háborittattak Palaestinában is a keresztények a törökök, arabok és egyiptomiak által, kik a mezőkön elszéledve vagy erősségekbe szorulva, a hóditmány közepett fenyegető állást foglaltak el. Ezek ellen a kereszténveknek szüntelen fegyverben kelle állniok, s hogy az elsőt biztositsák, további hóditást tenniök, a tartományokat uralmuk alá, az emireket adó alá vetve.

A kis vitéz csapat erősitést kapott az utóbbi keresztesek által, mert Európából lovagok, püspökök, ájtatoskodók folyvást nagy számban tódultak Jerusalem felé. Visszatérve magasztalák egész Európában Gottfridot, ki ama sajátszerü ájtatos gyarmattal csupa ellenség között tekintélyes uralmat tudott alapitni. Midőn egy járatából haza térne, a caesareai emir jön hozzá s frisitő gyümölcsöt nyujt a kifáradottnak; Gottfrid megizlel egy czedrust s néhány percz mulva kiadja lelkét (1100 aug. 7.).

I. Balduin.

A trónt a nagyravágyó patriarcha Daimbert akarta elfoglalni; de a harczosoknak harczias fejedelem kelle, s választották Balduint. Ez azonban nem ájtatos és alázatos keresztes vitéz, hanem nagyravágyó ember volt, ki honosait a fényben felülmulni s a keleti fejedelmekkel vetélkedni ohajtott. Fényes udvart tartott ő már edessai herczégségében, s valahányszor kiment, görög modorú arany paizsot vitetett maga előtt, mellyre sas vala alakitva; megnövesztette keleti esen szakállát, keletiesen öltözködött, alattvalóitól térdhajtásokat kivánt, szőnyeges talajról evett, s midőn a városba visszatért, két harsonafuvót lovagoltatott maga előtt [1]).

Edessát rokonának bourgi Balduinnak adta át, s győzelmeivel lecsillapitá a patriarchát, ki végre ráállt, hogy Balduint Betlehemben beiktassa, átadva neki „a kardot az igazság, vallás és szent Egyház vedelmére; a gyürüt, mely becsületességet; a koronát, melly méltóságot jelent; a jogart büntetés és pártfogás végett; és az almát, melly az ország földterületét jelvezi.“ Tancred azonban nem akart neki meghódolni s Galilaeát átadni, mint Balduin kivánta; hanem átvette még Antiochia kormányát is (1101), miután Bohemund török fogságba esett. És igy a jerusalemi királyság a legerősebb védkart elvesztette.

Hogy segélyt nyerjen az olaszoktól, Balduin olly egyességre lépett velök, hogy minden elfoglalandó városban egy negyedet számukra jelöl ki, s a zsákmány harmadát is nekik engedi; el is foglalta ezek segélyével Arsuf, Caesarea [2]), Saint Jean d' Acre, Trypolis és Berytos városait. A zsákmány mindig megosztatott az Istennel, s a Krisztus él! Krisztus országol! Krisztus uralkodik! kiáltások rémhangokká lettek a törökök s egyiptomiak füleiben.

Norvég keresztesek.

Azon keresztények közöl, kik testvéreik segitésére Palaestinába siettek, különösen azon norvégek említendők, kiknek kalandjárataikat az előbbi korszakban adtuk elő. Részt vett az első keresztes há-

[1]) **Guibert**, VIII, 36.

[2]) Ekkor szerezték a genuaiak a szent medenczét, mellyet, mivel smaragdból készitettnek s azon ajándékok egyikének tartottak, mellyeket Salamon királynak Saba királynő ajándékozott, drága pénzen vásároltak meg. Később kijött, hogy a medencze üvegből van. Embriac Vilmos, ama tengerjárat hajósvezére, Genuában népszerű hirben él.

boruban Sveno, a dán király fia, honosainak egy kis csapatjával, de lekaszaboltatott a törökök által, neje - Florinával együtt, ki őt a csatákba is követte. Azon kisszámu skandinávok, kik a Balti-tengerhez visszatérhettek, elbeszélték honukban a szent benyomásokat, Palaestina kellemes egét, Konstantinápoly fényét, és hogy milly szivesen fogadtatnak s fizettetnek ott a normannok, kik karjaikat a birodalom védelmére ajánlják fel.

Akkoriban III. Magnusnak még ugyszólván gyermek-, de már is bátor s vitéz fiai még alig foglalták el a trónt (1103), és Sigurdot, a csak tizenötéves fiut már is körülfogták övéi, vezetné őket oda, hol búcsut nyernek, dicsőséget és pénzt szerezhetnek. Számos hatalmas főur (Rikis-menn), nagyszámu hübéresek (Lendir-menn) és a szabad földészekből alakult hadi csapat, tengerre szálltak déli Norvégiában hatvan hajóval (1107), s minthogy az évszak már jól elő haladt volt, Angolhonban tölték a telet, hol I. Henrikben Hóditó-Vilmos unokájában az ő törzsük uralkodott [1]). A tavasz beálltával, kifeszitették vitorláikat ujra s érintve Frangia partjait őszkor Szent Jakab országába értek, hol a második telet töltötték. Egy galiziai gróf lekötelezte magát, hogy a kalandorokat a szükségesekkel el fogja látni, de minthogy a vidék az élelmi szerekből csakhamar kifogyott, a gróf megszökött, birtokait iszonyú dúlásnak engedve által.

Másik tavaszszal ismét tengerre szállnak (1109) s ime a lusitániai partokon arab hajóhaddal találkoznak, mellyet Evora és Lissabon emirjei Henrik Alfonz Portugalia grófja ellen küldöttek. Itt az északiak jó alkalmat találtak vitézségök, áhitatuk s rablásvágyuk kielégitésére. Szétverik a musulman hajóhadat, aztán megsegitik Henriket Cintra bevételében, hol az arabokat egy lábig kardra hányják s keresztény lakosságot helyeznek be; Lissabon általuk rablás és vérengzés szinhelyévé lett. A gibraltari szoroshoz érve, vérnyomokat hagyva hátra, haladnak elö, s kikötnek Formentara mellett, melly áfrikai kalózok fészke volt. A musulman lakosság barlangokba futamodott elölök s megerösité magát rejtekeiben, de Sigurd legyözve minden akadályt a tengeri hadakozást hegyi csatározássá változtatja s kiirtja Mahomed hiveit.

Uj győzelmet és zsákmányt aratva Ivica és Minorca szigetén, Siciliában töltik a harmadik telet, hol a normann fajt teljes virágában

---

[1]) Snorr *Heimskringla*-jában, költői darabokat közbeszöve, beszéli el e hadjáratot.

találják. Roger herczeg fényesen fogadta a nemzetrokon vendégeket, és saját kezével szolgált Sigurdnak, ki őt viszont királynak üdvözölte. Végre Palaestina felé hajózva, kikötnek Ptolemaisban (1110) s Jerusalemnek veszik útjokat, hol a számtalan zarándokok között ezen fehér bőrü, hosszú szőke hajú s gazdag fegyverzetü norvégek vonják magokra a főfigyelmet. Balduin király Sigurd elé menvén, elkisérte őt Jordán partjaira s a többi ereklye között a valódi keresztből is adott neki egy darabocskát: mire Sigurd igéretet tőn, hogy Norvégiában, ha visszatérhet, érsekséget alapit, annak papi tizedet fizetend és fizettetend, s egész életén át a vállás bajnoka leend. Megsegitette azután Balduint Sidon ostromában, s bár a fennállott szokás szerint a meghóditott város fele őt illette, lemondott erről a jerusalemi király javára.

Visszajövet egy ideig Cyprusban mulattak, aztán Sigeionnál kötöttek ki, végre Propontis látta selyem vitorláikat egész Konstantinápolyig lobogni. Komnen Elek félelemből teljes udvariassággal fogadta s az arany kapun vezettette be őket, honnan selyem szőnyegekkel boritott úton a Blacherna palotába vezettettek. „Társaim! — szólt Sigurd övéihez, midőn a nagy városba bevonult — viseljük magunkat komoly méltósággal, semmi iránt se mutassunk csodálkozást; az én paripáimnak arany patkói lesznek, ha majd leesik egy, senki se szedje föl.“ Elek zsákkal szóratta előtte a pénzt (mondja a költő), de Sigurd követőinek engedte azt, maga számára csak két gyürüt fogadva el. Aztán kérdeztetvén Elektől, mit akarna: hat talentomot-e, avagy ennyibe kerülő játékokat? Sigurd a játékokat kivánta, s a skandivánok szobrokat, görögtüzet, énekeket s lófuttatást bámultak a lóversenyen és a szinkörben.

Sigurd embereiből sokan az utban vesztek el, némellyek a varangok közé hadiszolgálatba álltak; s igy a vezér majdnem egyedül volt hazatérendő; miért is hatvan hajóját Eleknek ajándékozá, ki neki viszont lovakat és vezetőket adott. Ezektől Bulgárián, Pannonián s Németországon keresztül egész a dán határokig vezettetett, honnan egy kis naszád elegendő volt a bámult jerusalemi zarándoknak (Jorsalafara) s egy két fennmaradott társának hazájába szállitására. A Balti-tenger partjain sokáig énekeltettek Eynar skaldnak költeményei a legislegdicsőbb hadjáratról:

— „A nagy hősök viselt dolgai nem kérnek a skaldoktól egyebet, csak igaz ajkat.

„Tengerre szállt Norvégia hatalmas királya, s az észak hideg szelei, vitorláit a skandináv partoktól messze hajtottak.

„Jerusalem volt az ő szép czélpontja: a viharok dühe vissza nem riasztá őtet.

„Áthasogatta a Kelet tengereit, és harczosait Ázsia partjaira tette ki, kik is ott nagy örömmel fogadtattak.

„Ki látott dicsőbb hőst a földön? ő akart, és erős akarata sikert aratott, s ő nemes izzadalmát Jordán hullámaiban mosta le.

„Megrohanta s lerontá Sidon falait; mindenütt hangzik ama roham hire.

„Patakban foly a vér; abban fürdik a kard; ezer vitéz esik el; de az erős áll: a győzelem övé!"

Elek császár, ki mindig hűtlen szövetséges volt, igen nagyon vágyakodott az antiochiai fejedelemségre; azért bizgatta is a törököket, hogy Bohemundnak a szabadságot vissza ne adják; ez azonban mégis megszabadul és átveszi Tancredtől a jól megtartott sőt gyarapitott fejedelemséget (1103). Jóvá akarta ekkor tenni a fogság gyalázatát, de vállalata roszul ütött ki, s legderekabb lovagjai a törökök foglyaivá lettek. Mit tevő volt ekkor Bohemund? elhireszteli, hogy ő meghalt s koporsóba zárva átviteti magát az ellenség földjén s nagy nehezen Rómába ér. A hőst és vértanut nagy ünnepélylyel fogadja a pápa, átadja neki sz. Péter zászlaját s felhatalmazza uj hadat szedni Európában, mellyel veszteségeit visszaszerezze. Bohemund erre Franczia országba megy, mellyben mindenütt az ő vitéz haditetteiről beszéltek, s feleségül nyeri Fülöp király egyik leányát. Ünnepélyek és lovagjátékok közepett hirdeti a keresztes hadat, aztán néhány franczia és spanyol lovaggal Baribа, innen pedig Görögországba megy, s hogy megbüntesse a hitszegő Eleket, ostrom alá veszi Durazzót. Azonban a nélkül is csekély seregét megtizedeli a járvány, sokan odahagyják a zászlót, s Bohemund szégyenletes békekötésre kényszerittetik.

Tancred azalatt a vitézség csodáival védte Antiochiát a törökök ellen. Bourgi Balduin fogságba esvén (1104—9), olly szegényen tért vissza Edessába, hogy apósának kellett kiváltania még szakállát is, mellyet, hogy katonáit fizethesse, zálogba adott. Utóbb viszály ütvén ki közte és Tancred közt, elég gondatlan volt mind a kettő a saracenokat híni segitségre. A jerusalemi király is nagy pénzszükségben lévén, kérte Daimbertet, adná neki a hivek alamizsnáinak egy részét, mi megtagadtatván, a régi gyülölség megujult s tartott, mig a patriarcha meg nem halt. A genuaiak és pisaiak, az igaz, folyvást

szolgáltattak fegyvert és pénzt, de ezeknél is a főczél a zsákmány és a hóditás, nem pedig a vállalat szerencsés kivitele s megszilárditása volt. Illy rosz állapotban volt Palaestina, midőn Tancred, a keresztesek kipótolhatlan veszteségére meghalt (1112).

Neki bátorodván a törökök, Mossul-, Damaskus- és Mesopotámiában fölfegyverkeznek, s harminczezernyi, az egyiptomiaknál sokkal félelmesb haddal beütnek Galilaeába, s csakhamar a jerusalemi nagyharang is az ellenség közeledését jelenté. Kiindultak a keresztény csapatok, de a törökök be nem várták öket, hanem pusztitva visszavonultak. A keresztények állapotát még szárazság és a sáskasereg is nehezitette, Samosatát és Antiochiát pedig földrengések rongálták meg.

Balduin mint király jóvá tette előbbi nagyravágyását nagylelkűség által; növelte Jerusalem népességét, befogadva minden üldözöttet. Nehéz külhadak s belviszályok közepett tizennyolcz évig tudta magát fentartani; holott költséggel sem birt a folytonos hadak miatt szükségelt hadsereg fenntartására. Hogy segithessen e bajon, igénybe vette a papság javait; aztán ugyancsak pénzért megkérte Adelaist, siciliai Roger özvegyét, kit, miután nagymennyiségü élelmi szerekkel, pénzzel, fegyverrel s lovakkal oda jött, nőül is vett. Két év mulva azonban betegségbe esvén, megvallá neki, hogy neki más, elüzött neje is van, kitől az egyház öt el nem választotta; mire a megsértett s felbőszült Adelais Siciliába visszatért s nagy ingerültséget okozott itt Balduin ellen, elvonva minden segélyt a jerusalemi uj királyságtól.

A papságnak tehát méltó oka volt Balduintól idegenkedni; és hogy a keresztesek átalában feslett erkölcsüek voltak, kitünik az 1120-ban tartott naplusai zsinat irományaiból. A természet elleni ocsmány bün ismétesen tiltatik; s minthogy a kétnejüség ama tarka vegyületü népségnél igen gyakori volt, a zsinat rendelkezett, hogy a megcsalt fél a vétkes házastársat elüzhesse s uj házasságra léphessen. A ki nejét gyanúba veszi, menjen a csábító lakába s tanuk előtt tiltsa öt el saját házától; ha ez a nővel még azután is szóba áll, a férj minden sértést mellőzve, az egyházi biróság elé idézze öt, hol a csábító tüzpróbát áll ki. A meggyőzött házasságtörő számüzetik, az elcsábitott nő, ha csak a férj meg nem kegyelmez neki, halálra vitetik. A ki musulman asszonyon erőszakot tesz, kiheréltetik, a nő pedig az állam birtokába jő, mint szinte azon arabok is, kik keresztény ruhát öltenek fel.

Balduin csupán kétszáztizenhat lovassal s négyezer gyalog ka-

tonával Egyiptom ellen idult, melly ha Syriát nem birta, mindig nyitva állott; azonban visszajövet meghalt, miután utódjául bourgi Balduint nevezte ki (1118).

II. Balduin.

Ezen fejedelem alatt a jerusalemi királyság tetőpontját érte el. Elüzvén a törököket az ostrom alá vett Antiochiától, ezt a jerusalemi koronához csatolta; de midőn Edessának segélyt vinne, az ellene lest vető aleppói sultán Balak-nak fogságába esett. Ötven örmény összeesküdött megszabaditása végett, de midőn tervöket mondhatlan veszélyek közt már majdnem kiviszik, fölfedeztetnek s irgalmatlanul egy lábig levágatnak. A kormányzóság Grenier Eustach- Caesarea és Sidon urára (1123.), ennek halála után pedig Buris Vilmosra, Tiberias urára bizatik; végre csodák, szigorú, még az állatokra is kiterjesztett böjtök, Mária teje s a sereg elé vitt szent keresztfa által a kereszténveké lesz a győzelem. A velenczeiek, kik, hogy a keleti fejedelmekkeli kereskedésök ne szenvedjen, eddig a keresztes hadakban kevés részt vettek, féltékenyek kezdettek lenni a gazdagodó genuaiakra; kiküldenek tehát szent czél ürügye alatt egy hajóhadat, melly találkozva a keleti zsákmánynyal megterhelt genuai hajókkal, szétveri s kirabolja ezeket; aztán mintegy elégtételül a testvérgyilkosságért az egyiptomi hajóhadat semmiti meg.

D' Acre-i egyezmény.

Kikötvén Syriában Domenico Michieli dogéval, a velenczeiek segélyt igérnek a kereszteseknek olly föltét alatt, hogy nekik minden városban szabad menetök, egyházuk, fürdőjök és minden teher alól fölmentett saját sütő kemenczéjök legyen; hogy saját bíróságtól függjenek s azonkivül minden városnak, mellyet ostromolni segitnek, egy harmada őket illesse. Nem tudván, mellyik város ellen intézzék legelőször a fegyvert, sorsot huzattak egy gyermek által, s ez Tyrust huzta ki.

Tyrus ostroma.

Ez régi fényének már csak emlékeit birta s a kairói kalifa alatt állt. Megtámadtatott (1124.) a száraz oldalról és a tengerről, de a doge, midőn látná, hogy a szárazföldi sereg attóli félelmében, hogy a hajóhad által sárban hagyatik, nem elég bátorsággal küzd, kiszáll a partra, kiviteti a vitorlákat és a hajókötéleket s kijelenti, hogy ő és tengerészei csupán evezőikkel fegyverkezve, a falra rohannak; ezenkivül százezer aranyat osztat ki a harczosok között, mire a vetély minden közlegényt hőssé tesz s a város nem sokára be van véve. A fogoly Balduin koronájával a doge kináltatott meg, de ő azt el nem fogadta,

hanem visszavezette Velenczébe a győztes hajóhadat, melly egy járata alatt több hatalmat és zsákmányt szerzett, mint Genua és Pisa hosszú évsor alatt. Utjában a doge a görög császáron akkép boszulta meg magát, hogy kirabolta Rhodost, Kiost, Sámost, Mitylénét s Androst; Modon falait lerontatta, az ifjuságot pedig fogságba hurczolá.

Ekkor, ugy tetszett, hogy a keresztény gyarmatok biztositva vannak. Az edessai grófság jelentékeny városokkal Euphrat két partján s a Taurus hegység lejtőin; a tenger hosszában pedig az issusi öböltől Laodiceáig, és Tharsustól Aleppoig, Taurustól le Emesáig, s Palmyra romjaiig az antiochiai fejedelemség terjedett; Tripolis grófság egyrészről Libanon, másrészről a phoeniciai tenger által biztositatott; a jerusalemi királyság Adonis folyótól Ascalonig s Arábia pusztaságaig nyult le; Armenia is keresztény országot képezett s hegyeinek lakói ápolták a régi vitezséget, mellyel Perzsia s Tatárország népségeit feltartóztatták.

Musulman államok.

II. Balduint végre váltságdij mellett szabadon eresztették a törökök; de ő a kincsek helyett háborut inditott ellenök. A főbb musulman uralkodók, Mauritánián és Spanyolországon kivül, a bagdadi Ommiah-kalifák, a kairói Fatimiták, a damaskusi sultán, Mossul és Aleppo emirjei, s az Euphrat melléki Ortocidák voltak. Az elsők rabszolgáik voltak a seldshukoknak, minthogy az ő nevökben ezek uralkodtak. Az egyiptomi Fatimiták, azonkivül, hogy népök a vitézségről soha sem volt hires, igen sokat szenvedtek a palaestinai veszteségek által, hol már csak Ascalont birták. Nagyobb gondot adtak a törökök, kik a helyeket jól ismerve, nem rendes hadseregként, hanem kóborcsapatokban hadakoztak, pusztitva az ellenséget véletlen támadások és lesvetések által. Ha fogytak is az öldöklő hadak által, Khorassánból, a Tigris és Kaukáz mellől uj csordák által váltattak fel.

A mossuli sultánok, Tigris mellett, ministerek által kormányoztak [1]), kiknek egyike Emadeddin Zenghi (Sanguin), függetlenné tevén magát, a bagdadi sultántól Syriát és Mesopotamiát megnyerte (1128) s azon meggyőződésben, hogy a Földközi-tenger és Tigris közti apró uralmakat összeegyesiteni kellene, vitézül győzte le az ezen tervet gátoló musulmanokat s a jerusalemi királyokat káros egyezkedésre kényszerité.

---

[1]) *Atabég.* E név *ata*, atya és *beg*, ur szókból van összetéve s a királyfiak nevelőjét, és az első ministert is jelöli.

Hashishiek. (Assassinok.)

A hashishiek (assassinok, gyilkosok) felekezete, melly Palaestinában a keresztények legrettentőbb ellensége vala, megérdemli, hogy nagyobb figyelmet forditsunk rája [1]). A különféle felekezetek között, mellyek az islamot szakgatták s mellyek a hitelvek közé mindig politikát és személyiséget kevertek, leghatalmasbnak látjuk az Abdalláh-ét [2]), ki a helyett, hogy a kalifaságot nyiltan megtámadja, elrejtözött s titkos társulatot alapita, melly ellentanokat terjesztett s czélul tüzte ki az Ommiahkat és Abbas-fiakat megdönteni, s Ismael fiának, Mohammednek, Fatime által a próféta vérének jogait érvényre hozni. Sikerült nekik kiszabaditni a börtönből Obeidalláh-t, Ismael állitólagos ivadékát, kit Mahdia trónjára emeltek, egyik utódját pedig a kairói kalifaságra, miáltal Egyiptomot a Fatimitáknak vetették alá.

Ezek hálából pártfogolták Abdalláh felekezetét, melly rendesen hétfőn és szerdán gyülést tartott a bölcseség gyüléseit, a főtéritő elnöklete alatt. Számukra roppant palota épittetett, könyvtárral, mennyiségtani eszközökkel, tanárokkal és szolgákkal; a tanitás és egész tudományos akademia fenntartására évi kétszázötvenhétezer darab arany volt rendelve. Mindenkinek szabad bejárása volt ez intézetbe, még a nők számára is külön szobák voltak felállitva.

Kilencz fokon által lépdeltek a tanitványok a magasztos tudomány felé. Az első fokon, melly legtartósabb s legnehezebb volt, az ujonczba határtalan bizalmat csepegtettek a főnök iránt, kiváncsivá tették a magas tanra, melly mindazáltal nem közöltetett vele, csak miután megesküdött, hogy megtesz és elhisz mindent, a mit eléje szabnak. Ekkor a második fokra ment által, hol az imamokbani hit tanittatott, mint a kik egyedül törvényes utódjai a prófétának, s letéteményesei az igaz tanitmánynak. A harmadikban a hetesről tan adatott elő, melly szám az egeknek, csillagoknak, földeknek, tengereknek, jó tanácsoknak, szineknek, fémeknek és az imamoknak [3]) is titokszerű szent száma. A negyedik fokon tanittatott, mikép az Isten eleitől fogva hét szóló törvényhozót küldött, kik egymás tanát folytatólag tökélyesbitették; ezután következett a hét segéd, kik mivel

---

[1]) **Falconet**, *Diss. sur les Assassins. Mémoires de l' Academie* XVII. köt. s még bővebb **Hammer Purgstall** művében: *Az assassinok eredete hatalma s hanyatlása.*

[2]) L. X. könyv 348 lapot.

[3]) Ali, Hassan, Hussein, Scinolabiddin, Mohammed-Bakir, Dsafar-Sadik, Ismael.

nem léptek föl nyilván némáknak neveztettek. A szólók ezek: Ádám, Noé, Ábrahám, Mózses, Krisztus, Mahomed és Ismael, Dsafar fia; némák: Szeth, Szem, Ismael Ágártól, Áron, Simeon, Ali és Mohammed, Ismael fia. Az ötödik fokon tanittatott, mikép minden próféta tana terjesztésére tizenkét apostolt választott A hatodikban kezdődött a felekezet elveinek előadása, főleg azon szükségességnek, melly szerint a tényleges vallási törvényhozás az általános bölcsészetnek, a hit az észnek rendeltetik alá. Midőn már a tanitvány erről meg volt győzve, átment a hetedik fokozatra, hol a bölcsek művei tökélyesült egységének tana táratott fel előtte. A nyolczadik fokon megtámadtatott a tanitvány előtt a tényleges vallás, melly az előbbi tanitmányok által minden alaptól megfosztatott, s tehát most bátran mondatott ki, hogy az Istenre és prófétákra semmi szükség, hogy a cselekedetek erkölcsössége s a sirontúli jutalom álom és koholmány; ekkép el volt készitve a tanitvány a magas kilenczedik fokra, hol meggyőzetve a felekezet főelvéről: Semmi sem igaz, minden meg van engedve, vak eszköz gyanánt használtatott a főnök által.

Kairóból messzire terjedt ki e felekezet, s még inkább gyarapodott Hassan ben-Sabbah által. Khorassánban születve (1050 körül) s gondosan növeltetve, miután Malek shah udvarában érdemeit nem eléggé látta jutalmaztatni, áttért a Fatimitákhoz s belépvén a kairói tanodába, nem sokára mint önálló tanár kezdett működni. De a megtiszteltetés, mellyben a kairói kalifa, Mostanser, udvarában részesült, olly sok ellenséget szerzett neki, hogy csakegyszer váratlanul gályára tétetett s utnak indittatott. A tengeren dühös vihar támad, már mindnyájan elveszve hiszik magukat, csak Hassan marad rendületlen, mondván: „Az Ur megigérte nekem, hogy semmi baj nem ér.“ Lecsillapulván a vihar, ezt csodának vették, s a kik vele hajóztak, követőivé lettek. Megjárta Hassan Perzsiát prédikálva, aztán Irak hegyes szélén elfoglalta Dilemmel Alamut várát (1091). Eleinte nem mutatott más czélt, mint a kairói kalifa hatalmának terjesztését, utóbb azonban maga malmára kezdte a vizet hajtani s e végre az ismaeli felekezetet összetesb rendszer alá akarta fogni. Az eddigi két osztálynak tehát, tudnillik a tanitók (daai) és tanitványok (refik) osztályának egy harmadikkal kelle szaporittatnia, melly az istentelen titkokból kizárva, vakon engedelmeskednék s fedawie- vagy önfeláldozónak neveztetnék. A nagymesternek, ki Sheik al Gebel-nek vagyis a hegy urának vagy öregének neveztetett, nem kellett örökös fejedelemnek, hanem testvéries társulat főnökének lennie. Alatta álltak a főcsüljárók (daai-kebir) mint helyettesei

Syria, Gebal és Kuistan tartományokban, hol felekezete elterjedett vala; az elüljárók után több fokozatu daai-ok és refikek, végre a fedawiek következtek, kik fehéren öltözve mindig a nagymester körül voltak, hogy legkisebb intésére védjék vagy megboszulják őt.

Birtokai legbelsejében a nagymesternek gyönyörü kertjei voltak, mellyek a keleti kéj s fényüzés összes kellékeivel földiszitve valának. Zöldelő fák, virágok, csalitok, kioszkok, aztán bőven szétszórt arany, selyem szőnyegek gyönyörködtették a szemet, a mi pedig a musulman kéjt legmagasb fokra emelte, a bájos szép leánykák voltak. A fedawienak kijelölt ifju mákony (hashish) italokkal elaltatva, ama kéjkertbe vitetett, hol midőn fölébredett, a legkábitóbb gyönyörök közt találta magát, hanem mire a barnaszemü lánykákkal egész erejét kimerité s a prófétai paradicsom gyönyöreit egészen átélvezé, érzékei ujra eltompittattak s mire szemeit kinyitotta, azon szobában látta magát, honnan elvitetett volt, s a fejénél álló nagymester erősen elhitette vele, miszerint egy perczre sem hagyta őt el, hanem éreztette vele a paradicsom kéjeit, hogy lássa, minő gyönyörök várnak arra, ki életét, engedelmeskedve, főnökének szentelé.

Igy tehát e felekezetnél a felebbvaló iránti engedelmesség egész vakbuzgóságig vitetett s a méltóság, kin, sőt maga az élet is megvettetett, midőn a nagymester parancsot adott másnak vagy önmagának meggyilkolására. Midőn Dselaleddin követet küldött Hassanhoz, azon felszólitással, hódolna meg neki, Hassan parancsolta egyik hivének: „Öld meg magad", a másiknak: „Vesdd le magad az ablakról", s mindkettő habozás nélkül engedelmeskedett. „Hetvenezer illy alattvalóm van, mondá ezután a követnek, kik minden intésemre ekkép hajolnak." Champagnei Henrik meglátogatván Hassant, borzasztó fogadtatásban részesült. A tornyokon, mellyek a kastélyt ékesitték, egészen fent két két fehér fedawie állott, a nagymester intett kettőnek, s ezek szétzúzva rogytak a megborzadt Henrik lábai elé. A hegy öregje hidegen mondá: „Ha kivánod, rögtön valamennyit a földön fogod látni." Aztán a búcsúvételkor igy szólt Henrikhez: „Ha van valami ellenséged, tudasd velem, s nem lesz vele többé bajod."

A nagymester tehát hivei vak engedelmességét nagyravágyása kielégitésére s önmaga vagy mások megboszulására használta fel, meggyilkoltatva mindazokat, kik neki utjában álltak; azért a hashishi (assassin) név, mellyet ama vakbuzgók vagy főnöküktől

vagy a hashish[1]) bódító növénytől kölcsönöztek, a gyilkossal egyjelentésüvé lett. Ha az öreg valakit áldozatul szemelt ki, az assassinok elmentek, jártak keltek fáradhatlanul, sem utat, sem időt nem kímélve; beszegődtek a kijelölt mellé vagy háziszolgáknak, vagy lovászoknak, vagy dervisek, orvosok, csillagjósok vagy aranyművesek gyanánt, s a legelső kedvező perczben leszurták a kijelöltet s önmagukat is. Egy assassin kadinak tetteti magát s hét hónapot tölt el Fakreddin-Rhazi közelében, ki az ismaelitákat megátkozta vala; végre alkalmat vesz földre teriteni a káromlót s tőrszurásokkal kényszeriti őt az átok visszavonására. Viszály támadván montferrati Konrád tyrusi gróf és a hegy öregе között, két assassin megkeresztelkedik s Konrád mellett tartózkodik, szinlelve, mintha örökké csak az Istent imádnák; midőn végre a kedvező percz elérkezett, leszurják őtet, s a gyilkosok egyike a templomba fut, s midőn a haldokló fejedelem is odahozatik, az ismaelita utat nyit magának egész Konrádig s még egyszer átdöfi; a gróf kiadta lelkét, a két gyilkos pedig a legkinosabb gyötrelmek közt kivégeztetik, a nélkül, hogy csak egy jajszót hallattak volna (1191).

Hasztalan ügyekeztek öket elnyomni Perzsia kalifái, minden, ki illyes kisérletet tőn, töreik áldozata lett. Midőn Sandsar komolyan üldözni kezdte öket, vánkosa alatt megélcsitett tőrt talált, mit nem sokára Hassantól illyen levél követett: „Szivedbe mártathatott volna, a mit fejed alatt találtál.“

A hegy öregének tehát neve is a legborzasztóbb lett, őt mindenki természetfölötti lénynek hitte. Nem veszett el jeles férfiu, kinek halála a hashishiek törének vagy mérgének ne tulajdonittatott volna. Ők a törököket eretnekekül gyülölék, azért ezeknek gyakori forradalmaik közül egy sem folyt le az ő közremunkálásuk nélkül. A legtöbb fejedelem magán boszúit a hegy öregére bizta. A syriai emirek ez időszakban többnyire erőszakos halállal multak ki. Nisam al-Moluk, három seldshuk sultán alatt nagyhirű vezér, az assassinok első áldozatainak egyike vala; egy bizonyos sultán meggyilkolására egymásután százhuszonnégy fedawie küldetett ki. Maga Fülöp August sem mert kiséret nélkül kimenni, miután a nagymester hivei Európába is átkalandoztak.

Miután sz. Lajos franczia király Egyiptomban legyözetett, eléje jöttek Acreban a hegy urának követei s felszólíták őt, fizetne Hassannak adót mint a német császár, a magyar király, a kairói sultán s

[1]) *Cannabis indica.*

más fejedelmek. Lajos a templariusok és ispotályosok előtt fogadá a követeket, minthogy ama rendeket még a hashishiek is tiszteletben tarták, és üzente a nagymesternek, hogy Franczia-ország királyának ajándékokat és hódolatot küldjön, különben jaj neki. Az Öreg ekkor szelidebb üzenettel s ajándékokkal küldé el másodszor követeit; az ajándékok közt volt egy sakkjáték, egy elefánt hegyi kristályból, aztán egy ing, meg egy gyürü, a két fejedelem közti barátság jelveül. Lajos arany s ezüst edényekkel, selyem és skarlát-készitményekkel viszonozta az ajándékokat, s Ivo szerzetes, ki ezeket vitte, alkalmat nyert az Öreg udvarának kikémlelésére, hogy milly szent borzalmat éreznek iránta alattvalói s hogy milly néma csend uralkodik palotája körül, mellyhez akárki közelitsen, egy hirnök illy szavakkal jö eléje: Akárki légy, remegve jelenj meg az előtt, kinek kezében van a királyok élete s halála“ [1]).

Harmincznégy évig üzte Hassan e pokoli uralmat; kastélyából soha sem távozott, csupán kétszer mutatta magát az erkélyen; többi idejét ájtatoskodásban s dogmaticai müvek irásában töltötte. Egyik fiát, ki a kuistani daait megölte, irgalom nélkül halálra vitette; egy másikat pedig azért, mivel bort izlelt. Végre meghalt egész nyugalommal (1124) s uralmát Kia Buzurgomid és Abu Ali közt osztotta

---

[1]) Még Marco Polo is tud a *hegy öregéről, paradicsomáról és assassinjairól*: „Militsche azon vidék, mellyen hajdan a hegy örege szokott volt tartózkodni. Mi elbeszéljük a dolgot ugy, mint azt Marco több embertől hallá. Az Öreg az ő nyelvökön Alaodin-nak nevezteték. Ő két hegy között egy völgyben gyönyörü szép s a világon legnagyobb kertet csináltatott. Itt mindennemü gyümölcsök s legszebb paloták voltak, mind aranyozva s állatokat és madarakat jelképző festvényekkel. Csatornák is voltak, mellyek részint vizet, részint mézet, részint bort folyattak. Szép ifjak s legbájosabb leánykák énekeltek, zenéltek és tánczoltak benne, s az Öreg elhitette ezekkel, hogy ama kert a paradicsom. Ezt azért tette, mivel Mahomed mondá: hogy a ki a paradicsomba megy, annyi hölgyet fog birni, a hányat akar s hogy ott tej, méz- és borfolyók vannak; azért rendezte a kertet ugy, mint Mahomed mondá. A vidék arabjai csakugyan azt hitték, hogy az a valódi paradicsom, mellybe azonban csak az jutott be, ki assassinná akart lenni. A kert kapui ugy meg voltak erősitve, hogy azt senkitől sem lehetett félteni. Az Öreg a tizenhétéves gyermekeket, kikből vitéz férfiakat várhatott, mind udvarába vette. Ezeket aztán négyen-, tizen- s huszankint mákonynyal három napra is elaltatta, azalatt pedig a kertbe vitette s meztelenre vetköztette öket. Mire az ifjak felébredtek, benne voltak a kertben s látták annak elragadó szép belsejét, mellyet valódi paradicsomnak hittek. A szép leánykák szépen énekeltek s mindennemü gyönyörben részesiték az ifjakat. Megvolt minden, amit kivántak, azért is maguktól ama paradicsomot soha sem hagyták volna el. Az Öreg szép és gazdag udvart tart, s ha az ifjak egyikét el akarja valahová kül-

meg, amannak a hadiert s közigazgatást, emennek a lelki hatalmat adva által.

Buzurgomid tizennégy, fia Kia Mohammed huszonöt évig uralkodott. Rettegniök kelle tőlük mind a kereszteseknek, mind a kalifáknak, kik közül kettőt meg is gyilkoltattak. Buzurgomid megigérte II. Balduin királynak, hogy elárulja neki Damaskust, de fölfedeztetvén az összeesküvés hatezer ismaelita halálra vitetett. II. Hassan, ki épen olly tanult, a minő tudatlan volt atyja, valódi imamul akarta magát elismertetni és felhagyni a titkokkal, a csalással és szemfényvesztő babonával, miáltal a kéjgyönyörök, mellyekkel azelőtt az engedelmességet nyerte ki, a romlottság útálatos eszközeivé lettek, s a mákony és beléndek a musulmanok kéjszereit kezdték képezni. II. Mohammed (1167—1211) negyvennégy évig uralkodott, s utána III. Hassan Dselaleddin következett, ki az assassin-tan ellenségének vallván magát, visszaállitá a mecseteket s megégette az orgyilkosság tankönyveit, mire az assassinok felekezete megszünt, s a reformator a többi sheikkel és atabéggel egyenlőnek tekintetett.

A régi borzasztóságok ujra föléledtek Alaeddin III. Mohammed alatt (1223), ki bár kilencz éves volt, gyámnok nélkül lőn atyja utódjává, miután az imam sohasem kiskorú. Eltörlé atyja javitásait s egykedvü és gyönge levén, a kormányt asszonyaira bizta, maga pedig egész szenvedélylyel a baromcsorda körül forgolódott; orvosai örültnek hitték őtet, de nem merték ezt kimondani, félve a fedawiek gyilokvasától. Khorassánban Dselaleddin, az utolsó Solimánfi, a kormányt Orkánnak engedte által, ki pusztitva ütött be az assassinok földére. Alaeddin panaszt emelt ezért, de Orkán, miután kihallgatta a követ fenyegetőzését, töröket vont ki övéből és csizmaszárából mondván: Nekünk is vannak töreink s azonkivül a tieiteknél élesebb s hegyesebb kardjaink. Kevés idő mulva mégis Orkán három fedawie gyilka által mult ki, s a gonoszok véres török-

---

deni, álomitalt adat neki s palotájába hozatja. Midőn ez itt magához jő, csodálkozik, hogy hol van s szomorkodik, hogy a paradicsomot elvesztette. Az Öreg eléje megy, kit nagy prófétának tart, s térdet hajt előtte. Ez kérdi: *Honnan jösz?* Az ifju feleli: *A paradicsomból*, s elbeszéli, mit látott, s visszavágyakodik oda. Az Öreg ekkor, ha meg akar valakit öletni, egy illy erős ifjút biz meg, ki szivesen cselekszi, csakhogy a paradicsomba visszatérjen. Ha megmenekül, a gyilkosság után visszatér az Öreghez, ha elfogatik, meghal azon hitben, hogy a paradicsomba visszatér. Akármit parancsol a hegy öregje, az assassinok szivesen teszik meg, csakhogy a paradicsomba jussanak. Eszerint az Öreg hatalmát senki sem kerülheti ki; azért beszélik, hogy félelemből sok király adót fizet neki."

kel jelenvén meg Gangia városában fennen kiabálták: „Eljen Alaeddin.“ A diván palotájába rohantak azután megölni Sheref al-Mulk vezért, kit nem találván, az ajtónállót szurták le s leszaladván az utczára fegyverzajt támasztottak, s midőn a lakosok megkövezték őket, illy felkiáltás közt multak ki: Alaeddinért, a mi urunkért halunk meg.

Rettegvén hasonló sorstól Sheref al-Mulk egyezkedni kivánt az assassinok urával. Az e végre megjelent követ igy szólt al-Mulkhoz: Nekünk sok fedawienk van a te seregedben, vannak vezéreid szolgái közt is; a te istállóidban is vannak, mások kapusaid főnökének szolgálatában állnak. A vezir kérte őt, mutatná meg neki ezeket, egy kendőt nyujtván át a sértetlenség jeleül. A követ előhí ötöt, kik közt egy bátor s izmos indus is volt s a vezirnek azt merte mondani, hogy akkor és akkor azon és azon a helyen megölhette volna őt, ha további rendeletekre nem kellett volna várnia. A megrettent vezir gyáván kegyelemért könyörgött, mit megtudván Dselaleddin parancsolta a vezirnek, hogy az öt fedawiet tüzbe vettesse, kik is a lángok közt csupán e szavakat hallatták: Urunk-, Alaeddinnek vértanúi vagyunk. Nem sokára egy másik követ jött a vezir elé, azon parancscsal, hogy ha kedves neki az élet, minden megölt fedawieért kétezer dénárt fizessen, mire a vezir rá is állott [1]).

Illy nagy volt az assassinok hatalma hanyatlásuk idején s gyönge főnök alatt is. Ezt (1254) midőn nyája mellett bort iszogatna, meggyilkolta meghitt embere, Hassan, kit erre némellyek szerint a megöltnek fia, Rokneddin Korshah, bérelt föl. Annyi bizonyos, hogy Rokneddin nem állitotta őt törvény elé, hanem meggyilkoltatta s hullájával együtt három fiát is megégettette.

Százhatvan évig állt fenn az assassinok uralma, miglen azt a mongolok a kalifaság romjai közé temették. Rokneddin, az utolsó nagymester, ledöntött negyven várdája közt veszett el (1257). A felekezet Perzsiában, bár ártalmatlanul és elnyomatva, még ma is fennáll; s a gyilok, melly Klebert Egyiptomban az ujabb időben leszurta, a régi assassinokra emlékeztetett.

Illy ellenségekkel volt dolguk a syriai kereszténveknek: a háborut ezek is azok is szentnek tekinték, s mindkét fél rablás és földi uralom eszméit kötötte avval össze. Megalázni a kairói kalifákat, elfoglalni s megtartani a syriai tengeri városokat a nyugattali közleke-

[1]) **Nissai Mohammed**, Dselaleddin életében.

dés fenntartása végett, szembeszállani a müveltebb arabokkal s a barbár törökkel, megszilárditni az uj fejedelemségeket, ez volt a keresztények föladata, mellyet azonban nem számitással s következetességgel, hanem csak személyi vitézség rohamaival töltöttek be, amint hogy hősiségök- s a balsorsbani kitürésöknek csakugyan bámulatos bizonylatait adták. Csekélyebb erőt s kitartást mutattak a musulmanok; de annál nagyobb volt vallási vakbuzgalmuk, ugy hogy minden kis összecsapást halálos véres harczczá változtattak. Csatavesztés, öldököltetés után uj erőt szedtek Áfrika- s Azsiából; mint szinte a keresztények folyvást Európából hivtak és vártak segélyt, és magukhoz vonták a musulman országokban elszórt, leginkább pedig az örményországi kereszténveket.

Hanem, a mi a keresztes hadak legéltetőbb eleme s a mi azok történetét legköltőibbé teszi, az a lovagság, mellynek szellemét értenie kell annak, ki a középkort kellően akarja felfogni.

NEGYEDIK FEJEZET.

A lovagság.

A lovagság az európai történet legkitünőbb jelensége a kereszténység behozatala és a franczia nagy forradalom között [1]). Mint vegyülete az érzelmek-, szokások- és intézményeknek, nehezen határozható meg, s inkább csak az eredményekben ismerhető fel. Felmagasztalt nagylelkűségben állott, melly ösztönt ada kimélni s védni a gyöngét személyválogatás nélkül, bőkezüséget gyakorolni egész a pazarlásig, s tisztelni a nőt az erkölcsi tehetségeket fölemelő, mert jóra vezérlő szeretettel. Mindez sajátszerü szinezetet nyert a vallási érzelem által, melly határozta a cselekvést és megszentesité a tetteket és a czélt. Az erődus korszakban belevegyültek ez eszmék a csatákba is, mellyek átalában nem roszakaró s önző szenvedélyből vagy kincs-

[1]) Lásd: **La Curne Sainte-Palaye**-től *Mémoire de l' ancienne chevalerie considérée comme un établissement politique et militaire.* Párizs 1759—81. 3. köt.

D'-Ambreville C., *Histoire des ordres de la chevalerie.*

Büsching J. G., *Ritterzeit und Ritterwesen.* Lipcse, 1823.

Mills, *An history of chivalry.* London 1825.

Ampère J., A „*Revue des deux mondes*"-ban 1838.

és birtokszerzés végett, hanem nagylelküség, dicsőség s azon érzelmek öszletével vivattak, mellyek a becsület szóval fejeztetnek ki.

Hector hazája védelmeért küzd; Hercules és Theseus szörnyeket s óriásokat ölve barangolnak; Achilles haragjában tétlen marad, mig övéi leöldököltetnek, hanem aztán fegyvert ragad s boszút áll; ezen s a hellén történet s költészet több más képe némelly vonásokban a középkor paladinjait tünteti elénk; mikép ezek, ők is pusztitják a föld zsarnokait, kiket a centaurok, chimaerák és Cacusok jelképeznek; mikép náluk ugy a középkorban is a szentek által legyőzött szenvedélyek kigyók és sárkányok által jelveztetnek; itt is ott is élő szeretet, halhatlan barátság; Achilles és Patroclos, Theseus és Pyrithoos ugy szeretik egymást mint Brandimart és Roland; ez utóbbi megsebesithetlen, mint Peleus fia; Vulcan áttörhetlen fegyverzeteket készit, mint Atlas varázsló; Perseus Pegazusán hasitja a léget, mint Roger az ő Hippogryphján; Hercules és Theseus alászállnak a pokolba, mint Gverinus és Astolf; Linos és Orpheus sem hiányzanak, kik a hadi tetteket megénekeljék, ezek a troubadourok; az isteni Calypso, az ármányos Circe és Medea a középkorban Armidának, Morganának és Alcinának felel meg.

És mégis, ha nem felülegesen vizsgálódunk, milly nagy különséget találunk! Mig a keresztény hősök tetteiket a nőnek szentelik, a régiek csak annyiban veszik azt tekintetbe a mennyiben szép. Trója ostrom alá vétetett nem Helena becsületeért, hanem a királyférjen elkövetett bántalomért; Andromache visszatartja férjét a csatázástól; Dido el akarja vonni Aeneast a végzet által reá bizott nagy tettek kivitelétől: mig a keresztény szépek felékesiték kedveseiket, hogy még nagyobb kedvvel harczoljanak; Penelope megcsalja kérőit, kik nem személyére, hanem csak vagyonára ásitoznak; Phaedra és Medea semmi eszköztől sem rettegnek vissza; Chryseis s a többi hölgyek csak rabszolganők, kik uraiknak csupán kéjvágyát elégitik ki, a szabad, vagyis a tisztes nők, a gynaeceonba (nőlakba) vannak zárva, a többiek nyilvános kéjhölgyek. A hősök maguk oly tetteket követnek el, mellyek a keresztény lovagok érzelmeivel össze nem férnek. Andromache feledve a nagy férfiu özvegyének méltóságát, elfogadja az ellenség öleléseit. Hector fut Achilles dárdája elől, ez pedig miután leteriti őt, holt teste ellen dühöng, minden kegyelet nélkül. Midőn Glaucos aranyfegyvereit Diomedes rézfegyvereivel cseréli ki, a költő megjegyzi, hogy a hőst egy istenség megvakitotta; az Elysiumból Achilles visszaohajtja az életet, ha mindjárt mint legutolsó ember; a történeti korban Themistocles eltüri a bottal fenyegetőzést;

Demosthenes nyilvános szónoklatban bevallja, hogy Midias őt többek előtt arczul verte. Olly hősöket, kik nagy tetteket vinnének végbe csupán a nagy tettek kedvéért, alig találni; még Nagy-Sándor jelleme hasonlit valamennyire az ujabb hősökhez, mivel ő nem csak uralkodás végett hódit, hanem a politikai czéloktól elvontan, lelkesedni is tud.

A római müveltségben majdnem semmi lovagiasságot nem találunk. A nő jobbára a házi körre van szoritva. A nőerény megsértése ugyan két forradalmat, ha nem is idézett elő, legalább elhatározott. Ám a törvény kimondja a nő alárendeltségét, melly szerint a férjnek lányává, saját fiának nővérévé lesz; mert nálok a szerelem, miként a görögöknél aljasságnak, átoknak, Isten büntetésének tekintetett, melly akadályul szolgált a nagy és hősi tettek kivitelében. Különben Róma a legyözött királyokat megalázó látványra teszi ki, aztán kinpadra viteti, az ellenséges nemzeteket pedig kiirtja. Volscius beszéli, hogy Cesonius őt, valahányszor a tanács elé idézte, mindannyiszor megverte [1]); Cajus Lectorius mutogatta a kék ütlegeket, miket Appius Claudius arczára nyomott neki [2]); Lentulus a szónokló Catónak szeme közé köpött [3]); Cato rabszolgákkal kereskedik s kéjhölgyek által nyerekedik; Cicero csúfolja s gúnyolja elleneit; Pompejus, Caesár s a többi nagyhirü férfiak olly gorombaságokat követnek el, mellyek ma vérrel mosatnának le. Találunk, az igaz, nemeslelküség s rendületlen becsületesség példáira; de lehet-e sokat feltenni a népről, mellynél hirdetendő nagylelküségnek tartatik Scipió tette, ki a fogoly fejedelmi hölgy becsületét megkiméli? [4]).

Még a legdurvább népeknél sem hiányzanak nemes tettek és a halál büszke megvetése; a vadember is, ki fához kötöztetik, hogy lassu nyilazással ölessék meg, gúnyolja gyilkosait; és a mexicói Guatimozin, égő üszkökre fektetve, barátja jajkiáltásait illy kérdéssel nyomja el: „Rózsákon fekszem-e én?“ Nemes gyöngédséget tanusitott az északamerikai vadember, ki ráakadván ellensége gyermekeire, meg akarja őket ölni, de midőn eszébe jutnak saját magzatjai, megkiméli őket. S bár a nő átalában csak teherhordónak s a faj sza-

---

[1]) **Dionys. Halic.** lib. X.

[2]) U. a. lib. IX.

[3]) **Seneca**, *De ira*, III, 38.

[4]) A római lovagi rend s a középkori között némi hasonlóságot találhatni. Plinius beszéli (VI. K.) hogy a lovagi czimmel csak a szabadok (ingenui) tiszteltettek meg. Ezek hűségi esküt tettek, lajstromba soroztattak s paizsot és kardot kaptak.

poritójának tekintetik, a sumatrai abungok mégis, midőn a koponyavadászatról visszatérnek, a szűzleányok lábaihoz teszik azokat; s a régi germánokat és szittyákat hölgyeik buzditják a csatára.

Az indus hőskölteményekben is a nő gyakran ugyanazon szerepet játszsza, mellyet az európai lovagregékben: a Radshastánban, mellyet Todd ismertetett meg, összetalálkozik két vetélytárs s kihiják egymást annak rendje szerint, aztán fölfegyverkezvén a párbaj okozó szépség előtt, nagylelküleg egyik a másikat kinálja az első csapás jogával.

A szerelem mégis keleten átalában csak kéj és elragadtatás. A Ramajanában Szita elraboltatik, mint Helena az Iliásban; a fő nyomaték mégis nem a szerelemre, hanem a házastársi gyöngédségre esik. Valódi szerelem lengi át a Sakontalát; a nő mégis mélyen alá van rendelve a férfiunak, s épen ezt mondhatjuk a chinaiaknak annyira tulzó udvariasságáról. A Shahname inkább hősi, mint lovagi tetteket mutat fel; az eredeti kiadásokhoz mégis bizonyos rajzok vannak mellékelve, mellyek az európai lovagiasság jeleneteitől nem sokban térnek el.

Némellyek az arabokra akarják a lovagság eredetét visszavinni, s bár e nemzet magasztalói sok tulzást követnek el s a későbbi idők eszméit zavarják össze, mégis meg kell vallani, hogy ama népnél a lovagságból sok elemet találhatni. Mahomed előtt csak erőszakot s kicsapongó kegyetlenséget látunk a puszták fiai közt. Shansarah fogadást tesz, hogy az ellenséges törzsből százat fog megölni, azonban a kilenczvenkilenczediknél ő esik el. Antar költeményében, melly ifjabb, mint Mahomed, de mégis régibb hagyományokon alapszik, az udvariság vonásai tünnek fel. A hős csatára kél törzse hölgyeiért; tettekre buzdul a szép Ibla iránti szerelemből, kiért sohajtoz, s kit megénekel mint egy troubadour: egyetlen példája talán a lovagias szerelemnek keleten. Olly szent ama nemzetnél a vendégszeretet, hogy a gyilkos a megöltnek testvérei sátrában, ha a családi sót megizlelte, egész bátorságban hiszi magát; ha el akar menni, leggyorsabb lovat s a szökésre három napot kap, mellyek eltelte után a megbántottak vérszomjasan keresik azt, kit előbb minden sérelemtől megóvtak. Spanyolországban is finom, művelt szokásokat látunk divatozni; s mig Pelagius és társai Oviedóban medvebőrnek csúfoltatnak, I. Abd-el-Rhaman háreme számára gyöngéd verseket csinál, aztán egyik szép rabnőjének nyakát drága kövekkel ékesiti fel. Al-Manzor minden csata után lerázatja köpenyéről a port s gyüjtögeti azt, hogy abba te-

mettessék el. Aragonia és Castilia lovagjai sokszor látogatják meg a granadai arab fejedelmet, hol szabad mező nyilik előttök viszályaik kiegyenlitésére. Hitai Perez könyvében a granadai polgárháborúkról, sok párbaj emlittetik az arabok és keresztények közt, nem nemzeti vagy vallási gyülöletből, hanem lovagi érzelmekből; és az andalusiai határoknak a keresztények elleni védelmére felállitott rabatik társulata, szakaszokra osztva s bizonyos szabályoknak alávetve, sokat hasonlit a lovag-rendekhez, mellyek a kereszténységnél nem sokára amaz után alakultak. Később Cid, ki büszke méltósággal ülve Babiekáján, a saracenok ellen villogtatja rettenetes kardját, a lovagiság példányképeül állittatik fel, pedig az eredeti elbeszélések szerint, mennyire távol van a valódi finom lovagiasságtól! Ő nem átallja az erő mellett csalást is használni; aztán sokáig azon töri fejét, mikép vegye vissza lányai nászhozományát, miután azokkal férjeik roszul bántak, aztán a két kardot, mellyet vejei elloptak tőle.

Több nyomát találjuk fel a lovagiságnak a germanok között, hol a nő majdnem imádásig tiszteltetik; hol a viszályok sokszor párbajjal egyenlittetnek ki; hol a herczeg nem ülhetett atyja asztalához, mig az ellenséges királytól valamelly dicséretes tettért katonai karddal nem tiszteltetett meg. Varnefrid Pál elbeszéléseiből ismerjük az avarok királyának udvarias vendégszeretét, melly legyőzte a fia gyilkosa elleni boszút; és Theodolinda különös férjhezmenését[1]); de a régi vadság s kegyetlenség még mindig előtérben áll. Az Eddát kegyetlen vadság lengi át. A tengerkirályok, midőn Islandból kiindulnak, törvényül fogadják el kurta fegyverrel harczolni, hogy az ellenséghez annál közelebb legyenek; a sebeket csak huszonnégy óra mulva kötni be; soha sem szedni le a vitorlákat, bármennyire dühöng is a vihar; az ellent túlnyomó erővel meg nem támadni, és soha sem hátrálni előtte[2]). A Nibelungokban a pogány érzelembe az ujabb udvariság némi csillámа vegyül már bele, fontos állásban tünvén föl benne a nő, kinek szerelmét Sigfrid csak nagy tettek által reméli kiérdemelhetni. Brunechilda megfékezi Guntárt, s megkötözi őt, midőn férjként közelit hozzá; midőn a férj igénybe veszi erejét, Brunechilda elismeri annak felsőbbségét s megadja magát. Tehát még mindig győz a nyers erő, de Brunechilda még sem a régi nő többé, ki ellenállás nélkül Achillestől Agamemnonhoz, He-

[1]) L. VIII. könyv 8. fej.
[2]) L. X. könyv 54. lap.

ctortól Pyrrhushoz menne át; hanem odaadja magát annak, kit felsőbbnek ismer el, mintha szerelmét a csodálat nevelné.

Nem mondom, hogy a mit a Niebelungokban találunk, az mind megtörtént, hanem azok, kik költötték, a nép érzelmeire akartak hatni, aminthogy a germánok közt valóban meg is gyökereztek amaz eszmék, mellyek utóbb megérve a lovagiságot hozták létre.

Az ünnepélyes hadijátékok is a germánoktól eredtek; s ha 1066 ból Preuilly Gottfridot nevezik a lovagjátékok feltalálójának, ez alatt csak azt kell érteni, hogy ő adott azoknak alakot és rendet; mert hisz már a skandinávoknál a Walhalla folytonos viadalok paradicsoma, hol az istenségek minden nap estebéd után küzdöttek s darabokra vagdalták egymást, hogy más napra felgyógyulva uj testtel keljenek föl. Ennodius már a VI. században Theodorik magasztalásában hadijátékokat említ; Nithard Német-Lajos és Kopasz-Károly által a Fontenay melletti győzelem után tartott katonai ünnepélyekről beszél; és Montmouth krónikája a XII. század első feléből, részletezve irja le a küzdéreket, kik „a jeladás után lovagjátékot képeznek, a hölgyek pedig a magas falakról nagy kedvtöltéssel bátorságra buzditják őket.“

A lovagiság több szokása is a germánoknál kereshető. Az E d d á-ban a vadkanra esküszik a hős, hogy egy nagy tettet végbe fog vinni. Nagy-Károly, egy IX. századi iró szerint, a frizek kormányzóját a többi közt azon előjoggal ruházta fel, hogy a kit a katonai rendbe akar emelni, azt a szokásos arczoncsapás által tehesse; aztán 791-ben fiának, Kegyes-Lajosnak ő maga kötözte fel a kardot, ez pedig 838-ban Kopasz-Károlylyal ugyanazt tette. De már Tacitus is emliti, hogy „a germánok közt senki sem foghatott fegyvert, mig erre a polgártársak által föl nem jogosittatott; ekkor a népgyülésben a főnökök egyike, vagy az apa, vagy valamelly rokon paizszsal és lándzsával diszesitette föl az ifjat; s ez volt ő náluk a toga, ez az ifjuság megtisztelése, melly által a család tagjából a köztársaság tagjává lett“ [1]). A germánok a nő iránti tisztelettel az egyéni becsület érzelmét egyesiték, s a szószentség olly sérthetetlen vala náluk, hogy kötelességöknek tarták azt még szabadságuk árával is beváltani.

Azonban bár mennyi elemét találjuk a lovagságnak itt ott elszórva, a hűség, becsületérzés s az egy nő iránti ragaszkodás a kereszténységen kivül nem szilárdulhatott meg.

---

[1]) *De moribus Germanorum.*

De mikép van, hogy a lovagság csak a XI. század után fejlett ki? A nagyon is komoly támadó és védelmi hadak, mellyeket az európaiak a népvándorlás után viselni kényszerültek, elég táplálatot adtak a harczias szellemnek s előtérben tarták a vadság ösztönét: a vallási háboruk, mellyeket nem önzés, hanem fensőbb indok idézett elő, kicsiráztatták az elvetett magot.

De mégis létezett-e a lovagság valamely időben valódilag? avagy csak szép álom az, mint az aranykor? avagy talán esetleg fejlett elő a társadalomban utánzataul annak, mellyet az irodalom teremtett?

Ha az iróktól kérünk e kérdésekre feleletet, valamennyinél egy szebb kornak s a lovagiság hanyatlásának siratását találjuk. Marcaber, a legrégibb troubadour, már panaszkodik, hogy Guienneben és Francziaországban a lovagias szerelmet gonosz elvek és tanok ölik el. Azt elhihetjük, hogy mikép azt a költők festik, vagyis mint a vitézség, becsületesség, önkénytes rend, könnyed életvidorság, önzetlen áldozatkészség és szüzies szerelem kora, a lovagiság soha sem létezett, mikép nem az arcadiai pásztorok idylli boldogsága; hanem hogy csak a könyvek minősitették, eszményt állitva a való helyébe. Bizonyos részben mégis létezett a lovagiság mint valóságos rend, felavatási szertartással, jogokkal és kiváltságokkal; a törvényszék előtt a vesztes kétszeresen fizetett, a nyertes kétszeresen nyert. X. Alfonz Siete Partidas-ában a lovagok öltözete, életmódja s foglalkozási rende szorosan meg van határozva.

A lovagság nemcsak egyes országban, hanem egész Európában sőt azonkivül is jelentkezett. Első nyomait a burgundoknál találjuk fel; de mindenesetre léteznie kellett már a keresztes hadak alatt, mellyek nélküle nem olly sikerrel viseltethettek volna. A harmadik keresztes háború alatt olly fokra emelkedett, hogy Saladin maga is lovaggá akart avattatni. Fő szinhelye déli Francziaország volt, hol legjobban rendezve a troubadourok énekeinek tárgya lett. Innen Catalonia- s Castiliába sőt egész Spanyolországba elterjedt, mellynek különben is lovagias természetü népe nem volt győzők- és legyőzöttekre osztva, hanem saját s nemzeti függetlenségének védelme által mindenki nemes volt.

Az ipart s kereskedelmet üző vagy tudományokkal foglalkozó olaszoknál nem nagy visszhangra találtak a lovagság eszméi, csupán Siciliát véve ki, hová azt előbb a normannok, utóbb a sváb elökelők vitték be. A németeknél különben soha sem nyert a lovagság olly finom szinezetet, mint a franczióknál.

Az inkább förendúri, mint lovagias Angolhon alig tudja Oroszlánszivü Richardot felmutatni, bár ez is mind a fegyverforgatást, mind a költészetet Franciaországban tanulta; a kerek-asztal hősei csak a regékben éltek; és később III. Eduárd és a Fekete herczeg csak Franciaországgali érintkezés által lettek lovagokká. Sem a görögök Keleten, sem az oroszok nem sajátitották el a lovagiságot soha; de igen is áthatott az a skandinávok, magyarok és lengyelek közé, melly nagy elterjedését az egynyelvüség hiányában annál is inkább csodálni lehet.

Mindegyik nemzet saját hajlamai szerint minösitette ezen intézményt, melly ha nem is emelkedett az érzelmek eseményi fokára, nemes törekvéseket idézett mégis elő s forrásává lett a nagylelküségnek.

Három kort különböztethetni meg: hösit, mellyben a harcz túlnyomó az udvariság fölött; nőit, mellyben a szelid ihletek s teljes udvariasság uralkodik; és a mesterkéltet, melly egészen hamis, mellyben a lelkesedés majmolás, mig végre az önzetlenséget számitás váltja fel, s a lovag eladja kardját és foglyaival vásárt üz. Az első időszak a Karolingokróli regékben, a második a kerek-asztal hőseiben tünik fel, a harmadik Cervantes satyrájának szolgált tárgyul. De azért gondolni sem lehet, hogy a lovagiság már Nagy-Károly vagy Artur (Artus) idejében létezett volna; hanem, midőn virágzásban volt, nemesiteni ohajtá eredetét, távol keresvén származatát s az általa kikiáltott erényeknek első példáit s kinyomatát a frank császár paladinjaiban és a breton király vendégkoszorújában akarva feltüntetni. Csak álom tehát a Martell és Nagy-Károly, meg Artur által alapitott lovagrendek emlegetése; nem is szülemlett meg a lovagság rögtön a Szentföld meghóditásának vagy a hübéri zsarnokság által nyomott gyengébbek védelmének vágya által: hanem igenis az uj körülmények által melengetett régi eszmék találkozásából; mit elősegitett a királyok gyöngesége is, felhiván ezen ifju hősöket, hogy vitézségöket a védtelen szenvedők gyámolitására használják.

A hübérrendszer a lovagiságnak kastélyokat s tökélyesitett fegyverzetet adott által, melly szerint a lovag és a ló vas- vagy réztömeget képeztek, melly még a hajlásoknál is biztositva volt az ellenség fegyvere ellen; s innen a mesék a megsebesithetlen hősökről, a folyókat megállitó s hegyeket tánczoltató kardokról, a sziklahasitó kürtről s mindazon csodás dolgokról, mellyekkel a lovagregék telvék. A felavatási szertartás is a hübérrendszerből vétetett, hol a hübéres fegyvert kapott a hübérurtól, mintegy zálogaul a hüség- s becsületes-

ségnek. Mi nem volt várható a vitézség s részvét szokatlan szövetségétől, a bátorság által felmagasztalt s a vallás által szentesitett erőtől! de az idők durvák voltak, hol a bevégzetlen s tökélyetlen a társaság közös jellege vala; s innen az ellentes szokások sajátságos vegyülete: szeretet Isten és a kedves iránt; ájtatosság és udvariság; szenteskedés s hősiség, keresztény szeretet és boszu, szerzetes és tábori élet [1]).

Mint átalában minden a középkorban, ugy különösen a lovag élete küljelvek által volt kifejezve. A lovag többnyire nemes és lovag fia volt; olly városokban mégis, hol a polgárság uralkodott, polgárfiak is felvétettek a lovagrendbe. Hétéves korában kivétetett az anyai kezekből s az apai kastélyban katonai játékok közt testedző nevelésben részesült. Midőn fölserdült, apródnak küldetett valamelly, fényüzéséről, régi származásáról s nagy hadi tetteiről hires fővezér udvarába; ott szolgálatot tett az ur és urnő körül; velök volt mindig s követte őket utban, sétában vagy látogatásban; ő szolgálta fel az ebéd végével a csemegét, édességet, a lefinomabb bort, ő nyujtotta az alvás előtt szokásban volt italokat is.

Közbe közbe lóháton sólymával vadászni ment; a katonai gyakorlatok s álcsaták szoktatták lelkét a háborúra; az odacsödült bárók s lovagok példája is had és becsület szeretetét öntötte beléje; már akkor tanulta Istent és egy hölgyet szeretni; és gyakran ott szőtte azon barátsági kötelékeket, mellyek utóbb ünnepélyes eskü, vérvegyités s kölcsönös hűség-zálog által, minő volt a gyürü vagy láncocska, erősitettek meg, melly zálogjelek egész életen át a barátokat egymásiránt minden áldozatra lekötelezték.

Fegyvernök.

Tizennégy éves korában a fiut atyja s anyja, kezében gyertyával az oltárhoz vezették, hol neki a miséző pap a megáldott kardot s vitézövet átadta, ki is e perctől fogva fegyvernökké lett. A keresztapák s komák szeretetet s hűséget igértek az ő nevében s ezüst sarkantyúval ékesitették föl. Az ifju ekkor valamelly lovag főurnak testi vagyis személyi szolgálatát ajánlta fel; ő vágta föl előtte a hust, ő töltött neki bort; gondot viselt lovaira s fegyvereire, előhozta ezeket midőn parancsoltatott s tartotta a kengyelt, midőn a lovag főur felült; őrizte a foglyokat s utban ő vezette az ur harczi ménjét, a mi-

[1]) Uj és igen különcz eszme a *Rödereré XII. Lajos és I. Ferenczben* (Párizs 1825), miszerint a lovagság a nemesek és papok nagyszerü összeesküvése lett volna a monarchia és a nép ellen.

dön az közönséges paripáján lovagolt. Viselhetett vértet, vitézövet, vállvasat, vaskeztyüt, oldal-, csipö- és lábpánczélt, pajzsot s támadó fegyvereket épen ugy, mint a lovag; de nem sisakot és lándzsatámasztót, sem a lovagcsizmát és arany sarkantyút, hanem ezek helyett fehér bör félcsizmát s ezüst vagy megezüstölt sarkantyút. A lovagjátékoknál különös engedelemmel ő is próbáit adhatta vitézségének; a csatába aztán a lovag ur mellett lovagolt, s ő vitte, nyeregkápájába akasztva, ura nehéz lándzsáját és a sisakot. A viadal előtt segitette urát fölfegyverezni, ha kiüttetett nyergéből, fölemelte s uj lovat adott alája; ha megsebesült, félre vonta őt, s mindezek mellett a vitézséget s a vivás csinját tanulta. Néha részt véve a csatában, kiérdemelhette a lovaggá avatást, mit különben béke idején ünnepélyek, udvari vigalmak vagy nász alkalmával nyerhetett meg.

Lovaggá avatás.

A fegyvernök a lovaggá avatásra böjt, ima s bünbánat cselekedetei között készült; megáldozott s fehér ruhát öltött a tisztaság jeleül. Gyakran meg is mosta magát a fürdőben, s az ártatlanság öltönyét skarlátszinüvel váltotta fel, melly azt jelenté, hogy a vitéz vágyik vérét ontani a vallásért; hajzata is levágatott a szolgaság jeleül. Sajátságos volt a fegyververirasztás, melly szerint a felavatás előtti éjt egészen ébren tölté, imádkozás közt, egyedül, vagy papokkal vagy keresztatyjával.

Elérkezvén az ünnepély ideje, a felavatandó, lovagok s fegyvernökök kiséretében a templomba ment, nyakába akasztott karddal, mellyet átadott a papnak, ki azt megáldva visszaadta neki. Ezután letérdelt annak eléje, ki őt lovaggá ütendő vala. A felavató akkor illyen kérdést intézett hozzá: Mi czélból akarsz a rendbe fölvétetni? hogy gazdaggá légy? hogy nyugodjál? hogy megtiszteltessél a nélkül, hogy te is a lovagságnak becsületére válnál? Ugy menj el, méltatlan vagy reá. A felavatandó felelé, hogy Isten, a vallás és a lovagság dicsőségeért kiván fölvétetni s ezt a felavató kardjára tett esküvel erősité meg. Ekkor meghallgattatott kérelme s a körülálló lovagok, urnők s kisasszonyok felöltöztették őt, ráadván a vértet, vért inget, a vállvasat, vaskeztyüt, kardot s az arany sarkantyúkat, mint a lovagi méltóság első jeleit.

A felavató fölkelt ekkor székéről, három ütést adott kardlappal vállára vagy nyakára, vagy tenyerével arczul verte, az utolsó megboszulatlan bántalom jeleül, s mondá: Isten, szent György s szent Mihály nevében lovaggá ütlek; légy vitéz

bátor és hü [1]). Ekkor átadták neki a sisakot, paizsot, lándzsát és lovat, mellyre a kengyel érintése nélkül ugrott fel s fegyvervillogtatás közt ugratott körül az egyházban, aztán a tapsoló nép, s végre a kastély kapuja előtt.

A lovaggá ütőnek magának is lovagnak kellett lennie [2]); s a felavatott lelki rokonságba jött vele és soha semmi esetben sem foghatott ellene fegyvert.

E szertartások természetesen a népek és körülmények szerint különbözők voltak [3]), hanem mindig ünnepélylyel voltak összekötve, csak azon esetet véve ki, midőn a hadvezér mindjárt a csata után a csatatéren lovaggá avatott valamelly kitünő vitézt, egyszerü kardlapütés és esküvétel által. Néha a megholtak is utólag lovagokká üttettek. A lovat a koporsó pótolta, melly elé zászló, kard és fegyverzet tétetett le annak jeléül, hogy a megholt a sátán leküzdésére indul.

Sire, messire és monseigneur voltak a lovag czimei, hölgyeé pedig madame, mig a többi nemes nő csak mademoiselle volt. Oda ülhettek a lovagok a király asztalához, mit ezek saját fiaik vagy testvéreiknek sem engedtek meg, mig lovagokká nem avattattak. Némelly fegyvert és hivatalt csak ők viselhettek, csak ők lehettek követekké s királyi tanácsosokká, csak ők használhattak saját pecsétet s avathattak fel másokat lovagokká. Felosztattak zász-

[1]) E szertartásokat még ma is láthatni a máltai lovagok felavattatásakor. L. a ‚Fölvilágositó Jegyzetek'-et B) alatt.

[2]) A községek néha községügyészök által avattatták fel a lovagot. Sicilia, Fülöp franczia király lánya s Tancred neje, maga ütötte lovaggá a bretagnei Gervázt. **Ordericus Vitalis**, XI. könyv 825 lap.

[3]) „Négyféleképen avattattak fel a lovagok; s a szerint voltak fürdő-, viselet-, paizs- és fegyverlovagok. A fürdőlovagok a legnagyobb szertartással avattatnak fel, meg kell fürdeniök s minden büntől megtisztakozniok. A viseletlovag a setétzöld köpeny s arany koszorú felvétele által avattatik fel. A paizslovag a nép és az urak által avattatik fel s a hadi sisak fejéretétele által lesz lovaggá. A fegyverlovagok azok, kik a csata kezdetén vagy folyamában avattatnak fel.“ **Franco Sacchetti** *Novella* 153. — Siciliában a lovagviselet a vállvason és selyem köpenyen kivül, két vagy legfölebb három obon értékü czüstözött kardból, továbbá két obon értékü aranyozott sarkantyúból állott. Kellett még lennie aranyozott kantárjának s nyergének s két pár akármilly szinü ruhájának, a skarlát vöröset kivéve és bőrbéllés nélkül.“ *Chr. sicul.* ann. 1322. ap. **Martene**, t. III. *Anecd.* col. 89. — Matteo Villani beszéli, hogy IV. Károly, midőn 1355-ben Sienába jött, meghagyta a patriarchának, hogy lovagokká szentelje azon sokakat, kik e végett oda csődültenek. „Midőn már a patriarcha elé jöttek, fölemeltettek, közönséges fövegök levétetett s helyébe, miután a lovagi arczulverés megtörtént, aranyos sapka tétetett fel; kivezettettek a sokaság közöl s lovagokká lettek.

lósokra és baccalaureusokra; csak amazok viselhettek lándzsájuk hegyén négyszögü kis zászlót s tarthattak saját költségükön ötven katonát; csak ők folyamodhattak bárói, határgrófi s herczegi méltóságért. Szent György volt a lovagok védszentje; öt hitták segitségül a csata előtt; az ő példáját követve kellett szembeszállaniok minden veszélylyel, megszabaditniok az ártatlanságot, elnyomniok a zsarnokságot, megalázniok a gőgöt s megboszulniok a megsértett erényt.

Kötelmek.

Első kötelességök volt védeni a vallást s az egyházakat, ezek javaival és szolgáival együtt; harczolni a hitért s inkább ezerszer meghalni, mint azt elárulni. Következett a fejedelem vagy a község s a felavató ur iránti hüség, kikért egész erővel tartoztak harczolni. Védniök kellett még a gyöngék jogait, kitenni magukat érettök minden alkalommal, hacsak az a lovagi becsület vagy a fejedelem elleni nem volt; soha senkit meg nem bántani roszakaratból, sem nem bitorolni a másét, sőt elkövetni mindent, hogy azt más se tegye; soha sem cselekedni semmit kincs- vagy nyereségvágyból, hanem a dicsőség és erény szeretetéből; engedelmeskedni a vezéreknek, őrizni a társak becsületét s méltóságát, nem ügyekezni öket nagyravágyásból vagy erőszakkal felülmulni, védni becsületöket ha távol vannak, és segiteni öket minden körülmények között. „Szolgáld az Istent s ő megsegit téged; kerülve a gögöt légy megelőző minden nemesember iránt; ne hizelkedjél; a tit kot el neáruld; légy nyilt s öszinte beszéded- s tetteidben; tartsd szavadat, és segitsd a szegényeket s árvákat; Isten megjutalmazand érte.“ Illy tanitást adott Bayardnak, a félelmetlen s feddhetlen lovagnak, édes anyja.

Bajtársak szövetkezése.

A bajtársak szövetkezése többféleképen történt meg. Némellyek vért eresztettek magukból s összekeverték; mások együtt áldoztak, mig némellyeknek elegendő volt a fegyvercserélés. Az illyenek aztán egyenlő ruhát, egyenlő jelszót választottak, hogy közös veszélyekbe rohanjanak; néha egyesitett erővel olly tetthez fognak, mellyet egy ki nem vihetne, s az illyen kötelék még erősebb, mint a mellyel a hölgyhez füződik. Egy lovag nem ment az öt kiáltó hölgynek segélyére, de mentve volt azáltal, hogy bajtársa fegyveres segélyére kelle sietnie.

A nagylelkűség, mellyre kötelezve voltak, ugy kivánta, hogy soha többen egy ellen, sem nagyobb csapat kisebb ellen, sem előnyel biró fegyverrel ne harczoljanak. A viadaljátékokban nem sza-

badott a fegyver hegyének az ellenséget érintenie sem lovát megsebesitnie. Bizonyos közmondások náluk a becsület megsérthetlen törvényei voltak: „A kijót roszat el nem tür, nagy becsületet szerezni sem bir; — A ki arany lovat kiván, kezébe tartja már a kantárt; — A jó lovag fennszóval üt, de lassan beszél; első a csatákban de a tanácsgyülésekben utoljára szól.“

Midőn igéretet tőnek akár maguk közt, akár másoknak, jaj nekik, ha azt megsértették. Legyőzetett a lovagjátékban? teljesitenie kellett pontosan a győző feltételeit: átadta ennek fegyverzetét s lovát s nem vivhatott többé ennek engedelme nélkül. Ha fogadást tett valamelly rendkivüli tettet vinni végbe, nem tehette le fegyverzetét csak éjjel, nem kerülhette ki a veszélyes helyeket hatalmasb lovagok, szörnyek- vagy más, bátorsággal legyőzhető bajoktóli félelme miatt. Ha föltette, hogy valami kitüntetésre fogja magát érdemesiteni, meg nem nyugodhatott addig, mig azt el nem érte. Ha fogságba esik s becsületszavára szabadon bocsáttatik, megfizeti a váltságdijt, vagy megjelen a kiszabott időre becstelenség büntetése alatt. Semmi sem gyalázatosabb a lovagra nézve, mintha hazudik vagy csal.

A szerénység a legajánlottabb erények egyike vala, talán mivel ama rendben igen ritka volt. A ki társa vitézségét elhallgatja, megkárositja azt; s a fegyvernök, ha kérkedik azzal, a mit tett, nem méltó a lovagiságra. Tancred félbeszakitja csapásait s megesküdteti fegyvernökét, hogy senkinek sem beszéli el a végbe vinni látott nagy tetteket. Perceforest király, oktatást adván lovagjainak, mondá: „Elmémbe vésztem ama szavakat, miket nekem egy remete régen ezelőtt korholva mondott; igy szólt ő: Ha annyi országgal birnál, mint Nagy-Sándor, és Salamon bölcseségével és trójai Hektor vitézségével, maga a gőg, ha benned volna, elrabolná minden értékedet.“

A lovag különösen a szép nemnek szentelte magát s védelme alá vett minden nőt, akármillyen állapotu, akármillyen vallásu lett légyen. Életét is kitette érte s nem követett el rajta erőszakot, ha mindjárt fegyverrel szerezte is, hanem udvariasság által kivánta kegyeit megnyerni. A ramlai csata alatt Balduin jerusalemi király nyögést hall, hátrafordul s észreveszi, hogy egy musulman nő vajudik. Azonnal betakarja őt köpenyével, szőnyegeket, gyümölcsöt, vizet s egy tevét hozat, melly a kicsinykét megszoptassa. Ezután visszaküldi férjéhez a nőt. A musulman örök hálát igér s midőn Balduin Ramlában

a musulmanoktól körülfogva már a reményről is lemondott, bemegy hozzá s menekvési utat mutat neki.

Csoda-e aztán ha a musulmanok maguk is tisztelni tanulták a lovagságot? s ha Saladin lovaggá kivánt avattatni? mit egy régi troubadour illyeténkép ad elő:

„El akarom most énekelni, a mit elbeszélni hallottam egy királyról, ki a pogányok földén leghatalmasabb s legbecsületesebb saracen volt, az ő neve Saladin. Kegyetlen volt és sok roszat tett a mi törvényünk ellen s a mi nemzetünknek, gőgje s erőszakossága által. Csatát vivott egyszer vele tabariai Hugó, Galilaea fejedelme, kivel sok lovag harczolt. Nagy szép dolgokat vittek végbe az nap, de a Teremtőnek, kit a dicsőség urának tartanak, nem a mieinknek tetszett a győzedelmet engedni. Hugó fejedelem elfogatott s egyenesen Saladin elé vezetteték, ki ismervén a keresztények nyelvét, Hugót azon szólitotta meg. Hugó! nagy örömemre van, hogy kezembe estél; s Mahomedre! vagy meghalsz, vagy nagy váltságot fizetsz. Hugó fejedelem viszonzá: Miután választást engedsz, ki akarom magam váltani, ha fizethetek annyit. — Jó, tehát százezer byzantit fogsz fizetni. — Óh uram! ennyit össze nem hozhatok, ha eladom is összes birtokomat. — Meg fogod tenni! — De mikép uram? — Te nagy hös és csupa lovagiság vagy; és nincsen vitéz, ki, ha fölkéred, szép ajándék nélkül hagyjon téged; igy aztán kiválthatod magad. — De kérlek, hogyan megyek én el innen? Saladin felelé: Hugó! te szavadat adod, s két év alatt vagy megfizeted a váltságot, vagy visszajösz foglyomul; elmehetsz tehát. — Uram! — viszonzá Hugó — köszönet! igérem azt.

„Ekkor búcsút akart venni s menni, de a király kezénél fogja s egy szobába vezetvén őt, nyájasan igy szól hozzá: Hugó, a hitre! mellyel tartozol a te törvényed szerint Istennek, tanits meg, mivel nagyon ohajtom tudni, mikép lesz valaki lovaggá.

„Jó uram! viszonzá Hugó — én nem teszem azt, s megmondom miért. A lovagság szent rendje igen roszul illenék reád, ki gonosz törvénynyel élsz és sem hited nincs, sem keresztény nem vagy; és minő ostobaságot követnék én el, ha szemétdombot selyemmel teritenék be? Nagy hiba volna téged e

rendbe felvennem; s nem is merném tenni a nélkül, hogy nagy szemrehányást ne tegyek magamnak. — Hogyan? Hugó! szólt Saladin, te nem tenned azt meg? Mi rosz van abban, ha teljesited akaratomat, ki nekem foglyom vagy? — Uram! miután engedelmeskednem kell, megteszem tétovázás nélkül.

„Erre Hugó mindjárt tanitani kezdte a saracent azokra, mik a lovagot illetik; ugy rendeztette haját, szakállát s arczát, mint uj lovaghoz illik; azután fürdőbe küldötte. A sultán kérdé, mit jelent ez, mire tabariai Hugó felelé: Uram, e fürdő, mellyben te fürdöl, azt jelenti, hogy valamint a kisded a keresztség vizéből minden vétektől tisztán jő ki; ugy kell neked is minden szenny nélkül kijönöd s a becsület, udvariság és jóság jellegét öltened föl. — Istenemre! a kezdet szép! — mondá a király.

„Kiszállva a fürdőből igen kényelmes, tiszta szép ágyba fektették. — Hugó! mit jelent ez az ágy? — Uram! ezen ágy azt jelenti, hogy a lovagiság által a paradicsomban azon helyet kell megszerezni, mellyet Isten az ö kedveltjeinek enged. Ez a nyugalom ágya, s bolond, ki azt meg nem szerzi.

„Miután egy ideig az ágyban feküdt, Hugó tiszta fehér ruhába öltöztette öt, mondván az ő latin nyelvén: Uram! ne vesd meg e fehérséget, melly azt jelenti, hogy a lovag tisztán őrizze meg testét, ha az Istenhez akar jutni.

„Ezután vörös öltönyt adott rá, s a sultán nagy csodálkozás közt kérdé: Hugó! mit jelent ez? — Uram! e ruha arra int, hogy véredet kell ontanod a szent egyházért; s védned azt mindenkinek bántalma ellen; mert ezt kell a lovagnak tennie, ha Istennek tetszeni akar.

„Ekkor fekete kelméből varrt topánokat huzott a lábára, mondván: Uram! ez arra int, hogy a halált mindig eszedben tartsd, és emlékezzél, hogy a porból lettél, és ismét azzá leszesz. Azt nézzék szemeid, hogy gőgössé ne légy; mert össze nem fér a gőg a lovaggal, kinek mindig az egyszerüségre kell törekednie. — Mindezt igen szép hallani, s nekem tetszik.

„Erre fölállt a sultán s Hugó reá adta a fehér övet aztán az arany sarkantyút, mondván: Uram! mikép te azt kivánod,

hogy lovad, e sarkantyúkkal érintve, jobban menjen; ugy a lovagi sarkantyúk azt jelentik, hogy te egész életeden át Istent szolgálni szent kötelességednek tartsad. Ezután a kardot kötötte fel neki. . . .“ Igy irja le folytatólag a troubadour a szertartás egyes részeit és az oktatásokat [1]).

Vallás.

Ama korszakban, mellynek vas melléknevet adtak, ki sugalhatott más, mint az egyház, illy szelid, finom érzelmeket? Ő, mikép a társadalom többi elemeit, úgy a lovagságot is hatalmába vette, hogy megtisztitsa azt az anyagi résztől, aztán saját maga támasza- s fegyvereül használja. Szertartásaival szentesitette a felavatást s az egész rendet a béke megszilárditására, méltóságteljes erkölcsösség terjesztésére irányzá; legnemesb küzdhelyül a keresztes hadak csatamezejét jelölte ki; legszentebb kötelességül a tekintély, hatalom s az egyházi javak védelmét állitá fel, s végre egyházi lovagrendeket alapitott. Innét maguk a lovagok bizonyos szent jelleggel birtak, a papság egy részecskéjének tarták magukat. Bayard halálos sebet kapván, egyik haditársának gyónik meg. A franczia herczegek, kik szent Lajossal Egyiptomban fogva voltak, midőn a hóhérok belépnek hozzájok, egymásnak gyónnak, és „Én — mondja Joinville ur — én nem emlékezém akkor, mi roszat vagy bünt követtem el valaha, csak arra gondoltam, hogy a halálos csapást fogadjam; letérdeltem a hóhérok egyike elé s odatartám nyakamat, s keresztet vetve, mondám: Igy

---

[1]) Ezen, Saint-Palaye által elfogadott elbeszélés, melly a XIII. század legkedvesb egyszerüségével van irva, a *Szdz régi beszély* között a LXXVII-ik, melly egymás ellenébe állitja a keresztények becsületességét s a musulmanok ravaszságát; elbeszélve, mikép „A jó Richárd, angol király, átment egyszer a tengerentúli földre, báróival, grófjaival és számos vitéz s erős lovaggal. Hajón menvén lovak nélkül a sultán földén szálltak ki. Gyalog csatát rendezett tehát s olly nagy öldöklést vitt végbe a saracenok közt, hogy a dajkák a siró kis gyermekeket „*Itt van Richard!*“ kiáltással ijesztgették. Látván a sultán hogy népe fut, kérdé: *Hányan vannak azok a keresztények, kik illy öldöklést tesznek?* A felelet igy hangzék: *Uram, az Richard király csupán kiséretével.* A sultán erre igy szólt: *Ne akarja az én Istenem, hogy olly nemes ember, mint Richárd király, gyalog járjon.* Nemes harczi mént választott ki s küldött el neki. A követ, ki a lovat hozta, igy szólt: *Uram! a sultán küldi ezt, hogy ne járj gyalog.* A király okos volt; egyik fegyvernökét ültette fel a lóra, hogy próbálná meg. Az ifju nem birta visszatartani a mént, melly egész erővel a sultán sátorához nyargalt. A sultán Richárd királyt várta, de csalatkozott. És igy az ellenségnek még barátságos megelőzésében sem lehet bizni.“

halt meg sz. Ágnes. Mellettem térdelt Ebelin Guido ur, a cyprusi kormányzó, s nekem gyónt meg, s én feloldozám őt, a mennyire Istentől fölhatalmazva voltam. Mire fölkeltem, egy szóra sem emlékeztem többé.“ Akkor még a mameluk Oktai is azt követelte szent Lajostól, hogy őt lovaggá szentelje; midőn pedig ez vonakodnék, a musulman kardot emelt rája, ezt mennydörögve: Nem tudod-e, hogy életednek vagyok ura? Lajos azonban igy felelt: Légy keresztény nyés lovaggá teszlek.

Ekkép a keresztesek sokszor térítőkké lettek, Krisztust hirdetve a keleti udvarokban, s lelki életet adva a hitetleneknek a helyett, mellyet vasukkal vettek el. Kardmarkolatuk keresztet képezett, melylyet a csataközben sokszor segélyül hitak, vagy haldokló ajkaikhoz szoríták azt, mint Guesclin Bertrand, vagy a megsebesült haditárs vagy ellenségnek nyujták oda csókolás végett. Roland a haldokló Ferragust, Tancred az ő kedves Klorindáját kereszteli meg a csata folytában; melly két jelenet a lovagi költészet két legragyogóbb pontja.

Kalandok.

A fiatal lovag sokszor kalandot keresve barangolt el, egy vitézövet vagy szalagot vive magával szive választottjától, s olly szinü ruhát öltve fel, melly lelki állapotát fejezte ki. Az előkelő családok fiai befedték néha paizsukat, hogy meg ne lássék a családi czimer, mig a leplet az ellenség lándzsája szét nem rongyolta. Igy jártak keltek városokon s tartományokon át, veszélyt s fáradalmat keresve; vagy hogy kardjokat a hitetlenek vérében füröszszék; vagy idegen udvarokat, különösen a spanyolországiakat látogatva meg, hogy együtt harczoljanak a mórok ellen; vagy messze földön keresve föl valamelly hires lovagot, hogy vitézségöket annak ellenében kisértsék meg, vagy viadalra hiva utközben is mindazt, kit külsejéről vitéznek hittek; vagy a lovagjátékokra csődülve, hogy neveik hölgyi ajkakról hangozzanak le, s ők maguk iránt a hősökben tiszteletet, a hölgyekben édes vonzalmat gerjeszszenek. Néma völgyekben s vad barlangokban néha nemes hölgyekre vagy hires lovagokra akadtak, kikkel aztán udvariság- és bátorságban megmérközni szoktak. Este remetelak vagy monostor csengetyüjét huzták meg, s a vitézségnek a szentség menedéket adott. Néha meg várlakhoz közeledett s ollyankor kürthang jelenté érkezését, s ime, a repülőhid fölemelkedik s a szivesen látottat az urnő meg a kisasszonyok fegyverkeztették le és megkinálták fürdővel, szagos vizekkel s nemes borral. Ha megismertette magát, hallotta a kiérdemlett dicséretet, s vitézségét asztal fölött a trou-

badour énekelte meg; ha ismeretlen akart maradni, betakarta czimerét s titkos czimet vett föl, ugymint: Fekete lovag; Aranylándzsás; Bünbánó; Fehérpaizsos, stb.

Néha azonban a vár ura barátságtalan gonosztevő, valamelly elrablott virágot fogva tartó féltékeny vagy zsarnok vala, ki a határába lépők ellen kegyetlen föltételeket határozott. A kizárt lovag oda veté keztyüjét az udvariatlan elé, örülvén, hogy veszélyeztetheti magát a szenvedők megszabaditásaért. Némelly várakban meg bátorsága feketével bevont szobák, félelmes óriások, éjjeli kisértetek s titokszerü látványok által tétetett próbára. Ha hallá, hogy valami védtelen vádoltatik, hogy valamelly szép rágalmaztatik, oda sietett s itéleti párbajjal hazugnak bizonyitotta a vádlót s megmenté a rágalmazottakat. Ollykor ollykor dalnokként sem szégyelt a lovag fellépni, s a hires troubadour Taillefer a lovaglás és fegyverforgatásban is egyaránt ügyes volt.

Visszatérvén végre sok viselt dolga után ura udvarába, elbeszélte összes kalandjait egész őszinteséggel mind a jól, mind a roszul sikerülteket. Ezután atyja házába menvén a terembe függesztette föl fegyvereit, végbevitt tetteinek jeleül; elbeszélte később fiainak is a kiállott veszélyeket, mellyek időről időre uj megtoldások által természetfölötti s varázslati szinezetet nyertek.

Ha a dicsőség mezején halt meg, haditársai ünnepélyes gyászban tették meg neki a végső tiszteletet. Ha hazájától távol esett el, haditársa vagy fegyvernöke ős fa tövében temette el őtet, a fára akasztva fegyvereit és paizsát, hogy fennmaradjon neve és dicsősége. A keresztes lovagok fegyverzetökben s keresztbe tett lábakkal temettettek el s emlékköveikre is igy vésettek ki. — „Te, o Brandimart! Franciaország és a vallás ellenségei ellen harczolva vesztél el, az ég megnyilt előtted, a földön pedig a legjelesb hösök, a leghübb barát s leggyöngédebb hölgy könyei sirodon halhatlan virágokat fakasztottak“ [1]). „És te, Sveno, a hanyatló korban a dán királyok dicsősége s támasza, te az egy Isten vérével áztatott földön vesztél el; harctársaiddal vesztél el, kik a legszélsőbb északról Palaestinát megszabaditni vagy meghalni jöttek el; hü Florináddal vesztél el, ki oldaladtól soha sem akart távozni; Isten a Karmel ájtatos remetéit küldötte el, hogy illő siremléket állitsanak a testnek, mely olly méltó léleknek vala lakhelye; kardodat pedig annak küldötték el, ki rendeltetve vala téged megboszulni“ [2]).

[1]) **Ariosto**, *Orlando* c. XL. XLI.

[2]) **Tasso**, *Gerus. lib.* c. VIII.

Fogadalmak.

Az általános fogadalmakon kivül a lovagok néha egyénieket is tettek, minő volt pl. valamelly híres szentélynek meglátogatása, saját maguk, vagy a legyőzött ellenség fegyverzetének az egyházban vagy valamelly monostorban felakasztása, böjt, vagy más efféle bűnbánat; vagy azon harczias fogadás: az ellenséges falakon vagy az ostromlott város legmagasb tornyán először tűzni ki a zászlót, először csapni az ellenségre s több efféle merész tettet vinni végbe. Néha azon furcsa fogadalmat tette a lovag, hogy nem hord többé sisakot vagy paizsot, mig azt az ellenségtől nem zsákmányolja el; hogy csak jobb szemével fog nézni s csak balfelén enni, mig valamelly tettet végbe nem visz; hogy nem alszik addig ágyban, nem izlel hust vagy bort, nyakán és kezein lánczot viselend. Bourbon János tizenhat más lovaggal megfogadta, hogy két évig minden vasárnap bal lábaikon rablánczot viselnek, és pedig a lovagok aranyból, a fegyvernökök ezüstből, miglen hasonszámu vitézekre találnak, kik velök megverekednek.

A legünnepélyesb fogadalmak páva vagy fáczán fölött tétettek, melly madarak a lovagok előtt különösen kedvesek voltak, annyira, hogy köpönyeikre felhimeztettek, a nyilazásnál czélpontul szolgáltak, az asztalokra is feltétettek sülve, de mégis szép tollaikkal feldiszitve. Illyenkor nagy megtisztelés jeleül a legderekabb lovag elé tétettek, ki is, miután minden lovag fogadalmát megtette fölöttük, feldarabolta őket.

Letétetés.

Ha a lovag kötelessegeit meg nem tette, mint gazember megfosztatott a lovagiságtól. Egy szekérre vagy emelvényre tétetvén, fegyverzete összetöretett, sarkantyúi leszakittattak, czimere letöröltetett, paizsa a ló farkára köttetett; a hirnökök aztán neveletlennek, árulónak, hitetlennek kiáltották ötet, a papok pedig a CVIII. zsoltár átkait mondták el fölötte. A hirnök háromszor kérdé: ki ez az ember? háromszor mondatott neki a név, de ő állitá, hogy nem ismer illy nevü lovagot, hanem csak egy törvényszegő gyáva ficzkót. Ekkor forró viz öntetett fejére; lefektettetett a gyászpadra s fekete teritővel letakarva az egyházba vitetett, hol fölötte a halottas szertartások végeztettek el. Ha fegyvereit elvesztette, vagy más kisebb hibát követett el, eltiltaték neki a többi lovaggal egy asztalnál ülni: ha mégis odaült, a hirnök szétvagdalta előtte az abroszt. Fegyvereitől fosztatott meg a vérfertőző, apagyilkos, vagy a ki (talán másnak szolgálatában) aljas munkára adta magát, különösen pedig azon három bünért, ha eretnek, vagy felségsértő volt, vagy megfutott a csatából, mi-

dön ott a fejedelem is jelen vala. Siciliai Renatus kizárt a lovagjátékokból minden hazug vagy uzsorás lovagot vagy fegyvernököt, vagy a ki alrendü leányt vett feleségül.

VI. Károly, franczia király, asztalához vizkereszt napján igen sok jeles férfiut hitt meg, köztük hainauti (Hennegau) Vilmost ostreventi grófot is. Ez utóbbi előtt a hirnök az abroszt csakhamar szétvagdalta, mondván, hogy olly főur, ki nem forgatott fegyvert, nem méltó, hogy a királylyal együtt üljön. A megütődött gróf felelé, hogy ő épen mint a többiek, sisakot, kardot, paizsot és lándzsát hordott. Nem, uram! — viszonzá a hirnök — az nem lehet. Ön tudja, hogy ősét a frizek ölték meg s hogy halála mindeddig megboszulatlan. Hitemre mondom, ha ön fegyvert hordott volna, ama gyilkosság régen meg lenne boszulva. Nem siker nélkül hangzott el ezen szemrehányás, mert a gróf legott gyalázatát lemosni indult s a gyilkosokon kegyetlen boszut állott.

E könyv folytán sok jeles tettet fogunk még fölemliteni; azért itt csak nehányat hozunk fel. A Franczia- és Angolország közti háboruban (1347), midőn a lovagiság ujra föléledett, charny-i Gottfrid föltette magában meglepni egy fegyverszünet alatt Calaist, melly akkor az angolok kezében vala. Értesülvén erről III. Eduárd király, átkel a tengeren a walesi herczeggel s nehány más lovaggal és személyesen harczol a calaisi parancsnok alatt. Párbajra megy Ribaumonti Eustachchal, ki a királyt kétszer térdrebuktatja, végre mégis neki kardját átnyujtani kényszerül. A király a fogságba esett franczia urak főbbjeivel visszatér a várba, felöltözteti őket ugy mint saját lovagjait s valamennyit estlakomára hija, mellyen ő csak egy gyöngysorkörzettel jelent meg. Beszélget evvel is avval is, végre Ribaumonthoz igy szól: Ön a legvitézebb lovag, kit a világ valaha ellenségre rohanni látott; én eléje teszem önt valamennyinek, kik udvaromnál vannak. Ezzel a lovag fejére tette királyi gyöngysorkörzetét, mondván: Viselje ön ezt egy egész évig; s minthogy tudom, hogy ön szerelmes s igen szivesen mulat hölgyek és leánykák körében, tehát menjen szabadon s mutassa mindenütt ajándékomat.

Vignoles István, kit La Hire-nak is hivtak, az angoloktól ostromlott Montargis fölmentésére sietvén (1427), midőn az ellenség táborához ért, felkért egy káplánt, oldozná fel bűneitől; midőn pedig ez azt felelte, hogy előbb gyónnia kellene, La Hire mentegetőzék, hogy arra

nincsen idő, mivel az ellenségre rögtön rá kell ütni. A káplán tehát feloldozá, mire La Hire igy szólt: Oh uram! kérlek, tégy ma La Hireval ugy, amint akarnád, hogy tegyen veled, ha ő volna Isten és te La Hire.

A legnagyobb vitézség próbája volt a váralagútakbani harczolás. Bourbon herczeg (1388) maga is leszállt egy illyen alagútba Vertueil váránál s hosszu harczot vivott egy fegyvernök ellen, ki midőn hallá végre a Bourbon! Bourbon! Asszonyunk! kiáltást, melly a herczeg jelszava volt, észrevette, kivel van dolga, s tiszteletteljesen visszahuzva magát, átadta kardját és helyét. Melun ostrománál (1419) sok lovag ajánlkozott az alagútba leszállni, melly olly szük volt, hogy a dárdák nyeleit, hogy forgathassák, el kellett vagdalni. Mégis vitéz hőstetteket vittek ott végbe.

Hanyatlás.

A lovagi erények tökélye azonban, ha létezett is valaha, csak kevesek közt s rövid ideig létezett. Természetes vala, hogy a tüzes és gazdag ifjuság megszerette a fényüzést, melly a felavatásban, a fegyverzetben s a lovagjátékok ünnepélyein annyira gyakoroltatott, hogy néha esztelen pazarlássá fajult. A beaucairei gyülésen (1474) tizezer lovag vetélykedett egymást fényben felülmulni. D'Agout Rajmundnak a toulousei gróf tizezer ezüst pénzt adott tiszta ajándékba, mellyet ez a lovagok között osztott el; Raibaux Bertrand tizenkét pár ökörrel szántatott meg egy földet, mellyet harminczezer pénzdarabbal vetett be; Venans Ramnon harmincz legdrágább lovat ökrök gyanánt süttetett meg.

A fegyveres ifjuság, vitézségét az erény rovására is ragyogtatni szerette s gyakran magángyülölet s boszu kielégitésére használta azt fel. A szerelem izetlen udvarisággá vagy magahányogató szabadossággá fajult, s minthogy a barangoló nőtelen udvarlók igen könnyen sülyedtek anyagi szerelembe, a vallás csak felületes külszertartásokba helyeztetett s a lovagiság csak kóbor lovagokat mutatott fel.

Már a XIV. században gúnyoltatott a lovagokban, hogy a kalandokat rendkivül hajhászszák, hogy minden hölgynek szerelmet esküsznek, és hogy sok igen ostoba fogadalmat tesznek. Lichtenstein Ulrich, a Frauendienst szerzője, tudtul adja hölgyének, hogy a világba megy s Róma felé zarándokol. Velenczében azonban megállapodik, nőruhát ölt, Venus hölgy nevét veszi fel s fölteszi magában, hogy a szépnem tiszteletére ugy fog egész Csehországig menni s viadalra hi minden lovagot, a kit utközben előtalál. A ki Venus hölgygyel lándzsát tör, egy gyűrűt kap tőle, mellyel kedvesét igen

vidorrá teheti. A ki szerencsés lesz Venus hölgyet nyergéből kivetni, az ajándékba kapja az annak kiséretében levő összes lovakat. Illy föltéttel elindul két fegyvernökkel s dallossal, kik dalaikkal vidámabbá tették a menetet. Eleinte akadályokra talált, különösen Trevisóban, mellynek kormányzója nem akarta ama menetet átbocsátni, de a nők közbevetésére végre ráállott, s Venus hölgy megverekszik a hidon és sok bajnokot győz le. Másnap kétszáz hölgy várakozék reá, hogy a templomba vezessék, s Venus hölgy ottan ájtatosan imádkozék. „Azon időtől kezdve — mondja ő — sokszor vallottam becsületet, miután az Isten a nemes hölgyeknek semmit sem tagad meg.“ Mindenütt gyönyörü lánykák hozták eléje azoknak lándzsáit, kik azt Venus hölgygyel eltörni akarták; ez azonban mindig győztes maradt, bár meg nem vonta mások vitézségétől sem a kellő elismerést. Mindennap ájtatosan misét hallgatott; egész utjában mintegy háromszáz lándzsát tört össze; aztán tollat fogott, hogy nemzeti nyelvén irja le a szép kalandokat, mellyek alatt paizsa átdöfetett, s melle megsebesitteték.

Mig III. Eduárd király, lovagjaival asztalnál ül, D' Artois Robert, Franczia ország árulója, egy vadászaton megölt gémmel lép be, s bár e madár aljasnak tartatott, felszólitja mégis a jelenvoltakat, tenne a fölött mindegyik fogadalmat valamelly nagyszerü tettre. Eduárd azt fogadja, hogy beront Franczia országba s hat év alatt St-Denysben királylyá kenetik; Salisbury grófja arra kéri hölgyét, zárná be egyik szemét, mellyet ő ki nem nyit addig, mig lábát Franczia ország földére nem teszi s bizonyos számu várost föl nem éget. Ezekhez hasonló döre fogadalmakat tettek a többiek is, egész a királynőig, ki szinte fogadást tesz, hogy nem szül gyermeket (pedig terhes volt), mig Franczia országban nem lesz, s ha előbb szülne, késekkel vagdalná azt össze, habár ez lelke üdvébe kerülne.

Némelly angol urak összeesküdtek, hogy kerülni fogják bizonyos, szépség és szellemnélküli hölgyek társaságát, s elhatározák, hogy e bántalmat fegyverrel is támogatandják. A megsértett nők I. János portugal királyhoz küldöttek, védbajnokokat kérvén tőle, ki el is küldött tizenkét válogatott lovagot, s ezek Londonban megverekedvén, győztek s a megboszult hölgyek által fényes ünnepélylyel s nagy hálaajándékokkal lepettek meg. A cherbourgi csatában (1379) a nemzetiségi gyülölettől felbőszitett angolok és franczíák leszálltak lovaikról, hogy minél közelebbről harczolhassanak; csakegyszer azonban abba hagyták mindnyájan a vagdalkozást, hogy egyikök, ki lovon maradott, párbajra hija az ellenség közül a legszerelmesebbet,

s csak, miután a két vivó közül az egyik elesett, folytatták a harczot. Gaston de Foix, kedvese tiszteletére, vért nélkül, könyökig feltürt ujakkal harczol; igy is esett el a ravennai csatában (1512). És mindez Ariosto és Aretino idejében!

Sőt mi több, IV. Henrik s XIV. Lajos idejében is a lovag a csatában nehány vágást hölgye szerelme- s tiszteletére tett. Egy tiszt, halálra sebesittetvén, saját vérével irta le kedvese nevét s kiadta lelkét.

Az illy furcsa s részint döre jeleneteket a szigorú ész birálata helyben nem hagyhatta; azért tiltatni kezdett a lovagregék olvasása, melly túlzott kalandok előadásával hasonlókra buzdított [1]). Az egyház folyvást roszalta azokat; V. Károly eltiltotta öket az Ujvilágban, s a valladolidi gyülés ugyanezt kivánta Spanyolországra nézve is, nehogy ama hiu iratok olvasása a szent könyveket háttérbe szoritsa.

A királyok azonban önhasznukra forditván amaz önfeláldozási készséget, nevelték a lovagok számát, nevelve egyszersmind trónjok fényjét is, miután a lovagokat nem személyi erény, hanem jeles származás, gazdagság s udvaronczi ügyesség szerint választották [2]). Később, midőn a tudományok tiszteltetni kezdtek, a tanárok és költők is lovag czimmel diszittettek föl, kik, mint a fegyverforgatásban többnyire járatlan emberek, nem tartották szégyennek a harcziatlanságot s kivetköztették eredeti természetéből a fegyverforgatásra alapitott intézményt.

Különben a fegyvernemek használata is változott, s ha a hübéri hadseregekben igen sokat értek a tetőtől talpig vasba öltözött s a fedetlen parasztságot összetipró harczosok, most egészen máskép állt a dolog, midőn állandó s fegyelmezett csapatok állittattak egymással szembe, s az egyesek harczának minden alkalmát s előnyét elrabolták.

A poitiersi csatában (1356) a még egyedül fennálló franczia lovagság igen drága áron tanulta, hogy a vitézség még nem elég rendes csatában győzelmet aratni. Fogságba esvén a királylyal a főnemes urak, a lovagság vezérek nélkül maradt s nem volt képes Franczia-ország megtámadóinak olly sikerrel állani ellen, minő által magának

[1]) Bátor-Károly, mikép a La Mancha hös, folyvást lovagregéket olvasott.

[2]) Az angol királyok egyszerü polgárokat is lovagoknak neveztek, a nélkül, hogy valamelly rendbe belesorozták volna öket. A franczia királyok Velencze követeit megölelés szertartása által lovagokká tették.

kevéssel azelőtt még tiszteletet vivott volt ki. A Jacquerie név alatt összeszövetkezett százezernyi parasztság, irtva a nemességet, a lovagokat arra kényszerité, hogy a lovagias küzdést véres öldökléssel váltsák fel, különben még akkor itt ott a régi paladinok erénye merül fel. Kisszámu lovagok egy, botokkal s csépekkel fegyverzet paraszt csapat által vétetvén körül, megölni hagyták magukat egy lábig, mintsem hogy ama nemtelen fegyverek ellen kardot rántottak volna.

Hogy visszaadja a lovagságnak régi fényét, János, franczia király a Csillagrendet alapitotta. A rendeletben megemlittetik, mikép virágzott a lovagság az egész világon vitézség, nemesség s jámborság által; mikép segitette elő öszintesége s egyetértése által a királyoknak ellenségeik fölötti győzedelmeit; hogy számtalan hitetlent csodálatosan az igaz hitre téritett, vihar és harczi zaj között csendet s békét eszközlött. „Most — folytatja a király — e csendes idők hanyag tétlensége, a fegyver ritkább használata, a hadigyakorlatok félbeszakitása s több más ok elkorcsositotta a lovagokat, kik elrestülve, haszontalanságokra adták magukat, s feledve a becsület és dicsőség szépségét, ah gyalázat! nagy önzéssel magán hasznot hajhásznak.“ Gondoskodott, hogy ez uj intézmény által őket az elaljasodásból kiragadja s egyetértést hozzon be közéjök, hogy „becsületet és hirt szomjazva“, régi diszöket visszanyerjék. Az ő és fia, V. Károly, gondoskodása késleltette valamennyire azon intézmény hanyatlását, mellynek épen azon körülményekkel együtt kelle elvesznie, mellyek által létre hozatott vala. XI. Lajos adta meg neki az utolsó csapást a hübérrendszer ellen viselt irtóháboruja által. A burgundiai udvarba menekült most a lovagság, hanem ott csak erőtetett küléletet vitt; az Aranygyapjasrend a régi fénynek csak halvány viszfénye vala.

Azalatt az előtérbe nyomult érett ész elvetette a varázslatokat s a legendákat szigorú birálat alá vette. A megállapitott kormányok s törvények biztositván a polgárok életét s vagyonát, a visszaélések elnyomására s a gyengék védelme végett nem vala szükség kóbor lovagokra, melly fegyveres s föltétlenül engedelmeskedni nem szerető embereket a mindenfelé megszilárdult monarchiák különben sem türhették. Amerika fölfedezése a kalandozási szellemnek más irányt adott, mig végre beköszöntött a XVI. század, mellyben egész Európát véres háboruk boritották el a királyok nagyravágyása miatt. I. Ferencz még egyszer megkisérté a lovagiság ujjáteremtését, de a zsoldos seregek, a pártoskodás, a vallásviszályok s V. Károly nemtelen politikája határozó akadályok voltak. IV. Henriknek ha volt is

jellemében lovagias vonás, a durvaság s katonás nyerseség mégis tulnyomó volt benne.

Németországban Miksa császárt lehet utolsó lovagnak tekinteni, ki az önző politika számitásain még felülemelkedett. Midőn a wormsi országgyülésen Claude Barre franczia az egész német nemzetet kihivta, a császár maga fölvette a keztyüt s legyőzte a franczia lándzsával és karddal. Midőn V. Károly Bolognában megkoronáztatott, mindazok fejét, kik lovagokká akartak lenni, kardjával érinté, mondván: Esto miles. A lovagiságra vágyók azonban számtalanon csődültek össze és Sire! Sire! ad me! ad me! kiáltásokkal annyira ostromolták a fejedelmet, hogy ez belefáradva sőt izzadt arczczal, miután udvaronczai felé ezt mondá: No puedo maz (nem birom tovább), kardját az egész sokaság fölé emelte s hogy bevégezze röviden, ezt kiáltá: Estote milites! estote milites! todos, todos; (Legyetek lovagok! legyetek lovagok! mindannyian, mindannyian!); a körülállók mint lovagok teljes elégültséggel mentek el" [1]). Az illy eljárás lealacsonyitá a tiszteletet, melly csak akkor kedves, ha személyileg s meggondolással adatik.

Angolországban annyira elaljasult a lovagiság, hogy III. Eduárd s IV. Henrik alatt szivesen fizettek némellyek, hogy a lovag czimtől fölmentessenek. Spanyolországban olly nevetségessé lett, hogy Don Quichote szerzője érdemet szerzett hazájában az által, hogy éles gúnynyal irtotta azon intézvényt, melly tulélte a bajt, mellynek orvoslására rendeltetve vala.

Mi ujabbak azonban már gyermekségünktől óta a kóbor lovagok nevét a legkicsapongóbb döreséggel egynek tartjuk; pedig a figyelmes vizsgálódó ugy fogja találni, hogy az az akkori társadalom természetes kifolyása vala. A lovagok ezen élete mindig a vallás, vitézség, szerelem s költészet emelésére irányozva, a következett századok erkölcsei- s eszméire igen szerencsés behatással birt. A fejetlenség korszakában pótolta a büntető s igazság-szolgáltató törvényeket; a főhatalomnak is segélyt nyujtott az egyéni bátorság legmagasb fokra emelésével; fegyvert adott a vitézek kezeibe az ártatlanság védelmezésére; háboruk alkalmával mellőzni tanitá a fölösleges kegyetlenkedést s emberiségre emlékeztette a győzelem által elkábitottakat. Midőn a törvényszéket párbajitélet pótolta, ifju lovagok siettek a különben elveszendett gyengék megsegitésére. Midőn az ember

[1]) *Lettera inedita*, stb. Bologna. 1841.

a vádlók vagy védők esküje szerint itéltetett el vagy mentetett föl, a lovagiság eltávolitván a megvesztegethetés veszélyét, megszentesité az igazságot; és az áhitat és becsület szokott gyümölcseiket: a rendet és kegyességet hozták létre. A királyok is, ha a báróktól elhagyattak, mikép tarthatták volna fel magukat, hacsak nem azon harczosokra támaszkodva, kik készek voltak neki rohanni a legnagyobb veszélynek.

A lovagsággal a nemesség egy uj neme jött létre, melly, miután a régi germán nemesség lánczolatos függésü hübérurságba ment át, a harczias ságnál sokkal nemesebb czélra emelkedett. A palaestinai hadak első dühének lecsillapulta után a trón köré gyült, fényt kölcsönözve s tanácsot adva annak; de meg a nép védelmére is a csatasikra szállt s mig béke idején finomabb s kedvesebb modort terjesztett, háborúban a fölösleges kegyetlenkedést megszüntette. Közbenjáróul szolgált az egymástól mindinkább idegenkedö állam és egyház között; miért is a lovagság a pápasággal és császárságggal egyaránt egész Európában általános hatalommá emelkedett, s behozva minden nemzet közé, az egyetemestestvériség érzelmét terjeszté, melly az általános bomladozás ama korszakában olly nagy fontosságu volt.

Minthogy azonban a lovagság mégis a társadalomban nem saját feladat- s kötelességekkel biró önálló rendet képezett, fontossága inkább erkölcsi, mint társadalmi. Méltóságot adott az embernek, kedves modorokat a vitézségnek s emberségesb jelleget a hadakozásnak; de nem tanitá meg a nemzeteket saját jogaik ismeretére s azok megszerzése- és védelmére. Ifju harczosok, kik vitézségöket az igazságnak s vallásnak szentelték föl, a csaták fáradalmai után a szerelem ölében kerestek nyugalmat; de a szerelemre is vallásos tisztelet jellegét nyomták, midön a lovagiasság s vitézség megitélését a nőkre bizták; s mig a musulmanok, kik a nőt rabszolgaságban tartják, a soha boszulatlanul nem maradó természet által folytonos durvaság- s müveletlenséggel büntettettek; a mieink közt a durvaságot szelidebb erkölcsök váltották fel, midön az erősek karja fölött a gyöngébbek ellenállhatlan hatalma uralkodott.

Különösen az irodalom- s müvészetre nagy hatással volt emez erkölcsi, vallási s harczias intézmény; mert midön a valónál sokkal magasztosb eszményekkel lelkesité a képzelmet, a költészetbe szebb előadást, változatosb s a valódi életnél magasb, tisztább irányt hozott be. Dante, Petrarca, Ariosto, Tasso, Cervantes, Calderon, Lope s ezek számtalan utánzói nem annyira a hajdani classicismus, mint a lovagias érzelmek által lelkesültek.

A régi társadalomban az elmélet semmit sem hozott létre, mi a gyakorlat bűneit megjavitotta volna, senki sem figyelmeztette a hősöket baromi tetteikre; itt ellenben a kárhozatos tettek közepett az igazság védelme is felmerül s az erkölcsi fogalom jótékony fényt terjeszt el a ridog való viharai között. A védtelen és az elnyomó közé egyszerü, szigorú sőt vakbuzgó erények intézménye helyezkedik, mellyben feltaláljuk mindazt, a mi hősiet a vitézség, a mi szigorút az erkölcstan, a mi csodálatost a hit s a mi áldozatkészséget az önzetlenség felmutathat. Mit nem lehetett várni, midőn e harczosok, gyüléseiken, viadaljátékaikon s a csatatéren folyvást ezt hangoztatták: Jaj annak, ki a vallásnak, hazájának vagy szerelmének tett igéretét elfeledi; s jaj annak, ki elárulja urát, Istenét, vagy hölgyét!?

A vitézség, melly mint szerelem, biztosság, dicsőség s birtokok szerzője, főerénynyé lett, ama finom szokások, emberiség s önzetlenség tanodájában növeltetett, mellyben szülemlettek a társadalmi életet még ma is diszitő érzelmek: a tiszta és gyöngéd szenvedélyek, a nő iránti tisztelet, a szótartási hüség, az áldozatkészség, az érzelemnek az érdek fölötti előnye, egy szóval az udvariság, mellynek nevét a régiek nem ismerték s melly nálunk azon főuri udvaroktól neveztetett el, mellyekben leginkább gyakoroltatott. Ezen udvarokat a mi társalgó termeink váltották fel, mellyek a becsületes és nevelt nők fölvétele által a régi köröktől lényegesen különböznek, s átörökölték a lovagságtól a beszédbeni nemességet, a szerelem s becsület magasztos kegyelését.

Ha a valódi lovagiság, mint hiszszük, soha sem is jelentkezett, mint tökélyes intézmény, eszményi fogalma által mégis hasznos vala, mikép más egyéb álmak, mikép az utópiák, mik nem egyebek idő előtti javitásnál. A müveltség e magasztos fogalma, melly a hatalom büszke művei közepett is fentartotta magát, öntötte a mai társadalomba a régi előtt ismeretlen érzelmeket, mik erre a jóság jellegét nyomják, mig a régi ennek hiánya miatt elenyészett. A becsületérzés a régiek előtt, ugy szólván, ismeretlen volt; mert náluk az erény az egyénnek a társadalomhozi, a polgárnak hazájához viszonylatában állott; mig ma az erkölcsnek önmagában van csirája és határa; ennek elég maga az ember elvonva is a polgári törvényektől; ezt a személyi méltóság érzelme táplálja, melly szükségessé teszi az öntisztelést s következőleg a mások általi tiszteltetést is. Innét a mai társadalomnak azon érzékenysége, melly nem csak gyalázatot és gyávaságot nem tür, hanem még csak nem is haboz ott, hol bátorság és becsületről van szó;

nemcsak a sérelmet, hanem annak árnyát is visszatorolja; a becsület köteleségeit, mint mellyeket semmi törvény sem véd, szentül teljesiti; nagy gondosan őrzi a jó hirt s nevet, mint őrizte paizsát a lovag minden szennytől.

A lovagság fennmaradott folyvást a születésére büszke, becsülete- s adott szavára sokat tartó, ájtatos, a nők irányában udvarias, a felsőbbek előtt függetlenségi önérzetet tanusitó, harczias és a halált megvető nemességben. A mult század vége felé azonban eltüntek e tulajdonok is vagy csak részben maradtak fenn az elkorcsosult nemességnél a behozott vallástalanság, gőg, felületes műveltség és szemérmetlen feslettség miatt; a lovagiság mégis utolsó dicssugarát ragyogtatta fel, midőn Montmorency, Clermont-Tonnerre s más franczia főurak előjogaikról a nemzeti gyűlés előtt önként lemondottak, még mielőtt az öldöklések szükségeseknek tartattak volna a hűbériség s lovagság utolsó maradványainak megsemmisitése végett, és mielőtt a legudvariasb s lovagiasb nemzet egy védtelen és senkitől nem szánt királynőt vérpadra hurczoltatott volna.

Most a jelenet be van fejezve; vajha csak a mi századunk más érzelmeket tudjon kelteni s meggyökeresitni, mellyek magasztosb s állandóbb forrásokból eredjenek, mindenek fölött pedig ne csak ajkakon hordoztassanak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Egyházi lovagrendek.

Az egyháznak a lovagsággal s a háborúnak a vallási érzelemmeli szövetsége a bevégzettség fokát érte el azon intézményben, mellyet semmi előbbi nép nem ismert, s melly a keresztes hadakkal legszorosb összeköttetésben áll, értem az egyházi lovagrendeket [1]). Már 1022-ben,

[1]) Mellőzve a régibb szerzőket, minő **Ermant**, **Schönbeck** és **Sansovino** v. ö.

Wippel W. J. *Die Ritter-Orden; tabellarisch-, chronologisch- litterarisches Verzeichniss über alle weltlichen Ritter-Orden; auch über diejenigen geistlichen Orden, welche ausser ihrer Ordenskleidung noch ein besonderes Zeichen getragen haben.* Berlin 1817—19.

Perrot A. M.; *Collection historique des Ordres de chevalerie civils et militaires.* Párizs 1820.

Biedenfeld F.; *Gesch. und Verfassung aller geistlichen und weltlichen, erloschenen und blühenden Ritterorden.* Weimar. 1839.

midőn Syriát még a Fatimita kalifák tartották, némelly gazdag amalfii kereskedők a sz. sír átellenében a zarándokok számára kórodát alapitottak, mellynek betegápoló szerzetesei Keresztelő sz. Jánost választván védszentül, Szent János ispotályosai nevét vették föl [1]). A kereszteshadak beálltával a zárda elüljárója, Thom Gerárd (1100), a rendnek saját rendszabályt adott s fekete rendi öltönyt hozott be, mellen nyolczágu fehér kereszttel. II. Pascal pápa mind a rendet, mind javait ótalma alá vette; azután a Raymond du Puy, a rend második elüljárója által összeszedett rendszabályok megszentesittetvén II. Calixtus pápától (1120), gazdag birtokokkal s előjogokkal biró egyházi s katonai rend alakult meg. Háromféle rendtársakból állott [2]): egyháziakból, kik a lelkidolgokat, világiakból kik a testi szolgálatot végzék, s fegyveres lovagokból, kik a zarándokokat védték egy hadvezér alatt, kit IV. Incze 1252-ben nagymesteri czimmel ruházott fel.

Templariusok.

Ezek példájára a dicső lovagok, payensi Húgó Champagneból, s saint-omeri vagy ademari Gottfrid egy másik rendet alapitottak (1118), melly eleinte csak kilencz tagból állott s olly szegény volt, hogy ketten egy lovat használtak, s Páris Máté erre vonatkozónak tartja pecsétöket, mellyen egy paripa két embert viszen. Szükségeikről a patriarcha s a jerusalemi király gondoskodtak, melly utóbbi Salamon temploma mellett egy házat jelölt ki számukra, s innen eredt nevök: Templariusok, templomosok. A szüzeség, szegénység s engedelmesség három szokásos fogadalmán kivül kötelességök volt még harczolni a zarándokok biztosságaért. Rendi öltönyük fehér volt, vörös kereszttel. Első nagymestere az emlitett Hugó volt; aztán sz. Bernárd titokszerű s igen szigorú szabályokat hozott, melylyek a hazábóli örök számkivetésen s a hitetlenek elleni folytonos háborun kivül azt is parancsolták, hogy a lovag egy maga három ellenséggel is szembeszálljon, kegyelemért soha se esdekeljen s vált-

---

[1]) **Tyrusi Vilmos** XVIII., 4. 5. 6. Toscanában a hires Altopasció-n már régebben létezett egy *Ispotályosrend.* Egy luccai okmány először 952-ben, aztán 1056-ban tesz róla emlitést. Az alapitó neve nem tudatik; a rend hivatásához tartozott befogadni a zarándokokat, fölsegiteni az utasokat s az utakat és hidakat jó karban tartani. A fenséges toronyból, melly az egész Nievole völgyet uralja, minden estve hangzott a harang, hogy utba igazitsa azokat, kik a setétség beálltával a cerbajai mocsáros erdőket még el nem hagyták.

[2]) Franczia nyelven *frères* volt a nevök s ebből lett latin krónikákban a *frerii*, az olaszokban *frieri*, görög nyelven *φρεροι του τεμπλου* stb.

ságul se egy darab falat, se egy talpalatnyi földet ne engedjen. Midegyik három lovat s egy fegyvernököt tarthatott; szükség idején katonaságot is toborzhattak, mellynek szükségeiről a nagymester gondoskodott; a szolgálati idő eltelte után hazabocsáttattak, a mikor aztán zsoldjok felével kellett megelégedniök.

Rendelte továbbá sz. Bernárd, hogy kényelmesen de mértékletesen éljenek, semmit sem birva tulajdonul, még az akaratot sem; a szerzetesi imádságokat végezzék; egy egy héten csak három napon ehessenek hust; egy tányérról ketten egyenek, de a bor mindegyikök számára külön álljon; a meghalálozott lovag része negyven napon át a szegényeknek adassék. Gyapju-inget kellett viselniök, de a palaestinai hőség tekintetéből husvéttól mindenszentek napjáig a vászoning is megengedtetett. Az ágy egy szalmazsákból, egy matrácz-, egy takaró- s egy durva lepedőből állott. Éjjel az inget és a lábravalót nem vala szabad letenniök. A nőket az akkori szokás szerint nem üdvözölhették csókkal [1]; soha sem mehettek ki társ nélkül s nem vadászhattak karvalylyal, de az oroszlánt üzni s leteriteni szabad vala. A táborozáson kivül se henyéljenek soha — mondja Bernárd — hanem tartsák készen fegyvereiket; kerüljék a játékot, vadászatot, trágár énekeket és a szinházat Ha csatába kell menni, fegyverkezzenek föl belül hittel, kivül vassal, gondosan készüljenek el s rohanjanak az ellenségre azon hittel, hogy vagy győznek vagy vértanukká lesznek. Hajuk kurtára nyirott, szakálluk borzas és hamuhintett, önmaguk a vastól és naptól feketék legyenek, s szeressék a tüzes lovakat, de ne az ékes drága szerszámokat. Igy buzditja végre sz. Bernárd, lovagjait: „Menjetek elégülten s nyugodtan; verjétek vissza rettenthetlenül Krisztus keresztjének ellenségeit, azon szent hitben, hogy sem az élet, sem a halál ki nem zárhat titeket Isten szeretetéből. Minden veszélyben azt rebegje ajkatok: Élve és halva az Uréi vagyunk; dicsők mint győzők, boldogok mint vértanuk“ [2].

E rendeknek, mellyek a keresztes hadaknak sajátságos szüleményei voltak, közös czéljok vala a zarándokok gondviselete s vé-

[1]) A csók igen divatos volt az első kereszténveknél. Szent Ágoston a *Barátságról* könyvben megkülönbözteti az engesztelésieket a béke csókjaitól, miket a keresztények áldozás előtt az egyházban adtak egymásnak. Volt még baráti s hűségcsók, melly a vendégszeretet jeléül adatott. Sz. Benedek rendeli, hogy a monostorokban az elfogadott vendég csókoltassék meg. A szász Jornandes mondja, hogy a remeték a szájcsók helyet a kézcsókot hozták be.

[2]) D. **Bernardi** *Exhort. ad Milites templi*, I.

delme. A hová más szerzetesek sanyarlánczukat, lámpájokat s a szentek képeit, oda ezek a hitetlenektől elvett zászlókat s fegyvereket aggatták. Monostoraik erősségekké lettek s reggelenkint az imacsengetyü helyett a tárogató a pogány megtámadására riasztá őket. Bátrak s nagylelkűek levén, állandó keresztes hadat s a mellett a lovagi erények példányképét képezték; ők megelőzték a musulmanok támadásait, belovagoltak ollykor ezek földére, s harczoltak ellenök nem lesből és lopva, hanem harsona szó s kifeszitett zászló mellett; ők mentek eléje az európai karavánoknak, hogy elkisérjék őket szent törekvésök czélpontjára. A zarándokok, kik minden lépten török vagy arab támadástól rettegtek, könnyebben lihegtek, midőn az Ispotályosok vagy Templomosok öltönyét pillantották meg. Csatában amazok az elővédet, emezek a hátvédet képezték, s az ujonez kereszteseket, kik az ottani hadviselésben még járatlanok voltak, középre vették.

Nagy hirök terjedt egész Európában; minden város, minden vár pénzt és élelmi szereket küldött amaz ájtatos harczosoknak; minden haldokló, javai egy részét nekik hagyományozá; a legelső családok apródjaikat oda küldötték vitézség s udvariság tanulása végett. A ki bünéiért eleget tenni vagy lelki mardosásától szabadulni ohajtott, karját s kincseit ama rendeknek ajánlá oda, mellyek néha herczegek s fejedelmek örököseivé lettek; rendi jelvényeiket még királyok is viselték. Ekkép ama rendek olly gazdagokká lettek, hogy Európa első birtokosai közé tartoznának. A XII. század elején az Ispotályosok a kereszténység közt 19,000, a Templomosok 9,000 jószággal birtak; azonkivül más jövedelmeik is voltak társulatok- s hitszónoklatokból [1]). A gazdagság megtágitá a fegyelmet, s alig mult harminez év a rendszabály behozatala óta, s sz. Bernárd illyen szemrehányást tett a Templomosoknak: „Ti a lovakat selyemmel takarjátok be; a mellvért fölé nem tudom mi kelmefélét öltetek; befestitek dárdáitokat; a paizsot, nyerget, zablát és sarkantyút arany-, ezüst- s drága kövekkel ékesititek, holott a csatárhoz csak vitézség, buzgalom, vigyázatosság, gyorsaság és bátor vagdalkozás illik. Ti szemeiteket hajzatotokkal fátyolozzátok be; menésteket hosszú öltöny akadályozza, finnyás kezeiteket hosszu újakba burkoljátok; oktalan harag, hiu dicsvágy s a földi birtokok utáni ásitozás tinmagatok közt gerjeszt háborút.“ Csakugyan féltékenység, irigység támadt köztük, s a kik rendeltetve voltak a Szentföldön a békét tartani fenn, önmaguk há-

[1]) **Paris Máté**, ad ann. 1214.

boritották azt meg, nem átallva hareztársaik gyilkolására mérget s tőrt használni.

Német lovagok.

Valamivel később egy Waldpott nevü német, feleségével együtt Jerusalemben a német zarándokok számára kórodát alapitott, egy, Máriának szentelt kis imaházat is mellékelve ahhoz (1128). A többi németek is hozzá járultak ezen alapitványhoz s Szent Mária társulatának nevezték magukat. Utóbb Ptolemais ostrománál néhány bremai s lübecki polgár hajóik vitorláiból a németajku sebesültek ápolására nagy sátrat emeltek (1190), melly kegytettben, midőn velök a Mária társulat kezet fogna, alapitottak együtt egy uj lovagrendet, mellyet III. Kelemen szent Ágoston rendszabálya mellett, Német lovagrend neve alatt megerősitett, s a többiekhez hasonló előjogokkal ruházott fel. Öltönyük fehér volt, fekete kereszttel: lovagnak csak német nemesembert vettek be, a két alsóbb osztály a polgárok előtt is nyitva állott. E rend is egész uralkodó hatalommá gyarapodott, melly képes volt, mint látni fogjuk, Európát uj barbár beütés ellen megvédeni.

E három rend példájára Európában is számra nézve harminez alakult, külön külön fogadalmakkal az országok szerint, de a nőtlenségre nem mindnyájan voltak kötelezve [1]).

Lazaristák.

Szent János Ispotályosaival összeegyesültek a szent Lázáréi, kik föleg a bélpoklosok gyógyitására adták magukat; de midön a Jánosiak szüzeséget is kezdtek fogadni, a Lazaristák elszakadtak tőlük, zöld keresztet véve föl s azon fogadalmat téve, hogy a szent helyek védelmére szentelik magukat. VII. Lajos visszatérvén Palaestinából, magával hozott néhányat, kikre a betegek ápolását bizta egész Franeziaországban s átadta nekik Boigny kastélyt Orleans mellett, s ez főhelyévé lett a rendnek, mellynek nagymestere maga a franczia király vala. Később a IV. Henrik alapitotta Karmelita rendbe olvasztatott, mellynek lovagjai zöld szalagon nyolczágu keresztet viseltek. 1572-ben XIII. Gergely sz. Lázár rendét a sz. Móriczéval egyesité, mellyet savoyai VIII. Amadeus 1434-ben alapitott s melly számos birtokait s kiváltságait mind mai napig fentartotta.

---

[1]) Kilenczen szent Vazul, tizennégyen szent Ágoston, heten szent Benedek rendszabályát követték. Lásd:

Henrion: *Hist. des Ordres religieux.* Tom. III.

Egyéb rendek.

Guerin, egy nemes ember fia a Dauphiné-ban, csodálatosan gyógyittatván meg egy börkütegtől, melly akkor szent Antal tüze neve alatt nagyban dühöngött, hálából e szentnek tiszteletére, hazájában beteg- és zarándokápoló rendet alapított, a Jánosiak mintájára. A sz. Antal rendiek világi férfiak voltak, kik fekete papi öltönyt viseltek, azurkék T alakú kereszttel, minő sz. Antal öltönyére szokott festetni. 1218-ban a három szerzetesi fogadalom tétele az Antaliaknak is megengedtetett. A rend sokáig csak a viennei sz. Antal apátságra volt szoritva; később Német- s más országokba is elterjedve, igen meggazdagodtak: míg 1776 ban Franczia országban a Maltai renddel egyesittettek.

Schweizban II. Fridrik a Medvelovagokat alapitá, kikkel ama hegyi lakók, mig szabadságukat meg nem alapiták, szépen megegyeztek. A XII. század végén, Cyprusnak az araboktóli védelmére Lusignan rende vagyis a Hallgatás lovagjai alapittattak; később a Betlehemiek, kik a Szív vagy Vörös csillag lovagjainak is neveztettek, s 1217 után Németországban is elterjedtek.

Henriquez Alfonz, Portugalia első királya, 1162-ben az Uj katonaságot alapitá a Cisterciek rendszabályával s a szüzség és a mórok elleni hadakozás fogadalmával. Nekik adta Evora városát, mellynek védelmét s nevét is fölvették, mellyet utóbb Avisra változtattak, midőn székhelyöket e városba tették át. Maga Alfonz, szent Mihály szárnyas karja által védetvén a santaremi csatában, 1167-ben Szárnyas sz. Mihály rendét alapitá, mellynek rendeltetése volt védni a király személyét; azonban csak rövid ideig állott fenn.

Sierra-Morenaban Calatrava városa a Templomosok birtoka volt, kik midőn annak az arabok elleni védelmét igen nehéznek tartanák, III. Sancho, castiliai királynak ajánlották azt fel. De midőn a város védelmét ez sem akarta magára vállalni, Fitero, cisterci apát vállalkozott 1158-ban, s alapitá a Calatravai lovagrendet, melly a saracenok elleni hadra volt kötelezve.

Szent Eligius kanonokjai szállodát alapitottak volt a sz. Jakabhoz zarándokolók számára; de midőn ez védtelenül állna, don Pedro Fernandez de Fuente Encelada lovagokat rendelt melléje, kik Kardos sz. Jakabról nevezték el magokat (1170); s megerősittetvén III. Sándor által, kardalakú vörös keresztet vettek föl, azon fogadalommal, hogy a zarándokokat védjék s befogadják. Pereyro-i

szent Julián rendét, melly Alcantara-inak is neveztetett 1209-ben Suero és Gomez, salamancai nemes emberek alapították.

A bálványozás mellett makacs lieflandiaknak a keresztény hitre térítése végett, Apeldern Albert, Riga püspöke Krisztus katonáinak rendét alapítá, mellyet III. Ince ze 1204-ben erősített meg, s melly fehér öltönyén vörös keresztet s kardot viselt, s innen Kard-hordó (Porta-spada, Schwert-brüder) rendnek is nevezte tik. E rend, melly a müveltségnek terjesztése körül sok érdemet szerzett, utóbb a német lovagrendekbe olvadott.

Az Aranygyapjas rendet Jó-Fülöp 1430-ban alapitá. Ennek főnökei csak a burgundiai herczegek s ezek fiutódai lehettek. Minthogy azonban a burgundiai herczeg a franczia király hübérese volt, a nagymesteri czimet csak mint az Alföld fejedelme viselhette, miért is ama méltóság az Alföldi-tartományok uraié maradt. XI. Lajos tehát, midőn ama herczeg-ág kihaltával Burgundiát a franczia koronához csatolá, a nagymesteri méltóságot austriai Miksának, mint az Alföldi-tartományok örökösének engedé; midőn aztán az austriai ház két ágra szakadt, ama méltóság a spanyolországi ág mellett maradt. Midőn II. Károly halála után bourbon Fülöp és austriai Károly a spanyol királyi czimet vevék föl, mindketten egyszersmind a nagymesteri czimre is igényt tartottak, és Károly (VI.) nem mondott le róla, midőn a spanyol koronáról lemondani kényszerült. Azóta a nagymesteri kérdés többször is felmerült, de el nem döntetett; s az austriai és spanyol uralkodó egyaránt, de gyéren osztogatják az aranygyapjas vitézi rendjelt.

Sajátlag olaszhoniak voltak a Frati Gaudenti di Santa Maria Gloriosa (Dicsőséges sz. Mária vigadó szerzetesei), kiket 1204 ben Loderingo di Andalo, Gruamonte Caccianemici s Ugolino Capreto de' Lambertini, bolognai nemesek, egy reggioi s a modenai Ranieri Adelardi s mások alapítottak, s IV. Orbán helybenhagyott [1]). Nemeseknek kelle lenniök atyjuk- s anyjukról;

[1]) E rend felől, mellyet a többinek történetirói elhanyagoltak, olvasd a *Lettere di frà Guitton d' Arezzo*, Roma 1745. czimü munka előbeszédét. Benvenuto da Imola Dante fölött *Inf.* XXIII, mondja: *A principio multi videntes formam habitus nobilis et qualitatem vitae, quia scilicet sine labore vitabant onera e gravamina publica, et splendide epulabantur in otio coeperunt dicere: „Quales fratres sunt isti? Certe sunt* fratres gaudentes.“ *Ex hoc obtentum est, ut sic vocentur vulgo usque in hodiernum diem, quum tamen proprio vocabulo vocentur milites Dominae.* Két nagy kötetet irt róluk Federici, s egy emlékiratot Petronio Canal, ki Languedocból származtatja őket s mutatja, hogy Velencze környékén nagyban virágoztak.

sz. Domonkos rendszabályát követék, nötlenség s együttélés kötelezettsége nélkül. Öltönyük fehér volt, s keresztjöket két csillag ékesité; hivatásuknak tarták az árvák, özvegyek és szegények pártfogását, s a haragvók kibékitését. Bologna községe fölmentő öket mindennemü adó- és tehertöl, s több más kiváltságot adott nekik; némelly olasz városok az adó beszedését bizták rájok. Rövid ideig álltak fenn, mivel (mint Villani János mondja) nevöknek tetteik is megfeleltek, vagyis legfőbb czéljok a vigadás vala.

Tarentumi Lajos, Johanna nápolyi királynönek második férje, koronáztatása emlékeül a Csokros rendet állitotta fel (1347), mellynek lovagjai esküdni tartoztak, hogy a fejedelmet mindenkor és mindenben megsegitik. Csokrot viseltek ruhájukon ollyan szinüt, a minő nekik tetszett, illyen jelszóval: Ha az Isten akarja. Péntekenkint fekete föveget viseltek, fehér selyem csokorral, arany, ezüst és gyöngyékesség nélkül, Krisztus kinszenvedésének emlékére. Ha a lovag sebet vágott vagy kapott, a csokrot nem viselhette, míg meg nem látogatta a sz. sirt, honnan ha visszatért, ismét föltette neve feliratával s ezen jelszóval: Isten ugy akarta. Pünkösdkor Castel dell' Ovóba gyülekeztek fehér öltönyben s irásban adtak számot azon évi, fegyverrel viselt dolgaikról; egy kanczellár a jelesb eseményeket a Szentlélek társulata lovagjai történeteinek könyvébe irta. A kire méltatlan tett reábizonyult, még a gyülés napján szive fölé festett lánggal s illy felirattal kellett magát bemutatnia: Van reményem a Szentlélekben, hogy jóvá teszem nagy gyalázatomat. Míg a fejedelem s a lovagok lakomáztak, ő külön evett egyedül. A rend az alapitót tul nem élte, de Történeteinek könyve, melly ben rendszabálya is bennfoglaltaték, a velenczei köztársaságra szállott által, melly azt III. Henriknek ajándékozá, midön ez 1573-ban Olasz országból visszatért; ki is amannak mintájára 1578-ban a franczia országi Szentlélek rendet alapitotta.

Némellyek szerint a Szent György vagy Constantin-féle rendet még Nagy-Constantin alapitotta volna, Maxentius elleni győzelmének emlékére. Ha nem is hiszünk illy régi eredetben, annyi bizonyos, hogy a Komnének sok ideig viselték e rend nagymesteri méltóságát, mellyet azok utolsója, János András, Farnese Ferenczre, Parma herczegére ruházott által. A Maria della Steccata egyház Parmában emléke ama rend nagyságának; de hogy a Farnesiek mint Parma herczegei, vagy mint családi örökséget gyakorolták-e a nagymesteri méltóságot? ez olly kérdés, mellyet a legutóbbi értekezletek meg nem oldottak; miért is Parma herczege s a

nápolyi király mint Antonio Farnese utódja egyaránt osztogatják ama rendet.

A Dell' Annunziata czimü savoyai rendet is a keresztes hadak idejére viszik vissza, amikor azt Verde gróf 1362 körül alapította volna. E rend nyakláncza rózsákból s csokrokból áll, s jelszava FERT, melly a Rhodus bevételére vonatkozó jelszó első betüinek tartatik, ekkép: Fortitudo Ejus Rhodum Tenuit. VIII. Amadeustól 1409-ben uj szabályokat kapott, III. Károlytól pedig 1518 ban az Annunciata-képpel nevét vette. A lovagok száma husz.

Midőn a törökök Német- és Olaszországot fenyegették, II. Pius a Betlehemi Madonna és a Jézus rendet alapitá; mindkettő rövid ideig állt fenn. Austriai III. Fridrik, tartományainak a törökök elleni védelmére a Szent György rendet alapitá, mellynek székhelye Karinthiában Mühlstadt volt. A tagok nem tettek szegénységi fogadalmat. Öltönyük fehér volt, vörös kereszttel. Fennállt 1511-ig.

A pápai Aranysarkantyús rend Velencze római követeinek szokott volt adatni. IV. Pius, ki azt 1560-ban alapitá, a rend adományozhatási jogával a Sforza Cesarini családot, a pápai udvarmestert, Róma kormányzóját s a pápai követeket is felruházta. A rend ez által méltóságában annyira alászállott, hogy XVI. Gergely 1831-ben annak nevét s jelveit megváltoztatni szükségesnek tartá.

Nem lehet czélunk itt minden egyházi, polgári s katonai lovagrendet felsorolni, sem a különséget a kegy- és igazságlovagok között; csak azt hozzuk még fel, hogy az ifju Amerika is, miután a vén Európának, inkább irigylendő, mint követhető szabadság példáját mutatta fel, arany sas és Cincinnatus mellképével diszesité azokat, kik odahagyva a házi tüzhelyt a haza megszabaditására siettek, aztán az ekéhez tértek vissza (1783), akár benszülöttek, akár idegenek voltak azok.

A lovagság sehol sem mutatkozik olly csodálatra méltónak, mint az egyházi lovagrendekben, hol minden indulat feláldozása kivántatott meg, hol a hadi dicsőségről és a szerzetesi nyugalomról egyaránt le kellett mondani, hogy a két állás terhei együtt viseltessenek; hol majd a csatatér veszélyei közt, majd a fájdalom menhelyében kelle müködni, vagyis az ellenséget is megverni s a szenvedőket is vigasztalni. A többi lovagok kalandot kerestek hölgyük vagy a becsület kedveért; ezek szegénység- és szerencsétlenségért: az Ispotályosok nagymestere legfőbb dicsőségét e czímben helyezte: Krisztus szegényeinek őre; a lázáriakénak mindig bélpoklosnak

kelle lennie. A lovagok a szegényeket u r a i k n a k nevezék. Bámulatos diadala a vallásnak! melly ama korban, midőn minden hatalom a kardtól jött, megalázta a vitézséget és elfeledteté vele a gőgöt, melly attól elválhatlannak tartaték.

Elfajultak ez intézmények is, mint minden, a mi elavult, de elfajultak, midőn már olly igen sokat használtak! Még ma is a lovagi rendjelek nem csupa jelentéktelen diszítmények és szolgai engedelmesség zálogai, hanem a születési nemesség mellé érdemi nemességet emelnek, melly érdemek bármilly természetüek legyenek, mindenesetre személyiek.

HATODIK FEJEZET.

F e g y v e r e k. — C z í m e r e k. — Ö l t ö z é k e k. — J e l s z a v a k [1]).

Fegyverek.

Ama korszakban, midőn az erős fegyverzet a győzelemnek legfőbb eszköze vala, a lovagoknak különösen arról kelle gondoskodniok, hogy erős s egyszersmind könnyü fegyerekkel lássák el magukat. A ferrarai rendelet a XIII század közepéből s a modenai, ugyanazon időtájból, meghagyja, hogy minden lovag, ünnepélyeknél vagy a táborban mell- és lábvérttel, vállvassal, vaskeztyüvel, vas sipkával, csatasisakkal, lándzsa-, paizs-, kard-, szurony- s késsel, szóval teljes fegyverzettel s jó nyereggel jelenjen meg; azonkivül, a ki nyilvános hely őrzetére küldetik, vasinggel, vasgallérral, fejvassal, ennek

[1]) **Ménestrier**, *Le véritable art du blason.*

Geliot, *La vraie et parfaite science des armoiries.*

Sicille, *Le blason de toutes armes et excutz, figuré en sept sortes de manières*

Petrasancta, *Tesserae gentilitiae.*

La Roque, *Traité singulier du blason etc.*

Marc de Vulson de la Colombière, *La science héroique traitant de la noblesse de l' origine des armes, de leurs blasons et symboles etc.* Páris, 1644.

Illustrations de la noblesse d' Europe. Páris, 1845.

Teatro araldico, ovvero *Raccolta generale delle armi ed insegne gentilizie delle più illustri e nobili casate che esisterono un tempo e che tuttora fioriscono in tutta Italia.* Most van sajtó alatt Lodiban.

Jules Paulet, *Manuel complet du blason.* Páris, 1843.

fölébe harczi sisakkal, karddal, lándzsával, kerek paizszsal s törrel legyen ellátva.

A sisak, melly az arczot is födte, néha egy darab volt, az orrtakaró rész zománczozva, s az egész sisak szalagnemüekkel ékesitve. A sisakok tetejére szarúk, szárnyak, vagy szörnyalakok voltak alkalmazva, s innen a czímek: oroszlán-, sárkány- vagy gólyalovag. Utóbb ez ékesítmény könnyebb szerekből készült, végre elég volt az egyszerü toll. A királyok aranyozott, a grófok s herczegek ezüstözött, a régi nemzetségüek aczél, a többiek vas sisakot viseltek. A fejvasat Skót Mihály II. Fridrik alatt találta fel.

A föltest vas inggel, vas karikák- vagy lemezekből összeszerkezett, vagy kemény börből készült vért által védetett. E fegyverzet fölött rövid, az oldalakon felhasitott, majd tarka, majd csikos, majd koczkás mente viseltetett, szürke prémmel vagy hermelinnel szegélyezve.

A hosszú lándzsák közelről nem használtathattak; azért azt fölemelni annyi volt, mint magát legyőzöttnek nyilatkoztatni. Néha egész fenyő-rudakból álltak, s alvégökön, hogy jobban foghatók legyenek, be voltak vágva; hón alatt, vagy a vérten vagy nyergen készitett tartóban hordoztattak.

A kardok végetlenül sokfélék voltak; némellyek fürészfoguak; mások olly hosszuk, hogy csak két kézzel voltak forgathatók; s milly erős karok kellettek, hogy ama kardokkal szurni vagy vágni tudtak légyen! Midőn aztán közelebb fértek egymáshoz, vagy az ellenség már le volt verve, a győztes törhöz nyult s ezzel adta neki a végső csapást, mit sajátszerüleg könyörnek (misericordia) neveztek. Minthogy mégis az erős vasfegyverzeten keresztül szúrni nehéz vala, használatba hozattak a vasbuzogányok, azaz vassal kivert dorongok, mellyek végén sok hegyes szegletü vasgömb vagy egy karika volt, mellyről kis lánczon vasgolyó függött. Ezzel üttetett széjjel a fejvas és hadisisak, s szédittetett el vagy veretett agyon a különben sérthetlen ellenség. Különösen a papok használták, mintha igy akarták volna megtartani az evangeliom vérontási tilalmát. A kétélü vivókard is gyakorlott kezekben minő pusztítást tehetett a vértetlen és sisaktalan gyalogság között!

A lóra különös gond fordíttaték. Viadaljátékokon a lóteritő selyemből volt, s ráhímezve a lovag czímere; háborúban pánczél-, bőr- vagy vértlemezekből készült; serénye s füle le volt vágva, hogy az ellenségnek ne legyen mit fogni. A ló mell- és oldalteritőjén a lovag szineit lehete látni. Verni a lovat lovagiatlanságnak tartaték; s né-

melly lovak épen mint hőseik híresekké lettek. Ki nem ismeri Roger Frontinját, Roland Aranykantárosát, Brandimárt Batoldját, Astulf Rabicanját, és Cidnek kedves Babiekáját? Épen olly híresek lettek némelly kardok, mint Roland Durandálja, Nagy-Károly Altaclarája, a Flambergák és Balisardák [1]).

A paizsok eleinte négyszegletesek utóbb szívalakuak voltak. Kerekecskének neveztetett a kerek paizs. A kerek paizsok körösköröl rovátkosak s olly nagyok valának, hogy nem csak az egész lovagot, hanem a háta mögötti kézijasokat is fedezték. A bőr-, fémvagy legalább fémlemezekkel kirakott s elefántcsont művezettel ékesített paizst kis tartón nyakába akasztá a lovag, s ha lándzsája összetört, vaskeztyűs karjára alkalmazta azt. A keztyű volt a kihivás jele, s a lovag ki sem indult, míg az ellenség a keztyűt meg nem küldé neki.

Czímerek.

A paizs a lovagi fegyverzet egyik fő része volt, a mennyiben azon hordta jelszavát s valamelly jeles tettének képletét, mellynek jelvényei utóbb a czímert képezték. Már a legrégiebbek is zászlaik s fegyvereikre jelvényeket alkalmaztak. Mózses parancsolja a törzseknek, hogy a szent szekrény köré csapatokban jelvényeik s zászlaik szerint gyülekezzenek ; a thébaei s trójai harczosoknál is czímereket láttunk [2]). A földiró Pausanias Aristomenes paizsán sast talált; Virgil az arkádok festett paizsairól emlékezik [3]). Az egyes férfiak különös jelvényeket fogadtak el. Igy Caesar pillangót és rákot vett föl, hogy jelentse, mikép a nagy tettek végrehajtására a gyorsaságot a meggondoló lassusággal kell összekötni; Pompejus jelve kardot tartó oroszlán vala. A Corvinusok hollót, a Torquatusok nyaklánczot, Augustus sphinxet, Seleucus bikát, Epaminondas sárkányt, Maecenas békát, Vespasián gorgófejet használt. Maguk a városok is jel-

---

[1]) A tudós Reiffenberg báró a tudományok brüsseli akademiájának 1845-i aug. 2 án mutatta be azon kardok s lovak neveit, mellyek a középkori hagyományokban híresek.

[2]) Lásd II. könyv 724. lap.

[3]) *Et pictis Arcades armis.* Aeneid. XII, 281.
Igy Lucanus az I. könyvben : *Versicoloribus armis*
Pugnacés pictis cohibebant Lingones armis.
És Valerius Flaccus I. könyv :
Insequeris, casusque tuos expressa, Phalere,
Arma geris.

vények által különzék meg magokat; így Thebae jelvénye a sphinx, az arkádoké a hold, Babyloné a galamb, Athenaeé kanakúcz bagoly; a nemzetek közül a perzsáké aranysas és a nap, a parthusoké mikép a mai chinaiaké a sárkány, a macedonoké Hercules buzogánya. A germánok előtt sem volt e szokás ismeretlen [1]). Mariusnak a teutonok és cimbrek elleni háboruja alatt a rómaiak észrevették, hogy a germánok fegyvereiket vadállatok képeivel ékesiték. Ide tartoznak a római legiók is; a galliai legiónak, melly a polgárhadak alatt Caesárnak olly nagy szolgálatokat tett, talán a zászlóhegyre függesztett pacsirtája volt.

A czímerek azonban úgy, amint ma vannak, a nemesség pecsétjei, határozott színnel s jelvekkel csak a XI. században s leginkább a keresztes hadak alkalmával hozattak be. Az urak tudnillik, míg saját birtokaikon vagy azok közelében maradtak, a megkülönböztető jeleket nem szükségelték; de midőn távol földre mentek s a keresztes harczosok sokaságába vegyültek, szükségesnek találták magukat a többi, velök hason fegyverzetüektől bizonyos jelek által különböztetni meg. Minden lovag tehát érzelmei- vagy sorsával öszhangzó színt s olly jelvényt vett föl, melly valamelly dicső tettét vagy személyes történetét fejezé ki. Ezzel különböztetvén meg magát a lovagjátékokon s a csatákban, dicsővé igyekezett azt tenni; aztán midőn ősei házába visszatért, a fegyverteremben függeszté fel s gyermekeinek, kiskoruktól kezdve, mint jeles tettek diadaljelét mutogatta azt, azon buzdítással, hogy a jelvezett dicsőséget uj tettekkel növeljék. Az illy jelvényes paizsok tehát a nemesség czímeremlékei voltak, mellyek féltékenyen őriztettek, hogy az utódok a történet által szentesített nevet örököljék.

Az első czímer, mint hiszem, a kereszt vala, mellyet a szentföldi harczosok paizsaikon s fegyverzetökön viseltek, s mellynek színe a nemzetek szerint különböző vala. Kék volt az olaszoké, fehér a francziáké, piros a spanyoloké, narancssárga vagy fekete a németeké, sárga vagy piros az angoloké, zöld a szászoké. Hazahozva a háboruk után, áhitat s egyszersmind dicsőség jelvénye gyanánt hagyatott örökül az utódoknak. Franczia országban már 1111-ben a király, nép s hadsereg czímerjelei említtetnek. 1251-ről pedig irva van, hogy Marino Morosini, velenczei doge paizsa a czímerjelekkel együtt szent Márk egyházában függesztetett föl; ez időben a czímerek már örökösek voltak. A jeles házak fiai czímereiket paizsaikon letakarva hord-

[1]) *Scuta lectissimis coloribus distinguunt.* **Tacit.** *De mor. Germ.*

ták, miglen a leplet az ellenség fegyvere leszakgatta. Voltak, kik czimertelen paizst hordtak, miglen valamelly vitéz tett emlékével diszesithették azt fel.

Midőn a keresztes hadak s a lovagi korszak elmultával az uj czimerek szerezhetésének alkalma is eltünt, szokásba jött azokat a fejedelemtől kérni, ki is a czimert többnyire az illetőnek nevével öszhangzólag adományozá. A Colonnák oszlopot, a római Orsinik s a velenczei Orseolik medvét, a Canossik, szájában csontot tartó kutyát, a Del Carretto család szekeret, a Moronik eperfát, a Duchesnes tölgyfát, a Nogaretek diófát, a Gambara da Brescia család rákot, a Fougersek sarlót, a Porcellettik kandisznót, a nápolyi Pignatellik fazékot, a Vitelleschik ökröt, mint szinte a Bossi, Boselli, Cavalcabo családok is, a Pascálok husvéti bárányt, a Teufelek ördögöt, a Costanzók bordákat kaptak czimereikül, mellyek beszélő fegyvereknek neveztettek.

Tökélyre vitetett utóbb a czimer-használat a viadaljátékokon, hol minden lovag önmagát, lovát s kisérőit a kedvesétől kapott [1]) vagy a kifejeztetni akart érzelmekkel öszhangzó színekbe öltöztette. A fehér szin hitet, a fekete szomort, csüggedést vagy állhatatosságot; a zöld vigságot, reményt s ifjuságot; az ezüstszin szenvedélyt, fájdalmat, félelmet, féltékenységet; az aranyszin gazdagságot, szerelmet, becsületet; a sárga gögöt s urságot; a testszin szerelmi kéjt; a tarka szeszélyességet s állhatatlanságot; a barna szerelemben állhatatosságot; a piros boszut, kegyetlenséget, méltatlanságot s büszkeséget; a kék nagylelküséget s tökélyes szerelmet; a zöldes elhaló reményt jelentett.

Rövid idő alatt némelly házak saját szint vettek föl, különösen a Flandriai grófok setét zöldet, az Anjouk világos zöldet; a burgundiai herczegek pirosat; a lotharingiaiak sárgát, a bretagneiak fehéret s feketét; a franczia királyok kéket; a hübéresek megkülönböztetés kedveért ugyanezen szineket viselték; s itt keresendő a nemzeti színek kezdete a csokrokon és zászlókon. A drágakövek is saját jelentéssel birtak; igy a rubin lelkesedést, a gyémánt hűséget, az amethist szemérmet jelentett.

A százados fák az úri kertekben a birtok régiségét tanusiták,

[1]) Midőn a nyolczvanéves Villars az olaszhoni háboruba indult 1732-ben, a franczia királynő selyem bojtot adott neki, azt küldött neki a spanyol királynő s egy harmadikat illesztett rája Turinban a sardiniai. A porosz királynő színes szalagokkal ékesité a Napoleon ellen fegyverkező ifjakat.

mikép a királyoknál a hosszú haj a régi származatot; azért midőn valamelly nemes letétetett, ama fák kivágattak, a kastély tornyai lerontattak. A Montmorencyk czimerén a tizenhat madár az ellenségtől elvett ugyanannyi zászlót jelentett; Comanes spanyol határgróf paizsán a láncza vert mór király a cordovai diadalra emlékeztetett. A Colonna család, czímerébe tizennégy török zászlót vett föl, mellyeket Marcantonio Colonna a lepantói csatában szerzett. Remete Péter utódai arany olvasót s három ezüst rózsát viseltek; a keresztesek fiai keresztet, utóbb pedig mahomedán félholdat vettek föl. Columbus Kristóf, sisakjára kereszttel ékesített arany világtekét tett föl, melly jelvényezte mind az általa fölfedezett világot, mind az onnan jött aranyat, mind pedig az oda átültetett kereszténységet.

Bámulatos, hogy olly kevés eszközzel is olly roppant változatosságot hozott létre a czímerhasználat [1]). Hogy csak az oroszlánt hozzuk fel például, ez a szinváltozaton kivül, majd felmászó alakban áll, majd hátrafordított fejjel, majd magasba emelt lábakkal, majd leszállva, majd felakasztva, majd lefejezve, majd egyedül, majd más és különféle állatokkal, majd koronát, kalapot, sisakot, föveget visel, majd két vagy három feje vagy farka vagy teste van; talpaiban majd kardot s jogart, buzogányt, keresztet vagy merkurbotot, majd kulcsot, liliomot, lakatot, bárdot vagy virágot tart; emitt zarándok öltönyt hord, amott trónon vagy karszéken ül; itt csak feje s a négy szegleten négy talpa látszik, amott csak egy lába kardot tartva; majd kétfelé van szelve s egyik fele a másikra téve, majd koczkás vagy csikos alakot mutat; néha karddal van átdöfve, néha az erdőből jő ki, néha korlátozat mögött, néha gyermekkel van együtt; teste ollykor kigyóba, halba vagy sárkányba megy ki.

A czímerhasználattal egészen rokon természettörténet, uj szörnyek- s rémalakokkal uj fogalmakat fejezett ki. Nála léteztek többfejü sasok, grifmadarak, szárnyas szarvasok, egyszarvuak, szirének, centaurok, polyphémek és cerberusok; aztán ott volt a párducz, melly bőre szagával a többi állatokat magához vonzá, míg tekintete elrémíté azokat, ő tehát, hogy a visszaijedőket mégis magához csalja, fejét elrejti; ott a hód, melly, hogy a vadásztól szabaduljon, nemzőrészeit maga tépi ki; ott a kincsőrző sárkányok, és a tüzben élő sala-

[1]) Ki türelemmel birná átnézni az idézett **Colombiéret**, valóban bámulná az itt felhozott változatosságot. Olly türelemmel azonban ki birhatna más, mint a szegény történetiró, kinek annyi unalmas munkát kell tennie, hogy az unalomtól másokat megkiméljen?

mandra; és a ragadó gályagánc, melly bár kicsinyke hal, mégis a tengeren a legnagyobb hajókat megállítja; és a hiéna, mellynek árnya a kutyákat elnémítja; és a vipera, melly megdermed, ha tövis vagy bikfabottal üttetik meg; és a tövises disznók, és a síró krokodilok, éneklő hattyuk s a pelikánok, mellyek anyai szeretetből mellöket nyitják fel.

Mint hübéri jelvények még egyszerüek voltak a czímerek, de miután családi kitüntetésekké lettek, szerkezetök mindig bonyolodottabbá s mesterkéltebbé változott; miután most már az összeházasodásokat, az öröködéseket s az igaz vagy álszármazatrendet is jelképezniök kelle. Akkor támadt ama képjelirati nyelv, melly két fémnemet, öt szint, két kelmedarabot vagy gereznát talajul vett föl, mellyre, miután kilencz vonalra vagy mezöre osztatott, ugyanazon fémek és színek szerint összeállitott czímer alkalmaztatott. Unalmas egy tudomány, melly ma semmi becsesel sem bir többé, de még csak félszázad előtt is a nemes ifjuság nevelésének egyik kiegészitő részét képezé [1]). A czímerpaizsok mégis fölfedezték az egyes lovagok dicső vagy aljas tetteit; magas vagy alacson rokonságát; és sokan csak azért tartották magukat vissza a rosztól, hogy a nemzettség jó nevén szennyfolt ne ejtessék.

A községek, kiváltság- s képviselettel biró személyek gyanánt szinte czímert használtak, mellynek megtartása gyakran hosszas viszályba került. S ez nem olly gyermekes dolog, a minönek tetszik, ha meggondoljuk, hogy ama czímer jogok és kiváltságok jelvénye vala, és hogy az alaknak az alakitottali társulása az emberekre olly nagy hatás sal van. — Az egyenlőség százada neveti a formákat; de majd egy napon talán siránkozni fog a fölött, hogy ezen utolsó korlát is összerontatott.

Még a köznépnek is megvannak a maga jelvényei, minő a kereskedő s a mesterember czímere, mellynek mocsok nélküli fentartására egykor fiuról fiura nagy gond fordittatott. A szerzetes rendeknél is czímerül tekinthetni a dominikanusok égő fáklyáit, a ferenczrendiek keresztbe tett kezeit, a paulinusok charitas jelszavát és a jezsuiták öszbetüjét (monogrammaját).

Megállapulván a nemzetek, mindegyik czímert vett föl, melly gyakran ugyanaz volt az uralomra vergődött fejedelmekével; bele foglaltatván las sankint a kapcsolt tartományok czímerei, ugy hogy a gyakorlott szem az ország czímerén annak történetét olvashatta. Hen-

[1]) Lásd a ‚Felvil. jegyzetek'-et C) alatt.

riquez Alfonz, midőn biztosította Portugáliát az idegenektől, czímerét az oricói csatában megölt öt mór sheik paizsából s öt, külön külön mezőben helyezett byzanti aranyból alakította össze, miből a nép Krisztus sebeit s azon pénzt akarja kimagyarázni, mellyen elárultatott.

Mikor fogadta légyen el Francziaország a liliomokat (mellyekben némellyek csak a franczia harczosok lándzsáit akarják fölismerni) nem tudhatni; vannak, kik azokat a legrégibb emlékeken sőt a Merovingok sírkövein is felakarják találni; bizonyosan azonban ki nem tűnik, hogy VII. Lajosnál előbb használtattak volna. Először a bovinesi csatáról (1214.) mondatik, hogy ott liliomos zászló lobogott. A Lilia non nent jelszavat némellyek azon sali-frank törvényre akarták csavarni, melly által a nőág a tróntól kizáratik.

Az angol czímerben Skóthon arany oroszlánja s ezüst egyszarvuja, Angolhon arany leopárdjával, sz. György sárkányával s a rettenthetlen hannoverai paripával egyesül. Egy sárkányt taposó lovag, Moszkva régi czímere, fogadtatott el III. Iván Vasilievits által kétfejü sassal, mint orosz császári czímer, mellyet mindig több több hóditás bővitett.

A sas már a rómaiaknál uralkodás jelvénye vala; rányomatott a pénzekre, néha kettő is, mellyek körül egyik a másikra levén alkalmazva, egy sast látszottak képezni két fejjel. Illyent látni Traján szobra egyik harczosának paizsán is; s Lipsius azt hivé, hogy Constantin azt szinte elfogadta, a keleti s nyugati birodalom egyesülését akarván általa jelenteni. Álom; és sokkal hihetőbb, hogy midőn a német birodalom Luxemburgi VII. Henrikre ment át, ez a birodalmi sassal saját sasát egyesité, mit utódai is elfogadtak s megtartott Ausztria is, midőn örökös tartományait császársággá emelte. A császárok egyike azt kérdé Velencze követétől: mellyik erdőben fogták a szárnyas oroszlánt? Abban, hol a kétfejü sasok fészkelnek, volt a felelet. Különben tudva van, hogy az Ádriai-tenger királynője ama czímert azon védszenttől vette, kinek ótalma alatt olly nagygyá emelkedett [1]).

---

[1]) Ausztria czímerében a császári kétfejü sas mellén a nemzetségi czímerek láthatók és pedig jobbról az ausztriai ház koronás oroszlánja, balról a lotharingiai czímer. E körül az ausztriai fejedelem alatti más országok s az örökös tartományok czímerei állanak. Illyen a Magyarországé hármas viruló halom fölött, patriarchális kereszttel; Erdélyország hét vára; Gallicziának koronái; Stiriának párducza; Tirolnak sasa háromágu vesszővel; Karinthiának oroszlánjai; Serviának vad kan feje; Ráczországnak három lópatkója; sat.

A nagyok néha tiszteletből másoknak is átengedték saját czimereiket, minők voltak a liliomok, kulcsok és a sas. Sok állam, védszentjét vagy Szűz Máriát fogadta el *). A községek nagyobb része a keresztet használta különféle színben s alakban. Végnélküli munka volna az illy különféle czímerjelvények magyarázatait keresni s elősorolni [1]).

Az olasz községekben, különösen Róma-, Milánó- és Genuában, minden városnegyednek s minden lelkészségnek saját zászlaja volt, melly alatt majd a népgyülésre majd a táborba indult ki.

Hirnökök.

A czimerekre a hirnökök (h e r o l d o k) [2]) ügyeltek föl, kik a fejedelem udvarnépéhez tartoztak vagy valamelly lovagrend tisztviselői voltak. Mint sérthetlen követek, ők hivták össze szükség idején a népet, ők hirdették ki, mikor tart a fejedelem nyilt udvart, ők kötöttek békét s házassági egyezményeket a fejedelmek között; ők vitték el a kihivási keztyüt vagy jegyet, vezették a valódi s álviadalokat, e g y i k r é s z n e k s e m k e d v e z v e; és megbüntették a törvényszegőket. Nevök gyakran az általok képviselt ország vagy lo-

---

Savoya grófjai régenten arany mezőben fekete sast használtak. II. Victor Amadeus a sardiniai királyi czimert vette föl, melly az előbb említett sashoz Cyprus, Jerusalem, a genuai herczegség s a piemonti fejedelemség czímereit mellékli. — Vörös talajon ágaskodó ezüst ló Westpháliának czímere; Soissons czímere három arany liliom s vörös bot, kék talajon; Luxemburgé két részü paizs, az egyiknek talaja arany, vörös oroszlánnal, a másiké ezüst szinte vörös oroszlánnal; Genuáé ezüst talajon piros kereszt; Nizzáé ezüst talajon vörös sas; sat.

*) Magyar hazánkat is sz. István Szűz Mária pártfogásába ajánlá, mit pénzeink körirata ma is tanusít. — Országunk czímere kétfelé szegett paizs, az egyik oldalon hármas halom fölé ültetett kettős kereszttel, a másikon az országos négy folyó vonalaival. Ide iktatom nemzeti nagy költőnknek *Magyarország czímere* czimű gyönyörű sorait:

Szép vagy o hon! hegy völgy változnak gazdag öledben,
S téridet országos négy folyam árja szegi.
Ám természettől mindez lelketlen ajándék:
Nagygyá csak fiaid szent akaratja tehet. Lonkay.

[1]) Monza városa a vaskoronát, mint annak őre, tette czímerébe, mellyen már régenten ez volt olvasható: *Est sedes Italiae regni Modoëtia magni.* Messina czímerén oroszlán viszi a keresztet, s a felirat: *Fert leo vexillum Messana cum cruce signum.* Pistoja czímere koczkái köré ezt irta: *Quae volo, tantillo Pistoria celo sigillo.* — L. **Manno** munkáját: *Sigilli antichi.* Midőn XI. Lajos elfoglalta a burgundoktól Amienst, illy jelszót ada neki: *Liliis tenaci vimine jungor.* Peronne, melly el nem foglaltathaték, illy jelszót vett föl: *Urbs nescia vinci.*

[2]) *Heere-ald*, fegyverviselő vagy *herr-houd* ura hive.

vagrend nevével vagy jelszavával ugyanaz vala. A franczioországi Montjoie-nak nevezte magát, melly szó ama nemzetnek harczkiáltása vala. A burgundiai Poison d'or nevet viselt az ott alapitott hires aranygyapjas rendről.

A hirnökök alatt álltak a segédek és az igényesek (aspirantes); a főhirnök czimerkirálynak neveztetett. A ki segédből igényessé lett, a hirnök által a fejedelem elé vezettetett, ki neki uj nevet adott, mire a hirnök jobb kezénél fogva, uj nevén szólitotta őtet, s balkezével egy serleg bort öntött az igényes fejére. Ezután fogta a kiszabott egyenruhát s nyakába vetette az igényesnek ugy, hogy az egyik új mellére, a másik hátára csüngött alá, s igy kellett az igényesnek járnia, mig hirnökké nem lett. A fejedelem czimerével ellátott paizsocskát a segédek jobb, az igényesek bal hónuk alatt, a hirnökök mellökön viselték.

A czimerkirály képviselője volt a királynak. Beiktatása napján a palotába ment, hol a kamarások a különösen neki szánt teremben várakoztak reá s midőn megérkezett, királyi ruhába öltöztették. Midőn aztán a valódi király a misére ment, az udvari főurak a választottat a főoltárhoz vezették s bársonyszékre ültették. Innen térdre ereszkedve, hűséget esküdött a királynak, ki öt kardjával lovaggá ütötte, rá ölté a czimeres egyenruhát s nevet adott neki, mellyet aztán a hirnökök kikiáltottak. Következett a lakoma, mellyen a czimerkirálynak két fegyvernök öntötte a bort aranyozott billikomba, melylyet aztán a király pénzzel töltött meg. Végre elvezettetett a számára kijelölt lakba, hol egy kamarás átadta neki a királyi ruhákat és koronát.

Ünnepélyes szertartásokkal végzék az udvaroknál a követségeket; megigaziták a czimerekben behozott visszaéléseket s meghatározák a nemesség fokait. Ha a király ünnepélyes lakomát akart adni, a hirnök meghivta a nagyméltóságokat, hogy tennék a pohárnoki, asztalnoki stb. szolgálatot; ha a király meghalt, a hirnök a koronát a diszjelekkel együtt a sírboltba zárta. A nemzetjog megsértésének tartatott volna háborut inditni a nélkül, hogy azt a hirnök személyesen meg nem jelentette volna; XIII. Lajos még 1634-ben is megtartotta e szokást az Alföldi-tartományok kormányzója irányában. Azonban a müvelődés haladtával mellőztetett e hadi udvariság s elég volt a hadat otthon kijelenteni, sőt tanácsosbnak tartaték a titkolózás, hogy az ellenséget váratlanul lehessen megtámadni.

A hirnököktől birjuk az első iratokat, a czimertudomány (Herold, heraldica) körül, mellyben, mint annak tanitói, a kétes

kérdéseket ők oldották meg. Ha tudniillik valamelly lovag a viadaljátékon megverekedni vagy lándzsát törni akart, a hirnök előbb megvizsgálta paizsát, s ha szennytelennek találta, kikiáltá őt kürtfuvással; s ezen fuvásnak német igéjétől, blasen, származtatják némellyek a czimernek és czimertannak franczia s olasz nevét: blason. A két kürtből álló sisak-ékesség, mellyel leginkább a németek dicsekedtek, azt jelenté, hogy az illető kétszer állta ki a nemesség próbáját.

Jelszavak.

Még nagyobb mesterkéltség volt a jelszavakban, mellyek néhány szóval vagy képecske által fejeztettek ki, és mellyeket a hőskor néma nyelvéhez vagy a rejtvényekhez lehet hasonlitni, mikkel az ujra elgyermekesedettek szoktak bibelődni. A jelszavak ritkán voltak örökösek, s viseltettek fegyveren, paizson vagy a lóteritőn, mint kifejezése a lovag jelleme- vagy sajátlagos érzelmének. Némellyek eszmeképiratból álltak, melly szerint például az ökör fáradalmat, a méh szorgalmat, a mécs éberséget jelentett. Brutus és Cassiusnak emlékpénz veretett két tőrrel és egy föveggel, annak jelentéseül, hogy ők vassal vivtak a föveg által jelképezett szabadságért. A jelszó legtöbbször képecskéből, melly a testet, s feliratból melly a lelket képezé, alakittatott össze. A napsugár illy felirattal: Égetve emelkedem, és a hervadó pálma ezen szavakkal: Donec longinqua, a távollét fájdalmát; a szelektől felkorbácsolt tenger illy felirattal: Turbant sed extollunt, erős állhatotosságot jelentett. Magát befonó selyembogár, illy felirattal: Ut purus hinc evolem; napra kitett tücsök és e szavak: Silet dum non ardet; és a tüzben levő salamandra illy szókkal: Morerer extra, a szerelem különféle állapotait fejezék ki. Egy lovag jogarra jármat illesztett illy felirattal: Serviendo regno.

Az első normannok közül, kik Irlandiát megrohanták, az egyiknek ez vala paizsára irva: J' aime mon Dieu, mon roi, mon pays. Egy másik paizs felirata igy szólt: Un Dieu, un roi; egy harmadiké: Ductus non coactus. Coucy függetlenségi gőgjét igy jelenté ki: Roi ne suis; prince ni comte aussi; je suis le sire de Coucy. Hadi jelszava: Coucy à merveille vala, Crequy-é pedig: A Crequy, Crequy le haut baron nul ne s'y frotte. A Broglie franczia háznak jelszava volt: A nul autre; Beaumanoiré pedig: J'aime qui m'aime. Bouilloni Gottfrid Jerusalem ostroma alatt Dávid tornyáról lesujtott egy

nyillal három madarat, miket aztán vörös szalagra czimerébe vett föl a lotharingiai ház, illy felirattal: Casusne Deusne?

Szent Lajos, midőn provencei Margitot eljegyzé magának, egy, százszorszépből s liliomokból készült gyürüt küldött neki illy felirattal: Hors cet anel, pourrions-nous trouver amor? E királynőnek jelvénye a százszorszép s ezen felirat vala: A föld királynője az ég szolgálója. Orsini Virginius egy vizet zavaró teve köré ezt iratta: Il me plait la trouble; a mi csakugyan illett ama kalandorokra, kik csak zavarban szerettek halászni. A crecyi csatában Csehország királya, ki az angolok zsoldjában harczolt, sisakján három strucztollat viselt illy felirattal: Ich diene (szolgálok), mi a Fekete Fejedelem által még az nap elfogadtatván, a walesi herczegség czimerévé lett.

Az illy jelszavak használata a XV. s XVI. században szenvedélylyé váltak, s a legjelesb költök- s tudósoknak egész tehetségöket összekellett szedniök, hogy pártfogóik szeszélyének s hiuságának eleget tegyenek [1]). Az egyik a hófödte Aetnát választá illy felirattal: Jég alatt tüzes sziv; a másiknak a rózsabimbó tetszett ezen szavakkal: Minél kevesebbé mutatja magát, annál szebb; a harmadik csomót vett föl e szavakkal: Soha sem oldatik meg. Volt, ki nyilat használt illyen jelszóval: Mars és Ámor szolgája; vagy fellegektől elboritott napot e szavakkal: Midőn mások elül elrejtezem, magamnak ragyogok. A jeles Sévigné asszonyság egy fecske köré illy jelszavat: A hideg elüz engem; Lesdeguières urhölgy pedig, ki daczára annak, hogy férjhezadott lánya volt már, maga is szép volt még, egy narancsfát s illy jelszavat választott: A gyümöles szét nem dulja virágait. V. Károly Amerika fölfedezésére czélozva a herculesi oszlopokat vette föl illy felirattal: Plus ultra; XII. Lajos sündisznót ezen jelszóval: Cominus eminus; Savoyai Fülöp Manó elefántot vett föl ezen jelirattal: Infestus infestis. Verde gróf, ki kedvencz (zöld) szinétől neveztetett igy: jelvényül szerelmi csomókat választott, mellyek aztán a savoyai ház czimerébe mentek át.

---

[1]) **Luca Contile** (*Ragionamento sopra la proprietà delle imprese*, Pávia 1574.) a jelvények s jelszavak kilencz nemét különbözteti meg: *a méltóságjelvényeket*, minő a korona, fejék s a diszsüveg; *a családi czimereket*, mellyek a nemesség bizonyitványai s örökösek; *a színjelvényeket*; az *egyen- és diszöltönyöket*; *a divatöltönyöket*; az erkölcsi jelentményü *képleteket*; az *emlékpénzeket*, mellyek valami jeles tettre emlékeztetnek; *a betüjeleket*, mellyek igazságot rejtenek magukban: végre a *képbetüket*, vagyis állatalakokat s titokszerü hasonlitmányokat.

Medicis Lőrincz a gyémántrendnek jelvényül delejtűt adott e szavakkal: Semper droit; és Sándor Florencz herczege az egyszarvut választotta illy jelszóval: No buelvo sin vincer, csak győzelemért harczolok. A meghatalmasodott Austria betüjelvényül az A E I O U önhangzókat választotta, illy értelmezéssel: Austriae Est Imperare Orbi Universo, és németül: Alles Erdreich Ist Österreich Unterthan [1]).

HETEDIK FEJEZET.

Nevek. — Nemzetségnevek. — Czimek.

Mig a nemesek czimerek által különböztették meg állásukat, a polgárrendüek szinte érezték saját személyiségök minél egyediebb kifejezésének szükségét. A rómaiaknál a rabszolga egyetlen névvel jelöltetett, melly vagy nemzetére vagy minőségére vonatkozott; mig a szabadok három nevet viseltek: egyedit (praenomen), nemzetit (nomen) és családit (cognomen). Midőn a birodalom hanyatlásával a hiuság nagyobb fokra emelkedett, a nevek száma is növekedett. Igy a Saturnaliák szerzője Theodosius Aurelius Macrobius Sicetinusnak, Theodorik meghitt tanácsosa pedig Flavius Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethiusnak nevezte magát. A barbárok berohanásakor a patriciusok majdnem mindnyájan odahagyták Olaszországot vagy kiirtattak, s igy csak a rabszolgák s a köznép maradott meg, melly csak egy nevet viselt. Egynevüek voltak a betörő barbárok is s igy a soknevüség kiment a divatból [2])

A barbárok durva hangzásu neveket használtak, mint Agilulf, Rutpert, Adalait, Potelfrit, Auduald; ezeket néha az olaszok is fölvették, de szelidebb latinos hangzással. Gyakrabban mégis nemzeti érzelemből vagy a szentek vagy ősök iránti tiszteletből a régibb nevek tartattak meg, vagy a mellyeket a vallás a héberektől hozott által *). Általános szokás levén, hogy a keresztség szentsége a már fel-

[1]) A jelvények- és jelszavakról lásd még a ‚Fölvilágositó jegyzetek'-et D) alatt.

*) L. **Muratori**: *Ant. it.* diss. 57. — **De la Roque**; *Traité de l' origine des nomes et surnomes.* És: *Traité de la noblesse.* Rouen 1735, a végén.

*) Nálunk magyaroknál is, de különösen Erdélyben igen divatosak az ó szövetségi nevek mind a két nemnél. Talán összefüggésben van ez a *Szomba-*

nőtteknek adatott fel, a gyermeknek már a keresztség előtt valami név adatott [1]), mellyet aztán a keresztapák többnyire saját nevökkel cseréltek föl. A bérmálásnál is meglehetett a nevet változtatni; sőt a hölgyek eljegyeztetésök alkalmával néha a férj nemzetisége szerinti nevet vettek föl; igy Konstantinápolyban Athenais, midőn II. Theodosiushoz ment férjhez, Eudoxia; Irén, Anna Comnena nevet vett föl. Szerzetesek és szerzetesnők a fogadalmak tételekor szinte uj nevet választottak, miután akkor némileg ujjászülettek.

Közeledvén az emberek egymáshoz, s gyarapodván viszonylataik, minő zavar nem támadott az egyetlen egy név használata miatt! [2]). Mennyi változattal találtatik a krónikákban egy-egy név, rövidités, elvágás, toldás vagy a leiró elferditése által! [3])

Segitettek e bajon némi részben a vezetéknevek, mellyeknek nyomait már a rómaiaknál is feltaláljuk, kiknél azok részint dicsőségi czimek, mint Africanus, Coriolanus, részint csufoló vagy tréfás nevek voltak. Mindinkább divatba jöttek a vezetéknevek a középkorban, a mikor is részint a személyi tulajdonokra, részint a születéshelyre, részint az állás, hivatal- vagy foglalkozásra vonatkoztak, mint Vörös János, Hajas János, Mester Vilmos, Pap Márton, stb. [4]). Kapuk szerinti részekre levén a városok felosztva, a személynévhez sokszor a városrész neve is hozzá adatott; igy pl. Ambrogio da Porta romana, Ugo da Porta ravennate, sat. [5])

---

tosok istentiszteletével L. erről **Lugossy J.** ur értekezését az 1851. évi. *U. M. Muzeumban.* Lonkay.

[1]) Beroldo irja, hogy a milánói egyházban az ünnepélyes érseki keresztségre három gyermek kerestetett, kik Péter, Pál és János nevet viseltek.

[2]) Muratori egy társulat névjegyzékét közli, mellyben hat Péter, hat Mária, három András, két Krisztina, két Ingelberga, négy Márton, tiz János stb. találtatik minden megkülönböztetési jel nélkül. *Ant. It.* diss. 41.

[3]) Atela, Adela, Adeligia, Adelagida, Adalasia, Athelasia, Aldia, mind Adelais császárnő nevei; Aldechisio, Adelgisio, Algiso, Adelchisnek, Dezső longobárd király fiának nevei; Feban, Fava, Feletteus a rugik királyáé; Obero, Oberto, Adalbert, Albert; Chlodowig, Clodvig, Lodovico, Luigi; Kuniza és Kunegunda; Amizo és Ádám stb. azonos nevek.

[4]) Egy régi okmányban *(Archiv. Casaurien.)* ez olvasható: *Ideo constat me Artaberto, qui supranomen* fratello *vocatur.* Ughellinél, VIII. köt. 43. lap. *Joannes qui supranomine* Walterii *vocatur.* 954-ből (U. o. V. 1359): *Petro, viro magnifico, qui et supranomen vocatur* Pazii *seu* Gregorii. Egy 882-i okmányban (*Ant. it.* III. k. 747 l.) illy aláirások olvashatók: *Joannes qui vocatur* Clario; *Leo qui vocatur* Pipino; *Joannes qui vocatur* Peloso; *Joannes* Russo; *Ursulo qui* Mazuco *vocatur*; *Lupus qui dicitur* Bonellus; *Bonellus qui dicitur* Magnano.

[5]) A *Liste des maîtres échevins de Metz, institué en* 1170 (Metz 1773), czimü

Ezeredik év után igen sok furcsa s gyakran illetlen vezetéknevek vétettek föl, mint Bracacurta, Buccadecane, Rubacastello, Animanigra, Bragadelana, Pelavicini, Datusdiabolo, Codeporco, Guido, Ajutamicristo sat.

A régi indusok szüleiktől, helyektől, erényektől, vagy természeti sajátságoktól kölcsönözték a neveket; de a vas vagyis középkorban csillagjósi észrevételek szerint adattak a nevek. A csillagjósok tudniillik egy, száz koczkáju sakkot tartanak, minden koczka egy-egy holdváltozatnak felel meg s egy sanscrit szótaggal van jelölve, midőn tehát gyermek születik, a jósok az akkor látott holdváltozatot összeegyeztetik a megfelelő koczkával s ennek sanscrit szótagával kezdődő nevet adnak a gyermeknek. E név mégis csak bizonyos szertartások alkalmával használtatik, a közéletben mindegyiknek még egy másik neve van [1]).

A nyugatiaknál szinte nem családi, hanem csak személyi nevek divatoztak. Csak gőg s hizelgés viheti a származatrendet a setét időkre vissza. A X. században találjuk fel a főuraknak birtokaiktól kölcsönzött vezetékneveiket; a polgárrendüek csak a XV. században kezdtek vezetéknevet használni.

Vannak, kik állitják, hogy a velenczeiek, mint a latinok valódi utódai, a római családneveket szakadatlanul fenntartották, mit a Crassi, Memmi, Cornelii, Quirini, Balbi, Curtii nevekkel bizonyitnak. Annyi igaz, hogy a dogék már 800-ban Particiaci, Candiani, Giustiniani s több efféle vezetékneveket viselnek, s Muratori 1090-ből hoz fel [2]) egy velenczei iratot, mellynek százötven aláirója közül mindegyiknek van vezetékneve, mint Cornuinda Molino, Stefano Logavessi, Bonfilio Pepo, Giovanni de Arbore, Sebastiano Cancanino, stb.

Franczіaországban Duchesne 987-ig nem talál vezetéknevet, csak ekkor kezdettek azok hübérbirtokoktól kölcsönöztetni. A püspökök azonban, mivel az egyház ősi szokásaihoz hüen ragaszkodik, most is csak keresztnevöket irják alá, s a szerzetesek is, mikép eredetök első idejében, csak hazájok szerint különböztetik meg magukat.

Az első családnevek tehát a birtokoktól s hűbéruradalmaktól vétettek, mint Este, Montecuccoli, Bourbon stb. Az illy nevü urak,

---

névsorozatban Grosnez, Bellebarbe, de la Poterne, de Porte Moselle, de Port-Sailly találtatik.

[1]) L. a raja Kali Krisna Bahadur által az *Ázsiai társulatnak* Londonban 1841-ben benyujtott emlékiratot.

[2]) *Ant. it.* diss. 16.

ha más országba mentek, ott roszul értett nevök elferdittetett s a származtatás világossága eltünt [1]). Helytelen volna mégis a következtetés, hogy a ki melly helynek nevét viseli, annak birtokosa is volt, mivel a név sokszor csak a származathelytől kölcsönöztetett.

Szokás volt a nemeseknél az unokának a nagyapa nevét, néha a fiunak az apa nevét adni, kicsinyítve, vagy junior, novellus s több efféle hozzáadással; pl. Guido Novello da Polenta, Malatestino (Malatesta), Etzelino (Etzel). Olykor egy egy kedveltebb keresztnév*) vagy valamelly kitünőbb családtag neve emeltetett családnévvé, néha pedig a filius (fi) szó köttetett az apa nevéhez**), mint Figiovanni, Firidolfi stb; vagy a sire czim, mint Serangeli, Serristori. Igy képezték már a görögök apaneveiket (patronymica), mint Pelides, Heraclides, Atrides; a héberek, arabok s normannok is gyakorolták ezt. Az angolok II. Eduárd előtt csak atyjaik neve szerint különböztették meg magukat, s igy lett Richard-son, Robertson stb. [2]). Az olaszok is néha az arabok példájára egész nemzetséget soroltak elő [3]).

Sokan nemzeti eredetök szerinti nevet kaptak, mint Franceschi, Lombardi, Le Franc stb.***)

Némelly család egy-egy szép nőtagjától Della-Bella vezeték nevet nyert. Voltak, kik talán valamelly keresztes vitéz emlékére a keresztről nevezék el magukat; mások meg a római zarándoklattól Romei, Borromei nevet nyertek. A fogoly Enzio királynak egy bolognai lányka iránti szerelme a Ben-ti voglio-knak adott nevet. Végre a szekér, tölgy, üszök, kard, oszlop, hold, csillag valamint a zöld, piros,

---

[1]) Baumgartenből az olaszok Bongardót, Hawkwood-ból Giovanni Acuto-t, Hohenstein-ból Ovestagno-t csináltak. Viszont az olasz Arrighetti nevet a francziák Riquetire, Giacomottit Jaquemotra változtatták.

*) Illyenek nálunk is a Márton, Antal, Dániel, Dénes, Dezső stb. vezetéknevek. Lonkay.

**) A magyarokuál is igen gyakori, mint Péterfi, Pálfi, Jakabfi, Györfi stb. Lonkay.

[2]) Igy a hollandoknál *Clazsen*, Miklósfia, s a szlávoknál *Petrovics*, Péter fia stb.

[3]) *Subrogatum* (mint amalfii parancsnokot) *Ursum Marini comitis de Pantaleone, comite filium Canacci Marci, post sex menses quoque ejecerunt. Successit Ursus Cabastensis, Johannes Salvus, Romani Vitalis filius.* **Pansa**, *Storia dell' antica republica d' Amalfi.* I, 33.

***) Igy nálunk: Horváth, Török, Tóth, Lengyel, Német, Frank, Olasz, Tallián, Rácz, Magyar, Kún, Orosz, Cseh stb. Lonkay.

fehér, fekete stb. szinek, mellyek viadaljátékon vagy hadjáratban jelvényekül választattak, családnevekké lettek.

Voltak tehát főuri vezetéknevek, mellyek birtokok- s uradalmaktól, és polgáriak, mellyek mesterségektől, végre parasztnevek, mellyek helytől s földmivelői munkáktól kölcsönöztettek. A franczia-éknál igen sok mesterségtől kölcsönzött név, mint Couvreur, Mercier, Meunier, Tourneur, Lefevre stb. *), nehány az angoloknál is, mint Smith, Goldsmith, habár itt az első polgárok inkább haszonbérlők mint kézművesek voltak.

Különösen Olaszhonban szeszélyes divatba jött volt a vezetéknévvel hasonhangzatu vagy ellenkező neveket venni fel, mint Castruccio Castracani, Spinello Spinelli, Nero Neri, Buontraverso de' Maltraversi stb.

A rómaiak mikép a hellének egyszerü te szólitást használtak. Augustus határozottan vonakodott a dominus czimtől [1]); utódai mégis csakhamar elfogadták azt [2]), s még a pénzeken is találtatik divus helyett dominus [3]). Következtek a dagályos czimek: nobilissimus, felicissimus, piissimus [4]); Constans egy zsinat által religiosissimus czimmel diszittetett, mivel az áfrikai donatistákat megtéritette. Aztán a császárok kikiáltásánál a tanács uj meg uj nagy czimeket keresett össze az uj fejedelem üdvözlésére. Ugyanekkor megszünt az egyenes te s lett ő kegyelmessége, ő magassága, ő örüksége stb. A keleti birodalom hanyatlásakor már a hivatalnokok is illustris, illustrissimus, excelsus, clarus stb. czimet viseltek.

A barbárokkal visszatért a régi egyszerüség, csakhogy a tu helyébe a többes számu voi, vous kezdett használtatni**). A do-

---

*) És a magyaroknál: Kovács, Lakatos, Takács, Szijjártó, Halász, Madarász, Molnár, Csizmazia, Kerekes, Bodnár, Ötvös stb. Lonkay.

[1]) A görög Anthologiában a hizelgő ellen van egy epigramma. Hogy kapjon valamit, illy czimet használ ő: *δόμενε!* hanem válaszul nyeré: *οὐκ ἐθέλω δόμεναι.*

[2]) **La Blatterie**, (*Hist. de Jovien.* II. köt. 99—102 lap) érdekes vizsgálódásokat tett a *dominus* czimnek viszontagságairól s előhaladásáról a császárok alatt.

[3]) Martinián pénzein találtatik először: DN. M. MARTINIANUS P. F. AUG. Plinius (X. 97) Trajánhoz irt levelét igy kezdi: *Solemne est mihi* Domine, *omnia, de quibus dubito, ad te referre.*

[4]) *Jul. Crispus, nob. Caes., nobilissimo, fortissimo, piissimo, felicissimo.*

**) Eredeti, hogy a magyarnak régi egyszerü *te* szólitása a később beho-

mnus czim a püspököket, apátokat s királyokat, később az összes szerzeteseket is illette. Később a spanyoloknál a világi urak is megröviditve don czimet használtak. Keresett vala a clericus czim, melly annyi volt mint ma a tudós, ellentétben a laicussal vagyis tudatlannal [1]). Jellemzése a kornak, mellyben a tudomány az egyháziak küszöbénél nem terjedt továbbra.

A XIV. században egy egyház püspökének czime monsignore, lovag vagy nemesemberé messere, nejeé madame volt; tanár, tudós, ügyvéd s tisztviselő magister czimmel tiszteltetett meg, mi az angoloknál még ma is fennáll. A követeket a köztársaságok és fejedelmek még a XV. században is te-nek szólitották.

Az Alfonzzal és Ferdinanddal Siciliába jött spanyolok aztán az V. Károly alatt Felső-Olaszhonban megtelepült castiliaiak megszeretették az olaszokkal a sokat mondó czimeket. Különösen III. Fridrik, hogy pénzt szerezzen, böven osztogatta a lovag, tudor s gróf czimeket, mi nagyon hizelgő volt a polgárok hiuságára nézve.

Akkorig a király czime ő magassága vala, de V. Károly szokásba hozta a felséget, melly előbb csak hizelgésből használtatott; s bár eleinte nevetségesnek látszott az illy szólásmód: ő felsége azt tette, vagy mondotta [2]), utóbb mégis hozzászoktak, talán legelőször a francziák. A magasság akkor egy ranggal alább szállott, s II. Fülöp azt az egész spanyol királyi házra kiterjeszté s háromszázezer scudi kölcsönért a mantuai herczeget is feldiszité vele. Megnyerték ama czimet 1702-ben V. Fülöptől Toscána és Párma herczegei is. Gaston, Orleans herczege erre királyi magasságnak, Condé herczeg pedig fenségesmagasságnak (serenissimus) czimeztette magát.

A kisebb állásu urak ekkor kegyelmes s nagyméltóságu czimeket vettek föl, mit azonban kivált Olaszországban csakhamar az összes nemesség igénybe vett. VIII. Orbán pápa tehát, hogy megkülönböztesse a sz. Egyház bibornokait, a római birodalom

---

zott legmagasb czimzetekben is, mint gyökér, benfoglaltatik, igy: Felség*ed*, méltóság*od*, nagyság*od* stb. Lonkay.

[1]) Ordericus Vitalis (c. 3.) mondja: *Rodolphus, quintus frater, clericus cognominatus est, qui peritia litterarum, aliarumque rerum apprime imbutus est.* A titkár is ollykor *clericusnak* neveztetett; azért (**Moreri**-nél) Vilmos király titkárának sírirata igy szól: *Clericus angelici fuit hic regis Ludovici.* Egy milánói krónika Vimercató Istvánról ezt mondja: *Hic fuit in saeculo valde honorabilis clericus.* (**Muratori**-nál *Rer. It. Script* III. 60.).

[2]) Pasquier gúnyolja egyik sonetjében e szokást.

egyházi választóit és a maltai vitézrend nagymesterét, 1631-ben eminentia czimmel diszitette fel őket, kik előbb csak illustrissimusok voltak.

Ha még ma is olly kapósak a czimek, minők lehettek akkor, midőn újak voltak? Nagyban elősegiték az osztályoknak egymástóli elkülönitését s megsemmitették a köztársasági egyszerüséget. Különben a czimeket, mikre némellyek olly sokat adnak, a józan érzelem csak üres haszontalanságnak tarthatja.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Lovagjátékok.

A lovagok, hogy a béke alatt a háborúra előkészitsék magukat, katonai gyakorlatokat tartottak, mellyek közül legünnepélyesbek voltak a lovagjátékok. Mikép azok, kik szellemi müvelődésre törekszenek, előnyt adnak azon mulatságoknak, mellyek a müvészetet és szellemet is elömozditják: ugy a kik a testi erőt s ügyességet legbecsesbnek tartják, ennek kitüntethetési alkalmait leginkább ohajtják s szeretik. Göröghon kedvelte az elsőket, de összetársitá velök az utóbbiakat is, kitüntetve ebben is az erők amaz egyensúlyját, melly ama dicső s boldog nemzet intézményeit s nagyszerü müveit jellemzi. Mi ujabbak elhanyagoltuk az utóbbiakat, mióta a tüzelő fegyverek feltalálása fölmentette a kormányokat erős katonák nevelésének gondjától, kik már most irgalmatlan halált okozó néhány rendszeres mozdulat gépeivé lettek.

Láttuk, milly szenvedélylyel rohantak a rómaiak a circus ünnepélyeire, s mennyibe került az egyháznak véget vetni ama vérengző játékoknak, hol müvészet volt a meghalás és gyönyört adó foglalkozás az öldöklés. A birodalom megbuktával sem vesztek ki a circusiránti hajlamok, s a góth Theodorik még igen sok pénzt költött a leigázott rómaiak illyetén mulattatására, azon czéllal, hogy elfeledteti velök a közérdekeket s a szolgaság gyalázatát.

Midőn aztán Olaszhon insége főfokra hágott, s földarabolása befejeztetett, nem tartattak vagy legalább nem emlittetnek többé ama viadaljátékok; de ujjászülettek, mihelyt a béke helyreállott, különösen a lovagkorszak szép napjaiban.

Ugy tartják némellyek, hogy a lovagjátékok Franczia országban születtek s hogy az elsőt II. Gottfrid, Prouilly ura 1066-ban adta, minthogy azonban sokkal régibb hadi gyakorlatokra akadunk, (l. 60 lap.) hinnünk kell, hogy ekkor csak bizonyos törvényekhez köttettek s a fejlődések tökélyesbittettek. Azon törvényekkel hozatott be aztán Angol-, Német-, Olasz- és Magyarországba, sőt a görögöknél is holmi vitézi játék tartatott, midőn savoyai Anna, mint Andronikos császár jegyese, Konstantinápolyba jött.

A nagyobb egyházi ünnepek, különösen a pünkösd, a koronázások, fejedelmi keresztség- s nászünnepélyek, kivivott győzelem vagy békekötés, mindannyi alkalom vala lovagjátékok tartására. Egy hirnök, gyakran két lánykától kisérve megjárta a kastélyokat s meghivó leveleket vagy jegyeket kézbesite a hiresb lovagoknak, sőt ha utközben vitézekkel találkozott, ezeket is meghivta. Mikép hajdan a görögöknél az olympiai játékokra, olly sokaság csődült most is a lovagviadalra, hol minden lovag vagy fegyvernök, vitézségét kitüntetendő vala; minden hölgy, minden báró, sőt a köznép is oda sietett nézni vagy magát mutogatni.

A ki a küzdsorompón belül akart lépni, először a hirnökök előtt be kellett bizonyitnia nemességét s paizsát a kastély előcsarnokában, vagy a monostor keresztfolyosójában felfüggesztenie, hol is a hirnök vizsgálatot tartva, kijelenté, kié legyen a paizs. Ha valamelly hölgy vagy lovag udvariatlanság- vagy gyávaságról akarta őt vádolni, ráütött paizsára s a viadalbirák vizsgálatot tevén, itéletet hoztak Ha ugy találták, hogy a becsület törvényei vagy valamelly hölgy ellen vétkezett, kizárták őtet; s ha mégis megjelent a sorompónál, ütlegek közt üzetett el, s kizárva maradt mindaddig, mig a hölgyektől bocsánatot nem kért s ezek és a lovagiság törvényei iránt nagyobb tiszteletet nem igért.

A küzdtér körüli fényes sátrak mutatták, mikép a résztvevő lovagok fényben is vetélykedtek egymással. A sokaság számára nagy néző helyek voltak készitve, a hölgyek s öreg lovagok számára pedig, kik mint tapasztalt bajnokok, a vivók ereje s vitézsége fölött itéletet hozandók voltak, néha torony alakú s több emeletü állványok, többnyire szőnyegekkel ékesitve emeltettek. A legalkalmasb helyen, honnan mindent beláthatott a szem, a viadalbirák álltak, kiknek a lovagiság törvényeire felügyelniök kelle. A szönyegek, zászlók, paizsok, czimerek, fényes öltönyök, drágakövek, tollak, gereznák, csábitólag leplezetlen hölgykeblek, a férfiak, nők és szolgák meglepő változatosságu öltözéke, igen sajátszerü tarka látványt nyujta, mellyet a nép-

mulatság különféle nemei, nevetséges jelenetek, bohócz- s álarczos alakok még furcsábbá tettek.

Ollykor a hölgyek leláncolva vitték maguk után kedveseiket, szolgalovagok minőségében, büszkén mutatván a szépség diadalát a nyers erő fölött. Néha csak egy vitézkötést, karkötőt, hajfürtöt vagy pedig sajátkezüleg készitett vagy ruhájokról lefejtett csokrot adtak nekik. Dicsőségére vált a vitéznek, ha a viadal alatt ama hölgyajándékot el nem veszté; ha elvesztette, hölgye csakhamar egy ujat küldött neki, mintegy buzditásul, hogy ellenei fölött győzelmet vegyen. Egy franczia lovagjátékon a hölgyek összes ékszereiktől megfoszták magukat; nyakuk, karjaik meztelenek lettek, hajzatuk széteresztve vállaikra lengett alá, miután mindent leventéik feldiszitésére adtak oda. Eleinte elszégyelték magukat e miatt, utóbb, midőn látták, hogy valamennyien ugy jártak, nevetésre fakadtak, hogy ékszereiket mind odaadták.

Csakegyszer jöttek a lovagok tetőtől talpig arany s ezüsttől ragyogó fegyverben, lándzsáján mindegyik zászlócskát hozott, vállsallangokkal, paizsán s ruháin hölgye szinei s jelvényeivel, s méneik is a legmeglepőbben voltak felékesitve. A szolgák a zajgó nép között a rendet tartották fenn, vagy a lovagok és lovaik körül forgolódtak; a troubadourok a győzők megéneklésére készültek. A hölgyek ünnepélyes szertartások között békebirót választottak, ki egy fadzsidával, mellynek végébe női fejék volt akasztva, mindegyik lovagnak sisakát érintette, arra emlékeztetve őket, hogy ha netalán valamellyikök udvariatlanság által többnek fegyverét maga ellen hivta fel, iránta irgalmasak legyenek. A hirnökök az igazi lovagiság törvényeire emlékeztették a bajnokokat, mellyek szerint a karddal nem vala szabad szurni, hanem csak vágni, a lovat meg nem sebesiteni, a csapásokat csak fej és a mellvért ellen intézni, a lovagot, ha az arczsisakot fölemelte, tovább nem bántani, s egy ellen többed magával nem harczolni.

Megfuvatnak a harsonák; a lovagok összecsapnak. Tisztelet a vitézeknek! Semmirekellő, ki ellenét karján vagy czombján sebesité meg! neveletlen, ki a ló ellen intézte csapását! Ha szabálytalanság történt, a hirnökök közbevetik magukat s a viadal félbe szakittatik. Szerencsés az, ki ellenének fejére vagy két válla közé csapva, leveri a nélkül, hogy megsebesitné! Ah a vitéz! ah az erős! háromszor ujul meg a küzdelem, s ő háromszor arat győzedelmet; már az utolsó roham tétetik, s ő a hölgyek tiszteletére ragadott lándzsával is győz! A hirnökök tehát fennen kiáltják: Tisztelet a vitéz-

nek! tisztelet a vitéz fiainak! érte sohajtanak a hölgyek; őt rettegik a lovagok. Neki itéltetik a győzelmi jutalom; ezer hang, ezer taps üdvözli őt; a troubadourok hangszer kiséretében éneklik dicséretét; a hölgyek tetszésök jeleit nyilvánitják neki. De nézzétek őt; ő a maga hölgyéhez siet, lábaihoz teszi lándzsáját, s midőn a hirnökök a győzelmi jutalmat, melly egy szalag, koszorú, darab fegyver, vagy gyürü, nyaklánez vagy drágakövekből álla, saját hölgye által akarják neki általadatni, ő odaajándékozza azt az átadó kedvesnek, s összes jutalma, a mit kiván, egy csók, hölgye homlokára.

Itt megkettőztetnek a tapsok, mellyeket az emberi természet a szerencsés vitézségnek olly könnyen oszt; az, ki legfőbb győző volt, a legyőzöttek fegyvereinek diadaljelei között, diszes szekeren, a palotába vitetik, hol urnök s urlánykák fegyverzik őt le s a lakománál a legkitüntetőbb helyre ültetik. A legkellemesb nők öntenek bort és nyujtják oda neki az ételeket, ő pedig udvariasan vigasztalja a legyőzötteket, s ugyancsak ő vagy más valamelly hős vagy egy regélő elbeszéli ez vagy ama paladin által megkisértett vagy végbevitt nagy tetteket. A legszebb vágások s vitéz és nagylelkü tettek beirattak a hirnökök jegyzőkönyvébe, s a troubadourok kastélyról kastélyra hirdették azokat, hogy a gyermekeknek példát adjanak, a nagyokat pedig vetélyre buzditsák.

Több más jutalom is osztogattatott a tett érdem vagy kitünö szerencse szerint, ha például valaki több lándzsát tört, a legszebb vágásokat ejtette, a viadal kimért határait szigorúan megtartotta s az arczvértet kipihenés végett egyszer sem emelte föl. A hirnökök bizonyságtétele s a nézők véleménye voltak az alapok, mellyekre a viadalbirák itéletöket épitették. Néha az elhatározás a hölgyeknek engedtetett, kik eltérve a lovagok véleményétől, a jutalmat, melly annál kedvesebbé lett, másnak itélték. A Carignanóban tartott lovagjátékon Bayard el nem fogadta a jutalmat, állitván, hogy ő a győzedelmet csupán a hölgyétől kapott karmantyúnak köszöni. Az ajándok tehát, mellyben egy száz arany értékü rubin is volt, a hölgynek adatott által férje jelenlétében, ki „ismerve a jó lovag becsületességét, nem volt féltékeny“; a hölgy a drágakövet annak adta, ki Bayard után a legvitézebb volt, a karmantyúra nézve pedig megjegyzé: „Miután Bayard ur olly udvarias iránt am, hogy győzelmét e karmantyúnak tulajdonitja, én azt a lovag ur iránti szeretetem jeleül egész életemen át megfogom tartani.“

A viadaljátékok modora s neve különféle vala. A Carousselolly lovagi ünnepély volt, mellyen földiszitett kocsi fogatokon a régi hősök vagy a paladinok eseményei játszattak el. A Gyürüjáték minden veszélynélküli vala; a versenyzők sebes vágtatás közt egy felfüggesztett gyürüt lándzsájokra szurni törekedtek. Az ugynevezett Quintán- (Ötös) játékban egy forgó alak ellen rohantak a pályafutók; az alak, ha másutt üttetett meg a rohanótól, mint a homlokon, megfordult s botütleget adott az ügyetlen futónak. A Fegyverhely nevü játék abból állott, hogy egy vagy több lovag nyilt mezőn valamelly helynek védelmét vállalta el, s körülkeritvén azt, kiakasztották saját paizsaikat. Ezekre kellett ráütnie, ki a fegyverhelyet bevenni vállalkozott.

Nápolyról ezeket irja Boccaccio a Fiammettá-ban: Régi szokás már nálunk, hogy miután a tél fölengedett s a tavasz, virágai, s uj füveivel visszaadta a földnek elhervadt szépségeit, összehivatnak a legnagyobb ünnepnapokon a nemes hölgyek, kik drágaköveikkel ékesitve a kijelölt lovagkastély köré gyülekeznek. A mi főuraink ekkor a leggyorsabb lovakon jönek elő .... őket magukat biboröltöny, indián kezek által szött, aranynyal hímzett s drágakövekkel kirakott különféle szinü darabok, ugy szinte lovaikat is becses teritők takarják. E lovagok fejét finom arany körv vagy tavaszi uj zöldágkoszorú ékesiti, szőke fürteik pedig a legfehérebb vállakra hullanak alá. Bal karján mindegyiknek könnyüdke paizs, jobb kezében pedig fényes lándzsa. Igy fegyverkezve, a toscanai harsonák megzendültére roppant sokaság s a hölgyek előtt elkezdik lovagi játékukat. . . ."

Savoyai VII. Amadeus, ki Vörös Grófnak is neveztetett, egy táborban levén a franczia királylyal a flandrok ellen, ott látta bemutattatni az ellenséges Haddington grófot, ki szive fölött gyöngyhimzetü két galambot hordott; e galambok szájukkal lánczocskát tartottak, mellyről tizenkét gyémánttól körzött rubin függött alá. Elbeszélte Haddington, mikép azt neki egy nagyreményü herczegnő ujévi ajándékul olly feltét alatt adta, hogy a drága ékszert csak a jövő ujév napján tegye újára, hanem addig tizenkét, az övéhez hasonló jeles családbeli, lándzsavivásban legyözött ifju bajnokot tartozik eléje vinni. Azért kért szabad átmehetést ama táborba, mellyről tudta, hogy a lovagiság virágát foglalja magában. A Vörös Gróf megverekedett vele, de legyőzte nem csak Haddingtont, hanem Pembroke és Arundel grófokat is, vivóbárd-, kard- és lándzsavivásban.

1434-ben a spanyol Snerro de Quinones, compostellai szent Jakabhoz zarándokolva, kijelenté, hogy lándzsát tör mindenkivel, ki

vele szembe jő; minthogy megfogadta, hogy harminez nap alatt háromszázat fog törni. A lovagokhoz tehát illyetén kihivást intézett: „Minden idegen lovag tetszése szerint választhat nálam lovat és fegyvert.

„Három lándzsa fog töretni minden jelentkező lovaggal, s eltöröttnek fog tekintetni azon lándzsa, melly egy lovagot nyergéből kivet vagy vért ereszt.

„Minden tisztes hölgy, ki erre vagy a közel környéken átutaz, ha nem tud előállitni lovagot, ki érte megvivjon, jobb kezlyüjét veszti el.

„Ha két vagy több lovag a hölgy kezlyüjét kiváltani jő el, csak egy fog megverekedhetni.

„Több hölgynek kezlyüjét kiváltani nem engedtetik meg s egy egy lovag csak három lándzsát törhet velem.

„Az első lovag, ki jelentkezni fog valamelly hölgy kezlyüjének kiváltására, egy gyémántot fog kapni.

„Ha valamelly lovag, mint történni szokott, sebet kapna, gondom lesz reá, mint enmagamra.“

A záradék igy hangzik: „Tudtul adatik a világ összes urainak, minden lovagnak és nemesnek, ki e viadal föltételeiről hallani fog, hogy ha az én hölgyem találna erre jőni, ez el nem veszti kezlyüjét, s érte semmiféle lovag sem verekedhetik meg, miután ez leginkább hozzám tartozik.“

Snerro a castiliai udvarhoz is megküldte e felhivást, azon kérelemmel, hogy miután fogadalma betöltésére sok megverekedőre van szüksége, mozditanák elő a dolgot. Itt tehát lelkes készületek tétettek: anyja egy hölgyet küldött hozzá, ki neki a szükségesek elintézésében segélyére legyen; minden ohajtott sikerrel ment végbe, kivéve, hogy a vivók egyike megöletett s az egyház tőle az eltakaritást megtagadta. Sok volna elmondani eme kihivás változatos mellékeseményeit. Két hölgy két lovaggal utazván arra, felszólittatott a jobb kezlyü letételére; de a két gyáva lovag azzal mentette a hölgyeket, hogy ezek sz. Jakabhoz zarándokolnak s nem ismerték ama fegyverhely törvényeit; a kezlyük tehát visszaadattak azon szégyenitő megjegyzéssel, hogy sok lovag ismeretlen hölgyekért is szivesen verekednék meg. Egy castiliai nemes kérte Snerrót, venné őt fel a lovagok közé, hogy méltó legyen vele megvivni, Snerro engedett s megverekedék az uj lovaggal. Mendoza, Cid ivadéka, három lándzsát tört már s könyörgött, hogy hölgye megindithatása végett még hármat törhessen; Snerro felelé: Csak mondja meg ön, ki

az a hölgy; én hozzá megyek s megmondom neki, milly vitéz férfi ön; de a törvényt meg nem szeghetem. A hónap végéig hatvannyolcz lovag hétszáz huszonhétszer ütközött össze Snerróval, ki mégis csak százhatvan lándzsát törhetett; a viadalbirák mindazáltal föloldozták őt fogadalmától és a vas nyakravaló viselésétől, mellyre, mig fogadását be nem tölté, kötelezve vala.

Később azon Surrey lord is, ki VIII. Henriknek áldozata lett, kihivott minden, az Arnó hidján átmenő lovagot, annak bebizonyitására, hogy az ő Heraldinája a szépek szépe.

A lovagjátékok azonban nem mindig végződtek vigan és szerencsésen, és gyakran történt, hogy a nemzeti vetély, féltékenység, nagyravágyás, gyülölség s a gyülölségnek leggyakoribb oka, a szerelem, a játékot valódi harczczá, a vitézséget dühösséggé változtatta, a jelenvolt hirnökök, fejedelmek s vezérek intéseinek s a megrémült hölgyek kérelmeinek daczára. A szászországi lovagjátékokon 1175-ben tizenhat lovag esett el; ugyszinte negyvenkét lovag s ugyanannyi fegyvernök a neussei viadalban. Később (1403) Darmstadtban 17 darmstadti s 9 hesseni lovag halt meg.

Néha véletlen megsebesülés s halál adta magát elő. Igy Plantageneta Gottfrid, II. Henrik angol király fia Párizsban (1186) életett meg; 1269-ben János, a brandenburgi határgróf esett el; II. Fridrik rajnai udvargróf, lováról leesve, megnyomoritá magát. Midőn aztán II. Henrik franczia király, neje, rokonai s alattvalói szeme láttára, egy lándzsadarabtól homlokon találva meghalt (1559), a lovagjátékok, mellyek a lovagság hanyatlása s az uj fegyverek behozatala miatt ugyis meggyérültek volt, kimentek a divatból.

Az egyház előrelátva ez eseteket, ama kegyetlen viadalokat annyira ellenezte, hogy a lovagjátékokon elesettektől az egyházi eltakaritást is megtagadta.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Nők. — Szerelmi törvényszékek.

Mindezekből, miket a lovagságról előre bocsátánk, világosan kitünt, milly magas tárgyaivá lettek a nők, mióta a közvélemény és költészetben a lovagi szerelemhez minden, ami tiszta és nemes, hozzá-

társult. Tisztelet a szép nemnek! volt a bajnokok és költők jelszava. A lovagot semmi sem gyalázta meg úgy, mintha szivével alacsony nőt ajándékozott meg. A hősök minden nagy tettöket kedveseiknek tulajdoniták, mi ezekben erényes büszkeséget keltett; a nő egyszóval azon eszményi lény volt, melly a költészetet, harczokat, udvarokat s lovagjátékokat intézte s vezette.

E nőtisztelést némellyek a germán lelkületből származtatják; azonban ha áll is az, hogy a nő állapota e nemzetnél nem volt olly aljas, mint Görögh onban, hol csak kéjtárgy vala, vagy mint a rómaiaknál, hol csak mint a harczosok és polgárok anyja tiszteltetett; átalában mégis a régi germán hagyományok nem tüntetik fel a nő iránti nagy tiszteletnek példáit [1]) s a valódi udvariság nyomaira csak a Monmouth Gotfrid által irt Arthur (Artus) történetében találunk.

Ama vallás, mellynek hősei közt a megváltás és apostolkodás művében egyaránt résztvevő nők szerepelnek, [2]) csak tiszteletet sugalhatott az emberi nem fele iránt, mellyet Krisztus tana a másik féllel egyenjogunak nyilvánitott. Ugyanezen elvek alapján gond fordittatott a nők nevelésére; követendő példányképül Mária, a szüz és anya, állittatott elejök s a monostorokban szellemi s kézi művekben s az erkölcstanban is oktatást nyertek.

A nőnem felszabaditásának egyik eszköze a női monostorok voltak. Itt a nő a lelki vezérlésen kivül mindennemü hivatalra alkalmaztatott, igazságot szolgáltatott, utazott, mi a világi nőt hirbe ejthette volna, ellenállt az ostromlóknak s még a nyers szilajvad erőt is tartózkodásra tanitá. Künn a világban nagy szerencséje volt a nőnek, hogy a házassági perekben az egyház itélt, hogy az elválást megnehezité s a szenvedő nőt papjainak ótalma alá helyezé. És (a mit a régi bölcseség törvénykönyvei elmulasztottak) a barbárok törvényei a szabad nő becsületét sőt a rabszolganő erényét is védelembe vették. [3])

A nőt már a parti-frank (ripuaria) törvény a férj által szerzett javak részesévé teszi; elismeri a nőnek a házi boldogságrai nagy befolyását, s a családot olly két lény egyesületének nyilvánitja, mellyek szép megegyezéssel egy közös czélra törekednek. A férj nászadománya (mundium) birtokossá s igy szabaddá tette a nőt, s a

[1]) Lásd fönebb az 59. lap.
[2]) Lásd a VI. könyv 6. fej.
[3]) Lásd a VIII. könyv. 356 lap.

barbár törvénykönyvek sokat foglalkoznak a nő tulajdonával s jobban védik azt, mint magát személyét. Hol a római törvény divatozott, a nő csak a nászhozományát kezelte; a barbár törvény a férjet a nászhozomány kezelőjévé, de nem tulajdonosává tette [1]). A Svábtükör kimondja: hogy a férj és nő egy test és egy lélek; a Szásztükör pedig: hogy különözetesen semmit sem birnak, s „bármilly terjedelmes vagyonuk, mindketten egyforma gazdagok."

A hübérrendszerben, az igaz, a nő alá van rendelve s mindig vagy az apa vagy a hűbérur vagy a király által adatik férjhez; mihelyt tizenkét éves elmult, a hűbérur tetszése szerint adhat neki férjet [2]). A rendszer természetében feküdt ez, miután az alattvaló nő férjének a hűbérur hivének kellett lennie, holott a nő, ha szabadon választ, a hűbérjószágot idegenre, vagy a hűbérur ellenségére vihette volna által.

Az özvegy, férje adósságait kifizetni eleinte köteles vala; utóbb e tehertől bizonyos szertartás által fölmenthette magát. Temetéskor elkisérte férje hulláját a sirig, itt leoldotta övét s a földre ejté, a ház kulcsait a sirba veté, s föl volt mentve férje adósságitól. Magával vihette férje házától a legjobb ágyat, a legjobb öltönyt, a legbecsesb drágaságokat, azon ruhát, mellyet férje betegsége alatt hordott, szobalánya számára egy ágyat s egy darab marhát [3])

De ime csakegyszer egy harczias rend alakul meg, melly első kötelességei közé számitja védeni a nőt mindenütt és mindenki ellen, s megvivni érte a hatalmaskodókkal vagy istenitéleti bajnokokkal, kik ellen a nő karja elégtelen vala. Mindezekből eredt az erény és vitézség amaz eszménye, mellyel utóbb tudósok, költők s szerelmesek egyaránt visszaéltek. A kereszteshadak is a sok özvegység előidézésével megváltoztatták a családrendszert; a javak kezelésének, sőt országok kormányzóságának is nőkre kellett bizatnia; igy a nők tevékenységhez szoktak, a világ pedig megszokta e tevékenységet nézni.

Ekkép a nőnem olly jogokat nyert, minőkkel azelőtt soha sem birt. VII. Lajos közokmányait neje Adél koronázásától kezdte; sz. Lajos mindig a komoly castiliai Blanka és a kedves Izabella képe között jelenik meg. Némelly nők fontos ügyek fölött tartott itélőszéken vettek részt, mások a keresztes vitézekkel együtt fegyverkeztek

---

[1]) **Liutpr.** IV.

[2]) **Littleton.**

[3]) *Gran Contumier.* **Beaumanoir.** XIV. fej.

föl, s Montmorency Alice hires férjéhez, Monfort Simonhoz egy hadosztályt személyesen vezérlett. Ekkor nyerték meg az öröködhetési jogot is, mellyből a hübérrendszer által kizárva voltak [1]). Vermandois s Amiennois 1077-ben s 1141 ben nőkre szálltak át; 1115-től 1245-ig Boulogne grófságban hét nő örökösödött; 1203-ban Anjou, 1218-ban Turenne, 1240-ben Perche s 1302-ben Artois női kezekre jutott; s Olaszhonban már jóval előbb Beatrix és Matild grófnők tanácsgyüléseken elnökölnek, apátnőket neveznek, bünösöket idéznek s peresügyekben itéletet hoznak [2]).

Az udvariság is törvény által lön szentesitve. Aragoniai II. Jakab elrendelte, hogy minden férfi, ki nőt kisér, akár lovag akár nem, szabadon bocsáttassék, hacsak nem gyilkos [3]). II. Lajos, bourboni herczeg, az A r a n y p a i z s nevü lovagrend alapitásakor fökötelességül szabta a rend tagjainak, hogy a nőket különösen tiszteljék, s ne türjék, hogy azokat valaki rágalmazza, minthogy Isten után tőlük ered a férfiak minden tisztessége. A fontevraulti apátságban, mellyet Arbrissel Robert alapitott (1118), az apátnő viszi az igazgatást, bevesz a rendbe, szab egyházi s polgári büntetéseket. Az apáczák száma néha ötezer volt; miden tisztet maguk végeztek s védték jogaikat a leghatalmasb bitorlók ellen.

A lovagság a női erkölcsösséget is előmozditni törekedett. Saint-Palaye fönebb idézett müve szerint a lovagok csak a jó s erényes nőt tisztelték, a roszaktól nem csak elfordultak, hanem minden alkalommal megszégyenitették öket.

De szerencsétlen természete az emberi dolgoknak, hogy a történész, ha egy-egy jó intézményt vagy nemes érzelmet dicsérőleg hozott fel, legott az azt megingató visszaéléseket kell fölemlitnie!

Szerelmi tudomány.

A harczias szellem a szerelembe a kóbor lovagok furcsaságait hozta be, az akkoriban alakult akademiák s egyetemek pedig a szerelmet rendszerré, műszavakkal, törvényekkel s különös szertartásokkal biró valóságos tudománynyá emelték. Francziául j o y-nak nevezték nem öröm, hanem szerelmi felmagasztaltság s a szép és nagy iránti ábrándos hajlam értelmében. Az olaszok v i d á m tudo-

---

[1]) *Apud vos deciduntur negotia legibus imperatorum; benignior quoque est consvetudo regni nostri, ubi, si melior sexus defuerit, mulieribus succedere et haereditatem administrare conceditur.* Gyermek-Lajos válasza **Duchesne**-nél IV. köt.

[2]) *Gotefridus divina clementia dux et marchio etc. Beatrix ejus conjux sub nostro mundburdio recepimus.* **Muratori**, *Antiqu. medii aevi*, 957.

[3]) **De Marca**, *Marca hisp.* 1428 lap.

mánynak (gaja scienza) mondották, mellyet a spanyol törvénykönyv a lovagnak nem ekkép ajánl, hogy mindig vidám kedélyü legyen, hanem hogy tárja föl lelkét azon lelkesedésnek, mellyből a nagy tettek sarjadzanak.

A vidám tudomány a szerelmi mesterség legtitkosb s legfinomabb fogásait tanitá s a szerelmet az ég jótéteményének, a lovagiság tökélyének, a vitézség kútforrásának, szóval a társadalmi erények összetének hirdette. A ki e tudományt sajátjává akarta tenni, több fokon kellett keresztül mennie, s csak miután habozó (feignaire), kérő (pregaire) s hallgató (entendaire) volt, lehetett valamelly nő szeretőjévé (druz), melly szó akkor egészen ártatlan értelmü vala.

A vallási, lovagi s hübéri eszmék vegyületéből azon elv fejlett elő, hogy minden lovagnak legyen egy hölgye, kinek tetteit szentelhesse, kivel hübéri összeköttetésbe jöjön, sőt mint a hübérurak, hübérese legyen neki. Első szabálya volt ez összeköttetésnek, hogy egymással nem, hanem egy másikkal házasságra léphettek. Egy, Fauriel által idézett költeményben Károly király szereti s nőül veszi a konstantinápolyi császárnak egyik nőrokonát; Rossiglione Gerhárd, ki ą nőt már előbb szerette s tőle viszont szerettetett és tehát a királynak utjába állhatott volna, örül, hogy kedvese királynővé lett, s nőül veszi helyette tesvérét Bertát. Az elválás előtt Gerhard egy fa alá vezeti Bertát s a két gróf kiséretében sétáló királynőt, s igy szól hozzá: Mit mond ön, neje a fejedelemnek! hogy én önt egy önnél alábbvaló tárgygyal cseréltem föl? — Igen, válaszolá a nő — de te engem királynővé tettél s iránta mi szerelemből növéremet vetted el, ki szinte nagy kedvességü. Halljátok ti grófok! és halljad te is növérem, titkaim meghittje, de kiváltképen te, megváltó Jézus! mindnyájatokat bizonyságul hivom, hogy e gyürüvel szerelmemet mindenkorra Gerhard herczegnek kötöm le, öt fogadom védnök- és lovagomnak; és bizonyitom előttetek, hogy jobban szeretem öt, mint apámat, mint férjemet, s midőn távozni látom, vissza nem tarthatom könyeimet. Ez idő óta Gerhard és a királynő folyvást szerették egymást, távolból gyöngéd vágyalom- s titkos gondolatokban, megtartva a házastársaik iránti hűséget s még csak gyanura sem adva alkalmat.

A szerencsétlen szerelmeseket jólelkü, majdnem vallásos szá-

nalom követte, a kötelességeikről megfeledkezők kimélet- s elnézésre számithattak, és a férj, ki vétkező nejét megbüntette, gyülölet tárgya lön.

Az illy szokásokból ha nem is maga az örültség, de ahhoz közel járó felmagasztaltság eredett. Egy hölgy megsértetvén egy troubadour által, elégtételül azt kivánja, hogy amaz tépje ki egyik körmét. Lichtenstein Ulrik egy, hölgye tiszteletére elfogadott viadalban sebet kap egyik ujján, mellyet, midőn a hölgy a megsebesülés fölött kételkedni látszék, levágott s elküldött neki. Fő fokra vitte ez eszelősséget a Galois nevü, férfiak- s nőkből alakult szerelmi társulat, melly feladataul tüzte ki, megmutatni, mikép a szerelem az évszakaszokon és elemeken fölülemelkedik. Nyáron azért nagy tüzet élesztettek, télen könnyü ruhában jártak, ugy, hogy némellyek a hidegtől hölgyeik lábai előtt merevedtek meg.

Rudel Gottfrid beleszeret látatlanul a tripolisi grófnőbe, az Antiochiából visszatérő zarándokok elbeszélései után; költői énekeket ir hozzá, s hogy megláthassa, keresztes vitézzé lesz; azonban a hajón olly betegségbe esik, hogy halálát mindenki bizonyosnak tartá, végre mégis Tripolisba értek a hajósok, s a fogadóba tevén őt le, a grófnőt tudósitották, ki legott megérkezett s ismeretlen kedvesét megölelte. Gottfrid kissé magához jött, aztán hálát adván Istennek, hogy életét e perczig meghosszitá, kiadta lelkét. A grófnő fájdalmában kolostorba ment.

A szerelmi tudomány a Provence-ban született, honnan, midőn Constantia, I. Vilmos Provence és Aquitania grófjának lánya Robert Károlyhoz ment nőül, ennek szinészei s troubadourjai északibb Franczia-országba is átültették. A szerelmi tudomány legköltőibb szüleményeihez tartoznak a tenzonék (tensons, jeux partis) vagyis szerelmi s versenydalok, többnyire az udvariság körüli kérdések fölött.

Szerelmi törvényszékek.

Az illy kérdések egyszersmind a szerelmi törvényszékek tárgyalása alá kerültek, melly intézmény a női hatalmat a legfelsőbb fokra emelte s eleinte alkalmas volt arra, hogy az udvariság s becsületesség szokásait terjeszsze, büntetve az ez ellen vétkezőket egyedül a közvélemény rettentő ostorával; utóbb azonban pedánsság, vallástalanság s orczátlanság vegyületévé fajult. Nyomaira akadunk már a XI. század előtt [1]), virágzása a XII. század másodfelébe esik.

---

[1]) A szerelmi törvényszékekről lásd **Raynouard**-t, *Choix des poésies original des Troubadours* II. k. LXXXIII. s köv. ll. Párizs 1817. — **Aretin**: *Ansprü-*

A legelőkelőbb, legjelesb hölgyek, a lovagoktól segittetve, tarták e törvényszékeket, nem tudom utánzataul mondjam-e, vagy parodiájaként a valódi törvényszékeknek. Néhol csak alkalmilag, másutt állandóan voltak felállitva. Állandó szerelmi törvényszéket tartottak Guascogne hölgyei, aztán Hermangarde, Narbonne algrófnője (1143—94), kinek barátja, Roger Péter troubadour Tort n'avéz titokszerű nevet adott; továbbá guyenne i Eleonora, VII. Lajosnak, aztán II. Henrik angol királynak csinos neje; végre Champagne és Flandria grófnői. Alkalmiak többnyire nagyobb ünnepeken vagy udvari lakomák napján tartattak, vagy midőn valamelly igen udvarias vagy igen udvariatlan tettet kelle tárgyalás alá venni [1]). Nem hiányzottak tisztviselők is illyen nevekkel: Örömtiszt (Bailli de joie); A szerelem helytartója a szépség birodalmában; Zöld berkek tisztje; A szerelem felségjogainak őre stb. A fölebbezés is megvolt engedve a Szerelmi ügyviselő utján [2]).

A szerelmi törvényszékek törvénykönyvvel is birtak, mellyet Andrea Capellano, e haszontalanságok történetirója szerint, egy brit lovag a bires Artur király sirjánál szedett össze s melly az összes szerelmesek törvényeül hirdettett ki. A harminczegy törvényczikk között ezek állanak: „A házasság nem vet törvényes gátat a szerelmeskedésnek. — Nem tud szeretni, a ki titkot nem tart. — A szerelemnek mindig vagy növekednie vagy enyésznie kell. — A megegyezés nélkül rablott gyönyörök semmit sem érnek. — A szerelem nem szokott a fösvénység házában lakni. — A könnyü siker csökkenti a szerelem becsét, de a nehézség neveli azt. — Az igazi szerelmes mindig félénk. — Semmi sem ellenzi, hogy egy férfi két nő, vagy egy nő két férfi által szerettessék."

Az erkölcstanra, lovagias udvariságra s szerelmi szörszálhaso-

---

che der Minnegerichte, aus alten Handschriften herausgegeben, und mit einer historischen Abhandlung über die Minnegerichte des Mittelalters begleitet. München 1803. Az előbbi szerzők hiányosak és pontatlanok.

[1]) „A tenzonék szerelmi viták voltak, lovagok és költő-urnők közétt, valamelly szép és elmés szerelmi kérdés fölött. Midőn meg nem egyezhettek, az eldöntést az elökelő elnök urnőkre bizták, kik szerelmi nyilt törvényszéket tartottak Signe-, Pierrefeu, Romaninoban s más helyeken. Ama kérdések rendes tárgyalás alá vétettek *lous arrets d' amours* név alatt." **Giovanni di Nostredame,** *Vite de' poeti provenzali* 15. l.

[2]) Déli Franczianországban még sokkal később is joga volt a *szerelmi fejedelemnek* birsággal büntetni az országon kivül házasodó lovagokat és az idegenhez férjhez menő lányokat.

gatásokra vonatkozó legfurcsább kérdések tárgyaltattak ama törvényszékek által; illyenek voltak: Mi jobb, a birtok-e vagy az élv? — Mi jobb, inni, énekelni s nevetni, avagy sirni, szeretni s szenvedni? — Mi jobb, a támadó, avagy az ujraéledő szerelem?

Egy hölgy meghagyta lovagjának, hogy őt nyilván soha se dicsérje. Ez azonban, midőn több lovag s hölgy társaságában az ő kedvese rágalmaztatnék, egy ideig hallgatott, utóbb megszegte a tiltó parancsot s védte hölgye megtámadott becsületét. Kérdés támadt most: elveszitse-e hölgye kegyeit, mint a ki parancsát megszegé? mi fölött Champagne grófnője illyen határozatot hoza: A hölgy parancsa igen szigorú volt; a lovag, ki a hölgye elleni rágalmakat visszautasitja, nem kárhoztatható.

Ugyanez ama kérdést: lehet e a házastársak között igaz szerelem? ekkép döntötte el: Jelen határozmányunk által kijelentjük és erősitjük, hogy a szerelem az ő jogait a férj és nő között ki nem terjesztheti. A szerelmesek mindent megengednek egymásnak kölcsönösen és önkényt, minden kényszeritő kötelezés nélkül; a házasfelek ellenben kötelességből tartoznak egymás akaratát mindenben teljesitni. E határozat, mellyet mi érett megfontolás és sok nemes hölgy meghallgatása után hoztunk, állandó és megszeghetlen igazság gyanánt tekintessék. Kelt 1174-ben april 29. napján.

Egy lovag beleszeretett egy hölgybe, ki már mást szeretett s uj lovagjának azon igéretet tette, hogy részesitendi kegyeiben, ha mostani kedvesének hajlamát elveszitné. Első lovagja nem sokára nőül vette őt, mire a második lovag megujitá szerelmi vallomásait, de a hölgy visszautasitá, azon megjegyzéssel, hogy előbb barátjának, most férjének, szerelmét még el nem veszité. A visszautasitott lovag szerelmi törvényszékhez folyamodott, s Eleonóra királynő az előbb idézett határozat folytán a hölgyet igérete teljesitésére itélte.

Egy szerelmes lovag a viadalra készülvén hölgye tetszése szerinti jelvényt s szineket vett föl. Indulása előtt be akart menni a hölgyhez, áldását kérendő; ez azonban, betegség örve alatt, nem bocsátotta őt maga elé. Szerelmi törvényszék elé kerülvén a dolog, a nő arra itéltetett, hogy a legközelebbi lovagjátékra maga öltözteti s fegyverzi fel a lovagot, lovát kantárjánál fogva a küzdtér mellett kö-

rülvezeti, azután kezeivel nyujtja át a lándzsát illyen szavakkal: Isten veled, szép barátom! légy bátor s ne félj semmit, tudván, hogy éretted imádkoznak.

Egy hölgy panaszt emel kedvese ellen, hogy gyürüket s egyéb ékszereket ajánl neki, mit ő el nem fogadhat, azon hite miatt, hogy ez szerelmi szentségárulás volna. Az ügy értelmezője [1]) helyesnek találja a hölgy vonakodását, mivel a törvénygyüjtemény harmadik czikke: De donatione inter virum et uxorem, a házasságot isteni intézménynek ismeri el; a szerelem is szent dolog; miért is annak ajándékokkali szerzése épen olly bün, mint a szentdolgok pénzen vásárlása.

Egy szerelmes ellenben arról panaszkodék, hogy hölgye vele uzsorát üz, szolgálatot, tiszteletet s végnélküli ajándékokat követelve tőle s mindazt csupán csókkal viszonozza; a szerelmi törvényszék kijelenti, hogy illyen uzsora nincsen. Az értelmező roszalja e határozatot s hivatkozik a törvénykönyvre s a zsinatokra, mellyek minden uzsorát tiltanak.

Egy fegyvernök törvényszék elé idézi hölgyét, mivel ez egy csókkal sebesitette meg; a hölgytörvényszék arra itéli a nőt, hogy a sebet naponkint ajkaival törölgesse. Az értelmező megjegyzi: „Helyes itélet a de reliquiis ac veneratione sanctorum czimü czikkely szerint [2])

---

[1]) *Benoît de Cour*, Martiale d'Auvergne szerelmi határozatainak értelmezője. Ez utóbbi, a párizsi parlament ügyviselője a XV. században prósába foglalta a provencei *tenzonékat* s összeszedte a szerelmi törvényszékek határozmányait s itéleteit. A formák 1400-beli törvénytudósói, a szellem a troubadourok korszakából való. Ime egy példa:

„A *Zöld berkek tisztje* előtt egy szerelő lovag és hölgye közötti per tárgyaltatott. A hölgy arról panaszkodott, hogy a lovag az ő zöld ruháját olly illetleniil csókolta meg, hogy ő elszédiilt s estében mellénye annyira kinyilt, hogy a lovag az ő ingének szélét megláthatta. Ő tehát azt kivánja, hogy kedvesének tiltassék el vele enyelegni vagy engedelem nélkül hozzá nyulni, és hogy elkövetett hibájaért illő elégtételre itéltessék, hogy ne enyeleghessen vele s ne közeledhessék azon helyhez, mellyen ő tartózkodik, engedelem és hivás nélkül. Az illyetén itélettel meg nem elégedvén a lovag, fölebbezte ügyét a szerelmi törvényszékhez, melly azt tárgyalás végett elfogadta. A törvényszék átnézvén a pert s jól megfontolván minden körülményt határozta, hogy az itélet jó s a fölebbezés roszz; miért a fölebbező ujolag elitéltetik. Elitélteték tehát a fölebbezési költségek s a kiszabott birság fizetésére."

[2]) Közlünk még nehány vitakérdést:

Tárgy. „Egy nő elüzetik férje által, s elválnak. Volt férje most ismét szerelmeért esedezik."

Az illy haszontalan s ollykor ocsmány kérdések tárgyalása közben sokszor durva csuháju barát jelent meg a ragyogó öltözékü hölgyek között s efféle komoly kérdéseket tett: Bohóczokra vagy sze-

---

Narbonne algrófnője illy határzatot hoz: „Azok között, kik férj és nő voltak, ha akármi módon elváltak, a szerelem nem bűnös, hanem ellenkezőleg tisztességes."

Tárgy. „Egy boldog szerető engedelmet kér hölgyétől, hogy egy másiknak udvarolhasson. Megkapva az engedelmet megszünteti ezen barátnéjával viszonyát. Azonban egy hónap mulva visszatér s állitja, hogy ő csak kedvese állhatatosságát akarta próbaköre tenni. Ez megtagadja tőle szerelmét, mondván, hogy méltatlanná tette magát arra, midőn amaz engedelmet kérte s elfogadta."

Eleonora királynő erre ezt határozá: „Természete a szerelemnek, hogy a szeretők gyakran uj viszonyok kötését szinlik, hogy kedvesök hűsége s állhatatosságáról annálinkább meggyőződjenek. Megsértése volna a szeretők jogainak, megtagadni illyen esetben az édes gyöngéd öleléseket, hacsak be nem bizonyul, hogy a szerető kötelességeit feledve, igért hűségét megszegte."

Tárgy. „Egy hölgynek kedvese a tengerentúli hadjáraton hosszú ideig távol van; s midőn visszatérését már senki sem várta, a hölgy is elcsüggedt s uj szeretőt keresett. A távollevőnek egyik meghittje ellenszegült s hűtlenségről vádolá a nőt. Ennek ügye ekkép védetett: Ha a kedvesétől két évig különélő hölgy az annak igért hűség alól föl van mentve, s szerelmét másnak adhatja: mennyivel inkább teheti ezt ő, hosszú évek után, mialatt távollevő kedvese sem egy sor irással, sem üzenettel meg nem vigasztalta őt, holott erre olly sok és könnyü alkalom lett volna?"

E tárgy mindkét részről hosszu vitára adott alkalmat, végre a champagnei grófnő illy itéletet hozott: „A hölgynek nincsen joga kedveséről, hosszú távollét ürügye alatt lemondani, kivéve, ha bizonyosan tudja, hogy szeretője kötelességeit feledve, hűtlen lett; de a szeretőnek kényszerü vagy becsületes ügybeni távolléte nem elegendő ok. Semmi sem örvendeztetheti jobban a nőt, mint, ha hallja, hogy kedvese meszsze földön dicsőséget szerez s a nagyok gyülésein tiszteltetve foglal helyet. Hogy nem irt, sem nem üzent, azt ildomból tehette; mert lehet, hogy titkát idegenre bizni nem akarta."

Tárgy. „Egy lovag egy hölgy szerelmeért esdett, de meg nem hajthatta ennek keménységét. Nehány tisztes ajándékot küldé neki, mit a nő nagy tetszéssel s örömmel fogadott, a nélkül hogy szive a lovag iránt meglágyult volna. A lovag panaszt emelt, hogy a hölgy az ajándok elfogadása által reményt keltett benne, s megcsalá."

Eleonora királynő itélete: „Illik, hogy a nő a szerelmi czélból adott ajándékot vagy utasitsa vissza, vagy viszonozza szerelemmel, különben az aljas kaczér nők sorába tartozik."

Tárgy. „Egy lovag, ki már egy hölgynek szerelmét birta, egy másiknak is lábaihoz borult s meghallgattatott. Ráunván utóbb erre, visszatért előbbi kedveséhez. Mi legyen e hütlennek büntetése?"

A flandriai grófnő itélete: „Kell, hogy e nyomorult mind két hölgynek szerelmét elveszitse s hogy ezután egy becsületes nő se fogadjá őt el."

Tárgy. „Egy lovag szeretett egy hölgyet s nem levén alkalma vele össze-

gények táplálására jobb-e a pénzt kidobni? — Jobb-e egy perczig élvezni, aztán örökké bünhödni, avagy az ellenkező? [1])

Az illy elfajult, tulzott udvariság csak örjöngést, fajtalanságot s romlottságot idézhetett elő, annyira, hogy egy lovag az oltár előtt a papok által hatalmaztatta fel magát egy férjes nő szerethetésére vagyis a házasságtörésre; egy másik a szent helyeken gyertyákat gyujtatott, csakhogy keményszivü imádóját meghajthassa. Ám mégis a szerelmi törvényszékek határozataiban a tisztán anyagi szerelmü házasság kárhoztatását s szellemibb szerelem hirdetését találjuk.

A lovagisággal vége lett ezen nőimádásnak is; azonban mikép amaz a nemesemberekben, ugy ez is némi részben egész a XVII. századig fenntartotta magát, s a szolgalovagok különösen Spanyol- és Olaszországban sok irónak, kiváltkép pedig Parininak gúnytárgyul szolgáltak. Komolyabb gondolatok foglalván el utóbb az elméket, a nők megszüntek bálványok lenni, de azóta annál gyöngédebb s méltóságosb szerelemmel szerettetnek.

TIZEDIK FEJEZET.

Mulatságok.

Minthogy úgy is az előbbi czikkben szerelemről, vidám tudományról beszéltünk, szólunk most az ősök mulatságairól is, mellyek

jöni, egy meghittje által közölte érzelmét. A titkár megszegve a baráti hűséget maga részére beszélt a hölgynél s meghallgattatott. A lovag a champagnei grófnő elé terjesztette a dolgot, alázattal kérve őt, hozna ítéletet a többi hölgygyel együtt."

A grófnő összehiván hatvan urnőt, ezt határozta: „E ravasz szerető, ki magához méltó hölgyre talált, élvezze olly czudar uton szerzett gyönyöreit; de legyenek mindketten kizárva bárki másnak szerelméből, és soha meg ne hivassanak sem hölgyek, sem lovagok gyülekezetébe; miután a szerető a lovagi hűséget szegte meg, a hölgy pedig a női szemérem ellen vétett, midőn szerelmével a titkárt ajándékozta meg." — Lásd a „Fölvil. jegyzetek"-et E) alatt.

[1]) A bölcsészek századában, La Harpe Párizsban Voltaire egyik szomorujátékából nyilvános tanszékről azon kérdést emelte: Mikor volt Orosmanes boldogtalanabb: midőn Zairát hűtlennek hitte, vagy mikor megölve őt, ártatlanságáról győződött meg? Mindkét részről sok jeles elme vitázott s leveleiket La Harpe hallgatói előtt felolvasta. L. **Villemain**. *Leczkéit.*

ama, szokásokban úgy mint eseményekben legfestőibb s olly igen látványdús korszak hű rajzának kiegészitő részét képezendik.

Közlakomák.

A lovagjátékok, szerelmi törvényszékek vagy valamelly szerencsés esemény napján közlakomák vagyis olly ünnepélyek rendeztettek, mellyekre egyegy gazdag főur vagy község az egész népet mulatságra hivta meg. E szokás legrégibb nyomait a perzsáknál találjuk fel, hol Ahasver király az egész susai népet, nagyát apraját hét napig vendégelte királyilag felékesitett kertje s berke előudvarában. Mindenki tetszése szerinti ételből evett, ivásra senki sem kényszerittetett, hanem minden asztalnál egy főur ügyelt fel, hogy mindenki tetszése szerint igyék [1]).

Illy közlakomák a középkorban is mondhatlan fénynyel rendeztettek. Zenészek, szinészek, kötéllánczosok, bohóczok stb. jelentek meg, kik mindnyájan ingyen kaptak ruhát, eledelt és pénzt. Boldog boldogtalan, uton utfélen asztalhoz ültetteték, s báró vagy bármelly nemes nem bocsáttatott el illő ajándokok nélkül. Bonifácz, Matild toscanai grófnő atyja, nászünnepe alkalmával három honapig folyvást vendégelt; mint Donizo beszéli, sok herczeg ezüst patkóú lovon jelent meg; a bor kutakból húzatott aranylánczon függő apró hordókban; minden leirhatlan fénynyel volt rendezve. Milano 1252 ben rendezett a vercellii kapunál nagyszerű s bő közlakomát; Can della Scala Verona visszafoglalásakor egy hónapos vendégséget tartott.

Aliprand alig olvasható durva versekben irt mantuai krónikájában [2]) teljes részletezettel irja le ama közlakomát, mellyet a három arát egyszerre hazahozó három Gonzaga rendezett. Mindenünnen összejött a sok báró, drága ajándokokat hozva magukkal. A kereskedők községe ezer aranyat ajándékozott; némellyek hust és majorságot, mások délczeg méneket hoztak. Maguk a Gonzagák huszonnyolcz lovat ajándékoztak el, mellyek egyike kétezerkétszáz aranyra becsültetett. Nyolcz napig tartott a lovagjáték s lakoma, zene, ének és tánez között, mintegy négyszáz hangszeres és bohócz volt jelen, kik mindnyájan ruhával s pénzzel bőven ellátva, elégülten mentek haza.

Az elzárkozott s kevésbbé szépitett élet ama korszakában nagy mohón ragadtattak meg a fényüzési s hirszerzési alkalmak; egy évig folytak a készületek, s egy nap alatt több pazaroltatott el, mint a men-

[1]) Eszther könyve, I, 5—8.

[2]) L. *Antiqu. ital.* V, köt.

nyibe a mai finomabb társadalomban hosszabb idő kellemes élvei kerülni szoktak. A mai gazdag ur mindennap tiz vendéget lát asztalánál, este páholyba megy, gyakran bált ad s társas termei naponkint nyitvák; az akkori elszigetelt várur egyszerre roppant kincset költött el, inkább látszólag mint valósággal, több fénynyel mint kényelemmel.

A ki az emberi dolgokban nem csak az árnyoldalt szokta szemügyre venni, ugy találandja, hogy az emberfaj az együttevés- s ivásnak közértelemmel nagy fontosságot tulajdonitott. A görögök azt mondák, hogy a barátságot a közös asztal szövi; és Olymp lakóinál az isteni Hébe töltögette a poharakat; a rómaiaknál a békekötés, egyezmények, ünnepek s bármelly szertartás lakomával volt összekötve; a germanok asztal fölött tanácskoztak, s a király asztalvendégének lenni sok barbár népnél a szabad állapotnak megkülönböztető tisztelete vala. Ma is udvariságnak tartatik valakit ebédre hini, ki talán otthon jobban evett volna; és tiszteletül vétetik asztalnál a fejedelem vagy más főember mellett foglalni helyett. Épen ugy nyilvánult az a pápa termeiben, mint Tamerlan s Attila asztalánál, és mikép Franczia-, Angolhon és Schweiz politikai lakomáin nagylelkü s zajos közérdekü felköszöntések hallatszanak, úgy a beduin sátrában s a félig vadember kunyhójában a vendégszeretet első jele az étel és ital megosztása. Valami kifejezésteljes és vallásias rejlik abban, hogy az emberek halotti s örömünnepeken közös asztalhoz szeretnek ülni. Achilles meghivta Priamust, osztaná meg ételét Hektor és Patroclos máglyája mellett; az első keresztények agapekat tartottak; és mai nap is nagyobb ünnepélyeken családi ebédek adatnak. S e közérzelem megszenteltetett a mi vallásunk által, melly a hivőket az Urvacsorájában közös asztal mellett ré szesiti.

A középkor lakomái förendúri s egyszersmind népies ünnepélyek voltak. Egy nagyszerüet rendezett Galeazzo János algróf a milanoi Arengo udvarban, hol ma a királyi palota áll. Corio leirása szerint a vendégek mindegyikének „először is víz öntetett kezeire igen kellemes illatszerekkel, azután következett az ételek felhordása harsonák s más sokféle hangszer kisérete mellett. Mindenekelőtt aranyozott marczipánok s czukros kenyerek hozattak a felséges cs. szár és uj herczeg czimereivel, arany táczákon fehér borral. Ezután sült cširke, két nagy disznó s két borju tétetett föl, mind megaranyozva. Illyen arányban hozattak fel a többi mindennemü sültek, mindig változó, többé kevesbbé erős borral. Mind a sültek, mind a tésztás

ételek, csemegék s édességek, mellyek legváltozatosb alakban az ebéd vége felé mindennemü legritkább italokkal adattak fel, aranyozva s ezüstözve voltak. A lakoma végén arany s ezüst edényekben gyürük, nyaklánczok, aranyhímzetü, selyem és bíbor kelmék hozattak elő, mellyek a vendégek közt rang és méltóság szerint osztattak szét."

Helyenkint alkalmunk lesz még több illyen lakoma-ünnepélyt említni fel, mellyek vegyületéből a mai gyomortisztelők a középkori izlésről furcsa fogalmat fognak képezni. Különösen ostobaságnak fog tartatni az étkek megaranyozása s ezüstözése; és hogy a páva, mint a lovagok kedvenczmadara nagy ünnepélyeken farkékességével együtt tétetett föl.

A franczia királyok ötször ettek napjában: reggelit, első ebédet tiz órakor, másodebédet mintegy két órakor délután, ozsonnát és későn estve estvelit. Hétköznapokon ebédkor rizsleves, marhahus, sós disznóhus, hat vagy tizenkét csirke, disznósült, sajt és gyümölcs tétetett az asztalra; estvelire rostélyos, velő, eczetes marhaláb, sajt és ismét gyümölcs adaték fel. Az étkezés kezdete c o r n e r l' e a u-nak mondatott, mivel kürtszóval adatott jel a kézmosásra, melly az étkezést megelőzte. Az udvari szolgálatban levő bárók félollyan adagot kaptak, mint a koronaherczeg; a lovagok egy negyedrészt, a fegyvernökök s udvari káplánok egy nyolczadot.

Midőn IV. Károly császár V. Károly franczia király látogatására indult, tiszteletére nagyszerü lakoma rendeztetett. A palotaterem ki volt szőnyegezve s függönyözve, ugy mégis, hogy a vakablakokból a franczia királyok szobrai egészen szem elé tüntek s mintegy örködni látszának a lakoma-ünnepély fölött. Az öt asztalszekrény közül az egyik, melly az étterem oldalában álla, arany s ezüst edényekkel, a második zománczozottakkal, a többi három, borral megtöltött szinte legritkább edények- s üvegekkel volt megrakva. Egy franczia czimerekkel kihímzett arany posztómennyezet alatt ült középen a franczia király, jobbján a császár, balfelől a római király; ezek után ültek a párizsi és beauvaisi püspök; a többi asztal mellett különféle szinü függönyzet alatt a herczegek és főurak ültek. A király négy szakaszban rendelte volt meg az ebédet, minden szakaszban negyven pár étellel; hanem hogy az ebéd igen soká ne tartson, a negyedik szakaszt a császárnak ajándékozá. Asztal fölött Jerusalemnek a keresztesek általi bevétele játszatott. A terem egyik végében vitorlás, zászlós, teljesen fölszerelt hadihajó jelent meg, rajta Gottfrid tizenkét társával, mindnyájan az azonkori jelmezben, a hajó hátsó ré-

szén Remete Péter állt. A jármű olly mozdulatokat tett, mint a tengeren, belül működő emberek által. A második jelenet Jerusalemet tüntette föl a templommal és a minaretekkel. Egy minaretről riadó kiáltatott, s a falakon körüskörül legott arab harczosok jelentek meg élethü zászlókkal és fegyverzettel. A városgép mozgásba hozatván szembe jött a hajóval, mellynek keresztesei kiszállván, megtámadták a várost s hosszú küzdés után bevevék. E színi előadásban nyolczszáz lovag vett részt.

Hosszú volna elmondani mindazon különösségeket, mikkel az illy lakoma-ünnepélyek meglepők- s érdekesekké tétettek. Néha a szinleg megsütött szárnyas, midőn az asztalnok a kést kezébe vette, felugrott s elevenen szökdécselve az egész társaságot mozgásba hozta; máskor meg a felhozott pástétomból törpe ugrott elő. Egy bíbornok asztalánál 1473-ban nyolcz pár nympha jelenik meg, köztük Hercules és Dejanira, Jason és Medea, Theseus és Phaedra; rögtön centaurok törnek be s elrabolják a nőket, de Hercules csatára kél és győzedelmet vív ki.

Amaz időkben a király vagy a főur a maga várában közönségesen összes alattvalóit szokta volt megvendégelni, s innen a roppant nagy evőedények, mellyek utóbb fényüzésből tartattak meg. Egy apátsági lakomán 1310-ben hatezer vendég háromezer tányérról evett. A középkori szörnyedények emléke fenntartatott némelly ünnepélyeken, különösen Germániában. A mészárosok lakomáján, mellyet V. Károly Nürnbergben 1548-ban tartatott, egy hatszázötvennyolcz-rőfös véreshurka tálaltatott fel; Königsbergben pedig 1583-ban egy ötszáz kilenczvenhat rőfös, négyszázharmincznégy fontot nyomó hurkát nagy diadallal hozott fel favillákon kilenczvenegy mészáros legény. 1601-ben ezeröt rőfös és kilenczszáz fontos hurka szerepelt, melly a sütök társaságában költetett el, kik ahhoz tiz könyöknyi hosszu kenyereket sütöttek. A híres I. Fridrik August szász fejedelem ama nagyszerü lakomára, mellyet 1730-ban Mühlbergben adott, s melly négy millio tallérjába került, tizennégy rőf hosszú, hat rőf széles s másfél rőf magas pástétomot készittetett, mellyet tiz rőf hosszu szekeren nyolcz ló húzott oda.

Valakinek egészségeért inni (felköszönteni) a legrégibb szokások közé tartozik [1]). Az angoloknál a ki az ebéd végén felakart

[1]) A görögöknél Homér korában a barátok, hogy itvágyat gerjeszszenek, kölcsönösen egymás egészségeért ittak. E szokás *philotesia* névvel jelöltetett, φιλότης-től, melly barátságot jelent. Hogy rendesen menjen a felköszöntés, a lakoma előtt *torkirály* választatott, s ez adott jelt a felköszöntésekre. Megtöltetvén

köszönteni, egy pirított kenyérdarabot vetett egy csészébe, mellyet, miután a vendégek kezein köröskörül megfordulva hozzá visszakerült, megevett; s e pirított kenyérdarabkától, mellynek neve t o a s t volt, neveztettek el a felköszöntések (t o a s t o k). Az udvariság különös szokásokat hozott be, mellyek mellőzhetlen törvényekké lettek, így pl. ha valamelly lovag hölgyre köszöntött fel, egyik ruhadarabját vagy akármit mást tűzbe dobott, mit a jelenlevő vendégek utánozni tartoztak [1]).

---

billikomát, először ajkaihoz vitte, azután kézről kézre adta azt, hogy így abból mindnyájan iván, mintegy kötelezve legyenek az együttlét idejét barátságosan tölteni. A lakoma alatt kölcsönös baráti felköszöntések történtek, s boldogtalan volt, kire senki sem köszöntött fel. A tor végén ünnepélyes felköszöntések tétettek, mellyeknél mindegyiknek vagy torkig inni magát, vagy az asztalt odahagynia kellett. Néha megtörtént, hogy a vonakodónak fejére öntetett a bor. Zene és ének követte a felköszöntéseket, mellyek legvégül az istenek és hősök tiszteletére hangzottak.

A rómaiak a görögöket ebben is követték. Eleinte megelégedtek ezen egyszerü ohajjal: *Kivánom, hogy ti és mi, te és én egészségesek legyünk*; de behozatván a keleti fényüzés, az egyszerüség ebben is elmaradt s különösen a köztársaság vége felé a *csészeinás, csészeküldés*, nevezetes szertartássá lett. A ki vendégére akart köszönteni, megtöltötte saját csészéjét borral s ajkaihoz vivén azt, szörpölt belőle néhány cseppet, aztán vendégének küldé, hogy kiürítse, mire a csészét a szolga visszahozta. Az ünnepélyesb lakomákon a csészék, mikép maguk a vendégek, virágokkal koszorúztattak meg, néha a borba is rózsalevelek hintettek, a mi annyit tett mint *coronam bibere, koszorút inni*. Ez azonban csak a lakoma végén volt szokásban, és pedig rokonok, barátok, kedvesek, pártfogók és a császárság létrejötte után a császár egészségére. Vetélykedve folyt a tréfa és az élcz; némellyik borral irkálta az asztalra kedvese nevét, mások meg annyi billikomot ürítettek, a hány betüből állott szeretőjök neve.

A celták, gallok, britek és germánok sokkal nagyobb egyszerüséggel egy közös kupát köröztettek maguk közt. Mindegyik, midőn szájához vitte azt, legközelebbi társának nevét mondá ki illyenképen: *Én rád köszöntöm!* Néha mégis zavar s vérengzés volt a mulatság vége.

Talán azért kárhoztatta e szokást sz. Ambrus, s az egyház eltiltotta papjainak az illy zajos mulatságokon megjelenni s valakinek egészségére ráköszönteni. A lengyel zsinat, melly Petrikawban 1510 i nov. 11-én tartatott, a papoknak a ráköszöntést határozottan megtiltotta.

[1]) Sir Malkolm Sidney megvendégelte barátait, kiknek egyike, midőn látná, hogy Sidneynek gyönyörü csipkés nyakravalója van, ráköszöntött egy hölgyre s tüzbe vetette saját nyakravalóját, mit a többiekkel Sidney ur is utánozni kényszerült. Szép nyakravalóját azonban meg akarta boszulni, s meghiván egyszer ismét ugyanezen barátait, ráköszönt egy hölgyre, s egy sebészt hivatván oda, kihuzatja egyik fájó fogát s tüzbe veti; barátai kénytelenek voltak ugyanazt tenni. Beugnot ur a dijoni akadémia előtt *A felköszöntésekről* egy értekezést olvasott fel.

Vadászat.

A vadászatról már fönebb, a VIII. könyvben (352 lap.) mondottuk, hogy az a nemesek mulatsága vala, kik azt eleitől fogva magoknak tartották fenn, s a vadászatnál használt sólyom madár náluk nemesi jelvény is vala. A nőknek is kedvencz madaruk volt a sólyom, reá esküdtek a lovagok, s valódi lovag sólyom nélkül nem is vala képzelhető. A nemes gyülésre s utra is magával vitte a sólymot; II. Eugen pápa intette a kereszteseket, hogy kutyát s madarakat ne vigyenek magukkal, Fülöp August gyönyörű sólymait mégis Ptolemaisban mindenki bámulta, s midőn egy a város falaira szökött, elfogása végett az egész katonaság mozgásba tette magát, s midőn egy saracen Szaladinhoz vitte a szökevény szárnyast, a nevezett tulajdonos annyi pénzt adott érte, a mennyivel több kereszténytt kiválthatott volna. Ugyanezen fejdelem Vincennes erdejét fallal vétette körül olly czélból, hogy azt vadaskertté alakítsa, s az angol király Henrik összefogatott számos szarvast, dámvadat s zergét és minden szükségessel ellátva a Szajnán fel egész Párizsba szállíttatta. II. Fridrik a sólymászatról, IX. Károly a vadászatról irt egy értekezést, mellyben megemlíti, hogy sz. Lajos, midőn a mamelukok fogságában volna, egy kitünő kutyafajt ismert meg, mellyet a tatárok szarvasvadászatra használnak; hozott is egyet Franczia országba, melly g r i s-nek neveztetett, s annál is inkább beeses vala, mivel a megdühödésnek nem volt alávetve. A franczia k, hazájokban a keleten megtanult oroszlánvadászatot is utánozni akarták.

A papság is nagy időtöltést talált a vadászatban. Egy yorki érsek nagy sereg kutyával s kétszáz emberrel járt vadászgatva lelkészségről lelkészségre. Nagy kiséretét azon apátságnak kellett eltartania, mellynek területén vala [1]). A III. laterani zsinat megtiltotta a püspököknek e mulatságot hivatalos körutjok alatt, s meghagyta, hogy egy főpap kiséretében negyven ötven paripánál több ne lehessen.

Hogy annál nagyobb időtöltéssé legyen a vadászat, a hűbérurak szigoruan megtiltották a parasztoknak valamelly vadhoz hozzá nyulni; ezek tehát szabadon pusztították el a szegény ember vetését, még a félénk nyúl is valódi csapássá lett. Lambert milánói érsek különös szivességet tett Burkhardtnak, midőn megengedte neki, hogy a püspöki erdőben egy szarvast vadászhasson [2]). Az angol erdőszeti tör-

[1]) **Whitaker**, *History of Craven.*

[2]) **Liutpr.** III, 4.

vény (forest-laws) olly szigorú büntetéseket szabott a tilos erdők sértői ellen, hogy abban politikai okokat keresnek; s a vadászat körüli egyezmények és fentartások az angol szabadság alapkötésének egyik fő előgondosságát képezék. Még a városok határozmányaiban is a vadász-állatok birtoka nagy gonddal védetik. Egy milánói törvény tiltja a sólyom vagy vadászeb elrablását, és megfogni a fecskét, galambot, gólyát. Ez utóbbi madár nagy számmal rakott fészket, különösen a tornyokon, s pusztította a mérges rovarokat [1]). Florenczben két vadásztársulat létezett, melly a vadakat nagy vetélylyel pusztította; a ki legszerencsésebben vadászott, azt örömzaj közt nagy diadallal hozták haza.

Majd utánzó ál-, különösen bikavadászat, melly különösen Rómában üzetett, követte a valódit. Szomorúan emlékezetes az 1333-i coliseumi bikavadászat. Megjelent oda Cecco della Valle félig fehér, félig fekete öltönyben illy jelszóval: Én vagyok Lavinia Aeneása (igy hívták kedvesét); Mezzostallo fekete ruhájában feleségét gyászolá, illy jelszóval: Illy vigasztalatlanul élek én; a Polenták egyik fia piros fekete ruhában, ezen szókkal: Ha vérbe fúlok, ah mi édes a halál; egy másik sárga ruhában, illyen szókkal: Nézzétek a szerelem őrültségét; egy Conti ezüstfehér ruhában e jelszót használta: Illy fehér a hit; a szemérmes Cappoccio halvány rózsaszín ruhában e mondatot vette föl: Én a római Lucretia rabja vagyok; egy ur fehér-fekete koczkás ruhával, illy jelszót hordott: Bolond egy nőért; egy másik tengerszín és sárga ruhát viselt illy jelmondattal: A ki szerelemért hajókáz, megőrül; egy harmadik halványzöld ruhához illy jelszót választott: Volt élő reményem, de már meghal; elhallgatjuk a többi jelvényeket és jelszavakat. Sor szerint, a kinek neve kihúzatott, a küzdtérre lépett, meghajtá magát a hölgyek előtt s ezek tapsai közt neki ment a dühödt bikáknak. A sok tapsnak azonban igen szomorú vége lett: mivel az egész mulatság alatt a bikák tizennyolcz lovagot öltek meg, s a nép a véres látványról csakhamar az átdöföttek temetésére sietett [2]).

Városi játékok.

A városi szabadság felvirágzása után a polgárok szinte nyilvános játékokat s különösen csatát jelképezőket s birkozásiakat ohajtot-

---

[1]) *Tota regio illa* (páviai) *mundatur a venenosis animalibus et maxime serpentibus per ciconias, quae illic toto tempore veris et aestatis morantur.*

Aul. Ticin. *Rer. it. script. XI.*

[2]) **Lodov. Bonconte Monaldeschi.** *Rer. it. Script.* XII. köt.

tak. Milano, Verona, Vicenza, Lucca és Pisa valamennyien illy játékokkal mulatták magukat. Ravennában a kőhajigálások szomorú vérengzéssé fajultak. Sienában szent György napján tartattak népjátékok; a szentet egy fegyveres férfi képviselte, ki sárkánynyal harczolva, végre győzedelmet vívott ki. Siena lakói épen olly híres öklészek voltak, mint ma az angolok. Prato és Florencz népe különösen a lapdajátékban volt ügyes. Carbonarában, Nápolyban élethalálharczok vívattak még Petrarca idejében is, ki tekintélyes szavával hasztalanul ügyekezett a pápa meghallgatatlan tilalmainak érvényt szerezni.

Igy tehát, míg a nemesek főrendúri ünnepélyeket rendeztek, a nép, melly azoknak költségeit is viselte, maga is mulatni kivánt, leginkább vallási indokokra alapítva ünnepélyeit, akkor is, midőn azok a vallással ellenkeztek. Lotharingiában nagyböjt közepén égettettek meg a kéjhölgyek szalmazsákjai [1]). Lyonban a Bolondló futott; papirlovon papirlovag ült, megkoronázva; de a papirlóban elrejtett ember futott, nevetséges bohócz mozdulatok kiséretében. Rouenben a saint-quen-i apátság két szolgája gyönyörüen felékesített ludat s egyéb ajándékokat vitt az összegyült várostanács elé. Picardiában költészeti s zenészeti vetélyjátékok tartattak. Salencyban sz. Medárd püspök alapított egy népünnepet, mellyen egy szüz leány, kit a környék legerényesebbnek tartott, rózsával ajándékoztatott meg.

Sok más népünnep eredete a legendákban keresendő. Tarasconban Rhône vizéből egy szörny jövén ki, gyakran megevett mindent, a mit előtalált. Végre egy lányka kereszttel kezében összeütközött vele s megölte. Sz. Márta volt ez, kinek emlékét minden pünkösdkor fényes szentmenettel ünnepelte meg a papság és a nép [2]).

Poitiersban híre járt, hogy a városparancsnok összebeszélt az angolokkal, hogy nekik a várost elárulja; azonban Szüz Mária elejtette vele a kulcsokat, melly zörgés elárulta őt. Ennek emlékeül a polgárok s a városparancsnok neje minden évben egy szép selyem köpenyt aggattak Szüz Mária szobrára. Gannat város mondája szerint Rodez lovag leselkedett a szép Procula ellen, ez azonban Máriának szentelvén szüzeségét, megszökött tőle; de utóbb feltalálván őt a lovag, levágta fejét. E vértanu ünnepén a lánykák szent Procula szalagokat

[1]) Bresciában s Olasz- és Franczianország más városaiban ugyanezen időtájt tartattak bohózatos népmulatságok.

[2]) Rouenben sz. Románnak a *Gargouille* fölötti győzelme ünnepeltetett, s oct. 28-án nagy ünnepélylyel vitetett egy halálra itélt bünös az ünnepelt szentnek ereklye-szekrényéhez, mellyet fölemelvén, megkegyelmeztetett.

viselnek karjaikon, s este a családok nagy tojás- és sajtpástétomot költenek el.

Bizonyosan ez időkre viendők vissza más népjátékok s mulatságok, mellyek mai napig sem mentek feledésbe, mint a fenyőmászás, zöld nyirfagallyak ültetése sat.

Nagy jóllétre vergődvén szabadság és kereskedelem által a községek, rendszeres népmulatságokat s tánczvigalmakat tartottak, mellyekben a férfiak és nők társulatokra osztva vettek részt. Az ifjak leginkább a lovaglásban, mint a harcziasság emeltyűjében, gyakorolták magukat. Boccaccio a florenczziekről ezeket irja [1]): „Florenczben sok szép szokás uralkodott, mellyeket a fösvénység tovaüzött. Különösen a nemesfiak szép társulatokba gyültek össze, s ma az egyik, holnap a másik vendégelt, meghíva ollykor az idegeneket is. Évenkint legalább egyszer egyformán öltözködtek fel s leginkább ünnepélyek alkalmával lovagoltak a városon, néha pedig vivtak és fegyvergyakorlatot tartottak.“ Ugyancsak ő tudósít, miszerint az ifjak, hogy a hölgyek kegyeit megnyerjék, vívás és gazdag költés által tüntették ki magukat. Ugyancsak Florenczben 1333-ban két kézműves társulat alakult, s az egyik, melly 300 tagból állott, sárga szint, a másik, 500 tagból álló fehér szint vett föl, s egy egész hónapot, sok szép pénzt költve, mindennemü mulatság s vigalom közt töltötték [2]).

A párizsi kövér-ökör-mulatság alkalmasint még pogány eredetü. A szépen fölékesített áldozatbarmot gazdagon és csinosan öltözött mészároslegények vezették, kiknek fejedelme kivont karddal s jogarral ülve az ökör hátán, nagy népujjongás közt látogatást tett a parlament elnökénél s más főtisztviselőknél, kiktől ajándékokkal borsáttatott el.

Mindinkább gyarapodtak a mulatságok a carneval (farsang) napjain, melly nevet némellyek a carne vale (Isten veled hus!) szóktól származtatnak [3]). Vannak, kik állitják, hogy a carneval mindenütt a quadragesima vasárnapon végződött, mint különösen Milánóban, hol borr. sz. Károlynak nagy fáradságába került ama vasárnapon a legzajosb világi mulatságokat meggátolni. Romában gyertyácskákkal szokott volt a nép az utczákon barangolni s mulatni;

---

[1]) VII. nap. 9. beszély.

[2]) Villani X, 218.

[3]) A régi iratokban sokhelyt *Carnispriviumnak* neveztetik, mikép a görögöknél *απόκρεος*-nak, *hus nélkül.* Máshelyt *carnis laxatio*, *carnis levamen*, vagy *carnem laxare* mondatik, s ez utóbbitól van az olasz *carnasciale.*

Flórenczben s más városokban, különösen a nemes ifjak álruhában s álarczczal is jártak, s különféle játékszerekkel mulatták magukat.

Velencze mulatságainak régi szokásait híven megtartotta, s I. Pietro Orseolo a X. században, midőn a dogei méltóságról s a világról lemondva, zárdába vonult, kincseiből ezer font aranyat rokonainak, ezer fontot a szegényeknek, s ezer fontot a nyilvános mulatságokra hagyott [1]). A velenczei carneval híres volt már 1094-ben, s még az ujabb időkben is, a ki fesztelenül szabadon akar mulatni, e városba sietett. Az álarcz, melly biztosságot nyujtott a titkos törvényszékek kémei ellen, s melly az utolsó napszámost a nemes emberrel, a legutolsó nőt a doge nejével egy rangba helyezte, a törvény által védetett, melly szigorúan büntette az álarczon ejtett sérelmet, kinek még a nagytanácsba is bemenetele volt. Midőn a velenczeiek Ulrik, aquilejai patriarchát több nemessel együtt legyőzék s elfogák, olly föltét alatt bocsátották el, hogy a dogenak minden hamvazó szerdán tizenkét disznót s ugyanannyi nagy kenyeret küldjön. Másnap vagyis csütörtökön a győzelem emlékére népünnep tartatott; a nép számára egy ökör s nehány sertés vágatott le. A Piovego palotában nehány kicsiny favár állíttatott fel, mellyet a doge és a tanácsbeliek döntöttek le. Azután egy kötél köttetvén egy hajó árboczához, egész a sz. Márk tér tornyának tetejéig nyujtatott, ezen mászott fel bizonyos gépezet segélyével egy hajóslegény egész a torony belsejébe, hol a dogenak egy virágbokrétát adott által.

A farsangiakon kivül is Velencze híres volt a népünnepélyekről; a nemesség mulattatta a népet, hogy feledtesse vele az elrablott jogokat. Krisztus mennybemenetelének napján nagyszerü vásár tartatott, s közszemlére tétetett ki egy bábalak, mellynek öltözéke egész évre meghatározá a nönem ruházkodási divatát, melly nem változott minden perczben mint ma. Ugyanott némelly müvészeti remekek közcsodálat tárgyaivá lettek, különösen Canova Daedalusa s Icarusa a szobrászat ujjászületését hirdették. Ugyanaznap a doge a bucentaurus nevü százhatvan evezőü hajón harangzúgás, zene és ágyudörgés közt egész a tengerre ment, egy gyürűt vetett a hullámok közé, s igy szólt: Tenger, mi eljegyzünk téged örök uralom jeleül.

A mulatságok utóbb jó tengerészek képzésére fordittattak, s gyakran gondolákkali versenyfutások tartattak, mellyek elseje 1315-ből említtetik. Később a tanács e verseny tartását sz. Pál napjára hatá-

[1]) **Sagorninus** *krónikája.*

rozá. Hetenkint egyszer mind a nemeseknek, mind a népnek a ten gerparton czéllövésben kelle magát gyakorolnia. Septembertől karácsonig birkozási gyakorlatok tartattak; a Castellani és Nicolotti vetélykedő pártok híresek voltak Hercules tetteinek utánzásáról, mórmodorú viadalokról s a furlana tánczról.

Sz. Hilarius apátságának erdejében a vadászok minden vadkannak fejét s husának negyedrészét a szerzeteseknek tartoztak oda adni; a szerzetesek viszont a dogénak, midőn vadászni oda jött, ebeket, lovakat és sólymokat köteleztettek adni. Karácson vigiliáján nagyszerü vadászat tartatott, a mikor is a doge minden tisztviselőnek és családapának öt darab vadat adott; mit Grimáni Antal alatt öt darab ezüst pénz pótolt, melly csupán ez alkalomra veretett.

Páduában IV. Henrik engedelméből a város falain egy szekér hurczoltatott ökrök s lovak által fegyveresek sorai között. A lóteritőkön a község czímere volt kihímezve. A páduaiak, miután Paganót, Barbarossa podestáját elüzve, szabadokká tették magukat, évenkint virágünnepet tartottak. A szekeren tudnillik és körülötte megkoszorúzott s virágokat szóró tizenkét nemes lánykát vittek, az ablakokról mindenfelől virágok omlottak; a szekér mellett huszonnégy fegyveres lovag lépdelt, kik midőn a Völgymezőre értek, viadaljátékot tartottak. A tengeri ütközetek, mellyeket e városról már Titus Livius említ, szent Ágoston csatornájában vagy abban gyakoroltattak, melly Márs-Mezejét nyugatról locsolá.

Az illy ünnepélyek nem tartatván zsúfolt, rekedt levegőü s testre lélekre egyaránt káros hatásu szinházakban, fentartották magukat sokáig az olaszoknál, s nagy befolyással voltak ama nép vidor s pajkos jellemének kifejtésére. A zsarnokok gyarapitották e mulatságokat, jól tudva, hogy a mulatni szerető népet könnyen lehet elnyomva tartani. A XVI. században az ünnepélyek a müvészet minden fényével szépittettek.

Udvari bolondok.

Fontos elemét képezték a középkori mulatságoknak a bohóczok s udvari bolondok, kik azonban nem csak az udvarok, hanem a községek által is tartattak és pedig olly gazdagon, hogy a kincstárnak sokszor nagy terhére voltak [1]). A római követek már Attila udvaránál találtak egy nemét az udvari bolondoknak [2]); a középkori udva-

---

[1]) Miláno városának a bohóczok tartása évenkint harminczezer arany forintjába került.

[2]) *Byzantinae historiae scriptores.* VII.

roknál pedig sehol sem hiányoztak s bolondság szine alatt néha igen jól megmondották a fejedelmeknek az igazságot, mellyet különben senki sem mert volna kimondani. Némellyek minstrell név alatt nemesebb állást vivtak ki maguknak; néha törpék voltak, kik a gúnyos tréfákat, miknek rút alakjok által kitéve voltak, csipös megjegyzésekkel viszonzák. Berdri, Hóditó-Vilmosnak udvari bolondja, Gloucestershire mellett adómentesen három falut kapott; Galfrid, I. Henrik minstrellje a Hide apátságtól évi dijt húzott; egy másik, ki I. Eduárdot a keresztes háborúba követte, vele egy sátor alatt aludt s megtudta őt menteni az orgyiloktól; Roher, szinte I. Henrik minstrellje, Londonban sz. Bertalan perjelségét s ispotályát alapitá. Senlisben egy 1375-i mausoleum bizonyitja, mikép az udvari bolondok haláluk után is nagy tiszteletben részesittettek; némellyek halhatlanabb emléket s nevet szereztek, mint a leghasznosb dolgok feltalálói; illyen Triboulet, I. Ferencznek, Gonnella, a modenai herczegnek és Angely, XIV. Lajosnak udvari bolondjai, ez utóbbi huszonötezer scudit gyüjtött össze.

Egyházi ünnepszokások.

A különféle egyházi ünnepekkel bizonyos, részint a régiségből fennmaradt, részint ujon behozott szokások voltak összekötve, melyek egy része mind mai napig sem ment feledésbe. Milánóban vizkereszt napján a Három királyok egész története szokott volt eljátszatni. Karácson napján magánházakban is kedves családi örömünnep tartatott. A családfő örökzöld ágak s gallyakkal ékesitett fatörzset hozott be a vállán s a kandalló mellé helyezte, mire az egész család e zöld fa köré gyülekezett*).

Provencei Renát nyolcznapos szent menetet hozott be az Ur Testéhez (ad Corpus Domini). A franczia király az év bizonyos napján nehány, adósságért bebörtönözöttet szabaditott ki, aztán gazdag vendégséget tartott, melly alatt maga csak egy kis növénylevest evett. Florenczben sz. János napján roppant magas szekeren szentek képei s jelvényalakok hurczoltattak; az urak terén mintegy száz aranyozott torony volt felállitva, mindenütt zászlókkal, köpenyekkel s egyéb ajándokokkal. Némelly helyen pündösdkor a templomban fehér galambok bocsáttattak el, virágszórás és a nép örömrivalgása között. Rouenben a Gloria elhangzásakor ma-

*) E szokások maradványai a nálunk is divatozó Betlehem-játékok s a karácsoni ajándékok, mellyek legtöbb családnál gyertyácskákkal megvilágitott, a szoba közepén felállitott gyönyörű fenyőfára aggattatnak. Lonkay.

darak bocsátattak szét, mellyek lábain czukor csemegék voltak kötözve.

Szükségtelen több részletet hordanom fel, elég annyit megjegyezni, hogy különösen Olasz- s Francziaországban nem volt város vagy nagyobb helység, hol a védszent ünnepe különös mellékszertartások- s népvigalmakkal nem lett volna összekötve. Flórenczben 1304-ben egy nagyobb ünnep alkalmával azon meghivás tétetett közzé, hogy a ki a másvilági dolgokat meg akarja tudni, az jöjön a Carrája hidjára. A folyó fölé csakugyan nagy állványok épittettek, mellyeken az elkárhozottak pokoli kinjai mutattattak. Az összecsödült népség olly nagyszámu volt, hogy az állványok leszakadtak, s a nézők közül sokan vizbefuladván, csakugyan ismeretére jutottak a túlvilági állapotoknak, amint hirdetve volt.

Mikép a régiek látványos ünnepélyei a bátorság s a hazafiság érzetének ébresztésére irányoztattak; épen úgy a középkoriak, papi befolyás alatt állva, az áhitat s vallásosság emelésére czéloztak. Ezért végeztettek legtöbbnyire az egyházban s vezettettek diaconok és papok által; s innen ama visszaélések, mellyek a komolynak és nevetségesnek, a töredelem- s vigalomnak azon vegyületét tüntetik föl, melly a középkor összes müveit annyira jellemzi. Bizonyos ünnepeken mindenkinek rókaalakban kellett megjelennie, s a tisztviselő s főpap öltönye alól egyaránt lógott ki a hosszú rókafark. Reimsban husvétkor minden kanonok czérnán huzta maga után a nagyböjti sóshalat, vigyázva, hogy az előtte menőére ne hágjon, s hogy az utána jövő az övét le ne tapossa. Párizsban a papság egy felöltöztetett rókát vezetett, főpapi süveggel fején; de a lúdgyilkos, midőn szárnyasokat látna maga előtt, feledte méltóságos állását s neki ugrott a majorságnak; mit Szép-Fülöp, ki a pápát gyülölé, igen jó alkalmul használt fel a római főpap gúnyolására [1]).

Az egyiptomi futás emlékére behozatott a szamár-ünnepély, melly karácson napján a roueni székesegyházban a legfényesebben ment végbe. Egy szépen felczifrázott szamárra, ölében kisgyermeket tartó szép leány ültetteték, s a papság kisérete mellett, szent menettel valamelly templomba vitetett. A papok közül némellyek a prófétákat, Balaámot, Nabuchodonozort, kereszt. Jánost stb. képviselték.

---

[1]) IX. Gergely kárhoztatta e szokásokat: *Fiunt ludi theatrales in ecclesia, et non solum ad ludibriorum spectacula introducuntur monstra larvarum, verum etiam in aliquibus festivitatibus diaconi, presbyteri ac subdiaconi, infamiae suae ludibria exercere praesumunt.*

Midőn a kitüzött templom oltárához értek, elkezdődött a mise, melly alatt a chorus énekei szamárorditással végződtek; az ite missa est helyett szamárorditás hallatott s ugyanaz volt a népnek felelete is; énekeltettek a szamár dicséretei s egy tréfás dal sokszorosan ismételtetett. [1])

Mindez épen nem csufságból, hanem a legnagyobb komolyság és áhitattal végeztetett. Németországban legkevésbbé sem találtatott nevetségesnek, hogy az első misét mondó pap, midőn az oltárról alászállt, édesanyjával a templomban tánczra kerekedett s hogy a kanonokok lapdát játszottak; belevegyült a darabos és nevetséges a komoly- és szentbe, mi utóbb az épitészetbe is átment, a mennyiben a gótizlésü egyházak homlokzatán s chorus állványain illetlen és szörnyalakok láthatók.

Ujesztendőtől vizkeresztnapjáig a bolondok ünnepe tartatott, mellynek eredete a pogány korra viendő vissza. Nagy sereg ifju papnak, nőnek, állatnak öltözve, a bolondok mindenféle jeleivel egy

---

[1]) *Hez, sire asne, ça chantez,*
Belle bouche rechignez,
Vous aurez du foin assez
Et de l' avoine à plantez.
Orientis partibus
Adventavit asinus
Pulcher et fortissimus,
Sarcinis aptissimus.
Hez, sire asne etc.
Lentus erat pedibus
Nisi foret baculus,
Et eum in clunibus
Pungeret aculeus.
Hez, sire asne, etc.
Amen dicas asine,
Jam satur de gramine;
Amen amen itera.
Aspernare vetera.
Hez va! hez va! hez va hez!
Biax sire asne car allez
Belle bouche, ça chantez.

Ezen ének a sensi székesegyházban tartatik. A szamárünnepély szertartásait e versek előzik meg:

Lux hodie, lux laetitiae. Me judice, tristis
Quisquis erit, removendus erit, solemnibus istis.
Sint hodie procul invidiae, procul omnia moesta:
Laeta volunt, quicunque colunt asinaria festa.

templomba mentek s megválasztván ott a bolondok püspökét, körül vezették a városon s visszatérvén a templomba ott csufságból misét tartottak, tánez és ének között. Az oltár étel- s itallal rakatott meg; ettek, ittak, koczkát játszottak s tömjén helyett rongyos czipőt égettek. Azután kiindulva szerte jártak az utczákon ujjongva, kiabálva, állathangokat utánozva, csufolva és sárral dobálva az elmenőket. A toledói zsinat már 633-ban tiltotta e mulatságot s ugyanazt tette Franczia országban Eudes király; az azonban mégis Párisban 1198-ban, a többi Franczia országban pedig még később is véghez megy. S bár mennyire ellenkezett a józan értelem- s izléssel a bolondok ünnepe, voltak mégis emberek, kik állíták, hogy ama mulatságok Istennek és a szeplőtelen szűz Máriának egyaránt kedvesek. „A mi őseink — mondá azok egyike — feddhetlen szent életü emberek voltak, és mégis megtartották amaz ünnepeket; mért nem tennők meg mi? Mindnyájunkba van egy adag bolondság, mellynek hébehóba szabad menetet kell engedni. S nem jobb-e ennek a templomban történnie a Magasságbelinek szemei előtt, mint a magánház falai között? A bölcseség olly erős szesz, és mi olly törékeny üvegek vagyunk, hogy ezt magunkban meg nem tarthatjuk s kell, hogy kis szellöztetés által ereje csökkenjen s bajt ne okozzon“ [1]).

Titkok.

Néha kevésbbé nevetséges szertartások és nézőjátékok valóban azt tüntették szem elé, minek emlékét az egyház az nap megujitni akarta, és az illy nézőjátékok T i t k o k n a k neveztettek. A művészet minden neme arra fordittatott, hogy a titkok, mellyek nem a szinház fojtólégü szük falai közt, hanem a szabad ég alatt, nyilvános téreken, hordozható szinpadon tartattak, minél fényesebbekké legyenek. Már az első századokban is illy nézőjátékok nyomaira találunk. Egy Ezechiel nevü pap a III. században Mózest, Nazianzi Gergely pedig a S z e n v e d ő K r i s z t u s t dramatizálta. Toursi Gergely beszéli, hogy sz. Radegunda temetésénél mintegy kétszáz apácza szini párbeszédet énekelt. Nagyobb szokásba hozták a keresztes hadak, midőn a visszatért zarándokok élő szinben akarták felmutatni a szent helyeket és a mit azokon tettek és láttak. Olly helyiségeket választottak tehát, mellyek a Kalváriával, Betlehemmel s Jerusalemmel némileg hasonlók voltak; azután magukat és szereplő társaikat keleti jelmezbe öltöztették.

Páris Máté a XII. század elején beszéli, hogy midőn Gottfrid

[1]) **Du Tillot**, *Mém. pour servir à l'histoire de la fête des fous.* Lausanne.

sz. Albán apátja Londonban sz. Katalint játszatta, tüzvész ütött ki. Az apát, ki franczia volt, bizonyosan a maga hazájában látott már olly nézőjátékokat. Leboeuf I. Henrik idejéből emlit egyet. Rómában pedig 1264-ben állott fel a zászló társulata, melly Jézus szenvedését adta. Julián kanonok friauli krónikája szerint a patriárcha udvarában 1298-ban a papság által Krisztus szenvedése s föltámadása, a Szentlélek eljövetele s az utolsó itélet játszatott, a cividalei káptalan pedig 1304-ben a teremtést, Boldogasszony fogantatását, szülését, a kinszenvedést és az antikrisztust adták.

Még 1437-ben is Metzben adatott egy illy nézőjáték, mellyen a pokolból egy sárkány szállt fel s szárnyait a nézőkhöz olly közel terjesztette ki, hogy sokakat rémület fogott el [1]). 1473-ban, midőn aragoniai Eleonora Rómába ment, Pietro Riario bibornok nagy nézőjátékokat rendezett, mellyekben Zsuzsanna, Keresztelő János s szent Jakab története és Krisztusnak poklokrai leszállása s végre Rómának az egész világtóli adószedése adatott, ez utóbbiban hatvan terhelt öszvér jelent meg, czimerhimzetes posztóval beteritve [2]). Ugyanezen bibornok 1492-ben saját házában Granada elfoglalását játszatta.

Némelly nézőjátékokról fennmaradtak a rendezésre vonatkozó kéziratok. A „Három király"-ban személyittetik Jézus, az angyal, a három király, Heródes és fia, egy fegyvernök, angyalok és pásztorok kara, tolmácsok, irástudók, nők, bábák, nép és egy éneklő kar. A „Feltámadás"-ban Krisztus a kertész és saját alakjában, továbbá a két angyal, a három Mária, Péter, János, az apostolok és a nép szerepelnek, legelőször a három Máriát személyitő apáczák jőnek ki s halk és szomorú hangon a zsidókat átkozó néhány versszakot énekelnek el [3]), ezután a sirhoz mennek, melly fölött egy aranyozott ruháju, föveges angyal, balkezében pálmaágat, jobbjában viaszgyertyát tart s rimes versekben szólitja meg őket.

Pez Bernát [4]) egy Husvéti játékot közöl az antikrisztus eljöveteléről, melly a XII. században adatott s mellyben személyitve van a császár, a pápa, különféle királyok, a zsinagóga és az antikrisztus. A franczia nemzeti könyvtár két ivrétü nagy kötetet bir, melly tele van csupa czimeivel a XIII. s XIV. században előadott efféle

[1]) **Bouterweek**, V. k. 103—106. ll.

[2]) *Rer. ital. script.* III. köt. 2. rész 1143. l.

[3]) *Heu nequam gens judaica,*
Quam dira praesens vesania
Plebs execranda!

[4]) *Thes. Anecd. noviss.* II. R. II. k. 185. l.

nézőjátékoknak; pl. „Itt kezdődik Asszonyunk egy csodája, egy fiuval, ki születése után mindjárt az ördögnek adatott. Személyek: Első, második ördög; a szomszédnő; sz. Mihály, sz. Gábor; a fiu, két katona, két bibornok, a pápa; három remete; Isten; angyalok kara.“ „Egy Theodora nevü nő, hogy vétkezhessék, férfiruhát ölt, aztán, hogy bünbánatot tarthasson, szerzetessé lesz, s férfinak tartatik, mig csak meg nem hal.“ „Mikép vágta le kezét a magyar király lánya, kit saját atyja akart nőül venni; s mikép tartotta fogai között a levágott kezet hét évig egy tokhal“ *).

Szinjáték.

E nézőjátékokban kell az ujabb szinjáték eredetét keresni. A régi szinjáték együtt hanyatlott le a római müveltséggel; ámbár a szinirodalmi modor többé kevesbbé folyvást gyakoroltatott. Az edzettebb tudományosság holmi nemcsak alakra, hanem tárgyra is a régi müvekhez közelitő dolgozatokat mutatott fel [1]); különösen Virgil pásztori költeményeinek modorában, felolvasás vagy asztalfölötti eljátszás végett is, leginkább a püspököknél, avagy a zárda embereinél az áhitat ébresztése vagy unalom elüzése végett. Ha a latin szinirodalom muzsája virágzása korszakában sem tudott valami maradandó becsüt teremteni, hogyan lehetett volna ezt a középkorban remélni? Ám mégis a legsötétebb századokban Hroswitha szerzetesnő által szent tárgyu s nem épen szerencsétlen kivitelü szinmüveket láttunk iratni [2]). Jöttek azután a troubadourok, kik a nagyok termeiben vigjátékocskákat is adtak. Egy bolognai határozmány megtiltja a franczia szinjátszóknak előadásaikat a köztéreken tarthatni. A provencei Faydit Anselm vig- és szomorujátékaiból nevezetes pénzösszeget szerzett magának. A zsinatok gyakran tiltják a szini előadásokat s Aquinói Tamás azon kérdést feszegeti: lehet-e az szinészszé, kinek más kereset módja nincsen. Annyira távol van, hogy a szinészet végkép ki lett volna veszve.

Egy milanói krónika szinházat emlit, mellyben „szinészek énekelnek, mint énekeltetik most Roland és Olivier; az ének után a mimjátszók guitárt ragadtak s illő tagjártatással kisérték annak hang-

---

*) Megvallom őszintén, nem ismerem e monda alapját, melly ha csakugyan léteznék, felvilágositására tudósabb honfitársaimat kérem fel. Lonkay.

[1]) Pl: *Vulcan itéje*; *Ocipus*; *Clytemnaestra*; stb. L. **Magnint**: *Origini del teatro*: 1839.

[2]) L. a X. könyv. 404. l.

jait“ [1]). Albertin Mussato mint régi szokást említi a királyok s vezérek tetteinek szinpadoni előadását s éneklését.

Hogy az akkori szinpad rendezete, a diszitmények s jelmezek igen durvák lehettek, nem is fogja kérdeni, ki elgondolja, mikép még Shakespeare idejében is Angolországban egy-egy fehérbe burkolt ember falat képezett, a szinészek mindnyájan a szinpad körül felállitott padokon ültek, ugy hogy a közönség az első jelenettől kezdve valamennyiöket folyvást maga előtt látta.

A vallási nézőjátékok egész a XVI. század közepéig terjedtek, tele kor-tévesztéssel és sokszor illetlen jelenetekkel. Az előadás müvészet, összefüggés s egység nélküli vala, és ha nem volt elegendő egy nap, folytattatott hetekig sőt hónapokig is. A nép nem sokat gondolt az illedékkel, a helyes vagy helytelen személyitéssel, hanem tapsolt midőn Trója hőseit s ezen feliratokat látta: Pylos, Nestor királyi székhelye; Salamin, Telamon városa stb. Mindez visszatetsző lehetett Erasmus és Luther századában, de nem az együgyübb s hitdús korszakban.

Flandriában sz. Lukács szinésztársulata festészek- s más müvészekből álla. Párizsban a vargák sz. Crispint és Crispiniant, a kárpitosok pedig sz. Lajos életét játszták. Ott a nép nemcsak néző volt, hanem maga is szerepelt. Midőn VI. Károly 1385-ben Bajor Izabellával fényes menyekzőjét tartá, nehány párizsi polgár összeállt vallásos nézőjátékok tartására, s minthogy a „Kinszenvedés“ legjobban sikerült nekik, azért Kinszenvedés társulatának nevezték el magukat.

A dráma a régieknél is papi s hittani költészetből fejlett elő. Ezt láttuk az indusoknál; aztán Platon [2]) beszéli, hogy Thespis, Phrynikos és Athenae alapitása előtt az Isten és természet láthatlan titkai, a mindenség rejtett erői, az égi, földi s alvilági hatalmak, megszemélyittetvén, emberi nyelven szólaltattak meg; az ember ama kérlelhetlen hatalmakkali küzdésben s végre mint győző állittatott elő. Ime, illy közös természetü volt a különböző nemzeteknél a szinjáték ujjászületése; melly megtörtént a kereszténységben is, daczára a sz. Atyák kárhoztatásának.

Később pártoltatott a szinjáték a sokaság, a királyi kegy és az egyház által, melly csak arra ügyelvén, hogy a tárgyak szent tartalmuak legyenek, a szini előadások kedveért még a délesti isteni

[1]) *Antiqu. Ital.* diss. XXIX.

[2]) *Minos*, vége felé.

szolgálat idejét is előbbre tette; utóbb azonban illetlennek találván a szent dolgok szinre hozását, eltiltotta azokat, majd ismét megengedte és ismét eltiltotta. Csakugyan valódi szentségtelenités volt a „Kinszenvedés“ előadása, minthogy az összefüggéstelen, hosszura nyúló jelenetekbe illetlenség, erkölcstelenség vegyült bele [1]).

A Kinszenvedés társulatánál még régibb volt a Bazoche-egylet, melly a parlament irnokaiból alakult össze, kik emlékhaladó idő óta a közünnepélyek rendezői voltak, s kik Szép Fülöptől (1303) Bazoche országa czimü rendszabályokat nyertek, mellyek szerint a parlament irnokai között felmerült minden viszály elintézése egyenesen hozzájok tartozott.

Látván ez egylet a Kinszenvedés társulatának virágzását, maga is illy nyilvános mulatságokat kezde rendezni, de szindarabjait Erkölcsösségeknek nevezte, mivel az előadást erkölcsi fogalomra alapitá. Ámde tulzásuk és farsangonkinti rakonczátlanságuk, mellyet a parlament is hasztalanul ügyekezett elfojtani, minden határon tulment.

Előkelő családbeli ifjak egy másik társulatot alakitottak. Gondtalan fiuk (Enfans sans-soucy) neve alatt, melly maga is mutatja, hogy vigan bolondozni s mások bolondságait nevetni volt feladatuk. Főnökük bolondok fejedelmének, előadásaik pedig bolondságoknak neveztettek; s igy született meg társulatok s kiváltságok által a szinjáték, mellynek eleme a szabadság.

A classicus tanulmányokra adván magukat az elmék, azon meggyőződésben éltek, hogy csak a hellén s római müvekben van a szép; s azért utánozni kezdték drámájokat is. Illy utánzatnak legrégibb emléke Olaszhonban Albertin Mussato (—1329) Eccerinis-e, Seneca modorában, de elbeszéléssel s párbeszéddel vegyesen. Az első felvonásban elbeszéli Ezelinnek és Alberichnek anyjok, hogy ők benne ördög által fogantattak; a másodikban egy követ elbeszéli a haza bajait s a zsarnok szerencséjét; a harmadikban Ezelin és fivére Veronában uj gonoszságokat tervez, aztán hallván Padua elfoglaltatását, annak megmentésére siet; a kar előadja Ezelin győzelmét, Veronábai visszatérését s a foglyok szomorú sorsát; a negyedikben egy követ elmondja a lombárdiai háborút s a zsarnok halálát; az

---

[1]) Az örök Atyaisten alszik, egy angyal hozzá jö s illy párbeszédet kezd: *Hej, örök Atyaisten! nem szégyenled magad? te alszol itt mint egy részeges, fiad pedig azalatt meghalt! — Hogyan, meghalt? — Becsületemre mondom, ugy van. — Vigyen el az ördög, ha csak valamit is tudtam róla.*

ötödik felvonás Alberich halálát tünteti elő. A szenvedélyek némi erővel vannak kifejezve, a kor és szokásai jól rajzolvák, megvan benne a nemzeti lelkesítés a latinság sem megvetendő; ezen egykorú tárgy s a három drámai egység mellőzése ujabb bizonyitványa az olasz szinirodalom eredeti kezdelmeinek.

Mussato még hat más drámát irt, mellyekből azonban csak Achilles halála maradt fenn. Ugyanazon korból említtetik Cesena bevétele, s Medea, mellyek Petrarcának hibásan tulajdonittatnak.

A classicus szinjáték ujjáteremtésének dicsőségét Pomponius Laetusnak engedik, ki Rómában Terentius s Plautus comoediáit ujabbakkal vegyesen hozta szinre. Több herczegi udvar vágyakodott e fényüzésre; a ferrárai fölülmulta a többieket diszben, s itt először adattak rimes vigjátékok. Utóbb Mantuában Polizian Orpheusa minden előbbit felülhaladott; ama században mégis a szini előadások jobbára vallásos tárgyuak voltak; Rómában leginkább Krisztus kinszenvedése Dati Juliántól, Florenczben Ábrahám és Izsák Feo Belcaritól adatott; Bernardo Pulci Barlaam és Jozafátot, Alamanni Antal Magdolna megtérését irta.

A nép a bohózatokban gyönyörködött s a mint az uj nyelvjárások alakultak, a bohózatok is azon előadva tüntették fel a különböző olasz népiségek sajátságait. Bolognának megvolt az ő Doctora, Velenczének Pantalonja, becsületes kalmára; igy szinte a többi városoknak is a maga bohóczai, kik a népnek nagy mulattatására az ellenséges vagy vetély városokat nevetségesekké tették.

A szinész- és bohócztársulatoktól, mellyek Spanyolországban szerte barangoltak, ugyszinte jogaikról is a Partidásban tétetik említés. Némellyek (bufones, truhones) uton utfélen énekeltek s mulattatták a népet nehány fillérért; mások (juglares) nagyobb tisztességgel játszottak a gazdagok házainál; voltak ismét (trobadores), kik zene kiséretében saját müveiket adták elő. Ugyanazon törvénykönyv (Partidas) az elsőket megfosztja minden polgári jogtól, s becsteleneknek nyilvánitja őket. A juglaresek nejeinek megtiltatik, a nagyoknak ágyasaivá lenni, ugy szinte a papoknak ezek előadásaiban részt venni vagy csak meg is jelenni. A bohózatok (juegos de escarnio) nem türetnek meg az egyházakban, hol csak Krisztus születése, a Háromkirály s a Feltámadás adathatik, „mint olly tárgyak, mellyek a hitet s a jó cselekedetek szeretetét ébresztik s az embert valóban történt dolgokra emlékeztetik. Ezek is azonban csak renddel s illemmel adassanak, nagyobb

városokban, hol püspökök s érsekek vannak, ezek rendeletére, nem pedig kisebb helyeken nyerekedés végett.“

Hasztalan tiltattak a botrányos bohózatok; a toledói zsinat még 1565-ben is arról panaszkodik, hogy az egyházakban „olly előadások történnek, mellyek a legocsmányabb helyeken is alig engedtetnének meg;“ eltörölte az apró szentek ünnepélyét, s rendelte, hogy a játszandó darabok előbb a püspököknek terjesztessenek elő, és semmi esetre se adassanak az isteni tisztelet alatt. Azonban Mariana János, ki e tilalmat a nézőjátékokróli értekezésében említi, megjegyzi, hogy siker nélkül maradt, s „az egyházakba kéjhölgyek vezettetnek be s olly dolgok adatnak elő, mellyektől a fül elborzad, s a szemérem elmondani meg nem enged.“ Ám mégis e botrányos bohózatokból a spanyol színművészet egy uj alaka született, mellynek neve Atti sacramentali.

De mindezekről s a szinjáték további fejlődéséről alantabb (a XV. könyvben) szólandunk.

Szerencsejátékok.

A zajos mulatságoknál nem kevesbbé kedvesek voltak a szerencsejátékok, mellyeket a germánok már ősi erdeikben is erős szenvedélylyel űztek. Hasztalan szegült ellen az egyház és a köztársaságok, mellyek közül némellyek mégis nyerekedésre használták fel a szerencsejátékot, a mennyiben a jogot játékos házakat tarthatni haszonbérbe adták.

A sorsjáték (lotto) először 1448-i január 9-éről említtetik, a mikor (Taverna Kristóf milanói bankár találmánya szerint) hét pénzerszény játszatott ki; az első száz aranynyal, a második hetvenöttel s igy tovább lefelé. Minden tétel egy arany volt, s a meghivás meleg felszólitást tartalmazott: felhasználni Istennek ezen különös jótéteményét s el nem szalasztani az alkalmat, melly az embert olly kevéssel gazdaggá teheti. Illy régi már a mesterség, mellyel a szegény nép csalatik, és mégis vannak kormányok, mellyek e csalás gyalázatát mai nap sem szégyenlik!

A sorsjáték szerencseerszény neve alatt csakhamar elterjedett Olaszországban; Genuában különösen 1550-ben egész rendszerrel állíttatott fel, s olly jövedelmes volt, hogy a köztársaság hatvanezer lira adót vetett reá, melly összeg 1730-ban háromszázhatvanezerre növekedett. A többi kormány csakhamar utánozta Genuát, hogy a pénz az országból ki ne menjen [1]). A franczia államtanácsnak

[1]) Tonti olasz bankár hozta be Franczia-országba a sorsjátékot 1650-ben, melly tőle *tontinának* neveztetett el.

a sorsjátékra vonatkozó, XIV. Lajos alatti első rendelete így szól: „Ő felsége észrevévén, mikép alattvalói közül legtöbben magán sorsjátékba pénzt tenni természetes hajlammal bírnak, s gondoskodni akarván, hogy ezeknek kedves mulatságot s alkalmat szerezzen, mellyel egész életökre pénzt szerezhessenek s családjokat is meggazdagíthassák, jónak látta királyi sorsjátékot állítni fel tiz millióval....“ XI. Kelemen a legszigorúbb bullát bocsátotta ki államaiban a sorsjáték ellen, gályarabsággal fenyegetvén az engedetleneket, s olly czéllal, hogy meg akarja szabadítni népét ama gonosz vérszopótól. XIII. Incze alatt azonban a sorsjáték visszajött, s Romában az ambó husz, a terno nyolczvan százalékkal nagyobbíttatott. Mindig tovább terjedt ez erkölcstelen adó, míglen a franczia nagy forradalom abba is beleütött annyira, hogy még ma is számüzve van minden államból, mellynek kormánya, alattvalói romlását a piszkos nyervágynak utána nem teszi.

A keleti találmányu sakkjáték sokszor említtetik s Európába talán a keresztes hadak idejében hozatott be [1]).

Kártyajáték.

A classicus ókorban a kártyajátékról semmi említés sem történik, de igenis a chinaiaknál s araboknál, kiktől talán a spanyolokhoz s ezektől a többi európaiakhoz származott által. V. Károly franczia király 1369-ben eltiltotta nemcsak a szerencsejátékokat, hanem azokat is, mellyek elmét s ügyességet gyakorolnak, minő a koczka-, ostábla-, golyójáték sat., de a kártyáról még nincsen említés. De Poupart Károlynak, VI. Károly franczia király kincstárnokának egyik számolatában 1392-ről ötvenöt párizsi soldo három játék kártyára adatik ki, mikkel ama király, midőn elmebeteg lett, mulatta magát. A francziák e számolatra támaszkodva maguknak tulajdonítják a kártya

---

[1]) *Quod videns Corbagt* (perzsa hadvezér az első keresztes háború alatt) *a tentoriis suis, ubi scaccis ludebat, vocavit quemdam turcum...* **Richard**. *Chron.* — Damiani Péter (lib. I, ep. 10.) szemére veti a papságnak a vadászatot, s a szenvedélyes koczka- és sakkjátszást, melly a papot mimjátszóvá teszi. — Cortusius (**Muratori**nál XII, 73.) mondja, hogy signor Rizardo de Caminonak a sakkjáték kedves időtöltése vala. — Galvano Fiamma irja, hogy a nemesség koczka- és kártyajátékkal mulatta magát. Villot F. *Origine astronomique du jeu des échecs expliqué par le calendaire égyptien* czimü munkájában azt mutogatja, hogy a sakkjáték hármas egyiptomi kalendáriom szerint az évek, hónapok, napok s órák összevetésével tökélyesen összeegyezik.

feltalálását, de ez állitásuk épen a fönebbiek szerint alaptalan. A velenczeiek erősen vitatják, hogy a kártyajátékot egy utazójok Chinából hozta be, s annyi bizonyos, hogy e köztársaságnál találjuk fel az első kártya-gyárt. Onnan terjedt el annak ismerete Németországba, hol a kártyakészitők még jóval a könyvnyomtatás előtt czéhet képeztek. A Calatrava-rend 1331 i határozmányaiban a kártyajátékot, I. János, Castilia királya 1387-ben a koczka- és kártyajátékot tiltja el; a párizsi prépost s a langresi zsinat csak ünnepnapokon nem engedi azt meg.

Sok volna elismételni mindazt, a mi a kártyák feltalálásáról s jelentéséről mondatott. Daniel atya a tarok-játékot sokkal régibbnek állítja a piketnél, mellynek kezdetét 1430-ra teszi. Szerinte az ász a hasonnevü római pénztől nevezetik s azt jelenti, hogy a pénz a háborúnak éltető ereje; a treff(makk) az élelemszereket jelenti, melylyekkel a jó hadvezérnek mindig ellátva kell lennie; a pick és carreau a támadó s védelmi fegyvereket, a coeur (szív) a harczosnál mulhatlanul szükséges bátorságot jelenti. Szintilly harczias jelentésüek volnának a kártyák emberalakjai is [1]). A spanyoloknál naipes a kártya neve, s a pick-kek kardokkal, a treffek botokkal, a carreau-k pénzábrákkal, a szivek kelyhekkel s a dámák a nök iránti tiszteletből lovagokkal vannak felváltva.

Mások a négy szint a lovagjátékok négyesétől kölcsönzik, mások négy társadalmi állás jelvényét látják a kártyában, miszerint a kardok a nemességet, a serleg vagy kehely a papságot, a pénz a kereskedőket s iparosokat, mint harmadik osztályt, a botok végre a parasztot jelentenék.

Court de Gibelin a kártyában egyiptomi könyvet fedez föl s szerinte Tarrog király járását jelentené. Igy fejt ő meg a névtől kezdve mindent a legkisebb jelecskéig, tudományosnak látszó alakban de sokhelyt önkényes ráfogással.

Szóval a kártyák fontos! kérdéséről annyian s olly sokat irtak, hogy a nagy halmazban fecsegést s tudományosságot egyaránt találhatni.

A kártya az első boldogtalan ajándokok közé tartozott, mellyekkel a spanyolok Amerikának kedveskedtek. Midőn aztán a franczia nagy forradalom a nevekkel a dolgokat is eltörölhetni hitte, a kártyában is változtatást tett, s a négy királyt a had, béke, müvészet s

[1]) A királyok: Dávid, Sándor, Caesár s Nagy-Károly; a királynők: Regina, Eszther, Judit és Pallas; a felsők: Achilles, Hector, La Hire, Dunois sat. A harczias szellemnek még megfelelőbb a német *Lanzknecht* nevü játék.

kereskedelem nemtőivel, a királynőket a vallás, sajtó, házasság s életnem szabadságával, az alsókat a jogok, kötelességek, rend és szín egyenlőségével pótolta [1]).

Csakhamar fényüzési czikké lett a kártya, s Visconti Fülöp Mária 1430-ban ezerötszáz darab arany pénzért rajzoltatott egy játékkártyát Marzian di Tortona festész által. Utóbb hogy a nagy kelethez képest az ár is alább szálljon, kézzeli festés helyett feltaláltatott a kártyák táblácskákkali nyomtatása, melly előjelensége vala a legfontosabb fölfedezések egyikének [2]).

Mi nem ok nélkül fordítottunk nagyobb figyelmet azon mulatságtárgyra, melly a mai társadalomban mint játék, mint foglalkozás, mint kereskedelmi czikk olly nevezetes helyet foglal el; melly időtöltést szerez azoknak, kiknek a semmittevés kiváltságaik közé tartozik; melly létrehozta az iparlovagokat; melly időrabló mulatságot szerez a nőknek, s a köznépet ugy mint a polgárság virágát hosszú órákon át elfoglalva tartja; azon játékra, melly olly sokszor feldulja a család békéjét s széttépi a barátság kötelékeit; melly el is puhítja a társadalmat, a mennyiben testgyakorlás, zene s tánez, élénk s okos társalgás, — de meg vénasszonyos pletykálás s ízetlen fecsegés helyett — szótlan asztalhoz lánczol.

[1]) Ugyanez történt Angolországban ennek nagy forradalma alatt. Egy-egy játék a szokott alakokat az első házak czímereivel, egy másik pápagúnyoló képekkel, egy harmadik II. Jakab bűneivel cserélte föl. A mult század második felében gúnykártyák készíttettek a ministerek s más magas állásu személyek ellen.

[2]) Hogy igazoljuk a kártyáról való hosszabb értekezésünket, csak a jelesebbeket idézzük azon sok szerző közül, kik e tárgyról irtak. **Menestrier C. F.**, *Bibliotéque curieuse et instructive de divers ouvrages anciens et modernes.* Trévoux. 1704. — *Origine du jeu du piquet, trouvé dans l' histoire de France*, **Daniel** atyától a *Journal de Trévoux*ban, máj. 1720. — *Recherches historiques sur les cartes à jouer.* **Bullet** tanártól, Lyon 1757. — *Il giuoco delle carte*, költ. **Saverio Bertinelli**től Cremona 1775. — *Etrennes aux joueurs ou éclaircissemens historiques et critiques sur l' invention des cartes à jouer.* **Rive** apáttól, Páris 1780. — *Du jeu de tarots, où l' on traite de son origine, où l' on explique ses allégories, et où l' on fait voir qu' il est la source des nos cartes modernes à jouer etc.* **Court de Gibelin**től a *Monde primitif*ben, Páris 1781. — *Versuch über den Ursprung der Spielkarten* sat. **Breitkopf**tól, Lipcse 1784. — **Outley**, *An Inquiry into the origin and early history of engraving upon copper and in wood;* London 1816. — **Singer S.**, *Researches into the history of playing cards*, u. o. 1816. — A legujabbak közül: **Leber**: a *Mém. de la société des Antiquaires* XVI. köt. 1842. — *Jeux des cartes tarots et des cartes numérales du XIV an XVI siècle.* Páris, 1844. — **Chatto W. A.**: *Facts and speculations* sat. 1848. hindostani, chinai s középkori europai kártyák számos metszetével.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A Troubadourok.

A Troubadourok, az uj müveltség első költői, a középkori ünnepélyek- s mulatságoknak életet s diszt kölcsönöztek. Provence, melly gazdag kereskedelme- s kedvező fekvésénél fogva a római müveltség- s helyhatósági intézményekből sokat őrzött meg, s két századon át sem kül- sem belháboru által nem sanyargattatott, nemzeti fejedelmei alatt, kik minden gondjokat a jólét s ipar felvirágzására s az udvar fényére forditották, boldog bölcsőül szolgált ama lelkes dalnokoknak. IX. Vilmos, Poitiers s Aquitania grófja, ki 1070 körül élt, a legrégibb troubadour, kitől irott müvek maradtak fenn, azonban a nyelv olly sima, az irály olly kellemes, a versek olly hangzatosak, s a rímek olly müvészieseks, hogy fel kell tennünk, miszerint ezen troubadourt mások előzték meg.

A latin nyelv, a nélkül hogy olly túlnyomó lett volna, mint az akkori olaszhoni iratokban, fentartott magából mégis annyi elemet, a mennyi a provencei nyelvet nyelvtanivá s finommá teheté [1]). Tehát ebben kezdtek irni a troubadour költők, a Szerelmi tudomány hivei, kiknek azért költeményeik többnyire lantosak, mellyekben a nők, lovagok, vitézség, szerelem s udvariság énekeltetnek meg. De mivel a helyett, hogy a szellemet foglalkodtatnák, inkább csak a fület gyönyörködtetik, legott eltünik minden becsök, mihelyt az alaktól megfosztatnak, melly bennök a gondolat-üresség is takarja.

A rím elmaradhatlan ama költeményekben, mellyek a régi mérték helyett ujabb rhytmust vettek föl. Nem szükséges azonban a rímet, mint némellyek teszik, az araboktól származtatni; bár meglehet, hogy az arabok szomszédsága, midőn ezek Toulouset birták, a provenceiakat költői vetélyre buzdította, s történetesen a költemények külsejére nézve is némi példákat adott.

Gyakran használták a ritornellt, melly alak a népies és énekes költészetre annyira alkalmas; az énekléstől son vagy sonnet (hangzatka) névvel jelölték költeményeiket. A tulajdonképi, énekre szánt canzoné-tól megkülönböztették utóbb a hősöket magasztaló, vagy gúnyoló serventc-ket; a kedvesnek, vagy valamelly

[1]) Nyelvtanát Raynouard irta meg.

hösnek halálát megsiratò költemény plant-nak mondatott; a tenson, többnyire párbeszédesen irt versenyköltemény, mint már említettük, szerelmi, erkölcsi s lovagiassági kérdések fölött iratott. Irtak továbbá a troubadourok pásztordalokat, balladákat, tánczénekeket, leveleket s beszélyeket, tanitó, erkölcsi vagy vallásos tartalommal, rendesen igen röviden, csak néhaněha nagyobb terjedelemmel. Illyen pl. Roussillon Gerhard nyolczezer versben; aztán Philomele, Tristan és Iseult sat. Ermengald de Beziers Szerelmi Breviariumot irt huszonhétezer versben, melly azonban a világi s egyházi tudományok encyclopaediája. Corbiai Péter Thesaurust irt nyolczszáznegyven versben, mellyek mindegyike tizenkét szótagból áll s arab módra egy rímre van szedve; Deodate de Prades háromezerhatszáz verses költeményt irt a vadászmadarak s azok természettörténete fölött. Említendő még a discort, mint több nyelvbeli versek egyvelege, melly modortól a legjelesb olasz költők sem tartózkodtak [1]).

A troubadourok költészete legkevésbbé sem tudós költészet, hanem az alakban azon, sokszor felületes könnyüséggel találkozunk, mellyel Romagna és Toscana köznépe mondatait önkénytelenül rímre szedi. A tárgyat illetőleg egész ritkaság ollyasmit találnod, a mi a classicusok vagy csak a történet, mythologia vagy idegen szokások ismeretét árulná el. És igy a troubadouri költészetben nem kivántatott meg egyéb, mint a szavak olly összhangzatos rendezete, melly hatást gyakoroljon a fülre, aztán a lovagok és hölgyek szivére, kik bár müveltek és szellemdúsak voltak, ollykor mégis olvasni sem tudtak.

A provenczi nyelv a leggazdagabb s igéinek hajlására nézve az olaszt is majdnem felülmulja; rendes hangegyezése a névmásokat mellőzhetőkké s a kifejezést rohanóbbá teszi; tetszés szerint hajtogatható főnevei végtagváltoztatás által nagyitást vagy kisebbitést, édeskedést vagy idegenkedést képesek kifejezni. Segittetve ezen előnyök által s tartózkodva minden utánzástól, csupa alkalmi költeményeik által, de mellyeket lovagias szokások, vallásos érzelem s nemzeti sajátság jellemzett, a troubadourok önállóságra sőt eredetiségre vergődtek, s teremtették a latin nyelvben ismeretlen szerelmi dalt, mellynek kép- s érzelem szépsége a classica literatura körén egészen kivül esik.

A troubadourok legtöbb költeménye szenvedélyes, érzelgő ver-

[1]) Dante és Petrarca.

sekből áll, mellyek majd ragaszkodó hűséget, majd finom bátorságot, majd megható önmegadást, majd meg vidám jó kedvet lehelnek. De minthogy a tárgy örökké csak szerelem, örökké csak nők, kiknek szépsége mindig azonegy színnel festetik, ez olly egyhanguságot szül, hogy két költőt elolvasva, valamennyit ismered. A vallást, a helyett, hogy magas ihlettséget meritnének belőle, lealjasitják; a keresztes-hadakban csak harczias szellemet és nem keresztény czéiokat s lelkesedést látnak; finom élcz s gúnyor helyett durva sértegetést, nagyszerü eszmék helyett gyermekes szőrszálhasogatást, untató szóbőséget s ízetlen ismétléseket találsz; és mindezekből egyfelől a müvészet gyermekkora, másfelöl az erkölcsök feslettsége ri ki.

Fényes kezdet után a folytatás nem volt megfelelő. Az összhangzat érzelmét nem sokára furfangos nehezitések s a rímelés túlmesterkéltsége váltotta fel. Innen van, hogy daczára a nagy tevékenységnek egy nagy név sem merül fel, egy költői mü sem maradandó becsü; maga Sordello is elfeledtetik, ha Dante nem ad neki örök nevet; müvei, mellyek jellegeül némellyek a hazafiságot akarják elismerni, nem az ő saját, hanem csak százada lelkesedését tüntetik fel.

Am mégis a troubadourok énekei nagy hatást szültek s mindenütt tetszéssel fogadtatak a rím gazdagsága s a zenélyes nyelv hangzatossága miatt, és mivel magának a dalnak a hárfa vagy fuvola kisérete kétszerte olly nagy becset adott. Aztán nem látjuk mai nap is, mikép tapsoltatnak meg gyakran a legtudatlanabb hevenyészők?

Aztán a troubadourok képzelme folyvást a regényes élethez volt kötve, annyira, hogy énekeik tárgyát többnyire saját kalandjaikból meriték. S minthogy minden dolog a maga századának uralkodó eszméjétől kölcsönöz szint, a troubadourok költői lovagságot képeztek, egy hölgyhez ragaszkodva mint a lovagok, hölgyek tiszteletére tartva elmeversenyt mint a lovagok vitézségi próbákat; egyenlő tiszteletet hirdetve Isten, vitézség és szerelem iránt, kóbor életet élve mint azok, s vendégeltetve a főurak váraiban, hol a bárók s urhölgyek részéről gazdag ajándékokban részesültek [1]).

---

[1]) **Nostradamus**, *Vite de' poeti provenzali*, Crescimbeni *Toldalékaival.*

Millot, *Vie des Troubadours.*

Fabre d' Olivet, *Le Troubadours ou poesies occitaniques du XIII. siècle, traduites et publiées.* Páris, 1803.

Raynouard, *Choix des poésies original des Troubadours.*

Diez, *Die Poesie der Troubadours.* Zwickau 1826. Azt mutogatja, hogy az olasz költészet a provenceinak nem csak utánzata, hanem egyenes átültetése.

„Ha dallaim és tetteim hirre emelnek, a dicsőség hölgyemre sugárzik vissza; ő élesité elmémet, ő bátoritá törekvésimet; ő sugalt belém kedves énekeket; tetteim csak azért kedvesek előttem, mivel emlékeztetnek némileg hölgyem bájaira, ki mindig gondolataim legfensöbb tárgya.“ Igy énekelt Toulousei Vital Péter (—1200), a troubadouroknak minden tekintetben példányképe.

Megénekelvén Saint-Gilles urhölgygyeli kalandjait, ennek férje megfogatta öt s átszuratta nyelvét. Befogadtatván Baux Hugó által s felgyógyulván, ujra dallani s szerelmeskedni kezdett, ez alkalommal a marseilli algrófnőt magasztalva; de midön egyszer az elszunyadott urnőtől egy csókot mert lopni, ez annyira felbőszült, vagy legalább mutatta, hogy a troubadour jónak látta elillanni. Palaestinába kisérte most a montferrati határgrófot, s vitézek közt élvén, azt hitte ő is vitéz, és csupa harczias tetteket énekelt. Gúnyolni kezdték ekkép a lovagok s Cyprusban egy görögnőt adtak neki feleségül, állitván, hogy az a görög császár unokája s örököse; mire a troubadour mint leendő uralkodó, császári ruhát öltött s mindig trónt hordatott maga előtt. Ám a keserüségek, melyek érték, annyira lehangolták öt, hogy oda hagyná a keletet, nejével s reményeivel együtt. Visszatérvén Európába, midön hallá toulousei Rajmund halálát, megnöveszté körmeit s szakállát, szolgái fejét megborotváltatá s levágatván lova füleit s farkát, föl nem hagyott a gyászszal, miglen III. Alfonz Aragonia kirá, lya neki azt meg nem tiltá. Ezután beleszeretett Penantier Lupábaki iránt hogy nagy vonzalmát bebizonyitsa, Farkas (Lupus) nevet s modorokat vett föl; néha még farkas bőrben is járt, mire a parasztok kutyákat huszitván ellene, sok bajt okoztak neki.

Egy hosszu versben tanácsokat ad a troubadournak, mikép gyakorolhatja nemesen mesterségét, mikép melengethet magas érzelmeket; siratja ifjusága eltünt éveit, midön Németországban I. Fridrik, Angolhonban II. Henrik s három fia, Toulouseban Rajmund gróf, Cataloniában Berengár gróf és Alfonz fia uralkodtak, mint virágai a költök által magasztalt hősöknek, kiknek példányára kell a troubadouroknak képezniök az uj nemzedéket, mialatt maguk is szerénység s illem példányképei legyenek: tanácsok, mellyeket olly félbolondtól senki sem várna.

A szerelem a költökben nem a hellén mythologia tegzes vak istene, hanem gyönyörü szép lovag. „A mint a mezőn jártam (mondja

---

Dinaux Artur, *Les Trouvers de la Flandre et du Tournaisis* Páris 1839.
Galvani *Osservazioni sulla poesia de' Trovadori.* Modena 1839.

maga a troubadour), csakegyszer egy lovag jött elém, szép mint a nappal, kedves édes tekintettel, ezüstként fénylő fogakkal, vidor nevető szájjal, nyúlánk, kellemes termettel, ruhája virágos vala, fején rózsa koszorút viselt; paripája fehér mint a hó, itt ott mégis ében- és biborszin pettyekkel; nyerge jáspis, kengyelei chalcedonból. . . Vital Péter (mondá) tudd meg, hogy én a Szerelem vagyok, e hölgy itt a Részvét, e lányka a Szemérem, s e fegyvernök a Hűség.“

Hosszú munka volna összeszedni mindazon kifejezéseket, mikkel a troubadourok szerelmi édelgésöket s panaszaikat dalba öntötték. Petarca annyira felhasználta azokat, hogy a ki őt elolvassa, be van avatva teljesen ama reménytelen sovárgásba, amaz édeskinos fájdalomba, egy szóval egész lényébe azon „dolci ire, dolci sdegni e dolci paci“ vagyis az „édes harag, édes nehezteles s édes békülésnek.“ Eme nagy költő sem tudta elkerülni, hogy össze ne zavarja néha az isten- és nőimádást, az áhitatot a szenvedélylyel. „Én szeretem önt — monda Capdeuil Pontius — olly gyöngéd érzelemmel, hogy emlékem semmi más tárgyat nem fogad be; elfeledem magamat, hogy önre gondoljak, s még akkor is midőn az Istent imádom, gondolataim önnek képével foglalkoznak.“ Még különösebb, a mit Hugo de la Bachelerie mond: Valahányszor a pater nostert imádkozom, mielőtt utána tenném qui es in coelis, lelkem és szivem hölgyemhez fordul.“ Némellyek egészen istentelen beszédre fakadtak, mint Ventadour Bernárd: „Az Istent bizonyára ámulat fogta el, midőn én beleegyeztem, hogy hölgyemtől megválok. Isten bizonyára kedvesen vette, hogy én hölgyemtől távozom, jól tudván, hogy ha ezt elvesztem, a boldogságot többé föl nem találom s hogy ő maga, az Isten, sem leend képes engem megvigasztalni.“

A Dante és Petrarca által pazarul szórt dicsérreteket egy sem érdemli meg olly kevéssé, mint Arnaldo Daniello; mivel eszméi különködők, kifejezése homályos, képei ziláltak, a versek, rimek és versszakok szerkezete szenvelgős.

Vaqueiras Rainbald, a montferrati határgrófnak kisérője a negyedik keresztes háboruban, ennek oldala mellett harczolt Konstantinápoly bevételénél, aztán követte őt Thessalonikába, hol bebizonyitott hüsége s a közösen viselt hadi dolgok megéneklése jutalmaul hübérbe egész uradalmakat nyere. A hübéri alárendeltség szét nem tépte urához barátsága kötelékeit, urát úgy tekinté, mint kedvesének testvérét: „Mi gondom nekem a hódításra, gazdagságra s dicsőségre? sokkal boldogabb voltam, midőn szerelmem viszonoztatott. Nem is-

merek más örömet a szerelmen kivül. Sok jóság s terjedelmes birtokok semmik előttem: minél hatalmasb, minél gazdagabb vagyok, annál mélyebben érzem a fájdalmat, hogy messze esem szép lovagomtól.“

Péter bibornok, ki rút külseje miatt szerelmet nem nyerhetett, gúnyiratokban tüntette ki tehetségét, keményen sujtván nőt, harczost, de leginkább a papokat. „Kelettől nyugatig illy fogadást hirdetek: Egy byzanti aranyat igérek minden hű férjnek, ha minden hütlen férj nekem csak egy szeget ad; egy márka aranyat minden udvariasnak, ha nekem minden udvariatlan csak egy dénárt ad; s egy egész halom aranyat adok az igazmondónak, ha a hazugok nekem csak egy tojást hoznak. Valamennyi becsületes ember van, egy parányi adaggal megvendégelhetném; de ha a gazembereket akarnám meghivni, uton utfélen igy kiabálnék: Uraim! jöjetek hozzám enni.“

Az egészen alacson származatu Ventadour Bernárd egy báró udvarába jövén, megnyerte az urnő szerelmét, mit midőn a férj észrevett, a nőt bezárta, a troubadourt pedig elkergette. Az elüzöttet azonban megvigasztalta a hires normandiai herczegnő Eleonóra szerelme, ki utóbb angol királynővé lett.

Nehéz volna meghatározni, mennyi igaz és mennyi költött dolog van mindezen és még sok más elhallgatott kalandokban. A szerelmen és hasztalanságokon kivül azonban a lovagok néha magasb lelkesedésre emelkednek s népeket, pápákat, királyokat magasztalnak, a közvélemény tolmácsaivá lesznek, hirdetik a háborút a Szentföld megszabaditása, vagy az eretnekek kiirtása, vagy a hit védelme végett; néha a hősök tetteit éneklik, kiknek gyakran bajtársaik voltak. Nem is történt ama korban semmi, a mit ama dalnokok vagy meg nem dicsértek vagy le nem gyaláztak volna. Oroszlánszivü-Richárd halálát ekkép siratja Faydit: „Meghalt a vitéz király! Csodálkozom, hogy e hitvány korban még találkozik okos és udvarias férfi, midőn a bölcs beszéd s nemes tettek számba sem vétetnek! De mire is a sok vagy kevés törekvés? a halál egy csapással véget vet mindennek, a mi a földön jó találtatik. . . . Ah, ah! te nagylelkü s vitéz király! mik lesznek már most a csaták, a viadaljátékok, a lakomák, a nagylelküség, midőn te, ki lelke s disze voltál mindezeknek, nem élsz többé? . . . Most már nehezebb lesz a Szentföld megszabaditása! . . Isten ugy akarja!“

Midőn Konradin a bakó bárdja alatt hullott el, Bertalan György igy kiálta fel: „Ha a világ rettenetes zúdulással romba dőlne, ha a

világegyetem minden fénye homályba rejteznék, nem panaszkodhatnám nagyobb sirámmal, mint midőn a fiatal Konradint és Fridrik herczeget láttam halálra vitetni. Ah ezerszer átkozott Sicilia! melly illy gonoszságot végbevinni engedett! Ah! mit várhatnak most a jók egyebet aljas, gyalázatos életnél? Volt-e kegyetlenebb ellenség valaha, mint Anjou gróf?"

Valamennyinél nagyobb részt vett az akkori politikában Born Bertrand, Hautfort algrófja, Perigordban, mint parancsnoka ezer emberből álló várőrségnek. Folytonosan viszályban tartá az angol és franczia királyokat, s ha ezek csak rövid időre is békét kötöttek, ő énekelni kezdte, hogy „ha csak egy kissé becsülik magukat, nem ohajtandnak egyebet a harcznál. Oh gyáva király, ki táborba szállván, rögtön értekezletbe bocsátkozik! Illy béke sem vitézségi hirt, sem hasznot nem hoz stb." Megbántottnak érezvén magát Oroszlánszivü-Richárd által, ellenségévé lett, és mégis Richárd, midőn Bertrandot kezeire keritette, meghagyta neki életét s javait. Richárd maga is mint fogoly, költészetben talált vigasztalást.

Leginkább a szent háborúra buzditottak a troubadourok, énekeikkel. A már emlitett IX. Vilmos Poitiers grófja s Aquitánia herczege maga is részt vett abban s igy énekelte meg:

„Mint hive a becsület- és vitézségnek, fölfegyverkezem; indulok; megyek a tengeren túlra, ama helyekre, hol a zarándokok bünbocsánatért esedeznek.

Isten veletek fényes lovagjátékok! Isten veled ragyogás és nagyság! és a mi csak szivemet örömre gyulasztá! Semmi sem tart fel többé; megyek ama földre, hol Isten a bünök bocsánatát igérte.

„Bocsássatok meg társaim! kiket netalán véletlenül megsértettem; én Jézustól kérek bünbocsánatot és neki, a villám urának ajánlom fel bűneimet.

„Igen sokáig tévelyegtem a világ zajos örömei között; most hallom az Urnak szavát; meg kell jelennem itélőszéke előtt; én összeroskadok gonoszságaim alatt.

„Oh barátim! ha majd a halállal szembe nézek, gyülekezzetek körülem össze s vigasztaljatok!"

Midőn az 1188-i keresztes háború kihirdettetett, mielőtt az azt vezetendő Fülöp August s II. Henrik kibékültek volna, Ponce de Capdeuil ezt énekelte:

„Az Atyának vagyis a hatalom és igazságnak, a Fiunak, kiben tündöklik minden okosság s minden igazság, és a Szentléleknek, a minden jó kútforrásának nevében: hinnünk kell mindegyikben külön

és mind a háromban együtt; tudom, hogy a Szentháromság az igaz Isten, ki megbocsát, az igaz megváltó, ki jutalmaz; azért halálos bünökről vádolom magamat, miket szóval, gondolattal, tettel követtem el, s bocsánatért esedezem.

„Az ki sz. Péter székén ül, kinek joga van feloldozni az embert büneitől a földön és mennyben, a bünök bocsánatát hirdette ki követei által. Szerencsétlen, ki kételkedik hatalmában! csalárd, hit- és törvényszegő az; s ha nem siet keresztet ragadni, ellenáll az Isten akaratának.

„A keresztény, ki keresztet ragad, biztositja saját boldogságát. Az, ki legtisztább s legvitézebb, alacsonynyá s gyáva ficzkóvá lesz, ha visszamarad; mig ellenben az alacsony szabad s nemessé lesz, ha elmegy. Elmultak az idők, midőn monostori bünbánat vezetett az üdvösség utjára: Isten most az ő országát azon fegyvereseknek adja, kik megboszulni mennek a törököktől elkövetett meggyalázást, mellynél szörnyübbet soha senki sem ért.

„Franczia és angol királyok! béküljetek ki! a ki előbb nyujt erre kezet, az kedvesebb lesz a Mindenható előtt, annak jutalma biztos; a mennyekben a dicsőség koronája vár reá. Az apuliai király s a császár is mint barátok s testvérek egyesülhetnének, csakhogy a szent sír megszabadittassék. Mikép ők megbocsátnak egymásnak, akkép nyerendnek bocsánatot a végső napon.

„Dicsőséges Szüz! irgalom és igazság anyja, az üdvnek fénye, a reménynek csillaga, a hitnek isteni világa, mellyben az Isten megtestesült a világ büneinek megváltása végett, kérd érettünk, bünösökért, a te Atyádat, a te Fiadat! Nem vagy-e te leány és anya? Szüze a kegy- és dicsőségnek! védd a mi szent törvényünket s adj erőt és hatalmat a hütlen és hitetlen törökök kiirtására.“

E hitszónoki hang a troubadouroknál gyakran fordul elő, s különösen a jelen esetben a vállalat természetével igen összeegyezik. Valamivel még magasabbra emelkedik a költő, midőn ugyanezen keresztes hadról ekkép énekel:

„Legyen védönk s vezérünk az, ki a három királyt Betlehembe vezette: az ő kegyelme mutassa meg nekünk azt az utat, mellyen a legnagyobb bünösök az üdvösséget találták fel. Esztelen, oh esztelen! ki a hitvány földbirtok- s gazdagsághozi ragaszkodás miatt elmulasztja a keresztet megragadni, mivel saját gyáva büne miatt az Istent veszti el!

„Milly balgatag, ki föl nem fegyverkezik! Jézus, az igazság Istene, apostolainak azt mondá, hogy lemondva a földi javakról, őtet

kövessék. Eljött az idő, hogy e szent parancs teljesittessék. Meghalni túl a tengeren az ő szent neveért sokkal jobb, mint itten dicstelenül élni; igen, az élet itten roszabb a halálnál. Mit ér a gyalázatos élet? de a legdicsőbb veszélyekkel szemben halni meg annyi, mint győzedelmeskedni magán a halálon s biztositni magának az örök boldogságot. . . .

„Ne várja a báró, hogy a vitézek közé fog számittatni, ki föl nem veszi a keresztet s nem megy a szent sir megszabaditására. Mit ohajthatnának a királyok és grófok inkább, mint hogy jeles tettek által megváltsák magukat a pokoltól, mellynek lángjai a gonoszokat örökké gyötrendik? . . .“

Midőn aztán a keresztes vitézek balsorsa köztudomásra jutott, Peguilain Imre igyen énekelt:

„Most ki fog tünni, melly vitéz tud olly nemesen lelkesedni, hogy magának a világi dicsőséggel a mennyeit is megszerezze. Ti, kik a szent sir megszabaditására indultok, mind a kettőt megszerezhetenditek. Nagy Isten! minő fájdalom! A törökök elfoglalták s megszentségtelenitették azt; e szörnyü gyalázat szivünk mélyeig sebez minket. Öltsük fel a keresztesek jelvét s menjünk a tengerentúlra; bátor s biztos vezérünk leend Incze pápa.

„Mindenki felhivatik, mindenek vegyék föl a keresztet, azon Isten nevében, ki, miután a zsidóktól igaztalanul elitéltetett, két lator között keresztre feszittetett. Ha van még becse a hüség s vitézségnek, ugy el nem hagyjuk Krisztust illy meggyalázott állapotban. De mi a roszat szeretjük és elmulasztjuk a jót. Az élet itt saját országunkban folytonos veszély, a halál a Szentföldön örök boldogság hozója leend.

„Ki vonakodnék halált szenvedni azon Istenért, ki elszenvedte azt a mi megváltásunk végett? Üdvözülendnek szent Andrással, kik Tábor hegyén a győzelmes keresztet tűzik ki. E hadjáraton senki se féljen a testi haláltól; félni csak a lelki haláltól lehet, melly a poklok fenekére sodor, hol sirás leend és a fogak csikorgatása, mint sz. Máté bizonyitja.

„Most meglátszik, kik engedelmeskednek az Örökkévaló törvényeinek; ő csak a vitézeket hija; ő dicsőségébe csak a nagylelküeket fogadja be, kik türni tudtak a hitért és harczolni az Istenért; maradjanak itt azok, kik szeretik az életet és rabszolgáik saját kincseiknek; Isten csak a jókat és vitézeket akarja.

„Vitéz határgróf, Malaspina! te mindig a század disze voltál, mit bebizonyitasz magának az Istennek, midőn keresztet ragadsz a

szent sir megszabaditására! Szégyen a császárra és királyokra, kik meg nem szünnek maguk közt viszálkodni! Vajha béküljenek már ki, s egyesüljenek a szent sir, az isteni lámpa s Krisztus egész birodalmának megszabaditására, melly egy idő óta a törökök kezében van. A törökök kezében! e szókra ki nem jajdul fel szégyen- s fájdalomtól!

„És ön, Montferrát határgróf! önnek ősei egykor dicsőséget vivtak ki Syriában: kövesse ön azok nemes áhitatát, menjen a tengerentúlra s érdemelje ki, hogy az emberek bámulják, az Isten pedig örök jutalomban részesitse.

„A mit az ember itt alant tesz, semmit sem ér, semmit, ha csak áhitata érdemessé nem teszi öt az örök életre.“

Az áhitat érzelmei néha ragyogóbb költőiségre ragadják a troubadourokat. Foulquet de Romans pl. igy kiált fel: „Minő fájdalom, minő kétségbeesés, minő siránkozás lesz, ha majd Isten ekkép szóland: Menjetek, szerencsétlenek, menjetek a pokolba, hol örök büntetés vár rátok, mivel nem hittetek az én kegyetlen kinszenvedésemben; én meghaltam értetek, s ti engem elfeledtetek. De azok, kik a keresztes hadban elesnek, mondhatandják: Mi is, Uram! meghaltunk te érted.“

Egy Templomos lovag pedig hallván a keresztények megveretését, kétségbeesik, s ihlettsége öt majdnem káromkodóvá teszi:

„A fájdalom és szomor ugy lever, hogy halálomat érzem. Elfoglaltatott s meggyaláztatott ama kereszt, mellyen a Megváltó lelkét adta ki. Sem az a tisztelt jel, sem a mi szent törvényeink nem védnek minket a barbár törökök ellen. Isten veszitse el őket! De mit? hiszen ha itélnünk lehet, ugy látszik, az Isten, a mi kárunkra, maga segiti őket.

„Először Caesareát foglalták el; utóbb Assur erőssége sem állhatott nekik ellent. Oh Isten! mi lett ama vitéz lovagcsapatból s ama roppant számu fegyveres polgárokból, kikkel Assur vára megrakva vala? Ah ah! Syriát szerencsétlen csapások érték. Szinte lehetetlen, hogy valaha magához jöhessen.

„Ezerszer bolond, ki még ezután is harczolni akar a törökök ellen, miután Krisztus maga semmiben sem gátolja őket. Én siránkozom; ők győztek; az Isten, a ki eddig fölöttünk őrködött, alszik; Mahomed hatalma emelkedik fel és neveli a sultán dicsőségét.“ stb.

Midőn pedig szent Lajos maga is keresztet vett föl s a Szentföldre indult, Rotebeuf minstrell ezt énekelte: [1])

„Midőn paripámon ülve egy fáskert hosszában lovagoltam, s az Acre mellett és a Szentföldön harczoló szegény kereszténynyekről gondolkodám, két lovagnak illyen párbeszédét hallottam:

Keresztes. „Jó barátom, Isten a szent helyekre szólit minket, hogy védjük azokat a szentségtelenités ellen.

Nem keresztes. „Mit? én véremet mennék ontani, egy távoli ország hóditásaért, mellyből nekem egy talpalattnyi föld sem jutna? és itt kutyáimra biznám hübérjavamat, nőmet és gyermekeimet? Nem esztelenség volna, elhagyni száz darab földet, hogy zsoldba állva, negyvenet szerezzek?

Keresztes. „De az isteni gondviselés örködni fog minden fölött, és visszaadja százszorosan, a mit az Istenért elvesztünk.

Nem keresztes. „Azért van, hogy a kik Rómába vagy a compostellai sz. Jakabhoz zarándokolnak, meztelenül és szolgák nélkül térnek vissza.

Keresztes. „De lehetséges-e üdvözülni kéjbe és gyönyörökbe merülve? Nézd el a franczia királyt, ő is vándorbotot és keresztet ragad s elhagyja gyermekeit s országát .... ő bizonyára többet hagy el, mint mi.

Nem keresztes. „Uram, én nyugodtan alszom, szeretet- s egyességben élek szomszédaimmal, és sz. Péterre! minél továbbra akarom nyujtani e vidám életet. Ha a sultán ide jőne engem megtámadni, oh akkor zászlómmal s fegyvereimmel találkoznék. Innen azonban Saint-Jean d' Acreig igen széles tenger nyúlik el; az Isten mindenütt jelen van; számomra Franczia országban, mint számodra Jerusalemben."

Illy modorban halad a tenzona, míg végre a keresztes meggyőzi a másikat, kinek érvei azonban mély benyomást gyakorolhattak akkor, midőn a keresztények megveretése úgyis lehangolta a kedélyeket.

Meglátogatták a troubadourok Olaszország udvarait is, hol nem sokára vetélytársakra találtak. Marseillei Foulquet volt az első olasz, ki a provencei nyelven verselt. Több követőre talált nem sokára az ország minden részében, különösen pedig a Provenceszal érintkező Felső-Olaszországban.

---

[1]) *Disputizons du croisiè et du descroisiè*; közzétéve Rotebeuf többi költeményeivel együtt Jubinal Achilles által.

Kitünö állást vivott ki a többiek között Catola Hugo, mivel haszontalan tárgyak helyett, az urak romlottsága ellen emelt szót. Tiburtia (Natiburz) troubadournő kevés verset hagyott hátra, hanem nagy hírre emelkedett kalandjai által, mellyekkel a férfiak szerelmét nyerte meg, a nöknek pedig gyűlöletöket vonta magára. Peguilain Imre 1201-ben Olaszhonba jött, s ötven évig tartózkodott a Montferratok, d' Esték s Malaspinák ukvarainál, népies költeményeket irva, aztán a császárok és pápák, a guelfek és ghibellinek küzdelmét énekelve meg.

Lelkes pártfogóra találtak a troubadourok VII. Azzo d' Este, Ferrára urában, kit leányaival együtt, mint az erények példányképeit magasztalnak; böven szórva a dicséreteket ott, hol böven jutalmaztattak. A modenai könyvtárban a provencei költöknek 1254-ben készült kéziratos gyüjteménye öriztetik.

Az olasz troubadourok leghiresebbje Mantuai Sordello, ki a harczi pálmát, a szerető myrtusát s a költő babérját egyaránt kiérdemlé. A legfurcsább kalandokat regélik róla [1]), mik közt legkitünőbb Etzelin legszörnyübb zsarnok növérével, Kunizzávali szerelme; mi azonban mellözve ezeket, csak azt emeljük ki, mikép énekei jobbadán szerelmet zengenek, és pedig olly modorban, minőt alig várnánk azon költötöl, kit Dante lombardi léleknek, büszkének, daczosnak nevez. Érdekes Sordello és bizonyos Bertrand közötti ezen párbeszéd:

Sordello. „Ha el kellene vesztened a hölgyekkeli gyönyöröket és lemondanod barátnöidről, vagy pedig föláldoznod szived hölgyének azt, mi előtted legbecsesb, a becsületet, mellyet lovagi tettek által szereztél vagy szerzendesz, mit választanál?"

Bertrand. „A hölgyek, kiket szerettem, sokkal többet tagadtak meg tölem s olly kevés jót élveztem tölük, hogy össze sem hasonlíthatom öket a lovagsággal. Tartsd meg magadnak a szerelem ostobaságát, e haszontalan élvet; járj azon gyönyörök után, mellyek alig, hogy elérettek, becsöket vesztik; ám a fegyver, a vitézség utain, én mindig uj hódítást, uj dicsőséget látok magam előtt."

Sordello. „Van-e dicsőség szerelem nélkül? Éh, szomj, naphév, jégfagy, mindezek eléje tétetnek a szerelemnek? Szivesen odaengedem neked ezen elönyöket, ama fenséges gyönyörökért, mellyeket hölgyemtől várok."

Bertrand. „Mit? te meg mernél jelenni széped előtt, a nélkül,

[1]) Nevezetesen Aliprand Buonamonte költeményében. *Antiqu. ital. medii aevi.*

hogy bátorságod volna fegyverrel megvívni? Nincsen igazi gyönyör vitézség nélkül; ez emel föl a legmagasb tisztelet- s dicsőségre; míg a szerelem kéjei lealjasítnak.“

Sordello. „Csak imádottam szemeiben legyek én vitéz; a többitől ha meg is vettetem, nem gondolok vele; hölgyemnél van összes boldogságom, másra nem is vágyom. Menj, dönts le várakat s falakat, én édes csókot kapok kedvesemtől; te hírre emelkedel a franczia urak között, én jobb szeretem hölgyem szende kegyeit, mint a legjelesb vitézi csapásokat.“

Bertrand. „A ki vitézség nélkül szeret, megcsalja kedvesét, oh Sordello! Én nem akarnám hölgyem szerelmét, ha ki nem érdemelném becsülését: olly nyomorultul szerzett szerelem szerencsétlenségem volna. Tartsd meg tehát a szerelmi csalódásokat tenmagadnak, és hagyd nekem a fegyverek dicsőségét, ha már annyira dőre vagy, hogy a hamis boldogságot valódi élvvel mérlegezed.“

Sordello egy helyt csakugyan, mint egy don Juan, valamennyi nő fölötti diadallal kérkedik, minden lovagi gyöngédség nélkül, sőt durván; más alkalommal Anjou Károly által a keresztes háboruba hivatván ezt feleli: „Gróf ur! ne kívánja tőlem, hogy halálomat menjek keresni. A sós hullámok között fölöttébb hamar üdvözül az ember; én nem siettetem ezt, s lehető legkésőbben ohajtanék az örökkévalóságba átmenni.“

E hiú s a dühöngésig menő regényes irány a traubadourokat a nyeglebohóczok egy nemévé változtatta. Ezek utóbb annyira elaljasodtak, hogy már csak mások költeményeit adták elő, s a sokaságot nemcsak ezekkel, hanem bohóczjátékokkal is mulattatták. Némelly nyeglebohóczok, kik már most a troubadouroktól megkülünböztetve voltak, udvaroknál vagy egyeseknél éltek mint az udvari bolondok; mások szerte barangoltak tarka ruhában, fuvolával, vagy három húros citharával, mellyet nyergökbe vagy hátukra akasztottak, és övükről lefityegő alamizsna-tarisznyával. Néha a troubadourral együtt kóborolt egy-egy nyeglebohócz s annak énekét fuvolával kisérte; némellyiknek troubadourja egy-egy éneket adott, mellyet a nyeglebohócz pénzért hallatott. Petrarcától sokan kérték el sonettjeit, mellyek énekelgetése által tetemes pénzt gyüjtöttek össze. Egy troubadour az őt kisérő nyeglehez igy szólt: „Tudnod kell jól költeni, jól rímelni s a játékot jól előadni; jól kell tudnod czimbalmozni, almát vetni a légbe aztán a kés hegyével felfogni, a madarak hangját utánozni (a majmokat?), négy abroncson át ugratni, fuvolán, egyhúros hegedűn s citharán játszani. . . . Lásd el magad uj, tízhúros hangszerrel, s ha

megtanultál azon is játszani, semmi szükséget sem fogsz szenvedni... A leghíresb beszélyeket s regéket emléből kell tudnod: mikép repül és oroz a szerelem, mikép jár születésétől óta meztelenül, s mikép játszsza ki az igazságot hegyes nyilaival... Tanuld meg a szerelem rendeleteit, előjogait s orvosszereit, és megtudandod fejteni annak különböző fokait: mikép repül sebesen, mikép él, mikép csalja s gyötri azokat, kik neki szolgálnak."

Méltatlanság volna tehát összezavarni a nyeglebohóczot a troubadourral. Sordello keservesen panaszkodik ez ellen: „Ez soha sem vágott, sem nem kapott sebeket, egy jeles tettet sem hozhat fel. Soha sem látott senki nála gyávább ficzkót, ki reszketés nélkül a fegyvert kezébe sem tudja venni. Ő jogtalanul nevez engem nyeglének, miután e név csak reá illik; reá, ki mások után jár, míg én senkit sem követek, hanem mások követnek engem. Ő csak másoktól vesz, de nem ad semmit; én adok, de venni semmit sem veszek. Ő eladja magát akárkinek, én jövedelemből élek s nem fogadok el senkitől semmit, sat."

Angolhonban a minstrellek szabadon mehettek be akárhová, sérthetlenek voltak, s énekeikért szállást és élelmet kaptak.

I. Eduárd király elnyomta a bardokat, kik énekeikkel a népben nemzeti érzelmeket gerjesztettek. Rendelete így szólt: „Miután sok hivalkodó minstrell neve alatt más házába megy, s enni és inni kér, sőt meg nem elégedve ezzel, a ház urától ajándékokat is követelnek: hogy véget vessünk e gyalázatos életmódnak s hivalkodásnak, rendeltük, hogy a főpapok, grófok s bárók házába senki se térjen be enni s inni, ha csak nem valódi minstrell. A mi az alsóbb rendü házakat illeti, ezekbe senki sem mehet be, hacsak nem hivatik; s a ki be is hivatik, étel s italon kivül ajándékot ne követeljen, különben minstrelli rangját veszti el."

Midőn egyszer II. Eduárd, országos lakomáján az összes főurakat s főpapokat zöld gallyak alatt vendégelné, egy minstrell ruhába öltözött nő mutatta be magát, s egy, Eduard kormánya ellen hevesen kikelő gúnyiratot szavalván el, tovább ment. Az illy szabadosság legkevesebbé sem tetszhetett az uralkodóknak, kik is azért gyakran megszorító rendeleteket adtak ki. Léteztek mégis minstrellek egész Erzsébet királynőig, ki elrendelte, hogy azok mint csavargók büntettessenek. Franciaországban, mint minden mások, a minstrellek is egyleteket alakítottak, mellyek közül a párizsinak Pariset 1321-ben először adott rendszabályokat.

Kevés idő folyt le, s a troubadourok nem különböztek többé a

nyeglebohóczoktól. Hasztalan emelt ez ellen panaszt a troubadourok egyik derekabbja, Vital Péter, s ügyekezett amaz állásnak előbbi méltóságát visszaszerezni. Ne utánozzátok — kiált ő fel — ama költőket, kik a világot szerelmes hangicsálásaikkal untatják. Változatosaknak kell lennünk s alkalmazkodnunk a hallgatók szomorához vagy vidámságához, de kerüljük a megvetendő viseletet, az aljas és nemtelen előadásokat. Riquier is siratta a szerelmi tudomány boldog korszakát s Castiliai IX. Alfonzhoz irt egyik levelében felszólitja öt, emelné föl az udvari dallosok nevét bitorló nyeglebohóczok által lealjasitott troubadour-rendet, és sorozza öket, királyi hatalmánál fogva, négy osztályba, u. m. mesterek (szerzők), troubadourok, játékosok és bohóczok osztályába.

Idejök azonban lejárt. A lovagias szellem, melly a troubadourságnak létet adott, naponkint hanyatlott; az udvari lakomák, a szerelmi törvényszékek, hol ők ügyességöket kitüntetni jelentek meg, valódi hadaknak s állami számitásoknak adtak helyet; s midőn végre Anjou Károly, udvarát Provenceból Nápolyba tette át, Provence pedig pápai olasz uralom alá került, a troubadourok végkép megszüntek. Ekkor egyszersmind a városok a várak fölött, a kereskedők a főurak fölött túlnyomókká lettek. A toulousei capitouls mégis legalább mesterkélt küléletét akarta e hazai intézménynek fenntartani; s 1323-ban A vidám tudomány akademiája állittatott fel, melly a következett évi május elsején arany fuvolával jutalmazta a provencei költészet legjobb szüleményét. Bizonyos Isaura Clementia e népes versenyeket nagy fényre emelte; mellyek, minthogy arany virágokból állottak a jutalmak, Virágjátékoknak neveztettek el. A legszebb canzone arany violával, a legjobb serventese vagy pásztordal ezüst jazminnal, a legjobb ballada ákáczvirággal jutalmaztatott. És e virágünnepély annyira tetszett az utódoknak, hogy a nagy forradalom általi megszakadás után 1806-ban ujra életbe léptették [1]).

A provencei nyelv s irodalom utóbb Aragoniába ültették át, hol a troubadourok még jó ideig énekeltek. Henrik, Villena határ-

[1]) Az *Academie des Jeux floreaux* közzé teszi most a *Monuments de la litterature romane*-t, vagyis szövegét s fordítását a legjelesb daraboknak, mellyek az 1324-ik évtől kezdve pályáztak. Az első kötet tartalma (Toulouse 1841.) *Las Flors des Gay Saber, estier Dichas las Leys d' Amors*, melly egy neme a provencei nyelv- és költészetről értekezésnek. Következett 1849-ben *Las Joyas del Gay Saber*, koszorúzott költemények gyüjtelme 1324-től 1498-ig.

grófja, ki mint mind a két határon birtokos, nagy befolyással bírt, rávette I. Jánost, Aragonia királyát, hogy Barcellonában a toulouseinak mintájára akademiát állitson fel, melly azonban csak rövid ideig állott fenn. A XV. század közepén Ausias valenciai határgróf költött még ama nyelven, olly sikerrel, hogy őt némellyek, mint kalandjaira, úgy műveire nézve is Petrarcával hasonlítják össze. Az aragoniabeliek azt is követelték, hogy a latin nyelv helyébe a provencei tétessék nyilvános okiratok nyelvvévé; elálltak azonban e kivánatuktól a castiliai király kedvcért. Az ausztriai uralom alatt aztán elnyomatott a provencei nyelv egészen, s később mikép annak, úgy a többi elrablott szabadságnak visszaszerzésére a kisérletek sikertelenek maradtak.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Legendák, Novellák, Regények.

Egyik legjelesb érdeme volt a troubadourok és bohóczoknak, de különösen a minstrelleknek, hogy a lakomákat és mulatságokat elbeszélésekkel vidámitották fel. Ezek tárgyai leginkább egykorú eseményekből, hős és nemes tettekből meríttettek, néha elmés tréfák is voltak. A „Száz régi novella," melly az olasz nyelvnek egyik legbecsesb emléke, némi fogalmat ad azok mivoltáról. Hogy sokszor ocsmánységig aljasultak, eléggé láthatjuk a többi közt a Decameronból. Gyakran vallási s szerzetesi hagyományokból vétettek, s Mária bennök a legszokottabb szereplő személy.

A sok legenda közül, mellyeket leginkább mély vallásos érzetü emberek szereztek, nem lesz fölösleges nehánynyal megismerkednünk.

Szent Bavo, Gand környéki remete, szembe jött egy rabszolgával, kit még mint világi ember ő adott volt el. Leveretve e nagy bűn emléke által, hozzá megy s igy szól: Én vagyok, ki egykor megkötöztelek; verj, köss meg s vígy a börtönbe. Ez vonakodott, utóbb azonban ráállván, megkötözi, levágja haját s a közbörtönbe viszi. — A ki ezt elbeszéltetni hallá, rosznak találta a rabszolgaságot és megkönyörült annak szenvedésein; hát még menynyire tetszhetett a rabszolgáknak!

Szent Márton mint katona, megmossa rabszolgáját s eszik vele; a tél kellő közepében egy meztelen szegényt látván, odaadja neki fél köpenyét, és ime éjjel azon félköpenyben jelenik meg neki Krisztus.

A longobardok megfogván Nocera mellett egy diacont, megakarják ölni; de Santulus pap könyörög, adnák a foglyot az ő őrizete alá, mit ha tesznek, ő kezesül adja önmagát s fejével áll jót. Alig hogy a longobardok elaludtak, a diacont futásnak ereszté, maga pedig önkényt átadta magát az ellenségnek. Ezek halálra vitetik, de a hóhér, midőn fölemelte a bárdot, keze fenmaradt a légben, s csak a szentnek parancsára jöhetett ismét előbbi rendes állásába; de a bakónak esküdnie kellett, hogy soha keresztény ellen föl nem emeli kezét. A longobardok ekkor vetélykedve ajánlottak Santulusnak rablott ökröket s lovakat; de a szent férfiú igy szólt: Ha kedveskedni akartok nekem, ugy adjátok ide rabszolgáitokat s én imádkozni fogok értetek. A longobardok minden foglyot oda adtak.

Normandiát szörnyeteg sárkány rémítette. Szent Román, az odavaló püspök, kiment egyszer egyházi diszruhájában, egy halálra itélt által kisérve, kinek a sárkány leküzdése esetében kegyelem igértetett. A bűnös azonban a szörnyeteg láttára megfutamodott; a püspök ellenben megkötözi azt stolájával, s a sárkány szeliden megy utána, miglen az ujjongó sokaság előtt alámerülni parancsolta neki. Igy jelvesíttetett a jónak a gonosz fölötti győzedelme; de a jelv a nép hitében valósággá lett, s a roueni káptalan annak emlékére minden évben egy halálra itéltnek megkegyelmezett; mi az erőszak ama korszakában igen szép jelenségül tekinthető.

Ha koldus kopogtatott az ajtón, a legenda emlékbe hozta, mikép Krisztus néha hasonló alakot öltött, s mint ollyan tisztelte meg jelenlétével Nagy-Gergely vendégasztalát. Ha a zarándok szállást kért legalább a kutyavaczokban vagy az istállóban, emlékbe hozatott Elek, a fejedelmi fiu, ki ismeretlenül atyja házánál az eresz alatt feküdt s szülői szolgáitól kapott egy-egy falat kenyeret.

Ollykor a roszul értelmezett jelvények adtak a legendáknak eredetet. Mirai sz. Miklós, oldalán három a keresztelő medenczébe léptetett megtérttel festetett le, kik azonban, hogy a szentnek felsőbbsége kitünjék, emennél sokkal kisebb alakuak voltak; a nép azt oda magyarázta, hogy a három megtért három gyermek, kiket, miután istentelen szokás szerint vizbe fojtottak, sz. Miklós életre hozott. A

disznó, sz. Antal lábánál, melly a legyőzött pokoli ellenséget jelenti, a népnek illetlen magyarázatokra adott alkalmat [1]).

Ama testi hajlam, melly a jónak megismerése után is a roszat keresi, a legendákban ördög által személyíttetik, melly nemtője az anyagnak és a rútságnak, különböző alakot ölt fel a kisértendőnek vágyai szerint, amint t. i. vagy bujaságra, vagy kételyre, vagy fösvénységre, vagy hiu dicsvágyra ingerel. Nápolyi Victorin, egy pusztába vonulván, egy egész évet folytonos böjt s imádkozásban tölt el. A minden jónak ősellensége, szokása szerint megirigyelvén ezt, szép lányka alakát ölti fel s a remete barlangjához érvén, eltévedettnek tetteti magát, s elkezdi: „Oh én szegény, ki eltévedtem az erdőben és setétségben! Ah segíts rajtam, akárki vagy, lakója e helynek! hol csak erdőt és eget látok; ah ments meg a tajtékzó szájú vadkanoktól, holnap pitymallatkor rögtön el fogok menni. Nem kérek sok időre szállást, csak egy éjen át leszek vendéged. Elég volna nekem hajlékod nyilása előtt fekünnöm, ha nemem gyöngesége s az orditó medvéktőli félelmem azt engedné. Hallod mint tutúl a farkas? segitség, segitség, mig idő van rá; a te érdemed lesz, ha megmentetem, a te bünöd, ha elveszek.“ Pokoli mesterség, mit nem vívnál ki álnokságod által? Victorin megnyitja hajlékát s a megszánt ellenséget bevezeti. Helyet mutat neki a cella egyik szegletében, míg ő a másikban huzta meg magát. Alig mult egy óra, a leány folytonos mozgás és forgolódás közt lábával az Isten emberéhez ért s bűnös lángot gyulasztott annak ereiben [2]).

Ekkép személyesíttetett a gondolat és az akarat. Máskor a nagylelkü önmegadás, a szépségnek feláldozása, önmaga s a beléje szeretők fölötti győzelmei tárgyaltatnak. Orsolya tizenegyezer szüz kiséretében Britanniából Koman, bálványozó germán fejdelemhez küldetik feleségül; ő azonban elhatározza összes társnőivel együtt szüzeségöket a mennyei vőlegénynek szentelni. Önmaguk eveztetik el a hajót Kölnig és Baselig; innen a szent apostolok székeig zarándokolnak, s Siricius pápa megkereszteli őket. Visszatérnek ezután Kölnbe, hol Orsolya Komant is a keresztény hitre téríti. Végre a góthok hatalmába esik a város, s ama szüzek, tisztaságuk védelmében életvén meg, mennyei üdvözültek karává lesznek.

---

[1]) **Alfred Maury**, *Essai sur les légendes pieuses du moyen âge, ou examen de ce qu' elles renferment de merveilleux d' après les connaissances que fournissent de nos jours l' archéologie, la théologie, la philosophie et la physiologie médicale.* Párizs, 1843.

[2]) **Bolland**: *ad 8. jan.*

Ágnes, gyönyörű római leányka, kereszténynyé lett s szüzességet fogadott. Megpillantván őt Sempronius gróf fia, beleszeret, de nem mehetvén semmire, sem kérés sem ajándékok által, igen elepeszti magát; Megtudván az apa fia bajának okát, parancsolja Ágnesnek, hajoljon fia kivánatára; midőn pedig ez szilárdul ellenállna, Sempronius meztelenül egy pitvarba kötteti őt ki; de íme a szemérem elfedésére megnő hirtelen a szűznek haja, kit midőn a szerelmes fiu illetni akar, halva rogyik lábaihoz. Sempronius harag és fájdalom közt ördöngösségről vádolja Ágnest, ki forró imájával kieszközli a bünös fiu feltámadását; az apa és fiu megtérnek ekkor, de a pogány papok halálra üldözik Ágnest, ki is ekkép nevelte a szent szüzek számát az égben [1]).

Más legendák az áhítat ébresztésére vannak irányozva. Angolhonban Imma a csatatéren hagyatik mint halott; fivére Tunna, ki apát volt, gyakran mond lelke üdveért szent misét. Immát azonban kigyógyitá az ellenség s rabszolgaságra vetette. Itt gyakran történt, hogy bizonyos órában (épen a misemondás alatt) a rabszolga láncai mindig lehullottak, min megindulván végre Imma ura, visszaadta neki a szabadságot. Hire menvén e csodának, a halottak lelkeiérti áldozatok még gyakoriabbak lettek [2])

Egy szép apácza, ki a sekrestyében a szolgálatot vitte, soha sem ment el a folyosón felállított Mária kép előtt a nélkül, hogy a v e szóval ne üdvözölte volna. A gonosz megkisértette őt, mondván, hogy ő, az olly szép, olly bájos lányka a világban sokkal szerencsésebb volna, hogy tisztelet s kedvkeresés fogja körül venni; ekkép rávette, hogy egy, őt megszöktetni akaró káplán terveibe beleegyezzék. Az összebeszélés szerint a káplán egy este a kapunál várta őt, s az apácza csakugyan elkészült s már ment, de midőn a Mária kép előtt a szokott a v é t elmondaná, egy tekintélyes nő visszatartá, úgy, hogy el nem szökhetett. Másnap ugyanez történt vele, s a káplán már panaszkodott, hogy hijába kell várnia; midőn pedig megérté, mi akadályozza a szép apácza szökését, javasolta neki, hogy ne mondjon e kép előtt a v é t, hanem fordítson hátat; mit midőn az apácza megtett, csakugyan sikerült a megszökés. Azonban az előbbi avék nem maradtak eredmény nélkül. A boldog szüz elakarta takarni a bünös apácza gyalázatát, s felvévén alakát, pontosan végezte ennek kötelességeit, míg csak távol volt. Tiz év lefolyta után megbánta bűneit

---

[1]) E történetet szent Ambrus irta meg. **Bolland.** *ad 21. jan.*

[2]) Beda (Hist. IV. 22.) ollyantól hallá, ki a felszabadultat ismeré.

a megszöktetett szerzetes nö, s elhagyván csábitóját, visszaohajtozott a zárdába. Oda is jött a kapuhoz egy estve, de midőn annak kilincséhez nyúlna, belülről e kérdést hallotta: Ki vagy? — Bünös nő, ki bűnbánatot jő tartani, felelte a magábaszállt s elmondá vétkes kalandjait. — Én pedig – szólt a kapusnő — én Mária vagyok, kit te sokáig tiszteltél s ki tiszteléseid jutalmaul eltakartam gyalázatodat. Elmondta a boldog szűz, mikép helyettesité a távollevőt s most visszaadta ruháit; s a dologról senki sem tudott volna semmit, ha a bűnbánó maga nem mondta volna el, mire társnői őt még jobban szerették s tisztelték.

Egy barát lefestette egy zárdára Szűz Máriát, mint igen szép nőt, lábai alá pedig az ördögöt a legrútabb alakban. Az ördög panaszra jött s fenyegetés közt kivánta a baráttól, hogy javítsa ki az ő képét. A barát még rútabbra csinálta az ördögöt; de épen midőn állványon állott, és rútabb színekkel festette azt, az ördög épen akkor jött s kikapta a barát alól az állványt. A leesőt Szűz Mária felfogta és leereszté szépen a földre; mire a felbőszült ördög uj fegyverhez nyult s szerelmessé tette a barátot egy szép özvegybe. Összebeszéltek, hogy megszöknek s a barát az apátság kincseit is magával viszi. Utközben elfogatnak s a nő szabadon bocsáttatik, a szerzetes pedig börtönbe záratik. Most megjelen neki az ördög s kicsúfolja, de mégis megszabadítni igéri őt, ha szebbre akarná festeni. A bünös ráállt, lánczai lehullottak s ő cellájába ment alunni, hol másnap szerzetestársai szokott foglalkozásainál találták, mintha semmi sem történt volna; ujra börtönbe hurczolák, de visszatérve, szobájában az ördögöt találták, kit onnan szokott szertartásokkal űztek ki. Mindenki azt hitte, hogy az apátság kincseit az ördög rabolta el. A barát szabaddá lett.

Egy ember szünet nélkül az olvasót imádkozta; azonban hirtelen halállal mulván ki, az ördög által pokolba vitetett. A legenda szerint Szűz Mária észrevévén, hogy a szokott imák nem hangzanak fel többé hozzá, kérdést tett, mi az oka, s megtudván a történtet: Lehetséges-e — kiáltott fel — hogy az én Fiam legbuzgóbb tisztelőim egyikével ezt engedte volna tenni? Felmegy tehát tüstént a mennyei palotába; az Ur előhíja s kérdőre veszi a sátánt, de ez avval menti magát, hogy azon ember az olvasóból nem annyi szemet imádkozott le, a mennyit kellett volna. Jól van — szólt közbe a Madonna — hát csak fel kell fűzni annyi szemet, a hányat ő elimádkozott. Ez

megtörténvén, a fűzér olly hosszu lett, hogy Szűz Mária, tisztelőjét a pokolból azon huzta fel az égbe.

Chiavenna völgyében leszakadván a hegyről egy szikla, beomlasztott egy gödröt, mellyből a kígyókő ásatott, s a munkások egyikét odatemette. Sikertelen maradván minden kisérlet, megmentése végett, a szerencsétlen már mint halott sirattatott meg; de íme midőn egy év mulva az ásás ujra megkezdetett, a munkás életben találtatott s beszélé, hogy neki, egy napot kivéve, egy galamb mindennap finom eledelt hozott. Kitudódott ekkor, hogy neje érette mindennap misét szolgáltatott, egy napot kivéve, mellyen egy vizáradás által a templomtól el vala zárva [1]). Igen számosak az illyen, purgatoriumi lelkek megszabadítására vonatkozó legendák.

Minket, kik büszkék vagyunk vallási türelmünkre, meglep egy irhoni domonkosrendi szerzetesnek, ki tudott görögül, latinul és arabul, az Inquisitió századában irt elbeszélése [2]). Egy bölcs kelet felé utazott egy öszvéren, melly az ő élelmi készletét is hátán vitte. Szembejő egy gyalog zsidóval, és szóba állván vele, kérdi tőle: minő vallású volna? — Én hiszek egy Istent, ki megjutalmaz engem, ha a velem nem egy hiten levőt megölöm. — Az én vallásom pedig — felelé a bölcs — azt parancsolja, hogy a velem nem egy hiten levőt is segítsem s baját magam bajának tekintsem. — Mért nem cselekszel tehát a szerint — mondá a zsidó — hanem jóllakott, erős létedre öszvéren ülsz, míg én, a kiéhezett és fáradt, gyalog megyek? A bölcs leszállott, enni inni adott a zsidónak s átengedte neki az öszvért. Ez felülvén, megsarkantyúzza az öszvért s ott hagyja jóltevőjét gyalog s élelem nélkül. A bölcs hálát mond az Urnak s folytatja utját, de nem sokára fetrengve találja a zsidót, kit az öszvér levetett s összeroncsolt. A bölcs felveszi őt, saját házába viszi, hol a zsidó az ő karjai közt hal meg. A király e kegyes férfiut első tanácsosává nevezte.

Azon közép-kor, mellyet mi csak vad kegyetlennek képzelünk, minden erénynek jutalmát a kereszténységben találja fel. A könyörületességet semmi gonosz tett sem zárja ki; Trajánnak egy igazságos tette olly becscsel bir, hogy Gergely pápa imái kiszabadítják

---

[1]) Szent **Damiani Péter** beszéli.

[2]) Közzétette 1847-ben Le Clerc az *Academia* közgyülésén tartott értekezésében.

őt a pokolból. Maga az áruló Judás is nehány percznyi enyhületet nyer a pokolban.

Annál nyiltabbnak kelle lenni a javulás utjának azok számára, kik a földi pályát, az elégtétel utját, még be nem végezék; gyakran a leghíresebb rablók s legkegyetlenebb gyilkosok legnagyobb szentekké lesznek egy intelem vagy a malaszt által. A bűnös nő a régi világban nem ismert ujjászületést; s ha az undor, elfáradás, megvetés, szégyen le is téritette őt a gonoszság utjáról, nem volt, a ki őt ujra tiszteltté tegye. A kereszténység a bűnbánó Magdolnát mutatta fel, kinek példájára sok más nő hasonló kalandja legenda tárgyává emelkedett.

Szent Makár elhagyja nejét s gyermekeit s Ráfael angyaltól egy barlangba vezettetik, mellyben két anyátlan oroszlánkölyök tanyázott. Itt élt ő több évig, mig végre az irígy ördög asszony képében elcsábitotta őt. Csakhamar észrevette Makár, milly nagy bűnt követett el, az oroszlánok elhagyták, aztán visszatérvén földbe ásták őt nyakig, karjait szabadon hagyva. Úgy élt három éven át, csak azon füből élve, mellyet maga körül elérhetett; három év mulva visszatértek az oroszlánok s kiásták őtet.

Az ördög, mint látjuk, nagy szerepet játszik a legendákban; de „ő sem olly fekete, mint a minőnek festik.“ Néha szolgálatot tesz, máskor álnoksága daczára megcsalatik, legyőzetik, sőt bűnbánatra kényszeríttetik. Szent Farkas (Lupus) egy egész éjen át a korsóba zárva tartja őt, hová azért bujt, hogy a szent férfiu őt a vizzel együtt lenyelje; szent Antal, miután szolgáltatta magát vele, szemébe köp; néha szerződésre lép azokkal, kik neki lelköket lekötik, de rászedik őt ravasz föltétek által; Nostradamus, testét igérte oda, kivévé azon esetet, ha sem az egyházban sem azon kivül nem volna eltemetve. Halála előtt elrendelte, hogy a templomfal egyik üregébe temettessék el.

De a mit ama vadkegyetlennek kikiáltott korszakban alig hinnénk feltalálhatni, még az állatok iránt is kegyeletet látunk gyakoroltatni. Lodii Bassano egy üldözött szarvasborjut püspöki köpenye alá takart. Binascoi sz. Veronika tyúkokat ápolt. Szent Helenus krokodilon nyargal; szent Mártát a sárkány szolgálja; szent Florentin nyája őrzésében medve által segíttetik.

Alexandriai sz. Makár zörgést hall cellája előtt, kinyitja az ajtót, s íme egy hiéna vak kölykét hozta oda. A szent imádkozott s visszaadta a kölyöknek a látást, mire a hiéna megfordult s elment. Másnap reggel ujra eljött s báránybőrt hozott, de a szerzetes meg-

dorgálta, hogy a szegényeket fosztotta meg, s csak akkor fogadta el a báránybőrt, midőn a vadállat mozgásai által mutatta, hogy a szegényeket nem fogja többé károsítni. Szent Albert remetétől a nyúl szelíden meg hagyta magát fogni, s midőn a nézők meg akarták azt ölni, Albert így szólt: Ne bántsátok barátim; minek ártanánk neki, a ki nekünk semmit sem ártott? és szabadon ereszté. A nyúl más alkalommal is üzetvén a vadászok által, a szent férfiuhoz menekült, ki ruha ujjába rejté el, mig a vadászok elmentek, aztán szabadon ereszté [1]).

Mindezen mondák nagy hatást gyakoroltak a népre, törhetlen szilárdságot s nemes ellenállást idéztek elő. Adelard püspök soha sem akarta hódolatát bemutatni azon nőnek, kit Nagy-Károly az elűzött Hermengard után vett el; Herminald apát, midőn az átok alá vetett IV. Henrik a monostorhoz közeledett, a helyett hogy mint mások, harangzúgás és a barátok éneklése közt fogadta volna, egyszerűen a kapuhoz ment, s így szólt: Császár! ha nem tudnám, hogy ki vagy átkozva, fogadnálak kellő tisztelettel [2]).

Midőn én valamelly népet megismerni ohajték, közéje vegyültem, hogy halljam regéit s énekeit; és igy csak a haszontalanok fogják haszontalannak találni, hogy én itt egypár legenda tárgyát hoztam fel. Növekszik ezek fontossága az által is, hogy forrásává lőnek a szép művészetek tárgyainak, miként a Biblia vagy a történelem. Néha regény terjedelmével birnak a legendák, minő Barlaam és Jozafát Joannes Damascenustól, bizonyosan keleti eredettel, mint a Hét alvó jelves története is. A legendákban ne keressünk csattanós fordulatokat, hanem csak szelíd, áhítatos erényeket s a benső élet történetét; néha nem egyéb a tárgy, mint ájtatos remeték vagy a világgal s rokonokkal küzdő szüzek, vagy az erény és bün között habozó bünösök érzelmei; azért ha néha minden rend, igazság s megkülönzés nélkül adatnak elő, mégis nagy lépést képeznek a felé, a mi az uj irodalmat a régitől megkülönbözteti, vagyis az ember belsejének tanulmánya felé, melly a szülemlő s növekvő szenvedélyt fokonkint kiséri, miglen győz vagy legyőzetik. Azokból fejlenek elő az utóbbi korszakban a regények, mellyek irói abban találják kedvöket, ha lábbal tiporják mindazt, a mi a társadalomban, házasságban, családban, gyermekszeretetben, az önbecsülésben s a

---

[1]) **Bolland.** *ad* 7, 10. 13. *jan.*

[2]) U. o. *ad* 2 et 8. *jan.*

szerencsétlen iránti kegyelet- s tiszteletben szent van; és az illyen táp felé épen azon telhetetlenek rohannak, kik a legendák ájtatos korszakát büszke szánalommal nézték le.

Egyébiránt nemcsupán a vallás szolgáltatott a középkor elbeszéléseire tárgyat, hanem gyakran a honszeretet, a szerelmi hűség, a testvérgyilkosság gyűlölete is. A troubadourokról beszélve, már érintettük, hogy ők sok történetecskét maguk találtak ki; ollykor Tell Vilmos regényes esetét, máskor az ájtatos Ginevra di Almieri történetét beszélték el, ki elevenen temettetvén el, kedvese által uj életre hozatott; majd Romeo és Julia, Pietro Baliardo, Imelda dei Lambertazzi, Pia di Sienna, és Francesca di Rimini szomorú eseteit regélték.... A tudatlan századok költészeti találmányai ezek, és mégis, a mi azokban hathatós és erőteljes van, azt az ujabbak legkevesbbé sem érték utól, s a legnagyobb lángelmék nem szégyelnek a középkorból meriteni, mint tett a Berlichingeni Götz, a doctor Faust és a don Juan szerzője.

A keresztes vitézek keletről sok hősköltészeti történeteket hoztak át Európába, mellyek mig amott kellően föl nem használtattak, itt a legszebb költemények tárgyaivá lettek. Én hinni merem, mikép az Ezer és egy éj már akkor hozatott be; és a Shahname és az Antar egyes jelenetei hihetőleg az európai lovagi románczokba mentek át, uj irányt adva a szépirodalomnak.

Az indiai Sendebad (Hét tanácsos könyve) olly elbeszélések gyüjteménye, miket az ifju királynak, anyja és tanitója regéltek el. Ez indus nyelvről perzsára, aztán arabra, végül görögre fordittatott s talán az első keresztes háboru alatt Francziaországba hozatott által. Egy szerzetes utánozta azt latin nyelven, és ez utánzatot Le Clerc Herbert a XIII. században francziára forditotta Dolopathos vagy A hét bölcs regéje czime alatt.

A mese alkalmasint Indiában született, hol a lélekvándorlásbani hit az állatokra nagyobb figyelmet fordittatot, s nem látszék képtelenségnek azoknak észt s beszédet tulajdonitni. Ott szerkesztetett a legrégibb mese-gyüjtemény Kalila és Dimna neve alatt, az első mesében szereplő két rókától, vagy Pansha Tantra azaz öt szakasz czime alatt. Szerzőül Bilpai bramin tartatik, de e név mikép Aesop is, csak gyüjtőnév. Két részből áll e meseköltemény, melly arra van szánva, hogy a fejedelmet jó kormányzásra tanitsa. Az első részben a ravasz és nagyravágyó róka visszaél az oroszlánnak, mint állatkirálynak kegyetlenségével, s felbőszíti őt első tanácsosa, az ökör ellen annyira, hogy az állatkirály megölte ezt.

A második részben az oroszlán észreveszi hibáját, bizalmatlanná lesz a róka iránt, fölfedezi végre csalárdságát s halálra itéli; de a ravasz állat módot talál szabadulásra s megszökik. — A világuralom fölött mindig a ravaszok és az erősek versengtek.

Keletkezési ideje e költeménynek, mikép mindennek keleten, nem tudatik; de a VI. században egész keleten nagy hírben álla. Chosroë Nushirván, orvosát, Burzuyét küldötte Indiába annak megszerzése végett, mi a Shah-naméban érdekes mellékdarabot képez. Megszereztetvén, a régi perzsa nyelvre fordíttatott s a királyi kincstárban őriztetett egész az országnak a musulmanok általi elfoglalásaig. A nagy Al-Mansor aztán arabra és pedig versekben fordíttatta le, mely nyelvről a XII. században az uj perzsa nyelvre tétetett át, mindig hozzáadás és változtatással. Görögre már a XI. század vége felé Seth Simon, héberre pedig Joel rabbi tette át, melly utóbbi szerint Capuai János, kereszténynyé lett zsidó 1262 és 1278 között latin fordítást eszközlött Directorium humanae vitae alias parabolae antiquorum sapientum, czim alatt. A megkülönítő pontok hiánya miatt a héber fordító, úgy látszik, Bilpai helyett Sendebadot olvasott, mely hiba becsuszott a latin fordításba is, s innen a Sendebad könyvéveli összezavarás. A latin fordítás nyomán készültek a különféle európai nyelveken történt átdolgozások.

Kútforrásul szolgált e fordítmány a franczia költőknek, melyből elmés, élénk, eredeti, sokszor egyszersmind ocsmány vagy csipős elbeszéléseiket merítették, fabliaux nevü dolgozatokban. A mint az arabokkali viszonylatok szaporodtak, a szerint növekedett a mesék iránti rokonszenv is; lakoma mesés elbeszélés, rege nélkül meg sem történhetett már, gyakran a vendégek maguk körben mondottak el mindnyájan egy-egy mesét. Legtöbbször mégis a minstrell tiszte volt ez, ki az elbeszélést hangszerével kisérte. Ekkép pótoltatott a még akkor divatonkivüli kártya és szinház. Senki sem emliti többé ama mulatság-tárgyakat, de felhasználták nemcsak Boccaccio s Margit, navarrai királynő, hanem La-Fontaine s más elsőrendü irók is.

Bizonyára a troubadourok sem hagyták felhasználatlanul Provence-ban; de csakis Provence-ban, miután északi Franciaországban a provencei nyelvtől különböző, tulajdonképi franczia nyelv kapott lábra. A normannok a helyett, hogy elnyomták volna a nyelvet, inkább uj teuton alakokkal gazdagitották s a franczia irodalom zsengéi is Normandiában születtek. Legrégibb emlékül tekintendők Hóditó-Vilmos angolhoni törvényei, aztán a csodás elbeszélések, mellyeket a kalandvadászó normannok annyira kedveltek. Itt alakult meg

a troubadourok egy különös neme Trouvers név alatt. Mig a troubadourok az udvaroknál s a szerelmi törvényszékek előtt versenyeztek, a trouversek májusi összejöveteleken olvasták fel műveiket, s a győztes rózsakoszorúval jutalmaztatott; a troubadourok leginkább szerelmi, a trouversek harczias tárgyakhoz ragaszkodnak [1]); amazok saját kalandjaikról hiresek, ezeknek alig tudjuk neveiket; igen egyerüek, természetesek, sőt pajzánok is, de e pajzánság nem lesz felötlővé azon gyermetegségi szinezet által, melly elvész a forditásban még Boccaccio s La-Fontaine keze alatt is.

Velök kezdödik a mai regény, melly név eleinte minden, franczia nyelven irt hosszabb dolgozatra, utóbb azonban csak költött kalandok elbeszélésére alkalmaztatott [2]). Seth Simon, a görög udvar főruhatárnoka a XI. században perzsa nyelvről görögre forditotta Nagy-Sándor mesés történetét, melly aztán latin nyelvre tétetvén által, kedvet adott hasonló elbeszélések irására. A keleti képzelem sok költött dologgal ékesité a macedoni hős nevét; Curtius maga is bevallja, hogy ollyat is elbeszél róla, a mit maga sem hisz, s Mai bibornok nem régen Sándor utleirását s bizonyos Valerius elbeszélését tette közzé, mellyben a későbbi franczia regék összes kalandjainak csiráit találjuk fel. Úgy látszott mintha a nagy hős iránti hódolatát minden nép mondáiban tette volna le: Egyiptom Nektaneb királyt állitá Sándor atyjának; a perzsák Dárius fivérének mondták öt; a Talmud Oggal s Magoggal hozta összeköttetésbe; India varázslataival vette öt körül; Európa lovagias érzelmeket tulajdonitott neki s nagyravágyó származtatással sok népet a pellai hős társaitól eredtetett. Nagy-Sándor ekkép ujabb regények tárgya lett s a normand Bernay Sándor volt az első, ki Fülöp Ágoston udvaránál élve, Nagy-Sándorról hosszu költeményt irt, igen sok czélzással saját kora eseményeire. Nevezetes e mü arról is, hogy a benne használt tizenkét szótagos versek, mint a franczia hőskölteményi versek, a szerzőtől alexandrinusoknak neveztettek el [3]).

---

[1]) Voltak mégis lautos költőik is, mint Champagnei Tibold, sz. Lajos anyja-Blankának kedvese. Az angol Wright Tamás 1842-ben tette közzé Thaun Fülöp angol normann trouvère költeményeit a XII. századból, más azonkori franczia lautos költeményekkel s középkori politikai dalok gyüjteményével együtt.

[2]) **Hurd**, angolpüspök: *Levelei a lovagság és regények fölött, 1765.*
Panizzi, *Essay on the romantic narrative poetry of the Italians.*

[3]) A Bernay előtt használt versek nyolcztaguak voltak, változatosan majd him-, majd nőrimmel, a nélkül, hogy azoknak szigorú egymásutánja követeltetett

Bernay müvének mintájára egy névtelen 1110 körül Nagy-Károly és Roland történetét irta meg, melly a 800 körül élt reimsi érsek-, Turpinnak tulajdonittatott. [1]) Utána Monmouth Gottfrid, walesi bencze, 1138 körül a britek történetét irta meg latinul, belehozva Arthurt, a mesés walesi királyt, Kerekasztala hőseivel, Merlin varázslóval, Lancelottal s ennek szép kedvesével Iseult-tel, a lyoni Tristánnal, Percivallal s több más hőssel, kik aztán Nagy- Károly udvarának paladinjaival a költemények egész árját hozták létre. Még egy bizonyos Pisai Rusticián emlittetik, ki 1120-ban latinul irta volna meg a brit hősök történetét úgy amint azt neki a walesi Telesin és Melquin beszélte el; ezzel is azonban hihetőleg csak úgy vagyunk mint Turpin krónikájával.

A krónikák Rolandnak csak Roncevall melletti halálát emlitik, midőn az arabok és spanyolok a francziákat semmivé tették: melly hadjárat által Nagy-Károly megveretése daczára gátot vetett az araboknak, s az elesettek, mivel a hitért harczoltak, a földi győzelemnél nemesebb pálmaágat nyertek. Azért fennmaradt emlékök az énekekben, különösen Roland regéje harczra bátoritá a normannokat, midőn Angolhonban kikötöttek [2]). Elkezdődvén a kereszteshadak, a XI. század fenséges tudatlansága ezek eredetét egész Nagy-Károlyig vitte fel; Roland a lovagok példányképévé tétetett, sőt átvitetett Palaestinába s a kalifák- és sultánokkal hozatott viszonylatba. A normannok látván a Karolingok gyáva tétlenségét, csak ollyannak képzelték Nagy-Károlyt is, ki valódi élet nélkül, ragyogványos fényüzésben, mindent mások által tetetett; és a nagy fejedelem csakugyan mint illyen tüntették fel még Ariosto által is [3]). Compostellai sz. Jakab s

---

volna, mint ma. Az alexandrinusban nem kerültetett a vágás (caesura) utáni néma szótag a vers közepén, mint Bernay müvének kezdetéből kitűnik:

Qui vers de riche estoire veut entendre et oir,
Pour prendre bon exemple de prouesse cueillir
La vie d' Alexandre si come je l' ai trouvée,
En plusieurs sens écrite, et de boche contée....

[1]) L. ‚Fölvilágositó jegyzetek' a IX. könyvhez. F) alatt.

[2]) A *szász költő*, ki N. Károly történetét versekben irta meg, irja:

Est quoque jam notum vulgaria carmina *magnis*
Laudibus ejus avos et proavos celebrant.
Pippinos, Carolos, Hludovicos et Theodoricos,
Et Carlomanos Hlotariosque canunt.

Bouquet-nél 174. v.

[3]) „A karolingi regények — mondja Favriel *(Hist. de la poésie provençale)* a nagy és kisebb hűbéresek védelme s befolyása alatt irattak, kik a régi főnököktől származva a második ház vége felé Nagy-Károly monarchiáját szétdara-

a monostorok s egyházak dicsérete szerzeteseknek tulajdonittatik. Miután pedig Marco Polo utazása megismertetett, az elméket a keleti regényességek még inkább elfoglalták. Azok szinhelye egész Chináig terjedt ki, s Kathai fejedelemnője Rolandot őrültté teszi. Egy diszrakművet képeznek, mellybe minden kor saját érzelmeit s költeményeit tette le; mellyekből támadt ama regénykör, melly halhatatlan leend a ragyogó külső által, mellybe azt Ariosto öltöztette.

Eustach tanár 1115-ben franczia nyelvre forditotta a britek főnebb emlitett történetét, Brutustól, Aeneas unokájától kezdve, ki a trójaiak egyik gyarmatát Britanniába vezette, egész Calevaster walesi fejedelemig, ki 700-ban halt meg. Angolhon Brutusának neveztetik ő, s a költeményben megjelenik Arthur király is az ő Kerekasztala hőseivel [1]). Öt évvel később Gvasse Robert (Wace) Jersey szigetéről, II. Henrik udvari papja, ama költeményt a normandiai herczeg s Hóditó-Vilmos viselt dolgaival bővitette, egész Jerusalem elfoglalásaig. Ez a második regénykör, mellyben Arthur a Britszigetről a szárazföldi Bretagneba hozatik át s Nantesből indittatik kalandjáratokra.

Később jött létre a harmadik kör Gaul Amadis vagyis az Oroszlán lovagjának regénye által, mellyet némellyek normand, mások XIII. századi portugal szerzőnek [2]) tulajdonitnak, minthogy Amadis leginkább a castiliai költeményekben szerepelt.

---

bolták. A fiuk átörökölték az apák szellemét; ezek megsemmitették a monarchiai egységet, amazok minden áron ugyanerre törekedtek, s a XII. és XIII. század regényköltői, magasztalva a karolingi herczegek s grófok lázadását, nevelték saját koruk herczegei s grófjainak ellenállási szellemét, s buzditották őket, hogy a királyi hatalom alól függetlenekké tegyék magukat. Ez értelemben a karolingi korszak költészete barbárhősinek s egyedinek nevezhető.

[1]) A Brutusróli regény igy kezdődik:

Qui velt oir qui velt savoir
De roi en roi et d' hoir en hoir,
Qui cil furent, et dont ils vinrent
Qui Engleterre primes tinrent,
Queus rois y a en ordre eu.
Qui ainçois et qui puis y fu,
Maistre Gasse l' a translaté
Qui en conte la verité
Si que li livres la dérisent.

[2]) Vasco da Lobeira. Az egyetlen példány, mellyre a portugalok ezen állitást alapiták, a lissaboni földrengés alkalmával az Arveiro herczeg könyvtárával együtt veszett el. Cervantes az Amadis 4 első könyvét remekműveknek tartá.

Szent Graal [1]) lovagrendével utóbb képbeszéd (allegoria) szövődött bele a harmadik regénykörbe. A szent Graal névvel azon edény jelöltetett, mellyet Krisztus az utolsó vacsorán használt s mellyel Arimáti József a Megváltó vérét fogta fel.

A trójai hadról is egész regénykör képződött, egészen akkori modorú festésekkel. A keleti s különösen a perzsa költészetből vétettek át a Sylphek és Perik, kik a musulman szépeket a fogságban látatlanul vigasztalják; nyugaton ezek, a lovagok iránt barátságos vagy ellenséges tündérekké változtanak át. E lények uj nemü regényeket hoztak létre, mellyek közt legnevezetesebb A Bloisi Parthenopea kalandjai, mikben egy halandónak Melior tündérnöveli násza tárgyaltatik. A szerző bizonytalan.

Az utánzat, melly az erődús ifju képzelemhez olly kevéssé illik, még nem nélkülözi az eredetiséget, midőn a középkori költők régi hősöket énekelve, saját koruk színeivel festik őket. Különös mégis, hogy mellőzve az akkori élt keresztesek nagy vitéz tetteit, régi tárgyakat választottak; de ennek oka talán az, hogy a keresztes hadak eredménye akkor még nem volt kifejlődve, vagy mivel a költő igen szivesen a képzelem mezejére teszi át magát, vagy mivel igen hatalmas azon utánzási szellem, melly szerint az egyesek által kijelölt uton századok szeretnek járdalni. Bechada Gergely, tourainei lovag 1130 körül Bouillon Gottfridról irt egy franczia hősköltményt, tizenkét évig küzdve a még akkor nem irt nyelv nehézségeivel; a miért is igen sajnos, hogy ezen legrégibb franczia hősköltemény elveszett. Ugyancsak Jerusalem elfoglalását tárgyalja a Hattyu lovagja, mellyet kezdett Renaud, s bevégzett Gauder de Douai, harminczezer versben. A szokottaktól egészen eltérő viselt dolgok képezik egy XII. századbeli költemény tárgyát, mellyet 1839-ben kiadott Michel Szászok éneke (Chanson des Saxons) czim alatt, Baudel Jánosnak, artoisi trouvêrenek tulajdonitva azt. Megénekeltetik benne a szász háború, mellyet azon követelések idéztek elő, miket a szász király, Justamon, a franczia udvarnál mint Helnisnek, Chlodwig nővérének jegyese tett. Végződik a költemény Wittekind halálával, kit nejének, Sybillának szeretője, Balduin öl meg. Nincs benne sem tündér, sem csoda, a valódi élet körére szoritkozik.

Nem olly terjedelmes, de annál kellemesb költemények Neversi Gerhárd vagy a Viola Montreuil Giberttől, és Garin Loherin Flagy Jánostól. Számtalan más, kisebb nagyobb

[1]) *Grualt* némellyek *királyi vérnek* értelmezik, ibér nyelven csészét jelent.

hirü költeménynek szerzője nem tudatik. Hogy azonban a nagyobb rész monostorokban készült, onnan is hihetjük, hogy a sok mellékköltemény szent dolgokra vonatkozik, hogy nagy hasonlóság van bennök az ájtatos legendákkal s hogy többnyire az istenség segélyül hivásával kezdődnek.

E regényekben a hősök mind egy kaptára vannak ütve, csak a kalandok változnak egy kissé. A karolingi regények olly alakot öltenek, mintha gyülekezet előtt olvastattak volna fel, s ez alakot Ariosto is megtartotta. Az irók tettetik, mintha bizonyos kútfők szövegéhez ragaszkodnának, mellyet gyakran körülményesen s valódiság színével irnak le. Fierabras története „Párizsban a sz. Dénes monostorában, egy Richer nevü barát által a nagy oltár alatt fedeztetett föl;“ — „a legnemesebb Perceforest királynak legcsinosb, gyönyörü, mézzelfolyó s legkedvesb története“ egy britanniai apátság régi tornyának fala alatt, egy rejtek szobában, egy királyi koronával együtt találtatott meg, Humber folyónak Burtimer nevü partján, mivel Burtimer király a germán bálványozókat ottan győzte le; Vilmos Hainault (Hennegau) grófja, 1286-ban Eduárd király lakodalmára menvén, azon apátságba szállt s megnyerte az apáttól a koronát a király számára, önmagának pedig a kéziratot, mellyet Szent-Laudelin egyik szerzetese által görögből latinra, utóbb pedig franczia nyelvre fordittatott, s a „boldogságos Szüz tiszteletére s a nemesek és lovagok épületére“ közzé tett. Sz. Graal szerzője nem átalja azt a szent Háromság második személyének tulajdonitani.

A szerzők némellyei lovagias érzelmekre emelkednek; mások gyermekesködésbe, a legtöbben pedig tulzó nagyitásokba merülnek.

A regények, bár egy alapon dolgoztattak, mégis a különböző népek természete szerint minősültek. Scandináviában a skaldok költészetének tárgyaival gazdagodtak. Spanyolhonban, hol a tettek közösebbek és rokonabbak, nagyobb az egység s az egy czél feléi törekvés; a jellemek különzése is nagyobb, mint pl. Amadisban. A németeknél rémesebbek az események s a hősök a nemzeti történetből vétetnek. Franciaországban legtágasb mezejét s változatosságát találjuk fel a regényeknek, miglen a protestansok és hugenották a lovagregék makacs ellenségeiül léptek föl.

Olaszhonban is sok volt a regényiró, de hazai tárgyat egy sem választott. A novai krónika Attila viselt dolgait beszéli el. Guido delle Colonne, messinai jogtudós, a trójai hadra vonatkozólag Cretai

Dictys költeményét s Dares Phrygius munkáját használta [1]), s kora kivánalmainak megfelelő regényt készitett párbajok- s viadaljátékokkal, beleszövén abba a thébei hét fejedelem s az Argonauták történetét, arabok- s keresztényekként beszéltetvén Görögh hőseit, astrologiai, alchymiai ismereteket s a trivium és quadrivium tudományát tulajdonitván nekik; és mégis munkája nagy hirre kapott s majdnem minden európai nyelvre lefordittatott. Az Avventuroso Ciciliano-ban, mellyet 1311-ben Gobbioi Boso, Dante barátja irt, de melly csak 1832-ben tétetett közzé, öt főur megszökik Siciliából s kalandokat űz, mellyek itt elbeszéltetnek, „tanitására mindazoknak, kiket a szerencse üldöz, s erősitő vigasztalásukra, hogy el ne csüggedjenek.“ Egyvelege e mű a keleti meséknek, a classikusok egyes helyeinek felhasználásával. A Spagna istoriatá-ban florenczi Zanobi negyven énekben Nagy-Károlynak spanyolhoni háboruját irja le. A szegény Gverin (Guerino Meschino) ha nem is olasz eredetü, de bizonyára igen régen megolaszositott mű s átmenetet képez a lovagiastól a szellemmihez; tele van még csodás dolgokkal, de a hivők áhitatának nevelésére irányoztatik.

A regény nemes értelemben az irodalomnak egészen új alakja, melly kibontakozva a politika zajos eseményeiből, a sziv mélyébe száll alá, hogy kipuhatolja annak szövevényes rejtekeit s felmutassa, mint nyilatkoznak a belső szenvedélyek. Ennek alapjaul a szentekről legendák szolgáltak, mellyeknek tárgya sokszor nem egyéb, mint belélete egy-egy ájtatos nőnek vagy remetének. Dante Uj Életében [1]) (Vita nuova) és Petrarca A világ megvetésében (Disprezzo del mondo) sz. Ágostonnal s a belélet más kutatóis földeritőivel vetélykedtek; azonban a keleti eszmék berohanása a regényirókkal, mikép egykor a pogányirodalomban, csak a külsőséget kerestette; innét igen gyéren található fel bennök a személyiség mai eleme, melly által minden személyben az egyedi szenvedelmek s inkább a szenvedő, mint cselekvő ember vétetik tekintetbe.

---

[1]) Állittaték, hogy ezen trójai papnak eredeti műve elveszett s csak Cornelius Nepos forditásában maradt volna fenn. Valósággal a Dares Phrygius-féle munka nem egyéb, mint Exeter József, XII. század vége felé élt angol költő *De bello trojano* czimü költeményének kivonata.

[2]) Épen most veszem kezemhez az aláirási ivet Dante *Uj életére*, mellyet a mi ékes tollu *Cedezár Ferenczünk* forditott le. Vajha minél előbb hirdettetni hallanók az *Isteni szinjátékot* is! . . . (1853-i őszhó 16.) Lonkay.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Második keresztes háború 1147—1149.

Lovagiság, szerelmi törvényszékek, lovagjátékok, vitézrendek s troubadourok annyiszor jönek említésbe a keresztes hadak elbeszélése alatt, hogy mielőtt ezeket folytathattuk volna, mindazokra figyelmet kelle forditanunk; s ha kissé hosszabbak voltunk, az olvasó a tárgy természeténél fogva megbocsátand. A jerusalemi trónon Bourgi Balduint hagytuk (47. lap), ki nem akarván magát a musulmanok által felülmulatni, olly áhitatos volt, miszerint kezén s térdein a sok leborúlástól bőre megkeménykedett. Tizenkét évi kormánya után meghalt (1131) azon a helyen, hol Krisztus feltámadt vala. Itt lehanyatlik ama vitézkedő ország fénye, s a kereszttel szemben a perzsa csillag kezde feltündökölni.

Anjou Folco, Balduin veje s már előbb kormánytársa, hivatott meg a trónra, de a nagyravágyás és belviszályok olly dühös játékot üztek, hogy a hatvanéves gyönge fejedelem nem birta a gyeplőt tartani. Országlását mégis nevezetessé teszi Caesarea elfoglalása. Meghalván lóróli leesés következtében, utódjává III. Balduin (1142), egy 13 éves gyermek lett; bomlásnak indult minden, a felekezetek s pártok, mint a hanyatló országokban történni szokott, uralmat követelve napról napra szaporodtak.

Felhasználta e bonyodalmat Zenghi, Iconium sultánja, ki félelmetes hatalmat alapita Mossultól Damascusig, s megtámadta Edessát, elővédfalát a jerusalemi országnak. Josselin de Courtenay, Edessa ura, sokáig jól védte magát a musulmanok ellen; de utóbb egy torony beomlása alatt megsebesedvén, midőn hallá, hogy a sultán támadást intéz, az ő fia pedig nem elég vitéznek s csatára késznek mutatkozik, zsellyeszékben vitette magát a csatába s vigasztalódva halt meg, futni látva az ellenséget. Fia, ki vele egynevü, de nem egylelkü volt, ráhagyta magát szedni Zenghi által, ki rohammal vevén be a várost (1144), rablás- s vérengzésnek adta azt át, a tornyokról pedig ujolag Alláht és a prófétát hirdettette.

Öröm hangzott a musulmanok ajkain, mig a keresztények sirtak. Zenghi neve egész Európában rémületessé lett, mig övéinél imába szöveték s a költők által magasztaltaték. De alig hunyta be szemeit e

hős, a mieink legott ujra elfoglalták a roszul őrzött várost (1145). Azonban fia Nureddin megesküdött, hogy vissza nem tér fővárosába, mig a kereszténveket ki nem irtja. Visszafoglalta Edessát (1146) s a 16000 keresztényt, kik a vérfürdőt túlélték, rabszolgaságra hurczolá. Csak nehány koldus lakott „romjai közt a királyvárosnak, mellynek hatvan helység képezte koronáját s melly, mint egy a földre épitett mennyei lak, fényre, Ázsia leghiresebb városait is fölülmulta.“ [1])

Legszebb előjelekül vették a musulmanok e győzelmeket Nureddin országlására nézve, kit már is a költők s imamok az izlam fejének üdvözöltek; a keresztények ellenben megrettenve a legszomorúbb előjelekül vették azokat, vagyis belátták, hogy Edessa bukása Jerusalemet fogja maga után vonni. Gabal püspöke áthajózott Európába s Viterboban találván a pápát, elbeszélte neki Palaestina szerencsétlen helyzetét, s ekkor uj keresztes hadról kezdtek értekezni, s Bernárd clairvaux-i apát csakugyan nem sokára kihirdette a felhivást.

Sz. Bernárd 1091—1153.

E férfiu egyike a középkor legnagyobb személyiségeinek, s lelke a XII. századi keresztény társadalomnak. Fontaine várában Dijon mellett születve, gazdagságot, méltóságot, gyönyört s mindent azon egy czélnak szentelt, hogy Isten embere legyen. Gyermekségétől óta az élet nagy titkával foglalkozva, gyakran kérdé magától: Bernárd, miért jöttél a világra? rá adta magát tehát az érzék hajlamainak s az érzékeny szív vágyainak leküzdésére [2]). Hogy megedzze magát e küzdelemre, több nemes ifjuval együtt a Cîteaux (Cistercium) apátság monostorába vonult. Példáját rövid idő alatt annyian követték [3]) hogy már nem férnének azon monostorban; miért is az alig 25 éves Bernárd (1115) egy uj rendet alapitott Clairvaux-ban (Clara vallis), Aube partján, olly rémes, kietlen helyen,

---

[1]) Az edessai örmény patriarchának, Szép-Narsesnek, hét énekben irt vigasztaló elegiájából.

[2]) A ki megolvassa leveleit, ugyszinte barátai- s tanitványaiét, a szerelemrei nagy hajlamot fog azokban találni, mellyet el nem fojtottak, hanem erénynyé emeltek s az ég felé irányoztak.

[3]) Egy Ottó nevü ausztriai herczeg is egy csapat nemes emberrel követte Bernárdot a monostorba, melly jelenet a középkorban nem a legközönbösebb tünemény.

melly azért Absynth-völgynek neveztetnék. Csoportostul követte öt a monostorba a megtérők serege, ugy, hogy az anyák és nők kérve kérnék fiaikat s férjeiket, ne hallgatnák meg az átlelkesült Bernárd ellenállhatlan szónoklatát.

Az ő tana a sz. Ágostonéból folyt, ugyanazon eszmékkel a szeretetről és malasztról, ugyanazon megsemmisülésével az embernek az Isten előtt; de módositá is a tant az előhaladt idők körülményei szerint; ő nem kivánta, hogy a világot kerülve a monostorba kelljen vonulni, hanem hogy erő gyüjtessék annak leküzdésére s vezetésére; hogy az ember semminek tartsa magát Isten előtt, de leghatalmasbnak a természet és társadalom fölött; számüzöttnek de munkásnak, kinek tevékenysége mindig az ég felé van irányozva. „Az, ki mondá: Laboravi sustinens, nem helyesli az elmélkedés haszontalan hivalkodását", mondá ő; s meggyőződve, hogy az üdvnek munkásság az alapja, szerzeteseit nem dologtalan magányra, hanem tudományokra s földmüvelésre szoritá. Egy kortársa leirja „ama mély völgyet a magas hegyek és sürü erdők között, mellyekről alászállva számtalan munkás földmüvelő férfit pillantasz meg, mindegyiket kiszabott napi munka mellett. A nap kellő közepén éji hallgatás mindenütt, csak a fejszék csapásait s az ájtatos munkások énekét hallod; s mindez olly megható az utazóra, hogy itt a világért sem merne szentségtelen dolgokról beszélni."

Bernárd ellenei azt veték szemére, hogy világi tanulmányok- s dolgokra adja magát, hogy énekeket készit a nép mulattatására: olly vádak, mellyek előttünk csak dicséretére válhatnak. A szentirást annyira ismerte, hogy elmélkedései alatt is szeme előtt hitte azt látni. Maga iránt olly szigorú volt, hogy a szerzetesi életet inkább példájával mint rendszabálylyal tanitá.

„A földnépével ugy beszélt (mondja egy kortárs krónika-iró), mintha mindig közte élt volna, más osztályuakkal pedig úgy, mintha örökké az élet különféle nemeit tanulmányozta volna; a tudósokkal tudós, az együgyüekkel együgyü volt. Milly szerencsés tehetséggel áldotta öt meg Isten, a lelkesitő s meggyőző szónoklatban, hogy mennyire megtanitá ötet, mikor s mikép kelljen beszélnie, vigasztalnia vagy esdekelnie, serkentenie vagy javitania, azt legjobban fogják tudni, kik megolvassák iratait, de mégsem annyira, mint azok, kik hallották, mert annyi kellem omlott el ajkain, annyi erő s hév volt beszédében, hogy tolla, bár mesteri, még sem adhatta annak vissza sem egész tüzét, sem egész édességét. Azért, midőn a németekhez

beszélt, bár nem értették őt, mégis annyira meg voltak hatva, hogy mellöket verték s könyeket ontottak [1]).“

Magánya rejtekéből, melly neki tanitónője volt, őrködött az egész kereszténység fölött. Majd utra indult összeroncsolt testtel, de annál erősb akarattal; dörgő szavát hallatta az egyházi rendetlenségek s a papság bűnei ellen; védte a gyöngéket és szerencsétleneket; részt vett az egyházi zsinatokban; rendszabályt adott a templomosoknak; megfeddte a püspököket, kik udvaronczkodásuk mellett a rájok bizott nyájat elhanyagolták; kiegyenlité az uralkodók és egyháziak közötti vitályokat; bevádlá a fejedelmeket a pápánál, s szemére veté ennek az egyház függetlenségét veszélyeztető gyöngeséget; tanácscsal szolgált a fejedelmeknek és főpapoknak, kik őt, erényei iránti tiszteletből, minden oldalról igénybe vették. Sok egyház püspökének választotta őt, de Bernárd ezt visszautasitá; visszautasitá a pápaságot is, mellyel két izben ő rendelkezett; és dicsőbb volt egyszerűségében és nagyobb az ő alázatosságában. Csodákat is tulajdonitottak neki, de kell-e nagyobb csoda, azon hatalomnál, melylyet egy szerzetes a maga kora fölött gyakorolt? Roppant utakat tett meg, hogy leküzdje a bűnt és hirdesse a békét. Midőn átkelt az Alpeseken, a hegyek pásztornépe mind alászállt a völgybe, hogy lássa a szent férfiut, kinek áldását venni legnagyobb szerencséjének tartá. Egy levelet ir Bernárd a franczia királynak, s ez rögtön kivonja seregét a megszállott Champagneból; két pápa választatván, ő kiegyenliti a vitályt, az ő szava elég, hogy az angol király elismerje II. Inczét, ki átutaz Olasz-, Német- s Francziaországon egész az angol trónig csupán ezen egyszerü apát kiséretében. Romlatlanul az őt tisztelő világ hizelgései között, alig hogy ennek, intelmeit s rendeleteit kihirdette, ujra magányba vonult s igy szólt szerzetcseihez: „Boldogok ti a nyugalom ölében! én úgy vagyok, mint a gyönge, lekopasztott madár, mindig a fészken

---

[1]) Gibbon, Bernárdról beszélve igy szól: „Századunk bölcsészei minden különbség nélkül vetették meg ama szellemi hősöket. Közülök még a leghomályosabb elmék is némi erélylyel birtak. . . . A tevékenység, ékesszólás és irásbani ügyesség sz. Bernárdot egészen kortársai fölé emelte. Iratai szellemdúsak s lelkesek, s ugy látszik megtartott magában *annyi észt s emberséget, a mennyit neki a szentség jelleme megengedett.* LIX. fej. — Egy legujabb, legkevesbbé sem keresztény munka ezt mondja: *Aucun homme au moyen âge n' a fait de plus grandes choses et d' une façon plus originale.* Encycl. nouvelle. — Sz. Bernárd ékesszólásáról lásd a *Revue française*-t, 1838 novb. — Sz. Erzsébet életirójától türelmetlenül várjuk a sz. Bernárdét is.

kivül a zivatarnak kitéve; mint a részeg ember a setétségben, hol elmém minden világa elhomályosul vagy elalszik.“

Bernárd! miért jöttél a világra? kérdé magától ismét a nagy férfiu, s érzé, hogy ő hivatva van Európát az Egyházban egyesitni s ugy vezetni azt a hitetlenek ellen: igy gondolkodva kezdte a keresztes háborut hirdetni. A franczia trónon ekkor VII. Lajos ült, ki nagy tekintélyt adott a királyi hatalomnak a bárók megfékezése által, s jórendbe hozta az országot, felhasználva Suger apátnak, Bernárd tanitványának tanácsait. E király, midőn Tibald, champagnei gróf ellen harczolna, Vitry-ben felgyujtatott egy templomot s halálnak adta az oda menekült ezerháromszáz embert (1144). Meghatván őt sz. Bernárd kemény dorgálása, fogadalmat tett, hogy a Szentföldre megy harczolni, mit jóvá hagyott III. Eugen illy szavak kiséretében: „Mi, kik atyai gonddal őrködünk az Egyház és ön fölött, mindazokat, kik e dicső hadjáratra vállalkoznak, ugyanazon kedvezményekben részesitjük, mellyeket elődünk, Orbán, a keresztes vitézeknek engedett. Nejeik, gyermekeik s javaik az egyház vagyis az érsekek, püspökök s más főpapok védelme alatt állandnak, sérthetlenül mindaddig, mig vissza nem térnek, vagy mig halálukról biztos hir nem jö. Parancsoljuk továbbá, hogy Jézus Krisztus katonái ne viseljenek drága ruhákat, ne czifrázkodjanak, ne vigyenek magukkal vadászebeket s madarakat vagy mást, a mi a katonát elpuhithatná; nekik az Ur nevében nem szabad mással foglalkozniok, mint lóval, fegyverrel s a hitetlenek elleni harczczal. A szent had minden erő s tehetség kifejtését kivánja. Azok tehát, kik egyenes, tiszta szivvel indulnak a szent utra, ha adósságaik vannak, nem fognak kamatot fizetni; ha pedig uzsorás kötelezettségeik vannak, mi apostoli hatalmunknál fogva felmentjük őket azok alól; s ha uraik nem akarnak vagy nem tudnak nekik uti költséget adni, zálogositsák el földeiket vagy más birtokaikat egyházi vagy más személyeknél. Ugyszinte elődünk példájára, Isten és sz. Péter hatalmával bünbocsánatot engedünk, s örök életet igérünk mindazoknak, kik elindulnak a szent vállalatra s be is végzik azt, vagy Jézus Krisztus szolgálatában halnak meg, miután meggyónták büneiket töredelmes és alázatos szivvel.“

A pápa megbizásából Bernárd elkezdte a keresztes háboru és a búcsú hirdetését. Bár mennyire ellenezte Suger apát VII. Lajosnak a részvevést, mellyet az országra nézve károsnak tartott, a király mégis ragyogó fényben jelent meg a Vezelay kapuja elötti halmon tartandó országgyülésen Burgundiában (1147), hol oldala mellett a lo-

vagi pompa közepett igen feltünő s kirivó volt Bernárd szerzetesi egyszerüsége. Beszélt Bernárd a Palaestinából érkezett rettentő hirekről, s hogy mikép kezdte az égnek Istene földének egy részét elveszteni[1]); a keresztények tehát menjenek annak védelmére, mivel Krisztus mondá: a ki követni akarja őt, vegye föl a keresztet, s jaj annak, a ki vérbe nem mártja kardját. A hatás olly nagy volt, hogy mindenki keresztet kivánt, s nem lévén elég, a mit a szerzetes előre elkészittetett, leszakittatott hátáról a csuha s keresztek készittettek belőle; s a kinek igy sem jutott, az saját ruhájából készitett magának. Legelőször Lajos vette föl a keresztet, lábai elé térdelve a szerzetesnek, aztán neje, Guyennei Eleonora s az ország fő grófjai; ezek után pedig a sokaság, melly miatt nem lehete látni, minő csodákat müvelt Bernárd; de legnagyobb s legbiztosabb csoda volt maga a nagy lelkesültség, melly szerint a városok és várak mintegy elpusztultak, s mindenütt csak özvegyeket s árvákat lehete látni, kiknek azonban férjeik és atyáik életben voltak.

Bernárd, midőn egy napon Speierben misét mondana, egyszerre félbeszakasztja azt, s a néphez fordulva a szent hadat kezdi hirdetni, lefesti a végső napot, és a tárogatókat, mellyek elhangzása után Krisztus kereszttel jelenend meg s szemére veti a német császárnak, menynyi jót tett vele, és kérdeni fogja: minő tettekkel viszonozta azt? III. Konrád megindulva felkiáltott: „Tudom, mennyivel tartozom Jézus Krisztusnak, s esküszöm: elmegyek, a hová ő hi;“ s ezzel daczára a birodalmi zavaroknak, ő is fölvette a keresztet. Példája Német- s Olaszhonban számos főurat, püspököt s minden rendü és rangú embereket fegyverfogásra buzditott. Hohenstaufi Fridrik, ki utóbb az olasz hadakban olly nagy hirre emelkedett, II. Vladislaw Csehország herczege, freisingi Ottó s más flandriai s angolhoni főurak elősiettek mind, s azoknak, kik otthon maradtak, guzsaly és orsó küldetett. Ekkép kétszázezer fegyveresből álló sereget gyüjtöttek össze, mellyhez sok szép hölgy s jeles troubadour csatlakozott, egy amazon csapattal, mellynek szép vezérnője gazdag ékszereiről arany lábu hölgynek neveztetett. Siciliából Roger hajókat s élelemszereket ajánlott, de ajánlata elég szerencsétlenül visszautasittatott, talán, mivel a vitézséggel összeillőbbnek látszott a nehézségeket inkább nevelni, mint elháritni.

Bernárdot buzgalma nem vakitotta meg, mint Remete Pétert, azért clairvauxi szerzetesei közül egynek sem engedte meg a Szent-

[1]) S. Bernardi, *Ep.* 322.

földrei menetelt; irt a pápának, hogy tiltaná azt meg a morimondói apátnak is, ki sok milánói szerzetest magával akart vinni. „A keresztes seregnek — mondá Bernárd — harczoló lovagokra van szüksége, de nem barátokra, kik semmi másra nem valók, mint zsoltáréneklésre és siránkozásra.“ S midőn Rudolf szerzetes, ki Némethonban Bernárd nevében a keresztes hadat hirdette, a népet mindenelőtt a zsidók legyilkolására buzditá, Bernárd elősietett, hogy a vakbuzgónak gátot vessen s megmentse „Krisztus igéreteinek amaz élő tanuit.“

Már ezen második keresztes háborúban is a lelkesedés csekélyebbnek, de a fegyelem nagyobbnak tünik fel, s a hübérrendszer lehetővé tette a sokaságot rendben s féken tartani, annyira, hogy a Német- s Franczíaországon átvonuló keresztes sereg csak a hadjáratnál elkerülhetlen károkat okozott. A vadászebek és sólymok, mellyeket az első keresztes háborúban a lovagok magukkal vittek, most el voltak tiltva; a sereg elláttaték élelmi szerekkel, hidat-, utatverő s erdőket irtó eszközökkel; közös hadipénztár alakittatott azok adományaiból, kik nem akartak vagy képtelenek voltak fegyvert ragadni; VII. Lajos kölcsönt vett föl s adót vetett a zsidókra és a papságra, miben öt a főurak is utánozták.

Legelül III. Konrád indult el hetvenezer vértes lovassal s más könnyü lovassággal, gyalogsággal, nőkkel s csöcseléknéppel. Amint Thraciába érkeztek, a habozó politikáju s az első keresztes had emlékei által elrettent görög császár, Komnen Manuel attól tartott, hogy Konrád serege, egyetértve az öt épen akkor megtámadó siciliai Rogerrel, birodalmát megdönteni jő. Hogy tehát megsemmisitse a kereszteseket, csalárdsághoz folyamodott s bezárván előttük a városokat, csak a falakról adatta le nekik kosarakban az élelmi szereket készpénz fizetés mellett. Ezek is, azok is csaltak; a görögök meszet kevertek a lisztbe, a németek meg rosz pénzzel fizettek. Áruló kalauzok tévutra vezették a németeket, s a ki elmaradt vagy elszakadott a nagy seregtől, agyonveretett. De ha e gyalázatos bánásmódot a németek békével türték, a nemsokára utánuk jött francziák nem ugy cselekedtek. Manuel császár követeket küldött eléjök, kik a királylyal térden állva beszéltek. Maga Manuel fényesen fogadta Lajost, hanem egyuttal összebeszélt az iconiumi sultánnal, hogy a keresztesek minden mozdulatáról tudósitandja öt, hogy körülkerittessenek; hogy megveretésök örök emléke a birodalomtól még ivadékaikat is távoltartsa [1]).

[1]) **Niketas**, *Man. Komn.* I, 16.

E mellett még szertartási vitályok is támadtak. Konrád mint nyugati császár nem akart Manuellel máskép beszélni, mint szabad ég alatt és lóháton; Lajos beszélni sem akart vele, mivel saját trónja mellett számára csak egy széket tartott készen; a viszály annyira ment, hogy a francziák Konstantinápoly elfoglalásáról tanakodtak, véget akarván vetni azon birodalomnak, melly a régi intézményeket fenn nem tudta tartani s az ujaknak mégis ellene szegült. De tulnyomó volt mégis azok tanácsa, kik mondák, hogy saját büneikért eleget tenni, de nem másokéit megbüntetni jöttek.

Azalatt hire jött, hogy Konrád, ki előre ment, áruló kalauzok által szorosok közé vezettetve, ugy megveretett, hogy alig tudott hétezer emberével megmenekülni. Ezekkel Nicaeában Lajos királyhoz csatlakozék s figyelmessé tevén ezt a fenyegető veszélyekre, visszavonult Konstantinápolyba, fájdalomtól eltelve a miatt, hogy ő, a császár, most egy király kiséretéhez tartozik. Alig keltek át a francziák Meander folyamán, a törökök rajtok ütöttek, lekaszabolva közülök sokat, maga Lajos is csak nagy nehezen mentette meg életét. Az ellenségnél még veszélyesb pusztitást tett az éhség, a döghalál és a görögöknek minden vitézséget kijátszó álnoksága. Elkeseredvén ekkép a keresztesek, hogy az isteni irgalom annyi dicső lovagot veszni hagyott, kétségbeesve megtagadták az őket elhagyó Istent. Lajos, midőn Attaliában hajókra szállt (1148. febr. 2.), Antiochiába hajózandó, egyezkedett a görög kormánynyal, hogy gyalogsága a szárazon oda szállittathassék; de a görögök elárulták ezt a törököknek, ugy hogy sokan éhségből vesztek el s csak kevesen menthették meg magukat.

Lajos király Antiochiában seregének csak egy negyedét állithatta össze; ám mégis ünnepélyek s viadaljátékok rendeztettek, leginkább a király nejének s Antiochia fejedelme-, Poitiersi Raymund unokájának, Guyennei Eleonorának tiszteletére, ki mint kora legmüveltebb, legélvsovárabb hölgye, a mulatságokat annyira szerette, hogy értök a királyt el is akarta hagyni, ki őt e szerint erőszakkal kényszerült magával vinni. Igy jutottak el Jerusalembe (marcz. 25.), Konráddal együtt, ki Ptolemaisban szállt partra; s Krisztus sirjánál megfeledkeztek az egymásközti apró versengésekről s a kiállott szenvedésekről, s áhitatuk érzelmében közösen karolták fel kitüzött közös czéljokat. Egyesülve Balduin királylyal megtámadták Damascus városát, de a syriai lovagok hűtlen tanácsa s árulása meghiusitá a támadást s Konrád és a többi lovagok nagyszerü vitézségét.

Lehangoltattak ekkor a keresztények; a musulmanok ellenben

még bátrabbak lettek. Lajos visszajövet elfogatott a görög hajóhad által, melly a siciliaiak által elfoglalt Corfút ostromolta; azonban épen akkor vonult Konstantinápoly alá Roger siciliai király hajósserege s égő nyilait egész a császári palotáig suhogtatta; visszajövet rábukkant a görög hajóhadra s kiszabaditá a fogoly királyt. Roger királyilag fogadta Lajost s fedezettel kisértette Francziaországba (1149).

Visszatérni látván Európa a kereszténység két hatalmas fejedelmét, a nélkül, hogy a vitézség s kitürés dicsőségénél, egyebet arattak volna [1]); kitünvén továbbá, hogy ama hadjárat a fejedelmeket személyes veszélynek tette ki, Francziaországot kimerité, egy jeles családot sem hagyott gyász nélkül, Suger apát, ki ama hadat mindig ellenezte, szerfölötti tekintélyre emelkedett; mig ellenben Bernárdnak szemére vetették, hogy kétszázezer embert elveszni küldött Keletre, mintha Európában nem lett volna hely, hova eltemettessenek. A szent férfiu önvédelmet irt, mellyben megmutatja, hogy a hadjárat a vezérek tapasztalatlansága, a kedvezőtlen égalj, a sokaság fegyelmetlensége, leginkább pegig Istennek haragja miatt ütött ki roszul, mivel a Mindenható az akarata teljesitésére méltatlan eszközöket megvetette.

Emberibb okokat találunk mi, kik távolról s politikai szempontból tekintjük ama hadjáratot. A Syriában letelepült keresztények már elvesztették volt hóditó apáik vitézségét s önzetlen áhitatát s hozzákötve érzék magukat uj hazájukhoz földbirtokaik, s a benszülöttekkeli vér- és nyelvbeni összerokonodás által. Némellyek szegényekből hatalmas hübérbirtokosokká lettek, s olly bárók, kiknek hazájokban csak czimök vala, gazdag javadalmakat nyertek, s közohajuk abban pontosult össze, hogy szerzett javaikat a béke által megtartsák, nem, hogy uj csaták veszélyeibe rohantak volna. A csikók (poullains), mikép a Syriában született latinokat csufolták, fényüzés s aljas féltékenységről elhirült, nyomorult nemzedékké fajultak. Csoda-e aztán, ha az illyen emberek keresztes testvéreiket nemcsak nem segiték, hanem inkább ellenök dolgoztak?

Csak az egyházi lovagrendek tartották fenn a harczias szellemet, hanem ezeket is megrontotta a nagy gazdagság s a naponkint gyakorlott vitézség, annyira, hogy a nyugati urakat s győzelmeiket irigy szemmel nézték.

---

[1]) Ime lássuk az éremtani hüséget! Lajos király tiszteletére emlékpénzek verettek; az egyiken ez áll: **Turcis ad ripas Meandri caesis fugatis**; a másikon ez: **Regi invicto ab Oriente reduci frementes laetitia cives.**

Azután, habár e második hadjárat nagyobb katonai renddel intéztetett, a lelkesedés mégis háttérbe szoritá a józan ész tanácsait. Az okosság azt kivánta volna, hogy ne csak Jerusalemet tüzzék ki czélpontul, hanem hogy gyarmatokat állitsanak a tengerpart hosszában, mikép ezt az olaszok tervezték; mi nagyfontosságu leendett Európa egész jövőjére s nem engedte volna meg, hogy a törökök utóbb Magyar-, Német- s Olaszhont fenyegethessék. E végre szükséges lett volna, hogy a görög császár nyilt becsületességgel az európai szövetségbe lépjen; hanem ő piszkos féltékenységből mindig különvált, sőt ellenségesen viselte magát a keresztesek iránt. Innét a fordulatok s árulások egész lánczolata, mit hogy a francziák türelmesen viseltek el, mint vallásos erény dicséretre méltó, de politikai szempontból csak kárhoztatható.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

A zsidók [1]).

A zsidók üldözése, mellyet fönebb érintettünk, megujult minden keresztes háboru alatt; azért, ugy hiszszük, helyén lesz itt ama szerencsétlen s nevezetes népnek némi ismertetését adni.

Elfoglaltatván Jerusalem Titus által (Kr. u. 70.), a zsidók szétoszoltak az egész világra, kitéve örökös szenvedés- s nyomorgatásnak. Domitián adókkal terhelte s meggyalázta őket; Nerva, Traján s Hadrián alatti szerencsétlen fölkelésök nem sikerülvén, kénytelenek voltak Gallia s Hispania tartományaiban keresni menedéket. Constantin üldözte, Julián a kereszténység iránti ellenszenvből pártolta őket; ugyszinte Theodosius háza is, még zsinagógáikat is visszaállitá, nagy botrányára a kereszténységnek s daczára sz. Ambrus és sz. Ágoston panaszainak; s valóban mihelyt megszüntek üldöztetni, ők lettek üldözőkké. Igy midőn alkalmuk volt, egész tartományokat hitökre

---

[1]) **Depping G. B.** *Les Juifs dans le mogen âge* Párizs 1834.

Beugnot Artur, *Les Juifs d' Occident ou Recherches sur l' état civil, le commerce; la littérature des Juifs en France, en Espagne, en Italie pendant la dureé du moyen âge* Párizs 1824.

Capefigue, *Histoire philosophique des Juifs depuis les Machabées jusqu' à nos jours.* u. o. 1838.

téritettek, mint az V. században Cyprus, Candia és Minorca szigeteket.

Amint Olaszhonban a góthok telepedtek le, Theodorik pártfogása alá vette a zsidókat, kárhoztatva a római tanácsot, melly zsinagógájokat Romában elégetteté, és a milanói papokat, kik egy másik imaházukat elfoglalni akarták, és a genuaiakat, kik sértették a zsidók előjogait; azért is ezek hálából segitették a góthokat a görögök ellen s védték a Belizártól ostromlott Nápolyt. Justinián törvénykönyve azonban minden legkisebb jogtól megfosztá őket, hacsak keresztényekké nem lennének; s tán ez okozta Julián ál-Messiásnak lázadását 530-ban és a caesareait 555-ben, mellyek azonban rögtön vérbe fojtattak. Heraclius alatt egy Benjamin nevü héber olly gazdag volt, hogy ama császárt egész hadserege s udvara tartására költséggel látta el, de Heraclius valódi zsarnok módjára elvette kincseit s elüzte őt a többiekkel együtt, kik ekkor Jerusalemben laktak, s még a keresztség felvétele mellett sem akarta Benjamin kincseit viszszaadni. A képrombolás, mellynek előidézése nekik tulajdonittatott, sok helyt üldöztetést vont rájok a katholikusok részéről; és mégis ez meg nem szabaditá őket isauri Leo üldözésétől.

Mahomed eleinte felhasználta, utóbb megátkozta s pusztittatta őket seregei s orgyilkosok által; a kalifák csak ugy bántak velök mint a többi legyőzöttekkel. Virágzó tanodákat tartottak Perzsiában, hol a babyloni Talmud az V. században iratott össze. A pundebitai, sorai, ferutzi, shiburi s tiberiási tanodák fentartották a tanokat, mellyek a többi világban kivesztek; fogság-fejedelmeik a nép előtt királyi tekintélylyel birtak, hatalmuk azonban igen korlátolt vala. De Perzsiából is egy, hetvenhárom évig tartott, a mágusoktól előidézett üldözés szétszórta őket; a mellett maguk közt is pártokra, felekezetekre szakadtak, s a Sebureiták tagadták a Talmud csalhatatlanságát. Kobad s a nagy Chosroë egyaránt gyülölték őket; midőn pedig az islam hatalomra vergődött, kiüzettek a zsidók Mesopotamia s Perzsiából, s ugy tartják, az utolsó fogság-fejedelmök Ezechiás volt 1039-ik évben.

A Talmud oda van irányozva, hogy a héber nemzetet fenntartsa, miglen valaha függetlenségét visszanyerhetné: azért is tiltja a más népekkeli összeelegyedést s parancsolja, hogy földet ne vegyenek, hanem kereskedjenek a világon elszórt testvéreikkel, szóval, hazájokon kivül sehol se nemzetesedjenek meg. Szétszórva tehát, de elkülönödve jöttek át Európába. A nyugati-góthok törvényei Spanyolhonban igen szigorúan vették őket, Vamba király 672-ben ki-

üzte őket, a mikor is Septimániába s Guascogne-ba menekültek. A toledói tizenötödik zsinat (693) rendeli, hogy a zsidók rabszolgaságban tartassanak, külön városrészre szorittassanak, minden jogtól, még javaiktól is megfosztassanak, s azoktól, kik keresztség után ismét zsidókká lesznek, a püspökök vegyék el gyermekeiket s neveljék és házasitsák meg, mint kereszténveket [1]). E szigor még roszabb hatásu volt mint Rodrig feslettsége arra, hogy a zsidók rokonszenvezzenek az arabokkal, kiket talán ők hivtak be, minden bizonynyal pedig a félsziget elfoglalásában hatalmasan segitettek. Israel és Ismael kiengesztelődni látszottak, és Spanyolhonban nagyszámu zsidók telepedtek le, kiket a történetre nézve Mahomed hiveitől nehezen különböztethetni meg. Midőn 723-ban egy álmessiás hirére sokan Syriába tódultak, az arabok ezek javait elfoglalták, a nélkül azonban, hogy a többiét bántották volna. Ezek száma folyvást növekedett a többi országok üldözöttjei által.

Vallási külön nézetek miatt maguk közt is voltak viszályaik s a néptől is holmi üldöztetéseket kelle tűrniök, de mégis Spanyolországot az ő második hazájoknak tekinthetni. Legtöbben s leghatalmasabban éltek ott s a fejdíj fizetésére nézve a keresztényekkel egyenlökké tétettek. Moseh, a leghiresb rabbik egyike, midőn a kalózoktól elfogatnék, a cordovai zsidók kiváltották s iskolájok első mesterévé tették (948). A Biblián kivül a tudományokat is müvelték, s Averroes bevallja, hogy az orvostudomány igen sokat köszön Aben Zoar héber családnak. Spanyol volt Sámuel, Judás fia is, ki musulmanná levén (1189), megirta az israeliták történetét, mutogatva, hogy az Isten rabszolgaságra kárhoztatta a hébereket, mivel törvényének ellenszegültek; azért minden néptől üldöztetnek, s Mahomednek megparancsolta az Ur, hogy nyomorgassa őket, miglen az islamra térnek. Segitették összegyüjteni a Tabulae Alphonsinae-ket, szivesen viselték a számvevői, adószedői s pénztárnoki hivatalokat, aminthogy átalában a tőzsérkedés s uzsoráskodásra adták magukat.

1400 után uj üldözés kezdődött ellenök, annyira, hogy sokan kikeresztelkedtek, kiket aztán a héberek maránoknak neveztek [2]). Végre Katholikus-Ferdinand számüzte őket (1492), s hetvenezer család részint Olaszhonba, részint Afrikába, részint Keletre vitte iparát s aranyát. Nyolczvanezren Portugáliában telepedtek le s Lis-

[1]) L. VIII. könyv 245 lap.

[2]) *Maran atha*-tól, mely *átkot* jelent.

sabonban egy akademiát tartottak fenn, de tíz év multával innen is kizavartattak.

Galliában nem sokan voltak. A VI. század elején vádolták sz. Caesariust, hogy az Arles városát ostromló frankokkal egyetértésben volt, mely vád utóbb az ő fejökre hárult. Kereszténynyé levén az ország, a zsidók ellen szigorú rendeletek hozattak. Zöld-csütörtöktől husvétig nem vala szabad Párizsba jöniök, a püspökök és zsinatok sokféle vádat támasztottak ellenök, miket a nép aztán a legképtelenebbekkel tetézett. Nagy-Károly mégis Harun-al-Rashidhoz zsidót küldött követül; Kegyes Lajos kiváltságot adott nekik rabszolgákat venni s eladni; megtagadta nekik az istenitéleti párbajt, az izzóvas- és forróviz bizonylatát, de védelmökre külön bíróságot állitott fel, mi által annyira elbizakodtak, hogy Agobard püspök a császárhoz De insolentia Judaeorum czimü iratott intézett. Kopasz-Károlynak orvosa Sedeciás nevü zsidó volt; sokan kereskedésre adták magukat s ők és az olaszok voltak a IX. századtól a XV-ig Európának legszorgalmasb kereskedői. Marseilleben vámbérlők voltak s a rabszolgákkal élénk kereskedést üztek.

Sokan voltak Languedocban, hol földeket birtak s polgári hivatalokat is viseltek [1]), és itt a püspökök megtérítésök végett megkisértettek mindent, még a szigort is. Utóbb meggyaláztatás tárgyai lettek; nagypénteken a székesegyház ajtaja elé egy férfit tartoztak kiállitni, kit a keresztények mindegyike arczon verhetett. Ademán herczegről beszélik, hogy vaskeztyűjével úgy megütött egy ollyan szerencsétlent, hogy szétrepedt a feje (1012). Beziersben a püspök virágvasárnapon felszólitá a népet a szószékről, hajigálná meg kövekkel a zsidókat, melly csatát aztán a nép husvétig folytatott.

A nép és a papság gyülöletének alapját azon vádak tették, mellyek szerint a zsidók azoktól, kik a fejadót nem tudták fizetni, gyermekeiket vették meg s az araboknak adták el; hogy gyermekeket csalogattak be házaikba s a fiukat megfeszitek, megették vagy feláldozták, a lánykákat pedig kéjtárgyul árulták; a XII. s XIII. század története tele van gyermekrablással s öléssel, mit a zsidók azért tettek, hogy a hullákat gyógyszerekre s varázslatokra használják.

Aztán nem történt szerencsétlenség, melly nekik nem tulajdonittatott volna. Midőn a seldshuk- törökök a szent sirt meggyalázták, ezzel az orleansi zsidók vádoltattak, mivel ők tudósitották volna a

[1]) *Hist. de Languedoc.*; II. 517; III. 121, 531.

sultánt, hogy a keresztények keresztes háborura készülnek. A franczia király tehát egy Robert nevü zsidót, ki állitólag a követséget végzé, megégettetett; a többi mindennemü nyomorgattatásnak tétetett ki; sokan megölettek, sokan önmagukat ölték meg; a püspökök eltiltottak velök minden közlekedést, miért is sokan, hogy megnyugodhassanak, megkeresztelkedtek. Nagypénteken 1006-ban Rómát földrengés rémitette; egy zsidó a pápához megy s bevallja, hogy egy zsidógyülekezet épen azon órában gyaláz meg egy feszületet; rögtön vizsgálat tétetik, perbe idéztetnek, s lefejeztetvén nehány zsidó, a földrengés megszünt. Vádoltattak még, hogy husvétkor ünnepélyesen keresztény gyermeket ölnek meg, vérét megiszszák, testét megeszik, és e vélemény a legujabb időkig is fenmaradt, holott ama nemzet tanai- és szokásaival merőben ellenkezik. Ily váddal terheltettek 1840-ben. [1])

Akár az üldözés mentségeül használtattak e súlyos vádak, akár valóban igazaknak tartattak, a megvetés s gyülölet természetes következmény vala. Azért meg kellett magukat különböztetniök külön ruha s más jelek által, s többnyire minden városban egy különrész jelöltett ki számukra, melly alkonyatkor mindjárt elzáratott a többi városrészektől. Burgundiában és Provence-ban kitiltattak a közfürdőkből, a péntek-napot kivéve, mellyen a kéjhölgyek szoktak volt fürödni. Még az sem engedtetett meg nekik, hogy gyermekeik mellett keresztény dajkát tartsanak. S minthogy kénytelenek voltak elszigetelve rejtekben élni s hogy meg ne raboltassanak, szegénységet szinlelni; azért akármi történt, a gyanu legkönnyebben rájok hárittatott.

És mégis daczára annak, hogy szétszórattak, gyülöltettek, üldöztettek, magukhoz ragadták Europa kincseit s igy boszulták meg magukat a megaláztatásért, titokban imádván az arany borjut, s annál nagyobb hatalmat tartva kezökben, mennél inkább gyülöltettek. Mint józanéletü s takarékos emberek, amint állapotuk s önbiztositási vágyuk kivánta, fényüzést sem gyakorolhatva, nem tehettek mást, mint hogy halomra gyüjtsék a kincset azon időben, midőn a kereskedést s kézimesterséget majdnem kizárólag ők üzték. A ki megszorult pénzben, hozzájok folyamodott, kik ugyszólván az egész világ tőzséreivé lettek.

Uzsora.

Azon evangeliumi tanácsot, melly szerint a k i k ö l c s ö n a d, s e m m i n y e r e m é n y t n e v á r j o n, némelly híttudósok a ka-

[1]) És a következő években is, és különösen Velenczében 1856-ban.

matos kölcsönnek határozott tilalmaul vették; azonban az egyház már az első századokban is más véleményben volt ez iránt, a mennyiben a nicaeai zsinat [1]) és Nagy-Leo [2]) az uzsorát ugyan a papoknak megtiltották, kiket szintén vonzott a roppant nyeremény, mellyet szereztek az uzsoráskodó tőzsérek, kiket Sidonius Apollinaris a római birodalom egyedüli urának nevez; a rendes kamat azonban, melly az igazsággal összefér, nem volt eltiltva. A haladó ész talán szabadnak nyilvánitandja majd a pénzzeli üzérkedést is, mit most előitéletek s törvények meg nem engednek még; különösen pedig a középkorban a tőzsérkedés gyalázatos mesterségnek tartatott, s azért titkon gyakoroltatva, roppant uzsorás kamatokat szedett. A zsidók meg nem rettenve a pápák és zsinatok átkától, annyival is inkább, mivel a kereskedői életre voltak szoritva, nagy kincseket halmoztak össze a pénzzeli uzsoráskodás által, mit elősegitett nemzeti testvériségök, az egész világoni szétszórottságuk s maguk közt megtartott szigorú becsületességök. Ismeretlenek előttünk azon ügyes módok, mellyekkel ők a kincseket egyik helyről a másikra nagy hűséggel szállitották, melly köztük, midőn mindenki ellenségök volt, olly igen szükséges vala.

A hübéri viszonyok annyira megakaszták a közlekedést s kereskedelmet, hogy ezt csak is az idegen, számüzött, ingatlan javakkal nem biró s az ipart önveszélyeztetéssel is folytató zsidók üzhették. Maguk a hübérurak szivesebben látták a kereskedést a zsidók kezében, mint a polgárokéban, kik meggazdagodva ellenök támadhattak

[1]) 12, meg 50%-ról tehát uzsoráról beszélt e zsinat. *Can.* 18.

[2]) *Ep. III. c. 4. 5.* Még a törvényes kamat is tulságos nagy volt. Constantin egy-egy hónapra 1% rendelt; (**Muratori** *Antiqu. med aevi.* diss. 16.) Theodorik ugyanezt parancsolá. Justinián törvényei szerint az urak 4, a kereskedők 8, a termesztmény-kölcsönzők 12%-ot vehettek. Későbbről egészen tulságos uzsorák nyomára akadunk. A flandriai grófnő a XIII. század elején férje kiváltása végett 20% ra vett fel pénzt. A kölcsön többnyire hat hónapra vétetett föl, s a kölcsönvevő az uzsorakamat összegét legott a felvételkor tette le, vagy pedig ez összeget a tőkéhez számitotta. Ha a hat hónap elteltével nem fizetett, köteles volt a kár megtérítéseül hónaponkint egy-egy lirától négy dénárt fizetni, mi, ha nem csalódom, 20%-ot tesz ki. Páris Máté (*Angolh. tört.*) 1235 ből hoz fel egy kötelezvényt, mellyben a Caorsinik arra kötelezik a kölcsönvevőket, hogy, ha a meghatározott időben nem fizetnek, kártérítésül minden hónapban két marcára egyet tartoznak adni. 1264-ben a bolognai Fasanini Jakab 20 lira kamatot vett, ide nem számitva az uzsorát a hat törvényes hónapra. — Egy milanói törvény 1196-ból (*Ap. Flos Florum*) rendeli, hogy a kamat, lirájától magánosoknál 3 soldónál többre, a községnél pedig 2 soldónál többre ne rughasson.

volna; aztán az is tetszett nekik, hogy, ha megszorultak, volt kitől pénzt venni fel; mit néha néha a zsidóktól erőszakkal vettek el.

Mindig közlekedésben állva egész világon szétszórt testvéreikkel s lakhelyöket sokszor változtatni kényszerülvén, kitanulták minden egyes ország szükségeit s terményeit és közlekedtek egymással, és a szegénység s lealázottság szine alatt kijátszották sokszor a vámszedőket és az erőszakoskodó várurakat, s összekötötték a világot, midőn minden szétbomlott állapotban vala.

Titkos s bizonytalan kereskedésre levén szoritva, könnyen hajoltak a csalásra; nem ismertek határt a nyerekedésben, nem tartották meg az egyezkedéseket s némán gyakorolták az elnyomottnak az elnyomó elleni, mindig kegyetlen boszuját. A törvény megkisérté csalásaiknak korlátokat szabni; megtiltá nekik az egyházi ékszerek vagy edények, földmüvelési eszközök s több effélék zálogba vehetését; s mivel a törvény egyátalában az adósnak kedvezett, azért a zsidók a szerződésben sokszor kikötötték, hogy a ki nem tud fizetni, rabszolgává legyen, vagy testéből egy font hust engedjen kivágni. Oroszlánszivü-Richárd Angolhonban elrendelte, hogy a zsidóknak a keresztényekkeli szerződésök nyilván történjék erre kirendelt tanuk előtt, és pedig három példányban, mellyek közül az egyik az államügyésznek, a másik egy érdektelen becsületes embernek, a harmadik a zsidónak kezébe adatott, ki ekkép a szöveget meg nem hamisithatta [1]). Meg is eskettettek néha a zsidók, természetesen nem az evangeliumra, hanem Mózes öt könyvére; ámbár erkölcstanáraik azt tanitották, hogy Isten az engesztelő napon az igéreteket eltörli, s a Talmud is azt tanitá, hogy béke kedveért az igéret megszeghető.

Innen nem csoda, hogy, ha mindjárt mint kereskedők s orvosok szükségeseknek tartattak, mégis annyira gyülöltettek. Vallásuk megátkozza a nem szent helyeket és a kereszténeket, kiket Beliál fiainak nevez, s mig Mózes jelesebb törvényeit, mint például a hét- és ötven éves jubileum megünneplését feledésnek adja át, fenntart s parancsol olly szertartásokat, mellyek csak bizonyos égalj- s körülményekhez voltak kötve. A Talmud a kereszténeket gyülölni rendeli, parancsolván, hogy napjában háromszor átkoztassanak meg, s fosztassanak ki csalárdság vagy erőszak által, és ha egy mélység szélén állva találtatnak, taszittassanak bele.

Ezen elvek azonban legkevesbbé sem voltak átalánosak, s a nagy héberzsinat, mellyet Napoleon (1806) Párizsban tartatott, nyil-

[1]) Chron. de Trivet. (*Art de vérifier les dates.*) *Richárdnál.*

ván kijelenté, hogy a törvény minden embert testvérként parancsol tekinteni és szeretni az idegeneket is, annál inkább pedig azokat, kiktől befogadtattak. Kegyetlen üldöztetésnek tétettek ki a zsidók a keresztes háboruk alatt, miután ama tudatlan áhitat legjobban itélte megboszulhatni Krisztust, ha azt egykori üldözőinek legyilkolásával kezdi, vagy legalább pénzt csikar tőlük a Szentföld megszabaditására. Itt ott a nép fölkelt s egy lábig ki akarta őket irtani; a királyok és hübérurak szerfölötti adót róttak rájok; még sz. Lajos is a lelki üdvösségért elengedte a kereszténveknek azon összegek harmadát, mellyekkel ezek a zsidóknak tartoztak [1]). Egy bretagnei törvényszék (1239) megszüntetett minden keresetet azok ellen, kik zsidót öltek meg. A párizsi parlament 1288-ban súlyos pénzbirságot rótt rájok, mivel zsinagógájokban igen hangosan énekeltek; a valladolidi zsinat 1322-ben eltiltotta nekik az orvoskodást, miután a keresztényeknek ártalmas szereket s mérget adtak be.

Kezdődött ezután a királyok üldözése, nem valami meggyőződésből, hanem csupa számitásból. Fülöp August, kinek idejében Franczia ország egy harmadát a zsidók birták, váratlanul rendeletet adott ki (1182), hogy három hónap alatt hagyják el az országot; ingatlan javaikat elfoglalta; a kötelezvényeket megsemmité s az adósokat csak egy ötödnek a király számára leendő lefizetésére kötelezte. A pénzt s ingó vagyont ki lehetett vinni, de igen rövid idő alatt; és mégis Franczia országnak majdnem minden csengő pénze velök vándorolt ki. Rövid idő mulva ujra látni lehetett őket, s minthogy leginkább az adóbehajtásra hagyták magukat alkalmazni, a nép előtt olly gyülöletesekké lettek, hogy Aquinói Tamás, midőn véleménye kéretnék ki, mit kellene a zsidókkal tenni, nem merte a részvét s kegyesség szavát hallatni, hanem az egyház rabszolgáinak nyilvánitá őket. Szép-Fülöp mégis kiüzetésöket rendelte el (1311), melly határozat mégis, midőn a kivitel nehézségekkel járna, módosittatott. X. Lajos viszszahivta őket, visszaadta javaikat és zsinagógáikat, hanem V. Fülöp alatt (1320) a döghalál alkalmával ismét kiütött az üldözés, s mondaték, hogy a zsidók összeesküdtek a bélpoklosokkal az egész ország lakosságát kiirtani. Százankint idéztettek perbe s ölettek meg; egy nagy verembe hatvanan elevenen temettettek el, mások önmagukat ölték meg; Párizsban negyven bebörtönözött zsidó korelnököt választottak s ez által ölették meg magukat. VI. Károly alatt végre az egész országból kiüzettek (1395). Ez üldözések eredménye, mint látni fogjuk,

[1]) **Martene**, IV. köt. *Anecd.* I, 984.

a váltólevelek feltalálása lőn, melly a kereskedelemnek olly gyorsaságot kölcsönzött, minőre fémpénz-forgalom mellett soha sem jutott volna el.

Angolországba Hóditó-Vilmos vitte be őket; Földnélküli-János által azonban, mivel kincsszomját ki nem elégithették, kiüzettek (1210); csak kevesen vásárolhattak pénzen menedéket és biztosságot. III. Henrik kegyetlenül üldözte őket s fogaikat huzatta ki; telhetlen volt a pénzzsarolásban s ha panaszkodtak, mondá: De nekem pénz kell; különben, tudom, miszerint hogy Krisztust gyalázzátok, egy gyermeket megfeszitettetek. Cornwallis grófja felakasztatott öt zsidót, Krisztus öt sebének emlékére. I. Eduárd mint pénzhamisitókat tömegestül üldözte őket; végre felakasztatván száznyolczvan zsidót két kutya közé, a többit kikergette (1290), s nem is jöttek vissza Angolországba csak Cromwell idejében.

Németországban hasonlóképen üldöztettek, ám mégis a német zsidók között tudós férfiak is merültek föl, minők voltak: Germershein Eliezer és Baruch, Bécsi Izsák és Rottenburgi Meir. 1349-ben a flagellansok által üldöztettek különösen Frankfurtban; Mainzban tizenkétezren ölettek meg; más városok lerontatták a zsidók házait s állitólag temérdek kincset találtak azokban. Ulmban máglyára vitettek, miáltal megrettenvén a többiek, Lithvaniába menekültek (1350), hol Nagy-Kázmér a szép Eszter iránti szerelméből eltürte őket. Minden választó-fejedelem, minden püspök és város feljogositottnak érzé magát a zsidókat tetszése szerint üldözni; IV. Cseh Venczel ölette őket; aztán 1400-ban kitiltattak a birodalomból.

Lengyelhonban mindig nagy szerepet játszottak, s Judit királynő a XI. században sok pénzzel váltogatta ki a zsidók által bebörtönözött adós keresztényeket, holott a bebörtönözés a nemesi jogokhoz tartozott. Nagy-Kázmér többi alattvalóival egyenlőkké tette őket; a nemesekkel egyenlő törvény alatt álltak, mig a városi polgárok német rendszerü helyhatósággal birtak. A keresztény nem tanuskodhatott a zsidó ellen, ha csak egy zsidó is nem támogatta állitását; a zsidó esküje elegendő volt a keresztény adósságának bebizonyitására; kölcsönözhettek földalapra, s a nem fizetés esetében birtokukba vették a földet. Igy tartott ez 1406-ig, a mikor a közingerültség véres jelenetekben tört ki; mellyek után régi kiváltságaikat vissza nem nyerték többé; de mégis egyenlőek maradtak a keresztényekkel, tanitottak az egyetemeken, mig végre Lengyelország felosztása különösen az orosz tartományokban az ő romlásukat is magával hozta. Azért

nem csoda, ha az utolsó forradalomban (1831) a lengyel köztársaságot nem csupa ohajokkal segitették.

A zsidók négy felekezetre oszolnak: a rabbinisták vagy talmudisták a legszámosabbak. Az assidaeus vagy Cassidim felekezet csupán Lengyelországban áll fenn, s azon assidaeusok utódainak vallja magát, kik a Machabaeusok első könyvében mint különösen a templom szolgálatában le vők emlittetnek. Ezeknek főnöke s reformatora volt a mult században Ismael Baslem rabbi, ki erkölcstelen tanokat hirdetett. A caraiták földmüveléssel foglalkoznak s szigoruan erkölcsös életüek; csak a szentirást fogadják el; s vannak, kik őket a régi valóságos héberek utódainak tartják. A negyedik felekezetet végre a mult században Oláhországban Frank Jakab hozta létre, ki át akarta alakitni a Talmud tanait s mint keresztény halt meg. Követői (frankiták) is legalább szinleg a keresztény hitelvekhez ragaszkodnak.

Konstantinápoly bevétele után elterjeszkedtek a zsidók keleten is, s alig fedeztetett föl Amerika, oda is nagy számmal vándoroltak be.

Jobb dolguk vala Olaszországban, miután ennek népe, ipart és kereskedelmet üzve, meg nem ijedett a zsidók vetélyétől. Luccában birtokosok voltak, s egy 1000 évi szerződés szerint Gerhárd, luccai püspök egy birtokot Kanonimo ex genere Ebreorum, filio qu. Jude, similiter ex genere Ebreorum[1]) ad haszonbérbe. A bolognai törvény arra kötelezte őket, hogy minden évben farsangi mulatság rendezésére a jogtanulóknak száznégy lirát, a szépmüvészetek tanulóinak pedig hetven lirát fizessenek. Utóbb ugyan a spanyol uralom Nápolyból és Miláno környékéről számüzte őket, de a többi Olaszországban szabadok maradtak, különösen Velenczében szabadalmas városrészt birtak, mint szinte utóbb Livornóban, hol igen gazdagokká lettek s hol I. Ferdinandtól kiváltságokkal ajándékoztattak meg[2]).

A tudósok köszönettel tartoztak nekik nyelvészeti s könyvnyomtatási munkásságukért, miután a zsidóknak először Soncinóban, utóbb Mantua, Reggio- és Bolognában könyvnyomdáik, Cremonában pedig gazdag könyvtáruk is volt, mellyet azonban az Inquisitio fölégettetett. Menachem, a legjelesb kabbalista Recanatiban élt.

---

[1]) *Documenti per la storia lucchese.* IV, p. II, pag. 113.

[2]) A savoyai törvényekben ez áll: *Judaei non debent interfici, verberari aut alias offendi per quemcunque, nisi justitia mediante.* Florenczbe ismét befogadtattak, miután megigérték, hogy pénzt törvényes 20%-ra fognak kölcsönözni.

Dicséretre méltó néhány pápának a zsidók irányábani viselete. Midőn Phocas uralkodása alatt az antiochiai zsidók fellázadtak, Nagy-Gergely pártfogolta őket, mondván, hogy a törvény, ha el is tiltja nekik uj zsinagógák épitését, a régiek megtartását nem ellenzi, s hogy nem kell őket Krisztus aklába kényszeriteni, miután az áldozatnak önkénytesnek kell lennie. IX. Gergely, bár forrón pártolta a keresztes hadat, a zsidók öldöklését mégis eltiltotta. V. Kelemen védelme alá vette őket a pastoreal név alatt lázongó franczia parasztok ellen, s tanitásuk és megtérítésök végett minden egyetemnél héber tanszéket állitott fel. II. Sándor dicséri a franczia püspököket, hogy védelmezték a zsidókat a keresztesek ellen: „Az ő állapotuk egészen más, mint a mahomedánoké, kik ellen a háború igazságos, miután üldözik s kizavarják lakhelyeikből a hivőket, mig a héberek mindenütt békével türik a szolgaságot[1]). A III. lateráni zsinat (1179) tiltja a kereszténynyeknek zsidónál szolgálni s egyházi átokkal fenyegeti azt, ki zsidó szülésznőt vagy dajkát fogadna: de tiltja a zsidókat erővel megkeresztelni, megölni, verni vagy ünnepeiket háboritni[2]). Az avignoni zsinat rendeli, hogy a zsidók a kereszténynyektől kicsikart uzsorapénzeket adják vissza, tiszteletben tartsák a keresztény ünnepeket s böjti napokon hust nyilván ne egyenek[3]).

III. Ineze egy intézménye mutatja, mennyire értette ő a zsidók és keresztények közötti viszonylatot. „Élő bizonyságai ők a mi hitünknek; a keresztény ki nem irthatja őket, miután arra szolgálnak, hogy ő a törvény ismeretét el ne feledje. Miután zsinagógáikban, a mennyire a törvény megengedi, vallásukat törvényesen gyakorolhatják, ezért nem szabad őket üldözni; habár hajlandóbbak szivök keménységében maradni meg, mintsem felfogni a próféták jövendöléseit s törvényük titkait, és elismerni Krisztust, joguk van mégis a mi védelmünkre, mellyet tőlük, keresztény szeretetből, elődeink példájára mi sem tagadunk meg. Azért senki se kényszeritse a zsidót a keresztség felvételére; mert a ki kényszerittetik, annak nincsen hite; de ha nyilván s önkénytesen akarja azt felvenni, senki által ne sértessék meg. Senki se támadja meg életöket törvényes itélet nélkül; ne vétessenek el javaik s ne háborittassanak régi szokásaik gyakorlásában. Nem kell őket verni sem kővel hajigálni ünnepeiken, annál

---

[1]) *Ep.* 34. 1065-ből.

[2]) Cap. XXVI. *Contra Judaeos et Saracenos.*

[3]) **Labbe**, tom. XI, fol. 41.

kevésbbé szombaton szoritni őket munkára, mit más napokon pótolhatnak. Senki se dulja fel temetőiket és ki ne ássa hallottjaikat pénzkeresés végett, egyházi átok büntetése alatt.“

Midőn az 1348-i dühöngő döghalál alatt azon beszéd járna, hogy a zsidók a kutakat megmérgezték, s Német- és Spanyolországban illy gyanuból olly sokan megöltettek, VI. Kelemen védelme alá vette őket Avignonban s közzétett két rendeletével eltiltotta a zsidókat a keresztségre kényszeritni, megölni, verni vagy zsarolni, tagadta egyuttal a kútmérgezésről szállongott hiedelmet [1]).

Még III. Pálnak is, ki őket 1542-ben csak rongyszedői iparra szoritotta, s XI. Kelemennek szigorú rendeleteik sem tiltották el őket az olasz államokból, sőt Rómából sem, hol mégis ingatlan javakat nem birhattak s minden szombaton keresztény predikációt tartoztak hallgatni. Valahányszor uj pápa választatott, a zsidók Mózes öt könyvének egy példányát nyujtották át neki, mit XXIII. János illy szavakkal vetett vissza: Jó ez a törvény, de jobb a keresztényeké [2]).

Tudományosság.

Mindig a legszerencsétlenebb bizonyta lan állapotban, alig gondolható, hogy a zsidók a tudományok müvelésére is ráértek volna. A Talmud összegyüjtésétől egész az 1000-ik évig alig iratott hat zsidó munka; hanem ez időtől kezdve a tudományosság is lábra kapott közöttük. Nathan rabbi, ki 1106-ban Rómában halt meg, magyarázó szótárt (Aroué) irt a Talmud nehezebb helyeihez. Jarchi (Raschi) Salamon (1040—1105) Provenceban, a Bibliát és a Talmud nagy részét értelmezte, de minden siker nélkül, miután irálya is homályos volt. A Toledóban született Ábrahám Aben Ezras (1119—74) egész életét utazásban töltötte. Először Cordovában élt a hires költő-Judás Levinél, kinek leányát nőül vette, aztán keleten. Görög, Franczia-, Német-, Angol- és Olaszországban; családját Luccában telepitette le, maga pedig Rhodusban halt meg; mindenütt tudós férfiakat

---

[1]) A hires Grégoire (*Hist. des sectes religieuses*, II. k. 351 l.) mondja: *A zsidók mondhatlan nyomorba süllyesztettek s létök hosszas halálvonaglás volt, kivéve a pápai uralom alatt: ezt még a protestáns Basnage is kénytelen volt bevallani.... Midőn a zsidók kincsvágyó politika s féktelen csöcselék nép által kinoztatott, mindig a főpásztorok s különösen a római pápák szárnyai alá menekültek...* Ezután Nagy-Gergelyről, II. Sándorról, VI. Kelemenről és sz. Bernárdról beszél s folytatja: *Arlesi sz. Hilárius annyira szerették a zsidók, hogy temetésén a keresztényekkel együtt ők is sirtak s héber könyörgéseket énekeltek stb.*

[2]) **Monstrelet**, II, 315 ad ann. 1409.

talál, kikkel vitatkozik, és tanitványokat, kiket oktat; melly oktatásokból az ő Szentirás-magyarázata s a lelkes lényekről könyve alakult össze. Ez utóbbiban Isten létét a világegyetem csodáiból magyarázza; az értelmezésekben pedig nagy függetlenségre emelkedik, s természeti okokból magyarázza a csodákat, habár minden czikkét ekkép fejezi be: A mi minket illet, a hagyományoknak kell magunkat alávetnünk." Irt még értelmezéseket a Talmudhoz, aztán több más müvet a csillagászat, orvostudomány s héber nyelv köréből.

A legjelesb zsidó iróról, Maimonides Mózesről s több más tudós orvos- és bölcsészről alantabb fogunk értekezni; itt még a navarrai Tudela Benjamint hozzuk fel, ki 1160 körül csupán a zsidók állapotainak megismerése végett utazott; de elvakitva vagy hiszékenyen sok mesét hord össze, beszél nem is létező országokról, nagy férfiakat s jó fogadtatást talál ott, hol talán héberek nem is éltek. Kétszáz zsidót talál Rómában, a keresztény birodalom fővárosában, és pedig némellyeket III. Sándor pápa mellett magas állásban, mint pl. Joel rabbit, ki pénzkezelő volt. Narbonnet a földön szétszórt nemzetének fővárosául tekinti. Csodálja Konstantinápoly gazdagságát s Perában kétezer talmudistát s ötszáz caraitát talál; Antiochiában még patriárcha lakik; Sidonban a drúzokat, kik lélekvándorlásban hisznek, Caesarea- s Naplusában babonás szamaritánokat ismer fel. Jerusalemben a jacobiták, görögök, syrusok és frankok között csak kétszáz gyapjufestő zsidó lakik; Tiberiásban, melylyet a többi héberek egyetemökről annyira magasztaltak, Tudela csak ötven zsidót talál. Az aljobari (pundebitai) tanoda százhusz év óta el volt pusztulva; Bagdadban hétezer hébert számit, köztük Dávid törzséből Dániel rabbit, a fogság fejedelmét, ki gazdag volt és tiszteltetett a musulmanoktól is, kiknek kalifájok tekintélyét tőle kölcsönözte. Ezen és sok más képtelen állitása azt gyanittatja, hogy utazását mások mesélései után irta. Egyiptomban a nagy Maimonidessel meg nem ismerkedik, de Alexandriában még Aristoteles iskoláját is feltalálja. Dicséri a német zsidókat a tudományok iránti szeretetök- s hitsorsosaikhozi vendégszeretetökről [1]) és az eljövendő messiásbani hitökről, mellyben nekik a párizsi héberek mit sem engednek.

Épen illy kevés hitelt érdemel a regensburgi rabbi Petachiás,

[1]) Mai napig is gyakorolják ők ezen erényt, a mennyiben a jeles héber ifjakat, kik a német egyetemeken tanulnak, mindennel ellátják.

ki ugyanazon időtájban utazott; ámbár héber államok nyomaira más nevezetes tudósok is akadtak. Ebn-Haukal és Massudi kettőt emlitnek keleten Bat és Amol fővárosokkal; mások Abyssiniának Saamen hegységei közt alapitottak volna független államot, mások ismét Malabárban emlékethaladó héber köztársaságot s Medinától nem messze Keibar hegyein is zsidó államot emlitnek, mellyből a mai vehabitákat származtatják; s Wolf térítő napjainkban ment el azon tiz törzs fölkeresésére, mellyekről mondatott, hogy más népek közepett saját létöket fenntartották.

A zsidók ekkép kizárva a hivatal-, polgári képviselet- [1]) s katonáskodásból, gyakran a birtokjogtól is megfosztva, mint idegenek mindenütt, a hol laktak, kénytelenek voltak ügyességöket csak a természettudományokban s kereskedelemben tüntetni ki. A nőtlenség náluk szokatlan, miután Isten ezt parancsolta: Növekedjetek és szaporodjatok; a kora házasság megója öket a fajtalanságtól, s boldogságot igér nekik abban, hogy öregségök koronája gyanánt fiaik fiait láthassák. Aztán a szükség s elkülönzöttség gondoskodni készteti öket, hogy a zsidó sohase kényszerüljön a nyomor kenyerét idegentől koldulni.

A mi emberiesb századunk mondhatlanul sokat javitott a zsidóknak az egész multban olly igen sanyarú állapotain. A franczia, holland és belga törvényhozás legszelidebb volt irányokban. A t ü r e l m i a d ó t, mellyet az austriai birodalomban fizetni tartoztak, az 1848-i forradalmak megszüntették. Norvégiába még be nem mehetnek, Svédhonnak csak nehány városa áll nyitva előttük; Spanyolországba bebocsáttatnak; Angolhonban birnak választói joggal, de a kamarába még meg nem választathatnak [2]).

---

[1]) Voltaire a legnevetségesbnek találta azon inditványt, hogy a zsidók az angol polgárság és a kamarákba juthatás jogával ruháztassanak fel, *Essai* chap. 103. — Tehát tovább mentünk már, mint mennyit a bölcsészek képzelhettek.

[2]) Nem régiben Cochelet hajótörést szenvedvén fogságba hurczoltatott Sahara egyik oázába, honnan semmi közlekedés nincsen. Zsidók által mégis sikerült neki fogságát Franciaországban tudtul adni, melly üzenet után ki is váltatott.

Dr. Fürst, ki zsidó létére is a lipcsei egyetemhez tanárul választatott meg, a *Der Orient* czimü hirlapban becses közleményeket adott a világon elszórt héberek erkölcsi, vallási s polgári állapotairól. Raumer földleirása 1832-ben a zsidók számát kilencz millióra, a londoni *Annual register* 1826-ban 2,500,000-re tette. Willalpand szerint Salamon idejében 66, Hassel szerint alig 4 millió héber létezett.

Balbi, kinek engesztelő rendszere ismeretes, a következő számitást teszi:

Daczára az általunk rajzolt állapotoknak most még több zsidó van, mint midőn országuk fennállott; s mig nehányan olly gazdagokká lesznek, hogy Európának majdnem összes uralkodói függnek tőlük[1]), a többiek lealázott állapotukban még mindig első erénynek tartják szeretni egy hazát, mellyel nem birnak, s egy vallást, mellynek imolája összeomlott, és remélni, hogy eljő az idő, mellyben ohajaik beteljesednek.

Európában, hol legtöbben vannak, a zsidók száma: Oroszországban 840,000, kik közül Lengyelországra 384,000 esik; az austriai birodalomban 524,000; a török birodalomban, Szerb-, Oláh-, Moldva- s Görögországgal együtt 300,000; Poroszországban legalább 180,000; a Német-szövetségben 160,000; Hollandiában 70,000; Franciaországban mintegy 60,000; az olasz államokban mintegy 34,000; Angolországban, Gibraltárt és Maltát is idevéve 20,000: Belgiumban 10,000; Krakóban 8,000; Dánországban 6,000; az ióniai köztársaságban 5,000; a schweiczban 2,000; Svédhon 1826-ban 845-öt számlált. Európában összesen: 2,220,000 zsidó.

Ázsiában meglehetős egyenlőtlen a felosztás: Török-Ázsiában, Perzsia- s Arábiában 600,000; Indiában Gangesen innen 80,000; Turkestanban 4—5,000; Kaukazus környékén 3—4,000; Chinában 60,000; összesen 750,060.

Afrikában legtöbben volnának az északi vonalon, kevesebben a keletin, ugy hogy a *berberiai államokra* 400,000, Abyssiniára 70—80,000, Egyiptomra 12—14,000 esnék. Abyssiniában a *falasja*-héberek nehány századig független államot képeztek, mellynek fontossága s régisége tulságosan adatott elő. Afrikában tehát a héberek száma 494,000.

Amerikában az *Egyesült államok* köztársaságában (különösen déli Karolinában, hol Charlestonban elsőrangu zsinagógájok van) 8000; a többi államokban mintegy 4,000, s igy Amerikában összesen 12,000-en vannak. Oceánia csak 200-at számlál.

S igy 1833-ról következő összevetést lehet tenni:

Világrész	Egész népesség	Zsidók	Arányuk a többi néppel
Európa	236,000,000	2,200,000 . . .	$^1/_{107}$
Ázsia	390,000,000	750,000 . . .	$^1/_{520}$
Afrika	60,000,000	494,000 . . .	$^1/_{120}$
Amerika . . .	39,000,000	12,000 . . .	$^1/_{3250}$
Oceania . . .	20,000,000	200 . . .	$^1/_{101500}$
Az egész földön .	745,000,000	3,500,000 . . .	$^1/_{213}$

Alig volt e számitás kinyomva, s Balbi őszintén bevallá, hogy csalódott, minthogy az Oroszbirodalomban csak a nők voltak felszámitva, s az egész összeget 4 millióra emelte. Illy nagy még e tekintetben a bizonytalanság!

[1]) Nincs példa a történetben, hogy olly gazdag magáncsalád létezett volna, mint a Rotschild.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Bélpoklosok és Cagotok.

Bélpokol.

A köznyomorok elbeszélése közt a zsidóknál még szerencsétlenebb emberekről is kell emlékeznünk. Arábia, Egyiptom, Palaestina s az evvel szomszéd keleti tartományok voltak székhelye a bélpokolnak, melly rettenetes s utálatos betegség bejárta az akkori világot s mai nap, szerencsére, majdnem egészen eltünt. Kiállhatlan kézviszketéssel s kegyetlen bélszaggatással kezdődött. A bőr piszkos és durva lett mint a négylábuaké, majd sárgás, vörös vagy fekete foltok lepték be, mire érzéketlenné s olly repedezetté lett mint a fák kérge. Nem sokára a nyalkaedényekre, hártyákra, izmokra, porczogókra s csontokra verődött; az egész testet vöröses sebek s mirigy kelevények boritották el; a kezek, újjak s lábak rettenetesen földagadtak; a hus darabokban hulladozott le, ugy, hogy a hol több illy szerencsétlen ment el, az út iszonyatosan meg volt jelölve. A zilált arczvonalmak rettentő kifejezést nyertek; a hajak kihulltak; a hang elrekedett, s a beteget nehéz búskórság szállta meg, minthogy egészséges belszervezettel lassankint látta közeledni végfeloszlását rút betegsége által. „E szerint — mondja Arethaeus — ki nem futná a szerencsétleneket, kik legközelebbi rokonaik előtt is borzalom s undor tárgyai lettek? Annyival inkább, mivel a borzalomhoz még a ragadás félelme járul; azért is sokan e nyomorultak közül a hegyek magányába vonulnak, s némellyek még csak ételt sem visznek, ohajtatosb levén előttük a halál e rettenetes betegségnél.

Miután már előbb ismertetett [1]), a bélpoklosság Európában a keresztes háborúk alatt terjedett el s csakhamar azon szigorú rendszabályok alkalmaztattak rája, mellyekkel annak terjedését Mózses törvénye gátolá, elkülönitve a megszállottakat s elzárva őket minden közlekedéstől. Az egyház lehetőleg enyhitette e nyomorokat, a bünökérti elégtételül tekintve azokat, s ha kizárt valakit az emberi társadalomból, szomor és remény szertartásai között tette azt.

---

[1]) Nagy-Gergely a longobardoknak tulajdonitja a bélpokolnak Olaszországbai behozását: de bocsássuk meg neki e részrehajló állitást. Rotharisnak 176-ik törvénye a bélpoklosokat a varosokból kivettetni rendeli, de a mi a legigazságtalanabb, saját javaikat sem el nem adhatták, sem el nem idegenithették,

Halottas mise mondatott a beteg jelenlétében, ki buzdittatott, hogy legyen jó keresztény s bizzék embertársai szeretetébe, kiktől csak testileg van elkülönitve. Megtiltatott neki emberi lakáshoz közeledni, magát patakban vagy forrásban mosni meg, valamelly áruczikkhez hozzányulni, keskeny útakon járni, a kútak köteléhez vagy gyermekekhez nyulni vagy másnak csészéjéből inni; ezután megáldatván azon eszközök, miket magányában használandó vala, alamizsnát adott neki minden jelenlevő, s a pap és a hivek elkisérték egész azon elkülönitett kunyhóig, mellyben tartózkodnia kellett. Ágyára temetői földdarabot vetett a pap, mondván: Halj meg a világnak, hogy ismét az Istennek élj; aztán vigasztaló beszédet intézett a szerencsétlenhez, s keresztet tüzvén a kunyhó elé, reá egy tarsolyt akasztott az utasok alamizsnájának befogadására. A bélpoklosra megkülönböztető öltöny adatott, kezén keztyűt viselt s beszéd helyett kelepelő eszközöket használt [1]). Csak husvétkor hagyhatta oda elősirját, s mehetett be néhány napra a városba vagy a faluba, hogy részt vegyen a kereszténység általános örömében.

De vajjon a bélpoklosok nejei követhették-e őket, avagy megszabadulva, uj házasságra léphettek? Az egyház itt is hü maradt tanitmányához s a házasságot elválaszthatlannak nyilvánitá, s igy ama szerencsétleneket legalább a szeretet s családi örömek vigaszaitól nem fosztotta meg. És a keresztény szeretet vigaszai! ezek épen olly nagyok voltak minő maga a baj; a lavouri zsinat különös ápolást rendel a bélpoklosoknak; a lateráni III. zsinat kárhoztatja az azok irányában követett szigort s kijelenti, hogy az egyház a hivők közös anyja, tehát a bélpoklosok, kik betegségök miatt az emberek társaságából kizárattak, ne tartassanak méltatlanoknak az egyházba belépni, miután méltóbbak lehetnek erre, mint az egészségesek; azért számukra külön egyház és temető s lelki gondviseletökre külön pásztor rendeltessék, s ők a kertjeik- s barmaiktól fizetendő tized alól fölmentessenek.

Nagyszámu kórházak állittattak fel tehát, mellyek lázáreteknek, mikép maguk a betegek lázároknak neveztettek, az evangeliomi Lázár emlékére. IX. Lajos, végrendeletében kétezer lázáretre hagyott alapitványt, olly sokra ment a keleti zarándoklatok áldozatainak száma! A szent király keresztény szeretetének nem volt elég fizetni s tápláltatni őket; ő személyesen is ápolta azokat; s Royau-

[1]) Fölösleges megjegyeznünk, hogy e szertartások az országok szerint különbözők voltak.

montban egyet, ki legundoritóbb külsejü volt, különös pártfogásába vett. Sybilla, a flandriai grófnő, ki férjét a Szentföldre követte, kikérte magának, hogy a bélpoklosok ápolása végett ott maradhasson.

E magasztos keresztény szeretet, mellyet a mi századunk nem tud megérteni, az egyházat mindenféle hason kegytettekre ösztönzé; a milánói érsek virágvasárnapon egy bélpoklost megmosott s uj ruhába öltöztetett; az angol király zöld-csütörtökön megmosta s megcsókolta a bélpoklosok lábait. Különösen ezek ápolására alapittatott aztán sz. Lázár rendje, mellynek nagymestere mindig egy bélpoklos volt, hogy az önmaga által is szenvedett bajokat annál hivebben enyhitse, s átalában fenséges erénye volt az a keresztény lovagiságnak, miszerint, hogy az emberi nyomorokkal megismerkedjék, a legundokabb betegséget is némileg megnemesité [1]).

Sienai Katalin egy bélpoklosnőt ápolva, maga is megkapta a betegséget, hanem kezei csakhamar ismét fehérekké s simákká lettek mint egy kis gyermekéi. Assisi Ferencz a spoletói völgyben egy bélpoklosra talált, ki neki lábait akarta csókolni, Ferencz azonban megölelte és megcsókolta a beteget fekélyes ajkain s csókja által meggyógyitá. Assisi térségén egy másik bélpoklosra bukkant s legyőzve a természeti undort, közeledett hozzá, hogy alamizsnát adjon neki; hanem a beteg egyszerre eltünt, s elterjedt a hiedelem, hogy az maga Krisztus volt, ki, hogy a keresztény szeretetet próbára tegye, sokszor a bélpoklos alakát vette föl. Ferencz tehát szerzeteseit a bélpoklosok ápolására buzditá, s az ujoncokat, kik e próbát ki nem állták, elbocsátá. Egyet, kinek türelmetlenségét s káromkodását a szerzetesek ki nem állhatták, Ferencz maga vett ápolása alá; megnyugtatta s megmosta öt és „a hová a szentnek kezei értek, a fekélyek eltünedeztek s a sebhedt testrészek egészen begyógyultak, és mig a test kivülről a bélpokoltól tisztult, belül a lélek töredelem által a büntől tisztult meg.“ Szigorú bünbánat után a bélpoklos meghalt s megjelenvén aztán Ferencznek, igy szólt: „Rám ismersz-e? én vagyok ama bélpoklos, ki Krisztustól a te érdemeid által gyógyittattam meg; ma megyek be az örök élet dicsőségbe, miért Istennek és neked

[1]) Lásd „*Le Lepreux de la valloé d' Aoste*“ De Maistre Xavertől; az „*Irgalmas Szüzekel*“ Brentano Kelementől; a „*Szegény Henriket*“ Aice Hartmanntól. Szent Bernárd egy szép husvéti beszédet tartott a bélpoklosok fölött, Rhabanus Maurus pedig a bélpokol titkos jelvényéről értekezett. (*Contra Judaeos* c. 57. 85).

adok hálát; általad a világon sok lélek fog üdvözülni.“ Ezt mondva felszállt az égbe, szent Ferenczet pedig nagy öröm fogta el [1]).

Szánalmat gerjesztett ama szerencsétlenek iránt egy legenda is, mellynek története minden helyre s időre alkalmaztatott vala. Julián, szilaj urfi, ki nem tekintve sem ünnep sem vasárnapot, sem a szomszéd sem a szegény ember vagyonkáját, örökké vadászva barangolt, egyszer nagydühösen egy szarvast kergetett, melly megsebesitve visszafordul s igy szól hozzá: Te, ki életemet akarod elvenni, el fogod azt venni atyád- és anyádtól. Julián megrettenve, a világba megy, csupán kardját és lovát vivén magával; hanem hisz az elég is volt arra, hogy szerencsét tegyen s gazdag várhölgyet vegyen nőül. Szülői nem élhetvén gyermekök nélkül, fijok fölkeresésére indulnak, s feltalálják végre ama várat. Ő távol vala, neje pedig hallván, kik volnának vendégei, illő tisztelettel fogadja és saját menyasszonyi ágyába pihenteti le őket. Hazatérvén a férj korán reggel, a hálóteremben lép s föl nem ismervén a setétes szobában az alvókat, haragra gerjedt, idegen férfit látva ágyában, kit is a magáénak vélt nővel együtt megöl. De midőn neje a miséről édesvidáman hazajő, Julián belátja, hogy atyját s anyját ölte meg. Bűnbánatot megy tehát tartani nejével együtt egy folyó mellé, melly számos hajótöréseiről szomorú emlékü vala. Egy éjjel kiáltását hallják egy, a habokkal küzdő szerencsétlennek; Julián a vizbe veti magát s megmenti a fuladót. Ez már meg van dermedve s mi több tele rút bélpokollal; ők mégis saját ágyukba fektetik s gondosan forgolódnak körülötte; de ime a szobát egyszerre fény özönli el, a beteg ragyogó dicsőségben s nem földi szépségben fölemelkedik; Krisztus volt, ki bűnbánóknak biztositotta a paradicsomot.

Castro Vilmos Cid-jében, melly szomorjáték-ból Corneille sokat kölcsönzött, asztalhoz ül a hős övéivel s felszólitja őket, hódolnának Spanyolország urának, „ki szinte lovag, de keresztény, kinek arany sarkantyúi s fehér kócsagja van, de kardja mellől nagy olvasó is függ.“ Ekkor egy bélpoklos jelenik meg s igénybe veszi a keresztény szeretetet; a lovagok a beteg láttára szétfutnak, csak Cid marad ott, elhatározva, ha szükséges, a bélpoklosnak még kezét is megcsókolni. Leülteti azt saját köpenyére, s egy tányérról eszik vele; ebéd után a koldus megáldja Cidet, szent Lázárnak adja ki magát s megjósolja neki jövendő sorsát.

---

[1]) *Fioretti*, c. 24.

Azonban mig a keresztény szeretet enyhitette e boldogtalanok baját, másfelől kegyetlen babona üldöztetésöket idézte elő. Franciaországban dühösen pusztitott a döghalál (1320), s a nép, mellynek, akár müveletlen, akár müvelt legyen, természetében fekszik, hogy, ha valamelly csapásnak csak elkerülhetlen következményeit látja, ezeket a legesztelenebb okoknak tulajdonitja, azt képzelé, hogy a bélpoklosok közbaja s elkeseredése azon gondolatra hozta őket, hogy undok betegségöket általánossá tegyék. Beszélték tehát, hogy a granadai mórok királya a kereszténység kiirtása végett a zsidósággal összeesküdött. A zsidók látván, hogy nagyon gyanúba vannak véve, összebeszéltek a bélpoklosokkal s összejövetelt tartottak négyszer, hol az ördög a zsidók szava által arra birta őket, hogy megvettetésöket megboszulandók, halálnak adják, vagy legalább magukhoz hasonlókká tegyék a kereszténveket. Találkoztak, kik tanukul léptek föl e vádban, állitván, hogy zacskókat találtak, mellyekbe embervér, vizelet, bizonyos füvek és szentostya volt belezárva, mit az összeesküdtek, hogy a vizet megmérgezzék a kutakba vetettek. Illy esztelen vádak után, mellyek hogy hitelre találhattak, alig hihetnők el, ha saját korunkban is ilyesmit nem tapasztaltunk volna, üldözőbe vétettek a bélpoklosok a zsidókkal együtt s gyanuba vétetett mindaz, kinek bőre szennyes vagy foltos volt.

Szent tűz.

Egy másik baj is gyakran emlittetik ama korszak évkönyveiben, a szent tűz tudniillik, melly változatos alakban jelentkezett, de mindig bélszaggatással s eltürhetlen fájdalmu fenésedéssel volt összekötve. 945-ben emlittetik először, aztán a következő században igen gyakran. Sigebert beszéli, hogy 1090 táján kezdett a lotharingiai népek közt terjedni, leette lassankint a hust a testről, s a szenvedők szénfeketékké lettek. Midőn e ragály egész Franczia- s Olaszhonban elterjedt, Vienne lakói olly sikerrel hivták szent Antal apátot segélyül, hogy e szent tiszteletére számos templom emeltetnék, mellyekben ő kezében tüzzel festetett le. Ugyancsak az ő tiszteletére Vienneben ápolda alapittatott, mellyből eredt szent Antal rendje, melly elterjedve Franczia-, Olasz- s más országokban, a szent-tüzes betegek gyógyitásával foglalkozék. A nevezett szent iránti tiszteletből szabadon engedtettek járni a sertvések különösen Florencz utczáin, hol senki sem merte volna azokat bántani [1]).

[1]) Innen vette nevét Milanóban a *Porci* (disznók) czimü szerzetes-kóroda, mellynek fő jövedelme a városban szerte járó disznókból állott. Sokáig maradt fenn e szokás, miglen 1548-ban azt Ferrante Gonzaga kormányzó eltiltotta.

Cagotok.

A X. és XI. század között Guyenne-, Gascogne- s különösen Bearnban egy bizonytalan származatu szerencsétlen népiség, az emberi társaságból kizárt cagotok merültek fel. Némellyek a nyugati góthok maradványainak tartották őket s nevöket caas goths (góth kutyák)-ból származtatták, mivelhogy igy neveztettek volna el az általok követett arianismus gyülöletéből. Vörös ködmön s ezen egy lúdláb voltak a jelek, mellyek az utast a tőlük való őrizkedésre intették; nem laktak a városokban, hanem számukra kijelölt külön telepeken (cagoteriákban). Az egyházakból ki nem zárathattak, de mégis egy külön ajtón mentek be, külön edényből használták a szentelt vizet s a többi hivektől korlátozattal voltak elzárva. Semmi mód sem engedtetett nekik állapotuk javitására, nem üzhettek sem kereskedést sem ipart; csak egy számukra kijelölt földrészt müvelhettek, s a városok számára az erdőkben fát kellett vágniok. Ha valamellyikök fejszén kivül más fegyverrel találtatott, vagy megszólitott valakit, a törvénynek adatott által, melly az ártatlan cagotok iránt igen szigorú vala.

Naguez bearni orvos megvizsgálta a cagot-vért s egyenlőnek találta azt más emberekével. Hevin jogtudós előterjesztette a bretagnei parlamentnek, milly igazságtalan a cagotok üldözése, s hogy minden áron ragályos betegeknek állittatnak, holott egészen egészségesek. Ki is vitte, hogy a cagotok, mig ő élt, nagyobb türelmet tapasztaltak, azonban alig halt meg, az üldözés megujittatott. Ezen páriái a keresztény társadalomnak hosszú időkön át egész a mult század közepéig nyomorúságosan tengődtek; ollykor ollykor, mikép a zsidók és bélpoklosok, a nagyobb szencsétlenségekért ők okoztattak [1]).

TIZENHATODIK FEJEZET.

A nép a hűbérrendszer alatt. — A rabszolgák.

A gyülölet, mellyet a hübériség mint az egyéni erőnek a sokaság fölötti diadala, nem ok nélkül magára vont, nem engedi belátni

[1]) *C. Ulr.* **Hahn**: *Gesch. der Ketzer im Mittelalter besonders im XI. XII. und XIII. Jahrhundert.* Stuttgard 1845. — Némellyek hasonlóságot találnak a Pyrenaeusok cagotjai és az Alpesek cretinjei között.

azon előnyöket, mellyek ama rendszerből a társadalomra háromlottak, nem ugyan a hűbérurak érdeméből, hanem a Gondviselés ama nagy törvénye szerint, melly az évszakokhoz mérten gyümölcsöket érlel.

A barbárok berohanásakor legtöbbet szenvedett a földnépe, védetlenül életett, kiraboltatott vagy a hóditók között osztatott el. Az egész római birodalomban elszórt s göröngyhöz kötött földészek fejetlenség s erőszak martalékai lettek, s ha nem is voltak, legalább Olaszországban, rabszolgák, állapotuk mégis azokétól igen keveset különbözött.

Ám mégis a rabszolgáknak, a római világ ezen olly számos és szerencsétlen néposztályának sorsa tetemesen javult és enyhült. Hajdanta az egyes ur szolgálására vagy földei művelésére kárhoztatott ember semmi törvény által sem védetett az elnyomás ellen: izzadalma nem neki gyümölcsözött, nem szerződhetett, nem hagyományozhatott; ha megszökött, visszakéretett, mint bármelly más tulajdon, s mint illyen eladatott, kicseréltetett, megsemmittetett, szóval alantabb állott, mint a barom. Összeférhetett-e a dolgok ezen állása a kereszténységgel? Az evangelium ha nemis parancsolja a rabszolgák felszabaditását, sőt inkább uruk iránti engedelmességre serkenti őket, ennek mégis a keresztény szeretetet kötelességül szabja, a szolgákra pedig a keresztség által az emberi egyenlőség bélyegét nyomja, s erkölcsösségre kötelezi őket. „A rabszolga — mondja szent Vazul — engedelmeskedjék urának önmegadással, Isten dicsőségeért, ha csak ura az isteni törvénynyel ellenkezőt nem kiván tőle. . . . Az urak, a valódi Urnak emlékére, a segedelmet, mellyet szolgáiktól nyernek, viszonozni tartoznak; igy cselekedve s Istent félve, velök kegyességet éreztetve, az Urnak utain fognak járni [1]." Sz. Ágoston mondja: „A kereszténynek, szolgáját nem ugy kell tartania, mint lovát, habár a lónál olcsóbb, hanem oda vinnie őt, hogy az Urat tökélyesebben s tiszta öntudattal imádja" [2]; és pelusiumi sz. Izidor igy szól: „A szolgával ugy kell bánni, mint minmagunkkal, miután ő is hozzánk hasonló ember [3]."

Egyszerre átalános felszabaditást kiáltani ki annyi lett volna, mint felforgatni az úgynevezett társadalmi rendet, mellynek legroszabb szervezetében is, a sok visszaélés daczára, mindig jó oldala is

[1]) *Disc. mor. Reg.* LXXV, c. I, XI.
[2]) *De sermone Dei in monte.*
[3]) *Ep.* 471. lib. I.

van; erőszakos fölkelés támadt volna, mellyben az urak leölettek, a szolgák még boldogtalanabbak lettek volna, miután előbb, nem ismerve a személyi méltóságot s a szabadság előnyeit, könnyebben türték a nehéz állapotot, mellyben születtek és felnőttek. Libanius állitja is, hogy a rabszolga állapota jobb mint a szabadé; amaz tudniillik nyugodtan alhatik, ura által minden szükségessel elláttatik, mig a szabad éjjel nappal fárad, hogy csak éhségét is lecsilapitsa [1]); és a justiniani törvénykönyv egyik czikke, mely tiltja a rabszolgának a felszabaditást elfogadni [2]), mutatja, hogy a rabszolgák akkor, mikép Észak-Európában ma is, a gonddaljáró szabadságtól féltek. Midőn Francziaország a forradalomban átalános egyenlőséget kiáltott ki, a vérpatakok s az átalános nyomor megmutatta, mikép a meggyökerezett társadalmi igazságtalanságok nem rögtönzött gyógyszerek által orvosoltatnak.

Az első berohanások alatt igen sok rabszolga veszett el, a hóditók pedig újakat nem hoztak magukkal; a szegényebb s kevesbbé fényüző társadalomnak nem is volt többé szüksége végetlen számu szolgakiséretre; kevesbedett ezek száma az által is, hogy az apáktól elvétetett a gyermekkitevés kegyetlen joga, vagy legalább a vallás a kitetteket árvaházakba gyüjtötte. A fennmaradt rabszolgák szegények s boldogtalanok valának, mi magában is elég volt arra, hogy az egyház különös pártfogásába vegye őket, midőn már ugyis családot s következésképen állást s személyiséget adott nekik, természeti jogokat s erkölcsi felelősséget ruházott rájok: s ha földhöz kötött alattvalók maradtak is, ki nem látja be, mennyire javult sorsuk? mert mig az úgynevezett philantropia (emberszeretet) a mások iránti szeretetet csak mint az önszeretet tovább-terjesztését ajánlja, a kereszténység hatalmasb indokot hoz fel abban, hogy mindnyájan Isten képére vagyunk alkotva s a végetlen Lény ölében egy családot képezünk [3]). Az ápoldák és menhelyek a rabszolgának is megnyittattak [4]);

---

[1]) Vol. I, pag. 115, ed. Morel.

[2]) *Lib.* VII, t. 2. l. 15.

[3]) **Biot Edének** *„Sur l' abolition de l' esclavage antique en Occident“* czimü, a párizsi *Erkölcsi tudományok akademiája* által 1838 jutalmazott pályairatában igen sok tény van felhozva, melly mutogatja, mennyit hatott a kereszténység a nép ama nagy részének átalakitására.

[4]) Justinián törvénykönyvéből következtetem azt, hol (lib. VII, tit. 6. és novella 22 c. 12) szabadokul nyilvánittatnak azon beteg rabszolgák, kiket uruk, holott ha maga nem gyógyittathatta, *in xenonem* küldhette volna, mégis magukra hagyott.

a gladiátori játékok eltiltása megszüntette a rabszolgák feláldozásának alkalmait; a vallási menhelyek megvédték őket, legalább a rögtöni erőszak ellen.

A társulás szelleme, melly a germán nemzetek sajátja s azon hasznosság érzetéből ered, mellyet valaki másnak segélye által nyer, a személyi jogok tisztelésétől vezéreltetve, szokásba hozta az embert bér vagy jutalom mellett mint szabad munkást használni.

A házi szolgálat közelebb hozván a szolgát az urhoz, alkalmat adott neki ennek jóakaratát s kegyeit megnyerhetni [1]). Az alsóbb osztályu szabadok között olly nyomor uralkodék, hogy a rabszolgáknak épen nem vala okuk őket irigyelni, annyival kevesbbé, hogy a közös nyomor eltüntette közölük a különséget. Midőn pedig az ipar és munka fontossága növekedni kezdett, lenézethettek-e azok, kik annak forrásai voltak? Az események, mellyek a nagyokat véginségre juttaták, megszüntették a természeti felsőbbségröli előitéletet; s a szabad római, midőn a germánnak rabszolgájává lett, önmaga tett óvást a természet egyenlőtlensége ellen; a germán pedig tisztelni tanulta a rabszolgát, ki ismeretekben nálánál fölebb állott. Mindez terjesztette a közös eredetröli meggyőződést, mellyet többé nem csak egy-egy ritka könyv állitott, hanem az egyházi szónokok is hirdettek. Láttuk, mikép a barbár törvénykönyvek védelembe vették a rabszolgát a birtokosok kihágásai ellen s a felszabaditásra nézve más, egyszerűbb eljárást rendeltek (VIII. könyvek 283 s köv. lap.); a frankok törvényei, ha határt vetettek is a birtokokat munkástól megfosztó tulságos felszabaditásoknak, gondoskodtak mégis, hogy a szolga földnépe ne terheltessék mértéken felül. Azon longobard s más törvények, mellyek bizonyos büntetteket rabszolgasággal fenyitettek, lassankint elavultak [2]).

---

[1]) Oroszországban „a fényüzésnek egy másik neme, melly a nemességre igen terhes, s ha nem segit rajta, egykor romlását fogja magával hozni, a házi szolgák végetlen száma; ezek földészi rendből levén, szolgálatukat megkülönböztetett állásnak s kegynek tartják; azért igen sajátos előitéletből (mivel ők, a szolgák, maguk is szolgákat tartanak) büntetésnek vennék, ha ujolag mezei munkára küldetnének. Illy rendü férfiak és nők az uri háznál házasodnak és szaporodnak, annyira, hogy az ur néha négy-ötszáz, minden korú s nemü cselédet lát udvarában s kötelesnek tartja magát azokat eltartani, habár semmi hasznukat sem veszi.“ **Segur**, *Mém. ou souvenirs et anecdotes.*

[2]) A florenczi diplomaticai levéltárban egy eredeti okmány találtatik egy kisgyermekes rabszolganő eladásáról 763-i május 15-éről. Példának hozzuk fel:

In Christi omnipotentis nomine, regnantes domini nostri Desiderio et Adelgis,

A telhetetlenség, az igaz, gyalázatos kereskedést üzött a rabszolgákkal; azok, kik a római téren voltak kiállitva, Nagy-Gergelyt a britek megtérítésére ösztönözték (VIII. könyv 254. lap.); nyugatról a saracenoknak adattak el; de e gyalázatosság roszalva lőn, a pápák egyházi átokkal sújtják, miglen Nagy-Károlytól fogva a törvények is tiltani s büntetni kezdik azt [1]).

Fölemlitém mind a két nevet, melly a rabszolgaság történetében annyira fontos. Nagy-Gergely két rabszolgájának felszabaditásában az emberek egyenlőségét hirdette, mondván: Mikép a Megváltónak emberi alakot tetszett fölvennie, hogy békóinkat széttépje s eredeti szabadságunknak visszaadjon: akkép illő és üdvös dolog, hogy a kik természetileg szabadoknak születtek, de bizonyos emberi törvények ereje szerint rabszolgákká let-

---

praecellent. regibus, anno regni eorum septimo et quinto, quintadecima die mensis magii, ind. prima, scripsi ego Aboald notarius rogatus ab Candidus, viro honesto et venditore, ipso praesente, mihique dictante, et subter manus suas signum sanctae crucis facientes, et testis qui subscriverent aut signa facerent ipse rogavit.

Constat me praenominatus Candidus venditor vendedisse et vindedimus vobis Audepert et Baroncello germanis emptoribus, vindedimus vobis muliere una nomine Boniperga qui Teudisada, una cum infantulo suo parvulo cujus adhuc dr. nomen dederit, quos in infinitum vobis pro ancilla et servo vindedimus possidendum quatenus amodo in vestra suprascriptorum Audepert et Baroncello vel heredum vestrorum maneat potestate, et recipimus pretium nos qui supra Candidus vinditor a vobis emptoribus pro suprascripta muliere nomine Boniperga qui Teudisada, una cum filio suo parbulo, inter bobes et auro inadpretiato sol. viginti et uno finitum pretium; et inter eis bono animo convinet in ea ratione, ut si quis amodo nos qui supra venditor vel heredes nostros aut aliquis homo contra hanc vinditionem nostram quandoque ire praesumpserimus, te minime ab omnem homine defensare potuerimus, duplum pretium et rem melioratam, nos quoque venditor vel haeredes nostris vobis emptoribus vel ad haeredes vestros reddituri promittimus.

Actum Christi regno, mense et indictione suprascripta feliciter.

Signum † manus Candido v. h. vinditoris qui hanc carthulam fieri rogavit.

Ego Perideus testis rogatus †. Ego Adualdus testis rogatus †.

Signum † manus Magnefridi actor testis.

Ego q. s. Aboald notarius postradita complevi et emisi.

[1]) A rabszolga-eladás ismeretes volt már a régi Germaniában; a longobardok előtt sem volt ismeretlen, midőn Olaszországba jöttek. A velenczeiek, miután független kereskedésre adták magukat, igen sok rabszolgát adtak el, különösen az afrikai araboknak. A szláv és német tartományokból csak Velenczébe szállittattak a rabszolgák egész csoportjai; a longobardok még nemes születésü gyermekeket is elraboltak s eladtak, melly bünt Liutprand (Leg. t. V. pag. 19) az orgyilkossággal egyenlővé tesz. Zachariás pápa dicséretére emlittetik, hogy a velenczeiektől összevásárolt s Afrikába szállitandó rabszolgákat megvette s szabadokká

tek, felszabaditás által a szabadságnak visszaadassanak[1]).

Nagy-Károlytól kezdve nagy enyhületet nyer a legyőzöttek sorsa. A barbárok tudniillik, kik karddal jöttek hóditni, minden társadalmi fontosságot a nyers erőnek s katonai állásnak tulajdonitottak, a művészetet és ipart pedig megvetették s ekkép válaszfalat emeltek a rendek és iparosok között; Nagy-Károly ellenben érzé, mikép a jó törvények, tudományok és finom szokások a koronát a harczi babérnál jobban ékesitik, és a kegy, mellyben a tudományokat s művészeteket részesité, a legyőzöttek osztályát a fegyveres hóditóké mellé emelte.

Maga a hübérintézmény is enyhitésére szolgált a legalsóbb osztályok állapotának. A rabszolgák legtöbben a régi urak vagyis arimannok szabad birtokain éltek. Ezek száma pedig nagyon csökkent, midőn a meggyengült királyi hatalom a szomszédok erőszakoskodása ellen nem védhette őket többé; minél fogva ezek valamelly főur védelme alá helyezték magukat. Néha azért is, hogy a hadi zászlót maguk költségén nem követhették, vagy a rájok rótt gyakori birságot meg nem fizethették, az arimannok elvesztették szabad-birtokaikat, melly egy-egy gazdag főur hübérébe kebleztetett; ekkép a szabad-birtokok igen megkevesedtek.

A rómaiak alatt a szabad és függő földészek fölötti hatóság nem a földbirtokost, hanem a császárt s a közigazgatási tisztviselőket illette. A népvándorlás után ellenben a birtokkal felségi jogok köttettek össze, s a földészek e szerint politikai tekintetben is a birtokosoktól függtek; miután pedig a hübérrendszer tökélyesen kifejlett, a földészek csupán és egészen uraik önkénye alá kerültek. Nem volt többé irányt adó főváros, sem nagyobb vidéki városok, mellyek az irányt követték volna, hanemcsak zárdák és várak, elkülönitve egymástól hidatlan folyók, járatlan erdők s utnélküli mocsárok által. Az igazság a főur akarata volt, a kereskedelem épen úgy kerülte akkor az urak szemeit, mikép keresi ma, a politikai hadak rablójáratokká fajultak. A hübérurak magukat tekintették nemzetnek s egyetlen lehető társadalomnak; a népet megvetették, semmibe sem vették; olly könnyen feledik az elnyomók, hogy az elnyomottakban egy rettentő hatalom marad meg — a sokaság hatalma.

---

tette. Később a zsidók üzték nagyban a rabszolgakereskedést. Nagy-Károly s más fejedelmek is tiltó rendeleteket adtak ki, de mindig csekély sikerrel.

[1]) *Ep.* 12. *lib.* IV.

És az elnyomottak gyakran folyamodtak e hatalomhoz, s habár mint rendetlen tömeg, elnyomattak, hallatták mégis a szabadság hangját és a jognak rettenetes hatályu szavát.

Az egyesülés forrongásában vagy a legyőzetés utáni nyomatásban a földészek a rabszolgákhoz közeledtek, habár ezektől igen sokat különböztek azon fontos jog által, hogy uraik szeszélye szerint el nem adathattak, sőt ha lefizették tartozásukat, magukuraivá is lehettek.

Ám mégis az erőszak ama korszakában sokan éhségből szabadságukat adták el, mások az egyháznak ajánlták magukat, hogy ettől védelmeztessenek, mások a köteles bér meg nem fizethetése miatt lettek rabszolgákká. Azonban a hűbériség növelte a szolgák számát, kevesbitette a rabszolgákét s mig a római világban egy-egy rabszolga élete csak ollyan értékü volt, mint bármelly baromé, a hübérurnak ellenben a rabszolgák elvesztése egész birtokát rosz állapotba hozta, gyöngébbé tette őt szomszédjainál, s igy saját érdeke magával hozta, hogy szolgái közt a halálozásra és szökésre ne adjon alkalmat. Azért ha valamelly szolga kinoztatott ura által, csak arra törekedett, hogy a keritést átugorva, a szomszéd birtokosnak, ki talán az ő urának ellensége volt, földére lépjen, hol szivesen láttatott, sőt néha engedményekkel csábittatott által. A szolgákra nézve tehát nagy jótétemény volt, ha a földtől és nem az urtól függtek, s ha egyszer a föld a király, a hübéresek és a papság közt osztatott fel, a szolgák felszabaditása felé nagy lépés tétetett.

Mig tartott a földhöz kötött szolgaság, a földmüvelés föl nem virágozhatott, minthogy a földész a legalkalmasb munkanapokon urának tartozott dolgozni[1]); s mig learatta ura vetését, az övé addig összeromlott. Aztán ama nagy urak olly terjedelmes birtokaikra föl sem ügyelhettek kellően, annál kevesbbé követelhették, hogy hasznosan müveltessenek azok által, kik abból semmi hasznot sem vártak[2]).

Igy jöttek létre az alhübérek, s midőn aztán minden dolog hübér

---

[1]) A luccai püspökségnek VIII. s IX. századbeli lajstromában Philippus de Spardaco *facit angarias dies tres in hebdomada*; altri *similiter*; Bappulo de Persiniano *facit angarias dies tres in hebdomada, reddit vinum medietatem, oleum mediet., pullos* IV, *ovas* XX; altri *similiter*; Tachiprando *facit angarias hebdomadas* XII. *in anno....* Omilio de Quesa *reddit vinum med. et lavore tertiam parte;* Felix de Subsilone *reddit med. granum et fabam, et vinum anforas antiquam* I *et den.* XXVII.

[2]) Az államirók bizonyitják, hogy Orosz- és Lengyelországban a földek, mellyek előbb egy magtól három-négy szemet adtak, a felszabaditás után nyolcz-kilencz szemet termettek.

alakot vett föl, az alhübéresek is tőlük függő saját emberekkel akartak birni s e végre hübérükből a legalsóbb sorsu embereknek is egy-egy földdarabot adtak, személyes és fegyverreli szolgálat kikötése mellett. Az urak ekkép szokásba vették a földet művelőjének engedni át, örökös bér, személyes szolgálat vagy fejadó mellett[1]); néha pénzbeli szorultság miatt a tulajdoni jogot is átengedték.

Növekedett tehát a birtokosok száma, s minthogy az urak alattvalóikat nem csak maguk szolgálatára, hanem magán hadaikban is felhasználták, ez mind megannyi utat nyitott önállóság szerzésére s az uralkodó nemzet közé juthatásra.

Meghalván az alhübéres, a birtokot a hübérur tetszése szerint egy másikra ruházta, miért is azt az alhübéres mint kegybeli birtokot nem igen ügyekezett jobb karba állitni. Egy-egy rabszolga fölszabaditása kárára volt az illető birtoknak, miért is azt az alhübéres csak a főur engedelmével tehette. Midőn azonban a hübérek örökösekké lettek, mindenki azon volt, hogy javait utódainak jó karban adja által. Kunyhók helyébe házak emelkedtek, ezek pedig a vár tövében vagy az apátság körül faluvá növekedtek.

Részint az érdek, részint a hiuság az urakat arra ösztönözte, hogy e faluk virágzók legyenek; miért majd szabadalmakkal, majd a nyomás csökkentésével jövevényeket csalogattak oda. Ezek itt vagy a művészet, vagy a kézművesség[2]) valamelly ágát gyakorolták, s vagyont szerezve, ha jobb sorsot reméltek másutt, lakhelyöket megváltoztatták[3]).

---

[1]) Oroszhonban a felszabaditottak még ma is fejadót (*obrok*) fizetnek régi földesuruknak; az orosz, jobbágyainak száma szerint méri a gazdagságot. Katalin czárnő kegyenczeit egy csapat paraszttal szokta volt megajándékozni.

[2]) Be van mutatva, hogy a rabszolgaság mellett a kézi mesterségek sem virágozhatnak. A rabszolga ügyességét titkolni törekszik, mert mennél többet tud, annál több munkára szorittatik. Az oroszországi gyárosok, ha gyáraikat jó karban akarják látni, rabszolgáikat felszabaditják.

[3]) Felvilágositást ad a rabszolgák állapotáról s az általok gyakorlott mesterségekről a következő felszabaditási s osztálylevél, 761 évről (*Mem. lucchesi*, vol. IV, doc. 54):

Notitia brevis qualiter divisi ego Sunderad inter me et domino Peredeo episco homenis de ista parte Arnu.

In primis Asprandulo de Tramonte. Maurulo germano ipsius Aspranduli. Rodulo, Magnipertulu, Angari filii ipsius Roduli. Corpulo filio Barinchuli maiure. Maricindula muliere Barinchuli. Corpula mulier Alaldi. Gespergula filia Marcianuli minore. Sisula mulier Magnipertuli de filio Roduli, cum filio suo Sisaldulo. Marcianulo de' Caricini. Auripertulo filii ipsius Marcianuli minore. Maurulo fil o Stephani

Rosario de Gregorio különféle Emlékiratokat vagyis a hübérur és hübéresei közti szerződéseket hoz fel, mellyek bármi terhesek voltak, határt ismertek mégis a szolgálattételben. Kettőben azok közül, mellyek 1133-ban keltek[1]), Ambrus, a liparii monostor apátja, kinek birtokához tartozott Patti, összeszedvén e városban sok latin nyelvü vagyis siciliai, longobard és normann férfiakat, olly szerződésre lépett velök, hogy birják mint sajátukat, amennyit nekik a monostor átenged, s átruházhassák azt örököseikre is, de ugy, hogy ezek Pattiban lakjanak, ha pedig valamellyik eltávozik, a maga részét a monostornak visszaadja, kárpótlást nyervén a netaláni javitásokért; az örökséget mindegyik eladhatja három év mulva bármelly más lakosnak, de tudósitsa előbb az apátot, kinek hasonló ár mellett elsősége vagyon. Ha Liparit az ellenség támadná meg, Patti lakói a

---

mediano. Candido caprario. Martinulo filio Marrioni de Salicano. Candida soror ipsius Martinuli. Marinulo de Cincturia. Lartula mulier ipsius Marinuli, cum tres infantes suos, uno masculo, et duae feminae. Sufulo de Cincturia. Duae filiae Furcule de Tramonte, quem habet de muliere filio Tendaldi. Alpergula de Lamari. Gunderadula, qui est in casa Baronaci, cum duae filiae suae. Tendulo de Monacciatico. Causulo de Serbano. Cicula soror Teudaldi, qui fuit mulier quondam Radipertuli. Uno filio, et una filia Cianluli, nomine Wslinda, Ratpertulo de Tramonte.

Item breve de homenis, quos antea inter nos divisimus. Romaldulo calicario. Gandipertulo pistrinario. Liutpertulo vestorario. Mauripertulo caballario, filio Randuli. Arcansulo filio Fridipertuli. Martinulo clerico. Gudaldo quoclo, frater Gaudipertuli. Clausula soror Ghitioli. Auria nepote Widaldi. Lucipergula nepote Marcianuli. Tachipergula de Massa. Aldula filia Magnipergulae. Teuspergula filia Sunfuli. Maricula filia ipsius Sunfuli. Ansula soror Alpuli. Alipergula cornisiana. Geitrada mulier Cinctuli. Flurula filia Mugiuli. Tendipergula filia Murfuli. Cosfridulo filio Canseramuli. Barulo porcario. Aurulo filio Roppuli similiter porcario. Ratcausulo vaccario. Teuderisciula, quem debet nobis Ciemiccio in viganio. Prandulo filio Roppuli. Auripertula filia Cianciuli. Gunderadulo filio Bonisomoli. Corpulo filio Atraldi.

Item breve de homenis, quos livertavet barbane meus. Sichiprandulu. Waliprandulu. Duo filii, et una filia Radipertuli de Monacciatico. . . .

Isti omnes suprascripti homenis, quos barbane meus Peredeus in Dei nomine episcopus pro anima sua, et pro anima bonae memoriae genitori meo Sundipert, liveros emiset, quod sunt insimul homenis viginti et octo. in hoc ordine eos commemoravi in hunc breve, ut in ordine permaneant, sicut de ipsi inter nos per cartulae convenientia, et promissio facta est. Nam non dedi isti home (homenis) in divisione suprascripti barbani mei sicut alii suprascripti homenis. Facta suprascripta notitia tempore dominorum nostrorum Desiderii, et Adelchis regibus, in anno regni eorum quinto et secundo, idus mensis magii, per indictionem quartadecima. Et scripsi ego Osprandus diaconus.

[1]) *Considerazioni sulla storia di Sicilia* V. fej. 4 és 6 jegyz.

monostor javait az apát költségén védeni tartoznak. János apát, Ambrus utódja a föltételeket oda módositotta, hogy a birtok csak ideiglenes legyen s a hü szolgálattól tételeztessék föl. 1117-ben ugyancsak Ambrus apát Librizzi népességének minden hónapban három hetet szabad munkára engedett, mi a parasztokat olly hálás érzelemre gerjeszté, hogy a rendes időn felül vetéskor negyven, aratáskor egy, szüretkor pedig három napra marháikkal együtt önkényt ajánlották fel magokat[1]).

A papság előmozditá a legalsóbb néposztály javát, hogy a szószékről hirdetett tanokat tettleg valósitsa. Először megnyitotta saját rendjét a rabszolgák előtt, kik papokká levén előbbi uraikkal osztályra nézve egyenlők, szent hivataluknál fogva még felsőbbek lettek s a legnagyobb méltóságokra is fölemelkedhettek. Annyira tetszett a felszabadulás ezen módja, hogy sokszor méltatlan s tehetségtelen személyek is papi állásra törekedtek; s némelly ur, hogy e javadalmat maga élvezhesse, rabszolgáját pappá szenteltette; az okosság ekkor a kedvezmény megszoritását javasolta.

Hogyne viselték volna szivükön a szegény köznép sorsát azon egyháziak, kik maguk is egykor a rabszolga-kenyeret ették, megosztották a nehéz fáradalmakat s testvéreiket, rokonaikat még azon osztály fiai között szemlélték? Azon országokban, mellyekbe az evangeliom világát bevitték, kárhoztatták a rabszolgakereskedést, mint tett szent Ansgar az Elbe környékén[2]). Smaragd apát tiltja a foglyokat rabszolgákká tenni s ajánlja Nagy-Károlynak, hogy a magáéit szabaditsa fel[3]). Jónás, Orleans püspöke csodálkozik rajta, hogy a szolga és ur egyenlőnek nem tekintetik[4]). A calcuithi angol zsinaton a püspökök elhatározzák, hogy haláluk előtt mindennemü rabszolgáikat felszabaditandják[5]).

Azonfelül az egyház, a mint menhelyeket nyitott a kegyetlenség által üldözött embernek[6]), ugy szolgáinak fogadta azokat, kik uraik-

---

[1]) U. o. V. fej. 8. jegyz.

[2]) **L. Brémai Ádámot.**

[3]) *Prohibendum ne captivitas fiat... Honorifica ergo, justissime rex, Deum tuum pro omnibus in servis tibi subactis ... ex illis liberos faciendo.* Via regia c. 30.

[4]) *Cur enim dominus et servus, dives et pauper natura non sunt aequales, qui unum Deum, non acceptorem personarum, habent in caelis?* Serm. de instit. laic. II. 22.

[5]) Sok példát hoz fel Lingard, *Angolhon történ.* I. köt. told.

[6]) A longobard törvény szerint sérthetlen volt az egyházba menekült rabszolga, de nem az, ki a király javaira futott. Az orleansi első zsinat rendeli, hogy

tól nyomatva a szabadság egy nemének tarták önmaguk által választott lánczokat hordani. Az egyháznak ajánlták fel magukat azok is, kiket szabadlétök éhhalállal fenyegetett, és az egyház örült nekik, hogy „eléje tették Krisztus uralmát a világi szabadságnak, miután Istennek szolgálni annyi mint uralkodni, és a szent szolgaság valódi függetlenség.“

Három nemüek voltak, kik magukat az egyháznak ajánlották fel (oblati). Némellyek csak védelmébe ajánlták javukat és személyöket az egyháznak vagy monostornak olly kötelezettséggel, hogy ők viszont az egyház szabadalmait s birtokait fogják a netaláni megtámadók ellen védeni, ezek tehát szolgák helyett inkább hübéresek voltak; mások évi dij vagy bér fizetésére kötelezték magukat (censuales); mások végre lemondtak szabadságukról egészen s valódi rabszolgákká[1]) lettek (ministeriales). Az egyház távol a ha-

---

az ur az egyházba menekült rabszolgának bünbocsánatot esküdjék és ha szavát szegi átokkal sujtassék.

[1]) Ime egy példa az egyháznak tett *önfelajánlásról* (*Mem. lucchesi*, vol. IV, doc. 11.):

In Dei nomine. Regnante domno nostro Carolo rege Francorum et Longubardorum anno regni ejus nono, et filio ejus domno nostro Pipino rege, anno regni ejus tertio, nono kalendas junias; Indictione sexta. Manifestum est mihi Martino, filio quondam Sinchi, quia per hanc cartulam offero memetipsum Deo, et tibi Ecclesiae beati sancti Reguli, Christi martheri, sito ubi vocabulum est ad Waldo, ut amodo in tua, vel de tuis custodibus ego permaneam potestate; et si me de ipsum sanctum locum subtragi quaesiero, vel omnem imperatione ipsius ecclesiae rectoribus facere, et adimplere noluero, et in omnibus non permanere sicut et alii homenis jam dictae ecclesiae pertinentibus, aut in alterius casa abitare praesumpsero, spondeo me qui supra Martinus esse componiturus a parte suprascriptae basilicae, vel ab custodibus ejus auri soledos numero quinquaginta. Et cartula offersionis meae omni tempore in praedicto ordine firma et stabilis permaneat, et pro confirmatione Philippum presbyterum rogavi. Actum ad ecclesiam sancti Georgi ad Navis.

S egy másik példa 772 évről, s itt megjegyzendő, hogy az illető, javait és önmagát ajánlja fel, de szolgáit nem:

In Dei nomine. Regnante domno nostro Desiderio rege, et filio ejus domno nostro Adelchis rege, anno regni eorum quintodecimo, et tertiodecimo, quinto idus mensis januarii, per indictionem decimam. Manifestum est mihi Racchulo clerico, filio quondam Baruccioli, abitatori ad ecclesiam sancti Elari, ubi dicitur ad crucem, quia per hanc cartulam offero me ipso Deo, et tibi ecclesiae beatae sanctae Mariae sitae in sexto, ubi Rachiprandus presbyta rector esse videtur, una cum omnibus rebus meis tam .... casa abitationes meae, cum fundamento, curte, vel aliis aedificiis meis simul et ortis (vineis), pratis, pascuis, sylvis, virgareis, olivetis, castanetis, cultis rebus, vel .... moventibus una cum casis massariciis, vel aldionales, ubique ..... tibi praedictae eccleside offerre praevideo in integrum. Excepto homi.... omnes, quos in mea reverso esse potestatem: nam aliis omnibus suprascriptis rebus volo, ut cun-

szonlesés érdekétől, szolgáitól kevesebbet kivánt s azon állandó rend szerint, mellyet összes javai igazgatásában követ, meg volt határozva minden egyes szolgának teendője[1]); miért is az egyház uralma alá olly sokan csödültek, hogy megszoritó törvényről kelle gondoskodni.

Elfogadván a papság a neki, mint az állam kitűnő rendjének megajánlott javakat és szolgákat, oda irányzá törekvését, hogy alattvalói sorsát fokonkint javitsa. Először is a parlag földeket müvelhetőkké tette, lecsapolta a mocsárokat, irtotta az erdőségeket: s e téreket darabonkint, hosszabb rövidebb időre, egy, három vagy több nemzedéknek, évi bér (mansum) mellett a parasztoknak engedte át. Ezen örökbér, a szolgálattétel közvetitése által, átmenet vala a rabszolgaságtól a tulajdonra[2]). Vagyonkát szerezvén össze, a szolgák kiválthatták magukat; s ez uton mindinkább létesült közöttük a család, a tulajdon, az ipar, a szabadság.

A felszabaditási okmányokban az ur lemondott a szolga eladhatásának, átengedhetésének vagy annak személyével erőszakoskodás jogáról; felhatalmazta őt javaival rendelkezhetni végrendelet vagy más törvényes eljárás által, továbbá tetszése szerint nősülhetni; és meghatározta azon évbért vagy szolgálattételt, mellyel neki a felszabaditott még tartozott.

Az uj rabszolgák, mellyek itt ott még emlittetnek, kereszteletlen emberek voltak, mivel a nem keresztény az akkori eszmék szerint mint ördög szolgája a kereszténynél alantabb fokon állott; az azon-

---

ctis diebus sit in potestatem suprascriptae Dei ecclesiae, una cum omnibus rebus meis movilibus, vel immovilibus in praefinito. Et que a me, neque ab eredibus meis aliquando praesens haec cartula offersionis meae posse disrumpi, sed omni . . . in praedicto ordine in ipsa Dei ecclesia firmiter permaneat. Et pro confirmatione Rachiprandum clericum scribere rogavi. Actum Luca.

[1]) A régi alemann törvény rendeli (tit. 2), hogy az egyház rabszolgája három napon ennek, hármon magának dolgozzék; ugyanez áll a bajor törvényben is. Ugyancsak az alemann törvény 22-ik czikke meghatározza a termés-mennyiséget, mellyel a szolga az egyháznak évenkint tartozik, mit megismétel a bajor törvény 14. fejezete is. Lásd **Polgiesser**-t: *De conditione servorum, de operis servorum.*

[2]) A paduai püspöknek a trevisói határban hatósága egy, a király javadalmához tartozó kerületre terjedt ki, melly csupa örökbértartók között vala felosztva, kik a királyi kincstárba évi bért fizettek. El is adhatták örökbéröket, de nem nagy és hatalmas hübéreseknek, hogy a püspök jogai meg ne sértessenek. **Gennari**, *Ann. della città di Padova.*

Szász nyelven az örökbértartónak neve *mal;* a svédben *mäla;* az angolban *soka, sokmann,* az évi bér *landgabbe,* a *gablum* szótól, melly a középkorban mindennemü adót jelentett, belőle alakult az olasz *gabella* (adó).

ban nem tünik ki, hogy az cretnekek akár Európában, akár keleten törvény szerint rabszolgákká tétettek volna.

A régi felszabaditás cselekvényéhez egyházi szertartás járulván, vallási cselekvénynyé szentelte azt. A felszabaditandó, kezében égő gyertyával az oltárhoz vezettetett s ott felolvastattak elötte az öt szabad embernek nyilvánitó imák és szertartási formák. A felszabaditási okmány néha az archidiaconi könyvbe (t a b u l a) iktattaték s az illyen szabadosok (t a b u l a r i i) utódjaikkal együtt az egyház védelme alatt maradtak, s javaikat rendes örökös hiányában az egyháznak hagyták[1]).

Hogy aztán a felszabaditást sokszor vallási érzelem idézte elö, kitünik abból, miszerint indokokul a Megváltás érdemei, az Isten iránti szeretet s a lelki üdvösség eszközlése hozatik fel[2]). Ha a királynak fia született, országszerte rabszolgák szabadittattak fel, u t m i s e r i c o r d i a D e i e i d e m v i t a m c o n c e d e r e d i g n e t u r[3]).

Mások halálos ágyukon tették ezt, midőn a lelket az áhitat s emberiség érzelmei fogják el)[4].

---

[1]) *Lex ripuaria* c. 60. *Conc. Tolos.* cap. 70. 71.

[2]) *Noveris te pro divinitatis intuitu et animae meae remedium vel aeterna retributione ad jucum servitudinis tibi absolvemus.* XXII.

Recogitans pro Dei intuitu et pro animae meae redemptione. Form. de Bignon I.

Praemium in futuro Dominum sibi tribuere confidet. Form. Lindenbrog. 91. 92. 94. 96.

In nomine Dei patris omnipotentis, ejusque Filii unigeniti, qui ad hoc incarnari voluit, ut eos qui sub peccati jugo detinebantur, in libertatem filiorum adoptaret. Quatenus et ipse nobis nostra peccata relaxare dignetur, sub nostrae jugo servitutis homines depressos relaxare decernimus. Ipse enim dixit: Dimittite et dimittetur vobis; *et Apostolis:* Omnes enim fratres estis. *Ergo si fratres sumus, nullum ex fratribus, quasi ex debito, ad servitium cogere debemus; et iterum ipsa Veritas testatur:* Ne vocemini magistri. . . *unde hos servos et ancillas . . . ab omni jugo servitutis . . . absolvimus.* — Mém. pour servir à l'histoire du Rouergue par **Bosc**, III. köt. 183 l.

[3]) **Marculph**, *Form.* I, 39.

[4]) Walprand, luccai püspök, táborba kellvén szállnia Astulf királylyal 754-ben, végrendeletet csinál, s az egyházak- és ápoldáknak hagyván javait, mondja: *Servos autem meos vel ancillas, volo ut liveri omnes esse debeant, et a juspatronati absoluti, sicut illi homines qui ex* **nobile genere procreati** *et nati esse videntur.* Mem. lucchesi, vol. IV. doc. 46.

778-ban Peredeus, szinte luccai püspök (u. o. doc. LXXXVI) szolgáit végrendeletében hasonlóképen felszabaditja: *Post decessu meo omnes liberi et a juspatronati absoluti cunctis diebus debeant permanere, sicut illi homines qui de* **nobilibus romanis** *procreati et nati esse inveniuntur. Simili modo servos vel ancillas, quas*

Sokan azonban minden önfentartási eszköz nélkül lettek szabadokká, másokat meg már mint munkára alkalmatlanokat szabaditottak fel uraik, s hajléktalan koldusokat csináltak belölük. Az egyház tehát nagyszámu jótékony intézeteket hozott létre[1]), s győzte is eltartani őket, miután a papság, értelmességét s munkásságát roppant birtokainak gyümölcsözővé tételére forditván, gazdaggá lett s az egyház jövedelme és a hivek adakozása három részre osztaték, egy a szegényeknek, a másik a papságnak, a harmadik az egyháznak fentartására.

A pápák mindig szivükön viselték a rabszolgák sorsát, az azokkali kereskedés ellen sokszor felszólaltak s az egyház jövedelmével kiváltottak sokakat, kik a hitetlenek vagy rabszolga-kereskedők kezeibe estek. 1119-ben a toulousei zsinat, mellyen II. Calixtus pápa elnökölt, határozta, hogy a keresztények közt ne legyen többé rabszolgaság, és sem papok sem világiak keresztény rabszolgákat ne tarthassanak. III. Sándor a lateráni III. zsinaton a kereszténveket a rabszolgaságtól fölmentetteknek nyilvánitá. IX. Gergely szemökre veti a lengyel uraknak, hogy Krisztus vére által megváltott s megnemesitett alattvalóikat sólymok és vadállatok felügyelésére használják[2]). 1258-ból IV. Sándor egyik bullájában ez mondatik: „Miután a természettől egyenlő emberek a bünnek rabszolgaságába estek, igazságosnak látszik, hogy a kik a minden hatalomnak kútfejétől nyert hatalommal visszaélnek, a szolgáik fölötti minden hatalomtól megfosztassanak. Hogy tehát az általunk átok alá vetett Etzelin és Alberich irántunki engedetlenségöknek némi büntetését vegyék, apostoli hatalmuknál fogva szabadoknak nyilvánitjuk fiaikkal és fiaik fiaival együtt, azon mindkétnemü rabszolgákat, kik ama két embernek hatósága alól kivonják magukat, ugy, hogy saját vagyonnal és szabadsággal birjanak, mintha szabad kereszténveknek születtek volna.“

---

domna genitrix mea Sundrada, se vivens, liberos demisit, **in eo ordine** *liberi permaneant, sicut supra institui.*

789-ben Celsus pap: *Homines meos omnes masculos et feminas pro anima mea liberos dimittere debeatis circa sacrum altare et per absolutionis chartulas a jus-patronatu absoluti.* (u. o. doc. 107.).

[1]) A hol rabszolgaság van, ott nincsen koldus, mivel minden ur eltartja saját embereit, valamint a barmokat; miért is a régi iratokban csak igen gyéren van szó alamizsnáról. A XII. századból Milánóban *dolgozóházak* emlittetnek, miket az *Antichità longobarde milanesi* gyüjtői szegényeket foglalkodtató műhelyeknek hisznek. (Disc. XX.) Ime egy, a régiek előtt ismeretlen intézmény.

[2]) *Regest.* II. apud **Digsby**: *Mores catholici.*

Valószinü, hogy mások ellen is, kik a legfelsöbb hatalomnak ellenszegültek, illyen rendszabályok alkalmaztattak.

E különféle módok a rabszolgát szabad állapotra hozták, s a földek lassankint szabad kezek által kezdtek müveltetni. Több több enyhitést nyert a földészek sorsa az egyház és a királyok által, miután amaz kiváltságokat kért számukra, miket a királyok annyival is szivesebben adtak meg, mivel semmit sem veszélyeztetve, hatalmuknak saját uradalmaikon kivül is némi jeleit adhatták. Skóthoni Vilmos, hogy kedvében járjon III. Inczének, s az egyház és sz. Mária iránt tiszteletet tanusitson, elrendelte, hogy a szegények minden szombaton délután terhes munkáiktól megnyugodhassanak. Tibolt, sz. Mór apátja Párizs mellett Kövér-Lajostól 1118-ban azt kérte s nyerte meg, hogy azon apátság jobbágyai tanuskodhassanak bármelly szabad vagy szolga állapotu emberek ellen, mindennemü ügyben, még párbajjal is, a nélkül, hogy szolgai állapotuk szemökre vethethetnék. Más egyházak hasonló kiváltságokat kerestek, hogy jobbágyaik más urakéinál jobb, vagy legalább ne alantabb sorsuak legyenek.

A rabszolga-nép felszabaditására nagy hatást gyakorolt a középkorban olly átalános társulási szellem. Legelöször a déli részeken ugyanazon családban, egy fedél alatt, egy birtokon társulatok nyomára akadunk, mellyek közösen fáradoznak s a fáradalom gyümölcsét közösen osztják el. Patriarchalis szint viseltek azok s a közös kenyérről companiáknak (panis), egykenyerüségnek neveztettek, s midőn a társulat szétoszlott, a családfö nagy kenyeret darabolt el közöttük.

Minden egy társulatnak megvolt a maga feje, ki a belkormányzást u. m. az adásvevést, kölcsönt stb. intézte. Közösen fáradoztak, de a nyeremény egy részét mindegyik megtartotta magának, amint-hogy mindegyiknek bizonyos költségeket, mint pl. leányai férjhez adását magának kellett viselnie. Ekkép fölmentették magukat azon, a hübériség első idejében olly szigorú kötelezettségtől, hogy az elhalt alattvaló vagyona az urra szálljon; és az ur, ki jobbágyának halála után mit sem várhatott, nem sokat gondolt azzal, ha az alattvaló, vagyonkáját ennek vagy amannak hagyta. A holtkéz embere ekkép a birhatás és a végrendelet becses jogait vette gyakorlatba. Az urak azonkivül szivesebben akartak társulatokkal állni viszonyban, mint egyes emberekkel, megkimélve látván magukat sok bonyodalom-, zavar-, veszély- és a szökésektől.

Lassankint a kézmüvesek s iparosok is illy társulatokat kezd-

tek képezni. Ha a rokonok egy év és egy napig egy fedél alatt közös kenyeret ettek, olly társulatul tekintettek, kivéve ha egyháziak vagy nemesek voltak, kikre nézve az iparüzlet nem illőnek tartatott. Olaszhonban a kézmüvesek társulatai a földészekéinél gyakoriabbak voltak.

Elterjedezett utóbb mindenütt a társulási szellem, mellyet a germanok már öserdeikben ismertek, s mellyet a kereszténység pártolt és megszentesitett. E szellem volt az, melly által a hübérur vári elszigeteltségében a családot megalkotta, melly által a család minden osztálynál szilárdabb alapot nyert, melly által minden szokás, minden törvény a tisztább érzelmeket s hajlamokat nemzedékről nemzedékre megállandósitá; benne keresték a legmesszeterjedőbb érdekek valósulásukat; az maga elegendő volna a középkornak az egészen egyedies uj-kortóli elkülönitésére [1]).

Illy uton a földészek sorsa annyira javult, hogy már egész földbirtokokat mutathatnának fel s jóllétök a világi urakat féltékenyekké tenné; miért is eltiltatott nekik uj vagyont szerezni, a nélkül, hogy a már megszerzettől megfosztattak volna.

Az urak bánásmódjában is a földészek sorsának átalános jobbulása tünt fel. A paraszt előtt, ha tejet vagy gyümölcsöt hozott eladni, nem zárattak be többé a város kapui, terményeit a nap bármellyik órájában bevihette; büntetésnek volt alávetve, ki a földésztől gabonát, gyümölcsöt, vagy más egyebet lopott, ki szőlejébe kecskét vagy sertést eresztett, ki a keritéseket marczius közepéig meg nem ujitotta s a csatornákat ki nem tisztogatta, ki a szőlőkben szüret előtt s a mezőkön aratás előtt vadászott. Mezei örök állitattak fel; a nagy szétdarabolás meggátlása végett megkönnyittetett az öröklött birtokok kicserélése; eltiltatott a földmüvelési eszközök, barmok s dolognapi ruhadarabok törvényszéki lefoglalása is. Ezen, a régi törvények előtt majdnem egészen ismeretlen intézkedések nevezetes haladást tanusitanak, s mig a rómaiaknál a rabszolgaság kedveért a vidék a városoknak szenteltetett föl, a hübériségben a városokról alig tétetik említés.

A városokban a dolgok egészen más irányt vettek. Ezekben sokan szabad állapotban maradtak s valamelly mesterséget üzve nem kényszerültek a királynak vagy grófjainak szolgáivá lenni. A római népességből is fennmaradtak kevésszámu zsellérek, kikkel a győzők

---

[1]) L. Troplong urnak a franczia akademiánál fölolvasott emlékiratát (1843) *A polgári s kereskedelmi társulás szerkezeteiről.*

valamennyire jobban bántak, miután mesterségeket, tudományt vagy művészetet üzve vagy adót fizetve a hóditóknak hasznára voltak. Ezek némellyei megváltották magukat és szabadokká lettek, mások szegénység vagy erőtlenségből kénytelenek voltak szolgai állapotban maradni. A vidéki felszabaditottak, midőn megszaporodva, földmüvelésből többé meg nem élhettek, a városokba csődültek, hogy ott mesterség és szabad szolgálat által tartsák fenn magukat [1]). A kereskedelem s ipar növekedése kedvezett nekik; s annak látása, hogy az egykor rabszolgák által üzött mesterségek ezen időben testületek s egyletek által gyakoroltatnak, mindinkább meggyőz arról, hogy a személyes szolgaság mindig enyészett, habár olly városnak, mellyben a munka egészen a szabadok közt osztatott volna fel, fogalma még nem született volt meg.

Ekkép a hübériségben fennállott földbirtokos és nem birtokos osztályok mellé egy harmadik emelkedett azokból, kiknek birtokuk saját iparukban állott. Ez helyet viv ki magának a társadalomban, és létesülni látjuk a községet és kifejleni a polgárságot [2]).

A felszabaditott szolgák azonban még mindig nem élvezték a győzők jogait s uraik védelmét is elvesztve, törvénykivüliekké s mintegy földönfutókká lettek. A központi kormánynyal a városokból ugy szólván egyedül a püspök érintkezett; ez volt az udvarnáli közbenjáró s néha engedménynyel, kiváltsággal tért haza, mellyet azonban a gróf s az adószedő sokszor figyelembe nem vett.

Illy helyzetben a proletariusok kénytelenek voltak vagy müvészeti s kézmivesi egyletekbe állni s önmaguknak belszerkezetet adni, vagy az egyházi hatóság védelmét venni igénybe. A városbeli szabadok, a király vagy gróf hatósága alatt, ha összetartottak, könnyen védték meg magukat minden erőszak ellen; egyesülés nélkül pedig mind a városban, mind azon kivül a nemesek vagy egyháziak védelme alá állani kényszerültek.

A városi lakosság különben nemesekből és alattvalókból, szabadokból és rabszolgákból állott. Ez utóbbiakról, mint jog és névnélküli lényekről mit sem mondhatni, a többiek külön egyletekben él-

---

[1]) Granier de Cassagnac (*Hist. des classes ouvrières et des classes bourgeoises*) azt hiszi, hogy a proletáriusoknak a felszabaditott rabszolgák adtak volna létet. Egészen másképp vélekedik a derekabb Laboulaye (*Hist. du droit de la propriété foncière en Occident* 1839).

[2]) **Rumhor C. F.** (*Ursprung des Zerfalls der Kolonen in Toscana*, Hamburg 1830) okmányokat tett közzé, mellyek a személyi és tulajdoni állapotot a XII. és XIII. században eléggé felvilágositják.

tek, saját maguk által, érdekeik elősegitésére választott képviselők és tisztviselők (scabini) alatt.

Illy elemekből állott a társadalom, midőn abba uj életet öntött a községek intézménye, melly az ezredik év után a hübériség megdöntésére támadott, habár épen a hübériség által idéztetett elő.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Községek.

A köznép fellázadása a földbirtokos úrirend ellen közös mozgalom vala egész hübéri Európában; minthogy azonban a példa s a legnagyobbszerü kifejlés Olaszországból jött, a szerint figyelmünket leginkább ezen országra forditandjuk [1]).

---

[1]) A történet egy pontja sem vonta magára úgy az ujabbak figyelmét, mint a községek eredete. A sikeres tanulmányozások az e tárgyróli régibb fogalmat egészen megváltoztatták. Megvizsgáltattak a társadalmi élet különféle elemei, hogy világositnák meg e homályos de fontos átmenetet, melly életet adott a harmadik rendnek vagyis az uj kornak; e végre e tárgyra vonatkozó okmányok tétettek közzé; de a történészek véleménye mégis igen különbözik.

Raynouard szerint (*Hist. du droit municipal en France*) a római helyhatóságok régi alakjai, fennmaradván a barbár rombolások közepett, a nyomatás enyhültekor ujjáéledtek s korszerü módosulattal a községet hozták létre.

Thierry azt tartja, hogy a római intézmények egészen kivesztek, miglen az elnyomott nép erősnek érzé magát lázadó fölkelésre.

Guizot, az ő saját modora szerint, a középuton jár s mondja, hogy a római elemből is fennmaradt egy rész, melly szerint a nyert kiváltságok község intézkedések által rendeztetnek. Növekedtek a községek a rabszolgafelszabaditás által, melly sok független embert adott a társadalomnak, kik a nemesektől érdekre s származatra különbözvén, közvédelemre egyesültek.

A németek a községeket a germán társadalomból származtatják, melly szerint minden városban a hóditó fajhoz tartozó, nem földbirtokos, de egyenesen a királytól függő szabad emberek éltek; gyarapodik ezek száma a felszabaditás és kereskedelem által s községükből az uj értelmü község támad.

Az e tárgy körüli számos munkákból ajánlhatóbbak:

Leo, *Entwickelung der Verfassung der lombardischen Städte bis zu Fridrich I.* Hamburg 1824.

Raumer, *Über die Staatsrechtlichen Verhültnisse der italienischen Städte*, beszőve a Hohenstaufok történetébe.

Balbo, *Opuscoli per servire alla storia delle città e dei Communi d' Italia.* Turin 1838.

Mindenelőtt azonban egy, különösen napjainkban gyakori tévelyt kell megigazitnunk, melly nem más, mint összezavarása a községnek a köztársasággal, a polgári szabadságnak a politikai szabadsággal. Innét van, hogy a községek emlitésére a keseredett fájdalom azon rettentő fölkeléseinek egyikét képzeljük, mellyben az egész köznép az uralkodó osztály ellen föllázad, hogy ennek politikai jogaiban részesüljön.

Legkevesbbé sincs úgy. Ollyan gyengéknek egyesületei voltak azok, kik emberi jogokra vágyva, ki akarták magukat szabaditni a türhetlenné vált hübéri járom alól, és feloldatni a földgöröngytől s visszaszerezni a személyi, vagyoni s akarati szabadságot. Az igaz, hogy Olaszhonban a községek dicső köztársaságokká növekedtek, de Franciaországban meg az egyedurságí hatalomnak alapját adták meg, Angolhonban a főurakkal szövetkezve ellensulyozták azt; szóval, összeférték minden kormányalakkal, miután a község csak továbbterjesztése volt a családnak, s épen nem az államnak eldarabolása.

Már Róma előtt a müvelt világ helyhatóságokra volt felosztva; s egy hatalmas birodalom sem létezett, melly e külön hatóságokat mind egy kormányzatra hozta volna, s ebben különböznek leginkább a nyugati népek az ázsiaiaktól. Róma maga helyhatóság volt (municipium), melly eleinte csak a többi olasz helyhatóság fölött, utóbb egész Európa helyhatóságai fölött tulnyomóságot nyert, s valamenynyinek csak a polgári igazgatás kezelését hagyta meg.

Illy állapotban hagytuk el a helyhatóságokat a birodalom fel-

---

Ezek, ugy szinte Eichhorn, Troya, báró Eckstein a községekről, 1837-ben közzétett értekezésben, a germán rendszer felé hajlanak. A római intézmények mellett vannak Savigny, Romagnosi, Pagnoncelli: *Dell' antica origine e continuazione dei governi municipali in Italia.* Bergamo, 1823. Savignyt teljesen megczáfolta Behlmann-Golweg tanár, *Ursprung der lombardischen Städte Freiheit, eine geschichtliche Untersuchung* 1846. Az olasz községekről a hires Hegelnek fia is irt egy munkát.

Világot vetnek a községek eredetére azon tartományok történetei is, melyeknek utóbbi rendezetében is községi formák maradtak fenn. Illy történetiratok pl.

Kluit, *Gesch. der Nederl. Staatregirung.*
Oudegherst, *Annali di Fiandra.*
Roseboom, *Recueil van Keuren van Amsterdam.*
Raepsaet, *Storia degli Stati.*
Gemeiner, *Ueber den Ursprung der Stadt Regensburg.*
J. H. Boucher Andreae, *Disquisitio de juris municipalis frisici origine.* Utrecht 1840.

bomlásánál [1]), illyenben találták azokat a barbárok is; s mi támogattuk azon véleményt, hogy ezek meg nem semmisitették egészen a községi kormányzatot, nem ugyan nagylelküség- hanem tudatlanságból s mivel képtelenek voltak annak helyébe jobb rendezetet hozni be; igy történt, hogy a legyőzötteknek a hazai igazgatás egy része meghagyatott, természetesen csak kegyleg s megszoritással, a baromias elnyomás önkénye szerint [2]).

Községi adót vetni ki valamelly hid vagy út jó karban tartására; tisztelőt választani, ki a győzők által kivetett adót beszedje; összegyülekezni lelkész vagy püspök választása végett, s több efféle nyilvános eljárás a városi hatóság jogaihoz tartozott. Mindezekről azonban a IX. és X. századból semmi emléket sem találunk; de hány dologgal vagyunk igy ama bonyodalmas korszakban, mellyből olly kevés irat maradott fenn?

A római helyhatósági intézmények életrevalósága kitünik különösen abból, hogy itt ott, mint pl. némelly rajnai városokban [3]), még a nyelvet is túlélték. Kölnben folyvást fennállott magukat a rómaiaktól származtató nevezetes polgárok testülete, melly mindenben a Curiához hasonlitott; ugyancsak e város levéltárából 1169-ben egy kiváltságlevél vonatott elő, melly régisége miatt már akkoriban olvashatlan vala [4]). Talán innen és Trierből terjedt el a helyhatósági jog olly városokba is, mellyek a rómaiak kora után

---

[1]) L. fönebb a VII. könyv 5. fej.

[2]) L. a VIII. könyv 13. fej. A ki állitni akarja, hogy a régi helyhatósági intézményekből a népvándorlást és hóditást semmi sem élte túl, először czáfolja meg a Franciaországban használt formákat. Marculf (II, 9) egy *Charta obnoxiationis*-t hoz fel, melly igy végződik: *Praesentem donationem* **gestis municipalibus** *alligari curavimus.* II. 37. 38: *Gesta juxta consuetudinem Romanorum, qualiter donationes vel testamenta allegentur.* — Folyvást *Defensor* és *curia civitatis* emlittetik. *Peto, optime* defensor, *vosque laudabiles* curiales *atque* municipes, *ut mihi* codices publicos *patere jubeatis... Dignum est ut gesta ex hoc conscripta tibi tradantur, et ut in* arcipibus (*archivis*) publicis *memoranda serventur.* — A *Formulae andegavenses* IV. Thierry idejéből, római törvényeket, hazai szokásokat, királyi hatalmat stb. emlitnek. — 764-ben bizonyos Crispin egyházat alapit és adományoz s az adományjavak határainak leirásánál mondja: *Alia petiola de terra mea, qui est similiter tenente capite uno in via publica et in ipso Rivo Caprio, et vocitatur ad Campora communalia.* De vajjon a győzők vagy a legyőzöttek községe volt-e ez?

[3]) **Eichhorn**, *Deutsche Staats und Rechtsgeschichte.*

[4]) *Qui (cives colonienses) inter se habito consilio, scrinium suum, in quo privilegia sua erant recondita, licet invite, aperuerunt, et quoddam privileyium, cujus scriptum vix ex nimia vetustate intueri poterant, extruxerunt, et nobis aperuerunt.* Ap. **Thierry**, *Récits des temps mérovingiens.* 5. fej. 257. l.

épültek, vagy hol ezek intézményeiket soha sem virágoztatták, mikép a flandriai és brabanti nagy községekbe ama jog Arras- és Tournayból szivárgott által. A provencei történetirók hatvan várost mutatnak fel, mellyek ama tartományban az V. században kiváltságos szabadságot élveztek s egész a XII. századig tartották azt fenn [1]).

Az is bebizonyul, hogy a római jog soha sem volt egészen elfeledve, talán tanittatott is a tanodákban, gyakran módosította a barbár törvényhozásokat, még gyakrabban alkalmaztatott a törvényszéki határozatoknál, különösen az egyháziak által. Canciani az udinei levéltárban egy IX. vagy X. századbeli római codexet fedezett föl, melly a helyhatósági rendszer folytonos fennállását bizonyitná; szerinte tudniillik a városok decuriókkal birtak, s birákat neveztek ki az igazság kiszolgáltatására s a közjavak és jövedelmek felügyelésére, de mégis az állami közhatalomnak alárendelt hatósággal, melly csak a rómaiak vagyis a legyőzöttek polgári ügyeire s az alsóbb osztályokbeli kisebb vétségekre terjedett ki [2]). Ez okmány azonban sokkal összefüggéstelenebb, hogysem belőle kivehető volna, hogy a teuton népeknek alávetett olasz városok a régi helyhatósági intézményeket megtartották; a görögöknek alávetett városoktól Justinián törvénykönyve a tisztviselők szabad választásának jogát, melly egyike a legfontosabbaknak, eltörölte [3]).

Olaszországban sok város nem volt a barbároknak alávetve s a görög birodalomtól is csak névszerint függött; azért nem valószinü, hogy a régi községi intézmények megsemmisittettek volna. Illyen város volt Róma, Gaeta, Pisa, Velencze s más ádriai szigetek. Germán főtisztviselő nem vala bennök, és mint történni szokott mindig, midőn a kormány a gyeplőt kezeiből kiereszti, a birodalom felbomlásakor a curiák ragadták azt meg s az igazgatást kormányzattá változtatták. A konstantinápolyiak sem elég közel sem elég erősek nem voltak a távolfekvő vidékeket kormányozni, miért is ezek kényszerülve érzék magukat kormányzatuk- s védelmükről önmaguk gondoskodni, az adót

---

[1]) **Mary-Lafon**, *Souvenirs historiques des municipalités et des républiques de la Provence*, 1842.

[2]) **Savigny** 5. §. 132. Hennel a saint-galleni könyvtárban uj másolatát találta meg, mellynek közzététele igen kivánatos volna.

[3]) Amaz állapotnak uj példáját mutatja talán fel a törökök eljárása, kik megsemmitették a keleti birodalom közigazgatását, intézményeit, szokásait stb; de az adózókra sem kormányzati formáikat, sem polgári törvényeiket rá nem tukmálták; miért is a rajták intézményei egészen függetlenek a musulmanok törvénykönyvétől.

ezen czélokra forditották, rendőrhatóságot szerveztek, kincstárt és hadsereget alakitottak s ellátták magukat a legszükségesebb törvényekkel. A herczeg, kit előbb a görögök küldöttek, most a polgárok által választatott, miután Konstantinápolyból a terhes és kevés nyereményü méltóságra ugyis senkinek sem volt kedve jönni; utóbb a fejetlenség, leginkább pedig a hittudóskodó s képrombolo császárok háborui alatt a birodalommali kötelékek egészen szétszakittattak s a kormány teljesen a nép kezébe ment által.

Ezen élő s közeli példák és a még ki nem oltott régi emlékek táplálták vagy fölélesztek a szabadság vágyát a többi olaszokban is, kivált midőn a zsarnokság nem kényszerité őket többé csupán fennlétök- s biztosságukról gondoskodni.

A községeket mindazáltal nem kizárólag a római, hanem, mikép mindent a középkorban, egyszersmind a germán és keresztény elem létesité. Olaszországban a longobardok valamint másutt más barbárok berohanása a benszülötteket szolgai állapotra juttatá, teljesen kizárva őket a kormányból; a hóditók a szabadok osztályát képezék s a törvény egyedül a szabad osztályról gondoskodék. Ezt bizonyitja a longobardok törvénykönyve[1]). Nagy-Károly eltelve a római szellemtől, kormányzati egységre törekedett; de meg nem tudván válni a germán eszméktől, felosztotta a birodalmat, miben midőn utódai is követnék őt, az első berohanáskori eldaraboltság állott elő. Ekkor tünik fel a hübériség, melly lassankint a görögök alatti tartományokba is beleveszi magát, különösen a normannok hóditása után; mi által a birtok természete Olaszország nagyobb részében megváltozik. A városok azonban nem a hübérurtól, hanem többnyire a gróftól, mint királyi tisztviselőtől függtek; de ezen grófok mindig nagyobb függetlenségre törekedtek, s a városok ekkép csak erőtlen s távoli császár védelme alatt álltak, ki kormányszékét változtatta s hatalma súlypontját majd Német- majd Olaszországban tartá. A fejedelmi biztosok inkább csapást, mint védelmet hoztak a városokra, s igy a királyi tekintély alább szállott, mig ellenben a hübéri mindinkább erősödött.

A karolingok ama bonyodalmas uralkodása alatt a politikai társadalom különböző tagjait semmi kötelék sem tartotta többé össze; a városiak zsarnoklat és rablásnak vettettek oda martalékul, a nélkül, hogy a kormánytól segélyt vagy kiváltságot várhattak volna; s igy mindenki a védelem szükségét érzé a közös ellenség ellen s számos

[1]) VIII. könyv 14. fej.

szabad birtok tulajdonosai, különösen Franczia országban, hűbéri alárendeltséget vállaltak. A politikai testület ekkép végetlen számu tagokra vala felosztva, majdnem átalános függetlenséggel, s a királyi egység teljesen föl volt bomolva.

A nagy hűbérurak mint függetlenek, saját hatóságot gyakoroltak, mellyet lassankint örökösnek kezdtek tekinteni, feledve, hogy a királytól birják azt; leginkább a kormányzóságok (interregnum) alatt teljes önkényt üztek, s hosszura halasztották a trónutód kinevezését, félvén, nehogy ez a bitorlott jogokat visszavonja. Kiütvén aztán a birodalom és az egyház közötti vitály, mellyet az előbbi korszakban irtunk le, pártra s felekezetre oszlott minden, felhasználva a zavarokat függetlenség s kiváltságok szerzésére.

A monarchia akkor egészen szétbomolhatott volna, de a városok még gyöngéknek érzék magukat, az alsóbb nemesség pedig attól tartott, hogy annak megszüntetése után a főnemesség uralma alá kerülne, s igy jobbnak látta a királyoktól kiváltságokat szerezni magának.

Kiváltságok.

A k i v á l t s á g alatt pedig a saját birtokon és saját alattvalók fölött gyakorlandó hatóság joga értetett, a királyi gróf minden beavatkozása nélkül. A szabadság tudnillik — s ezt meg kell jegyeznünk — akkor nem abban kerestetett, hogy a kormány a társadalmi testület összes tagjainak közjóváhagyásán alapuljon, hanem értetett hűbéri értelemben, mint vétetett a mult században Németországban s mint vétetik még ma is Angolhonban t. i. keveseknek engedett kiváltságul[1]). S a hűbéri természetü társadalomban nincs is jog, melly kiváltság nem volna, ha áll az előleges elv, hogy minden hatalom a királytól ered; a kiváltságtalan csak engedményeket élvez, mellyek megtarthatók, biztosithatók, kiterjeszthetők, de mindig csak engedmények.

Az elsők, kik kiváltságokat (exemptio) kértek, a kevésszámu arimannok vagyis azon szabad emberek voltak, kik semmi hűbérurtól sem függtek; ezek után a kolostorok, kézműves egyletek, egyetemek és lovagrendek. A királyok és főurak szivesen adták meg az ezektől kért kiváltságokat, uj hűbéreseket nyerhetni, a már megvoltakat pedig mindinkább alárendelni remélvén ez által; mert annyi tapasztalással sem birtak, hogy illy czélra erkölcsi testületek helyett inkább egyéneket pártoljanak. A püspökök és hűbérurak aztán még terjedtebb kiváltságokat kértek, mint pl. hogy a királyi gróf a földjeiken

[1]) Németországban szabad városoknak azok tartattak, mellyek közvetlenül a császártól és nem közvetve valamelly urtól függtek.

lakó szabadok fölött semmi hatósággal se birjon; ezt megnyerve, birtokaikon saját hatóságot gyakoroltak, egyenlő lábra állitván a hóditóktól leszármazott szabadokat és a többnyire római eredetü bérfizetőket és parasztokat, és ez volt előkészitése a községeknek.

Ekkép többféle hatalom állt egymással szemközt. A királyok a hübéruri elsőséget uralkodói előjoggá ügyekezvén tenni, a nép fölött nem a főurak által, hanem közvetlenül ohajtottak uralkodni. A főurak ellenben függetlenségre s oda törnek, hogy a politikai hatalmat valódivá és személyivé tegyék, mit el is értek, miután kivitték, hogy a hübér először holtiglani, aztán örökös legyen. Végre a legyőzöttek a hóditók jogaiban részesülni s a teherviselésben és a törvény előtt egyenlőkké lenni vágyakodtak. Franeziaországban a királyhoz ragaszkodtak, ki általuk mindinkább hatalmas lett; Olaszhonban nem tehették ezt, miután a királyi hatalom a császárival volt egyesitve, s a frankokról az olaszokra[1]), utóbb pedig a németekre szállott, kik a pápákkal s nagy hübérurakkal folytonos harczban álltak.

A főurak hatalmát nevelte ugyan a császár távolléte, de csökkentette azon körülmény, hogy a kisebb hübéresek mindinkább szaporodtak s az egyháziak tulnyomó hatalomra vergődtek. Az egyháziak, mikép a középkorban minden, szinte bevették a hübéri rendszert vagyis a birtokkal főhatalmat kötöttek össze, s gyakorolták is azt a város és környéke lakosságának egy osztálya vagyis a szabadok fölött, kiknek a kormányzatba befolyó saját tisztviselőjök nem volt, de kik az ipart és kereskedést üző helyeken fontos állást foglaltak el.

Az egyház maga községi rendezet formájával bir s a gyülészést, képviseletet és saját hatóságot a barbárok alatt is folyvást megtartotta. A legyőzött s a hóditók által minden jogból kivetkeztetett nép szivesebben terjesztette panaszait a pap, mint a főur elé; a paptól várt ildomos és irott törvények szerinti itéletet; s igy az egyházi hatalom, mint népszerü, növekedett nagygyá, mivel egyedül tudott menedéket nyitni és védelmet biztositni az erőszak és zsarnokság ellen; a papság hatalma tehát a nép állapotának enyhitésére szolgált, ez történt különösen a frankok uralma alatt, midőn az a polgári társadalomnak jelentékeny elemévé lett[2]).

[1]) Megjegyzendő, hogy Berengar és Adalbert sem voltak olaszok, hanem sali-frankok.

[2]) Treviglio (város Bergamo-kerületben) számos lakói alávetették magukat San Simpliciano-apátságnak Milánóban, s IV. Henrik 1081-ben megerősité e tényt, hogy *nullam deinceps ipsi vel eorum filii aut descendentes publicam functionem vel angariam, seu ullum servitium aut ullam districtionem cuique hominum faciant, vel*

Azt láttuk, mikép a püspökök lassankint a törvényhozó gyülésekbe is bejutottak, utóbb pedig vezetőivé lettek azoknak, s a közdolgokban olly fontos állást foglaltak el, hogy a királyoktól eleinte csak birtokaikra, utóbb székvárosukra is kiterjedő sajáthatóság kiváltságát nyerték[1]). Jutalma volt ez néha a tanusitott hűségnek, néha pedig az

---

usque in perpetuum persolvant; sed sub potestate pretaxati monasterii perenniter permaneant, praeter nostrum regale fodrum quando in regnum istum devenerimus, et sculdassiam quam comitibus suis singulis annis debent. **Lupus** II. 727.

[1]) Olaszországban az első bizonyos példa a pármai püspök kiváltsága, mellyet ez Vastag-Károlytól nyert, s mellynél fogva „a mondott városban valamint a papok ugy a lakosok minden ügyei fölött itélt és határozott, épen ugy mint a császári palota grófja.“ Meghalálozván a pármai gróf, II. Konrád 1035-ben a püspöknek e hatóságát az egész vidékre terjeszté ki. **Affo** II. 13. — Nevezetes a 904. évről szóló okmány, mellyben I. Berengar a bergamói püspöknek engedélyt ad helyreállitani a város falait a magyarok berohanásai ellen, s hatósággal ruházza őt föl a város és vidéke fölött, megszüntetvén a királyi grófok vagy algrófok minden befolyását. Elmondja, miként a püspök hozzá folyamodott, mondván: *eandem urbem hostili quadam impugnatione devictam, unde nunc maxime sevorum Ungarorum incursione et ingenti comitum suorumque ministrorum oppressione tenebatur, postulantes ut turres et muri ipsius civitatis rehedificentur, studio et labore præfati episcopi suorumque concivium et ibi confugientium sub defensione ecclesiæ b. Alexandri in pristinum rehedificentur, et deducantur in statum.* Melly kérelem folytán meghagyja, hogy a falak ujjáépittessenek: *turres quoque et muri, seu portæ urbis . . . sub potestate et defensione supradictæ ecclesiæ et prenominati episcopi, suorumque successorum perpetuis consistant temporibus; domos quoque in turribus, et supra muros ubi necesse fuerit, potestatem habeat edificandi, ut vigiliæ et propugnacula non minuantur, et sint sub potestate ejusdem ecclesiæ beati Alexandri. Districta vero omnia ipsius civitatis, quæ ad regis pertinent potestatem, sub ejusdem ecclesiæ tuitione, defensione et potestate predestinamus permanere. Eo videlicet ordine, ut pontifex jam dictæ ecclesiæ qui pro tempore ipsi prefuerit, supradicta omnia ad jus et dominium ipsius ecclesiæ habeat, teneat, possideat, disponat, vindicet atque judicet, prout omnes alias res quæ a pontificibus ejusdem ecclesiæ priscis temporibus fuerunt possessæ ac vindicatæ. . . Nullus comes seu vicecomes, vel publicæ partis judex et gastaldio, vel alia quaelibet persona, infra sæpe nominatam urbem nemo superioris aut inferioris rei publicae perscrutator ad causas, judiciario more audiendas conventum facere, vel freda exigere, aut mansionatium, vel paratas exquirere, parafredos aut fidejussores violenter tollere. Clericos quoque nobiliores aut cujuscumque conditionis ejusdem ecclesiæ diecesis, sive intra ipsam commanentes urbem, seu suffraganeos in personis vel servis, ancillis, liberis etc. in domibus vel cunctis edificiis suis ledere, seu homines tam ingenuos, libellarios quamquam servos, in possessionibus vel mansionibus aut aliis hedificiis præfatæ ecclesiæ commanentes, potestative distringere, nec ullas publicas arbustarias vel redhibitiones vel illicitas occasiones, seu angarias superimponere audeat, aut inferre presumat.* (**Lupus** *II. 25.*)

A bergamói püspök ezen kiváltsága majdnem ugyanazon szavakkal erősittetett meg Rudolf királytól 922-ben. Aztán II Otto 973-ban ujra átengedi a püspöknek *omnes districtiones et publicæ functiones villarum et castellorum quæ sunt in*

ellenpárton állott gróf hatósága ruháztatott át a helybeli püspökre, annyival inkább, hogy az egyszerü polgárok száma napról napra növekedett s azok a királyi gróf helyett inkább kiváltságos urnak védelme alá helyezték magukat; a királyok sem vesztettek sokat, midőn a csak névszerint tőlük függő grófságokat a püspököknek engedték át[1]).

---

circuitu ipsius civitatis de eodem comitatu pertinentes, usque ad spacium et extentionem per omnes partes ejusdem civitatis trium milliarium Aciano- és Seriate-ig, s Seriana völgyétől Camonica völgyeig; *et de nostro jure et dominio in ejus episcopatus jus et dominium trasfondimus atque delegamus ea ratione ut episcopus ipsi loci provisor qui pro tempore fuerit, et vices, districtiones et publicas exactiones ipsorum omnium in perpetuum habeat, teneat, possideat, et incunctanter procuret... absque ulla comitis aut alicujus personae molestante potentia.* (**Lupus** *II. 315.*)

[1]) Ide iktatjuk a főbb pontokat az I. Ottó által a luccai egyháznak 965 és 972 közt adott kiváltságlevélből:

In nomine sancte et individuae Trinitatis, Otho, gratia Dei imperator augustus etc... Quapropter agnoscat universitas nostrorum fidelium etc,... qualiter nos, pro Dei omnipotentis amore, nostrarumque animarum remedio inclinati precibus Huberti episcopi, dilecto fidelique nostro, per hoc praeceptum donamus, concedimus atque largimur omnibus sacerdotibus, levitis, universis sacris ordinibus, Luce civitati commorantibus, seu etiam suburbanis, ut deinceps in antea a nullis magnis parvisque personis ad secularia judicia pro qualicumque controversia examinentur vel distringantur, nisi ab eorum praesule, et ut illis in domibus eorum aliqua invasione audeat inferre vel tributum seu etiam superimpositum iisdem sacerdotibus etc. a quaqua persona minime imponatur vel requiratur; et ne aliquis audeat se intromittere sine legali judicio in universis supellectilibus eorum, sive in servis etc. Insuper concedimus ob nostram imperialem dictionem omnibus sacerdotibus etc... ut eorum advocatus non aliter, nisi solus juret, sine ulla contradictione, sicut in sancta romana ecclesia agitur, etc... Et ita sane precipientes jubemus, ut nullus dux, sive marchio etc.... audeat se ultro ingerere in omnibus casis et rebus jam superius prenotatis, vel etiam eis servitia, aut injurias inferre etc.... Következik a birság *auri optimi libras centum* a kiváltság megsértői ellen; és pedig fizetni rendeltetik fele *camere nostre, et medietatem predictis sacerdotibus etc.... Quod ut verius credatur, diligentiusque ab omnibus observetur, manibus propriis roborantes annuli nostri impressione insigniri jussimus.*

Signum domini Ottonis serenissimi imperatoris.

II Ottó 981-ben nemcsak megerősité, hanem tovább is terjesztette e kiváltságot, rendelvén, hogy ama püspökség egész területének minden lakója egyedül a püspök hatósága alatt álljon, ki ott mindenkit megidézhessen és megitélhessen mintha királyi hatalomnal birna. *(Mem. lucchesi).*

In nomine sancte et individue Trinitatis. Otho, divina favente clementia imperator augustus etc.... Quapropter omnium fidelium S. Dei ecclesiæ nostrorumque presentium ac futurorum comperiat, industria Petrum Tianensem episcopum nostram adiisse clementiam, et postulasse ut Vidoni S. Lucensis ecclesie confirmationis preceptum conscribi juberemus de omnibus rebus sue Ecclesie. Cujus non spernendis precibus aures nostre celsitudines accommodantes, ob amorem Dei, tranquillitatemque

Ime tehát a városok a grófitól a püspök hatósága alá kerültek s mig előbb a népség részint a király, részint az egyházak alattvalóiból állott s világi és egyházi hatóságnak volt alávetve, most a hóditók és legyőzöttek egyesült községét képezé, a hűbéres nemesség és a szabadok ugyanazon egy törvényszék által itéltettek, a nemesek és szabadok s cabinjei egy tanácsot képeztek, melly a püspök algróf (visconte) czimü világi helyettesének volt alávetve.

A nép szivesen vette, hogy a grófságok a püspököknek engedtettek, mert valószinübbnek tartá, hogy igy érdem által fölemelkedett embernek és nem a születés véletlenje által nyert urnak lesz alávetve; és nyert is sokat az igazságügy, melly legközvetlenebb szüksége a népnek, habár a köznép szolgai állapotban még mindig jogok és képviselet nélkül maradt.

Az előszeretet, mellyet a papság a régi jog iránt mindig tanusitott, azt hitetné el, hogy a római helyhatósági intézmények, ha még léteztek, megszilárdultak a grófi hatalommal felruházott püspökök alatt. Minthogy azonban minden dolognak az akkori egyedüli kormányzati alakot, a hübérit, kellett magára öltenie, a püspököknek hübériekké kellett a helyhatósági hivatalokat tenniök, mellyeknek ter-

---

fratrum in predicta Lucensi Ecclesia famulantium, atque sub ipsius diaecesos degentium libenter concedere placuit, et hoc nostre auctoritatis preceptum immunitatis, atque tuitionis gratiam erga eandem Ecclesiam fieri decrevimus, nominative de custodibus, castellis, monasteriis, plebibus, cellulis, aldionibus, servis et ancillis, piscationibus, aquis aquarumque ductibus, pratis, vineis, campis etc. . . Precipientes quapropter jubemus, ut nullus dux, marchio, comes, vicecomes, judex publicus, aut gastaldus, vel quilibet ex judiciaria potestate, in cellulas, aut ecclesias, vel domos clericorum, curtes, seu villas etc. . . . ad causas audiendas, vel freda exigenda, aut mansiones, vel paratas facendas, aut fidejussores tollendos, aut homines ipsius ecclesie tam ingenuos quam servos distringendos, aut ullas redhibitiones . . . . illicitasve occasiones requirendas, nostris vel futuris temporibus ingredi audeat vel ea que supra memorata sunt, penitus exigere presumat; sed liceat memorato presuli, suisque successoribus, sibi subjectis vel omnibus ad se aspicientibus, sub tuitionis atque immunitatis nostre defenctione, remota totius judicarie potestatis inquietudine possedere. Tonsos vero, quos sua parochia . . . , et omnes homines in sua terra residentes, aut ad ejusdem terre castella confugientes ad jam dicti episcopi suorumque successorum veniant judicium, et nulla imperii nostri magna parvaque persona habeat potestate ad distringendum, sed liceat ei ad vicem regie potestatis eos distringere etc.

Rendeli továbbá, hogy a ki igazságtalanul birna püspöki javakat, adja vissza, s több jó intézkedést tesz a püspöki hatalom és jogok szabad gyakorlására, *auri optimi libras mille* birságot szabván a kiváltság megsértői ellen, ugy, hogy azon összeg fele a császári kincstárba, fele a luccai egyháznak *ejusque vicario* fizettessék.

mészete ekkép nagyon megváltozott, habár egészen meg nem semmittetett.

A tartományok tehát akkép voltak rendezve, hogy a város és a kiváltságos javak a püspöktől, a tulajdon többi nemei a gróftól függtek. Azonban a kiváltságos javak a grófságban szétszórva feküdtek, ugy hogy a püspökök és főurak közt a roszul meghatározott hatóság körül sokszor viszály támadott. Amazok saját hatalmukat az egész grófságra kiterjeszteni akarták, ezek pedig ellenszegültek s az alhűbéresek rovására hatalmasodni ohajtottak, mi által a belharcz egész a társadalom legalsóbb elemeiig terjedett. Ezért bocsátotta ki Sali-Konrád császár a hires hűbéri törvényt[1]), melly határozza, hogy az apró hűbérek is örökösek legyenek s csak törvényszéki itéletnél fogva vétethessenek el. Most tehát a hűbérjavak a nagy hűbérurak vagyis korona-hübéresek és az ezektől hűbérjavakat nyert hűbéresek között voltak felosztva. Az al- és harmadrendü hűbéresek független létről biztositva, nem vetették magukat alája a püspököknek, legalább Olasz- és Franczíaországban nem, hol azért, mint Németországban, egyházi fejedelemségek nem képződhettek.

Egyrészt a nemes hűbéresek s az egyszerüen szabad férfiak községbe álltak s önmaguk választottak képviselöket és birákat, kik egyenlösitették magukat a püspöki udvarral s ettől függetlenül állást foglaltak el a polgári társadalomban; másrészt a hűbérur földén megszaporodott népesség, ipar által gazdagságot is szerezve, szükségessé tette magát urára nézve s engedmények adására kényszerité őtet, mellyek ha nem is biztositottak polgári függetlenséget, elősegitették legalább a község felvirágzását s fontosságát.

Sokat tett a községek kifejlődésére Nagy-Ottó, ki meg akarván törni a főurak és püspökök hatalmát, sokkal messzebb ment, mint elődei, s kiváltságokkal látta el a városokat. Ezek már most saját hatósággal birtak, s a nemesek és szabadok egy község tagjaivá levén s közös törvény védelme alatt állván, emelkedni s felvirágozni kezdett a harmadik rend, mig ellenben a hűbéri hatalom hanyatlásnak indult, miután a ki biztosságot kivánt, azt nem a nemes urak váraiban többé, hanem a védfalas városokban kereste.

Néha a megszorult királyok oda ajánlották pénzért a királyi haszonvételeket, pénzverdéket, vásárok és vámok jogát, mit a községek legott megvenni siettek, ollykor pedig tanusitott hüség vagy adott segély jutalmaul kaptak.

---

[1]) L. fönebb a X. könyv 247. lap.

Gyakran megtörtént az is, hogy a korona nagy hübéresei harczra keltek a püspökök ellen, s mind a két fél felfegyverezte a városi polgárokat, kik ekkép saját erejöket ismerni tanulták s az adott segélyért jogokat követeltek. A viszály alatt a tapasztalás a főurakat és püspököket egyaránt arra tanitá, hogy a legnagyobb gazdagság az alattvalók sokaságában áll, azért elősegiték azok szaporodását; feldarabolák köztük birtokaikat s megelégedtek csekély szolgálattétellel, csakhogy azzal fegyverreli szolgálat is összekötve legyen.

Viszály ütött ki utóbb a magasb és alsóbb nemesek közt, melly által a szabadság ügye csak nyerni tudott. Midőn aztán a püspöki szék betöltetlen állott, a városi hatóság nem sokat ügyelt az algrófra, hanem önállólag hozott határozatokat, mi a községet mindig közelebb vitte a függetlenséghez.

Nem kell azonban hinni, hogy e mozgalmakat politikai elvonások s a köztarsasági alkotmányok előleges tervezései sugalták. Az emberiség jogainak s azon szabadságnak igénylete volt az, mellyet mindenki olly szükségesnek érez, mint magát a léget: a jövés menés, adhatás vehetés, a saját vagyon birhatásának s áthagyományozhatásának anyagi szabadsága volt az s élvezhetése azon házi s személyi nyugalomnak, mellyet ma minden jó kormány biztosit: azon igénylet, hogy az adók és uri szolgálattételek meghatározva legyenek, hogy ne kelljen a kikötött összegnél többet fizetni, és a büntetteket bizonyos fenyités kövessen[1]). 1189-ben a franczia király helyesli a nantesi fölkelést, a népnek tulságos elnyomatása miatt, és a rochelleit, a lakókkal éreztetett gyakori bántalmak s ingerkedések miatt.

Az akkori communisták szükségeit s vágyait kifejtve találjuk egy XII. századbeli Trouvérenél: „A falusiak és városiak, az erdők és síkságok lakói, nem tudom, minő daczból vagy kinek bujtogatására, huszan-, harminczan- s százankint gyüléseztek .... összebeszéltek titkon és megesküdtek sokan, hogy jó akarattal semmi urat, semmi tisztviselőt sem türnek többé. — Az urak csak sanyargatnak minket, igazságot nem nyerhetünk tőlük: övék minden, elvesznek mindent, megesznek mindent, minket pedig szegénység- s keservben hagynak élni. Naponta kinoztatunk, egy nyugodt óránk sincsen, annyi a teher,

[1]) Ez tünik ki Guibert apát nyilatkozatából is (*De vita sua* Rer. Franc. Script. XII, 950): *Communio autem, novum ac pessimum nomen, sic se habet, ut capite censi omnes solitum servitutis debitum dominis semel in anno solvant; et si quid contra jura deliquerint, pensione legali emendent; ceterae censuum exactiones, quae servis infligi solent, omnimodis vacent.*

robot, adó, elüljáró s tisztviselő.... Miért türnénk illy bánásmódot? Vonjuk ki magunkat uralmuk alól; nem vagyunk-e olly emberek mint ők? Ugyanazon tagokkal birunk, ugyanazon termettel, ugyanazon erővel a kitürésre, aztán százan vagyunk egy ellen.... Védjük magunkat a lovagok ellen, tartsunk szorosan össze, és senki sem fog fölöttünk uralkodni; levághatjuk a fát és megfoghatjuk erdőkben a vadat, folyókban a halat és szabadon használhatjuk az erdőt, a mezőt, a vizet[1]).“

A községi alkotmányok tehát sem nem a királyi engedmények, sem nem az uralkodók ügyes politikájának kifolyásai, hanem következményei a nép fölkelésének; nem közigazgatási javitás, hanem a népuralmi (democraticus) szellem hatalmas mozgalma; egy neme a kölcsönös biztositásnak védelmül a sokaságnak a kevesek ellen. De ama

[1]) Benoit de Saint-Maure apud **Thierry**, *Récits mérovingiens*, cap. I.; **Wace**, *Roman de Rou*, v. 5979-6038:

Li paisan e li vilain,
Cil de boscage e cil de plain,
Ne sai par kel entichement,
Ne ki les men primierement
Par vinz, par trentaines, par cenz
Unt tenuz plusurs parlemens....
Privéement ont porparlé
E plusurs l' ont entre els juré
Ke jamez, par lur volonté,
Narunt seigneur, n'avoé.
— Seigneur ne lur font se malnun;
Ne poent veir od els raisun,
Ne lur gaainz, ne lur laburs,
Chescun jur sunt agrant dolurs....
Tute jur sunt lur bestes prises
Pur eies et pur servisess....
Pur hei nus laissum damagier?
Metum nus fors de leur dangier;
Nus sumes homes cum il sunt,
Tex membres avum cum il unt
Et altresì grans cors avum,
Et altretant sofrir poum.
Ne nus faut fors cues sulement;
Alium nus par serement,
Nos aveir a nus defendum
E tuit ensemble nus tenum....
E s' nis violent guerreier
Bien avum contre un chevalier
Trente u quarante paisanz
Maniables e combatans.

mozgalom még sem volt a királyi kormány elleni harcz, mint a mai forradalmak; a király hatóságához tudnillik igen kevés község tartozott, s némellyek lerázva a hűbéri jármot, inkább a királyra támaszkodtak. S minthogy a hűbérur, a fejedelem és a püspök gyakran egymás ellen harczoltak, s ez által a városok is pártokra oszoltak, az elégületlenek egyik ur ellen a másiktól kértek segitséget, mellyet ez nem ugyan nagylelküségből, hanem önérdekből nem tagadott meg.

Nem is volt kormányalakot megváltoztató forradalom, minthogy nem egy összetes hatalom volt az, mellyet leverni törekedett, s minden községnek más más ura volt, miért is mindegyikben részletes forradalom szükségeltetett. Igen különbözök voltak tehát az indokok, az eszközök és az eredmények, sokat tett a véletlen s a kimenetel sokszor meg nem felelt a czélnak.

Miután a városok erejökben meggyarapodtak, menedéket adva annak, a ki biztosságot másutt nem talála, s jóllétre emelkedve az iparüzés által, panaszt kezdtek emelni a kereskedelmet haborító erőszakoskodások ellen, a panaszok fenyegetésekben, ezek pedig nyilt lázadásban törtek ki; a polgárok elkergették a hűbérur vám- és adószedőit, sőt megtámadták a várát, városukat pedig, falait megerősitve, védelemre készitek elő, s összegyülvén a vásártéren vagy az egyházban, megesküdtek, hogy minden erőszak ellen együtt fogják magukat védeni.

Semmi sem volt kedvezőbb e társadalmi átalakulásra, mint az egyház és császárság közötti harcz, minthogy vizsgálat alá vétetett a két hatalomnak illetősége s feszegettetett azon kérdés, mennyire törvényes a germán hóditás által, tehát erőszakkal nyert hatalom, a kard uralma a szellem fölött, a hadi szokásoknak a polgári rendbe sőt az egyházi életbei behozatala? Mind a két fél kötelességének tartá jogait a népek előtt felmutatni, hogy tőlük támogatást nyerhessen.

Ha aztán csatára került a dolog, a bárónak a köznép karját kelle fölhasználnia, jaj pedig a zsarnokoknak azon napon, mellyen elnyomottaik segélyére szorulnak! Az olly élénk vita eldöntése nem szoritkozott a csatatérre, behatott a városokba, a házakba is; gyakran egy egyház két püspök által volt elfoglalva, kiknek egyikét a pápa nevezte ki, a másikat a császár tolta be, s kik e szerint egymás ellen harczra keltek; sokszor a püspöki szék üresen állt, mivel a császár kinevezettjének a pápa a meghatalmazást, a polgárok pedig az engedelmességet megtagadták; a püspöki állás e szerint többnyire ingatag volt, mivel a pápa meg nem hatalmazta, vagy a császár el

nem ismerte őket. A városok maguk szövetségre léptek a velök egyérzelmüekkel, hogy a különérzelmüek ellen harczra kelhessenek. A kettős püspökök, hogy párthiveket szerezzenek s tartsanak meg, kiváltságaik egy részét a községeknek engedék. Ha aztán a pápai párt győzött, megnyirbálta a királyi elővjogokat s ezzel együtt a püspükök világi hatalmát is, melly királyi engedményeken alapult.

Ezalatt a polgárok kivonják magukat az algróf hatósága alól s megszokván jogokról határozni, felingerülnek az akkorig békével türt dolgok ellen; az első terhes adó kivetése után fellázadnak, a mit aztán egy elkezdett, a többiek követték, s a torony, mellyből egykor a hübérur vagy a gróf fenyegetőzött, gyakran a szabadság menedékhelye lett; gyakran a régi nagyság emlékei uj szabadság védhelyeivé változtak, s előkészültek azon kemény harczok, mellyek nem makacsság- vagy engedelmességből, hanem a legszentebb jogok védelmeért vivattak. Ha a polgárok leverettek, a várur lerontatta a város erősitvényeit s a felkelés fejeit kivégeztette; ha a város győzött, a felkelők belátták az egyesülés szükségét, községbe esküsznek, tiszteket választanak, kik az urak elleni harczot vezessék, s tetszésök szerint szervezkednek s a bitorlott vagy megszerzett jogok gyakorlását maguk választotta emberekre bizzák.

Az előbb uri tisztségeknek helyhatóságiakká s választókká változtatását elősegitették a keresztes hadak is. A főurak tudnillik a Szentföldre menvén, birtokaikat eladták vagy elzálogositották, vagy pedig kiváltságaik egy részét pénzért a városiaknak engedték át, kik is az urak távolléte alatt nyert jogokhoz ujakat szereztek, mig azon társaik, kik Palaestinában harczoltak, az urakkal közel érintkezve, szabad eszméket hoztak magukkal vissza. Azok aztán, kik gondolkodni tudtak s a polgári intézményeket vizsgálat alá vették, meg voltak ütődve Velencze, Pisa s a többi tengeri városok már népuralmi alkotmányának láttára; aztán szemeik előtt tarták a jerusalemi Assisákat is, mellyek bár hübériek még, mindazáltal már a népről is gondoskodtak s helyet engedtek annak a közjó fölötti tanácskozásban.

Azon tartományokban, hol a barbár elem egészen fenntartotta magát, a községek létrejöttét a mesterczéhek segitették elő. De nemcsak a mesteremberek, hanem a kereskedők, művészek s a társadalom többi elemei is társulatokba, egymást kölcsönösen védő egyletekbe álltak. Némelly városokban kiváltságokat vivtak ki, saját tisztviselőket választottak, volt saját katonaságuk, tanácsházuk és

menhelyeik is. Igy Párizsban a sz. Antal és Márk külvárosok sérthetlen menhely kiváltságával birtak.

Csakhamar azonban, a mi előbb védelem vala, zsarnoki nyomássá fajult; a mesterczéhek féltékeny önkényt gyakoroltak. Párizsban a kereskedők hat testülete aristocratiai állást vett; az ő köréből választattak a tanácsbeliek, kik maitres és gardes czimet viseltek. A kézművesek is sok testületet alakitottak, mellyek elüljárói esküdteknek neveztettek. A testületek mesterekből, legényekből s inasokból álltak. A czéhbelieknek fiai s rokonai könnyen jutottak be, de az idegennek, ha be akart vétetni, végetlen költséget, kisértést kiállnia s temérdek szolgálatot tennie kellett.

Mindez, valamint maga a község, részint a római társadalomrai emlékezés, részint a felbomlott társadalom eredménye vala, hol védő hatalom csak névszerint létezett. A királyi hatalom központositása után is fennmaradtak a czéhek, s az ipar ágai egész a nagy forradalomig elkülönitve maradtak.

Gildák.

A régi Skandinaviában gildának neveztetett egy neme a vallási lakomának, mellyen az összegyültek három szaru sert üritettek ki, egyet az istenek, másikat a régi hősök, a harmadikat az elhunyt rokonok és barátok tiszteletére; aztán esküt tettek, hogy kölcsönösen védeni fogják egymást minden balsorsban, minden veszélyben. Ezen társadalom a társadalomban kiterjedt minden helyre és személyre, fennmaradt a hóditás után is, módositva a kereszténységtől s pártolva maguk a királyok által Angolhonban és Skandinaviában [1]). Franczia-országban ellenkezőleg gyanuba vétettek mind az állam, mind az egyház által, miért gyakran találjuk azokat eltiltva egyházi s királyi rendeletek által. Hármas czélt tüztek maguk elé a gildák: lakomára összegyülni, egymást kölcsönösen segitni s politikai értekezleteket tartani. Rendszabályaikat illetőleg többnyire a király, vagy valamelly herczeg, vagy valamelly szentnek neve alatt állitották fel. Ha a társulat valamelly tagja megöletett, a többiek tartoztak őt megboszulni, vagy legalább a megölt örököseinek számára a vérdijt megszerezni; mig ez meg nem történt, addig a gyilkossal sem nem ettek, sem nem ittak, sem nem hajóztak; ha pedig a társulatnak valamellyik tagja gyilkosságot követett el, a többiek segitni tartoztak őt a megszökésben, s lovat vagy evezős bárkát, vizes edényt és fejszét szolgáltatni

[1]) L. **Kofod Ancher-t**, *Om gamle Danske gilder og peres undergang*, 1770. **Wilda**, *Das Güldenwesen im Mittelalter*. A koppenhagai tud. akad. által 1831-ben megkoszorúzott pályairat.

neki. Ha a tagok valamellyike terhes vádban a törvényszék elé idéztetett, az egész gilda vele megy, ha a király vagy püspök által idéztetik, a korelnök összehija a tagokat s a gilda kiválaszt tizenkettőt, kik az idézettnek költségén vele mennek és segélyére vannak. Ha valamelly társ boszuállásnak van kitéve, tizenkét tag éjjel nappal fegyverrel őrzi őt, míg a veszély tart. Ha valamellyiknek javait az államügyész elkobozta, társai egyenkint öt dénárral segitik őtet, hárommal pedig, ha ki kell magát váltania, vagy ha leégett vagy hajótörést szenvedett; segitik akkor is, ha beteg, virasztanak mellette, ha meghalt, és elkisérik a temetőbe. A ki tagtársát ok nélkül megölé, kizáratott a társulatból s becstelennek nyilvánittaték, mint szinte az is, ki társának nejét, leányát vagy nővérét megfertőztette, a veszélyben forgótól a segélyt megtagadta, vagy a szóval vagy tettleg megbántottat meg nem boszulta. A belrendezetet illető többi határozmányokat bátran elmellőzhetjük.

Némelly gildákat ajtatos emberek a rablók fékezésére s az istenbéke fenntartására alapitottak; némellyek meg tisztán vallási szinezetüek voltak, mint Abbotsbury gildája, mellynek rendszabálya igy szólt: „Ha társulatunkból valaki meghal, annak lelkeért, minden tag egy p e n n y t fizet, mielőtt a test a sirba tétetett; a ki ezt elmulasztja, büntetésül három pennyt fizet. Ha valamellyikünk megbetegszik hatvan mérföldnyi távolságban, kötelezzük magunkat tizenöt embert küldeni érte, kik őt házába hozzák; s ha utközben meghal, küldünk érte harminez embert, hogy szállitanák oda, hol az elhunyt eltemettetni ohajtott. Ha közelben hal meg valaki, a társulat ügyvivője gondoskodni fog annak eltakaritásáról, s egybegyüjt annyi társat, a hányat lehet s elrendeli, hogy a halottat tisztességesen elkisérjék, a monostorba vigyék s lelkeért ajtatosan imádkozzanak. Ezt téve, eleget teendünk társulati kötelességünknek s becsületet fogunk vallani Isten és ember előtt. Nem tudjuk, mellyikünk halhat meg előbb, de azt tartjuk, e szövetkezés, ha szigoruan ragaszkodunk hozzá, Isten segélyével mindnyájunknak hasznára fog válni.“

Azon körülmény, hogy e társulatok tiltattak, azt hiteti el, miszerint komolyabb s fontosb irányt is követtek s egyesitették az embereket a hübérurak elnyomása ellen. Bármikép áll is a dolog, annyi bizonyos, hogy a nép kedvesen szövetkezett illy társulatokba, mellyek módot nyujtottak neki erejének egyesitésére. Lassankint nagy fontosságra emelkedtek e társulatok, miután egy-egy egész város lakói azon esküvel léptek szövetségre, hogy polgári jogaikat s közérdekeiket közösen fogják védeni. Illynemü legrégibb példát Cambray

városa nyujt, hol a polgárok, miután a püspök ellen hosszas tusát vivtak, 1076-ban községbe esküsznek[1]). A példa követésre talált a szomszéd városokban, s az igy alakult községek száma mindinkább szaporodott Belgiumban és a Rajna partjain, daczára a püspökök és császárok minden ellenállásának.

Skandináviában, hol városokat létesitni és nem fékezni vala szükséges, a királyok szivesen használták fel a gildák közremunkálását. Igy Olaf, Norvégia királya, a városokban gildák alakitását rendelte el, s az északi városok legtöbbje, első polgári rendezetét illy társulatoknak köszöni. A német Hansa-városok, a helvét szövetség s az utrechti unio hasonló eredetre mutatnak.

Az Alföldi-tartományokban a folyók s tenger elleni gátok létesitésére alakittattak társulatok, mellyek aztán terjedtebb iránynyal épen ugy, mint a kézmüvesek testületei, hatalmas lendületet adtak a szabadság ügyének, mellyet védtek grófjaik ellen, s mellyet csak V. Károly zsarnokságának sikerült némikép elnyomni.

Különös kedvező körülmények segitették elő e mozgalmat Olaszországban. Midőn a magyarok átkeltek az Alpeseken, az olaszok nemcsak nyilt csatatéren kényszerültek harczolni, hanem védnie kellett magát minden helységnek, minden háznak, minden személynek. A városok e végre ujra felépitették a barbárok által lerontott vagy az idő által leroskadt falaikat; minden magasb hely, minden monostor megerősittetett; és a fegyverek, mellyek előbb csupán a hübérur emberei által annak parancsára forgattattak, most mindenki által önnön biztositására használtattak. Már pedig semmi sem ad annyi bátorságot, mint azon öntudat, hogy az ember önvédelmére elég erővel bir. Igy Irhon, midőn az 1778-i berohanás ellen önkéntes katonaságával biztositotta magát, megismerte saját erejét, mellyet majd Angolhon ellen használandott; igy az északamerikai gyarmatok a Canada elleni harczban előkészitették magukat függetlenségök kivivására; igy az olaszok, miután a magyarok ellen csatáztak, nem féltek többé a püspök vagy a vár embereivel szembeszállni.

Azonkivül Olaszországban az aristocratia nem vert olly erős gyökeret, mint másutt s a nagy Lombardiában csupán a montferrati határgróf s Biandrate grófja voltak a hatalmasak, kiknek birtokához terjedelmes földek, faluk és városok tartoztak. A német császárok fő

[1]) *Cives Cameraci, male consulti, conspirationem, multo tempore susurratam et diu desideratam, juraverunt communiam, quod nisi factam concederet conjurationem, denegarent universi introitum Cameraci reversuro pontifici; quod et factum est.* Cambrayi krónika. *Récits des histoires des Gaules et de la France.* XIII, 476.

hatalmat igényeltek, hanem azt inkább csak névszerint, mint valósággal gyakorolták. A távolság és gyakori hadaik által akadályozva voltak személyesen jöni Olaszhonba, pedig e nélkül tekintélyöket épen nem érvényesithették. Ha el is jöttek, sereg és pénz nélkül mit sem tehettek s gyakran panaszkodtak, hogy a hübéresek el nem látván öket a szükségesekkel, majdnem éhhalásra juttatták. A kormányzóságok (interregnum) hosszúra nyultak, mert nem volt elég, hogy egy fejedelem német császárrá legyen; le kellett jönni Milánóba és Rómába, magát megkoronáztatni, s még ekkor is a németek által választottnak az olasz urak az engedelmességet gyakran megtagadták. A harcz e szerint nem volt igen kemény s a siker szokottnál gyorsabb volt. Azonkivül a kereskedelem társulatokat hozott létre, mellyek kiterjeszkedve, népi kormányzat alakát mutatták fel; az egyház s császárság közötti vita igen közvetlen hatást gyakorlott, s mondhatni, hogy VII. Gergely s utódai maguk körül több köztársaságot alapitottak, mint a mennyit a régi Róma megdöntött vala.

Bent a császár vagy pápa részéni pártoskodás összevegyité az osztályokat, ugy, hogy nem is kérdeztetnék többé, a nemességhez vagy a néphez tartozik-e valaki, hanem hogy a császár vagy a pápa pártján áll-e. Egyátalában az olaszok megszokták, nem mint uri alattvalók, hanem a városi zászló alatt harczolni, mint Krisztusnak vagy azon szentnek katonái, ki a zászlóról áldástadólag nézett rájok.

E mozgalom, melly ezer körül kezdődött, növekedett II. Ottó alatt, míg ez németországi vetélytársai ellen s Calabriában a görögök ellen harczolt, leginkább pedig azon tizenhárom év alatt, mellyekben III. Ottó az olaszországbai menetelt elmulasztá. A városi községek ezután a főurakat arra kényszeriték, hogy a városokban telepedjenek le, mellyek ekkép nem csak kézművesek s arimannok, hanem hatalmasak által is lakatva fény- s tekintélyben nagyon növekedtek. Némelly bizalmatlan városok kieszközlék a császárnál, hogy ez falaik közé többet be ne lépjen, mások lerontatták a császári palotát, hogy a külvárosban épitsék azt fel; a meggyengitett fejedelmi hatalom ekkép szük korlátok közé szorittatott, s a császárok szivesen engedték át ezután pénzért vagy kegyelemből azt, a mit ugysem tarthattak volna meg. Pávia 1024-ben lerontotta a királyi palotát s midőn Henrik császár annak ujjá épitésére akarta öt szoritni, illő hadsereget állitott ellenébe, mellynek sorai közt nagyszámu főurak harczoltak[1]).

[1]) A kiváltságokra vonatkozólag fontossággal bir az 1081-ki luccai diploma, mellyet közzétett Minutoli az *Archivo Storico*-ban, X. doc. I.;

Ime tehát a legyőzöttek visszanyerték polgári állásukat, mellyet a longobardok beütése után egészen elvesztettek volt; a régi rómaiak maradékai, érezvén a szellemnek az erő fölötti diadalát, még inkább bele merültek ama régi emlékekbe, mellyeket a nép legutoljára szokott elveszteni, s mellyek gyakran uj erőt öntenek a lomha tömegbe

---

In nomine sancte et individue Trinitatis. Henricus divina favente clementia quartus Romanorum imperator Augustus. Regie dignitatis excellentiam, que pre ceteris dignitatibus in primo colitur, potissimum condecet fideles devotosque cives in petitionibus eorum dignis tum pro conservate fidelitatis sinceritate tum pro studiosi famulatus devotione eos exaudire et frequenter plurimis dignitatum honoribus sublimare. Proinde omnium Kristi fidelium nostrique fidelium tam futurorum quam presentium memorie comendare volumus, qualiter nos Lucanis civibus pro bene conservata fidelitate eorum in nos et pro studioso servitio eorum, nostre regie potestatis auctoritate concedimus, concedendo statuimus, ut nulla potestas, nullusque hominum murum lucensis civitatis antiquum sive novum in circuitu dirumpere aut destruere presumat, et domos que infra murum hunc aedificate sunt vel adhuc aedificabuntur aut circa in suburbio, nulli mortalium aliquo ingenio aut sine legali judicio infringere liceat. Preterea concedimus predictis civibus, ut nostrum regale palatium intra civitatem vel in burgo eorum non edificent, aut inibi vi vel potestate hospitia capiantur. Perdonamus etiam illis ut nemo deinceps ab illis exigat aliquod fodrum et caraturam a Papia usque Romam, ac ripaticum in civitate Pisa vel in ejus comitatu. Statuimus etiam, ut si qui homines introierint in fluvio Serculo vel in Motrone cum navi sive cum navibus causa negotiandi cum Lucensibus, nullus hominum eos vel Lucenses in mari vel in suprascriptis fluminibus eundo vel redeundo vel stando molestare aut aliquam injuriam eis inferre, vel depredationem facere aut aliquo modo hoc eis interdicere presumat. Precipimus etiam, ut si qui negotiatores venient per stratam a Luna usque Lucam, nullus homo eos venire interdicat vel alio conducat sive ad sinistram eos retorqueat, sed secure usque Lucam veniant, omnium contradictione remota. Volumus autem, ut a predicta urbe infra sex miliaria castella non edificentur, et si aliquis munire presumpserit, nostro imperio et auxilio destruantur. Et homines ejusdem civitatis vel suburbii sine legitima judicatione non judicentur. Et si aliquis civium predictorum predium vel aliquam trecennalem possessionem tenuerit, si auctorem vel datorem habuerit, vel per pugnam vel per duellum non fatigetur. Precipimus etiam, ut jamdicti Lucenses licentiam habeant emendi et vendendi in mercato sancti Donnini et Comparmuli, ea conditione ut Florentini predictam licentiam non habeant. Consuetudines etiam perversas a tempore Bonifacii marchionis duriter eisdem impositas omnino interdicimus et ne ulterius fiant precipimus. Insuper illis concedimus ut securitates quas marchiones vel alia quelibet potestas cum illis pepigerunt, firme et rate permaneant; et ut longobardus judex judicium in jam dicta civitate vel in burgo aut placitum non exerceat, nisi nostra aut filii nostri presente persona vel etiam cancellarii nostri. In hac ergo concessione sive largitione nostra sancimus, ut nullus episcopus, dux, marchio, comes, nullaque nostri regni persona predictos cives in iis concessis inquietare molestare disvestire presumat. Et si quis, quod non opinamur, temere presumpserit, sciat se compositurum centum libras auri optimi, medietatem camere nostre, medietatem cui injuria illata fuerit. Quod ut verius credatur et ab omnibus diligentius custodiatur, hanc cartam inde confectam manu pro-

s megmentik azt az elsatnyulástól; maguk a hóditók utódai is tisztelni kezdték azokat, kiket egykor leigáztak, miért is a római nevek és formák visszatértek s a városi tisztviselők nem hivattak többé scabinoknak hanem consuloknak.

Fel akartam mutatni azon különféle módokat, mellyek által a községek létrejöttek, mellyek által a győzők és legyőzöttek egy igazságszolgáltatás, egy kormányzat alá állittattak; mert hibázna, ki mindezeknek elérésére mindenütt csak egy utat ismerne föl. Miután a polgárok lerázták, nem a németnek vagy a franknak, hanem a zsarnoknak igáját, miután legyőzték a püspök vagy a gróf ellenállását, jogaikat az által igyekeztek biztositni, hogy megerősittették a király által az ugynevezett k ö z s é g l e v e l e k e t. A királyok tehát, midőn ezt tették, nem alapitották, hanem csak elismerték a községeket, miképp a westphaliai egyezmény elismerte a schweiziak- és hollandiaknak már megalapitott szabadságát, és a párizsi béke elismerte az Egyesült-államok függetlenségét, melly már megvédve s megszilárditva vala.

A királyok azonban a községeknek adott engedményekben saját érdekeikről sem feledkeztek meg[1]); mert megalázták a hübérurakat s határozatokat hoztak a fenyitő s polgári jogban, magukhoz ragadva ekkép a törvényhozást, a királyi hatalom ezen legfőbb részét, mellyet előbb a hübérurak saját jogaikhoz számitottak. A főurak, hogy jószágaikról embereik meg ne szökjenek, kénytelenek voltak megadni nekik azon jogokat, mellyekkel a szomszédok már birtak. De mig a király, alattvalói számának növekedtével hatalmasbodott, a hübérurak elvesztve a hatóságot, mindinkább gyengültek.

Némelly engedménylevelek által a királyok az illető helységeket nem emelik a saját hatóságu községek sorába, csak némi jogokat adnak nekik s bizonyos terhek alól fölmentik öket. Ide tartozik különösen azon hires engedménylevél, mellyet Gyermek- vagy Kövér-Lajos

---

pria, ut inferius cerni potest, corroboratam sigilli nostri impressione insigniri jussimus.

Ego Aliottus judex ordinarius et notarius predictus privilegium et exemplum exemplavi, prout inveni scriptum in registro Lucani comunis quod erat in camera predicti Lucani comunis; et quia diligenter ascultavi et exemplavi nil mutando vel addendo quod sensum mutet vel intellectum, presentibus infrascriptis Ser Tedaldino et Ser Raynerio de Luca notariis una mecum tunc ascultantibus, ideo hic me subscripsi, et meo signo et nomine publicavi.

[1]) Fülöp August a Saint Jean d' Angely városnak (1204) adott községlevél bevezetésében ezt mondja: *Ut tam nostra quam sua propria jura melius possint defendere et magis integre custodire.*

Lorris városának adott, melly által ennek lakói sok embertelen teher alól mentetnek föl[1]).

Olly becseseknek tartattak ezen engedmények, hogy sok más város kérve kérte a lorrisi szokástörvényeket, mellyek pedig minden politikai jelentőség nélkül csak azt tanusitják, milly nagy volt a hübérrendszer alatt a népnek boldogtalansága, mellytől azt a községrendszer mentette meg. Igy Sens városa áhitat és béke tekintetéből nyeri meg amaz engedményeket a franczia királytól[2]); Abbeville azon terhek és visszaélések miatt, miket a polgároknak a főuraktól türniök kellett[3]); Nantes a szegények nagy elnyomatása miatt[4]). Fülöp August a Saint-Jean d' Angely községnek 1204-ben megengedi, „hogy férjhez adhassák leányaikat s özvegyeiket, megházasithassák fiaikat, kiskorúiknak gyámaik lehessenek s végrendeleteket tehessenek tetszésök szerint.“ Ugyanő községgé emelvén Tournayt, kijelenti, hogy csak eredeti állapotába helyezi azt visszza, hogy azután is a városok (t. i. római városok) törvényei s szokásai szerint élhessen. Ugyanazon időben Reims községlevélért folyamodott, hogy városi jogában megmaradhasson. Természetes volt tehát, ha a főurak az illy engedmény-leveleket gyülölettel nézték, s az ollyanért folyamodó polgárokat, ha lehetett, mint lázadókat büntették.

Különben mégis, hol a városnak külön saját hatósága el volt ismerve, a király-, hübérur- vagy püspökhözi további viszonylatok nem voltak tisztán meghatározva; főgond a társadalmi belrendezetre, a polgári biztosságra, s leginkább az igazságszolgáltatás menetére fordittatott, melly utóbb legközvetlenebbül érezteti a népekkel a szolgaságot vagy szabadságot.

Egyike a legjelentékenyebb kiváltságleveleknek az, mellyet a püspökkeli hosszú s véres tusájok után a laoni polgárok nyertek[5]). A püspök zsarnoksága a bün minden nemének szinhelyévé tette a tartományt; a nemesek is mindennemü kicsapongást megengedtek maguknak. A lakosok szövetségbe állnak s a püspök távollétében

[1]) *Recueil des ordonnances des rois de France.* XI. köt. 200. l.

[2]) *Intuitu pietatis et pacis in posterum conservandae.* Anno 1189.

[3]) *Propter injurias et molestias a potentibus terrae burgensibus frequenter illatas.* Anno 1350.

[4]) *Pro nimia oppressione pauperum.* Anno 1150 L. az idézett *Recueil des ordonnances* IV. k. 55. l. és X. k. 187, 240, 262. l.

[5]) E község történetét, melly a többiének is példájául szolgálhat, lásd Thierrynél.

községlevélért folyamodnak. A püspök fegyvert ragad, összegyüjti a nemességet s makacs ostrom után megöletik. Folytattaték a zavar, miglen Kövér-Lajos a **békehatárzatot** (ez a czime a kiváltságlevélnek) ki nem adta. Ide iktatjuk a jelentékenyebb pontokat:

„Senki sem tartóztathat le szabad vagy rabszolga embert a biró közbejövetele nélkül.

„A ki sérelmet ejt papon, lovagon vagy kereskedőn, ha a városhoz tartozik s négy nap alatt megidéztetett, jelenjék meg a biró és esküdtek előtt s igazolja magát, vagy tegyen eleget; ha nem, kergettessék ki családjával együtt s ne térhessen vissza, mig illő elégtételt nem adott. Ha házat vagy szőlőt bir a területen, a birák kérjenek elégtételt az uraktól, kiknek kerületében ama birtokok fekszenek: s ha a bűnös az uraktól vagy püspököktől idézve, tizenöt nap alatt eleget nem tesz, az esküdtek rombolják össze a bűnös javait. Ha nem tartozik a városhoz, terjesztessék a dolog a püspök elé, s ha a bűnös tizenöt nap alatt jóvá nem teszi vétkét, a biró és esküdt vehessenek rajta boszut úgy, amint tudnak.

„A ki egy másikat halálra gyülöl, ne üldözhesse őt, midőn a városból kimegy, s ne leselkedjék ellene, midőn oda visszatér. Ha megöli vagy megcsonkitja azt s bevádoltatik, istenitéleti párbaj által igazolja magát. Ha bűnösnek találtatik, fejért fejet, tagért tagot veszt, vagy pedig a biró és esküdtek által reá itélt birságot fizeti.

„A fejbenjáró vád legelőször azon biró elé terjesztessék, kinek kerületébe a vádlott tartozik. Ha nem kap igazságot, forduljon a vádlott hübérurához, ha a városban van, ha pedig nincsen jelen, tehát tiszttartójához. Ha itt sem hallgattatik meg, menjen a békeesküdtekhez s ezek járuljanak aztán az urhoz vagy tiszttartójához, s kérjék őt sürgetőleg az igazság kiszolgáltatására. Ha itt semmire sem mehetnének, kisértsenek meg minden más módot, hogy a felperes a maga jogát el ne veszitse.

„A tetten kapott tolvaj vitessék annak eléje, kinek földén történt az elfogatás, s ha ezen ur nem szolgáltat igazságot, szolgáltassák ki az esküdtek.

„A bérfizetők elégitsék ki urukat a szerződés szerinti időben; ha nem, birságot fizessenek az erre vonatkozó törvények szerint.

„Az ezen békébe foglalt emberek, az egyház s főurak szolgáit kivéve, szabadon vehetnek bármilly rendü feleséget; a szolgák azonban csak uraik beleegyeztével házasodhatnak.

„Ha paraszt vagy aljasember becsületes embert vagy nőt megbánt, bármelly e békébe foglalt becsületes ember rendre utasithatja őt

egy, két vagy három pofoncsapással; ha azonban ez arról vádoltatnék, hogy az illetőt régi gyülölségből pofozta fel, esküvel tisztitsa magát.

„A holtkéz eltöröltetik.

„Ha a béke valamelly embere férjhez adta lányát, unokáját vagy valamelly rokonát, s ennek pénzt vagy földeket adott, ha az adományozott örökös nélkül hal meg, a mi maradott, az adományozóra száll vissza. Ha a férj örökösök nélkül hal meg, vagyona rokonaira száll, kivéve neje hagyományát, mellyet az, egész életén át megtart, s melly halála után a férj rokonaira száll. Ha sem a férj, sem a nő nem bir ingatlan birtokkal, hanem kereskedve szereztek vagyont, ha örökösök nincsenek, minden az életben maradt félre száll; és ha ennek nem volnának rokonai, vagyona harmadát lelkök üdvösségére adja, a többi a város falainak épitésére fordittatik.

„Minden, ki a béke területébe fölvétetik, tartozik egy év alatt házat épiteni, vagy szőlőt venni, vagy annyi ingó vagyont hozni a városba, hogy, ha törvényszék elé idéztetnék, az igazságnak eleget tehessen.

„A béke emberei nem kényszerittethetnek a városon kivül perlekedni; ha a királynak volna ellenök panasza, az esküdtek itélik el a dolgot; ha valamennyi vádoltatnék, az ügy a püspöki törvényszék elé tartozik.

„Ha a béke területén valamelly kanonok követ el bünt, fölötte a dékán itélend; ha a vétkes egyszerű pap, a püspök, az archidiacon s ezek tisztjei itélnek.

„Ha egy nagy ur a béke valamelly emberét megsérti, s megidéztetve elégtételt nem ad, tartóztassanak le emberei és ezek vagyona.

„E kegyes engedményekért Laon polgárai megigérték, hogy a király iránti eddigi kötelességeiken kivül, ha hozzájok jöne, háromszor beszállásolják s ellátják őtet, minden évben; vagy pedig minden illyen beszállásolást husz lirával váltanak meg.

„A ki e béke pontjait megsérti, tizenöt nap alatt lefizetendő birsággal elégtételt adhat.“ [1])

Némelly községeket tulajdonkép a főurak vagy királyok, a csavargók menhelyeül, saját földeiken alapitottak s oda édesgették az idegeneket letelepedés s földvétel végett. Az illy községeknek ők adtak tisztviselőket s községlevelet. Igy Henrik, Troyes

[1]) *Recueil des ordon.*, tom. XI, p. 185.

grófja 1175-ben Pont-sur-Seine mellett egy Ville-neuve-t alapitott, mellynek minden lakója neki évenkint tizenkét dénárt és egy véka zabot fizetett lakásbér gyanánt. A ki szántóföldet vagy rétet akart, minden telekért négy dénár haszonbért adott; a házat, szőlőt s földet minden vevő tetszése szerint elidegenithette. A városiaknak hat scabinjok lesz, kik a közügyeket vezetendik s a törvényszéken a gróf tiszttartójával együtt itélnek. Semmiféle lovag vagy ur nem mozdithat el a lakók közül senkit, bármi szin alatt is, ha csak az nem az ő rabszolgája, vagy valami adóhátralékkal nem tartozik neki [1]).

Épen illyen eredetüek Spanyolországban a poblaciones-ek, kiket a királyok a határokra telepedni hivtak meg, hogy itt a pusztán állott földeket müveljék s a mórok beütései ellen védelmezzék. E végre a telepedőknek kiváltságokat engedtek, különösen, hogy semmi féle urnak ne robotoljanak s tisztviselőiket maguk választhassák. Az illy engedvénylevelek, mellyek fueros-nak neveztettek, érvényben maradtak a legujabb időkig, s mint becses szabadalmakat, fegyveresen láttuk azokat védetni az egyenlősitő központositás ellen.

Hogy összefoglaljuk az elmondottakat: a községlevelek leginkább a rendezett közigazgatás- és peres eljárásra szoritkoztak; eltörölték a leggyülöletesb uri jogokat, a meghagyottakat pedig meghatározták. Néha törvényhozási kisérletek voltak, kiterjeszkedve a leglényegesb pontokra, mellyek a fejetlenség megszüntetésére czéloztattak. Meghagyták a helyi intézményeket, de a fejedelem és községlakók között uj kötelékeket alapitottak. A harmadik rend, melly a községek által képződött, eleinte csak kis-kereskedőkből s kézmüvesekből állott, miután az orvosok, ügyvédek és tudományművelők csak később léptek abba; azért kezdetben félénkek, alázatosak voltak; hanem idővel bátorságot vettek követelni azt, a mi nekik megtagadva volt; s még bátrabbabká tette őket az ipar által szerzett gazdagság s a gyakori jól sikerült fölkelések.

Hihetőleg hason községlevelek osztogattattak Olaszhonban, minek azonban semmi vagy igen csekély nyomaira akadunk, talán azért, mivel némelly községek még a római idő óta fennállva vagy a hübérrendszer alatt alakulva meg, nem tették szükségessé uj levelek kiadását a beligazgatás, hatósági jogok s a hübérurral és szomszédokkal való viszonyok rendezése végett.

Velenczét láttuk, mikép már századok óta köztársaságot képezett s a virágzóbb tengeri városoknak, mint Pisa, Amalfi, Nápoly és

[1]) U. o.

Gaëtának, Velencze példáját kelle követnie. II. Berengarnak egy 958-i oklevele elősorolja Genua szokásait és szabadalmait, mellyeknek megtartására Albert határgróf 1056-ban esküvel kötelezi magát.

Ragusa, vegyes város, mellynek történetét olly sok tekintetből az olasz városokéba szabad szőnünk, melly aristocraticus alkotmánya alatt Velenczével vetélykedett, s mint Athenaeje a szláv-illyr irodalomnak, méltóbb a történetre, mint a nagy birodalmak, mellyeknek áldozatává lett, a régi Epidaurus menekültjei által alapittatott (659), kik háborittatva a szlávok által, évi adóval biztositották magukat. Megtartotta Ragusa egy fényes müveltség maradványait, s a benne letelepedett dalmaták és illyrek jeles épületekkel diszesiték s a tengeröböl védelmére erősséget emeltek. Községileg kormányoztatva az első alapitók utódai s nemes bosnyákok által, iparra adta magát s növelte a Bosnyákországból vett nyers termények értékét. Megtámadtatva az arabok által, kiállott egy évi ostromot (867), aztán visszaverve az ellenséget, Beneventumig űzte azt. A helyhatósági kormányzat legrégibb példáját tünteti föl e város, mellynek egyik 1044-i oklevelében Slaba Péter perjel, cum omnibus pariter nobiles atque ignobiles mei, tam senes, juvenes, adolescentes, quam etiam pueri, visszaad némelly javakat Santa Maria di Lacroma apátjának, Vitál püspök jelenlétében [1]).

Pisa 1081-ben IV. Henriktől a legtisztességesb engedményeket nyeré, a többi közt, hogy nem küldend Toscanába határgrófot, kit jóvá nem hagy a harangszó által összehivott pisai polgárok gyülekezete által választott tizenkéttagu bizottmány [2]). Ugyanezen engedménylevélből azt is látjuk, hogy Pisa már előbb saját tengeri jogokkal és határozmányokkal birt [3]). 1161-ben aztán maga a város irásba teszi saját alkotmányát, mellyből kitünik a város belrendezete, s bizonyittatik a római törvény fennállása [4]). A bresciaiak már 1102-ben

---

[1]) *Antiqu. ital. medii aevi.* diss. 52.

[2]) *Nec marchionem aliquem in Tuscia mittemus sine laudatione hominum duodecim, electorum in colloquio facto sonantibus campanis.* Ant. ital. diss. 45.

[3]) *Constitutiones quas habent de mari sic iis observabimus, sicut illorum est consuetudo.*

[4]) *Incipit prologus constitutionum Pisanae civitatis. Nobis Pisanorum consulibus, constituta facientibus, aequitas hortando suasit, omnibus ea scire atque intelligere volentibus, originem ipsorum et causam atque nomen exponere, ne, ut ita dixerimus, quasi illotis manibus, nulla praefatione facta, ex improvisu ad ipsa perveniant.*

Pisana itaque civitas, a multis retro temporibus vivendo lege romana, *retentis quibusdam de lege longobarda, sub judicio legis, propter conversationem diversarum gentium per diversas mundi partes suas consuetudines non scriptas habere meruit, super*

az uzsora elleni törvényt tették közzé [1]). Ugyanezen időből valók Pistoja határozmányai.

Terjedelmes kiváltságok levelét nyerte Roger királytól Messina városa, azért, hogy őt a normannok kiüzésében segitette [2]). Ime a jelentékenyebb pontok: Állam elleni bünt kivéve a messinaiak csak az önmaguk által választott biráktól itéltethetnek; a király ne legyen zsarnok s tartsa magát a törvényekhez, s ha valamelly rendelete a törvénynyel ellenkezik, érvénytelen legyen. Közhivatalnokoknak csak messinai polgárokat nevezzen ki s maga is Messina koronás polgárának tekintessék. Messina követei a király által összehivandó országgyüléseken első helyet foglaljanak; csupán Messinában létezzék pénzverde; törvényszéke mellett legyen egy ügynökség a tengeri ügyek elintézésére, messinaiakból állitva össze a hajótulajdonosok és kereskedők által. A messinaiak vámmentesek legyenek az egész országban; a királyi erdőkben szabadon vághassanak annyi fát, a mennyit hajóik épitésére vagy kijavitására szükségelnek; katonai

---

quas annuatim judices possint, quos provisores appellavit; ut ex aequitate, pro salute justitiae et honore et salvamento civitatis, tam civibus, quam advenis et peregrinis et omnibus universaliter in consuetudinibus proviserent. Qui ex diversitate scientiae atque intellectus, pro diversa tempora eadem negocia atque similia, aliter alteri, et omnino e contra quam alii judicaverint; unde Pisani, qui fere prae omnibus aliis civibus justitiam et aequitatem semper observare cupierunt, consuetudines suas, quas propter conversationem, quam cum diversis gentibus habuerunt, et hucusque in memoria retinuerunt, in scriptis statuerunt redigendas, pro cognitione eorum ea scire volentium. Qua de causa et nos, et ante nos quamplurimos alios sapientes civitatis elegerunt, qui hoc sub sacramento faceremus, et corrigendo corrigeremus, atque causas et quaestiones consuetudinum a causis et quaestionibus legum discernendo redigeremus in scriptis. Quorum statutis in scriptis redacta sunt appellata constituta, quasi a pluribus statuta, et etiam a civitate recepta et confirmata. Ex quibus hoc volumen compositum a nobis et confirmatum consulibus justitiae, scilicet, Rainerio de Parlascio, et Lanfranco, pro se et suis sociis, scilicet Lamberto Crasso de Sancto Cassiano, Boccio Cocco, Henrico Friderici Bulso, olim Petri Albithonis, et Sysmundo quodam Henrigui Nithonis, per publicationem obtulimus et dedimus. Anno incarnationis Domini MCLXI, indictione nona, pridie kalendas januarii, regnante domino Friderico felicissimo atque invictissimo imperatore nostro et semper augusto.

Extra quod volumen si quod aliud constitutum de usibus scriptum inveniatur, auctoritatem non habere constituimus, nisi super factis secundum sua tempora; servata et in eis constitutione hac: Sicut leges et constitutiones, etc.; *non tamen occasione huius constitutionis in factis futuris ab hinc in antea, vel ex quo illud constitutum emendatum vel sublatum fuerit protrahatur.*

[1]) *Breve recordationis de Ardicio de Aimonibus.* Melly okmány fölött azonban én nem minden kétség nélkül vagyok.

[2]) Az oklevél 1129-i május 15-éről való. Az eredeti hihetőleg a nevezetes 1678-i lázadás alatt veszett el. A történetirók azonban, néhánynak kivételével, mindnyájan emlitik s igaznak tartják.

szolgálatra kényszeritni senkit se lehessen; nyitva legyen előttük az ut minden királyi hivatalra; a király által a város ügyei végett összehivandó gyülésen határozatot csak a hadvezér (strategos) [1]), a biró s többi városi tisztviselők jelenlétében lehessen hozni. A zsidók Messinában a keresztényekkel egyenlő jogokat és kiváltságokat élvezzenek. — Illy kiváltságlevél, utóbb is megerősitve s még tovább terjesztve, a messinai községet valamennyi között elsővé emelte.

Még régiebbek voltak a Como tava községeinek szabadalmai, minthogy Nagy-Otto Comacina és Menagio szigetek lakóinak 962-ben már azon szabadalmakat engedményezte, miket ezek már az ő elődeitől nyertek [2]).

Lucca, a toscánai határgrófok egykori székhelye, IV. Henriktől 1081-ben nyert szabadalomlevelet (246. lap.), melly megerősittetett 1100-ban, a mikor is Lucca hűszolgálatainak jutalmaul, megtiltatik minden, akár egyházi, akár világi hatalomnak lerontani a város falait, vagy környékén hat mérföldnyi közelségben várat épiteni. A Bonifácz határgróf által behozott fonák törvények eltöröltettek, s a luccaiak igen sok tehertől szabadittattak meg. Szabadon mehettek vásárra San Donnino- és Parmába, honnan a florenczieknek ki voltak zárva; szabadon hajókázhattak a Serchión s maga Henrik sem épithetett magának palotát sem a bel sem a külvárosokban. Alapja volt ez azon szabadságnak, mellyet Lucca sokáig olly féltékenyen őrzött, de mellyet mai nap már csak papiroson őriz.

Milano mozgalmait már láttuk az egyházi meghatalmazások (investitura) s a papok házasságának viszályai alatt; 1118-ban aztán a német fejedelmek s Fridrik kölni érsek a consulokhoz, kapitányokhoz, lovagokhoz s az egész milanói néphez, mint független községhez irtak, buzditván őket, hogy bizva Krisztus segélyében, védjék szabadságukat V. Henrik ellen [3]). 1117-

---

[1]) A görög strategos-októl ered, kik eleinte csakugyan katonai parancsnokok voltak, utóbb azonban a közigazgatást s az igazságszolgáltatást hatáskörükbe vették. A spanyol uralom alatt a *stratigò*, vagyis a király által küldött kormányzó, első hivatalnoka volt a monarchiának Olaszhonban a nápolyi és siciliai alkirály, Miláno kormányzója és a római követ után.

[2]) L. tőlünk: *Storia della città e diocesi di Como.* Florencz I. köt. 122, 132. lap.

[3]) *Consulibus, capitaneis, omni militiae, universoque mediolanensi populo. Civitas Dei inclyta, conserva libertatem, ut pariter retineas nominis tui dignitatem, qui, quamdiu potestatibus Ecclesiae inimicis resistere niteris, verae libertatis auctore Christo Domino adjutore perfrueris.* **Martene**, Collect. vet. Scriptorum et monumentorum I. köt. 640. l. Megjegyzendő hogy az érsek és papság nem is emlittetik.

ben azt találjuk, hogy a lombardok, megrettenve bizonyos tünemé nyek által, elhatárzák gondoskodni a közrendről és igazságszolgáltatásról, melly végre egy részről az összes püspökök, más részről a consulok s roppant népsokaság gyült össze Milánóba, tanácskozni a béke helyreállitásáról; hihető azonban, hogy mindez, nem a legyőzöttek, hanem csupán a győzők községére vonatkozik. Szent Lanfrank életében 1030-ik évről olvassuk, hogy e főpapnak atyja Milano város törvényei s jogai védőinek egyike vala [1]).

A mi a mai Piemontot illeti, 1090-ben Ottó, ki Risónak is mondatott, és neje Benedicta eladnak egy házat és egy kamarát omnibus vicinis de Bugella; közszerzemény tehát, melly községi igazgatásra mutat, ámbár itt is csupán a hóditó osztályt érthetni. Két évvel ezután Saorgio mindkét nemü lakói megadományozzák lerinsi sz. Honorátot; utóbb már Biandrateban is községet találunk, tizenkét consullal, s a tartomány grófjai Guidó és Albert az alhübéresekkel kölcsönös segélyt biztositnak egymásnak [2]). Asti már 1098-ban lépett szövetségre II. Humberttel, Savoya urával; III. Amadeus aztán, ki 1148-ban halt meg, községi szabadalmakat adott Susának, ugy szinte Tamás gróf Aosta városának 1188-ban.

És a ki tovább kutatná a dolgot, az olasz városokat ama környéken mind községi rendezettel találná, hanem az illy rendezet kezdetét meghatározni nehéz volna, miután hosszú ideig ugyanazon állapot volt az, mellyet a mai Irhonban O'Connell alkotmányos mozgalomnak nevezett; határozatlan állapot béke és had, elnyomatás és lázadás, törvényes ellenállás és fölkelés között.

Másképen mentek a dolgok a barbároktól meg nem hóditott Romagna városaiban. Ezek megtartották a byzanti helyhatóságok formáját, közigazgatási s igazságszolgáltató consulok s tribúnokkal, kik parancsnokai voltak a katonai szakaszokra felosztott polgároknak. A keleti birodalomtóli elszakadás után a védelem a hübéresekre bizatott, kiknek főnökük az akkori általános modor szerint, örökös hübérúri állást vett s nevét a birtokában volt földterülettől kölcsönözte. Uj erőre kapott majd a polgári rendezet, midőn a püspökök, kik előbb főhatal-

---

[1]) *Pater ejus de ordine illorum, qui jura et leges civitatis asservabant, fuit.* **Bolland.** ad 28. *maji.* Egy 1100-i okmányban Anselm negyedik milánoi érseket a vercellei papság illy felirattal tiszteli meg:

Hoc Vercellarum clerus decus ecclesiarum
Laudat cum populo laudibus egregio.

Puricelli, mon. amb. 289.

[2]) *Historiae patriae monumenta*, tom. I, col. 609.

mat követeltek, Nagy-Ottó után a pápának meghódoltak. A főhatalmat tehát Romagnában a pápa gyakorolta, mig a törvényhatóság s a tisztviselők kinevezése a püspököt illette. A tisztviselők az akkori szokás szerint hübérföldekkel adományoztattak. Különben minden grófságnak élén egy algróf, ez alatt pedig a püspöki kapitányok, a hübéresek és alhübéresek álltak, végül a szabadok községe, mellynek helyhatósági tanácsát szabadok és püspöki hübéresek képezék.

Némelly városokban, mint Ravennában és az ettől függött városokban, mellyek közé Bologna is tartozott, fennmaradtak a byzanti intézmények nyomai. A polgárok mester-tanodáknak nevezett katonai osztályokba voltak sorozva, s a római igazgatás alatt minden osztálynak élén egy decurio állt több tisztviselővel, kik kereskedők, halászok stb. consulainak mondattak. Minden testületben egy törvénybiró (capitularius) a törvények (capitula) pontos megtartása fölött őrködött, rendezte a vásárokat s kiegyenlité a felmerülő vita-kérdéseket.

A vidék.

Később szabaditotta fel magát a vidék, mint a városok. Mikép már többször érintettük, a barbárok hóditása meg nem engedte, hogy a vidék a lakosoknak városokba tódulása által elnéptelenedjék. A főurak várai s az egyházak szentelt falai körül ipart s kereskedéstüző munkás emberek gyülekeztek össze s csakhamar falukat alakitottak. A főurak észrevévén, hogy ezek által jövedelmüket s anyagi erejöket gyarapithatják, némi kiváltságokat adtak, mellyeket azonban, minthogy biztositva nem voltak, az erőszak gyakran lábbal taposott. A kiváltságokat a megszorult urak néha pénzért adogatták, s az alattvalók elő is keritették az erre szükségelt összeget, ha mindjárt utolsó falat kenyeröket is nélkülözniök kellett.

A kiváltságokat a földnépe itt ott nem kérte, hanem követelte; a városok példája vágyat támasztott benne a rabiga lerázására s a siker reményével kecsegtette a vidék lakóit. Ők tehát, mikép az amerikai maronnégerek, az erdőkbe s hegyek közé futottak, s hozzáférhetlen helyekről boszantották uraikat mindaddig, mig csak illő engedmények adásába bele nem egyeztek.

Mikép alakultak légyen az egyházak körül a faluk, egy szép példát hozunk fel. Bevégeztetvén 1093-ban az empolii egyház, melly Toscanaban egyike a legrégiebbeknek, annak öreül és prépostjaul Roland pap neveztetett ki, kinek Emilia grófnő 1119-ki deczember 10-én esküvel igérte, a mit férje Guerra Guidó, Empoli ura, már előbb, ugyancsak esküvel igért, hogy tudniillik az empolii kerü-

let összes lakóit, akár szétszórva, akár várak és városok mellett társaságban élnek, a Szent-András anyaszentegyház köré rendeli telepedni, ajándékozván minden családnak egy darab földet a lak felépitéséért, egyet pedig a várépitésnéli munkáért; igérte egyszersmind, hogy ama lakházakat védeni fogja, s ha háború vagy bármi erőszak által lerontatnának, ujra felépitteti azokat saját költségén [1]). 1182-ben aztán a florenczieк arra szoriták az empoliakat, hogy nekik engedelmességet s hűséget esküdjenek mindenki ellen, kivéve régi uraikat, a Guidó grófokat; aztán, hogy ker. sz. János napján, évenkint ötven lirát fizessenek s egy, sokkal nagyobb viaszgyertyát adjanak, mint minőt a pontormóiak adtak, midőn Guidó gróf alattvalói voltak.

A falvak felszabadulását elősegiték maguk a városok, mellyeknek természetesen kedvesebb volt fenyegető zsarnokok helyett szabad emberek által vétetni körül. Az urak elől menekülő parasztok tehát a városok területére futottak, melly egykor a püspökhöz, vagy mint akkor nevezték, a szent védnökhöz tartozott. A menekültek itt a városi törvényeknek vetették magukat alá. Ha a városi községek széttépték volna a hübéri viszonyokat, a vidékiek mind a városokba csődülendettek; a városiak azonban nem akartak, a fennállott jogot ledöntve, egy ujat alapitni; azért nem is támadták meg azon kötelékeket, mellyek a vidék lakóit a földhez s uraikhoz kötötték; habár szivesen adtak menedéket a szökevényeknek s támogatták a lázadókat a vidék grófjai ellen.

Ezek közül némellyeket haddal is megtámadtak a községek, miután a személyes boszunak akkoriban átalánosan elismert joga szerint a városok feljogositottaknak hitték magukat ostromolni a főurakat, kik még a város falai alatt is erősségeket emeltek. Jelszóvá lett téhát: Béke a kunyhóknak, háború az urak várainak. Asti Monferrat herczegeit, Chieri a turini érseket, Borgo San-Sepolcro polgárai pedig a Tiber-völgy várurait támadták meg, s ez utóbbiak különösen lerontották Mansciano várát s omladékaiból saját védfalaikat épitették fel; a várharangot pedig a Berta-egyház tornyába vitték fel [2]).

---

[1]) **Lami**, *Monum. eccl. flor.*, tom. IV.

[2]) *Breve istoria dell' origine e fondazione della città del Borgo di San Sepolcro di* **D. Alessandro Goracci** *cittadino di quella*, 1636.

Kedvvel olvasom a XVI s XVII század történetiróit, kik mitsem tudnak a helyhatósági intézményekről, de szemeik előtt tartának olly iratokat, mellyek utóbb eltüntek, és hagyományokat, miket az utóbbi lassu elnyomás sem tudott a feledésnek általadni. Különben ama történetirók városokat mutatnak fel, mellyek majd a grófoktól váltják ki magukat, majd kiváltságokat vásárolnak a császárok-

Pavia visszaveri a vidék grófját, ki Lomellóba kényszerül menekülni; s midőn itt is üldöztetnék, átengedi jogait s polgárává és alattvalójává lesz saját városának [1]). Fegyveres erő helyett a városok néha egyezmények által jutottak kiváltságaik birtokába; Florencz például a Guido grófoktól ötezer forinton vette által ezek várait [2]). Némelly

---

tól, majd meg legyőzik a szomszéd várurakat, kik aztán polgáraivá lesznek a városoknak, mellyekbe egyenetlenséget hoznak be.

[1]) *Et nunc iste comes, consors et conscius ante,*
Ille potens princeps, sub quo romana securis
Italiae punire reos, de more vetusto,
Debuit injustitiae, victrici cogitur urbi,
Et modicus servire cliens, nulloque relicto
Jure sibi, dominae metuit mandata superbae.

Gunter, lib. III.

[2]) Az uri jogoknak a városokra átruházását illetőleg, ime egy példa Lucca városáról *(Documenti per servire all' istoria ecc.* I köt. 174 l.) :

In nomine sanctae et individuae Trinitatis. Velfo dux Spoleti, marchio Tusciae, princeps Sardiniae, dominus domus comitissae Mathildis.

Quia justum et rationi consentaneum videtur imperatorem, sive magnos principes imperii fidelium petitionibus condescendere suorum; idcirco et ego, petitionibus fidelium et dilectissimorum meorum Lucensium condescendere volens, Lucanae civitati totoque ejus populo do, concedo, atque confirmo omnem ejus actionem, jurisdictionem, et omnes res quae quoquomodo mihi pertinent, vel ad jus marchiae pertinere videntur, vel ad jus quond. comitissae Mathildis, vel quond. comitis Ugolini pertinuerunt, tam infra Bechariam civitatem ejusque burgos, quam extra infra quinque proxima milliaria praedictae civitati, ab omni parte ejusdem civitatis, exceptis fodris meorum vassallorum ex parte marchiae, vel praedicti comitis Ugolini. Praeterea infra praefata quinque milliaria proxima Lucanae civitati ab omni parte non aedificabo aliquod castellum, nec aedificare faciam. Pro qua mea datione et concessione consules vel rectores qui pro tempore in dicta civitate fuerint, vel aliqua persona pro subscripta civitate dare debeant mihi, vel meis successoribus aut misso nostro, infra praedictam civitatem omni anno in quadragesima, infra proximos octo dies postquam a nobis vel a nostro nuntio literas sigillatas ostendendo praedictis consulibus, vel rectoribus aut populo denunciatum fuerit, solidos mille lucensium denariorum expendibilium, et sic debeant facere et observare praedicti consules, vel rectores aut aliqua persona pro civitate dehinc ad nonaginta annos. Et licet ego sciam quod haec mea concessio annuatim majorem redditum quam sit dictum, et etiam ultra duplum promittat, tamen illam plenissima auctoritate corroboratam per me et meos successores firmiter et incorrupte, sicut dictum est, permanere constituo. Siqua vero persona contra hujus nostrae concessionis et dationis paginam venire praesumpserit, statuimus ut libras centum auris componat, medietatem camerae nostrae, et medietatem praedictae civitati. Ut autem haec scriptura immutabili veritate et stabilitate permaneat, sigilli nostri impressione insigniri jussimus, et propria manu confirmantes subscripsimus.

Acta sunt haec in civitate Lucensi, anno incarnationis Domini MCLX *octavo idus aprilis, praesentibus vero testibus his, etc.*

urak önként sorozták be magukat a városi polgárok közé, vagy nagyobb biztosság vagy ama tekintély végett, mellyet a gazdagság s uri származat az egyeseknek a községekben is biztositnak. Illy tekintetekből alászálltak félelmes váraikból s hűséget esküdve a polgárok községének, adó alá engedték vetni birtokaikat, s megfogadták védeni a hazát személyökkel s alattvalóikkal s az évnek legalább egy részét a városban tölteni [1]). Szent Anthim apátjai az Orcia-völgyben, a római szent birodalom grófjai s urai a Montalcino területnek, udvaraik és seregeikkel együtt, kénytelenek voltak a XIII. században Florenczeznek hódolni, ugy szinte Agnano apátja az Ambra-völgyben, hogy nagyobb biztosságot s függetlenséget nyerjen, monostorát a nevezett köztársaság védelme alá helyezte. Siena a Scalenghik ellen küzd, 1151-ben Palteniero Fortequerra várait, s ezek közt San Giovanni d' Asso várát is a város hatósága alá helyezi. Az Aldobrandini grófok uralmuk alatt tarták Grossetana és Sovana vidékeit, a montapertói csata után azonban az alhübéresek megtagadják a grófoknak az engedelmességet; Batignano polgárai összegyülekeznek sz. Márton terén, ügyvivőt választanak, s egész vidéköket évi adó ajánlással a sienai köztársaságnak rendelik alá [2]); Azonban minden egyes város történetét kellene elbeszélnie, a ki el akarná mondani, mint emelkedtek az egyes városok a vidéki hübériség romjaiból.

Némelly főurak még mindig váraikban tartózkodtak, leginkább ollyan helyeken, hol magas hegyi fekvés által védettek, s fegyveresektől és apródoktól környezve régi hatalmukat akarták fitogtatni; de bár függetlenek voltak a községektől, háborittatva mégis a többi osztályok által erős förendurságot nem alapithattak. Mindaz, a mit tehettek, abból állott, hogy fényt üztek, vitézséget mutogattak, viadaljátékokat tartottak, vagy játékkal tölték idejöket bohóczok, törpék, énekesek s zenészek körében.

Szabadokká lévén a községek, beleléptek a hübéri társadalomba, magukhoz ragadva az előbb főuri jogokat, minő volt az adókivetés, pénzverés, háború sat. Állást foglaltak el a közuralomban, a királytól vagy császártól függve, s hübéreseket és testületeket tartva hatóságuk alatt. Illy testületek voltak különösen a mesterczéhek; s néha, mint pl. Utrecht- és Florenczben, nem vétetett föl a polgárok

[1]) *Ex quo fit ut tota illa terra* (Lombardia) *intra civitates ferme divisa, singulae ad commanendos secum dioecesanos compulerint; vixque aliquis nobilis vel vir magnus tam magno ambitu inveniri queat, qui civitatis suae non sequatur imperium.* **Fris. Otto** lib. II. c. 3. Rer. ital. script. t. VI.

[2]) 1261-i jul. 10-én. *Archivio dipl. senese.*

közé, ki ama testületek valamellyikéhez nem tartozott. Ama czéhek, bár egyedárusságuk a vetélyt elölve, az ipart hátráltatja, akkoriban mégis szükségesek voltak, miután a községnek saját maga megalakitásáról és nem az egyedi jóllétről kelle gondoskodnia.

Mikép az egyesek, épen úgy a községek is megkülönböztetés s czímek után vágyakodtak, pecséteket és czímereket vettek föl, melyeken többnyire a védszent képe s egypár vers a város dicséretére vala látható.

Az ujonan felmerült consul név egykor a város első tisztviselőit jelenté, kik a középkorban scabinoknak vagy biráknak neveztettek s kiknek tisztök ekkor a biráskodásról hihetőleg a közigazgatásra ment át. Kormány-tanácsosokká levén szokottan tizennégy vagy huszonegy tagu tanácsot képeztek, s a főbbrendüek, alhübéresek s polgárok rendéből választattak [1]), néha pedig csak azon egy rendből, melly túlnyomóságra vergődött. Az állapotok egyenlősége elterjesztő az olaszok példáját a többi nemzetek között, mellyek a község nevezete mellett néha a consul nevet is általvették, habár a nem olasz községek a nagyobb mennyiségü germán elem s a csekélyebb pápai befolyás miatt különféleképen módosultak. Ha látjuk, mikép terjedeztek el a községek déli Franczia-országban, aztán mindazon helyeken, hol római helyhatóságok léteztek, mindig tisztábban tünik fel előttünk azon hatás, mellyet az uj intézményekre a hagyományok, vagy legalább a régi emlékek gyakorolnak.

A szabadok osztálya tehát a helyhatósági városok lakóiból, a hübéri városok felszabadult polgáraiból és a felszabadított földészekből alakult össze. Fejedelmi védelem alatt álltak, s a királyi tisztviselők csakhamar nem a nemesekből, hanem a polgárokból választattak, kik ekkép a hivataloskodásba is beleavatták magukat, s a szerint, a mint királyság vagy köztársaság felé hajoltak, teremtettek tisztviselőket, kik a birodalommal szembeszálltak, és jogtudósokat, kik a gyüléseken a hübériség fejeit megalázták, és a tanszékekre tudósokat és egyházakat, kik püspökségre, sőt pápaságra vergődtek.

Ekkép ime a legalsóbb osztály renddé emelkedett; az ingatlan vagyonosság mellé ingó gazdagság foglalt helyet, és a hübériség, melly előbb a társadalmat egymaga képezé, most a nemességre szoritkozott. Igy képződtek a községek, nem köztársaságokká, hanem részletes

---

[1]) *Cumque tres ordines, idest capitaneorum, valvassorum et plebis esse noscantur, ad reprimendam superbiam, non de uno, sed de singulis praedicti consules eliguntur.* **Fris. Ottó** II, 13.

társulatokból, egyesitett védelem végett a hübéri erőszak s a politikai bomlottság ellen; bár utóbb saját hatóság, háború, pénzverés s önálló kormány jogait nyerték vagy csikarták ki maguknak.

Az amerikai Egyesült-Államok szabadságának, melly az egyház, iskola és tözsde hármas jelvénye körül képződött, nem kellett egy régi aristocratiát s megrögzött szokásokat győzni le: hanem elég volt az anyaváros járma t rázni le, s a nép szabad volt és törvényeket adhatott magának, mellyeket egyedül a közjó sugalt s nem gátoltak a felekezetek, az osztályok, a magánérdekek; az ország roppant kiterjedése megengedte, hogy mindenki tetszése szerint foglaljon földet, s igy nem létezett koldusok és hivalkodók osztálya, a köztársaságok ezen mirigye; hatalmas szomszéd nem léte szükségtelenné tette a hadsereg tartását is, melly a szabadságra nézve mindig veszélyes szokott lenni. Azért is ama földön a népuralmi (democraticus) eszmék a történetben példátlan érettségre jutottak.

Az olasz községeknek ellenben, mellyek had és hóditások egész sora által alapitott társadalomból eredtek, valamennyi elősorolt akadálylyal megküzdeniök kellett. Még mindig a germán elem s a hübéri eszmék uralkodtak, mellyek szerint független lét nem ismertetett; s a községek valamelly ur hübéreseinek tarták magukat az egyesekéihez hasonló kötelezettségekkel; csakhogy e függés nem a polgár, hanem a község függése vala, s a kik a községhez nem tartoztak, heloták módjára sem hivatalt, sem fegyvert nem viselhettek, sem a többi jogokat nem élvezhették.

Legkevesbbé sem lehet azonban a középkori községeket a régi helyhatóságokkal összezavarni. Ez utóbbiak római gyarmatosokból alakultak, kik gyámolitva az anyaváros fegyverei által, a meghóditott részeken azért telepittettek le, hogy a legyőzötteket féken tartsák: a középkorban pedig épen a legyőzöttek vágyakodnak előbb emberi, majd polgári jógok után. A római községben az apa a maga házában biró és pap: a középkoriban a papság megkülönböztetett s független osztályt képez, és az apai hatalom a kegyelet határai közé van szoritva. A rómaiban néhány dúsgazdag, teljes polgárjog birtokában, egész sereg rabszolga által környeztetik, kikre a szolgálat minden neme reábizatott: a középkoriban az ipar (a világon elöször) felszabadul s gazdagságot és szabadságot eredményez. Amabban a joggal biró emberek a városokba gyülnek, a vidéken pedig csak a rabszolgák laknak: emebben a leghatalmasbak kün laknak, míg a városban iparüző nép lassan lassan munka hatalma által felszabaditja magát. Amott egyszóval az aristocratia, emitt a democratia van túlsulyban.

A régi helyhatóság egy kiváltságos osztály politikai hatalmaért: a középkori az egész népség jogaiért küzd; amabban a kiváltságosak az alsóbb osztályok kizárásával akarják magukat fentartani; emebben minden jobb állapotra tör ekszik; s igy a küzdelem közben a személyi önérzet megerősödik, s a leghatalmasbak boszús, a legalsóbb osztálynak gyanus szemmel nézetnek.

A római községet aztán tulajdonkép csak az ordo, vagyis az albumba beirt senatori családok képezék, mellyek a hatalmat és közigazgatást örökségképen maguknál tarták, s ha valamellyike e családoknak kihalt, a rend maga választott helyébe mást, a város legtekintélyesbjei közül. A középkori községekben legtöbbnyire, de kiváltképen eleinte, mindazok, kik saját kenyeret ettek, saját bort ittak, valamelly fontosb mesterséget üztek, vagy átalában jobb állapotuak voltak, a helyhatósági kormányba legalább közvetve folytak be; a tisztviselők a lakók egyetemes gyülekezetében választattak; mert minthogy a képviseleti rendszer a régiek előtt ismeretlen volt, személyesen jelentek meg mindnyájan, s ebben rejlett a régi alkotmányok veszedelmének oka, mit néha igen ügyes módok által ügyekeztek elhárítni, de mi mindazáltal végre is a romlást hozta maga után.

Részletes fejlődések.

A községek legnagyobb hatalomra Olaszhonban vergődtek. Itt a herczegek s grófok nem voltak kiskirályok gyanánt erősek és függetlenek. A királyi hatalom a császárival volt egybekötve, mindig távol és sokszor kétségessé téve; a városok ellenben emelkedtek s gazdagodtak, szüntelen szemök előtt tartva a tengeri köztársaságokat. Illyképen a Salifrank ház buktával a lombard községek hadat indítnak a főurak ellen; elvévén tőlük jövedelmeiket s grófi jogaikat, maguk gyakorolják azokat, s valóságos köztársaságokká lesznek. De nem tudván egymás közt egyetérteni, meggyengültek s ellen nem állhattak az idegenek gyászos barátságának, melly nemzetiségöket is elfojtandó vala.

Déli Franczíaországban a fenmaradt római formák, s a kereskedelem által szerzett gazdagság csakhamar számos községet hozott létre. Némelly városok szabadok maradtak a többé kevésbbé megőrzött régi helyhatósági jogok szerint; mások uj községekké alakultak, vagy kiváltották vagy máskép szabaditották fel magukat. Az elsők közé soroztatnak: Arles, Auch, Bourges, Clermont, Marseille, Narbonne, Nîmes, Poitiers, Perigueux, Tours, Toulouse és Vienne. Perigueux hosszu tusát vivott a Perigord grófok ellen; Toulouse legyőzte a Rajmundokat s több szomszéd falut hatalma alá hajtott;

Narbonne polgári gyüléseket s Genuával értekezleteket tartott [1]); Bourges a rómaiaktól nyert s Gyermek-Lajostól megerősitett szabadalmakkal kérkedett; Arles emlékben tartva, mikép egykor császárok, utóbb királyok székhelyeül szolgált, a hübéri hatalmat mindig polgári gyülésekkel és saját tisztviselőkkel ellensulyozta [2]); s 1150 körül Rajmund érsek, „meghallgatva némelly lovagokat és okos férfiakat," ottan tanácsot alapitott [3]), mellyben a consulok kötelezték magukat megtartani a bevett s esküvel erősitett szokás-törvényeket, hogy megbüntetnek minden vétkező lovagot és polgárt, és hogy ingyen fognak hivataloskodni. A tanács négy lovagból, négy polgárból, két kereskedőből s két földészből volt összealakitva; ugyanazon érsek aztán Barbarossától (1164) főuri s consul-választási jogokat nyere. Az egyháziak is elősegitették a községek létesülését, mellyek azonban Franciaországban soha sem vergődhettek fényes állásra; de mégis fennéltek a harmadik rendben, melly a hübérurak közt eldiribolt hatalomnak a monarchábani egyesitésére igen sokat tett; miután pedig ez megvolt, épen a királyi előjogok megszoritásában fáradozott; s e fáradalmát először az 1830-i forradalomban monarchia alatti szabadság-alapitással, 1848 ban pedig a trón elégetésével koronázta.

Németországban a községek valamivel később létesültek, minthogy itt a biztosság csekélyebb vala. A keleti határon, különösen Brandenburg-, Csehország- és Ausztriában a magyarok- és lengyelek fenyegetése miatt igen kevés vagy épen egy sem képződött. A Rajna mellett és a középponton a városok szabadokká lettek s nem függtek, csak a császártól; a hübériség azonban itt olly erősen tartotta magát fenn, hogy túlnyomóvá lenne a királyi hatalom fölött. A legtöbb német államban egész 1848-ig főuri hatóságok s részletes nemesi törvényszékek álltak fenn; az Alföldi tartományokban a kereskedelmi eredetü községek valódi tüzhelyei voltak a forradalmaknak,

---

[1]) 1080-ban. *Cuncti affuere Narbonenses cives, scilicet Raymundus Arnaldi cum filiis suis etc.* Preuves de l' hist. générale de Languedoc. II. k. 308. l. L. **Raynouard**tól: *Hist. du droit municipal.*

[2]) *Jam praedicto consule et comite excellentissimo hanc notitiam definitionis, consentiente ejus filio Rothbaldo, atque consiliantibus Arelatensium principibus, in conspectu Bosonis atque in praesentia omnium virorum Arelatensium.* **Guesnay**, *Provincia Massiliensis*, 227. l.

[3]) *In nomine D. J. C., ego Raimundus arelatensis archiepiscopus, cum consilio quorumdam militum et proborum virorum, quos nobiscum habere voluimus, et voluntate et sensu aliorum, facimus in civitate Arelatensi et Burgo consulatum bonum, legalem et communem, etc.* Gallia christiana I, 98.

s különösen annak, melly őket a spanyol zsarnokságtól megmentette, mire a községi intézmények a politikaiaknak szolgáltak alapul. Angolhonban a királyi előjogok megszoritása végett a községek kezet fogtak a főrendurséggal s a tulnyomó Kamarát képezték. Spanyolhonban meggátoltattak fejlődésökben a mórók uralkodása által, túlélték mégis a lassudad osztrák elnyomást s még ma is ők szitják az országban azon belháborut, mellyben személyes vagy dynastiai viszályt csak a gyönge szemüek láthatnak.

A szenvedések között ujjászülettek a polgárok, s megedzett jellemmel gyülölték a szolgaságot; ám mégis politikai tapasztaltságra egyszerre nem juthattak; s igy kénytelenek voltak tapogatózva haladni, s részint a régi helyhatósági eszméknek hódoltak, részint az egyházi uralom-rendszert utánozták, közbeközbe mégis alkalomszerü javitásokat téve. Ha mindazáltal szabadságuk épületét be nem fejezhették, senki se tegyen nekik szemrehányást, mielőtt meggondolná, hogy azok maroknyi, rendezetlen, erőtlen kereskedő népből alakultak, kik nem értettek sem a hadviseléshez, sem a politikához, bárdolatlan s a szolgaságba belerögzött parasztoktól környeztettek, s a királyi, főuri s egyházi hatalom által egyaránt háborittattak; s igy inkább hálás csodálat foghat el minket, hogy annyit is tehettek, hogy szét merték törni a szolgaság bilincseit, és uj korszakot nyitottak a népnek.

A községek hiányai.

Az elemek, mellyekből a községek képződtek, magukban hordták a romlás anyagát. Jellemök vala a jogokbani zavar és egyveleg; miután vagy hagyományból, vagy bitorlásból, vagy átengedésből, vagy kegyeletből, egyik ezt, másik amazt vette föl. A hűbérur vagy a püspök, kinek hatósága alól kiszabadultak, jogot tartott fenn magának vagy némi adóra, vagy a tisztviselőknek egy községi bizottmánynyali kinevezésére. Néha megtörtént, hogy ugyanazon községben, némelly vétkek fölött a gróf, mások fölött a püspök biráskodott; amannak vám, emennek adó fizettetett; ugy szinte egy külön adó ez vagy amaz egyháznak, egy másik ez vagy ama testületnek, egy harmadik adó a császárnak, s tán a szomszéd községnek egy negyedik adó is. Párizsban Saint-Germain, szent Genovéva és szent Victor apátjai, kiki egyegy városrészről adót huztak; Auch püspöke e város fölötti uralmat Armagnac gróffal osztotta meg; a narbonneinak a város fele tartozott hatósága alá s az algróf is, ki a város másik felét

kormányozta, neki volt alárendelve [1]). Marseille három részre volt felosztva: a felsőváros a püspöké volt, a középső a sz. Victor apátjáé; az alvárost a tenger partján önállóan birták a polgárok, harangszó mellett nyilván választott tanácsosok kormányzata alatt. A polgárok e szabadságukat még a XI. század vége előtt szerezték meg, visszakövetelve őseik, vagyis a régi phokiszi köztársaság jogait. A keresztes hadak alatt e város jóval gyarapodott s a jerusalemi királyoktól nemcsak kiváltságokat, hanem évi adót is eszközlött ki [2]). A szabad város fölött egy ideig az algróf uralkodott, kinek némelly jogai mindig a Baux családhoz tartoztak, miglen a marseilleiek visszaszerezték e jogokat s szabadon adtak maguknak törvényeket.

A személyes szabadság még mindenütt különböző foku vala. Még mindig voltak kevés számu arimannok; némelly községekben, bár megváltották már magukat, királyi polgárok s urak polgárai éltek; amazok büszkébbek s jobb állapotuak, emezek felszabaditva ugyan, de még mindig szolgaállapotu rokonok s barátok közepett; voltak aztán nemesek, főuri, községi szabad emberek, egyházi kiváltságosok és idegen törvény szerint élő zsoldos katonák; a longobard, frank s római törvénynek is, legalább a szerződésekben még nyomait láthatni. A czéhrendszer lebilincselte az ipart, nem lévén szabad venni s eladni némelly dolgokat, hacsak a czéhesküdtek által megjelölve vagy megmérve nem voltak. Egy szóval minden meg volt határozva, az estvelizés ideje, a ruházkodási divat, hány lovat, hány szolgát tarthasson mindenki, mikor kelljen a tüzet kioltani és lefeküdni. Némelly hatóságok bizonyos eljárásokat maguknak tartottak fenn, mint Arras, a jegyzői eljárást, a magánosak ügyeiben. Bordeauxban a felszabaditott apa fiát, szolgáját eladhatta, megölhette [3]).

A nehéz nyomatás alóli felszabadulás szükségének érzetéből

---

[1]) Genua érseke együtt gyakorolta a tanácscsal a kormányzati hatalmat; 1151-ről: *Nos Sirus archiepiscopus, et consules Januae, praecipimus tibi, Philippo Lamberti, ut ab hac die in antea non sis consul Januae, nec guida oste Januae, nec conciliator Januae, nec legatus Januae, et praecipimus tibi ut, per sacramenta quae homines Rassae adversus te fecerunt, non reddas eis vel alicui eorum illum malum meritum.* Milanóban a Broglio nevü városrész s a pénzverde az érseké volt. Limogeban a város és a vár meg volt különböztetve; mint szinte Perigueux- és Carcassonában is. Mind a két rész külön falakkal volt körülvéve, s néha háborut folytattak egymás ellen. Coira sokáig tartotta fenn a püspöki és községi város közötti különséget; amaz estenkint be szokott volt záratni.

[2]) L. Folco egyik okmányát 1136-ból: *Hist. de Provence*, par **Papon**, *Preuves*, II. köt. 14. l.

[3]) *Hist. de l'établissement de la commune de Laon*; e *Chronique Bordelaise.*

eredve, s nem határozva kölcsönös bizalom, hanem közös félelem által, mikép előbb kölcsönös védelemre, ugy utóbb párt vagy makacsság támogatására esküdtek össze, a czéhek és egyetemek pedig a terhek s visszaélésektőli megmentetés végett; s igy hiányozván egy egyetemes kötelék a sok részletes között, folytonos harczot folytattak a hübéresek a testületekkel, a testületek maguk között, minden községnek egyes részei s minden testületnek egyes tagjai. S minthogy hiányzott a közhatalom, melly megfékezhette vagy vezérelhette volna őket, háboruba törtek ki, fegyvert csörgettek a béke közepett; házaikat is erősségek módjára épitették; a közigazgatás is az örökös harcziasság miatt erőszak alakját ölté fel.

Sőt mi több, mig a kényurak csak egyeseket nyomtak, e köztársaságok ollykor egész alsóbb osztályokat zártak ki a polgári életből. A milanói aristocraticus község egyik határozmánya egy parasztnak nemes gyilkosára csak csekély birságot szab; Florenczben ellenkezőleg minden csak a nemesek ellen volt irányozva. A törvény büntetésül szabta a nemesek közéi sorozást; illy büntetést mondott ki különösen pro infrascriptis maleficiis et causis tantum: pro homicidio, pro veneno, pro rapina seu robaria, pro furto, pro incestu. Nehány polgár kormánya alatt, ugy tetszett, mintha mindnyájan a város törvényeinek letaposására és nem szilárditására törekedtek volna; a helyhatósági tisztviselők épen olly erőszakot üztek, mint a hübérurak. A hatalmasok ki akarták zsákmányolni a többit; ezek ismét a nem polgárokon vettek kárpótlást; a kevesek uralma a régi főrendurság jeleneteit ujitotta meg: s innét a kölcsönös bizalmatlanság, határtalan önzés s féltékenység, melly, erkölcsi kötelék hiányával, testületi, osztályi s felekezeti tarsuláshoz folyamodott, s az ekkép előfejlett testületi érzelem gyilkolólag hatott a hazafiui érzelemre; mindez pedig az érdekek összeütközését s apró elnyomásokat vont maga után.

Hasztalan keresnők tehát ama községeknél a mai értelmü politikai szabadság példáit. Azt ne is kérdezzétek, hogy a községek egymás között ellenséges viszonyban éltek-e. A dolgok olly állásában, melly nem átalános szabadságon, hanem különös, egyenlőtlen kiváltságon, kölcsönös féltékenységen alapult, egyik a másik kárára előjogokat hajhászott; a mit egykor a hübérurak tettek, azt most a községek gyakorolták: vámot, önkényes adót szedtek; legnehezebb s lealázó szolgálattételeket követeltek; Dordrecht és Bruges árumegállitó jogot gyakorolt, melly szerint minden, a város mellett vagy azon ke-

resztül szállitott áruknak vásárra kitétetniök kellett, terhes vámfizetés mellett.

Mikép fejlödhetett volna a nemzeti szellem, midön minden község csak önmagáról gondoskodott, s kis független államot képezve, a közjóval épen nem törödött? Még akkor is, midön a közös veszély a városokat egyesülésre birta, mint történt a lombardiai s toscanai városszövetséggel, az egyesülés nem volt elég erös, s a csekély politikai tapasztaltság rendszeres szövetséget nem tudott létesitni. A méltatlan járom széttörésére birtak elegendö erövel, s a föur és püspök fölött könnyen gyözedelmeskedtek; de midön az urak egyesültek, vagy a király vagy a császár jött ellenök, a bár erös akaratu polgárok és kereskedök, és a csataedzett rendes seregek közti harcznak kimenetele igen kétessé lön.

Hogy biztositsák magukat a nép zavargásai ellen, a birtokosok némi rendet s békét ügyekeztek megállapitni, s e végre összeszövetkeztek a királylyal vagy régi hübérurral, s innét a belpártok, mellyek uj viszályokra adtak alkalmat. Midön ollykor épen volt uraiktól kértek segélyt, ezek az erövel ügyességet csatolva össze, kényurakká tolták fel magukat, mint ez annyi olasz köztársasággal történt. Némelly községek, különösen Franciaországban kiváltságaiktól a királyok által erőszakkal fosztattak meg, vagy önkényt mondottak le azokról, eléje téve a nyugalmat a szabadalmaknak. Azok pedig, mellyek nem voltak függetlenek, csak némi egyes jogokat birtak, a parlament elé terjesztették s megerösittetni kérték azokat a király ellenében; mi által alárendeltségöket önmaguk vallották be.

A községek tehát, a hol kevésbbé gátoltattak, eleinte nagy fontosságra emelkedtek; utóbb önmaguk közt kezdtek czivódni, annyira, hogy nemzetiséget nem alapithattak; a hol pedig a monarcha köré simultak, csekélyebb fényre jutottak ugyan, de nemzeti egységet eszközöltek.

Előnyök.

Ám mégis roppant hasznai voltak a községeknek, ha azokat nem annyira politikai mint társadalmi forradalmaknak tekintjük. A szolga fajok felszabadulhattak ekkor a nemesek nyomása alól és saját, független kormányzatot állithattak fel; a nemtelenek személyi fokozatot képeztek a földköz kötött rabszolgától az egyszerü szabad emberig, mikép a nemesek is a szabad birtokostól egész a haszonbérlöig. A tisztnek és szolgálatnak közösségében a polgár név által mindnyájan ujjászülettek, s elszoktak egyetlen jogul a hóditást és nyers erőt te-

kinteni; s kényszerülve kilépni a személyes érdekek szük köréből, s a közügyekről gondoskodni, nagyszerűbb érzetekre emelkedtek.

Rabszolgák.

A kifejlett egyes tények közül kiemeljük a legnagyszerűbbet, a rabszolga felszabaditását. A szent gondokat, mikkel e tárgyban a papság a hübérrendszer alatt működött [1]), elősegité s hatályosakká tette a szabadság; miután az alig megalapult községek menhelyet nyitottak a rabszolgáknak, kik előtt türhetlenné lett az urak nyomó igája, s kik megszökésök által meggyengitették azokat, mig a városok erejét gyarapitották. Történt az is, hogy a községek maguk megvették a rabszolgákat vagy önfelszabaditásra hitták fel azokat, midőn a szomszéd várurakkal hadat viseltek. Mindinkább gyakorivá lön a rabszolga-felszabaditás, melly szerint ollykor az egyes eseteken kivül egész faluk, vagy egész kézmüvesi osztályok szabadittattak fel. Azon oklevélben, mellyet VII. Lajos Orleansnak 1147-ben adott, a h o m i n e s d e c o r p o r e mindnyájan felszabadittatnak; az ugyanezen király által Seans városnak adott oklevél által menhely nyittatott az oda menekvő idegeneknek [2]). V. Henrik felszabaditja a városi kézmüvesecket, Bologna pedig összes földmüvelőit [3]). Egy orleansi hatá-

---

[1]) L. az előbbi fejezetet.

[2]) *Recueil des ordonnances*, XI. k. 199. l.

[3]) Egy bolognai krónika mondja: „1256-ban a bolognai környék parasztjai, kik száz bolognai birtokosnak alattvalói voltak, megvétettek a város által és felszabadittattak; határoztatott egyszersmind, hogy őket rabszolgáknak fejvesztés büntetése alatt senki se tarthassa. Illyképen vett meg Bologna községe minden rabszolga nőt és rabszolgát tiz lirán a tizennégy éven felülieket, és nyolcz lirán a tizennégy éven alóliakat.“ És 1283-ban: *Comune Bononiae fecit* fumantes *comitatus, et emit omnes servos et ancillas ab omnibus civitatis Bononiae, pro pretio unius stari frumenti pro quolibet qui habebat boves et unius quartarolae pro quolibet de zappa.* **F. Rumhor**, *Ursprung Besitzlosigkeit der Colonen innern Toscana.* Hamburg. 1830.

Florencz községének (*Osserv. Fior.* IV. köt.) egy 1289-i aug. 6-áról kelt ünnepélyes határozata igy szól: *Cum libertas, qua cujusque voluntas non ex alieno sed ex proprio dependit arbitrio, jure naturali multipliciter decoretur, qua etiam civitates et populi ab oppressionibus defenduntur, et ipsorum jura tuentur et augentur in melius, volentes ipsam et ejus species non solum manutenere sed etiam augmentare, per dominos priores artium civitatis Florentiae, etc. et alios sapientes et bonos viros ad hoc habitos..... provisum ordinatum exstitit salubriter et firmatum quod nullus, undecumque sit et cujusque conditionis dignitatis vel status existat, possit, audeat vel praesumat per se vel per alium, tacite vel expresse emere vel aliquo alio titulo, jure, modo vel causa adquirere in perpetuum vel ad tempus aliquos fideles, colonos perpetuos vel conditionales, adscriptitios vel censitos, vel aliquos alios cujus-*

rozmány minden rabszolgát szabadságba helyez, rendelvén, hogy a melly polgárnak rabszolgája van, vezesse azt a városi hatóság elé, melly meghatározott váltságot tesz le érte. Brabanti II. Henrik 1248-ban alattvalói javára eltörli végrendeletileg a halottkéz jogát; Carcassona minden oda telepedő embert közvetlenül szabadnak nyilatkoztat [1]) s Toulouse ugyanezt határozza [2]).

A királyok saját érdekökben is hasznosnak találták a rabszolgák felszabaditását, minthogy igy az urak alattvalóiból saját alattvalóikká tették azokat, s növelték mind erejöket mind jövedelmöket. X. Lajos aztán 1315-ijul. harmadikáról, a rabszolgák felszabaditására nézve illy rendeletet bocsátott közre:

„Kedvelt hiveinknek S. de Chaumont és De Brogne Miklós mestereknek üdvet és szeretetet.

„Miután a természet törvénye szerint mindenki szabadnak születik, de némelly, a legrégibb korban behozott s talán őseink bűne miatt országunkban egész mostanig megőrzött szokások és intézmények szerint, köznépünkből sokan rabszolgai s más alárendelt állapotokra jutottak, a mi nekünk nem kis fájdalmunkra van; tekintetbe véve, hogy országunk a szabadok (frankok) országának neveztetik, s akarván, hogy a dolog megegyezzék a névvel, és hogy a személyi állapot a mi kormányunk kezdetével megjavuljon, nagy tanácsunk meghallgatása után rendeltük és rendeljük: hogy egész országunkban, a mennyire a mi és utódaink hatalma kiterjed, a szolgai állapot szabadsággal váltassék fel; és mindazok, kik akár eredet, akár házasság, akár bizonyos helyekeni letelepedés által rabszolgaságba estek vagy eshetnének, a szabadság jó és illő állapotába helyeztessenek. Különösen köznépünkre nézve, hogy a gyüjtő s örtisztek s más hivatalnokok által, kik eddig a halottkéz, balházasságok sat. ügyeire nézve voltak felállitva, többé ne háborittassék, mikép eddig kedvünk ellen történt; és hogy az urak, kiknek rabszolgáik vannak, vegyenek példát tőlünk s tegyék azokat szabadokká. Mi, teljesen bizván hűségtekben, meghagyjuk nektek és rendeljük ezen leve-

---

cumque conditionis existant, vel aliqua alia jura, scilicet angharia vel pro angharia, vel quævis alia contra libertatem personæ et conditionem personæ alicujus in civitate, vel comitatu, vel districtu Florentiæ etc.

[1]) **Vaissette**, *Hist. de Languedoc*, III, 69.

[2]) U. a. u. o. V, 8: *Civitas tholosana fuit et erit sine fine libera, adeo ut servi et ancillæ, sclavi et sclavæ, dominos sive dominas habentes, cum rebus vel sine rebus suis, ad Tholosam vel infra terminos extra urbem terminatos accedentes, adquirant libertatem.*

lünk által, hogy menjetek a senlisi kormánykerületbe s az ehhez kapcsolt részekbe, s értekezzetek mindazokkal, a kiket illet, azon kárpótlásról, mellyel mi és utódaink az emlitett szolgálattételekért kártalanittathatnánk; és a szolgaállapotuaknak, a mi és utódaink nevében, a fentemlitett módon s a szerint, a mint nektek bőven magyaráztuk és szóval adtuk elő, átalános és örökös szabadságot adjatok. És mi igérjük jó hittel, mind magunk, mind utódaink részéről, hogy megerősitjük, helybenhagyjuk, megtartjuk és megtartatjuk mindazt, a mit ti a mondott ügyekben teendetek és megengedendetek; és az okleveleket, mellyeket ti birtokaink fölött adandotok, vagy kárpótlási s kiváltsági leveleket a városoknak, községeknek, magán javaknak vagy személyeknek, mi jóvá hagyjuk s megegyezésünket adandjuk hozzá, valahányszor erre felkéretendünk. És meghagyjuk összes igazságügyi tiszteinknek s alattvalóinknak, hogy nektek mindezekben pontosan engedelmeskedjenek."

A király itt (amint látjuk) nem ajándékozza a szabadságot, hanem akarja, hogy az megváltassék; az egész rendelet haszonkémlés s nem nagylelküség; kimondja mégis az eredeti szabadságot, s mindenkinek arrai képességét. Az ajánlat becsét kevesen fogták fel, s nem akarták magukat kiváltani, annyira, hogy erre kényszereszközöket kelle használni: de midőn érezték a felszabadulás szükségét, megemlékeztek róla, hogy egy király őket természetileg szabadoknak nyilvánitotta. Ám mégis a földhöz kötött szolgaságnak Franciaországban egész XVI. Lajosig mindig nyomaira akadunk, s a Saint-Claude apátsági rabszolgák Turgot ministeriuma alatt szabadittattak fel.

Németországban is a felszabaditás a XVI. században történt, s a felszabadult parasztok régi uraik iránt évi bér fizetésére kötelezettek.

Mindezek, mikép minden más középkori dolog, csak egyes kisérletek voltak; átalános rendszabály a rabszolgaság eltörlésére nem tétetett. A XII. s XIII. században mégis a személyi szolgálatra szánt rabszolgák számát mindinkább kevesedni, s az ujabb idő szerinti szolgák által, kik uraikat tetszésök szerint oda hagyhatják, látjuk felváltatni. Az egyházak, mellyek a rabszolgák sorsának könnyitésére olly sokat tettek, a rabszolgaság tökélyes kiirtását hátráltatták, mivel nem tartották jogosnak a tulajdont elidegenitni, leginkább pedig mivel az általok engedett kedvezmények mellett nem találták a rabszolgaságot az emberiség- s vallással ellenkezőnek. Azért is Olaszhonban még a XIV. században is földhöz kötött szolgákat találunk; azon

körülmény, hogy az olaszok nem keresztény országokkal érintkeztek, lehetővé tette a rabszolgáknak másunnani beszállitását, és szokásba hozta a fényüzéssel személyi rabszolgák tartását is; mi által e személyi rabszolgaság házi szolgálat szine alatt még hosszú ideig állott fenn. A siciliai királyság törvényeiben, mellyeket Aragoniai Fridrik 1296-ban tett közzé, gyakori emlités történik keresztény rabszolgákról is; pápai levelek s szerződések a XIII. századból is emlitnek rabszolgákat; a velenczések közt pedig, valamint az aquilejai patriarcha alatt állt Friaulban a XIV. században is tartattak [1]). 1365-ből birunk egy szerződést, mellyben egy rabszolga nő beleegyezik, hogy egy másik urnak birtokába menjen által [2]); a velenczések a chioggiai háboru költségeinek fedezése végett minden rabszolgára hónaponkint három lirányi adót vetettek; a triestiek 1463-ban a velenczések szökevény rabszolgáinak kiadására kötelezték magukat [3]).

A házi rabszolgaság Olaszország némelly részeiben még a XVI. században is fennállott. 1537-i luccai határozmányokban mondatik, hogy az ur rabszolganője meggyalázóját annak kétszeres áron megvételére kényszeritheti, s azonkivül száz lira birságot fizettethet vele. Genua törvényei tiltják a rabszolgák Egyiptom földérei szállitását [4]); a tilalom azonban akkép játszatott ki, hogy a szerencsétlenek Kaffába vitettek, mellynek szabadalmas kikötőjébe a sultán azok felvételére két hajót szokott volt küldeni. Ugyancsak Genuának 1556-i [5]) fenyitő törvénye büntetést szab a rabszolgák elrablóira, s bizonyitja, hogy a rabszolga, urának tulajdona vala [6]). Az 1588-i törvény kijelenti, hogy a rabszolgát el lehet adni mint bármelly árut, s ha netalán a hajók tartalmát a tengerbe kellene vetni, a kár a régi mód szerint

---

[1]) **Daru**, XIX. könyv, 7. §.

[2]) **Gamba Bertalannak**: *Serie degli scritti in dialetto veneziano* czimü gyüjteményében, a 35. lapon ez áll:

1367-ben Beatrix, Narbonne grófnője, egy rabszolga nőt szabadit fel: *Volumus quod quædam mulier serva sive sclava nostra, vocata Marcha, sit et libera et quittia atque franca post mortem nostram.* **Ducange** *ad v. Quittius.* A *Manumissio* szónál öt felszabaditási okmányt hoz fel 1207 és 1270 közül. A *Sclavus* szónál a marseillei levéltárból egy 1358-i oklevelet hoz fel, mellyben egy huszonnyolcz éves rabszolga nő (talán berberiai) hatvan arany forinton adatik el.

[3]) **Fontanini**, *Diss. de Masnadis.*

[4]) *Quod sclavi super navigiis non leventur: quod aliqua persona januensis non possit deferre mamaluchos mares et foeminas in Alexandriam ultra mare vel ad aliquem locum subditum soldano Babiloniæ* (azaz a kairói sultánnak).

[5]) Lib. II, c. 20.

[6]) Cap. 55 et 93.

osztassék fel, per aes et libram, comprehensis pecuniis, auro, argento, jocalibus, *servis masculis et foeminis*, equis et aliis animalibus. E későkori rabszolgák hihetőleg hitetlenek, s leginkább hadi foglyok s a musulman földekről elrablott emberek voltak, azon időben, midőn a vallási türelem még csak névszerint sem ismertetett [1]); vagy talán csak hübéri alárendeltséget s nem rabszolgaságot kell érteni, mint némellyek akarják.

Ha már most összefoglaljuk a nép történetét, Nagy-Károly után fejetlenséget, átalános felbomlást, czivódó városokat s családokat találunk; minden főur, minden harczos külön érdekért lelkesül, a szegény néppel pedig senki sem gondol. A hübérrendszer a herczegeket s grófokat kölcsönös védelemre s szolgálattételre kezdi szövetkeztetni; a minden köztehertől szabad, maguk között független, tehát társadalomellenes tulajdonosai a szabadbirtokoknak, önkényt vagy erőszaktól kényszeritve hübéresekké lesznek, vagyis alávetik magukat valamelly nagy urnak, ki szolgálataikat, hódolatukat s kötelezettségeiket védelmével viszonozta. Az ember mindig hajlandóbb a társadalmi életre, mint az elszigeteltségre, s a hübéri kormányzat akkoriban az anyagi erőkifejtésre s a hadvezetésre legalkalmasb eszközöket s hatalmat nyujtott.

A köznép még mindig a társadalmon kivül állott, s azt ebbe bevezetni a községek föladatul tüzték ki maguknak. A községek eleinte

---

[1]) Gioja Melchior (*Nuovo prospetto*, p. III.) állitja, hogy „nem a vallás az, melly a rabszolgaságot Europa nagyobb részéről eltüntette, hanem a müvészetek s fényüzés lassu haladása.“ — Libri Vilmos (*Histoire des sciences mathémat. en Italie*) azt ügyekszik bebizonyitni: hogy az egyház mitsem tett a rabszolgák felszabaditására, sőt ellenkező irányban működött. Az egyház elleni okoskodása hasonló ehhez: „Nem igaz, hogy az Albertinus codex tiltja a lopást, mert tolvajok találtatnak ott is, hol e codex teljes érvényben van.“ A könyvek között, miket ő története megirására használt, ott van Cardan Jeromos, kiről alantabb mi is szólandunk. A lyoni kiadás X. kötetében benfoglaltatik a *De arcanis æternitatis* czimü darab, hol (31. l.) törvényszerünek akarja bebizonyitni a rabszolgaságot, czáfolva az egyházat, melly az embereket egyenlőknek nyilatkoztatja: „A szolgaság e neme, hogy senki se tekinthesse azt természetinek s tehát törvényszerünek, eltöröltetett a mi vallásunk, vagy inkább azok által, kik határozmányokat bocsátottak ki, fejtegetve e mondatot: *Isten előtt nincsen sem szolga sem szabad.* Épen mintha valaki Krisztusnak e mondatát: *Ama napon sem házasodni sem házasittatni nem fognak*, oda magyarázná, hogy a házasság szükségtelen. Hogy a mérséklett s igazságos szolgaság hasznos az államra nézve, ez annyira igaz, hogy még az igazságtalan s tulságos is hasznosabb, mintha épen semmi szolgaság nincsen; azért a pogány országok boldogabbak voltak, s a mahomedán államok ma is boldogabbak a keresztényeknél.“

nem kivántak szabadságot, hanem csak egyenlőséget egy ur alatt, csak fékezését a hübéruralom visszaéléseinek, és képességet a hübéri társadalomba beléphetni.

A községekben e szerint nem találjuk fel a rögtönzött forradalom rohamos sikerét, de nem is látjuk a meghiusitott fölkelés borzasztó felelősségét. Ellenállás végett egyesülvén, az ellenállást első kötelességül, eszközül s czélul tüzvén ki, szervezés, összeolvasztás helyett rontaniok, darabolniok kelle. A harcz meghozza a diadalt, de a gyülölet megmarad s viszályok magvává lesz; a tökélyesen le nem győzött nemesek fölkelnek s megalázzák a községeket; a királyok, pártolva ez utóbbiakat, meghatalmasodnak; a kard hosszura nyujtja a harczot az ipar és képesség ellen. A legyőzetés mellett is fenmaradt a siker, fenmaradt a községek által előidézett forradalom; mert tartósak és törvényszerüek azon forradalmak, mellyek a legszámosabb emberosztály sorsát javitják. A rabszolga nem dolog többé, hanem ember, személyiséget és saját nevet szerez: illy szent czélért pedig dulás, rombolás és vérontás nem fölösleges áldozat. Az olaszoknak ha nem is hagytak a községek egyesitett hazát, de hagytak emberi méltóságot.

TIZENNYOLCZADIK FEJEZET.

A birodalom. — V. Henrik. — Investitura.

A hübérrendszerben az egyház és a birodalom álltak a felső fokon, de felsőségök inkább eszményi mint valóságos vala. Már láttuk, mikép amazt tetőpontra emelte VII. Gergely, ki czélul tüzte volt ki az egyházi hatalmat a fejedelmitől függetlenné tenni s egészen a pápai kezekbe központositni azt, mi előbb a magas papság között vala felosztva. Láttuk a hadakat is, miket e törekvések elseje idézett elő. A német császárnak egyrészről a saját előjogait megtartani s terjeszteni akaró pápával, másrészről a függetlenségre törekvő nagy hübérurakkal kelle harczolnia. Az Ottók és a frankoniai ház alatt a belpolitika a német s olasz főurak igényeinek leküzdésében, kivülről pedig a német határoknak a szlávok és magyarok elleni biztositásában, a császári hatalomnak Rómábani erősitésében s Olaszhon görög tartományainak meghóditásában állott. Ez utóbbi vállalatnak rosz ki-

menetele szárnyát szegte a német hatalomnak az Alpeseken túl; meghalván aztán III. Henrik (1056.) s egy hosszu kormányzóság és egy viharteljes félszázad következvén be, a főurak felfuvalkodtak, hübéreiket örökösekké tették, bitorolták a királyi jogokat, s megszilárditák a földterületi felsőséget, melly a fejedelmi hatalomtól kevésben különbözött; végre saját nevökhez ama várét, vagy tartományét csatolták, melly fölött uralkodtak. Németország ekkép uj rendezetet nyert. A császári korona ekkép választóvá lőn, de gyöngyeitől meg vala fosztva; a mainzi, kölni és trieri érsekek a szász, bajor, frankoniai és sváb herczegekkel egyranguakká emelkednek; ugyanezt teszi az udvari gróf (Pfalzgraf); a főpapok a világi ügyészektől, a herczegek az udvari grófoktól függetlenekké teszik magukat, s nem hogy egymás közt veszekedtek volna, mikép Ottó ohajtá, hanem kezet fogtak a királyi hatalom kisebbitésére.

A burgund királyság Baseltől Schweiz földén terült el, aztán a Rhône mentében e folyó forrásaitól egész a tengerig; Olaszhon felé egész az aostai völgyön tul Caremaig nyult el, a többi részen az Alpesek tetői képezték határait. A főváros Vienne volt. Különböző eredetü s nyelvü levén a népség, a szilárd egység a hatalmas püspökök és főurak miatt nem jöhetett létre. Alig csatoltatott Burgundia a német koronához, a főurak mégis már 1033-ban függetlenséget gyakoroltak, s a Provenceban, aztán Vienne-, Lyon-, Savoya-, Burgundban és más helyeken önálló főhatalmu grófok kezdtek uralkodni.

Mig a szláv népekkeli háboruk a lovasságot igen szükségessé tették, a nemesek a hadseregben túlnyomók voltak, minthogy lóháton csak ők katonáskodhattak; miért is a többi szabadoktól kárpótlást kivántak, melly utóbb rendes adóvá változott s kiterjedt mindazokra, kik nem katonáskodtak.

Mig azonban a királyi hatalom alábbszállott, a harmadik rend Németországban is emelkedni kezdett, s IV. Henrik azon városoknak, mellyek őt a pápa ellen segitették, hálából kiváltságokat adott, szabadoknak nyilvánitá a kézmüveseket és kereskedőket, s teljes polgári joggal ruházta fel őket. Ellensulyozni kezdték ekkép a hübérurakat, s a püspökök kiváltságai is megnyirbáltattak a városok javára, mellyek aztán, bár császáriaknak vagy birodalmiaknak neveztettek, mivel közvetlenül a császár alatt álltak, köztársaságokká alakultak.

A birodalmi gyülésekre nem hivattak meg, minthogy Olaszországon kivül a követek általi képviseltetés nem ismertetett, s bár minden polgárnak joga volt abban részt venni, visszariasztattak mégis a

nagy költségektől, s igy a gyülés csak fejedelmek s főurakból állott, aminthogy e szerint Udvarnak (Hoftag) neveztetett is el.

V. Henrik.

V. Henrik, ki az egyházi átok ürügye alatt, atyja ellen pártot ütött, s annak bünei fenyitésére rettentő eszközül szolgált, midőn trónra jutott (1106), folytatni kényszerült a hübérurak elleni hadat; de a fegyverszerencse nem mosolygott rája sem Német- sem Lengyelsem Magyarországban, hol szinte császári igényekkel lépett föl. Ugyanő, ki szinlelésből meghunyászkodott a Szentszék előtt, utóbb megujitá az ezzeli viszályt, magának követelvén a főpapoknak adandó meghatalmazás (investitura) és a tőlök veendő hódolati eskü jogát.

Investitura. Sutri-i egyezmény.

II. Pascal békésen ohajtván elintézni a botrányos vitályt, utnak indult személyesen Németország felé; de midőn értesülne Henrik makacsságáról, Franciaországnak fordult és zsinatot hirdetett Troyesbe (1107), melly a világi investiturákat ujra megtiltotta. Henrik követei azzal álltak elő, hogy uruk soha sem türendi el olly fontos kérdésnek idegen földöni tárgyaltatását, hanem inkább ő maga Rómába menne. Át is kelt az Alpeseken harminczezer emberrel (1110. april.) s tisztelteljesen fogadtatott a lombard városoktól, Milanót és Novarát kivéve, melly utóbbi le is rontatott; a többitől pénzzel és sereggel segíttetve egész Sutriig nyomult elő. Itt ujra makacsul vonakodott az elődei által gyakorolt jogoknak csak egyikétől is visszalépni; Pascal ellenben békét akarván minden áron azon ajánlatot tette, hogy az egyháziak lemondanak összes világi uralmukról, valamint a császároktól kapott hübérek- és várakról is, s az egyházak megelégednek a tizeddel s a magánosaktól kapott földekkel, csakhogy a császár is az erkölcstelen meghatalmazási jogról mondjon le.

A pápák viselete ama vitályban valóban semmi nagyravágyásra nem mutat, mert lemondottak inkább a világi javakról, csakhogy a választás szabad legyen. Pascal azonban a rosznak kiirtása körüli buzgalmában s az apostoli szegénység szemelőtt tartása miatt feledé, hogy a sok hatalmas egyházi főurat uradalmaiktól megfosztani lehetetlen volna, és hogy azt a világi urak sem engednék meg, elzáratni látván ekkép kisebb fiaik jó elhelyezésének utját. Henrik szivesen vette az alkalmat visszaszerezni a koronának ama sok jószágot, melylyet elődei a főurak ellensulyozása végett az egyháziaknak adtak. Aláirta tehát az egyezményt (1111), az összes egyház és a birodalmi herczegek jóváhagyása reményében.

Alig jutott a határozat köztudomásra, a nemesség legott zuog-

lódni kezd, a püspökök vonakodnak birtokaikat átengedni, Henrik viszont az investiturákról lemondani nem akar, mindaddig, mig a sutrii határozat nem foganatosittatik. Ekkép bonyodalom s zavargás támadt, a nép ráunván a durva s részeges németekre, öldökölni kezdi őket, Róma vérengzés szinhelyévé lesz. Henrik elfogja a pápát és a bíbornokokat, s a diszjeleiktől megfosztottakat, bár ő maga is megsebesült s lováról lerántatott, kezesekül kihurczoltatja a városból, melylyet aztán ostrom alá fogott.

Megrettenvén ezek miatt a pápa, miután hetven napig fogva tartatott, Sutri-ban egy okiratot (privilegium) irt alá, mellyben határozva volt, hogy a püspökök s apátok szabadon és simonia nélkül választassanak, de a császár beleegyeztével, ki őket gyürü s pásztori bot átadásával hatalmazza fel, mire aztán a fölszentelés következzék. Pascal ezután visszatért Rómába s fölkente ott Henriket; de alig tért ez vissza, a bibornokok, minthogy beleegyezésök ki nem kéretett, a pápát a határozat visszavonására sürgetik; s midőn ez kényszeritteté-sét kimondani nem akarná, összegyülnek a Lateráni-palotában s megsemmitik amaz okiratot (privilegium-nak nevezvén el azt), és a viennei érsek egyházi átok alá veti Henriket (1112. apr. 2.)

A császár ekkép atyja sorsára jutott; a mainzi s kölni érsekek sok elégületlen főpap élén a IV. Henrik alatti jelenetekkel fenyegetőznek, felláziták a szász herczegeket, s pusztitva ütnek be a császár földére, viszonozva azon dulásokat, miket ez a szövetségesek területén követett el.

Matild grófnő adományozása 1115.

Még nagyobb bonyodalmat idézett elő Matild grófnő halála. E dúsgazdag urnő, kit VII. Gergelynek IV. Henrikkeli harcza alatt olly nevezetes szerepet láttunk játszani, a toscanai határgrófságon s a luccai herczegségen és sok más terjedelmes jószágon kivül birtokában tartá Parma, Modena, Reggio, Ferrara, Cremona, Spoleto és más városokat, sőt a halála előtti évben Mantuát is magától függővé tette. Ő ezen összes birtokok örökösévé a Szentszéket nevezte[1]), de V. Henrik

---

[1]) *Pro remedio animæ meæ et parentum meorum, dedi et obtuli Ecclesiae sancti Petri, per interventum domini Gregorii papæ VII, omnia bona mea jure proprietario, tam quæ tum habueram, quam ea quæ in antea acquisitura eram, sive jure successionis, sive alio quocumque jure ad me pertinent, et tam ea quæ ex hac parte montium habebam, quam illa quæ in ultramontanis partibus ad me pertinere videbantur.* Ugy látszik a grófnő ez adományozást még VII. Gergely pápasága alatt tette; de elveszvén az okirat, megujitá azt 1102-ben, II. Pascal javára. Ez oklevél ki van nyomtatva Donizzo költeménye végén (*Script. rer. Ital.* t. V. p. 384.)

szinte igényt támasztott, melly szerint a grófnő hübérjavai a koronára voltak visszaesendők, a szabadbirtokok pedig mint a grófnő legközelebbi rokonát őtet illetnék.

Nem volt könnyü dolog a birtokok valódi természetét meghatározni, midőn azok több nemzedéken át egy birtokos kezébe voltak egyesitve, s miután a királyok sokszor a szabadbirtokokat hübérjavakhoz csatolták, a hübérjavakkal pedig szabadbirtokokat egyesitettek; Henrik azonban királyilag oldotta meg a vitakérdést; mert alászállva Olaszhonba, elfoglalta ama javakat, s fogsággal fenyegette a pápát (1116). Ez egy ujabb lateráni zsinaton megsemmíti a sutrii egyezményt, megerősiti mindazt, a mit követei végeztek, s a császár közeledtekor Monte Cassinóba menekül a normannok védelme alá. Henrik bevonulván Rómába ujolag megkoronáztatta magát, s minthogy Pascal a zsidó eredetü Leo Péternek a város parancsnokává történt kinevezése által nagy elégületlenséget okozott, a császári párt örömmel fogadja Henriket, s elüzi a visszatérni akaró Pascalt, ki ekkép székhelyén kivül halálozik meg (1118. jan. 21.).

Az utána következett II. Gelasiustól Henrik az 1111-i egyezmény megerősitését követelte, de midőn ez a dolgot zsinat elé terjesztette, Henrik ismét Romába jö, és Cencio Frangipani, a császári párt feje, megismételte egy másik Cencio tettét, s hajánál fogva hurczolta el a pápát az egyházból saját palotájába. A nép Leo Péter által vezetve, kiszabadítja a pápát, de Henrik a jogtudósok által törvénytelennek nyilvánittatván Gelasius megválasztását, Bourdin Móriczot bragai érseket tette pápává, ki VIII. Gergely nevet vett föl. A Franciaországba menekült Gelasius meghalt (1119), s a bíbornokok a burgundi grófok közöl II. Calixtust tették helyébe, ki teljes buzgalommal védve ugyan az egyház jogait, de elődeinél több ügyességgel birva, Henrikkel egyezkedni kezdett; de midőn ez sem vezetne sikerhez s Henrik a pápát elfogatni akarná, ez átok alá vetette öt az ellenpápával együtt, ki, midőn Calixtus közeledtekor Romából futna, elfogatott, gúnyoltatás közt visszahozatott s egy kolostorba záratott.

Calixtus erre olly ünnepélylyel tartá bemenetét Romába, minőt a Szentszék meggyarapodott gazdagsága megengedett; a különböző népek, mellyek az örökvárosban szállást tartottak, vetélykedtek a

---

s meglehet, hogy hamis. Maga azonban az adományozás okszerüleg nem tagadtathatik; minthogy igénybe vétetett rögtön Matild halála után s csak arról folyt a vita, mennyire kelljen érteni annak kiterjedését; valódisága soha sem vonatott kétségbe. L. **Tiraboschit**: *Mem. modenesi* I. 140.

fényes fogadásban, de mindnyájokon tultettek az amalfiak, mivel ők a téreket és utczákat posztó- és selyemszövetekkel takarták be, s arany és ezüst füstölőkben illatszereket égettek. Vilmos apuliai- s Jordán capuai herczeg, eljöttek hódolatukat bemutatni s hűséget fogadni *mindenki ellen* a pápának, ki nekik investitura jeléül pápai zászlókat adott, s biztositva látta magát a normann erő által a szabadság harczainak kivivására.

Wormsi egyezmény 1122.

Ezen anyagi erőnél azonban nagyobb rémületbe ejté Henriket a pápai átok, melly által atyja összes jajait fejére háramlani várta: azért jónak látta egyezkedni az ellene összeszövetkezett főurakkal, s békét kötött velök Würzburgban, mit nem sokára a pápával egyezkedés követett. A wormsi gyülés megerösité az egyezkedést, mellyben kiköttetett, hogy az átok alól fölmentett császár lemond a gyürü- s pásztorbottali meghatalmazásról, a választásokat szabadon az egyházaknak hagyja s visszaadja azoknak a háború kitörése óta bitorolt javakat. A pápa viszont reá állott, hogy a némethoni főpapok, a császár jelenlétében, erőszak és simonia nélkül választassanak, s a megválasztás után a császártól a regaliákat vagy mint ma mondatnék, az ideigvaló birtokokat (temporalia) fogadják, különbözőleg az olaszhoni szokástól, hol a meghatalmazás csak a fölszentelés után történt. Ugyanezen egyezményben megerösittetett az első lateráni egyetemes zsinat.

Itt befejeztetett a meghatalmazás (investitura) miatti háboru első felvonása, melly negyvenhat évig tartott s vérontással és fondorlatokkal bélyegeztetett. Amaz egyezmény dicsősége Calixtusé maradt, ki állhatatosan a béke helyreállitásán dolgozott; az egyezmény azonban határozottan a világi hatalomnak adott előnyt, a mennyiben a császár egyetlen igényétől sem állott el s kikötött jelenléte által a választásokat mégis ő intézte és az ő felsősége némileg meg volt erősitve. De az egyháznak nem is hódítás volt a czélja, csak szabadságának megtartása a lelki dolgokban, mit el is ért. Később II. Lothar ráhagyta magát venni, hogy lemondjon a választásokoni jelenlét jogáról, s a felmerülhetett vitálykérdések eldöntése is a pápának hagyatott. A megürült apátságok s püspökségek jövedelme még a fejedelemé maradt, de ez sem sokáig.

A pápák nemcsak Németországban törekedtek a választásokat a fejedelmek közvetlen befolyása alól kivonni; s II. Orbán a hires clermonti zsinaton (1095) megtiltotta minden egyháznak hódolati es-

küt tenni valamelly fejedelemnek [1]). Ennek folytán megtagadta azt sz. Anselm canterburyi érsek I. Henriknek, az angol trón bitorlójának, ki is az érseket e miatt számüzé, miglen II. Pascal anya királylyal olly egyességre lépett, hogy az angol püspökök s apátok hódolatukat a fölszentelés előtt tegyék, a nélkül azonban, hogy a király gyürü- s pásztorbottali meghatalmazást adna nekik.

Az illy szertartásnak kevés divata volt Franeziaországban, sőt az első Capetek alatt egészen feledésbe ment; de midőn a clermonti zsinat a fönebbi határozatot hozta, a normann püspökök igen tág értelmet adtak annak, határozva, hogy „semmiféle pap ne lehessen világi ember alattvalója," mintha illetlennek találták volna, hogy az Istennek fölszentelt s fölkent kezek szentségtelen, s talán gyilkos vagy parázna kezekbe illesztessenek. A királyok azonban ellenszegültek az illy rendeletek alkalmazásának, s e tárgy is békésen egyenlittetett ki.

Midőn aztán Franeziа- és Angolhonban a királyi hatalom a főuraké fölött túlnyomóvá lett, a papság közeledve a trónhoz, elősegité e változást; de máskép történt Németországban, hol a főpapok majdnem fejedelmi hatalmu hübérurak maradtak, mindaddig, mig Habsburgi Rudolf a trónt saját családjának nem biztositá. Magyar- és Lengyelhonban és Scandinávia hármas országában a királyok csekély befolyást gyakoroltak az egyházi ügyekbe, s Kálmán magyar király a meghatalmazási jogról önkényt lemondott (1100).

A normannok, bár gyámolitói voltak a pápának, ellenei ellen, még sem voltak hajlandók jogaikból valamit odaengedni s pápai követeket fogadni el azon tartományokban, mellyeket ők a hitetlenektől s görögöktől foglaltak el s az igaz egyház kebelébe téritettek vissza. Azért II. Orbán, hogy megnyugtassa Rogert (1198.), azon engedménynyel tisztelte meg, melly aztán a siciliai monarchia törvényszéké-nek (tribunal) neveztetett, vagyis hogy Roger és utódai a Szentszék született örökös követeinek czimét viseljék. Mint illyenek, nagy ünnepek alkalmával gyürüt, pásztori botot, püspöksüveget s dalmaticat viseltek [2]). Aversa grófjait II. Miklós „Capua herczege Isten kegyelméből" czimmel ruházta fel, miglen

[1]) *Ne episcopus vel sacerdos regi vel alicui laico in manibus ligiam fidelitatem faciat.* Can. 17.

[2]) Igy van lefestve Roger király a monreáli egyházban, és Vilmos a palermóiban, és II. Fridrik hullája pápai öltözékekben találtatott meg; s egész II. Fülöpig az egyházi ügyekbeni folyamodványok a királyhoz *beatissimo patri* czim alatt nyujtattak be.

(1130.) II. Anaclet ellenpápa II. Rogert „Sicilia királyának“ czimével tisztelte meg, meghatalmazta őt Apulia, Calabria- és Salernumra, mint szinte a nápolyi herczegségre és a capuai fejedelemségre: ez volt a Két Sicilia királyságának eredete. II. Incze hadat inditott Roger ellen, de csak ugy járt, mint elődje IX. Leo. Megfogatván több bíbornokkal együtt, békét kötött Rogerrel (1139), uj meghatalmazást adott neki, mit Roger hódolattal s hatszáz darab aranyból álló évi adóval viszonozott. Ekkép a Szentszéknek a siciliai királyság fölötti, félszázad óta szerzett felsősége meg lőn szilárditva.

V. Henrik, e nagyravágyó, kincsszomjas, a közvéleményt megvető, de tevékeny s ügyes fejedelem, nem sokáig élte túl a pápávali egyezményt. Benne kihalt a frankoniai ház (1125.), melly Német ország fölött egy századon át uralkodott.

TIZENKILENCZEDIK FEJEZET.

II. Lothar. — III. Konrád. — Olaszhon.

II. Lothár.

A bajorok, szászok, frankok és svábok bizonyosan a frizekkel, lotharingokkal és thuringokkal együtt összegyültek, hogy megválaszszák V. Henrik utódját. A nemesség, a kiséretet is oda számitva, hatvanezernyi számban jelent meg Mainzba a Rajna két partjára, s miután a herczegek a választásról félrevonulva vitatkoztak volna, tiz személyből álló választmányra bizták azt, melly is a trónra a Supplinburg-ház fiát, Lothár szász herczeget emelte. Befolyt a választásba a pápai követ, s a pápa aztán fölkéretett, hogy erősitené meg a megválasztottat, ki megigérte, hogy a főpapok szabad választását a maga vagy biztosai jelenlétével nem háboritandja.

Lothár a szász herczegséget sok más birtokával együtt vejc Kevély-Henriknek, a bajor herczegnek engedte át, kinek családja, a Gvelf-ház, Európában a leggazdagabbá, Németországban pedig a leghatalmasbbá emelkedett. Nem türhette ez átengedést a Hohenstauti Egyszemü-Fridrik, sváb herczeg, egyike a trónkövetelőknek, annyira, hogy a két ház között ellenségeskedés ütött ki, melly aztán természetét s tárgyát változtatva Német s Olaszhont Gvelfek és Ghibellinek

neve alatt nyugtalanitá. Amazok Henrik családjától, emezek a Hohenstaufiak Waiblingen nevü várától neveztettek el.

Konrád, Franconia herczege, Egyszemü-Fridrik testvére s a Sali-frank ház szabad birtokainak örököse, Olaszország királyának czimét vette föl (1128.) s Monza- és Milanóban az érsek által megkoronáztatta magát; de II. Honorius el nem ismerte őt, ugyszinte a Milánóval mindig ellenkedő Novara, Pavia, Cremona, Piacenza és Brescia városok sem, miért is Konrád semmit sem végezve kényszerült Olaszhont odahagyni.

Lothár sem birhatta Olaszországot békeségben. Míg néhány bíbornok II. Incze pápát ismerte el (1130.), a többiek II. Anacletust, Leo Péter [1]) fiát kiáltották ki. Incze ekkor átkelt az Alpeseken, s szent Bernárd ékesszólása által elismertette magát a franczia és angol király s a császár által, ki is egy lüttichi értekezlet után Inczével együtt Olaszhonba utazott (1131.), nem véve magával csak egy lovast is sem Svábföldről, sem Frankoniából. Milánóba érve, zárva találta maga előtt a kapukat s meg nem koronáztathatta magát; Rómában Anaclet fegyverrel verte vissza a vágytárs fegyveres erejét, megerősitve magát a sz. Péter egyházban és az Angyalvárban. Incze a Lateránt erősitette meg, s megkoronázta Lothárt (1133.), aztán (1139.) általános zsinatot hirdetett, mellyen az összegyült kétezer főpaphoz ekkép szólt: Ti tudjátok, hogy Róma a világ fővárosa; hogy az egyházi méltóságok, hübér gyanánt, a pápa engedélye mellett vétetnek át, melly nélkül törvényesen nem birathatnak.

Előtérbe hozván ekkor Matild grófnő örökségének kérdését, Incze ama javakat élethossziglan Lothárnak, utána pedig a bajor herczegnek adta át, mint az egyház hübérét, évenkinti száz márka ezüst fizetése mellett, ugy, hogy a jószágok a bajor herczeg halála után a Szentszékre szálljanak vissza. Ekkép a császár a pápa hübéresévé lett [2]).

Midőn Anaclet pártja ismét fölemelte fejét, Incze Lothárhoz folyamodott, ki kibékülve a Hohenstaufiakkal, nagyobb erővel tért vissza (1136.), de mindössze sem tehetett többet, mint első izben.

---

[1]) Voltaire gúnyt űz a *zsidópápából!* az ő *bölcsészete* nem láttatta vele be, hogy Anaclet sem *zsidó*, sem valódi *pápa* nem volt.

[2]) E tényt egy lateráni festvény állitja elő, mellyen Lothár a pápa kezéből veszi a koronát, illy felirattal:

Rex venit ante fores, jurans prius urbis honores.
Post homo fit papæ, recipit quo dante coronam.

Mellette levén Miláno; Cremona, Parma és Piacenza ellene nyilatkoztak, de ő e városokat fegyverrel szoritotta engedelmességre, aztán délre vonult a normannok ellen, s Rogert Siciliába futni kényszerité. Ekkor meg is semmithette volna a normann uralmat, ha az apuliai s calabriai herczegségek fölötti felsőségre nézve közte s a pápa közt viszály nem támadt volna. Hosszu alkudozás után abban állapodtak meg, hogy az uj herczeg Rainulf, Avellino grófja, mind a császártól mind a pápától kapja az investiturát a jelvényzászló által.

Ineze és vágytársa Anaclet dolga eldöntés végett sz. Bernárdra bizatott, ki amaz időben az olasz ügyek rendezőjeül tűnik fel s ki II. Inczét ismervén el, az ellenpápától az engedelmességet megtagadtatta. Lothár kevés dicsőséggel s csekély sikerrel visszatért s Trientben meghalt (1137. decz. 3.). Vitéz s becsület- és igazságszerető fejedelem volt, de nem birt olly erélylyel, minőt amaz idők igényeltek.

III. Konrád.

Veje, a gvelf Henrik, Bajorhon herczege, ki a császári jelvényeket visszahozta, utódjaul választatott volna, de mivel gazdagsága a főurakban gyanút keltett, eléje tették Frankoniai Konrádot (1138. febr. 22.), kivel a trón a Hohenstaufen-házra ment által, melly azt az 1254 ik évig tartá elfoglalva. Az ellenpárt beleegyezése nélkül választatván, jónak találta gyöngiteni Henrik hatalmát, s meghagyta neki, hogy lemondva egyik herczegségéről Szászországot Medve-Albertnek, az Anhalt-ház fiának engedje által; minthogy pedig Henrik ellenállott, számüzte őt a birodalomból (1139) s a bajor herczegséget saját (egy anyától való) testvérének, austriai IV. Leopoldnak adta. A viszályból háboru fejlett ki, melly tartott addig, mig Konrád a keresztes haddal a Szentföldre ment, mert a Gvelfek és Ghibellinek családi harcza pártviszálylyá fejlődött [1]).

Kihirdettetvén az akkori keresztes háboru, Konrád a császári városokban adott menedéket a másutt üldözött zsidóságnak; aztán felvévén a keresztet (1147), elindult hetvenezer lovassal és számtalan gyalogsággal, mellyből borzasztó szenvedések után a császárral csak kevesen tértek vissza. Midőn hadra készülne a siciliai Roger ellen,

[1]) Midőn e háboruban Konrád a Heilbornnal szomszéd Weinsberg várát ostromolná, végre megadásra kényszerité azt s lovagiasságból határozá, hogy a férfiak szolgákká legyenek, a nők pedig annyival, a mennyit elbirnak, szabadon mehessenek. A nők tehát fogták magukat s hátukra vették férjeiket és ugy jöttek ki a kapukon, melly látvány Konrádot nagylelküségre, a költőket pedig énekjésre buzditá.

ki olaszhoni birtokait visszafoglalta s a szakadást sz. Bernárd kérelmei daczára továbbra nyujtá, Bambergben utolérte őt a halál (1152).

Lombard köztársaságok.

Konrád nem ment volt Olaszországba a császári korona felvétele végett, miért is az ő kormánya alatt a községeknek már előbb megkezdett forradalma egészen kifejlett. Már láttuk az előbbi czikkben, mikép egyesültek községekké a városokban a királytól, püspöktől vagy főuraktól függő, hóditó és legyőzött osztálybeli emberek, kik megmaradva egy ideig a püspökök hatósága alatt, utóbb kiszabaditák magukat; mi által Olaszország, felszabadulva a földhöz kötött rabszolgaságból s a társaságnak polgársággá vált három osztályát községekbe egyesitve, valamennyi által választatva a tanácsbelieket s a pápa felsősége által némi egységet hozva létre, inkább látszék nemzetet képezni, mint Német- vagy Francziaország. Nagyszerü rendeltetésnek ment volna ekkép eléje, ha a császárok is egy pártot nem szereznek maguknak benne. Ám mégis Lombardia tárja föl előttünk azon lapokat, mellyek a történetben a lelket leginkább ragadják meg, midőn népet látunk elnyomói ellen emelkedni fel és nagygyá lenni saját bátorsága, és megerősödni bölcs intézmények által.

A felszabadult lombard városok között legnevezetesbnek találjuk az egymással vetélykedő Paviát és Milánót; mellyek közül emez a pápának, amaz a császárnak fogta pártját. Az investitura miatti viszályban Milánóhoz csatlakozott Lodi, Cremona s Piacenza; és Matild grófnő unszolására összeesküdtek, és husz évig harczoltak Henrik ellen, aztán segitették az atyja ellen fellázadt Konrádot. Minthogy azonban a két párt majdnem egyenlő erős volt, azért majd az egyik majd a másik győzött, s az egyes városok is a bennök dühöngött pártok szerint minden évszakban változtatták a zászlót, melly alatt küzdeni akartak. Nehány év mulva (1117) Cremát, Tortonát, Parmát, Modenát és Bresciát Milánóval; Cremonát, Lodit, Novarát, Astit, Piacenzát és Reggiót Paviával egyesülni látjuk.

El nem nyomatva, mindinkább kifejlett az átkos viszálkodás, melly az olaszok közt, ugy látszik, örökség gyanánt fejlett ki; még be sem végzék a grófok elleni harczot, már is egyik város a másikkal kezde hadakozni (1110): Cremona Cremával, Pavia Tortonával, Milano Novarával és Lodival; s a nagyravágyás és erő a hatalmasakban a gyöngébbek elnyomására keltett vágyat és bátorságot.

Lodi négyévi ostromot álla ki; minthogy az akkori hadakozás módja nem vezetett olly gyors eredményre, mint az egy és erős akarattól vezénylett s intézett hadjáratok. Ha valamelly köztársaság

megsértve érezte magát s a tanács a háborut elhatarzá, több napon át harangzugás serkentette a fegyverfoghatókat a hadikészületre. A kedvező évszak beálltával elővonatott az Aribert érsek által, a gyakorlatlan seregek rendben-tartására feltalált szentszekér (carroccio), s a nép e szekér köré gyülekezve, betört az ellenséges területre, elpusztitá a vetéseket, lerontá a lakházakat s magával hurczolá a biztosságba nem helyezett barmot s más jószágot, aztán ostrom alá vette a kitüzött várost, mellyet többnyire éhség által igyekezett bevenni. Minthogy azonban a támadók maguk is földmüvelők, kézmüvesek, iparüzők s családos emberek voltak, nem tarthatták ki a hosszu hadjáratot, hanem aratàskor vagy a tél közeledtekor hazatértek, hogy megpihenve a jövő tavaszszal uj erővel folytassák a harczot.

Illy háborut folytattak a milanóiak Lodi ellen (1111) s megvévén azt az ostrom negyedik évében éhség által, földig rontották, a lakókat a környék falvaiba helyezték el, s megsemmitették Lodi gazdag kereskedelmét, melly a féltékenységnek főtárgyát képezé.

Még nevezetesb Milano hada Como ellen, mellyet egy rozzant költő leirván, tartósságára s arra nézve, hogy az egyesült lombard erők egy város ellen intéztettek, Trója ostromához hasonlitott. Okot e háborura a püspökválasztás szokott viszálya adott, miután a comóiak szabályszerüleg Cavallasca Guidót választották, a császár pedig a milanói Carcano Ludolfot nevezte ki püspöknek, mire mind a két főpap törvényes igényekkel állott elő. Hogy véget vessenek a viszálynak, a comói tanácsbeliek Guido hübéreseivel megtámadják Ludolfot Maliaso várában, s fogságba ejtik őt (1116). Megöletvén a csatában Otto milanói kapitány, Giordano da Clivio Milano érseke közszemlére teszi az Ambrus-egyház előtt a bevérzett ruhákat s a megölettek özvegyeit, kik siránkozva boszuért esdenek; az érsek pedig bezáratván az egyház ajtait, kijelenti, hogy ki nem nyitja azt s megszünteti a szentségek kiszolgáltatását mindaddig, míg a kiontott vér meg nem boszultatik.

Legott fegyverkészületek tétetnek, a szent szekér elővonatik, több napon át zúgnak a harangok, s a milanóiak megtámadják Comót s elkezdik ama háborut, mellyben egész Lombardia tiz éven át gyakorolta vitézségét s dühét. A legtöbb város Milanóhoz csatlakozék, Cremona, Pávia, Brescia, Bergamo, Liguria-tartomány s Vercelli a kereskedő Astival, s a biandratei grófnővel; Novara önkényt vett részt, ellenben felhivásra az erős Verona, a jogtudós Bologna, az ijászairól Mantuával egyhirü Ferrara; Guastalla és Parma, Piacenzával háboruja daczára, lovasokat, Pisa és Genua derék mérnököket

adott [1]) Vitéz ellenállást fejtettek ki a comóiak, de végre mégis oda kelle hagyniok a várost (1127), melly lángok martalékává, aztán Milanótól függő helyhatósággá (municipium) lőn.

Kevéssel ezután Lombardiába jött Hohenstaufi Konrád; igénybe vette, mint a Sali-frank ház örököse, az olasz koronát és segélyt keresett a királynak választott Szász-Lothár ellen. E fejedelem, ki csak az országtól nyujtandott erőre támaszkodék, a szabadságra nézve nem látszott veszélyesnek; miért is az olaszok által szivesen fogadtatott s Anselm érsek megkoronázta őt Monzában és Milanóban (1128), s a városok, Paviát, Novarát, Piacenzát, Bresciát és Cremonát kivéve, hódolatot s ajándékokat vittek neki. Toscana azonban ellene nyilatkozék, s Rómát is hiába ügyekezett elfoglalni, II. Honorius pápa átok alá vetette őt, mire azok is, kik előbb támasznyerés, de nem belháboru szerzése végett, mellette voltak, elpártoltak tőle. Konrád tehát odahagyta Olaszországot, boszut s gyülöletet forralva a lombard községek ellen, mit átcsepegtetett unokaöcsese, Fridrik kebelébe is, kinek ama községek elleni haraga olly kegyetlen harczban vala nyilatkozandó. Alig hagyta oda Milanót, az ellenpárt legott átok alá vetteté Anselmet, s Cremát ostrom alá fogta.

A fejetlenség s zavar közepett II. Incze a béke helyreállitásával szent Bernárdot bizta meg. A mint e férfiu Lombardiába jött (1133), sietve tódult eléje a népség, hogy nézze a sanyar által megviselt nemes vonásait, szemeinek mondhatlan tiszta s élénk kifejezését, és hallja kenetdús s erélyes hangját; térdre borulva fogadták s boldog volt, ki öltönyének csak egy czérnaszálát sajátjává tehette. Sikerült is neki helyreállitni a békét s Lothárt mindnyájok által királyul ismertetni el; a milanóiak érseki székre akarták őt emelni, Bernárd

---

[1]) *Mittunt ad cunctas legatos agmina partes*
Ducere; Cremonæ, Papiæque mittere curant;
Cum quibus et veniunt cum Brixia Pergama; totas
Ducere jussa suas simul et Liguria gentes;
Nec non adveniunt Vercellæ, cum quibus Astum
Et comitissa suum gestando brachia natum;
Sponte sua tota cum gente Novaria venit;
Aspera cum multis venit et Verona vocata;
Docta suas secum duxit Bononia leges;
Attulit inde suas Ferraria nempe sagittas;
Mantua cum rigidis nimium studiosa sagittis;
Venit et ipsa simul quæ Guardastalla vocatur;
Parma suos equites conduxit Carfanienses.

Anon. Cumanus, *Rer. It. Script.* V.

azonban, ki a méltóságot és fényt kárhozatnak tekinté, küldetésének bevégzése után legott Clairvauxba visszatért s bünbánó magányának férfias édjei között szent tanitásait ujra megkezdette.

Alig hogy odahagyta Lombardiát (1135), a gyülölségek uj harczban törtek ki; Cremona és Pavia megtámadta Milanót, s még dühösebben harczolt, midőn Lothár maga átkelt az Alpeseken, kinek oldala mellett ugyanazon Konrád is harczolt, ki előbb az olasz koronát fejére tette volt. A királyi párt pillanatnyira tulnyomóvá lett s majd e, majd ama rész győzött, a nélkül, hogy a hübéri, köztársasági s egyházi elemekre oszlott országban nemzeti érzelem fejlődhetett volna elő.

Déli Olaszhonban mindinkább hanyatlott a görög uralom; a városok megszabaditván magukat köztársaságokká alakultak, hadat viselve maguk közt vagy a normannokkal, és segélyt kérve majd maguktól a görögöktől, majd az araboktól, kiknek Gargano hegye még mindig lakhelyök vala. Tulnyomóságra vergődtek a normannok, kik hamarjában magukévá tettek mindent, Beneventumon kivül, melly a pápáé, s Nápolyon kivül, melly legalább névszerint még a görögöké maradt.

Középen a pápa a régi római herczegség (ducatus Romanus), a görög kormányzóság (exarchatus) s a Pentapolis fölött uralkodott, hanem körül volt véve hatalmas föuraktól, minő volt a spoletói herczeg déli Umbriában, Picenumban és Samnium egyik részében; délről Guarnerio őrgrófság, az Apenninek és az Adriai-tenger között Pesarotól Osimóig; továbbá Camerino és Fermo, Osimotól Pescaráig; és Teate, Pescarától Triventóig; s mindezeknek urai, mihelyt a császár hátat forditott Olaszhonnak, függetlenekké tették magukat. Aztán a keleti Latium és az észak-nyugati Toscana városai mindannyi herczegséget képeztek püspökök és főurak alatt. A tulajdonképi olasz királyság több hübéres közt vala felosztva; illyenek voltak a Montferrati határgróf az Apenninek, a Po és Tanaro között; a Vastói határgróf a Po és a tengeri Alpesek között; a kettő között Asti grófság s e mellett Biandrate.

A császárok hogy biztositsák maguknak az Olaszhon fölötti uralmat, az Alpesek két lejtőjét német herczegeknek vetették alá. Bajorország Bolzanóig, Alemannia Bellinzonáig, a Friauli herczegség Mantuáig terjesztetett; a Trienti grófság s Verona és Aquileja vidékei, Istriával együtt a Karinthiai herczegségbe kebleztetett, s mig ez egy részről Lombardiát féken tartá, más részről a magyarok mindenkori szabad utat biztositottak a németeknek.

A német királyok azonban, midőn Karinthiát kiebb terjesztették [1]), Verona vidékét engedményekkel halmozták el, mik által az utóbb, midőn az aquilejai patriarchák Friaulban a főhatalmat magukhoz ragadták, egészen önállóvá lőn. Ekkor az ismét olaszszá lett Verona is érlelni kezdte a köztársasági magvakat, egy püspök hatósága alatt, kinek állását fontossá tette azon körülmény, hogy Olaszország kulcsai a németek ellen az ő kezeiben voltak.

Nyugaton a morianai Savoyard ház mind inkább terjesztette birtokait az Alpeseken innen, elfoglalva az ivreai s susai határgrófságot, melly a Cotti-Alpesektől Genuáig és Mondovitól Astiig terjedt; de minthogy a nevezett házban sokszor belviszály dult, nem adhatta jeleit ama fontosságra, mellyre öt utóbb állása emelte.

A toscanai Apenninek alatt léteztek még grófságok, határgrófságok, ugyszinte monostori, apátsági s elszigetelt püspöki javak, melylyek a köztársasági mozgalmaktól érintetlenül maradtak.

Toscana.

Toscanában Matild grófnő hatalma féken tudta tartani a pártokat s majdnem példátlan dolog volt, hogy ott egy püspökség fölött két vágytárs veszekedett volna. Csak Matild adományozása után a pápa és császár jogigényei idézték elő a zavart, mellyben a nép, nem

---

[1]) Említést érdemel a szertartás, mellyel a szláv-Karinthia grófjai meghatalmaztatni szoktak vala. „Saint-Veit mellett gyönyörü völgyben látszanak egy régi város romjai, mellynek már neve sem tudatik. E mellett egy márványdarab találtatik, mellyre föllhelyeztetik egy tagja azon családnak melly ott örökösi joggal bir; jobb oldalon egy sovány ökör, baloldalon egy szinte sovány tino áll, körüskörül pedig parasztok s másrendü személyek csoportja. Az uj fejdelem tisztjeitől környezve zászlókkal s jelvényekkel, pásztornak öltözve jő; előtte a görtzi gróf megy, ki egyszersmind udvari marschall, tizenkét zászlóval, a tisztviselők egész kara szertartásos ruhában követi öt. Az, ki a márványon áll, mihelyt észreveszi az érkezőt, kérdezi: *Ki jö itt olly nagyszerü kisérettel?* mire feleletül adatik: *Országának fejedelme.* Amaz ismét kérdi: *Igazságos biró-e az? buzgólkodik-e az ország javán? hajlandó-e a bökezüségre? érdemel-e tiszteletet? tartja s védi-e a katholika vallást?* Igenlő felelet után ezt kérdi még: *Szeretném tudni, mi joggal foglalja el helyét?* mire a görtzi gróf feleli: *Fizettetni fog neked hatvan denár e kegyért; tieid lesznek e barmok s a ruha, mit a fejdelem jelenleg visel, és házad adómentes leend.* A fejdelem ekkor közel jő s arczoncsapást fogad el a márványon állótól, ki inti öt, hogy igazságos biró legyen; aztán átengedi helyét a fejdelemnek s az ökörrel és tinóval tovább megy. A fejdelem a márványköre lépvén, kihuzza kardját s vágásokat tesz a levegőben, igazságot igér, aztán misét megy hallgatni, pásztori ruháját illendőbbel váltja fel, s végre visszatér a márványkőre hogy meghallgasson némelly ügyeket, s a megürült hübérek hódolatát elfogadja.“ **Aeneas Silvius**, *de Statu Europæ.*

tudva kinek engedelmeskedjék, függetlenségre kezde törekedni s a két vágytárs veszekvése alatt önmaga kényszerült saját rendezetéről gondoskodni.

Pisa, Genua, Amalfi s Velencze részt vettek a keresztes hadakban nem annyira lelkesedésből s vallási buzgalomból, mint nyervágy és számitásból, s még e közben is testvéri féltékenységből vérrel árasztak el Syria s Egyiptom tengereit.

Amalfi.

Amalfi elfoglaltatott volt salernói IV. Guaimár által (1038) s idegen fejedelmei alatt elveszni látta kereskedelmét. A Guiscardok mindig oda törekedtek, hogy megnyirbálják e város szabadalmait, s Roger, midőn királylyá koronáztatott, felszólitotta Amalfit, mondana le a szabadalmakról, midőn pedig tagadó választ kapna, arabok- és normannokból álló huszezernyi sereg által ostrom alá vétette s fegyverrel kényszerité a lemondásra; a herczegség, melly a város környékét, aztán Galli és Capri szigeteit foglalta magában, Rogernek engedelmeskedék, s Amalfi kénytelen vala saját hajóhadát a siciliaival egyesitni, hogy más tartományokat is a szerencsés normann hatalma alá hajtani segitsen. Még roszabbra fordult Amalfi sorsa: a pisaiak tudnillik, kik amaz időben, hogy kedves dolgot tegyenek Lothárnak és II. Incze pápának, száz hajóból álló flottát küldöttek Nápoly segélyére, melly város egymaga tartá fenn függetlenségét, a görög császárnak teendő hódolat szine alatt, midőn Roger a főurakat hatalma alá hajtá, — tehát a pisaiak ez alkalommal, hogy megszabaduljanak leggyülöltebb vágytársuktól, megtámadták s kirablák Amalfit (1135). Elveszté most e város minden jelentőségét; a köztársasági formákat is, miket belrendezetében még megtartott vala, eltörölte 1350-ben a nápolyi király; tőzsdéi elnéptelenedtek, s Amalfiba nem tódultak többé csak az ájtatos hivők sz. András testének látogatására, mellyet Capuano bíbornok 1207-ben a konstantinápolyi egyházból elragadott volt s melly mannát izzadott. Ki ma, a nemzeti történetet kutatva, meglátogatja Flavio Gioja és Masaniello hazáját, ama gyönyörü partokon, hol a tenger Nápoly és Salernum között megtörik, szorulni érzi szivét, midőn nehány szurtos kunyhót lát ott, hol a tengerek régi törvényhozónője emelkedék, s midőn gondolatokba merülve kis halászbárkán ül azon révben, mellybe egykor a Kelet kincsei halmoztattak, a nyolczvanezer lakó tevékeny zajlása helyett csak nehány halász elhagyatott tengését látja, kik közül pillanatonkint csak szomoritó fohászt, Isten nevébeni koldulást hall fölemelkedni.

Pisa.

A vágytársak pusztultával annál hatalmasabban vergődött fel Pisa, habár egészségtelen környéke nem szolgáltatott neki olly erős férfiakat s hajóslegényeket, minőket Genuának partvidéke s Luccának, melly legközelebbi vágytárs vala. Pisába csődültek azon ghibellinek, kik a toscanai grófok hatalma alól menekülni akartak; a főurak, falai között palotákat, környékén várakat tartottak, s a nemesség dicsőségének tartá hazája s a meghóditott tartományok kormányzatában részt vehetni. Pisa birtoka Lericitől Piombinóig terjedt, azonkivül Corsicát megvette, Sardiniát pedig meghóditotta volt magának. Ez utóbbi sziget, mig a rómaiak alatt állott, gazdaggá lett városok- és műemlékekben, vizvezetők-, szinházak, és szinkörökben; termékenysége olly nagy volt, hogy, mint Sicilia, Róma éléstárának tekintetett. A nagy népvándorlás után épen ugy, mint Corsica, felváltva a vandaloktól, góthoktól és görögöktől szállatott meg, kik nehány püspököt számkivetettek Áfrikába. Utóbb a saracenok foglalták el, de a hegyi lakók megőrzék vallásukat s régi szokásaikat mind mai napig. Pisa, miután Sardiniát a musulmanoktól visszafoglalta (1050), öt biró között osztotta azt fel, kik fejedelmi hatalommal kormányozva, mindig az anyaváros érdekében dolgoztak [1]).

Genua.

Genuában is a kereskedelem nagyban üzetett a nemesek által, kik talán a partvidéki hübérurak fiaitól származva, kénytelenek voltak magukat kereskedésre adni. S minthogy az arabokkal folytonos háborut viseltek, s a keleti (levantei) réveket erőszakkal kelle maguk előtt nyitva tartaniok, azért a fegyverforgatás a kereskedéssel egyaránt gyakoroltatott. Minthogy aztán a tekintély a szerint méretett, amint ki a tőzsdén nagyobb pénzforgalmat fejtett ki, a nemesek és nem nemesek közötti különbség egészen eltünt, s a polgárok a helyett társulatokra, szakaszokra s czéhekre oszoltak, mellyekbe csak eskütétel mellett lehetett belépni, s a ki nem volt tag, nem tarthatott számot közhivatalokra, mellyek kinevezését ama czéhek maguknak tarták fenn.

Ott tehát a nemesség alapja nem a földbirtok, hanem a tőzsde s a hajózás volt, azon kivül, a kit észrevettek, hogy főhatalomra törekszik, lerontották házát s birságot vetettek reá. A felhalmozott gazdagság, a hitel s folytonos tisztviselet egy uj, nem hübéri, hanem kereskedelmi s lovagi eredetü nemességet alkotott; s ebből támadt a

[1]) V. ö. X. könyv 16 és 228. l.

genuai aristocratia, melly nagy jóllétre emelkedett a szigetekeni s keleti (levantei) kormányzóságok és a tengerészi s parti parancsnokságok által.

Corsica.

Két ugyanazon tengermelléki város között, minő volt Genua és Pisa, elkerülhetlen vala az összeütközés, s a hosszu marakodás kiütésére első alkalmat Corsica birása adott. Ezen, annyira fontos sziget, az épitő fán, szurkon és kátrányon kivül, birtokosának a nyugattengereni kereskedelmet is biztositotta. Kiállta előbb a vandalok utóbb a góthok uralmát; Theodorik különös gondot forditott reá, egy grófot nevezvén ki oda, hogy a panaszos ügyeket ne kelljen igen messzire a római hatósághoz intézni. A longobardok nem birván hadihajókkal, meg nem hódithatták Corsicát; a görög császárok a legnyomorultabbul kormányoztatták, vallási üldözéssel tetézvén a távoli uralom bajait. Később az arabok szállták meg; majd egyes főurak között vala felosztva, kiknek barátságát Pisa is, Genua is kereste; hanem ama főurak a kereskedő városoktóli függésnek eléje tették a pápa uralmát, ki csakugyan országurrá kiáltatván, oda határgrófokat küldött (1077). Megunván azonban a folytonos belzavarokat II. Orbán, Corsicát hübérbe adta a barátságukért s pénzükért nagyobbra becsült pisaiaknak, sőt a sziget püspökeit is a pisaiak alárendelte (1091).

Az 1113 i husvét napján, midőn a hivők nagy számmal tódultak Pisába áldásra, Péter érsek keresztet ragadva, erélyes szónoklatban festette le a rablójáratos musulmanok kegyetlenségét, s különösen Nazaradech, majorcai királyét, kiről mondaték, hogy huszezer keresztényt irgalmatlanul kínoztat; kelnének tehát fel s adnák vissza ama szerencsétleneknek szabadságuk- s vallásukat. Hajlottak a felszólitásra legelőször az agg vitézek, kiknek emlékökben éltek még az arabok fölött kivívott régibb diadalmak. Példájok föllelkesité az ifjakat, s a pisaiak pápai követet, aztán Rómából s Luccából erősitést véve, tizenkét polgár vezérlete alatt elvitorláztak. Tengeri vihar eltévesztette velök az utat, ugy hogy midőn partra vergődtek, a Balcári szigeteken vélvén magukat lenni, pusztitani kezdtek, s csak aztán tudták meg, hogy Cataloniában vannak. Ekkor felhagytak a dulással, s miután hozzájok csatlakozott Rajmund Barcellona grófja, Montpellier Vilmos és Narbonnei Imre, elfoglalták Ivicát és Majorcát (1114), s roppant zsákmánynyal tértek vissza, magukkal vivén a saracen királyt és királynőt, kik megkeresztelkedtek. Féltékenyekké tette ez a genuaiakat, kik is hadat inditottak Pisa ellen, hanem II. Incze kibékitette őket az által, hogy Genuát Milanótól független érsekségre emelte

s alárendelte neki a partvidéki püspököket és hármat a corsicaiak közül; míg a pisai érsek hatósága a sardiniakra terjedett ki. Ez időtől Genua a pápa mellett álla, csak azért is, mivel Pisa a császári részre nyilatkozott.

Velencze.

Nagyobb szerencsével fejlesztette hatalmát Velencze. Miután borzasztó tüzvész egészen hamuvá égette, felhalmozott kincseit gyönyörü s erős épületekre fordította, mellyeket befejezve, midőn semmi köbányái, sem barmai, sem bora, sem más termesztményei nem voltak, fényes tanuságát adta virágzó kereskedelmének. Velencze nem vett részt az egyházi investitura miatti harczban, miután a doge nem osztogatott efféle meghatalmazást, hanem a püspököket folytonosan a nép s a papság választá; Szent Márk primiceriusát és káplánjait a köztársaság feje nevezte ki; a patriarcha a várostól fizettetett, s nem léphetett föl azon hübéri igényekkel, mikkel a szárazföldi püspökök. Nem lévén földbirtok, hübéri nemesség sem létezhetett. A dogét a teljhatalmu összes nép választotta, mi a vágytársak törekvései által sokszor zendülést okozott.

A keleteni elsőség vágya s a kincsszomj ellenségévé tette Velenczét Genuának, melly ha nem is volt olly erős, de nem is fenyegettetett, mint az ádriai urnő a musulmanok és a magyar király által. Meggyalázván a velenczeiek a görög zászlókat, Komnen János lezárolta összes hajóikat, mellyek a görög révekben feküdtek, mindaddig, míg a köztársaság elégtételt nem adna (1123). Az elégtétel azonban abból állott, hogy Michieli Domonkos doge Rhodosba vitte ama hajóhadat, melly előbb Tyrusnál a musulmanok ellen győzelmesen harczolt (1125), s megsarczolta nemcsak a nevezett szigetet, hanem Chiost, Samost, Mitylenét és Androst is; visszatérve pedig a magyaroktól Spalatrót és Trau-t foglalta el. A görög császár, a helyett, hogy felsőséget követelt, vagy a bántalmakért boszut akart volna állani, inkább segélyül híta fel a velenczéseket siciliai Roger ellen; kit ezek meg is támadtak, nem annyira a görög császár kedvéért, mint saját érdekökben, mivel attól féltek, hogy a tengeren Roger vetélytársuk lehetne. Evvel aztán kereskedelmi előnyök nyerése mellett egyezményre léptek, a görög császártól pedig Dalmatia s Istria városait nyerték, s igy törvényszerüsitették az uralmat, mellyet már előbb gyakoroltak.

Kevés idő mult, s Velencze uj háboruba keveredett a keleti császárral (1171); a döghalál azonban megsemmitette a szép hadat, annyira, hogy a száz hajóból csak tizenhét tért vissza, s ezek is hazá-

jokba hozták a vészt. E bajok elkeseritették a népet, ugy, hogy agyonverné II. Michiel Vitál dogét, a tizenkilenczediket azon ötven közül, kik erőszakos halállal multak ki.

Róma.

Sajátszerübb volt a pápák helyzete, kik midőn hatalmukat az egész világon megszilárditák, épen székhelyökön nem voltak képesek azt gyakorolni. A már emlitett szomszéd uralkodón kivül maga Róma vidéke apró uraktól hemzsegett, kik Palestrina-, Tusculum-, Bracciano- s más helyekből sanyargatva uralkodtak, annyira, hogy a földek is müveletlenül maradtak; még Caecilia Metella s Nero sirját és Caracalla fürdőit is erősséggé alakiták, s a világ régi fővárosát szeszélyök játékszerévé tették. Sőt mi több, magában Róma kebelében egy egy párt a Coliseumból, egy másik Crescentius tornyából, egy harmadik a Pincioból szállt viadalra [1]).

Bresciai Arnold.

Ujnemü viszályokra adott alkalmat Bresciai Arnold. Abelárd franczia országi szabad iskolájából visszatérvén Olaszhonba, barátruhát öltött s népszerüsitni kezdé mestere eszméit, korholva a papság feslettségét, melly akkoriban ugyancsak korholandónak tünt fel; jó szónok lévén s mikép mindazok, kik kárhoztató zajt ütnek, vágygyal hallgattatván, ő is, mint az olaszhoni ujitók mindnyájan, ostromolni kezdte az egyházi hatalmat, ellenkezőnek állitván az igaz joggal, hogy a papság javakat, a püspökök királyi haszonvételeket birjanak, midőn az apostolok példájára a tizeddel s a hivek adományaival kellene megelégedniök, a birtokokat pedig a fejedelemnek adniok vissza, a kiéi voltak [2]).

---

[1]) Hildebert, Reims püspöke a XI. században igy énekel:

Par tibi, Roma, nihil, cum sis prope tota ruina;
Quam magni fueris integra, fracta doces.
Urbs cecidit, de qua si quicquam dicere dignum
Moliar, hoc potero dicere, Roma fuit.
Non tamen annorum series, non flamma, nec ensis
Ad plenum potuit hoc abolere decus.
Tantum restat adhuc, tantum ruit, ut neque pars stans
Aequari possit, diruta nec refici. . . . .

[2]) *. . . . Arnoldus quem Brixia protulit orta*
Pestifero, tenui nutrivit Gallia sumtu. . . .
. . . . assumpta sapientis fronte, diserto
Fallebat sermone rudes, clerumque procaci
Insectans odio, monachorum acerimus hostis,
Plebis adulator, gaudens popularibus auris,

Meggyőződés s lelkesedés, föléje emelik őt azon ujitóknak, kik később azért léptek fel, hogy megdöntsék a katholicismust okoskodással és megsemmisitsék a keresztény kormányzatot az államban és az egyházban. Igen szivesen hallgatták őt a világiak, kik püspöki előjogokat bitoroltak vagy vásároltak, s magukat azok független birtokába ügyekeztek helyezni. Arnold az akkori kormányokat a régi köztársaságokkal hasonlitotta össze, melly folytonos álmát vagy rajongását az olaszoknak támogatták akkoriban a jogtudósok megujitott classicus tanulmányai. A politikusok tehát, mikép Arnold követői neveztettek, számra mindig gyarapodva, felmondják a pápának az engedelmességet (1141), viharos zaj közt a Capitoliumba vonulnak s a köztársaság ujjászületésének zálogaul visszaállitják az ötvenhattagu tanácsot, nem patricius hanem praefectus czimü elnök alatt, melly méltóságra Giordanó t, Anaclet ellenpápa fivérét választották meg, s a szomszédoknak a római tanács és nép nevében hadat üzentek. Innze meghalt a nélkül, hogy megfékezhette volna őket; a helyébe következett II. Coelestin (1143), bár egykori barátja Arnoldnak, üldözőbe vette őt, ugy, hogy az ujitó Zürichbe futni kényszerült, aztán Franczia- s Németországban üldöztetett mindenütt sz. Bernárd szava és szeme által.

Ekkor a Pierleoni s Frangepani előkelő családok, mellyek eddig ellenségeskedésben éltek, kibékülnek s a néppárt megalázását és a köztársasági kormány megdöntését tüzik ki czélul; a nép azonban az alsóbb nemességtől vezettetve, a régi római idők példájára a császár közvetlen felsőségére hivatkozik. II. Lucius, ki a köztársasági rend felforgatására fegyveres menettel indult a Capitolium felé, visszaveretett kövekkel s maga is halálra sebesittetett (1145 febr. 27). Utódja III. Eugen mármár elismerte a tanácsot, midőn Arnold, ki Zürichben Zwinglit előzte meg, kétezer schweizival tért vissza [1]), olly szándokkal, hogy a Capitolium köztársasági kormányát megszilárditsa, egy lovagrendet alapitson, melly a népnek és tanácsnak közvetitője le-

---

Pontifices, ipsumque gravi corrodere lingua
Audebat papam.....
Articulos etiam fidei, certumque tenorem
Non satis exacta stolidus pietate fovebat,
Impia mellifluis admiscens toxica verbis.

Guntheri Ligur., *Carmina*, lib. III.

A mult század végén Arnold neve divatnévvé vált a Jansen-féle viszályban. L. **Franke H.** *Arnold von Brescia und seine Zeit.* Zürich, 1825.

[1]) **Müller**, *Schweiz története*, I, 14.

gyen, s visszaállitsa a consulokat és tribunokat, a pápának csupán az egyházi hatóságot hagyva meg, és megszoritva a császári hatalmat.

E nyilatkozvány után lerontatnak a köztársaságellenes urak palotái, Eugen Francziaországba kényszerül futni, s a köztársaságiak kikiáltják Konrádot, azt hirdetve, hogy összes czéljok nem egyéb, mint visszaállitni a birodalmat azon nagyságában, mellyben állott Justinián és Nagy-Károly alatt; hogy a hatalmasok erösségeit is e végre rontották le, hogy a császár jöjön oda az ő művöket befejezni és székhelyét Rómába tegye által [1]). A császár nem bizott a könnyelmü népben, hanem sereget adott a pápának, ki Francziaországból is erősitést nyerve állást vesz Tusculumban és segittetve a normannoktól, olly egyességre lépett a néppel, hogy a tanács megmaradjon, de az elnököt (praefectus) régi szokás szerint a pápa nevezze ki.

Azonban mig a nép az alkotmányt Arnold eszméi s a történeti emlékek szerint módositni akarta, a főnemesség a hübéri állapotokat kivánta fenntartani s gátolni a pápát az uralkodásban, a népet az önfelszabaditásban. Fennállt mégis a köztársaság IV. Anastáz (1153) s IV. Hadrián (Breakspeare di Langley) alatt, ki az angolok közül egymaga ült a pápai széken. Ez alkalmul vevén egy bíbornoknak a nép általi meggyilkoltatását, rendkivüli eszközhöz nyult s szent tilalmat (interdictum) hirdetett ki a kereszténység fővárosára, miglen Arnold el nem üzetnék. A megrémült nép annyival is inkább, mivel a husvét közeledett, elüzte Arnoldot (1154), kinek menhelyet adott egy campaniai gróf.

Igy jelent meg különböző alakban, de minden részében Olaszhonnak a szabadság; az nyilvánult ama hadakban, miket Velencze Ravenna ellen, Pisa és Florencz Lucca ellen, Milanó Pavia és Cremona ellen, Verona és Vicenza Padua és Treviso ellen, Fano pedig Pesaro, Fossombrone és Sinigaglia ellen viselt. Mindezen surlódások nagyszerüen fejlesztették az elmélet s felriasztották a lelkeket, mert könnyen vezethető a sokaság, hol az erő s értelmiség keveseknél van; a hol azonban, mint a pártok tusájában, annyi ut nyilik az erkölcsi s értelmi tehetségek gyakorlására, ott tevékeny s ügyes nép emelkedik

---

[1]) Az ajánlatok, miket a rómaiak Konrádnak tettek, e versekben foglaltatnak:

Rex valeat; quidquid cupit obtineat; super hostes
Imperium teneat; Romæ sedeat; regat orbem
Princeps terrarum, ceu fecit Justinianus;
Cæsaris accipiat Caesar, quæ sunt sua praesul,
Ut Christus jussit Petro solvente tributum.

ki, melly ezer alkalmat keres és talál maga kitüntetésére. Ollyankor az ember kilépve a magánérdekek szük köréből, a közdolgokra adja magát, megnemesiti szenvedélyeit, kifejleszti ügyességét, átgondolja s méregeti jogait.

III. Konrád, daczára a rómaiak meghivásának s azon saját vágyának, melly szerint megbuktatni ohajtá Rogert, kit az ő véleménye szerint II. Incze jogtalanul ismert el a Két Sicilia királyának, nem jött el Olaszországba; mi által az olasz városok, az idő s tapasztalás által tanitva, alkalmat nyertek szabadságuk megszilárditására. A gyakran nemtelen ellenkedések, mikkel a császári korona vágytársai egymást háborgatták, sokat vontak le ama hatalom tiszteletéből, melly erő s győzelem hiányában, csak véleményen alapult.

A főurak, nem gyámolittatva a császárok által, nem birtak ellentállani a községek törekvéseinek, mellyek a népi érdekeket mindig tovább terjesztették. Végre Toscanában is győzött a néppárt, s Florencz, Siena, Pistoja s Arezzo főhatalmat gyakoroltak a környékbeli községek és főurak között. Milano már nem eléglé a szabadságot, hanem uralomra vágyott a vidék városai fölött is. A normann herczegek akadályozták délen a köztársasági mozgalmakat, de azért a császári tekintélyt sem támogatták, söt ellene dolgoztak annak, attól tartva, hogy azok régi igényekkel lépendnek elő az ő ujon alapitott uralmuk ellen.

HUSZADIK FEJEZET.

Veresszakállu (Barbarossa) Fridrik.

A császári hatalom tehát Olaszhonban minden tekintetben hanyatlóban vala, midőn annak ujjáteremtésére svábföldi Veresszakállú Fridrik, a Hohenstaufi ház fia [1]) jelent meg, kit az olaszok gyülöltek, a németek pedig a jelesb fejedelmek közé számitanak, aminthogy csakugyan egyike a középkor legerősb jellemeinek. Gyors, átható elméjü, csodálatos emlékezőtehetséggel, kedves megnyerő beszédü,

[1]) **Kortüm F.**, *Kaiser Fridrich I. mit seinen Feunden und Feinden.* **Raumer**, *Gesch. der Hohenstaufen.* Második kiadás Lipcse 1840. **Voigt J.**, *Gesch. des Lombardenbundes, und seines Kampfes mit Kaiser Friedrich I.* Königsberg 1818.

szép külsejü, lélekben testben erős, szokásaiban egyszerü s különösen a szüzeségnek példányképe vala. A tanácsban bölcs s csatatéren vitéz fejdelem, kedvelte a költészetet is, pártolta a költőket s maga is verselt; tudott latinul, jártas volt a történetben s kivánta, hogy Ottó, Freisingen püspöke, az ő viselt dolgait irásba foglalja; annyi szép tulajdonát nagyravágyás- és kincsszomjjal homályosította el. Konrád maga, saját kiskorú fia kizárásával, őt ajánlotta a választóknak, mire Fridrik legott a Gvelfeket és Ghibellineket kibékitni törekedett, aminthogy mindkét résznek rokona vala *).

Mikép utolsó utódja az ujabb időben, Fridrik is, ugy látszik, a kötelesség mély érzetétől volt áthatva, s ugy hitte, hogy annak mindent föl kell áldozni : érzelmet, kegyeletet, hajlamot. Megkoronáztatása napján [1]) egy elitélt alattvalója borult lábaihoz s a körülállók is mindnyájan kegyelmet kértek annak számára, Fridrik azonban hajt-

---

*) **A Sváb vagy Hohenstaufi ház.**

Öreg-**Fridrik**,
Svábföld első herczege 1080.
neje : Ágnes, IV. Henrik császár lánya.

III. Konrád császár. — *Egyszemü*-**Fridrik** sváb herczeg, neje : Judit, Fekete-Henrik lánya. — **Albert, Henrik, Lipót,** Austria herczegei.

Veresszakállu Fridrik császár
neje : Beatrix, Burgundia örökösnője.

VI. Henrik császár, neje Constantia, a Két Sicilia örökösnője. — **Fülöp**, neje Langes Irén. — Más három fiu.

II. Fridrik császár
a Két-Sicilia királya.

IV. Konrád császár — **Manfred**
a K.-Sicilia kir.

Konradin. — **Constantia**
III. Arragoniai Péter neje.

[1]) Ekkor látjuk először feltüntetve a birodalom hét főméltóságának előjogát.

hatlan maradván igy szólt: Nem harag, hanem az igazság sugalta itéletemet. Túl sokat értve a császári hatalom alatt, példányképekül Constantint és Justiniant választá magának, ugy, mint ezeket az ujjászületett római jogtudomány tüntette föl, s a rendszeres és elvont eszmék mellett, az ő nemzetének saját következetességgel maradott meg. Minthogy pedig épen akkor a saját erejök öntudatára jutott városok engedetlenséget nyilvánitottak, az egyház, legalább jogilag, függetlenséget mutatott, a főurak pedig ugyanannak megtartására fegyverkeztek, Fridrik föltette magában a községeket eltörölni, az egyházi s hübéri rendszert pedig átalakítni.

Alig hogy Aachenben megkoronáztatott (1152), legott a pápa követei jelentek meg előtte, segélyt kérve a fellázadt rómaiak ellen; Capuai Robert visszahelyeztetni kérte magát azon herczegségbe, mellyből öt a siciliai király tette ki; nehányan a comói és lodii polgárok-

A Gvelf vagy Este ház.

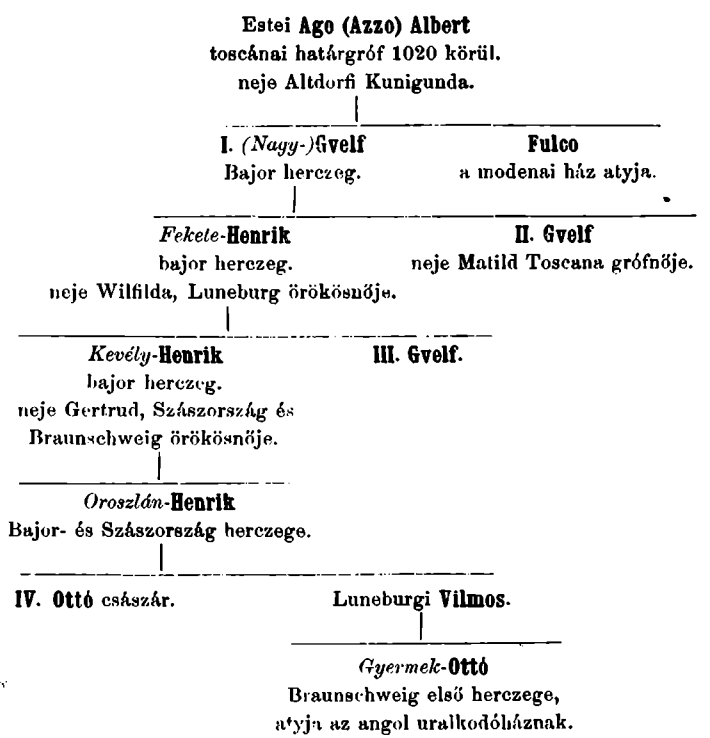

ból, bár meg nem bizattak volt polgártársaik által, kezökben kereszttel lábaihoz esnek a császárnak s boszút és helyreállitását esdenek hazájoknak, mellyet a milanóiak feldultak vala.

Szivesen vette Fridrik ez alkalmakat, mellyek ürügyet adtak neki olly szerepet játszani, mintha a gyengéket akarná megboszulni, kiket aztán kénye kedve szerint nyomhatandott el, mig ellenben az erösekkel szövetkezve, ezeket még bátrabbakká tette volna. Kihirdetvén tehát az országos hadat, megindult Olaszország felé, mert ollyszerü volt e császárok hatalma s felsősége, hogy ha személyesen nem jelentek meg, nem volt érvényes. Összeszedvén seregét, midön Németországon keresztül vonulna, beszedte közvetlen hübéreseitől az adományokat, legénységet s élelmi szereket; küldött a városokhoz is a köteles kiszolgáltatás megadása végett, fegyverrel kényszeritvén az ellenszegülöket, miért is utját dulás, pusztitás jelölte. A hová megérkezett, ott megszünt a hübéri tisztviselök hatósága, a császár maga szolgáltatott igazságot s fogadta a fölebbezést a túlterheltek vagy meg nem hallgatottak részéről. Ugyanez történt a városokban, mellyek pedig fölötte becsesnek tarták azon kiváltságot, hogy a királyok falaik közé be ne jöjenek, miután, ha egyszer bejöttek, valóságos zsarnokokul viselték magukat; ámbár mihelyt eltávoztak, ujra minden a régi kerékvágásba lépett [1]).

---

[1]) *Ductus ab antiquo priscorum tempore regum,*
Mos habet, ut quoties regnator teutonus Alpem
Transit, et italicas invisere destinat oras,
Qui repetant fisco fiscalia jura fideles
Per quascumque suos præmittere debeat urbes:
At quœcumque ream se perfida fecerit ausu
Sacrilego, regique suo sua jura negarit,
Strata luat meritas fraudato principe pœnas:
Inde fit ut fractis deformiter horrida muris
Nunc quoque per totam videas loca plurima terram.
Hoc quoque per cunctas regnator teutonus urbes,
Non modo teutonicas, sed et hic et ubique jacentes,
Jus habet, ut præsens quasi maximus omnia judex
Claudere jura manu, cunctasque recidere lites
Debeat, atque omnis judex, omnisque potestas
Atque magistratus, ipso præsente, quiescant.
Hunc etiam regi priscarum sanctio legum
Longœvique vigor maris profitetur honorem,
Ut cunctos fœtus, quos educat itala tellus

A hadra indult Barbarossa, segélyt nyerve (1154) rokonától, IV. Vilmos- Montferrati határgróftól, ki egymaga volt képes a hübéri hatalmat a városok ellenére fentartani, s épen akkor is Asti és Chieri ellen hadat viselt [1]), megtámadta e két várost s lerontá Tortonával együtt, melly erős ellenállást fejtett ki, mint szinte a Rosate, Trecate, Galliate s más erősségeket. Paviában, melly mindig hü vala a császárokhoz, királylyá koronáztatta magát s elpusztitván és lefegyverkeztetvén Milanó környékét, Róma ellen indult.

Itt még folyvást fennállt az Arnold által kikiáltott köztársaság, s az ujitók a pápát a Leo-városba szoritván, felszólitták, mondana le minden hatalomról, elégedve meg azon országgal, melly nem e világból való; a szilárd IV. Hadrián azonban ezt tenni állhatatosan vonakodott. Feszült figyelemmel váratott most, mellyik résznek ad diadalt Fridrik kedvezése, melly kétség csakhamar el lőn oszlatva. Azon campaniai gróf tudnillik, kikez Arnold menekült, kiadta ezt a császárnak, ki is átadván őt Róma császári parancsnokának, a város azon három utczából, melly a Nép-térre vezet, csakhamar lángolni látta azon máglyát, mellyen az eretnek és lázadó megégettetett (1155).

Rettentő példa volt ez a polgárokra, kik mindazáltal nem akarták Fridriket elfogadni, mig le nem tenne ötezer márkát és el nem ismerné a köztársaságot. A tanácsbeliek, kik a Capitoliumból lejöttek, hogy hódolati esküt tegyenek, dagályzó beszédet tartottak Fridriknek Róma régi dicsőségéről s azon megtiszteltetésről, melly szerint őt, az idegent, polgárul fogadják el; Fridrik azonban szavukba vágott; elejök adta, hogy meg vannak alázva, hogy ő királyuk, mivel Nagy-Károly és Nagy Ottó fegyverrel hóditotta meg őket, s hogy nem tartozik az alattvalókhoz a fejedelmeknek törvényt szabni. Azalatt egy lovas osztályt küldött hátukba, melly elfoglalta a Szent-angyalvárat s a Leovárost, mellyben a pápa által megkoronáztatta magát (jun. 18.), habár igen nehezen tökélte el magát, hogy a pápának a kengyelt tartsa. A rómaiak kizárva látván magukat a szertartásból, sőt át sem bocsát-

---

(His modo quæ poscit terrae cultura, retentis)
Principis ad nutum fisco praestare colonus
Debeat in regni sumptus et militis usum.

Guntheri Ligur., *Carmina*, lib. II.

[1]) *Guilhelmus marchio de Monteferrato, vir nobilis et magnus, qui pene solus ex Italiae baronibus civitatum effugere potuit imperium.* Freisingeni **Ottó** II, 13.

tatva a Tiber tulsó partjáról, zavart támasztanak, mellyben sok német, de még több polgár életét vesztette.

Ennyiből állott a német koronázás ünnepélye. Azonban a római hidegláz, melly sokszor állott boszut a németeken Olaszhonban [1]), nagy pusztitást tett Fridrik seregében, aztán a hübéresek katonáskodási kötelezettsége is vége felé járván, a császár elhatárzá a visszatérést, habár sem a római köztársaságot meg nem buktatta, sem Apuliarai igényeit nem érvényesithette. Visszatérését igen megnehezitéek a lombardok s különösen Verona, mellynek polgárai lerontani ügyekeztek az Etsch vizeni hidat, mellyen Fridrik seregeit Németországba visszavezette [2]).

Alig távozott a császár, Milanó ujra fellázadt s meghiusitá Fridrik intézkedéseit. Két városrész lovasai s gyalog polgárai helyreállitják Tortonát, aztán megtámadnak mindenkit, ki a császár részén álla, Paviát lealázó föltételek elfogadására kényszeritik s megverik Cremonát, Novarát és a Montferrati határgrófokat.

Fülébe hatott a császárnak ez utóbbiak panasza, s rajta is volt, hogy a gyalázatot és veszteséget megboszulja; azonban épen ez idő alatt IV. Hadrián pápa is meghasonlott vele, miután ez megtiltotta a birodalmabeli papságnak a javadalmakért vagy bármelly más okból Rómához fordulni. A pápa egy levelet intézett Fridrikhez, mellyben a többi közt mondá: Mi átengedtük neked a császári koronát, s nem tétováztunk volna téged nagyobb *javakban* is részesitni, ha ugyan nagyobbak létezhetnének. A császár ollynemü szőrszálhasogatással, melly csak kötekedési hajlamra mutat, azt vitatta, miszerint a pápa a *javak (beneficia)* által azt fejezte ki, hogy a birodalom az egyháztól függő hübér.

Még kényesebbé tette a kérdést Bandinelli Roland, követ-bibornok a besançoni országgyülésen, felkiáltva: Kitől nyeri tehát a császár az uralmat, ha nem a pápától? E követelmény legkevesbbé sem volt uj az akkori közjogban, de Wittelsbach Ottó, ki a birodalom kardját hordozá, kirántotta azt a pápai kö-

---

[1]) „Némethon, fellegei öléből vasesövel árasztá el Olaszhont.“ **Corn. Zanfliet**, *Bibl. des croisades*, VI, 201.

Roma ferax febrium, necis et uberrima frugum;
Romanae febres stabili sunt jure fideles.

Petrus Damiani.

[2]) Fridrik részletesen adta elő e hadjáratot rokonának, a történetiró Freisingeni Ottónak, egy levélben, melly fenn is maradt.

vet ellen, ki nagy nehezen szabadult meg a haláltól s rendeletet kapott visszautazni, a nélkül, hogy utközben monostort vagy püspököt láthasson. A császár rendkivüli nyilvánosságot adott a dolognak boszut gerjesztgetve a pápai igények ellen; hanem Hadrián elcsitította őt azon nyilatkozata által, hogy a *javak* szót nem hübér-, hanem szentirási értelemben vette, s hogy azt világos észszel más értelemben venni nem is lehet [1]).

Fejedelmi béke.

Az austriai, karinthiai, svábföldi, burgundiai és szászországi lovasság Olaszhonba vonult ekkor (1158) három hadtestben, Friaulon, Chiavennán és Szent-Gothárdon át; maga a császár vezette az Etsch völgyén a német, frank s bajor katonaság virágát, II. Vladislav csch király, a bajor király és igen számos herczeg kiséretében, s amint Milano területére ért, kihirdette a fejedelmi békét. Ez hadi fegyelmi rendszabályokból állott, mellyek által a magánhadak elkerülése végett a magánbántalmakra aránylagos büntetés szabatott, melly néha a fegyverzet elkobzása, néha verés, hajlenyirés, vagy megbélyegzés, a gyilkolásért pedig halál vala. Két tanu hiányában párbaj határozott, ha pedig két rabszolga bizonyitott, a tüzes vas próbája szükségeltetett még. A katona, ki kereskedőt rabol meg, a kárt kétszeresen téríti vissza, vagy meg kell esküdnie, hogy a megrablott állapotát nem ismerte. A gyujtogató megveretik, lenyiretik és megbélyegeztetik. A ki bort talál, vigye el, de a hordót szét ne üsse, abroncsait le ne verje. A bevett erősséget ki lehet rabolni, de felgyujtani világos parancs nélkül nem szabad. A német, ki egy olaszt megüt, ha ez két tanúval bebizonyitja, hogy a békére esküdött, megbüntetetik [2]). — Valóban erőszakos hadi jog, melly mégis annyiból jó volt, hogy némi személyes bátorságot biztositott.

Fridrik ezután megkezdte az ellenségeskedést, bevette Bresciát, helyreállitá Lodit, aztán mintegy százezer emberrel Milano ellen ment. Sok levén Milanóban a környékbeli menekült, elfogytak az élelemszerek s a város éhségtől szoritva, kénytelen volt elfogadni Biandrate grófjának közbenjárását (1158) s olly egyességre lépett, minőt egyen-

---

[1]) Némellyek elferditik e tényt, mintha egészen Fridriknek lett volna igaza s Hadrián alázatosan mentegette volna magát. (L. Sismondit.) A császár tévelye azonban annyival is bizonyosabb, hogy a levélben többesszámban *majora beneficia* mondatik, s a birodalomnál nagyobb hübér nem gondoltathatott. A pápa visszalépett, de mondá: *Quod utique nedum tanti viri, sed ne cujuslibet minoris animum merito commovisset.*

[2]) **Freisingeni Radevic**, I, 26.

hatalmuak szoktak kötni: hogy tudnillik szabaddá tegye Comót és Lodit; a császárnak egy diszlakot épitsen, fizessen kilenczezer márka ezüstöt (490,000 lira), és mondjon le a bitorlott királyi jogokról; önmaga válaszsza consuljait, de ezek hűséget esküdjenek a császárnak, ki a városba sereggel nem fog bejöhetni. A nemesek mezitláb de kivont karddal, a papság a szentek ereklyéivel, a nép, nyakán kötéllel esküdött engedelmességet, s mind a három rend: a főurak, alhübéresek s a nép tudnillik, száz száz kezest adott a császárnak.

Roncagliai országgyülés.

Látván Fridrik, mikép a főváros megalázása egész Lombardiát rémületbe hozta, országgyülést hirdetett Roncagliába, hogy meghatározza a királyi előjogokat, mellyek Németországban is, Olaszhonban is máskép fogva fel, gyakran vitályra adtak alkalmat. A németek, alkotmányukat a germán s hübéri szokásokból eredtetvén, a királyban csak a népfönökök választottját, a hasonranguak elsejét tekinték; Olaszhonban a történet s római jogtudomány föléledt tanulmányai a császárt azon Caesarok utódjaul tüntették fel, kiknek akarata a régi Róma egyetlen törvénye vala.

Meghivatott tehát az akkori legjelesb négy jogtudós: Bulgaro, Martin Gossia, Jacopo és Ugone da Porta Ravegnana, azonkivül kétszáz képviselő mind a tizennégy olasz köztársaságból, hogy határoznák meg, miben öszpontosultak a királyi jogok. De mivel a consulok és scabinok, mióta a grófi méltóság örökössé lett, nem a császár által neveztettek ki többé, és saját jogairól minden, Olaszhonba jött császár különböző fogalmakkal birt, hadi ereje szerint, ez okból zsinórmértékül a római jog vétetett s ennek szellemében határoztatott, hogy a császárt az összes királyi jogok illetik, ide értve a herczegségeket, grofságokat és határgrófságokat, a pénzveretést, a f o d r u m o t vagyis a t á p j o g o t, melly szerint az Olaszhonba jövő császárt azon városoknak és hübéreseknek, kikhez szállott, befogadniok s ellátniok kelle; továbbá a hidak, malmok és folyók vámjövedelme, a hadüzenet és békekötés s kinevezése a consuloknak és biráknak, a népnek beleegyezése mellett. Az uralomból kivetköztetett grófok és püspökök örömmel vették e terjedelmes előjogok határozatát, azon reményben, hogy majd azok egy részét magukhoz ragadhatják [1]); a népeket azon-

[1]) A milanói érsek igy szólt Barbarossához: *Scias omne jus populi in condendis legibus tibi concessum: tua voluntas jus est, sicuti dicitur. Quod principi placuit, legis habet vigorem, cum populus ei et in eo omne suum imperium et potestatem concesserit.* **Radevic**, II, 4.

ban boszuság togta el annak láttára, hogy a hübéri főnök Olaszhon valódi urává lön.

Genua, melly az országgyülésre nem panasztétel végett küldött követeket, hanem hogy keleti kincseit ragyogtassa, s hajóhadát Fridriknek Sicilia ellen felajánlja, első volt, melly óvást tett ama királyi előjogok ellen, megerősité védfalait, mellyeken férfiak és nők egyaránt dolgoztak és — a mi uj tény — védelmére bérlett sereget is állitott fel; mire Fridrik jónak látta egyezkedni a köztársasággal, megengedvén annak nemcsak a consulok választását, hanem kereskedelmi szabadalmat is a tenger minden kikötőjében, a velenczeit sem véve ki; továbbá mentességet az adótól s a katonai és királyi kiszolgáltatástól, csupán ezerkétszáz márka váltság mellett. Genua tehát ez időtől kezdve a lombard városokéitól különböző uton haladt, ő lévén hivatva egyszersmind a nyugati olasz partoknak s déli Burgundiának a hitetlenek elleni védelmére.

A pápai jogokra is kiterjeszté figyelmét Fridrik s emlékbe hozta az apostoli alázatosságot, s miután a pápai iroda a császár irányában az ünnepélyes te szólitást használta, Fridrik ugyanezt rendelte használtatni és hogy az aláirásoknál a pápa a császár után irja magát, állitván, hogy a pápai birtokok a birodalom hübérjavai.

Ezután (1159) minden kerületbe biztosokat küldött, kik podestá nevet viseltek, minthogy a szabadságra annyira veszélyes királyi teljhatalmat gyakoroltak. Meg nem nyugodtak ezen Milano polgárai, kiknek az előbbi egyezmény szerint saját tisztviselők voltak biztositva; miért is a roncagliai határozatok foganatositására érkezett királyi biztosokat kőzáporral üzték el s védelmi készületeket tettek. Fridrik erre megesküszik, hogy föl nem teszi koronáját, mig meg nem zabolázza őket, s Friaul és Szent-Gothárd felől csakhamar német seregek lepik el a lombard téreket. Barbármodoru háboru üt ki, pusztitás, öldöklés, akasztás mindenütt; a császár egy egész olasz csapatot megvakittatott, csak egynek hagyván meg egyik szemét, hogy a többieket odább vezethesse. Crema ostrománál a kezesekül adott gyermekeket a hadi gépek fedezetére állitá s igy atyjaik fegyvereinek tette ki [1]; s miután a várost árulás által kézre kerité, azt földig lerontatta (1160. jan. 26).

[1]) Radevic borzasztónak találja nem a német tettét, hanem az olaszokét, kik gyermekeiket sem kiméltek: *Seditiosi, quod etiam Barbaris incognitum et dictu quidem horrendum, auditu vero incredibile, non minus crebris ictibus turres impellebant, neque eos sanguinis et naturalis vinculi communio, neque ætatis movebat mise-*

Most körülveszi Milanót, mellyet elrémitett a példátlan kegyetlenség s végső elkeseredésre hozott földeinek ismételt lepusztitása s a szomszédoktóli teljes magárahagyatás. Vitéz ellenállást fejtett ki tehát, de az árulás, éhség s a még olaszok által is gyarapitott hübéresi fegyverek tulnyomósága által föltétlen önmegadásra kényszerittetett (1162. marcz. 1.) A nép a szent szekeret elül vive, nem többé diadalmas zászlókkal, hanem szomoruan megalázva, kezében kereszttel, gyászruhában ment Lodiba, hol a császár időzött, átadta a tárogatók szomoru harsogása mellett a szent szekeret s kilenczvennégy zászlaját a németeknek; nyolcz consul s háromszáz lovag lábaihoz borult a Veresszakáliunak. És nemcsak az olaszok s Biandrate grófja, hanem a német főurak s az udvar is kegyelemért esdeklett, de Fridriket a győzelem siketté, irgalmatlanná tette, s megparancsolta egyelőre a milanóiaknak, térnének haza s ott várnák őtet. Borzasztó várakozásban hagyta őket tiz napig, a mikor megjelenvén rendelte, hogy a polgárok vonuljanak ki, Milano pedig lerontassék.

Örültek a lombardok a nagy vetélytársnő megaláztatásán; Milano minden egyes része egy egy szövetséges városnak engedtetett át, mintha a Veresszakállu mindegyiket testvérgyilkolással meggyalázni s a kibékülés minden utját elzárni akarta volna. Azonban csakhamar észrevették a lombard városok, milly veszedelmes a hatalmassali szövetkezés [1]). Megtörvén Fridrik azon egyetlen várost, melly vele ujat huzhatott, félre tett minden tekintetet a többiek iránt; zsarnokilag adóztatta s terhelte őket, erősitményeiket pedig lerontatta. Cremona-Pavia- és Lodinak megengedte, hogy önmaguk választhassanak consulokat, de Ferrara-, Bologna-, Faenza-, Imola-, Parma-, Como- és Novarába, habár ezek az ő részén voltak, császári podestákat küldött, és pedig részint németeket, részint olly gyáva olaszokat, kik nem irtóztak a gyalázattól magukat a haza ellenségeinek eladni.

Hasonlót akart tenni szent Péter örökségével s miután Hadrián elhunytával (1159) nem sikerült neki kedvencz emberét ültetni a pápai székre, söt III. Sándor neve alatt Bandinelli bíbornokot, kit ő ha-

---

ratio. Sicque aliquot ex pueris, lapidibus icti, miserabiliter interierunt. Alii, miserabilius adhuc vivi superstites, crudelissimam necem, et dirae calamitatis horrorem penduli expectabant; oh facinus!

[1]) *Sicque factum est, quod Lombardi, qui inter alias nationes libertatis singularitate gaudebant, pro Mediolani invidia, cum Mediolano pariter corruerent, et se Teutonicorum servituti misere subdiderunt.* Cron. Salern. *Rer. It. Script.* VIII.

lálosan megsértett volt, látván megválasztatni, egymásután négy ellenpápát állított ellenébe [1]), veszélyeztetve a katholikus egységet.

Pontidai gyülés 1167. april.

E tulzó önkény s a császári biztosok visszaélései hangosabbakká tették a milanóiak panaszszavait, kik hazátlanul városról városra jártak, boszu- és segélyért esdekelve. Azok, kik a jóllét idején, szitokkal ajkaikon, fegyverrel álltak egymással szemközt, most a balsorsban megujiták a testvériséget s letéve a gyülöletet és féltékenységet, összegyültek Pontidában és szövetségre léptek.

Lombard szövetség.

Verona, Padua, Vicenza s Treviso polgárai, kik a velenczések segélyével Fridrik podestáit elkergették s magát a császárt is futni kényszeriték, összeesküdtek Lombardia s Romagna más városaival, hogy kölcsönösen védendik egymást s visszapótolják egymásnak a károkat, miket a szabadság ótalmazásában szenvedendnek; hogy meg nem szenvedik német seregnek Lombardiába vezetését s visszaszerzendik azon jogokat, miket III. Henrik alatt élveztek. Ekkép egyik kezökkel kardot ragadva, a másikat a testvéreknek nyujtva, megismerték az egyesülés hatalmát [2]).

A lombard szövetség első teendőjeül tekinté fölépitni Milanót közös munkával, mikép közös haraggal rontották azt le; aztán azon városok ellen indultak, mellyek hála- vagy félelemből Fridrikkel tartottak; ezeket tehát a szövetségbe lépni kényszeriték.

---

[1]) IV. Victor, III. Pascal, III. Calixtus és III. Incze.

[2]) Az eskü megujittatott 1170-ben illyen alakban: *In nomine Domini, amen. Ego juro ad sancta Dei evangelia quod non faciam neque treguam, neque guerram recredutam, nec aliquam concordiam cum Frederico imperatore, neque cum filiis ejus, nec cum uxore ejus, neque cum alia quacumque persona ejus nomine, nec per me, nec per aliam quamcumque personam, et ab alio homine facta, non habebo ratam. Et bona fide pro meo posse operam dabo viribus quibuscumque potero, ne aliquis exercitus modicus vel magnus de Alemannia, vel de alia terra imperatoris quae sit ultra montes, intret Italiam. Et si praedictus exercitus intraverit, ego vivam guerram faciam imperatori et omnibus illis personis quae modo sunt ex parte imperatoris vel pro tempore fuerint, per quas praedictus exercitus debeat exire de Italia, donec praedictus exercitus de Italia exeat. Ego bona fide, per me et per omnes personas, totius meae virtutis salvabo et guardabo personas et res omnium hominum societatis Lombardiae, Marchiae et Romaniae, et nominatim dominum marchionem Malaspinam, et omnes personas quae modo sunt in societate vel extra. Et ego nullam concordiam feci vel faciam cum imperatore constantinopolitano.... sine consilio credentiae cujusque civitatis..... Et filios meos qui sunt in aetate quatuordecim annorum, infra duos menses.... faciam jurare omnia praedicta et attendere.*

III. Sándor nem akarván a maga és IV. Victor ellenpápa közti ügyet a Fridrik által Pisába összehitt zsinat elé terjeszteni, Franciaországba menekült, hol a franczia s angol király eléje jöttek s tartották neki lova kengyelét. Innen buzditgatta ő szóval s áldásával a lombard szövetséget s átokkal sujtá Fridriket, mellyben „mint sz. Péternek a nemzetek és országok fölé Istentől behelyezett helytartója, feloldozta az olaszokat és mindenkit a hűségeskü alól, melly őket a birodalomért vagy az olasz királyságért Fridrikhez köté; és meg nem engedi, Istentől nyert hatalmánál fogva, hogy Fridrik a csatákban erővel birjon s győzelmet vegyen a kereszténységen, vagy hogy bármelly részen békét s nyugalmat élvezzen, miglen méltó bünbánatra nem adja magát“ [1]).

Segitette a szövetségeseket Siciliai II. Vilmos is, ohajtván, hogy Fridrik annyira elfoglaltassék, hogy Apuliát semmikép se fenyegethesse. II. Henrik angol király hogy a pápától a canterbury-i érsek letételét kieszközölje, a milanóiaknak falaik felépitésére háromszáz márkát, a cremonaiaknak ugyanannyit, Parmának és Bolognának pedig ezer márkát ajánlott. Még a konstantinápolyi császár Komnen Manó is, Olaszhonrai igényeit uj érvényre akarván hozni, követeket külde a pápához, azon ajánlattal, hogy a görög egyház a latinnal, a nyugati császárság koronája a keletivel egyesittessék s ő szolgáltat annyi aranyat, a mennyi a németeknek Olaszhonbóli kikergetésére elegendő. Sándor nem vonakodott ez ajánlatoktól, mire a görög császár leányát Frangipane Ottónak, Róma legelőkelőbb férfiának adta nőül, kereste a genuaiak barátságát s a lombard szövetségeseknek aranyat szolgáltatott, mellyen ezek zsoldosokat fogadhattak, kik akkor az olasz háborukban uj jelenetül tünnek fel. Minthogy azonban a pápa a felujitandó birodalom székhelyeül Rómát akarta, Komnen pedig makacsul Konstantinápolyhoz ragaszkodott, az egész egyezkedés abban maradt.

Hogy eloltsa e tüzet, Fridrik ujra Olaszhonba jő, szelidebb hangot hallat, s a sérelmeket orvosolni igéri; azonban ellenséges bánásmódjával csak ujabbakat élesztett; Bologna vidékét feldulta, hogy megboszulja ministerét Bosót, ki ott öletett meg, aztán adót és kezeseket szedve, Róma ellen indul s rohammal foglalja azt el; szent Péter egyházát, hogy bevehesse, felgyujtotta s ellenpápául III. Pascalt nevezvén, ez által ujra megkoronáztatta magát. Azonban a gonosz lég ujra megtizedelte seregét, megölte a kölni érseket, hét püspököt

[1]) Sarisbery János *ep.* 210. ap. **Labbe**, *Concil.* tom. X. 1450.

s más nagyokat; Fridrik tehát mint megveretve visszatér, a hozzá hü Páviában birodalmi számkivetést határoz a szövetséges városok ellen, de nem meri őket megtámadni, félvén, hogy a vele harczoló olaszokban mégis nagyobb talál lenni a testvérszeretet, mint az alattvalói hűség; végre egy maroknyi sereggel Savoya felé veszi útját, felakasztva hagyván itt-ott Milano kezeseit, s miután nagynehezen Susáig ment, rálépett ujra a német földre, elnyomatni hagyván Olaszhonban a császári pártot (1168).

Azon hat év alatt, mellyeket Fridrik Olaszországtól távol töltött, gyarapodtak erőben és számban az olasz köztársaságok. Egy hadosztályt küldött végre ezek ellen, Keresztély mainzi érsek vezérlete alatt. Kéjszomjas katona volt e főpap, ki annyi hölgyet s öszvért vitt magával, hogy kisérete költségesebb volt, mint a császári udvar; egyszer a csatában egy nap vas buzogányával harmincz embert ölt meg. Pusztitotta az olasz földet s ostrom alá vette Anconát, melly a görögök karjaiba vetette volt magát, s midőn annyira jutott is, hogy csak patkányokat s bőrdarabokat evett, védte magát végig a régi hősökhöz méltó bátorsággal, miglen végre a ferraraiak által fölmentetett. Beszélik, hogy egy Stamura nevü özvegy hátrálni látván az olaszokat, kik az ellenséges ostrom-gépek felgyujtására küldettek, kezébe fogott maga egy üszköt s felgyujtotta azokat a nyilzápor daczára. Egy másik nő éhségtől elterülni látván egy harczost, odanyujtá neki saját emlőjét, megvonva annak tejét saját magzatától.

Alexandria alapitása.

A lombard szövetségesek, hogy gátfalat állitsanak a velök ellenséges Pavia és Montferrati herczeg közé, egy várost épitettek a Bormida és Tanaro összefolyásánál s védőjök Sándor pápa nevéről Alexandriának nevezték azt el; az ellenfél Szalmás melléknevet ragasztott hozzá, minthogy a hamarjában épült házakat csak szalmával fedték be, s csak tövissel és egy árokkal keritették körül. Midőn Fridrik már ötödizben (1174) személyesen jelent meg Olaszhonban, uj seregekkel, egész Némethon- és fél Olaszhonból, kénytelen volt felhagyni ezen uj város négy havi ostromával, mellyet csak egyszerü keritès és szabad férfiak melle védett.

Legnanói csata. 1176. máj. 29.

Elvesztvén ezen seregét is, uj segéderöket kért Németországból, mellyek utnak is indultak feleségének vezérlete alatt a Rhaeti-Alpeseken által. A császár eléje ment e seregnek a lodi-ak- és comóiakkal, de midőn Legnano térségére érne, megtámadtatik és szétveretik a szövetségesek hada által. Fridrik maga is csak ugy mentette meg

életét, hogy a holt testek közé rejtette magát; neje a comói Baradello kastélyban már mint halottat siratá őt, miglen megalázva ujra elő nem került.

Némelly tengeri köztársaságok segitették a németet, hogy ez nagyravágyó czéljaikat elömozditsa. Arboreai Bariso, a sardiniai öt birák egyike, az egész sziget fölötti uraságra vágyván (1163) investiturát kért arra Fridriktől négyezer márka ezüstért, melly összeget Barisónak Genua elölegezte, szivesen ragadva meg az alkalmat, melylyel a vetélytársnő Pisa hatalmát csökkenthette. Bariso azonban midőn látta, hogy Genuának sem nem fizethet, sem ellen nem állhat, kibékült a pisaiakkal; mire a genuaiak a pénz visszanyerését nem is remélhették többé. Háboru ütött ki tehát, mellyben a győzelem Genua részére hajlott; de a pisaiak investiturát nyertek Sardiniára Fridriktől, ki azt pénzért szivesen adta meg; s igy önérdekből mindkét rész hizelgett a császárnak s ellátta öt a hadviselet szükségleteivel.

A Pisa iránti kegy azonban ellenségévé tette Fridriknek Velenczét, melly vele tartott eleinte, azon reményben, hogy ő a szárazföldi köztársaságokat meg fogja alázni; most azonban egyetérteni kezdett a lombard szövetséggel s befogadta a menekült Sándor pápát; mire Fridrik azzal fenyegetőzék, hogy győztes sasait sz. Márk terén fogja felállitni; de Velencze feleletül felszerelt hetvenöt hadi hajót, mellyekkel a doge, kinek oldalát a pápa arany-karddal diszitette föl, a Genua és Pisa által kiállitott császári hajóhadat szét is verte. Elfogván a velenczések Fridrik fiát, igen szépen bántak vele s békeajánlatokkal visszaküldték őt atyjához. Ohajtotta is Fridrik a békét, miután az olasz lég és szabadság ellen, huszonkét évi harczban hét sereget vesztett el [1]). Meghajtván büszke nyakát egyességet kötött Velenczében (1177), melly szerint ő elismerte a pápát; a siciliai király irányában tizenöt, a lombard városok irányában hat évi fegyverszünetre kötelezte magát, neki pedig tizenöt évre Matild grófnő szabad birtokainak használata biztosittatott, mellyek elteltével azok a római egyházra visszaszállandanak.

Itt kikelnek némellyek III. Sándor ellen, s majd hütlenségről vádolják őt, mint ki szövetségeseit elhagyva, csak önmagáért egyezkedett, majd ügyetlenséget vetnek szemére, mivel végsőre nem vitte

[1]) Az elsőt vezette 1154-ben; a masodikat 1158-ki nyáron; a harmadikat a következett évben vezette a császárné; a negyedik a német herczegek serege vala, melly lerontá Milanót; az ötödikkel, mellyet a hidegláz semmitett meg, Fridrik Rómát ostromolta; a hatodik kudarczot vallott Alessandria ostrománál; a hetedik tönkre tétetett Legnanónál.

a dolgot, s meg nem semmité a császári hatalmat, hogy Olaszhon függetlenségét mindenkorra biztositsa. Azonban a ki össze nem zavarja korunk eszméit s vágyait az akkoriakkal, az be fogja látni, hogy a lombardoknak soha sem volt czéljok a császárt megsemmitni, sőt legkedvezőbb körülményeik közt sem kivántak egyebet, mint biztositva látni saját jogaikat a császár felsősége alatt [1]). Ennek elérésére pedig épen a fegyverszünet vezetett, melly alatt állandó békekötés eszközöltetett. A mi a pápát illeti, erre nézve a császár megdöntése nem lett volna egyéb, mint lerontása annak, mit elődei épitettek, kik a kereszténység fölötti világi főhatalommal a császárt ruházták fel, s még akkor is, midőn a német fejedelmek makacsok és lázadók voltak, a pápák soha sem akarták a császári trónt megdönteni, hanem csak engedékenyebb s vallásosb férfiuval tölteni azt be. Azért Fridrik követei is a pápához ekkép szólottak: Világos és kétségtelen dolog, hogy Isten a világot két fő által, tudnillik az egyházi méltóság és a királyi hatalom által akarja kormányoztatni, mellyek ha kölcsönös egyetértésben egymásra nem támaszkodnak, a világot háboru és viszály árasztja el. Legyen tehát vége a botránynak, s általatok, kik a világ fejedelmei vagytok, adassék vissza a kereszténységnek a béke [2]).

Fridrik Velenczében előtte ment a pápának s egy vesszővel távolitá a népet az utból; a beszédet, mellyet Sándor latinul tartott, az aquilejai patriarcha németül értelmezte, hogy elégtétessék a császár áhitatának, ki feloldoztatva, a credo után megcsókolta a pápa lábát s áldozott, aztán a mise végével karon fogva egész az egyház ajtajáig vezette a pápát, ott ő tartotta a kengyelt s elvezette a lovat kantárnál fogva egész a palotáig [3]). Fridrik nevében Diesse Henrik esküdött

---

[1]) Fényes bizonyság erre Salernói Romuald, ki előadja a szövetség fejeinek nyilatkozatát, mellyet 1177-ben a ferrarai egyházban a pápának tettek, (*Rer. ital. script.* VII, 220. l.) „Tudva legyen Szentséged és a császári hatalom előtt, hogy mi elismeréssel fogadjuk a császár békéjét, Olaszhon becsületének megőrzése mellett; és hogy annak kegyébe visszajutni ohajtunk, de csak ugy, ha szabadságainkat megőrzendi. Eleget akarunk mi tenni mindazon kötelezettségeknek, mellyekkel neki Olaszország a régi szokások szerint tartozik. Mi el nem vetjük a régi igazságokat, de a szabadságtól, mellyet őseinktől örököltünk, soha sem hagyjuk magunkat megfosztatni; csak életünkkel veszitendjük azt el, kedvesebb levén előttünk szabadon meghalni, mint szolgaságban élni.“

[2]) **Card. Aragon.** ap. *Rer. ital. scr.* III, 468.

[3]) *Chron.* **Gaufr. Vosiens.** Hogy Sándor a császár fejére tette volna lábát, mondva: *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem,*

az evangeliomra, az ereklyékre s a császár lelkére, hogy ez a békét megtartandja: ugyanazt tette a tizenkét birodalmi herczeg, Sicilia követei és Milano, Piacenza, Brescia, Bergamo, Verona, Parma, Reggio, Bologna, Novara, Alexandria, Padua és Velencze consulai.

Constanzi béke. 1183. jun. 25.

Még le sem folyt a lombard városokkali fegyverszünet ideje, s Constantiában ugyanazok és a császár közt állandó béke köttetett, melly sikert adott a nagyszerü törekvéseknek, s megszilárditá az olasz köztársaságokat, nem többé mint tényt, hanem mint jogokat [1]). E béke értelmében Lombardia, Marca s Romagna városai saját falaik között szabadon gyakorlandották azon királyi jogokat, miket emlékhaladó idő óta élveztek, falaikon kivül ellenben csak annyit gyakorlandottak, mennyit nekik a császár megenged. A püspöknek nehány tagu császári bizottmánynyal meg kelle vizsgálnia ama jogok természetét, hacsak a városok külön-külön évi kétezer márka ezüst fizetése által nem akarnák magukat e vizsgálat alól megváltani. A császár, felségi jogainak fenntartása mellett, megerősiti a háboru előtt általa, vagy elődei által adott kiváltságokat és jogokat, ha csak azok egy harmadiknak jogába nem vagnak. A püspökök, kik azelőtt a császártól a consulok megerősitésének jogát nyerték, e jogot tovább is gyakorolják; más városokban öt éven át a császári biztosoktól erősittessenek meg, aztán pedig a császártól vegyék a meghatalmazást. A császár nevezzen ki minden város számára egy birót, ki minden, huszonöt császári lirát (1575 lira) meg nem haladó polgári ügyben itélhessen; és pedig két hónap lefolyta alatt s a város törvényei szerint. A polgárok a tizenhatodik évtől a hetvenedikig minden tiz évben uj hüségi esküt tegyenek a császárnak, s ha Olaszhonba jő, szállással s minden szükségessel ellássák őtet, javitsák ki az utakat, s jelenlétekor az ő

és hogy Fridrik azt felelte volna, hogy nem neki, hanem sz. Péternek hódol, sokan tagadják, mi azonban ama korszakkal nem ellenkezik. Mig a trónok körül csuszó mászó mult századi irók e tényt tagadják: addig a szabad Velencze nem késett azt lefestetni s történeti emlékei közé helyezni.

[1]) Benfoglaltattak a békében: Milano, Vercelli, Novara, Lodi, Bergamo, Brescia, Mantua, Verona, Vicenza, Padua, Treviso, Bologna, Faenza, Modena, Reggio, Parma, Piacenza; mint a császár szövetségesei szerepeltek: Pavia, Cremona, Como, Genua, Alba, Tortona, Asti s Alexandria, melly nevét Caesareára változtatni kényszerittetett. Ferrarának két hónapi időköz engedtetett. Kizárattak pedig nevezetesen: Imola, Castro, San Cassiano, Bobbio, Gravedona, Feltre, Belluno, Ceneda s Velencze, melly meg sem emlittetik, mivel, mint a birodalomtól teljesen független, e béke aláirásával mégis némileg alárendeltségi szint öltött volna.

kedveért vásárokat tartsanak: ő pedig egy városban vagy megyében sem fog sokáig mulatni. Különben a városoknak szabadságukban álljon kedvök szerint szövetkezni s erősitni magukat, megszüntettetvén az ő kárukra történt háboru utáni hübéradományozások [1]).

1184-ben a császár nyilt udvart tarta Mainzban olly csődülettel, hogy a szomszéd térségen egy másik, sátor- és kunyhóváros emelkednék fel; csupán a kölni érsek négyezer személyü kisérettel jelent meg. Három napig minden odajövőt a császár vendégelt, aztán nagyszerü viadaljátékok között fiait sok más nemessel együtt lovagokká üté; s mindezek után elindult már hatodizben Olaszország felé.

Most az egyszer nem jött mint ellenség, miért is az olasz városok vetélykedve ügyekeztek megmutatni, hogy mikép a csatatéren ellenállni, épen ugy tudják őt, ha békésen jő, szivesen és tisztelettel fogadni. Három hónapot töltött Veronában, alkudozást folytatva III. Lucius pápával, Sándor utódjával (1181), Matild grófnő javai iránt, de eredmény nélkül. A rómaiak még mindig makacsul tartották fenn köztársaságukat s kiindulván Tusculum ellen, hol a velök ellenséges grófok megerősitették volt magukat, elfogtak sok papot s megvakitották őket, egyet kivéve, ki visszavezeté a többit szamáron s papirsüveggel fején. A pápa ezért átokkal sujtá a rómaiakat; azonban csak III. Kelemennek (1188) sikerült a zavaroknak, negyvenöt év mulva véget vetni, hatalma alá hajtva a tanácsot, a várost, a szent Péter- és többi egyházat, ugyszinte királyi jogokat, nehánynak kivételével, mellyek a város birtokában maradtak.

A Két Sicilia. — I. Roger.

Fridrik a vas koronával diszesitette fel fiát Henriket; de hogy Olaszország királyának czime üres ne legyen, oda törekedett, hogy a Lombardia fölötti uralom a déli Olaszország fölöttivel egyesittessék. Roger király, mihelyt az őt Siciliába kergető II. Lothár császár eltávozott (282. lap), ujra átlépett a tengerszoroson, visszaállitá királyságát, Capuát lerontá, Nocerát, Salernumot s végre Nápolyt is meghóditotta; uralma megszilárditására a kegyetlenséget is felhasználta, s e felfuvalkodott jelszót választá: Appulus et Calaber, Siculus mihi servit et Afer. Palermót választván székhelyül, gyönyörü épületekkel diszesité azt fel, mellyek a normann fejedelmek gazdagságát s fényüzését tanusitják; roppant s állatdus vadaskertet

---

[1]) Szövegét lásd a *Törvényhozás* Okmányai közt. Továbbá **Carlinit**: *De pace Constantiae disquisitio.* Verona 1763. **Durando J.**, *Saggio sulla lega lombarda e sulla pace di Costanza*, a turini akad. emlékeinek 40. köt.

alakittatott s földalatti vizvezetőkkel frisittette azt [1]). Nagy gazdagságot szerzett az országnak a zsidók bebocsátása s a selyembogarak behozatala által.

A szeder- s kenyérfa, a pisztácz és a czukornád uj jövedelemforrásaivá lettek az országnak, s Palermóban a fényes királylak mellett szövő és himző házak álltak s a franczia gyapju posztóvá tétetett. A velenczések egy kereskedelmi társaságot állitottak ott fel saját tisztviselők, pénztárnokok és elnök alatt; a genuaiak Syracusában tőzsdét, Messinában egy erősitett helyet tartottak ; Amalfi kalmárai Nápolyban egy egész utczát boltokkal töltöttek be, leginkább gyapot- és selyemkelméüekkel, Syracusában egy városrészt, Messinában egy kereskedelmi egylettel birtak. A kézmüvesek szivesen telepedtek le azon országban, mellynek törvényei a kereszténynt, zsidót és saracent egészen egyaránt védték. Midőn keletről visszafelé jöttek a pisaiak, velenczések s genuaiak, Palermóban pihentek meg ; az Ispotályosok és Templomosok Trapaniban monostorokat állitottak fel, hol a keresztes vitézek megpihenendők voltak [2]).

A musulmanok még folyvást megtartottak némelly helyeket és kézmüvekkel foglalkoztak. Bámulatos kézmű ama fejedelmi köpeny, melly ma Nürnbergben őriztetik, s mellynek felirata mondja, hogy a hedshira 528 ik évében (1133) Palermóban, Roger számára készittetett [3]). A valenciai Mohammed ebn-Grobair, ki Siciliát 1148-ban meglátogatta, ott mindenütt musulmanokat talál még, ámbár panaszkodik, hogy azok urakból alattvalókká sülyedtek: különösen a fővárosban igen sok arabot látott, s tudja, hogy Roger azokat orvosokul s csillagászokul használja, hogy musulmannőkből áll serailja, s hogy még a franczia nők is, kiket oda bevisz, musulmannőkké lesznek ; ugyancsak Roger, midőn földrengés alkalmával, hölgyeit Alláh és a próféta nevét kiáltani hallaná, mondá: Mindenki azon Istenhez esd, kit imád; kinek hite van Istenében, békével leend [4]).

---

[1]) *Quosdam montes et nemora quae sunt circa Panormum, muro fecit lapideo circumcludi, et parcum deliciosum satis et amoenum diversis arboribus insitum et plantatum construi jussit, et in eo damas, capreolos, porcos sylvestres jussit includi: fecit et in hoc parcho palatium, ad quod aquam de fonte lucidissimo per conductus subterraneos jussit adduci.* Chron. Salern. ap. **Muratori**, *Rer. It. Script.* vol. VII, p. 194.

Palermo környéke tele van még most is még az arabok által épitett földalatti vizvezetők romjaival.

[2]) **Rosario di Gregorio**, *Discorso intorno alla Sicilia.* Palermo 1826.

[3]) Tehát nem Moreából hozta az első dolgozókat.

[4]) **Amari**, *Frammenti di testi arabi.*

Bizonyitja tovább Grobair, hogy az araboknak Palermóban saját mecsetjeik vannak, imára a muezin szava hija öket össze, ügyeiket saját kádik által intéztetik el, külön város-részekben laknak, s a vásárokat csak ők látják el. Ez utóbbi állitás szembetünőleg tulzott; ámbár bizonyos, hogy a musulmanok nyugati Siciliában túlnyomók voltak.

Furcsa látványu képet nyujthatott tehát akkor Sicilia, benszülöttjeinek, a normann lovagoknak s musulmanoknak vegyülete által. A szem turbánt és sisakot, dervist és barátot, dserid- és lovagjátékot, aztán tudatlan északiakat, romlott délieket, fényüző ázsiaiakat és durva skandinávokat látott. Görög, normann, arab s népi latinnyelv beszéltetett, a rendeletek e nyelveken adattak ki, s egyezniök kelle a görögökre nézve Justinián törvénykönyvével, a normannokra nézve a szokásjoggal (c o û t u m i e r), a saracenokra nézve a Koránnal.

A normannoknak, kik Angolhonban a régi rendezetet egészen felforgatták, Olaszországban csekély számuk és gyönge voltuk miatt, inkább ravasz és ügyes, mint erös politikát kelle követniök; azért is keveset változtattak meg a longobardok és görögök intézményeiből, kivéve azt, hogy mint a frankok, ők is behozták a hübérrendszert.

A longobard grófok és tisztviselök örökösekké tevén magukat, már is olly főurakat képeztek, kik megtartották a nemességet azután is, hogy a hatóságot a normannok hóditása által elvesztették. A normannok hübéreket nyerve, alhübérbe adták azokat lovagoknak vagyis a nemeseknek és az egyházi nagyméltóságoknak. Roger uj rendezetet ada a hübérnek, longobard és frank jogot különböztetve meg abban; aztán mikép földije Angolhonban, ő is az udvarban központi hatalmat tartott meg, hét nagyméltóságot állitván fel körülötte, kiktől a kisebb urak függtek. Minden kerület élén főurak és parancsnokok, az egész nemesség élén a föparancsnok, a tengerészet élén a főhajóhadvezér állt; a méltóság és a fejedelem között közvetitőül szolgált a nagy kanczellár. A guastaldokat és birákat, kik a longobard rendszer szerint itéltek, uj igazságügyi hivatalnokok váltották fel, kik külön elöjogaik szerint csak a királytól függve, tisztviselői hierarchiát képeztek, melly a Karolingok után első öltött ujabb alakot, s nem a főurhoz hübéri kötelékek által lekötött alattvalókból, hanem királyi tisztviselökből állittatott össze, kik a rájok ruházott hatóságot a közhatalom nevében gyakorolták. Mig tehát a régi nemesség ellenzéket képezett a kormány irányában, azalatt egy uj alakult meg a hivatalra emelt, akár belföldi, akár idegen személyekből; mire nézve a siciliai jog a többiektől lényegesen is különbözött [1]).

[1]) *Quoscumque viros aut consiliis utiles, aut bello claros compererat, cumulatis*

A longobard törvényeket Roger uj Határozmányokka váltotta fel, mellyeket mint a római és skandináv szokások vegyületét a főurak, tisztviselők s püspökök nyilvános gyülései vitattak meg; s mellyek szerint halállal bünhödik a pénzhamisitó vagy kereskedő, ugyszinte, a ki gyülölséget gerjesztő italt készit, vagy az előintés elmulasztása miatt kő vagy gerendahengeritéssel halálra sebesit valakit. Archimandritai vagyis egyetemes apáti méltóságot állitott fel, magának tartván fel a szerzetesek választásainak megerősitését, az egyházakat átalában s különösen a megürülteket saját pártfogása alá vette. A siciliai püspökök mégis fölszenteltetés végett Rómába mentek, a normannok uralmának egész ideje alatt.

Roger szerette s pártolta a tudományokat s Abn-Abdallah-el-Edrisi által egy földleirást (Utazásai egy tudni vágyónak a világ nevezetességeinek kikutatására,) s ezüst földgömböt készittetett, melly nyolcz száz márka ezüstöt nyomott, s mellyre az akkor ismert összes országok bevésve voltak. A palermói díszlak és kápolna, mellyben még ma is olvasható a háromnyelvü felirat, mit ő az oda először felállitott órára tétetett; továbbá a paestumi zsákmány-kincsekkel meggazdagitott salernumi székesegyház Roger müés fényszeretetét tanusitja.

I. (Gonosz-) Vilmos.

Utódja a kislelkü s ügyetlen I. Vilmos lett (1154), ki alatt mind a keleti, mind a nyugati császár ellentes igényeket támasztottak amaz országra s fegyverhez nyulva, pártolták a mindig nyugtalankodó főurakat. A német császárok másutt voltak elfoglalva, de a görögök, kik már Anconát s Adria mellett több más helyet is birtak, meg akarták boszulni a két Roger hadjáratait, s elfoglalták Brindisit, hová a lázadó főurak közül sokan telepedtek le. A többieket végső elégületlenségre hozta Majo, ki mint az ország főkanczellárja s tengernagya, Vilmosnak összes tetteit intézte s vezette. Ez visszafoglalta Brindisit s az odatelepült főurakat lekonczoltatta. Robert, Capua letett herczege, fegyveresen tör Campániába s fellázitja azt; Apulia szinte fellázadt s számos összeesküvés történt a büszke tengernagy ellen, míg végre Matteo Bonello grófnak sikerült öt megölni s Vilmos királyt is foglyává tenni (1161). Visszaélvén a győzelemmel az összeesküdtek, végre Bonello is elfogatott s megvakittatott s több kivégzés után a

---

eos ad virtutem beneficiis invitabat, transalpinos maxime. **Hug. Falcando**, *Rer. It. Script.* vol. VII, p. 260.

dolgok a régi állásba térvén vissza, Vilmos folytatta uralkodását 1166-ig s Gonosz melléknevet szerzett magának.

II. (Jó-) Vilmos.

Fia s utódja II. Vilmos Jó czimmel tiszteltetett meg. Ezen ifju s szép fejedelem, navarrai Margit gyámnoksága mellett, megnyerte alattvalói hajlamát az által, hogy az államfoglyokat szabadon bocsáttatá. Azonban a pártok, befolyást akarván gyakorolni a kormányzóságra, mindig dühösebben viszálkodtak, melly veszélyt Margit azzal akart elháritni, hogy az udvart frankokkal töltötte meg, kik közt volt Hugo Falcando, e zavaros korszak történetirója, ki Sicilia Tacitusának neveztetett el.

Meghalván anyja, a nagykoru Vilmos fegyvert fogott, hogy támogassa a Konstantinápolyból elüzött II. Komnen Elek görög császárt. Be is vette Durazzót (1183), Thessalonicát s más helyeket is, és már Konstantinápoly ellen indult, de megveretve visszavonult s nemsokára meghalt (1185). Az általa épitett nagyszerü montreáli apátság, mellyben fekszik is, fényes emléke a siciliai müvészet azon korszakbani haladásának.

Nem hagyván II. Vilmos utódot, a trónt nagynénje Constantia, II. Roger utószülött leánya vala öröklendő, mire Barbarossa, fiát Henriket ezen Constantiával összeházasitni törekedett. Végbe is ment a nász Milanóban (1186) rendkivüli fénynyel, ámbár III. Orbán pápa gátolni ügyekezett azon összekelést, melly a pápákat a császári erőszak elleni támasztól fosztá meg, s előre láttatta egész Olaszország szolgaságát a siciliai koronának a birodalomhozi kapcsolása által. Azonban épen e tény, melly a Hohenstaufok hatalmát annyira emelni látszott, azok romlását hozta magával.

Németország ügyei.

Henrikre bizván Olaszország ügyeit Barbarossa maga visszatért Németországba. Itt a hübériség gyarapodása, a választási jog megszilárdulása, a birodalmi javak bőkezü osztogatása, sok királynak balsorsa s a pápávali viszályok hatalmasakká tették a főurakat. Midőn a császár külfejedelmeket, különösen a vendek főnökeit meghóditá, nem teheté az önkényuralomhoz szokottakat a birodalom tisztviselőivé, hanem előjogokat kelle osztogatnia, miket aztán a német főurak is igénybe vettek. Ezek illyképen megerősödtek s minden kis herczeg a császárral akart vetélykedni, annyival inkább, hogy megválasztás utján ama főméltóságot mindegyik remélhette.

Midőn tehát Fridrik Roncagliában a jogtudósok által latinul határoztatta meg az ő németjeinek, hogy mikép birja ő a császári telj-

hatalmat és hogy a világ az övé: a német főurak az olaszoknál még kevesbbé engedték ez igényeket érvényre hozni. A községek is a császári hatalom megszoritására szolgáltak; miért is Fridrik, ki Olaszhonban a községrendszernek olly keserű gyümölcseit szedte, törekedett annak gyarapodását Németországban meggátolni, mellyet pedig elődei, a sali-frank királyok elősegitettek. A püspökök ugyis hatóságuk csökkenéséről panaszkodtak; mire Fridrik eltiltotta a polgárok egyesületeit, mellyek által ezek a nyilvános hatalmat a császári tisztviselőkről a községi tanácsra szokták volt átruházni [1]).

Az austriai herczegség eredete.

Bent mindjárt megkoronáztatása után rávette Fridrik Jasomirgott II. Henriket, Austria herczegét, hogy adja vissza Oroszlán-Henriknek, a Gvelf ház fiának a bajor herczegséget, melly ennek atyjától hütlenség miatt elvétetett vala. Ám mégis az Enns fölötti vidék a bajor herczegségtől elszakittatott s Felső-Austria neve alatt Austria határgrófságához csatoltatott, s az egész, herczegség czime alatt, Jasomirgott Henriknek adatott (1156), olly előjogokkal, minőkkel egy más fejdelem sem birt; a többi közt, hogy herczegségével férfi s nőörökös hiányában szabadon rendelkezhessék. A felségi jogokkal felruházott uj herczeg a választók után első rangban álla s fel vala mentve minden kötelezettségtől a birodalom iránt, kivéve a hüségi s hódolati esküt saját tartományában s a magyarok elleni hadnak ráeső csekély részét, mellyel, mint a birodalom herczege tartozik. Hatósága alá szorithatta továbbá a töle függő összes nemeseket, melly fontos előjog által Austria herczegei egyenhelyzetü, egységes államot létesithettek, mellyben fejedelmi hatalmukat nem háborították a közvetlen urak függetlenségi igényei. Ezt leginkább azon körülmény tette lehetővé, hogy ott a hübérrendszer még nem volt elég erős, mint ollyan tartományban, hol több volt a szláv, mint a német, s hol a hatalomnak, hogy a fenyegetőző szomszédoknak ellenállhasson, nagyobb egy-

---

[1]) I. Fridrik második közbékéjében (R. A. tom. I. pag. 10.) áll: *Conventicula quoque, omnesque conjurationes in civitatibus et extra, etiam occasione parentelae, fieri prohibemus.* Trierhez pedig különösen: *Communio civium Trevirensium, quae et conjuratio dicitur, quam nos in civitate destruximus dum praesentes fuimus, quae et postea reiterata est... cassetur... statuentes ne deinceps studio archiepiscopi vel industria comitis palatini reiteretur, sed uterque debitam justitiam in civitate habeat et consuetam* (1161-i okm. **Honkeim**: *Hist. Trevir.* t. I, p. 594.). II. Fridrik 1231-ben rendeli *quod nulla civitas, nullum oppidum, communiones, constitutiones, colligationes, confoederationes vel conjurationes aliquas, quorumque nomine censeantur, facere etc.*

ségben kelle magát tartania. Ezen, Austriának adott előjogok azonban a birodalomra nézve károsakká lettek, mivel ellenkeztek az egységgel s a többi főurakban irigységet keltettek.

Oroszlán-Henrik.

A bajorhoni Henrik, a gvelfek feje, rémjévé lett az északnak, hóditásait leginkább a vendekre terjesztve ki. Elfoglalván Mecklenburg s Holstein nagy részét, flandriai, brabanti s német parasztokat telepitett oda s elterjeszté ezek által a földmüvelést; hatalomra emelte Lübecket, Hamburgot helyreállitá, mellyet előbb a vendek lerontottak, s megalapitá Münchent (1157) s uralmát a Balti-tengertől a Dunáig terjeszté. Erős egységet szeretett volna Henrik birtokaiba behozni, de a többi német herczegek attól félve, hogy elnyeletnek, szövetséget kötöttek ellene, mellyet ő azonban megsemmitett. Majd keresztet ragadott (1172) s miután visszatért a Szentföldről, uj csaták zajába rohant.

Nagyon érdekében volt Fridriknek magával vinni Olaszhonba e hatalmas támaszt, azért meg is hivta őt e hadjáratra, mire azonban sem kérés sem okok nem birhatták reá Henriket; ő, a büszke Fridrik, még térdre is hullott Henrik előtt, de mind hiába, s talán e visszamaradás okozta a legnanói megveretést. Fridrik ezt megboszulni ohajtá, s tehát miután az olasz ügyeket elrendezte, felelősségre vonta Henriket, s miután meg nem jelent, javait lefoglalni elhatározta, őt magát pedig számkivetettnek nyilvánitá (1180), mire az Oroszlánnak számos ellenségei felbátorodtak s fegyvert fogtak ellene, ki ekkép a Veresszakállunak lábaihoz borulni kényszerült. Fridrik megbocsátott, de csak Braunschweigot s Lüneburgot hagyta meg neki s három évig azon Angolhonra szoritotta őt, mellynek koronáját utóbb Henrik utódai voltak viselendők. Halála után (1195) a nagy Gvelf-ház lehanyatlott, s helyébe Bajorhonban a Wittelsbach, Szászországban az Ascani család emelkedett, hanem e kettő is csakhamar több ágra oszlott, mellyek a birodalom közvetlen hübéreseivé lettek.

Anhalt-ház.

Ugyanezen időben egy más, fényes jövőjü család tünt fel Németországban, Anhalti Medve-Albert háza tudnillik, ki meghóditván a vendektől a brandenburgi tartományt (1142), a brandenburgi monarchia alapitójaul tekinthető. Ekkor emlittetik először ennek fővárosa Berlin, mellynek egykori vetélytársnőjeül Jasomirgott Henrik ugyanazon időben Bécset emelte.

Fridrik nagy gonddal törekedett a nagy herczegségek megtörésére, hogy megszilárditsa a királyi hatalmat; azonban épen ez által

utóbbra fejetlenséget készitett elő. Sokszor maga is kardot rántott az engedetlen főurak ellen, kik háborították az utasokat, s eltörölte a vámokat, miket ezek a Rajna mellett a közlekedést megakasztva, felállitottak. Megkoronáztatta magát Arles királyává, mit elődei elmulasztának; berontott Lengyelországba s helyreállitá annak a birodalomhozi hűbéri viszonyát, elszakitva tőle Silézia herczegségét; királyi méltóságra emelte II. Wladislav cseh herczeget, mint előbb Barisót Sardiniában. Befolyást gyakorlott a magyar ügyekbe is; elszakitá Bajortól Tyrolt; Styriát herczegségre emelte; megtörte az udvari gróf és a mainzi érsek hatalmát. Szóval Nagy-Károly óta egy császár sem gyakorlott olly kiterjedt hatalmat, s bizonyos, hogy, ha Németországra szóritotta volna azt, a jövőre nagyobb befolyásu fejedelmek közé volna számitandó: mig ellenben nagyravágyása, melly szerint a birodalmat az időkkel többé össze nem fért nagyságra akará emelni, zsarnoki cselekvésekre vitte őt, mi által leginkább az olaszoknak gyülöletét vonta magára. Különben szerette az igazságot, mikép a kényurak átalában, s hogy annak kiszolgáltatása jobb s biztosabb legyen, sehova földit nem nevezett ki birónak.

Gyarapitotta családja birtokait is részint megvett, részint a koronára visszaesett javakkal, különösen pedig II. Gvelf és Matild grófnő örökségével. Ez utóbbi, láttuk, milly viszályba keverte őt a római udvarral; III. Orbán ujolag átokkal akarta Fridriket sujtani; de meghalt Ferrarában (1187).

Szivén feküdt németjei müvelődése is. Az olasz irók ezeket dürva, részeges embereknek festik. A császártól a megválasztáskor a többi közt az is kérdeztetett, igéri-e, hogy Isten segélyével józanon fog élni. Erőszakos nyerseknek is festik őket s a krónikákban gyakran emlittetik német dühösség és vadság. Azért Bouilloni Gottrid, tiszteletben tartva különben a német lovagok vitézségét, serkentette őket, társalognának a francziákkal, hogy veszitsenek valamit eredeti vadságukból (f e r i t a s). Ezt az uspergi apát beszéli, ki a németeket harczias, kegyetlen, pazarul költő, oktalan s ollyan embereknek irja le, kiknek törvényök saját akaratuk, végső joguk pedig győzhetlen kardjaik; senkiben, még fajrokonaikban sem biznak; de fejedelmeikhez igen hivek, annyira, hogy könnyebb őket megölni, mint a hűségben megtántoritani.

Mivelődésökre szolgált az akkoriban mindenütt emelkedett kereskedelem. Bremába minden országból összecsődültek a kereskedők; Köln-t egy zavargás alkalmával hatszáz gazdag kalmár csoportostul hagyta oda; a Rajna mellett a kézmüvesség élénken üzetett, s készit-

ményei az észak börkelméivel cseréltettek ki. Meissen határgrófjai az Erzgebirge bányáiból annyira meggazdagodtak, hogy az 1236-ban, Nordhausenban adott lovagjátékban egy tömör ezüst-fát állitottak fel arany almákkal. Ugyanök vásárt rendeztek Lipcsében, hol posztó, franczia borok, fegyverek s cseh vas árultatott.

A monostorok elősegiték a tudományos müveltséget, s Paderborn-, Lüttich-, Corvey-, Bamberg- és Würzburgban jeles tanodák virágzottak. Az olasz hadjáratokban megismerkedtek a müvészettel, müveltséggel, földmüveléssel s polgári rendezettel, mit lehetetlen vala nem utánozniok. Barbarossa feldiszesité udvarát mindennel, a mi szép és ohajtatos volt, s a költök azt mondották róla, hogy mint a jó bor, öregségében javul.

Tevékeny életét az akkori szokásként áhitattal akarta végezni Fridrik; azért a mainzi országgyülésen (1188) keresztet ragadott fiával Fridrikkel s hatvannyolcz világi s egyházi főurral együtt: de Ciliciában, midőn Cydnuson át akart usztatni, belefult (1190. jun. 10.) s husa Tharsosban, csontjai Tyrusban takarittattak el.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Franczia ország. — Harmadik család.

Láttuk (főnebb a X. könyv 155—56 lapján), milly gyönge volt kezdetben a harmadik franczia dynastia, magához hasonló vagy még hatalmasb főuraktól körülvéve; összes gazdagsága saját birtokai, összes ereje saját herczegsége alattvalóiból álla.

Magában foglalá e herczegség Mainet, Anjout, Tourrainet, Orleanst s majdnem az egész Ile de France-t; délkeletre Picardiát egész a Sommeig; azonban Anjou, Blois és Chartres grófjainak hatalmaskodása a herczegséget, Páris, Melun, Étampes, Orleans és Sens grófságokra szoritá. Még ezek között is megszünt a közlekedés és pedig Páris és Étampes közt sire Montlhery vára miatt; Páris és Melun közt Corbeil uradalma miatt; Páris és Orleans között pedig Puiset vára által; aztán a főváros körül Montmorency és Dammartin urak, nyugatra Montfort, Meulan és Mantes grófok terjeszkedtek el, mindnyájan függetlenek és utonállók.

A franczia herczeg hatalmas hübéresei voltak Ponthieu, Amiens, Vermandois, Valois, Soissons és Clermont grófjai. Az egyháziak is a hübéres hierarchiában tekintélyes helyet foglaltak el. A reimsi érsek városának grófja s Rhetel grófjainak és Sedan urainak főura volt; Auch püspöke megosztötta városa fölötti uralmát Armagnac gróffal, s hódolati esküt vett ettől, valamint Guascogne legelső uraitól is; a narbonnei püspöknek e város fele hatósága alá tartozott; sok más püspök is ura volt székvárosának s környékének; a langresi egész megyéje fölött úri jogot gyakorolt s hódolati esküt fogadott számos gróftól; a troyesi püspök hübéresei közé hat, a neversi négy, az orleansi öt, az angersi három bárót számlált; az auxerrei sokáig volt világi ura saját megyéjének, utóbb a javadalmasak mindnyájan hübéresei maradtak; nyolczszáz apró hübér függött Lodeve püspökétől; mások különféle városokat birtak; mint szinte az apátok is sokféle világi uralommal birtak; Saint-Germain, szent Genovéva és szent Victor apátjai mindegyikének Páris egy-egy negyede adózója vala.

A kis Franczia-királyság körül hatalmasan terjeszkedtek ki Flandria, Normandia, Bretagne, Anjou, Champagne és Burgundia fejedelmei; azonkivül Aquitania is mint külön ország szinte hübérekre osztatott, mellyek Isten kegyelméből uraltattak.

Természete mégis a rendes, meg nem oszló öröködésü, központi s állandó hatalomnak, hogy a kisebbeket magába nyeli, miután a gyengék önkényt támaszkodnak reá; azok, kik szomszédaik vetélyét ki nem állhatják, alávetik magukat a királynak; erre szállnak a megürült vagy elkobzott hübérek, másokhoz foglalás által jut; aztán egyezményeket, fényes és gazdag rokonságokat köt; tekintélyt szerez a hatalmaskodók megfékezése által és megszeretteti magát azok által, kiknek vagy ad vagy csak reméltet hübéreket s javadalmakat.

Capet Hugo is csak lassankint hatalmaskodva, a lekoppasztott franczia koronának az által adott némi fényt, hogy saját terjedelmes birtokait is ahhoz kapcsolá. Bele nem egyeledett a főurak egymásközti harczaiba, jól látva, hogy azok gyengülése az ő hatalmát neveli. A mi a papságot illeti, melly talán egyedül lett volna képes a trónfosztott Karolingok törvényszerüségét védeni, Hugó ezt akkép nyerte meg, hogy megkoronáztatta magát Reimsban, kegyeivel árasztotta el a főpapokat, kiváltságokat adott vagy visszaadott nekik, a választásokat szabadon hagyta, s néha a hatalmaskodók megfékezésére hivta fel őket s tekintélyt szerzett magának; az által pedig, hogy tanácsába magas egyháziakat fogadott, elvette a főurak bátorságát

ama tanács határozatainak ellenállni. Az egyház szivesen közeledett Hugóhoz, miután ugyis erős karra volt szüksége, hogy a főurak ellen védelmeztessék. S minthogy csupán az egyháziak földei voltak némikép rendezve, a nép is oda hajlott, hol nagyobb védelemre talált.

Ime tehát bár a nemesektől választva, Hugó mégis vallási szint adott uralmának s igy tettek első utódai is; soha sem viselt királyi jeleket, csak föveget, minőt a sz. Márton monostorának apátja; és pedig azon hirt terjesztve, hogy neki álmában ki volna jelentve, miszerint háza hét nemzedéken át fogja a koronát viselni, ő tehát föl nem véve a koronát, amaz időt meghosszitni akarja.

II. Robert.

Rendkivül ájtatos fejedelem volt fia Robert (996). A hires Gerbert által neveltetve, sajátjává tette az összes zárdai erényeket; felebaráti szeretete olly nagy volt, hogy saját ruháit is odaadná s meglopatni hagyná magát; egész nagyböjtön át puszta földön aludt, s ugyanezen időt zarándoklásban töltötte el; mindennap háromszáz, nagyobb ünnepeken pedig ezer szegényt tartott jól; nagycsütörtökön háromszáz koldusnak, aztán száz papnak térdenjárva szolgált; megmosta százhatvan személynek lábait s mindegyiknek pénzt ajándékozott; úton mindig tizenkét koldussal kisértette magát, kik szamáron ülve, dicsérték az Urat. Maga is hymnusokat készitett s a szerzetesi órákban a choruson együtt énekelt; hogy a lelkeket a hamis eskü terhétől megvédje, üres ereklyeszekrényre tétette le az esküt, mintha maga a tett, és nem a szándék tenné a vétket. Összeesküdvén élete ellen számos főurak, megáldoztatta őket magával együtt, s aztán nem engedte őket elitéltetni, mivel Jézus Krisztus asztalához eresztette őket.

Nőül vette Bertát, a burgund királyság örökösnőjét, de minthogy rokonság fedeztetett fel köztük, a pápa öt elválásra kötelezte. A szerelem engedetlenné tette Robertet, mire a pápa a franczia királyságra egyházi tilalmat hirdetett. Képzelhetni, milly csapás volt ez az ájtatos királyra! Beszélték, hogy a királynő lúdlábu szörnyeteget szült. Senki sem evett többé a királylyal, senki sem szolgálta őt, két inason kivül, kik az asztali maradékot a kutyáknak vetették. Nem állt ellen többé Robert, hanem Bertával együtt Rómába zarándokolt s hét évet töltött bünbánásban. Ekkor Konstantiát, III. Vilmos toulousei gróf lányát vette el, ki szép és szeszélyes s mikép honosai átalában, csak a fényüzés-, tánez- és viadaljátékokért élt s telhetetlenül boszuvágyó volt. Ha Robert valami érdemes férfiu iránt valami kegyet mutatott, mondá neki: Vigyázzon, hogy meg ne tudja Konstantia. Ez felforgatta az udvart parancsnoki

szeszélyével s öröködési fondorlataival kedvencz fiai részére; a miből aztán lázadás és háboru fejlett ki, mellyet Robert, atyja iránti egykori engedetlensége fenyitésének tekintett. Érdemet szerze magának kortársai előtt az eretnekek üldözése által; Konstantia ezek egyikének, ki előbb gyóntató papja volt, saját kezeivel szurta ki szemeit.

I. Henrik.

Meghalván Robert (1031), Konstantia fellázitotta a főurakat Henrik öröködése ellen, ki, hogy támaszokat nyerjen, Burgundiát Robert fivérének engedte (1032), ki aztán a portugall királyok atyjává lett. Hogy kikerülje a netalán feledett s utóbb felfedezhető rokonság bonyodalmát, nőül vette Annát, Jaroslaw orosz nagyfejedelem leányát, s az ettől szült Fülöpöt megkoronáztatta (1059). E szertartás legrégibb a fennmaradottak között. A mise kezdetével még az epistola előtt Gerváz érsek a fiuhoz fordulván, eléje adta a katholika hitet s kérdezé: hiszi e s hajlandó-e azt védelmezni. Eléje hozatott aztán a hitvallás, mellyet Fülöp elolvasott s melly ekkép hangzott: „Én Fülöp, Isten segélyével a francziák leendő királya, koronáztatásom napján igérem, Isten és az ő szentjei előtt, hogy részetekre, alattvalóim mindegyikének részére, megőrzöm az egyházi kiváltságot, a törvényt és a kellő igazságot, s Isten segélyével, a mennyire tőlem kitelik, védeni fogom azokat azon buzgalommal, mellyet egy királynak államaiban tanusitnia kell; minden püspök és a reá bizott egyház javára, a gondunkra bizott népnek is, hatalmunknál fogva, jogaihoz illő törvényeket fogunk adni.“

Törvényekről s az azokat végrehajtó hatalomról beszéltek, mintha ezek még léteztek volna! Jó következményü volt mégis, hogy az egyház ez okmányban a régi főhatalom hagyományát még megőrizte. Az oklevelet Fülöp az érseknek adta át, ki kezébe ragadva szent Remigius botját, előadta, mikép a király választása s fölkenése leginkább őt, az érseket illeti, miután Chlodvig az ő elődjétől kereszteltetett és kenetett föl, és hogy a pápa e jogot reá és egyházára ruházta. Ezután fölkente őt. Bár fölöslegesnek vitattatott a pápa jóváhagyása, csupa tiszteletből mégis jelen voltak a Szentszék követei, ugyszinte az egyházi és világi főurak, a lovagok és a nép, kik mindnyájan egyhangulag adták beleegyezésöket, felkiáltva: J ó v á h a g y j u k s u g y a k a r j u k.

Az elődök példájára Fülöp egy rendeletet adott ki az egyházi javakra vonatkozólag; Gerváz érsek aztán a jelenvalókat mind szive-

sen fogadta s megvendégelte, habár erre csak a király irányában volt kötelezve [1]).

I. Fülöp.

Alig egy évvel ez ünnepély után a nyolcz esztendős Fülöp felváltotta elhunyt atyját a trónon, Balduin, Flandria grófjának gyámnoksága alatt (1060). Uralkodott negyvennyolcz esztendeig, mint feslett gonosz ember, annyira, hogy a kereskedőket, utjokat állva, kifosztogatta. Ráunván Bertára, a hollandi gróf leányára, rokonságot ürügyelve, elvált (1092) s nőül vette Bertrádát, Montfort Simon lányát, elrabolva ezt férjétől, Folco anjoui gróftól, kinek azonban szinte két neje volt. A pápa átok alá veté Fülöpöt a clermonti zsinaton, mellytől azonban a magát megalázó király feloldoztatott. Hanem alig hunyt el a pápa és az anjoui gróf, ő Bertrádát visszaveszi s királynővé koronáztatja. II. Pascal az átkot megujitni rendelé (1100); de Aquitania herczege, ki hasonló bünben fetrengett, ellenszegült s több főpap sem mert az átokkal sujtásban részt venni; Fülöp mégis bünbánatot igért s feloldoztatott nejével együtt, olly feltét alatt, hogy külön éljenek.

Kormánya alatt a francziák Siciliában, Portugaliában, Angolhonban és a Szentföldön mint keresztesek harczoltak. A király a keresztes háboruban nem vett részt, hanem inkább hasznot ügyekezett abból huzni, megvéve Harpin Eudestől a bourgesi algrófságot hatvanezer arany soldón. Másként is ügyekezett emelni a királyi hatalmat, mibén őt kormányzásának hosszu ideje is elősegité. Az ország belrendezetét illetőleg azonban minden állapot roszra fordult; a személyes bátorság egészen eltünt; a Normandiávali hadban Montfort Amalrik elfogván száz ellenséget levágatta jobb kezeiket, rendelvén, hogy azt bal kezeikben vigyék. Az utak tele rablókkal, kik Párisban saját tartózkodási helyekkel birtak. Midőn a király e városhoz közeledett, emberei ágyakat és derekaljakat az udvar számára magánházakból, hurczoltak össze. Hetvenhárom év alatt negyvennyolczszor dühöngött az éhség, mellyhez egyszer járvány is csatlakozott az égők baja neve alatt. Következtek aztán folytonos harczaik a főuraknak, kik valamelly szentet vagy annak ereklyéit tűzve zászlaikra, egymást öldökölték.

VI. v. Kövér-Lajos.

Az első, ki belátta, hogy nem kell többé Nagy-Károly nagyságára törni, hanem hübéri királylyá lenni s elnyomni a királyi előjogok

[1]) *Mémoires relat. à l'hist. de France.* VII. 89.

ellen összeesküvő főurakat, VI. vagyis Kövér-Lajos volt (1108). Már atyja életében a jog védelmére s a túlhatalmas főurak fékezésére forditotta kitünő személyes erélyét; annyival inkább, mivel az urak saját erejöknél egyéb jogot nem ismertek. Azért irta Suger apát: „Kötelessége a királyoknak elnyomni erös kézzel s tisztök eredeti jogával a zsarnokok merészségét, kik végtelen háboruval sanyargatják az államot, rablásban, a szegények kifosztásában s az egyházak lerontásában töltik kedvöket, olly rakonczátlanságra vetemedve, melly ha el nem fojtatnék, mindig növekedő dühhel törne ki.“

Igy határozta meg Suger az uj királyság kötelességeit, melly nem alapult többé puszta czimen s korlátlan kormányzási hatalmon, hanem kénytelen volt tisztelni a hübéresek hatóságát s föléjök emelkedve azoknak, visszaállitni a rendet és igazságot, védni a tehetetlen gyöngéket, a nélkül azonban, hogy nagyszerü czélt tüzött volna ki magának, hanem csak arra haladva, a merre a szél fú.

A régi rendezetből csupán a katonai védrendszer maradott még fenn; miért is első szükség vala meghatározni az uralkodási rendet és a királyi főhatalmat biztositni. E végre Lajos két eszközt használt fel: a községek megállapitását, és felszabaditását a rabszolgáknak.

Községek.

Már előbb az Ile de Francenak a normannok elleni védelmére a püspökök községeket kezdtek alapitni s a parasztokat fölfegyverezni; a papok kitüzvén a lelkészségi zászlót, követték a királyt összes hiveikkel a csatába [1]). A helyett tehát, hogy a községeket a királyok alapitották volna, inkább azt lehet mondani, hogy ezek tartották fenn a királyt, megakadályozva, hogy a normannok Franciaországgal is ugyanazt tegyenek, a mit Siciliával s Angolhonnal tettek.

VI. Lajos, már mint atyjának kormánytársa, felszólitotta a püspököket, adnának fegyvert a lelkészségek hiveinek kezébe, hogy állanának ellent a hübéresek zsarnokságának. Az illy polgári s paraszt csapatok gyakran megszalasztották a főuraknak sokszor rettegett seregeit, mi által saját erejök öntudatára jutottak; s miután lakaikba visszatértek, jogokat kezdtek követelni, a vári alattvalókkal egy lábra állittatni kivántak, a püspökök és grófok ellen forditák fegyvereiket, saját védelmökre szövetséget kötöttek s majd erővel, majd pénzzel kinyerték saját községök megerösitését.

---

[1]) *Tunc ergo communitas in Francia popularis statuta est a praesulibus, ut presbyteri comitarentur regi ad obsidionem vel pugnam, cum vexillis et parochianis omnibus.* Ordericus Vitalis II. ap. **Bouquet** XII, 705—723.

Az illy megerösitéseket pedig bőven osztogatta Lajos; csalatkozik azonban, ki e tényben magasb czélu politikát vagy nagylelküséget akarna találni [1]); miután az nem volt egyéb, mint önző haszonlesés kincstára érdekében. Másrészről hatalma Francziaországnak csak kis részére terjedett ki, miután a többi vagy független volt, vagy a császári birodalomhoz tartozott, vagy csak hübéri viszonyban állott. Ő tehát csak kevés községnek adhatott kiváltságlevelet, miután ez időszakban már majdnem valamennyinél szabadságot találunk; melylyet bizonyára már előbb szereztek meg, s most csak a királyi szentesitést keresték. Ez uj intézményt tehát nem a király hozta be, hanem csak mintegy törvényszerüsité, csak pecsétjét ütötte reá, mig ellenben a községi szabadság valódi törvényhozói s megszerzői a kézmüvesek és kereskedők voltak. A főurak ebben pénzszerzési eszközt láttak, s hasznukra is forditák azt.

Bár hihető, hogy más községek léteztek előbb, tudomás szerint mégis, mint először alapitottak tekintendők: Beauvais (1099), Noyon (1128), Laon (1112); következtek Amiens, Reims, Soissons s a picardiai városok 1136-ban; azután Crespy 1184-ben; Tournay 1187-ben; két évvel később Sens és igy tovább. A királyok fukarak voltak a kiváltságok osztogatásában a közvetlenül tőlük, ellenben bőkezüek a hübéresektől függő városok irányában.

Ezen engedménylevelekben személyes és egyéb szolgálattétel helyett évenkinti pénzösszeg fizetése köttetett ki, melly szerint a községek megszüntek régi uraiktól függni s közvetlenül a király alá helyeztettek. A helyhatóságivá lett javító s polgári hatóság scabinokra, többnyire tizenkettőre volt bizva egy polgármester (m a i r e) elnöklete alatt, a fenyitő hatóság egy biróra (p r é v o s t), s a községi érdekek tanácsosokra s esküdtekre. Ezek a scabinokkal együtt képezték a helyhatósági tanácsot, melly fölött néha hetvenöt s több tagu nagytanács állt, s kebeléből választá a kisebb tanácsot és a királynak három jelöltet terjesztett föl, kik közül a polgármester választandó vala. Minden községnek volt saját pecséte, saját börtöne s tornya is haranggal, mellyel a polgárok gyülésre vagy fegyverfogásra hivattak össze.

---

[1]) Az 1815-i franczia chartának bevezetésében ez olvastatik: *Nous avons considéré que, bien que l'autorité toute entière résidât en France dans la personne du roi, nos prédécesseurs n'avaient point hésité à en modifier l'exercice, suivant la différence des temps; que c'est ainsi que les Communs ont du leur affranchissement à Louis-le-Gros, la confirmation et l' extension de leurs droits à saint Louis et à Philippe-le-Bel.* Minő halmaza a hazugságoknak!

Némelly városok sem helyhatóságok, sem községek nem voltak, de birtak mégis szabadalmakkal, mellyeket a keresztes hadak alatt vagy uraiknak más szükségeikben nyertek. Ezek közé tartoztak tekintélyesb városok is, mint Orleans s maga Párizs is, melly sem régi hatóságát meg nem tartá, sem az ujat meg nem alapitá.

A harmadrend vagyis a középosztály, melly a hűbériség romjaiból fejlett ki, természetesen a királylyal tartott a főurak ellen, s ellátta ezt pénzzel és sereggel; mig ellenben a nemesség segélyereje, mellyet a szolgai népből huzott, ennek felszabaditása által egészen megszünt.

Rabszolgák felszabaditása.

Azt mondták tehát, hogy VI. Lajosnak második eszköze a rabszolgák felszabaditása volt, mellyről fönebb a XVI. fejezetben szóltunk. Ez által megtörte a nagy birtokosok erejét, kik az emberekkel nem bánhattak többé ugy mint szolgákkal, s azon emberek, miután egyszer a j o g szót hangzani hallották, szivesen nyujtottak segédkezet annak, ki őket teljes függés alól kivonva, a polgári állás felé vezette.

Megerösödve e támaszok által, a király sokkal nyiltabban támadhatta meg a nagy hűbéresek hatalmát, mit részint háboru, részint intézkedések által eszközlött. Ez utóbbiak között leghathatósb volt a királyi tisztek felállitása. Eleinte csak négy létezett a korona uradalmai számára; ők itéltek az úgynevezett királyi ügyekben. Lajos legelőször is arra kötelezte a főurakat, hogy alattvalóik ügyeiben ne itéljenek személyesen, hanem bizzák azt törvénytudó emberekre; később behozatott, hogy a hűbéri birák itéletei a királyiak elé fölebbeztessenek: nagy lépés a monarchiai tekintély felé, melly ekkép minden többinél felsőbbnek kezdett tekintetni.

Azért a községek kis mozgalmai s a főurakkali kis hadak igen fontosak, a mennyiben általuk alapult meg a királyi hatalom, zaj nélkül s lassankint, de annál tartósabban. Tizennégy év alatt kevés katonával s lelkészségi csapatokkal a Franczia-herczegség összes főurait hatalma alá veté Lajos; aztán kiterjeszté azt az egész országra, elfogadva mindazokat, kik az erőszak ellen a hűbéri rendre hivatkoztak, s felszólitva az ország hűbéreseit, hogy peres ügyeiket a királyi törvényszék elé terjeszszék. Ezután meghatároztattak az összes társadalmi viszonylatok a királytól kezdve az egyszerü nemes emberig, a hadi szolgálat, az adó, a törvényszékek s a törvénykezési mód, a gyámnokság s a házassági beleegyezés.

Ám mégis VI. Lajosban senki se képzeljen azért valóságos franczia királyt. Ha ő párizsi székhelyéről északnak indult, néhány mérföldre Montmorency, Franczia ország első nemesének birtokaira bukkant; a Szajna mellett a zavargó Corbeil ur törekedett királyellenes uralmat állitni fel; a kegyetlen Coucy urak várukból az egész környéket rettegésben tarták; délre Montlhery vára segitette Lajos ellenei s utját állta Orleans felé mindennek, a ki jó kisérettel nem ment; elég mondanunk, mikép Lajos egész életében Montlhery vára megnyeréséért küzdött. A gróf azt végre nászhozományul adta a király fiának, kit Lajos ekkép intett: Őrizd meg jól e tornyot, mellynek háboritásában majdnem megvénültem, s melly miatt békém s nyugalmam soha sem lehetett[1]). Midőn később Lajos a reimsi zsinaton megjelent, hogy segélyt kérjen Henrik angol király ellen, elbeszélte, mikép a püspökök meghagyták neki, a királynak, hogy támadja meg Marna Tamást, ki az utasokat fosztogatta, s „A hüséges bárók, — tevé hozzá — egyesültek velem s Isten szeretteteért leverték az utak háboritóját. De midőn a Neversi gróftól elbucsuzva haza indult, elfogatott Tibold normand gróf által, s minden könyörgés, mellyet tettünk, hasztalan volt szabadon bocsáttatására.“

Ennyi volt tehát azon időben a franczia király! de mig a hübéresek dicsőséggel s erővel kérkedtek, Lajos mellett maradt a nép s a vallás, mint sz. Márton apátja, szent Quentin kanonoka s szent Dénes hübérese mellett. Ezen kicsinylett elemek nagy lendületet adtak hatalmának; s Lajos érezte is ezt s a papságot gazdag adományokkal ügyekezett megnyerni[2]). Azt mondogatta gyakran, hogy a királynak nem kell más kegyencz, mint a nép; s mig a normandok Angolhonban voltak elfoglalva, a főurak pedig a Szentföldön harczoltak, Lajos honn maradt s a béke alatt némi rendet állapitott s emelte saját hatalmát.

---

[1]) *Age, fili; serva excubans turrim, cujus devexatione pene consenui, cujus dolo et fraudulenta nequitia nunquam pacem bonam et quietem habere potui.* **Suger**, *Vita Lud.* VI. cap. 8.

[2]) Mondják, hogy szent Dénes egyházának egy, nyolczvan márkát nyomó tömör arany feszületet, egy, gyémánttal kirakott arany asztalt, egy ezüst asztalt pedig megaranyozva, egy támasztalkát elefántcsontba foglalva, s egy kelyhet százegyven obon aranyból, topázokkal ékesitve ajándékozott.

Suger. — VII. v. Ifju-Lajos.

Midőn V. Henrik német császár VI. Lajos ellen indult, a közös veszély a főurakat mind a király köré gyüjté (1124). Lajos ekkor először lobogtatta az aranylángu vagyis sz. Dénes zászlaját, melly alá amaz apátsághoz, mint egykor a májusi mezőkre, kétszázezer ember gyült össze s Montjoie et Saint-Denis jelszóval tudtul adták, hogy Francziaország még él. A német hátat fordítni kényszerült [1]); de midőn Lajos üldöztetni akarná őt, a főurak szétoszoltak, megszüntnek látván a nemzeti veszélyt.

Mindenbeni tanácsadója Lajosnak Suger apát vala, ki St. Omerben 1082 ben született s tanuló társa, utóbb barátja s fiának ifju Lajosnak nevelője volt, miután pedig ez kormányra lépett, mindenhatóvá lett. Szent Dénes monostorában, mellyet a clairvauxi apát udvari s katonai fondorlatok központjának nevezett, Suger bölcs rendet s fegyelmet hozott be, és mikép Bernárd a pápaságot, ugy ő is a kormányzóságot el nem fogadta, midőn a kormányra lépett VII. Lajos (1137) a Szentföldre ment [2]); a pápa azonban kötelességévé tette azt Sugernek. E nagy ember erélyesen folytatta VI. Lajos rendszerét, államot s nemzeti kormányt ügyekezve létesitni, a hübéruralom kötelékeit pedig szétszakgatni. A trón érdekeit még az egyháziak ellen is védte s rávevé a királyt, hogy a keresztes had költségei végett adóztassa meg a monostorokat; a szent menhelyekből a gyilkosokat kizáratta. Ha meg nem gátolhatta a keresztes hadat, gondoskodott legalább, hogy az Lajos utódainak hasznára váljék; harmincz éven át várról várra vitte az ostromot, bevéve s felgyujtva azokat; a hol mégis le nem ronthatta azokat, ellensúlyozásul királyi várakat emelt, biztositására a népnek, a községeknek és szerzeteseknek, kik mindnyájan fontosságot adtak a királyságnak, midőn azt segélyül hivták. A királyi várakban megtiltotta a párbajokat; elnyomta az erőszakoskodást, s igy a királyi hatalom a helyett, hogy ama távollét alatt vesztett volna, inkább nyert, miután a vallás nevében a nagyravágyók megfékeztettek, Francziaországban adók szedettek, a tengerentul pe-

---

[1]) Az akkori franczia nyelven felkiáltottak: *Chevauchons hardiement contre aus, que ils ne s' en puissent aler sanz chiérment comparer* (comperare) *ce qu'ilz ont orguilozement ozer à emprendre contre la France, la dame des terres.*

[2]) Sismondinak nem tetszenek a dicséretek, mellyekkel e szerzetest a történészek mindnyájan elhalmozzák; s amint védi Eleonora erényeit, ugy korholja Sugert, hogy nem jelent meg a gyülésekre másért, mint segélyt kérni az árvák, özvegyek, ügyefogyottak s méltatlanul szenvedők számára. Ha igy is volna, milly nagy nyereség igazságot nyerni a hatalom kezelőjétől — akkor!

dig a hübéresek fejedelmül tanulták tekinteni azt, kinek seregében katonáskodtak.

Suger királya életrajzában mindig a monarchiához legkegyeletesb saját gondolatait s a hübériséggel ellenkező classicus eszmék ismeretét tünteti ki. Ő az udvarnál s a hatalom főfokán megtartotta a szerzetesi egyszerüséget és szigort, s kedvessé és tiszteltté tette magát az általa fegyelmezett szerzetesek s a nép előtt, mellyet kormányzott, s a király előtt, kit vezetett. Legkevesbbé sem hizelegvén neki a hatalom felső foka, mindig azon volt, hogy Lajos térjen vissza [1]); de ha a távollét egyéb bajait orvosolta is, a legnagyobbat, az Eleonorától elválást meg nem gátolhatta.

Aquitania, melly a frankok iránt mindig idegenséggel viseltetett, római népességével a körülötte lakó csekélyebb számu germán fajuaknak mindig ellenállhatott. A Merovingok alatt saját grófokkal birt; Nagy-Károly külön szakitá, hogy Lajos fiának adja azt; Eudes alatt saját herczeg alá került, ki a hanyatló Karolingok védelmét szinlelte. Capet Hugo választásában nem vett részt, ez mégis oda is kiterjesztette bár meg nem szilárdithatta hatalmát. Ott tehát nem olly roppant nagy volt a győzők és legyőzöttek közti különség, s mint hogy Aquitania herczege a franczia királyoknál sokkal hatalmasbbá lett, ezek szövetségét vagy legalább azt keresték, hogy ellenségök ne legyen.

E szerint kitünő nyereségnek tekintetett VII. Lajos egybekelése Eleonorával (1137), ki az utolsó aquitániai herczegnek X. Vilmosnak örökségét, tudnillik Guyenne- és Gascogne-t vala elhozandó. Azonban Eleonora botrányos viselete a keresztes-háboru alatt [2]), annyira elke-

[1]) Suger VII. Lajosnak 1149-ben: „... A közbéke háboritói visszatérnek, ön, ki alattvalóit védeni köteles, mint fogoly, idegen földön marad... Nem, tovább nem szabad távol maradnia. Könyörgünk felségednek, felszólitjuk áhitatát, igénybe veszszük szive jóságát, végre azon hitre kérjük felségedet, melly a fejedelmet alattvalóihoz köti, hogy Syriábani maradását husvétnál tovább ne terjesszse... Hiszem, lesz oka velem megelégedve lenni. Átadtuk a Templomosoknak azon pénzt, mellyet önnek küldeni szándékoztunk; Vermandois grófnak visszaadtuk azon háromezer lirát, mit ő felséged rendelkezése alá adott. Országa s alattvalói jelenleg boldog békét élveznek. Ön visszatérésére tartogatjuk a királyi hübérek jövedelmeit, ugyszinte az adókat és az élelmi szereket. Házait s palotáit jó állapotban találandja, miután gondunk van azok kijavitására. Én hanyatló korban vagyok, s ama foglalkozások, mellyeket Isten és az ön személye iránti szeretetből magamra vállaltam, siettették megvénülésemet. A mi nejét illeti, én azt tartom, jó volna titkolni a boszuságot, mit önnek okoz, hogy visszatérve országába, majd itt békésen intézze el ezt és többi ügyeit."

[2]) L. főnebb a 188. lapot.

serité a férjet, hogy ez az elválást ellenző Suger halála után (1152) mindjárt elüzte őt, távoli rokonságot ürügyelve. Érvénytelennek nyilvánittatván a házasság, a nő azonnal kezét s birtokait Nantestól a Pyrénekig, Henriknek, Folco jerusalemi király unokájának adta; ki is angol királylyá levén (1154), a szárazon Normandia herczegség, Anjou, Touraine s Maine grófságok birtokában látta magát és a Bretagne fölött is felségi jogokat gyakorolt. Ime tehát Francziaország előbbi szűk határaiba lőn szoritva; mig szomszédságában olly vetélytárs emelkedett, kiben Lajos ellenségei mindnyájan támaszt kerestek. Ez volt előjátéka az Angol- és Francziaország közötti véres harcznak.

II. Fülöp August.

Részben jóvá tette atyja hibáit a jeles Fülöp August (1180), ki a királyi hatalmat minden elődénél messzebbre terjeszté, mind a külellenségek, mind saját hübéresei ellenében. Már mint ifju, midőn a nemesség erőszakos nyugtalankodását látná, igy nyilatkozék: *Bármit tegyenek, ők megöregesznek, mig én, Isten segélyével, erő- s hatalomban gyarapodni fogok s majd magam helyén megboszulandom magam.* Ebben kifejezte mind gyöngeségét, mind erősödési vágyát, mind pedig ennek valódi eszközét, a türelmet. Országa a mai departementok közül csak ötöt foglalt magában [1]), s itt is a már emlitett főurak által háborittatott. Aztán ott volt szomszédságában a flandriai grófság, épen olly nagy kiterjedéssel mint az ő országa, azonkivül gazdagabb s népesebb, továbbá a vele épen egyenlő hatalmu Champagnei és Burgund ház, végre az angol király, ura a nyugati Francziaországnak. Fülöp azonban, ki terveiben meggondoló, a kivitelben szilárd s épen kellő mértékben dicsvágyó volt, országának olly alapot ada, mellyre utódai biztosan épithettek.

A szentföldi táborozás alatt (1189—91) a sereget megszoktatta a hübérinél hosszabb táborozásra, s hasznát látván, fölváltotta azt állandó katonasággal, mellyet az országba ujolag beeresztett zsidóktól szedett roppant összegekkel fizetett. Az országot különféle rablócsapatok, mint a *Cotereaux* és a *Routiers* bandák háborgatták, többnyire Brabant- és Aquitaniából jött, haza-, törvény- s vallásnélküli emberek, kik megvetve mindent, dühöngve barangoltak, a feszületeket meggyalázták, asszonyaikat papi ruhákba öltöztették, s a szent

[1]) Seine, Seine-Loire, Seine-Marne, Oise és Loiret, 30 (franczia) mérföldre keletről nyugatra s 20 mérföldre délről éjszak felé. Flandria grófság is illyen kiterjedésü volt.

menhelyek iránt sem voltak tekintettel. Háboru idején eladták vitézségöket s a fejedelmektől mint rettenthetlen emberek jól fizettettek: béke idején azonban még félelmesbek voltak; maguk számára raboltak, zsaroltak, öltek, barátot ellenséget egyaránt. Leginkább Auvergne, Marche és Limousinban pusztitottak; míg végre Durando Spaccalegna szövetkezést tervezett ellenök, Isten bárányát ábrázoló zászlót tüzve ki s papokat és fehér mentés lovagokat gyüjtve maga köré. Igy elindulva békét hirdetett s az ellenszegülőket lefegyverezte. Másutt nagy paraszt csoportok gyültek össze Pastouraux nevezet alatt, hogy ellenálljanak uraik zsarnokságának. Ezek is utóbb rablókká fajultak, kik ellen a nemesek a Békés szövetséget (Liga pacifica) alakiták s kürtásukra vászon föveggel s a mellen Mária képpel indultak ki. Mindezen rablócsoportok ellen hatályosan működött Fülöp August, megöletvén közölük mintegy hétezret.

Normandia visszavétele.

Visszatérve a Szentföldről (1192) megfeledkezett az Oroszlánszivü Richardnak tett esküjéről; mig ez a palaestinai tettekkel dicsőséget keresett, addig Fülöp magánhasznot vadászva, alkudozásba ereszkedett Richárd fivérével, Földnélküli-Jánossal; miért is a fogságából kiszabadult Richárd háborut üzent neki, melly olly kegyetlenül folytattaték, hogy minden hadi fogolynak szemei szurattak ki. Folytattatott a had János alatt is, melly haszontalan fejdelem ürügyet adott Fülöpnek arra, mi a franczia királynak első kötelessége volt, tudnillik Normandia meghóditására. Arthur, Bretagne herczege, János unokája s vágytársa az angol trónra, elfogatván, Rouenba vitetett s többé nem hallott róla senki semmit; a közvélemény azonban János királyt orgyilkossággal vádolá. A bretagneiak tehát Fülöpöt boszuállásra hivták fel, ki is Jánost a királyi itélőszék elé idézte s a meg nem jelenőt orgyilkosságban marasztaltatván el (1201), elvette tőle mindazt, a mit Franciaországban birt, s a franczia koronához csatolá.

III. Incze oda utasitá a két fejedelmet, hogy biznák ügyök eldöntését egy püspökökből s főurakból alakitandó zsinatra; Fülöp azonban elfoglalta Normandiát (1203), melly három századon át el volt szakitva a franczia koronától. S e tartomány, melly Angolországnak uralkodókat adott, megnyugodott a franczia járom alatt, miután ez országhoz nyelv-, érdekek- s rokonságra nézve épen annyira közeledett, amennyire távozott Angolországtól. Fülöp őrizkedett, hogy a normandokat meg ne sértse; meghagyta összes jogaikat, sőt gyülésre

hivta őket össze, hogy a visszaélések- s bitorlásoknak véget vessenek. E gyülés határozta, hogy semmiféle hübéri vagy polgári ügy egyházi törvényszékek elé ne terjesztessék; hogy az egyház szünjék meg örökölni az öngyilkosok, uzsorások vagy végrendelet nélkül elhalók ingó vagyonát; hogy ne idézhesse törvényszéke elé az istenbéke megsértöit; hogy kilencz fontot (195 frk.) meghaladó büntetéseket ne szabhasson. Az egyház hatósága ekkép az esküt, végrendeletet, házasságot, pap elkövette bűnöket, vagy keresztes vitéz javait illető ügyekre szoritkozott; ugy mégis, hogy az elitélt pap letétessék és számüzessék, ha pedig a számüzetés ellen tenne, a király ugy bánjék vele, mint a világiakkal. E rendelményeket (1218) kiterjeszté utóbb Fülöp az egész országra s elháritá ekkép a királyi hatalom első akadályát; nem is habozott megfosztani világi javaiktól az orleansi és auxerrei püspököket, kik hübéri kötelességeik alól kivonták magukat.

A Bretagne, melly Normandia herczegségtől függött, most Franczíaország hübére lett és segitette azt elvenni az angoloktól minden, Loiretol északra fekvő birtokukat, miért a király viszont tiszteletben tartá némelly jogait, mellyek mai napig sem mentek feledésbe. Midőn később Földnélküli-János felharagitotta maga ellen a pápát, ez az angol koronát Fülöp Augustra ruházta; hanem aztán kibékülvén Jánossal, visszavonta azon átruházást. Fülöp, ki az illy szép engedmény valósitására nagy költséggel nagy hajóhadat szerelt volt fel, nem akart szándokától visszalépni, de a hatalmára féltékeny szomszédok összeszövetkeztek ellene s a herczegek, az angol király és IV. Ottó császár már eleve felosztották maguk közt Fülöp országát, mellyet nagy haddal támadtak meg.

Bovinesi csata. 1214 jul. 27.

A meg nem rettent Fülöp, segittetve a községek seregei által, mellyek akkor mutatták meg, mennyire képesek a hazát védeni, Bovines mellett eldöntő csatára készült. Beszédet tartván hübéreseihez, biztositotta őket, hogy Isten velök lesz az egyházi átokkal sujtottak ellen; aztán egy üveg borba néhány kenyér morzsát vetvén, egyet kivett és megevett, mondván: A ki velem akar élni és halni kövesse példámat![1])

---

[1]) E tényt kétségbe vonják sokan, köztük Thierry is a *Lettres sur l' hist. de France*, az elbeszélő barát koholmányának tartván azt; de a *Reimsi krónika*, melly Párizsban 1839-ben adatott ki, s mellynek egykorú szerzője az akkori legtekintélyesb férfiak körében élt, megerősiti azt ezen szavakkal (cap. 20.) „Vasárnap reggel fölkelt a király s kiinditotta fegyvereseit Tournayból, rendes sorokban,

Vetélykedve mindnyájan ettek ama kenyérből s föllelkesedve, bár számra kevesebben, vitézül támadták meg a szinte vitéz ellenséget : maga a király is a liliomos zászló alatt hősileg harczolt, s ő és a német császár többször veszélyben forogtak ; de az ellenség végre megfutott, harminczezer megöltet hagyva a csatatéren. Fülöp folytatta győzedelmeit és szoritotta az angol királyt, mig végre a pápa fenyegetése s 60,000 font sterling reá birta őt fegyverszünet kötésére. Ámde az angolok megboszankodva élhetetlen királyukra, a koronát Lajosnak, Fülöp August fiának adták, ki Castiliai Blankát, ama trón örökösnőjét vette el.

Fülöp szinte koronájához csatolá Anjou, Touraine s Maine grófságot, Poitounak nagyobbrészét ugyszinte az Artois, Vermandois, Alençon és Valois grófságokat, úgy, hogy birtoka 1217-ben hatvanhét főnökségből állott, mellyek közül harminczkettőt ömaga szerzett s mellyekből negyvenháromezer livret huzott. Aquitánia, mellynek kedvesebb volt a távoli király, mint a hatalmas szomszéd, hű maradt Angolországhoz ; de azon körülmény, hogy Francziaország annyi, előbb csak névszerint tőle függött tartományt uralma alá hajtott, előre láttatta, hogy egykor egész Gallia mulhatlanul alája fog kerülni.

---

kifeszitett zászlók s harsonaszó mellett. A Bovines nevü kis hidhoz értek, hol egy kápolna állt, mellybe a király betért misét hallgatni, minthogy még reggel volt, s azt a tournayi püspök énekelte. Végig hallgatta a király a misét egészen fegyverben s midőn vége volt, bort és kenyeret hozatott s beapritván nehány darabkát, egyet megevett, aztán igy szólt a körülállókhoz : *Felkérem összes jó barátimat, egyenek velem a tizenkét apostol emlékére, kik Urunkkal ettek és ittak ; de ha van, ki gonosz terveket és árulást forral, az ne közelitsen ide.* Az urak közül ekkor egyik a másik után fölemelkedék ; Coucy ur ette az első falatkát, utána Saint-Pol Valter állt fel s igy szólt a királyhoz : *Uram ! ki fog tünni ma, ki legyen az áruló.* Ezt azért jegyezte meg, mivel tudta, hogy a király őt beszédeiért gyanuban tartja. Sacerre gróf volt a harmadik, utána a többi urak tolakodva csődültek a bor és kenyér ízleletére. A király nagy örömben volt és mondá : *Uraim ! ti mindnyájan az én embereim vagytok és én, akármillyen legyek is, a ti uratok vagyok, ki mindig szerettelek, tiszteletben tartalak és sajátomból bőven megajándékoztalak titeket. Soha sem bántottalak meg, söt a jog utját követtem irányotokban. Azért kérlek mindnyájatokat, őrizzétek testemet s az én becsületemet és a tieteket ; s ha ugy látjátok, hogy a korona valamellyitek fején jobban állana mint az enyimen, én átadom azt önkényt és szivesen.* Hallván e szavakat a főurak, sirtak kegyeletökben s felkiáltottak : *Urunk ! mi Isten után nem akarunk önön kivül más királyt. Most lovagoljon ön bátran ellenségei ellen, s mi mindnyájan készek vagyunk meghalni örömmel.*"

Kiterjesztve az ország területét, Fülöp gondoskodni kezdett fővárosa emeléséről is, melly akkor először követtetett ki (1184), megtisztitva a sártól, mellytől régi nevét (L u t e t i a) kölcsönzé; a városfalak kiebb terjesztettek s a befoglalt uj tér csakhamar épületekkel volt tele.

Parlament.

Hátra volt még az egyesitett központi hatalom felállitása; ámde ezt előbb a hübérrendszerrel összhangzásba kellett hozni; melly czélból Fülöp azon gondolatra jött, hogy a nagy hübéreseket parlament alakjában maga köré gyüjtse, s minél gyakoriabbakká tegye az udvari gyüléseket, mellyeken a király elsőséggel birt, és a törvények, mellyek ott az ő s a főurak nevében hozattak, az egész országban érvénynyel birtak. Nagy-Károly regényes, de hitelre talált hagyomá nyaiból tizenkét pairnek, mint külön felállitott testületnek eszméjét kölcsönözte, mellynek tagjai a nagy hübéreseknél magasb rangban állanának s a király első tanácsát képeznék, annak elnöklete alatt hozva határozataikat. E testületbe hat nagy hübérest és hat püspököt választott, kiknek a koronázási s más ünnepélyeknél a többiekénél csakugyan magasb méltóság gyakorlását engedte meg; annál inkább, hogy a többi urak ritkábban jelentek meg a hübéri udvargyülésekre, mellyek lassankint királyi parlamentté változtak.

Helytelenül származtatják tehát némellyek a parlamentet a germán intézményekből, a p l a c i d i-kből vagy a májusi gyülésekből [1]). Amaz intézmények közül egy sem élhette tul a hübérrendszer felbomlását s ha az első ház alatt a törvényes itélet, mint kiegészitő része a felségi jogoknak, a királyhoz tartozónak tekintetett is, később mindazáltal a nagy hübéresek mindegyike magához ragadta ezt. És igy a parlament eredetét csak a harmadik ház alatt kell keresni. A király a korona nagy hübéreseinek fejévé, azonkivül a Franczia-herczegség hübéreseinek közvetlen urává lett: két különböző minőség, melly szerint mind a két résznek igazságszolgáltatással tartozott, de nem gyakorolhatta azt egy törvényszéken, minthogy a korona nagy hübéresei és a Franczia-herczegség egyszerü hübéresei közt roppant nagy volt a különbség s még megtörhetlen elv gyanánt állt fenn, hogy ugyanazon törvényszék tagjai önmaguk biráskodjanak egymás fölött.

A királynak tehát szüksége volt egy, nagy hübéresekből álló tanácsra, melly a közügyeket intézze, és egyre, saját herczegsége hübéreseiből emennek igazgatására; egyszersmind törvényszéket mind

[1]) L. Beugnot értekezését, mellyet az *Olim* kiadásának elejére tett.

az elsőkre, mind az utóbbiakra nézve külön kellett tartania. Ám a hübéri kormányzat nem egyszerre fejlett ki, hanem lassankint, s az urak, hogy annál függetlenebbek legyenek, egymástól elkülönödni törekedtek. Az Ile de France azon herczege, ki a frankok királyának czimét vette föl vagy nyerte el, mint ollyan, a monarchia korábóli gyakorlatok hagyományát találta, mellyek egyike volt a tetszése szerint választott tagokból álló tanács is, mellyel a herczegséget s az egész országot kormányozná.

A nagy hübéresek elfoglalva saját herczegségeik ügyeivel, nem igen ohajtottak fő hübéruruk tanácsában részt venni, annál inkább, hogy közfontosságu tárgy gyéren hozatott szőnyegre. A királyok tehát a közérdekek fölött ugyanazon embereikkel tanácskoztak, kikkel részletes ügyeik fölött.

S a mi a politikában, ugyanaz történt a törvénykezési rendben is. A király önválasztotta tanácsával itélt a nagyok között vagy azok ellen fölmerült kérdésekben épen ugy, mint saját herczegsége hübéreseinek ügyeiben.

Átalában a hübéruralomban a legfelsőbb törvényszék mindig hiányzott, minthogy az ellenkezett a függetlenségi eszmékkel, mellyek a hübérrendszert szülték s benne megszentesittettek; aztán a hübérurak egy, végrehajtó hatalommal biró központi törvényszéket nem is akartak elismerni. Az első, csupa nagy hübéresekből alakitott törvényszék Franczia országban az volt, melly a Földnélküli-Jánosnak fönebb emlitett ügyében vala itélendő. Mint Normandia herczege nem is tartotta lealacsonyitásnak a magához hasonló, független urak előtt megjelenni s nem is nyilvánitotta a törvényszéket illetéktelennek. De az okok, mellyekből Fülöp August a főtörvényszékbe hat világi pairt választott, elhatározták öt az akkori közszellem szerint ugyanannyi egyházi tagot is választani. Ezeknek a korona közvetlen hübéreseinek kellett volna lenniök; de minthogy illyenek nem léteztek, a király ügyes szinlelettel olly hat püspököt választott, kik magától a királytól tartottak hübérjavakat; Fülöp hatalma s a püspökök méltósága eltakarta ezen eljárás szabályszerütlenségét; s ekkép a pairek törvényszéke meg volt alapitva.

A királyi hatalom s a társadalmi állás módosulása szerint ama királyi tanácsnak két részre kelle osztatnia, mellyek közül az egyik a közdolgokban, a másik a peres ügyekben vala határozandó, a király nevében. Ekkép a törvénykamra, melly aztán parlamentnek mondatott, elvesztette politikai illetőségét.

Gondot forditott Fülöp az ország anyagi jóllétére s a nevelésre

is. Állandó helyet rendelt a királyi levéltár számára, melly addig a királylyal együtt vándorolt. Törvényei nem terjeszkednek többé csupán a hübéri, hanem a társadalmi viszonyokra is; s oda törnek, hogy a királynak a hübérfönökénél magasb álláspontot szerezzenek. Menynyire növekedett alatta a királyi tekintély, és hozatott be, vagy legalább czéloztatott a rendes kormányzat s a rend és szabadság eszméi, kitetszik végrendeletéből, mellyet tett, mielőtt a keresztes háborúra indult volna. Adjuk kivonatát:

„A királynak kötelessége alattvalói javáról gondoskodni s eléje tenni a magánosnak a közügyet; azért mi, be akarván tölteni Szentföldre meneteli fogadalmunkat, elhatároztuk megszabni a rendet, mellyel országunk, távollétünk alatt, vagy azon esetre, ha szerencsétlenség érne minket, kormányoztassék.

„Tiszteink minden kerületben négy okos embert fognak választani, kiknek tanácsával a városok ügyeit intézendik.

„Ugyanazon tiszteink minden kerületben havonkint egyszer törvényszéket tartsanak s igazságot és elégtételt szolgáltassanak mindenkinek, a ki kér, vagy a királynak a nyilvános vétségekért.

„Anyánk és nagybátyánk, a reimsi érsek, minden négy hónapban határozzanak egy napot, mellyen Párizsban alattvalóink panaszait kihallgassák s igazságot tegyenek. Ugyanakkor jöjenek emberek minden városból tiszteinkkel együtt, hogy tartományaink ügyeiről jelentést tegyenek.

„Évenkint háromszor tudósitást küldjenek nekünk, ha vajjon nem árulta-e el valamelly tisztünk hivatalát, nem hagyta-e magát megvesztegetni pénzzel, s nem áldozta-e föl a mi és alattvalóink jogait. Hason tudósitást adandnak tiszteink a kerületi főnökökről.

„A királynő és az érsek le nem teendik tiszteinket, csak gyilkosságért, rablás- és árulásért; ugyanez áll a kerületi főnökökre is; egyéb bűnökért magunknak tartjuk fenn a példás büntetés meghatározását.'

„Apátság vagy püspökség megürültekor, a kanonokok vagy szerzetesek jöjenek a királynő s az érsek elé, épen ugy, mintha elénk jönének, hogy választási szabadságot kérjenek, melly nekik ellenzet nélkül meg fog adatni. Ugyancsak a királynő és az érsek kezökben tartandják a megürült javadalmat, hogy azt az uj megválasztottnak ellenzet nélkül általadják. Egyéb egyházi javadalmakat és adományokat, mellyek megürülve minket illetnek, a királynő s az érsek érdemes és tisztes személyeknek adandnak.

„Tiszteink és a kerületi főnökök le ne tartóztassanak semmi személyt vagy annak jószágát, ha biztositékot tud adni, kivéve a gyilkosság, rablás és árulás eseteit.

„Jövedelmeink évenkint háromszor Párizsba hozassanak s jegyzékbe véve tétessenek le a templomi ládákba.“

Ime, ez nem volt többé fő hübérur, hanem király. Fülöpnek az albigensekkeli háborujáról s III. Inczéveli viszályairól a dánországi Ingelburga elüzése miatt, a következő könyvben szólandunk.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

Angolország. — A Plantageneták.

Bastard Vilmos, midőn Normandiából Angolhon meghóditására ment, amazt elsőszülött fiának Robertnek igérte adni, mihelyt a hóditást bevégezte; midőn azonban fia ez igéret teljesitését kivánta, az apa igy felelt: Az ágybafekvés előtt nem szoktam levetkezni. A türelmetlen Robert fegyverhez nyult, csatára került a dolog: az apa és fiu levont sisakkal, tehát ismeretlenül egymás ellen rohant; az ifju kivetette az öreget a nyeregből, s már törhez nyult, hogy megadja neki a végső döfést, midőn a hangról atyjára ismert, lábaihoz borult és bocsánatért esdett. Az apa megátkozta őt, hanem halála előtt kibékülve, neki hagyta Normandiát, Angolországot pedig másik fiának, Vörös Vilmosnak adta (1087 sept. 27.). Alig hült meg az apa, Vilmos rögtön a szigetországba sietett, hol az érsek által meg is koronáztatott. Némelly főurak azonban pártolásukba vették Robert igényeit, mi által a legyőzöttek ujra élvezhették a testvérháboru látványát, melly hosszasan s dühösen folytattatott a szárazföldön, miglen Robert a keresztesekkel menvén (l. fönebb 27. lap), tartományát fivérének tizezer márka ezüstért zálogba adta.

Mikép kormányozhattak volna jól ez uralkodók négy népet, mellyeknek nyelvét sem tudták? A királyok, erős lábon állván, a már elmondott okokból vas vesszővel uralkodtak; az adó hallatlan zsarnoksággal hajtatott be; a gyámnoki jog olly szemtelenséggel gyakoroltatott, hogy az örökösnők a többet igérőnek adattak el; a városok uj szabadalmak nyeréseért, vagy a régiek megerősitéseért fizetni

tartoztak; a zsidók az emberi jogokat csak pénzért élvezhették; pénzért volt nyerhető a kegy, közbenjárás és igazságtétel; olly dijakat találunk följegyezve, mellyek a perlekedhetés jogáért, a királynak az üldözők elleni védelmeért, sőt mi több, négy márka az evés jogáért fizettetett (pro licentia comedendi).

II. Vilmos egészen a rosz személyek után adván magát, a mellett, hogy kincsszomjas és erőszakoskodó volt, katonáinak olly féktelen szabadságot engedett, hogy ezek a hová jöttek, valóságos ostor gyanánt tekintettek; a szászoknak mégis, hogy fegyveres szolgálatra használhassa őket, némi kiváltságokat adott. Vadászat alkalmával véletlenül meglövetett. Kicsapongásainak némileg határt szabott aostai szent Anselm canterbury-i érsek, ama kor legnagyobb bölcsésze, kinek a miatt, hogy az egyházi kiváltságokat és a házas tiszta életet védte, rágalmat és számkivetést kelle szenvednie.

I. Henrik.

Egy harmadik fia is volt Hóditó-Vilmosnak, Henrik, Beauclerc (ügyes tanuló) melléknévvel; ki midőn arról panaszkodnék, hogy atyja neki ötezer font aranyon kivül egyebet nem hagy, amaz felelé: Csak türj édes fiam, előbb-utóbb minden reád fog szállani. Hallván ez Vilmos esetét, elfoglalja a kincseket, s összegyüjtvén a hübéreseket, felhasználja az aranyat és a bitorlók szokott igéreteit; kárhoztatja Robert viseletét, s visszahiván Anselm érseket, az angolok kedveltjét, s mint a nép és nemesség képviselőjének esküt tesz le kezeibe, hogy az igazságot s a kiváltságokat tisztelni fogja, hogy a tanácsokat meghallgatja, hogy megtartandja III. Eduárd király törvényeit, s igy elnyeri az angol trónt (1100), Robert kárára, ki vakbuzgó is, könnyelmü is lévén, idejét a keresztes hadban és szerelmi kalandokban vesztegette.

Henrik, ki annyira feslett volt, hogy tizenöt törvénytelen gyermeket hagyna hátra, hatalmának a benszülött angolokban keresett támaszt, mellyvégre szabadságlevelet adott nekik, hol is mérséklett uralkodást, a régi szabadalmak tiszteletét, az egyházaknak kiváltságaik visszaadását s annak megengedését igérte, hogy a hübérjavak mind örökösek legyenek, csakhogy az öröklő a kiszabott hübéröröklési dijt (laudemium) lefizesse, hogy lemond az árvák gyámnokságáról és az örökösnők önkényes férjhezadásának jogáról, hogy alatta az adó nem lesz terhesb, mint a szászok alatt; alábbszállitá a királynak utazása alatti eltartásának kötelezettségeit is. Ugyanazon czélból, hogy a legyőzötteket megnyerje, nőül vette az angol-szász eredetü Matildot, ki dölyfös dühöngését sokszor megfékezte. Nem sokára

mégis adott engedményeit tulságosaknak nyilvánitá; azért is ama szabadságlevélnek összes másolatait beszedette: de a népnek megmaradt egy sérthetlenebb levéltára — az emlékezet.

Azalatt visszatért Robert a Szentföldről (1104) s megtámadta Angolhont számos főurral, kik vagy elégületlenek voltak, vagy Robert vitézsége kecsegtette őket. Anselm hű maradván Henrikhez, egyezkedést hozott létre, melly szerint Robert Angolhonrai minden igényről lemondott, kapván Henriktől háromezer márkát és a normandiai összes várakat. Henrik megigérte, hogy a lázadókat meg nem bünteti, szemmel tartotta mégis a főnököket s olly ürügyek alatt, mellyek soha sem hiányzanak, megbüntette őket. Felhasználva ezután fivére könnyelmü gondatlanságát, azt szinlelve, hogy a népet a főurak nyomása alól megszabaditni akarja, berontott Normandiába, győzött Tinchebray mellett (1106) s elvette Normandiát Roberttől, ki egy várba zárva, kalandos életének hátravolt huszonhét évét lakmározás, bohóczjátékok s kéjhölgyek élvezetével vigasztalta.

Robert egy Cliton Vilmos nevü, ötéves fiucskát hagyott hátra, kit VI. Lajos franczia király, nem annyira emberszeretetből, mint azért, hogy majd Henrik király ellen háborut kezdhessen, örökbe fogadott. Ki is tört a háboru (1116—28) s csak a fiu halálával szünt, s igy a hóditók az önmaguk közti viszálkodás által büntettettek. Ha a legyőzöttek örültek a főurak balsorsának láttára, ugy legtöbb okuk volt arra, midőn Henrik király egyetlen fia, aztán két természetes leánya, de a mi legtöbb, százhatvan főur hajótörés által veszett el. Csak Matild leánya élt még, mint neje V. Henrik császárnak; midőn ez is gyermektelen özvegygyé lenne, atyja magához vette, örökösnőjeül ismertette el s akarata ellen Gottfriddal, V. Folco jerusalemi király s Anjou grófja fiával házasitotta össze, hatalmas szövetségest szerezvén magának ekkép Franciaországban. Minthogy ez fövegén rekettye ágat (p l a n t a g e n e s t a) szokott volt viselni, őt ezért P l a n t a g e n e t á n a k (R e k e t t y é s n e k) nevezték, melly név átszállt Henrik fiára is, kinek születése által vigasztalva, meghalt (1135) az öreg király azon reményben, hogy a trónt családjának biztositva hagyja.

Blois István.

Akadt mégis egy trónkövetelő unokája- Blois Istvánban, kit a főurak kiáltottak ki, nem türvén, hogy az angol koronát nő örökölje. Megkoronáztaték tehát, s hogy a sziveket megnyerje, egy uj kiváltság-levelet adott ki, mellyben biztositá az egyházak függetlenségét; a vadászat tilalmát mérsékelte, a papoknak és főuraknak a várak megerősitését megengedte és eltörölte a d á n o k a d ó j á t (d a n e g e l d).

Ezen engedmények, aztán személyes vitézsége s nyájassága olly kedvessé tették őt, hogy Gottfrid jónak látta igényeiről lemondani. Ekkor nagysürüen épülni kezdtek a várak, mellyekbe a főurak saját őrséget helyezve, függetlenekké tették magukat, s mig a népet sanyargatták s mindenéből kifoszták, egymás között folyvást véres háborut viseltek.

Csupán Skóthon pártolta még mindig az angol-szászokat s adott menedéket az elégületlen normandoknak, kik földeket nyerve hübérbe, községbe gyülekeztek, egy főnök alatt (lord), ki nem hóditási jog, hanem választás által lett a község fejévé. Háboru idején e főnökök képezték a lovasságot, mig a gyalogság a jó emberekből (gudeman) alakult; ezeket egy szárazföldi király, a Hebridák fegyvereseit pedig egy szigetkirály vezérelte. Mindnyájan egyenlő gyülöletet tápláltak a normandok ellen, s midőn az elégületlenek összeesküdtek Blois István ellen, Dávid skót király kezet fogott velök, vissza akarván állitni a benszülöttek függetlenségét (1137). Elővétettek tehát a régi nemzeti szentek zászlai, mellyek alatt azonban a felkelők megverettek (1138 aug. 22); bár a skót király a békekötésben Northumberland grófságot nyerte. A walesiak, kik függetlenségöket ekkorig fentartva, szokásaikat megőrizték, hárfa mellett mulattak és vendégszeretetet gyakoroltak, most a normandok által szinte meghódittattak.

Ezalatt a normand főurak egy pártja Matild részére nyilatkozott s olly szerencsésen harczolt, hogy végre fogságba ejté Istvánt (1141), ki is egy zsinaton letétetvén, Matild Angolhon asszonyának (lady) kiáltatott. Ez mint nagyravágyó s epés nő el nem fogadta jó barátainak s a püspököknek tanácsait, és soha sem egyezett bele a királyi fogoly kiszabaditásába. Ezért sokan elpártoltak töle s összeesküdtek István kiszabaditására, s a westminsteri püspök élére állt az összeesküdteknek. Sikerült nekik a terv, mire Matild hivei átok alá vettettek, maga pedig a nép és férje által is gyülölt királynő odahagyta Angolországot (1147). Azonban fia Henrik, ki VII. Lajos franczia király elüzött nejét Eleonórát vette el [1]), s Normandia herczegének és Anjou s Maine grófjának cziméhez Guyenne és Poitou herczegeét csatolta, beütött az angol földre s hosszu háborut folytata ottan, mig végre olly egyezkedés jött létre, hogy István maradjon a trónon, de örökbe fogadja Henriket, s a főurak beleegyezése mellett, utódjának nevezze őt ki.

---

[1]) L. az előbbi fejezetet.

A főurak igen hatalmasak lettek István alatt, ki legjobb ember, de gyönge fejedelem vala. „A nemesek és püspökök várakat épitettek, azokban ördögi őrségeket tartottak, nyomták a népet s kinzás által csikartak pénzt; a városoktól adót szedtek, vagy kirabolva fölégették azokat. Egy nap-járásnyira semmi várost vagy művelt földet nem talált az ember; s az ország annyi csapást soha sem szenvedett. A városiak, ha két három lovagot láttak közeledni, elfutottak, mivel azt hitték, hogy rablók jőnek, s a nép panaszkodott, hogy Jézus és a szentek alusznak“ [1]).

Plantagenet II. Henrik.

Plantagenet II. Henrik (1154), ki Kurta Menténck is neveztetett, feladataul tüzte ki, ama főurak dölyfét megalázni. Ő már Franciaországban is erősebb volt, mint a király, megfékezte a fellázadt aquitánokat s a szárazföldi Bretagnet megfosztá nemzeti lététől. Atyja hullájára esküdött ugyan, hogy, ha elnyerendné az angol trónt, Anjou grófságáról le fog mondani; ám nem tartotta szavát, hanem bitorlónak nyilvánitotta Istvánt, bitorlónak mindazt, a ki vele jött; miért is megfosztotta ezeket javaiktól és számkivetette; azután pedig a királyi hatalom szilárditásához fogott, visszacsatolva a koronához az István alatt elszakitott javakat, lerontva számos várat, elüzte a brabanti zsoldosokat, kik fenmaradva a keresztes hadjáratból, háboru idején katonák, békében pedig rablók voltak. Nagy lendületet adott a királyi előjognak az által is, hogy a hübéri katonaság helyett, a hübéresektől pénzt vett, mellyen huszezernyi rendes állandó sereget tartott. A benszülöttek lassankint hozzászoktak az idegen uralomhoz s házasság által összevegyültek a normandokkal, s bár semmi polgári joggal sem birtak, csillapodott mégis a hóditók elleni gyülöletök s a szász anyától való s a szigeten született II. Henriket nemzeti királynak tekintették.

Az angolok e fejedelmet legnagyobb királyaik közé számitják [2]) mi azonban valódi szinben mutatván öt fel, másokra bizzuk csodálását vagy igazolását.

Becket Tamás.

Egy angol-szász férfiu, Becket Gilbert, ki I. Henriket a keresztes háboruba követte, fogságba esett; egy arabnak leánya azonban bele szeretvén, megszöktette ötet. Ez hazájába jött, de a leányka nem élhetvén nélküle, elhatárzá utána jönni, s bár semmit sem tudott a

---

[1]) *Chron. sax.* ap. **Thierry**.

[2]) Hallam (VIII. fej.) a normand királyok legjobbikának nevezi öt.

nyugati nyelvekből e két neven kivül: London és Gilbert, elindult mégis Ázsiából s feltalálta nagynehezen Londont és kedvesét. Megkeresztelkedvén, Gilbert nejévé lett s egy fiut szült neki, ki a keresztségben Tamás nevet nyert. Ez gondos nevelésben részesülvén, II. Henrik által az ország kanczellárává emeltetett, s első volt az angol-szászok közül, ki méltóságra vergődött. Gazdag jövedelmeket húzva, nagy fényüzést fejtett ki, s a főurak szerencsének tarták, ha fiaikat a kanczellár szolgálatába adhatták, ki őket aztán saját költségén lovagokká avatta. Midőn Toulouse grófságnak, mint Eleonóra örökségének elfoglalására indult, roppant cselédségen kivül ezerkétszáz lovast s négyezer gyalogost vezetett magával mint az ország kanczellárja, de mégis saját neve alatt. Ha nagyobb városba vonult be, a menetet kétszáz-ötven éneklő ifju nyitotta meg, aztán egy sereg kutya jött párjával, utánok nyolcz szekér, mindegyik ötlóval, ugyanannyi paripával, két-két őrtől s egy szelindektől kisérve. Két szekéren két hordó ser vitetett, melly a nép között vala elosztandó, egyen a kanczellár kápolnájának, egyen hálószobájának, egyen konyhájának szükségletei s szerei, aztán az ezüst edények és a fehérnemü, két szekér végre a kiséret kényelmére szolgált. A szekerek után jött tizenkét paripa, mindegyik mellett egy inas és egy majom; ezután a fegyvernökök, kik paizsokat hoztak s harczi méneket vezettek; végre más fegyvernökök, apródok, sólymászok, házi tisztek, lovagok és papok, mindnyájan párjával előzve meg a kanczellárt, ki valamelly barátjával társalogva ment. Ennek láttára méltán kiáltott fel a nép: Ha igy utazik a kanczellár, minőnek kell lennie az angol királynak?

A papság széles birtokai s Vilmos kiváltságlevele által magas hatalomra emelkedett, s mikép a többi európai papság, magát a királytól függetlenné törekedett tenni. Igaz, hogy a kiváltságok és gazdagság gyakran feslettségre adtak neki alkalmat, de ama gazdagság végre is könnyebbségökre szolgált az elnyomottaknak, kik a monostorokban gazdag alamizsnát nyertek, az egyházi birtokokon kevesbbé terhes rabszolgaságot türtek, s az egyházi rendbe fölvétetés által szabadokká is lehettek.

Henrik központositni ohajtván a királyi hatalmat, a papi előjogok eltörléséről gondolkodott. A canterbury-i érsekség, az igazi angol pátriarchaság, mint Kent tartományának védnöke, nagy politikai befolyással birt, s a különféle uralmak alatt meg tudta őrzeni kiváltságait s hűségét is a római egyházhoz. Henriknek tehát érdekében feküdt ama székre saját kegyenczét ültetni, s erre legalkalmasbnak

Becket Tamást találta, ki addiglan a monarchiai érdekeknek leghevesb védője vala. Megkapván Tamás a meghivást, kijelenté a királynak, hogy ha ama székre ül, azért nem fog a király akaratának meghajolni; de Henrik mindemellett érsekké nevezte őt ki (1162), mire Tamás legott megváltoztatta életmódját, felhagyott minden fényüzéssel, lemondott kanczellári méltóságáról, hogy egészen a tanulmányra, önsanyargatásra s imádságra adja magát és gyámolitsa a szegényeket s elnyomottakat, kiknek sorából emelkedett ki ő is.

Csalódván reményében Henrik király, az őszinteséget hálátlanságnak, a hűséget álnokságnak bélyegezte, s gyanusitni kezdte a főpapot, megrövidité javaiban s veszekedésre keresett alkalmat. Arról vádoltatván egy pap, hogy megölt egy embert, kinek leányát megszeplősité; Henrik ezt, daczára a papi kiváltságnak, világi törvényszék elé akarta állitni, s minthogy Tamás ellenszegült, a király törvényhozó gyülést hitt össze, hol, talán tulságosan is, előadattak a papság kihágásai, kimutattatván, hogy kevesebb mint tizenkét év alatt, száz gyilkosság papok által követtetett el. Maga köré gyüjtvén a normand eredetü főpapokat, javaslatba hozta, hogy a Hóditó-Vilmos előtti törvények, midőn tudnillik az egyházi hatóság még csak alig kezdett fejlődni, uj érvényre hozassanak. Tamás ez ellen nyiltan óvást tett, de a püspökök inkább hübéresi, mint főpapi minőségöket tartván szemök előtt, a király mellé nyilatkoztak, ki igényeit még magasabbra csigázta s kifejtette azokat tizenhat fejezetben clarendoni határozmányok czime alatt. Ezek szerint megszoritttatott az egyházi hatóság; a megürült püspökségek a király felügyelete alá kerültek, ki az időközi jövedelmeket is maga huzta be; a választások az ő beleegyezése mellett történtek, s a fölszentelt főpap neki hüséget esküdött; a vádlott egyháziak a rendes törvényszék elé állittattak; a püspökök, mint hübéresek, alávettettek a közterheknek; egyházi ügyekben a fölebbezések a püspöktől az érsekhez, ettől a királyhoz rendeltettek el; a parasztok fiai csak uraik beleegyezése mellett vétethettek föl az egyházi rendbe; a kiátokkal sujtatott a miatt, hogy a püspök idézésére meg nem jelent, a püspököt vagy a papokat megtámadhatta.

E törvények által, mellyek Angolhonra s Henrik szárazföldi birtokaira nézve is kötelezők voltak, sokan elvesztették ama biztosságot, mellyet nekik az egyházi törvényszékek fentartottak; előre lehete látni, hogy a püspöki székek sokáig megürülve maradandnak s végre is az érdemetlen kegyenczeknek adatnak oda; hogy az egyház egészen hűbérivé lesz, s a kegyes alapitványok zsoldosok fizetésére

fognak fordittatni. Becket tehát folyvást olly erélylyel küzdött a király ellen, minőt ez soha nem várt tőle; a pápa, ki Tamást eleinte nem igen szerette, most támogatni kezdte őt s megtagadta a király határozmányaitól beleegyezését. Henrik dult fult és fenyegetőzött, aztán szigoru számadást kivánt Tamástól azon összegekről, mellyeket mint kanczellár a megürült egyházi javakból huzott; s minthogy az ide vonatkozó adatok nem voltak többé a főpap birtokában, elmarasztaltatta őt sokkal nagyobb birságban, mint a mennyit ennek összes vagyona kitett. Becket, gátoltatva betegsége által, nem jelenhetett meg a birák előtt, késznek nyilatkozott eleget tenni ama követeléseknek, alázatos kérelmet használt, s megjelent kereszttel kezében s főpapi ruhájában az épen olly tudatlan mint büszke harczosok gyülésére (1165), kik őt azzal vádolák, hogy a királyt megbüvölte. Sikertelen maradván minden előterjesztése, a pápára hivatkozék s elszökött a franczia királyhoz, ki koronája egyik legszebb diszének tartá védelmezni az üldözött számkivetetteket [1]). III. Sándor pápa, ki akkoriban maga is Sensba menekült volt, Tamásban eleinte zavargó s a világi ügyekbe avatkozó embert látott s mondotta neki: Menjen tanulja meg a szegénységben atyja lenni a szegényeknek; utóbb jobban értesülve, átokkal sujtá a clarendoni határozmányok védőit, kivéve a királyt. A feldühödt Henrik ekkor letéteti Tamást mint hűségtelent, számüzi barátait, rokonait és ivadékait, öregeket, gyermekeket és terhes asszonyokat egyaránt, megfosztja javaiktól és megeskűdteti őket, hogy oda mennek Pontignyba, hol Tamás a zárda csendjébe vonult, s megháboritják nyugalmát nyomoruk tudatása által.

Pártokra szakadt ekkor az egész ország; a magas papság kárhoztatta Becketet, az alsó papság s a nép mint vértanut tisztelték őtet; Matild királynő, kihez az érsek folyamodott, a fölötti sajnálatát nyilvánitotta, hogy ama határozmányok, gyakorlatbaléptetés helyett, irásba tétettek; a jogtudósok is véleményöket adták különböző értelemben, de olly ügyességgel méregetve a papság és világi hatalom jogait, minőt a szenvedély s képzelgés ama korszakában nem igen lehete várni. Becket harangzúgás és gyertyakioltás mellett átokkal sujtá mindazokat, kik védnék a clarendoni határozmányokat, vagy az egyházak javait, vagy személyét megtámadnák. Henrik káromkodott, tépte ruháit s feledve a viszály főokát, a királyi előjog terjesztését, árulóknak rágalmazta összes környezőit, mivelhogy illy nagy el-

[1]) *Hoc prisca dignitate diadematis Francorum esse, ut exules a persecutorum injuria defendantur.* Script. Rer. Fr. tom. XIV. p. 456.

lenségtől meg nem szabaditották ötet. A cistercitáknak kijelenté, hogy, ha javaik kedvesek nekik, Tamást meg ne türjék zárdájokban; a franczia király, ki a számüzötteket végre csak politikából fogadta be, szinte megvonta Tamástól kegyeit; maga a pápa is, a béke szeretetéből, vagy mivel Barbarossától ugy is üldöztetve, nem akart magának uj ellenséget szerezni, nem támogatta Tamást olly erélylyel, minövel azt VII. Gergely tette volna.

Az üldözött érsek tehát oda hagyta a zárdát, mellybe menekült volt, mondván: Az, ki táplálja a lég madarait, gondoskodni fog rólam s az én számüzött társaimról is. Panaszkodott, hogy Róma őt elhagyá s Krisztusnak eléje tette Barabbást, és a bíbornokokhoz ekkép ira: „Ne bízzatok a fejedelmi kegyben és a csalékony gazdagságban, hanem gyüjtsetek magatoknak kincset az égben az elnyomottak segitése által. De jó Isten! minő erőt keressünk a tagokban, ha azt a fejben föl nem találjuk? Már fennhangon mondatik, hogy Róma nem tudja többé az igazságot a hatalmasok által megtartatni. Ha ti elnézők lesztek, a királyok mindnyájan igy teendnek. A mienk már követi a siciliaiakat, sőt felülmulja őket; az angol papság köréje csődül az udvarba, s a papok udvaronczokká lesznek. Rajtatok áll tehát, hogy erőt véve, használjátok szent Péter fegyverét s toroljátok vissza a Krisztus elleni sérelmeket, bárkitől jöttek is azok. Az egyháznak nem fondorlat s tettetés, hanem őszinteség s igazság által kell kormányoztatnia“ [1]). Az alatta volt angol püspököknek, kik őt az ildomnak neveztetni szokott félénk emlékeztetésekkel kárhoztatták, Tamás ezt felelte: „Ti mondjátok, hogy engem a király alacson sorsból emelt föl: igazatok van; nem származom királyi vérből, de van nemességem, mellyet el nem korcsositok. Történetesen szegény kunyhóban születtem, de mielőtt a király szolgálatába léptem, tisztességesen éltem; aztán sz. Péter a háló mellől vitetett el, s mi az ő és nem az Augustus utódai vagyunk. Hálátlansággal vádoltok, ámde a bűnt a szándok teszi, s én szolgálatot hiszek tenni a királynak az ő nagy méltóságában is, ha őt a vétektől, midőn atyai intéseim sikertelenek, egyházi szigorral is elvonni akarom. Aztán nagyobb baj reám nézve, ha igazi uram- s mesteremnek, Krisztusnak haragját vonom magamra, ki onnan felülről fenyeget, ha a reám bizott hatalmat a bünösök javitására nem használom. Végre az egyház is üldöztetés által erösödött meg.“

Ám mégis leverőleg kellett reá hatnia, hogy azon egyház feje,

[1]) Lib. II, *Ep.* 46.

mellyért küzdött, nem vette őt átalma alá; és igy a külső küzdelem mellett belnyugtalanságot is kelle szenvednie. Időközben találkozás történt az angol és franczia király között Mortmirailban, hol amaz ez utóbbinak illy hódolatot tőn: E napon, sire, mellyen a három király az uralkodók urának ajándékokat hozott, védelmed alá helyezem magamat, fiaimat és államaimat. Minthogy ekkor Henrik nagy hajlamot mutatott az egyházzali kibékülésre s nyilvánitá, hogy ha ez megtörténnék, keresztet ragadna, Tamás elhatározá, lábaihoz vetni magát a franczia király s mások előtt, mondván: Itéletetek re bizom a viszály minden okát, *Isten becsületén kivül.*

Ez utóbbi hozzátétel miatt Henrik a legdühösb haragra gerjedt, össze-vissza káromkodott, s a többiek is elfordultak a főpaptól, ki koldulni kényszerült. Henrik elkövetett mindent, hogy Sándor pápát az érsek letevésére birja; pénzt ajánlott a lombard városoknak, ha ezt a pápától kieszközölnék. A walesiaknak, mivel Beckethez folyvást hivek maradtak, megtiltotta, hogy közülök se világi se egyházi személy, királyi engedély nélkül az angol földre ne léphessen; kizárta őket a tanodákból is. Az egyházi átoknak azonban volt annyi sikere, hogy a királynak, kápolnájában senki sem mert békecsókot adni. A római udvar folyvást küldözgette követeit (1169) a béke helyreállitása végett, mig végre létesité azt Fretevalban a franczia s angol király, aztán ez utóbbi s Becket között, kinek meg lőn engedve, hogy szegény rokonaival együtt Angolországba visszatérhessen.

Henrik szavát adta, hogy eléje megy az érseknek Rouenig s megfizeti összes adósságait; a magas számüzöttnek azonban balhirek jöttek fülébe, mellyek Henrik hirtelen természetéről s az egyházi hatalom iránti megvetéséről itélve, valószinüek voltak. Ő követeihez, kiket a reimsi zsinatra küldött, igy szólt: Tiszteljétek nevemben a pápát, hallgassátok őt alázattal, de nekem rendeleteket ne hozzatok tőle. Máskor dühében egy apródjának vállát törte össze; Humet nevü kegyenczét pedig, mivel egyszer ellentmondott, egész a lépcsőig kergette, s minthogy el nem érte, mérgében a szalmát rágta, mellyel akkor a talajzatot beteritni szokás vala.

Mindettől vissza nem rettenvén Tamás, mondá: Ha tudnám, hogy darabokra tépetem a túlparton, még sem nyujtanám továbbra árvaságát amanyájnak, melly azt hét évig szenvedé. A fogadás, mellyben a nép részesité, ollyszerü volt, miuőben az elnyomott erénynek az elismerő sokaság

adózni szokott (1172). Elővonta a nép az elrejtett s megrozsdásodott fegyvereket, hogy védje a főpapot a túlhatalmas normandok ellen, kik haragjokban olly félelmesen fenyegetőztek, hogy Tamás a pápának ezt irná: Halottas imákat végeztessen értem.

És csakugyan a király mindig boszúsabb lett, látván, hogy üldözése ellenségét meg nem törte, s felkiáltott: Hogyan, egy koldus, ki udvaromba görhes gebén jött s összes vagyonát azon hozta, az mer egy fejedelmet és országot háboritni? és e gyáva lovagok közül, kik asztalomnál laknak jól, egy sincs, ki engem e boszantó paptól megmentene? Négyen e gyávák közül, hogy kedves dolgot tegyenek a királynak, megtámadták s megölték Tamást az oltárnál (dec. 29.) felkiáltva: Igy veszszen el az áruló, ki háborità az országot s a királyt és felbujtotta ez utóbbi ellen az angolokat.

Az udvaroncz főpapok a gyilkosságot a szószékről az ég büntetésének hirdették; a kormány eltiltotta a vértanu czimnek megadását s temetését is meg akarta gátolni; a gazdagok félelemből semmit sem tettek; de a nép, melly felfogá, hogy az egyház szabadsága a világ szabadsága, szentnek nyilvánitá Tamást, végetlen sok csodát tulajdonitott neki; évenkint százezer zarándok látogatta meg sirját, mellyre kilenczszáz ötven font sterling adomány tétetett le; folytattatott e tisztelet mindaddig, mig más királyi rendeletek ama szabad népet vallása megváltoztatására kötelezték.

Henrik előre látta e gaztett következményeit, mellyet hogy elsimitson, alávetette magát az egyház itéletének; annál inkább, hogy a mindig tekintettel lévő pápa, csak átalános átkot mondott Tamás gyilkosaira s mindazokra, kik azt tanácsolták, vagy elősegitették. Miután a király ártatlannak vallá magát ama gyilkosságtól, közte s a pápai követek között Avranches-ban (1174) egyezkedés jött létre, melly véget vetett a világi s egyházi hatalom közti surlódásnak. A király kijelenté, hogy Tamás halálát sem nem rendelte, sem nem akarta, sőt rosz néven vette azt; igérte, hogy a pápákkal szorosan egyet fog érteni, ugy, hogy őt katholikus királynak ismerjék; hogy nem gátolandja az egyházi ügyekbeni Romába folyamodást; hogy minél előbb keresztet ragad s a Szentföldre vagy Spanyolországba megy, azalatt a Templomosoknak annyi pénzt ad, mennyin évenkint kétszáz katonát tarthassanak; hogy visszabocsátja azokat, kiket mint Becket barátait számüzött; a canterburyi egyházat birtokaiba visszahelyezi; mindazt, mit kormánya alatt az egyházak kárára rendelt, visszavonja;

hogy többé semmiféle pap személyesen világi birónak nem adatik által; hogy semmiféle püspökség vagy apátság egy évnél tovább a király igazgatása alatt nem marad; hogy a ki papot öl, a halálos büntetésen kivül javait is elveszitse; de az egyezmény legfontosabb része titokban történt, melly szerint Henrik, fia és utódai az angol koronát a pápától fogadják s nem tekintik magukat királyoknak, mielőtt a pápa által meg nem erősittettek [1]). Ekkép Becket megboszulása által Henrik elvesztette azt, a mit eredetileg czélzott, országa függetlenségét.

Az érsek gyilkosai bünbánatul csak arra köteleztettek, hogy Jerusalembe zarándokoljanak. A király térdenállva fogadta a követektől a feloldozást, fölmentetve a szertartásos ütlegektől. Ezen önalávetés gyümölcseiül tekintettek a franczia királylyali béke, a skóthoniak fölötti győzelem s Irhon meghóditásának bevégzése.

Irhon.

A kitünő természeti s erkölcsi tehetségekkel felruházott ir nép, mellyet csak leigázói rágalmaztak, huszonegy kicsiny államra volt felosztva, mellyek mindig hadban egymással, nem egyesültek közös védelemre. A királyok egyike elsőségi czimet viselt, de csak névszerint; s valahányszor valamellyikök meghalt, az öröködés miatt mindig erőszakos vérengzések történtek [2]). Azonkivül minden kis tartományban másodrangu fejedelmek léteztek, azután a c l a n o k (nemesek), kik egymástól elszigetelve s a fejedelmektől is kevessé függve, vetély s féltékenység miatt örök háborut viseltek. A dánok Európában legutoljára Irhont támadták meg, de belsejét nem foglalhatták el, hanem a XII. század elején csak a partokon alapitottak négy fejedelemséget: Ulster, Munster, Connaught, Leinster és Meath neve alatt.

Az ingadozó hatalmak közepett csak egy volt, a mi szilárd maradt, a vallás, csak egy vitázatlan s közös hatalom állt fenn, a papi. Irhon eleinte a Szentek szigetének neveztetett, azon apostoli buzgalmu s nagy tudományú férfiakról, kiket szült; utóbb elzárva minden közlekedéstől a kereszténység fővárosával, külön vallásunak tekintetett, mellynek érsekei nem voltak s püspökei is csak megáldatást kértek más püspököktől. Az angolhoni főpapok s a pápai követek azon voltak, hogy Irhonba is szokott egyházi rendezetet hozzanak be, s

---

[1]) **Baronius**, *Annales.* — **Muratori**, *Rer. It. script.* III. 465.

[2]) Mondják, hogy az irhoni királyok közül száztizennyolczat alattvalóik öltek meg, és pedig huszonnégyet nyilt csatában, a többit orozva.

végre sikerült is ama papságot Romának alárendelni; III. Eugen pápa egy követet küldött, ki a püspökök, apátok s világi főurak zsinatán (1152) négy érsekséget állitott fel, Armagh, Dublin, Cashel és Tuam városokban. De az irhoni főpapok fejességökkel elégületlenné tették a római udvart, kalózságot üztek s a lakókat rabszolgaságra vetették, miért is II. Henrik mindjárt trónra lépte után Salisbury Jánost a pápához küldé, hogy az mint a szigetek feje, minőül tekintetett, engedné meg neki Irhont meghóditni. Az angol születésü IV. Hadrián „Isten tiszteletére, a lelkek üdveért s ama népnek jóerkölcsökre hozatala végett" megengedte azt (1155), azon föltét alatt, hogy sz. Péternek minden évben minden tüzhelyről egy dénárt fizessen.

Henriket terve kivitelében megakadályozák egyéb események; azalatt azonban némelly normand főurak, kik, mint mondottuk, Walest meghóditák, megismertették magukat az oda kereskedni jött irhoniakkal, kik csodálták a normand főurak fegyverzetét s harciasságát. Midőn az O' Connor-ok az egész szigetet hatalmuk alá hajták, Dermot, Leinster királya, hogy visszanyerje országát, segélyül hivta a hallomásból ismert normandokat. Eljöttek (1160) a vasfegyverzetü harczosok azon nép ellen, melly csak fapaizsokkal, rövidke fejszékkel s éles nyilakkal voltak ellátva, melly okból könnyen legyőzhetők voltak. Dermot csakhamar észrevette hibáját s ohajtá visszautasitni őket hazájokba, hanem Fitz Stephen ekkép felelt: Mit kivánsz te? mi elhagytuk szeretett barátinkat, kedves hazánkat, megégettük hajóinkat, hogy meg ne szaladjunk: harczoltunk is már életünket veszélyeztetve; most tehát, bármi történjék, mi veletek fogunk itt élni és halni. Dermot, ki az idegeneket behivá, átkoztatott a többi királyok által; a normandok pedig, hogy megerősödjenek, uj csapatokat hittak honosaik közül, s a sziget ekkép elfoglalva maradt.

Ez féltékenynyé tette Henriket annyira, hogy parancsot ada ki, miszerint minden, Irhonban mulató hübérese tüstént térjen vissza. A foglaló főurak tehát inkább alávetették magukat s Henrik maga is áthajózván Irhonba (1171), felhasználta az ott egyedül erős hatalmat, az egyházit, s a vallás védnökeül és a pápai rendeletek végrehajtójául tolta fel magát. Pártoltatott tehát a pápság által, melly nem volt többé köteles a főurakat beszállásolni. III. Sándor megerősité aztán az adományozást, átokkal sujtva mindazt, ki Henriknek Irhon fölötti jogát megtámadná. Kivéve tehát azokat, kik a hegyekbe futva függetlenségöket fentartották, az irhoniak a hóditók szolgái maradtak, drágán

fizetve meg minden fölkelési kisérletet. Azonban nemzetet nem olly könnyen lehet kiirtani.

A hatalmára igen féltékeny Henrik a főurakat Irhonban el nem nyomhatta, mivel szüksége volt rájok, hogy az országot megtartsák. A normandok sokszor utánozták az irek szokásait, elhagyva a viadal- és lovagjátékokat, a hárfa hangjainál mulattak s belföldi nöket vettek feleségül. Azért Henrik attól félvén, hogy a főurak ott függetlenségre vergődnek, oda küldötte királyul legkisebb fiát Jánost. Ez a vele utazott apródsággal gáncsolta s boszantotta az egyszerü s épen nem lovagi irek szokásait, kik végre föllázadtak ellene. A meggondolatlan fejdelem megszökött, hanem a kedélyek föl voltak ingerelve, s a harcz a benszülöttek és az angolok között tovább folytattaték: emezek a király által gyanusitva vagy alávetve, amazok elnyomva a főurak által, kik önmaguk fentartása végett az elnyomást tartották szükségesnek. Irhont a hóditók soha sem tekintették hazájoknak, s azért sem a győzelemre nem törekedtek teljes erővel, sem a legyőzöttekkel nem bántak azon ildom-, igazság- és emberséggel, mint minőt az együttlakás és közös haza szokott sugalni. Az angol király veszélyt látott abban, ha a normandok az irekkel egybeolvadnak s netalán az ő népével vetélykedhető nemzetet képeznek; azért tilalom s engedmények által egyaránt ügyekezett az ellenségeskedést mindig megujítni. III. Eduárd a kilkennyi határozattal szigorúan megtiltotta az ir növeli egybekelést, minden egyéb viszonyt és az ir törvények szerint élést, az ir ruházkodást, bajusz-viselést, neveket és nyelvet; sőt az is tiltva volt, hogy valaki nyáját saját mezején ir pásztor által őriztesse.

Mikép tehát a normand főurak, meghóditva Angolhont, nem gondoltak többé a visszatérésre, hanem megtelepedtek, s összevegyülve a legyőzöttekkel és szövetkezve egymás között, fékezni kezdték a királyi hatalmat: Irhonban ellenkezőleg egymás között hadakoztak a főurak, messze lévén azon egyetlen hatalomtól, melly őket megfékezni képes lett volna, aztán a hóditói erőszakhoz a hübéri fejetlenség nyomorai járultak. A boszú növelte a függetlenség vágyát, melly azonban hét század mulva is ki nem elégittetett, de el sem fojtatott. A hóditások szomoru története Irhonban nyujt legsajátszerübb látványt. Másutt a hóditók idő jártával összeolvadtak a legyőzöttekkel, s habár mint nemesség és köznép, de mégis egy népet képeztek; itt hét százada mult, hogy a nép meghódittatott, s olly gyakran kelt föl saját függetlenségeért, ujjászületve az ellenséges csapások alatt, meg nem tartva egyebet hazájánál és az angol szabadság által adott tör-

vényeknél, mellyeket maguk az angolok ellen használ, meggyalázva őket saját nyomoru állapotával.

Henrik élete megzavartatott családi viszályok által is. Csupán politikai számitásból vette el a nálánál sokkal idősb Guyennei Eleonórát, ki neki mégis tizenkét év alatt nyolcz gyermeket szült. Ráunván Henrik, ágyast tartott jobbra balra, végre beleszeretett állandóban Clifford grófjának Rosamunda nevü lányába, melly nő balladák s románczok által magasztaltatott. Az idő által hüvé tett Eleonóra féltékenynyé lett, s hogy megboszulja férjét, a viszály magvait hintette el a királyi házban. Henrik, mint a zsarnokok átalában, igen gyöngéd volt gyermekei iránt, mig kicsinyek voltak, meg nem tagadott volna tőlük semmit s czimekkel és fejedelemségekkel tetézte őket; de az engedékenység szomoru következményei a korosodással még nem is mutatkoztak, midőn Henrik már is durva, szigoru, semmi ellenmondást nem türő apává lett; önkényesen röviditette őket jövedelmeikben, sőt, mint mondják, feleségeiket is elcsábitotta. Eleonóra ollyannyira melengette e bajokat, hogy azok komoly csapás szinét vették fel. Midőn a Becketteli viszály alatt Henrik, minden egyebet feledve, csak boszút ohajtott, hogy megalázza a canterburyi érseket, kinek elöjogához tartozott a királyok fölkenése, megkoronáztatta fiát Henriket a yorki érsek által (1164), s hogy az ünnepélynek annál nagyobb fontosságot adjon, maga szolgált az asztalnál s többször mondá, hogy azon naptól fogva nem ő az uralkodó.

Ezt Henrik csak kedveskedésből mondá, fia azonban komolyan vette s valódi király akart lenni, állitván, hogy ő, ki uralkodótól született, előbbre való, mint atyja, ki csak gróftól született. S igy az öreg királynak ezen, az egyházi tekintély kisebbitésére tett lépése saját kárára ütött ki. Eleonóra és az udvaronczok felbujtották az ifju királyt, hogy kérjen földet is, kincset is; mire ez vagy Normandia, vagy Angolhon átengedését kérte, minek megtagadására Franciaországba futott (1172), hol veje, a király, vele mint Angolhon királyával s Normandia és Aquitania herczegével bánt, s olly barátsággal volt iránta, hogy „vele mindennap egy asztalnál egy tálból evett s éjjel egy ágyban aludtak.“ Hozzá futamodtak fivérei, Oroszlánszivü-Richárd és Gottfrid s igen sok főur; még a kik legjobb barátjai voltak is az öreg királynak, a fiatal mellé álltak, ki Tamást megboszulni s az egyházi hatóságot visszaállitni igérte. Az apával csak törvénytelen fia, Hosszúkardos-Vilmos és a még gyermek Föld-

nélküli János maradt [1]). Az öreg nem kimélt semmi kincset, hogy maga mellett tartsa meg kevés hiveit, zsoldba fogadott huszezer brabantit s a római udvar hübéresének vallá magát. A pápa soha sem akarta az öreget trónvesztettnek nyilvánitni, bár annyi sérelmet szenvedett tőle, és annyi igéretet vőn a fiataltól; inkább átokkal sujtá a lázadó fiu pártosait s követet külde a béke helyreállitására. II. Henrik azalatt megverte a franczia seregeket és az angol lázadókat is (1173); a skót király fogságba esvén, a ló hasa alá köttetve hozatott Henrik elé, kinek hübéreseül vallá magát. Az öreg király Canterbury felé indul seregével, s három mérföld távolságban leszáll lováról s letéve minden királyi ékszert mezitláb megy és Tamás sirjára borul, s hogy bünbánatot tartson, ha netalán valamelly szóval alkalmat adott az érsek meggyilkolására, meztelenre vetkezik s ráfekszik a sirra, s a püspökök mindegyike ostorral három-négy csapást adott neki, mondván: Mikép Jézus az emberek büneiért, úgy ostoroztatol meg te a tieidért.

E tett megnyerte neki a népet s növelte párthivei számát; végre Toursban aláiratott a béke (1174), melly szerint a fiuk atyjok kegyébe visszajöttek s az öreg boszujának tették ki a népeket, mellyek velök tartottak. Kevés ideig éltek a fiuk egyetértésben; hanem az uj viszályok alatt a fiatal Henrik, miután hamura tétette magát s bocsánatot kért atyjától, meghalt (1186); Gottfrid pedig nem sokára követte őt. Richárd, ki most koronaörökössé lett, jegyese volt a franczia Alicenek, kit atyja is szeretgélt s-nőül akart venni, hahogy a börtönben tartott Eleonorától elválhatott volna. Uj háboru ütött ki tehát Fülöp Augusttal (1189), mellynek csak a columbiérei béke vetett véget, egészen Angolhon kárára, melly a hütlen főurakat megkegyelmezni kényszerittetett. Mit érezhetett az öreg király, midőn magát a Földnélküli Jánost is, kinek hüségében leginkább bizott, a hütlenek között találta! Épen ugy, mint Henrik német császár, egyházellenes viseleteért házi békéje veszélyével látszék bünhödni. Szivfájdalmában megbetegedett, s midőn halála óráján Richárd a béke csókját kérné tőle, megadta ezt, de felkiáltott: Csak azzal vigasztalna meg Isten, hogy meg ne haljak, mielőtt megboszultam magam. Végső perczeiben átkozta a napot, mellyben született, és fiait, kiket hátrahagyott.

---

[1]) *Lacklandnak* vagyis Földnélkülinek szokott neveztetni a király legkisebb fia, mivel számára nem jutott ország. E nevet különben a történetben csak ezen János tartotta meg.

A korabeliek között a nagyobb, az angolok között a leghatalmasb királyok közé tartozik. Daczára terjedelmes kövérségének igen tevékeny volt, sok ismerettel és szép előadással birt, bár vitéz a háborúban, még sem szerette azt, s belátta a legtávolabb következményeket. Eltörölte amaz embertelen jogot, melly a hajótöröttek vagyonát az államügyész által lefoglaltatni rendelé. Ám mégis haragra lobbanó, kérlelhetlen zsarnok volt; szavát megszegte, valahányszor neki tetszett; nyájassága is, mivel tettetés volt, nem tudott neki barátokat szerezni.

Oroszlánszivü-Richárd.

I. Richárd, ki Henrik után következett, eleinte jó szivet mutatott, szabaddá tette anyját, eltávolitá ifjukori gonosz tanácsadóit, s fivérét Jánost annyi birtok urává tette, hogy ez hatalomra majdnem egyenlő vala. Szeretetteljes ember volt, mi egész szokatlanság az akkori uralkodóházakban s különösen az övében, mellyről mondá: Benn van már családunkban, hogy a fiuk gyülölik atyjokat, ördögtől vagyunk, ördöghöz térünk viszsza. Lelkületét azonban megrontotta atyjának roszul alkalmazott engedékenysége és szigora. Mint fösvény apának örököse, Richárd mindenből pénzt kezdett csinálni, eladva jószágokat, városokat s várakat, magáéit ugy mint másokét; eladja a durhami püspöknek Northumberland grófságát s az itélőmesteri méltóságot; eladja a skót királynak az azon ország fölötti föuri jogot; eladnám Londont, — mondá — ha vevöt találnék. Jó alkalom volt ez a szászoknak egykori javaik visszaszerzésére, a normandoknak pedig birtokaik nevelésére, a városok községekké alakultak, ügyviselőkkel, kik a királynak a kivetett adóról felelősek voltak.

Ezen, az ő lovagi jó hirével annyira ellenkező kincsszomj mentetett az által, hogy ő a kincset a keresztes háborura gyüjté, vagy talán azon elbizakodásból tette azt, melly semmire sem becsültette vele öröklött javait, midőn Ázsiát meghóditni remélte. Elmenvén a keresztes háborura (1190), mellyet itt mindjárt elő fogunk adni, kanczellárul Longchamp Vilmost elyi püspököt s pápai követet hagyta, ki azonban csak magát és övéit meggazdagitni törekedett, s a milly erőszakos, épen olly pazarló volt, s nem tisztelte sem az alattvalók jogait, sem a király rendeleteit. A nagyszámu elégületlenek Földnélküli-Jánossal kezet fogva, elüzték a nagy kanczellárt s Gualtiert, a roueni érseket emelték helyébe (1191); s a püspökök, kiknek a pápa, követének elüzése miatt, az országban egyházi tilalom kihirdetését parancsolá, nem engedelmeskedtek.

Azalatt Fülöp-August franczia király, Richárd királytól Palaestinában szenvedett sérelmeket ürügyelve, háborura készült, mire az Oroszlánszivü, hogy sajátját védelmezhesse, a Szentföldet odahagyni kényszerült. Utközben elfogatott az austriai herczeg által, de a német császár VI. Henrik magának követelte a foglyot, miután az öt mint császárt inkább megilleti. Fülöp-August köszönetet szavazott Henriknek s kérte öt, öriztesse jól, mivel különben — ugymond — nem leend békéje a világnak. Ajánlatot is tett neki, hogy, ha átakarná öt adni, mindenesetre többet fizetend érte, mint amennyit váltságáért maga a fogoly igér. Richárd a német császár által a wormsi német országgyülés elé vitetvén, fölmentetett az ellene emelt gyilkossági vádak alól, hanem országáért hübéri esküt tett a császárnak s ötezer font sterling fizetésére kötelezte magát.

Mig az idegenek visszaéltek Richárd balsorsával, fivére János szinte ügyekezett azt felhasználni s Párizsba menvén szövetséget kötött Fülöp-Augusttal (1194), átengedvén neki Normandia egy részét s más földeket, s nőül nyervén tőle Alicet, azon igérettel, hogy segélyt is fog nyerni fivére megbuktatására. János azonban Richárd hiveitől mind Normandia-, mind Angolhonban visszaveretett.

Itt gyüjtetett pénz azon alávaló váltságra, mellyet Richárdért az austriai herczeg s VI. Henrik kivánt, ki mindazáltal visszaadta a fogolynak szabadságát, daczára a franczia király és Földnélküli-János által ajánlott összegeknek, hahogy tovább fogva tartaná ötet. Visszatérvén Richárd rögtön elővonta a magukat az Oroszlán barlangjába befészkelt rókákat; fivérét nyilt ellenségnek kiáltá ki, s midőn az idéztetésre meg nem jelent, birtokvesztettnek nyilvánitá ötet; azután ujra megkoronáztatta magát s az elmente előtt tett adományozásokat és eladásokat semmiseknek nyilatkoztatta, mondván, miszerint azok egyszerü kölcsönök és elzálogositások voltak; végre kiszáll a szárazföldre, hogy háborúval fizessen a franczia királynak. János elárulta hiveit s lekaszaboltatván egyszerre az evreuxi őrséget, átadta magát Richárdnak, ki megbocsátott neki, mondván: Megbocsátok neki s remélem, épen olly hamar feledendem vétkeit, a milly hamar feledendi el ő bocsánatomat.

A pápai követeknek sikerült fegyverszünetet kötni a franczia és angol király között, „kik nem akartak többé háboruskodni, hanem csak játszani, vadászni s bántogatni a főurakat," mint egy provencei elbeszélés mondja.

Richárd mégis gondoskodott népei javáról is, egyenlő súly- és

folymértéket hozott be, s kiirtani törekedett a tolvajokat, kiknek magában Londonban is tanyájók vala. Midőn Limoges viscontja régi dombormüvet talált Chalus kastélyában, Richárd mint fejedelem magának követelte azt, s tagadó választ nyerve, ostrom alá vette a kastélyt. A főur ekkor a kivánatot teljesitni igérte, de Richárd felelé: Miután már megvan a támadási alkalmatlanság, tehát ohajtom a bevétel dicsőségét s azon kedvtöltést, hogy a bennlévőket egytől egyig felakasztassam. Saját kárára tette ezt, mert a támadásnál halálos sebet ejtett rajta Gordon Bertrand. Övéi bevéve a várat (1199 apr. 6.), felakasztottak mindenkit, kivéve Gordon Bertrandot, kit a király elé vittek. Richárd ezt kérdé tőle: Mit vétettem én neked hogy megölj? — Mit vétettél? megölted saját kezeddel apámat és testvéreimet; azokat boszultam meg, s most örömest megyek eléje a kinpadnak, mellyet nekem szántál. Richárd bocsánatot és ajándékokat adott neki, hanem alig hogy kimult, Bertrand elevenen nyuzatott meg.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Harmadik keresztes háboru. 1189—1193.

Közepette a részletes érdekeknek, mellyek Európát háborgatták, s a szabadalmak, nemzetiség és tudomány megszerzésére vezettek, egy közös érdek a lelkeket és szemeket mindig Palaestina felé irányzá, mellyhez mindenkit vallási érzület kötött s azon tudat, hogy ott barátai, rokonai vagy polgártársai küzdnek és szenvednek. Alig hagyták el a Szentföldet III. Konrád és VII. Lajos, a musulmanok neki bátorodtak s több fejedelmet öltek meg részint csatában, részint az asassinok gyilkai által. Egy seregöket, melly az Olajfák hegyén Jerusalem visszafoglalása végett táborozott, nagynehezen tudták a lovagok visszaverni. Nureddin, az aleppói atabég, egymásután foglalgatta Mesopotamia városait, mig végre vallásos mosdakozásait a tengerparton tehette.

A keresztények, kik egyesülve egész Elö-Ázsiát elfoglalhatták volna, a rohamos de nem észszerü vitézség részletes gyakorlatában

emésztették magukat; a musulmanok pedig neveltetésöknél fogva a dolgok kimenetelét Istennek a vállalatok szentsége fölötti itéleteül tekintvén, mikép eleinte a veszteségek miatt csüggedezni kezdettek, ugy az ujabb győzelmek által ismét föllelkesültek. A kalifa, ki Bagdadban az islam tétlen képviselőjévé törpült, nem volt ugyan félelmes; de a feldarabolt hatalmat, melly egykor az ő kezeiben vala, megragadták a végetlen számu emirek, kik töle kértek ugyan megerősittetést, de biztosak voltak annak meg nem tagadásáról.

Nureddin.

Nagy hatalomra vergődött ezek közt Nureddin Mahmud, Omad-Eddyn-Zenghinek fia, ki edessai uralmát mindig uj foglalással növelte. Mikép az islam első hősei, ő is a vitézséggel önmegtagadást párositott, hosszan s buzgón imádkozott, pártolta a tudományokat udvarában; nagy fegyelemben tartá katonáit, kikről és családjaikról atyailag gondoskodott; de nem engedte meg, hogy földet birjanak, akarván, hogy a katonának a csatatéren kivül ne legyen más hazája.

Palotáját sem arany, sem selyem nem diszesité, tartományában bort nem találtál, s asztalára nem szánt egyebet, mint az ellenségtől elvett zsákmány törvényes részét. Midön kedvencz hölgye ékszert kért töle, ezt felelé neki: Én félem Istent s a musulmanoknak csak kincstárnoka vagyok; van mégis három raktáram Hemsben; használd azokat akaratod szerint; egyebet nem adhatok. Saját kezével dolgozott egy szószéken, mellyet Jerusalemben letenni szándékolt; buzgalmában üldözte a viszálkodókat, akár aliták, akár hashishiek, akár bölcselők [1]) voltak azok; azért nem csoda, ha csodákat müvelt.

Mint derék törvénytudó, maga is részt vett a peres tárgyalásokban, első állitott fel egy törvényszéket, mellynél a kinvallatás tanubizonyitás által pótoltatott. Néhány évvel halála után egy polgár, nem nyervén igazságot, az utczán ezt kiáltozá: Nureddin, Nureddin, hol vagy? miért nem jösz fölsegitni népedet? erre rögtön meghallgattatott, mivel a birák attól féltek, hogy az elhunytnak neve is zendülést támaszthatna.

Vitézül állt ellen a musulmanoknak III. Balduin (1153), s kiszoritotta öket Ascalonból is, hol addig mindig fentartották magukat. Nureddin ezt Damascus fejedelme hanyagságának tulajdonitván, berontott ennek államaiba, mellyek addiglan Jerusalemnek adót fizettek s annak elővédfalul szolgáltak; s Damascusban ütötte fel székét.

---

[1]) A szövegben *phelassefè* (vagyis bölcsészek) áll.

Vad csaták következtek, mellyek közben méreg által mulván ki a keresztények királya, Nureddin midőn sürgettetnék, hogy használná ez esetet a frankok megtámadására, igy felelt: Soha se mondja senki, hogy én háboritám fájdalmát ama népnek, melly méltán siratja olly jó királyát, sem azt, hogy én olly országot támadok meg, mellytől semmit sem félhetek többé.

Balduin utódja fivére, a már előbb Jaffa és Ascalon grófja, I. Amalrik lett (1162), kit gyülölt a nép, mivel fösvény, igazságtalan s a kormányzásban járatlan vala. Ez egy perczig sem késett Egyiptom ellen menni, kényszeritendő ezt a harmincz ezer aranyból álló adó megfizetésére s felhasználandó az ottani viszálkodásokat.

Majdnem ugy, mint a bagdadi kalifa, a kairói is tisztán vallási körre szorittatott, a vezireknek és sultánoknak engedvén által a világi hatalmat. Akkoriban ezek közöl ketten veszekedtek a főhatalom felett; egyikök, Shaver, Nureddint híta segélyül, ki öt be is helyezte az uralomba, de nem kapván meg az egyezmény szerint a jövedelmek harmadát, hadat inditott ellene, s megismerkedvén Egyiptom gazdagságával, sajátjává törekedett azt tenni. Követet külde a bagdadi sunnita kalifához, kérvén őt, szentesitné meg az elátkozott fatimita elleni vállalatát, mire az imamok azonnal rendeletet kaptak szent hadat hirdetni mindenütt az egyiptomiak ellen; s el is küldetett tekintélyes hadsereg e törekvések valósitására.

A jerusalemi Amalrik, segélyül hivatván a kairói kalifa által, latin követeket küldött hozzá, kik bevezettettek a diszlakba, mellyben a kalifa, szolgaságát vakitó ragyogványnyal takargatta. Először setét folyosókon, aztán tündöklő csarnokokon mentek által, mellyeket madárhangok s csermelyek zuhogása élénkitett, s hol a szemet ritka állatok s mondhatlan kincsek gyönyörködteték. A többi közt volt egy galambtojás nagyságu gyöngy, egy tizenhét drachmát nyomó rubin, másfél arasznyi hosszu smaragd, aztán kristály és porczellán végetlen mennyiségben. Mórok és heréltek által őrzött ajtókon keresztül eljutottak a trónteremhez; itt a vezir arczra borult egy szinfal előtt, melly mögött szolgává tett ura állt, aztán félrehuzatván a szinfal, előlépett ama szolgaisten s megerösité a vezirrel kötött szerződéseket.

Ezek folytán Amalrik beütött Egyiptomba (1163) s legyőzte Shirkút, Nureddin emirjét, s elfoglalva Alexandriát, kapott ötvenezer darab aranyat, hogy az országot odahagyja, mit meg is tett, miután a hadifoglyokat kicserélte. A kincsek, mellyeket magával vitt, bá-

mulatra gerjeszték a frankokat, benne pedig Egyiptom elfoglalásának vágyát kelték fel. Azért is értekezletet tartva vejével, Komnen Manóval s Assalyi Gerberttel, az Ispotályosok nagymesterével, átment ujra a földszoroson, nem többé mint szövetséges, hanem mint ellenség (1168). Adhed Ledinilla kalifa serailja hölgyeinek hajzatát Nureddinhez küldte, végső szorultsága jeleül; mire Shirku villámgyorsasággal segélyre sietett, s minthogy más részről az igért görög hajóhad meg nem érkezett, Amalrik hátat forditni kényszerült. Shirku a kalifát arra szoritá, hogy őt vezirnek nevezze ki; mi megtörténvén, nem sokára letette urát, s a próféta fiainak zöld szine eltünt s a fatimita-szakadás véget ért (1171).

Saladin.

Shirku alatt tette vitézségének első próbáit Saladin, ki aztán utódjává lévén a vezirségben, az islam hősei közt nagy hirre emelkedett. A katonái iránt bőkezü, az emirek ellen szigoru, a költöktől megénekelt s a buzgó musulmanoktól is a szakadás megszüntetése miatt kedvelt hős alighogy megszilárditá Egyiptom fölötti uralmát, mint egy uj József, magához hivta Kurdistánból atyját s rokonait, kik segitették őtet az emirek fékentartásában. Bár nagy hüséget tanusita Nureddin iránt, ez mégis gyanúba vette öt, s parancsolta neki összes erejével hozzá jöni a keresztények ellen. Saladin ezt nem tette, s már már kitört a háboru, midőn Nureddin meghalálozott (1173). Amalrik veszélyeztetve látván országát ama két hatalom egyesülése által, segélyül hivta az európaiakat; de mielőtt ezek elhatározták volna magukat, meghalt, ingatag trónt hagyván hátra tizenhárom éves és bélpoklos fiának. Nureddin is csak tiz éves fiut hagyott hátra; de midőn ennek birodalma mármár felbomlandó vala, élére állt annak Saladin, az özvegynek férjévé, a gyermeknek gyámnokává s aleppói atabéggé tette magát s czélul tűzte ki valósitni elöde terveit.

A keresztények, kiknek nem vala illy határozottságu fejedelmök, IV. Balduin gyámnoksága fölött versengtek; miglen arra először II. Rajmund tripolisi gróf, aztán Chatilloni Reinhold emeltetett. Hasznos lett volna akkor megtámadni Syria elégületlen s viszálkodó emirjeit; hanem e helyett jobbnak látták Egyiptom ohajtott elfoglalását ujra megkisérteni; s ekkép időt adtak uralma megerősitésére Saladinnak, ki Nureddin fiának halála után (1175) elfoglalta Aleppót, Edessát, Nisibist s Mesopotamia nagyobb részét. Midőn mégis Balduin végre elhatárzá Ascalon falai körül sikra szállni, a keresztények olly vitézséget fejtettek ki, minőt egykori dicsőségök idején; Saladin Ramlánál legyőzetve (1178. nov.), tevéjén a pusztán át egymaga me-

nekült Egyiptomba. Itt uj sereget gyüjtve s felhasználva a mieink vakmerőségét, lestámadásaival sokszor megrongálta öket. Balduin király aztán bélpoklosságban nyomorogva, a kormányzóságot Lusignani Guidóra bizta. Ez, bár Sybillának, a király nővérének s Montferráti V. Vilmos özvegyének férje volt, a nagyok irigységének mégis sikerült öt gyanuba hozni, annyira, hogy a király V. Balduint, Sybillának első férjétöli fiát kiáltá ki örököseül, II. Rajmundot, Tripolis grófját adván melléje gyámnokul (1185).

A főurak ekkor a jerusalemi királyságban önkényleg kezdtek dolgozni mindegyik a maga kezére, az alattvalók megtagadták az engedelmességet s a király nem volt képes sem megfékezni, sem igazságot szolgáltatni nekik. Néha a nyugati viszályok még itt is harczot idéztek elö s a milanói a paviaival, a velenczei a genuaival hadat viselt Palaestinában, mivel az otthoniak is hadat viseltek. Egyes vitézek a fegyverszünet daczára, szerte barangolva, folyvást nyugtalanitták a musulmanokat, mit Saladin minden alkalommal visszatorlott, annyira, hogy a keresztények ostorának neveztetnék.

Meghalván V. Balduin héthavi kormányzás után (1186), Rajmund egybehivta a rendeket, hogy a közügyekről tanácskoznának. Chatilloni Reinhold, Antiochia fejedelme, ki vitézségéről s regényes kalandjairól egyaránt hires volt, nyiltan Sybilla mellett nyilatkozott, ki pártoltatva a patriarcha és a Templomosok által is, elnyerte a koronát, mellyet azonban csakhamar Lusignani Guidónak engedett át, ki ekkép a nagyok beleegyezése nélkül lépett a trónra, mellyen magát fenntartani képtelen vala.

Lusignani Guido.

Chatilloni Reinhold, a béke megsértésével többször megtámadta volt a Mekkába indult karavánokat; miért is Saladin megesküdött, hogy megöli öt saját kezével. Nevetett a lovag s kiindulván várából ujabb hadi kisérletre, mennyire örült, midön egy karaván nal magát Saladin anyját is elfogá. Saladin, miután a foglyok kiadását hiába kérte, az arabok, törökök, kurdok s egyiptomiak közöl kilenczvenezer arabot szedett össze, s átkelvén a Jordánon, Tiberiásnál tönkre tette a keresztényeket (1187. julius 3.), fogságba ejtvén Guido királyt, Montferrati III. Bonifáczot, a mondott Reinholdot, s a Templomosok nagymesterét, sok más főemberrel s az igazi szent kereszt fájával együtt, melly nehéz körülmények között a hivők bátoritására együtt szokott volt hordatni, s melly körül a Templomosok jobb kimenetelre méltó hősiséget tanusitottak. Annyi volt a fogoly, hogy megkötözésökre nem voltak elegendők a sátrak kötelei, s némelly lovag saru-

szijjal szorittatott meg. Saladin nagylelküen fogadta a királyt és a főbbeket s megkegyelmezése jeléül megvendégelte őket, hanem Reinholdot saját kezével ölte meg, az Ispotályosokat s Templomosokat mind kivégeztette, s megengedé minden emirjének, hogy egy keresztény lovagot megölhessen. Ünnepélyes hálaimák zengtek Alláhhoz, és Tiberias, Sidon, Biblos, Nazareth, Ramla, Hebron, Betlehem, Lidda, Jaffa, Sichem, Berytos és Saint-Jean d' Acre föltételesen vagy föltétlenül megadták magukat. Maga Ascalon is megnyittatott Saladinnak váltságul a királyért s a főbb emberekért, kik mindnyájan esküt tettek, hogy Saladin ellen nem harczolandnak többé.

Jerusalem eleste.

Felfuvalkodván ez győzelmeiben, megrohanja Jerusalemet (okt. 2.) s csakhamar megadásra kényszeriti azt, megengedve a lakosoknak, hogy a keresztények birtokaira költözhessenek; a kik pedig megmaradnak, azokat ő nem bántaná, ha fizet minden férfi tiz bizantit, minden nő ötöt, minden gyermek egyet, azonkivül harminczezret a hétezer szegény számára; különben Krisztus sirja meg fog kiméltetni s egy bizanti megfizetése mellett látogatása is megengedtetik. E kedvező engedmények nem enyhitették a szerencsétlenek fájdalmát, kik raboltatni látták azon várost, mellyet megszoktak mint hazájokat szeretni, azonkivül mint szentet tiszteltek, s hiába védtek vitézséggel. Porban látván az arany keresztet, melly a szent sir templomán ragyogott, kimentek a Dávid kapuján, a papok a szent edényeket, a nők gyermekeiket, mások meg öreg atyjaikat vagy beteg testvéreiket hurczolva kifelé, melly látvány által megindulván Saladin, nagylelkü alamizsnát osztogatott s megengedte az Ispotályosoknak a betegeket tovább is ápolhatni. Jerusalem százezer lakója közől csak tizennégy ezren nem fizethették meg a váltságdijt, s ezek között is mintegy ötezeren gyermekek voltak. Most az Alláh kiáltásra Sion is szinte rengett bele, a szentegyházak mecsetekké alakittattak s az Omárében, melly damaskusi rózsák vizével tisztogattatott meg, felállittaték a Nureddin kezeivel készült szószék, mellyről az első imam hálát adott Istennek, hogy megszabaditá a várost, melly „Isten lakhelye, a szentek és próféták tartózkodási helye;“ s felszólitást tőn föl nem hagyni a szent háboruval, mig az istentelenségnek csak egy ága, csak egy gyöke él.

A Jerusalemből kijött szegények azalatt tovaüzettek jobbmódu testvéreiktől is, kik azzal vádolák őket, hogy gyávaságuk hita fel Isten haragját; még kenyeret sem kaptak, melly okból többen éhen haltak meg; egy nő pedig átkozva a kereszténeket tengerbe dobta

csecsemőjét. Némellyek Europába jöttek s elterjesztették a szent város elestének szomoru hirét. III. Orbán meghalt szivfájdalmában; az egész kereszténység meg volt ütődve, mint személyes csapás által; a városokon papok jártak szét képeket mutogatva, mellyeken Krisztust Mahomed taposta, egy arab lovas pedig a Szentsirt lova által becsunyittatta; mit látván a nép, mellét verte, mondván: M i s z e g é n y e k! Aztán a templomok és magánházak Jeremiás siralmától hangzottak, hogy a nemzetek urnője szolganövé tétetett. Mindnyájan Isten fenyitésének vagy intő ujjának nézték e csapást, azért felhagytak a haraggal s a vétkes tettekkel, mellőzték az elnyomást és sürüen gyakorolták a bünbánó önsanyargatást. VIII. Gergely ujabb keresztesháboru inditására lelkesülve [1]), a pisaiakhoz megy, kiengesztelendő ezeket a genuaiakkal, hogy együtt adnák oda a mondott czélra hajóikat, s a pisaiak csakugyan elsiettek Ptolemais védelmére, hová érsekök a ravennaival együtt fegyvereseket küldött; s a musulman hajóhad meg is veretett több izben; mig a genuaiak a pápa követeinek Europa minden hatalmához elszállitását magukra vállalták. Gergely alig kéthavi kormányzás után meghalt; hanem buzgalmát átörökölte III. Kelemen, ki követeket külde az egész kereszténységhez s imákat rendelt a Nyugat békéje- és a Szentföld megszabaditásaért. Azalatt Vilmos tyrusi érsek mindenütt a keresztet hirdeté, azt tették a papok latinul, a troubadourok a köznyelven.

Veresszakállu Fridrik, bár hetvenéves volt már, mégis keresztet ragadott számos főurral együtt; s minthogy azelőtt negyven évvel, midőn nagybátyját III. Konrádot Palaestinába követte, a rosz siker-

---

[1]) „Mindazoknak, kik töredelmes és alázatos szivvel nem irtóznak a fáradalmas utra indulni, indittatva az őszinte hittől s bűneik bocsánatának reményétől teljes bünbocsánatot s utóbbra az örök életet igérjük.

„Akár elvesznek, akár visszatérnek, tudják meg, mikép a mindenható Isten irgalmából, Péter és Pál szent apostoloknak és a mi hatalmunkból fölmentetnek minden egyéb, rájok szabható bünbánattartástól, ha büneiket teljesen meggyónják.

„A keresztények és családaik javai az Isten egyháza érsekei, püspökei s más főpapjainak különös védelme alatt maradnak.

„A keresztes birtokának érvényességéről törvényes vizsgálat nem fog rendeltethetni, mig vissza nem tér, vagy halálának biztos hire nem jő; sajátja pedig tiszteltetni és védetni fog.

„Egy keresztes sem lesz köteles az eddig tartozott kamatokat megfizetni.

„A keresztesek nem fognak fényesen öltözködni; kutyát, madarat s több affélét nem visznek magukkal, hanem egyszerüen öltözködendnek, hogy inkább bünbánó mint világi dicsőséget vadászó emberekhez hasonlitsanak.“

nek okait jól kiismerte, rendelé, hogy csak fegyverben jártas és magát két hadjáraton át fenntartani képes egyén vétessék föl; a ki honn marad, fizesse a tizedet. Értekezletbe bocsátkozék ezután a magyar királylyal, a konstantinápolyi császárral és az iconiumi sultánnal, hogy ezektől szabad átmenetelt és élelmi szereket eszközöljön.

Igy intézkedve elindult Regensburgból huszezer emberrel (1188); hanem Angel Izsák, ki akkor a görög trónt elfoglalta, gyanakodott, nem ötet jönek-e ezek megbuktatni, mivel Saladinnal szövetségben állt, s mivel köztudomásu volt, hogy ő gőgjében a többi Európa legnagyobb neveit nem ismerni szenvelgé s városában a musulmanoknak egy mecsetet alapitott. A kereszteseket tehát szüken látta el élelemmel, miért is ezek fegyverrel kényszerültek azt szerezni s haddal fenyegetni a népet, kik a latinok meggyilkolására a szószékről serkentettek. Végre kaptak mégis járműveket az áthajókázásra, hanem alig hogy a seldshuk területre léptek, háborittatni kezdtek a törökök által, s kénytelenek voltak levágni lovaikat, hogy ezek vérét igyák és husát megegyék; annyira hütlen s hazug volt az iconiumi sultán igérete. Aztán maga II. Kilisk Arszlán utjokat állta nagy sereggel a kereszteseknek, kik bár győztek, nyugalmat és élelmi szereket még sem kaptak, mig végre kivergődve Iconiumból Ciliciába jöttek.

E tartományt egy keresztény örmény család kormányozta, melly függetlenné tevén magát a görög császártól, Örményország királyának czimét vette föl. A keresztesek itt őszinte fogadtatást találtak, aztán átkeltek Cydnus vagy Kalikadnus (Salef) folyamán, de Barbarossa lovával együtt belefult (1190 jun. 10.). Megveretésnél nagyobb veszteség! olly nagy volt az iránta bizalom és a fegyelem, mellyet fenntartani tuda. A parancsnokságot akkor Sváb-Fridrik vette át, de a kiéhezettek nem tartottak többé rendet; a betegségek dühöngni kezdtek s nem kevesen visszatértek hazájokba. Maga Fridrik is meghalt aztán St. Jean d' Acreban, inkább, mint hogy zarándoklatát az orvosoktól ajánlott tisztátlan móddal beszennyezze [1]).

Más országokban is sikeres volt a keresztes hadrai felhivás. II. Henrik angol király egyezkedett e részben a franczia Fülöp Augusttal, fölékesitvén egymást testvérileg, a franczia vörös kereszttel, az angol pedig fehérrel, s megesküdve, hogy le nem teszik azt sem szárazon sem tengeren, sem mezőn sem városban, mig a Szentföldről

---

[1]) *Cum a physicis esset suggestum posse curari eum si rebus venereis uti vellet, respondit malle se mori, quam in peregrinatione divina corpus suum per libidinem maculare.* Godofr. Monac. ap. **Raumer**, *Gesch. der Hohenstaufen*,

vissza nem térnek. Egész sereg főur hasonló fogadalmat tett, s rendeltetett, hogy a ki nem ragad keresztet, fizesse le jövedelmei s ingatlan javai tizedét, kivéve a fegyvereket, lovakat, a lovagfegyverzetet, könyveket, ruhákat, ékszereket és drágaköveket. Egy Templarius, egy Ispotályos, egy királyi tiszt, s a királyi kápolna egyik papja szedte be e Saladin adót, mellyre a szerzetesek és azok is kötelezve voltak, kik uraik engedélye nélkül lettek keresztesekké.

Nem volt tartós a két király közötti béke, s a saladin-tized egymás elleni háborujokra fordittatott. De midőn Henrik meghalt (1189), lázadó fia Richard bünbánatból fogadalmat tőn keresztet ragadni, csakhamar egész Angolhon ‚Isten ugy akarja' szavaktól hangzott. Első tette ama rendetlen áhitatnak a yorki és londoni zsidók meggyilkolása volt; de miután az ezen szerencsétlenektől csikart pénz a szigorral behajtott saladin-tizeddel együtt sem volt a hadjáratra elegendő, a király elzálogositotta a korona javait s áruba bocsátotta a méltóságokat, s Normandia is gazdagon járult a vállalathoz.

Kezet fogott ezután a két király, hogy együtt vezessék a hadat, s szigorral ügyekeztek a sokaságot fegyelemben tartani. A ki rabolt, leberetváltatott feje s miután forró szurokkal leöntetett, tollal hintetett be; a ki arczoncsapta társát, háromszor a tengerbe mártatott; a ki karddal verekedett, kezét veszté; a szitkozódó minden szitokért egy ezüst obont fizetett; a gyilkos oda köttetett a megölt testéhez s vizbe dobatott; a nők föl nem vétettek; a férfiaknak megtiltatott az étel- s ruházatbani fényüzés, mint szinte a szerencsejáték, kivéve a királyt, ki azt tehetett a mit akart, és a lovagokat s papokat, kik egy éjjel és nappal husz soldo erejeig játszhattak. Hasonló engedményt nyertek a királyok, püspökök, grófok s bárók apródjai s fegyvernökei uraik jóváhagyásával vagy jelenlétében, a hajón.

Fülöp August átvevén szent Dénes egyházában az aranylángzászlót, a zarándok-botot és tarisznyát, s megáldatván a szent töviskoronával, tengerre szállott Genuában, Richárd pedig Marseilleben, s Messinában aztán összetalálkoztak. Fiatal lévén mind a kettő s inkább dicsvágyból mint áhitatból ragadván keresztet, csakhamar összevesztek és elváltak. Richárd, maga a lovagiság, de a haditudományban kevéssé jártas, hű tükre kora szokásai és szenvedélyeinek, inkább pazarló mint bőkezü, büszke, makacs s egyszersmind állhatatlan, kivánságát mindenben, bármibe került legyen, teljesitni vágyó, rohanó de nem állhatatos tevékenységü, merész, baromias és meggondolatlan volt, s midőn Siciliába jött, igen megtetszett magának a normannok s arabok ezen kéjtartományában. Nővérét Johannát,

az előbbi király II. Vilmos özvegyét, börtönbe tartá Tancred király, kit is Richárd Johanna szabadon bocsátására s huszezer obon aranyból álló hozományának visszafizetésére kényszeritett.

Alkalma volt ott tapasztalni, mennyire különbözik az angoltól az olasz nép. Amannál a vadászat szigoruan a királynak s néhány nemesnek volt fentartva, s jaj a parasztnak, ki a tilalmat megszegte. Nem ugy Siciliában, hol midőn Richárd egy paraszt házában sólymot vett észre, el akarta azt venni, hanem a paraszt ellenállt s bottal és kővel üzte el a királyt [1]). Nem látván magát teljes biztosságban, kizavarja egy igen jó fekvésü monostornak szerzeteseit, s behelyezvén oda katonáit, Messina fölött uralkodó erősséggé változtatta azt. A messinaiak azonban bezárják a várost s nem akarják a király népét beereszteni; mire Richárd panaszt emel Tancrednél, hogy büntetné meg engedetlen alattvalóit. Ekkor egy rész engedelmeskedett, mások még folyvást ellenezték Richárd bevonulását. Utóbb mégis erősitést kapván kivitte tervét s urává lévén az erősségnek, angol zászlót tüzött ott ki, s megesküdtette a polgárokat, hogy az angolokkali békét soha meg nem szegik. Végre elindult Siciliából az angol sereg és Cyprus partjain kötött ki (1191), hol roszul fogadtatván hadat üzent Angel Izsák görög császárnak, kit miután fogolylyá tett, Cyprust önálló királyságra emelte.

Ezalatt Saladin folytatta győzelmeit Palaestinában, hol a keresztények már csak Tripolis-, Antiochia- s Tyrusra voltak szoritva. Ez utóbbit ostrom alá vette ő, de Montferrati Konrád, Sybilla királynő sógora s a Saladinnál fogságban ült Bonifácznak fia, fenntartá karjával és buzditásaival a keresztények vitézségét. Azt üzenvén neki Saladin, hogy ha feladja Tyrust, atyját szabadon ereszti, ha pedig nem, kiteszi azt épen Konrád csapásainak, felelé neki: Eléje teszem a keresztények ügyét apám életének, s dicsőségemnek tartanám, ha családomban egy vértanu is volna.

Ezen állhatatosság minden oldalról lovagokat csődített hozzá, ugy hogy serege csupa hősökből állana s Saladin az ostrommal felhagyni kényszerülne. Elvonulva innen, megtámadta Tripolist, hanem itt is meghiusiták vállalatát Sicilia harczosai. Antiochia ellen ment ekkor, elfoglalta Tortosát s éhség által Karakót is. Csak ekkor adta vissza Lusignani Guidónak a megigért szabadságot, ki is fölmentetvén magát azon eskü alól, hogy Saladin ellen nem fog többé har-

[1]) **Roger de Hoved.** p. 672.

czolni, a pisai hajóhad segélyével ostrom alá vette Ptolemaist (St. Jean d' Acre-t, 1189.)

St. Jean d' Acre ostroma.

Saladin a bagdadi kalifa által szent hadat hirdettetett; miután nem Ptolemais védelméről volt többé szó, hanem, hogy a keresztes had hasonló ténynyel viszonoztassék s rohanás tétessék Európába a frankok ellen, még borzasztóbb az egykorinál. Europa inkább ösztönszerüleg, mint számitásból előérzé a veszélyt, s nagyszámu franczia s német lovagok előzték meg a kereszteseket; tizezer friz és dán is érkezett d' Acre mellé, mellynek őrsége mégis szilárdul védte magát. Fülöp August megérkezése után bevétethetett volna, ha Fülöp csupa lovagi gyöngédségből az angol királyt nem akarta volna bevárni, hogy a dicsőséget megoszsza vele. Richárd bevevén Cyprust, nem sokára megérkezett, de a régi viszály a két király között csakhamar ujra kiütött.

Meghalván Sybilla és négy leánya, Montferrati Konrád, Tyrus hatargrófja Lusignáni Guidót arra akarta birni, hogy a trónt Isabellának, Sybilla nővérének engedje át, kit ő Unfridtól, Toran urától elrablott s nőül vett. Különös volt akkor látni, mint veszekednek dühösen Konrád, Guidó és Unfrid a földnélküli trón fölött, s hogy a keresztesek, feledve a közös ügyet, egyikhez vagy a másikhoz csatlakoztak. Nevelte a viszályt a franczia király, magának követelvén a Richárd által elfoglalt Cyprus egy részét, Richárd ismét az ostrom alatt örökös nélkül meghalt Flandriai gróf kincseinek felét. Csupa czivódás, veszekedés volt mindenütt. Francziák, németek, genuaiak, Templomosok hévvel versengtek az angolokkal, pisaiakkal és Ispotályosokkal, s a helyett, hogy egyesültek volna a hitetlenek ellen, mig az egyik részt támadást tett, a másik tétlenül nézte azt. A dögleletes lég betegségbe ejté a két királyt, s minthogy Saladin orvosokat és frisitő szereket küldött, a betegek szentségtelen egyetértésről vádoltattak.

A jobbak mégis helyre tudták állitni a békét vagy legalább felfüggeszték a haragoskodást addig, mig Ptolemais bevétetnék. Folytattaték tehát az ostrom kettőztetett erővel; egy nap sem mult támadás és csatározás nélkül; az árkok emberek s lovak testeivel teltek meg, mit a vason kivül a betegségek is elősegitettek. Annyi sereg vesztegettetett már el, mennyi egész Ázsia meghóditására elég lett volna; s a vallási vakbuzgóság barbár tettekre vezetett. Richárd különösen a musulmanok réme volt, annyira, hogy az anyák jóval ama háboru után is siró gyermekeiket ekkép ijeszték: V i g y á z z, m e r t

Richárd jő [1]). Ám mégis a dühöngések közepett feltaláljuk a szeretet és önzetlenség tetteit is mind a két részen; néha abbahagyattak a csaták, lovagjátékok tartása végett, mellyekre a musulmanok is meghivattak; ollykor pedig egyegy Krisztushős párbajra hivta Mahomed vitézét, teljes lovagi udvariassággal. A keresztények költséges feslettségre adták magukat; Cyprusból háromszáz hölgyet hoztak, kik vásárt üztek kecseikkel, mint akkor, midőn szigetök a szerelem istennőjének áldozott. Midőn Fülöp Augustnak egy sólyma megszökött, megfogására az egész sereg kiindult; miután azonban a saracenok fogták el és Saladinnak adták, Fülöp nagyobb váltságdijt adott érte, mint a mennyit több harczosért kellett volna fizetni.

A musulmanok azalatt hősien védték Ptolemaist, mint védi az oroszlán bevérzett barlangját; görög tüzet használtak, s erős kirohanásokat tettek a keresztények ellen, kik mindnyájan de különösen a Templomosok és Ispotályosok majdnem emberfölötti vitézséget fejtettek ki, s a város ellen egy földhalmot hoztak mozgásba. Végre három évi ostrom, kilencz csata s száznál több ütközet után Ptolemais föltételek mellett feladta magát (1191), igérvén visszaadni a szent keresztfát, ezerhatszáz foglyot s fizetni kétszázezer darab aranyat. Midőn Saladin a föltételek teljesitését halasztaná, Richárd ötezer védtelen musulmant kardra hányatott. A város felosztatott a küzdő nemzetek között; de Richárd zsarnoki hatalmat kezdett ott gyakorolni, s midőn austriai Leopold egy toronyból saját zászlaját tüzte ki, azt sárba dobatta: mire a megsértett németek kivonultak a falak közől, a herczeg pedig alkalmas helyet és időt várt a boszuállásra. Fülöp veszélyeztetve látván saját hatalmát, oda hagyta a Szentföldet, ott marasztva tizezer gyalog és ötszáz lovas katonát, három évre megkivántató költséggel, és megesküdve, hogy Richárd államait ennek távolléte alatt nem háboritandja. Midőn elment, Saladin őt Európa leghatalmasb királyaul üdvözölte, a patriarcha áldást és pálmákat adott neki, s a francziák meg voltak vigasztalva, midőn királyuk az aranyláng-zászlót sz. Dénes templomába visszahelyezte, hálát adva a szentnek élete megtartásaért, s a szerzett dicsőségért.

Richárd ott maradt százezer fegyveressel s helyreállitván Ptole-

---

[1]) *Le roy Richart fit tant d' armes outremer à cette fois que il y fu, que quant le chevaus aus Sarrazins avaient pouour d' aucun bisson, leurs mestres leur disient:* Cuides tu, *fesoient a leurs chevaus,* que ce soit le roy Richart d' Angleterre? *Et quand les enfans aus Sarrazins bréoient, elles leur disoient:* Tai toy, tai-toy, ou je irai querre le roy Richart qui te tuera. **Joinville.**

maist, aztán királynak Lusignani Guidót, utódjának pedig Tyrusi Konrádot ismertetvén el, megkezdé regényes hősi tetteinek azon sorát, melly neki Oroszlánszivü melléknevet szerze. Saladin s fivére Malek-Adel, bár többször megveretve, leronták Ascalont s megerősiték Jerusalemet, mig a keresztények lerontott városaik ujjáépitésével foglalkoztak. Meggondolatlanul és siker nélkül mutogatva vitézségét, Richárd végre ebbe is beleunt, s békét ohajtott, de Jerusalem átadását hasztalan kérte, hasztalan ajánlván Malek-Adelnek nővére- Sicíliai Johanna kezét s Palaestina királyának czimét. Tyrusi Konrád a Hegy örege által küldött két orgyilkos töre alatt halt meg, s volt ki állitá, hogy Richárd ösztönzésére; aztán Champagnei Henrik nőül vevén a meggyilkoltnak özvegyét, Jerusalem királyának kiáltatott ki (1192). Richárd, cyprusi országát Lusignani Guidónak engedte át; s szándékba vette Henriket Jerusalembe behelyezni; azonban az út fáradalmai s magában Ptolemaisban a genuaiak és pisaiak közt kiütött harcz, austriai Lipót boszuló tétlensége s az angolhoni lázadás hire Richárdot reá birták a visszautazásról gondoskodni.

Egybehivott tehát öt franczia, öt angol lovagot, öt Templomost s öt Ispotályost, hogy tanácskoznának, mit volna jobb megkisérteni, Jerusalem elfoglalását, avagy Damascus vagy Berytos ostromát, avagy Egyiptom ellen menni. A többség ez utóbbira szavazott, hanem e határozat a francziákat és angolokat ugy összeveszité, hogy az egyenetlenség miatt semmire sem mentek. Richárd, daczára bámulatos tetteinek a csaták alatt, elvesztette a keresztesek becsülését és szeretetét, s kénytelen volt megelégedni azzal, hogy fegyverszünetet kötött Saladinnal három évre, három hónapra, három hétre s három napra, nem biztositván a keresztényeknek egyebet a Joppe s Tyrus közötti tengermelléknél, mig Ascalon, Gaza s Toran lerontva maradt, a foglyok és szent keresztfa visszaadásáról pedig szó sem lehetett. A két sereg vezérei megesküdtek, ezek az evangeliumra, azok a koránra; Richárd és Saladin kezet fogtak a követekkel, s a keresztény lovagok viadaljátékkal ünnepelték az inkább ohajtott mint diszes békét, s meglátogatván a szent sirt, mellyet nem tudtak megszabaditni, visszatértek Europába. Midőn Richárdnak a szent várost messziről mutatták, eltakarta szemeit s mondá: Jó Uristen! ne engedd látnom a te szent városodat, mivel nem tudom azt a hitetlenektől megszabaditni.

Richárd fogsága.

Gyöngélkedve szállt a tengerre, s minthogy a franczia király igéreteiben nem bizott, Olasz- és Németországon át akart hazajutni, s

miután tengeri vihar által Aquileja tájára vettetett ki, zarándoknak öltözött, hogy az austriai herczeg államain keresztül mehessen. Ez azonban kézre kerité őt, s a Szentföldöni bántalomért, megsértve az istenbékét, elég gyáván Dürrenstein (Tyrnstein) várába zárta, aztán ismét gyáván hatvanezer márkáért VI. Henrik császárnak adta őt el, ki Richárddal szinte üzérkedni kivánt. Senki sem tudta, mi történt Richárddal, miglen ő egyszer a magas várból letekintve, megismerte Neslei Blondel troubadourt, s elhangoztatva azon éneket, mellyet ők együtt szerzettek s daloltak, megismertette magát vele. Megtudták ekkép az angolok királyuk balsorsát s az austriai herczeg lovagiatlanságát; miért is az angol hübéresek, lovagok s püspökök a hübéri kötelesség szerint összeadták a szükséges váltságdijt, mellyet maga Eleonóra hozott el a német fösvénységnek [1]).

Igy végződött a harmadik keresztes háboru, melly olly temérdek vérbe került, s mellyet csak válogatott harczosok folytattak, miután a fegyencz s csavargó személyek kizáratván, abban csak jól felfegyverzett, bőr-paizsu férfiak vettek részt, kiknek paizsuk a belefuródott musulman nyilak által tövises-disznó alakját nyerte. Most nem a vakbuzgóság, hanem a lovagiság érzelmei adták az ösztönt, mellyek szerint a heves csata után másnap az angol és a musulman egy asztalnál ültek s a foglyokat kölcsönösen épen olly gonddal ápolák, a minő dühhel törtek rájok a csata alatt. Néha a keresztény lovag a musulmant azon vallomásra kényszerité, hogy az ő hölgye a világ valamennyi asszonya között legkitünőbb. A Coucyi várur, bucsut mondván hazájának, hogy Palaestinában dicsőségért, hölgye szerelmeért s a paradicsomért harczoljon, midőn d' Acre gyászos falai alatt halálra sebesittetett, könyörgött, hogy szive Vergy urhölgynek, Fayel nejének vitessék. A sziv azonban a férj kezébe került, ki utólagos féltékenységében ama szivet neje által megetette. Ezt megölé a rettenetes étel, gyilkosa pedig, nem találván nyugalmat, a Szentföldre zarándokolt.

Olly fokra emelkedett ekkor a lovagiság, hogy maga Saladin is lovaggá akart szenteltetni. S ő csakugyan mind vitézségre, mind nemeslelküségre vetélykedett a legderekabb keresztény lovagokkal.

---

[1]) Richárd kiszabaditása a legujabb időig inkább regényesnek mint igaznak tartatott, nem szólván róla csak egy 1455-i krónika, mellyet idéz Fauchet az *Anciens poétes français*-ben. 1839-ben mégis közzététetett Párizsban a *Cronique de Rains (Reims)*, melly majdnem egykoru s melly előadja Blondel troubadour tettét.

Csatában vitéz, a kormányzásban ügyes, musulman létére tiszta életü lévén, uralkodott saját szenvedélyein, hogy másokéinak annál jobban parancsolhasson; leszállitotta alattvalóinak adóit s mégis Kairóban mecseteket, kórodákat s bámulatos kutakkal ellátott erősséget tudott épittetni. Foglyává tevén Hugót, Tiberiás urát, százezer bizanti aranyat kért tőle váltságdijba, midőn pedig az felelné, hogy összes vagyona s földe nem elegendő illy összeg kiállítására, Saladin mondá: Engedek neked egy évet, s bizonyára nem lesz vitéz hitsorsosid között, ki téged segiteni nem sietne. — Uram, viszonzá a fogoly, náladnál nagyobb vitézt a keresztények között nem ismerek, azért engedd meg, hogy leg is először tőled kérjek ajándékot. Saladin erre amaz összeg felét rögtön elengedte, a többi emirek pedig hamarjában annyit adtak össze, hogy még tizezer arany maradna fel, mi a lovagnak szabadságával együtt odaajándékoztatott.

Saladin tisztán öltözködött, csak vizet ivott, szokott órákban ájtatosan imádkozott, s fájlalá, hogy a mekkai zarándoklatot nem teljesítheti. Hogy annál jobban hasonlitson a próféta első tanitványaihoz, gyülölte a költőket és tudományokat, s midőn egy bölcselő bizonyos uj elmélkedéseket adott ki, mellyek Saladin felekezetével ellenkeztek, megfojtatta a bölcselőt. Egyetlen könyve a Korán volt, ezt olvasta ő még lóháton is, midőn seregeit csatába vezette. Szigorúan igazságszerető volt, egyszersmind kedves és szelid ott, hol nem hóditásról s vallása terjesztéséről volt szó. El-Daher nevü fiára bizván egy tartományt, igy szólt hozzá: „Szeresd és tiszteld az Istent, a minden jónak kutforrását; töltsd be törvényeit, minthogy ettől függ üdvöd. Vigyázz, nehogy a gyilkosság fejedre essék vissza, mivel a kiontott vér soha sem alszik meg. Szerezd meg alattvalóid szeretetét s tiszteletét; szolgáltass nekik igazságot s gondoskodjál ügyeikről mint magadéiról. Istennek fogsz számolni a letéteményről, mellyet az ő nevében én bizok reád. Az emirek, imamok, kalifák s bármelly méltóságos iránt tisztelettel légy, meggondolva, hogy én e magasságra csak kegyesség által jutottam. Fondorlatot ne táplálj és meg ne sérts senkit, mivel az emberek nem feledik a bántalmat csak a boszu után; csupán az Isten bocsát meg a bünbánónak, mivel ő jótékony és kegyelmes.“

Saladin halála. 1193. marcz. 4.

Öt hóval azután, hogy Richárd Palaestinából elment, Saladin meghalt ötvenhat éves korában, nem hagyva sem palotát, sem kertet,

sem ingatlan vagyont, csupán negyvenhét ezüst pénzt és egy aranyat. Haldokolva, egyik tisztjéhez igy szólt: Fogd ezt a ruhát, mutasd meg a hivőknek s add tudtul, hogy csak ezt viszi magával sirba a Kelet ura.

Birodalma fel lőn osztva: elsőszülöttje El-Afdahl Jerusalemet és Damascust foglalta el; másik fia El-Alziz Egyiptomot, a harmadik Aleppót, a negyedik Amathot; fivére Malek-Adel Mesopotámiát; más fejedelmek szinte egy-egy várost vagy tartományt; és Saladin hadvezérei sem türték az uj urakat, csak kiváltságok és hűbérbirtokok nyerése mellett. Az Ajubiták e különböző államai hadat folytattak egymás között, s Malek-Adel, ki vitézségével már a keresztes hadakban hirt szerzett, magára vonta a figyelmet, mit felhasználni törekedett. A bagdadi kalifa nem birván erővel a viszálkodók megfékezésére, a hozzá folyamodókat csak azzal vigasztalta: Az Isten számot veend ellenségeidtől azon roszakért, miket neked tettek. Europa fejedelmei sem egyet nem értettek, sem gondosak nem voltak annyira, hogy e kedvező alkalmat felhasználták volna. Küldöttek mégis Palaestinába néhány embert és egy kis pénzt, mi által megsértetett a Richárdféle fegyverszünet, de egyéb eredmény nem eszközöltetett. Maguk a keresztesek tovább is viszálkodtak a jerusalemi trónörökösödés miatt, mig végre Lusignani II. Amalrik, Cyprus királya (1194) nyerte azt el (1197.), nőül véve Isabellát, I. Amalrik leányát, ki ama koronát egymásután Toráni Unfridnak, Montferrati Konrádnak és Champagnei Henriknek bizomány gyanánt hozta vala.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Az egyetemek.

A mozgalom, melly e század politikai életében olly nagy volt, hogy a társadalomnak más alakot adna, előtünt az értelmi életben is, mellynek központjai az egyetemek valának. A polgári társadalom alakját véve föl, az egyetemek is községi rendezetet kaptak, tisztes kiváltságok- és szabadalmakkal a tanitók- és tanulókra nézve. Életetve azon érdek által, mellyet a szóbeli közlekedés amazok és

emezek közt kelt, mint független tanhelyek, növekedtek erőben s méltóságban. Ritka lévén akkoriban a könyv s a magántanitás, élő szóból kellett tanulni, miért is amaz előadásokra nem fiúk, hanem meglett tisztes férfiak jelentek meg, kik, mint akkoriban minden, testületekbe egyesülve, részt vettek a közigazgatásban. Egy-egy híres tudós előadást tartott, mellyre hallgatók s tanitványok csődültek össze; más tanárok felhasználva amaz összejövetelt, előálltak saját tudományukkal, s igy egyetem alakult, nem a fejedelem vagy köztársaság rendeletéből, sem nem a közérdek szempontjából. A tanárok, kikre nézve nagy ösztön volt az, hogy az egész tudományos Európa szemei rajtok voltak, a tanitványok által jutalmaztattak, s az egyetem csak saját jó híre által tartá fenn magát. A városok, mellyek jóllétét a tanitványok csődülete nagyban elősegité, amaz egyesületeket fenntartani törekedtek, s vetélykedtek egymással a nagy ösztöndíjak megajánlásában.

Tehát mind a tanárok, mind az egyetemek különböztek a maiaktól, mellyek néhol csak szabad helyei az ifjuság megrontásának, melly kicsapongás és rosz példák között elpazarolja élte virágát, az érzelmek friseségét és az apai tüzhelynél beszitt erkölcsi elveket; első próbáit teszi a bünnek, olly tanárok alatt néha, kiket nem tisztel, kikben nincsen bizalma, látogatva ráparancsolt s hivatalos leczkéket, holott mindenütt legjobb módszerü tanitást s könyveket találhatna. Akkor ellenben sem könyvet sem tanitást nem kapott, a ki az egyetemekbe nem sietett; azért nem csoda, ha azokra ollyan sokaság csődült, mint egykor az olympiai játékokra, hogy a történetek annyit beszélnek róluk, és hogy, az itészet gyalázatára, elég hiúk voltak azok eredetét híres nevekre s messze századokra vinni vissza.

Afrikai Constantin, ki egészsége helyreállitása végett Monte Cassino kedves ege alá jött, hiressége által megalapitá a salernumi tanodát (1060), melly az orvostudományban szabályokat adott a középkorban, de mellynek rendezetét nem ismerjük. Egy időben keletkeztek a hires bolognai és párizsi tanodák; amaz Irnerius érdeme által a jogtudománynak, emez Abailard alatt bölcsészet és scholastica hittudomány székhelyévé lön. E tanárokhoz több több csatlakozott különféle szakban, s az idők szerint testületekké alakulván, engedélyt kértek a pápától vagy valamelly fejedelemtől, hogy egyetemekké lehessenek. Különböző eredetüek voltak: a bolognai tanitványokból állott, kik főnököket választva, ezeknek a tanárokat is alárendelték; a párizsit tanárok képezék, s a tanitványok alárendeltetek. E két rendszer közöl, mellyek a két városnak különböző ter-

mészetü kormányzatából, amott a törvényekhez hajló köztársságiból, emitt a hittudományi és monarchiaiból eredtek, az első Olasz-, Franczia- és Spanyolországban, a második Angol s Németországban terjedt el.

Bologna, egyetemének alapitását II. Theodosiusra szeretné viszszavinni 443-dik évben, hanem a történet erre hiteles okmányt nem talál a roncagliai előtt, mellyet Barbarossa Fridrik, mikép egykor Justinián Berytosnak adott, védelmet biztositva a tanodának minden külső bántalom ellen, fölmentve azt minden bünvádi és adóssági kereset alól, és megengedve tanárokból álló különhatóság választását, mellynek gyakorlása végett az egyetem egy igazgatót választhatott.

Ebben eleinte csak jog tanittatott, utóbb a szépmüvészetek s az orvostudomány is, végre IV. Incze a párizsinak mintájára hittudományi széket is alapitott. Külön egyetemek alakultak benne, sőt a jogi maga is két részre, u. m. hegyentuli és hegyeninneni nemzetekére oszlott [1]). Az idegen jogtanulók (advenae forenses) teljes polgári szabadalmakat élveztek, s összehivatva az igazgató által, kinek évenkint engedelmességet esküdtek, a gyülésekre, itt szavazattal birtak, s képezték a tulajdonképi egyetemet. A tanárok előléptetés esetében, és azon kivül évenkint egyszer engedelmességet esküdtek az igazgatónak és a határozatoknak; föl lehetett őket függeszteni s megbirságolni, a szavazattól és egyetemi hivataltól megfosztani: ugyanez állt a bolognai születésü tanulókra nézve, kik a helyhatósági kormánytól függtek.

Bolognában e szerint négy különböző hatóság állt fenn: a rendes városi, a püspöki, a tanári és egyetemigazgatói hatóság: Az ezek közötti gyakori surlódás s a tanulók zavargása sokszor felháboritá a várost; néha az összes tanulók egy másik egyetembe mentek, mig csak tulságos követeléseiknek elég nem tétetett; néha pedig Bologna a pápától átok alá vetve, elköltözni látta a tudós sereget, mellynek életét s gazdagságát köszönte.

Az egyetem pártfogása alá vette a számára dolgozó müvésze-

---

[1]) A hegyentuliak voltak: Franciaország, Portugalia, a Provence, Angolhon, Burgundia, Savoya, Gascogne és Auvergne, Bituria, Touraine, Castilia, Aragonia, Catalonia, Navarra, Magyarország, Némethon, Lengyel-, Csehország és Flandria. A hegyeninneniek: Romagna, Abruzzo s Terra di Lavoro, Apulia és Calabria, az anconai alsó és felső Marca; Sicilia, Florencz, Pisa és Lucca, Siena Spoleto, Ravenna, Velencze, Genua, Milano, Lombardok, „*Thessaloniaiak (?)* és *Celestinek (?)* Követtük **Savignyt**, *A római jog tört.* 21. fej.

ket, minők a másolók, kisfestők s könyvkötők, továbbá a tanulók inasai s némelly tőzsérek voltak, kik szabadalommal birtak a tanulóknak kölcsönözhetni. Az igazgató, ki tudós, nőtlen, legalább huszonöt éves tartozott lenni, de semmiféle szerzethez nem tartozhatott, évenkint ujra választatott előde, a tanácsosok s néhány az egyetemek által megbizott választók szavazata által. Ünnepélyeknél elsőséggel birt a püspökök s érsekek fölött, kivéve a bolognait, sőt a világi bibornokok fölött is. A magnificus (nagyságos) czim a XV. században ruháztatott rájok.

Minden nemzet egy vagy két tanácsos által képviseltette magát, kik az igazgatóval az egyetemi tanácsot képezték. Egy, évenkint ujra választott syndicus volt a két egyetemnek ügyvéde; aztán volt még ugyancsak minden évben ujra választott jegyzője, gazdája, két pedellusa sat. Mind a város, mind az egyetem évenkint egy díjtisztet nevezett ki a szállásdijak meghatározására. A tanulónak jogában állott a kivett szálláson három évig megmaradhatni, s a gazda, ki többet követelt, vagy méltatlan panaszt emelt, vagy roszul bánt a tanulóval, elvesztette szállásadási jogát.

Illyen s hasonló szabadalmakkal édesgette a város a tanulókat; fölmenté a tanárokat a katonai szolgálat, utóbb az adó alól is; az idegeneket akár tanárok, akár tanulók voltak, a városiakkal ugyanazon jogokban részesité, s kártalanitá őket a szenvedett lopásért, ha ezt a tolvaj nem tehette. Egy sajátszerü rendelet szerint a zsidók a jogtanulóknak farsangi mulatságra száznégy és fél font ezüstöt, a szépmüvészetek tanulóinak pedig hetven fontot tartoztak fizetni. Midőn először esett hó, a tanulók összegyülvén, jelesb tanáraiknak szobrokat emeltek belőle. Kik tudorokká lettek, meg kellett esküdniök, hogy Bolognán kivül másutt nem tanitandnak; az pedig, ki egy tanulót más egyetembe csábitott, halállal és jószág-elvesztéssel fenyittetett, ugyszintén az ötven éven felüli tanár vagy idegen tanuló, ki netalán szerződés szerinti idejének eltelte előtt máshova menne.

A tudorságot mint rangot adta meg a jogtudósok gyülekezete, s az jogot adott tanitásra és egyetemi hivatalok viselésére; ámbár határozva volt, hogy a magasb állomásokra csak született bolognaiak emeltethessenek. Hat évi tanulmány szükségeltetett az egyházjogi s nyolcz évi tanulmány a polgárjogi tudorságra. Miután megesküdött, hogy ez időt betöltötte, a tanulónak magán- s nyilván- vizsgálatot kelle kiállnia. Az elsőn két szöveg tétetett eléje, mellyeket neki az archidiacon és az őt bevezető tudor előtt megvitatnia kellett, szabadságában állván a többi tudoroknak ellenvetéseket tenni, mellyek-

nek megfelelve, a tanuló a szabadékosok (licentiatus) közé vétetett föl. A nyilvános vizsgálat a székesegyházban nagy ünnepélylyel tartatott. A szabadékos készülten beszédet tartott, azután egy jogi feladványt fejtegetett, melly közben a tanulótársak ellenvetéseket tehettek. Ezután az archidiacon vagy valamelly tudor megdicsérte s tudornak kiáltotta ki a vizsgálatadót, átadván neki a könyvet, a gyürűt és a föveget. A tudori kötelességek pontos teljesitésére nem kivántatott eskü; csak némelly részletes esküt kelle tenni [1]).

A ki tudorrá lett, joggal birt tanitásra, nemcsak Bolognában, hanem bármelly más, a pápa által megerősitett egyetemben. A szabadékosok nem tanithattak, bár minden tanuló öt évi tanulmány után egyetlen egy czikk, hat évi tanulmány után egész rész felett tarthatott előadást az igazgató engedelmével. Az illyenek baccalaureusoknak neveztettek. A tanfolyam egy évig tartott november 19. vagy 28-tól szeptember 7-ig, mintegy nyolczvan szün-nappal, és minden csütörtök kivételével, ha csak azon héten valamelly más ünnepnap nem jött közbe. Az előadások délelőtt korán reggel a harangszó (Ave Maria) után, délután estefelé tartattak, s csak szóbeliek voltak. A folyam vagy rendes vagy rendkivüli volt a könyvek szerint. Rendes előadásra szolgáltak a római jogban a régi Digesta s Justinián Codexe, az egyházjogban Gratián Decretuma és a Decretales. Minden más könyv rendkivüli volt, s a ki illyenből tanitott, a rendesből nem tanithatott.

Minő tandijt fizettek legyen a tanulók, meg nem határozhatjuk; bizonyosan az idő és helyek szerint különbözőleg; hanem a tanulók számából itélve, a tanároknak bő jövedelmök lehetett. Később nyilvános fizetések rendeltettek. Bolognában, hol 1384-ben a jogért tizenkilencz, a szépmüvészetekért huszonhárom fizettetett, a polgárjog tanárának ötventől háromszáz forintig ment fizetése, minden forintra harminczhárom soldót számitva. Miután valamennyinek fizetés rendeltetett, a tanárság közhivatalnak tekintetett [2]).

---

[1]) A magánvizsgálat hatvan, a nyilvános nyolczvan lirába került. Huszonnégy adatott a bevezető tudornak, egy vagy kettő a jelen volt tudoroknak, a szerint amint a vizsga magános vagy nyilvános volt. Az archidiacon minden vizsgálatért tizenkét és fél s minden beszédért három lirát kapott. Sokkal többe kerültek az ünnepélyes készületek, mellyekre nézve a pápa 1311-ben megparancsolta, hogy 500 liránál többet senki se költhessen.

[2]) Ime még néhány adat a tanárok fizetésére nézve. Guido da Suzzarra a római jogot a tanitványoktól megajánlott háromszáz bolognai liráért vállalta el. Dino da Mugello Pistojában évenkinti 200 pisai liráért, aztán Bolognában 10 bolognai liráért tanitott, mi azonban talán a tanitványok adományain kivül volt

Bolognában vétetett föl először az egyetemi tantárgyak közé a nyelvtan, és a florenczi Buoncompagno Forma literarum scholasticarum-ot vagyis fejedelmek s államférfiakhozi levelek irmodorát olvasta ott fel s babérral koszorúztatott meg. Szokásban volt, hogy a ki a nyelvtanári széket elnyerni akarta, ebbeli ohaját ragyogó ékességü s nagytudományu levélben (picturato verborum fastu et auctoritate philosophorum) tudatta; az élczes és büszke Buoncompagno tehát költött egy illyen levelet valamelly idegen tanár nevében, ki őt magát hivta föl a versenyre. Örültek most a vetélytársak s égig emelték ama koholt levél magasztosságát; midőn aztán a kiszabott nap eljött, összecsődültek a székesegyházba, de Buoncompagno fölfedvén a dolgot, vetélytársait megszégyenité; ötet pedig barátai diadallal vitték haza.

Kizavartatván Bolognából polgári zendülések által, némelly tanulók Paduában alakitottak jogi tanodát, melly magvául szolgált az ottani egyetemnek, a bolognaihoz alkalmazott határozmányokkal; kivéve, hogy itt az egyetemet tanulók, tanárok és tisztviselők képezték, s a tanárokat a tanitványok választották. Velenczei alattvaló nem lehetett magasb rangú tisztviselővé, ha tanulmányait ott az e végre felállitott három tanácsos felügyelete alatt nem végezte.

Egy másik zavargás alkalmával a Bolognából eltávozó tanulókat Siena magához hivta, ajánlván nekik hatezer forintot elzálogositott könyveik kiváltására. A sienai egyetem már a XIII. században létezett s ujjáalakittatott IV. Károly által 1357-ben. A perugiai 1276-

---

neki ajánlva; Nápoly 100 arany-obont ajánlott neki. A tarisznyás szerzetesek a florenczi Lapo-t 1270-ben élelmezés mellett 30 bolognai liráért vitték el, a physika és logika előadására. 1261-ben a vicenzaiak Arnoldot az egyházi jog előadására 500 lira fizetés mellett hivták meg olly föltéttel, hogy ha legalább husz tanitványa leend. Aldovrand a jogot 120, Raulo az orvostudományt 150 liráért tanitotta. Pillio Modenában a polgári jogot 100 márka ezüstért vállalta el. Aquinói sz. Tamás I. Károlytól hónaponkint egy arany-obont kapott. Baldo Piacenzában 1399-ben hónaponkint 164 lirát, 1397-ben pedig 1200-t évi fizetésül huzott; más tanárok hónaponkint 4—66 lirát kaptak. A tanitványok ollykor apródok gyanánt szolgáltak tanáraik körül; az egyik felvágta tányérában az ételt, a másik töltött neki sat. Odofred az egyetemi előadásokon kivül rendkivülieket is tartott azoknak, kik fizetni akartak; midőn azonban keveset venne be, utolsó előadását igy fejezte be: „Mondom nektek, hogy a jövő évben mint rendes tanár jól s olly hűségesen fogok tanitani, amint még nem tevém, de rendkivüli előadásokat nem tartandok, mivel a tanulók nem jó fizetők; szeretnek tanulni, de fizetni nem. Más mondani valóm nincsen; menjetek az Ur áldásával.“

ban keletkezett; a parmairól Donizo emlékezik [1]). A vicenzai, mellyet szinte bolognai tanárok és tanulók alapitottak, csak hét évig állt fenn. A vercellii község 1220-ban a hittudomány, aztán a polgár- s egyházjog, az orvostudomány, dialektika és nyelvtan számára tanodát nyitott, melly négy nemzet osztályaira szakadt; az első a francziák, normandok- s angolok, a második az olaszok, a harmadik a németek, a negyedik a provenceiak és spanyolok számára szolgált. E négy osztály igazgatói kötelezték magukat sok tanitványt szerezni, különösen a paduaiakat oda édesgetni. A község megigérte, hogy a tanulók lakásaul ötszáz szobát s olcsó élelmezést fog rendelni, a közbékét fenntartja, a tanulókat nem üldözendi s nem fogatja el sem adósságért sem egyébért. A tanárokat az igazgatók választszák, s a község két tanuló s két polgár meghatározása szerint fizetendi őket.

Pisában már a XII. században voltak jogtanárok, de az összes tanulmányok csak 1444-ben, midőn ezen egyetem Florenczbe vitetett által, hozattak be. II. Fridrik előtt alapult meg a ferrarai tanoda, mellyet IX. Bonifácz 1391-ben egyetemmé emelt. A római, mellyet IV. Incze 1245-ben alapitott, a Szentszékkel együtt Avignonba helyeztetett által. II. Fridrik, hogy alattvalói máshova ne kényszerüljenek menni, Nápolyban alapitott tanodákat, s bár nem engedte meg, hogy a tanitók és tanulók egyetemet képezzenek, ez utóbbiakat mégis sok szabadalommal ajándékozta meg; ám mégsem emelhette amaz iskolát azon virágzásra, mellyre a tanulók csődülete s bizalma által alapitott tanodák jutottak.

Több más, különösen jogtudományi tanoda keletkezett Olaszországban a következő három század alatt; minő volt a modenai, reggiói és piacenzai. IV. Károly a páviai egyetemet 1361-ben kiváltsággal látta el; s Galeazzo Visconti alattvalóinak a más iskolák látogatását eltiltva, a tanároknak gazdag dijazást rendelt [2]). A turini egyetem csak 1405-ben erősittetett meg a pápa, és hat évvel később a császár által.

A párizsi iskoláról, hogy már a Karolingok alatt létezett volna, nem birunk adatokat, hanem az azok bukása utáni két században

---

[1]) Chrysopolisnak nevezi azt

quia grammatica manet alta,
Artes et septem studiose sunt ibi lectae.

Rer. ital. Scr. V. p. 454.

[2]) Baldónak 1397-ben 1200 forintot; Maino Jasonnak 1492-ben 2250-t: Alciatónak 1536-tól 1540-ig 1000 scudit, 1544-től 1550-ig 7500 lirát; Menochiónak 1589-ben 6000 lirát . . . . .

már tanittattak a tudományok; a XII. században pedig már három jeles tanintézet virágzék ottan, mellyekből sok hires férfiu került ki. E tanodák lassan lassan testületté alakultak, mellyet Fülöp August 1200-ban igazi egyetemmé emelt, olly kiváltsággal, hogy igazgatója a királyi hatóságtól független legyen. Viszály támadván aztán az egyetem és a párizsi egyház kanczellárja között, a pápai követ Courçon Robert, hogy megelőzze a botrányt, rendezetet ada az egyetemnek (1215).

A testület ott csak tanárokból állott s hét karra u. m. három hittudományi, jogi s orvosi karra, aztán négy nemzetbeliekre, u. m. franczia, picard, normand és angolhoniakra volt osztva; később (1456) ez utóbbinak helyét a német foglalta el; e különböző nemzetbeliek a bölcsészeti, vagy mint akkor nevezék, a művészeti kart képezték; egyetemes tanitással az intézet csak a XII. század végén kérkedhetett. Az orvostudomány büszkén nevezé Corbeil Egyedet, kinek fáradsága nyomai még ma sem tűntek el [1]). A bolognávali vetély végett tanszék állittatott fel az egyházi jognak is; hanem ez egyetem mégis leginkább a hittudományról volt hires. A legfontosb lelkiismereti dolgokban az ő határozata kéretett ki, az egyházi vitályok eléje terjesztettek; s ha valamelly hittudóst meg akartak dicsérni, igy szóltak róla: Ugy látszik, mintha egész életét a párizsi egyetemen töltötte volna. Néha a polgárok számával egyenlő volt a tanulóké, kik egybesereglettek a tudománynak ama forrásához, az élet fájához, az Ur házának világához. És „a mi jót valamelly ország, a mi nevezetest hozott létre valamelly nép — mondják az egykoruak — a mi nemest és lelkest valamelly idő, a tudományok kincseit, a föld gazdagságát, a mi élvet szerez a léleknek és a testnek, a bölcseség tudománya, a szépmüvészetek disze, az érzelmek magasztossága s a szelid szokások, Párizsban az mind feltaláltatik. Egyiptom, Athenae s azon városok, mellyek valaha tudomány által virágzottak, ennek adják az elsőséget, a mennyiben amazoknál világi tudományt, Párizsban pedig az istenit keresik. Vele Athenae csak annyiban hasonlitható, hogy mindkét helyen a tudósok az első helyet foglalják el“ [2]). Kellemes volt a mindennel bővelkedő Párizsban lakni, hol tisztelt volt a papság, a lakosok kedvesen müveltek, teljes személybátorság, s az ide-

[1]) Nem régiben nyomatott ujra: *De compositorum medicaminum virtute.*

[2]) V. ö. **Jul. Brit.** *Philipp.* lib. I. Architremius költő **Bulaeus**-nál II, 484.; **Rigord**, c. 50. **Albericus** p. 451.

genek számára sok királyi kiváltság jótékony védelme, mindenekfölött pedig a kereszténység virágának gyülhelye, a mennyiben az egyház első méltóságosai dicsőségöknek tarták ott tanárkodhatni. A trónörökös herczegek Párizsba jöttek, hogy megszerezzék a másutt nem szerezhető ismereteket, ugyszintén a főurak minden részről, s a méltóságokra törekvő egyháziak; mindez ama csint és finomságot hozta létre, mellynek Párizs mindig előképe marad.

III. Sándor pápa számos fiatal olasz papot küldött oda; Velencze azokat hozta ide, kik utóbb az első méltóságokat viselendették; Párizs kedveért az angolok odahagyták Oxfordot; a németek szorgalmasan látogatták, sőt Norvégiának, Svédhonnak s Lengyelországnak sem tetszett messze; Magyarország sok főuri s egy királyi fiut is tarta ottan [1]). Egy egész utczát, melly még ma is arról nevezetik, könyvárusok laktak; a gazdagabb tanulókat pénzzel a tőzsérek és zsidók látták el, a szegényebbekről a herczegek és a király gondoskodtak. Bizonyos vallási ünnepélyekre vagy társuk eltakarítására közösen adtak össze. Tisztes öltönyben kelle járniok, s a tanodában határozott órában megjelenniök. Korán reggel a tanitók előadásait hallgatták; délután vitatkozások s ismét előadások, végre az ismétlések következtek.

Jelentékenyek és sajátszerüek voltak a tanulók kiváltságai [2]). A megérkezett tanuló szállást keresett leginkább a latin városban, s a hol megtetszett neki, onnan az előbbi lakót kikergethette. A háztulajdonos tartozott neki lovat kölcsönözni; a házbért, ha nagy volt, az igazgató leebszállitá; felmondani a tanulónak semmi szin alatt nem lehetett; ha ellenben szomszédságában erősszagu szereket áruló kalmár vagy kovács vagy más lármás mesterember lakott, ennek minden haladék nélkül el kellett költöznie. A tanuló, ha atyja meghalt, a tudomány érdekében megvett könyveket s csinált adósságokat nem tartozott megfizetni. Az állam semmiféle szolgálattétel szine alatt el nem vonhatja őt a tanulástól; ő a vizsgálaton tiltakozhatik gyanus tudor kikérdezése ellen; könyveit nem lehet elárverezni, mint a katona fegyvereit, s zálogba venni is csak a tanulás befejeztekor; élvezi a város összes polgárjogait, habár nem állandóan lakik benne; sem a tanár sem a tanitvány átok alá nem vethető. Tanulni

---

[1]) A kútfőket idézi **Hurter** *III. Incze életében*, I. könyv.

[2]) Leirta ezeket később **Rebuffi Péter**, *Monspessulani jc. in privilegia et immunitates universitatum, doctorum, magistrorum et studiosorum commentationes enucleatissimae.* Antverp. 1588.

s előadást tartani ünnepnap is szabad; azon foglalkozások közé tartozván ez, mellyek nélkül a világ fenn nem állhatna.

Fülöp August kivonta a tanulókat a rendes hatóság alól, miért is ezek bünvád esetében elfogattak ugyan, de rögtön az egyházi hatóságnak adattak által. Az egyetem hatósága csupán a tanodával viszonyban álló ügyekre szoritkozott; a tanulók gyakran az igazgatók és az ügyészek jelenlétében meg is ostoroztattak, melly szokás Olaszországban nem helyeseltetett. Szép-Fülöp kiváltságai közé tartozik, hogy az egyetem fölmentetik minden adó alól, mind maga mind k ö v e t e i részére, kik itt először emlittetnek; a polgároknak megtiltatott a tanulótól a házbér fejébe zálogot kérni; Párizs kapitánya és polgármestere, átvéve hivatalukat, a tanárok kezébe tették le az esküt. Ez időből való az ugynevezett S o r b o n n e feladványa, mellyet a tudorjelölt mindenki ellen védeni tartozott reggeli hat órától délutáni hatig, nem lévén más szünete, mint néhány percze délben, étkezésre.

Ennyi ifju összecsődülése a szokott bajokat vonta maga után. A gonosz nőszemélyek hálóikba szőtték a tapasztalatlanokat s olly szemtelen tolakodásra vetemedtek, hogy a tanulóknak egyesült erővel kelle őket néha lakaiktól eltávolitni. A fényüzés elősegité a feslettséget; a lakomák dőzsöléssé fajultak; a büszke tanuló megvetette az alázatos polgárt, s igy surlódások támadtak, mellyek nem mindig vér nélkül végződtek. Minden ujon érkezett deák egy, néha tetemes összeget (b é j a u n e) áldomásra tartozott adni, s mig az öregebb pajtások az ujoncz egészségére ittak, ez mindennemü tréfáknak ki vala téve. Egy határzata az egyetemnek eltiltá e jogot 1342-ben, csakhogy a tanulók aztán ama költséget önkényt viselték.

V. Orbán pápa az egyetemet átalakittatni rendelé (1366), s mellőztével az egyházjogi s orvosi karnak, a hittudományira nézve határoztatott, hogy a baccalaureusok, mihelyt a Mondatok könyvét magyarázni kezdik, legott illő ruha fölött tudori köpenyt és föveget viseljenek; hogy huszonöt év előtt senki se tanithasson, s hogy a tanulók az első négy év alatt a bibliát, vagy a Mondatok könyvét, a mint t. i. az előadás megkivánja hordják magukkal; ezeket, mielőtt a könyvárusoknak átengedtetnének a kanczellárnak és a kar tudorainak meg kell vizsgálniok. A mi a müvészeteket illeti, ezek tanulóinak nem padokon, hanem földön kelle ülniök. A felvétetni kivánó érteni tartozott a grammaticát és logicát s legalább egy részét az é v k ö n y v n e k; a szabadékosnak tudnia kellett az egész természettant, s legalább egy részét a mennyiségtannak; hogy pedig tanár

lehessen, szükségeltetett Aristoteles erkölcstana s a meteorologicai könyvek közől legalább három.

Egyháziakul tekintetvén, a tanárok nőtlenek tartoztak lenni; csak 1452-ben vétettek ki az orvos- és 1600-ban az egyházjog-tanárok. Az egyházi jog volt a kedvencz tanulmány; a római jog III. Honoriusnak egy rendelete szerint tiltva volt egész 1568-ig.

Igen nagy hatalomra vergődött a párizsi egyetem az állam és egyház irányában. A római udvarral mindig kissé feszes viszonyban állott; a királyoknak nagy segitsége, néha pártfogója vala. Nagy erélylyel védte saját jogait mind tisztviselők, mind egyesek irányában. Midőn egy saint-germaini polgár bevetette a papok földének egy részét, az igazgató kiment egy sereg tanulóval és tanárral, és a vetés összetiportatott. A királylyali gyakori viszályaiban az egyetem, ha jogaiban megsértve érzé magát, csak felfüggeszté az előadásokat és tagjainak szónoklatait, s a nép legott zavarogni kezdett annyira, hogy a hatalom engedett a közvéleménynek. E függetlenségét azonban szegénységének köszönhette, minthogy még saját épülete sem volt s többnyire zárdákban gyült össze. Miután a királyok XI. Lajos után önkényurakká lettek, megnyirbálták lassankint az egyetem hatalmát, mellyet ez a tudomány tekintélyével szerzett; aztán meg is szünt az egyetem az értelmesség központja lenni; a tudományok az iskolán kivül is kiterjeszkedtek; a sajtó elömozditá azokat, s ama hires testület népszerütlenné lett.

Már 1180-ban emlittetik Montpellier egyeteme, melly aztán a bolognainak mintájára rendezve, valamennyi kart magába foglalt. Az orleansi is (1305) nagy hirre emelkedett, különösen a római és egyházjogban. Toulouseban is alapittatott egy 1229-ben, az ottani nagyszámu eretnekek javitása végett; Valence s Bourges és talán Lyon és Vienne is birt egyetemmel.

Spanyolhonban már a XIII. század óta létezett a salamancai, később alapittatott a coimbrai és alcalai. Az angolhoniak közt legnevezetesb volt a bizonytalan eredetü oxfordi egyetem: s mindezek a párizsinak mintájára rendeztettek, de nem voltak annyira függetlenek a királyoktól.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Jogtudomány.

Már ez elbeszélésből is láthattuk, milly fontos tanulmány volt légyen a jogtan. A római jog, melly tökélyesen soha sem veszett ki, sőt némelly tartományban mint a legyőzöttek tényleges törvényhozása s az ügyek és polgári élet gyakorlatában is fennállt, a XII. században elárasztá a tanodákat, elméletivé lőn s ugyanazon állásra emelkedett, mellyre a hittudomány és a scholastica. Bámulatos és példátlan tény, hogy egy letiprott népnek holt törvényhozása egész Európa politikai és társadalmi tudományává lőn, és hogy még ma is a törvénykönyvek támaszt vagy magyarázatot találnak Papinián határozataiban vagy a glossatorok (értelmezők) véleményében.

Bár el nem vesztek a római jog kútforrásai, ama törvényhozás mégis az eldurvult népre nézve bonyolodott s túltudós volt; a hübérrendszerrel nehéz volt azt összeegyeztetni. Azonban az olasz városok gazdagsága, kereskedelme s hatalma növekedtével az uj bonyolulatokban elégtelennek találtatott a germán jog, s minthogy azon esetek, mellyekről ez nem gondoskodott, a római jogban megoldva találtattak, az elmék erre adták magukat, s a polgárok egy uj nemét, a jogtudósokat hozták létre.

Mondják, hogy midőn Amalfi 1135-ben kiraboltatott, akkor fedeztetett föl a Pandectàk egyetlen példánya, s II. Lothár jutalmul a pisaiaknak adta azt, rendelvén, hogy a germán jog helyett a római hozassék gyakorlatba, s ennek tanitására tanszéket állitott fel. Ez kevés valószinüséggel bir, miután meg van mutatva, miszerint a Pandectàk soha sem mentek feledésbe, s Lothár okmányát sem látta senki. Ezen codex, melly hosszú ideig nehezen láthatott ereklye vala, most könnyen láttathatik ama kézirati kincsek között, mellyekkel bir a florenczi Lőrincz-könyvtár. Ugy látszik, Justinián korából való. Hogy egyetlen eredetinek bizonyittassék, felhozatik, hogy a könyvkötő fölcserélve tett be egy lapot, s e hiba megvan az összes ismert példányokban, mint mellyek egyszerü másolatok voltak. Ugy látszik mégis, hogy az értelmezők több szöveget hasonlitottak össze s ugy készitették a bolognai, közönségesnek elnevezett kiadást. Hogy igen gyérek voltak a példányok, mutatja a fontosság, melly a kérdéses kötet birtokának tulajdonittatott, mellynek fölfedezése s diadali hire sokak figyelmét hivta fel, kikkel az előhaladt müveltség müveltebb törvényhozás szükségét éreztette.

Irnerius.

Irnerius először tanita jogot szülővárosa-Bolognában (1110—20?); s az ifjak, kik az uj tudomány hallgatására csődültek, hazájokba térve, egyes esetekben, ha nem máskor, legalább a hol a helyi törvény hallgatott, a római jog határozatait alkalmazták. Fennmaradtak nagyrészben e hires bolognai tanár értelmezései, valamint más, a tanoda használatára készitett munkáinak emléke ; a tanodából utóbb bucsút vőn, hogy a császár szolgálatába álljon. Nagyelméjü s gondolkodó lévén, mellőzte az előbbi századokban tett jogkörüli müveket vagy kisérleteket, és mindent saját fejéből teremtett. Van, ki neki tulajdonitja az Autentica-kat is azaz kivonatait azon Ujabb törvényeknek (Novellae), mellyek a császári rendelmények helyébe hozattak s ben vannak a Codexben, s melylyek törvények gyanánt idéztettek és követtettek. Csakugyan úgy látszik, mintha ezek nagyobbára tőle eredtek volna s hogy szaporodtak utódai alatt, miglen Accursius azok sorát befejezte.

Mint tanitványai emlittetnek Bulgarus, Martin Gossia s Jacopo, Bolognából ; és Hugó, Porta Ravegnanából. Bulgarus, kinek os aureum (arany száj) volt a mellékneve, élete végén megtébolyodott. Martin Gossia copia legum melléknévvel, egy, Bulgarussal ellentes felekezetnek volt feje; tulnyomóságra azonban a Bulgarusé vergődött, miután a jeles Azzo János és Accursius Ferencz a mellé álltak.

Már emlitettük, mikép Veresszakállu-Fridrik ama négy jogtudóst hivta fel itélni a királyi előjogok fölött. Ők azonban, minthogy a hübéri intézmények- és szokásokra alapitott jogok megoldását föl nem találták a római jogban, más részt meg maguk nem is mertek itélni, két birót kértek minden várostól s ezek tanácsa mellett a határozat egészen Fridrik javára ütött ki. Ez sokszor mulatozott velök s kérdé egyszer: a világ ura-e a császár? mire Martin Gossia a római intézményekkel egyezőleg igennel felelt; Bulgarus ellenben azt mondá, hogy az urság csak a tulajdonra vonatkozik. Fridrik az elsőnek oda ajándékozta saját lovát, mellyen ült, mire a másik felkiáltott: Amisi equum, quia dixi aequum, quod non fuit aequum. A tanitványokról feltalált adoma, melly mégis a két tudor vélemény-különségéről tesz bizonyságot.

Bulgarus alatt tanult Rogerius, ki a Summa Codicis-ban a jogtudomány körül az első rendszeres kisérletet tette. Piacenzai Ottó Mantuában tanitott, de megtámadtatván éjnek idején Baila Henrik által, kinek véleményet megczáfolni merte, nagynehezen tudott

Montpellierbe menekülni, hol ő nyitotta meg az első jogi tanodát (1192). Habár követelős meg szerfölött hiu volt, mégsem hiányzik benne a tudományos szellem és a kutforrások ismerete. A cremonai Bassiano János szabatos előadással birt s mű-kifejezései, bár itt ott homályosak, de igen elmések.

Pillio da Medicina Bolognában már mint ifju tanitott; s midőn a modenaiak száz márka ezüstöt igértek neki, ha hozzájok menne, a bolognaiak megeskedtették öt, hogy két év alatt máshova nem megy tanitni; a modenaiak ekkor, kiknek talán csak az volt szándokuk, hogy vetélytársnőjöket megfoszszák tőle, ajánlották neki, hogy náluk ha nem is tanitna, mégis annyi évi fizetést húzand, mit el is fogadott. Leginkább párbeszédben irt a jogtudomány és a szerző között, roppant hiusággal s logikai okoskodások szenvelgésével. Mondják, hogy néhány kőmives dolgozva intette az elmenőket, vigyáznának magukra. Egy polgár nem hallgatván az intésre megsértetett egy kő által, miért is panaszt emelt. Pillio azt tanácsolta a kőmiveseknek, ne felelnének, mire a birák őket mint némákat el akarták bocsátni, midőn a vádlott igy kiálta fel: Hogyan némák, ha nekem kiáltani tudták, vigyázzak magamra? Olly vallomás, melly szerint a kőmivesek fölmentettek.

Dicsértetnek még Alberico da Porta Ravegnana, kinek annyi volt a tanitványa, hogy a tanácsházban volt kénytelen előadást tartani; a bresciai Cavriano Vilmos s mások, kiket hosszú volna elősorolni. Azon időből valók a Petri exceptiones legum romanarum, mellyek szerzőjéről csak annyit tudunk, hogy franczia volt, s négy könyvben rendszeresen tárgyalta a jogot, jobbára a rómait, mellynek kútforrásait ismeri, s bár nem mindig itészileg, de mégis használni tudja. Midőn Theudebald, canterburyi érsek Milanóba jött, hogy Coelestin pápára hivatkozzék, olly jogi viták fejlődtek ki, mellyek a jogi könyveket Angolországban is megismertették, s Rogerius Voccarius Oxfordba ment azok tanitása végett, de abba kellett azt hagynia a scholastica tanulói által emelt nehézségek miatt. Illy czimű könyvét: Liber ex universo enucleato jure excerptus et pauperibns praesertim destinatus, költség s idő kimélés tekintetéből tanitványainak irta, kik itt az eredeti szöveget nehezen szerezhették meg. Az oxfordi egyetemben szerezhette Salisbury János azon nem mindennapi ismeretet, mellyet a római jog körül tanusit.

A középkor első szakában az egyház szerette s művelte a római jogot; de midőn ez a XII. században annyira emelkedett, hogy

az egyházival vetélykednék, s ennek sok tisztelőjét magához vonná, a római udvar megakadályozá vagy roszalá ennek tanulmányozását. Sz. Bernárd a fölött panaszkodék, hogy Rómában a pápák épületében az Ur törvényei helyett a Justiniánéi tanittatnak. Egy római zsinat eltiltotta a szerzeteseknek a római jog s az orvostudomány tanulását, melly sokszor ismételt tilalmat Honorius pápa, különösen Párizsban, a hittudomány székhelyén, mindon egyházira kiterjesztett. Be sem is vette magát oda a jogtudomány egész 1568-ig; mire nyolcz évvel később Cajus (Cujaccio) engedélyt nyert azt nyilván tanithatni. Ekkor már javában tanittatott a montpellieri, orleansi, toulousei, valencei s bourgesi egyetemekben; Salamancába a XIII, Alcalába a XVI. században hozatott be. Angolhonban III. Henrik s I. Eduárd idejében kapott lábra, de minthogy a római jog az ez országi törvényszékekkel kevéssé egyezett meg, az egyházi jog tanárainak hagyatott s a tudorság mindkettőből egyszerre adatott.

Ama tudománynak diadal helye tehát mindig Olaszország vala, s nem fejedelmi kegy vagy határozatok által, hanem az idők szükségei szerint. A szabad, kereskedő, gazdag s népes lombard városok nem elégelték meg többé a germán törvénykönyvek szük körét s a római jog csekély ismeretét. Elavulván a Nagy-Károly behozta személyes jog, szokássá lett Európa népeinek nagyobb részét ugy tekinteni, mint mellyek a birodalmi egység által szorosan összeköttettek, és a különböző nemzetiségek mellett, a birodalmat, az egyházat s a latin nyelvet közösnek tekinteni. Most is tehát alighogy megalakult a bolognai tanoda s tovább terjeszté az ismereteket iratok s uj tanodák által, a római jog is az egész kereszténységnél közösnek kezde tekintetni, mi által annak tekintélye fölöttébb emelkedett. Nem a sváb császárok pártfogása, sem nem a vetélykedő városok versenye volt tehát, melly a bolognai tanodát felállitá; és II. Fridrik szabadalma csak tiszteletteljes elismerése volt a már előtte fennállottnak. Megdönthetlen tény, hogy a szabad városokban a jogtudósok fontos testületet képeztek, nagy tekintélylyel s az első hivatalokat és méltóságokat viselve. Az első családok fiai a jogtudományra adták magukat, gyakorlati értelem- s valódi méltósággal. Bolognai Azzo, kinek iratai átalánosan méltányoltatnak, ezer tanitvány előtt tartá előadásait.

Accursius. 1151—1229.

Felülmulta öt tanitványa, Accursius Ferencz, ki Bagnolóban, Florencz mellett született. Ha nem is voltak eredeti művei, annál hiresebbé lett Glossa continua-ja által, mellybe fölvette az előtte

valókat is, mint szinte az értelmezők értekezéseit s kivonatát. Nem érti a megválasztást s nem eléggé világositja meg a jogtudósi vitályokat s a megoldásokat; de fenntartotta sokak véleményét, kiknek elvesztek irásaik. Életében olly tekintélylyel birt, hogy véleménye törvény gyanánt idéztetett, s az utána következett jogtudósok a szöveg helyett az ő értékezését tanulmányozák, miért is vele a jogtudomány uj korszakba lépett. A tanárok szóárba merülnek s szőrszálhasogatókká lesznek, belefojtják a szöveget a magyarázatba, semmit sem hagyva fenn a tanitványok önálló gondolkodásának. Irályuk barbár, melly részben mégis kivétel gyanánt emlitendő Dino da Magello (1313). Ez részt vett a Decretales VI. könyvének szerkesztésében s olly nagy hirre emelkedett, hogy a püspökök még életében azt határozták, hogy az igazságot a törvények és határozmányok szerint kell kiszolgáltatni; a hol pedig a római törvény és Accursius glossája hallgat, ott Dino határozzon.

Ravanis Jakab (1296.), Langres mellett, toulousei tanár, aztán verduni püspök, első készitett jogtudományi szótárt s behozta abba a dialecticát, mellyel aztán az utóbbiak tulságosan visszaéltek. Még roszabbra fordult a dolog, miután Lullo Rajmund az ő Ars magnaját a jogtanra alkalmazá; úgy, hogy e tudomány hanyatlásnak indult, miglen a XV. században uj életre hozatott.

A Pandectàk értelmezésére mély itészet, nagy ismerete a nyelvnek s római régiségeknek kivántatott volna, minek hiányában a helyett hogy megigazitnák a szöveget, bizonyossá tennék az időt, s bele hatnának a törvény valódi értelmébe, azt magyarázgatják, hogy etsi annyi mint quamvis, és admodum annyi mint valde; hogy Tiberis Tiberius császár nevétől veszi nevét. Ulpiánt és Justiniánt Krisztus előttre teszik; Papiniant Marcus Antonius által öletik meg, s a pontifex-et pápának s episcopusnak fejtegetik. Van bennök mégis ügyesség s törekvés, különösen Accursiusban, a távoli helyek összeállitásában, a szinleges eltérések összeegyeztetésében s értelmezés végett a kutforrások használásában, a mennyire engedte a történetbeni járatlanság, melly ugyanaz volna még ma is, ha Ulpián s több régi jogtudós föl nem fedeztetnek.

A Pandectákkal kezökben vala Justinián törvénykönyve, az Institutiones, Authenticae, az Epitome Juliani, egyéb semmi: ők hozzáadták a lombard törvényeket, vagyis a lombardiai hübérjogot, a császári uj törvényeket, az egyházi jogkönyveket s a városok határozmányait. Az értelmezők irtak és tanitottak egyuttal. Az előadások a Corpus juris öt része fő-

lött tartattak. Egy tanár több folyamot adhatott elő s azért igen sok tanitványa lehetett; minden folyam egy évig s minden előadás egy óráig tartott. A XIV. században megváltoztaték a felosztás s a Digesta és a Codex egyszerre két tanár által adatott elő, mig egy harmadikra a Volumen bizatott, melly az Institutiókat, az Autenticákat, a hübérjogot, a császári törvényeket s a Codex három utolsó könyvét tartalmazta. Később minden egyes tárgyra különös folyam rendeltetett, különösen Bolognában, hol a jegyzők is hivatásukhoz tartozó folyamot végeztek s tudorság nyerhetési joggal is birtak [1]).

Nagy szellemi élet bizonysága marad a XII. s XIII. század jogértelmezőinek élénk vitája, melly elméleti is, gyakorlati is, s annál bámulandóbb, hogy nem segittetett más tanulmányok által; már e mozgalmakban a jövendő európai jogtudomány előszikráit látjuk. De az első, szabad, független, életdús értelmezők csakhamar másoknak adtak helyet, kik birtak dialecticával, de nem értelmes tudományossággal. Amint a köztársaságok összekoczódtak, pártokra szakadt minden, majd utóbb a zsarnoki önkény nem engedte meg azon szabadságot, melly a törvények fontolására szükségeltetik. Bologna ekkor elvesztette elsőségét s Pisa, Perugia, Padua és Pavia foglalták el helyét. A módszerben mindig túlnyomóbbá lett a dialectica; az okoskodás nem a szöveg hanem a magyarázat körül forgott, melly meggyarapodva Cino da Pistoja, Bartolo és Baldo művei által, a szöveget hozzáférhetlenné tette; megszünt minden eredetiség, mindenki mások nyomdokain haladott.

A tanodákban meghatározott könyvek használtattak, egyegy évben csak néhány szöveg magyaráztatott, s igy mind a mélységnek, mind az eredetiségnek el kelle tünnie. Maga azonban a római jog

[1]) Adjuk rövid vázlatát a tanmódszernek. Átalános áttekintéssel kezdvén (*summa*) a tanár átment az értelmezendő szöveg olvasására, aztán megvilágositá a nehézségeket, ellenmondásokat s a különös eseteket (*casus*); megismételték az átalános szabályokat (*brocarda*); s megvitatták a kétes pontokat (*quaestiones*); de mindazáltal minden egyes tanár saját tanmódszerét szabadon követhette. A tanulók aztán leirták, mit a tanár tollba mondott, feljogositva félbeszakitani a tanárt s kérdéseket tenni, különösen a délutáni rendkivüli előadások alatt. Utóbb a *glossák* hozattak be, mellyek eleinte a tanártól a lap szélére tett jegyzetek voltak, mellyek tökélyesbitve, a mester halála után, mint a szerző tudományának lényege, nagyon kerestettek. Utóbb meggyarapodtak, s egy egy szó értelmezéséből halmozatos művekké, commentárokká növekedtek. Következtek ezután a summák (tartalmak), az esetek, a *brocardok* vagyis az értelmezők által felállitott szabályok, a kérdések, a pörrendtartási könyvek, a keresetekről (*actiones*) értekezések, distinctiók, vitályok gyüjteménye, mellyek nem tartoztak többé az előadások közé, hanem a tanitványok által szorgalmasan másoltattak.

gyakorlatban élvén el nem veszhetett egészen, s helyrehozta a dialectica visszaélését. Mig az első glossatorok tisztviselésben kerestek hirt és gazdagságot, a későbbiek mint tanácsadók törekedtek azt elérni. E tanácsadások közvetlenül némileg elősegiték a jogtant, de nem ugy a tanodai előadások; habár ezek is a politikai s tudományos történetre nézve sok becses adatot szolgáltatnak s számos ujkori elvnek eredetét fejtik meg.

Neveztük fönebb Cino da Pistoját (—1336), Dino tanitványát, ki pártviszályok folytán a hegyek közé kényszerült futni s csak a ghibellinek győzelme után térhetett vissza. Bámulja ugyan a dialecticusokat, de önállóságra is tud emelkedni, s megismerkedik különféle népek törvényeivel s a törvényszékek gyakorlatával.

Tanitványa Bartolo da Sassoferrato (—1357) Pisa- s Perugiában tanitott, hol kora halál érte őt utól; de mégis olly hirre emelkedett, hogy fölülmulná a középkor összes jogtudósait és Spanyolhonban törvény gyanánt idéztetnék. Itészet- s módszerben mégis utánuk áll a régi értelmezőknek, elzáratva az eredeti szövegtől a temérdek sok értelmezés által.

Perugiai Baldo (— 1400), ki különféle egyetemeken ötvenhat évig tanitott s a közügyekben is részt vett, nevének az első jogtudósok között vivott ki helyet. „Különzési dühében — mondja Gravina — nem felosztja, hanem feldarabolja a tárgyat, annyira hogy az mintegy szélnek eresztetik; de bármennyire hátráltatja ezzel a római jognak, mint tényleges törvénykönyvnek értelmezését, végetlenül hasznos mégis a gyakorlati jogtudósnak az esetek sokfélesége által, mellyet az ő termékeny elméje, bár nem általános valószinűséggel hoz fel; annyira, hogy alig lehet eset, mellyben hozzá sikerrel nem lehetne folyamodni.“

Luca di Penna, az Abruzzók környékéről, igen fontos értelmezést hagyott hátra a Tres libri fölött. Módszer- s irályban felülmulja összes kortársait, egyenesen a szövegből merit teljes függetlenséggel, mellyet azáltal ért el, hogy nem a tanodákban, hanem gyakorlatilag müvelte magát.

Mellőzzük a többi, számra olly sok jogértelmezők munkáit, mellyek halmaza már akkor multorum camelorum onusnak neveztetett.

Egyházjog.

A rómaival egyidőben hozatott tökélyre az egyházjog. Photius 883-ban a zsinatoktól s a császároktól kibocsátott egyházi törvények hiteles gyüjteményét készitette el, rendszerrel dolgozván azt ki, melly

aztán a keleti egyházban egyházjogul fogadtatott el, de a nyugati által el nem ismertetett. Később Balsamon Tivadar (1290) értelmezéseket irt az egyházi törvényekhez, előadva, mellyek maradtak érvényben s mellyeket törlött légyen el Photius Nomocanonja, mint szinte a görögök egyházjogának egyéb részeit is, minők az Apostolok szabályai, a hét egyetemes, aztán a karthagói, végre az öt részletes zsinat határozatai és a Szentatyák kanonikus levelei.

Nyugaton Regino, prumi apát a IX. század elején, Ratbod trieri érsek rendeletére készitett egy rendszeres egyházi törvénygyüjteményt. Aztán 1020 körül Burkhard wormsi püspök a Magnum decretorum volumen-t szerkesztette, melly nevének eltorzitása által Brocard-nak neveztetett el, s különös és kétes kérdések értelmét vette föl. Chartresi Ivo (— 1115.) már kiadta volt nyolcz könyvben Panormiáját, midőn az előbbi gyüjteményt megismerte; és ekkor összeolvasztá a kettőt rendszeresen, alakitván belőlük a tizenhét könyvü Decretumot [1]).

Félre vettette e két gyüjteményt Chiusii Gratián (— 1151), a Benedekrendből, teljes rendszerét adva az egyházi jogtudománynak Concordantia discordantium canonum vagy közönségesen Decretum czime alatt (1147). Mondják, hogy III. Eugen jóváhagyta azt, s hogy a szerző Ranieri Bellapecorával első tanitotta volna Bolognában az egyházi jogot. A mü szerkezete lehető legjobb, s a kútforrások előszámlálása őt kora legtudósb férfiának mutatják fel. Magában foglalja az Apostolok s százöt zsinat canonjait, s a pápák rendeleteit, az ál Izidoréit sem véve ki; ugyszintén számos helyet a Szentatyákból, a pápai könyvekből, a Theodosiusféle s más törvénykönyvekből. A Decretum épen olly hitelesnek tartatván az egyházjogra nézve, mint polgáriban a Justiniani Codex, igen sok értelmezőt talált; kiknek glossáit összeszedte Semeca János, Halberstadt főpapja, azután átnézte Brixeni Bertalan. Megtisztitni azt az itészetlenségtől világosultabb századok feladata vala [2]).

Későbbi, Rómába intézett kérdéstételek uj határozmányokra adtak alkalmat, mellyek közől a főbbeket összeszedte Circa Bernárd,

---

[1]) Igy Savigny; hanem Theiner Agost. (*Über vermeintliches Decret; ein Beitrag zur Gesch. des Kirchenrechts, und insbesondere zur Kritik der Quellen des Gratians.* Mainz 1832) nem hiszi, hogy a *Decretum* Ivótól volna.

[2]) Pápai közremunkálás és rendeletek folytán is tett több kisérlet-után, megjelent végre Velenczében 1777-ben a turini Berardi Sebestyéntől: *Gratiani canones genuini, ab apocryphis discreti, corrupti ad emendatiorum codicum fidem exacti; difficiliores commoda interpretatione illustrati.*

előbb Faenza, utóbb Pavia püspöke; ujabb gyüjteményt Joannes Gallensis, mást ismét III. Incze rendeletére Beneventumi Péter, aztán 1215-ben egy névtelen, egyet végre IV. Honorius szerkesztett. De minthogy ezek egyike sem volt teljes, amellett bizonytalan rendeleteket is tartalmaztak, IX. Gergely meghagyta barcellonai Pennafort Rajmundnak (1175—1275), hogy az 1150-en inneni vagyis a Gratiánféle gyüjtelem óta kiadott rendeleteket összeszedje, miáltal az egyházi jog egy második könyve jött létre [1]). Rajmundot azzal vádolják, hogy elhagyott szükséges dolgokat, hogy némelly rendeletből kettőt csinált s megváltoztatta vagy elhomályositotta az értelmet; hogy némellyeket saját szavaival hamisitott meg.

1297 körül Evreuxi Vilmos, Beranger de Bourges és Sienai Richard (1297 körül), VIII. Bonifácz rendeleteiből a hatodik könyvet szerkesztették. Jöttek azután a Clementinák V. Kelemen által kiadva vagy összegyüjtve, s közzétéve XXII. János által 1317 körül. Ez utóbbi pápa még husz határozványt tett közzé, mellyek Extravagantes czim alatt a Decretalesek ötödik könyvét képezik; mellyet befejeznek az Extravagantes communes, különböző pápáktól kiadva.

Az egyházi jog mind a törvényhozás, mind a köznép sorsának nagy javitását eszközölte. A zsinatoknak semmi okuk sem volt, hogy akár az öröködési rend, akár a házasság vagy valamelly más jogi kérdés fölött igazságtalan törvényt hozzanak. Minden nemzet főpapjaiból alakitva s menten az előitéletektől és hübéri gyülölettől, mint egy areopag, azon előnynyel birtak, hogy a népekhez, mellyek számára törvényeket hoztak, ugyszólván idegenek valának. Inkább az erkölcstant, mint a politikát vevén irányul, rendeleteiket az általános méltányra alapiták, s igen ritka eset, hogy azok különösen egy tartományra szoritkoznának. A szeretet és a bántalmak megbocsátása, mellyek a keresztény erkölcstannak lényegét képezik, különösen ajánltattak azon időkben, midőn mindnyájaknak mindnyájak elleni háboruja volt a társadalom uralkodó elve. A menhelyjog a vallásos érzelem által a büntető jogba behozott szelidséget tanusitja; s minthogy csak a pap birt ismeretekkel, be kellett hoznia a törvénykönyvekbe azon fényt, mellyet a harczias főurak nem ismertek.

Az egyháznak a papi javakat védő törvényei azt taniták, hogy nemcsak kard által szerzett birtok létezik, hogy az az erőszakon ki-

[1]) Öt könyvének tárgyai e versben fejeztetnek ki:
Judex, judicium, clerus, sponsalia, crimen.

vül más eszközökkel is biztositható, s hogy sérthetlenné lehet a gyöngék kezében a jog védelme alatt; olly szabadékok, mellyek utóbb közösekké lettek. Tanittatott a személy sérthetlensége is, midőn az egyházinak vagy rokonainak megsértője egész erős társaságnak tartozott számot adni. A menhely megmentette a bünöst a rögtöni boszuállástól, de nem az igazság büntetésétől, mellynek, ha bünös volt, kezeibe adatott; megakadályozván az egyház a párbajt, a törvényszék rendelte kiegyenlitést fogadtatta el. Midőn tehát az egyház saját javán látszék dolgozni, a nemzetekért dolgozott, mellyek egykor jogokul voltak biztositandók azt, a mit az egyház kiváltságok gyanánt hozott be.

A hübérúri hatóság kevésbbé terhes volt az egyháziak kezében mint a világi főuraknál, minthogy a pap mindig bizonyos erényekre érzé magát lekötelezve, miket a világi ur számba sem vett. Az egyházi jog büntetései igen szelidek: el van törölve a keresztrefeszités s a bélyegzés, hogy el ne rutittassék Isten képe; soha sem büntet halállal, hanem a bünöst leggyakrabban bünbánat és javulás végett zárdákba küldi.

A kinvallatást, mellyet az isteni (d i v i n u s) Augustus helyeselt [1]), a terjedt szabadságu angolok pedig olly soká megtartottak, az egyházi jog eltörölte, s I. Miklós az ujon megtért bolgárokhoz irt levelében épen ugy kárhoztatja azt, mint tette volna Beccaria hat századdal később. „Tudom, hogy ti, ha tolvajt fogtok el, kinozzátok őt addig, mig be nem vallja; de ezt semmiféle isteni vagy emberi törvény meg nem engedi: mert a vallomásnak önkénytesnek és nem erőszakkal kicsikartnak kell lennie, hanem önkényt előadatnia. Ha a büntetés már megtörtént s a bünös ártatlannak nyilvánul, nem pirultok ekkor? nem ismeritek itéleteteket igazságtalannak? És ha valaki, nem állhatva tovább a kinokat, bünösnek vallja magát a nélkül hogy az volna, ki itt a gonosz? nem-e az, ki őt hazug vallomásra kényszeriti? Hagyjátok el tehát és gyülöljétek meg e gyakorlatot" [2]). Hány századnak kelle elmulnia, mig a bölcsészet illyen tanokat állitott fel!

És a nőnemre nézve mennyire üdvös volt az egyházi jog! Mig a polgárjog a nőket csak férjeik engedelmével bocsátotta a törvényszék elé, mi a nőnek férje elleni fölléptét lehetlenné tette: az egy-

[1]) Lib. I. pr. D. de quaest.: *Cum capitalia et atrociora maleficia non aliter explorari possunt quam per servorum quaestiones, efficacissimas eas esse ad requirendam veritatem existimo et habendas censeo.*

[2]) *Nicolai I. pap. Resp. ad Cons. Bulgar.*

házjog semmi különséget sem tesz a kettő között. Theutberga és Ingelburga példái megmutatták, mikép a nő csak saját bűne miatt üzethetik el; mire nézve a férjjel egyenlő lábon álla. S milly kellemes látvány, midőn a nőt a nőtelen pap védelmezte!

A fegyvertől idegen papság nem helyeselte a párbajjali bizonylatot, s átalánosan a tanubizonylatot ügyekezett behozni, segédbizonylatul rendelvén ennek hiányában az esküt. Aztán rendesebbé tette az igazság kiszolgáltatását, az eladást, szerződést, kölcsönt s zálogitást, minthogy minden, esküvel összekötött ügy az egyházi hatóság elé tartozott. III. Incze s a laterani IV. zsinat irásbeli perfolytatást rendeltek, meghagyva, hogy mind a rendes, mind a rendkivüli itéletnél a biró mellett egy nyilvános jegyző segédkedjék; aztán két alkalmas irnok irja le pontosan az ügyet vagyis az idézést, halasztást, kifogást, kérelmet, feleleteket, tanuságokat stb. s mindezt a hely, idő s személyek megjelölésével; e leirásból mind a két fél másolatot kapjon, az eredeti pedig minden kétely elháritása végett megtartassék [1]). Ugyanezen jog határozá meg az idézések modorát, s az eljárás lényegét; megkönnyittetett az ellenvád, megkisértetett a kiegyenlités utja [2]); a javakrai visszkereset teljessé és szigorúvá lőn. Sok népnél az egyházi jog összeolvadt a közjoggal, mint történt a toledói zsinat álal elfogadott Fuero juzgo-ban [3]), melly Castiliában sokáig maradt fenn s melly bevezetésében, mint hajdan Zaleukos, átalános elveket állit fel. Igy tökélyesbült a bölcsek által gyakorlott törvényhozói hatalom s vele még inkább a közvélemény; úgy, hogy a kereszténységnek kell köszönnünk — mondja Montesquieu [4]) — bizonyos hadi népjogot, melly iránt az emberi természet nem lehet elég hálás: melly jog azt eszközli, hogy a győző a legyőzöttnek meghagyja az életet, szabadságot, a törvényeket, a tulajdont és a vallást.

Már csak ez okból én hajlandónak vallom magam elnézéssel lenni a pápai rendeletek gyüjtői iránt, ha nem birtak elég itészettel a hamisnak elválasztására s ha valóban hitték, hogy miután a pápa

---

[1]) Capit. II. *De probat.* IX. Gergely rendeleteiben.

[2]) L. *De iudiciis et de libellis oblat.; de off. et pot. jud. deleg.; de foro comp.* — **Rocco**, *Jus canonicum ad civilem jurisprudentiam perficiendam quid adtulerit.* Palermo 1839.

[3]) *Fuero juzgo*-nak a madridi történeti akademia 1815-ben latin és castiliai nyelven olly kiadását eszközölte, melly előnynyel bir az előbbiek fölött, igen sok kézirat összehasonlitása által.

[4]) *Esprit*, XXIV, 3.

valamennyi püspöknél fönebb áll, meghagyhatja a királyoknak, hogy igazságosabbak legyenek és ne terheljék a népeket.

A római jog, számba sem véve tudományos érdemét, sokat javitott a törvényhozáson, fölélesztve az utókor javára a régiek tapasztalását a törvények rendszerében, mellyben mindaz, mi az emberi társadalomra nézve lényegesen fontos, a barbár törvénykönyvek kisérleteinél sokkal magasb elmeéllel, méltánynyal és szabatossággal van meghatározva. Az isten- és párbaj-itéleteket a tanubizonylat váltotta fel; az emberi szellem hozzá kezdett szokni az igazság kutatása- s alkalmazásához, és a szöveg tökélyes értése végett a classicai tanulmányokhoz kelle folyamodni. Végre a komoly s alapos okoskodás ellensulyozta egy részt a tanodák álbölcseleti hajlamát.

A főuraknak sem tudományuk sem türelmök nem volt az uj törvények tömkelegébe belelépni, minek folytán a birói eljárást a hübérurak helyett a jogtudósok vették át s igy a hatóság a kardtól a gondolatra ment által. Ezek, édesgetve a régi római intézményektől, a kormányzatnak elméleti s gyakorlati iskoláját állitották fel, mellynek első szabálya a főhatalom egysége s megoszthatlansága volt, melly tehát a hübéruralmat bitorlásnak tekinté s megbuktatni törekedett azt; a barbárok foglalását nem történtnek, s törvényeiket e névre méltatlanoknak tartván, közjog helyett gyülöletes jognak (droit haineux) nevezte el. Ezzel a jogtudósok nagy erősitést adtak a királyi hatalomnak.

Csodálatos és fájdalmas jelenet, hogy az uj nemzetek, a helyett, hogy a Justinián-féle Codexből átvették volna azt, a mi az uj helyzetekkel összefért, átvették az egész halmazt, telve az uj társadalmi renddel és szokásokkal ellenkező dolgokkal, zsarnoki elvekkel, mesterkélt kifejezésekkel és szigorú következtetésekkel, mellyek össze nem egyeztek az uj társadalommal, a germán szokásokkal s a kereszténységgel. Oka volt ennek a választás nehézsége s azon érdek, mellyből a ghibellin párt a Fridrikeket Theodosius utódainak szerette volna tekintetni. Ebből aztán bizonytalan, bonyolodott, a végetlen sok értelmezés mellett is, vagy talán épen e miatt homályos törvényhozás eredt.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

A Scholastica és a Hittudomány.

Az elmult századokban alig észrevehetők voltak a bölcsészet elszigetelt előlépéseinek nyomai; miért is itt későbbecskén szedjük azokat össze, midőn az már magasabbra kezd emelkedni. Az első egyházatyák tudományuk egyetlen alapjául a szentirást vették, fejtegetve azt saját érzetök szerint s az egyház szellemében. Eszerint Simon, Bardesan s Manes ketted-tanával (dualismus) a törvények egységét, az okok és czélok öszhangzatát állitották szemközt; Valentin pantheismusával pedig az Isten eszményi s áthatlan természetének tiszta fogalmát; ezután a pelagiánusok kérdéseiben a Teremtő és teremtmény közötti viszony fölött felmerült kételyeket világositották meg. A keresztény irodalom aranykorának letünte után, a tanulmány kizárólagos tárgya a Szentatyák lettek, s kivonatok készittettek belőlök, hogy szükség esetén kényelmesen használtathassanak. Voltak azonban, kik mellőzve ezen, tekintélyre alapitott tényleges hittudományt, önállóbb modorban összeegyeztetni kivánták a hitet az észszel, s meghatározni az értelem tüneményeit, az okelvtan (logica) működését, az eszmék eredetét s értékét, az ismeret alapjait; szóval, a metaphysicán dolgoztak.

A régi idők s középkor bölcsészete közti lánczszemül tekintendő Boethius, ki a görög s pogány tudományt lehetőleg a keresztényre alkalmazta, s kifejté Organon-jában az okoskodást, a nélkül, hogy a vallást megtámadja. Ő ezért általánosan elfogadott szerzővé lett, s az elméket élesekké, fogékonyakká s erősekké téve, szigorúbb s szabatos okoskodásra szoktatta. De az okoskodás és vitázás tulságosan kezdett üzetni, s támadt belőle egy egészen formai dialectica, melly Nagy-Károly iskoláitól mint az akkori tudomány központjaitól Scholasticának neveztetett el. Az egész bölcsészet csupa módszer, csupa categoria, valóságos ész-algebra volt, s használtatott a hittudomány által, hogy a hitnek a kinyilatkoztatott igazságok tárgyilagos valóságávali összeegyeztetése megalapittassék. Az emberi ismeretek legmagasztosbja, az Isten megismerése felé irányulván az ész, mielőtt arra illően előkészittetett volna, nem vonta vizsgálat alá a fogalmak összes rendszerét s nem is táplált kételyt a kinyilatkoztatás fölött; hanem kiindulva bizonyos, kétségbevonhatlan,

mivel kinyilatkoztatott pontokból, megelégedett néhány részletes hitelv védelmével, vitatva, mikép kelljen a kinyilatkoztatást venni, de felhagyva vitájával, mihelyt az egyház, véleményét kimondotta. A scholastica ekkép eleinte egészen a hittudománynak volt alárendelve, utóbb társnöül szolgált mellette, mig végre egészen különvált.

E három fokozat elsejét képviselik sz. Agoston, aztán Boethius és Cassiodor s végre Alcuin Nagy-Károly barátja, s ennek tanitványa Rhabanus Maurus (— 856), ki az isteni malaszt szükségképi hatását erősitő Gottschalk ellen azt bizonyitá, hogy az emberben megvan természettől a jórai hajlam, hogy Isten ajándokai nem kényszeritik, csak meghivják őt, minek szabadon ellenállhat.

Skót János. — 886.

Ezek iskolákat, de nem rendszereket, ellenben nem iskolát, de rendszert alapitott Erigena azaz irhoni Skót János [1]). E különálló gondolkodó, ki jártas volt a latin, görög és arab nyelvben, értette Aristotelest és Plátót s közeledett ahhoz, a mi jót a görögökben talált, a De divisione naturae irt művében a bölcsészetet az elemek tudományának tekinté, mellyet elválaszthatlannak tartott a hittudománytól, miután Isten a dolgok lényege, mellyek mind tőle erednek és ő beléje térnek vissza. Illy nézeteket nyilvánitott az ál Dionysius Areopagita forditásában, ki őt, ha a kereszténységtől vissza nem tartatik, a tiszta pantheismusra vonandotta [2]). Megállapitván az eredeti egységet, kutatja, mikép támadott ebből a többféleség, s a jelenségek között valónak csupán az Istent, mint az összes dolgok értelmét találja, ki miután mindenre kiterjeszkedett, létesiti és fenntartja a lényeket, miglen ezek mind visszatérnek, hogy ismét az eredeti egységbe olvadjanak. A nem teremtett lényeg ekkor nyugalomra tér, és a természet a sem nem teremtő, sem nem teremtettnek alakját ölti fel.

---

[1]) **Huort Péter**: *Jean Erigène Scot, von dem Ursprung einer christlichen Philosophie.* (L. X. könyv. 410, lap).

[2]) Colebrooke legsajátságosb összevetést fedezett föl. A *Karika*-ban, v. i. az indiai sankia-bölcsészet legrégibb emlékében ez van irva: „A természet mint mindennek gyöke, nem teremtetett; hét elem egyszerre teremtve is van, teremt is; tizenhat csupán teremtve van; a lélek sem nem teremtetett, sem nem teremt.“ És ime, Skót János illy határozott szavakkal kezdi könyvét: *Videtur mihi divisio naturae per quatuor differentias, quatuor species recipere, quarum prima est quae creat et non creatur, secunda quae creatur et creat, tertia quae creatur nec creat, quarta denique, quae nec creatur nec creat.* — Mikép van tehát, hogy az eredeti indus bölcsésznek másutt föl nem található véleményét Skót János könyvében találjuk kifejezve?

Skót János elé terjesztetett volt a Rhabanus és Gottschalk közötti vitály az isteni malaszt fölött, s ő mint pantheista tagadta a rosznak valódi létezését [1]). Szerinte az Istenség eszméjében semmi, fájdalomrai elővégzelem nincsen; a jó létezik, mivel maga az Isten az; s lehető, hogy van benne hajlam a választottak számára előre örök boldogságot határozni. Illy fölülemelkedő feltétre vezette őt a szabad gondolkodás, aminthogy könyve homlokára is ezt irta: „A tekintély ered az észtől és nem az ész amattól; az észtől nem támogatott tekintély erőtelen."

Lanfranc — 1089.

Gerbert, az utóbb II. Silvester pápa, a tudományoknak Európábani ujjáteremtője, képezte Chartresi Fulbertet, ez pedig Toursi Berengart, ki szabad gondolkodásában annyira ment, hogy az oltáriszentség hitelveit is megtámadná (X. könyv 410 l.); kit is azért, Skót Jánossal együtt a reformátio védői, ennek előteremtői közé számitanak. Ez utóbbinak megczáfolásában tökélyre vitték a dialecticának a hittudományrai alkalmazását sz. Damiani Péter s Lanfranc érsek, kiről el lehet mondani, hogy az itészetet uj életre hozta, megvizsgálva, összevetve s kiigazitva a Berengár által meghamisitott szövegeket. Szónoki módszert használt, kibontakozva a categoriák békói közöl. Roszalta a szörszálhasogató okoskodásokat s az aristotelesi dialectica hasztalan csalékonyságát (inanis fallacia) és bölcsnek az Isten ismerőjét s magasztalóját, teljes tudománynak pedig az isteni titkok s bölcseség értelmét nevezte.

Sz. Anselm. 1033—1109.

Lanfranc tanitványa volt Aostai Anselm, előbb bec-i perjel, utóbb canterburyi érsek, ki elmeéle s áhitata után második Ágostonnak neveztetett, s ennek nyomain az Isten létéről, a Háromságról, a Megtestesülésről, a teremtésről, a szabad akaratnak a malaszttali megegyeztetéséről maradandó becsü müveket hagyott hátra. Monologium sive exemplum meditandi de ratione fidei czimü munkájában az összes vallási igazságokat azonegy okoskodási lánczolatba ügyekszik foglalni s a természetfölötti dolgok tudományát észelvek útján fejteni ki, mi által a scholasticai metaphysicát és a természeti hittudományt alapitotta meg. Elismerve a hit csalhatlanságát, kötelességeül szabja ki az emberi szellemnek a tudomány általi kifejlődést, a kinyilatkoztatás elméletére utasitva a me-

[1]) *Peccatum, mors, poena, justitiae, vitae, beatitudinis defectus sunt: ac per hoc si ab eo non sunt, quis audeat dicere in eis aliquid esse?*

taphysicát, ellenben az érzékeknek nyilatkozó természet vizsgálására a természettant. Az egység megállapitására kereste az egyetemes eszmét, melly mint szellemi fogalom nem létezhetik a tárgyilagos való magába foglalása nélkül. Ő a legfőbb jónak végetlen tökélyében vagyis az Isten lényegében hitte azt feltalálhatni, ki az okelvtani rendben épen úgy feje az összes eszméknek, mint feje az összes lényeknek a valók rendében.

A ki a középkort a mult század előitéletes megvetésével tekinti, meg fog ütődni, midőn fitymálva közeledik ama bölcsészekhez és látja, mikép a zárdák renyhe tudatlanságában, a gondolkodás ösztöne dolgozott ama megvetett szerzetesekben, kik tétovázás, aggály nélkül használták saját eszöket s a bölcsészet alapfeladatait megoldani törekedtek. „Némelly szerzetesek inkább vágyaik sugalma, mint a végrehajtás könnyüsége vagy az én erőm szerint, arra kértek, hogy ne bizonyitsak semmit a szentirás által; hanem, ha valamit megállapitni törekszem, abban könnyed alakú természetes okoskodással s egyszerü vitálylyal, mindent a szükséges és szigorú ész által s az igazság bizonyosságával bizonyitsak“ [1]). Igy beszélt Anselm és kutatta az Isten létének bizonylatait, nem, hogy az amaz elméktől idegen istentagadást megczáfolja, hanem értelmi szemlélődés szükségéből, hogy számot adjon saját és övéi hitéről.

A ki egy tudatlant képzel, ki az igazat az ész segélyével keresi, azt hihetné, hogy szent Anselm az észt felszabaditó Fichte vakmerőségét előzte meg; ő azonban minden lépten kijelenti, hogy a hitet nem felfogni, hanem hinni akarja [2]); hogy vakmerőség a hit ellen vitázni; önmagától kérdi, ha vajjon az ész nem, hogy tagadná a kinyilatkoztatott igazságokat megerősiti-e azokat; és bizonyitja az igen-t.

Ő világosan kiszabja a bölcsészet és hittudomány határait, s a legsikamlósb feladatokat igen finom érvezet s legelmésb behozással tárgyalja. Hogy az Isten három személyben létezik, Anselm azt a hittudományból tanulja és nem vonja kétségbe, de el akar hatolni egész

---

[1]) „Nem törekszem megfogni az igazságokat, hogy higyem, hanem hiszem, hogy megfoghassam; tudván, hogy, ha nem hiszek, nem fogok meg semmit.“ Szent Ágostonnak *Credimus ut cognoscamus*-a ez.

[2]) **Sz. Anselm**; *Praef. ad Monologium*,

ezen hitelvig a reflexio utján. „A jónak végetlen különfélesége — mondja ő — nem létezhetik csak a jóság egy és egyetemes eleme erényében; mellynek lényében többé kevésbbé mindenki részes. Habár a jónak ezen átalános minősége, másod erények alakjában jelentkezhetik, ezek mégis mind, a jó föltétlen elvének két általános alakjába, a szép és hasznos alakjába olvadnak. A jó szükségképen önmagától ollyan, és semmi lény nem annyira az, mint ő maga, miért is az legfőbb mértékben jó, következőleg legfőbb mértékben tökélyes [1]).

„Épen úgy, a minden lényben feltalálható nagyságróli okoskodás szükségképen végetlen nagyság, következőleg végetlen jóság elvére vezet. A minden egyediségben tapasztalható létezési állapot is tagadhatlanul végetlen létezési elvbe megy át, melly által minden mulhatlanul létezik. A méltóságfokozat a lények között nem teremthet végnélküli uralomfokozatot; hanem megkiván szükségképen egyet, melly méltóságban a többit felülmulja; mert ha fel is teszünk több, méltóságra tökélyesen egyenlő természetet, épen ezen egyenlőség feltéte volna maga a felsőbb s méltóságosb egység, melly minthogy csak maga által létezhetik, azért a végetlen lénynek, jónak és nagynak elvével szükségképen azonos [2]).

„E főhatalom, melly saját létének oka, nem jöhetett önmaga után, sem nem lehet önmagának alárendelve. Azt mondja talán valaki, hogy semmiből és semmi által lett? Átmenve az illy állitás képtelenségén, azt kellene következtetni, hogy maga a semmi az ok, és hogy fönebb állván a legfőbb hatalomnál, ő maga a legfőbb hatalom, ő maga a legfőbb lény, a mi nyilvános ellenmondás. Azt kell tehát következtetni, hogy e legfőbb hatalom önmagától és önmaga által létezik, vagyis hogy ö maga volt a teremtő ok és az anyag, mellyből teremtetett“ [3]).

Folytatólag ugy okoskodik, hogy az értelmes lény semmit sem teremt, ha a teremtendő dolog alakja a teremtőben értelmileg már előbb nem létezik: a lények tehát a teremtőre nézve, már mielőtt a teremtmények állapotába lépnének, valóban léteznek [4]). Az isteni értelemben a dolgok alakja azon mód, mellyel azokat ezen értelem önmagának elmondja, vagyis az értelem gondolata; a főlény te-

---

[1]) *Monol.* c. 1.
[2]) U. o. c. 4.
[3]) U. o. c. 5. 6.
[4]) U. o. 9,

hát elmondta magának az összes dolgokat, mielőtt léteztek, hogy ö általa létrejöjenek. Illy működés fejlik ki bennünk, midőn olly művet akarunk létesiteni, mellyhez előterv kell; de a teremtő és készitő közt az a különbség, hogy amaz önmagától és előbb létezett tárgyak segélye nélkül teremt. A mi az isteni hatalomnak ama szavát (mondatát) illeti, az nem más, mint maga az isteni hatalom, melly csak szava által s csak maga által teremtheti a dolgokat [1]).

Azonositva ekkép az isteni hatalmat az ő igéjével, megállapitja, hogy miután az önmagától létezik, és az élet nem más mint perczenkint folytatott létezés, azért semmi sem élhetne létezés nélkül, mellyet a legfőbb hatalomtól folytonosan vesz [2]). Következteti ezután, hogy a legfőbb természetnek nem volt kezdete, miután a létet csak önmagának köszönhette; hogy vége sem lesz, miután önmagát lerontani nem akarhatja, mivel a jónak lerontása volna; s ha más valami által megsemmittethetnék, nem volna legfőbb.

A Proslogium, vagyis az értelmet nyomozó hit, azon ima s eredeti alap-ok, mellyben Anselm a hit támogatására egyszerü, határozott bizonylatot ügyekszik találni, a Monologium bonyolult érvezetei nélkül. A bolond, ki mondja, hogy nincsen Isten, érzi egy legfelsőbb lénynek létét, de tagadja azt. Ekkép önmagával ellenkezésbe jö, minthogy a lény, mellynek ő minden tökélyt tulajdonit, ha a létet megtagadja tőle, alábbvaló lesz másnál, melly a tökélyek mellett léttel is bir. Saját fogalma szerint tehát kénytelen elismerni, hogy ama lény fennáll, miután a létezés a tökélynek szükséges része.

Miután tehát bebizonyitá a Monologiumban Istennek, mint első oknak létét, itt e hitet a gondolat s változhatlan törvényei szükséges alkotmányából vonja ki; ugyanezt bizonyitja az ész ismeretéből is, együttlétezési s folytonos függésü kapcsolatot tételezvén föl a bennünk támadó eszme és az ezáltal személyitett lények között.

E két érvezet épen az, mellyet később Cartesius fejtett ki, s csodálni lehet, hogy a XI. század szerzetese az Isten létének teljes és kielégitő vagyis az ész ismeretéből folyó bizonylatát feltalálta és olly határozottan adta elő [3]); a tudatot a létezés ismereteig emelte s nem kevesebbet vőn czélba, mint hogy a doctrinalis hittudományt az ész fogalmára épitse. A Cartesiusnak tett ellenvetések mind megtéttettek már Anselmnek is Gaunillon szerzetes által.

[1]) *Monol.* c. 10. 11. 12.

[2]) U. o. 13. 14.

[3]) **Bouchitté** *Hist. des preuves de l' existence de Dieu.* Párizs 1841.

Ugyanannyi dialecticai tapintatot s még nagyobb világosságot és tudományt találunk Lavardin Hildebert, toursi érsekben (— 1134), ki a Tractatus philosophicus és Moralis philosophiá-ban a bölcsészet népszerüsitésére az első példát adta.

Porphyriusnak, Boethius által értelmezett Isagoge-jében, melly Aristoteles tanulmányozásának bevezetéseül tekintetett, ezen tétel fordul elő: „Nem vizsgálandom, hogy a nemek és fajok maguktól avagy csak értelmileg léteznek-e, sem azon esetben, ha maguktól léteznek, hogy testiek vagy testetlenek, az érzéki tárgyaktól megkülönzöttek avagy részek gyanánt azokba foglalvák-e?" Azt, a mit ő nem vizsgált, kutatták tanitványai, szabadon választva Aristoteles és Plato, Boethius és Porphyrius között; s minthogy a megfejtés két különböző módon történhetett, a tanitványok két pártra szakadtak.

Egyetemesség kérdése.

Az egyetemesség kérdése, mellyet már a legderekabb régi gondolkodók érintettek, foglalkodtatta később az alexandriai, s aztán a középkori bölcsészeket, de az ujabb időben kinevettetett könnyelmüleg némellyek által, kik föl nem fogták terjelmét s be nem látták, hogy az a bölcsészetnek alapkérdése, melly változott az idők szerint, de el nem mellőzhető, miután mindenekelőtt ez a kérdés merül fel: Mindennek a dolgok természetében van-e alapja, avagy csak szellemünknek saját használatára teremtett saját képzete az?

Az emberi ismeretek tárgyilagos valóságának tétele ezen két kérdésre oszlik: Kivülünk léteznek-e az egyedi eszmék? és léteznek-e általános eszmék? Mindkettő körül számos részletes kétely merül fel, mellyek mindegyikének megoldása külön rendszer alapjaul szolgál. Ha megengedjük, hogy az általános eszmék minden tárgyilagos valóságot nélkülöznek, az egész világ csupa egyedekből fog állani; a nemek és fajok, a törvények és elvek, a mindenség rende s az Isten, a jogok és kötelességek gondolati agyrémekké lesznek; s minthogy a metaphysicai igazságokból a gyakorlatiak folynak, bolondság lesz feláldozni saját vágyait a mindnyájak javáért, és dölyfösen fognak uralkodni az önzés, zsarnokság és fejetlenség. A ki ellenben állitja, hogy az általános eszmék tárgyai az azokat felfogó szellemtől függetlenül külön léteznek, azt hiheti, hogy az eszmék egyedül kútfejökben, vagyis az Istenben léteznek. Az első rendszer tapasztalati, a második eszményi; innen a realismus és mysticismus, mindkettő egy-egy részével az igazságnak. A kereszténység kiváló-

lag eszményi, a láthatlannak hivésére és imádására ösztönözvén a szellemet és lelket ; azért a keresztény bölcsészet, alapjában plátoni maradt, hamindjárt formájában aristotelesinek tünik is fel.

Az egyetemes eszmék kérdése tehát, melly az egész középkoron át vitattaték, az ujabb és minden bölcsészet sarkai körül forgott; némellyek Boethius értelmezéséből indulva ki, az egyetemes eszméket csak neveknek vették; mások ellenben a tárgyon kivül is valóságnak hitték azokat. Az egyház a valóságvédőkhez (Realistae) hajlott, de eleinte legalább nem kárhoztatta nyilván a névvédőket (Nominalistae).

Roscelin.

Tisztába hozta a kérdést bretagnei Roscelin János, compiégnei kanonok. Mikép azelőtt vitattaték, hogy az egyetemes eszmék csak elvonások (abstractiones), ugy Roscelin állitá, hogy azok csak nevek, csak szóhangok (flatus vocis), mikkel az egyedi tárgyakban észrevett közös tulajdonokat jelöljük. Tudománynyá emelvén ekkép a névvédiséget, a Háromság kérdése körül egész az eretnekségig üzte azt. Mikép Berengárt, ugy czáfolgatták őt is Lanfranc és Anselm, állitván, hogy az egyetemes előbb létezik, mit az egyedi, az eszme előbb, mint a dolog. A valóvédők (realisták) az egyedet tisztán esetlegessé tették, mellyhez a nemeken és fajokon át jutottak el. Igy példaul Socrates egyszerre volt ember, állat és lény, vagy más szavakkal: a létezés, állatiság és eszesség, összetársulva egy egészet képeztek, melly Socratesnek neveztetett s mellyben ama tulajdonok együtt is, külön is feltaláltattak. Általok ugyanannyi eszmék megfelelnek ugyanannyi lényegnek, s tüneményi tárgyilágosnak hiányában, érzékfölötti tárgyilágost teremtenek. Berengár tagadta ezen önkényes teremtést, az oltáriszentségre alkalmazva azt, miért is a realismus első megtámadójaul tekinthető. Az ő nyomain a névvédők (nominalisták) nem ismerték el a nemek és fajok valódi létezését; hanem csak tárgynélküli neveknek tarták azokat, minthogy szerintök valóság csak az egyedekben van, kik között semmi viszony sincsen. E névvédiség még messze áll a Hobbesétől, ki az igazat a szavakra, a szavakat hangegyezésre viszi vissza, miáltal a tudományt nem csak alanyivá és szóbelivé, hanem önkényessé is teszi, nem lévén szerinte többé tudomány azonkivül, mellyet az ember kénye szerint választott kifejezésekben rak le.

Ime tehát azért tartotta az egyház kedvezőbbnek a realismust, és szent Anselm egy lépéssel előbbre vitte a kérdést, midőn a realismust tudományosan meghatározva mondá: „az okelvtani egység

eszméje a valódi egység eszméje is", és „hogy a keresett tökély és igazság az Isten." Nagy okot adott az ellenkező rendszer tagadására Roscelin alkalmazása, mellyel az isteni személyek valóságát tagadta, mondván: „A ház, mint ház, semmi egyéb mint ház, részek nélkül, miután csak az egység a való. Épen ugy az Isten, mint Isten, nem egyéb mint Isten, de nem Atya, Fiu és Szentlélek." Következőleg igy okoskodott: „Az egyház kénytelen a Háromságban vagy három különböző egyedi Istent ismerni el, vagy valóságot csupán egy Istennek tulajdonithatand, kinek három neve van, személyek megkülönböztetése nélkül." Kárhoztatva a soissonsi zsinat által (1092), visszavonult, de meg nem szünt az egyházi hatalmat ostromolni.

Az igazhitü realisták tehát különváltak a szabad gondolkodásu névvédőktől. Mind a két résznek sokban igaza volt. Az általános ismeretek, mellyeket a tárgyakról szerzünk, nem birnak a természetben lényegi mintával, s ebben igazat adunk a névvédőknek. Istennek azonban, mielőtt a világot teremtette, kellett lennie már előbb képletének, egyetemes és részletes eszméjének, melly eszme eltörölhetlen valóságu feltétlen létezéssel birt, az előteremtett dolgok alakulása előtt és elromlása után. Az egyetemes eszmék tehát, mellyek az emberi szellemben múlók és esetlegesek, a legfelsőbb értelemben szükségesek, föltétlenek és elronthatlanok; képletek, mellyek megelőzék az egész természetet, melly születik és meghal anélkül, hogy valósága megváltoznék. Összeegyeztethető lett volna tehát a két rendszer s a vitálynak is véget vetendett, a ki észrevette volna, hogy az isteni értelemben nemcsak egyetemes hanem egyedi dolgok képletei is léteznek.

Csakhogy a scholasticai szigorú okelvtan szerint, a következtetések veszélyesek lehettek volna; az azonság, testvériség, társaság s mindazon eszmék, mellyeken az evangelium alapszik, az anyagiságba sülyesztettek volna, ha a csupán értelmi szemekkel látható dolgok az érzékiektől meg nem különöztetnek. Még nagyobb veszélynek voltak kitéve a hittudományi igazságok, miután mint szent Anselm Roscelin ellen megjegyzi: „Ha azt sem lehet megfogni, mikép lehet több emberben ugyanazon egy emberi méltóság, mikép lehetne azt megfogni, hogy három személy, mellyek mindegyike tökélyes Isten, egy Istent képez?"

De ha megengedjük, hogy az ész igazságai a hitéitől különböznek, kérdés maradt, mellyikéi hatnak jobban az értelemre. A névvédők az ész mellé nyilatkoztak, a realisták a hit bizonylatait hozták föl ellenök. A már diadalmaskodó névvédiséget kárhoztatta a sois-

sonsi zsinat, minek folytán tulnyomóvá lett a realismus, mellyet támogattak Cambrayi Ottó, Laoni Anselm, s leginkább Champeaux Vilmos, ki Roscelinnal épen ellentesen, valóságot csak az egyetemesnek, csak a gyüjtő lényegnek tulajdonitott.

Abailard (1079—1142).

Legderekabb hőse azonban a scholasticának nem valamelly komoly pap, hanem egy szép, csinos ifju s nemes ház fia vala, ki verseket irt anyanyelvén s azokat elragadó kellemmel énekelte [1]); értette a törvényt, a görög sőt héber nyelvet is, s majd lándzsát tört a lovagjátékokon, majd tudós vitákat folytatott a tanodákban. Abailard Péterről beszélek, ki Palaisban Nantes mellett született s okozója és történetirója volt saját balsorsának. Kimüvelvén magát a párizsi tanodákban [2]), s dühös barátja lévén az ujitásnak és vitázásnak, megtámadta éles dialecticájával Champeaux Vilmost és Laoni Anselmet, szent Anselm tanitványait, kik akkor Párizsban a Notre Dameban és szent Victor apátságában tanitottak. Tanodát nyitott aztán Melunben, majd Corbeilben, s hallgatói olly számosak voltak, hogy a föld táplálásukra, a helyiségek befogadásukra elégtelenek voltak; akárhová ment, olly sokaság követte őt, hogy a puszták megnépesedtek [3]). Midőn végre Párizsban telepedett le, mindenki ide csődüle; husz bibornok s ötven püspök került ki tanodájából; könyvei az Alpeseken és a tengeren túlra is elterjedtek; lovagok és hölgyek az általa meg-

---

[1]) **Abailard**, (*Liber Calam. mearum p. 12*). *A mi verseket hajdan csináltam, nem bölcsészeti titkok, hanem szerelmi versek voltak.* — És Heloise I. lev.: *Megvallom, két dolgot találtam benned különösen, melly képes volt bármelly nőnek hajlamát megnyerni: az irásbani és dalbani kellemet tudnillik, mellyben téged semmiféle bölcs utól nem ért. Költészeteddel, mintegy felviditva magad a bölcsészeti fáradalmak után, sok dalt irtál össze, leginkább szerelmi hangon, mellyek a szavak és ének kelleme miatt mindenütt ismételtetve, okozták, hogy neved közajkon forogna, s még a müveletlenebbek is ismernének; ezért a te szerelmed után minden hölgy sovárgva vágyódék. S minthogy verseid nagyobb része a mi szerelmünket énekelte, minden tartományban ismeretessé és számos hölgy irigységének tárgyává lettem.*

[2]) Nevezetes tanodák virágoztak még akkor Poitiers, Tours, Bec, Mans, Angers és Chartres városokban.

[3]) *Ut nec locus hospitiis, nec terra alimentis sufficeret.* **Abailard**, Lib. Calam. — *Roma suos tibi docendos transmittebat alumnos.... Nulla terraram spatia, nulla montium cacumina, nulla concava vallium, nulla via difficilis, licet obsita periculo et latrono, quominus ad te properarent, retinebat. Anglorum turbam juvenum mare interjacens et undarum terribilis procella non terrebat... Remota Britannia... Andevagenses... Pictavi... Vascones et Hiberi, Normannia, Flandria, Teutonicus et Suevus .... praeterea cuncti Parisiorum civitatem habitantes.* Folco levele Abailardhoz, *Opera*, hamburgi kiad. 218.

penditett tárgyak fölött vitatkoztak, voltak bár azok legmélyebb titkok, legelvontabb tanok. Azon körülmény — hogy a szószéket nem komoly vagy hitelveket vitató arczczal, hanem mint a classicusok olvasmánya által kimüveljt, szép modorú, kellemes szónoklatu, mindent egyszerüsitő s megnemesitő férfiu foglalta el, és vonzólag hatott a hallgatókra az ujnemü érvezetek és a titkokba is beható, bármi tárgyat felvilágositó vagy felvilágositni törekvő merészség által, — igen nagy előnyt szerzett neki. Mig tehát Anselm az igazságokat magyarázat nélkül adta elő, Abailard mindent okadatolni törekedett, s a dialecticát szorosabb összeköttetésbe hozta a hittudománynyal, mint bárki más. A tudományt sem tekinté többé a hit fejleményének, hanem állitá, hogy amaz megelőzni tartozik a hitet, melly egyszerü vélemény mindaddig, mig az észen nem alapszik [1]). Elismeri, hogy az érzelemnek is bizonyos határai vannak; de az észnek alávetett tárgyakban nem kell a tekintélyhez folyamodni; sőt tisztán vallási kérdésekben is a hit természeti fénytől vezettetik. Támaszkodva a szentirásnak ezen szavaira: Könnyelmü, a ki könynyen hisz, a hitet az egyéni itélettől függeszti fel s állitja a peripateticusokkal, hogy az vizsgálat és kétely által szereztetik. Csodálja a régi bölcsészek erényeit s ugy találja, hogy Plato magasztosb eszméket fejt ki az isteni jóságról mint Mózses [2]).

Ellenkezőleg Champeaux Vilmossal, ki a dolgok lényegét az egyetemesnek és a nemeknek tulajdonitá, az egyedet pedig egyszerü véleménynek nyilvánitá, Abailárd a nominalismust fogadta el, de módositotta a Roscelinét annyira, hogy behozná azt a tanodákba, mellyekből számkivetve vala. Ő tagadja, hogy csupa egyedek létezzenének, de a csupa szavakat sem engedi meg. Amde ha a dolgok sem nem azok, sem nem ezek, tehát micsodák? A lélek fogalmai vagy alakjai, feleli Abailard, valódi következtetés nélkül; az értelem maga előtt szemlélve a tárgyakat, hasonlóságot fedez fel köztük; szemléli, összegyüjti, többé kevésbbé terjedt osztályokba sorozza azokat, s igy lesznek a nemek és fajok; a faj nem egyetlen lény, hanem gyüjtelme a hasonló lényeknek.

Miután azonban már sem a névvédők sem a realisták nem tagadták, hogy az egyetemes eszmék a lélek fogalmai, a nehézség a körül forgott, ha vajjon az átalános eszméket felfogó értelmen s az

[1]) *In omnibus his, quae ratione discuti possunt, non esse necessarium auctoritatis judicium.* Ap. **Martene**, *Thes. anecd. theol. Christ.*

[2]) *Dixit et Moises omnia a Deo valde bona esse facta, sed plus aliquantulum laudis divinae bonitati Plato assignare videtur.* (Theol. p. X, 1207).

egyedi tárgyakon kivül, mellyek közt hasonlóság találtatik, léteznek-e más dolgok, törvények, elvek vagy tervek, mellyekből ama hasonlóság foly. Igy hát az ő névvédősége következtetés nélküli és Abailard fogalmiságának érdeme csupán a megállapodásban van [1]).

Hason mérsékletet tanusita a hittudományi kérdésekben, tagadó érvezetekre szoritkozva, de különben olly szabadon haladva, hogy a vallás eltünt kezei között s az igazság támogatására csak saját érvezetei maradtak.

Az Istenre vonatkozólag saját modorában azt állitja, hogy az Isten nem tehet mást, mint amit tesz, s hogy azt jobban nem tehetné: következteti tehát, hogy a világot más időben nem teremthette s hogy meg nem akadályozhatta a roszat, melly szülőoka volt a sok jónak, melly másként nem létesülhetett volna. „A bün — mondja ő — nem a tettben, hanem a szándékban van, s a szándék azon fa, mellyből a jó és rosz sarjadzik. A kivánság (concupiscentia), élvvágy és tudatlanság nem bün, hanem csak természeti hajlam; az eredendő bün nem annyira valódi vétek mint inkább fenyités, mellynek az emberek már születésökkor alávetvék." Abailard ugyan folytonos következtetés helyett leginkább tagadólag halad, mit tett a Sic et non czimü értekezésben, mellyben állitja, miszerint mindennek lehet ellene és mellette vitázni [2]); de ime mégis eltörli a szokás és tudatlanság bűneit; igaztalannak nyilvánitja Istent, mivel megbünteti a meg nem kereszteltetket; fölöslegesnek mondja a megváltást, menti Krisztus felfeszitőit, mivel tudatlanságból vétkeztek, s állitja, hogy Isten

[1]) Ime igy jelemez Abailard némelly iskolákat: *Diversi diversa sentiunt. Alii namque voces solas, genera et species universales et singulares esse affirmant; in rebus vero nihil horum assignant* (Roscelin); *alii vero res generales et speciales, universales et singulares esse dicunt*, (Porcai Guibert). *Sed et ipsi inter se diversa sentiunt: quidam enim dicunt singularia individua esse species et genera subalterna generalissima, alia et alio modo attenta* (Mortagne Valter); *alii vero quasdam essentias universales fingunt, quas in singulis individuis totas essentialiter esse credunt.* (Champeaux Vilmos). De genere et speciebus, p. 513.

[2]) E művet, mellyet a benedekrendü atyák a feledésnek átadhatni hitték, s mellyet nem régiben Cousin tett közzé, Abailard azon állitással kezdi, hogy becsusztatott könyvek (apocryphi) vannak a valódiak között, s hogy még ezek is hemzsegnek a hibáktól; aztán, hogy a hitnek emberi érveken kell alapulnia (*quod fides humanis rationibus sit adstruenda*); de mire vezeti öt e módszer? arra, hogy erősitse az igazat is, az igaztalant is, „hogy Isten három részre oszlik, és az ellenkezőt, — hogy a Háromságban nem kell három örökkévalót keresni, és az ellenkezőt, — hogy a három isteni személy különbözik egymástól, és az ellenkezőt, — hogy az ember a bün által elvesztette a szabad akaratot, és az ellenkezőt."

szenvedni akart, nem, hogy megszabaditson minket az ördög rabságától, hanem csupa szeretetből, hogy a félelem törvényét a szeretet törvényével váltsa fel; hogy az ember maga erejéből müvelhet jót a malaszt segélye nélkül, melly a szóbeli oktatásra s a példa általi ösztönzésre szoritkozik.

Megingatván ekkép a kereszténység szilárd alapjait, helyökbe csak gyöngéket tudott állitani, s olly engedékeny Isten mellett, mint az övé, az egész életen általi bünbánat fölöslegessé lett.

Illy tanokhoz alkalmazta ő csakugyan életmódját, annak gyönyöreit s a nők szerelmét vadászva [1]); azonban Heloise, Fulbert kanonok unokahuga iránti szerelme vagy inkább csábitása olly szerencsétlenséget hozott reá, melly őt nevezetesebbé tette, mint tanai. Harminczkilencz éves korában a gyönyörökről lemondani kényszerülvén, benedekrendi szerzetessé lett: hanem itt uj bajok vártak reá. Szent Bernárd Európa birája, az igazhitüség buzgó őre, tényleges szellem, melly irtózott a szőrszálhasogatástól s az incselkedő dialectica érvezeteinek a hittudományrai alkalmazásától, nem türhette, hogy a nyelvészeti s bölcsészeti kérdés a hit ostromlására fordittassék: azért is olly hévvel s erélylyel fordult Abailard ellen, minővel előbb a kereszteshadat elinditá és az eretnekségeket letiporta. A soissonsi zsinaton (1121) úgy megtámadta Abailardot, hogy ez majdnem megköveztetett a néptől, s megfélemülve visszavonta tévelyeit és elégette a Summa scientiae sacrae-t, mellyet tanitványai kérelmére a Háromság bölcsészeti fejtegetése végett irt. Elitéltetve mégis a zsinat által, előbb a sz. Medárd, utóbb sz. Dénes kolostorába záratott. Azonban midőn kutatáshoz szokott elméje itt sem nyugodhatnék, kétségbe vonta azon legendát, melly Dionysius Areopagitát, és Dénest, Párizs püspökét egy személynek állitá, s ez által uj üldöztetésnek tette ki magát. Champagneba futván, erdők mélyébe rejtezett, s mivel a Háromság tagadásáról vádoltaték, itt a Szentháromságnak imaházat alapitott, mellyet utóbb a Szentlélekről nevezett el, azon vigaszokért, mellyeket fájdalmai e vidéken találtak.

Alig fedezték őt fel tanitványai, gally-kunyhója körül legott egész város alakult, s ő tetszvén magának abban, ha a világ előtt fényeleghetett s ha mindenütt az ő tanai hangzottak, odahagyta magányát s szónokolni kezdett ismét a Háromság, az elővégzet s a sza-

[1]) „Annyira hires volt akkor nevem s olly kitünő volt ifjuságom és szépségem, hogy akármelly nőt akartam volna szerelmemmel megajándékozni, nem féltem a visszautasittatástól.“ *Lib. Calam.* p. 10.

bad akarat fölött [1]); könyveket irt, ujra tanitott s közzé tette a Theologia christianát. Hanem sz. Bernárd ujra fölkelt ellene, hogy, mint mondá, leverje a sárkányt, miután legyőzte az oroszlánt, a szakadás után az eretnekséget, vagyis Leo Péter után Abailardot. Uj hadat üzent tehát neki mint világi szellemü embernek, a minőnek őt levelei feltüntették. „Ez, irta Bernárd a pápához, bölcsészettanárból hittudóssá lett, s miután ifjuságában dialecticai fecsegéseket tartott, most a szentirást képtelenül magyarázza s tanokat éleszt föl, mellyek darab idő előtt kárhoztatás mellett némittattak el.... Illyen a nemek- és fajokróli tan, melly szerint Abailard állitja, hogy a Fiu ugy áll az Atyához, mint a faj a nemhez, mint az ember az állathoz, mint az oltovány a törzsághoz. Minthogy pedig a faj a nemnél alább áll, úgy jöne ki, hogy a Fiu alább áll az Atyánál s a Háromságban bizonyos fokozat keletkeznék.... Ez mindig nők társaságában van, a szerzetességnek csak öltönyét s nevét viseli; nagynak nézvén önmagát, azt képzeli, hogy ő emberi esze erejével felfogja a végetlen Istent; felül akarja szárnyalni a határtalan felséget, és csak eretnekségeket fog előidézni. Midőn bizonyitni törekszik, hogy Plátó keresztény, önmaga könnyen pogánynyá lehet. Ha a Háromságról beszél, Arius; ha a malasztról, Pelagius; ha Krisztus személyéről Nestorius [2])."

Abailard bizván magában, sok tanitványában s különösen Bresciai Arnoldban, ki őt segitette, nyilvánvitára hivta föl Bernárdot, mit ez kis vonakodás után utóbb elfogadott Sensban (1140.) s legyőzvén ellenfelét, hallgatásra kényszerité. Abailard legyőzöttnek vallván magát [3]), Bretagneba saint-gildei perjelnek neveztetett ki, hol midőn szerzeteseit fegyelmesb életre akarná szoritni, ezek megmérgezni szándékoztak őt, melly okból a clunyi zárdába menekülvén, ottan végezte életét.

Mikép az olaszok Romeo és Júlia sirját, úgy látogatják Párizsban azon helyet, hol ő Heloisejával egyesült. E szeretetre méltó lánykában a tisztelet szerelmet keltett föl; s ő szende önmegadással viszonozta a félszeg szeretőnek nyerseségét, ki durvaságában annyira ment, hogy még meg is verte; s felhasználván a csábitás minden eszközét, és visszaélve a nagybátya teljes bizalmával, megfertőztette

[1]) Sz. Bernárd 432, 337. lev.

[2]) 187, 191. lev.

[3]) Azon bölcsészek ellen, kik tagadják szent Bernárd győzelmét, bátran felhozható a pápa levele, mellyben megerősiti ama zsinat végzéseit (l. epist. 189. 194. 337.) s maguk Abailard levelei Petrus venerabilis-hez.

öt, talán szerelem nélkül [1]). A szerencsétlenség megszilárditá s meg is tisztitá Heloise hajlamát, ki apáczává levén, a Szentlélekről nevezett monostor apátnőjévé lett, hittudományt, görög és héber nyelvet tanitott, kinyerte sz. Bernárd jóakaratát, s a pápa által a körében alakult rendnek fejévé neveztetett ki.

Abailard fogalmisága az ugynevezett cornificianusokat szülte, kik összevegyitve a realismust a nominalismussal, az összes tanokat és eszméket egyszerü formákba önték, de midőn összehasonlitnák azokat, ellenmondásokra találtak. Ez kétkedőségre vezette őket, melly miatt elkedvetlenedvén, sokan eltértek a bölcsészet tanulmányától, hogy klastromokba zárkozzanak, vagy természeti tudományokra adják magukat.

Petrus Lombardus. 1110 64.

Abailard példája s a névvédiség szélső következményei félelmessé tették ezt s általában a dialecticusok egész iskoláját. Azért is a novarai ifju, kit a felebaráti szeretet tanittatott, s ki utóbb (1159) párizsi érsek lett, Petrus Lombardus, czélul tüzte ki magának a scholastica kérdéseit azon pontra vinni vissza, mellyen azokat a Szentatyák hagyták. Liber sententiarum-jában [2]) meglehetősen önkényes renddel a Szentatyáknak a hitelvek körüli különféle föltételeit összegyüjtötte, a hittudomány teljes rendszerét foglalva abba, átalá-

---

[1]) Heloise irja neki: „Barátság helyett kéjvágy, szerelem helyett bujaság csatolt téged hozzám.“ Különös ellentétben áll Abailard hidegsége Heloise önzetlen szerelmével. Fulbert, mint Abailard megvallja, felhatalmazta ezt, hogy a leányt fenyitéssel is tanulásra szorithassa, kit is az, ha szép szó nem használt, veréssel is kényszeritett minden kivánata teljesitésére: *ut quam blanditiis non possem, minis et verberibus facilius flecterem.* A hölgy pedig ekkép ir: „Az Isten tudja, hogy én tebenned csupán téged kerestelek és semmit mást; te magad voltál vágyaim egyetlen tárgya. Én semmi hasznot, még az egybekelést sem ohajtottam; te tudod, hogy számba nem vettem sem saját akaratomat, sem gyönyöreimet hanem csak a tieidet. Bármilly szent a hitves neve, én kedvesebbnek találtam a te kedvesed, a te ágyasod nevét; inkább megaláztam magam érted, s többet reméltem nyerhetni a te szived által. Oh ha maga a császár, a világ ura hitvesének nevével akart volna is megtisztelni, én inkább ohajtottam volna a te kéjhölgyed lenni mint az ő császárnője.“ *Ep.* 1. — „Az élet minden állapotában jobban félek téged megsérteni, mint az Istent; inkább ohajtok neked tetszeni, mint neki; a te akaratod és nem az Istené tett engem szerzetes nővé.“ *Ep.* 2.

[2]) Tullio, Saragozza püspöke a VII. században IV. *Libri sententiarum*mal előzte meg Petrus Lombardust; a hittudományt ugyanazon módszerrel tárgyalja; ámbár nem tesz mást, minthogy összeállitja Nagy-Gergely és sz. Ágoston némelly helyeit.

nos elveket állapitva meg, mellyekből csak következtetni kelle, felhordva minden kérdésre a szentirás és az egyházatyák tekintélyét s felhasználva az észt a felállitott elvek igazsága s összefüggésének megmutatására. Minthogy azonban az előadott nehézségeket meg nem oldá, tág mezőt nyitott a dialecticai viták- és szőrszálhasogatásoknak, bármennyire hivatkozott is a tényleges tudományokra s a régi keresztény bölcsészet emlékeire. Azonkivül szemlélődő érvezetekbe bocsátkozott, ál tekintélyeket fogadott el, s midőn az okelvtan a hittel ellenkező következtetésre vezette őt, mondani szokta: E pont fölött szivesebben hallgatok másokat, mintsem hogy magam nyilatkozzam. Ám mégis könyve, mellytől Magister Sententiarum czimet nyert, tanodai szövegül fogadtatott el és számos értelmezőkre talált [1]), mig végre a sajtó első korszakában több kiadást ért. A párizsi egyetem egész a mult század közepéig megünnepelte halála évnapját, melly gyászünnepélyre a baccalaureusok és licentiatusok mindnyájan kötelesek voltak megjelenni.

Arabok.

A keresztes hadak uj lendületet adtak a scholastica bölcsészetnek, megismertetve jobban Aristoteles iratait s a görög nyelvet s érintkezésbe hozva a nyugatiakat az arabokkal. Ezek, miután harczias buzgalmuk első tudatlan rohama megszünt, befogadták a keresztények bölcsészeti müveltségét; illyenek voltak különösen Philoponos János, damaskusi Mesua, Honain s mások. Aristoteles iratait a neo-platonicusok értelmezték; al-Rashid és al-Mamun kalifák a görög császároktól bölcsészi müveket kértek, mellyek eredetijét, a lefordítás után, mint mondják, megégettették. Különben ama keleti bölcsészek, kiket némellyek annyira magasztalnak, a bölcsészeti kutatást egy lépéssel sem vitték tovább, megelégedve a vitázással s értelmezéssel; vallásuk meggátolta szabad röptüket s vak hitet parancsolva, csak holmi okoskodási gyakorlatokat engedett meg.

Tanulmányozás és vizsgáltatás helyett inkább csak neveztettek s dicsértettek: Bassorai al-Kindi (— 860?), ki bölcsészetrei serkentést s különféle értelmezéseket irt. Aphrodysiai Alexander, ki a IV. században Aristotelest értelmezte, példányképül szolgált al-Farabinak (— 950), ki kérkedett, hogy összeegyezteté

[1]) Racine *Abrége de l' histoire ecclesiastique* czimü munkájában 224. értelmezését emliti, melly számot San Rafaele gróf (*a Piemontesi illustri*-ben) bizonyitása szerint, bátran megkettőztethető.

Aristotelest és Plátót. Okelvtana s a tudományok elosztásáról értekezése a scholastica embereinél nagy hirre kapott.

A természeti s erkölcsi világ fejtegetésében az arabok két részre oszoltak, az egyik észvédi, a másik szemlélődő volt. Az elsőhez a már másutt emlitett számos felekezet tartozott, mellyek az erkölcsi gonoszt a jó Istennel összeegyeztetni akarván, haboztak az atheismus és pantheismus között. A nagyobb rész az anyagot öröknek állitá, miután az ok elválaszthatlan az okozattól, s Isten nem lett volna tökélyes, mig akaratát be nem teljesité. Az Isten ismerete vagy inkább gondviselete kiterjed az egyetemes de nem a részletes dolgokra; mert igy ismerete ideiglenes változatnak volna alávetve. Az emberi lélek nem más, mint azon tehetség, melly a tökély minden nemét befogadni képes. E szenvedőleges értelem tanulmány és szokás által cselekvő értelemmé képesittetik, melly Istentől ered. Midőn ezzel azonosulhat, a lélek eléri a boldogságot, bárminő volt légyen vallása s istenimádási módja. A paradicsom és pokol nem más, mint képe a lelki jutalom vagy büntetésnek.

Nem csoda tehát, ha a buzgó hivők a bölcsészeket gyanuba vették.

Avicenna. — 1037.

Avicenna (Abu Ibn Sina) Perzsiának Shiráz városából, ki az orvosok fejedelmének is neveztetett, eredeti módszerrel értelmezte a metaphysicát, tagadva a magyarázat lehetőségét, akár magából a dologból, akár a szükségesből, lehetőből vagy valódiból.

Al-Gazel. — 1111.

Más arab bölcsészek a föltétlen tudományos kételyhez ragaszkodtak. Az elsők közé tartozott al-Gazel, Khorassánnak Tus városából, ki a tekintélyt, mint bizonyossági eszközt, el nem fogadja; s alapos ismereteknek csak az érzéki dolgokra vonatkozókat tartja. De minthogy az érzékek gyakran csalnak, ő kénytelen visszatérni az értelemhez, s midőn ezt sem találja biztosnak, teljes kétkedőségbe esnék, ha a kinyilatkoztatáshoz, a Korán hitelveihez s a Sunna csodáihoz nem folyamodnék.

Némelly hittudóskodók eltértek egészen a stagirai bölcstől, mivel ez ellenkezik a Koránnal, az elszigeteltségben keresvén a szellem legfensőbb megvilágosodását. A cordovai Thopail Abu Dsafer (— 1190). „A természet embere vagyis az öntanult bölcsész“ czimü regényében vagy erkölcsi költeményében, egy elhagyott gyermeket képzel, kit a szarvas nevel föl, s ki szemlélődés

utján az istenséggeli nézleti egyesülésig megy. Szabadabban haladtak a meddaberimek vagyis a beszélők, kik az igazat (veritas) csak szónak és nem való dolognak tarták [1]).

Averroe — 1198.

Az érzékvéd, vallási ihlettség s az anyag- és szellemröli tanok összeütközése olly zavart okozott, hogy mulhatlanul javitásra vala szükség. Magára vállalta ezt Averroe (Ibn Roshd), cordovai arab, ki kitüntetőleg Értelmezőnek neveztetik Aristoteles fölött irt számos müveiért, mellyekben nem csak értelmezi öt ritka elmeéllel, hanem uj eszmékkel is nevelte müveinek becsét. Illy aristotelesi alapú szempontból állitja, hogy semmiből semmi sem eredhet, hanem az első lény (őslény) adja meg az összes dolgoknak alakjukat, kikülönitve azokat az anyagból, mellybe burkolva voltak; a gondolatnak szükséges kellékei egy lényeges ész, melly befogad, és egy, melly befogadtatik, azaz: az értelmi és a kihatő egyetemes, mellyben része van minden embernek. Sok tévelyt vegyit be, csak hogy a Koránt meg ne sértse; azért bár ő a középkorban a bölcsészetre ugyanaz volt, mi sz. Tamás a hittudományra nézve, értelmezései mégis fölöslegesekké lettek, mihelyt görögből tett jó forditások használatba vétethettek. Az arabok sem méltányolták ötet, s midőn vádoltatnék, hogy Korán-ellenes tanokat terjeszt, a maroccoi szultán nyilvános bünhödés végett a legnagyobb mecset ajtaja elé állittatta öt ki, s lepökette minden elmenő által. Egyik példája a musulman türelemnek.

A musulman hittudósok mindig ellenségei voltak a bölcsészeknek, s al-Jobba megölette az istentagadókat és pantheistákat állitván, hogy ami az emberen történik, az mind jó. Megczáfolta e tant (optimismus) al-Asshari, ugy tekintvén az emberi tetteket, mint az isteni és emberi akarat egyesülésének kifolyásait: az ő felekezete nagyon elterjedt az emberek között. Illyképen hanyatlásnak indult a bölcsészet, Aristoteles, al-Farabi s Avicenna kárhoztatva lőnek s müveik megégettettek; s a mellyek héber nyelvre nincsenek forditva, csakugyan igen gyéren találhatók.

Héberek.

A héberek a musulmanok aristotelesi bölcselkedését Kabbaájokra [2]) s ehhez tartozó könyveikre alkalmazták, mellyeket ha nem is tartunk kinyilatkoztatottaknak vagy igen régi eredetüeknek, de szemtelen csalásnak sem nézhetünk, hanem olly munkának, mellyen

---

[1]) **Schmölders**, *Essai sur les écoles philosophiques chez les Arabes.*

[2]) L. fönebb a VI. könyv 552. lap.

számos nemzedék fáradozott, s melly egy szenvedő nép között az értelmi szabadság szenvedő erőködéseiről tesz bizonyságot. Teljes rendszert képeznek ama könyvek a lelki és erkölcsi rend dolgairól, de nem alkotnak sem bölcsészetet, sem vallást, miután nem támaszkodnak szorosan sem az észre, sem az ihletre vagyis a tekintélyre.

Maimonides. (1139–1209).

A Kabbala leghiresb müvelője a cordovai Maimonides Mózes, Thopail és Averroe tanitványa volt, ki ollyannyira Aristoteles tanulmányozására adta magát, hogy hitsorsosai őt istentelenségről vádolnák; melly okból odahagyva Spanyolhont, Kairo mellett telepedett le s az orvostudományt gyakorolta ott a kádi pártfogása alatt. A Parancsok könyvében a zsidó törvény hatszáztizenhárom tevőleges és tagadó parancsát fejtegeti; az Erős kézben a Talmud tanát rövid kivonatban értelmezi; a Tétovázók vezéré-ben (More Nevokim) a birói módot, hitelveket s a szentirás nehezebb helyeit tárgyalja, megkülönböztetve az átvitt, képletes és betüértelmet; nem fél ellentmondani az arab bölcsészek némelly állitásainak, például az értelmet az egyetemes kihatást illetőleg, és kárhoztatja azokat, kik Istent testileg képzelik.

Szép látni, mikép e nagy férfiu épen akkor, midőn hitsorsosait a keresztesek, kik ezzel Istennek kedves dolgot hittek tenni, legyilkolták, az embernek természeti társiasságát fejtegette, s abból vonta ki a törvények szentesitését sokkal magasztosb modorban, mint azt a genfi bölcs tette. „Az ember természettől társas és müveltségre hajló állat, és épen ezáltal különbözik a többi állatoktól: magában semmit, társulva mindent tehet. Szervezetének végetlen változatossága aránylagos különbséget idéz elő az egyedek között, ugyannyira, hogy egy részt egészen más természetünek lehetne tartani, és mig az egyik irtózat nélkül tüzbe dobja gyermekét, a másik elájul, ha egy férget öl meg. Azért a társaságban törvényekre van szükség, mellyek a kicsapongást vagy a hiányt helyrehozzák; e szók: igazság és igazságos gyakran csak egyensúlyt jelentenek [1]).

---

[1]) *Sufficientissime demonstratum est hactenus, hominem natura esse animal politicum et civile, et natura societatem amare et quaerere, non sicut alia animantia, quae tali societate non egent. Propter autem variam compositionem istius speciei, maxima quoque inter individua ejus est differentia, ita ut nequeant vel duo inveniri homines, qui eisdem moribus sint praediti, sicut nec duo forma externa convenientes et aequales reperiri possunt. . . . Talis autem et tanta in individuis differentia in nulla alia animantium specie reperitur. . . . In hominum specie duo individua tam discrepantia saepe inveniuntur, ac si penitus e duobus essent speciebus. . . . Idcirco*

A Tétovázók vezére szemei előtt arabról héber nyelvre fordittatott, mi által az az európai összes izraeliták előtt ismeretessé lett. Nem tetszett, hogy ő a vallást aristotelesi bölcsészettel magyarázza; de utóbb negyvenévi vita után tulnyomóságra vergődtek Maimonides hivei, annyira, hogy őt Mózes után legnagyobb embernek neveznék.

A scholastica általában.

Mindezen elemek befolyással voltak a keresztény scholasticára, melly azonkivül a nemzetek különböző hajlama által különbözőleg módositatott. A francziák és angolok mint gondolkodók de gyakran mint pyrrhonisták és sophisták tünnek fel. „Az olaszokat, mondja Schlegel, kitünőleg a vallási igazságokhozi ragaszkodás jellemzi; ők, mikép a németek, a fölemelkedett, szellemi, néha rajongó bölcsészetre hajlanak, melly még költőik plátóias eszméin is átvonul.“ Semmi sem könnyebb mint visszaélni a logikával.

Hibául rójják fel a scholasticának, hogy kicsinyletességgel bibelődött, s abban egész a gyermekségig ment, távol maradva a gyakorlati s társadalmi alkalmazástól, a tapasztalattól, a tudományosságtól és bölcsészettől; hogy megvetette az egyházi és világi classicusok minden szépségét; hogy haszontalan megkülönböztetésekkel veszödött; minden érvezést merő dialecticára vitt vissza, mellyet nem annyira az igazság kutatására, mint inkább bizonyos szabályok szerinti vitázásra s az ellenfélnek sophismábai bonyolitására irányzott; hogy vitázását egész a szótagok, kötszók és elüljárók megkülönböztetéseig vitte s elárasztotta az okelvtant mindazzal, a mi a nyelv- és mértanban hasztalanság találtatott, hogy mindent, még az ellenkezeteket is megmutatni s az igen-t és nem-et egyaránt védeni törekedett.

Aristoteles volt mestere; aminthogy csakugyan kitünő mesterül szolgálhatott, miután benne a más rendszerek birálata s megczáfolásuk módja is feltalálható, mig Plato csak saját rendszerét adja elő. De a stagirai bölcs, ki a természetet legfőbb elemnek nézi, hogyan lehetett volna azon kornak mestere, mellyben a tudomány vallási szinezetü volt? Aztán ugyanezen Aristoteles, kit a scholasticusok s az arabok és héberek egyaránt a bölcsészet mestereül tiszteltek,

---

haec conjunctio et societas sine rectore et gubernatore perfecta esse nequit, qui actiones ipsorum ad regulam aequet, defectus impleat, excessus corrigat, omniaque opera ad certam normam certumque modum exigat... Inde lex justa; nosti enim justum saepe idem valere, quod aequale, proportionatum. More Nevokim, p. II, cap. 11. et 39.

elferdittetett Európában az arab és héber értelmezők által, kik neki képtelen eszméket tulajdonitottak. A latin forditók, járatlanok levén az arab és héber nyelvben, a már elkövetett hibákat ujakkal tetézték; az itészet és nyelvtudomány nem volt még képes a szövegrontást felismerni, a szerző bálványozása pedig benne hibát fedezni föl meg nem engedte. Világosság helyett tehát a hibák és furcsaságok egész halmazát hozták be, mellyeket a dogmatica-hittudománynyal összeegyeztetni természetesen legyőzhetlen fáradozás vala. Később II. Fridrik Aristotelesnek egy, görög szövegből forditását eszközölte s azt a bolognai egyetemnél tétette le. Fia Manfred utóbb Párizsba küldte ama forditást, de nem maradt fenn semmi, a mi bizonyitná, mennyire segitette az elő azon bölcsnek helyes értését, kit kitüntetőleg szerzőnek (Auctor) neveznek.

De ha jók lettek volna is a forditások, a bölcsészeti értelem felfogására valódi tudomány kivántatott meg. Különösen az erkölcstani s politikai művekre nézve, ezek kellő átértésére a hellen szokások s intézvények alapos ismerete szükségeltetett; mig ellenben a logikai és szónoklati könyvek a görögök sajátos kórságára, a mindenről értekezés- s okoskodásra vonatkoznak.

Ezen, a stagirai bölcs iránti kizárólagos előszeretet, megakadályozá a tudományok katholikus fejlődését, melly már magában semmi igát sem tűr. Aztán a logikai módszer sem fér jól össze a tényleges tudományokkal, miután a magukban szemlélt tények között nincsen határozott és szükségképi kapocs, hanem a behozáshoz (inductio) kell folyamodni. Azért is a természettudományok tévuton bolyongtak mindaddig, mig a tapasztalatra nem tértek vissza; de meg az elméletiekben is a logika csak a kutatásokat s fölfedezéseket igazolhatja, többire nézve elvonásokba merül, mellyekből a büszke rationalismus szülemlik.

A logikai szemlélődések a scholasticusokat a történeti kutatástól egészen elvonták; különösen a kolduló és domonkosrendüek, kiknek eredetét a következő korszakban látandjuk, nem müvelődtek, mikép a benedekiek, a könyvek másolása által, a nyelvtudományban sem voltak jártasak; e helyett az érvező s itélő tehetséget művelve, a tudományosságot elmeéllel s értelmességgel pótolták. Mig azonban szárazon gépies és kimért irályuk szabatosaknak láttatta volna őket, az örökös ellenvetések s az ezekrei feleletek által untató hosszasokká lesznek; különösen Alanus Scotus, kinek hivei mindig barbárabb irályt használtak.

Eltérve utóbb egészen a Szentatyáktól, kik a nehezebb felada-

tok megoldását a szentirásban keresték, elméjöket egészen haszontalan tárgyakban gyakorolták. Mit csinált Isten és hol volt, mielőtt a világot teremtette? Ha semmit sem teremtett volna, millyen leendett előtudalma? Teremthetett-e valamit máskép, mint a hogy teremtett? Van-e idő, mellyben ő többet tud, mint máskor? Teheti-e, hogy a mi megtörtént, ne történtté legyen? például hogy a kéjhölgy szüzzé legyen? Az isten, megtestesülve, az egyeddel vagy a fajjal egyesült-e? Állhat-e illy tétel: Az Atyaisten gyülöli a Fiut? Állhat-e illyen tétel: Az Isten bogár, mikép ez: Az Isten ember? A cherubin szó him- vagy semleges nemü-é? És a Jézus név hangnyomattal ejtendő-e ki, avagy a nélkül? Mikép van Krisztus teste az Atya jobbjára helyezve? ül-e avagy áll? És a ruha, mellyben feltámadása után az apostoloknak megjelent, valódi vagy csak szinleges volt? és a mennyekbe vitte-e azt magával? és megvan-e az neki még most is? és az oltáriszentségben meztelenül vagy ruhában van-e jelen? Mi történik az oltáriszentséggel, miután lenyeletett? Miképen történt a megtestesülés Mária méhében? Szent Pál a harmadik égbe testestül vagy a nélkül ragadtatott e? A pápa megsemmithetné-e az apostolok rendeleteit s felállithatna-e egy hitágazatot? eltörölheti-e a purgatoriumot? s egyszerü halandó-e, avagy egy neme az istenségnek?

Albertus Magnus a Missus est angelus Gabriel fölött kétszáz harminczhárom kérdést állit fel s nyolcz okkal bizonyitja, miszerint nem volt szükség Máriához angyalt küldeni, miután az istenség a jelentést közvetlenül maga tehette volna; aztán még több s erősebb okkal állitja, hogy angyalt küldeni illőbb vala. Ezután kérdi magától: a megjelentést ember tehette volna-e jobban, vagy főangyal, vagy a Szentlélek, vagy a Fiu vagy az Atyaisten? ha vajjon a hirnöknek kigyó, galamb vagy ember alakot kellett-e öltenie, s miután az utóbbit fogadja el, kérdi: öreg, ifju vagy gyermek volt-e az? aztán reggel vagy estve jelent-e meg; foglalkozva vagy elmélkedve találta-e Máriát? Ha vajjon ennek a Mária vagy az Éva név illett volna-e jobban; hogy szép volt-e, millyen volt arczbőre, milyenek szemei, haja és ruhája; rendes volt-e házassága, daczára a szüzeség fogadalmának? fölvette-e az összes szentségeket; meggyónt-e szent Péternek vagy sz. Jánosnak; tudós volt-e, s értette-e a grammatikát, rhetorikát, logikát, természet- és orvostudományt, a bibliát és Petrus Lombardus sententiáit?

Ekkép értelmeztetvén a biblia vitályok mezejévé lett, a szerint, a mint némellyek a képletes, mások a titkos értelmet keresték.

Ez utóbbi uton járt el különösen sz. Bernárd, mig Duits Robert „A Háromság és művei“ czimü munkájában, fel akarja fedezni azt, a mit Mózes elleplezett. Hugo roueni püspök s mások is a bibliát történeti értelemben kisértették meg fejtegetni.

A ma olly félelmetes német irásmagyarázat merényeinek első példáit már a scholastica némelly embereiben is feltaláljuk, kik a bibliát egy nagy allegoriának tekintették, bár a személyek- és tényektől a képletes értelem mellett, a történeti jellemet sem tagadták meg; szerintök az „Isteni szinjáték“ Beatrixe Dante kedvese s egyszersmind hittudomány; Virgil latin költő egyszersmind bölcsészet.

Ama kornak tüzes tevékenysége szükségképen az ujitások egész seregét tüntette föl: egy tanár az Istenről és Háromságról a tiszta ész után értekezett; Hildebert, Mons püspöke egy kis erkölcstant irt Cicero, Seneca, Horácz és Juvenal nyomain; a becsületesnek s hasznosnak eszméjéből s a kettőnek összeütközéséből fejtegetve azt, az isteni akaratot számba sem véve. Mások a dialecticát egyenesen az igazság ostromlására használták, mint például az albigensek, kik védték a teremtő elem kettedességét; a nominalisták mindistensége csak logikai volt, de eszményi a realistáké, mellyet Chartresi Amalrik igy fejezett ki: „A mindenség az Isten, és Isten a mindenség; teremtmény és teremtő ugyanaz, és az eszmék teremtők és teremtmények.“ Anyagi mindistenhivőnek (pantheista) mutatkozott Dinant Dávid, állitva, hogy Isten a mindenség anyaga, és az alakok esetleges képek. II. István, párizsi püspök (1277.) kárhoztatta az Aristotelesből kivont százhuszonkét tételt, mellyek az iskolákban tanittattak, hol gyakran ismételtetett azon állitás, hogy ez vagy ama tétel az evangelium szerint igaz, Aristoteles szerint pedig nem igaz.

István, Tournay püspöke III. Coelestin pápához igy irt: „Mai nap a mennyi az irat, annyi a botrány; a mennyi a nyilvános vita, annyi a káromlás. Ugy látszik, az iskolák zavargása között egyetlen czél: rendkivüli s csodás kérdéseket állitni fel, koczkáztatva a megfejtés lehetőségét.“ És sz. Victori Valter hozzátette: „Kisérd figyelemmel éjjel nappal tartó hosszas vitáikat, s látni fogod, mikép azon egy dolgot különböző alakban forgatják; úgy, hogy nem is lehet tudni, mit kelljen elfogadni és mit elvetni. Játék üzetik az igazzal és a hamissal, annyira, hogy sem az egyiket sem a másikat nem lehet fölismerni. Ha ezekre hallgatsz, csakhamar azt sem fogod tudni van e, nincs-e Isten? emberré lett-e Krisztus, avagy csak tüneményes testet vett-e föl; hogy a világon van-e valami valódi, avagy csak szin és csalódás? . . . . Ezek, kik, bár az egyház tudorai, szinészes-

kednek, térjenek vissza a szent tudományhoz s hagyják oda a szépmüvészeteket, az apostolokat és ne a bölcsészeket kövessék. Mik vagyunk mi? mik azok a dolgok, mellyek környeznek, táplálnak és fenntartanak? A dolgok természete üres és csalóka árnyképe? Nem is mondhatom meg, ki indit fel nagyobb boszuságra, az-e, ki állitja, hogy semmit sem tudhatunk, vagy az, ki mondja, hogy mindent tudhatunk.“

A dolgok illy állásában IX. Gergely a párizsi egyetemhez egy bullát intézett (1236), mellyel azt a világias újitásoktól a Szentatyák tanulmányára téríti vissza; ámbár az egyház a nagy szellemi mozgalmak közepett, nem akarta ezeket elnyomni, hanemcsak megvédeni saját hitelveit, az igazságot és a jogokat: Roscelin névvédiségében a materialistákat, Amalrik realismusában pedig a partheistákat ostromolva, azon közép uton maradt, melly minden időben erejét képezé.

Ám e korszakban sem hiányoztak, kik a tudománynak jó irányt adjanak vagy meggátolják annak tévelyeit. Szent Victori Hugo (— 1140) az okelvtannak tudományosan ezen ellenvetést tette: „Nem úgy áll a dolog az okoskodással, mint a számtani mütételekkel. Ezekben tudnillik az eredmény, ha helyes, szükségkép a dolgok mibenlétére vonatkozik; de a vitázási okoskodásokban legkevesbbé sincs bebizonyitva, hogy a természetes dolgok valóban megfelelnének azon önkényes következtetéseknek, mellyekre az okoskodás vezet. Az érvezés nem vezethet megdönthetlen igazsághoz.“ Hugót ez a mysticismusra vezette, mikép másokat a realismus szélső következtetései a tiszta pantheismus felé ragadtak.

Salisbury János 1110—80.

Ez utóbbi tan kárhoztatva lön az egyház által, a cornificiánok kétkedősége háttérbeszoritá a tudományt s a tudatlanság felé vezetett, miglen Salisbury János, Becket Tamásnak számkivetésébeni barátja s társa, utóbb (1176) chartresi püspök, tudós kétkedőséget hozott be. Belátta, mennyire üres a dialectica, ha más tudományok alkalmazásán nem alapszik, és szükségesnek találta a jobb izlést, nagyobb tudományosságot, és ismeretét a régieknek, kik tudtak kételkedni, de felismerték az emberi tehetség határait is. „Vannak kérdések, mellyektől a józan embernek tartózkodnia kell. Ollyan kérdés a lélek lényege, mennyisége, ereje s eredete; ollyan a végzet, véletlen, szabad akarat, anyag, mozgás, idő, tér és számok, az osztható és oszthatatlan, a hasonló és hasonlatlannak kérdése; a hang lényege és egyetemes eszmék állapota; továbbá annnak tudása, hogy a ki egy

erénynyel bir, valamennyivel bir-e, ha vajjon a bűnök mind egyenlők-e s egyaránt büntettetnek-e?“

Szellemdús és tudományos De nugis curialium et vestigiis philosophorum czimü munkája, mellyben kiméletlenül birálja a varázslást, természettant, a mennyiség- és erkölcstant. Metalogicumában védi a szónoklattant, nyelvtudományt és okelvtant, a nélkül azonban, hogy ez utóbbinak hibáit, árnyoldalait hallgatással mellőzné. Miután kikelt a realismus és nominalismus ellen, megállapodik az akademikusok kételyénél [1]) s addig viszi azt, a meddig Hume hatott el; aláássa az okadatolás eszméjét [2]), a tapasztalati tudományok, sőt a tiszta észadatainak bizonyosságát is. Roszalja mégis a teljes kétkedőséget, magasztalja a bizonyosság erejét s érvénytelennék nyilvánitja a közvéleménynyel ellenkező kételyt.

Belátván az egyház a stagirai bölcs tanaiból felsarjadzó tévelyek veszélyét, majd eltiltotta majd ismét megengedte annak előadását. A bölcselkedők ekkor kétnemü igazságokat, u. m. bölcsészetieket és vallásiakat különböztettek meg; emezeknek tekintélyeiül a Szentatyákat állitván fel, amazokat Aristoteles tanainak rendelve alá. Igy támadt a másodszakú scholastica, mellyben a bölcsészet és hittudomány testvériségbe léptek. Ennek alapitójaul glocesteri Hales Sándort (— 1245.), a megczáfolhatlan tudort [3]) állitják, ki az arabok müveit első vette használatba. Ő realista ugyan, de mégis megengedi a névvédőkkel, hogy az ismeret kiterjedése inkább az alany tehetségéhez, mint a tárgy természetéhez viszonylik. Egy uton haladtak vele Beauvais Vincze (— 1264), kinek Tükre elénk tárja mindazt, mit kora tudott; és Skót Mihály (Michael Scotus)

---

[1]) *Non juro verum esse quod loquor, sed seu verum, seu falsum, sola probabilitate contentus sum.* Metal.

[2]) Ime egy Hume-féle érvezet: *Scio lapidem et sagittam, quam in nubes jaculatus sum, exigente natura, recessuram in terram: nec tamen simpliciter recidere in terram et quia novi, necesse est; potest enim recidere et non recidere. Alterum tamen etsi non necessario, verum tamen est, illudque utique quod scio futurum: si enim futurum non est, etsi forte putetur, non scitur tamen, quoniam illius quod non est, non scientia sed opinio est.*

[3]) Szokása volt az iskolának hiresb tudorait valamelly jellemző melléknévvel tisztelni meg. Igy neveztetett sz. Tamás az *iskola angyalának* (doctor angelicus); szent Bonaventura *szeráfi tudor* (seraphicus), Skót Dunkan (Duns) *éles-elmü* (subtilis); Ockam *sajátszerü* (singularis); Gand Henrik *ünnepélyes* (solennis); Római Egyed a *legjobb alap* (fundatissimus); Alanus *egyetemes* (universalis); Baco Roger *bámulandó* (admirabilis); Durand Vilmos *legelhatározottabb* (resolutissimus); Middleton *szilárd, legalaposabb, bő*, vagy *hiteles* (solidus vagy authenticus); Petrus Lombardus: *magister sententiarum*, stb.

(— 1291), ki Aristotelesnek Természettörténetét, azután a lélek-, világ- és mennyröli könyveit latinra fordità.

Albertus Magnus (1193?—1280).

Felülmulta őket bollstaedti Albertus Magnus, ki leginkább Párizsban és Kölnben élt, azután elfogadva a regensburgi püspökséget, onnan magányba vonult, hogy egészen kedvencz tudományainak élhessen. Bár szünetnélküli elmélkedése uj eredményekre is vezette őtet, eredeti gondolkodó helyett mégis inkább csak gyüjtő s igen ügyes vitatkozó volt. Aristotelesnek, ugy szólván, egy műve sem maradt, mellyet ő nem értelmezett volna, segélyül véve az arabokat és uj-plátóiakat; előbbre sőt talán mélyebbre is hatott a logica, metaphysica, erkölcstan és hittudomány körében; ámbár igen sokszor téved a görög s arab nyelvbeni járatlansága s történeti és tudományos ismeretek hiánya miatt [1]).

A stagirai bölcs a természeti és erkölcsi, Galenus az egészséges és beteg embert, szervezete s müködéseiben tanulmányozá; Albertus Magnus e megismerési tanulmányt bevégezte az által, hogy magát Istent is megismerni tanulta müveiben s egyszersmind szavaiban, egyesitve a kinyilatkoztatott s a tudományos tapasztalati igazságokat. Szerinte az okilagosság (causalitas) törvénye kormányoz mindent; az Isten a lényeknek csak a létezést de nem a lényeget kölcsönzi; az egyedek maguk közt csak esetleg különböznek, különben ugyanazon egy elem által lelkesitvék; az egyed az időben van, mig az öröklétben a választottak csak egy hanggal fognak birni Isten dicsérésére.

Bár elsőséget tulajdonit a hittudománynak, elismeri mégis az észnek azon hatalmát, melly szerint ez önmagától az igazsághoz emelkedhetik. A bölcsészet öszlete azon ismereteknek, mellyeket a gondolat szabad müködésének köszönhetünk. Az okelvtan a szellemnek az ismerettől az ismeretlenrei előhaladását eszközlő tanulmány, mellynek tárgya a megmutatás, közvetve pedig a nyelv, melly eszköze a meghatározásnak. A lélektanban mérsékli a visszaéléseket, miket a dialectica a tények megismerésével üzött; a lélek tanulmányozását az egyetemes természetétől nem különiti el; a lelket a test alapjaul s a szervektől megkülönzött lényegül tekinti, s úgy hiszi, hogy az függetlenül müködhetik, mikép a varázslati műtételekben [2]).

---

[1]) Lásd: *Comm. societatis Göttingensis* T. XII, 94—115. ll.; *Comptes rendus de l' Academie des sciences* IV, 625 l. (1837), hol kivonatba vétetett minden, mi Albertusban jó találtatik.

[2]) *Cujus veritatem nos ipsi experti sumus in magicis.* Opp. t. III, p. 23.

Ime, mennyire korának embere ő. Bibliai szőrszálhasogatásait már fönebb láttuk ; tanulnunk csak természettani műveiből lehet valamit, mellyekben ama korra nézve bámulandó igazságokat találunk. Mig Edrisi északfelé csak a mérsékelt égövet találja lakhatónak, Albertus a földet egész a déli szélesség 50°-ig kétségkivül lakhatónak állitja. „Nagy tudatlanság — mond ő — azt hinni, hogy azoknak, kik velünk ellenlábuak, le kellene esniök; az alsó félgömbön is ugyanazon égaljak találtatnak s az aethyopok két faja létezik, egy az északi s egy a déli naptéritő alatt. . . . A forró égöv népei, nem hogy alább állnának az értelmiségben, hanem inkább igen tanultak, mikép azt az Indiából kikerült bölcsészeti s csillagászati könyvek bizonyitják [1])." A hegységek és a szélességfokok s évszakok szerint változó szeglet-sugárverődés szerint növekedő vagy alábbszálló hőség fölött is helyes nézetei vannak.

Előadást tartván egy napon, egyszerre megakadt, mint a ki nehezen keresi a gondolatot és az azt kifejező szavakat. Nem foghatván fel többé előadása fonalát, ezeket mondá: „Gyermekkoromban olly nehezen tanultam, miszerint kétségbe kelle esnem valaminek megtanulhatásáról; miért is elhatárzám odahagyni a domonkosiakat, hogy ne kelljen magamat többet tudó emberekkel hasonlitnom össze. Midőn ezt éjjel nappal elmémben forgatám, ugy látszott, mintha álmomban Isten Anyját láttam volna, ki kérdezte tőlem, minő tudományban akarnék kitünni, az Isten avagy a természet ismeretében. Én ez utóbbit választám, mire ő viszonozta: Azzá leszesz, a mire vágyakodol, a bölcsészek legnagyobbjává; de mivel nem az én Fiamnak tudományát választottad, jöni fog egy nap, mellyen elveszted a természet ismeretét, s ollyannak találandod magadat, minő mainap vagy. Ezen előre megmondott nap eljött, s én, fiaim, nem foglak többé tanitani. Hanem utoljára vallom itt előttetek, hogy hiszem az apostoli hitvallás minden ágazatát s esedezem, hogy midőn eljő órám, az egyház szentségei kiszolgáltassanak nekem. Ha netalán tévelyt hirdettem, ime visszavonom azt s alávetem tanomat az anyaszentegyháznak."

Aquinoi sz. Tamás. 1227—74.

Tamás, az Aquino grófok családjából, egyike az iskola és a bölcsészet legfényesb neveinek. Kisunokája bár Barbarossa Fridriknek s unokafivére VI. Henrik- és II. Fridriknek, odahagyta az eléje

[1]) *Liber cosmographicus de natura locorum.*

mosolygó gyönyöröket s magas állása reményeit, és rokonai ellenzésének daczára a domonkosiak szerzetébe lépett. Minthogy a gyönge egészségü ifju hallgatag s mindig gondolatokba merült volt, tanulótársai csúfot üztek belöle egyszerü kinézése, rángatag szemei s elzárt szája miatt, és mintegy megboszulásaul a fényes czimeknek, mellyek öt születésénél fogva illették, Sicilia néma ökrének nevezték. De Albertus Magnus, kinek Tamás tanitványa volt, a legnehezebb kérdésekre olly eszes és átgondolt feleleteket hallott tőle, hogy felkiálta: Mi Tamást néma ökörnek nevezzük; de én mondhatom nektek, hogy majd egykor tudományának bögését az egész világ hallani fogja.

Való bölcsészi értelemmel, roppant tudományossággal s azon tudós szenvedelemmel, melly egyedül képes nagy eredményekre vezetni, negyvenegy éves korában Tamás czélul tüzte ki a hittudománynak összes elszórt anyagait összeszedni, hanem az eredmény, gyüjtelem helyett, a Summa theologiae czimü világhirü remek munka lett. Első kisérlete ez a teljes hittudományi rendszernek, mellyben az általános és különös erkölcstant s mindazon ismereteket feltaláljuk, mellyek akkoriban a keresztények és arabok közt léteztek; Maimonides, Averroë, Plato s Aristoteles épen olly gyakran idéztetnek ott, mint a Szentatyák; a mü óriási ösztant képez, mellyben a tudomány, a hit s korának egész tudományossága érvező modorban van kifejtve; nagyszerü összeállitás, mellynek czélja elénk állitni a dolgok tökélyes rendét, az Istent, a Háromságot, a teremtést, a világ törvényeit és az embert.

Kizárva a bölcsészetből a hamist, létesitette a lélektant, lény-, erkölcs- és kormánytant a hit szellemében; az eszményiségnek méltóbb rendezetet ada s a gondolatnak Aristoteles szerinti elméletét, plátói eszmékkel mérsékelve, megerősité; egyszersmind az anyag és alaknak, mint az egyediség alkatrészeinek ismeretét is kifejtve. Képtelenség volna tőle olly tudományokat, mellyek korában nem léteztek, vagy olly nyelvet követelni, minőt neki ideje nem is adhatott; ám mégis bámulni lehet benne a szabatosságot, világosságot, velős rövidséget s fürge kutatását az igazságnak, mellyet ő szép s mélyelmü meghatározásával, erősitése és a tárgy között, egyenállásba helyez [1]).

A mi módszerét illeti, ő tételeit kérdés alakjában állitja fel, azután a véleményével ellenkező bölcsészi határozmányokat összeszori-

---

[1]) *Veritas intellectus est adaequatio intellectus et rei secundum quod intellectus dicit esse quod est, vel non esse quod non est.* Adv. gentes, I, 49. I.

tott érvezetekben, a nélkül, hogy valamelly nehézséget elmellőzne; mi által számot vet mindazon eretnekségek- s ellenvetésekkel, melylyek netalán a tétel felforgatására szolgálandottak; azután (sed contra) idéz néhány helyet Aristotelesből, a szentirásból és az Atyákból, s különösen sz. Ágostonból, mellyek ellent mondanak az először idézetteknek; végül (conclusio) szabatos kifejezésben előadja saját feleletét, mellyet aztán megvitatva fejt ki, miközben gyakran néhány, utánozhatlanul szabatos szóval, legbonyolultabb tételeket old meg. Megegyeztette ekkép az érvezet bizonylatát a Szentatyák alapelveivel, s ha e módszer, miután a kérdés előre állittatott fel, nem is vezethetett uj fölfedezésre, meg kell jegyezni, mikép a régieknél, az ismeret sarkait önmagától kellvén a bölcsészetnek fölkeresnie, az szükségképen kutató volt; de a kereszténveknél a vallás tárja fel azokat, miért is a bölcsészetnek a bizonyitásra kell szoritkoznia. Tamás mindenesetre olly dolgokat mutatott meg e módszere által, mellyek az evangeliumban föl nem találhatók, minő az ész, a törvény, a természeti jog [1]): de bámulnunk kell különösen józan, mindig nyugodt, részrehajlatlan, a kizárólagos rendszerektől idegen, minden igaznak elfogadására s minden jónak helyeslésére készséges értelmét.

Tan-alapját illetőleg állitja, hogy a tudomány Istentől ered és Istenre tér vissza, miután a bölcsésznek, ki mindig az első lényt és a dolgok okait is nyomozza, szükségkép az első ok- és lényhez kell fölemelkednie. Egyetlen czélja lévén a tudományoknak az ember tökélyesbitése, hatásuk s működésüknek is egyetlen elv szerint kell rendeztetnie. S mikép a józan emberi társaságban a kormányt a legértelmesebb veszi által, ugy kell a tudományokban is a legszellemibb dolgokkal foglalkozónak vagyis a metaphysicának vezérkednie, melly a létet átalában s aztán annak tulajdonait vizsgálja; az első okokat legfensőbb tisztaságukban aztán nagyobb egyetemességökben kutatja.

Hogy ismereteink egyedül az érzékből erednének, ezt Tamás nem mondotta, mint állitani szokták; de megkülönbözteti az eszmék anyagi és alaki okát, és ha az érzék az anyagi ok, az értelem az alaki ok. Helyesen elválasztja aztán az eszmét az itélettől s megjegyzi, hogy a tapasztalat az érvezetnek csak szabályait, de nem ezek viszonyát terjeszti elő, miből következteti, hogy tudomány csak ugy szerezhető, ha értelmünkben az észfogalmak csirái már előlegesen megvannak;

[1]) *Quaest.* 14. 95. . .

és minden bizonyitásnak kettős, vagyis tapasztalati s észbeli alapja van. Itt fölmerül előtte az egyetemes eszmék kérdése, mellyet ő ezen állitással old meg: azok anyaga csak az egyes egyedekben létezik és az egyetemesség alaka vagyis jelleme csak az egyeditöli elvonás által szereztetik.

A hittudomány, mint Isten-, ember- és természettudomány az Istenhez emelkedik, hogy szemlélje azt, s a sugárfénynyel, mellyet tőle nyer, alászáll a teremtmények közé s megvilágitja az elsőbb köröket. Itt mindenelőtt a tiszta értelem világával találkozik, melly a mennyire a teremtmény határai engedik, ismeri az életet s Isten tökélyeit. Alant az anyagi törvényeknek alávetett testi világot látja. Az értelmi és testi világ közt áll az emberiség, melly mind a kettőben részes. E világok végetlen kötelékek által vannak összeszőve s létesitik a természeti s természetfölötti rendet, s az isteni mű ölében támad az emberi mű a teremtett szabadság által. Innen a jónak és rossznak, az igazságnak és tévelynek vegyülete, melly az emberi történetet képezi.

Illyen a látvány, mellyet Tamás az ő ösztanában szemlél. A teremtmények közöl némellyek teljesen anyagtalanok, mások anyagiak, mások ismét vegyesek; s képezésökben Isten a jót tüzte ki czélul vagyis hogy magához egyenlősitse azokat. E jóban a testek is részesülnek, a mennyiben léttel birnak, s az isteni jóság kifolyásai, és közremunkálnak a mindenség tökélyesbitésére, melly a tökély foka szerint egymásnak alárendelt fokozatos lényekből áll. Ha egyenkint tekintetnek, haszontalanoknak találtatnak, de nem ugy, ha ki a szellemnek szolgálatában látja azokat; miután mindaz, a mi a szellemi rendre vonatkozik, annál nagyobbnak tünik fel, minél jobban ismertetik.

Legfelsőbb teremtmény az ember, kinek szelleme hármas vagyis érzéki, tenyésző s eszes életet él, melly utóbbbi ismét értelmire s akaratira oszlik. A szabályok, mellyeket ő ez utóbbinak számára ir, csak jól sikerülhettek, minthogy az egyház tanain alapultak.

Kormánytana.

Hanem különös figyelemre méltó Aquinói Tamás kormánytana (politikája). E szerint a törvény tetteinkre alkalmazott mérték, olly indok, melly tettre ébreszt, vagy attól visszatart, egy szóval: az ész függése; a törvények feladata tehát valósitni a közboldogság feltételeit. Biztositni e rendeltetést a sokasághoz, vagy annak képviselőihez tartozik; miért is a törvények az egész nép, vagy az ennek javát valósitó képviselők akaratának kifolyásai, miután a czélhozjutás esz-

közeinek meghatározása azokat illeti, kiket a dolog közvetlenül érdekel. A törvényt tehát igy határozhatni meg: „A közjóra czélzó észszerü intézkedés, kihirdetve az által, ki a közérdekekre gondot visel.“

Az emberi törvények, mellyek a béke fenntartására s az erénynek az emberek közti terjesztésére szükségesek, csak akkor igazságosak, ha betöltik az igazság föltételeit a kitüzött czélra, a törvényhozóra és a megtartandó formákra nézve egyaránt, vagyis: midőn a közjót eszközlik, a törvényhozó hatalmát felül nem mulják, és egyenlő arányban osztják fel a terheket, mellyeket a közjó érdekében mindenkinek viselnie kell. Igazságtalanok a törvények, ha ellenkeznek az ember viszonos javával, vagy a végetlen jóval — az Istenséggel. Első esetben hibásak a törvények a czélra, a szerzőre s az alakra nézve, és pedig a czélra nézve: ha a fejedelem a közjó helyett saját érdekeit, kincsszomját vette tekintetbe; a szerzőre nézve, ha a fejedelem a reá ruházott hatalom korlátain túlment; az alakra nézve pedig, ha a terhek aránytalanul vannak felosztva. Az illy törvények, minthogy inkább csak erőszakoskodások, nem kötelezik a lelkiismeretet, hacsak nem az azok áthágásából következhető botrányok elkerülése végett. A törvényhozásbani változást igazolja először az ész ingatagsága, másodszor a körülmények változékonysága, miután mind az ész mind a természet azt kivánja, hogy a tökély felé fokonkint haladjunk. Ha a nép saját javát szemmel kiséri, ha békés és méltóságos, ugy joga van, hogy tisztviselőit maga válaszsza, de mihelyt megromlott a nép, azonnal elveszti ezen jogát.

Hogy fennállhasson az állam és nemzet, a közkormányban mindenkinek részt kell vennie, hogy a közbéke fenntartása mindenkinek érdekében álljon; e végre olly kormányalakot kell választani, mellyben a hatalmak kellő egyensúlyban álljanak. Legjobb összeállitás volna: egy erényes fejedelem, s alatta bizonyos számu főhivatalnokok, kiket igazságos kormányzás végett az egész nép választana, miáltal a kormányzásban az egész társaság részt vehetne.

A fejedelmek, kik alattvalóikat adóval terhelik, hűtlenségi vétket követnek el az emberek ellen, hálátlanságot az Isten ellen és megvetést az angyalok ellen. Az ur a maga alattvalójának ugyanazon hüséggel tartozik, mellyet tőle követel; aztán a hit köteléke, mellyel az alattvalóhoz a hüségeskü előtt a vallás által csatolva volt, a hódolati eskü után még szorosabbá lett. Isten a hatalmast, fölemelve őt, megtisztelte; ő tehát, ha Istent a szegényekben lealacsonyitja, ugy tesz, mint azon katonák, kik Krisztust a kezökbe adott

botokkal verték. Aztán minden ember, akár gyönge, akár erős legyen, egy angyal őrzetére van bizva, miért is erre esnek vissza a szegényeken ejtett sérelmek.

Halálos vétek volna fellázadni az igazság és közjó ellen; de nem érdemel lázadó nevet, a ki a közjóért ellenáll vagy azért harczol. A zsarnoki kormány, vagyis melly az alattvalók közboldogságát a fejedelem személyes érdekeinek utána teszi, nem törvényes többé s annak megbuktatása nem lázadás, hacsak olly rendetlenséggel nem történik, melly magánál a zsarnokságnál is nagyobb bajokat okoz. Szoros értelemben a zsarnok érdemli a lázadó nevet, minthogy ő visszavonást okoz a népben, hogy azt annál könnyebben zsarnokolhassa. Ha a zsarnok bizonyos korlátok közt tartja magát, türni kell öt a nagyobb baj elkerülése végett; ha túl megy minden határon, le lehet öt tenni, sőt el is ítélni kellően felállitott törvényszéken; de megtámadni személyét rajongásból vagy személyes boszúállás végett, mindenkor menthetlen bűnös tény.

E tágas elvekből szabadelmü rendszer eredt, mellyet az iskola néha tulságig vitt. A valódi népjogoknak, mellyeket már Albertus Magnus is feszegetett, Aquinói Tamás alapjait vetette meg, mellyek által azok különböznek a régiek öldökléseitől. Némelly tanokat, mellyekkel mint az uj haladás eredményével, s mint a régi kereszténység korlátait lerontó uj kereszténység gyümölcsével szoktak dicsekedni, én már a scholasticusokban szépen s tisztán találok kifejtve. Sz. Tamás ezeket mondja; „Hibáznak sokan, midőn magukat nemes származatuk miatt tartják nemeseknek, s e hibát sokféleképen lehet megczáfolni. És pedig először, ha a teremtő okot tekintjük, Isten, mint fajunk létrehozója, azt kivétel nélkül megnemesitette; ha aztán a teremtett okot tekintjük, az atyák, kiktől származunk, mindnyájunkra nézve ugyanazok, ugyanazon nemességet s természetet nyertek. Ugyanazon kalász adja a liszt szinét és a korpát, s mig emez a sertésnek vettetik, amaz a királyok asztalaira jut; épen ugy lett az egyeredetü emberek közől is az egyik paraszt, a másik nemes. Ha az, a mi a nemestől ered, a léttel a nemességet is örökölné, akkor a belőle kiváló fölösleg részek s a fejében támadó férgek is nemesek volnának. Szép dolog el nem térni a nemes ösök példájától, de még szebb dolog az alacson származatot nagy tettek által ragyogtatni fel. Ismétlem tehát sz. Jeromossal, hogy az állitólagos örökölt nemességben semmi irigylendő nincsen azonkivül, hogy a nemeseket az erényre az elfajulás szégyene kötelezi. Csak a lélek nemessége a valódi nemesség.“

Illy nagy férfiu soha sem hagyta el sem az alázatosságot, miután a rendben a definitorságon kivül más hivatalt sohasem vállalt, sem a mély szemlélődést, melly szerint egy hajózás alatt egy vad tengeri vihart észre sem vett; s gyertyát tartva kezében, nem is érezte, hogy az már újjait égeti. Midőn pedig a király asztalánál ebédelne, csak egyszer az asztalra üt s felkiált: Itt van! ez egy uj, legyőzhetlen érv a manichaeusok ellen. Midőn kevéssel halála után szentek közé soroztatása tárgyaltatnék, az ellenzők azon megjegyzésére, hogy Tamás nem müvelt csodákat, XXII. János pápa felkiáltott: Annyi csodát tett, a hány értekezést irt, aztán hozzá tette: Tamás jobban megvilágitotta az egyházat, mint a többi tudor együttvéve, s hasznosabb dolog az ő iratait egy évig tanulmányozni, mint a többiét egész életen át olvasgatni.

Duns János. 1275? — 1308.

Szent Tamás tanai ellen lépett föl a northumberlandi skót, Duns János, ki midőn éles dialecticáját az igazság földeritésére forditná, a bizonyosság elveül a kinyilatkoztatást fogadta el, mellynek szükségességét s igaz voltát vitatta. Megengedi ő szent Tamással, hogy az ismeret forrása az érzés és az észlelet, de hogy érzékvédőnek ne vádoltathassék, állitja, hogy az elvont eszmék, a szükséges fogalmak az értelem saját ereje által teremtetnek. Mig szent Tamás azt tanitá, hogy az egyetemes az egyedekben csak hatálylag foglaltatik, Duns erősité, hogy tényleg is; s hogy az értelem azt nem teremti, hanem csak nyeri mint valóságot. Innen a nagy meghasonlás Tamás és Skót János iskolája között; mellyek közöl az utóbbi annyival nagyobb szárazságot, annyival hetvenkedőbb okelvtant, követelőbb érvezést s okoskodási visszaélést hozott be a bölcsészetbe, mennyivel kisebb volt tudományos hatálya az anyag osztályozása és kezelése körül.

Duns János hivei midőn bölcsészi véleményeiket a hittudományra alkalmazták, mint realisták, védték Mária szeplőtelen fogantatását; Tamás tanitványai pedig, mindenben, mi a hitelveket nem sérté, inkább a nominalistákhoz hajolva, a malaszt és szabad akaratot illetőleg szent Ágostonnal tartottak.

Saint-Pourcaini Durand Vilmos (— 1333), ferenczrendi szerzetes, Tamás iskolájának lelkes párthivéből annak heves ellenségévé lett s meg is alázta tekintélyét. Occam Vilmos (— 1347.) belekeveredvén a kolduló szerzetesek kérdésébe, módositotta a névvédiséget,

állitván, hogy az igazságok az érzékek utján ismertetnek meg; minden egyéb csak név és koholmány, kivéve, a hol a hit parancsol; az erkölcstannak egyedüli alapjaul az isteni akaratot ismerte el, úgy hogy ha Isten saját maga gyülöletét parancsolná, ezen istengyülölés erény volna. A realisták ellenszegültek e kétkedőségnek, és pedig nem csak szóval s érvezettel; iskolájok azonban mégis hanyatlásnak indult s nem is emeltetheték fel többé sem erőszak, sem XI. Lajos rendelete által.

Ennek parancsára elüzetett Párizsból Buridan János (— 1360), Occam tanitványa, ki Bécsbe menekülvén, alkalmat adott az itteni egyetem alapitására s a névvédiségnek Némethonbani elterjesztésére, hol az nagy tekintélyben álla egész a reformátióig. Népszerüvé lett Buridánnak ezen, a szabad akarat fölötti érvezete: Egy igen éhes és szomjas szamár, ha hirtelenében egy edény viz és egy adag zab közé jut, mit fog tenni? ha mozdulatlan marad a kettő között, megdöglik éhen és szomjan; ha pedig nem lesz annyira ostoba, egyikhez hamarabb lát hozzá, mint a másikhoz, miáltal szabad akaratát bizonyitja be. Egy másik occamista, Burleigh Walter, ki első irta meg a bölcsészet történetét Thalestől Senecáig, átültette a névvédiséget Angolhonba, hol az napjainkban ujra fölélesztetett Stewart által, de csekély elmeéllel.

A tudománynak ezen, tiszta alakiséggá fajulása elkedvetlenité a mélyebb és hevesb szellemeket, kik ohajtozva a bölcsészeti s vallási igazság után, azt más uton keresték.

Titokvédők.

Már akkor is, midőn a scholastica a legdiadalmasb korszakát élte, fennállt egy titokvédő iskola (mysticus-ok), melly a szivnek keresett tápot, minőt a dialectica csak a szellemnek nyujtott. Ezen iskola mindent az érzelemre s szemlélődésre vitt vissza, ennek fokozatain törekedvén a legfőbb igazsághoz emelkedni. Okelvtani és száraz előadás helyett, e szemlélődők képletes nyelvet használtak, jelvényesen értelmezve a természetet s Aristotelesökül Dionysius Areopagitát fogadva el. Fejei voltak ez iskolának a már emlitett belgiumi Hugó (— 1140) és skóthoni Richárd (— 1173), mindkettő sz. Victor szerzetese Párizsban.

Ez utóbbi az egész szellemi tevékenységet a szemléletre vivén vissza, a helyett, hogy a három isteni személy létét okoskodással bizonyitotta volna, állitá, hogy a végetlen isteni szeretet nem nyilatkozhatnék, ha benne egy másik végetlen személy nem léteznék. Az okelvtant hasznosnak, néha szükségesnek is tartja, mivel bevezet a

bölcsészet tanulmányába, fejtegetve módjait, és mivel a vitatkozásba rendet hoz be; azonban csak eszközül tekinti azt s nem is ad neki helyet, midőn a tudományokat három osztályba vagyis elméletiekre, gyakorlatiakra és erőmütaniakra osztja. Szerinte a hit a valószinüt az igazig emeli, s tehát a bizonyosság két rendü: u. m. az értelem, melly beavat a szemlélődés által az isteni dolgokba, és a tudomány, melly az emberi dolgokra vonatkozik.

Pulleyn világosan összeegyeztette a hitelveket az észnek ezekre vonatkozó eszméivel; Alanus Ryssel (— 1203) a mysticismust tudományosan alkalmazta. Azt állitja ő, hogy az értelem az alanynak, a tárgy felfoghatására, csupán az alak által képesitő tehetsége; és minthogy a legfőbb lény alaktalan, azért föl nem fogható, de mégis szükséges; s mig minden más lény alak és anyag egyesülete, Istennel nem ugy áll a dolog, s ez a különbség a Teremtő és teremtmény között.

A legjobb tudorok többé kevesbbé a mysticához hajoltak s jelvény-képeket kerestek a természetben; maga Tamás is a testek hármas viszonyában, vagyis a mérték-, szám- és súlyban a Háromság nyomait ismeri fel; a scholastica legszárazabb tövisei között is itt ott az érzelem s buzgó áhitat legfinomabb virágai merülnek föl. A szemlélődők nem állapodtak meg az elvont alakú igaznál, melly az igazság és szeretet közti köteléket szétszaggatja, hanem élő valóságokkal pótolták azt; az igazságtól aztán a teljes lelki élethez fordultak, azt képzelvén, hogy a tudomány az észnek napja, melly felvirad az emberi tudással, miglen a kinyilatkoztatás által a délfokot éri el. S miután (hogy tovább folytassuk ama képzelődést) a lélek e menetében égető fénykörökön haladott által, örömmel nyugszik meg a szeretet s erkölcsi igazságok fölötti elmélkedésben, élvezve a tudomány esthajnali harmatát, miglen az öröklét nagy napja is megnyilik.

Sz. Bonaventura. (1221—74).

Bonaventura (Fidanza János) a toscánai Bagnareaból, nem volt olly tudós mint kortársa, Albertus Magnus, de mélyebb elméjü s a dialecticai módszernek eléje tette a szemlélődőt. Szerinte az eredendő bün, melly elzárta az embert Teremtőjének, az Istennek tökélyes szemléletétől, okozta a tudatlanságot; hogy tehát ez nem egyedül értelmi müvelődés, hanem a sziv tisztaságának megszerzése által üzethetik el. Állitja aztán, hogy mikép sz. Ferencznek a szeráf hat szárnynyal jelent meg, úgy emelkedik az ember is az Istenhez hat úton, a keresztény bölcseség elragadása által. A boldogság a legfőbb jónak élvezetében áll, mellynek elérésére szükséges, hogy az ember

önmaga fölé emelkedjék, a mi csak ima által kinyert felsőbb erő által eszközölhető. A lélek a világbani első lépésre Istent csak anyagi tárgyakban szemlélheti, ezek által emelkedik aztán a Teremtőhöz, harmadik fokon saját képében tekinti őt, feldiszitve az egyszerü természeti tehetségekkel, vagyis mint lélek, de malaszt nélkül. A megváltott léleknek nem kell többé gondolkodnia vagy az emle- s értelemre támaszkodnia, hanem csak hinnie, remélnie és szeretnie. E negyedik fokon látja és hallja a vőlegényt, imádja őt, örül neki, egészen övé lesz sőt azonosul vele, s még egy lépést téve, midőn a legfőbb lény fényét látja, azt hiszi semmit sem lát, mivel tiszta egyszerüségében látja őt. A végső fokon a lélek nem egységében szemléli többé Istent, hanem az isteni Háromságot, melly nem lénynek neveztetik többé, hanem jónak. Ekkor nincs egyéb hátra mint magának a halált kivánnia.

E fokozatból is kilátszik már, mikép szövődik az ő titokvédiségébe az észszerü bölcsészet. Mint kora összes tudományaiban jártas férfiut, a magas szempont, mellyből kiindult, visszatartá őt a szőrszálhasogatástól, melly az iskolának dicsőségét s örvényét képezé; önalávetéssel s függetlenséggel, a hit és az értelem viszonyos erőinek ovatos méregetésével összeegyeztetni ügyekezett Aristotelest az alexandriaiakkal, s az arabok müveit nem szőrszálhasogató furcsaságokra, hanem fontos kérdésekre s az eltérő vélemények összeegyeztetésére forditni. Mig a többi szemlélődők azzal kezdik, hogy a tapasztalattól minden igazságot, az értelemtől minden erőt megtagadnak, Bonaventura azon van, hogy megállapitsa az ész csalhatlanságát, állitván, hogy Isten az előzményeket (praemissae) az értelembe rakta le s olly módon szervezte azt, hogy a következményeket ne tagadhassa.

A létezés az első, miről az ész tudomást vesz, és pedig nem mint uj dolgot fogja azt fel, hanem csak megismeri a benne születettet; mert az igazsághoz a megismerés által, melly a valóságnak megértése, jutunk el; a mi csak is úgy történhetik, ha a szellem a létezés legegyetemesb ismeretéhez emelkedik. Midőn az érvezet hatályáról beszél, azt tanitja, hogy az okelvtani szükségesség nem függ a dolgok valódi, vagy képzelt létezésétől, hanem eszményi létezésök kivántatik meg az örök képletekben, mellyekre az isteni müvész épit, s mellyek e müvekben fölismerhetők. Az olvasó látni fogja, mennyiben előzte meg a szeráfi tudor Descartest és Malebranchet s milly jól egyeztette az észbölcselést a szemlélődéssel.

Bonaventura tana szerint, minden tökélyes ajándok a világos-

ság Atyjától jö, és pedig négy uton: a külsőn, melly a gépies műtételekre tanit; az alsón, melly az érzéki ismeretekre vezet; a belsőn vagyis a bölcsészeti ismereten, és végre a szentirás értelmén. Az első a testi szükségek kielégitését tűzi ki czélul, ezek pedig következő hét mesterségből állanak: Szövés, fegyverkészités, vadászat, földmüvelés, hajókázás, szinmüvészet és orvostudomány. A második a külalakokat világositja meg, a szellem tudnillik, melly természeténél fogva fénytadó, az izmokban székel s az öt érzékben sokszorosan jelentkezik. A bölcsészeti ismeret a titkos okokat keresi, az ember természetébe oltott igazságelvek szerint, mellyek szavakra, dolgokra és erkölcsökre vonatkoznak, miért is a bölcsészet vagy észbölcsészet, vagy természet-, vagy erkölcstan. Az észbölcsészet vagy nyelvészet, vagy szónoklat-, vagy okelvtan; a természeti magában foglalja a természet- s mennyiségtant és a metaphysicat; az erkölcsi személyi, vagy családi vagy kormánytani,. a szerint a mint az embert, a családot, vagy az államot illeti. Az emberi észt tulhaladó dolgok kinyilatkoztattak az embernek a malaszt égi világa és a kinyilatkoztatás által; és mikép az ismeretek mind, ugyanazon egy fényből erednek, ugy vannak alárendelve a szent igazságok tudományának és ezek által tökélyesittetnek. Az ösztani rendezés ezen kisérlete, mellyet némelly scholasticusoknál is feltalálunk, mutatja, milly magas szempontból tekintették a tudományt azok, kik nyomorult szükkeblüségről vádoltatnak.

Bonaventura kora legjelesbjei közé számittatott: midőn barátja Tamás kérdené, miféle könyvekből meritette azt a nagy tudományt, Bonaventura a feszületre mutatott; s valóban kenetteljesek az ő: Sz. Ferencz élete, B. Szüz tükre, s A léleknek vándorlása a mennyekbe. Temetésén jelen voltak X. Gergely, az aragoniai király, ötven püspök, hatvan apát, ezernél több pap; midőn halála után nyolczvan évvel a szentek közé soroztatott, hatodiknak tétetett az egyház doctorai között, Ambrus, Ágoston, Jeromos, Nagy-Gergely és Tamás után.

A koldulóbarátok feladatul tűzték ki szerzetesi ascetismust s benső fölemelkedést hozni be a tiszta észbölcsészet helyébe, mi is nagy vitákra adott alkalmat az egyetemekkel, mellyek őket a tanszékekről leszoritani ohajtották. Tovább vitte a veszélyt a féltékenység, mert midőn a párizsi egyetem tanárai Orleansba és Angersbe (1230.) visszavonultak, a koldulók megmaradtak az elnyert tanszékeken s azokról Tamást és Albertus Magnust ostromolták.

A későbbi titokvédők közöl megnevezzük Ruysbroeck Jánost

(— 1381.), ki több nagyrabecsült munkát irt. Már öregkorában a Brüssel melletti valverdei szerzetes kanonokokhoz ment s itt a Szentlélek sugalma után irt; mert miután több héten át tollhoz sem nyult, midőn ujra kezébe vette azt, ugy folytatta irását, mintha soha sem szakitotta volna félbe. Bár durva flaming nyelven irt, csodáltatott mégis és mindenfelől hallgatóság csődült hozzá, habár a mélyebb belátásuak botrányt és tévelyeket födöztek fel irataiban. Legjelesb tanitványává lőn Tauler János hitszónok (— 1361), ki nagyobb, de nem olly mélyen szemlélődő hittudós volt, mint ő.

Gerson. (1363—1429).

Az erőteljes de nyers mysticismusban hiányzott még a rendszeresség és szabatos erő; e hiányt akarta később pótolni a hires Jean Charlier de Gerson, a párizsi egyetem kanczellárja, ki azonban elüzetve szegényül halt meg Lyonban. Ő a névvédiséget a régiek tanulmányozásával csatolta össze; de a szemlélődés és titokvédiség felé hajolván, az okelvtani módszert csupán a felsőbb ismeretre vezető előkészületnek vette, mi által a mysticát teljes és a többiekkel egyaránt rendes tudománynyá emelte.

Az egész mysticismust tizenkét t ö r e k v é s b e szoritja, de azt vallja, hogy az emberi tehetség erőtlen, hacsak Krisztus Jézustól nem segittetik. A gyakorlati mystica szükségképen megelőzi a szemlélődést; s a ki rá akarja magát adni, vegye számba előbb hivatását, testalkatát, vérmérsékét, értelmi tehetségeit és külső körülményeit. Az egészségre nagy gondot kell viselni, s ha az kielégitő, az a kérdés, ráakarja-e az ember szentelni a szemlélődésre kötelességeitől fenmaradó összes idejét. Midőn ezután a helyről, időről s a legalkalmasb helyzetről beszél, előnyt ad a magánynak, hogy senki se lássa a „szomorú siránkozást, a sziv mélyéből fakadó sohajokat, a keserves rivást, zokogást, a leborulást, a könyező szemeket, a majd halvány majd kihevült arczot, az ég felé emelt kezeket és szemeket, a kettőztetett mellverést, a földre vagy oltárokra hintett csókokat és az ajkak fájdalmas kiütéseit.“

Kevés legyen az álom és az étek, de ez mégis elegendő legyen arra, hogy a test a szemlélődés fáradalmait elbirhassa. Mindenfölött szünetnélkülinek kell lennie a lelki ohajtozásnak, az áhitatos elmélkedésnek, csendben és magányban, a szentirásnak gyakori olvasgatása nélkül. Csupán szemlélődés által egyesülhet a szerető a szeretet tárgyával. Első legyen Isten félelme, de nem a jutalmat váró önző félelem, hanem a fiúi, melly a gyöngédséget tisztelettel csatolja össze. S mig a félelem a lélek galambjának balszárnya, a jobbikat a remény

képezi, s csak a kettővel együtt lehet Istenhez fölemelkedni. „Akkor, oh boldog lélek, a te röpted vőlegényed csókolására visz téged; hintsd rá tehát hévvel szűz csókjaidat, a minden érzéket felülmuló béke csókjait; ekkor ittasságodban és szeretetteljes áhitatodban elmondhatod: Ő az én kedvesem, én vagyok az ő kedvese.“

Szükséges volt bővebben irnunk le e felekezetet, mellynek a középkorban annyi gyakorlati hivei voltak. A mystica tehát nem az érzékeken, nem az észen, nem is az értelmen, hanem a legfőbb jó iránti titokszerü hajlamon, elragadó szereteten alapul. Ha nem is vezetett e bölcselés lelkünk a legfőbb Lény szemlélésére alkalmas tehetségének fölfedezésére; világot vetett mégis az emberi természetnek két legfontosb tehetségére: a végtelennek eszméjére, melly az észnek alapja, és a végtelennek szeretetére, melly érzelemtehetségünknek alapja; visszavezette tovább a scholasticát az emberi szellem tanulmányozására, s utat mutatott a józan bölcseletre, melly önmagunk ismeretén alapul.

Gerson czélul tüzte volt ki a mysticai hittudományt a scholasticaival öszhangzatba hozni, miután ez az észen alapult s fejtegetési és érvezeti módszert követett, amaz pedig a szeretet mindenhatóságán alapult. Ő az igazsághoz a léleknek a végetlen lénynyeli egyesitése által akar eljutni. Csodálatos körülmény, hogy bár annyira volt elfoglalva világi dolgok által, s világi ügyessége daczára a szerzetesi sanyar-áhitattól nem hagyta magát elvonatni, s visszatért ahhoz, mihelyt körülményei engedék. Őt tartják a De Imitatione Christi[1]) czimü munka szerzőjének, melly a szemlélődő iskola legjelesb terméke, s egészen a fönebb kifejtett mystica elmélete és kifolyása.

Lullus. 1235—1315.

A scholastica mig egyrészt a mysticusok által ostromoltatott, másrészt önmaga csökkentette hitelét, tulzásai által. A majorcai Lullus Rajmund, épen ugy mint Albertus Magnus, beszélő gépet készitett, s törekedett egy gondolkodó gépet is készíteni, miután Ars magna jában az észt a gépezet egy nemeül mutatta föl, melly, ugymond, abban áll, hogy tudjon bármelly tárgyra néhány tulajdonitmányt mondani. Ezeket tehát osztályokba foglalta, mellyeknek mindegyikét az a b c egyegy betüjével jelölte meg.

Az első osztály a következő kilencz tulajdonitmányt foglalta magában jóság, nagyság, tartósság, hatalom, bölcseség, akarat, erény, igazság, dicsőség; a második osz-

[1]) L. alább a XIII. könyv, 30-ik fej.

tályba viszonylatos tulajdonitmányok tartoztak: különbség (versengés), egyesség, ellentét, kezdet, közép, vég, többség, kiegyenlités, kisebbség; a harmadik kilencz kérdésből állott: van-e? mi? miből? miért? minő nagy? milyen? mikor? hol? hogyan és kivel? a negyedikben a kilencz legközönségesb tárgy foglaltatott, u. m. Isten, angyal, menny, ember, képzeleti, érzéki, tenyésző, elemi, eszközi; ezután következett kilencz esetleges tulajdonitmány: mennyiség, minőség, viszony, tett, szenvedés, szokás, állapot, idő, hely; kilencz erkölcs: igazság, okosság, bátorság, józanság, hit, remény, szeretet, türelem, áhitat; ezek után pedig: irigység, harag, állhatatlanság, hazugság, fösvénység, torkosság, bujaság, büszkeség, henyeség.

Ime, itt osztályozva vannak majdnem az összes fogalmak, melylyek négy kör s az ezektől köritett háromszögek által, a tulajdonitmányokat némileg értelmes rendben adták elő, mint például: a jóság nagy, tartós, hatalmas, egyetértő, közbenjáró, végező, növekedő, alábbszálló; a harminczhat fiókból ekkép tizenkét tétel, tizenkét mód s huszonnégy kérdés alkalmas megfeleléssel jött ki.

Milly csodaképen tünhetett ez föl azon emberek előtt, kik a logikát legnagyobb mesterségnek tarták! És Lullus valóban gyermekes s a legfurcsább modorban használta azt fel; minők például az illyen kérdések: Megkeresztelteti-e az ember ördög által? vagy: Egy naszád a parthoz van kötve; egy szamár belemegy; elrágja a kötelet s a naszáddal együtt elvész; ki viselendi a kárt? mellyre feleltetik: négy ötödrészt a szamár ura, a többit a naszád-tulajdonos; miután a hajócska csak elemi részben okozott kárt, a szamár gazdája pedig az elemin kivül, tenyésző, érző s képzelő minőségü kárt is szenvedett.

Azonban a szellemi tudományokat már az anyagiak kezdték felváltani, minő volt az alchymia, az astrologia és kabbala, mellyekben Lullus egyaránt hiressé lett, s kedvezőtlen emléket hagyott hátra, bár ő valójában tudós és vallásos ember volt[1]). Harminczkét éves

[1]) Lullus Rajmundtól mindössze 486 értekezés maradt fenn, és pedig 60 az igazság megmutatásának mesterségéről, 7 a nyelvészet és szónoklat, 7 az értelem fölött; 22 az okelvtanról; 4 az emlékről; 8 az akaratról; 12 az erkölcs- és kormánytanról; 8 a jogról; 32 a bölcsészet- és vegytanról; 26 a metaphysica-

koráig szerelmes kalandokban tölté életét, végre egy szép leány szavai megtéritik őt, annyira, hogy odahagyva nejét, gyermekeit s kincseit, ferenczrendü szerzetessé lesz, szigorú bünbánat tettei között, czélul tüzi ki a hitetlenek téritését s az arab nyelv és az ezen irt tudományok tanulmányára adja magát. A pápákat arra törekszik rá birni, hogy a keleti nyelveknek tanszékeket állitsanak, mellyek által ujnemü keresztesek neveldéje alapittassék. Meg nem hallgattatván, Tunisba megy (1292), hol nagy nehezen szabadul meg a haláltól, aztán Genuába, tevékenysége középpontjára tér vissza; Nápolyban Villanovai Arnolddal ismerkedik meg s megszereti általa az alchymiát. E tudományában s apostoli buzgóságában nem lát akadályokat s az eszközökben épen nem választ; megjárja az udvarokat, mindenütt a keleti nyelvek tanszékeinek felállitását sürgetve, de siker nélkül; majd Áfrikába tér vissza (1305) s mint hetvenegyéves öreg ír, prédikál, vitáz, börtönt szenved s a pápák által bolondnak tartatik. De végre V. Kelemen, Szép Fülöp s II. Jakab aragoniai király tanszékeket állitnak a keleti nyelveknek; a párizsi egyetem elfogadta az Ars magnát; a mi ugyanannyi volt, mint szentesitni azt egész Európa előtt. Megkerestetett aztán fejedelmek által; Bruce Robert és II. Eduárd őt Angolországba hivták. Ez utóbbi őt aranycsinálásra alkalmazta, s ő maga mondja, hogy egyszer ötvenezer font higanyt, ólmot és czint arannyá változtatott, mit az egykoru Cremer János westminsteri apát és Campden megerősitnek. Eduárd értésére adván neki, hogy háboruba megy a törökök ellen, s megtisztelés szine alatt a Towerben zárva tartja őt, hogy titkos tudományát másokkal ne közölhesse. A fogolynak mégis sikerül elillanni s Messinába menni, honnan a Szentföldre és Afrikába zarándokol, melly utóbbi helyen apostoli buzgólkodása üldözést és halált hozott fejére. E férfiu minden tekintetben bámulatra méltó; ő mindent saját erejéből akart kivinni, azon világban, melly őt egyrészt mint varázslót megégetni, másrészt a szentek közé sorozni akarta. Önálló merészséggel lépett föl Aristoteles, az akkori egyetemes mester ellen; össztanában a tudományt nem részeiben, hanem mint oszthatlan egészet (non est pars scientiae sed totum) fogta fel.

Lullus egyeztető rendszere a dialecticai módszerrel együtt hanyatlásnak indult; de a szemlélődők iskolája is tévelyekbe merült. Pármai János egy Bevezetést tett közzé az örök evangé-

ról; 19 a mennyiségtanról; 20 az orvostudomány- és csillagászatról; 49 a vegytanról; 212 a hittudományról. A lajstromot l. **Perroquet**-nél: *Apologie de la vie et des oeuvres du bienheureux R. Lulle.* Vendôme 1667.

liumba, mellyben kijelenté, hogy mikép az ó szövetség az ujnak adott helyet, úgy ez sem elegendő többé a tökélyesedésre, s azért nem sokára egy jobb, egészen értelmi és szellemi által fog felváltatni. Sok ferencz- és domonkosrendi szerzetes fogadta el e tant, de ellene nyilatkozott a párizsi egyetem, mellynél Saint-Amour Vilmos több heves röpirattal lépett föl a kolduló barátok ellen, összezavarván őket az eretnekekkel, kik szerte barangolva, úton utfélen tévtanokat hirdettek. Más titokvédők a pantheismusig és saját létök tagadásaig mentek s a tudományra nézve az astrologiába és alchymiába merültek.

Azalatt a tapasztalati tudományok szüksége is éreztetni kezdett, s Baco Roger szerzetes észrevette, mikép az okelvtani érvezetek távolról sem vezetnek a természeti tudományok valódi megfejtésére, hanem hogy ezt egyszerü észlelet és tapasztalat által kell elérni. Az egyetemes mester tekintélye kétségbe vonatott; a tudományos szellem a classicusok és természet tanulmányozásához fordult, s miután az ész, a tekintély, a szemlélődés és érzéki tapasztalat Albertus Magnus ban, Tamásban, Bonaventurában és Bacoban (kiről itt mindjárt beszélni fogunk), egyenkint jeles tanárokat találtak, a scholastica szőrszálhasogatása egyesült s alapos bölcselésnek vala kénytelen helyet engedni. Némellyek tehát megtámadták nagy merészséggel Aristoteles véleményeit, mint különösen Goethals Gand (Henricus Gandavensis (1220—95) a Quodlibet-ben; mások külön szempontból kiindulva bölcselkedtek, mint a római Colonna Egyed (doctor fundatissimus, 1247—1316), sz. Tamás tanitványa és Szép Fülöp tanitója, utóbb bourgesi érsek; ki a legfontosabb kérdéseket feszegette De regimine principis czimü munkájában, melylyet mintaképül használt Bodin János Respublicájában, ezt pedig Montesquieu.

Megszünt a scholasticai tanulmányok fontossága, mihelyt a társadalom nem a valláson alapult többé. De midőn látjuk Aristoteles istenittetését, szükségkép meg kell emlitnünk azon örök szilárdságot, mellyel az okelvtani rendszer kiváltság gyanánt látszik birni; mint nálunk Aristoteles, ugy Indiában a Nyaya husz század óta változatlan tekintélyben maradt.

Az okoskodás valóban hordszere a tévelynek is, az igazságnak is, de soha sem oka. Azért távol attól, hogy a scholastica üres eszméit, haszontalan elvonásait s érthetlenségeit a kereszténységnek tulajdonitnók, e hibákat inkább onnan származtatjuk, hogy a keresztény tudomány nem maradt eléggé keresztény s a pogányság nyomai tulságosan követtettek. Hasonló tévutakat sajnálattal emlitet-

tünk már a görögöknél s a neo-platonicusoknál is, és természete az észnek, hogy ez történjék vele, mihelyt határain túl megy és szavakkal elégszik meg. A vitatkozás az egyetemeken az egész akkori tudós világ előtt s élénken pártoskodó ifjuság között szükségkép szőrszálhasogatásra vezetett, miután a tudor legnagyobb szégyennek tartotta volna valamelly kérdésre nem tudni megfelelni. Ekkép a viták nem az igazság földeritésére, hanem a tudori diadal kivivására irányoztattak.

A mi a hübériség a politikában, az volt a scholastica az értelmi téren. Egy neme az a magábatérésnek, mellyben az ember egész erejével oda tör, hogy eszével a végetlennek szemléletébe merüljön. Csak a gyülölet iskolája használhatja fel a scholastica tévelyeit elvitatására annak, hogy az müvelte s gyakorolta az értelmet, tovább terjeszté a dogmatica metaphysicának mezejét, a lénytan körül legfürgébb fejtegetéseket nyujtott s utat tört Verulami Baco, Malebranche, Descartes, Hume és Montesquieu előtt. El lehet mondani biztossággal, mikép az aristotelesi tanoknak a scholastica adta az egyedüli kifejtést, mellyre azok képesek voltak; csakhogy az értelmezés logikai fogalmak által kerestetett, holott azok csak tudományos osztályozásra szolgáltathatnak eszközöket, mig a többi a tapasztalat és történészet dolga. Nekünk nagy szerencsének látszik, hogy Európában a természettudósokat hittudósok, az akademikusokat a téritők előzték meg, mi által a logica, megtisztitva az érvezet szigora által nyugaton az értelemnek biztositotta az uralmat, mellyet keleten a szemlélődés tartott meg.

A Teremtő és teremtményröli két alapismeret, mellyeket a kereszténység az istentagadás és mind-istenség romjain szilárdan állitott fel, képezte a scholasticusok folytonos tanulmányát, kik arra törekedtek, hogy feltalálják és tisztába hozzák ama kettő közötti viszonyt, melly kútforrása minden erkölcstannak, és megegyeztessék a kinyilatkoztatott vallást, tiszta észt és a külélet tüneményeit, minthogy e háromnak szövetségén alapulna a végetlen tudomány. Mindezekből az ujabb-koriak szabatos érvezést, eszmerendet és állhatatos módszert tanultak, és bár elvetették a formát, megtartva mégis az alapot, kifejthették az erkölcsi és metaphysicai fogalmakat, mellyeknek magvait a scholastica vetette el. A scholastica érdeme az ujabb nyelvek elemző tehetsége is [1]), melly a szavaknak a dolgokkali

[1]) Barthélemy Saint-Hilaire 1840-ben azt mutogatta a franczia akademia előtt, hogy nyelvök tökélyesen rendes alakát a scholastica hosszú okelvtani gyakorlatainak kell köszönni.

szoros viszonya által az eszmék logikai menetét tünteti fel, mit a scholastica, jóllehet sokban hiányos, nevelésének kell köszönni.

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

A természeti és titkos tudományok.

Orvostudomány.

Az orvostudomány az arabok közt folyvást tiszteletben tartaték s a damaskusi orvosi tanoda gazdagon volt adományozva Malek-Adel által, ki az előadásokon gyakran maga is megjelent; azonban már emlitettük a dögleletes fuvalmat, melly ott minden szabad kutatást, minden mélyebb gondolkodást megakadályozott [1]).

A keresztény világban, mint minden más tudomány, az orvosi is a szerzetesek sőt a világi papok kezében is vala, habár ezeknek ama tudomány gyakorlását s különösen a tüzzel és boncz-eszközökkeli mütételeket az egyházi szabályok eltiltották vala. Szent Benedek montecassinói s salernumi szerzeteseinek a betegek gyógyitását tette kötelességökül; szent Bertár apát egy orvosi értekezést is irt, s a szerzetesek minden részről ama tudomány megtanulására, a betegek pedig segélyül hivására csődültek oda. A bölcsész áfrikai Constantin, miután negyven éven át az indiai, bagdadi s egyiptomi arab iskolákat látogatta, visszatértekor varázsló gyanánt majdnem megégettetett; miért is Salernumba menekülvén, Guiscard Robert titkárává lett, aztán megunván az udvari zajt, a montecassinói zárdába vonult s ott a keletieknek különféle orvosi müveiket leforditotta.

A salernumi tanoda.

Elterjedt hire a salernumi iskolának és gyarapodott a látogatók száma, kiknek gyógyulásukat elősegitette az egészséges fekvés s szent Máté, szent Thekla és szent Zsuzsanna ereklyéi. Midőn II. Henrik is oda jött, hogy hólyagkövét kivétesse, szent Benedek elvégezte a mütételt, kezébe tette a követ s begyógyitotta a sebet, mig a beteg aludt [2]).

A következett században, Milanói János igazgatása alatt bizonyos gyógytudományi szabályok irattak össze leoninus versekben,

---

[1]) L. a X. könyv. 371. lapját.

[2]) *Vita Sancti Meinwerci.*

mellyek közmondásokul fogadtattak el [1]), s lefordittattak minden nyelvre. Nem sokára az ezeredik év után, Gariopontus, salernumi orvos, közzétette a Passionarius Galeni-t, vagyis mindennemü betegség orvoslás-módját leginkább Theodorus Priscianus nyomain; Cofo pedig Hippocrates, Galenus és az arabok nyomain egyetemes gyógytudományt (Ars medendi) adott ki, mellyben a lymphaticus rendszernek első nyomait találjuk. Romuald, a salernumi püspök, orvosa volt mind a két siciliai-Vilmosnak és a pápának. Corbeili Egyed, ki a salernumi tanodából kikerülve, Fülöp August orvosává lett, irt az ütérről és a vizeletről s egy értelmezést Nicolaus Praepositus képtelen Antidotariuma fölött. A salernumi iskola Herbariuma, melly bizonyosan a XII. század előtt gyüjtetett össze, elterjedt egész Európában.

Ezen iskola volt nyugaton az első, melly az arabok példájára a különböző akademiai rangokat hozta be. II. Fridrik aztán elrendelte, hogy az orvoslást senki se gyakorolhassa, mig föl nem hatalmaztatott ama tanoda által, s törvényesnek nem találtatott, mire megkivántaték, hogy huszonegyedik évét betöltötte, hét évig tanult s Artem Galeni, Avicenna első könyvét vagy Hippocrates Aphorismaiból egy helyet értelmezni képes lett légyen. Az orvosi tanulmányokra föl nem vétetett, ki nem tanulta három évig a logicát; az orvosi tanfolyam, oda értve a sebészetet is, melly annak kis részét képezte, öt évig tartott; ezek után a növendéknek tapasztalt orvos alatt gyakornokoskodnia kellett. A jelölt esküvel fogadta, hogy a szokott módszert használandja, a gyógyszerek hamisitóit följelenti s a szegényeket ingyen gyógyitandja. A sebészektől egy évi tanulás Salernumban és Nápolyban, aztán vizsgálat kivántatott. A szabályozási kórság ezerféle kicsinységgel bibelődött: az orvos napjában kétszer tartozott látogatni a belvárosi betegeket, kik őt éjszakán át is egyszer elhivathatták. A dij ki volt szabva és pedig a városon kivül lakókra nézve háromszorosan. A gyógyszerekre nézve is árjegyzék készittetett, a termesztés helye minden kicsinységgel együtt meg volt határozva.

A keresztes háboruk alatt a nyugatiak sokat tanulhattak az araboktól; Saladin II. Fridriknek orvosokat küldött; a sülyt azonban,

---

[1]) *Ova recentia, vina rubentia, pingvia jura*
Cum similia pura naturae sunt valitura.
Coena brevis vel coena levis fit raro molesta,
Magna nocet: medicina docet; res est manifesta. stb.

melly sz. Lajos seregét megrongálta, senki sem tudta gyógyitani. A kasszia és szenna ismert gyógyszerek voltak, a terjék (theriak) pedig az egész középkorban főfő orvosságnak tartatott s Antiochiából Velenczébe hozatván, itt sokáig titkos szerül tartatott.

A nápolyi, salernumi és montpellieri orvos-tanodák nagy hirre kaptak. Az emlitett Fridrik, ki a madarakróli értekezésében [1]) jeles tapasztalatot és természettudományi ismereteket tanusitott, bölcs intézkedéseket tett, miket imént hoztunk fel. A községek szabadalmakkal, adómentességgel s lótartás jogával édesgették magukhoz az orvosokat. Birjuk a bolognaiak szerződését Luccai Hugóval, ki kötelezi magát ingyen gyógyitni a kerületbeni közönséges betegségeket; de nehéz seb gyógyitásáért, minő az eltört vagy kimenült csont, a középszerü állásuaktól egy szekér fát, a gazdagoktól husz soldót és egy szekér szénát kérhessen, ellenben semmit a szegényektől; hogy követendi a sereget a csatatérre s jutalmul hatszáz bolognai lirát veend. Első volt, ki a sebeket csupán borral [2]) gyógyitotta. 1218 ban polgártársaival a Szentföldre ment.

A szoros együttlakás, a gyapjuruha, a zarándoklatok, az egészségügyi óvószabályok teljes hiánya, elősegitették a betegségek terjedését. A dögvészek olly gyakran emlittetnek, hogy majdnem mondhatni, miszerint soha sem is szüntek meg, hanem a vész dühöngése csak lecsendesült néha. 1060-tól 1480-ig Európában harminczkettőt, tehát minden tizenhárom évre egyet emlitnek; magában a XIV. században tizennégyet, mellyekből hét évre esik egy. Scaliger (contra Cardanum) mondja, hogy Párizs-, Köln-, Famagosta-, Velencze- és Anconában olly gyakori a dögvész, hogy azt ott örökösnek mondhatni. És épen, midőn a baj tetőpontját érte, akkor lehetett látni a zarándokok egész csoportjait, kik búcsút, bünbocsánatot nyerni mentek; vesztegházakra s a ragály elleni más rendszabályokra csak később fordittatott gond.

A keresztes hadak uj betegségeket hoztak, minő volt a szent Antal tüze s a bélpokol. Sokszor emlittetnek a tisztátalan betegségek is: s a lolárdok, alexianusok, celliták, a beginák, fekete nénék s Vienneben a sz. Antal szerzetesei inkább csak kegyes betegápolók mint orvosok voltak. Abailard a Szentlélekről nevezett apáczákat

---

[1]) Észrevette, hogy a madarak majdnem átalában csőrük felső részét is mozgathatják; hogy a madarak csontjai üresek, s több effélét, mi mindaddiglan észrevétlen maradt.

[2]) **Sarti**, *De' professori bolognesi*, I. köt. 144. l.

arra birta, hogy a gyógytudományra adják magukat. Sz. Hildegárd, rupertsbergi apátnő, sok beteget gyógyitott s egy orvosi müvet hagyott hátra, melly tele van babonás szerekkel. Igy ajánl az ördög incselkedése ellen páfrányt, rüh ellen sóshalat, bőrküteg ellen légyhamút; bükkönyt a szömölcs ellen, vizi mentát a fúladozás ellen[1]). Nehány bibliai verssel gyógyittaték a sz. Vitus táncza, melly Németországban nagyon uralkodott.

Az angol Gilbert, egyike a legtudósabb gyógyitóknak, ki legjobban irta le a bélpoklot, bár el van árasztva irata scholasticai különzetekkel, ellentétekkel és álbölcselői megoldásokkal; az álomkórtól (lethargiától) egy koczának az ágybahozatása által szabadította meg a beteget; szélhüdés ellen hangyatojás, skorpióolaj és oroszlán hus vegyitéke által hideglelést okozott; hólyagkövet olly kecske vérének itatásával gyógyitott, melly vizelethajtó füvekkel tápláltatott. A tehetlennek egy iratocskát akasztot nyakába, mellyre fekete nadálytő nedvével ez volt irva: † dixit Dominus crescite † Ulhihoth † et multiplicamini † Tabechai † et replete terram † Otamalla. — Spanyolhoni Péter, ki utóbb XXI. János volt, derekabb orvos mint pápa, összeirta a betegek gyógyitásának módjait, számüzve legalább elméletileg a babonás szereket. Saint-Amand János, tournayi kanonok egyetemes gyógytudományt adott ki, melly kiválik az egykoru müvek közől s nagy ügyességgel határozza meg a kórisme szabályait.

Megakasztott minden haladást a tekintély iránti vak tisztelet s az oktalan rajongás, melly szerint a tapasztalat helyét a dialectica foglalta el, melly a leghaszontalanabb tárgyak fölött végnélküli okoskodásokat állitott fel. Kérdeztetett pl.: ez vagy amaz ital meggyógyitja-e a hideglázt; a felelet tagadó volt, mivel, ugymond, az ital lényeg, a láz pedig véletlenség, tehát egyik a másik ellen nem tehet semmit. A babona nem engedte meg a boncztudomány gyakorlását, s egy-egy műtétel meg nem tétetett, mig a csillagok meg nem vizsgáltattak, mivel szoros összeköttetésben hitték lenni az emberi testet a mindenséggel s különösen a bolygó csillagokkal.

Galenus valahol azt mondta, hogy a nedvesség jobban egyezik meg a természeti állapottal, mint szárazság; máshelyt ismét, hogy a száraz állapot a természetesebb. Igy a két vélemény két ellenséges iskolát létesitett, mellyek ugyanazon egy tekintélyre hivatkoztak. A kettőt összeegyeztetni törekedett Pietro d'Abano Conciliator

[1]) **Hildegardis** *Physica.* Strassburg 1544.

medicorum czimü munkájában, mellyben sok jó van, bár azt is tanitja, hogy az érvágás soha sem olly hasznos, mint az első holdnegyedben; hogy a vesebaj gyógyitása végett azon pillanatban, midőn a nap a déli körön átmegy, oroszlánszivvel ezen állat alakát egy arany lemezre kell rajzolni s azt a beteg nyakába akasztani; hogy az arany eszközök jobbak a vasnál, mivel Marsnak a sebészetre nagy befolyása van. Gyakorlatban az arab, elméletben az aristotelesi iskolát követte.

Cremonai Gerhárd tanár az Almagestum megismerése végett Toledóba ment s ott több arab művet latinra forditott; őt tartják néhány bonczeszköz feltalálójának. Pármai Roger a görvély ellen tengeri szivacsot ajánlott, s a sebészet körül kitünő szabályokat adott. Pármai Roland egy sebészeti értekezést irt, mellyet aztán négy salernumi orvos értelmezett. Salicetói Vilmos, piacenzai szerzetes, kora legderekabb sebészeinek egyike, függetlenné teszi magát elődeitől és saját gyakorlatára hivatkozik. Rövid bonctanában elég pontossággal irja le a részeket, s megelőzi Willist, midőn meghatározza, melly izmok mozgathatók akarva, és mellyek nem; leirja még a bujasenyvet is [1]).

Milanói Lanfranc, midőn Visconti Máténak többé ellen nem állhatott, elhagyta hazáját s Párizsban üté fel tanszékét (1295), hol számos hallgatói nem sokára világi sebészek nevezetes iskoláját képezték. Lassankint az orvosok is gyakorolni kezdték a sebészetet, mire Lanfranc ezen érvezetet állitá fel: Minden gyakorlati orvos elméleti is; de a sebész gyakorlati orvos: tehát a sebész elméleti orvos is. Csak az előtételt kellett volna bebizonyitni. Az orvosoknak a sebészektőli elkülönödése azt okozta, hogy a sebészi műtételek is orvosszerekkel pótoltattak, hogy az orvos mintegy független legyen a kézmüvesnek tartott sebésztől. Azonban maga Lanfranc is sebészkedett és bonctanában a szervezetről, mellynek sérüléseit leirja, dicséretre méltó módszert követ.

Theodorik, Bitonto püspöke, önállólag észlelt s első volt, ki a csonttörésnél a fávali hosszas készületek helyett, vászon köteléket használt. Helytelenül tulajdonitnak Albertus Magnus-nak egy művet a szülészetről (De natura rerum), melly olly ügyességgel van irva, miszerint csak hosszas gyakorlatu szerzőtől eredhetett; ki mindenesetre szerzetes, miután illy tárgyu munka irásaért menti magát, sajnálva, hogy a rosz bábák olly sok bajt szoktak okozni.

---

[1]) **Renzi**, *Storia della medicina* II, 182.

A florenczi Alderotto Tádé értelmezte Hippocratest és Galenust s először társitotta össze az orvostudományt a bölcsészettel, miért is ő az orvosok közt az, a mi Accursius a jogtudósok között: tévutra megy mégis, valahányszor a régi irók mondataiba burkolt titkokat akarja fölfedezni. Midőn a pápától hivatnék, száz darab aranyat kért minden napra, mivel ez, ugymond, gazdagabb mindazon betegeknél, kiket azelőtt ötven aranyért gyógyitott. E szerint a gyógyitás bevégeztével kapott tizezer aranyat. Gondolhatni, hogy gazdaggá kellett lennie. Varignanai Bertalan, kit a főurak s Este határgróf sokszor használtak, minden gyógyitásért kétszáz hatvan arany forintot kapott.

A genuai Cordo Simon, IV. Miklós orvosa, Clavis sanationis czimü munkájában, az elnevezések különfélesége általi zavart akarta eltávoztatni. Tudományos utazást tett harmincz évig Görögbonban és keleten; hanem a helyett, hogy a testeket természetök szerint határozta volna meg, azok nem a tapasztalatból meritett, hanem ugynevezett elemi sajátságaikra támaszkodott.

Legkitünőbb orvosok és sebészek voltak minden időben a héberek, s a Talmud könyveiben a boncztan köréből igen előhaladott eszmék találtatnak. Igy a legalább is XIV. század előtti Zohárban, és pedig az Idra Raba értekézésben, ezt olvassuk: „A koponya belsejében az agyvelő három részre oszlik, mellyek mindegyike külön egyegy igen finom aztán egy erősebb hártya által borittatik. Az agyvelő e három része harminczkét csatornácskán át, kettős irányban az egész testbe, annak minden tagjába elszéled.“

Abenzoar, sevillai héber (— 1261) nem csak az orvosi gyakorlatra, hanem a sebészi műtételekre s az eszközökre is kiterjesztette figyelmét s az Almoravidok szolgálatában állott. Egy értekezést birunk tőle az egészségről és a gyógytudományról (Theisir dahalmodana vahaltabir), Galenus nyomain, az arab irók minden említése nélkül. A vérhas ellen hat szemernyi smaragd port ajánl, mivel ő maga is kigyógyult egyszer e bajból azáltal, hogy ama követ hasán hordta. Ő az első orvos, ki a nyelés lehetlensége esetében tápláló allövettel (clystir), megfulás veszélyében pedig a lég-ér megvágását ajánlja; ő beszél először a szivburok gyuladásáról, bizonyitván, hogy azt holttestekben vizsgálta.

Titkos tudományok.

Még azon tudományok is, mellyek az egészséget legközelebbről érdeklik, eltérve a józan haladástól, agyrémes álmokba tévedtek s helyet adtak a titkos tudományoknak. Ezek tárgyait képezte a jövő

megtudása, kincskeresés, aranycsinálás, átalános gyógyszer s a halhatatlanság itala. Illy magas czélok elérése végett semmi fáradság sem kiméltetett; kutattattak a régi tudományok s a kutatás közben ujak találtattak fel.

Csillagjóslás.

Királynője volt a titkos tudományoknak a csillagjóslás (Astrologia), esztelen lánya a bölcs anyának, mikép Keppler nevezé, egyetemes tévely, melly az emberi nem bölcsőjénél s a társadalom hanyatlásakor, a tudós rómaiaknál s az oceani szigetek egyszerü lakóinál egyaránt feltalálható: annyiban benne van az emberi természetben a nyugtalan vágy, megtudására annak, mit tudni ohajt is, fél is egyszersmind. Az ember központja és czélja a teremtésnek; miért is ö minden dologgal viszonyban áll; s miután kétségkivüli, hogy a nap s más csillagok az évszakokra, tenyészésre s állatokra befolyással vannak, mennyivel nagyobb befolyást kell gyakorolniok az emberre, a teremtmények elsejére! A történetek — mondják a csillagjósok — s a régi bölcsészek véleményei megegyeznek abban, hogy az élet évei és a napkör minden jegye által meghaladott fokok között bizonyos hasonszerüség van. Ennek fölfedezése végett a csillagoknak a különféle természeti dolgokrai behatását, a mozgás kiszámitását s bizonyos titkos jeleket kell kipuhatolni. A csillagjóslás csak a hét bolygót s a nappálya tizenkét jegyét veszi tekintetbe; szerinte ezek befolyásának van alávetve a világ, a birodalmak, a test minden egyes tagja. Saturnus az élet, ipar és tudomány fölött; Jupiter a becsület, gazdagság és nagyravágyás fölött; Mars a hadak, börtönök, gyülölet s a házasságok fölött; a nap a remény, jóllét és nyereség fölött; Venus a szerelem és barátság fölött; Mercur a betegség, adósság s kereskedés fölött; a hold végre az álom, csapások és a lopás fölött uralkodik. Ez utóbbi méla természetü; Saturnus szomorú és hideg; Jupiter mérséklett és kegyes; Mercur állhatatlan; Venus termékeny s jótékony; a nap örvendező.

E csillagok befolyásának kiszámitása végett a csillagjósok a napot négy részre, s minden illyen részt ismét tizenkét házra osztottak. S minthogy az élet elhatározó pontja a születési percz, nagy gonddal vigyáztak arra, mellyik csillag tünik fel ama perczben. A kinek születésekor Venus tünik fel, az kéjencz lesz, Mars gyermeke vérengző, Saturné komor, Jupiteré szerencsés lesz és igy tovább. Vannak aztán bizonyos növények és ásványok, mellyek a csillagoktól függnek s hatásaikat elősegitik. A troubadourok életében bizonyos Bonifácz Péter, provencei ur emlittetik, ki miután egy mont-

pellieri hölgynek szerelmét hasztalan ügyekezett mindennemü varázslat által megnyerni, felhagyott a szerelemmel s az alchymiára adta magát. Sok fáradozás után fel is fedezett egy követ, melly a fémeket aranynyá változtatta. Ugyanezen Péter nagyon szenvedélyesen kutatta a drága-kövek tulajdonait; egy versezetet is irt azokról, mellyben első helyre teszi a gyémántot, állitván, hogy ez az embert legyőzhetlenné teszi; az indiai vagy cretai agátkő jó szónok s okos, szeretetreméltó s kellemes ember tulajdonát kölcsönzi; az amethyst ellene áll a részegségnek; a karniól lecsillapitja a haragot s a birák előtti versengést; a jáczint álomhozó; a gyöngy a szivnek örömet szerez; az arábiai s indiai onyx elforditja a haragot; a rubin, ha álom alatt a nyakon függ, elüzi a kellemetlen rémképeket; ha az ember a zaphir erejét akarja megkisérteni, szűz legyen; a smaragd viggá s jó emléküvé teszi az embert; a topáz megfékezi a haragot és a bujaságot; a heliotrop láthatlanná tesz; a koráll a villámnak, az asbest a tüznek ellenáll; a kristály eloltja a forrólázasak szomját; a gránátkő végre örömet és megelégülést szerez. A bölcs, ki a dolgok ezen titkos tulajdonait kikutatja, nem csak a jövőt fogja tudni, hanem gyülöletet és szerelmet is gerjeszthetend, fölfedezendi a titkos terveket, a rejtett kincseket és bűnöket, a betekségek orvosszereit és, a mi a tudománynak n e t o v á b b j a, az aranycsinálás mesterségét.

Emelik a természeti tünemények hatályát a számok, mert ezek szerint van a mindenség rendezve. Titkos hatalommal birnak azok s boldog, ki azt megismerheti. A számsor a világ előképében az isteni lényeg; az értelmi világban a legfőbb értelem; az égi világban a nap; az elemiben a bölcsek köve; az emberben a sziv.

Ime, egész rendszere a tévelyeknek, mellyeket a pogányságból a neoplatonismus és gnosticismus fenntartott. Láttuk, milly tiszteletet s félelmet tudtak gerjeszteni a thessáliai varázslónők; milly hirre jutottak Circe, Medea és Canidia; s hogy Róma az árnyakban, szellemekben, manókban, vampyrokban s az Apulejus által megismertetett átalakulásokban hitt [1]). Plinius beszéli, hogy a celta népek a hold-

---

[1]) Sok mai babona, mellyet a középkori tudatlanságnak szoktak tulajdonitni, a régiektől ered. Igy például, hogy a fülcsengés annak jele, miszerint mások beszélnek rólunk; hogy megiván a tojást, héját szét kell törni (**Ovid.** *Fastorum*). A holtak emlékére borsót enni szokás volt a rómaiaknál a májusban tartatni szokott *Lemuralia* ünnepek alatt, melly időre a házasság el vala tiltva. (*Fastorum* V.); szerencsét kivánni ujesztendőkor, és a tüsszenőnek *Isten segitsen*-t mondani (**Plinius** lib. II. c. 2); az ajtókra baglyokat függeszteni (*Quid quod istas nocturnas aves, cum penetraverint larem quempiam, sollicite prehensas, foribus*

nak a föld minden részére nagy befolyást tulajdonitottak; hogy az ujhold hatodik napján összegyültek annak tiszteletére egy kivilágitott fa alá, ünnepélyes zene- és énekszóval. E szokás fennmaradt a kereszténység alatt is, s Nagy-Károly eltiltotta az illy éjjeli összejöveteleket, szentségtörőnek nyilvánitván a lelkészt, ki azokat megengedné. A tilalom után a holdtisztelet mégis titokban, magános puszta helyeken üzetett.

A csillagjóslás eredetét egész a chaldaeai Berosusig s az egyiptomi Trismegistosig [1]) viszik fel, melly két forrásból a csillagok szemléletének s értelmezési nyelvének két különböző módja szülemlett. Belevegyültek ezek az uj-plátóiak iskoláiba, mellyek, mint láttuk, a kereszténység iránti gyülöletből a babonába merültek s az igazságot a mysticismusban és a látható s láthatatlan világ titkos viszonylatában keresték. Tetszettek e tanok az araboknak, kik közt csakhamar hires mesterek támadtak s Ptolomaeus Almagestumát álmak s agyrémek szövegévé változtatták.

Hires volt Harun al-Rashid idejében Abul-Nazar, ki Saturnust vizsgálva azt mutogatta, hogy a kereszténység csak ezernégyszázhatvan évig fog tartani, s hogy a ki a Jupiter és hold összejövetelének perczében könyörög az Istennek, kétségkivül meg fog hallgattatni. Hires volt utána Al-Kabitz a X. század közepe táján, kinek egy értekezését De astrologia judiciaria Sevillai János latinra forditotta. Al-Kindi hires orvos volt 1000 körül s a varázsló mesterségek elméletét készitette; Abul-Farag kapcsolatba hozta az astrologiát a kabbalával s az alchymiával, miből az üres képtelenségek netovábbja képződött.

---

videmus affigi? **Apulejus** *Metamorph.* l. III.) A ki még jobban meg akar győződni, hogy a középkornak szemére vetett ostobaságok a régiektől eredtek, fogja kezébe az Alexander Severus alatt élt Julius Africanus *κέστοι* czimü iratát, mellyben a többi közt igy adatik elő *az ellenségtöli szabadulás módja*: „Süss kenyeret a következő módon: Végy este felé egy mezei bókát s egy viperát, ollyat, minőt lerajzolva látsz azon alak tökélyes ötszögében, mellyen megvannak a tropus lydius kellékeinek jelei, vagyis a farknélküli *ξῆτα* vagy egy lefektetett *ταῦ*; zárd be amaz állatokat egy cserép edénybe, és ragaszd be agyaggal úgy, hogy sem lég sem világosság hozzájok ne férjen. Ezt megtévén, kellő idő mulva törd össze az edényt, s a mit benne találsz, dagaszd be a kenyérbe, melly még annak is veszélyes, a ki késziti. Az igy elkészitendő süteményt add oda, a mint lehet, ellenségeidnek."

[1]) Champollion V. Rhamses sirjában csillagjóslási táblákat talált a minden hónap minden órájában feltünő csillagzatok és a test részei közti viszonylatról. Az ujkori érmetudósok a római császárok pénzein horoscopot akarnak fölfedezni.

A csillagjóslás tanszékekkel is megtiszteltetett. A bolognai egyetem tanárt nevezett ki, quem tanquam necessarissimum haberi omnino volumus. 1179-ben a leghiresb keleti, keresztény, arab s héber csillagjósok gyülést tartottak s megegyeztek abban, hogy az 1186-i szeptemberben a felső és alsó csillagzatok rendkivüli összecsapása által a világ össze fog omolni. A rettegett szeptember eljött, a világ nem dölt romba, de a csillagjóslás hitele sem.

A csillagjósnak nemcsak a csillagok megkérdése volt feladata, hanem megismerése egyszersmind azok befolyásának minden tárgyra.

Bonattus.

Kitünt e haszontalanságokban a forlii Guido Bonattus (— 1300), ki összeszedvén utazásai alatt mindazt, a mit a csillagjóslásról az arabok irtak, kiadott tiz értekezést, mellyek fenn is maradtak [1]), s mellyekben Isten és szent Valerián, hazája védszentje segedelmével beszél ama tudomány hasznosságáról, a bolygócsillagok természetéről, összeköttetéséről s befolyásáról, az ebből vonható következtetésekről s a különféle kérdésekről, mellyek a csillagjóslás által fejthetők meg.

Bámulatos ügyességgel gyakorolva ezen áltudományt, II. Fridriknek Grossetóban egy összeesküvést fedezett föl. Egy szobrot épitett, melly jóslatokat adott; Montefeltrói Guidónak minden hadi müködését ő vezette; ha a táborba kellett mennie, Bonattus fölment a toronyba s az első harangütéssel a fegyverkezésre, a másodikkal a lóraülésre, a harmadikkal az indulásra adott jelt. Állitá, hogy Jézus Krisztus maga is csillagjósló volt s haragudott a tunicaviselőkre (tunicati), kik jövendőléseit visszavetették [2]).

---

[1]) **Guido Bonatus** *de Forlivio, decem continens tractatus astronomiae.* Velencze, 1506.

[2]) Az egyház mindig ellenezte a csillagjóslást; az 506-i agdei zsinat 42-ik canonja megtagadja a csillagjóslóktól az urvételt; az 511-i orleansi első zsinat 30-ik határozmánya átokkal sujtja azokat, kik a jövendölésben hisznek. II. Fridrik azonban a csillagjóslást is a római udvar megfélemlitésére használta fel s illyen verseket hirdetett:

Fata monent, stellaeque docent, aviumque volatus,
Quod Federicus ego malleus orbis ero.
Roma diu titubans, variis erroribus acta
Concidet, et mundi desinet esse caput.

Azonban az ész dicséretére illyen választ nyert:

Pietro d' Abano. (1250—1316).

Vesztökre hires csillagjóslók voltak Pietro d' Abano és Cecco d' Ascoli. Az első Konstantinápolyban neveltetvén, felhasználta az Abul-Nazar által kijelölt szerencsés perczet, mellyben az Isten semmit sem tagad meg, s kérte magának a bölcseséget, s megnyerte rögtön a jövendő tudását. Tanitott Paduában és Párizsban, hol sikerült gyógyitások következtében varázslásról, Rómában pedig eretnekségről vádoltatott; egy pápai itélet által azonban fölmentetett. Összeköttetésbe hozta a csillagok mozgásával a hidegláz szakait; a paduai tanácsházat csillagokkal rajzoltatta be, s tanairól annyira meg volt győződve, miszerint a paduaiakat arra akarta birni, hogy városukat lerontva, azt az akkoriban feltünt páratlanul szerencsés csillagzat alatt épitsék ujra fel. Ez talán ellenségeinek koholmánya, kik őt egyrészről azzal vádolák, hogy nem hisz ördögöt, másrészről meg, hogy egy korsóban hét ördögöt tart, kik parancsait teljesitik. Ezen és más komolyabb vádak következtében az inquisitio elitélte őt. Halálra vitetvén barátaihoz igy szólt: Három nemes tudományra adtam volt magamat, mellyek közől az egyik mélyelmüvé, a másik gazdaggá, a harmadik hazuggá tett engem; e három: a bölcsészet, az orvostudomány és a csillagjóslás. Végrendeletében katholikusnak vallá magát s könyörgött, hogy a domonkosiaknál temettessék el, de az inquisitio azt nem engedte meg.

Cecco d' Ascoli. 1257—1327.

Cecco Stabili d' Ascoli Bolognában már mint ifjú csillagjóslást tanitott, és Sacrobosco János egyik iratának értelmezésében állitá, hogy a felső légkörökben gonosz szellemek tenyésznek, mellyek varázslás által csodatevésre kényszerittethetnek. Ezen és más ostobaságai miatt gyanussá lett az inquisitio előtt, melly őt máglyára itélte.

Emlitendő ezek után a genuai Andalon dal Nero, ki ismereteket szerezve utazása alatt, egy latin értekezést irt a csillagtávmérő összetételéről. Cremonai Gerhard Sabionettából, leforditotta Ptolo-

---

Fata silent, stellaeque tacent, nil praedicat ales,
Solius est proprium scire futura Dei.
Niteris incassum navem submergere Petri;
Fluctuat et nunquam mergitur ista ratis.
Quid divina manus possit, sensit Julianus:
Tu succedis ei, te tenet ira Dei.

Jordani *Chron.* c. 221.

maeus Almagestumát, s Al-Hazen értekezését az alkotmányról; Theoria planetarum ja olvastatott az egyetemeken, s a vaticani könyvtárban megvannak azon feleletek, mellyeket ő Boso, Etzelin s Pelavicino Hubert kérdéseire adott, melly félelmetes zsarnokok rettegtek az ismeretlen hatalmak előtt, s számításaikat és nagyravágyási tetteiket mindig a csillagok és értelmezőik határozatának vetették alá.

II. Fridrik is mindig körében tartá az első csillagjósokat; ezek szavára megváltoztatta terveit [1]), s midőn 1239-ben meghallotta a trevisói lázadást, Tivadar mester által a paduai toronyból csillagot nézetett; de ez — mondja Rolandin — nem vette észre, hogy akkor a harmadik helyen állott a skorpió, mellynek, méreg lévén farkában, azt jelentette, hogy a sereg a hadjárat vége felé meg fog rongáltatni. Midőn Vicenzából tovább vonulandó vala, akarta, hogy egy csillagjós jövendölje meg, mellyik kapun fog ő másnap kimenni. A jövendölő egy iratkában mondotta ezt meg, mellyet bepecsételve adott át Fridriknek, hogy mielőtt kivonulna, föl ne törje. A császár egy uj nyilást veretett a falakon s azon ment ki. Ekkor feltörvén az iratkát, rajta ezt találá: Per porta nuova, az uj kapun által.

A csillagjósló mellőzhetlen kellék volt a községek udvaraiban s palotáiban; még a püspökök s főpapok sem tudtak mindig ez ostobaságtól mentek maradni. Petrarca a milanói székesegyházban épen beiktatási beszédét tartá Visconti János unokái fölött, midőn egy csillagjósló félbeszakitá őt, mivel fölfedezte, hogy azon perczben a csillagok legkedvezőbb összeköttetésben állanak. Csillagnézés után tétetett le a várak alapköve, úgy épült 1470-ben Pesaro, 1492-ben Ferrara falai, 1499-ben Mirandola vára. Pietro d' Ailly bibornok, ki a naptárt átalakitni akarta, erősitve állitá a constantiai zsinat előtt, hogy a csillagjósi jelek a császárságnak az egyházzali összekoczódására mutatnak; tudományossága még nagyobb tekintélyt ada a csillagjóslásnak s kapcsolatba hozta azt a hittudománynyal, időtannal s a történettel. X. Leo és Luther nagy századában Stoffler német csillagjósló 1524-re vizözönt jövendölt, s rettegtek a népek és fejedelmek. Sokan a hegyekre futottak; Auriel toulousei orvos eladta minden vagyonát, hogy egy bárkát épitsen; Urbino herczege kénytelen volt Middleburg Pál bölcselő által egy könyvet kiadni, mellyben ama félelem alaptalansága bizonyittaték. Midőn 1572-ben a Cassiopea csoportozatban uj csillag fedeztetett föl, a csillagjósok ezt nagy

[1]) **Saba Malaspina**. Storia c. 2.

változások előjeleül vették, csak az olasz bölcsész Guilandini merte félelmöket kinevetni. A fejedelmek s főurak egész XIV. Lajosig csillagjósokat tartottak, s a hires Morin számára csillagjóslási tanszéket akartak felállitni. Ki nem ismeri Waldsteint? és a még hiresb Tycho-Brahét, az annyira jeles csillagászt, ki mégis a kopenhágai egyetem előtt 1574-ben egy beszédet mondott, mellyben mutogatja, hogy a csillagjóslás megegyezik az észszel s a vallással, s hogy szánandók azon bölcsészek, kik ama tudománynak, mivel járatlanok benne, hitelt nem adnak.

Azonban Blois Péter [1]), Bath érseke, London mellett, a Szerencse játékaiban megtámadja a varázslatot, csillagjóslást s minden hasonló tévelyt. „Az, a mit Szerencsének vagy Végzetnek mondanak, egyátalában nem létezik; s el kell vetni azon tudósok állitását, kik a világ eseményeit szeszélynek s végzelemnek tulajdonítják, a helyett hogy egy legfőbb akaratot ismernének el, melly az emberi dolgokat változatlanul kormányozza .... Én könyvemet nem azért nevezem Szerencse játékának, mintha ez csakugyan léteznék, hanem hogy megmutassam, miszerint a halandókat fölemelni vagy lesujtani semmiféle véletlen, hanem csak az isteni Gondviselés képes."

Ezen áltudomány a szellemekben, kisértetekben s vampyrokbani hitet terjesztette el, s e hit erélyes lévén mint maga a kor, a sajnálandó babonának nagyszerü jellemet kölcsönzött, s a hivők számát a törvényszerü rendes üldözés csak nevelni tudta. A képzelő erő ekkép bámulatos fokra emelkedett, hogy eseményeket koholjon, melyeket utóbb maga is igazaknak tartott; tüzes képzelmü emberek magányba vonultak, hogy megvetve a való világot, maguknak egy képzeletit épitsenek, elősegitve csalás által is rajongási tanaikat. A törvényhozásnak erélylyel kelle elnyomnia azon embereket, kik vádoltattak, hogy zivatarokat támasztanak, emberek és állatok alakját megváltoztatják s betegségeket okoznak; és a képtelen perfolyamok hosszú ideig sértették az igazságot, úgy mikép ezt az aranynak nevezett században is siratni leend okunk.

Az ugynevezett bölcsek mindig ujabb dolgok után vágyva, azon időben, midőn mindent teremteni kelle, a titkos tudományokat a tudás fájának minden ágára alkalmazni akarták. Az orvostudomány-

[1]) Egyike kora (1200) legjelesb embereinek; előbb nagy tekintélyben álla a siciliai normann udvarnál, utóbb Angolhonban II. és III. Henrik alatt, kiknek nevében mint szintén saját nevében sok levelet irt, könnyüséggel s fontosan a történetre nézve. Bírunk tőle különböző értekezéseket is.

nak nem csak az volt rendeltetése, hogy gyógyszereket készitsen és a testek hatását kiismerje, hanem hogy varázslatot is üzzön, mentő szereket készitsen, folyvást kutassa a halhatlanság italát és szellemeket használjon, hol ma a boncztan eszközeivel is megelégszik.

Kabbala.

A mennyiségtant is tévutra vezette a Kabbala. Az ember természettől megütődik, ha a számokat veszi fontolóra, mert ez válaszfal az ember és állat közt, tükre az értelemnek, melly örül mindannak, a mit megmutatni képes. Innen a régiek tisztelete a számok iránt, mit tanusitottak a pythagorásféle s az uj-plátóiak iskolái s a héber értelmezők, melly utóbbiakból ered a Kabbala név, melly a számok segélyével rejtett dolgokat jövendölhetni s a pokoli erők fölött hatalmat szerezhetni hitt [1]).

Varázslás.

Illy elemekből támadt a varázslás (magia), mellyet a bölcseség vágya s azon kivánság szült, hogy az a legfelsőbb hatalmakkali szövetkezés által gyarapodjék, melly úton isteni befolyás nyerhetése reméltetett. Négy neme volt a varázslásnak: először a természetes, melly a köznépnél jobban ismervén a természeti erőket, a rokon- és ellenszenveket, csodás eredményekre jutott, miket a nép varázslásnak tekintett, illyenek voltak a phantasmagoriák, hasbeszélés stb.; mennyiségtani, melly az erőműtan törvényeit értve, csodálatos gépek által, a nép előtt felfoghatlan eredményekre jutott; mérgező, melly különféle hatásu, többnyire szerelmet gerjesztő italokat készitett; végre a szertartásos varázslás, melly legmagasb és leghatalmasb s feloszlik goetsiára, melly gonosz szellemekkel egyesül és theurgiára, mellynek tiszta szellemekkel van dolga. A fehér varázslás csak később hozatott be a szemfényvesztők által.

Hogy a tudatlan s hiszékeny korszakban csodának tartatott az, a mi természetes és rendes, azt legkevésbbé sem csodálhatjuk mi, kik annyi tudomány fénye mellett is megütődve nézzük s meg nem fejthetjük a merevülés, villanyosság, delejesség, galvano-plastica és a fényrajz jeleneteit. A megérett ész megtanit minket, hogy a magyarázatot a tudománytól vagy az időtől várjuk; akkor azonban keresték az okokat, mellyek végett a felsőbb hatalmak segélye vétetett igénybe. Azt hitték, hogy az ember szövetséget köthet a jó és rosz szellemekkel s ezek segélyével uralkodhatik a természeten, felidéz-

[1]) L. a VI. könyv 554. lap.

heti a halottakat, hogy ezek elbeszéljék a sirontúli titkokat; Sevillában és Toledóban a halottidézést nyilvános tanárok adták elő. E bolondságok néha gonosz tettekre is vezettek, miután némellyek gyermekeket öltek le, hogy a megjelenendő árnyakat ezek vérével tartsák jól.

Minden csillagjósló vagy alchymista valamelly bizalmas szellemmel dicsekedett, mellyet szolgálatában tartott. Skót Mihály lakomára hivta egy izben barátait, a nélkül, hogy legkisebb készületeket tett volna; de ime a vendégek mégis a legválogatottabb ételeket s italokat találták, s a házi gazda igy szólt: E csemege az angol király konyhájából való; ezen ital pedig a franczia király pinczéjéből van [1]).

A jövendőnek eseményei véletlen jelekből, a tenyér-vonalmakból, csillagokból s álmokból jósoltattak. Az álmak értelmezése különösen fontos részét tette a titkos tudománynak, s nem is mert senki kételkedni fölötte, miután az álmakbóli jósolást már Hippocrates is megengedte. Néha néha a jövendőlések beteljesedtek; a mi annyival is inkább könnyü volt, minthogy a jóslatok legtöbbször átalánosak és nem határozott értelmüek voltak.

Kincsek.

Meggazdagodásra két utat jelölt ki a titkos tudomány: a kincstalálást és az aranycsinálást. A kincsekről csodálatos dolgokat beszélnek a krónikák. Apuliában volt egy márványszobor, arany koronával, mellyre irva volt: Első májusban napfölkeltekor arany fejem van. Senki sem érté e szavakat, mig végre Guiscárd Robert kivette egy fogoly arabból a titkot, s azon helyen, mellyre a szobor feje első májusban árnyékot vetett, kincset talált [2]). Gerbert szerzetes egy szobrot látván, melly mutatóujját kiterjesztve tartá illy felirattal: Itt üss. A kincskeresők elégszer ütötték azon mutatóujjat, de a szerzetes ügyesebb volt s megjelölte azon helyet, hová a mutatóujj árnyéka déltájban esett. Éj idején másod magával odament s kevéset ásva, nagyszerü királypalotát talált tiszta aranyból. A katonák koczkáztak, a király és királynő asztalnál ültek, oldalt egy apród megfeszitett ijat tartott, s mindez aranyból volt, megvilágitva egy közepén égő szövétnek által. Ha az ijászhoz nyult az ember, szép lánykák tánczra kerekedtek. Gerbert nem bizván társában, a sok bámulatos műdarab közől csak egy asztali kést

---

[1]) **Ennemoser**, *Geschichte der Magie.* Lipcse 1844.

[2]) **Jordani**, *Chron.* c. 222.

vett el; de ime a tánczosnők dühöngni kezdenek, az ijász eloltja a szövétneket, setét lesz minden, s Gerbert illetetlenül kénytelen hagyni mindent; csak jóslatokat vivén magával, mellyek utóbb be is teljesedtek [1]).

Aranycsinálás. (**Alchymia.**)

Mellőzzük azonban a vándorló pénzt, melly, ha el is költetett, ujra erszénybe tér vissza, és szólunk az aranycsinálás mesterségéről, melly akkoriban egy egészen külön tudománynak legfőbb czélja vala. A vegytan eredetét némellyek Pythagorásig viszik fel, ki a világban tökélyes öszhangzatot tételezett föl, mellyet azért szépnek (κόσμος) nevezett s az elemek különféle összetételeit számaival jelölte ki. Következett ezután egy iskola, melly az elemi sajátságokróli tant állitotta fel, melly sajátságokat Ocellus a parányok anyagi alakjából származtatott s innen eredt a parány- (atomisticus) rendszer. Lokrisi Timaeos a parányokban a különböző tulajdonok egész sokaságát fedezte föl, miket Empedocles négy elemre, u. m. viz, föld-, tüz- és légelemre osztott, s állitá, hogy nem maguk a testek, hanem csak lényegök esik érzékeink alá; észlelve a parányok egyesülését és különödését, hasonlónak találta azt az emberi rokon- és ellenszenvekkel: szürkülő világa a legujabban tett megoldásoknak. De Empedocles elmélete el nem fogadtatott, s nagyobb hitelre talált Aristoteles, ki egy ötödik vagyis csillagelemet vett föl, mellynek jelenléte egyesitett, távolléte pedig oszlatott.

A régiek vegytanának tehát főelve vala, hogy a testek az elemek összeköttetéséből erednek és hogy ezek öszhangzata szüli az emberi testek egészségét. A ki tehát ezen öszhangzatot fölfedezné, nem csak az egészséget adhatná vissza s az életet igen igen meghoszszabbithatná, hanem a testeket és fémeket is megváltoztathatná. Tévelyes ugyan, de nagyszerü felfogása ez az emberi hatalomnak és az egész teremtett világ tökélyesbülhetésének, melly felfogás tökélyetleneknek hivén némelly testeket, feltalálni törekedett a hiányzó elemet, sőt felemelkedett az istenséghez, remélve, hogy, ha nem is teremti vele az anyagot, legalább alakot és szervezetet ad annak. S minthogy az ember az aranyban a földi javak egyetemes képviselőjét látta, a tudomány különös módon a bölcsek kövének feltalálásán dolgozott, melly által a czinből vagy higanyból aranyat képezhessen.

Baco Roger a többi, utána következett alchymistánál szabato-

[1]) **Jordani**, *Chron.* c. 220.

sabban s kevesb rejtélyességgel irt Speculum alchymiae czimü munkájában felmutatja tisztán az aranycsinálás eszközeit és czélját. A tüz a föld gyomrának központjából [1]) elöhatolva rábukkan a másik két elemre, a vizre és földre; megszáritja s összegyüjti a viznek parányait, miből a higany létesül; megtisztitva pedig a földet, létrehozza a kén. A kén és higany különböző fokozatú egyesüléséből lesznek az összes fémek és ásványok; mit föltéve, remélni lehet, hogy alkalmas vegyités által a tökélyetlen fém tökélyessé vagyis aranynyá változtathassék. E czél elérésére először is a két vegyanyagot megtisztitniok s közvetlenül alkalmazniok kellett volna, miáltal vállalatuk sikeretlenségét csakhamar belátták volna. De ők, mintha az emberi szellemnek hosszú és eredménytelen gyakorlat által kellett volna erősödnie, elemzés helyett olly testet kerestek, mellynek bevegyitése a fémeket aranynyá változtathassa. Baco erre nézve, kizárva minden babonás cselekvényt, csak fémet vél használhatónak, a mütételnél pedig csak a tüzet: de az alchymista, ki heves reménynyel fogott dolgához, midőn az egyszerü utat sikertelennek látta, minden erejéből, minden eszközzel oda törekedett, hogy birtokába keritse a teremtő erőt, az egyetemes szellemet, a világlelket, s igy támadt a titkos s homályos tudomány, melly annyi szellemet foglalkoztatott. Azt képzelték tehát, hogy a nagy munka végbevitelére az anyag titkos tulajdona és a csillagok kedvező befolyása szükséges, vagyis feltalálása azon pornak, mellynek bevegyitése a fémeket tökélyesitené.

Aranycsinálásra szükséges az isteni mesterséget utánozni, tehát kikutatni azt, hogy mit tett az Isten. A három szellem vagy elem, t. i. a kén, higany és mireny vagy só, a földalatti hév közbejöttével a tökélyes fémeket létesitik. Utánozni kell tehát a kemenczében a természet müködését, elkülönitve a tiszták közé vegyült romlott elemeket: hogy a tiszták lepárolás s égetés által megszabaduljanak a kénelemtől; felolvasztás, összeöntés s egyesités által aztán alkalmasakká tétessenek az átalakulhatásra: igy megnyeretik a felsőbbnemü higany az aranynak meghiganyositására. A kellékek igy meglehetős határozottsággal jelöltettek ki, de annál homályosb volt magának a titoknak előadása. „Ha a bölcsek halhatlansági italát akarod készitni — mondaték, — vedd a bölcsek higanyát, változtasd át lassankint égetés által zöld és vörös oroszlánná; csapoltasd le

[1]) Tulajdonképen a rétegek mélyéből, mondja ő; miből látjuk, mennyire közel jár ő a központi tüzről ujabb elméletekhez.

homokfürdőben erős borszeszszel és az eredményt párold le. De a lombik finom hamuval legyen betakarva s a fenekén fekete sárkányt fogsz találni, melly saját farkát eszi meg.“ Olvastam némelly, korunkbeli tudományos munkákat, mellyeknek nyelve nem kevésbbé érthetlen; holott közvetlenebbül életbe vágók, mint az aranycsinálás vagy a halhatlanság italának készitése.

Hermes Tabula smaragdina-ja, melly fölött annyi nagy kötetre menő értelmezés iratott, alig foglal el egy fél lapot; azt hitték mégis róla, hogy annak megértése annyi volna, mint birni az aranycsinálás titkát. Ime lássa azt az olvasó maga: „A mi hazugság nélkül igaz, az bizonyos és legigazabb. A mi lent van, ollyan, mint a mi fent van; és a mi fent van, ollyan, mint a mi lent van, az egyetlen dolog csodáinak teljesitésére. Valamint az összes dolgok egyetlen dolog által teremtettek, ezen egyetlennek elmélkedése által; úgy az összes dolgok ezen egyetlentől származtak, sajátitás által. Ennek atyja a nap, anyja a hold; az ür kebelében hordta, a föld táplálta azt. Ő atyja a világ egész összhangzatának. Tökélyessé lesz erénye, ha a földbe tétetik. Te gonddal s értelemmel választandod el a földet a tüztől, a higat a sürütől, ő a földről az égbe száll, visszajő a földre s mind a felső mind az alsó körben erőre kap. Ugy nyerendesz te is dicsőséget az egész világban; minden homály el fog oszlani előled. Ez minden erény fölött erős erény, melly uralkodik minden finom és áthat minden szilárd dolgon. Ekkép teremtetett a világ, ekkép szerezhetők a csodálatos elsajátitások, ez lévén azoknak módja. Azért neveztettem én Hermesnek, háromszor legnagyobbnak (Trismegistos), birván a világ bölcseségének három részét. Az, a mit a nap müködéséről mondottam, határozottan áll.“

E titkos-jelentésben némellyek a szellem hatalmát s a teremtett dolgok egységét akarták fölfedezni, de a ki a részletekbe bocsátkozik, képzelő ereje szerint bármi rendszert épithet reá.

Az aranycsinálók mesterségök üzésében igen régi kútfőkre, Mózesnek, nővérének Máriának, Mercurius Trismegistosnak, Jóbnak, Enochnak könyveire, sőt Ádám Sefer-jére, leginkább pedig Salamon kulcsára hivatkoztak; mások a nagy tudományt a koránban, evangéliumban s az Apocalypsisben állíták fenekelni. Számtalan, legfurcsább czimü munkák irattak [1]), sajátszerü, képjeliratokkal teljes nyelven, mellyeket állitólag X. Alfonz talált fel s mellyek igen nehézzé teszik az olvasást annak, ki igazságot akar ama könyvekben

[1]) Pl. *A tizenkét nemzet arany táblájának jelvényei*, Mayertől.

halászni. A titkos értelmezések csak a beavatottakra bizattak, a beavatottak közé pedig hosszú tanulmányozás után csak az vétetett föl, ki a kabbalát, a csillag- és halottjóslást is tanulta. Használták Hermes táblájának tanulói Mózes vesszejét, Sisyphos szikláját, Jason gyapját, Pandora szelenczéjét, Pythagorás arany ágyékát, s hamindez nem használt, segélyül hivatott az ezen dolgokban legjártasabb szakállas ördög.

Ezen régibb eredetü [1]) bolondságra, melly századokon át folytattatott, némellyek őszinte hittel adták magukat reá, s mások hitegetése és holmi csalékony jelenségek meggyőzték őket a bölcsek kövének feltalálhatásáról [2]), melly végre szenvedélyesen fáradoztak, hosszú utakat tettek, leginkább Sinai, Horeb és Athos hegyeire, hol a szerzeteseket ama titok birtokában lenni hitték. Legtöbbször csalétkül használtatott az alchymia a könnyelmüek irányában, hogy az aranycsinálásra szükséges arany megnyeressék tőlök, s miután az ügyesb alchymisták vegyedényök fenekén néha egy-egy szemer aranyat mutattak fel, találtak rögtön embert, a ki a további eredményre roppant összegeket költött; azért Harry az alchymiát igy határozta meg: Ars sine arte, cujus principium est mentiri, medium laborare, finis mendicare [3]).

Egy alchymista oda ajándékozta Bouilloni I. Henriknek az aranycsinálás titkát, sőt készitett azt jelenlétében; nem kivánván tőle csak huszezer scudit, hogy Velenczébe utazhassék az alchymisták közgyülésére. A fejedelem bizton hivén, hogy háromszázezer obon arany van a zsebében, a mennyit tudnillik a kapott vegypor nyomott, kétszer annyit adott, mint a mennyit az alchymista kért, de mikorára a csalást észrevette, amaz már messze járt. IX. Károly százhuszezer

---

[1]) Tudjuk, hogy Caligula az aranycsinálás titkáért sok pénzt adott ki, s hogy Diocletián alatt az alchymisták üldöztettek.

[2]) Volt talán, a ki a sok kisérelgetés közt, bórist (borax), borkövet és rágó higanyt vegyitett s azt ezüst edénybe párolván le, ezt belül megaranyozva találta. Azt hihette tehát, hogy feltalálta a bölcsek kövét; és ismételte amaz összetételeket, mellyeknél, az akkori legkülönösebb nevek között a bóris, borkő, higany és tengeri só mindig feltalálható; melly vegyrészekről tudjuk, hogy az ezüstöt aranysárgára festik, de azon arany-szin higitott lég-savvali egyszerü megmosás által ujra eltünik. Különben a mütételek titkon üzettek, miután a meggazdagodás mesterségének természetesen nagy titoknak kelle maradnia.

[3]) A *Histoire de la chimie depuis les temps les plus reculés jusqu' à notre époque,* (**Hoefer Ferdinandtól**) I. kötetében elősoroltatnak a párizsi udvari könyvtár alchymistai kéziratai, a bölcsek köve fölötti kabbalisticus tanok, a gyógy- és fémtan s más, a vegytannal rokon tudományok története.

lirát adott Gauthier Jakabnak, plumerollesi bárónak, hogy az átváltoztatás kellékeit elkészitse, a báró ur azonban, fölvevén a pénzt, megszökött. IV. Henrik, angol király, igen megürültnek látván a kincstárt, jutalmat tűzött ki az aranycsinálás titka feltalálójának, sőt végre hirdette is, hogy rájött a szerencsés fölfedezésre s hogy eljött az idő, mellyben az államadósságok eltörlesztessenek; természetesen, mint más királyi rendeletek, úgy ez is egyszerü igéret vala. Coeur Jakab VII. Károly udvaránál, aranykészités által meggazdagodott s ministerré lett. A XVI. században Augurello Jánosnak, ki az aranykészités fölött irt költeményét (Chrysopoeja) X. Leo pápának ajánlotta, ez egyetlen üres erszényt ajándékozott, hogy megtölthesse azt; de II. Rudolf császár roppant kincseket adott a kisérletekre, még midőn meghalt is, műhelyében tizenhét tonnácska tiszta arany találtatott, melly mind kisérletekre vala szánva. Egyik utódja sok gyémántot töretett össze, hogy abból egyet, igen nagyot készittessen, melly kisérlet kevésbbé okszerütlennek tünik fel, ha tekintjük, miszerint a régi törekvés ujabban oda módosult, hogy a tiszta széneny gyémánttá sürüttessék.

Leghiresb alchymista volt Basilius Valentinus, kinek neve alá legkülönbözőbb nemü iratok s kisérletek [1]), bizonytalan — a XII. és XIV. század közé eső — korból, szorittatnak. Villanovai Arnold, ki kortársai vallásos szellemétől annyira eltért, hogy állitná, miszerint a jó tettek s az orvoslás kedvesebb Isten előtt, mint az oltári áldozat, lendületet adott a lepárolás mesterségének s felmutatta annak fontosságát; neki köszönjük a terpentinszesz feltalálását, s talán többet is találhatnánk irataiban, ha nyelve érthetőbb volna.

Megnyerte Arnold az alchymiának a már emlitett Lullus Rajmundot, ki tovább vitte mestere kisérleteit, mellyek, habár mainap nehezen érthetők, legalább némi átalános eszméket mutatnak fel. Az ötödlél (quintessenza), egy neme a vegyitetlen finom elemnek, s mintegy elöképlete a testnek, mellyet mutat, képezte ama tudomány törekvéseinek legfőbb tárgyát; Rajmund aztán a lénytani ötödlélt nemcsak az ásványok, hanem a növények országában is kutatta, melly munka kellő távolságban a mai gyógyvegytannak a chinai savak s mákonylél kutatása körüli fáradalmaihoz hasonlitható.

---

[1]) *De microcosmo, deque magno mundi mysterio et medicina hominis.* — A hét fém lélanyagainak s azok gyógyerejének kifejezése. — Vegytani bölcseleti értekezés a fémek s ásványok természeti s természetfölötti tulajdonairól. — *Haliographia*, vagyis az összes, állati, ásványi s növényi savak készitéséről, erejéről s használatáról. — Bánásmód a bölcsészet tizenkét kulcsával stb. stb.

Visszatérünk még másutt bővebben az észnek ezen tévelyeire, mellyek a régi korból eredve, elnémultak a kereszténység legszebb századaiban, ujjászülettek azon korszakban, melly a gondolat szabadságának, a reformatio századának neveztetik; és ekkor meg nem maradtak többé a tanodák falai között, hanem megtámadták öldöklőleg a társadalmat. De nincsenek-e meg a mi századunknak is az ő titkos tudományai? nem jönek-e ki naponkint illynemü könyvek s rendszerek? Az igaz, hogy a bölcsészet megtanitott minket az okok keresése előtt igazolni a tényeket, változatosan gyarapitni a tapasztalatokat, és hinni, hogy mikép az értelem ugy a természet országában is vannak titkok, mellyeket az ember haszontalanul törekszik tagadni vagy magyarázni: ám soha sem fölösleges az észnek az ő tévelyeit felmutatni, hogy megtanulja azon alázatot, melly egyedül képes őt az egyenes uton megtartani.

Azonban bár siralmasnak találjuk, hogy az emberi ész illy bolondságokra vetemedett [1]); el kell ismernünk mégis, hogy a titkos tudományok korszaka épen a képzelődés legerősb korszakába esett; és az elméket olly tevékenységre ösztönözte, millyenre ösztönözni az egyszerü ész nem lett volna képes. Milly hosszú, nappali s éjjeli tanulmányokba kellett amaz erőteljes férfiaknak merülniök, midőn közel hitték magukat lenni az egyetemes gyógyszer s a bölcsek kövének feltalálásához! Minthogy jövendölők- s varázslatoktól környeztettek az alchymisták, érdemöket ez mainap csökkenteni szokta; s méltatlan feledésnek adatnak által azon nevek, mellyek megérdemelnék, hogy az encyclopaediák homlokán ragyogjanak, miután az ő kisérleteikből szülemlett a vegytan, azon nagyszerü tudomány, melly hivatva van a többi valamennyinek alapul, központul s kötelékül szolgálni [2]). Csak Lullus után aljasult az alchymia csalás eszközévé, a mikor is a valódi tudósok visszavonták magukat tőle; s azért Lullustól Palissy Bernárdig semmi előmenetelt nem tett.

Ugyancsak Lullus az ő Ars magná-jában ösztani rendezet alapjait tette le. Villanovai Arnold, alchymiáját üzve, a kén-, könhalv-

---

[1]) A ki bővebben akarna azokkal megismerkedni, vegye kezébe azon időszaki német gyüjteményt, melly egyedül a varázslásnak van szentelve, s mellyet a hesseni herczeg egyházi tanácsosa Horst G. Konrád illyen czim alatt intézett: *Zauber-Bibliothek oder von Zauberei, Theurgie und Mantik, Zauberern, Hexen und Hexen-Prozessen, Daemonen, Gespenstern und Geistererscheinungen.* München 1829. — Visszatérünk e tárgyhoz a XV. *könyvben.*

[2]) Ezen első vegyészek művei **Magnet**-nek *Bibliothéque chimique curieuse*-jeben találtatnak.

és légsavakat találta fel s első próbáit adta a lepárolásnak, melly által utóbb az alkohol nyeretett. Albertus Magnus a császárt a tél kellő közepén gyümölcscsel terhes fák között fogadta; a mi nevezetes előlépésekre mutat a földmüvelés körül. Az erőműtan törvényeit nagy mértékben kelle használnia gépemberében [1]), melly magától mozogni s néhány szót beszélni tudott. Paracelsus bár rajongó volt, lendületet adott mégis az orvostudománynak, s első hozta használatba a dárdany- és savas- vaskészitményeket. Brandt a vilanyt, Glauber Rudolf pedig a kénsavas szikeget találta fel. Michael Scotus első kisérletet tőn a phrenologiában [2]); melly tudománynak a mi korunk még nem tudott kellő helyet jelölni ki hiveinek tömjénezése s rágalmazóinak megvetése között, melly utóbbiak sokszor csak azért rágalmaznak, hogy mentek legyenek a vizsgálódástól. Egy barátot hihetőleg alchymiai kisérletei vezettek a lőpor föltalálására. Basilius Valentinus igen sok dárdany-, repülő égvény- és ammoniak készitményekre utal, ugy szintén új módokat ad elő, mellyek szerint keneny, kénmáj, ólomsó, légsav kénből, és kénsav vasgáliczból, továbbá királyviz és kénsavas borkő nyerhető. Még Cardanus is kabbalisticus tévelyei közepett, uj eseteket fedezett föl a számtan körében; észrevette a felsőbb foku egyenletek sokféleségét, a tagadó gyökek létezését, és a mértant a természettanra ügyekezett alkalmazni. Végre a csillagjóslók az olly kellemes almanachoknak s naptáraknak adtak eredetet, mellyekben holmi rovat, mint pl. az idő-jóslás még ma is a régi eredetre mutat [3]).

---

[1]) Az egykoruak, nagyitva adván elő a dolgat, mondották, hogy Albertus Magnus a csillagok befolyásával hus- éz csontból álló embert csinált, ki jövendölgetett és annyit fecsegett, miszerint szent Tamás, hogy megszabadulhasson töle, összetörte azt.

[2]) *Cujus caput est magnum et bene rotundum ex omni parte, significat hominem secretum, sagacem in agendis, ingeniosum, magnae imaginationis, laboriosum, stabilem et legalem. Cujus caput est longum, significat hominem fatuum, malitiosum vel valde simplicem, vanum, cito credentem, nucigerulum ac etiam invidum. Cujus caput est grossum, habens latam faciem, significat hominem suspiciosum, valde animosum, cupidum pulchrorum, grossi nutrimenti et non bene verecundum. Cujus caput est parvum, significat hominem valde debilem, insipientem, pauci cibi, doctrinalem et non bene fortunatum.* **M. Scoti** *Libellus de secretis naturae.* Amsterdam 1665.

[3]) Mondják, hogy egy breton már a III. században évenkint közzétett egy kis könyvet a nap és hold futásáról, melly honi nyelven *Dragonon al Monach Guinclàn,* megröviditve pedig csak *Al-monach* czimet viselt. Inkább lehet azonban e szót az arab nyelvből származtatni, és pedig nem az *al mienach*-ból, a mi számitást jelent, hanem az *al-menha*, ajándok szóból, miután ujévkor szokott volt ajándékoztatni; az arabok azt különben *takuin* nak mondják.

Baco.

E kor tudósa azonban, ki mint a tapasztalat szükségességének kikiáltója legnagyobb nevet érdemel, a már emlitett Baco Roger. Ezen, a sommerseti grófságban született szerzetes, belátta, miszerint a természeti tüneményeket egyszerü észlelet- és tapasztalatból kell ügyekezni megfejteni, és a bölcsészetnek a mennyiségtani s nyelvészeti tanulmányokat tenni alapul. Ezen átalakitáshoz ő gyakorlatilag fogott hozzá; minek folytán annyi ismeretet szerze, hogy varázslónak tekintetnék. Iratai mulhatatlan üldözést hoztak ugyan fejére, de egyúttal nagy hirre is emelték; s IV. Kelemen, alig hogy elfoglalta a pápai széket, munkáinak egy másolatát kérte tőle, melly fenn is maradt Opus majus czime alatt. E munkában az emberi tudatlanság első okaul a tekintélyt vagy legalább azon tekintélyi előitéletet állitja fel, melly szerint az emberek mindazt, mit a régiek mondottak, igaznak hiszik. Mutogatja ezután, hogy a tudományok egymástól függnek s önmagában egy sem tökélyes, miáltal a hittudományt össze akarja kötni ismét a többi tudományokkal, mellyektől azt sokan elválasztották vala.

Kelemen nemsokára meghalt, Baco pedig, minthogy tanait a szerzetesek és a főpapok gyanús ujitásoknak tarták, hosszu ideig börtönben sinlett. A mi korunk őt a tapasztalati rendszer valódi megalapitójául, kell hogy tekintse, miután Baco, irataiban folyvást annak szükségét hirdeti [1]). A láttanra alkalmazva módszerét, a szem alkatában azelőtt soha észre nem vett tüneményeket fedezett föl; okát adta, miért van, hogy csak az álló csillagok ragyognak, a bolygók pedig nem. Beszél a lencsék nagyitásáról, mellyek segélyével olly csövek készithetését jósolja, mellyek a gyermeket óriásnak muta-

---

Az első almanachok, mellyekről bizonyosat tudunk, azok voltak, mellyeket Archus Sámuel a XII. század közepe táján tett közzé; aztán mellyeket Peurbach 1450-ben készitett. Gyarapitotta azok számát 1475 után a sajtó; Regiomontanus (Königsbergi Müller János) nyomatott először almanachokat, mellyek csak a napfogyatkozásokat s a bujdosók állását tartalmazták s mégis 10 koronás aranyért árultattak. 1579-ben III. Henrik franczia király eltiltotta az almanachokban akár az államról, akár egyesekről, egyenes vagy czélzatos jövendöléseket tenni.

[1]) *Scientia experimentalis a vulgo studentium penitus neglecta; duo tamen sunt modi cognoscendi; scilicet per argumentum et experientiam. Sine experientia nihil sufficienter sciri potest. Argumentum concludit sed non certificat, nec removet dubitationem, ut quiescat animus in intuitu veritatis, nisi eam inveniat via experientiae.* **Opus majus**, p. VI, c. I.

tandják és a csillagokat közel fogják hozni [1]); továbbá a szivárvány, hold- és napudvar, a felhők különféle szine, a napsugarak jegeczeni megtörése s a sávolyos felületen előidézett szinrend tüneményeiről [2]). Azon csattanás sem kerülte ki figyelmét, mellyet okoz a salitromnak a vegyrészekhezi hozzájárulása: tehát ismerte a lőport százötven évvel előbb, mint az állitólagos Schwarz, de nem tolta fel magát annak feltalálójaul. Talán az araboktól tanulta azt ismerni; s előadja rejtélyesen annak alkrészeit is [3]); mig más helyütt világosan mondja: „Ha egy hüvelyknyit véve belőle, nagyobb fényt s robajt idézünk elő, mint minő a villámé: minő volna még az eredmény, ha ki azt kellő mennyiségben s anyagban tudná alkalmazni [4])."

Hódol ő is kora szellemének, midőn az Opus majusban IV. Kelemen előtt azzal dicsekszik, hogy ügyekvő s kellő tehetségü embert megtanit hat hónap alatt arra, a mit ő negyven esztendő alatt tanult. Állitja, hogy az arab nyelvet betanitja három nap alatt, ugy szinte a görög nyelvet; a mértant egy hét alatt és kettő alatt a számtant. De midőn a természet hatalmáról s a varázslás haszontalanságáról értekezik, az ipar lehető előhaladásáról ollyképen beszél, mintha az ujkori fölfedezéseket előre sejtette volna. „Elő akarom adni — ugymond — a természetnek vagy a mesterségnek néhány csodáját, hogy lássék, mennyire felülmulják ezek a varázslás koholmányait. A hajózásra olly gépeket lehetne készitени, mellyek által nagy hajók, egyetlen embertől kormányozva, folyókon s tengeren sokkal gyorsabban haladnának, mint ha evezőkkel tele rakva volnának; olly szekerek is készittethetnek, mellyek igavonó marha nélkül vé-

---

[1]) *De visione fracta majora sunt: nam de facili patet, per canones supradictos, quod maxima possunt apparere minima et e contra; et longe distantia videbuntur propinquissima et e converso. Nam possumus sic figurare perspicua, et taliter ea ordinare respectu nostri visus et rerum, quod frangentur radii et flectentur quorsumcumque voluerimus, et ut sub quocunque angulo voluerimus, videbimus rem prope vel longe. Et sic ex incredibili distantia legeremus literas minutissimas et pulveres ac arenas numeraremus.*

[2]) Pag. 288—404.

[3]) *Sed tamen salispetrae* **luru vopo vir can utriet** *sulphuris, et sic facies tonitrum et corruscationem si scias artificium.* A nagyobb betükből e szók kerülnek ki: **Carbonium pulvere.**

[4]) *Soni velut tonitrus et corruscationes possunt fieri in aëre, imo majore horrore quam illa quae fiunt per naturam; nam modica materia adaptata, scilicet ad quantitatem unius pollicis, sonum facit horribilem et corruscationem ostendit vehementem. Mira sunt haec, si quis sciret uti ad plenum in debita quantitate et materia.*

getlen sebességgel robognának. Olly készitmény is lehetséges, melly által egy ülő ember, baljával mesterséges szárnyakat mozgatva, a légben madárként szállhasson. Egy, három ujnyi hosszú s három ujnyi széles eszköz elegendő lehetne temérdek súly fölemelésére és pedig tetszés szerinti magasságra. Egy másik eszköz által egyetlen kéz, daczára ezer kar ellenállásának, nevezetes súlyt magához húzhatna. Olly eszközök is képzelhetők, mellyekkel az ember maga veszélyeztetése nélkül a tenger és folyók fenekére szállhatna alá! . . . Illy dolgokat sem a régieknél, sem a mi korunkban nem látott senki, kivéve a repülést, mellyet egy, általam jól ismert, elméjében már forgatott: de még más mesterséges dolgok is találtathatnának fel, minő volna a hid, melly a legszélesb folyókon közbeeső oszlopok vagy támaszok nélkül vezetne által. De mindezen csodálatos dolgok között legnagyobb figyelmet érdemelnek a fénynek sajátszerü játékai. Az átlátszó üvegeket és tükröket akkép lehetne összealkalmazni, hogy egyetlen egy tárgy sokszorosan láttatnék s egy ember egész sereg gyanánt tünnék fel; tetszés szerint sok nap és hold volna látható, miután a légben elszéledt gőzök néha ugy alakulnak, hogy amaz égi testek alakát sajátszerü viszfény által kétszerezzék vagy háromszorozzák. Ekkép rögtönzött tünemények által egész városokat, egész seregeket rettegésbe lehetne hozni, mi annál könnyebbnek fog látszani, ha meggondoljuk, hogy az átlátszó üvegeket olly rendbe lehet szerkeszteni, hogy azok a távoli tárgyakat a szem elé hozzák, a közelieket pedig eltávolitsák, vagy tetszés szerinti irányban mutassák. Illyképen jó távolságból a legkisebb betük olvashatók és a kivehetlen tárgyak megszámlálhatók volnának; aminthogy beszélik, mikép Caesar Gallia magasb partjairól, roppant üvegek segélyével Nagy-Britanniának sok városát meglátta. Hasonló eszközökkel nagyitni, kicsinyitni vagy megforditni lehet a testek alakát s a szemet végetlen sok látszattal megcsalni. A napsugarak ügyesen vezetve s összegyüjtve, megtörés által föllángithatják a hatásuk alá eső tárgyakat [1]).“

Csak szürkülő előfény szikrái ezek, de mutatják, hogy minden korszakban voltak, kik észleltek, figyeltek s kisérleteket tettek. Valóban nagy dolog, hogy egy XIII. századbeli szerzetes azon fölfedezéseken töri fejét, mellyeket Ninon, Tartarotti és Napoleon kinevettek, s mellyek ma a kereskedelem s országok állását megváltoztatják. Még a rokonság tüneményei is, mellyek ma a vegytanárok egész

[1]) *De secretis operibus artis et naturae, et de nullitate magiae*; I, 8.

figyelmét magukra vonják, szemeibe tüntek Baconak, ki a fémek, savnemüek s növények egymás irányábani vonzását észrevette, melly észleletei után felkiált: A ki ezeket látta, semmit sem találand lehetlennek a természet és az ember müveiben. [1]). És ki tudja, mennyi mást nem találhattunk volna irataiban, ha a vallási reformatio idejében, szabadsági haladásnak nem tekintetett volna megsemmitni Baco iratait, mivel ő szerzetes volt! De még bámulatosb az, hogy Baco annyi idővel előzte meg a másikat (a Verulámit), a mi a tekintélynek, az Ipse dixit-nek ostromlását, s a vizsgálásra, észlelésre s tapasztalásrai folytonos serkentést illeti [2]).

Egy pontra nézve fölebb is állt ő a Veruláminál, az emberfaj folytonos haladása iránti hitében tudnillik, miután elismeri, hogy „Aristoteles és kortársai igen sok természettani igazságokat s tulajdonokat nem tudtak még; és még mai nap is sokat nem tudnak a bölcsek, a mit egykor a legkisebb iskolás gyermek is tudni fog [3]).

---

[1]) *De alio vero genere sunt multa miranda, quae licet in mundo sensibilem utilitatem non habeant, habent tamen spectaculum ineffabile sapientiae, et possunt applicari ad probationem omnium occultorum, quibus vulgus inexpertum contradicit; et sunt similia attractioni fieri per magnetem. Nam quis crederet hujusmodi attractioni, nisi videret? Et multa miracula naturae sunt in hac ferri attractione, quae non sciuntur a vulgo, sicut experientia docet sollicitum. Sed plura sunt haec et majora. Nam similiter per lapidem fit auri attractio, et argenti, et omnium metallorum. Item lapis currit ad acetum, et plantae adinvicem, et partes animalium, divisae localiter, naturaliter concurrunt. Et posteaquam hujusmodi perspexi, nihil mihi difficile est ad credendum, quando bene considero, nec in divinis, sicut nec in humanis.*

[2]) Humboldt Sándornak *Examen critique de l'histoire de la géographie du Nouveau continent*, czimű munkájában, a II. kötethez egy értekezés van csatolva Baco Roger fölött, mellyben felmutattatnak érdemei, különösen a láttanra nézve, és mutogattatik, hogy ő ezt nem Ptolomaeusból vagy al-Hazenből, hanem saját észleletéből meriti. — Voltaire a *Diction. philosophique*-ben ezt irja: „Baco Rogert üldözte s börtönre vetette Rómában a tudatlanság. Ez, megvallom, dicséretére válik; de nem történik-e meg mindennap, hogy egyik kontár a másikat, egyik bolond a másikat itéli el? .... A körülmények közt, mellyek ezen Bacot ajánlják, első helyen áll fogsága; aztán mindjárt azon nemes bátorsága, mellyel mondá, hogy Aristoteles összes könyvei csak arra valók, hogy befütsenek velök, és ezt azon időben, midőn a scholasticusok jobban tisztelték Aristotelest, mint magát sz. Ágostont. .... Baco semmit sem beszél a lőporról .... Művei telvék képtelenséggel s agyrémekkel. .. Ám mégis meg kell vallani, hogy Baco századára nézve bámulatos ember. Minő század volt az? kérditek tőlem: a hűbéruralom s a scholastica százada. Képzeld az osztyákokat és számojédokat, kik Aristotelest vagy Avicennát olvasták volna, s megtudod, minők voltak akkor az emberek. .... Helyezzük át Bacot a mi századunkba s kétségkivül nagy emberré leend stb.“

[3]) *De secretis op. etc.* I, 7.

Az utódok mindig gyarapitották az elődök müveit, és sokat javitottak: nem kell tehát mindenre támaszkodni, a mit hallunk s olvasunk; hanem vizsgálni kell a régiek véleményeit, hogy kipótoljuk azt, a mi hiányzik, és megjavitsuk, a mi hamis, de mindig szerénységgel és kimélettel [1]).“

Mennyiségtan.

Baco a mennyiségtant azon leghatalmasb eszköznek nyilvánitja, melly által a többi tudományokba behatunk, melly a többieket megelőzi s melly minket a többinek felfogására készit el. Nem is hiányoztak a mennyiségtannak a szóban forgó században sem saját müvelői. Szent Tamás ügyes mennyiségtudós is volt s irt a vizvezetőkről s vizépitészeti gépelyekről. Novarai Campanus 1200 után Euclidest értelmezte [2]); s tanulmányozta a kör négyszegitését és a bolygó csillagok elméletét; mansi Hildebert, ki igen nagy tekintélyben állt, Mathematicus czimü, tizenöt énekü költeményében kigúnyolja a csillagászokat és a csillagászatot.

A pisai Fibonacci Lénárdról állitják, hogy 1202 körül ő tanitotta vagy inkább elterjesztette az arab számok használatát, miket ő indiai számoknak nevez s helyértéköket felmutatja. Vámszedő hivatalnok lévén a berberiai Bugiában, összeszedte mindazt, a mi a számtan köréből Egyiptomban, Görögh0nban, Syriában és Siciliában tudatott s egy értekezést irt [3]). Azerus szerinte az arab zephi-

---

[1]) *Semper posteriores addiderunt ad opera priorum, et multa correxerunt.* Azután igy következtet: *Quoniam igitur haec ita se habent, non oportet nos adhaerere omnibus quae audimus et legimus, sed examinare debemus distinctissime sententias majorum, ut addamus quae eis defuerunt, et corrigamus quae errata sunt, cum omni tamen modestia et excusatione.* Opus majus.

[2]) Hibásan tulajdonitják neki a fordităst is, mellyet a bathi góth Adelárd készitett.

[3]) *Incipit liber Abbaci, compositus a Leonardo filio Bonacci pisano, in anno* 1202.

Cum genitor meus a patria publicus scriba in duana Bugea pro pisanis mercatoribus ad eam confluentibus constitutus praeesset, me in pueritia mea ad se venire faciens, inspecta utilitate et comoditate futura, ibi me studio abbaci per aliquot dies ita esse voluit et doceri. Ubi ex mirabili magisterio in arte, per novem figuras Indorum introductus, scientia artis in tantum mihi prae caeteris placuit, et intellexi ad illam, quod quidquid studebatur ex ea apud Aegyptum, Syriam, Graeciam, Siciliam et Provintiam, cum suis variis modis, ad quae loca negotiationis causa prius ea peragravi, per multum studium et disputationis didici conflictum. Sed hoc totum etiam et algorismum atque Pictagorae quasi errorem computavi, respectu modi Indorum. Quare amplectens strictius ipsum modum Indorum, et attentius studens in eo, ex proprio sensu quaedam addens, et quaedam etiam ex subtilitatibus Euclidis geome-

rum szótól ered. Fő dicsőségét azonban az alapitá meg, hogy ő volt az első, ki a kereszténynek közt az algebráról irt, és pedig úgy, hogy három század fáradalmas törekvései semmitsem tudtak hozzá adni ahhoz, a mit ő tanitott. Kereskedői feladványokra alkalmazta ő azt, minden érintése nélkül a varázslásnak, melly pedig akkor a legderekabb férfiakat is elámitá.

Paolo da Prato, ki a szám- és mértanbani nagy jártassága miatt Abacusnak neveztetett, gépmüvekben adta viszsza a csillagok mozgásait. Veresszakállú Fridrik, midőn a saint-galleni apátnak azt mutatná, a mi neki a világon legkedvesebb vala, Konrád nevü fiára s egy nagyszerü éggömbre mutatott, mellynek arany ege drága kövekkel volt kicsillagozva. Bölcs- Alfonz Castilia királya, összegyüjtvén a leghiresb csillagászokat, megjavitá Ptolomaeus táblái t az alfonziakat tevén azok helyébe, mellyek a Ptolomaeusféle rend-

---

triae artis apponens, summam hujus libri, quam intelligibilius potui, in quindecim capitulis distinctam componere laboravi, fere omnia quae inserui certa probatione ostendens, ut ex causa perfecta prae caeteris modo hanc scientiam appetentes instruantur, et gens latina de caetero, sicut hactenus, absque illa minime inveniatur. Si quid forte minus, aut plus justo vel necessario intermisi, mihi deprecor indulgeatur, cum nemo sit qui vitio careat, et in omnibus undique sit circumspectus.

Scripsistis mihi, domine mi et magister Michael Scotte summe philosophe, ut librum de numero, quem dudum composui, vobis transcriberem; unde vestrae obsecundans postulationi, ipsum subtiliori perscrutans indagine, ad vestrum honorem et aliorum multorum utilitatem correxi. In cujus correctione quaedam necessaria addidi, et quaedam superflua resecavi, in quo plenam numerorum doctrinam edidi, juxta modum Indorum, quem modum in ipsa scientia praestantiorem elegi. Et quia arithmeticae et geometriae scientia sunt connexae et suffragatoriae sibi ad invicem, non potest de numero plena tradi doctrina, nisi interserantur geometrica quaedam vel ad geometriam spectantia, quae hic tamen juxta modum numeri operantur, qui modus est sumptus ex multis probationibus et demonstrationibus quae figuris geometricis fiunt. Verum in alio libro, quem de practica geometriae composui, ea quae ad geometriam pertinent et alia plura, copiosis explicavi singula figuris et probationibus geometricis demonstrando. Sane hic liber, magis quam ad theoricam, spectat ad practicam. Unde qui per eum hujus scientiae practicam bene scire voluerint, oportet eos continuo usu et exercitio diuturno in ejus practicis perstudere, quod scientia per practicam versa in habitum, memoria et intellectus adeo concordent cum manibus et signis, quod quasi uno impulsu et anelitu in uno et eodem stanti, circa idem per omnia naturaliter consonent, et tunc cum fuerit discipulus latitudinem consecutus, gradatim poterit ad perfectionem hujus facile pervenire. Et ut facilior pateret doctrina, hunc librum per XV distinxi capitula, unde quidquid de his lector voluerit, possit levius invenire. Porro si in hoc opere reperitur insufficentia vel defectus, illud emendationi vestrae subjicio.

Következik a tizenöt fejezet:

1. *De cognitione novem figurarum Indorum, et qualiter cum eis omnis numc-*

szeren alapulnak még, de a csillagok közép mozgására nézve mégis különböznek. Alfonz még támogatja a csillagoknak hossz-rezgéseit s mindenütt bevegyiti még a kabbala álomképeit. A Ptolomaeus szerinti világrendszerben olly zavart lát, miszerint felkiált: Ha én oldalánál vagyok az Istennek, midőn teremtett, jobb tanácsot adtam volna neki a körök rendezetére nézve. Igy vádolja a tudatlanság az istenséget, ott hol azt a bölcsoség tiszteli és csodálja.

Földleirás.

A földleirás csak nyerhetett annyi zarándoklati utazások által, mellyek könnyebbitésére számos úti kalauz adatott ki. Mint tudomány azonban kevés haladást tett a keresztények között. Daczára Lille Albert tekintélyének, a föld alaka négyszegünek tartatott. Alberik szerzetes azon repedésekről beszélt, mellyeket a nap a muradali csata évében (1212) okozott; egy provencei értekezés állitá, hogy a nap éjjel majd a purgatoriumot majd a tengert világitja meg, s hogy a földet viz, a vizet kövek, a köveket a négy evangelista, ezeket pedig a szellemi tüz, az angyalok és szeráfok jelvénye tartja. Az arab Edrisi, Siciliai Roger megbizásából irta az Egy kivánesi-

---

rus scribatur, et qui numeri et qualiter retineri debeant in manibus, et de introductione abbaci.

2. *De multiplicatione integrorum numerorum.*

3. *De additione ipsorum ad invicem.*

4. *De extractione minorum numerorum ex majoribus.*

5. *De divisione integrorum numerorum per integros.*

6. *De multiplicatione integrorum numerorum cum ruptis, atque ruptorum sine sanis.*

7. *De additione et extractione et divisione numerorum integrorum cum ruptis, atque partium numerorum in singulis partibus reductione.*

8. *De emptione et venditione rerum venalium et similium.*

9. *De barattis rerum venalium, et de emptione bolsonaliae, et quibusdam regulis similibus.*

10. *De societatibus factis inter consocios.*

11. *De consolamine monetarum, atque eorum regulis quae ad consolamen pertinent.*

12. *De solutionibus multarum positarum quaestionum, quas erraticas appellamus.*

13. *De regula eleatayin, qualiter per ipsam fere omnes erraticae quaestiones solvantur.*

14. *De reperiendis radicibus quadratis ac cubis, et multiplicatione et divisione, seu extractione earum in se, et de tractatu binomiorum et recisorum et eorum radicium.*

15. *De regulis et proportionibus geometriae pertinentibus, de quaestionibus algebrae et almachabelae.*

nak utazásait a világ csodáinak kipuhatolása végett; melly munkában népének, az akkor legélénkebb kereskedést üzőnek, ismereteit uj, furcsaságos rendszerbe állitá össze [1]).

HUSZONNYOLCZADIK FEJEZET.

Nyelv.

Csekély kivétellel a nevezett szerzők s az akkori okmányok nyelve a latin vala. De minő latin nyelv, boldog Isten! Syntheticus nyelv, mint a latin, melly nem az eszmék szigorú szükségének egyszerü eszközeiből alakult, hanem annyi esettel, igével, hajtogatással s mesterséges mondattannal bir, könnyen romolhatott el, mint a finom eszköz gyakorlatlan emberek kezében. Ha tehát már a birodalom végidejéből igen romlott okmányok maradtak fenn [2]); mennyivel nagyobb faragatlanságnak kellett hat zavarteljes és csekély müveltségü század mulva bekövetkeznie? Egyet kettőt kivéve, kik tanulmány által oda vitték, hogy a XI. században jobban irtak az V. század embereinél, a többi, bár iskolában tanulta, irásra mégis már

[1]) L. lebb a XIV. könyv 1-ső fej.

[2]) 422-ből **Baluze**-nál ezt a formulát találjuk, (*Miscellanea*, lib, VI, p. 546): *Ob hoc igitur ego ille, et conjux mea illa, commanens orbe Arvernis in pago illo, in villa illa. Dum non est incognitum, qualiter cartolas nostras per hostilitatem Francorum, in ipsa villa illa manso nostro, ubi visi sumanere, ibidem perdimus; et petimus, vel cognitum facienus, ut qui per ipsas stromentas et tempora habere noscuntur possessio nostra, per hanc occasionem nostrorum pater inter epistolas illas de mansos in ipsa villa illa, de qua ipso atraximus in integrum, ut et vindedit ista omnia superiu conscripta, vel quod memorare minime possimus fudicibus brevis nostras spondiis incolcacionibus, vel alias stromentas tam nostris, quam et qui nobis commendatas fuerunt, hoc inter ipsas villas suprascriptas, vel de ipsas turbas ibidem perdimus. Et petimus, ut hanc contestaciuncula, seu plancturia per hanc cartolas in nostro nomine collegere vel adfirmare deberemus, Quo ita et fecimus ista, principium Honorio et Theodosio consilibus eorum ab hostio sancto illo castro Claremunte per triduum habendi, vel custodivimus, seu in mercato publico, in quo ordo curiae duxerunt, aut regalis, vel manuensis vester, aut personarum ipsius castri, ut cum hanc contestaciuncula seu plancturia, juxta legum consuetudinem, in praesentia vestra relata fuerit, nostris subscriptionibus signaculis subroborare faciatis; ut quocumque perdiciones nostras de suprascripta per vestra adfirmatione justa auctoritas remedia consequatur, ut nostra firmitas legum auctoritas revocent in propinquietas.* V. ö. a VIII. könyv 19-ik fej.

nehéznek találhatta e nyelvet, miután nem azon gondolkodott, nem azon beszélt többé! Mindenki tehát saját nyelve közmondásait szötte át abba, miből támadt, hogy itt is ott is a helyesirás, szófüzés és mondatalkotás határozatlanná lenne.

A rakmüven (mosaik), mellyet III. Leo pápa 798-ban, a Lateranban, tehát a világ legmüveltebb városában és a tudományok ujjáteremtőjének idejében tett le, ez van irva: *Beate Petrus dona vita Leoni P. P. et victoria Carulo regi dona.* Még roszabb András, milánoi érseknek végrendelete 903-ból: Xenodochium istum sit rectum et gubernatum per Warimbertus, humilis diaconus, de ordine sancte mediolanensi ecclesiae, nepoto meo et filius b. m. Ariberti de befana, diebus vite sue. És négy évvel később egy más okmányban: Pro me et parentorum meorum, seu domni Landulphi archiepiscopi seniori meo, animas salutem. És másutt: Foris porta, qui Ticinensis vocatur — Ego Radaperto presbitero edificatus est hanc civorio sub tempore domno nostro....

Illynemü hibák, tanultabb emberek által elkövetve, minők voltak a főpapok és a felkért jegyzők, azt hitetik el, hogy a latin nyelv nem beszéltetett többé még a magasb állásuak által sem; mert a ki saját nyelvén ir, a neveket és igéket hibátlanul egyezteti össze, mig ellenben legfurcsább egyezetlenségeket követ el, a ki más nyelven merészel irni. Erre mutat maga a nyelvhibák különfélesége is, miután azok nem valamelly közös beszédmodorból, hanem azon önkényből eredtek, mellyel minden nemzetbeli a maga nyelvét latinositni törekedett [1]).

A régi népségnél mégis megmaradt a latin nyelv, s mikép a hódítók az összes legyözötteket rómaiaknak nevezék, ugy nyelvöket is románnak, rómainak hivták. Ennek legrégibb emléke Ko-

---

[1]) **Giulini**, tom. II. 110. — 730-ban két pisai jegyző igy irja magát alá: *Ego Ansolf notarius rogitum et petitum subscripsit et deplevit*; a másik ekkép: *Ego Roduald notarius scripsi et explivi.* 750-ből: *Ego Teofrid, notario rogito ad Racolo hanc cartula inscripsit*; 757-ből: *Ego Alpertu notarius hac cartula scripsit.* 765-ből egy luccai okmányban: *Ego Rixolfu presbitero, Ego Martinus presbiter*, és 713-ból: *Ego Fortunato, religioso presbiter.* Ugyanazon városnak egy 722-i okmányában: *Ego Talesperianus eximius episcopus, rogatus ad filio meo Ursone testi subscripsi*; és egy másikban: *Ego rogatus ad Orsum testi subscripsi.* — L. **Mazzoni Toselli**: *Origini della lingua italiana.* Bologna 1831. 50. lap.

pasz Károly esküje [1]), mellyből kiveszszük, hogy ama nyelv déli Francziaországban népnyelv vala, miután a katonaság ezt beszélte. Az okmányokból azonban nem kell következtetnünk, hogy a román nyelv rendetlen egyveleg lett volna; sőt inkább, mint minden nyelv, határozott s annyira a mennyire érett szabályokat tartott [2]).

Közönségesnek vagy legalább értettnek kelle lennie az összes, egykori római tartományokban; mert Nagy-Károly idejében egy spanyol, gyógyulás végett Fuldába jövén, itt egy papnak megértette beszédét, mivel, ugymond a krónika — a pap olasz volt — [3]). S valóban, ha összehasonlítjuk a különféle román tartományok iratait, minél régiebbek azok, annál jobban egyeznek össze, s minthogy a nép legkésőbben teszi le a szokásokat, a nyelvjárásokban még ma is találhatók hasonlóságok, mellyeknek nyoma a nemzeti nyelvben eltünt.

Ezzel még nem akarok egyetérteni azokkal, kik hiszik, hogy az egész latin Európában egy közös nyelv beszéltetett volna; ezt semmi adat sem bizonyitja s maga az ész is megczáfolja [4]). Mert ha a tartományok még a római birodalom legerőteljesb korszakában sem beszélték a latin nyelvet, midőn a törvények és tisztviselők Rómából jöttek [5]), mennyivel kevésbbé tehették azt akkor, midőn különböző s durva nyelvü népek özönlöttek közéjök? Arverniában a nemesség csak az V. században határozza el magát latinul tanulni [6]). Armorica- s Aquitániában a celta nyelv beszéltetett; azért szent Mártonnak Sulpitius Severus által dialogizált életrajzában, az egyik fél igy szólitja a másikat: Tu vero... vel celtice, aut, si mavis, gallice loquere, dummodo jam Martinum loquaris [7]). És egy költeményben Waltar, Attila kortársa fölött, amaz celta nyelvéről aquitaniainak ismertetik:

---

[1]) L. fönebb a X. könyv. 17 lapját.

[2]) L. **Schlegelt**. *A provencei nyelvről.*

Roquefort, *De l'état de la poésie française, dans le X. et XIII. siecle.* Párizs 1821.

Raynouard, *Élémens de la grammaire romane avant l'an 1000; Grammaire de la langue romane ou langue des Troubadours.*

[3]) *Interrogatus a presbytero, quoniam lingvae ejus, quod italus esset, notitiam habebat, retulit.* — **Mabillon**, *Acta ss. Bened.* sec. III, p. III, p. 258.

[4]) Raynouard ur erősíti ezt; de az ő indokai az oláh nyelvben is, melly a romántól jóval különbözik, feltalálhatók.

[5]) Ugy hiszem eléggé bebizonyítottam ezt a VIII. könyv 426 s köv. lapjain.

[6]) **Sidonius Apollinaris**, Lib. III. ep. 3.

[7]) *D. Martini vita*, XX.

Celtica lingva probat te ex illa gente creatum
Cui natura dedit reliquas ludendo praeire.

A régi nyelvek, mellyek kioltva soha sem voltak, ujra életbe léptek, midőn a nemes osztály megbukott, és elneveztettek köznépi, paraszt vagy közönséges nyelvnek [1]). Meghalván szent German, VIII. századbeli párizsi püspök, sirjánál a többi csoda közt egy néma is annyira visszanyerte a szólást, hogy nem csak a köznyelven beszélne, hanem a latint is megtanulná és tudományos emberré lenne. V. Gergely siriratában igy dicsértetik :

Usus francisca, vulgari et voce latina.
Instituit populos eloquio triplici.

A galliai egyház az epistola után megengedte a szentek életét olvastatni vagy énekeltetni, miglen Nagy-Károly a római szertartáson kivül minden egyebet el nem törölt. A szent olvasmányok ekkor a délutáni isteni szolgálatra szorittattak. Csupán szent Istvánra nézve tartatott fenn az előbbi szokás, minthogy annak élete az Apostolok cselekedeteiben vala [2]).

---

[1]) Montfaucon Auger XIII. századbeli püspök kézirati határozmányaiban, a keresztségre vonatkozólag ez mondatik : *Et si nescit literas, haec* vulgariter *dicat.*

A toulousei cisterciek alapításában 1213-ból : *Clero et populo latinis verbis et* laica verba vel lingua *verbum Dei proponere valeant et etiam praedicare.*

Sz. Gerhard apát sz. Alard életében (8. fej.) mondja : *Qui si* vulgari *idest* romana *lingva loqueretur, omnium aliarum putaretur inscius ; si vero theutonica, enitebat perfectius ; si latina, in nulla omnino absolutius.*

Alberik az 1177-i krónikában : *Multos libros et maxime vitas sanctorum et Actus Apostolorum de latino vertit in* romanum.

Petrus Damiani egy francziáról mondja, hogy *scholastice disputans* (vagyis latinul, az iskola nyelvén) *quasi descripti libri verba percurrit ; vulgariter loquens romanae urbanitatis regulam non offendit* (vagyis a köznyelv kelleméit sem sérti meg. (*Opusc.* XLV. c. 7.).

Benvenuto da Imola mondja, hogy Matild grófnő *lingvam italicam, germanicam et gallicam bene novit.* Aut. It. I. 1232 Ugyanő mondja : *Gallici omnia vulgaria appellant* romantia, *quod est adhuc signum idiomatis romani, quod imitari conati sunt.* U. o. I, 1229.

Mandeville János Itinerariumában : *Et sachez que j' eus cest livres mis en latin pour plus brievement diviser ; mais pour ce que plusieurs entendent miex* roumant *que latin, je l' ay mis en roumant,* vagy francziára.

[2]) **D. Marteno**, *De antiquis Ecclesiae ritibus.* t. I, p. 281. L. Raynouardot : *Poésies des Troubadours* tom. II, p. 244. és *Jubinált : Mystères inedits du XV. siècle.*

Olaszországban a köznyelv nagy hasonlóságban állt az irott latin nyelvvel; aminthogy Gonzo, 960-i olasz mondja, hogy midőn latinul beszél, zavarja őt a köznyelv, miután az a latinhoz hasonlít [1]). A tulajdonképi olasz tartományokban tehát mindinkább összevegyült a latin nyelv a népi köznyelvvel; de az inkább germán elemű tartományokról ezt épen nem állithatni. Azért a 813-i toursi és a 847-i mainzi zsinat meghagyja, hogy a püspök fordittassa le a homiliákat köznépi román vagy német nyelvre, hogy a nép azokat érthesse. 972-ben Notger, lüttichi püspök a néphez köznyelven, a papsághoz latinul beszélt:

Vulgari plebem, clerum sermone latino
Erudiit [2]);

és 995-ben Aimon, verduni püspök a mouzoni zsinaton köznyelven beszélt, gallice concionatus est [3]). Az auxerrei zsinat megtiltotta a leányoknak az énekeket román nyelven énekelni; az arrasi zsinat 1025-ben, a latin hitvallást, minthogy az eretnekek azt nem értették, a népi nyelvre fordittatta.

A ki figyelemmel kiséri az ujlatin nyelveknek s különösen az olasznak menetét, lehetlen észre nem vennie azoknak latin eredetét. Azonban a régi latin nyelv kemény volt, a minőnek az irásban jobbára meg is maradt, ellenben a beszédben a hangkellem érzete által annyira szelidittetett, hogy még a nyelvtan is megsértetnék [4]). E változtatás, mellyet a nép már a rómaiak legszebb korszakában eszközölt [5]), néha pedig az irók is elfogadtak [6]), mint én hiszem, a régi olasz nyelvjaráshoz közelített, mellyben hogy mennyire kedvelt volt az o végzet, kitünik alsó és közép Olaszország pénzeiből [7]), a Bacchanaliák hires határozatából [8]) és a Scipiók siriratairól. Növeke-

---

[1]) *Falso putavit Sangalli monachus me remotum a scientia grammaticae artis, licet aliquando retarder usu nostrae vulgaris linguae, quae latinitati vicina est.* **Martene**, *Vet. Script. ampla collectio.* I, 298.

[2]) J. **Chapeaville**. Leodiens. hist. t. I, p. 220.

[3]) **Labbe**, t. IX, col. 747.

[4]) *Impetratum est a consuetudine, ut peccare suavitatis causa liceret.* **Cicero** Brutusban.

[5]) *Saepe brevitatis causa contrahebant, ut ita dicerent: multimodis, ras' argenteis, palme't crinibus, tecti' fractis.* Cic. U. o.

[6]) *Ego sic scribendum quidquid judico, quomodo sonat.* **Quintilian**. Inst. c. 2.

[7]) Eckel *(Doctr. nummorum vet.* I, 127,) följegyezte ezeket: Aisernino, Aquino, Arimno, Caleno, Cozano, Kampano, Messano, Recino, Romano, Svesano, Tiano.

[8]) **Muratori**, *Thes.* II, p. 577.

dett ama változtatás századok lefolyása alatt, annyira, hogy mi jelenleg azt találjuk, mikép az olaszok az önhangzóval végződő szavakat (acqua, stella, porta...) megtartották, mig a mássalhangzón végződőkhez egy önhangzót adtak, vagy a határozó (ablativus) esetet vették (fronte, ordine, arbore, malo...). Az egész nyelven át az édes kellemrei ezen törekvést vagy inkább ösztönt látja a vizsgáló szem, melly ösztön elhagyásban, hozzáadásban s áttételben nyilatkozik.

Hogy a változtatás még a római birodalom fennálltával kezdődött, arra bizonyos adataink vannak [1]); a változtatás azonban csak úgy haladhatott volna gyorsan, ha nem gátoltatik egy, arra rendeltetett irósereg és tudományos hagyományok által. De majd uralkodóvá lett a szokás teljes önkénye, mellynek eszközei az idő és a nép, mindkettő ugyanazon értelemben működvén. A nép csak a könnyüséget s azt akarja, hogy a szó a gondolatot kifejezze, a többit nyelvtani fényüzésnek tartja. Lényege a népnyelveknek az egyszerüség, s ezt eléri a különböző végzetek elhagyása, a haszontalan semleges nem s a háboritó letevő ige kizárása, s a neveknél az esetjelölők, az igéknél pedig a segédige használatbavétele által. A nemszócskáról, melly megvan a hellén s a germán nyelvekben, hogy a latinban is megvolt, már mutogattuk [2]); s az ember, érezve a rendes beszédbeni rövidség kellemét, irásban nemszó gyanánt az ipse és ille névmásokat kezdte használni, vagy megforditva e névmások helyébe ama nemszókat tette, mint ma is történik [3]). A litániákban, mellyek Nagy Károly idejében énekeltettek, a nép ekkép felelt: Ora pro nos, Tu lo adjuva [4]). Ekkép hozatott be s kapott lábra, a latin Európa

---

[1]) L. VIII. könyv 19. fej.

[2]) U. o. 430. l.

[3]) Figyelemre méltó a nemszócskának a mutató névmással általános hasonlósága. A görögben: ὁ, ἡ, τo és ὅς, ἥ, ὅ; a németben *der*, *die*, *das*, és *dieser*, *diese*, *dieses*; az angolban *the* és *this*, *that*; a franciában *il*, *le* és *la*.

[4]) Ann. 528. *Rivulus, qui* ipsas *determinat terras, et pergit* ipsus *finis* .... *per* ipsam *vallem et rivulum vadit.*

Ann. 552. *Calices argenteos IV.*.. ille *medianus valet solidos XXX. et* ille *quartus valet solidos XIII.*

Ann. 629. Illi *Saxones persolvant de* illos *navigios*... *Ut* illi *negotiatores de Longobardia.*

An. 721. *Dono* ... *praeter* illas *vineas, quomodo* ille *rivulus currit*... *totum* illum *clausum.*

Ann. 753. *Dicebant ut* ille *teloneus de* illo *mercado ad* illos *necuciantes.* Raynouard-nál *De la langue rom.* I. 40.

nyelveit jellemző, nemszócskának használata, eltérőleg mégis a görögök és góthok alkalmazásától, kik azt a névvel együtt hajtogatják. A nemszócska s a segédige, mellyről mi azt hiszszük, hogy a köznép által már akkor is használtatott, midőn a müveltebbek még az iróktól hagyományozott latin nyelvet beszélték, világosságot s elemző szabatosságot adtak a nyelveknek a helyett, a mit azok gazdagság- és részarányosságban vesztettek. Hogy északról hozattak volna be, már csak azért sem hihetjük, mivel megvannak az összes származott nyelvekben, mintha általános törvény szerint alakultak volna. A pali és prakrit elvesztette a kettős számot, melly megvan a sanskritban, honnan ered; úgy hagyta el a perzsa a zend szenvedőt, mikép az olasz a szenvedőt, letevőt és a semleges nemet; még az arab köznyelv is elhagyta az esetek végzéseit s a szenvedő igét, pótolván azokat előragok és segédigék által.

Nem szükség tehát a hóditók nyelvéhez folyamodnunk, hogy e nyelvbeli változást okadatolhassuk. Két század óta uralkodnak Lombardiában az osztrákok, s én egy olasz szót sem ismerek, melly némettel cseréltetett volna fel; habár az ország idegen tisztviselőkkel és katonákkal van elöntve: még azon német szavakat is, mellyek mint törvényiek vagy ünnepélyesek kényszerüségből fogadtattak el, az olaszok a maguk kiejtéséhez alkalmazták. A ki makacsul a német nyelv befolyása mellett akarna harczolni, állitnia kell azt azon részekre nézve is, mellyekbe a németek soha sem fészkelték be magukat, vagy csak maroknyi kalandor csapattal, mint Rómába, Florenczbe s Siciliába.

Nem hogy tehát a nyelvtani rendszert a barbároktól vettük volna, sőt alig vettünk át itt ott egy szót, azt is többnyire úgy, hogy mellette a régi elnevezést is meghagytuk [1]).

A történetnek is mond valamit az a körülmény, hogy a győzőkről elfogadott szavak a legyőzettek által aljasb értelemben fogadtat-

---

És **Muratori**-nál, *Ant. medii aevi* diss. XII. *Una ex ipse regitur per Emulo, et* illa *alia per Aripertulo.* . . . . Ipsa *praenominata ecclesia.* . .

Egy 1003-i könyvecskében olvasom: *Manifestum sum ego Theuderico filio b. m. Ildebrandi, secundum* convenenza *nostra, et quia dare atque habendum et* cassina *ibidem levandum, et per hominem tuum ibi resedendum . . . idest terre* pezze *tres, quae sunt posite* illa una *in loco Ponano, et* illa alia *in loco Versinne ubi dicitur* Salingo, *et* illa terza pezza *in loco Ordinanna etc.* L. Ricordi storici di Filippo di Cinô Rinuccini. Firenze 1840.

[1]) Igy: *bara* és feretro; *brando* és spada; *alabarda*, *partigiana* és asta meg lancia; *forbire* és pulire; *gonfalone*, *bandiera* és vessillo; *giardino* és orto; *guadagnare* és lucrare; *guiderdone* és premio stb.

tak el, igy Ross a németnél paripa, az olasznál görhes gebe, a báró az olasznál gazembert, bitangot jelent stb.

Találunk ugyan, ha vizsgálódunk, elég szót és szólamot az olasz nyelvben, a mit a latinból vagy helyesebben mondva az irott latin nyelvből nem lehet származtatni, s ez gyakran és a legszükségesb szavaknál is előfordul [1]). Az illyen szók gyöke azonban északon sem fedezhető fel s Olaszhonban leginkább ott divatoznak, hová az északiak soha sem telepedtek, mint pl. Toscana- és Romagnában. Honnan jöttek tehát e szavak, ha nem a régi nyelvjárásból, melly túlélte a római uralmat? aztán nem bizonyit-e másodszor az is, hogy a nyelvjárások közti hasonlóság még két különböző nyelvü ország részeiben is fentartotta magát? [2]).

Az akkori népnyelveknek semmi emléke sem maradt fenn, miután azok, a kik irtak, az ugynevezett latint használták. Ám mégis találunk elég nyomot, hogy meggyőződjünk, mikép az elváltozás fokonkint mindig folytattatott. Igy a jegyzők s évkönyvirók sok helyt kötelességöknek tartják a latin szót más ismertebbel magyarázni, mellyet a mai kifejezéssel azonosnak találunk; az olasz köznyelv modorában [3]) neveztetnek némelly, ugyanazon okmányokban előforduló helyiségek, személyek vagy mesterségek; ollykor maga a történetiró is népi kifejezéseket használ, különösen midőn személyeit beszélteti [4]). Azt sem kell hallgatással mellöznünk, hogy a nem olaszhoni okmányokban is előfordulnak szavak, mellyek nem latinok, és mégis az olaszban is megvannak, a mi egy régibb nyelvjárástóli eredetre mutat [5]).

---

[1]) Csak a test tagjainak elnevezésében is, ott van: *testa*, *coppa*, *guancia*, *ganascia*, *gota*, *spalla*, *schiena*, *natiche*, *fianco*, *gamba*, *gavetto*, *stinco*; ugy szinte *pancia*, *fegato*, *budella*, továbbá ezen nevek is: *scorza*, *scopa*, *treccia*, *schiaffo*, *schiuma*, *staccio*, *rovescio*, *scroscio*, *fretta*, *rischio*, *roba* stb.

[2]) A marseillei népnyelv egészen hasonszerü a milanói népnyelvvel.

[3]) Olasz nyelvet mondok, mivel erre nézve hozok föl legtöbb példát. — Lásd *Fölvilágositó jegyzetek*: F) alatt.

[4]) Példákat már a VIII. köny 19. fejezetében hoztunk fel. Midőn Grossolano érsek a pápától a palliumot megkapta, a milánói nép ezt kiáltozá: *Heccum la stola.* (**Landolf jun.** R. it. Scr. V, 476). Pietro Orseolo életében: (Ant. It. II, 1031): *Ait abbati lingua propriae nationis, O abba, frusta me, hoc est, virgis cede me.* Kevéssel azutánról való a keresztesek harczi jelszava *Deus lo volt.*

[5]) Egyetlen spanyol példát hozok fel: **Dumesnil**-ből (742-ből): *Non faciant suas missas nisi portis cerratis* (serrate); *sin*, *peiten* (paghino) *decem pesantes* (pezze) *argenti. Monasteria quae sunt in eo mando, faciant Saracenis bona acholhensa* (accoglienza) *sine vexatione neque forcia: vendant sine pecho tali pacto, quod non vadant foras de nostras terras.*

Kevésbbé egyenes, de annál meggyőzőbb bizonylatokat nyujtanak a nyelv átváltozásáról azon régi irók müvei, kik latinul irtak ugyan, de engedtek maguknak ollykor ollyan kifejezéseket, mellyek csak a népi vagyis közbeszédben fordultak elő.

De vajjon mikor történt a nyelv átváltozása? mintha kérdeznéd: mellyik napon lettél gyermekből ifjuvá és ifjuból férfiuvá? Mikép az ember ma annak látja magát, a ki tegnap volt, és napról napra ugyanaz *marad*, s mégis gyermekből ifjuvá, majd meg férfiuvá s öreggé *lesz*; épen ugy áll a dolog a nyelvek átváltozásával is. Azon keveseknek, kikre a tudományok müvelése bizatott, kedves és kényelmes volt egy közös nyelv, mellyen gondolataikat a külföldiekkel is közölhették; s azért müvelték a latin nyelvet, elhanyagolva a néptől beszéltet, a közönségeset. A főurak a közügyeket saját germán nyelvökön tárgyalták volna; de midőn azokat irásba kellett foglalni, az olasz papokhoz folyamodtak, kik az ugynevezett latin nyelvet használták. Az okmányok a régi formákhoz ragaszkodó közjegyzők által irattak; latin nyelven folyt a törvényhozás és a törvénykezés, és a népi nyelvek fejlesztését semmi nagy érdek sem sürgette. A mi a hitszónoklatokat illeti, hihető, hogy a köznép megértette azokat; néha mégis a hitszónok liberaliter et scienter vagyis latinul beszélt, aztán ugyanazt ő maga vagy egy másik maternaliter vagyis köznépi nyelven adta elő [1]).

A megállapult nemzetek fölvették legfőbb megkülönböztető jellegöket, a saját nyelvet, s kifejtették azt mindegyiknek természete s az előzményes elemek szerint. Gyermekkort éltek azok mindaddig, mig a közlekedés csekély és a közérdekü dolgok gyérek voltak; de miután a hübéri szolgaságból felszabadult nép is részt kezdett venni a közügyekben, a nemzeti nyelvek tágasabb tért nyertek és csinosodni kezdettek; nem akarván a tanácskozásra összegyültek más nyelvet használni, mint a mellyel a közéletben éltek; és mivel nem is tarthatott mindenki oldalánál tolmácsot, nézeteinek előadása végett.

Az uj nyelvek tehát nem tudományosan s mesterségesen, hanem a hangkellem s hasonszerüség, s azon természetes logika és rendező ösztön szerint alakultak, mellyet a gyermekekben olly csodálatosan látunk jelentkezni. Azonban a képzelmi vagyis költészeti elemen kivül, melly minden nyelvnek mintegy nevelője, egy másik elem is, a

[1]) Lásd: *Antich. estensi*, ad ann. 1189. Sz. Bernárd beszédeiről azt hiszik, hogy azokat ő maga megnépiesitette volna: nem valószinütlen vélemény.

tudományos tudnillik, nagy befolyást gyakorlott, beoltva az óvilágtól öröklött részt; miáltal az ujabb, természetökre nézve politikai s népies nyelvek a régi nyelvektől mintegy nevelést is nyertek.

Azon tartományok, mellyekben a községek fenmaradtak vagy korábban alapittattak meg, a latin nyelvből többet tartottak meg; a hol azok ellenben később jöttek létre, ott az idegen elemekből nagyobb adag vegyült hozzá. S minthogy utóbb minden egyes község vagy hübér-uradalom nyelve az érettségnek bizonyos fokát érte el, a nyelvjárások bámulatos különfélesége szülemlett; miglen utóbb az apróbb államok egy nagyba olvadván, a sok nyelvjárás közöl egynek adatott különös előny, melly aztán nemzeti nyelvvé lett.

Provencei nyelv.

Az uj-latin nyelvek közöl legelőször a provencei nyelv tünt fel. Franczia-ország déli része leghamarabb lett a rómaiak meghóditott tartományává (P r o v i n c i a = Provence); mig ellenben a frankok kevés szerencsével törekedtek ott uralmukat megalapitni, s igy kevésbbé is háborgattatva a barbárok által, Provence már a karolingok alatt a többi Franczia-országnál jóval magasabb müveltséggel bira; Marseille és Toulon élénk kereskedést üztek. Tehát itt fejlödött a latin nyelv elsőszülött leánya, a provencei nyelv, mellyet o c nak neveztek, megkülönzésül a s i vagyis olasz nyelvtől és az o i l vagyis észak-franczia-országi vallon vagy gall nyelvtől. Már 879-ben, Bosonak az arlesi királynak udvari nyelve volt [1]); majd elfoglalta a Loire és Pyrenaeusok közti tartományokat, mellyen túlmenve, Aragonia- s Cataloniában is elterjedett. Ma ugyan nem egyéb egyszerü nyelvjárásnál, de egykor jeles irodalommal virágzott [2]).

Franczia nyelv.

Ám mégis daczára a hirnek, mellyre a troubadourok emelték, és a kellemnek, mellyet a latin nyelvtől kölcsönzött, engednie kellett

---

[1]) Legrégibb emlékei a provencei nyelvnek:

I. A 842-i eskü, mellyet fönebb (X. könyv 17. lap.) mi is felhozánk.

II. Egy költemény Boethius fölött, melly kétszáz ötvenhét versből állt és a fleuryi apátságban őriztetett meg, most pedig az orleansi könyvtár birtokában van. Ugylátszik, a XI. századból való.

III. Számos troubadouri költemény, mellyek a genfi könyvtárban olvashatók. A *Nobla leyezon* 1100-ból való. — Közzétette mindezen költeményeket **Raynouard**, illy czimü munkájában: *Choix des poésies orig. des Troubadours.* II. köt.

[2]) **Mary-Lafond**, *Tableau historique et comparatif de la langue parlée dans le midi de la France, et connue sous le nom de langue romane-provençal.* Jutalmazva a franczia akad. által 1841-ben.

az udvari nyelvnek vagyis a franczián ak, melly szavainak mintegy ötödrészét az al-német nyelvből veszi. A franczia nyelv Normandiában érlelődött, hol Rollo követői nagyszámu uj szavakat s eltérő kiejtéseket hoztak be. Ama hóditók nem idegenitették el maguktól a legyőzötteket s Normándiában nem mint a provenceiak, költészeti, hanem tudományos irodalmat ápoltak. S minthogy a tanodákban a latin nyelv mellett a román azaz a franczia is tanittatott, ez utóbbi szinte csinosodásnak indult. E nyelv első emlékeit tehát a normandoktól birjuk, s Thibaut kanonok „Szentek élete“ után az imák és zsoltároknak Hóditó-Vilmos által megrendelt forditása, aztán a trouvèrek költeményei következnek [1]).

Azon rokonszenv, melly Jeffersonnal azt mondatta, hogy minden embernek két hazája van, saját hona tudnillik és Franczia ország, csakhamar messzire terjesztette a franczia nyelvet, mit elősegitett a normannok száguldozása s hóditása és a kereszteshadak. Nem sokára Európa kedvencz nyelve lett; Wiston Henrik kizáratott az angolhoni királyi tanácsból (1093), mivel nem értette a franczia nyel-

---

[1]) Legrégibb emléke a franczia nyelvnek bizonyos toursi Gatiánnak ezen versei:

Por amor Deu, vos pri, seignos barun,
Se ce vos tuit, escoter la leçun
De saint Esteuue le glorieus barun,
Escotet la par bonne intention,
Qui a ce jor reçu la passion.
Saint Esteuue fu pleins de grant bonteit,
Emmen tot celo qui creignent en Diex,
Feseit miracle o nom de Dieu mendé;
As cuntrat au ces et a tot dona santeit:
Por co haierent autens li Juvé.

Magyarul:

Az Isten szerelmére kérlek benneteket báró urak, ha ez hozzátok illik, hallgassátok meg szent István dicső bárónak leczkéjét, hallgassátok azt tiszta szándékkal; minthogy ma van az ő szenvedésének napja. Szent István teljes volt nagy jósággal valamint mindnyájan azok, kik az Istenben hisznek: müvelt csodákat, Isten nevében eszközölve azokat; s köszvényeseket, vakokat s mindennemü betegeket egészséggel ajándékozott meg: azért gyűlölték őt annyira a zsidók.

Az Ur imája Franczia országban a XI. század végén im ekkép hangzott:

Sire pere, qui es és cieux, saintefiez soit li tuens nons, auigne li tuens regnes, soît faite ta volanté, si come ele est faite en ciel si soit ele faite en terre. Nostre pain de cascun jour nos done hui, et pardone nos nos meffais, si come nos pardonons a ços qui meffait nous ont. Sire, ne soffre que nos soioms tempté par mauuese temptatiom, mes sire deliure nos de mal.

vet [1]); Henrik, kit a nápolyi főurak I. Vilmos utódjaul a trónra hivtak meg, nem fogadta azt el, mondván, hogy nem érti a franczia nyelvet, melly ott udvari nyelv [2]). Canale Marton 1275-ben franczia nyelven irta Velencze történetét, parceque langue franceise cort parmi le monde, et est la plus delitable à lire, et à oir que nulle autre; Aldobrandino da Siena azon irta természettanát; ugyszinte Dante mestere az ő Tesoro-ját, pour chou que la parleure en est plus delitable et plus comune à tous gens [3]). Hóditó-Vilmos átvitte azt Angolhonba, azon adta ki a törvényeket, arra fordittatta le az imákat és zsoltárokat s megparancsolá, hogy az egyházi beszédek is azon tartassanak [4]); s igy a királyi rendeletek nagyobb fontosságra emelték azt Angolhonban, mint a minőben magában Franciaországban álla, hol csak lassu lépéssel haladott elő, mint maga a királyi hatalom,

---

[1]) *Quasi homo idiota, qui lingvam gallicam non noverat.*

[2]) *Quae maxime necessaria esset in curia.*

[3]) A *Collection des documens inédits relatifs à l'histoire de France*, 1842-i februári uj füzetében Le Roux de Liney igen becses nyelv- és irodalmi emlékeket gyüjtött össze Fülöp August idejéből, egy bevezetést bocsátva előre a román nyelvtan fölött, összehasonlitva a XII, XIII, XIV, XV és XVI század szólás-formáit és helyesirásait.

[4]) Azon zsoltáros könyv végén, mellyet Hóditó Vilmos az angolok számára lefordittatott, ezen Miatyánk olvasható, mint a normand nyelvjárás emléke:

Li nostre père qui ès es ciels, saintefiez seit li tuens nums, avienget il tuens regnes, seit feite la tue voluntet, si cum en ciel et en terre. Et nostre pain cotidian dun a noz oi, et pardune a noz les nos detes, eissi cum noz pardununs a nos deturs; ne noz meine en temtatium, mais delivre noz de mal. Amen.

Ide iktatunk még egy pár fejezetet azon törvényekből, mellyeket Hóditó-Vilmos Angolországnak adott.

Ces sont les leis et les custumes que li reis William grantut a tut le peuple de Engleterre apres le conquest de la terre; iceles meismes que le reis Edward son cosin tint deuant lui.

Art. 1. *Co est a saueir, pais a saint Yglise. De quel forfait que home out fait en cet tens, et il pout venir à saint Yglise, out pais de vie et de membre. E se alquons meist main en celui qui la mere Yglise requireit, se ceo fust u euesque, u abbeie, u yglise de religion, rendist ceo que il jauereit pris, e cent sols de forfait et de mere yglise de paroisse XX sols, et de chapele X sols etc.*

Art. 19. *Ki purgist femme per forse, forfait ad les membres. Ki abate femme a terre per faire lui forse, la multe al seigneur X sols; s'il la purgis, forfait est les membres.* stb.

Magyarul.

Ezek azon törvények és szokások, mellyeket Vilmos király az ország meghóditása után az egész angol népnek biztositott; ugyanazon törvények, mellyeket rokona, Eduard király már előtte hozott.

mellynek központositására sokat tett [1]). Csak I. Ferencz alatt rendeltetett el, hogy a törvénykezés franczia nyelven folytattassék; e szerint a nemzet politikai egysége együtt haladott a nyelvnek logicai egységével.

Északi Franciaországnak főbb nyelvjárásai a normandiain kivül, a picardi és flamming, mellyek a német nyelvhez hajlanak, épen úgy, mint délen Languedoc, Auvergne, Lyon, Provence, Dauphiné, Limousin és Guascogne nyelvjárásai a latinhoz közelednek.

Szegény a franczia nyelv az igenevekben s nélkülözi a nagyitást, kicsinyitést, hasonlitást s felsőbbséget jelölő végzeteket; rhythmusa s öszhangzata majdnem semmi; prosodiája nincsen, merészség helyett csak hajlékonyságot zenélyesség helyett csak zugást mutathat, miért is költőivé csak a tehetség ereje tehette. De mindezt kárpótolja az, hogy a prózára kiválólag alkalmas, és hogy *állami nyelv*, mikép azt V. Károly nevezte; másithatlan logicai menete olly világosságot kölcsönöz neki, hogy közmondássá válna: *A mi nem világos, az nem franczia.* Ezen érdeme által fogadtatott el a *diplomatia* és *bölcsészet* nyelveül, ez által lett szellemi közlönyévé a nemzeteknek, mellyek akarva nem akarva mindennap többet többet sajátitnak el tőle.

Spanyol nyelv.

Állitják sokan, hogy a spanyol nyelv a musulmanok beütése előtt képződött a latin nyelvnek az északi góthokévali módosulata által [2]). Mi ebben csak azon tényt látjuk, mellyet már többször érin-

---

1. *fej.* Tudtul adjuk, hogy az egyháznak békét adunk. Bármit követett légyen el valamelly ember ezen időkben, ha az egyházba jöhet, biztositva legyen mind életére, mind tagjaira nézve. És ha valaki ráteszi kezeit arra, ki a templomba menekült, akár püspökség, akár apátság, akár a vallás temploma volt az; visszaadja az elfogottat, s birságba fizet száz soldót, husz soldót a lelkészségi egyháznak, tizet pedig a kápolnának.

19. *fej.* A ki asszonyon erőszakot követ el, tagjaival lakoljon. A ki földre teriti az asszonyt, hogy erőszakot tegyen rajta, urának birságba tiz soldót fizet: ha megszeplősiti, tagjaival lakol stb.

[1]) *Aujourd'ho, parce que notre France n'obéit qu'à un seul rey, nous sommes contraints, si nous voulons parvenir à quelque honneur, de parler son langage; autrement notre labeur, tant fut-il honorable et parfait, serait estimè peu de chose, ou peut estre totalement mesprisé.* **Ronsard**, *Arb. de l'art. poét.*

[2]) Puiblanch (*Opuscolos gram-satiricos.* London 1828) állitja, hogy a spanyol nyelv már a római köztársaság óta létezett. Mayans egészen a latinból származtatja, mondván, hogy az arabból csak néhány szó vétetett. Conde ellenben (*Hist. de la domin. de los Arabes en Espana*) a castiliait egészen arab nyelvjárásképen tünteti fel.

tettünk a nyelvek átalakulásáról, mellyet már Sevillai Izidórban is észrevehetünk. A spanyol nyelv, mint közös eredetü, hasonlit az olasz nyelvhez; és pedig többet az eredetben, mint az utóbbi sajátlagos módosulásban. A spanyol éles és hangzatos, az olasz folyékony, élénk és kifejezésteljes. Befolyással volt a spanyol nyelvre az arabok uralma; mert bár a legyőzöttek nyelve a latin nyelv maradt, számos keresztények mégis, kik az arabok közt telepedtek le, elfogadták ezek nyelvét, ugy, hogy Sevilla-, Toledo- s Cordovában Krisztus Mahomed nyelvén dicsértetett. A spanyolok tehát az araboktól örökölték a hehezeteket s a torokhangokat, mellyek más európai nyelvben föl nem találhatók [1]). A magánhangzó uralkodván a spanyol nyelvben, a rimezetet igen könnyüvé teszi.

Portugal nyelv.

A portugal nyelv a spanyolnak összehuzása, akkép, hogy a gyökmássalhangzók kihagyatnak [2]). Sokat nyert utóbb a portugal nyelv a hangkellemben, mint általában a tengerparti nyelvek, ellenkezetben a hegyesvidékiekkel. A hehezetek, miket a spanyolok az araboktól vettek át, akkép mérsékeltettek, hogy a h f-fel, az x ch-val a jota lh-val cseréltetett föl; ç helyett z fogadtatott el, olly kiejtéssel, minő az angol th vagy a görög θ-é. Annyira latinos e nyelv, hogy sok esetleges hely latinul és portugalul is érthető. Mind a spanyol mind a portugal latinositás nélkül tartja meg a görög eredetü szavakat [3]), mellyek a római uradalom előtti hellen gyarmatok maradványaiul tekinthetők. És miként én hiszem, az arab elem is nemcsak az emirek uralmának, hanem a hajdani phoeniciai gyarmatoknak is tulajdonitható.

A Luitprandnak tulajdonitott spanyol krónika 728-ik évről mondja, hogy ott, mint Augustus és Tiberius idejében, tizféle nyelv beszéltetett, u. m. a régi spanyol, görög, latin, arab, chaldaeai, héber, celtiber, valenziai, cataloniai és castiliai. Valószinű, hogy a szerző régibb időkre is alkalmazta, a mit saját korában vagyis 960 táján látott. A castiliai, melly aztán nemzeti

---

[1]) Hehezetes a spanyol nyelvben az *x*, *j*, *g* és *f*. A lágy *l* a *pl*-t, a *ch* a tt-t pótolja, azért plano helyett *llano*; fatto, detto helyett *facho*, *dicho*; továbbá igen sok *ar*, *er*, *os*, *as* végzet, leginkább az igék határozatlan módjában és a nevek többes számában.

[2]) *Dolor* helyett *dor*-t; *celos* helyett *ceos* t; *mayor* helyett *mor*-t stb. mondanak.

[3]) Illyen a nemszócska *o* és *ho*; *celeuma*, hajósok kiáltása; *mayanao* ravasz; *cara*, arcz; *gana*, vágy; stb. L. **Pedro Ribeiro**, *Dissert. chronologicas criticas.*

nyelvvé lett, beszéltetett Nagy-Ferdinánd idejében, 1000 körül; a portugal nyelv pedig mindjárt azon ország megalapitása után képződött. Ez utóbbi elég régi emlékekkel bir [1]); némellyek a megrohant Spanyolország fölötti siránkozásokat, mellyek épen úgy, mint Gonzalo Hermiguez s mások énekei, hihetőleg 1000-ből valók, Rodrigo királynak szeretik tulajdonitni. Némelly spanyol románczok talán Cid idejéből valók; azután a Silói szent Domonkos fölötti költemény jő, mellyet a XIII. században Berceo irt; végre don Juan Manuel költeményei. Állitják, hogy a Fuero juzgo mindjárt elkészittetése után a népi nyelvre fordittatott, és bár a szöveg, melly fenmaradt, nem mutat olly nagy régiségre, annyi mégis bizonyos, hogy XI. Alfonz előtt készült.

A Duna mellett állomásozott római gyarmatok maradványainak nyelve az oláh nyelv; azonban az időszakonkinti, leginkább góth hóditások következtében jellemében annyira változott, hogy a latinból származott nyelvektől legjobban üt el [2]). Alapja mégis annyira latin, hogy kisérlet tétetett egy olasz költeménynek tisztán latin gyökü szavakkali leforditására [3]).

A román vagy grison (graubündten i)-latin nyelv is a római hóditóktól ered, de magán viseli a tartomány nyerseségének jellegét, s nagyon megváltoztatta tizenöt század lefolyása, melly idő alatt, nem volt más irodalma a szent könyvek fordításán kivül.

Olasz nyelv.

Csak későn kezdett iratni Olaszországban a népi nyelv; nem azért, mintha későn fejlődött volna ki, hanem mivel a latin nyelv nemzetinek tekintetett és a közönségestől keveset különbözött; miért is a tudósok nem láttak okot, mellyből megmérközzenek ama sok nehézséggel, mellyel járandott egy soha sem irt nyelvnek kezelése, melly következéskép bizonytalan, az alakokban, szavakban s helyesirásban szabálytalan vala. Az olaszok, valamint mindig siratták a régi római nagyságot, és midőn maguktól tehették, a régiekéhez legalább névre hasonló rendszabályokhoz nyultak, úgy legszilárdabban

[1]) *Elucidario das palavras, termos e frases que en Portugal antiguamente se usarao ecc.* per **Fr. Joaq. de Santa Rosa de Viterbo**. Lisabon 1798. Lord Stuart Rothsay 1833-ban Párizsban tette közzé huszonöt példányban a régi portugal énekeket, a lisaboni nemesi Collegium könyvtárának kéziratai szerint, mellyek Dénes királynál (1279 régiebbek. Amaz énekek jobban közelitenek a provencei nyelvhez, mint a mai portugalihoz, tárgyukra nézve többnyire szerelmesek.

[2]) L. **Alexi**, *Grammatica daco-romana*. Bécs 1826.

[3]) L. **Water**-nek *Nyelvek gyüjteményét* Lipcse 1826.

ragaszkodtak nyilvános okmányaikban a latin nyelvhez a legujabb időkig, részben a római udvart utánozva, mellynek, miután az egész világgal levelezett, a latin nyelvet szükségképen megtartania kellett.

Azok közöl, kiknek tetszett az olasz nyelv eredetét kutatni, egyik azt mutogatta, hogy szavainak nagyobb részét a németből, a másik, hogy a görögből, a többi, hogy a provenceiből vagy a celta sőt arab és végre perzsa nyelvből vette. Azon körülmény, hogy ezen irók mindegyike, tételét hatalmas tudományossággal, sőt néha becsületességgel is támogatta, arra mutat, hogy teljes igaza egyiknek sem, részben pedig egy kis igaza mindegyiknek volt. Illy eredményre kell jutni, ha az ember a kérdést különállitva veszi tekintetbe a helyett, hogy összegyüjtené egy csoportba az összes rokon nyelveket, mellyek egy törzstől származva, a legnagyobb hasonszerüséget mutatják fel, a nélkül hogy egyiket a másiknak leányaul lehetne állitni. E szabályt nem lehet eléggé ajánlani a nyelvszármaztatóknak, hogy véget vessenek valahára a sok dőreségnek s magasabb czélra irányozzák nyelvtudósi bölcseségöket [1]).

Muratori által felhozott két okmányból [2]), ha hitelesitve volnának, azt vennők ki, hogy a korzok (corsicaiak) és a szárdok egész 900-ig az olaszhoz hasonló népnyelvet beszéltek; holott azok közt nem laktak németek, kiknek némellyek tulajdonitni szeretnek a latin nyelvnek olaszszá változtatását. Mi már fönebb bizonyitottuk, hogy a főbb módok és alakulatok, mellyek által az olasz nyelv a latintól eltér, már a régi közlatin nyelvben is megvoltak [3]); a mi pedig a szavakat illeti, azok száma, mellyeket az olasz a németektől vett, távolról sem olly nagy, mint azoké, mellyeket a németek a latinból kölcsönöztek. Tudjuk, mikép Olaszhon különféle nyelvjárásaiban egész mondatok és szólamok tisztán latinok, hogy kétnyelvü költemények és egy hosszú szárd-latin munka iratott [4]). Nem szük-

[1]) Az utolsó könyv, mellyet én e tárgy körében ismerek, ez: **M. A. Bruce Whyte**, *Hist. des langues romaines, et de leur littérature depuis leur origine jusqu'au XIV siècle.* Párizs 1841. 3. kötet. A góth nyelv összeállitásai sajátságosak, a tudományosság nagy; Raynouard véleménye el van vetve; de az olasz nyelvrei alkalmazások sem nem pontosak, sem nem terjedelmesek.

Perticari volt az utolsó, ki az olasz nyelvet a provenceitől származtatta.

[2]) *Antiquitates italicae medii aevi.* XXXII.

[3]) Mindig a VIII. könyv 19. fejezetére utalunk.

[4]) Madau atyáé azon munka, illy czimmel: *Saggio d'un'opera intitolata: Ripulimento della lingua sarda.* Cagliari, 1782.

Ime egy idézet belőle:

ség tehát idegenekhez folyamodni, hogy az olasz nyelv eredetét magyarázzuk, miután nem más az, mint a régi köznyelv, módositva tudatlan tiz század által. Annyi igaz, hogy a területen, mellyen Róma virágzott, és Toscanában, az olasz müveltség régi központján, melly helyek a barbár uralomtól mentebbek maradtak, és a hol, mint Velenczében, Nápolyban és Pisában, a népkormányok hamarabb jöttek létre, a nyelv először vett föl határozott alakokat, és létesité a mai nyelvet, melly melódiájában olly változatos és egyaránt hajlik, akár Dantéval fenséges dolgokat, akár Patrarcával gyöngédeket, akár Ariostóval élénkeket, akár Machiavellivel komolyakat akarsz előadni.

Ez ellenkezik ama közvéleménynyel, hogy az olasz nyelv legelőször Siciliában beszéltetett volna. Ha igy is állna a dolog, ez nekem kedvező uj bizonylat volna; ám más dolog beszélni és más ismét irni: és elferditik a kérdést azok, kik nehányaknak vagy hamindjárt az összes tudósoknak tulajdonitják egy nyelvnek alakitását, melly csupán néptől ismer el életet és felsőséget. Talán hogy a bölcsészet és irodalom értelemmel birnak szavak teremtésére és hatalommal azok elfogadtatására? megengedjük, de a népszokás még erősebben törvényesit. És ha igaz is volna [1]), hogy II. Fridrik fényes udvarában cseréltetett föl először a költészetben a provencei nyelv az olaszszal, a kevés töredékek, mellyek ama költeményekből fel maradtak, nem kevésbbé különböznek a közolasznyelvtől, mint némelly provencei költemények, és mint az előbb idézett szárd-latin müvecske, melly Piemont völgyeiben iratott. Azokat, kik az olasz nyelv megérlelésének dicsőségével a Svábokat akarnák megtisztelni, arra emlékeztetjük, hogy első Fridrik tisztán provencei nyelven költött, midön Ciullo d' Alcamo már előbb olly müveket irt olasz nyelven, mellyek a maitól keveset különböznek.

Deus qui cum potentia irresistibile
Nos creas et conservas cum amore
Nos sustentas cum gratia indefectibile,
Nos refrenas cum pena et cum dolore,
Cum fide nos illustras infallibile
Et nos visitas cum dulce terrore,
Cum gloria premias bonos ineffabile,
Malos punis cum paena interminabile,
Jam cum misericordia, jam justitia
Humilias et exaltas, feris, curas etc.

[1]) Kétkedve mondom, mivel Castelvetro állitja, hogy Fridrik udvaránál csak a provencei és siciliai nyelv használtatott, az olasz pedig épen nem.

Dante állitja, hogy rimes versek provenczei és olasz nyelven előtte csak százötven évvel kezdtek iratni, a mi 1150-re vinne vissza; és Benvenuto da Imola, ki 1385-ben a Divina Comediát értelmezte, mondja, hogy előtte kétszáz évvel kezdődött olasz nyelven a rim [1]).

Nyelvjárások.

A nyelvjárások is, úgy hiszem én, már akkoriban azon fejlésnek indultak, mellyet utóbb értek el s melly igen távoli okokból származik. Határozott tanuságokkal bizonyitottuk be, hogy Róma legvirágzóbb korszakában is különböző nyelvjárások beszéltettek Olaszországban; az Alpeseken innen olly szavak hallattak, mellyek Rómában szokatlanok voltak, és Livius paduai nyelvhibákat követett el. Ha a lombardiai az u-t, on-t és en-t franczia orrhanggal mondja ki s az au-t o-ba huzza össze, ezt, ugy hiszszük, a rómaiak előtti gall bevándorlásoknak kell tulajdonitni.

Már a régi nyelvjárásokban is találunk sajátságokat, mellyek azokat mai nap is jellemzik. Sok velenczei, XII. századbeli iratban g helyett z-t találunk (verzene, zorzi); a bolognai iratokban pedig olvassuk: Altare sanctae Luziae, Cazzavillanus, Cazzanimicus, Bonazuntae, rivum Anzeli; Delai de la Bogna, Adam de Amizo, Mutus de Bataja, Arderici de Magnamigolo. Azon diadaliven, mellyet a milanóiak városuk ujjáépitése után emeltek, e nevek voltak olvashatók: Settara, Mastegnianega, Previde; egészen mai hangzásu nevek [2]). Más nyelvjárások magukon viselik az idegen uralom vagy közlekedés bélyegét; és pedig görögöt Siciliában és Ravennában, németet és spanyolt Lombardiában, keletieket Velenczében, francziát Toscanában és Piemontban; mig a volscok, sabinok, vejentek, faliscok, samnitek s marsok földjén és Tiberisen túl inkább a régi római népnyelv maradványai tünnek fel [3]). Olly távol vala,

---

[1]) *Purgatorium* XXIV.

[2]) A Malaspina Oppizzo és a lombard szövetség közötti egyezményekben, 1168-ból olvassuk: *Novum dicimus statutum a triginta annis infra, sive* in zae. És egy 1153-i okmányban **Giulini**-nál: *Et hoc vidi per annos octo et plus a terremotu* in za, *et a decem annis* in la.

[3]) **Mazzoni Toselli**, 120. Egy, bolognai nyelven irt, 1360-i költeményről beszél. E szerint Ezelinhez egy fazekas (*un ollaro*) vitetett, a kényur azonban az *un ollaro*-t *uno laro*-nak (ladro) azaz rablónak értette s felakasztatta az eléje hozottat.

hogy az összes olasz városok egy nyelvjárást beszéltek volna [1]: mi magával a dolgok természetével ellenkeznék akkor is, ha az ellenkezőre nem birnánk világos bizonylatokkal, s ha nem is láttuk volna, mikép Dante roszalva a sokféle nyelvjárást vagyis az igen nyers és egészen helyi szavakat, a költészetre azokat választotta ki, mellyeket nemeseknek és csinosaknak talált. Hanem figyelemre méltó tény, hogy azok az első olasz irók, bármelly részen születtek is, mindnyájan oda törekedtek, hová a mai irók, hogy közeledjenek a toscanai nyelvjáráshoz. Melly általános tényt, ha be akartak volna vallani azok, kiknek utóbb kedvök kerekedett vitatkozni a fölött, a mi már gyakorlatban volt, mennyi vita s okoskodás kerültetett volna el, mellyek könyvtárakat töltöttek meg, hogy bonyolulttá s kétessé tegyék azt, a mi tiszta s valóságos tény volt [2].

Teuton nyelvek.

A népségek, mellyek a birodalomba berontottak, teuton nyelvet beszéltek, különféle nyelvjárásokban, mellyeket azonban okmányok hiányában nem lehet meghatározni. Fenmaradt ugyan a IV. század végéről néhány töredék azon biblia-forditásból, mellyet a thraciai góthok püspöke, Ulfilas eszközölt, továbbá egy bizonyitvány, és némi magyarázatok szent János evangeliuma fölött, mind góth nyelven, melly elég szabályos formákat mutat már fel, hanem a nemzettel, melly azt beszélte, az is együtt veszett el. A német nyelvnek a

---

[1]) A Boccaccio kijavitásával meghizott választmány a tizenharmadikat nevezi *azon jó századnak, a mikor mindenütt, nikép pénzben, ruhában, úgy a beszédben is egyformaság uralkodott.* Ez ellenkezik a dolgok természetével, s mit mondjunk még Perticari ezen állitásához, *hogy valamennyi olasz város egyszerre kezdte ugyanazon köznyelvet beszélni?*

[2]) Hogy Franciaországban is különböző nyelvjárások beszéltettek s azok közöl az egyik müveltebbnek tartatott, kitetszik *Coenes de Betuneöl*, midőn mondja hogy

Son langage ont blasmé li François,

mivel ő nem volt párizsi, hanem artoisi születésü, mit mentségeül hoz fel:

Ne cil ne sont bien appris ne courtois
Qui m'ont repris si j'ai dit mot d'Artois,
Car je ne fus pas norriz a Pontoise.

„Neveletlenek és udvariatlanok, kik szememre vetik az artoisi szót, miután én nem Pontoiseban nőttem fel."

A franczia nyelvjárásokról lásd:

Champollion Figeac, *Nouvelles recherches sur les patois ou idiomes vulgaires de la France.* Párizs 1809.

Schnackenburg, *Tableau synoptique et comparatif des idiomes populaires, ou patois de la France.*

görögöli hasonszerüsége Morhofot azon állitásra vitte, hogy a görög a németből származott, mire mások az ellenkezőt kezdték vitatni; hanem illy elméleteket csak az tür meg, ki nem tud magasb szempontból indulni ki, s a nyelvek közt rokonságot és nem származást ismerni fel. A tulajdon nevek, mellyek a régi német nyelvnek majdnem egyedüli emlékeit képezik, bizonyitják, miszerint az már hajdan majdnem összes gyökeit birta. De mig Scandinaviában, melly az idegen elemektől érintetlen maradt, a német nyelv tisztán tartatott meg, a kiköltözöttek nyelve, minél távolabb jöttek a Baltitengertől, annál inkább változott; már a góthoké sem tiszta; aztán ezek és a frankok a többi, délre terjeszkedett gyarmatokkal együtt, azon egyveleget hozták létre, mellyből támadt a köznépi nyers német nyelv.

A germánok nagy része elhagyva saját nyelvét a legyőzöttekét tanulta meg; de más törzsek, leginkább, a mellyek ki nem költöztek, megtartották a régit, mint az alemannok, frizek, szászok és a partifrankok. Milly nagy kár, hogy a Nagy-Károly által összegyüjtetni rendelt német énekek elvesztek! Még előbbről való azonban Sevillai Izidor müvének fordítása Krisztus születéséről, mellyet a VII. vagy talán a VI. században egy névtelen készitett; aztán sz. Benedek szabálya, Keron saint-galleni szerzetestől 720-ból [1]). Igen különös a Hildebrand- és Adubrandróli töredék, melly VIII. századi lovag-költeményben ugyanazon hösök nevei szerepelnek, mellyek a Niebelungokban. A német nyelv tehát az élök közöl legrégibb emlékekkel dicsekszik.

Csak később irta Otfrid szerzetes és tanár, Elsassból, a wissembürgi monostorból, négysoros versszakokban a szent evangeliumok harmoniáját, mellyet Német-Lajosnak ajánlott, panasz-

[1]) Az akkori német nyelv a maitól nagyon eltér.

Latinul. . . . *Monachorum quatuor esse genera manifestum est, primum coenobitarum, hoc est monasteriale militans sub regula vel abbate.*

Ó-németül. . . *Municho fioren wesan chunni chund ist; erista*

Új-németül. . *Deren munchen vier gattung seyn kund ist; erstlich*

Ó-németül. . *Samanungono, daz ist munistrilih champfanti*

Új-németül. . *Gesammleten, das ist monasterlich kampfenden*

Ó-németül. . . *Untar regulu edo demu fatere.*

Új-németül. . *Unter der regula oder dem vater.*

A VII, VIII, IX, X és XI századi német nyelvjárások egyéb okmányai elő vannak számlálva Graff *Althochdeutscher Sprachschatz*-jának előbeszédében.

Az előkori német nyelv emlékei közzététtettek Wackernagel és Noth által *(Deutsches Lesembuch)*, péld. egy szentbeszéd a keresztény néphez a VIII. századból; és Hoffman által *(Fundgruben)*, p. utánzása a 138 zsoltárnak a IX. századból.

kodva, hogy mig annyi nép müveli saját nyelvét, a frankok ezt nem teszik. Talán méltatlan dolog frank nyelven énekelni Isten dicséretét? Nagy fáradságba került Otfridnak meghajtani a nyelvet, mellyet lingva indisciplinabilis-nek nevezett; nehéz volt a latin betüket német kiejtésre alkalmazni [1]); hanem az ő bámulatos erejü és szabatosságu rimes munkája a német irodalom első lépéseit képezi. Mint irók tüntek föl utána Notker, saint-galleni apát, ki 1022-ben halt meg, s Willeram, ebersbergi apát, ki 1085-ben halt meg; következik a szent Anno tiszteletére irt dicsének és a III. Lajost magasztaló győzelemdal. Minthogy a német nyelv latin és angol téritők által kezdett fejlesztetni, azért első emlékei szentirási és szerzetesi tárgyuak, a Xi században holmi bölcseleti kisérletek is tétettek, de a jó prózát a XII. és XIII. század mysticusai tökélyesitették.

A szászszali vegyületből a fel-német nyelv támadt, mellynek emlékeiül tekinthető Weldecktől a Schwäbische Aeneide, az Ibein forditása d'Aue Hartmanntól 1180-ból, és Halberstadti Albert Ovidja. A császári udvar, melly Olaszhon, Lotharingia s Burgundia ügyeit vezette, a jobban ismert latin nyelvnek adott előnyt; hanem I. Fridrik idejében már sok fejedelem létezett, kik elég tágas urodalmakkal birtak, de ügyeikkel még sem voltak annyira elfoglalva, hogy a költőket nem pártolhatták s a müvelődésre is gondot nem fordithattak volna. Kitüntette magát e részben Ausztriában a Bambergi, Svábföldön a Hohenstaufi ház.

Ám mégis túlnyomóságra egy nyelvjárás sem emelkedett, hanem minden iró használta saját nyelvjárását, s e szerint az azon kori irodalmi nyelv, (mellyet Grimm mittelhochdeutsch-nak nevez), az irók és vidékek szerint különböző vala. Midőn azután az Eislebenben, tehát az északi és déli Némethon között született Luther a biblia forditására saját szülőhelye nyelvét választotta, ez, mint közvetitője az északi és déli nyelvjárásnak, irodalmi német nyelvvé emeltetett. 1542 és 1562 közé esnek a mecklemburgi kormánynak utolsó rendeletei al-német nyelven, melly azután a köznépnek hagyatott.

Legtisztább német nyelvnek a felső szászországit tartják; nyersebb az ausztriai, sváb és felső bajorországi; lágy a mecklemburgi, pomeraniai és alsó-rajnai.

---

[1]) *Wunder* helyett *uuunder*-t ir, s az y-t bizonyos hang helyett használja, melly sem nem *i*, sem nem *e*, sem nem *u*, mint ezt a schweiziak beszédében még ma is észrevehetni.

Három vagy négy nyelvjárásra oszlik a scandináv nyelv; a dán az al-némethez, leginkább a frizhez közelit; a norvégiai amaz országon kivül a Feroë szigetekre is kiterjed, hol azonban a magasb osztályok a skót nyelvet használják; az islandiai nem más, mint norvég nyelvjárás; a svéd nyelv az ottan lakó két nemzet szerint svévre és góthra oszlik; a dán nyelvre a reformatio uj korszakot deritett s elterjeszté azt Norvégiában, hol a régibb nyelv elnyomatván a XV. századon innen nem értetett többé.

Vannak, kik állitják, hogy az Alföldi-tartományok nyelve közel jár a régi germán nyelvhez, leginkább azon részekben, mellyek az Egyesült Tartományok köztársaságát képezték; melly esetben a régi scandináv és germán nyelv közötti közvetitőül tekinthetnék. Emlékeit törvények s határozmányok képezik, mellyek a XI. századnál nem korábbiak [1]). A szászok, frizek és frankoknak azon vegyülete, mellyből Hollandia képződött, nyers és kemény nyelvet beszélt, melly Hollandia némelly vidékein még ma is hallható, s melly utóbb irodalmi nyelvvé lett, s később északi és déli vagy tisztultabb holland és flamming nyelvre oszlott, melly utóbbiban a franczia elem jelentékeny. A holland nyelv csak a XVI. században kezdett iratni, minthogy nem valószinü, hogy Kolin Miklós rimes krónikája, mint némellyek akarnák, egész 1156-ra visszavihető volna. Flamming nyelven 1150 körül iratott legalább első része a Renaert de Vos czimü költeménynek, melly aztán átfordittatott vagy legalább utánoztatott a többi germán nyelveken is.

Jóval később képződött az angol nyelv, mint vegyüléke a teuton és román nyelveknek [2]). Az angol-szász nyelv, melly a hóditás előtt beszéltetett, inkább a némethez mint az islandihoz hasonlit; mikép azt az Ó-Szövetség (Caedmoniche paraphrase) értelmezéséből látjuk, mellyet Cedmon püspök készitett a nyolczadik században, aztán Boethius, Orosius, Beda és Alfred királynak részint eredeti, részint forditott müveiből, végre Beowulfnak a dán történet fölötti költeményeiből. A mai angol nyelvjárások megfelelnek a régi heptarchia királyságainak; mi arra mutat, hogy a hóditó törzsek nem egyforma nyelven beszéltek. A normandok által átváltozott a nyelv s a franczia elemből igen sokat vett föl, miután a normandok, mint

[1]) Von-der-Hagen *Die niederdeutschen Psalmen aus der Karolinger-zeit*, Schmeller pedig a *Hetliandot*, mint a belga nyelv legrégibb emlékeit tette közzé.

[2]) **Thommerel J. P.** *(Recherches sur la fusion du franco-normand et de l'anglo-saxon.* Párizs 1841) 43,566 angol szót azok származata szerint osztályoz s 30,000-t római, a többit teuton eredetünek találja.

már érintettük, jobban müvelték a franczia nyelvet Angolhonban, mint magában ama nyelvnek hazájában; az udvari, közigazgatási s társalgási nyelv a franczia volt még azután is, hogy Normandia a koronától elszakadt. 1328-ban az oxfordi egyetemnek meghagyatott, hogy a tanitványok latinul vagy legalább francziául beszéljenek. És Trévise, Higden Polychronicon-jának fordítója 1385-ből, mint valami nagy ujságot adja tudtunkra, hogy Cornwall János 1350 után behozta, hogy a tanitványok latinból angolra fordításokat tegyenek. A Franczia országgali harcz alatt Angolhon nyelvében is egy védfalat akart magának állitni, s III. Eduárd 1362-ben a közigazgatásba az angol nyelvet hozta be. Politikai fogás jellemével is birt, hogy saját törvényszéke elé bocsássa az igazság kereső népet, melly a franczia nyelv eltörlése után a normand eredetü s a francziához szokott főurak hatósága alól elvonatott. A hiteles okmányok azonban még latinul irattak, az angol müvek pedig egész a reformatióig inkább szászok voltak [1]).

Igy érlelődött ama nyelv, melly, kivéve a kiejtést, a leglogikaiabbak egyikévé lett, egyaránt alakulva a déli s északi nyelvekből, s a végzéseket megröviditve, a nemeket egyszerüsitve és a mondattant szabatossá téve. Ezen annyira erős és egyszerü nyelv, melly elterjedtebb a világon, mint bármelly más nyelv, annyira vegyült és szabad, miszerint soha sem bizatott akademiákra, mint az, mellynek élénksége mérséklésnek vetette magát alá.

Skóthonban két különböző nyelvjárás beszéltetett; a déli részen a franczia, nem tudni, mi okból; valamint nem elegendők a kitalált rendszerek megfejtésére annak, mikép képződhetett ott az angollal hasonszerü nyelv, miután a normandok oda soha be nem mentek.

Görög nyelv.

E két fő, vagyis latin és germán nyelvcsoporton kivül, müveltetett Keleten a görög, melly mint tudományos és szent nyelv, tanultatott a többi Európában is s különösen sz. Vazul szerzetesei között s déli Olaszország részeiben. A görög sem maradt tiszta az idegen vegyülettől, nem csak a szavakban, mellyeket elfogadott [2]), ha-

[1]) L. **Raske**, *Anglosaxon grammar*, czimü munkáját. Az *Essays on the language and versification* IV. kötetének Tyrwhitt egy előbeszédet bocsátott eléje, mellyben az angol-szász nyelvnek angollá változását igen helyesen nyomozza.

[2]) Sok latin szó csuszott be a palaestinai görög nyelvbe; aminthogy ez a szentirás fordításából is kitünik. Igy mondja sz. Lukács, hogy Judás *ἐλάκησε*, mi a latin *laqueo*-tól van s megfelel szent Máté *ἀπήξατο*-jának. Lásd *Indication of*

nem a helyesirásban is [1]; a nép szájában változásnak indult [2]) vagy jobban mondva erőre kaptak a népi elemek, s az igeragozásba elüljárók és segédigék hozattak be.

Már az V. és VI. századbeli irókban ujabbkori szólásokat vehetni észre, némelly énekeket pedig a VIII. századig akarnának felvinni. 1070. körül Setos Simon egy krónikát idéz, melly a nép nyelvén iratott volna, melly népnyelv elötükröződik azon ének töredékeiből, mellyet Komnén Anna atyja életirásába belefoglalt. Siettették azután a forradalmat a kereszteshadak és bevégezte az ottomán foglalás. Akkor a nyelv rhomaica (vagy haplo-hellenica = egyszerü-hellén) nevet nyert, mikép rómainak neveztetett Olaszországban is a legyőzöttek nyelve; s beszéltetik mind mai napig Moreában, Livadia-, Thessalia-, Candia-, Rumelia-, Macedonia- s Kis-Ázsiában, Cyprusban és az Archipelaguson s gyérebben némelly más helyeken is. Elhagyta a multat és régmultat és segédigékkel képezi azokat; a jövőben, mikép az angol (i will) akarni segédigét használ; a kötmód elé *να*-t tesz, mikép a francziák a que-t. Ducange a párizsi könyvtárban egy XIII. századbeli kéziratot mutatott fel, melly az uj görög nyelvnek, ugy látszik, legrégibb emléke. A legrégibb müvek homiliákból s a lovagregék utánzásából állnak; a görög függetlenség kivivása az uj görög irodalomnak is uj életet adott.

Szkip nyelv.

Az albánok és arnauták szkip-nyelve nélkülözi a görögnek összetett szavait és segédigékhez folyamodik. Bir Scanderbeg előtti énekekkel. Természete s eredetéről sok oktalan vitázás folytattaték, mig végre a biblia forditásának alapján, tudós vizsgálat alá vette azt

---

an insititions latin term in the ellenistic greek which has been inveterately mistaken for a genuine greek word, by **Granville Penn** (*Trans. of the r. Society of litterature.* 1829. I. k. II. r.) Nagy-Gergely párbeszédeiben, mellyeket, mint hiszik, a görög születésü Zakariás pápa forditott hellenre, igen sok latin szó fordul elö. Igy *αδβοκατος advocatus; ἀρκα* és *ἀρκλα, δεναριον, δεφενσωρ, ἰλλουστριος, καμπος campus; κανδηλαι, καστρον, κονδιμεντα, κωμονιτοριον, λακκος lacus; κομες, μανσιωναριος, νοταριος, πατρικιος, κουριαλιος, ρηξ, τριβουνος, ματρωνη, μανουβριον, μιλια millia; νουμερος, ορδινος ordo; πορτα, πιγμενταριος, ρεγιων regio; σαγιον sagum, σκαμνιον scamnum; σκρινιον scrinium; φαμιλια, φλαγελλιον, φλασκιον* stb.; azonkivül sok latin eredetü ige, mint *ακουμβιζειν, accumbere; πραιδευειν praedari.*

[1]) Maffei (*Storia diplom.* 116 l.) egy okmányt idéz, mellyben irva van: *καρετουλε cartulae* helyett; *ωμενιβως omnibus, πρεβουλτ praebuit, τλολτ testi* helyett.

[2]) Hogy az *η*-t már az 1000-ik évtől fogva ugy mint ma, *ι*-nak mondották ki, kitünik Constantin Caeremonialéjából, hol kiiratnak a császárhoz intézett üd

Xylander [1]), s megmutatta, hogy az sem rokonságban nincsen a tatár nyelvekkel, sem nem idomtalan vegyülete az uj-latin nyelveknek, hanem egyik legrégibb ága az ind-európai nyelveknek, s leánya annak, melly ott a római foglalás előtt uralkodott.

Szláv nyelv.

Az Orosz-, Lengyel-, Cseh- s Horvátországban és Illyriában mindössze hetven milliótól beszélt s az indiaival olly csodálatosan összefüggő szláv nyelv három ágra, u. m. szerb, cseh és letton ágra szakad [2]). Az elsőt a keleti szlávok beszélik s ez Oroszországban az egyházi nyelv; ennek leányai a szerbiai s illyriai számos nyelvjárások [3]). Az orosz gyökszavakban igen gazdag, a származtatásban rendes, a szavak összetételében szerencsés s előnynyel bir kedvességre s öszhangzatra a német fölött, mellytől, mint szinte a tatár- és finnből, sok szót fogadott el. Legrokonabb az oroszszal a szerb, horvát, illyr és a vend nyelv, vagyis az ausztriai és törökbirodalmi szlávok nyelve. A nyugati szlávoké magában foglalja leginkább a lengyelt és a csehet vagy szlovák nyelvet, melly majdnem ugyanaz a sléziai és morvaországi nyelvekkel. A mássalhangzók halmaza, mellyet az idegen kimondhatlannak tart, az önhangzók összehuzásából ered, s a ki egy lengyelt beszélni hallott, nem fogja többé Michievitz nyelvét darabossággal vádolni.

A prucz vagy pruss nyelv, melly a központon beszéltetett, elveszett; de leányai maradtak a lithván és a letton, mellyek a többi szláv nyelvektől annyira különböznek, miszerint némelly nyelvészek egészen különálló családul akarják azokat felállitni, s a nyelvészet ezen uj kérdése mind mai napig sincs eldöntve.

Fennmaradt szláv nyelven egy fordítása az evangeliumnak 863-ból; Jaroslaw törvénykönyve 1000-ből; Wladimir végrendelete

---

vözletek görög, latin, gótli, perzsa, frank stb. nyelven. Ott olvassuk *Κωνσερβετ Λεονς ημπεριουμ βεστρουμ — βηβητε (vivite) Λομινι Ημπερατορις ην μυλτος αννος.* — Simeon Pauliciannak a görögök azt mondák hogy ő nem *Τιτος* hanem *Κητος*. L. **Cedrenust** 434. l.

[1]) *Die Sprache der Albanesen oder Skipetaren.* Frankfurt 1835.

[2]) Orosz-illyr vagy szerb-orosz; cseh-lengyel vagy vend-lengyel; vend-lithván vagy lett-porosz.

[3]) **Petersen N. M.** *Det danske, norske og svenske Sprogs historie, under deres udvikling af Stamsproget.* Kjöbenhavn 1829—30.

J. Dobrowsky, *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris.*

Slovanka, *Zur Kenntniss der alten und neuen slavischen Literatur, der Sprachkunde nach alten Mundarten u. s. w.* Prága 1814.

1126-ból; Dalmatia története egy diocleai paptól 1161-ből; azonkivül Igor éneke, Nestor krónikája, s költemények. Cseh nyelven megvan Adalbert püspöknek egy éneke 990-ből; a wittembergi zsoltárok a XII. századból s a Hanka ur által talált königinhoffi codex énekei; aztán a következett századból a biblia fordítása s Dalemil krónikája [1]). Sokkal később Ragusának kelle az illyr nyelvet kimüvelnie. A lengyel nem iratott I. Kázmér uralkodása előtt, II. Kázmér az udvarba, Zsigmond August a közügyekbe is behozta azt.

Legujabban sok gondot forditanak a szlávok nyelveikre: Dobrowszky és Sungmann jeles nyelvtudósokként vizsgálódtak ama nyelvek körül; Serbia azzal akarja függetlenségének jelét adni, hogy saját nyelvét használja; Wuk nyelvtana és szótára megkönnyebbiték a szerb irodalom tanulmányozását; Obradovitz a szerb betük helyett a latinokat fogadta el, Kollár költő és Schaffarik történész a szláv nyelv erejéről tettek tanuságot.

A régi celta nyelvekből, mellyeket a legujabb vizsgálatok az ind-európai családba soroztak, mellyből azelőtt ki voltak zárva [2]); a gael ág, mellyet gyakori hehezet s egyhanguság jellemez, él a benszülött irhoniak erse nyelvjárásában és a hegyi skótok caledon nyelvében; a camber ág, melly a latin nyelvvel szoros rokonságban áll, Wales tartományának welsch vagy cymraig-, aztán alsó Británniának breyzad nyelvjárásaiban él.

Az összes európai nyelvektől különválnak a finn és a bászk nyelvek. Ez utóbbit az első történeti időkben déli Europában találjuk; virágzott Spanyolhonban, miglen ott a celták durva hangjai terjedtek el. Most Biscaya- és Navarrára van szoritva s megtartja, mint mondják, eredeti nemzeti tisztaságát. Mig más nyelvekben az összetett szókat képező gyökök az eszme kifejezése végett összeolvadnak s a nyelv uj elemévé lesznek, a bászk nyelvben ellenkezőleg teljes eredeti épségökben tétetnek össze, mikép a chinai betük elemei [3]).

---

[1]) **Dobrowsky**, *Gesch. der böhmischen Sprache und ältern Literatur.* Prága 1818.

[2]) **Pritchard**, *The eastern origin of the celtic nations, proved by a comparison of their dialects with the sanskrit, greek, latin, and teutonic.* London 1831.

Pictet A., *De l'affinité des langues celtiques avec le sanscrit*, Párizs, 1837.

Bopp F. *Die celtischen Sprachen in ihrem Verhältnisse zum Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Germanischen, Lithuanischen, und Slawischen.* Olv. a berlini akad. előtt 1839-ben.

[3]) Például: *Iguzquia* nap, annyi mint nappalcsináló; *Hillarvuia*, hold, ki-

A finn nyelv beszéltetik Eszt, Lapp és Finnhonban; módositva pedig Magyarországban [1]), hol nem különböztet meg nemeket, összetett szavakat képez s nem olly gazdag, de szabatosabb s erődúsabb mint a német. A magyar nyelvnek nincsenek dialectusai [2]); ollyan ma, minő hatszáz év előtt volt [3]), s a latin betűket vegyités nélkül fogadta el [4]). A magyar nyelvet most némellyek az indo-german nyelvekhez akarják sorozni [5]); a magyarok pedig emlékben tartva, hogy nyelvök Erdélyben [6]) több mint századon által udvari nyelv volt, akademiákat állitnak annak müvelésére, nagyszámu müveket adnak ki, nemzeti szinházakat nyitnak s érvényt követelnek nyelvöknek az összes közügyekben is [7]). A finneknek

---

oltott fény; *Yaincoa*, Isten, az, a ki magasban van stb. *Études grammaticales de la langue euskarienne par* **A. Th. D'Abadie** *et* **J. Augustin Chaho**, Párizs 1834.

[1]) Ime tehát Cantù lovag ur a mi nemzeti nyelvünket csak módositott finn nyelvnek tartja. Igaz, hogy a magyar nyelv a finncsaládba tartozik, minthogy magunk is öntanulmány után meglepetve győződtünk meg, hogy eddiglen nem ismerünk a világon nyelvet, mellyel a magyar annyira rokon volna, mint a finnnel; de mindazáltal módositott finn nyelvnek a mienket csak az mondhatja, a ki nemcsak hogy maga nem tanulmányozta a kérdést, a minthogy, a ki mind a finn, mind a magyar nyelvet nem tudja, nem is tanulmányozhatja, hanem kútforrásokul is egyoldalu s alaptalan állitásokat használ. Mi megvalljuk, hogy nagyon szerettük volna, ha az olly nagytudományu férfiu, mint e történetek irója, gazdag ismereteit a magyar dolgok mélyebb vizsgálásával egészitette volna ki.

A fordító.

[2]) Ez sem áll: mert nincsenek ugyan nyelvünkben annyira eltérő dialectusok, mint a németben és a szlávban, de ollyanok mindenesetre vannak, minőket Cantu az olasz nyelvre nézve fölvesz. A milánói olasz megérti a siciliait, romait és cagliariit; és a székely magyar is megérti a tiszántuli, dunántuli, és a palócz atyafit minden nehézség nélkül. A fordító.

[3]) Minő nyelv képes hatszáz esztendeig ugyanaz maradni? Ha nem is megyünk vissza a *Halottas imára*, mellyet magyarázat nélkül nem érthetünk, de csak egy század előtti, sőt épen mi magyarok huszonöt év előtti nyelvünket sem mondhatjuk a maival egyenlőnek. A fordító.

[4]) Itt **Fogarasink**-nak egyik munkája idéztetik *(A magyar nyelv metaphysicája)*, mellyből szerző nyelvünkről nagyobbszerü s tisztább fogalmakat és meggyőződést szerezhetett volna. Ugy nem állitandotta alább, hogy a szerb-orosz abc a leggazdagabb, mivel harminczöt betüje van; miután a magyar abc harmincznyolcz hangot különböztet meg. A fordító.

[5]) Egészen ellentes vélemények mindig léteztek és létezendnek is.

A fordító.

[6]) Csak Erdélyben? A fordító.

[7]) Ime mindössze ennyit mond a terjedelmes történetiró a magyar nyelvről és irodalomról. A finnek bibliafordításait megemliti, a mi halottas énekünket, biblia-fordításainkat stb. nem hozza fel. Onnét van az egész, hogy

vannak régi énekeik (Runot), közmondásaik [1]) és biblia-fordításaik [2]).

A latinból származott nyelvek megtartották az anyanyelv abcjét; a németek egy, állitólag Ulfilas által behozottat vettek használatba, melly vegyitéke a római és görög abc-nek s melly hosszas változgatás után végre a mai német abc-vé lett. A hollandok és angolok elhagyták a német betüt s remélhető, hogy példájok követtetni fog.

A szlávok közöl a lengyelek latin betükkel élnek, a csehek és lithvánok németeket használnak. Ugy látszik be van bizonyitva Dobrowszky véleménye ellen, hogy a szlávok saját betükkel birtak már mielőtt Cyrill a görög után holmi uj vonásokkal módositott abc-t hozta be. Ebből eredtek a mai orosz és szerb betük, mellyek Európában a leggazdagabbak [3]), miután harminczöt hangot képviselnek. Az albánok eleinte keleties betüket használtak, utóbb módositással a görögöt fogadták el.

Igy képződtek az ujabb nyelvek a régiek romjain, olly vegyes elemekből, hogy egyetlen egy körmondatban: latin, arab, görög, héber, celta, német és sanskrit eredetü szavak vannak [4]). Mai nap Európát a nyelvek szerint lehet osztályozni. A latin legjobban értetik Magyar- és Lengyelországban, különben holt nyelv. Belőle származtak délen az olasz, franczia, spanyol, portugal, a rhaetiai román vagy ladin, az oláh és provencei nyelvek, mellyek egymás közt annál jobban hasonlitnak egymáshoz, minél közelebb állanak az eredeti kútforráshoz. A ki a szavak csekélyebb változtatása szerint akarná őket osztályozni, illy rendet állitna fel: olasz, spanyol, portugal, provencei, franczia stb.

A teuton nyelv, al- és fel-németre szakadva, beszéltetik Németországban és Skandináviában s több idegen elemmel vegyülve Angolországban. A fel-németből lett az irodalmi nyelv; az al-németből a dialectusok, leginkább a friz, holland stb. Skandináviában a svéd

---

irodalmunk történetét a külföld nyelvünk ismeretlensége miatt nem tanulmányozhatja. A fordító.

[1]) Mellyeket németre forditott Schrotter (1819) és Viborg.

[2]) A finn irodalomra nézve lásd Hunfalvy Pálnak: *Tájékozás a magyar-nyelvtudományban*, czimü munkáját. A fordító.

[3]) L. fönebbi 4) jegyzetünket. A fordító.

[4]) Például ezen olasz körmondatban: „Dalla magione del gastaldo passato nel palazzo ove stava ad albergo, il conte scorse il signore spora un sofa bigio, attorniato da gioviale brigata e da paggi; scudieri cogli sproni faceano guardia, e un astrologo spiegava l'almanacco stb.“ *Paggio*, *gioviale*, *astrologo*, görög szók; *palazzo* ó-latin; *signore*, *scudiere*, *conte* al-latin; *sofà* héber (*sophan* emelni); *al-*

és dán nyelv alakult, mellyek erő és szabályszerüségre nézve a némettel egyenvonalon, világosság és szabatosságra nézve felsőbb fokon állnak.

A latin eredetü nyelvek nagyobb kellem-, fenség, világosság- s öszhangzattal birnak, mint a teuton nyelvek; de miután többé nem beszélt nyelvtől származnak, nem tüntetik fel első tekintetre a szavak gyökeit és okait [1]), mig a teuton nyelvekben minden ember érti az általa használt szavak származását, azért összefüzi azt másokkal s a hangnyomatot mindig azon szótagon hagyja, melly a legfontosabb eszmét jelöli [2]); mindig meghagyja a hangnyomatot az egytagu gyökszón [3]), és különös összetételi sajátsággal kifejezi a legfinomabb módosulatokat s a legváltozatosb viszonylatokat.

A mai német nyelv, elhagyva a különböző végzeteket s a kettős számot, melly Ulfilasban előfordul s ez által a görög és indus nyelvhez közelit [4]), határozott igeragozással bir, de körmondatai bonyolodottak; de megvan neki valamennyi nyelv fölött azon előnye, hogy a szószármazást tisztán megtartja, az összetételekben végnélkül

---

manacco arab; *magione* celta; *gastaldo, brigata, sprone, guardia* teuton szók; *bigio* iberiai stb.

[1]) Például, a ki nem tud latinul, nem érti, miért neveztetik egy bujdosónak időnkinti visszatérése *revolutionak* inkább, mint *contributionak*. A latin, midőn kimondja *re-volu-tio*; a *tio* alatt cselekvést, a *volu* alatt körmozgást, a *re* alatt ismétletet ért szükségképen, mig a *contributio*-ban többek egyesült *(con)* hozzájárulását *(tio)* látja valamelly költséghez *(tribu)*.

[2]) *Buch* a. m. könyv, *binden, halten, händeln*, kötni, tartani, kereskedni; a német tehát képez ezekből *Buchbindert* (könyvkötőt), *Buchhaltert* (könyvtartót) s *Buchhändlert* (könyvárust). Midőn e szavakat összeköti, a hangnyomatot mint főeszmére, a *Buch*-ra viszi. Tegyük fel már most, hogy, ha egy valaki könyvet akarván venni, könyvárus helyett könyvkötőhöz megy, ez, midőn mondja neki, hogy ő Buch-*bin*-der és nem Buch-*händ*-ler, a hangnyomat a középső *bind* és *händ* szótagokra veti*) s ebben áll a német hangoztatásnak kitünő sajátsága.

[3]) Amàre, àmo, amabilissimo, amorèvole, innamoràto stb. *am* közös gyökkel birnak, s mégis a hangnyomat mennyire változik; a német ellenben az eredeti gyökszón *(lieb)* tartja a hangnyomatot, igy: *Lìeb-lichkeit, Lìeb-reiz, Lìeb-eskrankheit, Lìebens-Würdigkeit* stb.**).

[4]) Bopp mondja, hogy a góth, nyelvtanilag jobban hasonlit az indus nyelvhez, mint a bengalok nyelve.

---

*) Mindezt a magyar nyelvről is elmondhatta volna a szerző, mert világos, hogy a magyar könyvkötő is igy felelt volna: „Én könyv-*kö*-tö vagyok és nem könyv-*ár*-us.“ A fordító.

**) Ugyanezt találom magyar nyelvünkben. A *szer* előszótag hangnyomata megmarad a *sze*-retetben, *sze*-relem, *sze*-retetreméltó, *sze*-relmesben stb.

A fordító.

hajlékony, s a szavakban és elüljárókban gazdagsága által a bölcsészetre a legnagyobb mértékben alkalmassá tétetik.

Hogy milly sors vár a szláv nyelvre, azt a jövő mutatja meg.

A nyelvek különzete müveltségi különzetet is látszik alapitni: olly szoros a szó és gondolat közötti kötelék. A népek, mellyek a legyőzöttek nyelvét vették fel, elvesztették eredeti jellemöket, mint ezt a francziákban láthatjuk, kik inkább a Caesar által leirt gallusokhoz, mint a frankokhoz hasonlitnak; a művelödés iránt is nagyobb hajlamot s kepességet tanusitottak, jóval megelőzve a teuton nemzetek müveltségét. Ez azonban talán semmi másra nem mutat, mint arra, mit már másutt mondottunk ki, a hóditók csekély számára tudnillik a benszülöttek irányában.

FELVILÁGOSITÓ JEGYZETEK.

a XI. könyvhez.

A) 27-dik laphoz.

Azon fejedelmek, fúrak és franczia lovagok, kik a keresztes háboruban részt vettek.

Ide iktatjuk hiteles névsorukat, mellyben a fekvő betűvel jelölt családók ma is élő s ismeretes utódokban virágoznak. Zárjel közé teszszük a mai neveket, mellyek alatt némelly családok fegyverben, politikában vagy tudományban hiresekké lettek. S e megkülönböztetés lehetőségét Montalambert urnak köszönjük.

Első keresztes háboru.

Bouilloni Gotfrid, Jerusal. királya.
Hugo de la *France*, Nagy melléknévvel, Vermandois grófja.
I. Eudes, Burgundia herczege.
III. Robert, Normandia herczege.
V. Rajmund, toulousei gróf.
II. Robert, Flandria grófja.
Gerard de Martigues (bol. Gerhard) nagymestere s igazgatója sz. János kórodájának Jerusalemben.
IX. Vilmos, Guyenne herczege s Poitiers grófja.
IX. Alan, ki Fergentnek is neveztetett, Bretagne herczege.
Bohemund, Antiochia herczege.
István, ki Henriknek is mondatott, Blois grófja.
Rinald és István, Tête-Hardie melléknévvel, Felső-Burgundia grófjai.
Lajos, I. Thierry fia, Bar grófja.
I. Balduin, Jerusalem királya.
II. Balduin, Hainault (Hennegau) grófja.

I. Henrik, eui gróf.
István, Aumale grófja.
Eustach, boulognei gróf.
I. Roger, Foix grófja.
IV. Gaston, béarni gróf.
VI. Hugó, Lusignan ura.
Josselin de Courtenay.
Ademar de Monteil.
Pelet Rajmund, narbonnei algróf.
I. Rajmund, tourainei gróf.
Du Puy Rajmund, alapitója s első nagymestere a szent János rendnek Jerusalemben.
Payensi Hugó, alapitója s első nagymestere a Templomosok rendének.
Eustach d'Agrain, Sidon s Caesarea fejedelme s jerusalemi alkirály.
Tancred.
Retheli Balduin vagy a Bourgi, utóbb jerusalemi király.
Philippus Grammaticus, Alençon grófja (Belesme ház).
Preuilly Gotfrid, vendômei gróf.
II. Retrou, perchei gróf.
III. Taillefer Vilmos, angoulêmei gróf.
Drogo, Nesle ura.
III. Rambald, Orange grófja.
Garnier, grayi gróf.
VII. Astanove, Fezensac grófja.
Salviac István és Péter.
Coucy Tamás.
Garlandei Gilbert, ki Payennek is neveztetett.
II. Amantius, Tocy és Puysaye ura.
Bertrand Rajmund Isle-Jourdain ura.
Sabran Vilmos.
Maillé Folco.
II. Calo, *Caumont* ura.
Choiseul Roger.
I. Vilmos, *Melun* algrófja.
Thiern Guidó, châlon-sur-saônei gróf.
Gerhard, Crequy ura.
Host de *Roure.*
Houdetot János és Colard.
Neversi Robert, ki burgundinak is mondatott.
Creton Rambald, *Estourmel* ura.
Pons és Bernard de Montlaur.
Arnoul, ardresi báró.
III. Vilmos, Lyonnais és Forez grófja.
Saint-Omer Hugó.
Rinald du Pons.
Hugo du Puy, Pereins, Apifer és Rochefort ura.
Bournanville Gerhard.
Heraclius, Polignac grófja.
IV. Almery, *Rochechouart* algrófja.
Béthune Ádám.
Guido, Laval ura.
Hautpoul Raymond Péter.
I. Gaucher, Chatillon ura.
Raoul, *Escorailles* ura.
Gerhard, roussilloni gróf.
V. Vilmos, Montpellier ura.
Cherizy Gerhard.
I. Péter Castillon algrófja.
Guerin de Rochemore.
Eleazár de Montredon.
Capdeuil (Fay) Pons és Péter.
Gauthier és Bernard, Saint-Valery grófjai.
Raoul, Beaugency ura.
Briqueville Vilmos.

Montgommery Fülöp.
Vieux-Pont Robert.
Hugó, saint-poli gróf.
Ribaumont Anselm.
Golfier de Lastours, Nagy mellék-névvel, Hautefort ura.
Manasse, guinesi gróf.
Gotfrid, donzyi báró.
Guido de la *Trémouille*.
Robert de Courcy.
Rinald de Beauvais.
Mathan János.
Raymund Vilmos.
Pierre Vilmos, Ganges ura.
Clairambault de Vandeuil.
Canizy Carbonnel Vilmos.
Bertrand Porcelet, vagy des *Porcellets*.
Montchenu Claudius.
IV. Jordanus, Chabannais ura.
Sourdeval Robert.
Fülöp, Montbel ura.
Folker vagy Foulcher d'Orléans.
Gualtier, Breteuil ura.
Drogo vagy Dreux du Monchy.
Bures Vilmos, Tiberiás ura.
Gandi Balduin, Alost ura.
Gerhard, Gournay ura.
Cardaillac ura.
Barasc ura.
Gerhard, Gourdon ura.
II. Vilmos, neversi gróf.
Eude Herpin, bourgesi algróf.
II. Herbert, thouarsi algróf.
Bernard Atton, Béziers algrófja.
Grand-Pré Balduin.
Bardoul Hugo, Broyes ura a Champagneban.
VII. Vilmos Auvergnei gróf.
Tour d'Auvergnei báró.
János, Murat algrófja.
Arnold *d'Abchon*.
Castelnau Vilmos.
Damas Robert.
Robert, Monfort-sur-Rille grófja.
II. Raymund, Maguelonne grófja.
Péter, *Noailles* ura.
Briord Gerhard.
Gualtier de Beyviers.
Archeric, Corsant ura.
Ulbic de Beaugé, Bresse ura.
Pernold de Saint-Sulpice.
III. Humbert, ki Renforcé-nak is mondatott, Salins ura.
I. Imre, Narbonne algrófja.
Arnald de Grave.
Isarn, Die grófja.
Champchevrier Gothfrid.
Humbert de Marssane.
Patri, Chourses ura.
Hervé de Léon.
Chotard d'Ancenis.
Rinald de Briey.
Folcran de Berghes.
Hugo de Gamache.
Riou de Lohéac.
Conon, a lamballei gróf fia.
Héli de Malemort.
Folco de Grasse.
II. Rinald, Château-Gonthier ura.
Aycard de Marseille.
Hugo de Puiset, chartresi algróf.
Rivallon de Dinan.
Roffignac Robert.
V. Folco, Anjou grófja.
Biron Vilmos.
Rigaud Hugó, templomos-rendi.
Burgundiai Robert, a Templomosok nagymestere.
III. Balduin, Jerusalem királya.

Második keresztes háború.

Lajos, az ifjú, franczia király.
III. Amadeus, Moriana és Savoya grófja.
III. Konrád, német császár.
Robert de France, Dreux grófja.
I. Henrik, Champagne és Brie grófja.
VI. Arcimbald, Bourbon ura.
Montmorency Tibolt.
II. Guido, ponthieui gróf.
Rinald, Joigny grófja.
Sebran *Chabot*, Vouvant ura.
V. Rinald, *aubussoni* algróf.
Guerric de Coligny, burgundiai ur.
VIII. Vilmos, Auvergne grófja s első delphinje.
Arcourt Richard, templomos rendü lovag.
Trie Vilmos.
II. Hugo, Montmorin ura.
I. Hugo, Vaudemont grófja.
III. Galeran, meulenti gróf.
Montréal Móricz, languedoci lovag.
Soffrey de Beaumont.
Gilles de *Trasignies*.
Waglip vagy Gayclip Gotfrid.
V. Hugó, Beaumont-sur-Vigenne ura.
III. Ebles, ventadouri algróf.
Ithier de Magnac.
Manasse de Bulles.
VII. Hugo, Lerignen ura.
Rancon vagy Rancogne Gotfrid, Taillebourg ura.
IV. Guido de Combern, Limoges ura.
Tyrrel Hugó, Poix ura.
Rinald, tonnerei gróf.
Bernard de Tramelay, a Templomosok nagymestere.
Desmoulins Roger, a sz. János-rend nagymestere.
Pierre de France, utóbb Courtenay ura.
Pons és Ademar de Beynac.
Evrard des Barres, a templomosok nagymestere.
III. Vilmos, varennesi gróf.
Artaud de *Chastelex*.
János, Dol ura.
Hugo de Domène (*Monteynard*)
Gouiffray, *Virieu* ura.
Chanaleilles Vilmos, templarius.
Hesso, Reinach ura.
Blanquefort Bertrand, a Templosok nagymestere.
IV. Hugó, Chateaudun algrófja.
Auger de Balben, az Ispotályosok nagymestere.
Assalyt Gerbert, annak utódja.
I. Amaury Jerusalemi király.
Naplusai Fülöp, a Templomosok nagymestere.
Castus az Ispotályosok nagymestere.
Gioberto di Siria, utódja.
Odon de Saint-Chamans, a Templomosok nagymestere.
IV. Balduin, jerusalemi király.
V. Balduin, u. a.
Arnald de Toroge, a Templomosok nagymestere.
Terric, u. a.

Montferrati Konrád, tyrusi határgróf.
Naplusai Garnier, az ispotályosok nagymestere.
Guerine szerzetes, ispotályos lovag.
Riderfort Gerhard, a Templomosok nagymestere.

Harmadik keresztes háboru.

Fülöp August, franczia király.
Veresszakállu Fridrik, német császár.
Oroszlánszivü Richárd, angol király.
III. Hugó, Burgundia herczege.
I. Henrik, brabanti gróf.
I. Rudolf, Clermont grófja.
Alberic Clement, Metz ura.
Jacob d' Avesnes.
Mello Dreux, Saint-Bric ura.
Francziaországi Márgit
Walpot de Bassenheim Henrik, a német lovagrend első nagymestere.
Lusignani Guido, Cyprus és Jerusalem királya.
Champagnei István, sancerrei gróf.
IV. Guido de Senlis.
Barres Vilmos, Rochefort grófja.
III. Ádám l' Isle ura.
Raymond-Americ, *Montesquini* báró.
Clerembaut, Noyers ura.
I. János, *Saint-Simon* ura.
La *Rochefoucault* Vilmos, châtellerault algróf.
Du Plessis Lőrincz, Poitou ura.
Hangest Florencz.
Hugo de Vergy, Burgundiából.
Dreux de Cressonsart.
Brienne András.
Aleaume de Fontaines.
Osmond d' Estouteville, normand lovag.
Tilly Rudolf.
III. Máté, Beaumont grófja.
Léon de Dienne, Auvergneből.
Juel de Mayenne.
Hellin de *Wavrin* és fivére Roger, Cambrai püspöke.
Sablé Robert, a Templomosok nagymestere.
Euguerrand de Crévecoeur.
Guido III. de Dampierre.
Vilmos, Estaing ura.
II. Albert, la *Tour-du-Pin* ura.
Chastenay János és Gualtier.
De la *Guiche* Hugó és Rinald.
IV. Alán, az ifju, *Rohan* algrófja.
Bauffremont Hugó és Liébaut.
Dreux de *Nettancourt*.
Gilles de *Raigecourt*.
Chérisay Henrik és Rinald.
Dompierre Ulrik, Bassompierre ura.
Hugó de *Clairon* (d'Haussonville.)
Hugo de *Foudras*.
Moustier Rinald és Herbert.
Drée János és Vilmos.
Guignes de *Moreton*.
Vallin Vilmos és Péter.
Albon András.
Riancourt Rudolf.
Folco de *Pracomtal*.

Bernard de *Castelbajac.*
Folco de *Beauveau.*
Aubigné Rudolf.
Des Escotais Tibold.
Hervé de *Broc.*
Arduin de la Porte.
Jaucourt Máté.
Foucaud de la Rochefoucauld.
Le Clerc Vilmos és Humbert (de Juigné).
Miles de Frolois.
Cosnac Illés.
Gilon de Versailles.
De la Planche Gotfrid.
De Bueil Gotfrid.
Wignancourt Simon.
Poncet d'Anvin.
Prunelé Vilmos.
Jodin du Beauvilliers.
Pagan és Hugo de Buat.
Juhel de Champagne.
Andigné János.
Menou Gerváz.
Biencourt Unfrid.
Viemeux Ferencz (Rochambeau).
De la *Beraudiére* János.
Duisson Gotfrid, az Ispotályosok nagymestere.
De la *Cropte* Illés, (Chantérac).
Chaunac János.
Abzac Jordán.
B. de *Cugnac.*
Montléart Vilmos.
Gaudechart Vilmos
Tramecourt Rinald.
Wauthier de *Ligne.*
Antenaise Hamelin és Gotfrid d' *Antenaise.*
Isnard d' *Agoult.*
Guethenoc du *Brue.*
De l' Angle Rudolf.
Foucaud Bertrand.
B. du *Mellet.*
Gilles de *Hinnisdal.*
Lostanges Vilmos.
Osmond János.
Hermengard d' Aps, az Ispotályosok nagymestere.
Gilbert Horal, a Templomosok nagymestere.
Du Plaissiez Fülöp, a Templomosok nagymestere.
Portugali Alfonz, az Ispotályosok nagymestere.

Negyedik keresztes háború.

A velenczei köztársaság.
Villeharduin Gotfrid, Tibolt, Champagnei gróf udvari marsallja.
III. Simon, Monfort grófja.
II. András, Magyarország királya.
Montmirail Rinald, d' Hervé neversi gófnak fivére.
Richárd, Montbéliard grófja s fivére Gualtier.
Saarbruck Eustach.
Champlitte Eudes és Vilmos.
Eustach, Conflans ura.
Bermond Péter, auduzei báró.
Aunoy Vilmos és rokona, Gilles.
III. Guignes, forezi gróf.

Eudes, Ham ura.
Mailly Miklós.
Aubigny Balduin.
Henrik, Montreuil Bellay ura.
Moreuil Bernát.
Gualtier, *Bousies* ura.
De la Roche Ottó, Ray ura.
Cayeux Anselm és Eustach.
Euguerrand, Fiennes ura.
Canteleu Eustach.
Malvoisni Robert.
Guerin de *Montagu* vagy Montaigu, az Ispotályosok nagy mestere.
Balduin, Flandria grófja, utóbb konstantinápolyi császár.
Du Los Thierry és Vilmos.
Beaumont au-Maine Gotfrid,
Chaumont Hugó.
Lubersac Gotfrid.
Digoine Vilmos.
Berton (Crillon) Tamás.
Dampierre Vilmos.
Roubaix Otbert.
Straten Vilmos.
Coulaincourt Fülöp.
Milon de Breban, Provins ura.
Beaumez Hugó.
Vignory Gualtier a Champagneból.
Comines Balduin.
Gilles de Landas.
Le Rath Gotfrid, az Ispotályosok nagymestere.
Chartresi Vilmos a Templomosok nagymestere.

Ötödik keresztes háború.

Briennei János, Jerusalem királya.
Courtenay Péter, konstantinápolyi császár.
II. Fridrik, német császár.
Henrik, rodezi gróf.
III. Milo Bar-sur-Seine grófja.
Grimaldi, München ura.
Savary de Mauléon, poitoui lovag és troubadour.
Lyobard Péter.
János, Arcis-sur-Aube ura.
Hermann vagy Armand de Perigord, a Templomosok nagymestere.
Colin d' *Espinay*.
Folco de *Quatrebarbes*.
Guido de *Hautecloque*.
Folco d' *Orglandes*.
Nedonchel Bertalan.
Maulde Robert.
De la Faye Vilmos.
Gilles de *Croix*.
Dijon János.
Merode Balduin.
Hédouville János.
Saveuse Vilmos.
Montaigu Péter, a Templomosok nagymestere.
Ronquerolles Eudes.
Texis Bertrand, az Ispotályosok nagymestere.
Gverin, u. a.
Bertrand de Camps, u. a.
Raussin de *Rarecourt* (Prinodan).
Chaumon de Charolais Richard.
Saint-Phalle András.

Messay Vilmos.
Sarcus Ádám.
Lezay Gerhard.
Villebritte Péter, az Ispotályosok nagymestere.
Châteauneuf Vilmos, az Ispotályosok nagymestere.
Sonnac Vilmos, a Templomosok nagymestere.

Hatodik keresztes háború.

Szent Lajos, franczia király.
Robert de France, Artois grófja.
Alfonz, Poitiers grófja.
Charle de France, Anjou grófja.
IV. Hugó, Burgundia herczege.
Courtenay Péter.
VI. Tibold, Champagne grófja s Navarra királya.
Dreux Péter, Bretagne herczege.
Joinville János.
IX. Arcimbald de Dampierre, Bourbon ura.
János Montfort- l'Amury grófja.
XI. Hugó, ki le Brunnek is mondatott, Lusignan ura, de la Marche grófja.
Clement Henrik, Metz ura.
Beaumont Vilmos.
Mathieu, Roye és Germigny ura.
Gilles de Rieux.
Boson de *Talleyrand* Grignols ura.
Gaston de *Gontaut*, Biron ura.
Rolland de *Cossé*.
Beufflers Henrik.
Aumont János.
Châteaubriand Gotfrid.
Olivier de Termes.
Gualtier, Meaux algrófja.
Pons de *Villeneuve* és testvérei Arnold és Raymund.
V. Illés de Boudeille.
Beaufort János.
Guerin de Chateauneuf-de-Randon.
Gaubert d' Aspremont.
II. Fülöp de Nanteuil.
Sargines Gotfrid.
Hugo de Trichatel, Esconflans ura.
Josseran de Brancion.
Brosse Roger, Boussac ura.
Folco *de Merle*.
Villebéon Péter
Gualtier de Brienne, jaffai gróf.
Hugó Bonafos de Teyssieu.
Saulx Jakab.
Rouci Henrik.
I. Robert de Dreux, Beu ura.
I. Vilmos de Courtenay, Yerre ura.
Goyon Vilmos.
Lorgeril Alán.
Hervé de Saint-Gilles.
Rougé Olivier.
Feron Pagan, (de la Ferronaise)
Goulaine Gotfrid.
Kergariou Vilmos.
Hervé *Chrétien* (de Trevencuc).
Hervé *Budes*, (de Guebrient).
Carné Oliviére.
Freslon Pagan.
Rattier de Caussade.
Eudes de *Quélen*.

Québriac János.
Moussaye Rudolf.
Boisbily Gotfrid.
Roland des *Nos.*
Herré de *Saint-Perne.*
Bertrand de *Coëtlosquet.*
Rudolf de Coetnempren.
Kersauson Robert.
Huon de *Coskaer.*
Beaupoil (de Saint Aulaire) Hervé és Gotfrid.
Marhallach János.
Hervé de *Sesmaisons.*
Lelong Henrik és Amon.
Olivier de la *Bourdonnaye.*
Hervé de Boisberthelot.
Gourcufe Vilmos.
Hersart (de la Villemarqué) Vilmos.
Couédic Henrik.
Courson Robert.
Hervé de Kerguelen.
Visdelou Vilmos.
Pier de Boispéan.
Macé, algróf.
Du *Plessis*, (de Grénédan) Gotfrid.
Du *Verger* (de la Rochejacquelein) Imre.
Saint-Hermine Imre.
Rechignevoisin Imre.
Kersaliou Gotfrid.
Mornay Vilmos.
Chauvigny Vilmos.
Gagliard de *Pechpeyrou* (Guillaut).
Sanchon de Corn.
Lantilhac Bertrand.
Courbon Vilmos.
Montalambert Imre és Vilmos.
Gourjault Hugo.
Seguiér Vilmos.
Bouille Dalmatius.
Thésan Bertrand.
Sade Hugó.
Austor de *Mau.*
Enguerraud de Bournel.
Gauteron Pagan (di Robien).
Boisbaudry Alán.
Hugó de Fontanges.
Amblard de Plas.
Chabannes Guidó.
Sartiges Gualtier.
Roger de la *Rochelambert.*
Chavagnac Vilmos.
David Bernát
Lasteyrie Péter.
Amalvin Vilmos és Gabert de Luzech.
A. de *Valon.*
Pier de Saint-Geniez.
De La Popie Raymund és Bernát.
F. de Roset.
J. de Feydit.
Lascases Bertrand.
Hugó de *Guascq.*
Ballaguier Vilmos.
La *Panouse* Motet és Rudolf.
Levezou Bernát.
Hervé de *Siochan.*
Caissaignes Bernát.
Amalvin de *Preissac.*
Guiscard Bernát.
Ysarn Péter.
Solages Tibold.
Pier de Mostuejouls.
Cajlus Deodát és Arnold.
Vesins Dalmatius.
Curiéres Hugo és Gerárd.
Rostaing de Bessuéjouls.

La *Laurencie* Lőrincz.
Boise András.
Bonneval Vilmos.
De la Rode Vilmos.
Gain Ademar.
Coustin Robert.
Arnald de *Gironde*.
Albignac Deodat.
D'Authier Rudolf és Vilmos.
Escayrac Bernát, Guiscard és Guidó.
Montault Bernát.
Courtarvel Gotfrid.
Isoré Péter.
Grouchy Henrik.
Carbonnel és Galard de *la Roche* (Fontenilles).
Polastron Vilmos.
Vitré András.
Taillepied Tamás.
Montebouchcr Gotfrid.
Boisgelin Tamás.
D'Asnieres Vilmos.
Maingot Vilmos.
Noé Arnold.
Roux de Varaigne.
Pomolain Péter.
Brachet Vilmos.
Audoin de Lestranges.
Harduin de *Perusse* (d'Escars).
d'Espinchal Bertrand.
Euzenou Pagan.
Cadoine Vilmos.
Ségur Vilmos és Vilmos Raymund.
La *Roche Aymon* Vilmos és Aimon.
Pons Motier (de la *Fayette*).
D. de Verdonnet.
Audiffred János.
Rinald de Vichy, a Templomosok nagymestere.
VI. Bohemund, Antiochia tejedelme.
Grossolles (Flamarens) Vilmos és Rajmund.
Penne Gotfrid.
Gimel Péter.
Marquefare Arnald.
Voisins Péter.
Berault Tamás a Templomosok nagymestere.
Revel Hugó, az Ispotályosok nagymestere.
Sicard, lautreci algróf.

Hetedik keresztes háború.

Bátor *Fülöp*, franczia király.
Tristan János, Valois grófja.
Péter, alençoni gróf.
III. Guido de Levis, mirepoixi marsall.
Terote Anselm, Offemont ura.
III. Vilmos, meluni algróf.
III. *Montmorency* Máté.
III. Guido de *Montmorency Laval*, a királyi palota lovagja.
Marly Tibolt, u. a.
Lancelot de *Saint-Maard*.
V. Vilmos, Bec-Crespin ura.
Chatillon Guido, Blois és Saint-Pol grófja.
Rochefort János, a királyi palota lovagja.
I. Prégent, Coëtivy ura.
II. Bernát, La Tour d'Auvergne ura.

I. János, Trailly ura.
Fülöp, Auxy ura és *ber*-je.
Pardaillan Bernát.
Sully János, a királyi palota lovagja.
Guidó, tournebúi báró.
Longueval Obert és Balduin a kir. palota lovagjai.
Jupilles Rudolf és Gualtier.
Macé de Lyons.
III. János *Saint-Maurís-en-Montagne.*
Vilmos, montjoyei báró.
Molay Jakab, a Templomosok utolsó nagymestere.
Villeneuve Helion, az Ispotályosok nagymestere.
Gozon Deodat, u. a.
Bérenger Raimund, rhodusi nagymester.
Lastic János, a Templomosok nagymestere.
Amboise Imre, rhodusi nagymester.
Burgundiai Eudes, Bourbon ura, Neuvers, Auxerre és Tonnerre grófja.
Ferry de Verneuil, franczia marsall.
Britaut János.
Flamenc Rudolf, Cany ura.
Blémus Péter.
Erard, Vallery ura.
Roger, Trencavel Rajmund fia, Béziers és Carcassone utolsó algrófja.
Nesle III. János, IV. János és Rudolf.
Clermonti II. Simon, Nesle és Ailly ura.
Amaury de Saint-Cler.
Malet János.
Villers Hugó.
Prie János, Buzancois ura.
Granche István és Vilmos.
I. Gisbert, Themines ura.
Rostrenen Gotfrid.
Kergorlay Péter.
Breon Móricz.
Severac Guidó.
Gilles de Bois-Avesnes.
Patay Vilmos.
Gilles de la Tourneille.
Chambly János.
Coutes Simon.

Az itt következők a keresztes háborúk után indultak a hitetlenek ellen.

Folco de Villaret, az Ispotályosok nagymestere.
Filbert de Naillac, aquitaniai nagyperjel, utóbb az Ispotályosok nagymestere.
Félelemnélküli János, Nevers grófja, utóbb Burgund. herez.
Viennei János, franczia tengernagy.
Meingre János, Boucicault névvel, franczia marsall.
Aubusson Péter, auvergnei nagyperjel, utóbb az Ispotályosok nagymestere.

Carette Fülöp, u. a.
Villiers de l' Isle-Adam Fülöp, u. a.
Jean Parisot de la Valette, u. a.
Lorgue Miklós, u. a.
Beaujeu Vilmos, a Templomosok nagymestere.
Gaudini szerzetes u. a.
Villers János.
Odon de *Pins*, az Ispotályosok nagymestere.
Villaret Vilmos, u. a.
Brunier Jakab, Dauphine canczellárja.
Aleman János.
Morges Vilmos.
Didier, Sassenage ura.
Chissey Aimond és Guiscard.
Montalbano Rajmund, Montmaur ura.
Clermonti Gotfrid, Chaste ura.
Corneillan Péter, rhodusi nagymester.
Pins Roger u. a.
Juliac Robert u. a.
Fernandes de Hérédia János, u. a.
D' Artois Fülöp, Eu grófja.
Borbone II. Jakab, Marche grófja.
VII, Enguerrand, Coucy ura.
Fluvian Antal, rhodusi nagymester.
Milly Jakab, u. a.
Zacosta Rajmund Péter, u. a.
Orsini János, u. a.
Blanchefort Guidó, u. a.
Du Pont Péter, máltai nagymester.
Didier de Saint-Jaille, u. a.
Oméde János, u. a.
De la Sangle Claudius, u. a.

B) 65. lap.

A lovagság.

János, marmoutieri szerzetes, Gottfrid normandiai herczeg történetének első könyvében, midőn el akarja beszélni, hogy Gottfrid, Folco, Anjou grófjának fia, I. Henrik angol király által 1128-ban lovaggá üttetett, ezeket irja:

„Gouffredus, Falconis comitis Andegavorum, post Jerosolimorum regis filius, adolescentiae primaevo flore vernans quindecim annorum factus est. Henricus primus rex Anglorum, unicam ei filiam lege connubii jungere affectabat. Regia voluntas Fulconi in petitionibus suis innotescit. Ipse regis petitionem effectui se mancipaturum gra-

tulanter promisit. Datur utrinque fides, et res sacramentis firmata omnem dubietatis scrupulum tollit. Ex praecepto insuper regis exactum est a comite, ut filium suum nondum militem, ad ipsam imminentem pentecostem, Rothomagum honorifice mitteret, ut ibidem cum coaequaevis arma susceperus, regalibus gaudiis interesset. Nulla in his obtinendis fuit difficultas: justa enim petitio facilem meretur assensum.

„Ex imperio itaque patris, regis gener futurus, cum quinque baronibus, multo etiam stipatus milite, Rothomagum dirigitur. Rex adolescentem multiplici affatur alloquio, multa ei proponens, ut, ex mutua confabulatione, respondentis prudentiam experiretur. Tota dies illa in gaudio et exultatione expenditur. Illucescente die altera, balneorum usus, uti tyrocinii suscipiendi consuetudo expostulat, paratus est. Post corporis ablutionem ascendens de balneorum lavacro, bysso retorta ad carnem induitur, cyclade auro texta supervestitur, clamyde conchylii et muricis sanguine tincta tegitur, caligis holosericis calciatur, pedes ejus sotularibus in superficie leunculos aureos habentibus muniuntur. Talibus ornamentis decoratus regius gener, adductus est miri decoris equus; induitur lorica incomparabili, quae maculis duplicibus intexta, nullius lanceae ictibus transforabilis haberetur. Calciatus est caligis ferreis, ex maculis itidem duplicibus compactis. Calcaribus aureis pedes ejus adstricti sunt. Clypeus leunculos aureos imaginarios habens collo ejus suspenditur. Imposita est capiti ejus cassis multo lapide pretioso relucens, quae talis temperaturae erat, ut nullius ensis ictu incidi vel falsificari valeret. Allata est hasta fraxinea, ferrum pictavense praetendens. Ad ultimum allatus est ei ensis de thesauro regio ab antiquo ibidem signatus, in quo fabricando fabrorum superlativus Galanus multa opera et studio desudavit.

„Taliter ergo armatus tyro noster, novus militiae postmodum flos futurus, mira agilitate in equum prosilit. Quid plura? Dies illa tyrocinii honori et gaudio dicata, tota in ludi bellici exercitio et procurandis splendide corporibus elapsa est, septem ex integro dies apud regem tyrocinii celebre gaudium continuavit."

Redi Ferencz következőleg irja le a lovagrendet, melly bizonyos Giratasca Hildibrandnak adatott meg Arezzo városában az arezzói község és a nép költségén:

„Cum Domino, anno 1260, die octava aprilis, in consilio generali congregato more solito, ad sonum campanae et tubarum, Domini Domini constituerunt, quod secunda dominica mensis maji factus esset

miles ad expensas publicas nobilis et fortis vir Ildibrandus vocatus Giratasca. Venta igitur die secundi sabati mensis maji, valde mane praefatus nobilis et strenuus vir Ildibrandus, bene et nobiliter indutus, cum magna masnada suorum, ingreditur palatium, et juravit fidelitatem Dominis Dominis et sancto protectori civitatis Arretii in manus notarii, et super sancta Dei evangelia: postea honorifice ivit ad matrem Ecclesiam, ut haberet benedictionem, et pro honore ejus adfuerunt sex domicelli de palatio, et sex tibicines de palatio; in hora prandii fuit ad prandendum, ex deliberatione Dominorum, in domum domini Ridolfoni. Pro prandio fuit panis et aqua et sal, secundum legem militiae, et commensales fuerunt cum eo dictus Ridolfonus, et duo eremitae Camaldulenses, quorum senior post prandium fecit illi sermonem de officio et obligationibus militis.

„Post hoc Ildibrandus ingressus est cubiculum, in quo stetit solus per horam unam, et postea ingressus est ad eum senex monachus Sanctae Florae, cui devote et humiliter confessus fuit peccata sua, et accepit ab ipso absolutionem, et fecit poenitentiam impositam. His peractis, ingreditur cubiculum barbitonsor, qui concinne caput et barbam ejus curavit, et postea ordinavit omnia, quae necessaria erant ad balneationem. Rebus sic stantibus, ex deliberatione Dominorum venerunt ad domum Ridolfoni quatuor strenui milites, Andreassus filius Marabuttini, Albertus Domigianus, Gilfredus Guidoternus, et Ugus de Sancto Polo cum masnada nobilium domicellorum, et cum turba jocularium, menestreliorum et tibicinum. Andreassus et Albertus spoliaverunt Ildibrandum, et collocaverunt eum in balneum; Gilfredus autem Guidoternus et Ugus de Sancto Polo dederunt illi optima documenta de munere et officio novi militis, et de magna dignitate. Post horam unam balnei positus fuit in lecto mundo in quo lintea erant albissima et finissima de mussali; et papilio et alia necessaria lecti, de drappo serico albo erant. Permansit Ildibrandus per horam unam in lecto; et cum jam nox appropinquaret, fuit vestitus de medialana alba cum caputio, et fuit cinctus cinctura coriacea. Sumsit refectionem ex solo pane et aqua; et postea cum Ridolfono et quatuor superdictis ivit ad matrem Ecclesiam, et per totam noctem vigilavit in capella quae est a manu dextra, et oravit Deum, et sanctissimam Matrem Virginem, et sanctum Donatum, ut facerent eum bonum militem, honoris plenum et justum. Adstiterunt illi per totam noctem cum magna devotione duo sacerdotes Ecclesiae, et duo clerici minores; item quatuor pulchrae et nobiles domnicellae, et quatuor

nobiles domnae seniores nobiliter indutae, quae per totam noctem oraverunt Deum, ut haec militia esset in honorem Dei, et sanctissimae Matris ejus Virginis, et sancti Donati, et totius sanctae universalis Ecclesiae.

„Ridolfonus, et quatuor alii supradicti iverunt ad dormiendum; sed ante auroram redierunt. Orta jam aurora sacerdos benedixit gladium, et totam armaturam a galea usque ad solerettas ferreas; postea celebravit missam, in qua Ildibrandus accepit a sacerdote, humiliter et cum magna devotione, sanctissimum et sacratissimum corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi. Post hoc intulit altari unum magnum cereum viride, et libram unam argenti bonorum denariorum pisanorum; item obtulit pro redemptione animarum sancti Purgatorii libram unam argenti bonorum denariorum pisanorum. His peractis, portae Ecclesiae apertae fuerunt, et omnes redierunt in domum Ridolfoni, in qua domnicelli de palatio nobilem et divitem refectionem praeparaverunt, ponendo supra unam tabulam magnam, magnam quantitatem trageae, diversa genera tartararum, et alia similia cum optima guarnacia et tribbiano.

„Facta refectione Ildibrandus ivit aliquantum ad dormiendum. Interim cum esset jam hora redeundi ad Ecclesiam, novus futurus miles surrexit e lecto, et fuit indutus ex drappis omnibus albis sericeis, cum cinctura rubra auro distincta, et cum simili stola. Interim tibicines de palatio, et joculares et menestrelii tangebant sua instrumenta, et canebant varias stampitas in laudem militiae et novi futuri militis. Postea omnes iverunt ad matrem Ecclesiam cum magna turba militum et nobilium domnicellorum, et magna quantitate plebis vociferantis V i v a t V i v a t. In Ecclesia incepit missa magna et solemnis. Ad evangelium tenuerunt enses nudos et elevatos Ludovicus de Odomeris, Antonius a Mammi, Cercaguerra illorum de Concolis, et Guillelmus Miserangeschi. Post evangelium, Ildibrandus juravit alta voce, quod ab illa hora in antea foret fidelis et vassallus Dominorum Dominorum comunis civitatis Arretii, et sancto Donato. Item alta voce juravit, quod juxta suum posse defenderet semper domnas, domnicellas, pupillos, orphanos et bona Ecclesiarum contra vim et potentiam injustam potentium hominum, et contra illorum gualdanas juxta suum posse. Post hoc Amphosus Busdragus cinxit Ildibrandum calcare aurato in pede dextro; et D. Testa dictus Lupus cinxit eum calcare aurato in pede sinistro. Post hoc pulchra nobilis domnicella Alionora, filia Berengherii, gladium illi cinxit. Postea Ridolfonus de

de more dedit illi gautatam, et dixit illi: Tu es miles nobilis militiae equestris, et haec gautata est in recordationem illius qui te armavit militem, et haec gautata debet esse ultima injuria, quam patienter acceperis.

„Finita celebratione sacrosancti sacrificii missae, cum tubis et tympanis redierunt omnes ad domum Ridolfoni. Ante portam D. Ridolfoni stabant duodecim pulchrae et nobiles domnicellae cum guirlandis de floribus in capite, tenentes in manibus catenam ex floribus et herbis contextam; et hae domnicellae facientes serralium, nolebant quod novus miles intraret in domum Ridolfoni. Novus autem miles dono dedit illis divitem anulum cum rosa aurea, et dixit quod juraverat se defensurum esse domnas et domnicellas: et tunc illae permiserunt illi ut intraret in domum, in qua a domnicellis de palatio magnum prandium paratum fuerat, in quo multi milites et seniores sederunt.

„In medio prandii Domini Domini miserunt divitem donum novo militi, scilicet duas integras et fortes armaturas ferreas, unam albam cum clavellis argenteis, alteram viridem cum clavellis et ornamentis auratis; duos nobiles et grandes equos alemanicos, unum album, alterum nigrum; duos roncinos, et duas nobiles et ornatas vestes armaturae super imponendas. Inter prandendum projecta fuit ex fenestris ad populum, qui erat in strata, magna quantitas trageae, multi panes mustacei, multae gallinae et pipiones, et magna aucarum quantitas; unde magna et incredibilis laetitia in tota illa contrata erat, et populus exclamabat Vivat Vivat, et orabat ut frequentius haec festivitas fieret, cum jam essent plures quam viginti anni, quod facta non fuisset.

„Post prandium, novus miles Ildibrandus armatura illa tota alba, quae benedicta fuerat in missa ad auroram, armatus fuit, et cum eo armati fuerunt multi nobiles homines. Postea Ildibrandus ascendit in equum album, et ivit ad plateam positus in medio a Luchino Tastonis supranomine dicto Pescolla, et a Farolfo Catenaccio vocato Squarcina, cum ornatis scutiferis lanceas et scutos deportantibus. In platea praeparatum erat magnum torneamentum, multaeque domnae et domnicellae in fenestris erant, et multa turba populi in platea. Sex judices torneamenti fuerunt Brunus Bonaiutae, Naimerius de Totis, Ubertus de Palmiano dictus Pollezza, Guidoguerra Montebuonus, Ber-

toldus olim Cenci vocatus Barbaquadra, et Nannes de Fatalbis vocatus Mangiabolzonus.

„Hastiludium prius factum fuit de corpore ad corpus cum lanceis absque ferro acuto, sed cum trappellis obtusis, in quo novus miles bene et fortiter se gessit, et cucurrit primo de corpore ad corpus contra Jacobum a domo Bovacci, secundo contra Inghilfredum Guasconis, supranomine vocatum Scannaguelfos, tertio contra Godentium Tagliaboves. Postea fuit factum torneamentum cum evaginatis ensibus, et res fuit pulchra et terribilis, et tanquam vera guerra esset, et per gratiam Dei nihil mali vel damni accidit, nisi quod in brachio sinistro leviter vulneratus fuit Philippus illorum a Focognano. Magnam autem virilitatem monstravit Pierus Paganellus, cui cum ex ictu ensis projecta esset galea de capite, et remansisset cum capite nudo et absque birreto ex maculis, noluit tamen ex torneamento exire, ut honeste poterat; sed intentus ad bene agendum et ad gloriam acquirendam, scuto coopericbat caput suum, et in majori folta pugnantium sese immiscebat. Appropinquante jam vespere, cum magno strepitu tubarum indictus fuit finis torneamenti; et judices primum praemium dederunt novo militi, secundum Piero Paganello, tertium Vico de Pantaneto, qui currens de corpore ad corpus cum Toniaccio illorum de Bostolis, lancea illum de equo projecerat, licet multi dicerent, quod hoc non fuit ex defectu Toniacci, sed equi ipsius; tamen Toniaccius de Bostolis non potuit sese eximere quin deportaretur in barella derisoria, facta de fustis. Novus autem miles suum praemium dono misit per duos ornatos scutiferos nobili et pulchrae domnicellae Alionorae, quae in Ecclesia cinxerat ipsi ensem militiae, et praemium fuit unum bravium de drappo sericeo vermiculato.

„Post hoc, cum jam esset nox alta, novus miles Ildibrandus cum quantitate luminarium, et cum tubis et buccinis rediit in domum Ridolfoni, ubi coenavit cum amicis et consaguineis, et post coenam distribuit honorifica munera Ridolfono, et omnibus illis, qui aliquam operam praestiterunt. Habuerunt etiam sua munera domnae et domnicellae, quae in nocte vigiliae Ildibrando adstiterant, etc.

„Haec scripsi ego Pierus filius Mattei a Pionta clericus, anno actatis meae L, qui vidi aliam similem solemnitatem, quando anno MCCXL, domno papa Gregorio sedente, et domno Friderigo imperatore serenissimo imperante, factus fuit miles Corradus Masnaderius in ecclesia sancti Pieri; sed illa solemnitas non fuit tam magnifica, quam fuit ista domini Ildibrandi, quae vere fuit magnificentissima, etc.“

A következő előadás leirja, mikép avattattak fel Florenczben Panciatichi János és Walter :

„Die XXV aprilis MCCCLXXXVIII, praesentibus ser Dominico, ser Salvi, frate Georgio.

„Domini fecerunt sindicum ad militiam domini Joannis de Panciatichis et Gualtieri filii Bandini, postea nominati domini Bandini, et ad omnia et omnes actus et ceremonias dominum Gabrielem Aymo de Venetiis capitaneum populi.

„Die XXV aprilis MCCCLXXXVIII, indictione II, praesentibus Aghinolfo D. Gualterotti, Nicolao Nicolai, Laurentio D. Palmerii, etc. Franciscum Nerii Fioravantis in ecclesia Sancti Joannis.

„I. Caput et barbam sibi faciat fieri pulchrius quam prius esset etc. Et voluit pro completo haberi factum per dominum capitaneum hoc modo, quod manu tetigit barbam.

„II. Intret balneum, in signum lotionis peccati et cujuslibet vitii, etc. puritatis prout est puer, qui exit de baptismate. Commisit quod fieret per dominum Philippum de Magalottis, D. Michaelem de Medicis, et D. Thomasium de Sacchettis, et per eos balnearetur; et sic balneatus fuit.

„III. Statim post balneum intret lectum purum et novum in signum magnae quietis, quam quis debet acquirere virtute militiae et per militiam. Missus in lectum per praedictos commiss. etc.

„IV. Aliquantulum in lecto stratus, exeat, et vestiatur de drappo albo et sericeo in signum nitiditatis, quam debet custodire miles libere et pure. De mandato capitanei indutus albo; et sic illo sero remansit inter tertiam et quartam horam noctis.

„V. Induatur ruba vermilia, pro sanguine quem miles debet fundere pro servitio Domini nostri Jesu Christi, et pro sancta Ecclesia. Die XXVI dicti mensis de mane in dicta ecclesia, praesentibus supradictis, de mandato et commissione capitanei exutus est, et indutus vermilio per dictos milites.

„VI. Calcetur caligis brunis in signum terrae, quia omnes sumus de terra, et in terram redibimus. Factum est de caligis nigris de sirico successive per dictos tres milites.

„VII. Surgat incontinenti, et cingatur una cinctura alba in signum virginitatis et puritatis, quam miles multum debet inspicere, et multum procurare ne foedet corpus suum. Factum est, et cinxit eum capitaneus.

„VIII. De calcareo aureo, sive aurato in signum promptitudinis servitii militaris, et per militiam requisiti, prout volumus alios milites esse ad nostram jussionem. Dicta die XXVI, super Arengheria factum de mandato, ut supra, per D. Vannem de Castellanis, et Nicolaum Pagnozzi.

„IX. Cingatur ensis in signum securitatis contra diabolum; et duo tallii significant directuram et legalitatem, prout est defendere pauperem contra divitem, et debilem contra fortem. Factum per dominum Donatum de Acciajolis.

„X. Alba infula in capite in signum, quod, prout debet facere opera pura et bona, ita debet reddere animam puram et bonam Domino nostro. Omissum fuit, quia non erat infula.

„XI. Alapha pro memoria ejus, qui militem fecit. Non debet miles aliquid villanum, vel turpe facere, timore mortis vel carceris. Quatuor generalia faciat miles: primo, non sit in loco, in quo falsum judicium detur; secundo, non de proditione tractare, et inde discedere, nisi alias posset resistere; tertio, non ubi damna vel damigella exconsilietur, sed consulere recte; quarto, jejunare die Veneris in memoriam Domini nostri etc., nisi valetudine, vel mandato superioris etc. vel alia justa causa etc.

„Dicto die XXV aprilis factus fuit miles armatus Gualterius, postea ob memoriam patris, dictus dominus Bandinus, et factus fuit per capitaneum sindicum, etc. Calciatus calcaribus per Dom. Robertum Pieri Lippi, et Dom. Baldum de Catalanis, et cinctus ense per Dom. Pazzinum de Strozzis; omnia in presentia DD. et plurium aliorum militum, et populi multitudo maxima fuit.

„D. Joannes promisit, et juravit pro se, et pro D. Bandino, et promisit, quando esset legitimae aetatis, infra annum coram DD. ratificaret et juraret.“

1389-ben VI. Károly franczia király Sicilia trónkövetelő herczegeit, Lajost és Károlyt, lovagokká avatja, melly tényről egy krónika, melly Monsò Guido és Villette Fülöp, szent Dénes (1380—1415) apátjai kérelmére iratott össze, igy szól:

„Ad celebritatis famam oris remotioribus divulgandam, in Alemanniam et Angliam longe lateque per regnum cursores regii diriguntur, et nuncii, qui utriusque sexus ingenuitatem oraculo vivae vocis et apicibus invitarent ad solemnitatem in villa Sancti Dionysii prope Parisios peragendam.

„Prima die mensis, quae fuit dies sabati, sole jam suos dele-

ctabiles radios abscondente, rex ad locum debitum solemnitati accessit. Quem, modico temporis spatio interjecto, regina Siciliae secuta est. In curru de Parisiis exivit cum ducum, militum et baronum multitudine copiosa, quam etiam duo ejusdem filii Ludovicus rex Siciliae et Carolus adolescentes egregii, equestres sine medio sequebantur, non tamen simili apparatu, quo prius soliti erant equitare. Nam scutiferorum priscorum ceremonias gradatim ad tyronum ordinem ascendentium servantes, tunica lata talari ex griseto bene fusco uterque indutus erat. Quicquid vero ornamenti eorum equi, vel ipsimet deferebant, auro penitus carebat. Ex simili quoque panno, quo ambo induti erant, quasdam portiunculas complicatas, ac sellis equorum a tergo alligatas deferebant, ut armigerorum antiquorum peregre profi ciscentium speciem denotarent. In hoc statu cum matrem usque ad Sanctum Dionysium conduxissent, in secretioribus locis nudi in praeparatis balneis se mundarunt. Quo peracto circa noctis initium, ad regem redeunt salutandum, a quo benigne suscepti sunt: et tunc ad ecclesiam festinans, eo sequi se praecipit modo qui sequitur. Indumentis praedictis exuti, mox vestimentis novae militiae adornantur. Ex oloserico rubino vestimenta duplicia minutis variis foderata deferebant, unam de subtus rotundum, ad talos usque protensum; alterum ad modum imperialis clamydis, a scapulis ad terram dependentis. Quo habitu distincti et absque caputiis, ad ecclesiam sunt adducti. Insignium virorum comitiva praeibat et sequebatur. Domini duces Burgundiae et Turoniae ad laevam et ad dexteram, Ludovicum regem Siciliae deducebant. Dux etiam Borboniensis, et D. Petrus de Navarra Carolum deducebant. Et hi omnes cum rege ante martyrum corpora sacrosanta, peracta oratione, cum pompa qua venerat, coenaturi ad aulam regiam redierunt. Tunc in mensa regis, regina Siciliae, duces Burgundiae et Turoniae, ac rex Armeniae sedem superiorum tenuerunt; ad levam rex Siciliae, et frater ejus Carolus consederunt. Celebrique coena facta, omnibus rex valedicens, ad quiescendum perrexit. Insignes vero adolescentes praedicti habitu eodem, quo prius, ante martyres reducuntur, ut ibidem, sicut mos antiquitus inolevit, in orationibus pernoctarent. Sed, quia tenera aetas amborum tanto labori minime correspondebat, ibi modica mora facta, reducuntur, ut quieti indulgerent.

„Illucescente aurora, futurorum militum ductores praenominati ad ecclesiam accedentes adolescentes regios prostratos ante pignora martyrum sacrosancta repererunt, quos ad domum reducentes, expectare missarum solemnia praeceperunt. Haec Antissioderensis epi-

scopus cum conventu monasterii celebranda susceperat, ut novae militiae insignia sanctius conferrentur. Ad quod etiam decentius peragendum, rex brevi nobilium vallatus multitudine ad ecclesiam pervenit. Duo armigeri corpori ejus, custodes praecipui evaginatos enses per cuspidem deferentes, in quorum summitate aurea calcaria dependebant, per claustri portam ecclesiam sunt ingressi, quos rex longo et regali epitogio indutus, ac postmodum rex Siciliae cum fratre, ordine quo prius, sequebantur. Qui cum ad altare martyrum pervenissent, ac ibidem reginas Franciae et Siciliae, ac caeterarum dominarum insigne contubernium expectassent, jubente rege, missa solemnis inchoatur. Hoc peracto, episcopus protinus regem adit, et in ejus praesentia ambo adolescentes flexis genibus petierunt, ut tyronum adscriberentur numero: qui cum eis juramentum solitum exegisset, eos noviter accinxit baltheo militari, et per dominum de Chauviniaco calcaribus deauratis eos jussit rex Carolus insigniri. In hoc statu, prius tamen ab episcopo benedictione percepta, in aulam regiam reducuntur, ubi cum rege prandium et coenam acceperunt, utriusque sexus evocata nobilitate assistente, quae ineffabiliter congaudens, tripudiando pernoctavit.

„Die lunae subsequente, circa diei horam nonam, sicut conditum fuerat, rex viginti duobus electis militibus spectatae strenuitatis, indici jussit hastiludiorum spectaculum, et cum quanto apparatu possent et scirent, illud redderent gloriosum. Quod et peragere maturarunt. Nam mox in equis cristatis, auro fulgentibus armis et scutis viridibus insignitis, quos etiam sequebantur qui lanceas et galeas solemniter vectitabant, ad regem pervenerunt, et ibidem insignem catervam dominarum, quae ipsorum ductrices existerent, dignum duxerunt aliquamdiu praestolari. Eae jussu regis ad numerum militum praeelectae, vestimentis similibus ex viridi valde fusco cum sertis aureis ac gemmatis cultu regio phaleratis, ad ejus praesentiam adducuntur. Et sicut instructae fuerant, de sinu suo funiculos sericeos extrahentes, dulciter praedictis militibus porrexerunt, et eorum sinistris lateribus adhaeserunt, cum lituis et instrumentis musicis eos usque ad campum agonistarum deducentes. Ardor inde martius militum animos incitavit, ut repetitione ictuum lancearum usque ad solis occasum laudis et probitatis titulos mererentur. Tum dominae, quarum ex arbitrio sententia bravii dependebat, nominarunt quos honorandos et praemiandos singulariter censuerunt. Quarum sententiam gratanter rex audiens, et ipsam munificentia solita cupiens adimplere, praefatos viros egregios pro qualitate meritorum donis donavit ingentibus. Et

inde coena peracta, quod reliquum noctis fuit, tripudiando transactum est. Militari tyrocinio peracto, sequens dies ad similia exercenda vigintiduobus electis scutiferis assignatur, et pari pompa, ut prius, a totidem domnicellis in campum ducti fuerunt, ubi alternatis ictibus, mutuo usque ad noctem conflixerunt. Coenaque lauta regio more est peracta, cum dominae nominassent quos super caeteros elegerant praemiandos.

„Quia exercitium illud militare per triduum statuerat exerceri, die sequenti, priore tamen ordine non servato, indifferenter milites cum scutiferis ludum laudabiliter peregerunt, et ut prius virtutis praemia receperunt, qui judicio dominarum se habuerunt; sic nox quarta finem dedit choreis.

„Sequenti die, regia refectione percepta, rex pro cujuscumque merito milites et armigeros laudavit, non sine fluxu munerum munificentiaeque regali manum porrigens liberalem, domnas et domnicellas armillis et muneribus aureis et argenteis olosericisque donavit insignioribus, omnibusque cum pacis osculo valedixit, et concessit licentiam redeundi.

(Az Angolországban divott lovaggá-avatást lásd Bisseus Eduárd jegyzeteiben, Upton Miklós De studio militari (London 1654) értekezése fölött.)

C) A 97-ik laphoz.

A czimerekről.

A czimer elseje azon küljellegeknek, mellyek a nemességet minden időben s minden helyen megkülönböztették. Nem érdektelen tehát vázlatát adnunk a czimer történetének, megmutatva először, hogy mikép a középkori Európában, ugy mindenütt léteztek nemes-emberek; másodszor, hogy a czimeres fegyverek a nemes családok eredetét, azonságát és hagyományait jelképezték; harmadszor, hogy a czimertan egy uj oldalát fedezi fel előttünk a nemzetek közös természetének, az eszmék fejlődése s megtestesülésének egyenlőségére nézve. Annál érdekesb ez, mivelhogy a nagy forradalom óta a czimerek kevésbbé tanulmányoztatnak s értetnek; és egyegy nagyur ke-

vesebbet tud ma e tekintetben, mint ötven év előtt atyja inasa tudott; azaz ő csak annyit tud, hogy a czimer nemességet jelent s hogy azt némellyek kocsijokra festetik, legtöbben pedig pecsétjökbe vésetik.

A czimerek képjeliratos nyelvet képeznek, mint azok, mellyek az obeliskokra voltak vésve, s a czimertudomány az illy nyelveni irás- és olvasásban áll.

A czimerekben két elem különböztethető meg: a talaj, melly mezőnek vagy paizsnak mondatik, és a belevésett vagy reáfestett alakok vagyis a jelek. A talaj mindig a négy szinek egyikével, t. i. zölddel, pirossal, kékkel vagy feketével van festve, vagy az arany és ezüst egyikével, vagy végre hölgy- vagy szürke evetbörrel bevonva.

A czimer első szabálya, hogy fém fémre, szin szinre rá ne jöjön; a czimer különben hamis, kivéve hármat vagy négyet egész Európában, mellyekben a szabálytól különös és ismeretes okokból történt az eltérés.

A paizs fel- és al-részre osztatott, mellyek mindegyikébe beletétethetett jelvényül, változatos helyzetben, akármellyike a teremtett vagy képzelmi világ lényeiből.

Régi czimerek.

A czimer a régieknél átalában lényeges része az öltözéknek és fegyverzetnek. Majd a paizsra majd a zászlóra van az festve, majd a hajó orrára vagy a pecsétre rávésve; de nem tudjuk, alkalmaztatott-e, mint a középkorban, az épitészetnél, a butorok- és ruhanemüeknél; hacsak bizonyitó erővel nem bir Ezechielnek itt alább felhozandó helye és a nemes rómaiak saruinak lunulái.

Homérosban Pandaros, Agamemnon és Achilles nyilván czimeres fegyverekkel birnak; hanem az igaz, hogy Achilles paizsa, aztán a Heraclesé, mellyet Hesiodos énekel meg, úgy szinte Aeneasé, mellyet Virgil ir le, távolról sem ollyanok, mint a középkoriak, miután rajtok hősi jelvények helyett egész cosmogoniák foglaltatnak.

Aeschylos és Eurypides, Thebae ostromát tárgyazó szomorjátékaikba a czimertan összes elemeit belefoglalák. Aeschylos „Heten Thebae ellen“ szimü darabjában Eteocles és a kara várfalakon vannak azon pontban, midőn egy, Polynices hadseregének megvizsgálására kiküldött kém visszatér. Eteocles kérdi, kik legyenek a harczosok, kiket ő a különféle hadosztályok élén lát; és a kém megnevezi ezeket, leirván mindegyiknek czimerét. Eurypides „Phoenicziaiak“

czimü darabjának elején Antigone és egy öreg fölmennek a toronyba, Oedipus palotájában; Antigone kérdi a vezérek neveit, és az öreg mondja neki: Midőn fivéred elé mentem, megnéztem figyelmesen jelvényeiket s most megismerendem őket könnyen. A szomorjáték közepén aztán, egy öreg, kimenvén a várdából, Jocastához siet, hogy elbeszélje neki a harczi készületeket; megnevezi a vezéreket s czimereiket is leirja.

Philostratos Themistocles életében mondja, hogy a perzsa királyok czimere a paizsra öntött arany sas. Xenophon Hellenikajában olvassuk, hogy a sicyoni polgárok paizsain S betü, a thebaei lovasokén pedig festett buzogány látható.

A római irodalomban igen sok helyt emlittetik a czimer. Az Aeneis IX. könyvében mondatik, hogy Clenor harczosnak csak meztelen kardja s tiszta fehér paizsa van: Ense levis nudo parmaque inglorius alba. E vers mutatja, hogy a régi Italia harczosai paizsaikon s kardjaikon csak saját családjok czimerét hordozák; miután Clenor, mint Maeonia királyának rabszolganőtől született törvénytelen fia, kardján és paizsán semmi jelvényt sem visel.

Plinius Major XXXV könyve 4. fejezetében mondja, hogy a Trójját ostromló hősök paizsaikra festett jelvényeket hordoztak. Plinius idejében tehát a régi hagyomány a festett czimerek szokását egész a trójai harczosok paizsaira vitte vissza. Hozzáteszi Plinius, hogy a carthagóiak jelvényeiket fegyvereikre szokták volt vésni és festeni.

Mind szárazföldi, mind tengeri hadizászlók nyomaira is akadunk a régieknél.

Mózses IV. könyv II. fej. mondatik, hogy a héberek a sátor körül, minden család a maga zászlója alatt tanyázott. Aeschylos Könyörgői-ben Danaos kiáltja, hogy ráismer az őt üldöző egyiptomi hajókra jelvényeikről. Sophocles Antigonéjának egyik antistrophájából kitünik, hogy a thébaeiek czimere sárkány, hihetőleg a Thebaet alapitó Kadmos sárkánya vala. Eurypides „Iphigenia Aulisban“ czimü darabjának egyik strophája világosan mondja, hogy a boeotok hajóinak zászlóin Kadmos arany kigyót tartott kezében, a mi Sophocles fönebbi helyét megerősiti. Jeremiásnak néhány, Babyloniára vonatkozó helyéből kitünik, hogy az assyriabeliek jelvényén galamb vala; mit megerősit két vers Tibullus II. könyve 7-ik elegiájában. A perzsa király hadi jelvénye Xenophon idejében is egy, a dárda élére

függesztett, kiterjesztett szárnyu arany sas vala. (Cyropaedia I, 10).

Az Aeneis VI. énekében Virgil beszéli, hogy Aeneas Deiphobosnak siremléket állitott, reá tétetvén az elhunytnak nevét s czimerét. Servius e hely magyarázatánál irja: „vagyis festett fegyverczimert.“ Ebből kitetszik, hogy a rómaiaknál az illy festett czimerek egész a IV. századig szokásban voltak. Hogy a régiek a hajó orrára, jelvényalakokon kivül czimereket is vésettek, arról Eurypides Iphigeniája és az Aeneis IX. könyve kétségtelen adatokat nyujt.

Be van bizonyitva, hogy a névnek a levél alá irása csak későn jött szokásba, s hogy mindenütt kezdetben a pecsét reányomása használtatott; a minthogy valóban a nevek, mint nem örökösek, a személy azonságát igen nehezen bizonyithatták volna.

Az Iliás VII. énekében sorsot húz kilencz görög hős, hogy mellyikök mérközzék majd Hectorral párviadalban. Megjelölvén mindegyik a maga koczkáját, egy sisakba veti; Nestor megrázza a sisakot, s a kihúzott koczkát a hirnök körülhordja s megmutogatja a kilencz hősnek. Hogy ama koczkára pecsétjelvény volt nyomva, kitetszik onnan, hogy az első nyolcz hős, kiknek az megmutattatott, nem ismeri azt magáénak, de midőn végre a hirnök Telamonios Ajaxhoz jő, ez magáénak ismeri s elfogadja. Ha a koczkán pecsét helyett irott név lett volna, arról Ajax nevét minden görög legott leolvasandotta.

Sophoclesben Dejanira, midőn öltönyt küld Heracles számára, mondja: Ő megismeri könnyen, hogy az ajándék tőlem van, mivel reá nyomtam pecsétemet. Eurypides Hippolytosában Theseus, midőn Phoedra levelét veszi, felkiált: Milly édes emléket költ bennem az ő pecsétének látása! és hozzáteszi: Nyissuk fel: miből kitetszik, hogy a régiek levelei zárottak és nem nyiltak s függő pecsétüek voltak. Josephus Flavius Zsidó régiségei XII. könyvének 5-ik fejezetében beszéli, hogy Spártának egyik, Arias nevü királya levelet irt a zsidóknak s emlékeztette őket a testvéri viszonyra, miután némelly adatok azt bizonyiták, hogy a spártaiak Ábrahámtól származtak. E levél négyszeg lapra volt irva s pecsétjén egy, körmei közt kigyót tartó sas vala látható.

Hogy a levelezésnél a névaláirási szokás a rómaiaknál már Tiberius császár idejében divatozott légyen, bizonyitja Svetoniusnak egy helye, hol mondja, hogy a császár, midőn királyoknak irt, Augustusnak irta magát alá, melly név családjában örökös vala. A

pecsét használata azonban, melly olly igen régi volt, megtartatott a császárok alatt is s közönségesen gyürübe vésetett. Macrobios szerint az illy gyürük különösen levélpecsétlés végett viseltettek s egy osztály kiváltságát képezék.

A régiek, midőn pecsétet csináltattak, azzal a család valamelly nevezetes tettét akarták örökitni. Plutarch Mariusban beszéli, hogy Sylla, midőn pecsétet csináltatott, azon jelenetet vésette ki, midőn Bochus király kezeiből Jugurthát veszi át.

Két tényt említünk még fel, mellyek bizonyitják, hogy a czimerek, mikép a középkorban mindig, a régieknél is többnyire örökös jelvényt képeztek, a családi hagyományok megszentesitésére. Ovid a Metamorphosis VII. könyvében, Plutarch Theseusában, Seneca Hippolytosban beszélik, hogy midőn Aegeus, Athenae királya, egy ismeretlen vendéget asztalához ültetett, ez kihúzta kardját, hogy azzal a hust felvágja, mire a király, látva a kardra vésett jelvényeket, fiára, Hippolytosra ismert, kit neki Aethra, a troezeni király, Pytheus leánya szült. Svetonius Caligulában beszéli, hogy e császár, féltékeny lévén Róma régi nemes családaira, megfosztotta a Torquatokat a családi nyaklánczról, a Cincinnatusokat a hosszú s gyürübe foglalt hajazattól, a Pompejus családot végre a Nagy melléknévtől.

Megjegyezzük itt, hogy a római fegyverekre alkalmaztatni szokott czimerek insignia vagy megkülönböztető jel nevet viseltek.

A római fegyverek czimerei képezik azon lánczszemet, melly összeköti az ókort a középkorral s magában foglalja majdnem mindazon elemeket, mellyek a XI. század végén egész mesterkélt czimertudományt alapitottak.

Vegetius II. könyve 8-ik fejezetében mondja, hogy egykor minden seregcsapat, a paizsokra festett különböző jelvényeket hordott. Szerinte e jelvények arra valók voltak, hogy a katonák a csata alatt könnyebben megismerhessék egymást. Ama jelvények a paizs külsejére voltak festve; belül pedig minden harczosnak saját neve volt reá irva. Ámde minők lehettek ama jelvények?

Pierius Valerianus, a XV. század tudósa, az egyiptomiak s más népek képjelirata fölötti értekezésében több helyütt s különösen a XV. s XIX. könyvben a római legiók számos csapatjának czimerjeleiről tesz említést, igen régi kéziratok tekintélyére támaszkodva.

A paizsok, mellyekre ama czimer festetett, kerekdedek, clypeusok voltak, különbözők a négyszegletüektől (scuta), mely-

lyek a lovagi paizsok mintáiul szolgáltak. A kerek paizsok nem ismertettek a középkorban s csak a XVI. században jöttek szokásba.

Láttuk tehát, hogy a czimer, teljes jelvényes értelmével megvolt a régieknél s hogy azt semmiesetre sem a X. vagy XI. század hirnökei (Herolde) találták fel.

A római szinkör-játékokban egészen a lovagjátékok előképére találunk, és a pártok szinei a középkori lovagokéival hasonlithatók össze.

A szinköri játékok a rómaiakra nézve tiszteletes intézmény voltak, mellyel a vallás és az ösök összes emlékei összefüzve voltak. Virgil az Aeneis V. énekében Siciliában ünnepelteti azokat Anchises hamvainak tiszteletére. A szinkörjátékokban a császárok alatt négy párt fejlett ki: factio alba vagyis a fehérek; factio rosea, a vörösek; factio veneta, a kékek; factio prasina, a zöldek. Ezeket Domitián Svetonius szerint factio aureával és factio purpureával nevelte.

Ugyanezen szinek használtattak a viadaljátékokon; csakhogy a fekete szin is el volt fogadva a gyászoló lovagok által; aztán a hölgy és szürke evet kelme, melly északi gyártmányok Görög- és Olaszhonban ismeretlenek voltak.

A keresztes hadak uj korszakot hoztak a czimerekre. Ugyanazon időtájban rendeztettek s lettek gyakoriakká az európai nemesség között a lovagjátékok, mellyek a trójai s a régi olaszhoni játékok ujjászületéseül voltak tekinthetők. A szertartás, mellyel a lovagjátékok részletei szabályoztattak, a czimernyelvbe behozott nagy rendszerességre igen sokat folyt be.

Az épen olly bonyolodott, mint mély tudománynyá emelkedett czimertannak tudorai a hirnökök (heroldok) voltak. Az Ilias- és Odysseában megemlittetnek Talthybios, Agamemnon hirnöke; Eurybates Ulyssesé; Odios Nestoré; Epitides Anchisesé; Eumedes Hektoré; Ideus Priamosé; melly legutóbbi hirnök Ida hegyétől vette nevét.

A középkori hirnököknek köszönjük a czimertani első könyveket. Első helyen állnak Berry hirnök és Sicilia hirnök munkái; Berry könyve kézirat, melly a párizsi fejedelmi könyvtárban illyen czim alatt őriztetik: A franczia királyok származatrende. A munka elején Gille le Bonnier, a szerző, ki aztán Berry nevet vett föl, a legkeresztényebb király VII. Károly hirnöke, mondja, hogy a nagy hadak s országos megosztások által kiszorittattak számos neme-

mesek eredeti helyeikről, és a templomok s paloták, mellyekben a családi czimerek lefestve tartattak, a háborúk alatt lerontattak; s minthogy a régi könyvek, mellyeket a családokról a hirnökök összeirtak, ugyanazon háboruk alatt vagy elvesztek, vagy az országból kivitettek, azért ő a nemesek neveit s czimereit leirni feladatul tüzte ki magának. Ebből észrevehetni, hogy a hirnökök jegyzőkönyveket vezettek, mellyekbe a nemes családok s azok czimerei be valának irva. Már a régiek is ismerték az illy lajstromokat, s Cornelius Neposban Atticus lovagra vonatkozólag ezeket olvassuk: „Följegyezte a családok eredetét olly módon, hogy ama könyvből a kitünő férfiak származását elegendőleg kivehetjük. . . . Marcus Brutus kérelmére a Junia családot eredetétől egész a mai napig leszármaztatta, megjegyezvén minden családtagról, mikor és kitől született, melly időben s minő hivatalokat viselt. Hasonlóképen Marcellus Claudius ohajtására a Marcellusok családjáról irt; Scipio Cornelius és Fabius Maximus kérelmére pedig a Corneliusok, Fabiusok és Aemiliusok családjait irta le.“

Sicilia hirnök könyve valóságos czimertudományi értekezés, ajánlva Aragoniai V. Alfonznak, ki uralkodott 1416 és 1458 között. E müben már régi és ujabb czimertudomány különöztetik meg: s igy a mai történeti tudomány nem tesz mást, mint hogy bizonylatokkal támogatja azt, mit a XIV. század hirnökei már előre sejtettek.

És valóban, a középkornak czimertudománya, ha szabályait tekintjük, új, ha elemeit veszszük tekintetbe, régi, ha pedig czélját méregetjük, minden korra egyaránt szolgál. Agamemnon idejében épen ugy, mint Bayard korszakában a nemes-ember paizsára irva hordta saját és családja történetét; csakhogy a XI. században a jelvények uj modorban állittattak össze: a mi kétségkivül nevezetes ujitás, de melly mégis nem valami teremtés, minthogy betüket találni fel nem ugyanannyi, mint nyelvet találni.

Igen kevés czimernek tudatik eredete s határozott jelentése. A legtöbb család, czimerét a legkülönösebb, regényes s kevéssé bizonyos kalandokból származtatja, mellyeket a hirnökök többé fenn nem lévő kútforrásokra támaszkodva hireszteltek el. Igen sok czimer szójátékból vagy névhasonlóságból ered. Azok, mellyek jelvényesen adják vissza tulajdonosuk nevét, beszélő czimereknek neveztetnek; illyen beszélő czimer az Orsini nevü hires római család paizsán a medve. Néha foglalkozásra vonatkoznak a czimerek; igy voltak a Mediciekén lapdacsok láthatók, mellyek utóbb czipókká vagy laptákká változtattak; ollykor adomákon vagy személyi ese-

ményeken alapulnak ; Laroque beszéli, hogy Bastárd Vilmos vörös talajon arany leopárdot vett fel czimerül, miután ezen állat Plinius szerint hím párducztól és nőstény oroszlántól származik.

L. **Granier de Cassagnac**-tól: Extrait de quelques études historiques sur le blason.

D) A 103. laphoz.

A nemesi és szerelmi jelvények s jelszavak.

Jelvény s jelszónak, vagy, mint a francziák nevezik, devise-nek neveztetett az, melly által a születés-, gazdagság-, hatalom- vagy vitézségben kitünő személyiségek, czimereiken vagy betükben megkülönböztetni szokták magukat egymástól vagy pedig bizonyos vágyakat s gondolatokat fejezni ki. Áll tárgyból és jelszóból; a tárgy természeti vagy mesterséges alak, melly valamelly fogalmat nyujthat, a másik felvilágositásul s megerősitésül szolgál az elsőnek. Tökélyes jelvényképre Paulus Jovius következő öt feltételt kiván meg. 1-ször Kellő arányt a lélek és test között: a lélek alatt a jelszó, a test alatt az alaktárgy értetik. 2-or Ne legyen annyira homályos, hogy megfejtésére Sybillára legyen szükség; de meg ne is legyen annyira világos, hogy minden paraszt ember megértse. 3-or Kellemes látványt nyujtson. 4-er Semmiféle emberi alakot ne tartalmazzon. 5-ör Legyen jelszava, melly lelke a testnek; ez közönségesen más nyelven szóljon, mint melly a jelvénykészitőnek anyai nyelve, hogy az értelem valamennyire burkolt maradjon; aztán rövid legyen, de még sem annyira, hogy kétségre adjon alkalmat.

Ismertetnek azonban jelentős s igen szép jelvények, mellyek csak lélekből vagyis jelszóból állanak; minő a Borgia Caesaré, ki mondá: Aut Caesar aut nihil. Ellene fordulván szerencséje, ugyanezen jelszóból a következő szúrós epigramm készült:

Borgia Caesar erat, factis et nomine Caesar.
Aut nihil aut Caesar, dixit: utrumque fuit.

A jelvények a czimerektől abban különböznek, hogy a czimerek családiak s azért nemzetségieknek neveztetnek, a jelvények ellenben csak az egyedre vonatkoznak; ámbár tudjuk, hogy némelly nagy ember, jelvényét fegyvereire vésette, s a jelszó átment a családi czimerbe.

„Midőn VIII. Károly és XII. Lajos Olaszországba ment — mondja Paulus Jovius — minden kisérője a hadseregnek, a franczia urak példájára, szép jelvényekkel ügyekezett magát ékesiteni; a lovagok jelvényei tudnillik felöltönyükre, hátukra vagy mellökre aranynyal vagy ezüsttel gyönyörüen voltak kihimezve; mi által a fegyveresek látványa leggazdagabbá, legtündöklöbbé tétetett.“

Ezerötszáz körül folyt le tehát a jelvényeknek arany korszaka. A legnagyobb urak a tudósokat kérték fel jelvények készitésére. Ferrara herczegének Ariosto talált ki egyet. A Colonnák Sannazarohoz folyamodtak; Paulus Jovius a Medicieket, Pescarákat, stb. látta el. Felvilágosult századunk elsöpörte a jelvényeket is, mellyeket már most csak némelly könyvnyomdász használ.

Ide iktatunk néhány jelvényt Paulus Jovius, Gabriello Simeoni, Lodovico Domenichi, Camillo Camilli, La Colombière stb, irataiból. Egykor talán e divat is, mint ezer más, ismét lábra fog kapni; Angol- s Némethonban már is szokásba kezd jöni a hintókat czimeren kivül jelszóval is disziteni fel, ugyszintén levélpecsétekre sajátságos jelvényeket és jelszavakat alkalmazni.

Diana meggyujtott imolája, illy jelszóval: Alterutra clarescere fama (Bármi úton módon hirre kapni.) Gonzaga Lajosnak volt jelszava, melly minden hires gazemberre reáillik.

Paizs illyen felirattal: Aut cum hoc aut in hoc (Vagy ezzel vagy ezen): a spártai anyának a mantineai csatába küldött fiához intézett szavai; Pescara határgrófja által fogadtatott el.

Szikla, melly ellenében a hullámok megtörnek, illyen szavakkal: Conantia frangere franguntur, (A törni törekvök megtöretnek): Colonna Victoria jelvénye, kinek, férje halála után, irigyei s roszakarói támadtak.

Nápolyi Fridrik jelvénye egy könyv volt, melly égett, illyen jelszóval: Recedant vetera (Félre a multakkal!); mi által a bántalmak feledését jelentette.

Fehér iratka: Nec spe nec metu, szavakkal, volt don Ferrante Gonzaga jelszava.

Mérleg, ezen evangeliumi szavakkal: Hoc fac et vives (Ezt tedd és élni fogsz), Matalon grófnak volt jelszava.

Delejtű a sarkköri csillag felé irányozva illy körirattál: Aspicit unam, (Egymagát nézi), szerelmi jelvény volt, mellyet Paulus Jovius Sinibaldo de' Fieschi számára talált fel.

Diadalszekeren elül császár, utána fekete rabszolga, ki a régi római szokás szerint babérkoszorút tart a császár feje fölött, illy felirattal: Servus curru portatur eodem (A szolga is ugyanazon szekeren vitetik); egy magas állásura volt alkalmazva, kinek hűtlen hölgye aljas szerelmeskedést üzött.

Napfogyatkozás a holdnak a nap és föld közé helyezése által illyen jelszóval: Totum adimit quo ingrata refulget. (Mindent elvesz, a mi által ő, a háladatlan fénylik). Ascanio Sforza bibornok jelvénye vala, ki haragudott VI. Sándorra, miután ez, neki köszönvén nagyrészben a pápaságot, nem viszonozta azt az által, hogy Lajost, a milanói herczeget, a bibornok fivérét, elkergettette volna.

Ugyanezen bibornok, midön hölgye által gyötörtetnék, illyen szerelmi jelvényt vett föl: Térden álló, megterhelt teve, e szavakkal: No suefro mas de lo que puedo. (Nem viselek el többet, mint a mennyit birok).

Isabella mantuai határgrófnő, elhagyatván kettőn kivül összes udvaronczaitól, jelvényül egy háromágu gyertyatartót vett föl, mellynek csak középső ága volt meggyujtva, illy szavakkal: Elég egy a setétben, (Sufficit unum in tenebris).

Egy veder tele fekete kövekkel, mellyek közt egyetlen egy fehér van, illy jelszóval: Aequabit nigras candida sola dies, (Egyetlen derült nap elfeledteti a borus napokat.); Jacopo Sannazaro jelvénye, ki idővel hölgye szerelmét megnyerhetni remélte.

Ariosto Lajos egy kaptárt vett föl, mellynek méheit egy paraszt megöli füsttel, hogy kiszedhesse a mézet és viaszt; a jelszó ez: Pro bono malum. (Jóért roszat).

Egy határkő illy felirattal: Vel Jovi cedere nescit; azon adomára czéloz, melly szerint Terminus isten nem akarta átengedni helyét Jupiternek a Capitoliumban. Erasmus Rotterodamus jelvénye, mellyel jelenteni akarta, hogy értelme semmiféle tekintély előtt meg nem hajlik.

Fogait vicsoritó róka illy felirattal: Simul astu et dentibus utor, (Ravaszságomat s fogaimat is felhaszná-

lom) della Volpe lovag jelvénye, kinek a velenczei tanács emléket állittatott.

Gyürü, mellynek gyémántjába nap és hold van bevésve, illy felirattal: Simul et semper, (Együtt és mindig t. i. ragyogunk), egy királyi házaspár jelvénye, mellyet Gabriello Simeoni készitett.

Gerely illy felirattal: Consequitur, quodcumque petit (A mit csak czéloz, mindent elér), Valentionois herczegnő jelvénye vala.

Egy selyembogár illy felirattal: Csupán ebből élek, Stampa Miksa gróf jelvénye vala, mellyel neje nevére (Anna Morona) czélzott; szóhasonlóság levén a Morona és morus (eperfa) között.

Gyik illyen jelszóval: Quod huic deest, me torquet, (A mi ennek nincsen, az engem gyötör), Fridrik, mantuai herczegnek jelvénye; az levén a vélemény, hogy a gyik soha sem szerelmes.

Szilfára támaszkodó szőlőtő által czen jelszóval: Quiescit vitis in ulmo (A szilfa ölében nyugszik a szőlőtő) akarta Alda Torella férje iránti vonzalmat kifejezni.

Egy bottal a levegőbe felütött lapda illy jelszóval: Percussus elevor, (Megcsapva fölemelkedem), Carlo Orsino jelvénye vala, mellyel oda czélzott, hogy a balsors csapásai neki uj erőt adtak.

Meztelen kard illyen jelszóval: Ex hoc in hoc (Ebből ebbe), Clemente Pietra grófnak jelvénye, mellyel jelenteni akarta, hogy a bántalmakért karddal adatott magának elégtételt.

Kiterjesztett vitorláju hajó, melly feltartatik valami akadály által, illyen felirattal: Sic frustra, (Igy hiába), egy harczosnak jelvénye vala, kit egy hölgyecske szerelme nem engedett a dicsőség utján haladni.

Egy kard, reáfonódott kigyóval, melly babérkoszorút tart szájában, e jelszóval: His ducibus (Illy vezérekkel), Girami Ipoly jelvénye; mellyel jelenteni akarta, hogy a kard által képviselt vitézség s a kigyó által jelvezett okosság győzelemre vezetnek, mellynek jelvénye a diadalmi babérkoszorú.

Gordiusi csomó egy karddal s illyen felirattal: Nihil interest, quomodo solvatur, (Mindegy, akármikép oldassék még), Bartolomeo Gottifredi jelvénye vala.

Olvasztó edény a tüzön néhány arany vesszővel s illy felirat-

tal: Sicut aurum igni (Mikép az arany a tüzben), Alberto da Stripicciano jelvénye, mellyel fejedelme iránti bebizonyitott hüségét jelentette.

Ugyanazon edény illy felirattal: Probasti me Domine et cognovisti (Megkisértettél, Uram, és megismertél), Gonzaga Ferencz, mantuai herczeg jelvénye volt; ki taroi győzelme után a velenczei tanács előtt azzal vádoltatott, hogy daczára a jó alkalomnak, a francziákat a győzelem után nem vette üldözőbe, melly vádtól utóbb fölmentették.

A tehénné változtatott leányka fölött őrködő Argus illy felirattal: Frustra vigilat, (Hasztalan őrködik), féltékeny s kijátszott férjre alkalmaztaték.

Keresztbe tett pálma- és cziprusság illy felirattal: Erit altera merces, (Jutalmam lesz az egyik), Marco Antonio Colonna jelvénye, mellyel jelenteni akarta, hogy vagy győz vagy hal, miután a pálma a győzelem, a cziprus a halál jelvénye.

Arany pénzzel telt edény ezen szavakkal: Samnitico non capitur auro, Mutius Colonna jelszava, ki nem hagyta magát a franczia részről pénz által elcsalatni s czélzott a régi Róma Fabriciusára, kit meg nem vesztegethetett a samnitok aranya.

Mutius Colonna a régi Róma Mutiusára czélozva egy égő kezet választott jelvényül illy felirattal: Fortia facere et pati romanum est.

A VI. Sándor alatt elkergetett Colonnák néhány a tó közepén az erős szél által ingatott nádszáll alá ezt irták: Flectimur non frangimur undis, (Meghajtanak de megnem törnek a habok).

Ottaviano Fregoso, midőn atyjának genuai kormányzóságát visszanyerhetni remélé, néhány zerus fölébe ezt irta: Hoc per se nihil est; sed si minimum addideris, maximum fiet (Ez magában semmi; de hacsak igen keveset teszesz is hozzá, igen nagygyá lesz).

A makacsság jelvénye egy oszlop illy felirattal: Frangar non flectar; (Megtöröm de meg nem hajlom).

A szebb jelvényekhez és jelszavakhoz tartoznak még.

Igen magas hegy illy felirattal: Nihil mortalibus arduum (Semmi sem nehéz a halandóknak).

Letakart tükör ezen szavakkal: Aversum ceteris (Nem mutatom meg másnak).

Viharral daczoló obelisk, illyen jelszóval: Immota manet, (Rendületlen marad).

Folyó közepére állitott töltés illyen szavakkal: Obruunt non dirimunt, (Letakarnak de el nem hordanak a hullámok).

Fogyó hold e szavakkal: Minus lucet, non minus ardet, (Kevésbbé világit de nem kevésbbé ég).

Az örökzöld illy felirattal: Ita et virtus, (Igy virul az erény is).

Rózsát érintő oroszlán illy felirattal: Mitem animum sub pectore forti, (Az erős kebelben szelid lélek lakik).

Égek ha távol, jéggé fagyok, ha közelemben van, szerelmi jelszó minden alak nélkül.

Füstölgő hegy e jelszóval: Kivülről olvasd, szerelmi jelvény, melly a belső tüzre vonatkozik.

Egy nyiltól sebzett szarvas ezerjófüvet tart szájában illy felirattal: Ez magában hordja gyógyszerét, számomra nincsen gyógyszer. Szerelmi jelvény, mellyet Gabriello Simeoni talált fel.

Égő fáklya illy felirattal: Mindhalálig; szerelmi jelvény.

Pillangócska, melly a gyertyán megégeti magát, Petrarca jelszavával: M' è piu grato il morir que il viver senza, (Kedvesb nekem meghalni, mint nélküle élni.) Pietro Airoldo Marcellino szerelmi jelvénye.

Bertrand du Guesclin, ki igen rút volt, szarvorrat választott illy felirattal: Dat virtus quod forma negat, (Megadja az erény, mit megtagad az alak).

Ide iktatunk végül néhány kiváló jelszót:

A Bourbon uralkodó ház . . . Eperance.
„ Angol „ „ . . . Dieu et mon droit.
„ Skóthoni „ „ . . . In deffens.
„ Bretagnei ház . . . . A ma vie.
„ Anjou „ . . . . . Los.
„ Montmerency . . . . . *απλανῶς* (tévelytelenül).
„ Nevers „ . . . . . Fides.
„ Coëtman „ . . . . . Item, item.
„ Kermenguy „ . . . . . Tout pour le mieux.
„ Juch ház . . . . . La nonpareille.
„ Molien ház . . . . . Seel pobl (azaz nézd nép!)

„ Clermont ház	Si omnes, ego non.
„ Elbene „	El più fidele.
„ Montchal „	Certamine parta.
„ Lannion „ . . .	Prementem pungo.
„ Creil „	Agere et pati fortia.
„ Chanlecy „	Virtus mihi numen et ensis.
„ Chaponay „	Gallo canente, spes redit.
„ Lévy „	Duris dura frango.
Szent Mihály lovagok	Immensi tremor oceani.
Szentlélek „ . .	Duce et auspice.
Aranygyapjas „ . .	Pretium non vile laborum.
Jarettière „	Honny soit qui mal y pense.

A mi a harczi kiáltásokat illeti, a Bourbon herczegeké ez volt: Mont-joye Bourbon, az Anjouké: Mont-joye Anjou; a normándoké: Diex aye, Dame Diex aye, azaz: Isten és a mi as szonyunk segéljen minket stb.

E) A 125. laphoz.

A szerelmi törvényszékekről.

Léteztek-e szerelmi törvényszékek?

A legrégibb troubadour, kinek müvei fennmaradtak, t. i. IX. Vilmos, Poitiers s Aquitania grófja, 1070 körül élt, s mégis nyelvének tisztasága, irmodorának kellemc, verseinek hangzatossaga s a rímnek müvészicssége azt mutatják, hogy a nyelv és költészet, azon időben, mellyben ő irt, a tökély bizonyos fokán állottak; miért is neki őt megelőzött régibb költők müveit kelle olvasnia. A troubadourok legrégiebbeknek hitt irataiban találunk okokat, mellyekből hihetjük, hogy ők korábbi költőknek utódaik s tanitványaik voltak. Rambald d'Orange, ki 1173-ban halt meg, saját művéről beszélve, ezeket mondja: Soha sem látott senki illy művet iratni sem férfi sem nő által, sem ebben sem az elmult században [1]).

A történetirók Robert királynak Konstantiával, I. Vilmos, Provencé vagy Aquitania grófjávali összekelését azon időpontnak tekin-

[1]) *„Que ja hom mais no vis fach aital, par homeni par femna, en est segle, in en l' autre qu'es passatz.“*

tik, melly a franczia udvar szokásait megváltoztatta; állitották némellyek, hogy a herczegnő troubadourokat, játékosokat és szinészeket vitt volna magával [1]); és általános megjegyzés szerint, a vidám tudomány, a troubadourok mestersége, a finom szokások déli Franczia országból az északi franczia udvarba mentek át.

A lovagok udvarias modorai s a troubadourok szép szellemü játékai között, szokásba jött bizonyos gyöngéd, leginkább szerelmi tárgyú kérdéseket védeni és vitatni, s a müdarab, mellyben a költők elméjöket ekkép gyakorolták, a latin contentio (versengés, vitázás) szótól Tenson-nak neveztetett. A poitiersi grófnál olvassuk: És ha szerelmi játékot adsz elém, én nem vagyok olly együgyü, hogy a kérdést jól meg ne oldjam [2]). Ezen tensonok párt-játékoknak is neveztettek, mellyek nevetségig üzettek s elfajultak volna, ha nem létezendett egy, törvényszéknemü gyülekezet, melly itéletet hozott a versenyzők véleményei fölött.

Az első troubadour, Poitiers grófja által felhozott bizonylatokon kivül sok más okunk is van hinni, hogy a szerelmi törvényszékek csakugyan léteztek. Andreas Capellanus in Arte amandi, midőn maga nem akar véleményt mondani, igen sokszor hivatkozik a hölgyek törvényszékére. Felhozunk példaul egy kérdés tárgyalását: „Sed consules me forsan: Si unus coamantium, amoris nolens alterius vacare solatiis, alteri se subtraxit amanti, fidem videatur infringere coamanti, et nullo istud praesumimus ausu narrare, ut a seculi non liceat delectationibus abstinere, ne nostra videamur doctrina ipsius Dei nimium adversari mandatis; nec enim esset credere tutum, non debere quemcumque Deo potius quam mundi voluptatibus inservire. Sed si novo postmodum se jungat amori, dicimus quod, **Dominarum judicio**, ad prioris coamantis est reducendus amplexus, si prior coamans istud voluerit.“

Ez maga elég volna bebizonyitására annak, hogy szerelmi törvényszékek csakugyan léteztek, de átmegyek néhány különös s határozott esetre, mellyek semmi kétséget sem hagynak fel többé.

Andreas Capellanus, hogy igazolja, bizonyos kérdések fölötti

---

[1]) L. **Graber Rudolf** III. könyvét; — **Gaufrid**-tól *A Provence történetét* 64. l.; *Languedoc történetét*, II. kötet 132. 602. l.

[2]) En si m partetz un juec d'amor
No sui tan fatz
No sapeha triar lo melhor.“

könyvében kimondott véleményét, hivatkozik a legtekintélyesb szerelmi törvényszékek határozatára.

Névszerint a guascognei hölgyek törvényszékét csak egyszer idézi, a nélkül, hogy megnevezné, kinek elnöklete alatt tartatott; bizonyitja mégis, hogy nagyszámu vala: Dominarum ergo curia in Vasconia congregata, de totius curiae voluntatis assensu perpetua fuit constitutione firmatum (fol. 97).

Hermengarde, narbonnei algrófnő szerelmi törvényszéke ötször emlittetik, ugyanannyi határozatáról, mellyek tárgyait Capellanus utóbb tárgyalta. Hermengarde 1194-ben halt meg, a történet bizonyitja róla, hogy tisztelettel pártolta a tudományokat s különös gonddal fogadta a troubadourokat, kik közöl Petrus Rogeriussal igen meghitt benső viszonyt folytatott.

Eleonora királynő, az aquitaniai herczeg leánya, előbb VII. Lajos franczia, utóbb II. Henrik angol király neje, szinte elnöke volt egy szerelmi törvényszéknek, mellynek hat határozatát idézi a Szerelmi tudomány szerzője, Andreas Capellanus. Ventadour Bernát, egyike a leghiresb troubadouroknak, Eleonorának szentelte verseit és szerelmét, s folytatta azt azután is, hogy kedvese angol királynővé lett.

A Champagnei grófnőt az emlitett szerző M. betü alatt emliti; törvényszéke határozatai közöl az egyik 1174-ben hozatott; akkor pedig Mária, VII. Lajos és Aquitaniai Eleonora leánya, mint I. Henrik gróf neje, volt a champagnei grófnő. Nem valószinütlen, hogy Eleonora leánya szinte szerelmi törvényszéket tartott s azon elnökölt. Lehet, hogy Henrik, Máriának köszönte a tudományok iránti szeretetét, melly őt százada fejedelmei között legkitünőbbé teszi.

A champagnei grófnő határozataiból kilenczet idéz Capellanus és kettőt a flandriai grófnőtől, kinek csak neve első betüjét emliti, s ki nem nagy hirre emelkedett.

Találunk azonkivül Joannes Nostradamusban adatokat, mellyek szerint a Provenceban is tartattak szerelmi törvényszékek[1]);

[1]) A már megnevezetteken kivül még a következő hölgyek emlittetnek, kik a szerelmi törvényszékeken elnököltek:

Stefanetta, Baulx urnője, a provencei gróf leánya.

Adalatia, Avignon algrófnője.

Alaleta, Ongle urnője.

Hermissanda, Pasquiéres urnője.

Bertrana, Urgone urnője.

Mikép szerkesztettek össze a szerelmi törvényszékek s voltak-e valami alapszabályaik?

Andreas Capellanus semmi részleteket sem hoz fel Eleonora, Hermengarde és a flandriai grófnő szerelmi törvényszékének szerkezetéről; hanem a guascognei hölgyek törvényszékéről ezeket mondja: „A Guascogneban összehívott női törvényszék az egész gyülekezet beleegyeztével, mindenkorra határozá, stb. stb [1])." Miből kitetszik, hogy a szerelmi törvényszék számos hölgyekből szerkesztetett össze.

A champagnei grófnő törvényszékét illetőleg, két igen becses okmányra akadok. 1174-i határozat mondja: „A jelen itéletet, melylyet mi a leguagyobb ildommal és i g e n s z á m o s h ö l g y e k véleménye alapján hoztunk." Egy másik itéletben ez áll: „Egy megcsalt lovag, megcsalatását a champagnei grófnő elé terjeszté s alázatosan könyörgött, hogy a vétség a champagnei grófnő s m á s h ö l g y e k itélete alá bocsáttassék. A grófnő összegyüjtvén maga köré h á r o m h ö l g y e t, ezen itéletet hozta, stb."

Nostradamus a provenczi szerelmi törvényszékeket elég számos taguaknak irja le; Signeben és Pierrefeuben tiz tagból állott az, Romaninoban tizenkettőből, Avignonban tizennégyből.

Capellanus állitja, hogy egy, nagyszámu hölgyek- s lovagokból álló gyülés szerelmi törvénykönyvet is tett volna közzé. Néha lovagok is részt vettek a szerelmi törvényszékekben, különösen Signe-, Pierrefeu- és Avignonban.

A mi e törvényszékek eljárását illeti, ugy látszik, néha a felek jelentkeztek saját ügyeik vitatása végett; néha pedig a törvényszékek a t e n s o n-okban vitatott kérdések fölött határoztak. Capellanus megtartotta azon tensont, melly a champagnei grófnő elé terjesztetett, midőn ez azon kérdés fölött itélt: van-e igaz szerelem a házastársak közt? Ugyancsak Capellanus mondja, hogy midőn egy lovag vádat terjesztett a szerelmi törvényszék elé, a vádlott elfogadta a törvényszéket.

Ugy látszik, a szerelmi törvényszékek, némelly körülmények közt

---

Mabilla, Yeres urnője.
Dye grófnője.
Ros anga, Pierrefeu urnője.
Bertrana, Signe urnője.
Josranda, Claustral urnője. (Nostradamus 27. l.)

[1]) L. Andreas Capellanust in *Arte armandi.* fol. 94.

általános rendszabályokat hoztak. Azt láttuk, mikép a guascognei összes hölgyei beleegyezésével rendelé: hogy határozata örök alkotmány gyanánt tekintessék, és hogy az az ellen cselekvő hölgy minden becsületes nőnek gyülöletét vonja magára. Miután pedig a szerelmi törvénykönyv elfogadtatott s közzététetett, a hölgyek s lovagokból állott gyülés az összes szerelmeseknek, a kiszabott büntetések terhe alatt ama törvénykönyv pontos megtartását hagyta meg.

Egy nevezetes példa azt mutatja, hogy a felek egyik szerelmi törvényszékről a másikhoz fölebbezhették a kérdést. Nostradamus beszéli, hogy két troubadour, Doria Simon és Cigalla Lanfranc, e kérdést vitatták: Ki érdemli meg inkább a szerelmet: az-e, ki bőkezüen ajándékoz, avvagy a ki kedve ellen ajándékoz csakhogy bőkezünek tartassék? E kérdés a pierrefeui és signei hölgyek szerelmi törvényszéke elé terjesztetett, a versengők azonban, minthogy a hozott itélet egyiköket sem elégitette ki, a romaninói hölgyek főtörvényszékéhez folyamodtak.

A ki megolvassa a különféle itéleteket, meggyőződik, hogy azok a középkori valóságos törvényszékeitől nem sokban különböznek.

Végül különös figyelmet érdemel az, hogy a szerelmi törvényszékek határozatainak majdnem mindegyikénél indokok hozatnak fel, mellyek közöl némellyek a szerelmi törvénykönyv szabályain alapulnak.

Mik tárgyaltattak a szerelmi törvényszékeken?

Mielőtt példákat hoznánk fel, minő kérdések bocsáttattak a szerelmi törvényszékek itélete alá; szükségesnek tartjuk elmondani előbb főbb rendszabályait a szerelmi törvénykönyvnek, melly Andreas Capellanus munkájában egészen ben van.

Elmondatik mindenekelőtt, mikép találtatott fel ama törvénykönyv egy szerelmes brit lovag által, egy lányka segélyével, Artur király hajdani udvarában; aztán mikép terjesztetett egy hölgyek, s lovagokból álló gyülés elé, melly elfogadva annak pontjait, kemény büntetés terhe alatt rendelé, hogy azok minden időben s hiven megtartassanak. Mindazok, kik a törvényszéken megjelentek, magukkal hozták a törvénykönyvet, és a szerelmesek azt messzeföldön ismeretessé tették.

A szerelmi törvénykönyv harminczegy czikkelyből áll, mellyek közöl a nevezetesbeket itten leforditom:

„A házasság nem képez törvényes gátat a szerelmeskedés ellen.

„A ki nem tud titkolni, nem tud szeretni sem.

„Senki sem ápolhat két érzelmet egyszerre.

„A szerelemnek mindig növekednie vagy csökkennie kell.

„Izetlenek a gyönyörök, mellyeket valaki egy másiktól rabol el, ennek beleegyezése nélkül.

„A szeretők közöl ha az egyik meghal, a másik köteles két évig özvegy maradni.

„A szerelem meg van szokva nem lakni a fösvénység házában.

„A könnyü hozzájutás csökkenti az élvezet becsét; a nehézség neveli azt.

„Az egyszer csökkenő szerelem csakhamar megszünik s csak ritkán szokott uj lángra gyúlni.

„Az igaz szeretö mindig félénk.

„Semmi ok sincs, melly tiltaná hogy egy nő két férfitől, s egy férfi két nőtől ne szerettessék.“

A troubadourok néha szerelmi jogról is beszélnek, s egy, Bergedan Vilmos által megtartott végzésben e szavakat találjuk: A szerelem szokálya szerint.

Ugy hiszszük megmutattuk elegendőleg, hogy a szerelmi törvényszékek csakugyan léteztek mind déli, mind északi Franczia-országban, a XII. század közepétől egészen a XIV. század utánig.

De minő hatalmat, minő megszoritó eszközöket használtak e törvényszékek?

Felelem: a közvéleményt, e rettenetes hatalmat ott, hol létezik; a közvéleményt, melly meg nem engedte a lovagnak, hogy várdájában békével éljen, vagy családja körében maradjon, midőn mások a tengerentúli hadjáratra mentek; a közvéleményt, melly a játéki adósságot szentül lefizetteti, mig a hitelezők, kik kenyeret adtak a családnak, szégyentelenül kiutasittatnak; a közvéleményt, melly nem engedi visszautasittatni a párbajt, mellyet a törvény bűn gyanánt fenyeget; a közvéleményt végre, melly előtt maguk a zsarnokok is hátrálni kényszerülnek.

Hogy a szerelmi törvényszékek a közvélemény hatalmát használták, ez legfigyelemre méltóbb sajátságuk, minthogy ez jelöl ki ezen intézménynek kitünő helyet a középkor szokályainak történetében.

Raynouardból.

F) A 472. laphoz.

Adalékok az olasz nyelv eredetéről.

Kivonata Cantu Caesar levelének Fornaciari Lajos luccai ügyvédhez.

A kik a nyelvészetről értekeznek, az olasz nyelvet, mint Minervát Jupiter ágyából, már mint szépet s tökélyest vonják elő Dante hatalmas elméjéből, mintha előtte nem beszéltetett, vagy legalább nem iratott volna más, mint az idők állitólagos barbárságához mért idomtalan, bárdolatlan nyelv. Állitják, hogy a barbárok beütése felforgatta a szép római nyelv magasztos arányosságát, annyira, hogy Cicero ragyogó nyelve a jegyzők zagyvalékává lett, s ezek a hóditók erőszakos befolyása alatt a régi szép nyelvből a mait alakiták.

A történészet kénytelen lerontani igen sok előitéletes véleményt, nagyobb fontosságu tárgyak közől is: s a kötelességet én sem mulasztám el soha, a mennyire erőim engedék. Azért van, hogy azon adatokon kivül, mellyeket e tárgyra nézve már a XI. könyv 28-ik fejezetében előadtam, összegyüjtögettem hosszu s fáradalmas kutatás után az itt felhozandó bizonylatokat, hogy megczáfolhatlan tény gyanánt tüntessem föl, a mit már annyi helyen mondottam ki, hogy tudniillik az olasznyelv nem rögtöni felforgatása, hanem időnkinti átalakulása a latin nyelvnek. Önhöz akartam én, kitünő barátom, mint az olasz nyelv leglelkesb müvelője s tanárához intézni e kutatásaim eredményét.

Lássuk tehát hiteles példákban, mint változott át a latin nyelv időről időre a mai olasz nyelvre. Használjuk leginkább Muratori *Antiquitates Italicae*-jét és a nagybecsü *Documenti lucchesi*-t, mellyekből az adatokat időrend szerint iktatjuk ide.

715. Idio *omnipotens* Ant. Ital. III, 1007.

— *Fortia patemus et non presumemus* favellare. **Brunetti** I, 439.

720. *Medietatem de casa mea infra civitatem cum* gronda *sua libera.* Ant. Ital. III. 1003.

723. *Post nostrum decessum, quem* ivi *ipsi monaci de ea consacrationem eligere ipsum* aveat ordinatum. **Brunetti** I, 275.

730. *Et Gagiolo illo prope ipsa curte,* ora *praesepe.* U. o. 518.

— *De uno latere* corre via publica. Ant. Ital. III, 1005.

736. *Si eum Taso aut filiis ejus* menare *volueris, exeas.* **Brunetti,** I, 491.

743. *In via publica et per ipsam viam ascendente* in suso. — S ugyanott : *gambero, molino, capanna.* Antiqu. Ital. I, 517.

746. Da capo *pedes sexaginta* . . . di una parte terra, di *alia* parte . . . . . da capo *vinea et* da *pede*, di presentę *solutum.* **Brunetti** I, 522.

762. Az LVI. luccai okmányban olvassuk : *Fratellum presbiterum scribere rogavi;* és az aláirásban : *Fratellus presbiter.*

763. Egy pisai iratban : *Et si ego non* adimpliro *ita,* in ipsorum *sacerdotis* sia dominio *haec adimplendo* Antiqu. Ital. III, 1009.

765. Luccai okmányban : *Gustare eorum* dava. *Sua voluntate* dava. U. o. 745.

766. *Ita decrevimus ut per ipsum monasterium sancti Bartholomaei* siant *ordinata et disposita.* **Brunetti**, I, 289.

767. *Excepto silva, qui* fue *de ipsa cortes. Excepto sorte Fosculi, qui* fuc barbano *ejus.* Ant. ital. V. 748.

770. *Hoc decerno, ut cum ipsis ribus, quas vobis concido, vel pos mea decessu reliquero,* siatis *in monasterio, ut per singulos annos persolvere debeatis pro anima mea in Ecclesia Salvatoris . . . . per quam* abueritis, *reddatis in ipsa ecclesia vel ad ejus rectores in aureo* soledo *uno, aut pro auro, aut per circa, vel pro oleo, aut per quem volueritis in ipso Dei templo, pro anima mea reddere debeatis.* **Brunetti**, I, 287.

Ugyanazon században egy vegyész illyen olaszos latinsággal ir : Cuse *ipsas pelles,* laxa *dissicare,* batte lamina ; *et post illa* battuta *per martellum adaequatur tam de latum, quam de longum ;* scaldato *illo in foco,* batte *et tene illud cum* tanalea ferrea ; *sed* tornatur *de intro in foras,* dextende *eum, ibi* scalda, *pone* ad battere; settecientur ; *modicum* laxa stare, *et* lixa *illud etc. — Imple carbonibus, et decoque ut superius diximus,* josu (giuso) *ligna, et* sus *carbones.* — *Et si una longa fuerit vel curta, per martellum adequatur.* Ant. Ital. II, 380 s köv. — Ön meg van győződve, hogy a ki igy irt, az olaszul beszélt.

Ön tudja azt is, milly fontosságot szoktak tulajdonitani a számoknak a nyelvek összehasonlitásában. Ime tehát e részben is néhány példa :

715. *Habeo annos plus* cento. Ant. ital. VI, 379.

730. *Soldos* trentas. III, 1004.

767. Casa *quod in cambio evenne locus qui vocatur* Cinquantula. 145.

777. *Persolvere debeamus* uno porco, uno *berbice, valente* uno *tremisse.* I, 723.

804. *Debeamus* uno *soledo argento.* III, 1019.

Folytatjuk az idősoros rendet.

770. *Hic Luca propter chrisma nos mittebant ad tollendum ab episcopo et* cavallicaturam *cum ipsis presbiteris faciebamus.* **Brunetti** I, 612.

777. *Et si nos parati non* averemus. Ant. Ital. III, 1014.

785. *Respondebat Joannes cum* fratello *advocato suo.* Doc. lucc. IV, 118.

786. *Sicut* promise *diligentibus sivi* .... *hunc* siamus *comcompenituri,* hanc *cartulam* iscrivere *rogavi.* Doc. lucch. IV, 121.

804. Duo fila fica secche bone. *Doc. lucch.*

805. *Apparuit, quod pars ecclesie* pegiorata *non recepisset.* **Lupi**, I, 637.

815. *Mihi* dedit ad lavorandum *quondam Ghisprando* negotiante. Ant. Ital. I, 568.

827. *Et insuper admonuit, ut ipsa causa diligenter inquireret et ea* secondo leggi *vel justitia liberare fecisset,* Doc. lucch. I, 481.

847. *Ipsa terra* casata *et due pecie de terra* curtiva. **Lupi**, I, 728.

866. *Tibi tra lo et vendo cum* cesis *et fossis.* Doc. luch. II, 476.

898. *Quarta pecia, ubi dicitur* Pradello .... Runculo .... Busariola. **Lupi**, I, 1077.

902. *Potere approvare.* Doc. lucch. II, 476.

928. *Sotto monte.* u. o.

985. *In loco et finibus, ubi dicitur* Campo calderale. U. o.

A helyneveket is egészen olaszosaknak találjuk:

772. *Monasterio Sancti Petri in loco qui dicitur* Monsverde. **Brunetti** I, 282.

774. *Silva nostra cum corte, quorum vocabulum est* Montelongo. Ant. It. I, 1003.

776. *A tramuntana* Riu rosso. II, 199.

781. *Deinde in locum, qui dicitur* La Verna. III, 86.

783. *Monasteriolum in loco* La Ferraria Diss. 32.

828. *In fundo veterana casale, qui vocatur* Granariolo III, 41.
867. *Sita in ipso loco, ubi vocitatur basilica prope* Castellonovo. II, 482.
879. *Intra hanc civitatem Mediolani, non longe a foro publico. quod vocatur* Assemblatorio. IV. 774.
883. *In loco, qui vocatur* Fontane, *comitatu brixiensi.* II, 205.
884. *Fossatum* de la vite. U. o. diss. 32.
898. *In loco qui dicitur* Venero Sassi. V. 601.
944. *Decimus de Villa, quae vocatur* Casale grande. Ant. It V, 204.
948. *Totum et integrum fundum qui vocatur* Due Rovere. II, 175
967. *Valle quae dicitur* Torre, V, 466.
970. *Penes muros qui dicitur* Muro Novo.
972. *In fundo qui dicitur* Bagnolo III, 194.
994. *Sancta Maria* da li Pluppi. II, 1035.
1005. *In loco prope ecclesia Sanctae Juliae, ubi dicitur* Fondo Maggiore. III, 1069.
1026. *Quaedam bona in civitate Placentiae, ubi dicitur* Campagna. V, 679.
1029. *Prope loco, qui dicitur* a le Grotte.
1068. *Juxta flumen, quod dicitur* Gambacanis. V, 680.
1081. *In loco qui dicitur* al Cancello. V, 173.
1091. *Ubi dicitur* a la Molla. stb.

Hasonlóan látjuk olaszosulni a személyek neveit is:

822. *Johannes qui vocatur* Peluso. *Johannes* Russo. — *Ursulo qui* Mazuco *vocatur. Bonellus qui dicitur* Magnano.
921. *Rosanello* dal Querceto.
973. *Petrus qui vocatur* Bordellus.
1025. *Martinus filius quondam Johannis* Cunzacasa.
1061. *Arardo, qui vocatur* Alegreto. *Johannes qui vocatur* de la Valle.
1079. *Aldeprandus qui* Bello sum *vocatus.*
1099. *Manifestum sum ego* Caracosa, *filius etc.*

Az elüljárók olasz használata is igen szembeötlő; elég legyen e néhány példa:

760. *Manifestum est mihi . . . . quia steter inter me et venerabili Peredeo, ut cambium* de *casas massaricias inter nos facere debuerimus.* Doc. lucch. V, 26.
776. *Ire* ad *marito.* U. o.
845. *Aledeo* de *Milano.* II, 971.

847. *Vel* da *omnes homines vobis defendere non potuerimus.* 389.

853. *Sicut consvetudo fuit* da *ipsa casa.* 424. stb.

Ime, mennyi olasz elemet látunk a felhozottakban! pedig ezernyi más példát hozhatnánk még fel, mit azonban rövidség okáért mellőzni akarunk.

Ha egyedül önnek beszéltem volna, igen tisztelt barátom! tengerbe vizet hordtam volna; de nekem egy mellék czélom is volt: hogy felbuzditsak valakit az olasz nyelv teljes történetének megirására. Ha ön, ki e munkára olly jeles tehetséggel van megáldva, magára akarná annak fáradalmát vállalni, mennyire jutalmazva volna az én unalmas buvárkodásom, ha annak eredménye önt olly vállalatra ösztönözné, mellyért nagy hálával tartoznék önnek Olaszország!

Milano, szept. 15. 1842

Vége a XI. könyvnek.